ALEKSANDR SOLŽENICYN

Gulago archipelagas

III TOMAS

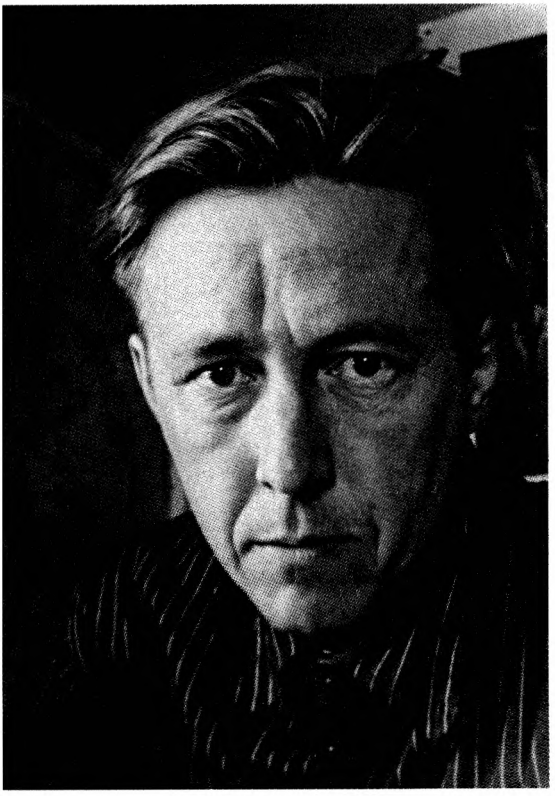

Tremtis. Kok Terekas, 1955

ALEKSANDRAS

SOLŽENICYNAS

Gulago archipelagas

1918–1956
literatūrinė studija

TREČIAS TOMAS

Iš rusų kalbos vertė
SIGITA PAPEČKIENĖ,
VINCENTAS STRAVINSKAS

Žara

UDK 05882-31
So-68

Александр Солженицын
АРХИПЕЛАГ ГУЛАГ
1918–1956
Опыт художественного
исследования

Том третий
Москва, Вагриус, 2008

Knygos leidimą rėmė Lietuvos kultūros fondas

ISBN 978-5-9697-0488-6 (*rus. leid.*)
ISBN 878-9986-34-207-6
ISBN 878-9986-34-206-9 (3 *tomai*)

© 1973–1980 by The Russian Social Fund for Persecuted Persons and their Families
© Sigita Papečkienė, Vincentas Stravinskas, vertimas, 2009
© Leidykla „Žara“, 2009

PENKTOJI DALIS

KATORGA

Paverskime Sibirą iš katorgos, kalėjimo –
Sibiru sovietiniu, socialistiniu!

Stalinas

Pirmas skyrius

PASMERKTIEJI

Revoliucija skuba pasirodyti didžiadvasė. Ji nekantrauja daug ko atsižadėti. Pavyzdžiui, žodžio *katorga*. O tatai – geras, svarus žodis, čia tau ne koks nors nekepėlis DOPR[1], nesklandus ITL[2]. Žodis „katorga" nusileidžia nuo teismo pakylos kaip trupučiuką užsikertanti giljotina ir dar teismo salėje sulaužo nuteistajam stuburą, sudaužo jam bet kokias viltis. Žodis „katorgininkai" toks baisus, kad kiti kaliniai, ne katorgininkai, mano sau: ten tai jau tikri žvėrys! (Baikšti ir išganinga žmogaus savybė – įsivaizduoti, kad tu dar ne pats blogiausias ir tavo padėtis ne pati blogiausia. Katorgininkai turi nešioti *numerius*! – na, vadinasi, paskučiausi! Juk mums su jumis numerių nekabina!.. Palaukit, prikabins!)

Stalinas labai mėgo senus žodžius, jis neužmiršo, kad jais valstybės gali laikytis šimtmečius. Jis priaugino proletariatui visai nereikalingus, per skubėjimą nukapotus: „karininkas", „generolas", „direktorius", „aukščiausiasis". Ir praėjus dvidešimt šešeriems metams po to, kai Vasario revoliucija panaikino katorgą, – Stalinas vėl ją įvedė. Tai buvo 1943 metų balandį, kada Stalinas pajuto, jog, regis, vežimas jį užtempė į kalną. Stalingrado liaudies pergalės pirmieji pilietiniai vaisiai: Įsakas dėl geležinkelių sukarinimo (vaikigalius ir moteris turi teisti tribunolas) ir – po vienos dienos (balandžio 17) – Įsakas dėl katorgos ir kartuvių įvedimo. (Kartuvės – irgi geras senovinis įtaisas, tai tau ne koks pokštelėjimas iš pistoleto, kartuvės nutęsia mirtį ir leidžia ją su visomis smulkmenomis parodyti iškart didelei miniai.) Visos vėlesnės pergalės suvarė į katorgą ir į kartuves naujus

---

[1] DOPR (Dom prinuditelnych rabot) – Prievartinių darbų namai. (*Vert. past.*)

[2] ITL (Ispravitelno-trudovoj lager) – Pataisos darbų lageris. (*Vert. past.*)

pasmerktųjų būrius – pirma iš Kubanės ir Dono, paskui iš kairiakrantės Ukrainos, nuo Kursko, Oriolo, Smolensko. Armijai įkandin sekė tribunolai, vienus korė viešai čia pat, kitus siuntė į naujai įsteigtus katorgos lagpunktus.

Pats pirmasis radosi, matyt, Vorkutos 17-ojoje šachtoje (netrukus – ir Norilske, ir Džezkazgane). Tikslas beveik ir nebuvo slepiamas: katorgininkų laukė galas. Tai atvira mirties mašina, bet – pagal Gulago tradiciją – nugalabijanti per ilgesnį laiką, kad pasmerktieji ilgiau pasikankintų ir prieš mirtį dar padirbėtų.

Juos apgyvendindavo 7×20 metrų „palapinėse", kokios įprastos Šiaurėje. Apkaltos lentomis ir apipiltos pjuvenomis, tos palapinės virsdavo tarsi lengvais barakais. Tokia palapinė buvo numatyta 80 žmonių, jeigu gultai vagonėlių tipo, 100 žmonių – jeigu gultai ištisiniai. Katorgininkų apgyvendindavo po 200.

Bet tai nebuvo kamšatis! – tai buvo tiktai racionalus gyvenamojo būsto panaudojimas. Katorgininkai turėjo dirbti po dvylika valandų dviem pamainomis be poilsio dienų – todėl visuomet šimtas būdavo darbe, o šimtas barake.

Jie dirbo apsupti konvojaus su šunimis, mušė juos kas tik netingėjo ir bakino automatais. Varydami į zoną, sargybiniai galėjo įsigeidę paleisti į koloną automatų seriją – ir niekas nepareikalaudavo iš jų ataskaitos už žuvusius. Nukamuotų katorgininkų koloną lengvai galėjai atskirti nuo paprastų kalinių – tokie leisgyviai, vos pavilkdami kojas, jie kiūtindavo į zoną.

Katorgininkai privalėjo išdirbti visas dvylika valandų. (Rankomis skaldydami akmenis siaučiant poliarinėms Norilsko pūgoms jie per pusę paros gaudavo – vieną kartą 10 minučių apsišilti.) Ir kuo absurdiškiau buvo išnaudojamos dvylika jų *poilsio* valandų. Į tas dvylika valandų įeidavo laikas, kai juos vesdavo iš vienos zonos į kitą, rikiuodavo, kratydavo. Gyvenamojoje zonoje juos iškart suvarydavo į niekuomet nevėdinamą, be langų palapinę – ir tenai uždarydavo. Žiemą ten tvyrojo sudvisęs, drėgnas, rūgštus tvaikas, kurio nepratęs žmogus nė dviejų minučių negalėjo iškęsti. Gyvenamojoje zonoje katorgininkai buvo dar labiau suvaržyti negu darbo

zonoje. Nei į išvietę, nei į valgyklą, nei į sanitarijos skyrių niekuomet jų neleisdavo. Visam tam buvo arba rėčka, arba „ėdžios". Štai kokia buvo 1943–1944 metų Stalino katorga: joje susijungė visa, kas blogiausia lageryje, ir visa, kas blogiausia kalėjime.

Carinė katorga, Čechovo liudijimu, buvo toli gražu ne tokia išradinga. Iš Aleksandrovsko kalėjimo (Sachalinas) katorgininkai ne tik galėdavo apskritą parą išeiti į kiemą ir į išvietę (rėčkų ten visai nebuvo), bet ir visą dieną – į miestą! Taigi tikrąją žodžio „katorga" reikšmę – kad yrėjai būtų prie irklų prikaustyti – suvokė tiktai Stalinas.

Į tas dvylika „poilsio" valandų dar buvo įtraukiamas rytinis ir vakarinis katorgininkų patikrinimas – jie ne tik suskaičiuojami, kaip paprasti kaliniai, bet šaukiami pavardėmis ir kiekvienas iš šimto katorgininkų dukart per parą turėjo nemirktelėjęs išrėkti savo numerį, įgrisusią savo pavardę, vardą tėvavardį, gimimo metus ir vietą, straipsnius, bausmės laiką, kieno nuteistas ir kada baigsis bausmės laikas; o kiti devyniasdešimt devyni turėjo dukart per parą viso to klausytis ir kankintis. Toms dvylikai valandų tekdavo ir du maisto dalijimai: dubenėliai būdavo per „ėdžias" išdalijami ir per „ėdžias" surenkami. Niekam iš katorgininkų nebuvo leidžiama dirbti virtuvėje, niekam – išnešioti bakelių su maistu. Aptarnaudavo blatnieji, ir kuo įžūliau, kuo žiauriau jie apvaginėdavo prakeiktuosius katorgininkus, tuo geriau gyvuodavo patys ir tuo labiau būdavo patenkinti katorgos šeimininkai, – čia, kaip visada sunkiant naudą iš Penkiasdešimt Aštuntojo, sutapdavo enkavedistų ir vagišių interesai.

Bet kadangi žiniaraščiai neturėjo išsaugoti istorijai, jog katorgininkai dar marinti ir badu, tai pagal žiniaraščius jiems priklausė vargani ir dar triskart apvogti „kalnakasio" ir „premijiniai" priedai. Visa ta ilga procedūra būdavo atliekama per „ėdžias" – šaukdavo pavardes, paimdavo taloną ir paduodavo dubenėlį. Ir kai galų gale jau būtum galėjęs griūti ant gultų ir užmigti, klaptelėdavo vėl langelis ir vėl pradėdavo šaukti pavardes ir išdavinėti tuos pačius talonus rytdienai (paprasti kaliniai su talonais nesiterliodavo, talonus paimdavo ir atiduodavo į virtuvę brigadininkas).

Taip iš dvylikos „laisvalaikio" valandų vos vos likdavo keturios ramios valandos numigti.

O dar, žinoma, katorgininkams nemokėjo jokių pinigų, jie neturėjo teisės gauti siuntinių nei laiškų (jų ūžiančioje apkvaišusioje galvoje turėjo išblėsti buvusioji *laisvė* ir neįžvelgiamoj poliarinėj nakty nelikti nieko, vien tik darbas ir šis barakas).

Nuo viso šito katorgininkai tuojau palūždavo ir greitai mirdavo.

Pirmoji Vorkutos *abėcėlė* (28 raidės, kiekviena sunumeruota nuo vieneto iki tūkstančio) – 28 tūkstančiai pirmųjų Vorkutos katorgininkų – visi nuėjo po žeme per vienus metus.

Keista, kad – ne per mėnesį[1].

Norilske, 25-ojoje kobalto gamykloje, atsiuntė į zoną sąstatą rūdos paimti – ir katorgininkai gulė po traukiniu, kad greičiau tas viskas pasibaigtų. Du tuzinai žmonių iš nevilties pabėgo į tundrą. Juos surado iš lėktuvų, sušaudė, paskui negyvus suguldė prie vartų.

Vorkutos šachtoje Nr. 2 buvo moterų katorgos lagpunktas. Moterys nešiojo numerius ant nugarų ir ant skarelių. Jos dirbo visus požeminius darbus ir net, ir net.... viršydavo planą!..[2]

Bet aš jau girdžiu, kaip tėvynainiai ir amžininkai man piktai šaukia: liaukitės! *Apie ką* jūs drįstate mums kalbėti? Taip! Juos laikė tam, kad sunaikintų, – ir gerai! Juk – išdavikus, policininkus, burmistrus! Taip jiems ir reikia! Ar tik jums jų negaila?? (Tuomet, kaip žinia, kritika peržengia literatūros ribas ir priklauso Organų kompetencijai.) O moterys ten – juk tai *vokiečių padraikos*! – rėkia man moterų balsai. (Aš neperdėjau? – juk tai mūsų moterys išvadino kitas mūsų moteris padraikom?)

Lengviausia man būtų atsakyti taip, kaip dabar įprasta, „demaskuojant kultą". Papasakoti apie keletą išimtinių pasiuntimų į kator-

1 Čechovo laikais visoje Sachalino katorgoje buvo – kaip jūs manote, kiek? – 5905 katorgininkai, būtų pakakę ir šešių raidžių. Beveik tiek buvo mūsų Ekibastuze, o Spaske – kur kas daugiau. Tiktai žodis baisus – „Sachalinas", o iš tiesų – vienas lagerio skyrius! Vien Steplage buvo dvylika tokių. O tokių lagerių kaip Steplagas – dešimt. Suskaičiuokite, kiek Sachalinų.

2 Sachaline moterims katorgos darbų apskritai nebuvo (*Čechovas*).

gą. (Pavyzdžiui, apie tris komjaunuoles savanores, kurios pabūgo iš lengvų bombonešių numesti bombas į taikinį, numetė jas plyname lauke, baimingai sugrįžo ir raportavo užduotį įvykdžiusios. Bet vėliau vieną iš jų ėmė kankinti komjaunuolės sąžinė – ir ji pasipasakojo savo aviacinės dalies komsorgei, ši, suprantama, specialiajam skyriui, ir trims merginoms įpliekė po 20 metų katorgos.) Aiktelėti: štai kokius dorus sovietinius žmones bausdavo Stalino smurtininkai! Ir toliau jau piktintis ne pačiu smurtu, o pražūtingomis klaidomis, padarytomis baudžiant komjaunuolius ir komunistus, dabar laimingai atitaisytomis.

Tačiau negarbinga būtų nesismelkti į klausimo esmę.

Pirmiausia apie moteris, kaip žinia, dabar išvaduotas nuo priespaudos. Teisybė, ne nuo dvigubo darbo, bet nuo bažnytinių jungtuvių, nuo socialinės paniekos naštos ir nuo Kabanichų. Bet ką gi? – ar ne baisesnę Kabanichą mes joms užkrovėm, jeigu kūno ir asmenybės laisvę prikišame joms kaip antipatriotizmą ir kriminalinį nusikaltimą? Argi visa pasaulinė (iki Stalino) literatūra neapdainavo meilės, laisvos nuo nacionalinių varžtų? nuo generolų ir diplomatų valios? O mes ir čia pritaikėm stalininį mastelį: be Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Įsako nesiartinkite prie vienas kito. Tavo kūnas pirmučiausia yra Tėvynės nuosavybė.

Pirmučiausia – kiek joms buvo metų, kai susidūrė su priešu ne kovos lauke, o lovoje? Tikriausiai ne daugiau kaip trisdešimt, o gal ir dvidešimt penkeri. Vadinasi – pirmieji vaikystės įspūdžiai *po* Spalio, jos išauklėtos sovietinėse mokyklose ir sovietine ideologija! Tad mes įsiutome ant savo darbo vaisių? Vienoms mergaitėms įstrigo, kaip mes penkiolika metų be atodvasčio šaukėm, girdi, nėra jokios tėvynės, tėvynė – tik reakcingas prasimanymas. Kitoms atsipyko puritoniška mūsų susirinkimų, mitingų, demonstracijų nuobodybė, kinas be pasibučiavimų, šokiai be apsikabinimo. Trečias sužavėjo lipšnumas, galantiškumas, tos vyro detalės ir išoriniai dėmesio ženklai – to mūsų penkmečių vaikinų ir Frunzės armijos komjaunuolių niekas nemokė. O ketvirtos buvo stačiai alkanos – taip, primityviai alkanos, tai yra

neturėjo ko uždėti ant danties. O penktos galbūt neišmanė, kaip kitaip išsigelbėti pačioms ir išgelbėti savo artimuosius, su jais neišsiskirti.

Briansko srities Starodubo mieste, kur aš atsidūriau vos tik pasitraukus priešui, žmonės man pasakojo, kad ilgą laiką ten stovėjusi vengrų įgula – saugojusi miestą nuo partizanų. Paskui atėjęs įsakymas ją perkelti, – ir dešimtys čionykščių moterų be jokios gėdos nulėkusios į geležinkelio stotį ir atsisveikindamos su okupantais taip raudojusios, kaip (pridurdavo vienas pašaipus kurpius) „neraudojusios savo vyrus karan išlydėdamos".

Tribunolas atvyko į Starodubą po kelių dienų. Jau tikriausiai nenuleido skundų negirdom. Jau ką nors iš Starodubo raudotojų pasiuntė į Vorkutos šachtą Nr. 2.

Bet kieno gi čia kaltė? Šitų moterų? O gal – mūsų, visų mūsų, tėvynainiai ir amžininkai? Kokie gi buvome *mes*, kad mūsų moteris taip galėjo patraukti okupantai? Ar tai ne vienas iš tų begalinių mokesčių, kuriuos mes mokam, mokam ir dar ilgai mokėsim už savo komunistinį kelią, skubomis pasirinktą, pakrikai nueitą, neatsigręžiant į nuostolius, nežvelgiant į priekį?

Galbūt vertėjo visas tas moteris morališkai pasmerkti (bet pirma išklausyti ir jas), galbūt vertėjo kandžiai pašiepti – bet pasiųsti už tai į katorgą? į poliarinę mirties mašiną??

Juk Stalinas pasiuntė! Berija!

Ne, atleiskite! Tie, kurie jas ten pasiuntė ir laikė, ir kankino, dabar sulindę į visuomenines pensininkų tarybas ir toliau sergsti mūsų moralę. O mes visi? Mes išgirstam – „vokiečių padraikos" – ir nuovokiai linksim. Tai, kad mes ir dabar laikome visas tas moteris kaltomis, mums kur kas pavojingiau ir už tai, kad jos kadaise sėdėjo.

– Gerai, bet juk vyrai buvo prasikaltę?! Jie – tėvynės išdavikai ir visuomenės išdavikai.

Galima būtų ir čia atsikirsti. Galima būtų užsiminti (ir tai būtų teisybė), kad svarbiausi nusikaltėliai, žinoma, nesėdėjo lyg prikalti, laukdami mūsų tribunolų ir kartuvių. Jie kiek įstengdami veržėsi į Vakarus ir daugelis pabėgo. O mūsų baudžiamieji organai prirink-

davo iki reikiamo skaičiaus ėriukų (čia labai praversdavo kaimynų skundai): šito bute kažkodėl buvo apsistoję vokiečiai – kuo jis pelnė jų malonę? o šitas savo rogėmis vežiojo vokiečiams šieną – tiesioginis bendradarbiavimais su priešu[1].

Taigi galima būtų gudrauti, vėl kaltę suversti *kultui*: būta perlenkimų, dabar jie atitaisyti. Viskas normalu.

Bet pradėjom, tai ir varykim.

O mokytojai? Tie mokytojai, kuriuos mūsų armija, paniškai traukdamasi atgal, pametė su jų mokyklomis ir su jų mokiniais – ką metams, ką dvejiems, ką trejiems. Dėl to, kad kvaili buvo intendantai, prasti generolai, – ką dabar mokytojams daryti? – mokyti savo vaikus ar nemokyti? Ir ką daryti vaikiukams – ne tiems, kuriems jau penkiolika, kurie gali užsidirbti duoną arba eiti į partizanus, o mažiems vaikiukams? Jiems – mokytis ar kaip avinams pragyventi metus, dvejus, trejus, atperkant vyriausiojo kariuomenės vado klaidas? Nedavė tėvas kepurės, tai tegu ausys šąla, ar ne šitaip?..

Kažkodėl toks klausimas nekilo nei Danijoje, nei Norvegijoje, nei Belgijoje, nei Prancūzijoje. Ten nebuvo laikomasi tos nuomonės, kad savo besmegenės valdžios arba nelemtai susiklosčiusių aplinkybių lengvai atiduoti vokiečių valdžiai žmonės turėtų apskritai nustoti gyvenę. Ten veikė ir mokyklos, ir geležinkeliai, ir vietos savivaldybės.

Bet kažkam (žinoma, jiems!) smegenys buvo pasisukusios šimtu aštuoniasdešimčia laipsnių. Mat mūsų mokytojai gaudavo slaptus laiškus iš partizanų: „nedrįskit mokyti vaikų! tai jums atsirūgs!" Ir darbas geležinkelyje irgi virto bendradarbiavimu su priešais. O jau vietos savivalda – negirdėta išdavystė.

Visi žino, kad vaikas, nutraukęs mokymąsi, gali vėliau prie jo ir nebesugrįžti. Tad jeigu visų laikų ir tautų Genialusis Strategas prašovė pro šalį – ar žolei vis dar augti, ar nudžiūti? ar vaikus vis dar mokyti, ar nemokyti?

---

[1] Teisingumo dėlei nepamirškim: 1946 m. tokių asmenų bylas kartais peržiūrėdavo ir 20 metų katorgos darbų pakeisdavo 10 metų pataisos darbų lagerių.

Žinoma, už tai reikės užmokėti. Iš mokyklos reikės išnešti portretus su ūsais ir, galimas daiktas, įnešti portretus su ūsiukais. Eglutę jau reikės puošti ne Naujiesiems metams, o Kalėdoms, ir direktoriui reikės prie jos (ir dar per kokias nors imperijos metines vietoj Spalio) savo kalboje pašlovinti naują puikų gyvenimą – o iš tiesų jis blogas. Bet juk ir seniau reikėdavo šlovinti puikų gyvenimą, o jis irgi buvo blogas.

Vadinasi, seniau veidmainiauti ir vaikams meluoti reikėjo nepalyginti daugiau, nes kol metodininkai ir inspektoriai skrupulingai sudarinėdavo programas, melas spėdavo nusistovėti ir įsisunkti į jas. Per kiekvieną pamoką, kur reikia ir kur nereikia, ar nagrinėjant kirmėlių sandarą, ar sudėtinius prijungiamuosius sakinius, reikėjo būtinai paburnoti prieš Dievą (net jeigu tu pats Jį tiki); reikėjo nepraleisti progos išliaupsinti beribę mūsų laisvę (net jeigu tu neišsimiegojai laukdamas naktį beldžiant į duris); ar skaitant garsiai Turgenevą, ar rodant lazdele Dnieprą, reikėjo būtinai iškeikti buvusį skurdą ir išgarbinti dabartinį perteklių (kada tavo ir vaikų akivaizdoje gerokai prieš karą išmirė badu ištisi kaimai, o už vaiko kortelę miestuose duodavo 300 gramų duonos).

Ir visa tai nebuvo laikoma nusikaltimu nei tiesai, nei vaiko sielai, nei Šventajai Dvasiai.

O dabar, esant laikinam nenusistovėjusiam okupantų režimui, meluoti reikėjo kur kas mažiau, bet – palaikant kitą pusę, kitą pusę! – va kur esmė! Todėl tėvynės balsas ir pogrindinio rajkomo pieštukas uždraudė gimtąją kalbą, geografiją, aritmetiką ir gamtos mokslus. Dvidešimt metų katorgos už šitokį darbą!

Tėvynainiai, linkčiokite galvas! Antai juos veda su šunimis į baraką, kur stovi rėčka. Apmėtykit juos akmenimis – jie mokė jūsų vaikus.

Bet tėvynainiai (ypač MVD ir KGB pensininkai, šitie bukagalviai, keturiasdešimt penkerių išėję į pensiją, man kumščiais grasina: *ką* aš ginu? burmistrus? seniūnus? policininkus? vertėjus? visokius pašlemėkus ir padugnes?

Ką gi, leiskimės, leiskimės tolyn. Per daug medžių išguldėm žiūrėdami į žmones kaip į pagaliukus. Vis tiek ateitis mus privers pamąstyti apie priežastis.

Užgrojo, uždainavo „Tegu rūstybė prakilni...“ – ir kur čia neims šiaušti plaukai? Mūsų natūralus – užgintas, išjuoktas, šaudytas ir prakeiktas patriotizmas staiga pasidarė leidžiamas, skatinamas, net paskelbtas *šventu*, – ir argi galėjom mes visi, rusai, nesukrusti, nesujungti dėkingų sujaudintų širdžių ir iš savo prigimties dosnumo, tiek jau to, atleisti įprastiems budeliams – prieš artėjant kordono budeliams? Užtat paskui, slopindami nerimastingas abejones ir savo skubotą atviraširdiškumą, juo sutartiniau ir pasiučiau keikti *išdavikus* – tokius aiškiai blogesnius nei mes, kerštingus žmones?

Vienuolika šimtmečių gyvuoja Rusia, daug turėjo priešų, daug karų kariavo. O ar daug buvo Rusioje išdavikų? Ar jie *veiste veisėsi*? Lyg ir ne. Lyg ir nekaltino priešai ruso charakterio išdavikiškumu, nepastovumu, nepatikimumu. Ir visa tai buvo gyvenant santvarkoje, kuri, kaip sakoma, priešiška darbo liaudžiai.

Bet štai prasidėjo pats teisingiausias karas gyvenant pačioje teisingiausioje santvarkoje – ir staiga mūsų tauta išaiškino dešimtis ir šimtus tūkstančių *išdavikų*.

Iš kur jie? Kodėl?

Gal čia naujas nesibaigusio pilietinio karo protrūkis? Dar nesumušti baltieji? Ne! Jau buvo minėta, kad daugelis baltųjų emigrantų (tarp jų ir nelabasis Denikinas) palaikė Sovietų Rusiją ir ėjo prieš Hitlerį. Jie galėjo laisvai pasirinkti – ir pasirinko tą pusę[1].

Tie dešimtys ir šimtai tūkstančių – policininkai ir baudėjai, seniūnai ir vertėjai – visi buvę sovietiniai piliečiai. Ir jaunų čia nemaža, taip pat išaugusių po Spalio.

Kas gi juos privertė?.. Kas jie tokie?

Ogi pirmučiausia tie, per kurių šeimas ir per kuriuos pačius pervažiavo trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečio vikšrai. Kas drumzlinuose mūsų kanalizacijos vandenyse buvo praradęs tėvus, gimines, mylimus žmones. Arba pats grimzdavo ir išnirdavo lageriuose ir

[1] Jie neparagavo kaip mes ketvirtojo dešimtmečio gyvenimo, ir iš tolo, iš Europos, lengva jiems buvo susižavėti „didžiuoju patriotiniu rusų tautos žygdarbiu“ ir nepastebėti dvylikos metų genocido.

tremtyje, grimzdavo ir išnirdavo. Kieno kojos užtektinai prišalo ir prisimankė eilėse prie siuntinių perdavimo langelio. Ir tie, kuriuos šiais žiauriais dešimtmečiais atkirto, atskyrė nuo paties brangiausio žemėje dalyko – nuo pačios žemės, beje, didžiojo Dekreto pažadėtos ir, beje, per pilietinį karą savo krauju aplaistytos. (Kas kita – sovietinės armijos karininkų vasarviečių majoratai ir užtverti Pamaskvio dvarai: tatai – mums, tatai galima). O dar kažką čiupo „už nupjautas varpas". Kažkam atėmė teisę gyventi ten, kur jis nori. Arba teisę verstis savo senu pamėgtu amatu (mes visus amatus triuškinom fanatiškai, bet tai jau užmiršta).

Apie visus tokius pas mus kalbama paniekinama mina (o daugiausia varo agitatoriai, o trigubai – „napostovcai" ir „oktiabristai" iš žurnalų „Na postu", „Oktiabr"): „sovietų valdžios nuskriaustieji", „represuotieji", „buožių sūneliai", užslėpusieji juodą pagiežą sovietų valdžiai".

Vienas pasakys – o kitas galva linksi. Lyg būtų kas išaiškėję. Lyg liaudies valdžia turėtų teisę skriausti savo piliečius. Lyg tokia ir būtų pradinė kliauda, svarbiausia opa: nuskriaustieji.. užslėpusieji...

Ir neriktelės niekas: bet palaukit gi! velniai jus parautų! tai galų gale būtis jums lemia sąmonę ar nelemia? Ar tik tada lemia, kai jums naudinga? O kai nenaudinga, tada tegu jau nelemia?

Dar pas mus mėgstama sakyti su lengvu šešėliu veide: „taip, neišvengta tam tikrų klaidų". Ir visuomet – toji nekalta neapibrėžta beasmenė forma – *neišvengta*, tiktai nežinia kieno. Vos ne juodadarbių, krovikų ar kolchozninkų neišvengta. Niekas neturi drąsos pasakyti: *komunistų partija* neišvengė! nepakeičiamieji ir už nieką neatsakingieji sovietiniai vadovai neišvengė? O kas gi daugiau, jei ne turintieji valdžią, jų galėjo „neišvengti"! Vienam Stalinui suversti kaltę? – tai juk reikia ir humoro jausmą turėti. Stalinas neišvengė – o kurgi buvot jūs, vadovaujantieji milijonai?

Beje, ir tos klaidos mūsų akyse greitai išskydo į miglotą, neaiškią, neturinčią kontūrų dėmę ir nebėra laikomos bukumo, fanatizmo ir piktos valios vaisiumi, o tik pripažįstama klaida, kad komunistai so-

dino komunistus. O kad 15–17 milijonų valstiečių išdraskyta, siųsta į mirtį, išblaškyta po šalį be teisės prisiminti savo tėvus, – tai čia lyg ir ne klaida. O visi Kanalizacijos srautai šios knygos pradžioje, – taip pat lyg ir ne klaida. O kad nė kiek nebuvo pasirengę karui su Hitleriu, tuščiai pūtėsi, gėdingai traukėsi, paskubom kaitaliodami lozungus, ir tiktai Ivanas, stojęs už „Šventąją Rusią", sustabdė vokiečius prie Volgos, – tai šitai laikoma ne klaida, o kone svarbiausiu Stalino nuopelnu.

Per du mėnesius atidavėm priešui mažne trečdalį savo gyventojų – su visomis nepribaigtomis šeimomis, su tūkstantiniais lageriais, išsilaksčiusiais, kai pabėgo konvojus, su Ukrainos ir Pabaltijo kalėjimais, kur dar teberūko Penkiasdešimt Aštuntojo šaudymų dūmai.

Kol turėjome galią, mes visus tuos nelaiminguosius smaugėm, spaudėm, nepriimdavom į darbą, metėm iš butų, vertėm dvėsti. Kai mūsų galia išsikvėpė – tučtuojau pareikalavom užmiršti visą jiems padarytą blogį, užmiršti tėvus ir vaikus, mirusius badu tundroje, užmiršti sušaudytuosius, užmiršti išdraskymą ir mūsų nedėkingumą jiems, užmiršti NKVD tardymus ir kankinimus, užmiršti badų lagerius ir tučtuojau eiti į partizanus, į pogrindį ir ginti Tėvynę nesigailint gyvasties. (Bet ne *mes* turėjom pasikeisti! Ir niekas jiems nepažadėjo, kad sugrįžę *mes* elgsimės su jais kaip nors kitaip, o ne vėl dvasinsim, uisim, grūsim į kalėjimą ir šaudysim.)

Tad kuo labiau stebėtis – ar tuo, kad vokiečių atėjimu apsidžiaugė pernelyg daug žmonių? Ar kad pernelyg mažai? (O juk gaudavo kartais vokiečiai ir teismo nuosprendžius skelbti, pavyzdžiui, sovietinių laikų skundikams – kaip Naberežo-Nikolos cerkvės Kijeve diakono sušaudymas, ir tokie atvejai ne pavieniai.)

O tikintieji? Dvidešimt metų buvo persekiojamas tikėjimas ir uždarinėjamos cerkvės. Atėjo vokiečiai – ir pradėjo cerkves atidarinėti. (Mūsiškiai po vokiečių iškart uždaryti nedrįso.) Pavyzdžiui, Rostove prie Dono iškilmingas cerkvės atidarymas sukėlė masinį džiūgavimą, sutraukė minias žmonių. Bet jie būtų turėję keikti už tai vokiečius, argi ne?

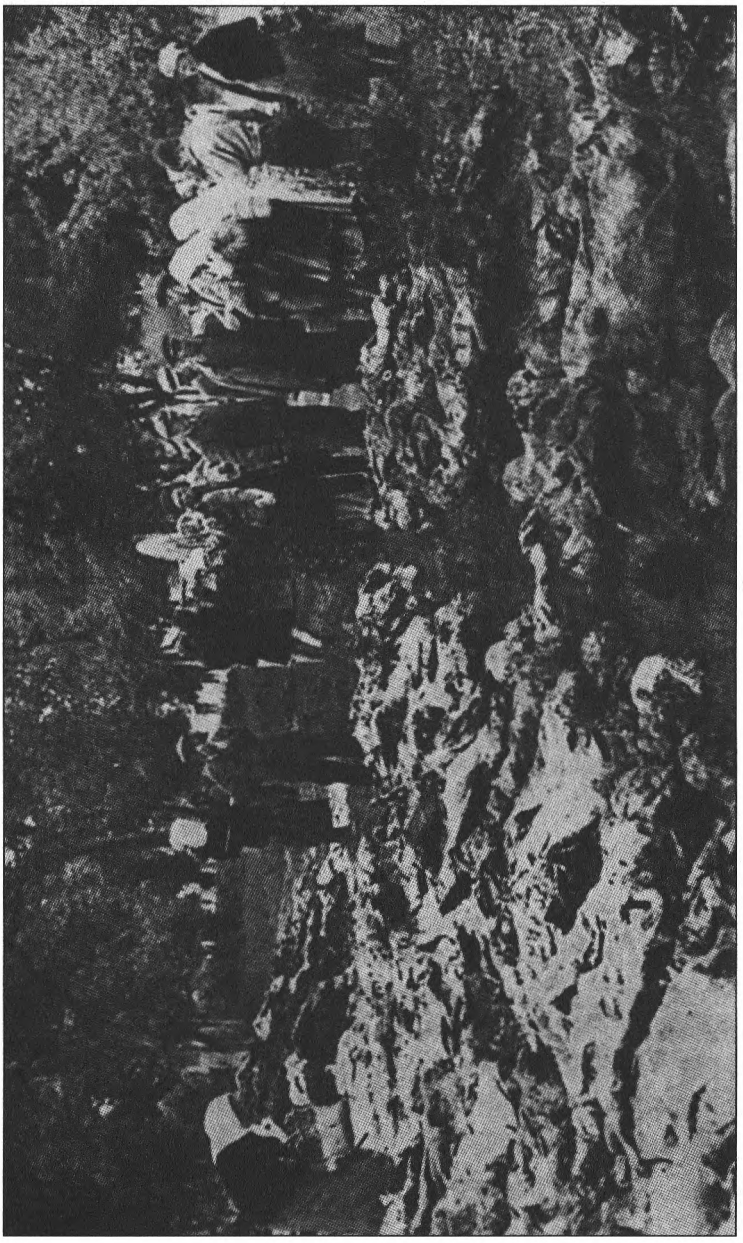

Sušaudytieji Vinicoje

Tame pačiame Rostove pirmosiomis karo dienomis buvo suimtas inžinierius Aleksandras Maliavko-Vysockis, jis mirė tardymo kameroje, žmona kelis mėnesius drebėjo, kad ir ją suims, – ir tik vokiečiams užėjus ramiai nuėjo gulti: „Dabar bent išsimiegosiu!" Ne, ji būtų turėjusi maldauti, kad jos budeliai sugrįžtų.

1943 metų gegužę, vokietmečiu, Vinicoje, Podlesnajos gatvės sode (kurį 1938-ųjų pradžioje miesto sovietas buvo aptvėręs aukšta tvora ir paskelbęs „Gynybos liaudies komisariato draudžiama zona"), atsitiktinai ėmė kasinėti visai nežymius, vešliai apžėlusius kauburėlius – ir surado 39 masinius kapus, 3,5 metro gylio, 3×4 metrų dydžio. Kiekviename kape pirmiausia buvo žuvusiųjų viršutinių drabužių sluoksnis, paskui lavonai, suguldyti „valetais". Visų rankos surištos virvėmis, visi nušauti mažo kalibro pistoletais į pakaušį. Matyt, juos šaudė kalėjime, o paskui naktimis vežė užkasti. Prie kai kurių išlikę dokumentai padėjo atpažinti tuos, kurie buvo 1938-aisiais nuteisti „10 metų be teisės susirašinėti". Štai viena atkasimo scenų: Vinicos gyventojai atėjo pažiūrėti arba atpažinti saviškių. Toliau – dar gražiau. Birželį pradėjo kasinėti palei stačiatikių kapines, prie Pirogovo ligoninės, ir aptiko dar 42 kapus. Paskui – Gorkio kultūros ir poilsio parkas, ir po atrakcionais, „juoko kambariu", žaidimų ir šokių aikštelėmis surado dar 14 masinių kapų. Iš viso 95 kapuose – 9439 lavonai. Ir tiktai vienoje Vinicoje, kur aptikta atsitiktinai. O kiek kituose miestuose paslėpta? Ir žmonės, pažiūrėję į šiuos lavonus, turėjo veržtis į sovietinius partizanus?

Pagaliau galbūt teisinga daryti prielaidą, kad jeigu *mums* skaudu, kai trypia mus ir tai, ką mes mylim, skaudu ir tiems, kuriuos trypiame *mes*? Galbūt teisinga pagaliau daryti prielaidą, kad tie, kuriuos mes žudom, turi teisę mūsų neapkęsti? Ar ne, neturi teisės? Tegu miršta reikšdami padėką?

Mes primetam tiems policininkams ir burmistrams kažkokį įsisenėjusį, kone įgimtą pyktį, – o juk tą pyktį pasėjom mes patys, tai mūsų „gamybos atliekos". Kaip ten sakė Krylenka? „Mūsų manymu,

kiekvienas nusikaltimas yra socialinės sistemos produktas“[1]. Jūsų sistemos, draugai! Reikia savo Mokymą turėti galvoje!

O dar nepamirškim, kad tarp tų mūsų tėvynainių, kurie pakėlė prieš mus kalaviją ir sakė kalbas prieš mus, buvo ir visai nesavanaudžių, ir asmeniškai nenukentėjusių, iš kurių jokio turto neatėmė (jie nieko neturėjo) ir kurie nei patys, nei niekas iš jų šeimos lageriuose nesėdėjo, bet kurie seniai duso nuo visos mūsų sistemos, nuo paniekos atskiro žmogaus likimui, nuo persekiojimo už įsitikinimus, nuo tų griaudinčių patyčių:

kur taip laisva žmogui ir jauku[2];

nuo to maldingo keliaklupsčiavimo prieš Vadą; nuo to pieštuko baksnojimo – greičiau rašykitės paskolą! nuo aplodismentų, virstančių ovacijomis. Argi galima manyti, kad šitiems žmonėms, normaliems, pritrūko mūsų sudvisusio oro? (Per tardymą tėvas Fiodoras Floria buvo kaltinamas – kaip jis drįso rumunų akivaizdoje pasakoti apie Stalino niekšybes. Jis atsakė: „O ką kita aš galėjau apie jus kalbėti? Ką žinojau, tą ir sakiau“. O sovietinis požiūris: meluok, veidmainiauk ir pats galą gauk – kad tik valdžiai išeitų į naudą! Bet juk čia, regis, jau nebe materializmas, a?)

Pasitaikė taip, kad 1941 metų rugsėjį, prieš man išeinant į armiją, Morozovsko miestelyje, kitais metais užimtame vokiečių, mudu su žmona, jauni pradedantys mokytojai, nuomojome butą viename kieme su kitais nuomininkais – bevaikiais Bronevickiais. Inžinierius Nikolajus Bronevickis, šešiasdešimtmetis, buvo Čechovo tipo inteligentas, labai malonus, tylus, protingas. Dabar noriu prisiminti jo pailgą veidą, ir vis įsivaizduoju pensnė, nors galbūt pensnė jis visai nenešiojo. Dar tylesnė ir švelnesnė buvo jo žmona – blanki, prilaižytais linininiais plaukučiais, 25 metais jaunesnė už vyrą, bet pagal elgesį visai ne jaunutė. Jie buvo mums mieli, tikriausiai ir mes jiems, ypač palyginti su gobšiais šeimininkais.

---

[1] N. V. Krylenko, *Za piat' let*, Moskva-Petrograd: Gos. izdatel'stvo, 1923, p. 337.

[2] Eiliuotus tekstus vertė Stasė Budrytė. (*Vert. past.*)

Vakarais mes keturiese susėsdavom ant prieangio laiptelių. Vakarai buvo ramūs, šilti, mėnesėti, dar nedrebinami lėktuvų ūžesio nei bombų sprogimų, tačiau nerimas dėl vokiečių artėjimo užslinko mus lyg neregimi, bet tvankūs debesys skaisčiu dangumi beginklį jauną mėnulį. Kasdien stotyje sustodavo vis nauji ir nauji ešelonai, einantys į Stalingradą. Bėgliai užtvindydavo miestelio turgų gandais, nuogąstavimais, kažkokiomis lengvai įgytomis šimtinėmis iš kišenių ir važiuodavo toliau. Jie išvardydavo atiduotus miestus, apie kuriuos dar ilgai tylėdavo Informacijos biuras, bijantis žmonėms pasakyti teisybę. (Apie tokius miestus Bronevickis sakydavo: ne „atidavė", o „paėmė".)

Mes sėdėdavom ant laiptelių ir šnekėdavomės. Mes, jauni, buvom labai susirūpinę gyvenimu ir nerimavom dėl savo gyvybės, bet pasakyti ką nors išmintingiau, negu rašoma laikraščiuose, iš esmės negalėjom. Todėl mums būdavo lengva su Bronevickiais: visa, ką manėm, sakėm ir nepastebėjom jokių suvokimo skirtumų.

O jie tikriausiai stebėdamiesi žiūrėjo į mus kaip į du žalio jaunimėlio egzempliorius. Mes ką tiktai pragyvenome ketvirtąjį dešimtmetį – ir tarsi nebūtume gyvenę tais metais. Jie mus klausinėdavo, kuo mums įsimintini 1937–1938-ieji. Kuo gi! – akademine biblioteka, egzaminais, linksmais sportiniais žygiais, šokiais, saviveikla, na ir meile, žinoma, meilės amžius. O ar mūsų profesorių tais metais *nesodino*? Taip, tikrai, pasodino, regis, du tris. Juos pakeitė docentai. O studentų – nesodino? Mes prisiminėm: taip, tikrai, pasodino keletą iš vyresnių kursų. Na ir ką gi?.. Nieko, mes šokom. O iš artimųjų niekas... nenukentėjo?.. Ne...

Tai šiurpu, ir aš noriu prisiminti tiksliai. Bet buvo lygiai šitaip. Ir juo šiurpiau, kad aš kaip tik nebuvau iš to sportininkų ar šokėjų rato nei iš maniakų, įsiknisusių į savo mokslus ir formules. Gyvai domėjausi politika – nuo dešimties metų amžiaus, dar buvau geltonsnapis, o jau netikėjau Krylenka ir piktinausi sufabrikuotais garsiaisiais teismo procesais, – bet niekas man nedavė impulso eiti toliau, susieti tuos menkučius Maskvos procesus (jie atrodė grandioziniai) su milžiniško

traiškančio rato riedėjimu per šalį (jo aukų skaičius atrodė nepastebimas). Vaikystę praleidau eilėse – prie duonos, pieno, kruopų (apie mėsą tada nė nesapnavom), bet nesusiprotėjau, kad duonos stygius reiškia kaimo sugriovimą ir kodėl taip yra. Juk mums buvo įkalta kita formulė: „laikini sunkumai". Mūsų dideliame mieste kasnakt sodino, sodino, sodino, – bet naktį aš nevaikščiodavau gatvėmis. O dieną suimtųjų šeimos neiškabindavo juodų vėliavų, ir mano kurso draugai nieko nekalbėdavo apie išvestus tėvus.

O laikraščiuose taip viskas atrodė giedra, žvalu.

O jaunam taip norisi tikėti, kad viskas puiku.

Dabar aš suprantu, kaip Bronevickiams buvo pavojinga mums ką nors pasakoti. Bet truputį jis mums pravėrė akis, tas senas inžinierius, patekęs į vienus pačių žiauriausių GPU gniaužtų. Jis prarado sveikatą kalėjimuose, ne kartą buvo sodinamas ir į lagerį uždaromas ne kartą, – bet su užsidegimu pasakojo tiktai apie ankstyvąjį Džezkazganą: apie vandenį, užnuodytą variu; apie užnuodytą orą; apie žudynes; apie bergždžius skundus į Maskvą. Net pats žodis *Džez-kaz-gan* braukė lyg trintuve per odą kaip tos žiaurios istorijos. (Ir ką gi? Ar nors kiek pakeitė tas Džez-kaz-ganas mūsų pasaulio suvokimą? Žinoma, ne. Juk tatai ne čia pat. Juk tatai atsitiko ne mums. Šito niekam nepapasakosi. Geriausia negalvoti. Geriausia – užmiršti.)

Tenai, į Džezkazganą, kai Bronevickiui buvo leista vaikščioti be konvojaus, pas jį atvažiavo, tada dar mergina, dabartinė jo žmona. Ten, spygliuotų vielų aptvare, jie susituokė. O prieš prasidedant karui per stebuklą atsidūrė laisvėje, Morozovske, žinoma, su apgadintais pasais. Jis dirbo kažkokioje nušiurusioje statybos kontoroje, ji – buhaltere.

Paskui aš išėjau į armiją, mano žmona išvyko iš Morozovsko. Miestelis buvo okupuotas. Vėliau išvaduotas. Ir sykį žmona parašė man į frontą: „Įsivaizduoji, sako, Morozovske užėjus vokiečiams Bronevickis buvo burmistru! Kokia niekšybė!" Ir aš apstulbau ir pagalvojau: „Kokia šlykštybė!"

Tačiau prabėgo dar kiek metų. Kažkur ant tamsių kalėjimo gultų, perkratinėdamas praeitį, prisiminiau Bronevickį. Ir jau nebesipuoliau lengvai kaip vaikėzas jo smerkti. Jį neteisėtai išmetė iš darbo, paskui davė nederamą darbą, jį kalino, kankino, mušė, badu marino, spjaudė į veidą, – o jis? Jis turėjo tikėti, kad visa tai – pažangu ir kad visas jo paties gyvenimas, kūno ir dvasios, ir jo artimųjų gyvenimas, ir užgniaužtas visos tautos gyvenimas neturi jokios reikšmės.

Per mums pučiamą „asmenybės kulto" miglą ir per laiko klodus, kuriuose mes keitėmės (o pereidamas nuo vieno klodo prie kito lūžta ir nukrypsta spindulys), mes dabar regime ir save, ir ketvirtąjį dešimtmetį ne taip ir ne tokius, kokie mes ir jis iš tikrųjų buvo. Stalino sudievinimas ir tikėjimas viskuo nė kiek neabejojant, be galo be krašto, anaiptol nebuvo savas visai tautai, o tik partijai; komjaunimui; miesto moksleivijai; inteligentijos *pakaitalui* (iškeltam vietoj sunaikintųjų ir išblaškytųjų); iš dalies ir miesčionims (darbininkų klasei)[1], kurie neišjungdavo garsiakalbių nuo rytmetinių Spaso bokšto dūžių iki vidurnaktį grojamo Internacionalo, kuriems Levitano balsas sutapo su jų sąžinės balsu. („Iš dalies" – todėl, kad gamybiniai „dvidešimties minučių pavėlavimo" potvarkiai ir įsitvirtinimas gamyklose irgi nestokojo gynėjų.) Tačiau buvo ir miesto mažuma, ir ne tokia jau negausi, bent jau keletas milijonų, kurie su pasibjaurėjimu ištraukdavo garsiakalbio kištuką, jei tik išdrįsdavo; kiekviename laikraščio puslapyje regėjo tik melą, paskleistą per visą skiltį; ir balsavimo diena tiems milijonams būdavo kančios ir pažeminimo diena. Tai mažumai mūsų šalyje esanti diktatūra nebuvo nei proletariato, nei liaudies, nei (kas tiksliai prisiminė pirminę žodžio reikšmę) sovietų, o grobikiška komunistų mažumos diktatūra, labai chamiška.

Žmonija beveik neturi grynojo pažinimo, nesaistomo emocijų, jausmų. Jeigu jau žmogui kas atrodo blogybė, jis beveik negali prisiversti tame įžiūrėti ir gero. Ne viskas ištisai mūsų gyvenime buvo bjauru ir ne kiekvienas laikraščio žodis buvo melas, – bet toji

[1] Kaip tik ketvirtajame dešimtmetyje darbininkų klasė tapo pagrindiniu mūsų miesčionijos būriu, visa įsiliejo į ją. Kaip, beje, ir didumą sovietinės inteligentijos.

užguita, užjodyta ir skundikais apstatyta mažuma suvokė šalies gyvenimą kaip ištisinę blogybę, o laikraščių skiltis – kaip ištisinį melą. Priminsime, kad tada nebuvo Vakarų laidų rusų kalba (o ir radiją mažai kas teturėjo), kad vienintelę informaciją žmogus galėjo gauti tiktai iš mūsų laikraščių ir oficialaus radijo, o kaip tik juos Bronevickiai ir jų bendraminčiai traktavo kaip atgrasų nepabaigiamą melą arba kaip bailų tiesos nuslėpimą. Ir visa, kas buvo rašoma apie užsienį, ir apie galutinį Vakarų pasaulio žlugimą 1930 metais, ir apie Vakarų socialistų išdavystę, ir apie vieningą visos Ispanijos frontą prieš Franką (o 1942 metais apie išdavikišką Neru ryžtą iškovoti laisvę Indijai – juk tai silpnino sąjungininkę Anglijos imperiją), – irgi paaiškėjo besąs melas. Įgrisusi neapykantos persmelkta agitacija pagal sistemą „kas ne su mumis, tas prieš mus" niekuomet neskyrė Marijos Spiridonovos pozicijų nuo Nikolajaus II, Leono Bliumo nuo Hitlerio, Anglijos parlamento nuo Vokietijos reichstago. Tad kodėl gi iš pažiūros fantastiškus pasakojimus apie knygų laužus Vokietijos aikštėse ir atgijusį kažkokį senovinį teutonų žvėriškumą (nepamirškim, kad apie teutonų žvėriškumą užtektinai primelavo ir Rusijos laikraščiai per Pirmąjį pasaulinį karą) Bronevickis turėjo įžvelgti bei atpažinti ir vokiečių nacizme (iškeiktame bemaž tais pačiais, tai yra paskučiausiais, žodžiais, kaip seniau Puankarę, Pilsudskį ir Anglijos konservatorius) pamatyti keturkojį, prilygstantį tam, kuris jau ketvirtį šimtmečio visai realiai ir konkrečiai smaugė, nuodijo ir draskė iki kraujų jį patį ir Archipelagą, ir Rusijos miestą, ir Rusijos kaimą? Ir kiekvienas laikraščių viražas apie hitlerininkus – čia draugiški gerųjų mūsų sargybinių susitikimai šlykščioje Lenkijoje, plūstanti laikraščių simpatija tiems narsiems kovotojams prieš anglų ir prancūzų bankininkus, pažodžiui pateiktos Hitlerio kalbos per visą „Pravdos" puslapį, čia paskui vienintelį rytą (antrąjį karo rytą) pasipylusios antraštės, kad visa Europa vaitote vaitoja po jų padu, – tiktai patvirtino laikraščių melo vinklumą ir niekaip nebūtų galėję Bronevickio įtikinti, jog esama pasaulyje budelių, prilygstančių mūsiškiams budeliams, kuriuos jis realiai pažino. Ir jeigu

dabar, norėdami įtikinti, jam kasdien pakištų informacinį BBC (Bi Bi Si) biuletenį, tai daugių daugiausia, kuo galėtų jį įtikinti: kad Hitleris – antroji grėsmė Rusijai, bet kol gyvas Stalinas, jokiu būdu ne pirmoji. Tačiau BBC savo biuletenio nepakišo; o Informacijos biuras ir savo gimimo dieną turėjo tiek pat kredito kiek TASS'as; o gandai, skleidžiami evakuotųjų, irgi buvo ne iš pirmų lūpų (ne iš Vokietijos, ne iš okupacijos, iš ten dar nė vieno gyvo liudytojo); o iš pirmų lūpų buvo tiktai Džezkazgano lageris, dar 1937 metai, dar 1932 metų badas, dar išbuožinimas, dar cerkvių nusiaubimas. Ir artėjant vokiečių armijai Bronevickis (ir dešimtys tūkstančių kitų tokių pat pavienių žmonių) juto, kad artėja jų valanda – ta vienintelė nepakartojama valanda, kurios sulaukti jau dvidešimt metų neturėjai vilties ir kuri vienintelį kartą ir tegali žmogui pasitaikyti gyvenime, tokiame trumpame palyginti su lėtais istorijos poslinkiais, – ta valanda, kai jis (jie) gali pareikšti nesutinką su tuo, kas buvo, kas padaryta, iššvaistyta, sutrypta šalyje, ir kažkokiu dar visai nežinomu, neaiškiu būdu pasitarnauti žūstančiai šaliai, pasitarnauti rusų visuomenės atgimimui. Taip, Bronevickis viską įsiminė ir nieko neatleido. Ir nieku gyvu negalėjo jam būti *sava* ta valdžia, kuri žudė Rusiją, kolchozais privarė prie skurdo, prie moralinio išsigimimo ir štai dabar prie stulbinančio karinio pralaimėjimo. Ir jis dusdamas iš pasipiktinimo žiūrėjo į tokius žalius jaunuolius kaip aš, kaip mes, neįstengdamas mūsų priversti pakeisti savo nuomonę. Jis laukė b e t k o, bet ko, kad tik nebūtų Stalino valdžia! (Žinomas psichologinis supriešinimas: kas tik nori, bet tik ne tai, kas koktu sava! Argi galima įsivaizduoti ką nors pasaulyje, kas būtų blogiau už *mūsų*? Beje, tai buvo Dono srityje, – o tenai pusė gyventojų oi kaip laukė vokiečių.) Taigi, visą amžių pragyvenęs toli nuo politikos, Bronevickis eidamas septintą dešimtį ryžosi žengti politinį žingsnį.

Jis sutiko vadovauti Morozovsko miesto valdybai...

O tenai, manyčiau, jis greitai pamatė, kur įklimpo: kad atėjusiems Rusija dar niekingesnė ir bjauresnė negu nuėjusiems. Kad vampyrui rūpi tik iščiulpti rusų syvus, o kūnas tedvesia sau. Ne

rusų visuomenę naujasis burmistras turėjo tvarkyti, o vokiečių policijos parankinius. Bet jis jau buvo įsuktas į smagratį ir beliko, patinka ar nepatinka, suktis. Ištrūkęs iš vienų budelių, talkinti kitiems. Ir tą patriotinę idėją, kurią laikė priešingybe sovietinei, staiga pamatė susilydžius su sovietine: nesuvokiamu būdu ji iš ją įkūnijusios blaivios mažumos siūbtelėjo lyg pro rėtį prie apmulkintos daugumos, – buvo užmiršta, kaip už ją šaudė ir kaip ja piktinosi, ir šit jau ji virto svetimo medžio kamienu.

Turbūt kraupu pasidarė jam (jiems), užgulė neviltis. Tarpeklis pasislinko, ir beliko išeitis: arba mirti, arba eiti į katorgą.

Žinoma, ne visi ten buvo Bronevickiai. Žinoma, į tą trumpą puotą maro metu sulėkė ir krankliai, mėgstantys valdžią ir kraują. Bet šitie – kur tik nesulekia! Tokie ir NKVD labai puikiai pritiko. Toksai ir Mamulovas, ir Dudinkos Antonovas, ir koks nors Poisujšapka – ar galima įsivaizduoti šlykštesnius budelius? Viešpatauja dešimtmečius ir lupa žmonėms devynis kailius. O andai matėme prižiūrėtoją Tkačą (trečioji dalis, dvidešimtas skyrius) – tai tas ir vienur, ir kitur suspėjo.

Pasakę apie miestą, nenutylėkime dabar ir apie kaimą. Šiandieniniai liberalai mėgsta prikišti kaimui politinį bukaprotiškumą ir konservatyvumą. Tačiau ikikarinis kaimas – ištisai, dauguma jo buvo blaivių pažiūrų, nepalyginti blaivesnių negu miestas, kaimas nė kiek nepersiėmė tėvelio Stalino (o ir pasaulinės revoliucijos) garbinimu. Jis tiesiog nepametė sveiko proto ir gerai prisiminė, kaip jam žemė buvo žadėta ir kaip atimta; kaip jis gyveno, valgė ir rengėsi iki kolchozų ir kaip suvarytas į kolchozus; kaip iš jo kiemo išsivarė veršiuką, avytę ir net vištą; kaip dergė ir niekino cerkves. Apie tuos metus dar neniauzgėjo radijas pirkiose, ne kiekviename kaime buvo mokslinčius, kuris skaitytų laikraščius, ir visi tie Čžan Dzo-liniai, Makdonaldai ir Hitleriai Rusijos kaimui buvo vieno galo, stabukai, svetimi ir niekam nereikalingi.

Viename Riazanės srities kaime 1941 metų liepos trečiąją susiėjo vyrai prie kalvės ir klausėsi per garsiakalbį Stalino kalbos. Ir vos tik tas, ligi tolei akmeninis ir rusų valstiečių aimanoms kurčias, su-

mišusiu verksmingu tėvelio balsu išdrebino: „Broliai ir seserys!..“ – vienas vyras juodai popierinei koserei atšovė:

– A-a-a, k..., o *šito* nenori? – ir parodė garsiakalbiui rusų pamėgtą storžievišką gestą, kada kerta ranka per alkūnę ir ją siūbuoja.

Ir vyrai pratrūko žvengti.

Jeigu eitum per visus kaimus ir apklaustum visus liudytojus, dešimt tūkstančių tokių atvejų sužinotum, dar ir aštresnių.

Šit kokios buvo Rusijos kaimo nuotaikos karo pradžioje – vadinasi, ir tų atsarginių, kurie gėrė stotelėje paskutinį pusbutelį ir trypė dulkėse su artimaisiais. O dar užgriuvo negirdėtas, kiek siekia rusų atmintis, pralaimėjimas, ir didžiuliai kaimų plotai iki abiejų sostinių ir iki Volgos ir milijonai sermėgių akimoju išsprūdo iš kolchozų valdžios, o tada – gana meluoti ir glaistyti istoriją! – paaiškėjo, kad respublikos trokšta tiktai nepriklausomybės! kaimas – tiktai atsikratyti kolchozų! darbininkai – atsikratyti baudžiavinių įsakų! Ir jeigu atėjūnai nebūtų buvę tokie beviltiškai kvaili ir pasipūtę, nebūtų išsaugoję Didžiajai Vokietijai parankią valdišką kolchozų administraciją, nebūtų sumanę tokios šlykštybės, kaip paversti Rusiją kolonija, tai nacionalinė idėja nebūtų sugrįžusi ten, kur ji amžiais slopinta, ir vargu ar būtų mums tekę švęsti Rusijos komunizmo dvidešimt penktąsias metines. (Kas nors kada nors dar turės papasakoti ir apie partizanus, kaip visai ne iš gero gyvenimo okupuoti kaimiečiai ten ėjo. Kaip iš pradžių jie ginklavosi prieš partizanus, nenorėdami jiems atiduoti grūdų ir gyvulių.)

Kas prisimena didįjį žmonių bėgimą iš Šiaurės Kaukazo 1943 metų sausį – ir kas galėtų duoti analogišką pasaulio istorijos pavyzdį? Kai žmonės, ypač kaimo, masiškai plūsta podraug su besitraukiančiu sumuštu priešu, su svetimšaliais, kad tik nereikėtų liktis su nugalėjusiais *saviškiais*, – gurguolės, gurguolės, gurguolės, per žiaurų sausio speigą, kaukiant vėjams!

Štai čia ir glūdi socialinės šaknys tų šimtų tūkstančių savanorių, kurie net matydami hitlerininkų išsigimimą ryžosi ir apsivilko priešo mundurą. Dabar metas mums vėl pakalbėti apie *vlasovininkus*.

Pirmojoje šios knygos dalyje skaitytojas dar nebuvo pasirengęs išgirsti visą tiesą (visos ir aš nežinau, atsiras specialių tyrimų, man ši tema šalutinė). Ten, pradžioje, kol skaitytojas podraug su mumis nebuvo nuėjęs viso lagerių kelio, buvo stengiamasi tik atkreipti jo dėmesį, priversti jį *pamąstyti*. Dabar, po visų etapų, persiuntimo punktų, miško kirtimo ir lagerio atmatų duobių, galbūt skaitytojas labiau sutiks su manim. Pirmojoje dalyje pasakojau apie tuos vlasovininkus, kurie griebėsi ginklo iš nevilties, iš nelaisvėje kenčiamo bado, nerasdami jokios išeities. (Beje, ir čia klausimas: juk vokiečiai, siųsdami karo belaisvius rusus į pagalbą savo kariuomenei, panaudodavo juos tik nerikiuotės ir užnugario tarnyboje, ir, regis, tai buvo geriausia išeitis tiems, kurie tenorėjo išsigelbėti, – tad kodėl gi jie ėmė ginklą ir ėjo kaktomuša prieš Raudonąją armiją?)

O dabar – nebėra ko atidėlioti – reikia pasakyti ir apie tuos, kurie dar 1941-aisiais apie nieką daugiau nesvajojo, kaip tiktai imti ginklą ir *šaudyti* raudonuosius komisarus, čekistus ir kolektyvintojus? Prisimenate Lenino žodžius: „Engiamoji klasė, kuri nesiveržia išmokti valdyti ginklą, turėti ginklą, verta tik to, kad su ja būtų elgiamasi kaip su vergais“[1]. Tad štai, mūsų pasididžiavimui, sovietų ir vokiečių karas parodė, kad ne tokie jau mes vergai, kaip mus dergė visuose liberaliuose istorikų darbuose: ne vergai veržėsi kardu nukirsti galvą tėveliui Stalinui. (Ne vergai ir iš *šitos* pusės atsitiesė apsivilkę raudonarmiečių milines, – ši sudėtinga trumpalaikės laisvės forma sociologiškai buvo nenuspėjama.)

Šitie žmonės, savo kailiu patyrę 24 komunistinės laimės metus, jau 1941-aisiais žinojo tai, ko dar niekas kitas pasaulyje nežinojo: kad visoje planetoje per visą istoriją nebuvo režimo, žiauresnio, kruvinesnio ir kartu klastingesnio, suktesnio už bolševikinį, pasivadinusį sovietiniu. Kad nei nukankintųjų skaičiumi, nei savo galybės laiku, nei užmoju, nei kiaurai unifikuotu totalitarumu negali su juo lygintis joks kitas pasaulio režimas, net ir mokiniškas hitlerinis, tuomet Vakarams viską užtemdęs. Ir štai – atėjo laikas, šie žmonės gavo į

[1] V. I. Lenin, *Polnoje sobranije sočinenij*, 5-asis leid., 1958–1965, t. 30, p. 153.

rankas ginklą, – tad nejaugi jie turėjo susitvardyti, leisti bolševizmui išgyventi savo žūtbūtinę valandą, sustiprinus žiaurią priespaudą vėl įsitvirtinti – ir tik tada pradėti su juo kovą (lig pat šiol bemaž niekur pasaulyje nepradėtą)? Ne, natūralu buvo pakartoti paties bolševizmo metodą: kaip jis pats įsigraužė į Rusiją, susilpnintą Pirmojo pasaulinio karo, taip ir jam pačiam tvoti panašiu momentu Antrajame!

Jau 1939 metų sovietų ir suomių kare pasireiškė mūsų nenoras kariauti. Tomis nuotaikomis stengėsi pasinaudoti B. Bažanovas, buvęs artimas Stalino padėjėjas: belaisvius raudonarmiečius, vadovaujamus rusų emigrantų karininkų, pasiųsti prieš sovietų frontą – ne kautis, o įtikinėti. Bandymas nutrūko Suomijai netikėtai kapituliavus.

Kai prasidėjo sovietų ir vokiečių karas – 10 metų po pražūtingos kolektyvizacijos, 8 metai po baisiojo Ukrainos bado (šeši milijonai mirusiųjų, o kaimyninė Europa net nepastebėjo), 4 metai po šėtoniško NKVD siautėjimo, metai po žvėriškų gamybos įstatymų, ir visa tai – kada šalyje penkiolika milijonų sugrūsta į lagerius ir visi nebejauni žmonės dar aiškiai prisimena gyvenimą iki revoliucijos, – natūralu, kad žmonės troško atsikvėpti ir išsivaduoti, natūralu, kad jautė pasibjaurėjimą savo valdžia. Ir ne dėl to, kad „užklupo staiga", ir ne dėl to, kad turėjo „aviacijos ir tankų persvarą" (beje, visą kiekybinę persvarą turėjo Darbininkų ir valstiečių raudonoji armija), taip lengvai apsupę suvarydavo į mirties katilą – po 300 tūkstančių (Balstogė, Smolenskas) ir po 650 tūkstančių ginkluotų vyrų (Brianskas, Kijevas), pakrikdydavo ištisus frontus, ir armija taip sparčiai ir taip toli traukėsi, kad šito Rusija nebuvo regėjusi per visą tūkstantmetį, turbūt ir jokia kita šalis jokiame kare, – o dėl to, kad ūmus paralyžius ištiko niekingą valdžią, nuo kurios valdiniai nusigręžė kaip nuo kadaruojančio lavono. (Rajkomus, gorkomus tarytum vėjas nupūtė, ir Stalinas paspringo.) 1941 metais tasai sukrėtimas galėjo pribaigti. Tų metų gruodį iš 150 milijonų sovietinių gyventojų 60 milijonų jau buvo atsidūrę nebe Stalino valdžioje! Ne veltui Stalino įsakas (0019, 1941 07 16) skalambijo: „Visuose (!) frontuose esama apsčiai (!) elementų, kurie net bėga pasitikti priešo ir

vos tik susidūrę su juo meta ginklą". (Balstogės apsuptyje 1941-ųjų liepos pradžioje iš 340 tūkstančių belaisvių buvo 20 tūkstančių perbėgėlių!) Padėtis atrodė Stalinui tokia beviltiška, kad 1941-ųjų spalį jis telegrafu siūlė Čerčiliui išlaipinti Sovietų teritorijoje 25–30 Anglijos divizijų. Koks komunistas labiau buvo puolęs į nevilt̨?

Štai kokios to meto nuotaikos: 1941 metų rugpjūčio 22 dieną 436-ojo šaulių pulko vadas majoras Kononovas atvirai savo pulkui pareiškė pereinąs į vokiečių pusę, kad įsijungtų į Išsivadavimo armiją Stalinui nuversti, ir pakvietė juo pasekti. Jam ne tiktai nepasipriešino, bet *visas pulkas* nuėjo su juo! Jau po trijų savaičių Kononovas turėjo subūręs *anoje* pusėje savanorių kazokų pulką (jis pats buvo Dono kazokas). Kai jis atvyko į karo belaisvių lagerį prie Mogiliovo verbuoti savanorių, iš 5000 tenykščių belaisvių 4000 iškart pareiškė norą eiti su juo, bet jis negalėjo jų priimti. O lageryje prie Tilžės tais pačiais metais *pusė* sovietinių karo belaisvių – 12 tūkstančių žmonių – pasirašė pareiškimą, kad atėjo metas paversti karą pilietiniu.

Mes nepamiršome ir Briansko Lokotio liaudies judėjimo: buvo sukurta autonominė rusų savivalda dar prieš užeinant vokiečiams ir nepriklausomai nuo jų, tvirta klestinti aštuonių rajonų sritis, daugiau kaip milijonas gyventojų. Lokotiečių reikalavimai buvo visiškai aiškūs: nacionalinė rusų vyriausybė, rusų savivalda visose užimtose srityse, deklaracija dėl Rusijos nepriklausomybės su 1938 metų sienomis ir rusų vadovaujamos išsivadavimo armijos sukūrimas.

Su duona ir druska pasitikdavo vokiečius ir Dono kazokų stanicos. Jie tai jau neužmiršo, kaip juos išskerdė komunistai: visus vyrus nuo 16 iki 65 metų.

1941-ųjų rugpjūtį Leningrado studentas medikas Martynovskis prie Lugos surinko partizanų būrį, daugiausia iš sovietinių studentų: vaduotis nuo komunizmo. Rugsėjį prie Porchovo tokį pat antikomunistinį būrį iš leningradiečių (Vasiljevo salos) studentų ir kareivių, pakliuvusių į apsuptį, suformavo leitenantas Rutčenka, neseniai dar buvęs Leningrado aspirantas. Bet vokiečiai nusivarė tą būrį aptarnauti savo kariuomenės dalinių.

SSRS gyventojams iki 1941 metų atrodė savaime suprantama: svetimos armijos atėjimas – tai komunistinio režimo nuvertimas, nieko kito tai negali reikšti. Laukta politinės programos, išvaduojančios nuo bolševizmo.

Argi gyvenant šiapus – per sovietinės propagandos sieną, per hitlerinės armijos masę – lengva buvo patikėti, kad Vakarų sąjungininkai įsitraukė į tą karą ne apskritai dėl laisvės, o tik dėl savo vakarietiškos europietiškos laisvės, *tik* iš nusistatymo prieš nacionalsocializmą, norėdami geriau pasinaudoti sovietine armija, šituo ir užbaigti? Argi ne natūralu būtų mums patikėti, kad mūsų sąjungininkai ištikimi pačiam laisvės principui ir nepaliks mūsų dar baisesnei tironijai?.. Teisybė, kaip tik šitie sąjungininkai, už kuriuos mes dėjome galvas Pirmajame pasauliniame kare, jau ir tada pametė mūsų armiją sutriuškintą, skubėdami atgal prie savo gerovės. Tačiau patirtis pernelyg žiauri, kad širdis su ja susitaikytų.

Teisingai išmokę netikėti sovietine propaganda n i e k u r, mes, žinoma, laikėme tauškalais, esą nacistai kėsinasi paversti Rusiją kolonija, o mus – vokiečių vergais, tokia kvailystė XX amžiuje buvo neįsivaizduojama, neįtikėtina nepatyrus savo kailiu. Dar 1942 metais rusų formuotė Osintorfe sutraukė daugiau savanorių, negu galėjo priimti plečiama dalis, Smolensko srityje ir Baltarusijoje kaimo gyventojams apsaugoti nuo Maskvos vadovaujamų partizanų susikūrė *šimtatūkstantinė* savanorių „liaudies milicija" (išsigandusių vokiečių uždrausta). Net 1943 metų pavasarį visuotinis entuziazmas lydėjo propagandines Vlasovo keliones į Smolenską ir Pskovą. Dar ir tada žmonės laukė: kada gi bus mūsų nepriklausoma vyriausybė ir mūsų nepriklausoma armija? Turiu liudijimą iš Pskovo srities Požerevicko rajono, kaip širdingai valstiečiai elgėsi su tenykščiu vlasovininkų daliniu: tas dalinys nevogė, nesmurtavo, dėvėjo senas rusiškas uniformas, padėjo suvalyti derlių, buvo laikomas rusų nekolchozine valdžia. Į jį ateidavo užsirašyti savanoriai iš civilių gyventojų (kaip užsirašydavo ir Lokotyje pas Voskoboinikovą), – reikia pagalvoti: kodėl? juk ne iš karo belaisvių lagerio! – bet vokiečiai *draudė* vlasovininkams priimti žmonių papildomai (tegu,

girdi, rašosi į policininkus). Dar 1943-ųjų kovo mėnesį karo belaisvių lageryje prie Charkovo vyrai skaitė lapelius apie vlasovininkų judėjimą (tada tariamą) – ir 730 *karininkų* pasirašė kreipimąsi dėl stojimo į Rusijos išsivadavimo armiją, – išsivadavimo armiją, – tatai jau turint dvejų karo metų patirtį, daugelis – Stalingrado mūšio didvyriai, tarp jų divizijų vadai, pulkų komisarai! – ir lageryje jie buvo sotūs, ne bado spiriami rašėsi. (Bet vokiečių trumparegiškumas: iš 730 pasirašiusiųjų 722 niekuomet iki karo pabaigos nebuvo paleisti iš lagerio ir panaudoti veiklai.) O 1943 metais – gurguolės paskui besitraukiančią vokiečių armiją, virtinės – dešimtys tūkstančių – bėglių iš sovietinių sričių, kad tik nereikėtų vilkti komunizmo jungo.

Ir pats pasakysiu: nieko neverta būtų mūsų tauta, apgailėtinų baudžiauninkų tauta, jeigu šiame kare būtų praleidusi progą nors iš tolo pagrūmoti šautuvu Stalino valdžiai, praleidusi progą nors užsimoti ir pakeiksnoti *brangųjį Tėvelį*. Vokiečių generolai buvo kaip viena ranka, – o mūsų? Mūsų generolų viršūnės buvo (ir lig šiolei tebėra) menkystos, sugadinti partinės ideologijos ir savanaudiškumo, jie neišsaugojo tautinės dvasios, kaip kad esti kitose šalyse. Ir tiktai *apačios* – kareiviai iš valstiečių ir kazokų – užsimojo ir smogė. Tai buvo išvien apačios, tik saujelė buvusių dvarininkų iš emigracijos arba buvusių turtingųjų sluoksnių, arba inteligentijos. Ir jeigu būtų buvę leista tam judėjimui laisvai įsisiūbuoti, kaip jis plūstelėjo nuo pirmųjų karo savaičių, jis būtų virtęs tarsi kokiu nauju Pugačiovo sukilimu: toks jis buvo platus, tiek apėmė sluoksnių ir taip buvo gyventojų palaikomas, įtraukęs kazokus, užsidegęs tokia dvasia – atkeršyti piktadariams didžponiams, gaiviališkas ir neturintis stiprios vadovybės. Šiaip ar taip, savo pobūdžiu tai buvo kur kas labiau liaudies, *prastuomenės* judėjimas negu visas inteligentiškasis „išsivadavimo judėjimas" nuo XIX amžiaus pabaigos ligi 1917 metų vasario su tariamaisiais liaudies tikslais ir vasario-spalio vaisiais. Tačiau nebuvo lemta jam išsiskleisti, turėjo gėdingai žlugti apšauktas šventosios mūsų Tėvynės *išdavyste*!

Mūsų nebetraukia socialinė įvykių analizė, apverčiame – kaip kada naudinga. O draugiškas Stalino paktas su Ribbentropu ir Hit-

leriu? O Molotovo ir Vorošilovo pagyrūniškumas prieš karą? Ir paskui – stulbinanti menkystė, nepasirengimas, nemokšiškumas (ir bailus vyriausybės bėgimas iš Maskvos), ir po pusę milijono kariuomenės, paliekamos apsupty, – argi čia ne Tėvynės išdavystė? Ar ne daugiau žalos padariusi? Tai kodėl *tuos* išdavikus mes taip popiname Granovskio gatvės butuose?

O, ilgas! ilgas! ilgas būtų tas suolas, ant kurio sutilptų *visi* mūsų tautos budeliai ir *visi* išdavikai, jei sodintum nuo pačių... iki pačių...

Į nepatogius klausimus pas mus neatsakoma. Nutylima. Užuot atsakę mums suriks:

– Bet *principas*! Bet pats principas! Bet ar turi teisę rusų žmogus, siekdamas savo politinių tikslų, nors jie jam atrodytų ir teisingi, remtis į vokiečių imperializmo petį?!. Ir dar tokiu momentu, kai vyksta negailestingas karas su juo?

Iš tiesų esminis klausimas: ar galima siekiant tikslų, kurie tau atrodo kilnūs, pasinaudoti kariaujančio su Rusija vokiečių imperializmo parama?

Šiandien visi vienu balsu suriks: ne! ne! ne!

Bet iš kur tada – vokiečių eksteritorialus vagonas nuo Šveicarijos iki Švedijos, užsukantis (kaip dabar sužinojome) į Berlyną? Visa spauda, pradedant menševikais ir baigiant kadetais, irgi šaukė: ne! ne! – o bolševikai aiškino, girdi, šitaip galima, juokinga dėl to net priekaištauti. Ir ne vienas vagonas ten buvo. O 1918 metų vasarą kiek vagonų bolševikai pasiuntė iš Rusijos – čia su produktais, čia su auksu, – ir vis Vilhelmui į nasrus! Paversti karą pilietiniu – šitai Leninas siūlė pirmiau už vlasovininkus.

– Bet *tikslai*! bet kokie buvo tikslai?!

O – kokie? O – kur jie, tie tikslai?..

– Bet juk ten buvo Vilhelmas! kaizeris, kaizeriukas! Juk ne Hitleris! Ir Rusijoje – argi buvo vyriausybė? Laikinoji...

Beje, iš karinio įkarščio mes kadaise ir apie kaizerį nerašėme kitaip, tik „nuožmus", „kraugerys", o kaizerio kareivius neapdairiai dergėme, esą jie kūdikiams galvas suknežina į akmenis. Tuščia jo, to kaizerio. Tačiau ir Laikinoji vyriausybė: ČK neturėjo, į pakaušius

nešaudė, į lagerius nesodino, į kolchozus nevarė. Laikinoji – irgi ne Stalino.

Proporcinga.

* * *

Ne, ne širdis kam nors suvirpėjo, kad katorgininkai išmiršta, o tiesiog baigėsi karas, bauginimai nebeteko pagrindo, naujų policininkų nebeatsiras, darbo jėga buvo reikalinga, o katorgoje mirdavo be naudos. Ir jau 1945 metais katorgininkų barakai liovėsi buvę kalėjimo kameromis, durys dienai būdavo atrakinamos, rėčkos iškeliavo į išvietę, į sanitarijos skyrių katorgininkai gavo teisę vaikščioti savo kojom, o į valgyklą juos gindavo risčia – kad būtų žvalesni. Pašalino blatnuosius, kurie katorgininkus apvalgydavo, žmones aptarnauti skyrė iš pačių katorgininkų. Paskui ir laiškus jiems leido rašyti, dusyk per metus.

1946–1947-aisiais riba tarp katorgos ir lagerio ėmė gerokai nykti: politiškai nereikli inžinerinė vadovybė, vaikydamasi gamybos plano, pradėjo (bent jau Vorkutoje) gerus specialistus katorgininkus perkėlinėti į paprastus lagpunktus, kur katorgininkui iš katorgos belikdavo tik jo numeris, o juodadarbius iš pataisos darbų lagpunktų grūsti į katorgą skaičiui papildyti.

Neprotingi gamybininkai taip būtų ir sunaikinę didžiąją stalininę lagerių atgaivinimo idėją, jeigu 1948 metais nebūtų Stalinui prinokusi nauja idėja apskritai Gulago čiabuvius suskirstyti, socialiai artimus blatnuosius ir kriminalinius atidalyti nuo socialiai beviltiško Penkiasdešimt Aštuntojo.

Visa tai buvo dalis dar didesnio sumanymo Stiprinti Užnugarį (iš pavadinimo aišku, kad Stalinas rengėsi artimam karui). Buvo įsteigti *specialieji lageriai*[1] su specialiu režimu – truputį lengvesniu negu ankstyvojoje katorgoje, bet griežtesniu negu paprastuose lageriuose.

[1] Palyginkite su 1921 metais – specialiosios paskirties lageriai.

Kad būtų galima atskirti, sumanė tokiems lageriams duoti ne vietų vardus, o fantastinius, poetiškus. Atsirado: Gorlagas (Gornyj lager') Norilske, Berlagas (Beregovoj lager') Kolymoje, Minlagas (Mineralnyj) Intoje, Pečlagas Pečioroje, Dubrovlagas Potmoje, Oziorlagas Taišete, Steplagas, Pesčianlagas ir Luglagas Kazachstane, Kamyšlagas Kemerovo srityje.

Pataisos darbų lageriuose ėmė plisti niūrūs gandai, kad Penkiasdešimt Aštuntasis bus išsiųstas į specialiuosius lagerius. (Nei vykdytojams, nei aukoms, žinoma, neatėjo į galvą, kad tam reikėtų kokio nors naujo specialaus sprendimo.)

Užvirė darbas apskaitos ir paskirstymo bei operčekistų skyriuose. Buvo sudarinėjami paslaptingi sąrašai ir vežami kažkur suderinti. Paskui atvaromi ilgi raudoni ešelonai, pasirodydavo kuopos guvaus konvojaus raudonais antpečiais, su automatais, šunimis ir plaktukais, – ir liaudies priešai, šaukiami pagal sąrašą, griežtai ir negailestingai būdavo ištempiami iš prišildytų barakų į tolimą etapą.

Bet šaukdavo Penkiasdešimt Aštuntąjį ne visą. Tik paskui, spręsdami iš pažįstamų, kaliniai suprato, ką palikdavo su kriminaliniais pataisos darbų lagerių salose, – palikdavo gryną 58-10, tai yra nuteistus už *paprastą* antisovietinę agitaciją, vadinasi, pavienius, prieš nieką nenusistačiusius, su niekuo nesusijusius, pačius sau vienus. (Ir nors tokių agitatorių beveik neįmanoma buvo įsivaizduoti, milijonai jų buvo užregistruoti ir palikti senose Gulago salose.) O jeigu agitatoriai susigrupuodavo po du ar tris, jeigu nors kiek būdavo linkę išklausyti vienas kito, rasti atbalsį ar bendrumą, jiems būdavo papildomai pridėta „grupinio punkto" 58-11 ir jie kaip antisovietinių organizacijų mielės keliaudavo dabar į specialiuosius lagerius. Savaime suprantama, ten keliaudavo Tėvynės išdavikai (58-1a ir 1b), buržuaziniai nacionalistai ir separatistai (58-2), pasaulinės buržuazijos agentai (58-4), šnipai (58-6), diversantai (58-7), teroristai (58-8), kenkėjai (58-9) ir ekonominiai sabotažininkai (58-14). Paranku buvo ten įkurdinti karo belaisvius vokiečius (Minlagas) ir japonus (Oziorlagas), kuriuos buvo ketinama laikyti ir po 1948 metų.

Užtat pataisos darbų lageriuose likdavo nepranešusieji(58-12) ir priešo bendrininkai (58-3). Atvirkščiai, katorgininkai, pasodinti kaip tik už talkininkavimą priešui, keliavo dabar į specialiuosius lagerius kartu su visais.

Suskirstymas buvo dar reikšmingesnis, nei mes aprašėme. Nežinia kuo vadovaujantis pataisos darbų lageriuose likdavo ar dvidešimt penkeriais metais nubaustos išdavikės (Unžlagas), ar kai kur ištisi lagpunktai vien Penkiasdešimt Aštuntojo, įskaitant vlasovininkus ir policininkus, – ne speclageriai, be numerių, bet griežto režimo (pavyzdžiui, Krasnaja Glinka Volgos vingyje prie Samaros; Tujimo lageris Širinsko rajone, Chakasijoje; Pietų Sachalino lageris). Sąlygos tuose lageriuose buvo žiaurios, ir ten gyventi buvo ne lengviau kaip speclageriuose.

O kad atliktas Didysis Archipelago Suskirstymas vėl nesusimaišytų, nuo 1949 metų buvo nustatyta, jog kiekvienas iš laisvės naujai atidangintas čiabuvis gauna, be nuosprendžio, dar ir nutarimą (srities GB ir prokuratūros) kalinimo byloje: kokiuose lageriuose tą oželį laikyti.

Šitaip, panašiai kaip grūdas, apmirštantis, kad išleistų daigą, Stalino katorgos grūdas išaugo į speclagerius.

Raudoni ešelonai Tėvynės ir Archipelago įstrižainėmis gabeno *naują kontingentą*. O Intoje susiprotėjo ir tiesiog pervarė tą bandą iš vienų vartų į kitus.

Čechovas skundėsi, girdi, mes neturime „juridinio apibrėžimo – kas yra katorga ir kam ji reikalinga".

Betgi tai buvo kultūringame XIX amžiuje! O urvinio XX amžiaus viduryje mums ir nereikėjo suprasti nei apibrėžti. Nutarė Tėvelis, kad bus šitaip, – va ir visas apibrėžimas.

Ir mes supratingai linksime.

Antras skyrius

REVOLIUCIJOS VĖJELIS

Savo bausmės pradžioje, prislėgtas beprošvaisčio jos ilgumo ir sugniuždytas pirmosios pažinties su Archipelago pasauliu, niekad nebūčiau patikėjęs, kad po truputį mano siela atsities; kad ilgainiui, nejučiomis kildamas į neregimą Archipelago viršūnę kaip į Havajų Mauna Loa, aš iš ten visai ramiai pažvelgsiu į Archipelago tolius ir netgi netikra jūra patrauks mane savo raibuliavimu.

Bausmės vidurį aš praleidau auksinėje salelėje, kur kalinius valgydino, girdė, laikė šiltai ir švariai. Mainais už tai reikalavo nedaug: po dvylika valandų išsėdėti prie rašomojo stalo ir įtikti viršininkams.

O man ūmai praėjo noras laikytis įsikibus tų gėrybių. Jau ėmiau nutuokti naują kalėjimo gyvenimo prasmę. Atsigręžus atgal dabar man apgailėtini atrodė specskirstytojo iš Krasnaja Presnios patarimai – „nepakliūti į bendruosius darbus žūtbūt". Kaina, kurią už tai mokėjom, pernelyg prašoko pirkinio vertę.

Kalėjimas atskleidė mano sugebėjimą rašyti, ir šiam pomėgiui dabar skirdavau visą laiką, o valdišką darbą įžūliai apleidau. Brangiau už tenykštį sviestą ir cukrų man pasidarė – atsitiesti.

Ir mus, keletą, „atitiesė" – išgrūdo etapu į specialųjį lagerį.

Vežė mus ten ilgai – tris mėnesius (arkliais XIX amžiuje galima buvo greičiau). Vežė taip ilgai, kad tas kelias virto tarytum gyvenimo tarpsniu, rodos, per tą kelionę pasikeitė net mano charakteris ir pažiūros.

Mūsų kelionė buvo kažkokia smagi, linksma, prasminga. Į veidus mums pūtė vėsus gaivus vėjelis – katorgos ir laisvės. Iš visų pusių tvino žmonės ir įvykiai, rodantys, kad teisūs mes! mes! mes! – o ne mūsų teisėjai ir kalėjimo sargai.

Pažįstamas Butyrkų kalėjimas pasitiko mus veriančiu moters klyksmu pro langą, tikriausiai iš vienutės: „Gelbėkit! Padėkit! Muša! Muša!" Ir klyksmą užgniaužė prižiūrėtojo delnai.

Butyrkų „stotyje" mus sumaišė su 1949 metais pasodintais naujokais. Visų jų bausmės buvo juokingos: ne įprastinis dešimtukas, o *dvidešimt penkeri*. Kai per nepabaigiamus tikrinimus jie turėdavo atsakyti, kada baigsis jų bausmės laikas, tai skambėjo lyg pasityčiojimas: „tūkstantis devyni šimtai septyniasdešimt penktųjų vasarį!"

Atrodytų, šitiek išsėdėti neįmanoma. Reikėjo gauti žnyples – gnybti vielą.

Pačios tos dvidešimt penkerių metų bausmės sukūrė naują kokybę kalinių pasaulyje. Valdžia išdegino iš mūsų visa, ką įstengė. Dabar žodį turėjo tarti kaliniai – žodį laisvą, jau nesuvaržytą, nerizikingą, tą patį žodį, kurio visą amžių mums stigo ir kuris taip praskaidrina ir sutelkia.

Jau sėdėjom kalinių vagone, kai Kazanės stotyje iš garsiakalbio išgirdom, kad prasidėjo Korėjos karas. Pačią pirmąją dieną ligi vidurdienio prasiveržę pro tvirtą pietų korėjiečių gynybos liniją dešimčia kilometrų, šiaurės korėjiečiai tvirtino, esą juos užpuolė. Paskučiausiam kvėšai frontininkui buvo aišku, kad užpuolė kaip tik tas, kuris pasistūmė priekin pirmąją dieną.

Tas Korėjos karas mus irgi suaudrino. Mes, maištingi, šaukėmės audros! Juk be audros, juk be audros, juk be audros mes buvome pasmerkti lėtai mirčiai!..

Už Riazanės skaistus saulėtekis taip nutvieskė aklinus kalinių vagono langus, kad jaunas konvojininkas koridoriuje priešais mūsų grotas markstėsi nuo saulės. Konvojus buvo kaip konvojus: į kupė sugrūdo mūsų po penkiolika, šėrė silke, bet, teisybė, atnešdavo ir vandens, iš ryto ir vakare išleisdavo į išvietę, ir nebūtų buvę mums dėl ko su juo ginčytis, jeigu tas vaikinukas nebūtų neatsargiai pliurptelėjęs, tegul ir be jokio pykčio, kad mes – liaudies priešai.

Čia ir užvirė! Iš kupė, mūsiškės ir gretimos, jam kad pasipils:

– Mes – liaudies priešai, o kodėl nėra kolchoze ko ėsti?

– Tu pats kaimietis, iš veido matyti, turbūt ir atitarnavęs dar pasiliksi už šunį, pririštą prie grandinės, žemės art negrįši?

– Jeigu mes – priešai, tai kodėl jūs „juodvarnius" perdažinėjat? Vežiotumėt atvirai!

– Ei sūneli! Mano du tokie kaip tu iš karo nesugrįžo, o aš – priešas, taip?

Tokie žodžiai jau kadų kadžiais neskriejo pro mūsų grotas! Išrėkėm mes paprasčiausius dalykus, pernelyg akivaizdžius, kad juos paneigtum.

Prie sumišusio vaikinuko priėjo liktinis seržantas, bet nenutempė nieko į karcerį, neėmė užsirašinėti pavardžių, o mėgino padėti savo kareiviui atsikirsti. Čia irgi mums pasirodė naujų laikų požymiai – nors anokie ten „nauji" laikai 1950 metais! – ne, požymiai tų naujų kalinių pasaulio santykių, kuriuos formavo nauji bausmių terminai ir nauji politiniai lageriai.

Mūsų ginčas virto tikromis argumentų varžybomis. Berniukai žiūrėjo į mus ir jau nebesiryžo vadinti liaudies priešais nieko iš šitos kupė ir nieko iš gretimos. Jie stengėsi atremti mūsų argumentus kažkuo iš laikraščių, iš politinių žinių pagrindų, – bet ne protu, o intuicija pajuto, kad frazės skamba dirbtinai.

– Pažiūrėkit, vyručiai! Pažiūrėkit pro langą! – kliuvo jiems nuo mūsų. – Štai prie ko jūs Rusiją privarėt!

O už langų tęsėsi tokia nutriušusi, sukrypusi, nudriskusi, elgetiška šalis (Ruzajevkos keliu, kur užsieniečiai nevažinėja), kad jeigu Batijus ją tokią sudergtą būtų pamatęs, nebūtų ėmęsis jos nė užkariauti.

Tylioje Torbejevo stotyje peronu nušlepsėjo senis su vyžomis. Valstietė senutė sustojo prieš mūsų langą nuleistu rėmu, pro lango ir pro vidaus grotas ilgai lyg įbesta žiūrėjo į mus, ankštai susispaudusius ant viršutinės lentynos. Ji žiūrėjo tuo senoviniu žvilgsniu, kokiu į „vargšelius" visada žiūrėdavo mūsų žmonės. Jos skruostais riedėjo ašaros. Taip stovėjo sukumpusi ir taip žiūrėjo, lyg jos sūnus gulėtų tarp mūsų. „Negalima žiūrėti, motin", – nešiurkščiai pasakė

jai konvojininkas. Ji nėe nekrustelėjo. O greta jos stovėjo dešimtmetė mergaitė su baltais kaspinėliais kasytėse. Toji žiūrėjo labai griežtai, net liūdnai ne pagal metus, plačiom plačiom akutėm ir nemirkčiodama. Taip žiūrėjo, kad, manau, įsiminė mus amžinai. Traukinys iš lengvo pajudėjo – senutė pakėlė sujuodusius pirštus ir rimtai, neskubėdama mus peržegnojo.

O kitoje stotyje mergiotė taškuota suknele, nė kiek nesivaržanti ir nebaikšti, priėjo prie pat mūsų lango ir drąsiai įniko klausinėti, pagal kokį mes straipsnį ir kuriam laikui nuteisti. „Eik šalin!" – užriaumojo ant jos konvojininkas, vaikštinėjantis po platformą. „O ką tu man padarysi? Aš ir pati tokia! Še, imk pakelį papirosų, perduok vaikinams!" – ir ištraukė pakelį iš rankinuko. (Mes jau supratom: šita mergiotė *atsėdėjusi*. Kiek jų, besibastančių laisvųjų, jau išėję Archipelago mokyklą!) „Eik šalin! Pasodinsiu!" – iššoko iš vagono baudėjų viršininko pavaduotojas. Ji nužvelgė su panieka jo liktinę kaktą. „Eik tu š!..." Padrąsino mus: „Spjaukit į juos, vaikinai!" Ir oriai nuėjo.

Taip mes važiavom, ir nemanau, kad konvojus būtų jautęsis liaudies konvojumi. Važiavom – ir vis tvirčiau tikėjom ir tuo, kad mes teisūs, ir kad visa Rusija mus palaiko, ir kad artėja metas užbaigti, užbaigti šitą tvarką.

Kuibyševo etapiniame kalėjime, kur *riogsojom* ilgiau kaip mėnesį, irgi mus ištiko stebuklai. Iš gretimos kameros langų staiga atskliido isteriški, klaikūs blatnųjų riksmai (jų ir verkšlenimas atkarus, spigus): „Padėkit! Gelbėkit! Fašistai muša! Fašistai!"

Tai bent stebuklas! – „fašistai" muša blatnuosius? Seniau visados būdavo atvirkščiai.

Tačiau netrukus kameros surūšiuojamos ir mes sužinom: kol kas dar ne stebuklas. Dar tik pirmoji kregždė – Pavlas Baraniukas, krūtinė kaip krosniadangtė, rankos kaip kultuvės, tik ir lauk, ar paspaus ranką, ar užtvos, juodėžis, nosis kaip vanago, panašesnis į gruziną negu į ukrainietį. Jis fronto karininkas, su zenitiniu kulkosvaidžiu atsilaikęs prieš tris „meserus"; buvo pristatytas Didvyrio vardui, specialiojo sky-

riaus atmestas; pasiųstas į baudos kuopą, grįžo su ordinu; dabar – gavęs dešimtį, pagal naujus laikus – „vaikiška bausmė".

Blatnuosius jis jau spėjo perprasti važiuodamas iš Novograd-Volynsko kalėjimo, jau ir mušėsi su jais. O čia gretimoje kameroje sėdėjo ant viršutinių gultų ir ramiai žaidė šachmatais. Visa kamera buvo – Penkiasdešimt Aštuntasis, bet administracija įkišo du vagišius. Atsainiai rūkydamas „Belomorą" ir eidamas palaisvinti sau teisėtos vietos ant gultų prie lango, Fiksatas pajuokavo: „Na, taip ir žinojau, vėl pas banditus pasodino!" Naivuolis Velijevas, dar kaip reikiant nesusidūręs su vagišiais, užsimanė pakelti jam ūpą: „Tai kad ne, Penkiasdešimt Aštuntas. O tu?" – „O aš – išeikvotojas, mokytas žmogus!" Nuviję du, vagišiai numetė maišus teisėtose vietose ir pasileido per kamerą šniukštinėti svetimų maišų ir ieškoti priekabių. Ir Penkiasdešimt Aštuntasis – ne! – jis dar nebuvo naujas, jis nesipriešino. Šešiasdešimt vyrų nuolankiai laukė, kol prie jų prieis ir apgrobs. Tas blatnųjų akiplėšiškumas veikia kaip kerai, paralyžiuoja. (Sukausto ir prielaida, kad viršininkai visuomet jų pusėje.) Baraniukas ir toliau tarytum stumdė figūras, bet jau baltakiavo svaidydamas žaibus ir sumetė, kaip trenks. Kai vienas blatnasis sustojo prieš jį, jis nukarta koja įsisiūbavęs tvojo šiam batu į marmūzę, pašoko, griebė tvirtą medinį rėčkos dangtį, vožė antram blatnajam per galvą ir jį apsvaigino. Tada įniko paeiliui tvatyti juos tuo dangčiu, kol šis išlakstė į šipulius, – o rėmas buvo kryžminis. Blatnieji ėmė maldauti pasigailėjimo, bet nepasakytum, kad jų klyksmuose nebuvo ir humoro, jie pagavo ir juokingąją pusę: „Ką tu darai? *Kryžium* muši!" „Šitoks jautis, ko tu *žmogų* skriaudi?" Bet Baraniukas žinojo, ko vertos jų kalbos, jis ir toliau juos kūlė, tuomet vienas iš vagišių ir suskato klykti pro langą: „Gelbėkit! Fašistai muša!"

Vagišiai šito nepamiršo, vėliau keletą sykių grasino Baraniukui: „*Nuo tavęs lavonu trenkia!* Kartu keliausim!" Bet daugiau nebepuolė.

Veikiai mūsų kamera susirėmė ir su *sukomis*. Mus išvedė pasivaikščioti, kartu ir į išvietę, prižiūrėtoja pasiuntė suką išvyti mūsų iš ten, tas vijo, bet jo pasipūtimas (prieš „politinius", kurgi ne!?) papiktino

jaunutį, nervingą, ką tik nuteistą Volodią Geršunį, tas ėmė suką drausti, suka vaikinuką partrenkė. Seniau Penkiasdešimt Aštuntasis būtų taip viską ir nukentęs, o dabar azerbaidžianietis Maksimas (nudobęs savo kolchozo pirmininką) paleido į suką akmeniu, o Baraniukas kirto jam antausį, tas šmirkšt Baraniukui peiliu (prižiūrėtojo padėjėjai nešiojasi peilius, ir nė kiek nekeista) ir tekinom pas prižiūrėtoją, kad užstotų, Baraniukas jį vytis. Mus visus greitai suginė į kamerą, atėjo kalėjimo sargybos karininkai aiškintis, kas pradėjo, ir gąsdinti naujomis bausmėmis už banditizmą (emvedistams sukos saviškiai, visada juos užsistos). Baraniukui kraujas užvirė, ir žengė priekin pats: „Aš tuos šunsnukius mušiau ir mušiu, kol tik gyvas!" Kalėjimo kūmas įspėjo, kad mums, kontrrevoliucionieriams, verčiau nesišakoti, o laikyti liežuvį už dantų. Čia pašoko Volodia Geršunis, bemaž dar vaikas, paimtas iš dešimtos klasės, – ne bendrapavardis, o tolimas giminaitis ano Geršunio, eserų kovinės grupės viršininko. „Mes – ne kontrrevoliucionieriai! – kaip gaidukas užgiedojo jis kūmui. – Tai jau praėjo. Dabar mes vėl re-vo-liu-cio-nieriai! tiktai prieš sovietų valdžią!"

Oi, kaip linksma! Tai prigyvenom! Ir kalėjimo kūmas tik markstosi ir raukosi, viską nuryja. Karcerin nieko neims, kalėjimo sargybos karininkai gėdingai išeina.

Pasirodo, galima kalėjime *šitaip* gyventi ? – muštis? atsikirtinėti? garsiai sakyti tai, ką manai? Kiekgi metų mes absurdiškai kentėjom! Bepigu mušti tą, kuris verkia. Mes verkėm – užtat mus ir mušė.

Dabar tuose naujuose legendiniuose lageriuose, kur mus veža, kur kaliniai nešioja numerius kaip nacistų lageriuose, bet kur galų gale bus vieni politiniai, be kriminalinių atmatų, gal ten ir prasidės toks gyvenimas? Volodia Geršunis, juodaakis, matinio blyškaus sugriežtėjusio veido, kalba kupinas vilties: „Va nuvažiuosim į lagerį, išsiaiškinsim, *su kuo eiti*". Juokingas berniukas. Jis rimtai mano, kad ten dabar verda visokiausios partinės rietenos, gyvos diskusijos, programos, pogrindiniai susitikimai? „Su kuo eiti"! Tarytum mums būtų leista pasirinkti. Tarytum už mus nebūtų nusprendę respublikinių arešto sąrašų ir etapų sudarinėtojai.

Mūsų ilgutėliausioje kameroje – buvusioje arklidėje, kur vietoj dviejų eilių ėdžių dviem pusėm sustatyti dviaukščiai gultai, protarpyje stulpeliai iš pokreivių kamienų remia palaikį stogą, kad neįgriūtų, o langiukai ilgu pasieniu irgi kaip arklidėj, tiktai kad neįkištum šieno pro ėdžias (ant tų langiukų dar uždėti „antsnukiai"), – mūsų kameroje šimtas dvidešimt žmonių, ir ko tik čia nerasi. Daugiau kaip pusė – pabaltijiečiai, žmonės nemokyti, paprasti artojai: Pabaltijyje vyksta antras valymas, sodina ir tremia visus, kurie nenori patys eiti i kolchozus arba kelia įtarimą, kad nenorės. Paskui nemaža vakarų ukrainiečių – OUN[1] narių ir tų, kurie kokį sykį juos apnakvydino ir kokį sykį pavalgydino. Paskui iš Rusijos Federacijos – mažiau naujokų, daugiau *pakartotinių*. Na ir, žinoma, kažkiek užsieniečių.

Visus mus veža į tuos pačius lagerius (iš skirstytojo sužinom – į Steplagą). Aš įsižiūriu į tuos, su kuriais suvedė likimas, ir stengiuosi įlįsti į jų kailį.

Ypač linksta mano širdis į estus ir lietuvius. Nors aš sėdžiu su jais lygiomis teisėmis, man taip gėda prieš juos, lyg aš būčiau juos pasodinęs. Darbštūs, nesugadinti, ištikimi duotam žodžiui, neįžūlūs – už ką ir jie įsukti tarp to prakeikto malūno girnų? Nieko nekabino, gyveno ramiai, tvarkingai ir doriau už mus – ir štai kalti tuo, kad gyvena rusų pašonėje ir atitvėrę mus nuo jūros.

„Gėda būti rusu!" – sušuko Gercenas, kai mes smaugėm Lenkiją. Dukart didesnė gėda būti sovietiniu prieš tas nevaidingas, negalinčias apsiginti tautas.

Į latvius mano požiūris komplikuotesnis. Čia – kažkokia lemtis. Juk jie patys šitai sėjo.

O ukrainiečiai? Mes seniai nesakom – „Ukrainos nacionalistai", mes sakom „banderininkai", ir tas žodis mums seniai virtęs tokiu

[1] OUN (Organizacija ukrainskich nacionalistov) – Ukrainos nacionalistų organizacija.

keiksmažodžiu, kad niekas nė nemano gilintis į esmę. (Dar sakom – „banditai", pagal tą mums įskiepytą taisyklę, kad visi pasaulyje, kurie žudo už mus, – „partizanai", o visi, kurie žudo mus, – „banditai", pradedant 1921 metų Tambovo valstiečiais.)

O esmė ta, kad nors kadaise, Kijevo laikotarpiu, mes sudarėm vieną tautą, bet nuo tada ji buvo išdraskyta ir šimtus metų ėjo kas sau, savo ruožtu mūsų gyvenimai, papročiai, kalbos. Vadinamasis „susijungimas" buvo labai sunkus, nors galbūt ir nuoširdus, kažkieno mėginimas susigrąžinti pirmykštę brolybę. Bet prastai mes tvarkėmės tris šimtmečius po to. Nesirado Rusijoje tokių veikėjų, kurie būtų susimąstę, kaip suartinti ukrainiečius ir rusus, kaip išlyginti randą tarp jų. (O jeigu nebūtų buvę rando, tai nebūtų 1917 metų pavasarį ėmę kurtis ukrainiečių komitetai, o paskui ir Rada. Beje, per Vasario revoliuciją reikalavo jie tik federacijos, niekas ir nemanė atsiskirti, tą pleištą įvarė komunizmo metai.)

Bolševikai iki ateidami į valdžią klausimo nekomplikavo. 1917 metų birželio 7 dieną „Pravdoje" Leninas rašė, jog bolševikai Ukrainą laiko „Rusijos carų ir kapitalistų užgrobta". Jis taip rašė, kai jau gyvavo Centrinė Rada. O 1917-ųjų lapkričio 2 dieną buvo priimta „Rusijos tautų teisių deklaracija", – juk ne juokais? ne apgaulingai pareiškė, kad Rusijos tautos turi teisę apsispręsti ir net atsiskirti? Po pusmečio sovietinė vyriausybė *prašė* kaizerinę Vokietiją padėti Sovietų Rusijai sudaryti taiką ir nustatyti tikslias sienas su Ukraina, – ir 1918-ųjų birželio 14 dieną Leninas pasirašė tokią taiką su hetmonu Skoropadskiu. Tuo jis parodė, kad visiškai susitaikė su Ukrainos atsiskyrimu nuo Rusijos – net jeigu Ukraina ir būtų monarchija!

Bet keista. Vos tik vokiečiai nusileido Antantei (o tai negalėjo atsiliepti mūsų požiūrio į Ukrainą *principams*!), po jų nusileido ir hetmonas, o bolševikai pasirodė didesni galinčiai negu Petliūra, – bolševikai tučtuojau peržengė savo pripažintą sieną ir primetė kraujo broliams savo valdžią. Teisybė, paskui dar 15–20 metų atkakliai ir net primygtinai manipuliavo ukrainiečių *mova* ir įtikinėjo brolius, esą jie visiškai nepriklausomi ir gali nuo mūsų atsiskirti kada panorėję. Bet kai

tiktai jie panorėjo taip padaryti baigiantis karui, juos apskelbė „banderininkais", suskato gaudyti, kankinti, bausti ir grūsti į lagerius. (O „banderininkai", kaip ir „petliūrininkai", tie patys ukrainiečiai, nenorintys svetimos valdžios. Sužinoję, kad Hitleris jiems neatneš pažadėtos laisvės, jie ir prieš Hitlerį kariavo per visą karą, bet mes apie tai tylim, tai mums lygiai taip pat nenaudinga kaip 1944 metų Varšuvos sukilimas.)

Kodėl mus taip erzina ukrainiečių nacionalizmas, mūsų brolių troškimas kalbėti ir vaikus auklėti, ir iškabas rašyti savo mova? Net Michailas Bulgakovas („Baltojoj gvardijoj") pasidavė čia neteisingam jausmui. Jeigu jau mes nesusiliejom iki galo, jeigu jau kažkuo skiriamės (gana to, kad šitai jaučia jie, mažesnieji), – labai apmaudu! Bet jeigu jau taip yra, jeigu jau pražiopsotas laikas ir užvis daugiausia pražiopsota ketvirtajame ir penktajame dešimtmetyje, padėtis labiausiai paaštrėjo ne valdant carui, o komunistams! – kodėl mus taip erzina jų troškimas atsiskirti? Gaila mums Odesos paplūdimių? Čerkasų vaisių?

Man skaudu apie tai rašyti: ukrainietiški ir rusiški genai susilieję ir mano kraujyje, ir širdyje, ir mintyse. Tačiau ilga bičiulystė su ukrainiečiais lageriuose man atvėrė, *kaip* jiems įsiskaudo. Mūsų karta neišsisuks nesumokėjusi už vyresniųjų klaidas.

Treptelėti koja ir surikti „mano!" – užvis lengviausia. Nepalyginti sunkiau tarti: „kas norit gyventi – gyvenkit!" Keista, bet neišsipildė Priešakinio Mokymo pranašystės, kad nacionalizmas nunyks. Atomo ir kibernetikos amžiuje jis kažkodėl suklestėjo. Ir ateina mums laikas, patinka ar nepatinka, apmokėti visus vekselius už apsisprendimą, už nepriklausomybę, – patiems apmokėti, o ne laukti, kad mus degintų laužuose, upėse skandintų ir galvas kapotų. Ar mes didi nacija, turime įrodyti ne teritorijos didumu, ne globojamų tautų skaičiumi, o poelgių kilnumu. Ir giliai išartu lauku, mums likusiu atidalinus žemes, kurios gyventi su mumis nepanorės.

Su Ukraina bus nepaprastai skaudu. Bet reikia žinoti, kokia įtampa susitvenkė dabar. Jeigu neišsisprendė per šimtmečius – vadinasi,

turime parodyti sveiką protą mes. Privalome leisti spręsti jiems patiems – federalistams ar separatistams, katrie ten paims viršų. Nenusileisti – neprotinga ir žiauru. Ir kuo kantresni, kuo nuolaidesni, kuo sukalbamesni mes būsime dabar, tuo daugiau vilčių atkurti vienybę ateityje.

Tegu pagyvena, pabando. Jie greitai pajus, kad ne visas problemas išsprendžia atsiskyrimas[1].

* * *

Kažkodėl ilgai gyvenom toje ilgoje kaip arklidė kameroje, mūsų vis niekaip neišsiunčia į mūsąjį Steplagą. Bet mes ir nesiskubinam: šičia mums smagu, tenai bus tik blogiau.

Mūsų be naujienų nepalieka – kasdien atneša kokį nors laikraštpalaikį, sulig puse laikraščio, man tenka jį skaityti visai kamerai, ir aš skaitau *išraiškingai*, ten yra ką pabrėžti.

Tomis dienomis kaip tik sukanka Estijos, Latvijos ir Lietuvos *išvadavimo* dešimtmetis. Kai kas supranta rusiškai, išverčia kitiems (aš darau pauzes), ir tie staugia, tiesiog staugia nuo visų gultų, apatinių ir viršutinių, išgirdę, kaip jų šalyse pirmąkart istorijoje įsiviešpatavo laisvė ir suklestėjo gyvenimas. Kiekvienas iš tų pabaltijiečių (o jų visame etapiniame kalėjime geras trečdalis) palikęs išdraskytą gūžtą, gerai, jeigu dar ten šeima, o kai kurių ir šeima kitu etapu keliauja į tą patį Sibirą.

Bet užvis labiausiai, žinoma, etapinį kalėjimą jaudino pranešimai iš Korėjos. Stalino blickrygas ten neišdegė. Jau susiūkčiojo Jungtinių Tautų savanoriai. Mes žiūrėjom į Korėją kaip į Trečiojo pasaulinio karo Ispaniją. (Ko gero, kaip repeticiją Stalinas ją ir sumanė.) Tie

[1] Dėl to, kad skirtingose Ukrainos srityse gyvena skirtingas skaičius tų, kurie laiko save ukrainiečiais ir kurie – rusais, ir kurie – niekuo nelaiko, čia bus daug keblumų. Galbūt kiekvienoje srityje prireiks savo plebiscito ir paskui lengvatų, jautrumo visiems panorusiems persikelti. Ne visa Ukraina su šiandieninėmis formaliomis sovietinėmis sienomis tikrai yra Ukraina. Kai kurios kairiakrantės sritys, be abejo, šliejasi prie Rusijos. O jau Krymą Ukrainai Chruščiovas priskyrė tikrai iš kvailumo. O Karpatų (Červonnaja) Rusia? Pasitikrinsim ir čia: reikalaudami teisingumo sau, kiek parodys teisingumo ukrainiečiai Karpatų rusams?

Jungtinių Tautų kariai žadino mums ypatingą entuziazmą: kokia vėliava! ko tik ji nesujungtų! Ateities žmonijos prototipas!

Taip slogu mums buvo, kad negalėjom pakilti aukščiau savo slogumo. Negalėjom taip svajoti, taip sutikti: tegu mes žūsim, bet kad tik išliktų visi tie, kurie dabar iš gero gyvenimo abejingai žiūri į mūsų pražūtį. Ne, mes troškom audros!

Atrodys keista: koks cinizmas, kokia neviltis apsėdusi protus! Ir jūs galėjot negalvoti, kokias karo negandas kenčia didžiulė *laisvė*? – Bet juk ir laisvė apie mus visai negalvojo! – Tai ką jūs: galėjot *norėti* pasaulinio karo? – O visiems tiems žmonėms, pasodintiems 1950 metais iki aštuntojo dešimtmečio vidurio, – ko jiems *beliko norėti*, jei ne vien pasaulinio karo?

Man pačiam dabar klaiku prisiminti andainykštes pražūtingas bergždžias mūsų viltis. Visuotinis branduolinis susinaikinimas niekam ne išeitis. Nereikia nė branduolinio: kiekviena karo situacija tik pasitarnauja vidaus tironijai, ją pateisina, stiprina. Tačiau iškreiptas bus mano pasakojimas, jei nepasakysiu teisybės – ką mes jautėme tą vasarą.

Kaip Romeno Rolano kartą jaunystėje be paliovos kankino karo nuojauta, taip mūsąją kalinių kartą kankino mintis, kad karo nėra, – tik čia bus iki galo atskleista teisybė apie specialiųjų politinių lagerių atmosferą. Štai kaip mus užgujo. Pasaulinis karas galėjo mums atnešti arba greitą mirtį (šūviais iš sargybos bokštelių, užnuodyta duona ir bacilomis, kaip darė vokiečiai), arba vis dėlto laisvę. Abiem atvejais – išsivaduosime greičiau, negu baigtųsi bausmės terminas 1975 metais.

Tokį išskaičiavimą ir turėjo Petia Pikalovas. Jis buvo mūsų kameroje paskutinis gyvas žmogus iš Europos. Tuoj po karo visos kameros buvo prikimštos tų rusų, pargrįžusių iš Europos. Bet kas tuomet parvyko – seniai lageriuose arba jau po velėna, kiti atsižadėjo, nevažiuoja, – o šitas iš kur? Jis savo noru sugrįžo į tėvynę 1949 metų lapkritį, kai normalūs žmonės jau nebesugrįždavo.

Karas Petią užklupo prie Charkovo, kur jis mokėsi amatų mokykloje ir buvo mobilizuotas prievarta. Taip pat prievarta vokiečiai

buvo išvežę juos, paauglius, į Vokietiją. Ten jis išbuvo, „aus Osten", ligi karo pabaigos, ten susiformavo ir jo psichologija: reikia stengtis gyventi lengvai, o ne plūktis, kaip verčiama nuo mažens. Vakaruose, naudodamasis europiečių patiklumu ir nesaugomu pasieniu, Pikalovas varė vogtus prancūzų automobilius į Italiją, italų – į Prancūziją ir pardavinėjo su nuolaida. Tačiau Prancūzijoje jį susekė ir areštavo. Tuomet jis parašė į Sovietų pasiuntinybę norįs grįžti į brangiąją tėvynę. Pikalovas samprotavo taip: Prancūzijos kalėjime reikės atsėdėti ligi paskutinės dienos, o gali duoti dešimt metų. Sovietų Sąjungoje už tėvynės išdavimą gaus dvidešimt penkerius, – bet jau ant nosies Trečiasis pasaulinis karas, Sąjunga neišsilaikys nė trejų metų, tad naudingiau sėsti į sovietinį kalėjimą. Draugai iš pasiuntinybės prisistatė bemat ir priglaudė Petią Pikalovą prie širdies. Prancūzijos valdžia mielai perleido vagį[1]. Pasiuntinybėje susirinko koks trisdešimt tokių ir panašių. Juos ištaigingai nuplukdė garlaiviu į Murmanską, išleido pasišlaistyti po miestą ir per parą visus po vieną sugaudė.

Dabar kameroje Petia mums atstojo Vakarų laikraščius (jis su visom smulkmenom skaitė Kravčenkos procesą), teatrą (žandais ir lūpom jis mikliai imituodavo vakarietišką muziką) ir kiną (pasakodavo ir gestais perteikdavo Vakarų filmus).

Kuibyševo etapiniame kalėjime tiek turėjom laisvės! Kameros protarpiais susitikdavo bendrame kieme. Su varomais per kiemą etapais galėdavom persitarti žodžiu pro „antsnukius". Einant į išvietę galima būdavo prisiartinti prie atvirų (su grotomis, bet be „antsnukių") šeimyninio barako langų, kur sėdėjo moterys, turinčios daug vaikų (vis trėmė iš Pabaltijo ir Vakarų Ukrainos). O tarp dviejų kamerų-arklidžių buvo tarpas, kuris vadinosi „telefonas", ten nuo ryto ligi vakaro gulėdavo iš abiejų pusių po mėgėją ir pranešinėdavo naujienas.

[1] Remiantis Prancūzijos statistika sakoma, kad tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinio karo mažiausia nusikaltėlių iš nacionalinių grupių buvę tarp rusų emigrantų. Ir atvirkščiai, po Antrojo pasaulinio karo daugiausia nusikaltėlių iš nacionalinių grupių atsiradę tarp sovietinių piliečių, patekusių į Prancūziją.

Visas tas nevaržymas mus be galo audrino, jautėme tvirtesnę žemę po kojom, o po mūsų sargų kojom ji, regis, ėmė svilti. Vaikštinėdami po kiemą, mes užversdavom galvas į balzganą kaitrų liepos dangų. Būtume nenustebę ir nė kiek neišsigandę, jei danguje būtų išniręs svetimos šalies bombonešių trikampis. Gyvenimas mums buvo nebepakeliamas.

Atkeliaujantys iš Karabaso persiuntimo punkto kaliniai atvežtavo gandų, esą ten jau iškabinėjami lapeliai: „Gana kentėti!" Mes audrinom kits kitą tokiom nuotaikom – ir kaitrią naktį Omske, kai mus, sušutusią suplukusią masę, niurkė ir murdė į „juodvarnį", mes šaukėm prižiūrėtojams iš gilumos: „Palaukit, šunsnukiai! Ateis jums Trumenas! Numes jums atominę bombą ant galvos!" Ir prižiūrėtojai bugščiai tylėjo. Ir jie jautė kylantį mūsų ryžtą ir, kaip atrodė, mūsų teisybę. Mes tiek jau buvom išsikankinę dėl teisybės, kad negaila buvo ir patiems žūti nuo vienos bombos su budeliais. Buvom atsidūrę prie tos ribos, kada nebėra ko prarasti.

Jeigu šito neatskleisi – neparodysi šeštojo dešimtmečio Archipelago.

Omsko kalėjimas, regėjęs Dostojevskį, – ne koks nors paskubom iš plonlenčių suremtas Gulago persiuntimo punktas. Tai baisus Jekaterinos laikų kalėjimas, ypač jo požemiai. Nerasi geresnių dekoracijų filmui kaip čionykščių požemių kamera. Keturkampis langiukas – nuožulnaus šulinio, išeinančio į žemės paviršių, viršus. Žiūrint į tą trijų metrų gilumo kiaurymę matyti, kokios čia sienos. Ir lubų kameroje nėra, lyg luitas kabo susisiekiantys skliautai. Ir viena siena šlapia: sunkiasi vanduo iš dirvos, teka ant grindų. Rytą vakarą čia tamsu, šviesią dieną – prietėmis. Žiurkių nėra, bet rodosi, lyg jomis atsiduoda. Ir nors skliautai kabo taip žemai, kad daiktais juos pasieki ranka, prižiūrėtojai ir čia įsigudrino įsprausti dviaukščius gultus, apatinė lenta vos pakilusi nuo grindų, siekia kulkšnis.

Regis, tas kalėjimas turėtų nuslopinti miglotas maištingas nuojautas, kurios mums kilo atleidusiame vadžias Kuibyševo etapiniame kalėjime. Bet ne! Vakare, spingsint penkiolikos vatų lemputei, blankiai kaip žvakė, plikas siauraveidis senis Drozdovas, Odesos

katedros soboro seniūnas, atsistoja lango šulinio gilumoje ir silpnu balsu, bet įsijautęs į artėjančio gyvenimo pabaigą, dainuoja seną revoliucinę dainą:

Kaip ta išdavystė, kaip siela tirono
Rudens naktužėlė tamsi.
Tamsesnė už naktį iškyla iš tolo
Kalėjimo šmėkla baisi!

Jis dainuoja tik mums, bet čia nors ir garsiai rėktum – niekas neišgirs. Dainuojant slankioja išsišovęs Adomo obuolys po sausa jo kaklo odos bronza. Jis dainuoja ir krūpčioja, jis prisimena ir perleidžia per save kelis dešimtmečius Rusijos istorijos, – ir jo virpulys persiduoda mums:

Tylu kaip kapuos, bet kalėjimas šičia,
Ir tu, kuris sergsti, nesnausk!

Tokiame kalėjime ir tokią dainą![1] Viskas – atitinka. Viskas atitinka tai, kas laukia mūsosios kalinių kartos.

Paskui mes sugulame miegoti tame geltoname prietėmyje, šalty ir drėgmėj. Na, o kas gi mums *sumestų rómaną*?

Ir skamba balsas – Ivano Spasskio, tarytum jungtinis balsas visų Dostojevskio herojų. Tas balsas trūkinėja, slopsta, niekad nebūna ramus, bet kada gali pereiti į verksmą, sielvarto šauksmą. Pats primityviausias Breško-Breškovskio romanas, toks kaip „Raudonoji madona", to balso perteikiamas skamba lyg epas apie Rolandą, tiek jame tikėjimo, kančios ir neapykantos. Ir jau ten, teisybė ar grynas pramanas, bet mums atmintin įsirėžia kaip epas – Viktoras Voroninas, jo žygis: pusantro šimto kilometrų sukorė pėsčiomis į Toledą ir nutraukė Alkazaro tvirtovės apgultį.

Ne per prasčiausias romanas išeitų ir iš paties Spasskio gyvenimo. Jaunas jis dalyvavo Poliariniame žygyje. Kovojo per visą pilietinį karą. Emigravo į Italiją. Baigė užsienyje rusų baleto mokyklą, rodos, Karsa-

[1] Labai vertėjo Šostakovičiui prieš Vienuoliktąją simfoniją pasiklausyti tos dainos *šičia*! Arba visai jis būtų jos nesiėmęs, arba išreiškęs nūdienę, o ne mirusią jos prasmę.

vinos, o kažkokios rusų grafienės mokykloje mokėsi dailiojo staliaus amato (paskui lageryje mus nustebino pasidirbęs miniatiūrinį įrankį ir meistraudamas viršininkams tokius puikius lengvus baldus, grakščių lenktų linijų, kad šie tik žiūrėdavo išsižioję; teisybė, staliuką dirbdavo mėnesį). Su baletu gastroliavo po Europą. Buvo italų kino kronikos operatorium Ispanijos karo metais. Truputį pakeista pavarde – Džovanni (Giovanni) Paski – kaip italų armijos majoras vadovavo batalionui ir 1942 metų vasarą vėl atžygiavo prie to paties Dono. Čia jo batalionas veikiai buvo apsuptas, nors apskritai sovietiniai kariai dar traukėsi. Spasskis būtų grūmęsis žūtbūt, tačiau italų vyrukai, sudarantys batalioną, paleido dūdas – jie norėjo gyventi! Majoras Paskis padvejojo ir iškabino baltą vėliavą. Pats nusišauti jis galėjo, bet dabar įsigeidė nors kiek pasižiūrėti į sovietinius žmones. Būtų atbuvęs paprastą nelaisvę ir po ketverių metų atsidūręs Italijoje, bet ruso širdis neiškentė, jis išsikalbėjo su jį paėmusiais karininkais. Lemtinga klaida! Jeigu tu, savo nelaimei, esi rusas, slėpk tatai lyg piktą ligą, kitaip tau geruoju nesibaigs! Iš pradžių jį laikė metus Lubiankoje. Paskui trejus metus – internacionaliniame lageryje Charkove (ispanai, italai, japonai, – būta ir tokio lagerio). Ir kai jau atsėdėjo ketvertą metų, neužskaitę šito ketverto jam įpliekė dar dvidešimt penkerius. Kur ten ištversi dvidešimt penkerius! – katorgos lageryje jo laukė greitas galas.

Omsko, o vėliau Pavlodaro kalėjimas priėmė mus todėl, kad šiuose miestuose – svarbus neapsižiūrėjimas! – ligi tol nebuvo specializuotų etapinių kalėjimų. Pavlodare – kokia gėda! – neatsirado nė „juodvarnio", ir mus nuo stoties iki kalėjimo, daug kvartalų, varė kolona, nesivaržydami gyventojų, – kaip būdavo prieš revoliuciją ir pirmąjį dešimtmetį po jos. Mūsų pereituose kvartaluose dar nebuvo nei grindinio, nei vandentiekio, vienaaukščiai namukai susmegę į pilką smėlį. Iš teisybės miestas prasidėjo nuo dviaukščio balto mūrinio kalėjimo.

Tačiau kaip XX amžiuje tas kalėjimas kėlė ne siaubą, o ramybės jausmą, ne baimę, o juoką. Erdvus jaukus kiemas, kur ne kur apaugęs skysta žolyte ir kažkaip nebaisiai suskirstytas tvorele į pasivaikščiojimo dėžutes. Antro aukšto kamerų langai kryžmai perjuosti

retomis grotomis, neuždengti „antsnukiais" – stokis ant palangės ir žvalgykis sau. Apačioje, po pat kojomis, tarp kalėjimo sienos ir apsauginės sienos, retkarčiais ko nors sunerimęs perbėgs vilkdamas savo grandinę didžiulis šuva ir aidžiai viauktelės kelis sykius. Bet ir jis visai ne kalėjimo, ne baisus, ne dresuotas pulti žmones vilkšunis, o gelsvas, gauruotas, kaip sarginis šuo (yra Kazachstane tokia šunų veislė), jau regis, ir geroką amželį nugyvenęs. Panašus į tuos geraširdžius senukus, lagerio prižiūrėtojus, kurie čia buvo perkelti iš armijos ir kurie nesislėpdami nekentė šuniškos apsaugos tarnybos.

Toliau už sienos iškart matyti gatvė ir alaus kioskelis, ir visi, kurie ten vaikštinėja, stoviniuoja, arba yra atnešę į kalėjimą perduoti siuntinį, arba laukia grąžinant taros. O dar toliau – kvartalai, kvartalai tokių vienaaukščių namukų, Irtyšiaus vingis ir net užupio toliai.

Kažkokia žvitri mergina, ką tik atsiėmusi iš vachtos tuščią pintinę nuo siuntinio, pakėlė galvą, pamatė mus lange ir mūsų draugiškus mojavimus, bet neišsidavė. Lėtu žingsniu, oriai užėjo už alaus kioskelio, kad jos nematytų iš vachtos, o ten iškart visa atgijo, padėjo pintinę ant žemės, mojuoja, mojuoja mums abiem rankomis, šypsosi! Paskui pirštais mikliai daro kilpas, rodo: „rašykit, rašykit laiškelius!" ir – švyst lanku: „meskit, meskit man!", ir – į miesto pusę: „nunešiu, perduosiu!" Ir išskečia rankas: „ką dar jums? kuo padėti? bičiuliai!"

Tai buvo taip geranoriška, taip nuoširdu, taip nepanašu į sugrūstą po „antsnukiu" mūsų *laisvę*, į apmulkintus mūsų piliečius! – bet kas gi čia pasidarė??? Ar tokie laikai atėjo? Ar tikrai Kazachstane šitaip? juk čia pusė žmonių – tremtiniai...

Miela narsi mergaite! Kaip trumpai tu šmėstelėjai, kaip teisingai perėmei kalėjimo pašonės mokslus! Kokia laimė (ar tik ne ašaros akių kampučiuose?), kad dar jūs esate, tokios!.. Lenkiamės tau, nepažįstamoji! O, kad visa mūsų tauta tokia būtų! – nė velnio jos nesodintų! Užsikirstų prakeiktieji krumpliaračiai!

Mes, žinoma, šimtasiūlėse turėjom pieštuko šerdelės galiukų. Ir popieriaus skiautelių. Ir tinko buvo galima atlupti gabalėlį, laiškutį

pririšti ir numesti puikiausiai. Bet tiesiog neturėjom ko Pavlodare jos prašyti! Ir mes tiktai linksėjom jai ir draugiškai mojavom.

Mus vežė į dykumą. Net kuklus kaimiškas Pavlodaras veikiai mums atrodys kaip spindinti sostinė.

Dabar mus perėmė Steplago konvojus (bet, laimė, ne Džezkazgano skyriaus; visu keliu meldėm likimą, kad nepakliūtume į vario rūdynus). Mūsų paimti atsiuntė sunkvežimius su pritaisytais bortais ir grotomis kėbulo priekyje – jomis automatininkai atitverti nuo mūsų kaip nuo žvėrių. Mus ankštai susodino ant kėbulo grindų suriestomis kojomis, atbulus, ir šitaip kratė trankė per duobes aštuonetą valandų. Automatininkai sėdėjo ant kabinos stogo ir automatų vamzdžius visu keliu laikė įremtus mums į nugaras.

Sunkvežimių kabinose važiavo leitenantai, seržantai, o mūsų kabinoje – vieno karininko žmona su kokių šešerių metukų mergaičiuke. Sustojus mergytė iššokdavo, lakstydavo po pievą, skindavo gėles, skardžiu balseliu šaukdavo mamai. Jos nė kiek netrikdė nei automatai, nei šunys, nei atstumiančios kalinių galvos, styrančios virš kėbulų bortų, baisus mūsų pasaulis netemdė jai pievos ir gėlių, net iš smalsumo ji nedirstelėjo į mus nė karto... Tuomet aš prisiminiau Zagorsko speckalėjimo viršilos sūnų. Jo mėgstamas žaidimas buvo: priversti du kaimynų berniūkščius susidėti rankas už nugaros (kai kada jis surišdavo jiems rankas) ir eiti keliu, o jis su lazda eidavo greta ir būdavo jų konvojus.

Kaip tėvai gyvena, taip vaikai žaidžia...

Mes pervažiavom Irtyšių. Ilgai lėkėm užliejamosiomis pievomis, paskui lygutėlaite stepe. Irtyšiaus dvelksmas, stepių vėjo gaivuma, pelynų kvapas apglėbdavo mus trumpam stabtelėjus, kai suslūgdavo ratų sukeltų pilkšvų dulkių sūkuriai. Tirštai nupudruoti tų dulkių, mes žiūrėjom atgal (pasukti galvą buvo draudžiama), tylėjom (kalbėti buvo draudžiama) – ir galvojom apie lagerį, į kurį važiuojam, kažkokiu keistu nerusišku vardu. Skaitėm jį savo „bylose" nuo viršutinės kalinių vagono lentynos aukštyn kojom – Ekibastuzas, bet niekas neįsivaizdavo, kur jis žemėlapyje, tik papulkininkis Olegas

Ivanovas prisiminė, kad ten anglių gavyba. Rodės, kad tai kažkur netoli Kinijos sienos (kai kas tuo džiaugėsi nespėję apsiprasti su mintim, kad Kinija – dar daug blogiau negu mes). Antrojo rango kapitonas Burkovskis (naujokas ir patupdytas 25 metame, jis dar žiūrėjo į visus baikštokai, juk jis komunistas ir patupdytas per klaidą, o aplinkui – liaudies priešai; mane jis pripažino tik už tai, kad aš – buvęs sovietinis karininkas ir nebuvęs nelaisvėje) priminė man užmirštus dalykus iš universiteto kurso: prieš rudens ekvinokcijos dieną nubrėšim per žemę dienovidžio liniją, o rugsėjo 23-ią atimsim saulės kulminacijos aukštį iš devyniasdešimties, – tai ir bus mūsų geografinė platuma. Vis šiokia tokia paguoda, nors ilgumos nesužinosi.

Mus vežė ir vežė. Sutemo. Iš didelėm žvaigždėm nusėto juodo dangaus dabar buvo aišku, kad veža mus į pačius pietvakarius.

Automobilių užpakalinių žibintų šviesoje šokčiojo dulkių debesų kuokštai, jie buvo suplakti virš viso kelio, bet regimi tik apie žibintus. Atrodė keistas miražas: visas pasaulis buvo juodas, visas pasaulis siūbavo ir tik tos dulkių dalelytės švietė, sukosi ir brėžė nelemtus ateities vaizdus.

Į kokį pasaulio kraštą? Į kokį užkampį mus vežė, kur lemta mums kelti savo revoliuciją?

Suriestos kojos taip nutirpo, pasidarė lyg nesavos. Tik vidurnakčiu privažiavom lagerį, apjuostą aukštom spygliuotom vielom, nutviekstą juodoje stepėje ir palei juodą miegančią gyvenvietę ryškios elektros šviesos, degančios vachtoje ir aplink zoną.

Dar sykį iššaukę pavardėmis pagal bylas – „tūkstantis devyni šimtai septyniasdešimt penktųjų kovo..." – visam likusiam ketvirtadaliui šimtmečio mus įvedė pro dvigubus labai aukštus vartus.

Lageris miegojo, bet visi barakų langai taip plieskė, lyg ten trykštų gyvenimas. Naktinė šviesa – vadinasi, kalėjimo režimas. Barakų durys buvo užrakintos iš lauko pusės sunkiomis kabančiomis spynomis. Šviečiančių langų stačiakampiuose juodavo grotos.

Išėjęs buitininko padėjėjas buvo aplipęs numerių skiautelėmis.

Ar skaitei laikraščiuose, kad fašistų lageriuose žmonėms kabinami numeriai?

Trečias skyrius

GRANDINĖS, GRANDINĖS...

Tačiau mūsų įkarštis, mūsų toli siekiantys lūkesčiai veikiai subliūško. Permainos buvo dvelktelėjusios tik skersvėjuose – etapiniuose kalėjimuose. O šičia, per aukštas speclagų sienas, jos neprasiskverbė. Ir nors lageriuose sėdėjo vien politiniai, jokie maištingi atsišaukimai ant stulpų nekabojo.

Pasakojama, kad Minlage kalviai atsisakė kalti grotas barakų langams. Garbė jiems, dar vardais nepaminėtiems! Tai buvo žmonės. Juos pasodino į BUR'ą. Grotas Minlagui nukaldino Kotlase. Ir niekas kalvių nepalaikė.

Speclagai prasidėjo nuo to nebylaus ir net įtaikaus nuolankumo, kuris buvo išugdytas per tris dešimtmečius pataisos darbų lagerių.

Iš poliarinės Šiaurės atvarytiems etapams neteko pasilepinti Kazachstano saulute. Novorudnojės stotyje jie iššoko iš raudonų vagonų – ant tokios pat poraudonės žemės. Tai buvo tas Džezkazgano varis, kurio rūdakasių plaučiai neatlaikydavo ilgiau kaip keturis mėnesius. Čia pat pirmiems nusižengėliams smagūs prižiūrėtojai pademonstravo savo naują ginklą: antrankius, nenaudotus pataisos darbų lageriuose, – blizgančius nikeliuotus antrankius, kurių masinė gamyba pradėta Sovietų Sąjungoje pasitinkant Spalio revoliucijos trisdešimtąsias metines (kažkurioje gamykloje dirbo juos darbininkai žylančiais ūsais, pavyzdingieji mūsų literatūros proletarai, – argi dirbs juos pats Stalinas ir Berija?). Tie antrankiai pasižymėjo tuo, kad juos buvo galima stipriai priveržti: juose įdėta metalinė plokštelė su dantukais, ir jau užmautus antrankius primygdavo ant konvojininko kelių, kad daugiau dantukų sulįstų į spyną ir labiau skaudėtų. Antrankiai iš saugiklio, suvaržančio veiksmus, pavirsdavo kankinimo įrankiu: jie be perstogės skaudžiai spausdavo riešus

ir valandų valandas būdavo laikomi ant išsuktų rankų, sudėtų už nugaros. Dar specialiai buvo sumanytas būdas suveržti antrankiais keturis pirštus, tuomet baisiai skaudėdavo pirštų narelius.

Berlage antrankių griebdavosi ištisai: dėl kiekvieno nieko, dėl to, kam nenusiėmei kepurės prieš prižiūrėtoją. Uždėdavo antrankius (rankos už nugaros) ir pastatydavo šalia vachtos. Rankos ištindavo, nutirpdavo, ir suaugę vyrai verkdavo: „Pilieti viršininke, daugiau taip nedarysiu! Nuimkit antrankius!" (Nuostabi buvo ten tvarka, Berlage, – ne tik į valgyklą eidavo pagal komandą, bet pagal komandą stodavo prie stalo, pagal komandą sėsdavo, pagal komandą merkdavo šaukštą į srėbalą, pagal komandą atsistodavo ir išeidavo.)

Bepigu buvo kažkam plunksna brūkštelėti: „Įsteigti speclagus. Pranešti apie režimo projektą iki tokios ir tokios dienos". O juk kažkokiems darbuotojams, kalėjimo žinovams (ir sielų žinovams, ir lagerių gyvenimo žinovams) reikėjo papunkčiui apgalvoti: ką dar galima būtų suveržti skaudžiau? ką dar galima būtų užkrauti daugiau? kaip dar galima būtų apsunkinti ir taip nelengvą čionykščio zeko gyvenimą? Pereidami iš pataisos darbų lagerių į speclagus, tie galvijai turėjo iš karto pajusti griežtumą ir sunkumą, – bet pirma kažkas turėjo visa tai papunkčiui sugalvoti.

Na žinoma, sustiprino apsaugos priemones. Visuose speclaguose buvo papildomai sutvirtinti zonų ruožai, ištempta daugiau spygliuotų vielų ir dar priešzonyje pribarstyta Bruno spiralių. Darbininkų kolonų kelyje visose svarbiose sankryžose ir posūkiuose iš anksto būdavo pastatomi kuklosvaidžiai ir prie jų prigulę kulkosvaidininkai.

Kiekviename lagpunkte buvo mūrinis kalėjimas – BUR'as[1]. Sodinamiems į BUR'ą būtinai nuvilkdavo šimtasiūles: kankinimas šalčiu buvo svarbi priemonė. Bet ir kiekvienas barakas buvo kalėjimas, nes visi langai grotuoti, rėčkos įnešamos nakčiai ir durys užrakinamos.

[1] Aš ir toliau vadinsiu jį BUR'u, pagal seną įprotį, išsineštą iš pataisos darbų lagerio, nors šičia tai nevisiškai tikslu, – iš tikrųjų tai buvo lagerio kalėjimas.

Kiekvienoje zonoje dar buvo vienas du baudos barakai, turintys sustiprintą apsaugą, savo specialią mažutę zoną zonoje; jie būdavo užrakinami vos tik grįžus kaliniams iš darbo – ankstyvosios katorgos pavyzdžiu. (Čia ir buvo BUR'ai, bet mes vadinom *režimkomis*.)

Paskui visiškai atvirai buvo perimta vertinga hitlerininkų patirtis su numeriais: kalinio pavardę, kalinio „aš", kalinio asmenybę pakeisti numeriu, taigi jie vienas nuo kito skiriasi jau nebe visomis žmogaus savybėmis, o tik plius ar minus vienetu vienodoje eilėje. Ir toji priemonė gali pasidaryti slegianti, – tik reikia labai nuosekliai, iki galo ją įgyvendinti. Taip ir stengėsi. Kiekvienas naujokas, „pabaršķinęs fortepijonu" lagerio specskyriuje (tai yra palikęs pirštų atspaudus, kaip buvo daroma kalėjime, o pataisos darbų lageryje nedaroma), užsinerdavo ant kaklo virvutę su lentele. Lentelėje būdavo užrašytas jo numeris, pavyzdžiui, Щ-262 (Oziorlage dabar buvo ir „Ы", juk abėcėlė trumpa!), ir šitokį jį nufotografuodavo specskyriaus fotografas. (Visos tos fotografijos dar kur nors laikomos. Mes dar jas pamatysim!)

Lentelę numaudavo kaliniui nuo kaklo (juk jis ne šuva), o vietoj jos duodavo keturis (kituose lageriuose tris) baltus 8×15 centimetrų dydžio skudurėlius. Tuos skudurėlius jis turėdavo prisisiūti tam tikrose vietose, kurios ne visuose lageriuose buvo tos pačios, bet daugiausia – ant nugaros, ant krūtinės, ant kepurės virš kaktos, dar ant kojos ar rankos[1]. Vatiniai drabužiai tose nustatytose vietose iš anksto būdavo prakiurdomi – lagerio siuvyklose paskiri siuvėjai turėdavo gadinti naujus daiktus: iškirpdavo medžiagos keturkampį, ir iš apačios išlįsdavo vata. Taip buvo daroma dėl to, kad bėglys zekas negalėtų nusiardyti numerių ir dėtis laisvuoju. Kituose lageriuose dar paprasčiau: numerį drabužiuose išėsdindavo chlorkalkėmis.

Liepta buvo prižiūrėtojams šaukti kalinius tiktai numeriais, o pavardžių nežinoti ir neatsiminti. Kraupoka būtų buvę, jeigu jie būtų

[1] Ta fotografija (p. 66) padaryta jau tremtyje, bet ir šimtasiūlė, ir numeriai – tikri, lašerio, ir elgsena tokia pat. Visą Ekibastuzą aš atbuvau su numeriu Щ-232, o paskutiniais mėnesiais man liepė pakeisti į Щ-262. Tuos numerius aš išsivežiau slapta iš Ekibastuzo, turiu ir dabar.

tesėję, – bet jie netesėjo (rusas – ne vokietis) ir jau pirmaisiais metais ėmė painiotis, kai kuriuos šaukti pavardėmis, o paskui vis daugiau. Kad prižiūrėtojams būtų lengviau, ant vagonėlio prie kiekvienos miegamos vietos būdavo prikalama faneros lentelė su numeriu (ir pavarde). Tuomet ir neregėdamas numerio ant miegančiojo drabužių prižiūrėtojas visados galėdavo jį pašaukti, o jo neradęs – žinodavo, iš kurio pažeidėjas gulto. Prižiūrėtojams atsivėrė ir tokia naudinga veikla: arba tyliai atrakinti spyną ir tyliai įeiti į baraką prieš kėlimąsi ir užsirašyti numerius tų, kurie atsikėlė pirma laiko, arba įpulti į barako sekciją pačiu kėlimosi laiku ir užsirašyti tuos, kurie dar neatsikėlė. Abiem atvejais galima buvo iškart skirti karcerio, bet speclageriuose daugiausia buvo reikalaujama rašyti pasiaiškinimus, – kai draudžiama turėti rašalo ir plunksnakotį ir tau neduoda popieriaus. Pasiaiškinimų sistema – varginanti, įkyri, atgrasi – buvo neblogas išradimas, juo labiau kad lagerio režimas tam nestokojo apmokamų dykaduonių ir laiko aiškintis. Tave bausdavo ne tiesiai iškart, o reikalaudavo raštu pasiaiškinti: kodėl tavo lova negražiai užtiesta; kaip tu galėjai leisti, kad persisuktų ant vinies lentelė su tavo numeriu; kodėl susitepė numeris ant tavo šimtasiūlės ir kodėl tu laiku jo nesusitvarkei; kodėl tu sekcijoje atsidūrei su papirosu; kodėl nenusiėmei kepurės prieš prižiūrėtoją[1]. Tokie giliamin̈čiai klausimai raštišką atsakymą išprususiems paversdavo net didesne kankyne negu neišprususiems. Bet už atsisakymą rašyti pasiaiškinimą grėsė bausmė. Rašyti reikėjo švariai ir aiškiai, rodant pagarbą Režimo darbuotojams, nunešti barako prižiūrėtojui, paskui jį peržiūrėdavo Režimo viršininko pavaduotojas arba Režimo viršininkas ir būdavo užrašoma bausmė.

Taip pat ir brigadų žiniaraščiuose reikėjo rašyti numerius pirmiau nei pavardes – vietoj pavardžių? Bet baisu buvo atsisakyti pavardžių! Šiaip ar taip, pavardė susaisto, savo pavardės žmogus paženklintas amžinai, o numeris – kaip vėjo gūsis, pūst – ir nebėr.

[1] Doroševičius Sachaline *nustebo*, kad kaliniai nusiima kepurę prieš kalėjimo viršininką. O mes privalėjome nusiimti prieš sutiktą kiekvieną eilinį prižiūrėtoją.

Šit jeigu numerius pačiam žmogui ant odos išdegintų ar iškaltų! – bet iki šito prieiti nesuspėjo. O būtų galėję, juokais būtų galėję, nedaug ir betrūko.

Numerių jungas ne taip slėgė dar ir dėl to, kad mes sėdėjom ne vienutėse ir girdėjom ne vien prižiūrėtojus, o vienas kitą. O vienas kito kaliniai ne tik numeriais nevadino, bet visai jų *nepastebėdavo* (nors, rodos, kaip gali nepastebėti tų rėžiančių akį baltų skurliukų juodame fone? kai daug mūsų krūvoj susirinkdavo – vedant į darbą, tikrinant, – numeriai mirgėte mirgėjo kaip logaritmų lentelė, bet tik naujai akiai), – taip nepastebėdavo, kad net pačių artimiausių draugų ir brigados narių numerių niekuomet nežinodavo, atsimindavo tik savąjį. (Tarp pridurkų pasitaikydavo dabitų, kurie labai rūpindavosi, kad jų numeriai būtų stropiai ir net koketiškai prisiūti, palenktais kraštais, smulkiais dygsniais, *gražiau*. Amžinas pataikūniškumas! Mes su draugais, atvirkščiai, stengėmės, kad mūsų numeriai atrodytų kuo bjauriau.)

Speclagerių režimas buvo pritaikytas absoliučiai dykumai: iš čia niekas niekam nepasiskųs, niekas niekada neišeis į laisvę, niekas niekur neištrūks. (Nei Osvencimas, Nei Katynė nepamokė šeimininkų nė per nago juodymą.) Todėl ankstyvieji speclageriai – su lazdomis. Dažniausiai jas nešiodavosi ne patys prižiūrėtojai (prižiūrėtojai turėjo antrankius), o jų patikėtiniai zekai – komendantai ir brigadininkai, bet mušti galėdavo kiek širdis geidžia ir viršininkų visiškai pritariami. Džezkazgane prieš vedant į darbą prie barako durų sustodavo prižiūrėtojai su vėzdais ir po senovei rėkdavo: „Išeiti *be paskutinio*!!" (Skaitytojas seniai jau suprato, kodėl *paskutinis* jeigu ir atsirasdavo, tai tučtuojau jo tarytum ir nebelikdavo.)[1] Todėl viršininkams mažai terūpėjo, jeigu, tarkim, žiemos etapas iš Karabaso į Spaską – 200 žmonių – kelyje sušaldavo, išlikusieji užkimšdavo visas sanitarijos skyriaus palatas ir koridorius, pūdavo gyvi, skleisdami baisią smarvę, ir daktaras Kolesnikovas amputuodavo

[1] Tačiau Spaske 1949 metais kažkas užstrigo. Brigadininkai buvo sušaukti į „štabą" ir liepta atiduoti vėzdus. Pasiūlyta toliau apsieiti be jų.

dešimtis rankų, kojų ir nosių[1]. Dykuma buvo tokia patikima, kad garsusis režimo viršininkas kapitonas Vorobjovas ir jo parankiniai pirma „nubaudė" kalinę vengrų baleriną karceriu, paskui antrankiais, o su antrankiais ją išprievartavo.

Režimas buvo taip sumanytas, kad palengva skverbtųsi į smulkmenas. Štai, pavyzdžiui, buvo draudžiama turėti kieno nors fotografijas, ne tiktai savo (pabėgimas!), bet ir artimųjų. Jas atimdavo ir sunaikindavo. Moterų barako Spaske seniūnė, nebejauna moteris, mokytoja, pasistatė ant staliuko nedidelį Čaikovskio portretą, prižiūrėtojas atėmė ir nubaudė ją trimis paromis karcerio. „Bet juk šis portretas Čaikovskio!" – „Nežinau kieno, bet moterims lageryje neleidžiama turėti vyrų portretų". – Kengire buvo leidžiama gauti siuntinyje kruopų (o kodėl negalėtum gauti?), bet lygiai taip pat griežtai draudžiama jas virti, ir jeigu zekas taikydavosi kur nors ant dviejų plytų, prižiūrėtojas paspyręs apversdavo katiliuką, o nusikaltėliui liepdavo gesinti ugnį rankomis. (Teisybė, vėliau pastatė pašiūrę virti, bet po dviejų mėnesių krosnį išgriovė, ten suleido karininkų kiaules ir opero Beliajevo arklį.)

Tačiau, įvedinėdami visokias režimo naujoves, šeimininkai nepamiršo ir geriausio pataisos darbų lagerio patyrimo. Oziorlage kapitonas Mišinas, lagpunkto viršininkas, pririšdavo atsisakėlius prie rogių ir taip vilkdavo į darbą.

O apskritai režimas pasidarė toks patenkinamas, kad seniau paimtieji katorgininkai dabar buvo laikomi speclageriuose lygiai su visais, bendrose zonose, ir skyrėsi tik kitokiomis raidėmis numerių antsiuvuose. (Na, nebent pristigus barakų, kaip Spaske, jiems paskirdavo gyventi pašiūres ir arklides.)

Taip speclageriai, oficialiai nevadinami katorga, virto jos teisių perėmėjais ir paveldėtojais, susilygino su ja.

---

[1] Daktaras Kolesnikovas buvo iš „ekspertų", neseniai prieš tai pasirašiusių melagingas Katynės komisijos išvadas (tai yra kad ne mes ten žudėme lenkų karininkus). Užtai ir buvo jis čionai pasodintas teisingosios Apvaizdos. O už ką pasodintas valdžios? Kad neišplepėtų. Mauras pasidarė nebereikalingas.

Bet kad kaliniai režimą kaip reikiant pajustų, reikia jį sutvirtinti ir atitinkamu darbu, ir atitinkamu maistu.

Darbas speclageriams buvo parenkamas sunkiausias iš visų toje vietovėje. Kaip teisingai pažymėjo Čechovas: „Visuomenėje ir iš dalies literatūroje įsigalėjo požiūris, kad tikroji, pati sunkiausia ir pati gėdingiausia katorga gali būti tiktai rūdos kasyklose. Jeigu Nekrasovo „Rusų moterų" herojus... būtų kalėjimui žvejojęs arba kirtęs mišką, – daugelis skaitytojų būtų likę nepatenkinti". (Tiktai kodėl gi apie miško kirtimą, Antonai Pavlovičiau, taip paniekinamai? Miško kirtimas – nieko, tinka.) Visi pirmieji Steplago skyriai, nuo kurių jis prasidėjo, kasė varį (pirmas ir antras skyriai – Rudnikas, trečias – Kengiras, ketvirtas – Džezkazganas). Buvo sausasis grėžimas, uolienos dulkės sukeldavo ūminę silikozę ir tuberkuliozę[1]. Susirgusius kalinius siųsdavo numirti į garsųjį Spaską (prie Karagandos) – speclagų „sąjunginę invalidų sanatoriją".

Apie Spaską galima būtų pakalbėti ir atskirai.

Į Spaską siųsdavo invalidus – beviltiškus invalidus, kuriuos jau atsisakydavo panaudoti savi lageriai. Bet keista! – įžengę į Spasko gydomąją zoną, invalidai iškart pavirsdavo visaverčiais darbininkais. Pulkininkui Čečevui, viso Speclago viršininkui, Spasko lagerio skyrius buvo vienas pačių mėgstamiausių. Atskridęs čionai lėktuvu iš Karagandos, davęs vachtoje nuvalyti sau batus, šis piktas kresnas žmogėnas eidavo per zoną ir žiūrėdavo, kas dar čia iš jo valdinių nedirba. Jam patikdavo sakyti: „Invalidas man visame Spaske tik vienas – be abiejų kojų. Bet ir tas lengvam darbui tinkamas – pasiuntinuku dirba". Visi vienkojai dirbo sėdimą darbą: trupino akmenis į skaldą, rūšiavo skiedras. Spaske nei ramentai, nei viena ranka nebuvo kliūtis darbui. Tai Čečevas sumanė – keturis vienrankius (du su dešine ranka ir du su kaire) statyti prie neštuvų. Tai Čečevo sumanyta – rankomis sukti mechanikos dirbtuvių stakles, kai nebūdavo elektros energijos. Tai Čečevui patiko – turėti „savo profesorių", ir

[1] Pagal 1886 m. įstatymą darbai, kenkiantys sveikatai, nebuvo leidžiami, *net* jeigu juos pasirinktų patys kaliniai.

biofizikui Čiževskiui jis leido įrengti Spaske „laboratoriją" (su plikais stalais). Bet kai Čiževskis iš paskučiausių niekam tikusių medžiagų padarė Džezkazgano darbininkams kaukę, apsaugančią nuo silikozės, – Čečevas neleido jų gaminti. Dirba be kaukių, ir nėr čia ko gudragalviauti. Turi gi būti kontingento apyvarta.

1948 metų pabaigoje Spaske buvo maždaug 15 tūkstančių abiejų lyčių zekų. Tai buvo milžiniška zona, jos stulpai čia kilo ant kalvų, čia leidosi į klonius, ir kampiniai sargybos bokšteliai nematė kits kito. Po truputį patys persitvėrinėjo: zekai statė vidines sienas, atskirdami moterų, darbo, grynai invalidų zonas (šitaip buvo sunkiau palaikyti ryšius lagerio viduje ir patogiau šeimininkams). Šeši tūkstančiai žmonių eidavo statyti dambos už 12 kilometrų. Kadangi vis dėlto jie buvo invalidai, tai eidavo daugiau kaip dvi valandas ten ir daugiau kaip dvi valandas atgal. Prie to dar reikia *pridėti* 11 valandų darbo dieną. (Retai kas atlaikydavo tame darbe du mėnesius.) Kitas didelis darbas – akmenų karjerai, jie buvo pačiose zonose (saloje – savos iškasenos!), ir moterų, ir vyrų. Vyrų zonoje karjeras buvo ant kalno. Tenai po darbo pabaigos signalo sprogdindavo akmenis amonalu, o dieną invalidai kūjais skaldydavo luitus. Moterų zonoje amonalo nevartodavo, moterys kirtikliais prisikasdavo iki sluoksnių, o paskui smulkindavo akmenis didžiuliais kūjais. Kūjai joms, žinoma, nulėkdavo nuo kotų arba kotai perlūždavo, o pritvirtinti juos reikėjo siųsti į kitą zoną. Vis tiek iš kiekvienos moters reikalaudavo normos – po 0,9 kubinio metro per dieną, o kadangi jos tiek padaryti nevaliodavo, tai ir gaudavo tik baudos davinį – po 400 gramų, kol vyrai pamokė prieš priduodant darbą pertempti akmenis iš senų krūsnių į naujas. Priminsim, kad visas tas darbas buvo daromas ne tiktai invalidų ir ne tiktai be jokio mechanizmo, bet dar ir žvarbiomis stepių žiemomis (iki 30–35° šalčio su vėju), vilkint *plonais drabužiais*, nes *nedirbantiems* (tai yra invalidams) žiemai šiltų drabužių neskirdavo. Estė P-r prisimena, kaip ji tokiame šaltyje beveik nuoga daužė akmenis didžiuliu kūju. Šito darbo nauda Tėvynei ypač išaiškės, kai pasakysim, kad moterų karjero akmenys

pasirodė netinkami statybai ir kažkurią dieną kažkuris viršininkas davė nurodymą visus per metus gautus akmenis suversti atgal į karjerą, apkasti žemėmis ir pasodinti parką (ligi parko, žinoma, nepriėjo). Vyrų zonoje akmenys buvo geri, o į statybos vietą jie buvo pristatomi taip: po patikrinimo visą koloną (iškart kokius aštuonis tūkstančius, kiek tą dieną dar buvo gyvų) gindavo į kalną, o nulipti leisdavo tiktai nešiniems akmenimis. Poilsio dieną tokie invalidų pasivaikštinėjimai būdavo dukart – ryte ir vakare.

Dar buvo tokie darbai: zonos sutvirtinimas; gyvenvietės lagerio administracijai ir konvojininkams statyba (gyvenamieji namai, klubas, pirtis, mokykla); darbas laukuose ir daržuose.

Tų daržų derlius irgi atitekdavo laisviesiems, o zekams likdavo tik buroklapiai: jų atveždavo pilnas mašinas, suversdavo krūvas prie virtuvės, ten jie šuto, puvo ir iš ten virtuvės darbininkai šakėmis vilko į katilus. (Truputį panašiai kaip šeriant naminius gyvulius?) Iš tų buroklapių buvo verdamas nuolatinis srėbalas, prie jo pridėdavo vieną samtelį košės per dieną. Štai Spasko daržo vaizdelis: kokie pusantro šimto kalinių susitarę staiga sušoka į vieną tokį daržą, sugula ir graužia nuo lysvės daržoves. Sargyba atbėga, muša juos lazdomis, o jie guli ir graužia.

Duonos nedirbantiems invalidams duodavo po 550, dirbantiems – po 650 gramų.

Spaskas nė nesapnavo apie vaistus (iš kur paimsi tokiam pulkui! be to, vis tiek kojas pakratys) ir patalynę. Kai kuriuose barakuose vagonėlius sustumdavo ir ant dvigubų lentų guldavo nebe po du, o susispaudę po keturis.

A, dar buvo ir toks darbas: 110–120 žmonių kasdien eidavo kasti kapų. Du studebekeriai vežiodavo lavonus grotuotuose aptvaruose, kyšodavo išlindusios rankos ir kojos. Net ir laimingais 1949 metų vasaros mėnesiais mirdavo po 60–70 žmonių per dieną, o žiemą po 100 (skaičiavo estai, aptarnaujantys morgą).

(Kituose speclaguose tokio mirtingumo nebuvo, maitino geriau, bet ir dirbo sunkiau, juk ne invalidai, – skaitytojas palygins jau pats.)

Visa tai buvo 1949-aisiais, trisdešimt antraisiais metais po Spalio revoliucijos, ketveri metai po to, kai pasibaigė karas ir žiaurūs neišvengiami jo padariniai, treji metai po to, kai pasibaigė Niurnbergo procesas, visa žmonija sužinojo apie fašistinių lagerių klaikybes ir lengviau atsiduso: „tai nebepasikartos!"...[1]

Prie viso šito režimo dar reikėtų pridurti, kad pervažiavus į speclagerį beveik nutrūkdavo ryšys su laisve, su tavęs ir tavo laiškų laukiančia žmona, vaikais, kuriems tu pavirtai mitu. (Du laiškai per metus, – bet nebūdavo išsiunčiami ir tie, kur tu sudėdavai visa, kas geriausia ir svarbiausia sukaupta per mėnesius. Kas drįs patikrinti cenzores, MGB bendradarbes? Jos dažnai pasilengvindavo sau darbą – dalį laiškų sudegindavo, kad nereikėtų tikrinti. O kad tavo laiškas nenuėjo, kaltę visuomet galima suversti paštui. Spaske sykį pasiuntė kalinius remontuoti krosnies cenzūros skyriuje, – jie ten rado šimtus neišsiųstų, bet dar nesudegintų laiškų: užmiršo cenzoriai sukūrenti. Štai kokia speclago atmosfera: krosniakuriai dar bijojo apie tai papasakoti draugams! – gebistai galėjo bemat su jais susidoroti... Tos MGB cenzorės, savo patogumui deginusios kalinių *sielą*, – ar jos buvo humaniškesnės už tas esesininkes, ėmusias nužudytųjų odą ir plaukus?) O jau apie pasimatymus su artimaisiais speclageriuose nė neužsimindavo, – lagerio adresas buvo užšifruotas ir niekam atvažiuoti neleidžiama.

Dar galima pridurti, kad hemingvėjiškas klausimas *turėti ar neturėti* speclageriuose beveik neegzistavo, jis nuo jų įsteigimo dienos buvo ryžtingai išspręstas: neturėti. Neturėti pinigų ir negauti atlyginimo (pataisos darbų lageriuose dar galėjai pelnyti kokį skatiką,

---

[1] Numanydamas skaitytojo susijaudinimą skubu jį patikinti: visi tie – ir Čečevas, ir Mišinas, ir Vorobjovas, ir prižiūrėtojas Novgorodovas gyvena gerai. Čečevas – Karagandoje, atsargos generolas. Nė vienas iš jų nebuvo teisiamas ir nebus. O už ką juos teisti? Juk jie tiesiog vykdė įsakymą. Negalima jų lyginti su nacistais, kurie *tiesiog vykdė įsakymą*. O jeigu jie viršydavo įsakymą – tai juk iš ideologijos grynumo, iš begalinio nuoširdumo, stačiai iš nežinojimo, kad Berija, „ištikimas didžiojo Stalino bendražygis", – dar ir tarptautinio imperializmo agentas.

šičia – nė kapeikos.) Neturėti apavo arba drabužių pamainos, nieko pasivilkti, kad būtų šilčiau ir sausiau. Baltiniai (ak, kokie ten baltiniai! – vargu ar Hemingvėjaus vargšai būtų lindę į tokius) keičiami dukart per mėnesį, drabužiai ir apavas – dukart per metus, aišku kaip dieną. (Ne pirmosiomis lagerio dienomis, o vėliau įrengė „amžinąją" saugojimo kamerą – iki „paleidimo" dienos; didelis prasikaltimas buvo neatiduoti į ją kokio nors dėvimo daikto: vadinasi, ketini bėgti, laukė karceris ir tardymas.) Nelaikyti jokių produktų spintelėje (o rytą stovėti eilėje prie produktų sandėlio, kad juos priduotum, vakare – kad atsiimtum, – ir puikiausiai užimti rytmetiniai ir vakariniai pusvalandžiai, kurie liktų tavo protui). Neturėti jokių ranka rašytų popierių, neturėti rašalo, cheminių ir spalvotų pieštukų, neturėti švaraus popieriaus daugiau kaip vieną mokyklinį sąsiuvinį. Neturėti galų gale ir knygų. (Spaske knygas atimdavo kalinį priimdami į lagerį. Pas mus iš pradžių leisdavo turėti vieną kitą, bet sykį išėjo suktas įsakas: visas nuosavas knygas užregistruoti kultūros ir auklėjimo skyriuje, tituliniame puslapyje įspausti: „Steplagas. Lagpunktas Nr. ...". Nuo šiol visos knygos be antspaudo bus atimamos kaip neteisėtos, o knygos su antspaudu bus priskiriamos bibliotekai ir savininkui nebepriklausys.)

Dar galim priminti, kad speclageriuose atkakliau ir dažniau nei pataisos darbų lageriuose buvo daromos kratos (kasdien kruopščiai kratoma išeinant ir įeinant; sistemingai kratomi barakai atplėšiant grindis, išgriaunant krosnių ardelius, išlaužiant prieangių lentas; paskui dar būdavo masinės kratos kaip kalėjime, kiekvieną išrengiant, apčiupinėjant, atardant pamušalus, pusbačius). Ir ilgainiui lageryje pradėta plynai deginti žolę („kad žolėje neslėptų ginklų"). Ir poilsio dienomis reikėdavo triūsti zonoje.

Visa tai prisiminus, ko gero, nekeista, kad numerių nešiojimas buvo toli gražu ne pats opiausias ir skaudžiausias būdas pažeminti kalinio orumą. Kai Ivanas Denisovičius sako, kad „numeriai nesveria", tai visai ne orumo praradimas (kaip priekaištavo išdidūs kritikai, patys numerių nenešioję, bet juk ir nebadavę), – tai tiesiog

Krata įeinant

sveikas protas. Apmaudas dėl numerių buvo ne psichologinis, ne moralinis (kaip manė Gulago šeimininkai), o praktinis, kad bijant karcerio reikia gaišti laisvą nuo darbo laiką ir siūti atirusį kraštą, prašinėti dailininkų, kad atnaujintų skaitmenis, o nuo darbo suplyšusius skudurinukus – visai pakeisti, susiieškoti naujus lopinius.

Kam numeriai buvo šėtoniškiausia iš čionykščių užmačių, tai uoliems tikintiesiems. Tokių buvo lagerio moterų skyriuje netoli Suslovo stoties (Siblagas), – moterų, sėdinčių už religiją, apskritai ten buvo trečdalis. Juk viskas išpranašauta Apokalipsės:

> Jis verčia visus, mažus ir didelius, turtuolius ir vargdienius, laisvuosius ir vergus, pasidaryti ženklą ant dešinės rankos arba ant kaktos...
>
> (Apr 13, 16)

Ir tos moterys atsisakinėjo nešioti numerius – šėtono ženklą! Nesutiko jos ir dėti savo parašo (irgi šėtonui) už valdišką aprangą. Lagerio administracija (Valdybos viršininkas – generolas Grigorje-

vas, lagerio viršininkas – majoras Bogušas) parodė deramą ryžtą: liepė *išrengti tas moteris, palikti vienmarškines, nuauti* (prižiūrėtojos komjaunuolės viską padarė), kad žiema priverstų paikas fanatikes priimti valdišką aprangą ir prisisiūti numerius. O tos moterys ir per speigą vaikščiojo po zoną basos, vienmarškinės, bet nesutiko parduoti sielos šėtonui!

Susidūrusi su tokia dvasios tvirtybe (žinoma, reakcinga, juk mes žmonės apsišvietę, nebūtume taip spyriojęsi dėl numerių), administracija nusileido, sugrąžino moterims jų dėvimus daiktus, – ir jos apsivilko drabužius be numerių! (Jelena Usova visus 10 metų taip ir išvaikščiojo su savais, drabužiai ir baltiniai sudilo, krito nuo pečių, – bet buhalterija negalėjo nieko valdiško jai išduoti be parašo.)

Numeriai dar mus pykdė tuo, kad jie, tokie stambūs, švietė konvojui iš tolo. Konvojus visada mus matydavo tik per automato šūvio atstumą, nė vieno pavardės nežinojo ir vienodai aprengtų nebūtų atskyręs, jei ne mūsų numeriai. O dabar konvojininkai įsidėmėdavo, kas kolonoje šnekėjo arba sumaišė penketukus, arba nelaikė rankų už nugaros, arba pakėlė ką nors nuo žemės, – ir užteko baudėjų viršininko raporto į lagerį, kad kaltininko lauktų karceris.

Konvojus buvo dar viena jėga, kuri laikė mūsų gyvenimą kaip žvirblelį suspaudusi saujoje. Tie „raudonieji antpečiai", reguliarūs kareiviai, tie sūneliai su automatais, buvo tamsi, nemąstanti jėga, apie mus nežinanti, niekada neleidžianti pasiaiškinti. Jiems iš mūsų niekas negalėjo atskristi, mums iš jų – riksmai, šunų lojimas, šautuvų spynų barškėjimas ir kulkos. Ir visados teisūs būdavo jie, o ne mes.

Ekibastuze ant geležinkelio ruožo pylimo, kur nėra zonos, o yra kordonas, vienas zekas prie leidžiamos ribos žengtelėjo kelis žingsnius norėdamas išsiimti savo duoną iš numestos striukės, – o konvojininkas šoko ir jį nušovė. Ir, žinoma, buvo teisus. Ir galėjo gauti tiktai padėką. Ir, žinoma, nesigaili ligi pat šiol. O mes niekaip neišreiškėme pasipiktinimo. Ir, suprantama, niekur nerašėm (niekas mūsų skundo nebūtų ir praleidęs).

1951 metų sausio 19 dieną mūsiškė penkių šimtų žmonių kolona prisiartino prie objekto (autoremonto dirbtuvių). Iš vienos pusės buvo zona, ir ten jau kareiviai nestovėjo. Tuoj tuoj turėjo mus įleisti pro vartus. Staiga kalinys Mažius (o iš tiesų – augalotas plačiapetis vaikinas) nei iš šio, nei iš to atsiskyrė nuo rikiuotės ir kažkoks susimąstęs ėmė artintis prie konvojaus viršininko. Buvo toks įspūdis, kad jis lyg nesavas, pats nesuvokia, ką daro. Jis nepakėlė rankos, nepadarė nė vieno grėsmingo judesio, jis tiktai susimąstęs žengė artyn. Konvojaus viršininkas, pošlykštis dabita karininkas, išsigando ir suskato atatupstas bėgti nuo Mažiaus, kažką spigiu balsu šaukdamas ir niekaip neįstengdamas išsitraukti pistoleto. Prieš Mažių kaip įgeltas šoko seržantas automatininkas ir per kelis žingsnius suvarė automato papliūpą jam į krūtinę ir pilvą, dabar jau lėtai traukdamasis. Ir Mažius prieš parkrisdamas dar žengė du lėtus žingsnius, o jam iš nugaros neregimų kulkų vietose išlindo regimi šimtasiūlės vatos kuokštai. Bet nors Mažius parkrito, o mes, visa kolona, nė nekrustelėjom, konvojaus viršininkas buvo toks išsigandęs, kad sukomandavo kareiviams pasirengti, ir iš visų pusių supokšėjo automatai, čaižydami vos vos virš galvų, sukaleno kulkosvaidis, iš anksto tykantis pozicijoje, ir daug balsų, vienas isteriškesnis už kitą, mums rėkė: „Gult! Gult! Gult!" Ir kulkos pasipylė žemiau, į zonos vielas. Mes, pusė tūkstančio, nešokom ant šaulių, nesutrypėm jų, o griuvom kniūbsti ir šitaip, įsikniaubę veidais į sniegą, gėdingai, bejėgiškai tą Trijų Karalių rytą ilgiau kaip penkiolika minučių gulėjom kaip avys, – visus mus jie lengvai galėjo išpleškinti ir nebūtų turėję už tai atsakyti: juk mėginta maištauti!

Tokie mes buvom apatiški, apgailėtini vergai pirmaisiais ir antraisiais speclagerių metais, – ir apie tą laikotarpį ganėtinai pasakyta „Vienoje Ivano Denisovičiaus dienoje".

Kaipgi šitaip pasidarė? Kodėl ta tūkstantinė gyvulių banda, Penkiasdešimt Aštuntasis, – bet juk *politiniai*, po velnių? bet juk dabar – atskirti, išskirti, suvaryti krūvon – dabar jau, regis, politiniai? – elgėsi taip niekingai? taip nuolankiai?

Tie lageriai kitaip ir negalėjo atsirasti. Ir engiamieji, ir engėjai atėjo iš pataisos darbų lagerių, vergo ir pono tradicija per dešimtmečius buvo įsigėrusi ir vieniems, ir kitiems. Kartu su gyvais žmonėmis persiduodavo ir gyvensena bei mąstymas, jie tą diegė vienas kitam ir palaikė, nes važiuodavo po kelis šimtus žmonių iš vieno lagerio skyriaus. Į naują vietą jie atsiveždavo visiems įteigtą įsitikinimą, kad lagerio pasaulyje žmogus žmogui – žiurkė ir žmogėdra – ir kitaip negali būti. Jie atsiveždavo rūpestį tik dėl savo likimo ir visišką abejingumą bendram likimui. Jie važiuodavo pasiryžę žiaurioms grumtynėms, kaip užgrobti brigadininko vietą, šiltas pridurkų vietas virtuvėje, duonos raikykloje, sandėliuose, buhalterijoje, kultūros ir auklėjimo skyriuje.

Tačiau kai į naują vietą važiuoja pavienis žmogus, jis, svarstydamas, kaip ten įsitaisyti, gali pasikliauti tik savo laime ir suktumu. O kai ilgą etapą, dvi, tris, keturias savaites, veža viename vagone, prausia vienuose persiuntimo punktuose, varo viena virtine jau gerokai apsikūlusius, jau puikiai pažinusius iš kits kito ir brigadininko kumštį, ir mokėjimą padlaižiauti valdžiai, ir mokėjimą kąsti iš pasalų, ir mokėjimą tempti į šalį *apsukant* juodadarbius, – kai kartu etapuoja jau susigiedojusią pridurkų *šutvę*, – suprantama, jų galvose ne svajonės apie laisvę – jie stengiasi drauge pernešti vergijos estafetę, susitarti, kaip jie užgrobs pagrindinius postus naujajame lageryje, išstumdami pridurkus iš kitų lagerių. O juodadarbiai tamsūs, visiškai susitaikę su savo liūdnu, niūriu likimu, tariasi, kaip jiems naujoje vietoje sudaryti geresnę brigadą ir pakliūti pas žmoniškesnį brigadininką.

Ir visi tie žmonės galutinai užmiršo ne tik tai, kad kiekvienas iš jų – žmogus ir nešioja savyje Dievo kibirkštį, ir yra vertas prakilnesnės dalios, bet netgi užmiršo, kad kuprą galima ir atitiesti, kad paprasta laisvė yra tokia pat žmogaus teisė kaip oras, kad visi jie – vadinamieji *politiniai*, ir štai dabar lieka savo rate.

Teisybė, truputis blatnųjų vis dėlto tarp jų buvo: nustojusi vilties atgrasinti savo numylėtinius nuo dažnų pabėgimų (Baudžiamojo

kodekso 82-asis straipsnis duodavo už pabėgimą tik ligi dvejų metų, o vagims jau dešimtys ir šimtai metų pripliusuota, tai ko nebėgti, jei nėra kam pažaboti?), vyresnybė nutarė įpliekti jiems už pabėgimą 58-14, tai yra ekonominį sabotažą.

Apskritai tokių blatnųjų važiuoja į speclagerius labai mažai, kiekviename etape – saujelė, bet pagal jų kodeksą visai užtektinai, kad draskytų akis, terorizuotų, vaikščiotų su komendantų lazdom (kaip tie du azerbaidžaniečiai Spaske, vėliau papjauti) ir padėtų pridurkams įtvirtinti naujose Archipelago salose vis tą pačią vergiškų, niekšiškų darbo mirtininkų lagerių vėliavą, juodą gavėnios vėliavą.

Ekibastuzo lageris buvo įsteigtas metai iki mūsų atvykimo – 1949-aisiais, ir viskas čia atsikartojo pagal pirmykštį pavyzdį, koks jau buvo nusistovėjęs kalinių ir viršininkų galvose. Buvo komendantas, komendanto padėjėjas ir barakų vyresnieji, kas kumščiais, kas skundais terorizavę savo valdinius. Buvo atskiras pridurkų barakas, kur vagonėliuose ir geriant arbatą draugiškai būdavo sprendžiamas ištisų objektų ir brigadų likimas. Buvo (specialiai įrengtų suomių barakų dėka) kiekviename barake atskiros „kabinos", kurias užimdavo – pagal rangą – vienas arba du privilegijuoti zekai. Ir darbų skirstytojai duodavo į sprandą, ir brigadininkai skaldydavo antausius, o prižiūrėtojai čaižydavo bizūnais. Ir būdavo parenkami akiplėšos plačiasnukiai virėjai. Ir visus sandėlius užvaldė laisvės ereliai kaukaziečiai. O darbų vykdytojų vietas užsigrobė gauja perėjūnų, kurie visi pasivadino inžinieriais. O stukačiai nebaudžiami uoliai nešiojo savo skundus į operatyvinį skyrių. Prieš metus prasidėjęs nuo palapinių, lageris jau turėjo net mūrinį kalėjimą, – bet dar nebaigtą statyti ir todėl kimšte prikimštą: eilės į karcerį su jau išrašytu nutarimu reikėdavo laukti po mėnesį ir po du, – įstatymų pažeidinėjimas, ir tiek: eilė į karcerį! (Aš buvau nubaustas karceriu, bet taip ir nesulaukiau eilės.)

Teisybė, per tuos metus jau nusmurgo blatnieji (tikriau, sukos, nes nepaniekino lagerio postų). Jau kažkaip jutai, kad jiems nebėra

kur plačiai pasireikšti: nėra vagių jaunimo, papildymo, niekas apie juos netūpčioja. Kažkoks jų mechanizmas išklero. Komendantas Mageranas, kai režimo viršininkas jį pristatinėjo išsirikiavusiam lageriui, dar mėgino rodyti niaurų žvalumą, bet jau pasitikėjimo savim neturėjo, ir veikiai jo žvaigždė gėdingai nusileido.

Mūsų etapas, kaip ir bet kuris kitas, patyrė spaudimą jau iškart pirtyje. Pirtininkai, kirpėjai ir darbų skirstytojai buvo įsitempę ir sutartinai užsiblokšdavo ant kiekvieno, kuris mėgindavo nors nedrąsiai papriešgyniauti dėl suplyšusių baltinių ar šalto vandens, ar garinės. Jie tokio priešgyniavimo tik ir laukė ir užsiblokšdavo iškart keliese, kaip šunys, demonstratyviai rėkavo visa gerkle: „Čia jums ne Kuibyševo peresylka!" – ir kaišiojo panosėn riebius kumščius. (Tatai psichologiškai labai tikra. Nuogas žmogus dešimt kartų nesaugesnis už apsirengusius. Ir jeigu naują etapą prigąsdinsi pačioj pirmojoj pirty, jis ir lagerio gyvenime jausis užguitas.)

Tą patį moksleivį Volodią Geršnunį, kuris lageryje apsidairęs svarstė, „su kuo eiti", pačią pirmąją dieną pristatė įtvirtinti lagerio – kasti duobės elektros stulpui. Volodia buvo silpnas, neįveikė normos. Buities skyriaus viršininko padėjėjas Baturinas, iš sukų, irgi beprityląs, bet dar nepritilęs, apšaukė jį „piratu" ir skėlė antausį. Geršunis metė geležinę dalbą ir visai nuėjo nuo duobės. Jis patraukė į komendantūrą ir pareiškė: „Sodinkit, daugiau į darbą neisiu, kol jūsų piratai mušasi" (jį, nepripratusį, tas „piratas" ypač užgavo). Pasodinti jo neatsisakė, jis atsėdėjo per du kartus 18 parų karcerio (daroma taip: iš pradžių skiriama 5 ar 10 parų, o paskui, atsėdėjus, kalinio nepaleidžia, laukia, kad jis imtų protestuoti ir keiktis, – ir tada jau „teisėtai" *užvaro* jam antrą karcerio dozę). Po karcerio jam už triukšmavimą išrašydavo dar du mėnesius BUR'o, tai yra sėdėti tame pačiame kalėjime, bet gauti karšto viralo, duonos davinį pagal išdirbį ir vaikščioti į kalkinę. Matydamas, kad klimpsta vis giliau, Geršunis dabar mėgino gelbėtis per sanitarijos skyrių, bet dar nežinojo, kas per paukštis to skyriaus viršininkė madam Dubinskaja. Jis manė, kad pasirems savo plokščiapėdiškumu ir bus atleistas nuo

tolimų vaikščiojimų į kalkinę. Tačiau į sanitarijos skyrių jį atsisakė vesti, Eskibastuzo BUR'ui ambulatorinės apžiūros nereikėjo. Kad vis dėlto ten patektų, Geršunis, prisiklausęs, kaip reikia protestuoti, vedant į darbą pasiliko ant gultų vienom apatinėm kelnėm. Prižiūrėtojai „Polundra" (psichopatas, buvęs jūreivis) ir Konencovas nutempė jį už kojų nuo gultų ir šitaip, vienomis apatinėmis, nuvilko į koloną. Jie velka, o jis rankomis graibstosi už akmenų, parengtų kloti, nori užsikabinti. Jau Geršunis būtų ėjęs ir į kalkinę, šaukė: „leiskit kelnes apsimaut!" – bet jį vilko. Vachtoje, sulaikydamas visą keturių tūkstančių koloną, tas gležnas berniukas šaukė: „Gestapininkai! Fašistai!" – ir gynėsi, nesidavė uždėti antrankių. Tačiau „Polundra" ir Konencovas primygo jo galvą prie žemės, uždėjo antrankius ir dabar stūmė eiti. Jų ir režimo viršininko leitenanto Mačechovskio netrikdė, tik patį Geršunį trikdė: kaip jis eis per visą gyvenvietę vienom apatinėm? Ir jis atsisakė eiti. Gretimais stovėjo riestanosis konvojaus šunininkas. Volodiai įsmigo į atmintį, kaip šis tyliai jam sumurmėjo: „Na ko siunti, stokis į koloną. Pasėdėsi prie laužo, negi dirbsi?" Ir tvirtai laikė savo šunį, kuris veržėsi jam iš rankų ir siekė Volodios gerklės: šuo matė, kad tas vaikiščias priešinasi žydriesiems antpečiams! Volodią paėmė iš kolonos, nuvedė atgal, į BUR'ą. Antrankiais surakintas ir už nugaros užlaužtas rankas jam veržė vis skaudžiau, o prižiūrėtojas kazachas laikė už gerklės ir po kiekvieno įkvėpimo baksnojo keliu. Paskui bloškė jį ant grindų, kažkas pasakė profesionaliai, dalykiškai: „Duokit jam, kad susi..!" Ir įniko jį spardyti batais, pataikė ir į smilkinį, kol jis neteko sąmonės. Po dienos jį išsikvietė operatyvinis įgaliotinis ir ėmė regzti jam bylą dėl teroro kėslų: juk kai jį vilko, jis graibstėsi už akmenų! Kodėl?

Kitą kartą vedant į darbą taip pat priešinosi Tverdochlebas, jis apsiskelbė badausiąs: šėtonui nedirbsiąs! Ignoruodami jo badavimą ir jo streiką, vilko ir jį prievarta, tiktai iš paprasto barako, tad Tverdochlebas galėjo pasiekti ir kūlė stiklus. Kuliami stiklai dzingsėjo per visą rikiuotę, niūriai akompanuodami kalinius skaičiuojantiems darbų skirstytojams ir prižiūrėtojams.

Akompanuodami slogiam monotoniškam mūsų dienų, savaičių, mėnesių, metų tonui.

Ir jokios prošvaistės neregėti. Neplanavo prošvaistės MVD, kai tuos lagerius steigė.

Mes, ketvirtis šimtinės naujokų, daugiausia vakarų ukrainiečiai, susitelkėm į vieną brigadą, ir pavyko susitarti su darbų skirstytojais, kad ir brigadininkas būtų iš savų – tas pats Pavlas Baraniukas. Mūsų brigada buvo rami, darbšti (vakarų ukrainiečius, neseniai atplėštus nuo žemės, dar nekolektyvizuotos, reikėjo ne raginti, o tarpais ir prilaikyti). Keletą dienų pabuvom juodadarbiais, bet greitai apsireiškė tarp mūsų gerų mūrininkų, o kiti sutiko pasimokyti, tad mes tapome mūrininkų brigada. Mūryti sekėsi gerai. Vadovybė tai pastebėjo ir paėmė mus iš gyvenamojo objekto – namų laisviesiems statybos, paliko zonoje. Parodė brigadininkui krūsnį akmenų prie BUR'o – tų pačių, už kurių graibstėsi Geršunis, prižadėjo, kad akmenys iš karjero bus vežiojami be pertrūkio. Ir paaiškino, jog tas BUR'as, kuris stovi, tai tik pusė BUR'o, dabar reikia pristatyti antrą tokią pusę, ir tai padarys mūsų brigada.

Šitaip, savo gėdai, mes ėmėm statyti kalėjimą sau patiems.

Buvo ilgas sausas ruduo – per visą rugsėjį ir pusę spalio neiškrito nė lašelio lietaus. Rytą būdavo tyku, paskui kildavo vėjas, apie vidurdienį smarkėdavo, vakarop vėl aptykdavo. Kartais vėjas neaprimdavo visą dieną, jis pūsdavo švelniai, ilgesingai ir ypač leisdavo pajusti tą širdį maudžiančią lygią stepę, atsiveriančią mums net nuo BUR'o miškų, – nei gyvenvietė su pirmaisiais gamyklų pastatais, nei karinis konvojaus miestelis, nei juo labiau dar vielomis apjuosta mūsų zona neužstodavo mums tos stepės begalybės, nepabaigiamybės, plynumos ir nevilties, ir tik pirma eilė telefono stulpų vos nuskusta žieve nusidriekė į šiaurės rytus, Pavlodaro link. Kai kada vėjas ūmai nutvilkydavo, per valandą atpūsdavo šalčio iš Sibiro, prispirdavo užsivilkti vatinukus, čaižė ir čaižė veidą rupiu smėliu ir smulkiais akmenukais, kuriuos nešiojo po stepę. Nieko nebus, verčiau pakartoti eilėraštį, kurį parašiau tomis dienomis, mūrydamas BUR'ą.

MŪRININKAS

Štai – aš mūrininkas. Kaip dainoj poeto,
Mūriju kalėjimą aš iš akmens.
Bet aplink – ne miestas. Zona. Užtvara šioj vietoj.
Sklando sau aukštam danguj peslys iš lėto.
Vėjas stepėje!.. Dykynės neregėtos,
Nieks nepasiklaus: k a s čia gyvens?
Turi jie šunis, kulkosvaidžius ir vielą, –
Maža! Dvigubas kalėjimas čia bus...
Mentė rankoje. Aš dirbu pamažėle,
Įsitraukiu tarsi mokinys gabus.
Lankėsi majoras. Ne taip sieną statom.
Sakė, mus čia pirmus uždarys.
Kad tik tai! Prie žodžių šitokių pripratom.
Byloje – paukščiukas, taigi gresia kratos,
Kol skundikas girdi, kol skundikas mato,
Su kuo nors skliausteliuos vardą vis raizgys.
Tas aidus kaukšėjimas plaktukų smagina.
Užu sienos auga siena, o tarp jų – kita...
Rūkom prie dėžės, juokaujam, kai neragina,
Laukiam vakarienės – duonos, košės lagerio,
O aplinkui duobės – tarsi akys neregio,
Kažkieno tyli dejonė užkasta.
Riša juos viena gija – keliai nubėgę,
Neseniai dar gaūdę čia stulpų laidai...
Dieve mano! Kokie mes bejėgiai!
Dieve mano! Kokie mes vergai!

Vergai! Ir visai ne todėl, kad, pabūgę majoro Maksimenkos grasinimų, stropiai mūrijom sieną, tvirtai tepėm cementą, idant tos sienos negalėtų lengvai sugriauti būsimieji kaliniai. O todėl, kad iš tikrųjų, nors nevykdėm normos nė šimtu procentų, brigadai, mūrijančiai kalėjimą, būdavo išrašomas papildomas davinys, ir mes nesviesdavom jo majorui į veidą, o suvalgydavom. O mūsų draugas Volodia Geršunis sėdėjo jau pastatytame BUR'o sparne. O Ivanas Spasskis, niekuo nenusižengęs, dėl kažkokio padėto paukščiuko jau sėdėjo „režimkoje". Ir daugeliui iš mūsų dar teks pasėdėti tame pačiame

BUR'e, tose pačiose kamerose, kurias mes taip rūpestingai, patvariai mūrijom. Ir pačiame darbo įkarštyje, kai mes plušėjom vikriai sukiodamiesi su skiediniu ir mūriniu, netikėtai supokšėjo stepėje šūviai. Netrukus prie lagerio vachtos, netoli mūsų, privažiavo „juodvarnis" (pats tikrasis, miestiškas, jis priklausė konvojaus skyriui, tiktai nebuvo ant šonų užrašyta starams: „Gerkite sovietinį šampaną!"). Iš „juodvarnio" išstūmė ketvertą – sumuštų, kruvinų; du klupinėjo, vieną tempė; tik pirmasis, Ivanas Vorobjovas, ėjo išdidžiai ir piktai.

Taip pravedė bėglius po mūsų kojomis, po mūsų pastoliais – ir įvedė į užbaigtą BUR'o sparną.

O mes – mūrijom sieną...

Bėgimas! Kokia pašėlusi drąsa! – neturint civilinių drabužių, neturint maisto, taip kaip stovi – pereiti per apšaudomą zoną – ir bėgti – į plyną bevandenę bekraštę negyvą stepę! Tai net ne sumanymas – tai iššūkis, tai išdidus savižudybės būdas. Štai kokiam pasipriešinimui ryžtasi patys stipriausi ir narsiausi iš mūsų.

O mes... mūrijam sieną.

Ir aptarinėjam. Čia jau antras bėgimas per mėnesį. Pirmasis irgi nenusisekė, bet anas buvo kvailokas. Vasilijus Briuchinas (pramintas Bliucheriu), inžinierius Mutjanovas ir vienas buvęs lenkų karininkas iškasė mechanikos dirbtuvėse po kambariu, kur dirbo, vieno kubinio metro duobę, su maisto atsarga pasislėpė tenai ir užsidengė. Jie naiviai tikėjosi, kad vakare kaip paprastai iš darbo zonos išves apsaugą, tada jie išlįs ir nueis. Tačiau tikrindami trijų pasigedo, o vielos aplinkui visos sveikos, – ir paliko apsaugą kelioms paroms. Per tą laiką viršuje vaikščiojo žmonės, atsivedė šunį, – pasislėpusieji prikišo benzinu sumirkytą vatą prie plyšio, pagadino šuniui uoslę. Tris paras jie sėdėjo nesišnekėdami, nekrustelėdami, susipynusiom rankom ir kojom, susirietę, nes viename kubiniame metre trise, galų gale nebeištvėrė ir išlindo.

Ateina į zoną brigados ir pasakoja, kaip bėgo Vorobjovo grupė: drebino zoną sunkvežimiu.

Dar savaitė. Mes mūrijam sieną. Jau aiškiai ryškėja antras BUR'o sparnas – čia bus jaukūs karceriukai, čia vienutės, čia tambūrai, jau prigriozdinom mažame plote daugybę akmenų, o juos vis veža ir veža iš karjero: akmuo dykai, rankos dykai ten ir čia, tik cementas valstybės.

Praeina savaitė, pakanka laiko keturiems tūkstančiams ekibastuziečių pamąstyti, kad bėgti – beprotybė, iš to nieko gero. Ir – tokią pat saulėtą dieną vėl pokši šūviai stepėje – kažkur bėgo!!! Kažkokia epidemija: vėl dumia konvojaus „juodvarnis" – ir parveža dvejetą (trečiasis nudėtas vietoje). Tą dvejetą – Batanovą ir kažkokį visai menkutį jaunuolį – kruvinus praveda pro mus, po mūsų pastoliais, į baigtą sparną, ten dar sumuš, išrengtus paties ant akmeninių grindų ir neduos nei valgyti, nei gerti. Ką jauti tu, verge, žiūrėdamas štai į tuos, sumaitotus ir išdidžius? Negi pošlykštį džiaugsmą, kad čia ne mane pagavo, ne mane sumušė, ne mane pasmerkė žūti?

„Greičiau, reikia greičiau užbaigti kairįjį sparną!" – rėkia mums pilvūzas majoras Maksimenka.

Mes – mūrijam. Mums vakare duos papildomai košės.

Skiedinį nešioja antrojo rango kapitonas Burkovskis. Visa, kas statoma, – visa Tėvynės labui.

Vakare girdim pasakojant: ir Batanovas bėgo impulsyviai, mašina. Mašiną pašovė.

Na dabar jau supratot jūs, vergai, kad bėgti – tai galo ieškoti, niekas nenubėgs toliau kaip vieną kilometrą, kad mūsų lemtis – dirbti ir numirti?!

Dar penkios dienos nepraslinko, jokių šūvių niekas negirdėjo, ir staiga tarytum visas dangus būtų metalinis ir jį trankytų milžiniška dalba, – šitokia naujiena: pabėgo! vėl pabėgo!!! Ir šiuosyk sėkmingai!

Pabėgimas rugsėjo 17-ąją, sekmadienį, toks sklandus, kad vakarinis patikrinimas baigėsi laimingai – pasirodė viskas gerai. Bet 18-osios rytą kažkas ima jiems nebesutapti, – ir štai atšaukiamas varymas į darbą ir surengiamas visuotinis patikrinimas. Keli bendri patikrinimai rikiuotėje, paskui tikrinama barakais, paskui tikrinama

brigadomis, paskui šaukiama pagal sąrašus, – juk skaičiuoti tie šunys moka tik pinigus prie kasos. Kaskart kitaip išeina! Lig šiol nežino: *kiekgi* pabėgo? kas tokie? kada? kur? kuo?

Jau vakarop ir pirmadienis, o mums neduoda pietų (virėjus iš virtuvės irgi atvarė į rikiuotę, skaičiuoti), bet mes nepykstam, mes taip džiaugiamės! Kiekvienas sėkmingas pabėgimas – kaliniams didžiausias džiaugsmas. Kad ir kaip sužvėrėtų po šito konvojus, kad ir kaip sugriežtėtų režimas, bet mes visi – devintame danguje. Mes vaikščiojam galvas iškėlę. O mes gudresni už jus, ponai šunys! O mes ėmėm ir pabėgom! (Ir žvilgčiodami viršininkams į akis mes visi slapčiomis galvojam: kad tik nepagautų! kad tik nepagautų!)

Be to – ir darban nevarė, ir pirmadienis mums praėjo kaip antra poilsio diena. (Gerai, kad vyrukai *išmovė* ne šeštadienį: sumetė, kad nevalia mums sekmadienį sugadinti!)

Tačiau – kas gi jie?

Pirmadienio vakarą pasklinda žinia: jie – Georgijus Tennas su Kolka Ždanoku.

Mes mūrijam kalėjimą į aukštį. Jau padarėm antdurio perdangas, jau užvėrėm viršuj mažus langiukus, jau paliekam lizdus gegnėms.

Jau trys dienos, kai pabėgo. Septynios. Dešimt. Penkiolika.

Nieko negirdėti!

Pabėgo!!!

Ketvirtas skyrius

KODĖL KENTĖME?

Tarp mano skaitytojų esama tokio mokyto Istoriko Marksisto. Priskaitęs savo minkštam krėsle iki tos vietos, kaip mes statėm BUR'ą, jis nusiima akinius, plekšnoja per puslapį kažkuo plokščiu, bene liniuote, ir kinkuoja:

– Taigi taigi. Šituo aš patikėsiu. O tenai suokia tau apie kažkokį revoliucijos vėjelį, velniai raguoti. Jokios revoliucijos mūsų šalyje negalėjo būti, nes tam reikia istorinio dėsningumo. O jūsų štai atrinko keletą tūkstančių tokių vadinamųjų „politinių", – ir ką gi? Netekę žmogaus pavidalo, orumo, šeimos, laisvės, drabužių, maisto, – ką gi jūs? Kodėl gi jūs nesukilot?

– Mes davinį užsidirbinėjom. Va – kalėjimą statėm.

– Tas – gerai. Statyti jūs ir turėjot. Tas – žmonių labui. Čia vienintelis teisingas sprendimas. Bet nevadinkit savęs revoliucionieriais, mielieji! Revoliucionierius turi būti susijęs su vienintele priešakine klase...

– Bet juk visi mes ir buvom – darbininkai?..

– Tai nieko nereiškia. Tai objektyvi priekabė. Kas yra dėsnin-gumas, įsivaizduojat?

Lyg ir įsivaizduoju. Garbės žodis, įsivaizduoju. Aš įsivaizduoju, kad jeigu milijoniniai lageriai tveria keturiasdešimt metų, tai ir yra istorinis dėsningumas. Čia per daug milijonų ir per daug metų, kad būtų galima tai paaiškinti Stalino užgaida, Berijos gudrybėm, valdančiosios partijos, nepaliaujamai apšviestos Priešakinio Mokymo, patiklumu ir naivumu. Bet *šituo* dėsningumu aš jau nebadysiu akių savo oponentui. Jis meiliai man nusišypsos ir pasakys, kad šiuo atveju ne apie tai kalbame, aš nuklydęs į lankas.

O jis mato, kad aš susipainiojau, blogai įsivaizduoju dėsningumą, ir paaiškina:

– Štai revoliucionieriai ėmė ir nušlavė carizmą. Labai paprastai. O pamėginęs būtų caras Nikolka va šitaip sodinti savo revoliucionierius! O pamėginęs būtų užkabinti jiems numerius! O pamėginęs būtų...

– Tikrai. Jis – nemėgino. Jis nemėgino, ir tik todėl išliko tie, kurie pamėgino po jo.

– Bet jis ir *negalėjo* mėginti! Negalėjo!

Ko gero, irgi teisybė: ne tik nenorėjo – negalėjo.

Pagal įprastinę kadetų (jau nesakau – socialistų) interpretaciją, visa Rusijos istorija yra tironijų virtinė. Totorių tironija. Maskvos kunigaikščių tironija. Penki šimtmečiai savos rytietiško pavyzdžio despotijos ir įsišaknijusios nuoširdžios vergovės. (Nei zemskinių soborų, nei kaimo sueigų, nei laisvųjų kazokų luomo arba Šiaurės valstietijos.) Ar Ivanas Žiaurusis, Aleksejus Ramusis, Piotras Ūmusis, ar Jekaterina Švelnioji, ar net Aleksandras Antrasis, – iki pat Didžiosios Vasario revoliucijos visi carai atseit žinojo viena: *traiškyti*. Traiškyti savo valdinius kaip vabalus, kaip vikšrus. Santvarka engė valdinius, maištai ir sukilimai būdavo nuolatos užgniaužiami.

Tačiau! tačiau! Traiškė, bet su nuolaida! Buvo traiškomi – bet ne mūsiška griežta techniškąja prasme. Pavyzdžiui, kareiviams, prisidėjusiems prie dekabristų, v i s i e m s a l i a i v i e n o b u v o d o v a n o t a po keturių dienų. (Palyginkim: Berlyne 1953, Budapešte 1956, Novočerkaske 1962 metais rusų kareiviai buvo sušaudyti – ne sukilę, o atsisakę šaudyti į beginklę minią). O iš maištaujančių dekabristų karininkų mirtim nubausti tiktai penki, – ar įmanoma tokį dalyką įsivaizduoti sovietų laikais? Pas mus – kažin ar nors vienas būtų likęs gyvas?

Ir nei Puškino, nei Lermontovo už pašėlusiai drąsią literatūrą nesodino, Tolstojaus už atvirą valstybės ardymą nė pirštu nepalietė. „Kur tu būtum buvęs gruodžio 14-ąją Peterburge?" – paklausė Puškiną Nikolajus I. Puškinas atsakė nuoširdžiai: „Senato aikštėje". Ir buvo už tai... paleistas namo. O mes, patyrę teismo mašinos sistemą savo

kailiu, o ir mūsų draugai prokurorai, puikiai suprantame, ką reiškia Puškino atsakymas: 58 straipsnis, 2 punktas, ginkluotas sukilimas, pačiu švelniausiu atveju 19 straipsnis (ketinimas), – ir jeigu ne sušaudymas, tai bent jau ne mažiau kaip dešimt metelių. Ir puškinai atsiėmė savo bausmes, keliavo į lagerius ir mirė.(O Gumiliovui ir iki lagerio keliauti nereikėjo, atsiskaitė čekisto kulka.)

Krymo karas – Rusijai iš visų karų laimingiausias – atnešė ne tiktai valstiečių paleidimą iš baudžiavos ir Aleksandro reformas – kartu su tuo atsirado Rusijoje galinga viešoji nuomonė.

Iš pažiūros dar pūliavo ir net plėtėsi Sibiro katorga, lyg ir veikė etapiniai kalėjimai, traukė etapai, posėdžiavo teismai. Bet kaip čia dabar? – posėdžiavo posėdžiavo, o Vera Zasulič, sunkiai sužeidusi sostinės policijos viršininką (!), – išteisinta??. (Tas lengvumas, kai buvo paleista Zasulič, nusirito iki lengvumo, kai buvo pastatytas Leningrado Didysis Namas – toje pačioje vietoje...) Ir Vera Zasulič ne pati pirkosi revolverį, iš kurio šovė į Trepovą, jai nupirko kiti, paskui keitė į didesnio kalibro, davė tokį kaip meškoms medžioti, – ir teismas net nepaklausė: o kas gi pirko? kur tas žmogus? Toksai bendrininkas pagal Rusijos įstatymus nebuvo laikomas nusikaltėliu. (Pagal sovietinius įstatymus jam tučtuojau užvarytų griežčiausią bausmę – *mirties bausmę*.)

Septynis kartus kėsinosi į patį Aleksandrą II (Karakozovas[1]; Solovjovas; netoli Aleksandrovsko; prie Kursko; Chalturino sprogimas; Tetiorkos mina; Grinevickis). Aleksandras II vaikščiojo (beje, be apsaugos) po Peterburgą baikščiomis akimis „kaip pjudomo žvėries" (Levo Tolstojaus pastaba, jis sutiko carą nuovados laiptuose[2]). Ir ką gi? – ar caras nusiaubė ir ištrėmė pusę Peterburgo, kaip buvo po Kirovo nužudymo? Ką jūs, tokie dalykai nė į galvą negalėjo ateiti. Ar griebėsi profilaktiškai masinio teroro? Ištisinio teroro kaip

[1] Beje, Karakozovas turėjo brolį. Brolis to, kuris šovė į carą! – palyginkite su mūsų laikais. Jis buvo nubaustas taip: „liepta jam nuo šiolei vadintis Vladimirovu". Ir jokių jis nepatyrė suvaržymų nei dėl turto, nei dėl gyvenamosios vietos.

[2] *L. N. Tolstoj v vospominanijach sovremennikov*, GICHL, 1955, t. 1, p. 180.

1918 metais? Ar paėmė įkaitus? Nė tokios sąvokos nebuvo. Ar pasodino *nepatikimus*? Negi galima!?. Ar pasiuntė tūkstančius myriop? Pasiuntė – penkis žmones. Nenuteisė per tą laiką nė trijų šimtų. (O jeigu *vienas* toks pasikėsinimas būtų buvęs prieš Staliną, – kiek milijonų gyvybių jis mums būtų kainavęs?)

1891 metais, rašo bolševikas Olminskis, jis visuose Krestuose buvo *vienintelis politinis*. Pervažiavęs į Maskvą, vėl buvo vienintelis Tagankoje. Tiktai Butyrkose prieš etapą susirinko jų keletas!.. (Ir po ketvirčio amžiaus Vasario revoliucija atrado Odesos kalėjimo mūruose – septynis politinius, o Mogiliove – tris.)

Su kiekvienais švietimo ir laisvos literatūros metais neregima, bet carams baisi viešoji nuomonė stiprėjo, o carai nebenulaikė jau nei pavadžių, nei karčių, ir Nikolajus II turėjo įsitverti arklio gogo ir uodegos.

Jis neturėjo drąsos veikti. Jam ir visiems valdantiesiems jau stigo ir ryžto grumtis už savo valdžią. Jie jau nebe spaudė, o tik trupučiuką spustelėdavo ir atleisdavo. Jie vis dairėsi ir klausėsi – o ką pasakys viešoji nuomonė?

Nikolajus II uždraudė šnipinėjimo agentūrą karinėse dalyse, laikydamas ją įžeidžiama armijai. (Ir todėl niekas iš valdžios nežinojo, kokia armijoje varoma propaganda.) O prie revoliucionierių pristatydavo nususius šnipelius ir tenkinosi tiktai jų skurdžiomis žiniomis, nes valdžia jautėsi saistoma įstatymo ir negalėjo (kaip sovietų laikais) tiesiog imti ir areštuoti ištisai visų įtariamųjų, nesukdama galvos dėl konkrečių kaltinimų.

Štai garsusis Miliukovas, tas pats kadetų vadas, dar ir 30 sovietų valdžios metų vis didžiavęsis, kaip jis davė „štormo signalą revoliucijai" (1916, lapkričio 1 – „kvailystė ar išdavystė?". Jo nusižengimas 1900 metais visai nedidelis: profesorius savo kalboje per studentų sueigą (profesorius – sueigoje!) išplėtojo mintį (klausytojų būryje – studentas Savinkovas), kad revoliucinio judėjimo dinamika, jeigu valdžia jai nepaklus, neišvengiamai atves į terorą. Bet juk čia ne kurstymas, tiesa? Ir ne *ketinimai, vedantys*..? Čia paprasta radikalių liberalų

silpnybė terorui (kol jis nukreiptas ne prieš juos.) Taigi Miliukovas pasodintas į Prievartinio įkalinimo namus Špalernajos gatvėje. (Iš jo buto dar paimtas naujos konstitucijos projektas.) Kalėjime iškart apipilamas rėmėjų siunčiamomis gėlėmis, saldumynais, visokiais valgiais. Žinoma, jam prieinamos bet kokios knygos iš Viešosios bibliotekos. Trumpas tardymas – ir kaip tik tuo metu studentas nužudo švietimo ministrą (praėjo du mėnesiai nuo tos sueigos), – bet tai nė kiek neatsiliepia kaip sunkinanti aplinkybė Miliukovo likimui. Nuosprendžio jis lauks laisvėje, tik ne Peterburge. Bet kur gyventi? Ogi kitame Udelnajos stoties gale, tai laikoma jau nebe Peterburgu. Lankėsi Peterburge vos ne kasdien – čia Literatūros fonde, čia „Russkoje bogatstvo" redakcijoje. Laukdamas nuosprendžio gavo leidimą suvažinėti ir... į Angliją. Pagaliau nuosprendis: 6 mėnesiai Krestuose. (Ir ten niekados nebuvo be narcizų ir Viešosios bibliotekos knygų.) Tačiau sėdėjo tik 3 mėnesius: Kliučevskio tarpininkavimu („reikalingas mokslui") caras jį paleido . (Ir šitą carą Miliukovas vėliau pavadins „senu despotu" ir melagingai apkaltins Rusijos išdavyste.) Veikiai jis vėl išleidžiamas į Europą ir Ameriką – formuoti ten viešosios nuomonės prieš Rusijos vyriausybę.

Vienas iš Vasario revoliucijos piktųjų dvasių Gimmer-Suchanovas buvo taip „ištremtas" iš Peterburgo 1914 metų pavasarį, kad sava pavarde toliau tarnavo Žemdirbystės ministerijoje (jau nekalbant apie tai, kad dažnai nakvodavo namie).

Kaip 1907 metais buvo nužudytas Vyriausiosios kalėjimų valdybos viršininkas Maksimovskis? Valdyba buvo viename name su privačiais gyvenamaisiais butais ir beveik nesaugoma. Vakare ne tarnybos laiku Maksimovskis patikliai priėmė pasiprašiusią moterį, – jinai jį ir nužudė.

Kai Policijos departamento direktorius Lopuchinas išdavė revoliucionieriams Azefo paslaptį, Baudžiamajame kodekse net neatsirado straipsnio, pagal kurį būtų galima jį teisti, režimas netgi nebuvo apsidraudęs nuo valstybės paslapties atskleidimo. (Vis dėlto ryžosi teisti pagal kažkokį panašų straipsnį, – ir auksaburnių advo-

katų balsai paskui ilgai koneveikė tą teismą kaip „carinio režimo gėdą". Liberalų nuomone, teisti apskritai nebuvo už ką.)

Valdžia erzino priešininkus ir kėlė sąmyšį kaip tik savo baikščiu neryžtingumu.

To meto didvyriai jau taip nesitikėjo iš kalėjimo režimo nieko rimto, kad Bogrovas, nesusvyravęs nužudyti Stolypiną, Rusijos protą ir šlovę, riktelėjo garsiai „man skauda!", kai jam uždėjo antrankius.

Koks silpnas tada buvo kalėjimo režimas, galima spręsti iš Kijevo anarchisto Justino Žuko 1907 metų pabėgimo plano (nebėgo tiktai įskųstas, matyt, Bogrovo): per teismo (politinio!) pertrauką Žukas (teroristas) nueis į kiemo išvietę, kur konvojus, aišku, iš paskos neseks (nė artyn neis). O ten jo lauks ryšulėlis civilio drabužių ir mašinėlė grandinėms nuimti (tai teismo kieme buvo įmanoma!).

Valdžia persekiojo revoliucionierius lygiai tiek, kiek reikėjo jiems kalėjime suvesti, užgrūdinti, apgaubti jų galvas aureole. O mes dabar, turėdami tikrą liniuotę masteliams matuoti, galime drąsiai tvirtinti, kad caro valdžia ne persekiojo, bet rūpestingai puoselėjo revoliucionierius ant savo galvos. Caro valdžios neryžtingumas, silpnumas akivaizdus kiekvienam, kas patyrė savo kailiu teismų sistemą, veikiančią išties be sutrikimų.

Peržvelkime kad ir gerai visiems žinomą Lenino biografiją. 1887 metų pavasarį jo tikras brolis buvo nubaustas mirtimi už pasikėsinimą prieš Aleksandrą III[1]. Kaip ir Karakozovo brolis – caro žudiko brolis. Ir ką gi? Tų pačių metų rudenį Vladimiras Uljanovas įstoja į Kazanės imperatoriškąjį universitetą, ir dar į juridinį skyrių. Argi tai ne keista?

---

[1] Beje, teisminio tardymo metu nustatyta, jog Ana Uljanova gavo iš Vilniaus šifruotą telegramą: „sesuo sunkiai serga", ir tai reiškė: „veža ginklus". Ana nenustebo, nors jokios sesers Vilniuje ji neturėjo, o kažkodėl perdavė tą telegramą Aleksandrui. Aišku, kad ji – bendrininkė, pas mus jai būtų garantuota dešimt metų. Tačiau Ana net nepatraukta atsakomybėn! Toje pačioje byloje nustatyta, jog kita Ana (Serdiukova), Jekaterinodaro mokytoja, tiesiogiai žinojo apie rengiamą pasikėsinimą prieš carą ir tylėjo. Kas jos lauktų pas mus? Sušaudymas. O jai davė? dvejus metus...

Teisybė, tais pačiais metais Vladimiras Uljanovas pašalinamas iš universiteto. Bet pašalinamas – už tai, kad organizavo antivyriausybinę studentų sueigą. Vadinasi, jaunesnysis caro žudiko brolis kursto studentų nepaklusnumą? Ką jis gautų už tai pas mus? Žinoma, kulką į kaktą (o kitiems kliūtų po dvidešimt penkerius ir po dešimt)! O jį – pašalina iš universiteto. Koks žiaurumas! O dar ir ištremia... į Sachaliną?[1] Ne, į šeimos dvarą Kokuškiną, kur jis vasarą vis tiek važiuoja. Jis nori dirbti, – jam leidžia... kirsti mišką taigoje? Ne, verstis juridine praktika Samaroje, o tuomet dalyvauti nelegaliuose būreliuose (ir kovoti prieš visuomenės paramą badaujantiesiems 1891 metais). Po šito – laikyti eksternu egzaminus iš Peterburgo universiteto kurso. (O kaipgi anketos? Kodėl nesirūpina specskyrius?)

Ir štai po kelerių metų tas pats jaunas revoliucionierius suimamas už tai, kad įkūrė sostinėje „Kovos dėl išsivadavimo sąjungą" – ne bet ką! ne kartą sakė darbininkams „kurstomas" kalbas, rašė atsišaukimus. Ar jį kankino, marino? Ne, jam paskyrė režimą, tinkamą protiniam darbui. Peterburgo kardomajame kalėjime, kur jis išsėdėjo metus ir kur jam būdavo perduodama krūvos reikalingų knygų, jis parašė didesniąją dalį „Kapitalizmo išsivystymo Rusijoje", o be to, siuntinėjo – legaliai, per prokuratūrą! – „Ekonomikos etiudus" į marksistinį žurnalą „Novoje slovo". Kalėjime jis gaudavo mokamus pietus pagal užsisakytą dietą, pieno, mineralinio vandens iš vaistinės, triskart per savaitę siuntinius iš namų. (Kaip ir Trockis Petropavlovske galėjo apmesti popieriuje permanentinės revoliucijos teorijos pirmąjį projektą.)

Bet paskui jį sušaudė pagal Trejeto nuosprendį? Ne, net į kalėjimą neuždarė, ištrėmė. Į Jakutiją, iki gyvos galvos?? Ne, į derlingą Minusinsko kraštą, ir trejiems metams. Jį vežė ten su antrankiais, vagonzake? O ne! Jis važiavo kaip laisvasis, dar tris dienas vaikštinėjo sau po Peterburgą, vėliau ir po Maskvą, juk reikėjo palikti konspiratyvias instrukcijas, užmegzti ryšius, surengti pasiliekančių

[1] Beje, Sachaline politinių buvo. Bet kaip čia išėjo, kad ten nepabuvojo nė vienas bent kiek žinomesnis bolševikas (o ir menševikas)?

revoliucionierių pasitarimą. Jam leista ir į tremtį važiuoti savo lėšomis, vadinasi, kartu su laisvais keleiviais, – niekad Leninas nepatyrė jokio etapo, jokio etapinio kalėjimo kelyje į Sibirą (žinoma, ir atgaliniame). Paskui Krasnojarske jam dar prireikė padirbėti bibliotekoje du mėnesius, kad galėtų pabaigti „Kapitalizmo vystymąsi Rusijoje", ir ta knyga, parašyta tremtinio, išspausdinama be jokių cenzūros trukdymų (nagi pritaikykite mūsų mastelį)! Bet už kokias gi lėšas jis gyvena tolimajame kaime, juk darbo ten nesusiras? O jis pasiprašė valdžios išlaikymo, jam mokama perviršius (nors jo motina gan pasiturinti ir siunčia jam viską, ko paprašo).Ir norėdamas nesudarytum geresnių sąlygų, kokias turėjo Leninas savo vienintelėje tremtyje. Nepaprastai pigus sveikas maistas, per akis mėsos (avinas savaitei), pieno, daržovių, kiek nori sau medžiok (nepatenkintas savo šunimi – Leninui rimtai ketinama atsiųsti šunį iš Peterburgo, gelia medžioklėje uodai – užsisako laikines pirštines), išsigydė nuo skrandžio ir kitų savo jaunystės ligų, greitai įsipenėjo. Jokių pareigų, tarnybos, prievolių, net nei jo žmonai, nei uošvei nereikėjo plėšytis: už pustrečio rublio per mėnesį penkiolikmetė valstietė nudirbdavo jų šeimai visus juodus darbus. Leninui nereikėjo jokio literatūrinio uždarbio, jis atsisakinėjo Peterburgo pasiūlymų imti apmokamą literatūrinį darbą – spausdino ir rašė tik tai, kas galėjo sukurti jam reputaciją.

Jis atbuvo tremtį (būtų galėjęs ir „pabėgti" be jokio vargo, iš apdairumo nebėgo). Ar jam automatiškai pratęsė? įšaldė? Kam gi, juk tai būtų buvę neteisėta. Jam leista gyventi Pskove, tik negalima važiuoti į sostinę. Bet jis važiuoja į Rygą, Smolenską. Jo neseka. Tuomet su savo draugu (Martovu) jis gabena pintinę nelegalios literatūros į sostinę – ir gabena tiesiai per Carskoje Selo, kur itin griežta kontrolė (čia juodu su Martovu nusigudravo). Peterburge jį čiumpa. Teisybė, pintinės jis nebeturi, turi neišryškintą cheminį laišką Plechanovui, kur visas „Iskros" kūrimo planas, – bet tokiais rūpesčiais žandarai neapsisunkina; tris savaites suimtasis išbūna kameroje, laiškas – jų rankose, bet taip ir lieka neišryškintas.

Ir kuo gi baigiasi visa ta savavališka išvyka iš Pskovo? Dvidešimčia metų katorgos, kaip pas mus? Ne, tomis trimis savaitėmis arešto. Po šito jis jau visai paleidžiamas – pavažinėti po Rusiją, parengti „Iskros" platinimo centrus, paskui – ir į užsienį, sutvarkyti patį leidimą („policija nemato kliūčių" išduoti jam užsienio pasą)!

Bet ką ten. Jis ir iš emigracijos atsiųs į Rusiją enciklopedijai („Granatas") straipsnį apie Marksą! – ir čia straipsnis bus išspausdintas[1]. Ne tas vienas.

Galų gale jis varo ardomąjį darbą iš Austrijos miestelio palei pat Rusijos sieną, – ir niekas nesiunčia slapta vyrukų – kad jį pagrobtų ir gyvą parvežtų. O būtų buvę tik juokas.

Šitaip galima paanalizuoti carinių persekiojimų menkumą ir neryžtingumą paėmus pavyzdžiu bet kurį žymų socialdemokratą (o Staliną – ypač, bet čia išlenda papildomų įtarimų). Antai iš Kamenevo per kratą Maskvoje 1904 metais atimti „kompromituojantys laiškai". Kvočiamas jis atsisako pasiaiškinti. Ir viskas. Ir ištremiamas... į tėvų gyvenamąją vietą.

Teisybė, eserus persekiojo kur kas griežčiau. Bet kaip – griežčiau? Argi mažas buvo Geršunio (suimto 1903) ir Savinkovo (1906)? nusikaltimas? Jie vadovavo žymiausių imperijos asmenų nužudymui. Tačiau – mirties bausmės negavo. Juo labiau nesiryžo mirtim bausti Marijos Spiridonovos, visai iš arti nupylusios tik valstybės patarėją (ir dar visa Europa sukilo jos ginti), išsiuntė į katorgą[2]. O kad taip 1921 metais Tambovo (še tau!) valstiečių sukilimo malšintoją būtų nušovusi septyniolikmetė gimnazistė, – kiek *tūkstančių* gimnazistų ir inteligentų būtų čia pat be jokio teismo sušaudyta plūstelėjus „atsakomojo" raudonojo teroro bangai?

---

[1] Nagi įsivaizduokit: Didžioji sovietinė enciklopedija išspausdina emigranto straipsnį apie Berdiajevą!

[2] Iš katorgos ją išvadavo Vasario revoliucija. Užtat nuo 1918 m. M. Spiridonova ČK suimama keletą kartų. Ji pateko į daugiametį socialistų Didįjį Pasiansą, pabuvo Samarkando, Taškento, Ufos tremtyje. Toliau jos pėdsakai pradingsta kažkokiame politizoliatoriuje, ji kažkur sušaudyta (sprendžiant iš gandų – Oriole). Vakaruose išleista knyga apie Spiridonovą, ten yra fotografijos: visi tie padūkėliai revoliucionieriai, kenčiantys kuklų sovietinį skurdą Samarkando tremtyje, – kodėl gi jie dabar nebėga?..

Už maištą karinio jūrų laivyno bazėje (Sveaborgas), kuriame žuvo keli šimtai nekaltų kareivių, 8 sušaudyti, 800 nuteista įvairiam laikui. (Vasario revoliucija keletą jų išvadavo iš legendinės Zerentujaus katorgos – revoliucija ten užtiko vos 22 politinius katorgininkus.)

O kaip buvo baudžiami studentai (už didžiulę demonstraciją Peterburge 1901 metais), prisimena Ivanovas-Razumnikas. Peterburgo kalėjime – tarytum studentų iškyla: kvatojimas, choro dainos, vaikštinėjimas laisvai iš kameros į kamerą. Ivanovas-Razumnikas netgi turėjo įžūlumo prašytis kalėjimo viršininko išleidžiamas į gastroliuojančio Dailės teatro spektaklį, – bilietas žūsta! O paskui jam priteisė „tremtį" – į paties pasirinktą Simferopolį, ir jis su kuprine ant pečių šlaistėsi po visą Krymą.

Ariadna Tyrkova apie tą laikotarpį rašo: „Mes buvome tardomieji, ir režimas buvo negriežtas". Žandarmerijos karininkai siūlydavo jiems pietus iš geriausio – Donono restorano. Nenustygstančio smalsuolio Burcevo liudijimu, „Peterburgo kalėjimai buvo daug žmoniškesni už Europos".

Leonidą Andrejevą už tai, kad parašė atsišaukimą Maskvos darbininkams ragindamas sukilti ir ginklu nuversti (!) vienvaldystę... laikė kameroje ištisas 15 parų! (Jam ir pačiam atrodė, kad – per mažai, ir jis prisidurdavo: tris savaites.) Štai ką jis rašė tomis dienomis savo dienoraštyje[1]:

„Vienutė! Nieko, ne taip bjauru. Pasikloju lovą, prisitraukiu taburetę, lempą, pasidedu papirosų, kriaušių... Skaitau, valgau kriaušes – visai kaip namie... Ir smagu. Kaip tik smagu". – „Maloningasai pone! A, maloningasai pone!" – šaukia jam pro langelį prižiūrėtojas. Daug knygų. Laiškeliai iš gretimų kamerų.

Apskritai Andrejevas pripažino, kad turint omenyje kambarį ir maistą, jo gyvenimas kameroje buvo geresnis negu būnant studentu.

Tuo laiku Gorkis Trubeckojaus bastione parašė „Saulės vaikus".

Po 1905–1907 metų revoliucijos atoslūgio daugelis jos aktyvistų, kaip Djačkovas-Tarasovas ir Ana Rak, nelaukė, kol bus suimti,

[1] Iš knygos: V. L. Andrejev, *Detstvo*, M: Sovetskij pisatel', 1966.

o išvažiavo į užsienį, – ir kaip didvyriai sugrįžo po Vasario, kurti naujo gyvenimo. Tokių šimtai.

Bolševikų viršūnės išleido apie save gana begėdišką reklamą – 41 tomo enciklopediją „Granatas“: „SSRS ir Spalio revoliucijos veikėjai. – Autobiografijos ir biografijos“. Kurią tik paimsi, būsi apstulbintas, palyginti su mūsų mastais, kaip jų nebausdavo už revoliucinę veiklą. Be kita ko, kokios geros buvo jų kalėjimo sąlygos. Apie Krasiną: „Kalėjimą Tagankoje visuomet būdavo labai malonu prisiminti. Po pirmųjų kvotų žandarai paliko jį ramybėje (o kodėl gi? – *A. S.*), ir jis visą savo priverstinį laisvalaikį skyrė atkakliam darbui: išmoko vokiečių kalbą, perskaitė iš originalo beveik visus Šilerio ir Gėtės kūrinius, susipažino su Šopenhaueriu ir Kantu, išstudijavo Millio logiką, Vundto psichologiją..“ ir t. t. Tremties vieta Krasinas pasirenka Irkutską, tai yra Sibiro sostinę, kultūringiausią jo miestą.

Radekas Varšuvos kalėjime, 1906: „Sėdau pusmečiui, praleidau jį puikiai, mokydamasis rusų kalbos, skaitydamas Leniną, Plechanovą, Marksą, kalėjime parašiau pirmą straipsnį... ir baisiai didžiavausi gavęs (kalėjime) Kautskio žurnalo numerį su savo straipsniu“.

Arba, atvirkščiai, Semaška: „kalėjime [Maskva, 1895] buvo nepaprastai sunku“ – išsėdėjęs jame tris mėnesius, buvo ištremtas trejiems metams... į savo gimtąjį Jeleco miestą!

„Siaubingos rusiškosios Bastilijos“ reputaciją ir kūrė Vakaruose tokie kalėjime ištižę tipai kaip Parvusas savo pompastiškais sentimentaliais pagražintais atsiminimais – iš keršto carizmui.

Tą patį galima pasakyti ir apžvelgiant nežymių asmenų biografijas, tūkstančius biografijų.

Štai man po ranka enciklopedija, beje, ne tokia, kokios reikėtų, – „Literatūros enciklopedija“, ir dar sena (1932), „su klaidomis“. Kol dar tų „klaidų“ nesuspėjo išgnaibyti, imu kaip pakliuvo raidę K.

Karpenka-Karyj. Būdamas miesto policijos (!) sekretorium Jelisavetgrade, aprūpindavo revoliucionierius pasais. (Mintyse išverskime į savo kalbą: pasų skyriaus darbuotojas aprūpindavo pasais pogrindinę organizaciją.) Jis už tai... pakartas? Ne, ištremtas...

penkeriems metams... į nuosavą chutorą! Tai yra į vasarvietę. Tapo rašytoju.

V. Kirillovas. Dalyvavo Juodosios jūros jūreivių revoliuciniame judėjime. Sušaudytas? Amžina katorga? Ne, treji metai tremties į Ust Sysolską. Tapo rašytoju.

I. Kasatkinas. Sėdėdamas kalėjime rašė apsakymus, o laikraščiai juos spausdino. (Pas mus ir atsėdėjusio nespausdina.)

Jevtichijui Karpovui po dviejų (!) tremčių patikėjo Imperatoriškojo Aleksandros teatro ir Suvorino teatro vadovo kėdę. (Pas mus pirmiausia jo sostinėje neregistruotų, antra, specskyrius nepriimtų net ir sufleriu.)

Kržižanovskis per patį „Stolypino reakcijos siautėjimą" sugrįžo iš tremties ir (tebebūdamas pogrindinio CK nariu) nekliudomai ėmėsi inžinieriaus darbo. (Pas mus džiaugtųsi įsitaisęs MTS, mašinų-traktorių stoties, šaltkalviu.)

Nors Krylenka į „Literatūros enciklopediją" nepateko, bet iš K raidės vertėtų prisiminti ir jį. Per visą savo liepsningą revoliucinę veiklą jis triskart „laimingai išvengė arešto"[1], o šešiskart areštuotas išsėdėjo *viso labo* 14 mėnesių. 1907-aisiais (vėlgi reakcijos metai) buvo kaltinamas: kariuomenės agitacija ir dalyvavimu karinėje organizacijoje – ir karinio apygardos teismo išteisintas! 1915 metais „už išsisukinėjimą nuo karo tarnybos" (o jis karininkas ir vyksta karas!) tas būsimas vyriausiasis kariuomenės vadas (ir kito vyriausiojo kariuomenės vado žudikas) nubaustas tuo, kad... pasiunčiamas į fronto (toli gražu ne baudžiamąjį) dalinį! (Taip carinė vyriausybė tikėjosi ir nugalėti vokiečius, ir kartu nuslopinti revoliuciją...) Ir štai nepakirptų jo prokuroriškų sparnų šešėlyje penkiolika metų traukė pasmerktieji tiekoje procesų gauti savo kulkos į pakaušį.

Ir tais pačiais „Stolypino reakcijos" metais Kutaisio gubernatorius V. Staroselskis, kuris tiesiogiai aprūpindavo revoliucionierius

[1] Čia ir toliau – iš jo autobiografijos knygoje *Enciklopedičeskij Slovar' Russkovo Bibliografičeskovo Instituta Granat*, M., t. 41, d. 1, p. 237–245.

pasais ir ginklais, išduodavo jiems policijos ir vyriausybės kariuomenės planus, – atsipirko ar tik ne dviem savaitėm kalėjimo[1].

Tegu išverčia į mūsų kalbą, kieno vaizduotė išneša!

Tuo pačiu „reakcijos" tarpsniu *legaliai* išeina filosofinis ir visuomeninis politinis bolševikų žurnalas „Mysl'" („Mintis"). O „reakcinis" „Vechi" („Gairės") atvirai rašo: „įsisenėjusi vienvaldystė", „despotizmo ir vergovės įniršis", – nieko, varykit, pas mus galima!

Tuomet tokia griežta tvarka buvo stačiai nepakeliama. Jaltos fotografijų retušuotojas V. Janovskis nupiešė Očiakovo jūreivių sušaudymą ir įdėjo į savo vitriną (na, kaip dabar, tarkim, Kuzneckij Mosto gatvėje išdėliotum Novočerkasko sukilimo malšinimo epizodus.) Ką gi padarė Jaltos miesto viršininkas? Kadangi arti Livadijos rūmai, jis pasielgė itin griežtai: pirmiausia aprėkė Janovskį! Antra, jis sunaikino... ne Janovskio fotodirbtuvę, ne, ir ne sušaudymo piešinį, o to piešinio kopiją. (Sakysit – apsukrus Janovskis. Pažymėsim – bet ir miesto viršininkas neliepė savo akivaizdoje išdaužyti vitrinos.) Trečia, Janovskiui kliuvo be galo sunki bausmė: ir toliau gyventi Jaltoje, tik nesirodyti gatvėj... kai važiuos imperatoriškoji šeima.

Burcevas emigrantų žurnale koneveikė netgi caro intymųjį gyvenimą. Ar grįžęs į tėvynę (1914, patriotinis pakilimas) buvo sušaudytas? Jo laukė mažiau kaip metai kalėjimo su lengvatomis – leidžiama gauti knygas ir rašyti.

O Abramas Gocas vykstant tam karui buvo tremtinys Irkutske ir... vadovavo Cimervaldo pakraipos laikraščiui, tai yra antikariniam.

Kirviui netrukdė kirsti. O kirvis prikirs.

O kai Šliapnikovas, „darbininkų opozicijos" lyderis, senas metalininkas, 1929 metais buvo pirmąkart ištremtas (į Astrachanę), tai „be teisės bendrauti su darbininkais" ir net be teisės gauti darbininko vietą, kurios norėjo.

Menševikas Zurabovas, sukėlęs skandalą antrojoje Valstybės dūmoje (dergė rusų armiją), net nebuvo išvytas iš posėdžio. Užtat jo

[1] „Tovarišč gubernator", *Novyj mir*, 1966, Nr. 2, p. 217–236.

sūnus neišėjo iš sovietinių lagerių nuo 1927 metų. Štai ir dviejų laikotarpių mastelis.

Kai buvo, kaip sakoma, „represuotas" Tuchačevskis, ne tiktai nusiaubė ir pasodino visą jo šeimą (jau neminiu, kad dukterį išmetė iš instituto), bet dar suėmė du jo brolius su žmonomis, keturias jo seseris su vyrais, o visus sūnėnus ir dukterėčias išblaškė po vaikų namus ir pakeitė jų pavardes į Tomaševičius, Rostovus ir t. t. Jo žmona buvo sušaudyta Kazachstano lageryje, motina elgetavo Astrachanės gatvėse ir numirė[1]. Tą patį galima pakartoti apie šimtų kitų žymių sušaudytųjų gimines. Štai ką reiškia persekioti.

Pagrindinė persekiojimų (nepersekiojimų) ypatybė caro laikais, ko gero, buvo kaip tik ta, kad niekaip nenukentėdavo revoliucionieriaus giminės. Natalja Sedova (Trockio žmona) 1907 metais nekliudoma grįžta į Rusiją, kai Trockis buvo – pasmerktas nusikaltėlis. Bet kuris Uljanovų šeimos narys (jie įvairiu metu irgi beveik visi buvo suiminėjami) bet kada laisvai gauna leidimą išvažiuoti į užsienį. Kai Leninas buvo laikomas „paieškomu nusikaltėliu" už ginkluoto sukilimo kurstymą, jo sesuo Ana legaliai ir reguliariai pervedinėjo jam pinigus į Paryžių – jo sąskaitą „Liono kredite". Ir Lenino motina, ir Krupskajos motina iki gyvos galvos gavo dideles valstybės pensijas už savo velionių vyrų generolystę arba karininkystę, – ir absurdiška būtų įsivaizduoti, kad jos patyrė kokių suvaržymų.

Tokiomis sąlygomis ir susiformavo Tolstojaus pažiūros, esą nereikalinga politinė laisvė, o reikalingas vien moralinis tobulėjimas.

Žinoma, nereikalinga laisvė tam, kas ją jau turi. Čia ir mes sutiksim: galų gale esmė ne politinė laisvė, ne! Ne tuščia laisvė yra žmonijos raidos tikslas. Ir netgi ne tinkama politinė visuomenės sąranga, ne! Esmė, žinoma, doroviniai visuomenės pamatai! – bet tatai pabaigoje, o pradžioje? O – pirmas žingsnis? Jasnaja Poliana tais laikais buvo atviras idėjų klubas. O jeigu ją būtų užblokavę kaip Achmatovos butą, kai iš kiekvieno lankytojo reikalaudavo paso, o jeigu būtų taip

[1] Tą pavyzdį aš pateikiu dėl giminių, nekaltų giminių. Pats Tuchačevskis dabar paverčiamas nauju kultu, kurio aš neketinu palaikyti. Jis pjovė tai, ką pasėjo vadovaudamas Kronštato sukilimo ir Tambovo valstiečių sukilimo malšinimui.

užspaudę, kaip mus visus Stalino laikais, kai bijodavo trise sueiti po vienu stogu, – tuomet ir Tolstojus būtų pasigedęs politinės laisvės.

Pačiais baisiausiais „Stolypino teroro" metais liberalioji „Rusia" pirmame puslapyje nekliudoma stambiu šriftu spausdino: „Penki mirties nuosprendžiai!.. Dvidešimt mirties nuosprendžių Chersone!" Tolstojus raudojo, sakė, kad gyventi neįmanoma, kad *negalima įsivaizduoti nieko kraupesnio*[1].

Šit jau minėtasis žurnalo „Byloje" („Praeitis") sąrašas: 950 mirties nuosprendžių per 6 mėnesius[2].

Paimkime tą žurnalo numerį. Atkreipkime dėmesį, kad jis buvo išleistas (1907, vasaris) pačiu aštuonių mėnesių (1906 m. rugpjūčio 19 d. – 1907 m. balandžio 19 d.) Stolypino „karinės justicijos" tarpsniu ir sudarytas remiantis Rusijos telegrafo agentūrų spausdintais duomenimis. Na, tas pat, jei, sakykim, Maskvoje 1937 metais laikraščiai būtų spausdinę sušaudytųjų sąrašus ir būtų pasirodęs suvestinis biuletenis, o NKVD tik vegetariškai pamirkčiotų.

Antra, tas aštuonių mėnesių „karinės justicijos" tarpsnis, nei prieš tai, nei po to Rusijoje nepasikartojęs, negalėjo būti pratęstas todėl, kad „neturinti valdžios", „paklusni" Valstybės dūma nebūtų tokios justicijos patvirtinusi (net pateikti Dūmai svarstyti Stolypinas nesiryžo).

Trečia, tos „karinės justicijos" argumentavimas buvo: kad per praėjusį pusmetį „nužudyta aibė policijos pareigūnų politiniais motyvais", dažnai puldinėjami tarnautojai[3], visą šalį užtvindė politiniai kriminaliniai ir tiesiog kriminaliniai apiplėšimai, žmogžudystės, teroras, ligi pat sprogimo Aptekarskio saloje, kur laisvės kovotojai per vieną kartą nužudė ir sunkiai sužeidė 60 žmonių. O „jeigu valstybė neduoda atkirčio teroristiniams aktams, valstybingumas nebetenka prasmės". Ir štai Stolypino vyriausybė, nebeapsikentusi ir supykusi ant prisiekusiųjų teismo dėl jo vangių išsisukinėjimų, dėl stiprios ir neribotos advokatūros (tai ne mūsų srities teismas ar apygardos

---

[1] *L. N. Tolstoj v vospominanijach sovremennikov*, GICHL, 1955, t. 1, p. 232, 233.

[2] N. I. Falijev, „Šest' mesiacev vojenno-polevoj justiciji. *Byloe*: Žurnalas, skirtas išsivadavimo judėjimo istorijai, 1907, Nr. 2/14, p. 80.

[3] Tie patys žurnalo „Byloje" straipsniai, p. 45, šių faktų neneigia.

tribunolas, paklūstantis telefono skambučiui), daro pastangų pažaboti revoliucionierius (ir tiesiog – banditus, kurie šaudo į keleivinių traukinių langus, žudo piliečius dėl trirublės ar penkrublės) per mažakalbius lauko teismus. (Beje, apribojimai tokie: lauko teismas gali vykti *tiktai* tokioje vietoje, kurioje būtų karinė arba ypatingosios apsaugos padėtis; renkasi *tiktai* turėdamas šviežius, ne senesnius kaip paros, nusikaltimo pėdsakus ir kai nusikalstama veika *akivaizdi*.)

Jei amžininkai taip apstulbo ir pasipiktino, – vadinasi, Rusijoje tai buvo neįprasta!

Žvelgiant į 1906–1907 metų situaciją mums aišku, jog kaltę už „Stolypino teroro" tarpsnį turi prisiimti revoliucionieriai teroristai.

Praėjus šimtui metų nuo Rusijos revoliucinio teroro atsiradimo, mes jau nesvyruodami galime pasakyti, jog toji terorizmo idėja, tie veiksmai buvo žiauri revoliucionierių klaida, Rusijos nelaimė ir nieko kito jai neatnešė, tik painiavą, sielvartą ir beribes aukas.

Perverskime keletą to paties „Byloje" numerio puslapių. Štai viena pačių pirmųjų 1862 metų proklamacijų, nuo kurios viskas ir prasidėjo:

„Ko mes norime? Rusijos gerovės, laimės. Pasiekti naujo gyvenimo, geresnio gyvenimo *be aukų neįmanoma* todėl, kad *mums nėra kada delsti* – mums reikalinga greita ir sparti reforma!"[1]

Koks klaidingas kelias! Patronams delsti nebuvo kada, todėl jie davė leidimą *aukomis* priartinti visuotinę gerovę! Jiems delsti nebuvo kada, ir štai mes, jų proanūkiai, po 115 metų ne tame pačiame taške (valstiečių išlaisvinimas), o sugrįžę gerokai atgal.

Pripažinkime, kad teroristai buvo Stolypino lauko teismus pralenkę partneriai.

Mums Stolypino ir Stalino laikai nepalyginami dėl to, kad susidorojimas su mumis buvo vienašališkas: kirsdavo galvą vien už atodūsį, nereikėjo nė atodūsio[2].

---

[1] *Byloje*, 1907, Nr. 2/14, p. 82

[2] Drąsiai pareiškiu, kad ir baudžiamosiomis ekspedicijomis be teismo (valstiečių malšinimas 1918–1919 m., Tambovas – iki 1921 m., Vakarų Sibiras – iki 1922 m., Kubanė ir Kazachstanas – 1930 m.) mūsų laikai kur kas pranoko carinių bausmių užmojį ir techniką.

„Kraupiau negali būti!" – sušuko Tolstojus? O taip lengva įsivaizduoti – kas kraupiau. Kraupiau, kai baudžiama ne kartkarčiais kuriame nors visiems žinomame mieste, o *visur ir kasdien*, ir ne po dvidešimt, o po du šimtus, laikraščiuose apie tai ničnieko nei stambiu, nei smulkiu šriftu, o rašoma, kad „gyventi pasidarė geriau, gyventi pasidarė linksmiau".

Sumalė snukį – ir baigtas kriukis.

Ne, nebaigtas! Visai nebaigtas, nors Rusijos valstybė jau tuomet buvo laikoma pačia tironiškiausia Europoje.

Mūsų amžiaus trečiasis ir ketvirtasis dešimtmetis pagilino žmogaus nuovoką apie galimus *slėgio* laipsnius. Tos žemės dulkės, ta kieta žemė, kuri mūsų protėviams atrodė suslėgta kiek tik įmanoma, dabar fizikų aiškinama kaip skylėtas rėtis. Šratelis, esantis tuščio šimtmetrio viduryje, – štai atomo modelis. Atrasta milžiniška „branduolinė pakuotė": suvaryti tuos šratelius-branduolius į krūvą iš visų tuščių šimtmetrių. Tokios pakuotės antpirštis sveria tiek, kiek mūsų žemiškas garvežys. Bet ir ta pakuotė dar pernelyg panaši į pūkus: protonai neleidžia suslėgti branduolių kaip reikiant. O štai jeigu suslėgtum vienus neutronus, tuomet pašto ženkliukas iš tokios „neutroninės pakuotės" svertų penkis milijonus tonų.

Va šitaip, net visiškai nesiremdami fizikos pasiekimais, slėgė ir mus!

Stalino lūpomis paragino šalį amžinai *atsižadėti geraširdiškumo*! O „geraširdiškumu" Dālis vadina: „širdies gerumą, lipšnumą, gailestingumą, atsidavimą bendram labui". Štai ko paragino mus atsižadėti bolševikai, ir mes atsižadėjom bemat, – atsidavimo bendram labui! Apsiribojom savo loviu.

Rusijos viešoji nuomonė amžiaus pradžioje buvo sukūrusi laisvės atmosferą. Carizmas buvo sutriuškintas ne tada, kai kunkuliavo vasario Petrogradas, – gerokai anksčiau. Jis jau buvo galutinai nuverstas tada, kai rusų literatūroje įsigalėjo nuostata, kad pavaizduoti žandarą ar policininką parodant jam bent kruopelytę simpatijos – tai juodašimtiškas palaižūniškumas. Kai ne tik paspausti jiems ranką, ne tik palaikyti su jais pažintį, ne tik linktelėti jiems

gatvėje, bet netgi rankove prisiliesti prie jų ant šaligatvio jau atrodė gėdinga.

O dabar pas mus budeliai, tapę bedarbiais, pagaliau ir pagal specpaskirtį, – vadovauja... grožinei literatūrai ir kultūrai. Jie liepia aukštinti *juos* – kaip legendinius herojus. Ir tai kažkodėl pas mus vadinama patriotizmu.

Viešoji nuomonė. Nežinau, kaip ją apibrėžia sociologai, bet man aišku, kad ją gali sudaryti tik tarpusavy sąveikaujančios individualios nuomonės, reiškiamos laisvai ir visiškai nepriklausomai nuo valstybinės ar partinės nuomonės, ar nuo spaudos balso.

Ir kol nebus šalyje nepriklausomos viešosios nuomonės – nėra jokios garantijos, kad milijonų nekaltų žmonių žudynės vėl nepasikartos, kad jos neprasidės bet kurią naktį, kiekvieną naktį – jau šią naktį, kuri ateis po šios dienos.

Priešakinis Mokymas, kaip matėme, neapsaugojo mūsų nuo šito maro.

Bet aš matau, kad mano oponentas raukosi, mirksi man, linksi: pirmiausia – *priešai išgirs*! antra – kam taip išsiplėsti? Juk klausimas kur kas siauresnis: ne kodėl mus sodino? ir ne kodėl kentė tą savivalę pasilikusieji laisvėje? Jie, kaip žinoma, „apie nieką nenutuokė, tiesiog tikėjo partija" (nuolat kalama po XX suvažiavimo), kad jeigu ištisos tautos ištremiamos per 24 valandas, vadinasi, kaltos tos tautos. Mano oponento klausimas kitoks: kodėl jau lageryje, kur mes būtume galėję ir *nutuokti*, kodėl mes *tenai* badavom, lenkėm kuprą, kentėm ir nesipriešinom? Jiems, nevaikščiojusiems su konvojum, turintiems laisvas rankas ir kojas, dovanotina buvo ir nesipriešinti, – negalėjo gi jie aukoti šeimų, padėties, algos, honorarų. Užtat dabar jie skelbia spaudoje kritinius samprotavimus ir priekaištauja mums, kodėl *mes*, neturėdami ko prarasti, laikėmės įsikibę duonos davinio ir nesipriešinom.

Beje, į tą atsakymą kreipiu ir aš. Mes todėl kentėm lageriuose, kad nebuvo viešosios nuomonės laisvėje.

Kaip apskritai gali kalinys pasipriešinti režimui, kuris jam primestas? Matyt, pasipriešinimo būdai galėtų būti tokie:

1. Protestas.
2. Badavimas.
3. Pabėgimas.
4. Maištas.

Taigi, kaip mėgo sakyti Velionis, „kiekvienam aišku" (o jei neaišku – galima išaiškinti), kad pirmieji du būdai gali paveikti (ir kalėjimo sargai jų bijo) *tiktai* dėl viešosios nuomonės! Jeigu jos nėra, į akis jie mums pasijuoks iš mūsų protestų ir badavimų.

Tai labai efektyvu: kalėjimo viršininkų akivaizdoje persiplėšti marškinius kaip Dzeržinskis ir šitaip pasiekti savo. Bet tiktai kada yra viešoji nuomonė. O jeigu jos nėra – užkimš tau burną, ir dar už valdiškus marškinius turėsi užmokėti.

Prisiminkim kad ir garsųjį atsitikimą Karos katorgoje praėjusio šimtmečio pabaigoje. Politiniams buvo paskelbta, jog nuo šiolei jie bus baudžiami fizinėmis bausmėmis. Nadeždą Sigidą (ji skėlė antausį komendantai... kad priverstų jį išeiti į atsargą!) turėjo nuplakti pirmutinę. Ji nusinuodijo, kad tiktai negautų rykščių. Įkandin nusinuodijo dar trys moterys! Vyrų barake pasišauna nusižudyti 14 savanorių, bet ne visiems pasiseka[1]. Ir fizinės bausmės atšaukiamos visam laikui! Politinių kalinių tikslas buvo pagąsdinti kalėjimo valdžią. Juk žinia apie Karos tragediją pasieks Rusiją, visą pasaulį.

Bet jeigu mes prisitaikysim šį atvejį sau, tik paniekos ašaras liesim. Skelti antausį laisvajam komendantui? Ir dar kai nuskriaudė ne tave? Didelio čia daikto, jei truputį užplos per sėdynę! Užtat liksi gyvas. O kam dar draugėms nuodytis? O kam dar 14 vyrų? Juk gy-

[1] Beje, gana reikšmingų smulkmenų pateikia E. N. Koval'skaja, G. F. Osmolovskij (Karos tragedija, 1889): *Воспоминания и материалы*. Pb.: Gos. izd-vo, 1920. Sigida trenkė ir spjovė karininkui nei iš šio, nei iš to, dėl katorgininkų „nervingos klinikinės būsenos". Po šito įvykio žandarų karininkas (Masiukovas) prašė politinį katorgininką (Osmolovskį) *jį ištardyti*. Katorgos viršininkas (Bobrovskis) *numirė atgailaudamas* prieš katorgininkus. (O, kad tokių sąžiningų kalėjimo sargų – mums!)

venimas mums duotas vienintelį kartą! Ir svarbu – rezultatas! Peni, girdo, – kam galą darytis? O gal paskelbs amnestiją, gal pradės užskaitinėti dienas?

Štai iš kokių kalinio aukštybių mes nusiritom. Štai kaip žemai puolėm.

Bet kaip iškilo mūsų kalėjimo sargai! Ne, čia tau ne Karos liurbiai! Ne, jie tai jau nesiprašytų kalinių ištardomi! Jeigu net mes dabar būtume atsigavę ir pakilę – ir 4 moterys, ir 14 vyrų, – visi būtume buvę sušaudyti pirmiau, nei spėtume gauti nuodų. (Iš kur bus nuodų sovietiniame kalėjime?) O jeigu kas būtų spėjęs nusinuodyti – nuo to valdžiai tik lengviau. O kitiems kaip tik būtų gerai įkrėtę į kailį, kam nepranešė. Ir jau, aišku, žinia apie tą įvykį nebūtų pasklidusi net po zoną.

Štai kur esmė, štai kur jų jėga: žinia nebūtų pasklidusi! O jeigu ir pasklidusi, tai netoli, neiškilusi aikštėn, laikraščių nepatvirtinta, stukačių išuostinėta, – vis vien kaip ir nieko. Visuomenės pasipiktinimo – jokio. Tai ko čia gąsdintis? Ko čia mūsų protestų paisyti? Norit nuodytis – nuodykitės.

O kokie bergždi mūsų badavimai, užtektinai parodyta pirmojoje dalyje.

O *pabėgimai*? Istorija išsaugojo mums pasakojimus apie keletą rimtų pabėgimų iš carinių kalėjimų. Visi tie pabėgimai, pabrėšim, buvo vairuojami ir realizuojami iš laisvės – kitų revoliucionierių, bendrapartiečių, ką ne ką pagelbėdavo ir daugelis prijaučiančiųjų. Ir pabėgti, ir pasislėpti, ir persigauti bėgliams padėdavo daug žmonių. („Aha! – prigriebė mane Istorikas Marksistas. – Todėl, kad gyventojai buvo už revoliucionierius, ir ateitis – už juos!" – „O galbūt, – paprieštarausiu aš nedrąsiai, – dar ir todėl, kad tai buvo smagus neteismingas žaidimas? – pamojuoti skepetaite pro langą, leisti bėgliui pernakvoti savo miegamajame, nugrimuoti jį? Juk už tai nebausdavo. Pabėgo iš tremties Piotras Lavrovas, – ir Vologdos gubernatorius (Chominskis) neregistruotai jo žmonai išdavė pažymėjimą, leidžiantį išvažiuoti – paskui mylimąjį... Net už pasų padirbinėjimą

tremdavo į savo paties sodybą. Žmonės *nesibijojo* – jūs iš patirties žinot, ką tai reiškia? Beje, kaip galėjo būti, kad jūs *nesėdėjot*?" – „O čia, žinot, buvo *loterija*...[1])

Beje, esama ir kitokio pobūdžio liudijimų. Visi mokykloje buvo verčiami skaityti Gorkio „Motiną", ir galbūt kas nors įsiminė pasakojimą apie Nižnij Novgorodo kalėjimo tvarką: prižiūrėtojams užrūdijo pistoletai, jie kala jais vinis į sieną, jokio vargo atremti į kalėjimo sieną kopėčias ir ramiai sau išeiti laisvėn. O štai ką rašo policijos aukšto rango valdininkas Ratajevas: „Tremtis egzistavo tiktai popieriuje. Kalėjimo išvis nebuvo. Kalėjimo režimas tada buvo toks, kad revoliucionierius, pakliuvęs už grotų, toliau laisvai užsiiminėjo savo ankstesne veikla... Kijevo revoliucinis komitetas, visut visas sėdėjęs Kijevo kalėjime, vadovavo streikams mieste ir leido atsišaukimus"[2].

Man neįmanoma dabar surinkti duomenų, kokia buvo svarbiausių carinės katorgos vietų apsauga – tačiau apie tokius beprotiškus pabėgimus, kur vienas šansas iš šimto tūkstančių, kaip būdavo mūsų katorgoje, apie aną nesu girdėjęs. Matyt, nebuvo prasmės katorginin-kams rizikuoti: jiems negrėsė belaikė mirtis nuo išsekimo sunkiam darbe, jiems negrėsė nepagrįstas bausmės laiko pailginimas; antrąją bausmės pusę jie turėdavo atbūti tremtyje ir pabėgimą atidėdavo tam metui.

---

[1] I. Erenburgo aiškinimas.

[2] L. A. Ratajevo laiškas N. P. Zujevui, *Byloje*, 1917, Nr. 2/24, p. 194, 195. Ten toliau rašoma ir apie visą Rusijos padėtį laisvėje: „Slaptosios agentūros ir laisvai samdomų seklių nebuvo niekur (tik sostinėse. – *A. S.*), blogiausiu atveju sekdavo persirengę žandarų puskarininkiai, kurie vilkdamiesi civiliniais drabužiais dažnai pamiršdavo nusiimti pentinus... Tokiomis sąlygomis tereikėdavo revoliucionieriui perkelti savo veiklą už sostinių ribų, ir... (jo veiksmai) policijos departamentui pasidarydavo neįžvelgiama paslaptis. Šitaip buvo veisiami tikri revoliucionierių lizdai ir propagandistų bei agitatorių židiniai..."

Mūsų skaitytojai lengvai suvoks, kaip tatai skiriasi nuo sovietinių laikų. Jegoras Sazonovas, persirengęs vežėju, su bomba po karietaitės kojų apklotu kiaurą dieną išstovėjo *prie Policijos (!) departamento prieangio*, tykodamas nugalabyti ministrą Plevę, – ir niekas į jį nė domės neatkreipė, niekas nieko nepasiteiravo! Kaliajevas, dar neprityręs, *dieną* išstovėjo prie Plevės namų Fontankoje įsitempęs, neabejodamas, kad bus suimtas, – o niekas jo nelietė!.. O, Krylovo laikai!.. Š i t a i p revoliuciją daryti nesunku.

O iš carinės tremties nebėgdavo, regis, tik tas, kas tingėdavo. Aišku, retai tereikėdavo registruotis policijoje, silpna buvo apsauga, jokių operatyvinių postų kelyje; tremtiniai nebuvo kasdien beveik policine tvarka pririšti prie darbo vietos; turėdavo pinigų (arba jų galima buvo atsiųsti); tremties vietos nebuvo labai toli nuo didelių upių ir kelių; be to, niekas negrėsė tiems, kurie bėgliui padėdavo, o ir pačiam bėgliui negrėsė pavojus, kad sugautą jį nušaus ar sumuš, ar nubaus dvidešimčia metų katorgos darbų kaip pas mus. Paprastai sugautąjį grąžindavo į pirmykštę vietą atbūti pirmykštės bausmės. Tik tiek. Žaidimas, kuriame nieko nepraloši. Fastenkos išvažiavimas į užsienį (pirmoji dalis, penktas skyrius) būdingas tokioms įstaigoms. Tačiau dar, ko gero, būdingesnis – anarchisto A. Ulanovskio pabėgimas iš Turuchano krašto. Bėgant jam pakako Kijeve užeiti į studentų skaityklą ir paprašyti Michailovskio „Kas yra progresas", – ir studentai tučtuojau jį pavalgydino, apnakvydino, davė pinigų bilietui nusipirkti. O į užsienį jis bėgo taip: tiesiog užlipo užsienio šalies garlaivio trapu – juk ten MVD patrulis nestovėjo! – ir rado prieglobstį katilinėje. Bet dar keisčiau: prasidėjus 1914 metų karui, jis savo noru sugrįžo į Rusiją – ir į Turuchano tremtį! Užsienio šnipas? Sušaudyti? Sakyk, šunsnuki, kas tave užverbavo? Ne. Taikos teisėjo nuosprendis: už trejų metų pasitraukimą iš tremties į užsienį – arba 3 rubliai pabaudos, arba 1 diena arešto! Trys rubliai buvo dideli pinigai, ir Ulanovskis pasirinko vieną dieną arešto.

Gelfand-Parvusas, triuškinamojo „Finansinio manifesto" (1905 metų gruodis) autorius, faktiškasis Peterburgo darbininkų deputatų sovieto koordinatorius, 1905 metais buvo... ketvirčiuotas? .Ne, nuteistas 3 (trejiems) metams *tremties* i Turuchano kraštą – ir galėjo pabėgti jau iš Krasnojarsko (areštantus išleido į miestą „apsipirkti produktų", Levas Deičas ir nebesugrįžo, bet Parvusas susimėtė). Jis nuvažiavo iki Jeniseisko, tenai nugirdė vienintelį konvojininką ir pasipustė padus. Gavo sukarti bereikalingą kelią atgal Jenisejumi persirengęs kaimiečio drabužiais; jis negalėjo pakęsti kaimietiškos aplinkos, purvo ir blusų. Vėliau gyveno Peterburge, dar vėliau išvažiavo į užsienį.

O *mūsų* bėgimai, pradedant nuo Solovkų, sukiužusia valtele per jūrą arba triume tarp rąstų, ir baigiant pasiaukojamomis, beprotiškomis, beviltiškomis pastangomis ištrūkti iš vėlyvųjų Stalino lagerių (apie juos toliau bus keletas skyrių), – mūsų bėgimai buvo milžinų, bet pasmerktų milžinų idėjos. Šitiek drąsos, šitiek išradingumo, šitiek valios niekuomet neišeikvota ikirevoliucinių metų bėgimams, – bet anie bėgimai lengvai pasisekdavo, o mūsiškiai – beveik niekada.

– Todėl, kad jūsų bėgimai buvo savo klasine esme reakcingi.

Nejaugi reakcingas yra žmogaus ryžtas liautis buvus vergu ir gyvuliu?..

Nepasisekdavo todėl, kad pabėgus vėliau sėkmė priklauso nuo gyventojų nusistatymo. O mūsų gyventojai bijojo padėti arba net *išduodavo* bėglius – iš savanaudiškumo ar idėjiškumo.

Ir šit – viešoji nuomonė!...

O kalbant apie kalinių maištus, kurie apimtų tris, penkis, aštuonis tūkstančius žmonių, – mūsų revoliucijų istorija išvis tokių nežinojo.

O mes – žinojom.

Bet vėl – kaip užkeikta – didžiausios pastangos ir aukos duodavo menkiausius vaisius.

Todėl, kad visuomenė nebuvo subrendusi. Todėl, kad be viešosios nuomonės maištas net ir milžiniškame lageryje neturi jokios perspektyvos.

Taigi į klausimą „Kodėl kentėm?" metas atsakyti: o mes – nekentėme! Jūs perskaitykite, kad mes visai nekentėme.

Speclage mes iškėlėme *politinių* kalinių vėliavą ir jais tapome!

Penktas skyrius

POEZIJA PO PLYTA, TEISYBĖ PO AKMENIU

Atsidūręs lageryje iš pradžių aš labai norėjau išvengti bendrųjų darbų, bet nesugebėjau. Šeštaisiais nelaisvės metais atvažiavęs į Ekibastuzą, priešingai, užsimojau iškart apvalyti protą nuo visokių lagerio sumetimų, ryšių ir kombinacijų, neleidžiančių jam gilintis į rimtesnius dalykus. Todėl neužsikroviau laikinai juodadarbio jungo, kuriam pasmerkti mokslo žmonės, vis laukiantys sėkmės ir progos išeiti į pridurkus, – o ryžausi čia, katorgoje, išmokti kokio nors rankų darbo. Baraniuko brigadoje mums (su Olegu Ivanovu) tokia proga pasitaikė – tapti akmenskaldžiais. O likimui persimainius aš dar pabuvau ir metalo liejiku.

Iš pradžių jaučiausi nedrąsiai ir dvejojau: ar teisingai pasielgiau? ar ištversiu? Mums, nemokantiems prisitaikyti proto darbininkams, sunku varyti vienodą normą su kitais brigados nariais. Bet kaip tik nuo tos dienos, kai aš sąmoningai nusileidau į dugną ir pajutau jį tvirtai po kojomis, – tą bendrą, kietą, akmenuotą dugną, – prasidėjo patys svarbiausi mano gyvenimo metai, suteikę charakteriui galutinius bruožus. Dabar mano gyvenimas tarytum ir nebesikeičia, nei kyla aukštyn, nei smunka žemyn, aš ištikimas pažiūroms ir įpročiams, susiformavusiems tenai.

O apsivaliusi nuo drumzlių galva man buvo reikalinga, nes aš jau dveji metai rašiau poemą. Ji man buvo didelis atpildas – padėdavo nepastebėti, kas daroma su mano kūnu. Kartais nykioje kolonoje, aidint automatininkų riksmui, mane taip užplūsdavo eilutės ir vaizdai, tarytum pagaudavo nešti oru viršum kolonos, – greičiau tenai,

į *objektą*, kur nors kertelėje užrašyti. Tokiomis akimirkomis būdavau ir laisvas, ir laimingas[1].

Bet kaip *rašyti* speclageryje? Korolenka pasakoja, kad jis rašydavo ir kalėjime, tačiau – kas ten buvo per tvarka! Rašydavo pieštuku (o kodėl neatimdavo, laužydami drabužių rumbes?), įsineštu garbanotuose plaukuose (o kodėl gi nenukirpdavo plikai?), rašydavo apsuptas triukšmo (dar gerai, kad turėjo kur prisėsti ir kojas ištiesti). Buvo tokie nesuvaržyti, kad jis galėjo tuos rankraščius išsaugoti ir persiųsti laisvėn (o šitai mūsų amžininkui labiausiai nesuprantama!).

Pas mus šitaip neparašysi, net ir lageriuose. (Net susirašyti veikėjų pavardes būsimajam romanui labai pavojinga: organizacijos sąrašai? Aš užsirašydavau tik šaknį kaip daiktavardį arba būdvardį.) Atmintis – vienintelė *slėpynė*, kur gali laikyti savo kūrinį, kur gali išsaugoti jį per kratas ir etapus. Iš pradžių aš nelabai pasiklioviau atmintimi ir todėl nusprendžiau rašyti eilėmis, žinoma, tai buvo žanro prievartavimas. Vėliau pastebėjau, kad ir proza neblogai įsismelkia į tas slaptas gelmes, kurias mes nešiojam galvoje. Atpalaiduota nuo blaškių nereikalingų žinių naštos, kalinio atmintis stulbina savo imlumu ir gali vis plėstis. Mes neįvertiname savo atminties!

Tačiau prieš ką nors įsimenant maga užrašyti ir pašlifuoti popieriuje. Pieštuką ir švaraus popieriaus lageryje turėti galima, bet negalima turėti nieko *parašyto* (jeigu tai – ne poema apie Staliną)[2]. Ir jeigu tu nesimuliuoji sanitarijos skyriuje ir neparazituoji kultūros ir auklėjimo skyriuje, tave rytą vakarą iškrato vachtoje. Aš nusprendžiau rašyti mažom atkarpėlėm po 12–20 eilučių, pašlifavęs – įsiminti ir sudeginti. Tvirtai nusprendžiau, kad negana tik suplėšyti popierių.

---

[1] Nelygu, kokiu matu matuosi! Šit apie Vasilijų Kuročkiną rašoma, kad devyneri gyvenimo metai, uždraudus „Iskros" žurnalą, jam buvo „tikros agonijos metai": jis liko *be savo spaudos organo*! O mes, apie savo spaudos organą nedrįstantys nė svajoti, absurdiškai nesuprantam: jis turėjo kambarį, tylą, stalą, rašalo, popieriaus, ir niekas jo nekratė, ir prirašytų lapų neatiminėjo, – tai kokia gi čia agonija?

[2] Tokios „kūrybos" atvejį aprašo Djakovas: Dmitrijevskis ir Četverikovas valdžiai išdėsto sumanyto romano siužetą, ir valdžia jam pritaria. Operas žiūri, kad jų nesiųstų į bendruosius darbus. Paskui juos slapta išveda iš zonos („kad banderininkai neterorizuotų"), ten jie toliau rašo. Irgi – poezija po plyta. Bet kurgi tas romanas?

O kalėjimuose eiliuoti ir eilutes šlifuoti reikėjo galvoje. Paskui prilaužydavau degtukų galiukų, papirosinėje sudėliodavau dviem eilėm – dešimt vienetų ir dešimt dešimtukų – ir sakydamas mintyse eiles su kiekviena eilute atidėdavau vieną degtuką į šalį. Nukėlęs dešimt vienetų, nukeldavau vieną dešimtuką. (Net ir tokį dalyką reikėjo daryti atsargiai: ir tokia nekalta dėlionė, jeigu lūpos šnibžda arba ypatinga veido išraiška, galėjo sukelti stukačių įtarimą. Stengdavausi dėlioti kuo atsainiau.) Kiekvieną penkiasdešimtąją ir šimtąją eilutę įsimindavau skyrium – kaip kontrolinę. Sykį per mėnesį pakartodavau visa, ką parašęs. Jeigu penkiasdešimtoji ar šimtoji eilutė išeidavo ne tokia, aš kartodavau ir kartodavau iš naujo, kol pagaudavau ištrūkusią bėglę.

Kuibyševo etapiniame kalėjime pamačiau, kaip katalikai (lietuviai) daro kalėjimo rožinius. Jie išminko pamirkytą duoną, o paskui suvolioja karoliukus ir nudažo (juodai – deginta guma, baltai – dantų milteliais, raudonai – raudonuoju streptocidu), drėgnus suveria ant susuktų pamuilintų siūlų ir išdžiovina prie lango. Aš prisijungiau prie jų ir pasakiau, kad irgi noriu kalbėti rožinį, bet mano saviškam tikėjimui reikia šimto karoliukų (jau vėliau supratau, kad užtenka dvidešimties, dar patogiau, ir pats juos pasidariau iš kamščio), kas dešimtas turi būti ne karoliukas, o kubiukas, ir dar turi čiupinėjant skirtis penkiasdešimtasis ir šimtasis. Lietuviai nusistebėjo mano religiniu uolumu (patys pamaldžiausi neturėdavo daugiau kaip po keturiasdešimt karoliukų), bet mielai padėjo man sumeistrauti tokį rožinį, vietoj šimtojo karoliuko padarę tamsiai raudoną širdutę. Su ta nuostabia jų dovana aš paskui niekada nesiskyriau, varstydavau ir čiupinėdavau ją laisvoje kumštinėje pirštinėje – rikiuojantis kolona, varant į darbą, lūkuriuojant tą būdavo galima daryti stačiomis, ir speigas nekliudydavo. Ir per kratas aš tą rožinį išsaugojau vatinėje pirštinėje, jo neužčiuopdavo. Keletą sykių prižiūrėtojai jį buvo aptikę, bet susigaudė, kad jis reikalingas maldai, ir atidavė atgal. Iki bausmės termino pabaigos (kai man prisirinko jau 12 tūkstančių eilučių), o paskui ir tremtyje pagelbėjo man tas vėrinys rašyti ir įsiminti.

Bet ne viskas taip paprasta. Kuo daugiau turi prirašęs, tuo daugiau dienų kiekvieną mėnesį suėda kartojimai. O tie kartojimai ypač žalingi tuo, kad prie teksto pripranti, nebepastebi jo stipriųjų ir silpnųjų pusių. Pirmas variantas, ir taip paskubomis tavo įsimintas, kad greičiau galėtum sudeginti tekstą, lieka vienintelis. Negali leisti sau tokios prabangos, kad keletui mėnesių jį atidėtum, užmirštum, o paskui peržvelgtum nauja kritiška akimi. Todėl neįmanoma parašyti tikrai gerai.

O delsti ir tučtuojau nesudeginti popieriaus skiaučių negalėdavai. Tris kartus aš rimtai įkliuvau, ir mane išgelbėjo tik tai, kad niekuomet pačių pavojingiausių žodžių neužrašydavau popieriuje, o vietoj jų dėdavau brūkšnius. Kartą gulėjau ant žolytės atokiau nuo visų, pernelyg arti zonos tvoros (kad būtų tyliau), ir rašiau slėpdamas savo skiautelę knygoje. Vyresnysis prižiūrėtojas Tatarinas prisėlino vogčiomis iš užpakalio ir spėjo pastebėti, jog aš ne skaitau, o rašau.

– Duokš! – pareikalavo jis popieriuko.

Aš atsistojau apmiręs ir padaviau. Ten buvo parašyta:

Už viską atmokėta bus,
Tikėti tuo aš noriu.
Penkias paras net varė mus
Iš Osterodės į Brodnicus
Tasai [konvojus] k[azachų] ir t[otorių].

Jeigu žodžiai „konvojus" ir „totorių" būtų buvę parašyti ištisai, būtų nutempęs mane Tatarinas pas operą, ir mane būtų demaskavę. Bet brūkšniai nieko nesakė:

Tasai —— k —— ir t ——.

Kiekvienam savo rūpi. Aš bijojau dėl poemos, o jis manė, kad kopijuoju tvoros planą ir žadu bėgti. Bet ir tai, kas buvo, jis skaitė ir skaitė raukydamas kaktą. „Varė mus" kažką jam leido suprasti. Bet kas ypač privertė sukrusti jo smegenis, tai žodžiai „penkias paras". Man nė į galvą nešovė, kokias asociacijas tai galėjo sukelti: juk *„penkias paras"* – standartinė lagerio frazė: tiek gaudavai karcerio.

– Kam penkias paras? Apie ką čia? – rūškanai kamantinėjo jis.

Vos vos jį įtikinau (Osterodės ir Brodnicų vietovardžiais), kad čia aš prisimenu kažkieno eilėraštį iš fronto, tik ne visi žodžiai išliko atminty.

– O kam tau prisiminti? Nevalia prisiminti! – paniuręs įspėjo jis. – Jei dar sykį čia prigulsi – žiūrėk man!..

Dabar apie tai pasakoji – lyg ir nereikšmingas faktas. Bet tada man, paniekintam vergui, tai buvo didžiulis įvykis: netekau vietelės atokiau nuo triukšmo, o jei įkliūčiau dar kada Tatarinui su kitu eilėraštuku, man puikiausiai galėtų sukurpti tardyminę bylą ir sustiprinti sekimą.

Bet ir mesti rašęs nebegalėjau!..

Kitą kartą sulaužiau savo įprotį, parašiau darbe išsyk šešiasdešimt eilučių iš pjesės („Nugalėtojų puota") ir to lapelio neįstengiau išsaugoti įeidamas į lagerį. Teisybė, ir ten buvo pabrauktos daugelio žodžių vietos. Prižiūrėtojas, naivus plačianosis vaikinas, nustebęs apžiūrinėjo laimikį.

– Laiškas? – paklausė jis.

(Už laišką, kurį nešdavaisi į objektą, grėsė tiktai karceris. Bet keistas būtų pasirodęs tas „laiškas", jeigu jį būtų perdavę operui!)

– Čia – saviveiklai, – sujžūlėjau aš. – Noriu įsiminti pjesės tekstą. Kai bus vaidinimas – ateikit.

Pasižiūrėjo pasižiūrėjo vaikinas į tą popierėlį, į mane, pasakė:

– Tvirtas, o kva-ilas!

Ir perplėšė mano lapelį pusiau, dar pusiau, dar pusiau. Aš išsigandau, kad jis numes ant žemės, – juk skutai buvo dar nemaži, čia, priešais vachtą, jie galėjo patekti ir akylesniam viršininkui, antai ir pats režimo viršininkas Mačechovskis už keleto žingsnių nuo mūsų stebi kratą. Tačiau, matyt, jiems galiojo įsakymas – nešiukšlinti priešais vachtą, kad patiems nereikėtų šluoti, ir sudraskytas skiautes prižiūrėtojas sudėjo man į delną kaip į urną. Aš smukau pro vartus ir pasiskubinau švystelėti jas į krosnį.

Trečią kartą dar nebuvau sudeginęs geroko gabalo savo poemos, o dirbdamas BUR'o statyboje neiškentęs dar parašiau „Akmenskaldį". Už zonos tuomet neišeidavom, vadinasi, gyvenom be kasdieninių asmens kratų. Jau ėjo „Akmenskaldžiui" trečia diena, ir aš tamsoje prieš pat patikrinimą išėjau jo pakartoti paskutinį sykį, kad paskui galėčiau tuojau pat sudeginti. Ieškojau tylos ir vienumos, todėl atsidūriau arčiau zonos pakraščio, ir iš galvos išgaravo, kad nuo čia netoli ta vieta, kur neseniai pakibo ant vielų Tennas, o prižiūrėtojas, matyt, tykojo pasislėpęs, iškart griebė mane už pakarpos ir tamsoje nuvedė į BUR'ą. Pasinaudodamas tamsa aš kišenėje atsargiai suglamžiau savo „Akmenskaldį" ir nusviedžiau už nugaros kur pakliuvo. Papūtė vėjelis, ir prižiūrėtojas nenugirdo nei popieriaus glamžymo, nei šiugždesio.

O kad su savimi turiu dar dalį poemos, aš visai pamiršau. BUR'e mane apieškojo ir rado, laimė, beveik ne kriminalinę, frontinę dalį (iš „Prūsijos naktų").

Pamainos viršininkas, visai raštingas vyresnysis seržantas, perskaitė.

– Kas čia?

– Tvardovskis, – tvirtai atsakiau aš. – Vasilijus Tiorkinas.

(Taip pirmą karta susikryžiavo mūsų keliai su Tvardovskiu!)

– Tvardo-ovskis! – pagarbiai linktelėjo seržantas. – O kam tau?

– Knygų juk nėra. Tai prisimenu, paskaitinėju kada ne kada.

Atėmė iš manęs ginklą – skutimosi peiliuko puselę, o poemą atidavė, būtų paleidę ir aš būčiau sulakstęs susiieškoti „Akmenskaldžio". Bet per tą laiką patikrinimas jau pasibaigė ir nebegalima buvo vaikščioti po zoną, – prižiūrėtojas pats nuvedė mane į baraką ir užrakino.

Prastai miegojau tą naktį. Lauke pakilo viesulas. Kur galėjo dabar nunešti mano „Akmenskaldžio" gniužulėlį? Nepaisant visų brūkšnių, eilėraščio prasmė buvo akivaizdi. Ir iš teksto galėjai susiprotėti, kad autoriaus reikia ieškoti toje brigadoje, kuri mūrija BUR'ą. O jau tarp vakarų ukrainiečių mane susirasti buvo nesunku.

Taigi visas mano ilgametis rašinėjimas – kas padaryta, o dar svarbiau, kas sumanyta – mėtėsi kur nors po zoną ar po stepę bejėgiam popieriaus gniužulėly. O aš – meldžiausi. Kai mums blogai, – juk mes Dievo nesigėdijame. Mes Jo gėdijamės, kai mums gerai.

Rytą, prieš keliantis, penktą valandą, vėjui traukiant ašaras, aš nuėjau į tą vietą. Net smulkius akmenukus vėjas šlavė ir bloškė į veidą. Bergždžias darbas buvo ir ieškoti! Iš tos vietos vėjas pūtė į štabo baraką, paskui į BUR'o pusę (ten irgi dažnai zuja prižiūrėtojai ir aibė vielų priraizgyta), paskui už zonos – į gyvenvietės gatvę. Valandą iki išauštant dūlinėjau pasilenkęs, ir vis tuščiai. Ir jau nustojau vilties. O kai prašvito – gniužulėlis subolavo man per tris žingsnius nuo tos vietos, kur buvau jį nusviedęs! – vėjas parideno jį į šalį ir įspraudė tarp gulinčių lentų.

Ligi pat šiol aš tai laikau stebuklu.

Taip aš rašiau. Žiemą – pasišildymo būdelėje, pavasarį ir vasarą – ant pastolių, mūrijant sieną: protarpiais, kai, iškabinus skiedinį iš vienų neštuvų, man dar nepristatydavo kitų, pasidėdavau popierėlį ant plytų ir pieštuko galeliu (slėpdamasis nuo kaimynų) užrašydavau eilutes, atėjusias į galvą ištuštinant ankstesnius neštuvus. Gyvenau lyg sapne, valgykloje sėdėdavau prie šventos pliurzos dubenėlio ir ne visuomet jusdavau jos skonį, negirdėdavau žmonių, – vis graibsčiau savo eilutes ir rikiavau lyg plytas į sieną. Mane kratydavo, skaičiuodavo, varydavo su kolona per stepę, – o aš regėdavau savo pjesės sceną, užuolaidų spalvą, baldų išdėstymą, sofitų šviesos dėmes, kiekvieną aktoriaus mizanscenę.

Vaikinai mašina įsirėždavo į vielas, lįsdavo po jomis, per pūgą perbrisdavo vėpūtinius, – o man vielų tarytum nebūta, aš visą laiką bėgau savo ilgą nepabaigiamą kelią, bet sargybiniai negalėjo šito aptikti skaičiuodami galvas.

Supratau, jog aš vienintelis toks, jog prisiliečiu prie didžios Paslapties, ta paslaptis tokiose pat vienišose krūtinėse nemačiomis bręsta išsibarsčiusiose Archipelago salose, kad kuriais nors ateinančiais metais, galbūt jau po mūsų mirties, apsireikštų ir įsilietų į būsimąją rusų literatūrą.

1956 metais Samizdate, jau tada gyvavusiame, aš perskaičiau pirmąjį Varlamo Šalamovo eilių rinkinuką ir suvirpėjau, tarytum susitikęs su broliu:

Aš pats žinau – čia ne žaismė kokia,
Tikra mirtis. Tačiau ir dėl gyvybės
Kaip Archimedui nepaleis ranka
Man plunksnos, ryžtas begalinis.

Jis irgi rašė lageryje! – nuo visų slėpdamasis, toks pat vienišas be atsako šauksmas tamsoje:

Juk vien kapų ilga eilė –
Mani prisiminimai.
Ir aš galėjau ten gulėt,
Jei ne pasiryžimas
Dainuot, raudot lig pabaigos,
Nors daug kentėt reikėtų,
Tarsi numirėlis kada
Ir pradžią dar turėtų...

Kiek mūsų tokių buvo Archipelage? Neabejoju: kur kas daugiau, negu iškilo aikštėn per tuos permainingus metus. Ne visiems buvo lemta išlikti, taip ir ištirpo atminty. O kažkas užrašė ir užkasė butelį su popierium į žemę, bet niekam nepasakė, kurioj vietoj. Kažkas atidavė saugoti, bet į nerūpestingas ar, atvirkščiai, pernelyg atsargias rankas.

Ir net Ekibastuzo salelėje – argi mes galėjom vienas kitą atpažinti? paskatinti? Juk mes kaip vilkai slėpėmės nuo visų, vadinasi, ir nuo kits kito. Bet ir tai man teko Ekibastuze keletą pažinti.

Netikėtai per baptistus susipažinau su religiniu poetu – Aantolijum Silinu. Tuomet jam buvo keturiasdešimt su kaupu. Iš veido visai neatrodė įsidėmėtinas. Kirpti ir skusti plaukai jam ataugdavo rudi, ir antakiai buvo į rusvumą. Šiaip jis buvo visiems nuolaidus, sukalbamas, bet santūrus. Tiktai kada mudu nuodugniai įsišnekėjom, nedirbamais sekmadieniais ėmėm ištisas valandas vaikštinėti po zoną ir jis man skaitydavo savo labai ilgas religines poemas (jis rašė jas čia

pat lageryje, kaip ir aš), kaskart negalėjau atsistebėti, kokia apgaulinga būna išorė: paprasta išvaizda slepia nepaprastą sielą.

Buvęs beglobis, vaikų namų auklėtinis, ateistas, jis vokiečių nelaisvėje gavo paskaityti religinių knygų ir jomis susižavėjo. Nuo to laiko tapo ne tiktai tikinčiu žmogumi, bet ir filosofu, ir teologu! O kadangi kaip tik „nuo to laiko" ir sėdėjo be pertrūkio kalėjime arba lageryje, tai visą tą teologo kelią turėjo nueiti vienas, dar kartą atrasdamas sau tai, kas ir be jo jau buvo atrasta, galbūt klydinėdamas, – juk nei knygų, nei patarėjų „nuo to laiko" neturėjo. Dabar jis dirbo juodadarbiu ir žemkasiu, mėgino įvykdyti neįvykdomą normą, pareidavo linkstančiais keliais ir drebančiom rankom, – bet ir dieną, ir vakare jam galvoje sukosi jo poemų jambai, keturpėdžiai, laisvai rimuoti, nuo pirmo ligi paskutinio susidėstantys mintyse. Manau, jis jau turėjo kokius dvidešimt tūkstančių eilučių. Jis taip pat saugojo jas atsižvelgdamas į tarnybą: kokiu būdu įsiminti ir kaip perduoti kitiems.

Jo pasaulio suvokimą nušvietė ir sušildė Gamtos Rūmo jausmas. Jis džiūgaudavo lenkdamasis prie retos žolelės, neteisėtai prasikalusios bevaisėje mūsų zonoje.

– Kokia graži žemės žolė! Bet ir ją paklojo Kūrėjas žmogui po kojomis. Vadinasi, kaip daug gražesni turėtume būti mes!

– O kaipgi: „Nemylėkite pasaulio ir to, kas pasaulyje"?

(Sektantai dažnai tuos žodžius kartodavo.)

Jis nuolankiai šypsojosi. Mokėjo šita šypsena sutaikyti:

– Juk net ir kūniškoje žemiškoje meilėje pasireiškia mūsų aukštesnis veržimasis į Vienį!

Teodicėją, tai yra pateisinimą, kodėl blogis turi egzistuoti pasaulyje, jis formulavo taip:

Dvasia Dorybės šioj būty
Ir Nedorybę juk pakenčia –
Jausmai tie sielai mūs skirti,
Palaimą patiriam per kančią.
.....
Įstatymas rūstus, bet jis
Tik mirtingiesiems atdarys
Duris į Amžinatvę.

Kristaus kūno kančias jis drąsiai aiškino ne tiktai būtinumu atpirkti žmonių nuodėmes, bet ir Dievo troškimu *patirti* žemiškas kančias. Silinas ryžtingai tvirtino:

– Apie tas kančias Dievas *žinojo* visada, bet dar niekada nebuvo jų patyręs!

Ir apie Antikristą, kuris

Net sielą, trokštančią šviesybės,
Į tamsą atgręžė nūnai,
Kur laikina šviesa aklybės,

Silinas mokėjo pasakyti originaliai, žmogiškai:

Palaimą atmetė visai
Didysis angelas patsai,
Kai nekentėjo kaip žmogus.
Net jam be sielvarto nebus
Patirti lemta meilės dorą.

Pats taip laisvai mąstantis, Silinas savo dosnioje širdyje suteikdavo prieglobstį visiems krikščionybės niuansams:

...Sava vieta
Bet kokiam genijui skirta, –
Ir Kristaus mokymas taip skelbia.

Materialistams baisiausiai stebintis, kaip galėjo dvasia sukurti materiją, Silinas tik šypsodavosi:

– Jie nenori susimąstyti apie tai – o kaip galėjo šiurkšti materija sukurti Dvasią? Jeigu jau šitaip – argi čia ne stebuklas? Juk čia būtų dar didesnis stebuklas!

Man galva plyšo nuo savų eilėraščių, – ir tiktai trupinėlius pavyko išlaikyti atmintyje iš girdėtų Silino poemų – būgštaujant, kad jis pats galbūt neišlaikys ničnieko. Vienoje poemoje jo pamėgtas herojus antikiniu graikišku vardu (užmiršau aš jį) įsivaizduoja sakąs kalbą Jungtinių Tautų asamblėjoje – dvasinę programą visai žmonijai. Su keturiais prikabintais numeriais, išsekęs pasmerktas vergas, tas poetas turėjo širdy daugiau ką gyvastinga žmonėms pasakyti negu

visas pulkas tų, kurie sėdi tvirtai įsitaisę žurnaluose, leidyklose, radijuje (tiek Sąjungoje, tiek ir Vakaruose) – ir niekam, be savęs pačių, nereikalingi.

Prieš karą Anatolijus Vasiljevičius buvo baigęs Pedagoginį institutą, Literatūros fakultetą. Dabar jam, kaip ir man, buvo likę maždaug treji metai ligi „paleidžiant" į tremtį. Vienintelė jo specialybė – literatūros dėstymas mokykloje. Atrodė mažai tikėtina, kad mus, buvusius kalinius, prileistų prie mokyklų. Na, o jeigu?

– Nepradėsiu gi aš vaikams brukti melo! Pasakysiu vaikams teisybę apie Dievą, apie Sielos gyvenimą.

– Bet jus atleis jau po pirmos pamokos!

Silinas nudūrė galvą, atsakė tyliai:

– Tegu.

Ir buvo matyti, kad jis nepabūgs. Neims veidmainiauti dėl to, kad laikytųsi įsikibęs klasės žurnalo, o ne kirtiklio.

Su gailesčiu ir pasigėrėjimu žvelgiau aš į tą rusvaplaukį neišvaizdų žmogų, kuris neturėjo tėvų, neturėjo auklėtojų, kuriam visą gyvenimą teko taip vargti, kaip kastuvu kapojant akmeningą Ekibastuzo gruntą.

Su baptistais Silinas valgė iš vieno katiliuko, dalijosi duona ir viralu. Žinoma, jam stigo dėkingų klausytojų, reikėjo su kažkuo drauge skaityti, aiškinti Evangeliją ir slėpti pačią knygelę. Bet stačiatikių ar jis neieškojo (įtardamas, kad jie gali jį atstumti dėl erezijos), ar nerado: mūsų lageryje, be vakarų ukrainiečių, jų buvo mažai arba jie nepasižymėjo nuosekliu elgesiu. O baptistai tarytum gerbė Siliną, klausydavosi jo kalbų, net priskirdavo jį savo bendruomenei, tačiau jiems irgi nepatikdavo jo erezijos, jie vylėsi palenkti jį po truputį į savo pusę. Silinas nublankdavo, kai šnekėdavo su manim jiems girdint, sušvytėdavo jis be jų. Sunku jam buvo nutašyti save pagal jų tikėjimą, rodės, pernelyg susiaurintą ar nuskurdintą, nors jų tikėjimas – labai tvirtas, tyras, karštas – padėdavo jiems atlaikyti katorgą nesvyruojant ir nepražudant sielos. Visi jie dori, neįžeidūs, darbštūs, pasirengę padėti, atsidavę Kristui.

Kaip tik todėl jie taip beatodairiškai ir naikinami. 1948–1950 metais vien už priklausymą baptistų bendruomenei šimtai jų gavo po 25 metus kalėjimo ir buvo išsiųsti į speclagerius (juk bendruomenė – tai *organizacija*!)[1].

* * *

Lageryje – ne kaip laisvėje. Laisvėje kiekvienas neatsargiai stengiasi pabrėžti ir išryškinti savo išorę. Lengviau matyti, kas į ką pretenduoja. Kalėjime, priešingai, visi nuasmeninti – vienodai nukirpti, vienodai nesiskutę, vienodomis kepurėmis, vienodais bušlatais. Dvasios raiška iškreipta vėjų, įdegimo, purvo, sunkaus darbo. Kad pro nuasmenintą, pažemintą išorę įžvelgtum dvasios šviesą – reikia įgūdžių.

Tačiau dvasios žiburėliai nejučiom klaidžioja, veržiasi vienas prie kito. Panašūs žmonės instinktyviai kits kitą atpažįsta ir buriasi draugėn.

Greičiausiai ir lengviausiai žmogų gali pažinti, jei žinai bent krislelį jo biografijos. Štai pluša gretimais žemkasiai. Pradeda tirštai lėtai snigti. Gal todėl, kad veikiai pertrauka, visa brigada sulenda į žeminę. O vienas – lieka bestovįs. Prie tranšėjos krašto atsirėmęs į kasiklį, jis stovi, nė nekrusteli, tarytum šitaip jam būtų gerai, lyg statula. Ir lyg statulai apsninga jam galvą, pečius, rankas. Ar jam tai nesvarbu? ar net malonu? Jis žvelgia pro tą snaigių tirštumyną – į zoną, į baltą stepę. Jo stambūs kaulai, platūs pečiai, stambus veidas, apžėlęs šviesiais dygiais šeriais. Jis visada tvirtas, lėtas, labai ramus. Jam stovėti – žvelgti į pasaulį ir mąstyti. Čia jo nėra.

Aš su juo nepažįstamas, bet jo draugas Redkinas pasakojo man apie jį. Tas žmogus – tolstojininkas. Jis užaugo persiėmęs atsilikusiomis pažiūromis, kad negalima žudyti (net vardan Priešakinio Mokymo) ir todėl negalima imti į rankas ginklo. 1941 metais buvo mo-

[1] Chruščiovo laikais jų persekiojimas susilpnėjo tik tiek, kad jie gaudavo mažesnes bausmes, o esmė išliko ta pati (žr. septintąją dalį).

bilizuotas. Metė ginklą ir netoli Kuškos, kur buvo pasiųstas, perėjo afganų sieną. Jokių vokiečių ten nebuvo ir neturėjo būti, jis būtų ramiai ištarnavęs per visą karą ir nė sykio neiššovęs į gyvą padarą, – bet netgi tampyti tą geležį už nugaros neleido jo įsitikinimai. Jis tikėjosi, kad afganai pagerbs jo teisę nežudyti žmonių ir praleis jį į tolerantišką Indiją. Tačiau afganų vyriausybė pasirodė išverstakailė, atsargi, kaip ir visos vyriausybės. Ji pabūgo galingo kaimyno rūstybės ir sukaustė jo kojas šiekštu. Ir šitaip, šiekšto suspaustomis kojomis, nepaeinantį, išlaikė jį trejus metus kalėjime laukdami, kas nugalės. Viršų paėmė sovietai, – ir afganai nuolankiai sugrąžino jiems dezertyrą. Tik nuo tada ir pradėjo skaičiuoti jam bausmės laiką.

Ir štai jis stovi nejudėdamas, apsnigtas, kaip šitos gamtos dalis. Argi jį paleido į pasaulį – valstybė? Kodėl gi valstybė pasisavino teisę spręsti – kaip tas žmogus privalo gyventi?

Turėti savo tautiečiu Levą Tolstojų mes nieko prieš, šitai – garbė. Ir pašto ženklą galima išleisti. Ir užsieniečius galima nuvežti į Jasnaja Polianą. Ir mes mielu noru smulkiausiai aiškinsim, kaip jis ėjo prieš carizmą ir kaip buvo atskirtas nuo cerkvės (diktoriui net balsas virptelės). Bet jeigu kas nors, kraštiečiai, priima Tolstojaus mokymą rimtai, jeigu tarp mūsų išauga gyvas tolstojininkas, – ei, atsargiai! – nepakliūk po mūsų vikšrais!

...Kartais statyboje nulėksi pas kalinį dešimtininką paprašyti sulankstomo metro – reikia pamatuoti, kiek sumūryta. Tą metrą jis labai brangina, o tavęs iš veido nepažįsta – čia daug brigadų, bet kažkodėl išsyk nesvyruodamas patikės tau savo brangenybę (lagerio supratimu, tai gryna kvailystė). O kai tu jam tą metrą dar ir grąžinsi, – jis tau karštai dėkos. Kaip toks keistuolis gali būti lageryje dešimtininku? Šneka jis su akcentu. A, jo, pasirodo, esama lenko, vardu Jurijus Vengerskis. Tu dar apie jį išgirsi.

...Kartais žingsniuoji su kolona, ir reikėtų varstyti rankoje rožinį arba kurti tolesnes strofas, – bet labai jau įdomus pasirodo tavo kaimynas iš penketuko: naujas veidas, į jūsų objektą atsiųsta nauja brigada. Senyvas, inteligentiškas, simpatiškas žydas pašaipia išmintinga

veido išraiška. Jo pavardė Masamedas, jis baigęs universitetą... kokį, kokį? Bukarešto, Biopsichologijos katedra. Jo specialybės – ir fizionomistas, grafologas. O jis dar ir jogas, nors rytoj pradėtų su tavim hathajogos kursą. (Tik va bėda: per maža mums duoda laiko tame universitete. Prapultis! nėr kada viską aprėpti!)

Paskui aš dar įsižiūriu į jį darbo zonoje ir gyvenamojoje zonoje. Tėvynainiai siūlė jam įsitaisyti kontoroje, jis nėjo: jam svarbu parodyti, kad ir žydas puikiausiai gali dirbti bendruosiuose darbuose. Ir jis, penkiasdešimtmetis, drąsiai mosuoja kirtikliu. Bet, teisybė, kaip tikras jogas valdo kūną: dešimties laipsnių Celsijaus temperatūroje išsirengia ir prašo draugų apipilti jį iš brandspoito. Jis valgo ne taip kaip mes visi – greičiau sukimšti tą košę į burną, o nusigręžęs, susikaupęs, iš lėto, mažais kąsniukais, specialiu miniatiūriniu šaukšteliu[1].

...Einant dažnokai pasitaiko užmegzti naują įdomią pažintį. Bet apskritai kolonoje ne visuomet įsismaginsi: rėkia konvojus, šnypščia kaimynai („per jus – ir mus..!"), į darbą velkamės suglebę, o iš darbo pernelyg skubam, o dar vėjas iš kur nors pūsteli į marmūzę. Ir staiga... – na, jau šis atvejis visai „netipiškas", kaip sako socialistinio realizmo adeptai. Kažkoks nepaprastas atvejis.

Gretoje iš krašto žingsniuoja mažas žmogutis tankia juoda barzda (paskutinį kartą areštuotas su barzda, nufotografuotas šitoks, todėl ir lageryje jo nenuskuto). Žingsniuoja jis žvaliai, kupinas orumo, ir nešasi po pažasčia surištą vatmano ritinį. Tatai – jo racionalizacinis pasiūlymas arba išradimas, kažkokia naujovė, kuria jis didžiuojasi. Jis nusibraižė gamyboje, nunešė kažkam parodyti į lagerį, dabar vėl nešasi į darbą. Ir ūmai vėjas nenaudėlis išplėšia ritinį jam iš po pažasties ir ridena į šalį nuo kolonos. Arnoldas Rappoportas (skaitytojai jį jau pažįsta) instinktyviai žingteli vieną, antrą, trečią žingsnį ritinio link, – bet ritinys rieda tolyn, tarp dviejų konvojininkų, jau už kordono! – čia jau Rappoportui vertėtų sustoti, juk „žingsnis į dešinę, žingsnis į kairę... be įspėjimo!", bet juk – juk – vatmanas!

[1] O beje – greit numirs kaip paprastas mirtingasis nuo paprasto širdies smūgio.

Rappoportas vejasi jį, susigūžęs, priekin ištiestomis rankomis, – pikta lemtis nešasi jo techninę idėją! – Arnoldas siekia rankomis; pirštai kaip grėbliai – barbare! neliesk mano brėžinių! Kolona pamatė, ėmė trypčioti vietoje ir savaime sustojo. Automatai pakelti, spynos spragteli!.. Kol kas viskas tipiška, bet štai tuojau prasideda tai, kas netipiška: neatsirado kvailio! niekas nešauna! barbarai suprato, kad čia – ne bėgimas! Net apmulkintos jų smegeninės susivokė: autorius vejasi dingstantį kūrinį. Nubėgęs dar penkiolika žingsnių už konvojaus ribos, Rappoportas čiumpa ritinį, atsitiesia ir be galo patenkintas sugrįžta į rikiuotę. Sugrįžta – iš ano pasaulio...

Nors Rappoportui kliuvo gerokai daugiau negu vidutinė lagerio norma (po vaikiškos bausmės ir po dešimties metų buvo tremtis, o dabar vėl dešimt), jis žvalus, energingas, spindinčiom akim, o jo akys, nors ir visuomet linksmos, duotos kentėti, labai išraiškingos akys. Jis didžiuojasi, kad kalėjimo metai jo nė kiek nepasendino, nepalaužė. Beje, kaip inžinierius, jis nuolatos dirba kokiu nors gamybos pridurku, ir jam įmanoma laikytis. Jis gyvai domisi savo darbu, bet dar daugiau deda širdies brandindamas kūrybinius sumanymus.

Čia – tas daugiašakis charakteris, kuris norėtų viską aprėpti. Kitados jis ketino parašyti štai tokią knygą, kokią aš dabar rašau, – viską apie lagerius, bet taip ir neprisirengė. Iš kito jo sumanymo mes, jo draugai, šaipomės: Arnoldas jau nebe pirmi metai kantriai sudarinėja universalų technikos žinyną, kuris apimtų visas šiuolaikinės technikos bei gamtos mokslų šakas (ir radijo lempų rūšis, ir vidutinį dramblio svorį) ir kuris būtų... kišeninis. Pamokytas tų patyčių, dar vieną savo mėgstamą darbą Rappoportas man parodo slapčiomis. Klijuote aptrauktame juodame sąsiuvinėlyje – traktatas „Apie meilę", – naujas, nes Stendalio veikalas jo absoliučiai nepatenkina. Kol kas tai neišbaigtos ir nerišlios pastabos. Tačiau kaip žmogui, pusę gyvenimo praleidusiam lageriuose, viskas labai tyra. Štai truputis minčių iš ten[1]:

[1] Nuo to laiko prabėgo daug metų, Rappoportas savo traktatą užmetė, ir aš pasinaudoju jo leidimu.

– Suartėti kūniškai su nemylima – nelemta kūno ir dvasios vargetų dalia. O vyrai giriasi tuo kaip „pergale".

– Kūniškas suartėjimas be organiško stipraus jausmo atneša ne džiaugsmą, o gėdą, pasišlykštėjimą. Šiuolaikiniai vyrai, visą energiją atiduodantys uždarbiavimui, tarnybai, valdžiai, yra praradę tauriosios meilės geną. Priešingai, neklystamam moters instinktui kūniškas suartėjimas – tiktai pirmutinė tikrojo artumo pakopa. Tik po to moteris pripažįsta vyriškį savu ir pradeda sakyti jam „tu". Net atsitiktinai atsidavusi moteris patiria dėkingo švelnumo antplūdį.

– Pavydas – tai įžeista savimeilė. Tikroji meilė, likusi be atsako, ne pavyduliauja, o miršta, stingsta.

– Meilė, kaip ir mokslas, menas, religija, – irgi pasaulio *pažinimo* būdas.

Derindamas tokius prieštaringus interesus, Arnoldas Lvovičius pažįsta ir įvairius žmones. Jis supažindina mane su žmogumi, kurio aš praeidamas visai nebūčiau pastebėjęs: iš pirmo žvilgsnio toks jau beviltiškas gaišena, distrofikas, raktikauliai po atsagstyta lagerio striukele išsišovę kaip numirėlio. Kadangi dar ilgšis, tai atrodo siaubingai perkaręs. Ir šiaip tamsaus gymio, o skusta galva dar nusvilinta Kazachstano saulės. Jis dar velkasi už zonos, dar laikosi įsikibęs neštuvų, kad nesusmuktų. Tatai graikas, ir vėl poetas! dar vienas! Jo eilėraščių knyga naująja graikų kalba išleista Atėnuose. Bet kadangi kalinys jis ne Atėnų, o sovietų (ir pilietis sovietų), mūsų laikraščiai ašarų dėl jo nelieja.

Pusamžis vyras, o jau mirtininkas. Aš gailiai ir nevykusiai mėginu išsklaidyti tas jo mintis. Jis išmintingai šypsosi ir ne per geriausia rusų kalba man aiškina, kad galvojant apie mirtį baisi visai ne pati mirtis, o tik moralinis pasirengimas jai. Jam jau *buvo* ir baisu, ir sunku, ir skaudu, jis jau prisiverkė ir tikrai iškentėjo savo neišvengiamą mirtį, ir dabar yra jai visiškai pasirengęs. Beliko tik mirti jo kūnui.

Bet kiek tarp žmonių poetų! – tiek daug, kad neįmanoma patikėti. (Mane kai kada tai net stumia į neviltį.) Šis graikas laukia mirties, o antai tuodu jaunuoliai tiktai laukia, kada atsėdės savo bausmės

laiką ir išgarsės literatūroje. Jie poetai – atviri, jie nesislepia. Jiems bendra tai, kad abu kažkokie šviesūs, tyri. Abu – įpusėję mokslus studentai. Kolia Borovikovas – Pisarevo gerbėjas (vadinasi, Puškino priešas), dirba sanitarijos skyriuje felčeriu. Tverietis Juročka Kirejevas – Bloko gerbėjas ir jo sekėjas savo kūryboje, vaikščioja už zonos ir dirba mechanikos dirbtuvių kontoroje. Draugai (kokie draugai – dvidešimčia metų vyresni, šeimų tėvai) traukia jį per dantį, kad Šiaurėje pataisos darbų lageryje kažkokia visiems prieinama rumunė jam pasisiūliusi, o jis nesusigaudęs ir rašęs jai sonetus. Kai žiūri į jo giedrą snukutį – labai tuo tiki. Prakeikta jaunystės skaistybė, kurią dabar reikia valkioti po lagerius.

...Vienus įmones nužiūrinėji tu, kiti nužiūrinėja tave. Didžiuliame sujauktame barake, kur gyvena, zuja ir tyso keturi šimtai žmonių, aš po vakarienės ir per nykius vakarinius patikrinimus skaitau Dalio Žodyno antrą tomą – vienintelę knygą, kurią atsivežiau į Ekibastuzą, o čia buvau priverstas subjauroti štampu: „Steplagas. KVČ". Niekuomet jos nevartau, nes per vakaro galiuką vos suspėju perskaityti pusę puslapio. Taip ir snapsau arba kėblinėju per patikrinimą, įbedęs nosį į vieną knygos vietą. Jau pripratau, kad visi naujokai klausinėja, kokia čia knyga, tokia stora, ir stebisi, kurių velnių aš ją skaitau. „Pats nepavojingiausias skaitymas, – juokais išsisukinėju – Naujo *straipsnio neužsidirbsi*".

O ką speclage skaityti nepavojinga? Aleksandras Stotikas, Džezkazgano skyriaus ekonomistas, vakarais slapta skaitydavo adaptuotą „Gylį". Ir vis tiek buvo įskųstas. Į kratą atgužėjo pats skyriaus viršininkas ir gauja karininkų: „Amerikiečių lauki?" Privertė jį skaityti angliškai balsu. „Kiek sėdėti liko?" – „Dveji metai". – „Atpilsi dvidešimt!" Dar ir eilėraščius rado: „Meilė rūpi?.. Sudarykit jam tokias sąlygas, kad ne tik anglų, bet ir rusų kalba iš galvos išgaruotų!" (Vergai pridurkai dar švokštė Stotikui: „Ir mus stumi į keblią padėtį! Dar ir mus išvaikys!")

Bet per šią knygą užsimezga ir daug įdomių pažinčių. Antai prieina prie manęs mažas žmogelis, panašus į gaidžiuką – peštuko nosele, žvitriom pašaipiom akutėm – ir sako, tęsiamai okuodamas:

– ĮdOmu, kOkią čia knygą skaitOt?

Žodis po žodžio, o paskui sekmadienis po sekmadienio, mėnuo po mėnesio atsiveria man to žmogaus mikropasaulis, kuriame susitelkia pusės šimtmečio mano šalies istorija. Patsai Vasilijus Vlasovas (tasai iš Kadyjaus proceso, jau 14 metų atpylęs iš savo dvidešimties) laiko save ekonomistu bei politikos veikėju ir nė nenutuokia, kad jis – žodžio menininkas, tiktai sakytinio žodžio. Ar pasakos apie šienapjūtę, ar apie pirklio krautuvėlę (berniūkštis ten dirbo), ar apie Raudonosios armijos dalinį, seną sodybą, budelį iš Gubdezertyro[1], ar besotę bobą iš priemiesčio – viskas kaip gyva stovi prieš akis, niekad nepamirši, lyg pats būtum išgyvenęs. Rodos, pultum ir užrašytum – bet neužrašysi! Rodos, žodis žodin atkartotum po dešimties metų – bet neatkartosi!..

Pastebiu, kad į mane ir mano knygą dažnai dėbčioja, bet užkalbinti nesiryžta padžiūvęs ilganosis ištįsęs jaunuolis, išsiauklėjęs, lyg ne lageryje būtų, net drovus. Susipažįstu ir su juo. Jis šneka tyliu nedrąsiu balsu, rusiškus žodžius graibo sunkiai ir daro komiškas klaidas, čia pat išperkamas šypsena. Išaiškėja, kad jis – vengras, vardu Janošas Rožašas. Rodau aš jam Dalio žodyną, ir jis kinksi išdžiūvusiu nuo išsekimo lageryje veidu: „Taip taip, reikia dėmesį atitraukti į pašalinius dalykus, negalvoti vien apie valgį". Jam tik dvidešimt penkeri, bet skruostai neturi jaunatviško rausvumo; oda sausa, plona, vėjų nugairinta, tarytum tiesiai užtempta ant siaurų pailgų kaukolės kaulų. Jam skauda sąnarius, ūminis reumatas, įsivarytas Šiaurėje kertant mišką.

Čia, lageryje, yra du ar trys jo tėvynainiai, bet jiems kasdien neduoda ramybės vienintelė mintis: kaip pramisti? Jis stebi, klausosi, jis nori suprasti. Ką gi suprasti?.. *mus* jis nori suprasti, mus, rusus!

– Mano paties likimas visai nublanko, kai pažinau žmones šičia. Aš be galo nustebintas. Šit jie mylėjo savo tautą – ir už tai jiems katorga. Bet aš manau – tai karinė suirutė, ar ne? – (Šito jis klausia 1951 metais! Jeigu vis dar karinė, tad ar ne nuo Pirmojo pasaulinio laikų?..)

[1] Gubernijos skyrius kovai su dezertyravimu, bolševikų įsteigtas pilietinio karo metais ir turėjęs teisę sušaudyti be teismo. (*Vert. past.*)

1944 metais, kai *mūsiškiai* sučiupo jį Vengrijoje, jam buvo 18 metų (ir ne armijoje tarnavo). „Tada aš dar nebuvau spėjęs padaryti žmonėms nei gero, nei blogo, – šypsosi jis. – Žmonės iš manęs dar neturėjo naudos, neturėjo ir žalos". Janošo tardymas buvo toks: tardytojas nė žodžio nesuprato vengriškai, o Janošas – rusiškai. Kartais ateidavo labai prastų vertėjų, huculų. Janošas pasirašė 16 puslapių protokolą taip ir nesupratęs, apie ką ten kalbama. Lygiai taip, kai jam nepažįstamas karininkas kažką perskaitė iš popieriuko, jis dar ilgai nesuprato, kad ten buvo Ypatingojo pasitarimo nuosprendis[1]. Ir jį išsiuntė į Šiaurę, miško kirsti, kur jis visai *susibaigė* ir atsidūrė ligoninėje.

Ligi šiol Rusija jam buvo atsukusi tik vieną savo pusę – tą, ant kurios sėdima, o dabar atsigręžė kita puse. Symo pataisos darbų lagerio ligoninėje, prie Solikamsko, buvo gailestingoji seselė Dusia, keturiasdešimt penkerių metų. Ji buvo kriminalinė, gavusi penketą metų, vaikščiojo be konvojaus, su atskiru leidimu. Sesele dirbo ne tam, kad sau glemžtų ir bausmę atsėdėtų (kaip labai mūsiškiams įprasta, tiktai Janošas pro savo rausvus akinius šito neįžiūrėjo), – o tam, kad šituos, mirštančius ir niekam nebereikalingus, ligintų. Bet tuo, ką duodavo lagerio ligoninė, jų išgelbėti nebuvo įmanoma. Ir seselė Dusia savo rytinį 300 gramų davinį mainydavo kaime į puslitrį pieno ir tuo pienu girdydama atgriebė Janošą (o prieš jį – ką nors kitą)[2]. Per tą tetą Dusią pamilo Janošas ir mūsų šalį, ir mus visus. Ir suskato lageryje uoliai mokytis savo prižiūrėtojų ir konvojininkų kalbos – didžiosios galingosios rusų kalbos. Devynerius metus jis išsėdėjo mūsų lageriuose, Rusiją ir tematė pro kalinių vagonų langus, mažuose atvirukuose-reprodukcijose ir lageryje. Ir – pamilo.

Janošas buvo iš tų, kurių vis mažiau užauga mūsų amžiuje: kas vaikystėje neturėjo kito pomėgio, tik skaityti. Toks jis išliko ir

---

[1] O kai po Stalino mirties Janošas buvo reabilituotas, tai, kalbama, jam knietėjo paprašyti nuosprendžio kopijos vengrų kalba, kad sužinotų, *už ką gi* jis devynerius metus sėdėjo. Bet pabijojo: „Dar pamanys – o kam šito man reikia? o man ir iš tikrųjų šito nelabai reikia..." Jis suprato *mūsų* dvasią: o kam, tiesą sakant, jam dabar žinoti?..

[2] Tegu man kas nors paaiškina: į kokią ideologiją galima įsprausti šį poelgį? (Palyginkite Djakovo komunistinį sanitarijos skyrių: „Ką, dantukus susopo, tu Benderų veisle?")

suaugęs – net ir lageryje. Ir Šiaurės lageriuose, o dabar Ekibastuzo speclageryje jis nepraleisdavo progos gauti ir skaityti naujų knygų. Iki mes susipažinom, jis jau buvo skaitęs ir pamėgęs Puškiną, Nekrasovą, Gogolį, aš jam aiškinau Gribojedovą, bet užvis labiausiai, kone labiau už Petefį ir Aranį, jis pamėgo Lermontovą, kurį pirmąkart perskaitė nelaisvėje neseniai. (Ne sykį girdėjau užsieniečius sakant, kad Lermontovas jiems brangiausias iš visų rusų poetų.) Ypač artimas Janošui buvo Mcyris – toks pat belaisvis, toks pat jaunas ir toks pat pasmerktas. Jis daug ką iš tos poemos išmoko atmintinai ir, ilgus metus klajodamas už nugaros sudėtomis rankomis užsieniečių kolonoje po svetimą šalį, svetimos žemės kalba murmėdavo sau:

...Ir rankas
Nuleidau: neišsivaduos
Širdis – savo šalies gimtos
Jau nematysiu niekados[1].

Lipšnus, malonus, bejėgėmis blankiai žydromis akimis, – toks buvo Janošas Rožašas beširdžiame mūsų lageryje. Jis prisėsdavo prie manęs ant vagonėlio – švelniai, ant paties krašto, tarytum pjuvenų prikimštas mano maišas galėtų dar labiau susitepti ar susislėgti, – ir sakydavo tyliai, širdingai:

– Kam čia išsakyti slaptas savo svajones?...

Ir niekada dėl nieko nesiskųsdavo[2].

---

[1] Vertė Eugenijus Matuzevičius. (*Vert. past.*)

[2] Po Stalino mirties visus vengrus paleido namo, ir Janošas išvengė Mcyrio lemties, kuriai jau buvo visiškai pasirengęs.

Praėjo dvylika metų, tarp jų ir 1956-ieji. Janošas – buhalteris mažame Nadkanižiaus miestelyje, kur niekas nemoka rusiškai ir neskaito rusiškų knygų. Ir ką gi jis rašo man dabar?

„Jau po visų įvykių aš nuoširdžiai tvirtinu, kad neatsižadėčiau savo praeities. Pažinau tas žiaurybes, kurios kitiems neįsivaizduojamos... Paleidžiamas pasižadėjau ten pasiliekantiems draugams, kad rusų tautos niekada nepamiršiu, ir ne dėl jos kančių, o dėl geros širdies... Kodėl laikraščiuose gyvai seku savo buvusios „tėvynės" naujienas?.. Rusų klasikų kūrinių – visa lentyna mano bibliotekoje, rusų kalba keturiasdešimt vienas tomas, o ukrainiečių keturi (Ševčenka)... Kiti skaito rusus lygiai kaip anglus, kaip vokiečius, o aš rusus skaitau kitaip. Man Tolstojus artimesnis už Tomą Manną, o Lermontovas kur kas artimesnis už Gėtę.

Tu neatspėsi, kaip širdy aš pasiilgstu daug ko. Kartais mane klausia: kas tu per keistuolis? Ką tu ten gero matei, kodėl tave traukia rusai?.. Kaip paaiškinti, kad visa mano jaunystė

Tarp kalinių slankioji lyg tarp padėtų minų, intuicijos spinduliais kiekvieną nufotografuoji, kad neišlėktum į orą. Ir net šitaip laikantis atsargumo – man atsivėrė poetiškų žmonių skusta makaule, su juoda zeko striukele!

O kiek ir neatsivėrė?

O kiek – tūkstanteriopai daugiau! – aš visai nesutikau?

O kiek pasmaugei tu per tuos dešimtmečius, prakeiktas Leviatane?!?

* * *

Buvo Ekibastuze ir oficialus, nors labai pavojingas, kultūrinio bendravimo centras – KVČ, kultūros ir auklėjimo skyrius, kur spausdavo juodus štampus ant knygų ir atnaujindavo mūsų numerius.

Svarbi ir labai spalvinga to skyriaus figūra buvo dailininkas, o seniau buvęs archidiakonu ir, galima sakyti, patriarcho asmens sekretoriumi – Vladimiras Rudčiukas. Lagerio taisyklėse yra toks nepanaikintas punktas: dvasininkų luomo asmenų nekirpti. Aišku, tas punktas niekur neskelbiamas, ir tuos dvasininkus, kurie apie jį nežino, – tuos kerpa. Bet Rudčiukas savo teises žinojo ir išsaugojo banguotus rusvus plaukus, truputį ilgesnius, negu šiaip kad vyrai nešioja. Jis juos rūpestingai prižiūrėjo, kaip ir apskritai rūpinosi savo išvaizda. Buvo patrauklus, aukštas, grakštus, turėjo malonų bosą, visiškai galėjai jį įsivaizduoti laikant iškilmingas Mišias didžiame sobore. Cerkvės seniūnas Drozdovas, atvažiavęs su manimi, išsyk atpažino archidiakoną: jis tarnavo Odesos sobore.

Tačiau ir atrodė, ir gyveno jis čia kaip ne mūsų, zekų, pasaulio žmogus. Jis priklausė tiems įtartiniems veikėjams, kurie įsitraukė arba kuriuos įtraukė į stačiatikybę, vos tik ji nustojo nemalonės; jie

praėjo tenai, o gyvenimas – tai amžinas atsisveikinimas su prabėgančiomis dienomis... Kaip aš galėčiau nusigręžti lyg įsižeidęs berniūkštis – juk devynerius metus mano likimas sutapo su jūsų likimais. Kaip paaiškinti, kodėl krūpteli širdis išgirdus per radiją rusų liaudies dainą? Paniūniuoju sau pusbalsiu: „Lekia troika kaip pašėlus...“ – ir taip širdį suspaudžia, kad toliau dainuoti nebėra jėgų. O vaikai prašo išmokyti juos rusiškai. Palūkėkit, vaikai, o kam, jūsų manymu, aš renku rusiškas knygas?..“

smarkiai padėjo apjuodinti Cerkvę. Ir kaip Rudčiukas pateko į kalėjimą – istorija miglota, kažkodėl jis demonstruodavo savo (nežinia kodėl neatimtą) fotografiją: Niujorko gatvėje su užsienio metropolitu Anastasijum. Lageryje Rudčiukas gyveno atskiroje „kabinoje". Vedant i darbą jis bjaurėdamasis rašinėdavo numerius ant mūsų kepurių, šimtasiūlių ir kelnių, o parėjęs tingiai stumdavo dieną, kartais piešdavo negrabias banalių paveiksliukų kopijas. Jis nebaudžiamas laikė storą Tretjakovo galerijos reprodukcijų tomą, per tai aš pas jį ir pakliuvau: magėjo pažiūrėti, gal paskutinį sykį gyvenime. Lageryje jis gaudavo „Maskvos patriarchijos žinyną" ir kartais oriai postringaudavo apie didžiuosius kankinius arba liturgijos detales, bet viską dirbtinai, nenuoširdžiai. Dar jis turėjo gitarą ir tik tada būdavo nuoširdus, kai pats sau akompanuodamas maloniu balsu dainuodavo:

Klajūnas toli už Baikalo –

ir dar linguodamas parodydavo, kaip jį gaubia liūdna katorgininko aureolė.

Kuo geriau žmogus lageryje gyvena, tuo subtiliau jis kenčia...

Tuomet aš pasidariau be galo atsargus, daugiau nė artyn prie Rudčiuko nėjau, pats apie save nieko jam nepasakojau, taip ir išsisaugojau nuo jo skvarbios akies kaip kenksmingas niekingas kirminas. O Rudčiuko akis buvo pastabi.

Ir apskritai, kas iš senesnių kalinių nežino, kad KVČ visuomet knibždėte knibžda stukačių ir, atrodytų ta vieta mažiausiai tinka susitikinėti ir bendrauti? Na, pataisos darbų lageriuose šis skyrius traukdavo todėl, kad ten vyrai susitikdavo su moterimis. O ko katorgoje ten eiti?

Tačiau, pasirodo, ir katorgos stukačių lizdas KVČ gali pasitarnauti laisvei! Mane šito pamokė Georgas Tennas, Piotras Kiškinas ir Ženia Nikišinas.

KVČ mudu su Tennu ir susipažinom, aš labai gerai įsiminiau tą trumpą vienintelį susitikimą, nes atminty įstrigo pats Tennas. Tai buvo aukštas, gražiai nuaugęs, sportiško sudėjimo vyras. Kažkodėl

dar tada buvo nenuvilkę jam jūreiviško kitelio ir kelnių (pas mus dar baigė savo aprangą sunešioti paskutinį mėnesį). Ir nors vietoj antrojo rango kapitono antpečių šen ir ten buvo numeriai CX-520, jam ir dabar tereikėjo žingtelėti iš sausumos į laivą – tikras laivyno karininkas. Mosuojant apsinuogindavo aukščiau riešų jo rankos, apžėlusios rusvokais plaukais, ir ant vienos buvo ištatuiruota apie inkarą „Liberty!", o ant kitos – „Do or die"[1]. Dar niekaip nemokėjo Tennas užsimerkti nei nutaisyti akių, kad paslėptų išdidumą ir įžvalgą. Ir dar nemokėjo jis paslėpti šypsenos, kuri nušviesdavo jo storas lūpas. (Tuomet aš dar nežinojau: šypsena reiškė – bėgimo planas jau sudarytas!)

Štai kas yra lageris – užminuotas laukas! Mudu su Tennu abudu buvom ir čia, ir ne čia: aš – Rytų Prūsijos keliuose, jis – savo būsimajame dar vieno bėgimo maršrute, mes nešiojomės savyje slaptų užmačių potencialus, bet nė kibirkštėlė neturėjo žybtelėti tarp mūsų rankų jas spaudžiant, tarp mūsų akių sakant atsainius žodžius. Abudu plepėdavome kokius niekus, aš įbesdavau nosį laikraštin, o jis įsileisdavo į kalbas apie saviveiklą su Tumarenka, katorgininku, nuteistu penkiolikai metų ir vis tiek vadovaujančiu KVČ, gana sudėtingu daugialypiu žmogumi, kurį įtarinėjo skundinėjimu, bet gal ir nepelnytai, jo elgsena piršo ir mįslingesnę psichologinę versiją.

Juokinga ir kalbėti! – katorgoje prie KVČ dar veikė ir meno saviveiklos būrelis, tikriau sakant, ką tiktai buvo susikūręs. Būrelis taip neturėjo jokių lagerio lengvatų, taip negaudavo jokių malonių, kad tik nepataisomi entuziastai galėjo ten vaikščioti į repeticijas. Toks paaiškėjo besąs ir Tennas, nors iš pažiūros galėjai apie jį ir geriau manyti. Be to dar, vos tik atvažiavęs pas mus į Ekibastuzą, jis iš pirmos dienos sėdėjo BUR'e – ir štai iš ten pasiprašė į KVČ! Valdžia tai palaikė jo pasitaisymo pradžia ir leido...

O Petia Kiškinas visai nebuvo KVČ veikėjas, tik pats žymiausias lagerio žmogus. Jį pažinojo visas Ekibastuzo lageris. Galėjo didžiuotis

[1] Laisvė! – Padaryti arba mirti!

tas *objektas*, į kurį jis vaikščioja, – ten nenuobodžiausi. Kiškinas buvo lyg ir Dievo kvailelis, bet visai ne Dievo kvailelis; jis apsimesdavo kvaileliu, bet mūsiškiai sakydavo: „Kiškinas iš visų protingiausias!" Kvailelis jis buvo lygiai toks, kaip jauniausias brolis Ivanuška iš pasakos. Kiškinas buvo mūsiškas reiškinys, rusiškas, labai senas: galėjo stipriesiems ir piktiesiems rėžti tiesą į akis, žmonėms parodyti, kokie jie yra, ir vis taip nekaltai, pokštaudamas kaip juokdarys.

Vienas iš jo mėgstamų amplua buvo – apsivilkti kokią klounišką liemenę ir nurinkinėti nešvarius dubenėlius nuo stalų. Tai jau būdavo demonstracija: pats populiariausias lageryje žmogus nurinkinėja dubenėlius, kad nepastiptų iš bado. O antra, dėl ko jam šito reikėjo, – dubenėlius nurinkinėdamas, trypinėdamas, kraipydamasis, prikaustęs visų dėmesį, jis sukiodavosi tarp juodadarbių ir sėdavo maištingas mintis.

Žiūrėk, ūmai griebs nuo stalo dubenėlį su dar neliesta koše, kai juodadarbis tebesrebia pliurzą. Juodadarbis krūptelės, stvers dubenėlį, o Kiškinas išsišiepia iki ausų (jo veidas buvo apskritas kaip mėnulis, tik aštrokų bruožų):

– Kol iš jūsų košės nepagriebsi, jūs dėl nieko piršto nepajudinsit.

Ir nuplaukia su dubenėlių krūva straksėdamas.

Jau šiandien ne tiktai šitoje brigadoje sklis kalbos apie dar vieną Kiškino pokštą.

Kitąsyk jis užsikvemps ant stalo, ir visi nuo dubenėlių sužiūra į jį. Vartydamas akis kaip žaislinis katinas, apsimetęs mulkiu, Kiškinas paklaus:

– Vyručiai! Jeigu tėvas – kvailys, o motina – prostitutė, tai vaikai bus sotūs ar alkani?

Ir nelaukdamas atsakymo, kuris pernelyg aiškus, bakstelės pirštu i stalą, primėtytą žuvies ašakų:

– Septynis aštuonis milijardus pūdų per metus padalykite dviem šimtams milijonų!

Ir nuskuodžia sau. O juk mintis tokia paprasta! – kodėl mes nedalindavom ligi šiol? Seniai jau atraportuota, kad SSRS surenka aštuonis

milijardus pūdų grūdų per metus, vadinasi, iškeptos duonos net naujagimiui – po du kilogramus per dieną. O mes, vyrai mūrai, kiaurą dieną kapojam žemę, – ir kur tie kilogramai?

Kiškinas išradingai kaitalioja formas. Kartais tą pačią mintį apsuka kitu galu – pradeda „nuo paskaitos apie prikepimą". Tuo laiko tarpu, kai kolona stovi prieš lagerio arba darbo vachtą ir galima šnekėtis, jis sako kalbas. Vienas nuolatinių jo šūkių: „Vystykite veidus!" „Einu per zoną, vyručiai, ir žiūriu: visų tokie neišsivystę veidai. Tik apie perlinių kruopų kaupą galvoja, daugiau apie nieką".

Arba vėl netikėtai, nei iš šio, nei iš to, riktelės prieš zekų būrį: „Dardanelas! Laukinis!" Lyg ir nesuprantama. Bet riktelės kartą, kitą, – ir visiems staiga atsiveria akys, kas tas Dardanelas, ir jau atrodo taip smagu ir taip taiklu, kad ir Stalino ūsai tame veide šiurpso: *Dardanelas*!

Mėgindamas savo ruožtu pasišaipyti iš Kiškino, viršininkas garsiai klausia jį netoli vachtos: „Ko tu, Kiškinai, toks nuplikęs? Turbūt vis pelenai byra?" Nė nemirktelėjęs Kiškinas atšauna visai kolonai girdint: „Tai Vladimirui Iljičiui irgi pelenai byrėjo, a?"

Arba vėl vaikštinėja Kiškinas po valgyklą ir skelbia, kad šiandien, nurinkus dubenėlius, mokys klipatas šokti čarlstoną.

Staiga neregėtas dalykas – atvežė kiną! Ir vakare toje pačioje valgykloje be ekrano, tiesiai ant baltos sienos jį rodo. Žmonių prisirinko – kamšalynė, prisėdę ir ant suolų, ir ant stalų, ir tarp suolų, ir vienas ant kito. Bet nespėjo parodyti dalį, – nutraukia. Baltas šviesos pluoštas įsirėžia į sieną, ir mes regim: atėjo keletas prižiūrėtojų, renkasi patogesnes vietas. Nusižiūrėjo suolą ir liepia visiems kaliniams, ten sėdintiems, atlaisvinti. Tie ryžtasi nesistoti – juk šitiek metų neregėjo kino, jau taip norisi pamatyti! Prižiūrėtojų balsai darosi piktesni, kažkas sako: „Nagi užsirašyk jų numerius!" Viskas baigta, teks užleisti. Ir staiga per visą tamsią salę – kaip katės šaižus, pašaipus, visiems pažįstamas Kiškino balsas:

– Tikrai, vyručiai, juk prižiūrėtojai neturi daugiau kur kino pažiūrėti, eime lauk!

Nugriaudėja juokas. O, juokas, kokia jėga! Visa valdžia – prižiūrėtojų, bet tie, neužsirašę numerių, gėdingai nešdinasi.

– Kur Kiškinas? – šaukia jie.

Bet ir Kiškinas daugiau nė necipteli, nėra Kiškino!

Prižiūrėtojai išeina, kinas rodomas toliau.

Kitą dieną Kiškiną išsišaukia režimo viršininkas, Na, duos penkias paras. Ne, sugrįžo, šypsosi. Parašė tokį pasiaiškinimą: „Prižiūrėtojams *susiginčijus* su kaliniais dėl vietų kine, aš paraginau kalinius užleisti vietas, kaip pridera, ir išeiti". Už ką gi jį sodins?

Tą beprasmišką kalinių potraukį reginiams, kada jie gali užsimiršti, užmiršti savo vargą, savo pažeminimą – dėl galelio kino juostos ar spektaklio, kur viskas patyčioms bus pateikiama kaip gerovė, Kiškinas irgi sumaniai pajuokia. Prieš tokius koncertus arba kiną visuomet susigrūda minia norinčiųjų patekti vidun. Bet štai durų ilgai neatidaro, laukia vyresniojo prižiūrėtojo, kuris pagal sąrašus įleidinės geriausias brigadas, – laukia ir jau pusvalandį vergiškai stovi susispaudę, primygę šonkaulius kits kitam. Kiškinas už minios išsispiria iš batų, kaimyno padedamas užšoka užpakaliniams ant pečių ir basas vikriai nustraksi per minią pečiais, pečiais, pečiais – ligi pat išsvajotų durų! Beldžia į jas visu savo trumpu Patašono kūnu raitydamasis, rodydamas, kaip jam maga tenai patekti! – ir taip pat greitai pečiais, pečiais liuoksi atgal ir nušoka. Minia iš pradžių juokiasi. Bet čia pat ją apima ir gėda: iš tiesų, stovim kaip avinai. Būta čia ko! Lyg nematėm!

Ir išsiskirsto. Kai ateina prižiūrėtojas, nešinas sąrašu, leisti beveik nebėra ko, niekas nesiveržia, nors imk ir basliu varyk.

Kitą sykį erdvioje valgykloje pagaliau prasideda koncertas. Visi jau sėdi. Kiškinas visai neboikotuoja koncerto. Jis bemat, su savo žalia liemene, atnešinėja ir išnešinėja kėdes, padeda traukyti uždangą. Kaskart pasirodęs jis sutinkamas plojimais ir pritarimo šūksniais. Netikėtai perlėks avansceną lyg kieno vejamas ir įspėjamai kratydamas ranką suspiegs: „Dardanelas! Laukinis!" Salė kvatoja. Bet štai kažkas sutrinka: uždanga atitraukta, scena tuščia, nieko nerodo.

Kiškinas tik šasteli į sceną. Iš jo juokiasi, bet tuojau nutyla: jis atrodo ne komiškai, o tartum pamišęs, akys išsprogusios, baisu į jį žiūrėti. Deklamuoja ukrainietiškai, drebėdamas, dairydamasis apdujusiomis akimis:

Dairausi – kas manęs čia laukia? –
Žandarai – kraujo upės plaukia,
Kiek žuvo, žino vienas Dievas,
Sūnus štai guli, guli tėvas!

Čia jis – ukrainiečiams, kurių pusė salės! Neseniai atvežtiems iš bruzdančių partizanų sričių – tai jiems lyg druska ant gyvos žaizdos! Jie ėmė raudoti! Jau prie Kiškino ant scenos metėsi prižiūrėtojas. Tačiau tragiškas Kiškino veidas persimaino į klouno šypseną. Jau rusiškai jis riktelėjo:

– Čia aš kai buvau ketvirtoj klasėj, mums reikėjo mokytis eilėraštį apie Sausio devintąją!

Ir išklyvino iš scenos, juokingai krypuodamas.

O Ženia Nikišinas buvo paprastas malonus vaikinas strazdanotu veidu, kompanijos žmogus. (Tokių vaikinų kitados netrūko kaime, kol jis nebuvo sugriautas. Dabar ten daugiausia nedraugiški veidai.) Ženia turėjo nestiprų balsą, jis mielai dainuodavo draugams sekcijos barake, o ir nuo scenos.

Ir štai kartą buvo paskelbta:

– „Ei žmona, žmona"! Muzika Mokrousovo, žodžiai Isakovskio. Dainuoja Ženia Nikišinas, pritariamas gitaros.

Iš gitaros pasruvo paprasta liūdna melodija. O Ženia prieš didelę salę uždainavo intymiai, skleisdamas dar nesudiržusią, nespėjusią atausti mūsų šilumą:

Ei žmona, žmona,
Tiktai tu viena,
Tiktai tu viena manoj širdy!

Tiktai tu viena! Nublanko virš scenos ilgas nemokšiškas lozungas apie gamybos planą. Melzganoje salės dumsoje išblėso lagerio metai – ilga virtinė pragyventų, ilga virtinė dar likusių. Tiktai tu

viena! Ne tariamoji kaltė prieš valdžią, ne sąskaitos su ja. Ir ne šuniški mūsų rūpesčiai... Tiktai tu viena!..

O miela, brangi,
Ar toli, arti –
Širdžiai man paguodą surandi.

Daina buvo apie begalinį išsiskyrimą. Apie nežinią. Apie netektį. Kaip tai atitiko! Bet nieko tiesiogiai apie kalėjimą. Visa tai buvo galima priskirti ir ilgam karui.

Ir man, pogrindiniam poetui, atbuko intuicija: nesupratau tada, kad nuo scenos skamba dar vieno pogrindinio poeto eilės (tai kiekgi jų yra?!), tiktai lankstesnio už mane, geriau prisitaikiusio prie viešumos.

O kuo jį apkaltinsi? – natų pareikalausi lageryje, tikrinsi Isakovskį ir Mokrousovą? Tikriausiai pasakė, kad dainuoja iš atminties.

Aš mačiau: Tumarenka stovi už scenos – ir šypsosi su slepiamu triumfu.

Melzganoje dumsoje sėdėjo ir stovėjo kokie du tūkstančiai žmonių. Jie stovėjo lyg įkalti, nė nealsavo, tarytum jų nebuvo. Sudiržę, žiaurūs, kietaširdžiai, – sugriebti buvo už širdies. Ašaros, pasirodo, dar neišdžiūvo, dar prasimušė.

Ei žmona, žmona!
Tiktai tu viena!
Tiktai tu viena manoj širdy!..

Šeštas skyrius

APSIGIMĘS BĖGLYS

Kai dabar Georgas Tennas pasakoja apie buvusius bėgimus – ir savo, ir draugų, ir apie tuos, apie kuriuos žino tik iš nuogirdų, tai apie pačius ryžtingiausius ir atkakliausius bėglius – Ivaną Vorobjovą, Michailą Haidarovą, Grigorijų Kudlą, Hafizą Hafizovą – jis pagirdamas sako: „Tai buvo *apsigimęs bėglys*!"

Apsigimęs bėglys! – tai tas, kuris nė akimirksnį nesuabejoja, kad žmogui gyventi už grotų nevalia! – net jeigu jis puikiai apsirūpinęs pridurkas, net jeigu įsitaisęs buhalterijoje, KVČ, duonos raikykloje! Tas, kuris pakliuvęs į kalėjimą kiaurą dieną galvoja, kaip pabėgti, ir naktį sapnuoja, kaip jis bėga. Tas, kuris *prisižadėjo* nesitaikstyti ir visus savo veiksmus pajungia tiktai vienam tikslui – bėgti! Kas nė vienos dienos nesėdi lageryje be niekur nieko: jis kasdien arba rengiasi bėgti, arba jau bėga, arba yra sugautas, sumuštas ir už bausmę sėdi lagerio kalėjime.

Apsigimęs bėglys! – tai tas, kuris žino, kuo rizikuoja. Kuris yra matęs ir sušaudytų bėglių lavonus, apžiūrai suguldytus prie darban vedimo vietos. Kuris yra matęs ir parvežtus gyvus – pamėlusį, kraujais kosintį, vedžiojamą po barakus ir verčiamą šaukti: „Kaliniai! Pažiūrėkit, kaip aš atrodau! Lygiai taip bus ir jums!" Kuris žino: dažniausiai bėglio lavonas per sunkus, kad jį gabentų į lagerį. Todėl parneša kuprinėje tik galvą arba (tai labiau atitinka nuostatus) dar dešinę ranką, nukirstą ligi alkūnės, kad sanitarijos skyrius galėtų patikrinti pirštų atspaudus ir žmogų nurašyti.

Apsigimęs bėglys! – tai tas, dėl kurio ir įmūrija grotas į langus; dėl kurio ir apjuosia zoną dešimtimis eilių spygliuotos vielos, stato sargybos bokštelius, tvoras, aptvarus, išdėsto slaptus postus, pasalas, šeria raudona mėsa pilkus šunis.

Apsigimęs bėglys – tai dar ir tas, kuris atmeta silpnavalius lagerio miesčionių priekaištus: per bėglius kitiems būsią blogiau! režimą sustiprinsią! po dešimt kartų tikrinsią! Srėbalas suskystėsiąs!. Kuris veja nuo savęs šalin kitų kalinių šnibždesius ne tiktai apie susitaikymą („ir lageryje gyventi galima, ypač jeigu gauni siuntinių"), bet ir apie protestus, badavimus, nes tai ne kova, o apsigaudinėjamas. Iš visų kovos būdų jis regi vieną, jis tiki vienu, jis tarnauja vienam – bėgti!

Tiesiog jis kitaip negali! Jis toks yra. Kaip paukštis negali rudenį neskristi į šiltuosius kraštus, taip apsigimęs bėglys negali nebėgti.

Protarpiais tarp dviejų nenusisekusių bėgimų ramūs lagerininkai klausinėdavo Georgą Tenną: „Ir ko tu nenustygsti? Ko tu lakstai? Ką tu ten rasi laisvėje, ypač dabartinėje?" – „Kaip – ką? – stebėdavosi Tennas. – Laisvę! Parą išbūti taigoje be geležinių pančių – jau ir laisvė!"

Su tokiais kaip jis, kaip Vorobjovas, Gulagas ir Organai susidūrė būdami vidutinio amžiaus – triušių amžiaus. Tokių kalinių pasitaikydavo tik pačiais pirmaisiais sovietiniais metais, o paskui jau tik po karo.

Toksai Tennas. Kiekviename naujame lageryje (o jį gabendavo etapu dažnokai) jis būdavo iš pradžių prislėgtas, liūdnas, – kol subręsdavo jam naujas bėgimo planas. O kai jau planas atsirasdavo, Tennas pralinksmėdavo ir šypsena sušvisdavo jo lūpose.

Ir kai, prisimena jis, prasidėjo visuotinis bylų peržiūrėjimas ir reabilitacija, jis sugniužo: pajuto, kad reabilitacijos viltis pakerta jo ryžtą bėgti.

* * *

Sudėtingas Tenno gyvenimas netelpa į šią knygą. Tačiau bėglio gyslelė jam įgimta. Dar vaikas jis iš Briansko internato bėgo „į Ameriką", tai yra valtimi Desnos upe; iš Piatigorsko vaikų namų žiemą vienais apatiniais perlipo per geležinius vartus – ir pas močiutę. Ir šit kas originalu: jo gyvenime susipina jūreivystės ir cirko linijos. Jis baigė jūreivystės mokyklą, tarnavo jūreiviu ledlaužyje, bocmanu

traleryje, šturmanu prekybos laivyne. Baigė karinį užsienio kalbų institutą, karą praleido Šiaurės laivyne, kaip ryšių karininkas anglų sargybos laivais plaukiojo į Islandiją ir Angliją. Bet kartu nuo vaikystės mėgo akrobatiką, pasirodydavo cirke nepo metais ir vėliau, laisvu laiku tarp plaukiojimų; buvo štangistų treneriu; pasirodydavo su „mnemotechnikos" numeriais, demonstruodavo, kaip „įsiminti" daug skaičių ir žodžių, „atspėti" mįsles per nuotolį. O cirkas ir uosto gyvenimas jį suvedė ir į šiokį tokį sąlytį su vagių pasauliu: jų šneka, avantiūrizmu, apsukrumu, įnirtingumu. Sėdėdamas paskui su vagišiais daugelyje BUR'ų kaskart pasimokydavo ko nors iš jų. Apsigimusiam bėgliui tai irgi pravers.

Georgijus Tennas

Visa žmogaus patirtis susikaupia žmoguje, – taip pasidarome mes.

1948 metais jį staiga demobilizavo. Tai jau buvo signalas iš ano pasaulio (moka kalbų, plaukiojo anglų laivu, be to, estas, teisybė, peterburgiškis), – bet juk mes pilni geresnės ateities vilčių. Tais pačiais metais per Kalėdų atostogas Rygoje, kur Kalėdos dar taip jaučiamos, tokios šventiškos, jį suėmė ir nuvedė į požemį Amatų gatvėje, šalia Konservatorijos. Įžengdamas į pirmąją savo kamerą, jis nesusitvardė ir kažkodėl paaiškino abejingam tylūnui prižiūrėtojui: „Kaip tik šitai valandai mudu su žmona turėjom bilietus į „Grafą Montekristą". Jis grūmėsi už laisvę, nepasiduosiu ir aš".

Tačiau grumtis dar buvo anksti. Juk mums niekad iš galvos neišeina prielaida, kad gal čia *klaida*. Kalėjimas? – už ką? – negali būti! *Išsiaiškins!* Prieš etapą į Maskvą jį dar tyčia nuramino (taip daroma, kad saugiau būtų pervežti), kontržvalgybos viršininkas

pulkininkas Morščininas net atvažiavo išlydėti į geležinkelio stotį, paspaudė ranką; „Važiuokite ramus!" Su speckonvojumi jų susidarė keturi, ir jie važiavo atskiroje minkšto vagono kupė. Majoras ir vyresnysis leitenantas, aptarę, kaip linksmai jie praleis Maskvoje Naujuosius metus (gal tokioms komandiruotėms speckonvojus ir sugalvojamas?), sugulė ant viršutinių lentynų ir dėjosi miegą. Ant kitos apatinės gulėjo viršila. Jis kaskart sujudėdavo, kai tik areštantas atmerkdavo akis. Žibėjo viršutinė mėlyna lemputė. Tennui po galva buvo pirma ir paskutinė greitosiomis žmonos suruošta siunta – jos garbana ir šokolado plytelė. Jis gulėjo ir mąstė. Vagonas maloniai stuksėjo. Tas stuksėjimas mums prisipildys kokios nors prasmės ir kokių nors nuojautų. Tennui jis prisipildė vilties: „išsiaiškins". Todėl rimtai bėgti jis neketino. Tik apmąstė, kaip būtų galima tai padaryti. (Paskui jis dar ne sykį prisimins tą naktį ir tiktai krenkš iš apmaudo. Jau niekuomet nebebus taip lengva pabėgti, daugiau niekuomet laisvė nebebus taip arti!)

Dukart per naktį Tennas suvaikščiojo į išvietę tuščiu koridorium, viršila ėjo su juo. Pistoletas jam kabojo žemai nukaręs, kaip visuomet nešioja jūrininkai. Drauge su areštantu jis įsispraudė į pačią išvietę. Mokant dziudo ir imtynių metodų, nieko nereiškė jį čia *paguldyti ant menčių*, atimti pistoletą, prigrasinti, kad tylėtų, ir ramiai išlipti traukiniui sustojus.

Antrąjį kartą viršila pabijojo tos ankštybės, liko už durų. Bet durys buvo uždarytos, galėjai išbūti kiek tinkamas. Galėjai iškulti stiklą, iššokti ant sankasos. Naktis! Traukinys nelėkė dideliu greičiu – 1948 metai, dažnai stodavo. Teisybė, žiema, Tennas be apsiausto, teturėjo penkis rublius, bet iš jo dar nebuvo atėmę laikrodžio.

Speckonvojaus ištaiga pasibaigė Maskvoj, stoty. Palaukęs, kol iš vagono išlips visi keleiviai, į vagoną įžengė viršila žydrais antpečiais, iš „juodvarnio": „Kur jis?"

Priėmimas kalėjime, nemiga, boksai, boksai. Naivus reikalavimas greičiau šaukti pas tardytoją. Prižiūrėtojas nusižiovavo: „Dar suspėsi, nusibos".

Šit ir tardytojas. „Na, pasakok apie savo nusikalstamą veiklą". – „Aš niekuo nekaltas!" – „Tik popiežius Pijus niekuo nekaltas".

Kameroje – dviese su įtupdytu šnipeliu. Taip ir *traukia už liežuvio*: o kaip ten buvo iš tikrųjų? Kelios kvotos – ir jokių abejonių: nieko nesiaiškins, laisvėn nepaleis. Tad belieka – bėgti!

Visuotinė Lefortovo kalėjimo šlovė Tenno neprislegia. Galbūt tai nelyginant naujokėlis fronte: nieko nepatyręs, nieko ir nesibijo? Mintį apie bėgimą pakiša tardytojas – Anatolijus Levšinas. Pakiša savo elgesiu: pasidaro piktas, pagiežingas.

Nelygūs žmonių, tautų masteliai. Kiek milijonų iškentė gyvenimą tarp tų sienų ir net nevadino to kankyne. O Tennui suvokti, kad jį gali mušti nebaudžiami, – nepakeliama. Tai – piktos patyčios, verčiau negyventi. Ir kai Levšinas po grasinimo žodžių pirmąkart žingteli artyn, užsimoja, Tennas pašoka ir rėžia iš įtūžio drebėdamas: „Žiūrėk, man vis tiek gyvenimo nebėr! O tau *akį* ar ir abi bemat *išlupsiu*! Šitai aš galiu!"

Ir tardytojas atsitraukia. Tokie mainai – iškeisti savo taiklią akį į bevertę areštanto gyvybę – jo nevilioja. Dabar jis alina Tenną karceriais, kad nuvarytų nuo kojų. Paskui inscenizuoja, tarytum moteris, rėkianti iš skausmo gretimame kabinete, – Tenno žmona, ir jeigu jis neprisipažinsiąs, ją dar labiau kankinsią.

Jis vėl ne ant to pataikė. Kaip kumščio smūgio, taip ir žmonos tardymo Tennas negalėjo pakelti. Areštantui vis aiškiau darėsi, kad šį tardytoją reikės nugalabyti. Tai siejosi ir su bėgimo planu! – majoras Levšinas irgi dėvėjo jūrininko uniformą, irgi buvo aukšto ūgio, irgi blondinas. Tardymo korpuso budėtojas puikiausiai galėjo Tenną palaikyti Levšinu. Beje, Levšino veidas buvo putnus, žvilgantis, o Tenno sukritęs. (Areštantui nelengva save pamatyti veidrodyje. Net jeigu per kvotą pasiprašysi į išvietę, tenai veidrodis uždengtas juoda užuolaidėle. Nebent pasisektų – šast, kilstelėjai užuolaidėlę: o, koks iškankintas ir perbalęs! Kaip gaila savęs paties!)

Tuo laiku iš kameros buvo išvarytas niekam tikęs stukačius. Tennas apžiūri jo paliktą lovą. Skersinis metalinis strypas ties lovos kojomis

surūdijęs, rūdys išėdusios dalį storymės, kniedė vos laikosi. Strypo ilgis – 70 centimetrų. Kaip jį išlaužti?

Pirmiausia reikia ... išmokti skaičiuoti sekundes. Paskui apskaičiuoti, kokiais laiko tarpais kiekvienas prižiūrėtojas žvilgčioja pro akutę. Tas tarpas – nuo 45 iki 65 sekundžių.

Vienu tokiu tarpu – spust, ir strypas triokšteli iš surūdijusio galo. Antras galas – sveikas, jį išlaužti sunkiau. Reikia atsistoti ant jo abiem kojom, – bet jis barkštelės į grindis. Vadinasi, per vieną tokį laiko tarpą reikia suspėti: ant cementinių grindų padėti pagalvę, atsistoti, išlaužti, pagalvę atgal ir strypą – kol kas nors ir į savo lovą. Ir visą laiką skaičiuoti sekundes.

Išlaužta. Padaryta!

Bet čia ne išeitis: įeis, atras, karceriuose supūsi. Dvidešimt parų karcerio – nebeturėsi jėgų ne tik bėgti, bet ir nuo tardytojo apsiginti. Ogi va: nagais praardyti čiužinį. Iš ten išpešti truputėlį vatos. Vata apvynioti strypo galus ir įdėti jį atgal į pirmykštę vietą. Skaičiuoti sekundes. Jau, įdėta!

Bet ir šitaip – neilgam. Kartą per dešimt dienų – pirtis, o kol mes pirty – kameroje krata. Gali išlaužtą strypą pastebėti. Vadinasi, reikia suveikti greičiau. Kaip išnešti strypą einant į kvotą?.. Išleidžiant iš kalėjimo korpuso nekrato. Apčiupinėja tik grįžtant iš kvotos, ir tai – šonus ir krūtinę, kur kišenės. Ieško skutimosi peiliuko, bijo savižudybių.

Tennas po jūreiviško kiteliu pasivilkęs tradicinę jūrinikę, ji šildo kūną ir dvasią. „Plauki vis tolyn – rūpesčiai mažyn!" Paprašė prižiūrėtoją adatos (skirtu laiku ją duoda) – girdi, reikia prisisiūti sagas, padarytas iš duonos. Atsisagstai kitelį, atsisagstai kelnes, ištrauki jūrinikės kraštą ir iš vidaus susiuvi rumbę, – pasidaro lyg kišenė (apatiniam strypo galui). Dar palūkėjęs nuplėši raištelio galą nuo apatinių kelnių. Tada, dėdamasis, kad siuvi sagą į kitelį, prisiuvi tą raištelį išvirkščioje jūrinikės pusėje ant krūtinės – tai bus kilpa virbui vairuoti.

Dabar jūrinikė apsukama užpakaliu priekin, ir diena po dienos prasideda treniruotės. Virbas pritaisomas ant nugaros, po jūrinike:

perkišamas per viršutinę kilpą ir įsiremia į apatinę kišenaitę. Viršutinis virbo galas sulig kaklu, po kitelio apykakle. Treniruojiesi, kad nuo vieno dirstelėjimo ligi kito: užmestum ranką už pakaušio – suimtum virbą už galo, tada liemenį atloštum atgal – išsitiestum palinkęs į priekį lyg lanko templė, kartu ištempdamas virbą, – ir staigiu mostu tvotum tardytojui per galvą. Ir vėl viską į vietą! Prižiūrėtojas žvilgteli pro akutę. Areštantas varto knygą.

Judesiai darėsi vis greitesni ir greitesni, virbas jau švilpdavo oru. Jeigu smūgis ir nebus mirtinas, – tardytojas susmuks be sąmonės. Jeigu ir žmoną pasodinot, – nė vieno jūsų negaila!

Dar pasiruošia du vatos gniužulėlius – iš to paties čiužinio. Juos galima užsikišti už dantų, ir atrodys putlūs žandai.

Dar, žinoma, reikia būti nusiskutusiam tą dieną, – o apgremžia atšipusiais peiliukais kartą per savaitę. Vadinasi, ne kiekviena diena tinka.

O kaip nuraudoninti veidą? Šiek tiek patrinti skruostus krauju. *Jo* krauju.

Bėglys negali žiūrėti ir klausytis „taip sau", kaip kiti žmonės. Jis turi žiūrėti ir klausytis turėdamas omeny savo ypatingą tikslą – kaip bėglys. Ir jokio mažmožio nepraleisti, visut viską įsidėmėti. Ar jį veda į kvotą, ar į pasivaikščiojimą, į išvietę, – jo kojos skaičiuoja žingsnius, jo kojos skaičiuoja laiptelius (ne visko prireiks, bet skaičiuoja); jo stuomuo pastebi posūkius; pagal komandą nuleistos galvos akys apžiūrinėja grindis – iš ko jos, ar sveikos, akys šmirinėja apsukui, kur tik įmanoma, ir apžiūri visas duris, dvivėres, vienvėres, kokios jų rankenos, kokios jų spynos, katron pusėn atsidaro; galva sumeta kiekvienų durų paskirtį; ausys klauso ir gretina: va šis garsas jau pasiekdavo mane kameroje, o jis reiškia štai ką.

Garsusis Lefortovo korpusas K – laiptų narveliai kiaurai visus aukštus, metalinės galerijos, reguliuotojas su vėliavėlėmis. Koridorius į tardymo korpusą. Kvočia pakaitomis skirtinguose kabinetuose – juo geriau! – įsidėmėti visų koridorių ir tardymo korpuso durų išsidėstymą. Kaip tardytojai patenka čionai iš lauko? Va pro šitas

duris su kvadratiniu langeliu. Pagrindinis jų dokumentų patikrinimas, žinoma, ne čia, o lauko vachtoje, bet čia jie irgi kaip nors pažymimi arba stebimi. Antai vienas lipa žemyn ir kažkam į viršų sako: „Tai aš važiuoju į ministeriją!" Puiku, ši frazė bėgliui pravers.

Kaip jie toliau paskui eina į vachtą, reikės susiprotėti, nesvyruojant nuspręsti teisingai. Bet tikriausiai bus išmintas sniege takelis. Arba asfaltas turėtų būti tamsesnis ir purvinesnis. O kaip jie pereina vachtą? Parodo savo pažymėjimą? Ar įeidami palieka jį sargui, o išeidami pasisako pavardę ir atsiima? O gal visi čia pažįstami iš matymo ir sakyti pavardę bus klaida, tereikia ištiesti ranką?

Daug ką gali sumoti, jeigu nesigilini į paikus tardytojo klausimus, o akylai jį stebi. Norėdamas pasidrožti pieštuką, jis išsiima skutimosi peiliuką iš kažkokio savo pažymėjimo priekinėje kišenėje. Iškart klausimai:

– Čia ne leidimas. O leidimas – vachtoje?

– Knygelė labai panaši į automobilio vairuotojo teises. Tai jis atvažiuoja automobiliu? Tuomet turi ir raktą? Ar pastato mašiną prieš kalėjimo vartus? Reikės šičia, neišeinant iš kabineto, perskaityti techninio talono numerį, kad nereikėtų ten klydinėti.

Drabužinės jie neturi. Jūrininko apsiaustą ir kepurę jis pasikabina čia, kabinete. Juo geriau.

Neužmiršti, neišleisti iš akių nė vieno svarbaus dalyko ir viską suspėti per 4–5 minutes. O kai jis jau gulės partrenktas, –

1) nusimesti savo kitelį, apsivilkti jo kitelį, naujesnį, su antpečiais;

2) ištraukti jo batų raištelius ir susivarstyti savo smunkančius pusbačius, – šitam tai jau išeis daug laiko;

3) jo skutimosi peiliuką įsidėti į specialiai paruoštą bato kulno vietą (jeigu sučiups ir įmes į pirmą kamerą – ten persipjauti venas);

4) peržiūrėti visus dokumentus ir reikalingus pasiimti;

5) įsiminti mašinos numerį, susirasti automobilio raktą;

6) į jo storą portfelį įbrukti savąją tardymo bylą, pasiimti;

7) nusisegti jo laikrodį;

8) krauju pasitrinti skruostus;

9) jo kūną nutempti už rašomojo stalo arba už portjeros, kad jei kas įeis, pamanytų, jog jis išėjęs, ir nepultų ieškoti;

10) suvolioti vatos ritinėlius, užsikišti už žandų;

11) apsivilkti jo apsiaustą ir užsidėti jo kepurę;

12) nutraukti jungiklio laidus. Jei kas nors greitai įeitų, – tamsu, spragtelės jungiklį – turbūt perdegė lemputė, todėl tardytojas ir išėjęs į kitą kabinetą. Bet jeigu lemputę ir įsuktų – ne iškart susigaudys, kas nutiko.

Va taip susidėjo dvylika dalykų, o tryliktasis bus pats bėgimas... Viską reikia suveikti per naktinę kvotą. Blogiau, jei išaiškės, kad knygelė – ne automobilio teisės. Tuomet jis atvažiuoja ir išvažiuoja tardytojų autobusu (juos vežioja specialiai, juk vidurnaktis!), kitiems tardytojams bus keista, kad Levšinas, nepalaukęs ketvirtos-penktos valandos ryto, išėjo vidurnaktį pėsčias.

Ir dar: einant pro kvadratinį langelį, prisidėti prie veido nosinę, lyg nusišnypšti; ir kartu nusukti akis į laikrodį; ir budėtojui nuraminti riktelėti į viršų: „Perovai! – (tai jo draugas) – Aš važiuoju į ministeriją! Pasikalbėsim rytoj!"

Žinoma, šansų labai maža, kol kas turbūt trys-penki iš šimto. Kone beviltiška, visiškai nepažįstama lauko vachta. Bet juk nemirsi čia pasidavęs vergijai! nesileisi, kad spardytų! Juk skutimosi peiliukas bato kulne!

Ir į vieną naktinę kvotą, ką tiktai nuskustas, Tennas atėjo su geležiniu virbu už nugaros. Tardytojas kvotė, plūdosi, grasino, o Tennas žiūrėjo į jį ir stebėjosi: kaip jis nenujaučia, kad jo valandos suskaičiuotos?

Buvo vienuolikta valanda vakaro, Tennas manė išsėdėsiąs ligi antros valandos nakties. Tokiu metu tardytojai kartais jau pradeda išsivaikščioti, pasilikę sau „trumpą naktį".

Svarbu nutaikyti momentą: arba kad tardytojas prineštų pasirašyti protokolo lapus, kaip jis visuomet daro, ir ūmai apsimesti, jog tau bloga, pažerti lapus ant grindų, paakinti jį pasilenkti ir... O gal

ir be jokio protokolo – atsistoti svirduliuojant ir pasakyti, kad bloga, paprašyti vandens. Tas atneš emaliuotą puoduką (stiklinę jis laiko sau), gurkštelėti ir išmesti, tuomet dešinę ranką pakelti prie pakaušio, atrodys natūralu, tarytum svaigsta galva. Tardytojas tikrai pasilenks pažiūrėti į nukritusį puoduką ir...

Širdis mušė. Buvo šventės išvakarės. Arba mirties bausmės išvakarės.

Tačiau susiklostė viskas kitaip. Maždaug dvyliktą valandą nakties greitai įėjo kitas tardytojas ir ėmė kažką kuždėti Levšinui į ausį. Niekuomet taip nebūdavo. Levšinas subruzdo, paspaudė mygtuką, išsikviesdamas prižiūrėtoją išvesti areštanto.

Ir viskas pasibaigė... Tennas sugrįžo į kamerą, padėjo virbą į vietą.

O kitą sykį tardytojas išsišaukė jį apžėlusį (nevertėjo nė virbo imti).

Arba vėl – dieninė kvota. Ir kažkokia keista: tardytojas nestaugė, suglumino pranašaudamas, girdi, jam duos 5–7 metus, nėra ko krimstis. Ir nebeliko to pykčio perskelti jam galvą. Tenno pyktis nebuvo patvarus.

Pakilus ūpas išblėso. Rodės, per mažai šansų, nieko neišeis.

Bėglio nuotaika, ko gero, dar nepastovesnė nei artisto.

Ir visa ilga ruoša nuėjo šuniui ant uodegos...

Tačiau bėglys ir tam turi būti pasirengęs. Jis jau šimtą kartų mosavo virbu ore, jau šimtą prižiūrėtojų nudobė. Dešimt sykių išgyveno savo pabėgimą ligi smulkmenų – kabinete, prie kvadratinio langelio, iki vachtos, už vachtos! – išsikankino nuo to bėgimo, o šit, pasirodo, jis jo net nepradėjo.

Netrukus jam pakeitė tardytoją, perkėlė į Lubianką. Čia Tennas nesirengė bėgti (tardymo eiga pasirodė jam viltingesnė, ir jis neturėjo ryžto tokiam žygiui), bet nepaliovė viską stebėti ir sudarinėjo treniruotės planą.

Pabėgti iš Lubiankos? Bet ar toks dalykas apskritai įmanomas?.. O jeigu geriau pagalvosi, gal iš čia pabėgti lengviau negu iš Lefortovo. Veikiai imi orientuotis tuose ilguose ilguose koridoriuose, kuriais

tave vedžioja tardyti. Kai kada koridoriuje pasitaiko rodyklės: „paradinės Nr. 2", „paradinės Nr. 3". (Apgailestauji, kad laisvėje buvai toks nerūpestingas – neapėjai Lubiankos iš anksto, nepažiūrėjai, kur kokios paradinės durys.) Čia kaip tik todėl ir lengviau, kad ne kalėjimo teritorija, o ministerija, aibė tardytojų ir kitokių valdininkų, kurių budėtojai negali pažinoti iš matymo. Vadinasi, įeinama ir išeinama tik su leidimais, o leidimas tardytojo kišenėje. O jeigu tardytojo nepažįsta iš matymo, tai ne taip jau ir svarbu, kad būtum į jį labai panašus, tik apytikriai. Naujasis tardytojas – ne jūrininko uniforma, o apsaugine, slepiamosios spalvos. Vadinasi, reikėtų persivilkti jo munduru. Neturėsi virbo – kad tiktai turėtum ryžto. Tardytojo kabinete – daug visokių daiktų, pavyzdžiui, marmurinis spaustuvas. Nebūtina jį ir nudobti – dešimčiai minučių apsvaiginai, ir suspėsi pabėgti!

Tačiau miglotos viltys sulaukti kažkokios malonės ir protas slopina Tenno valią. Tik Butyrkose išaiškėja bausmės sunkumas: iš Ypatingojo pasitarimo popierėlio skiautės jam perskaito nuosprendį – 25 metai lagerių. Jis pasirašo – ir jaučia, kaip jam atlėgsta, net juokas, kaip lengvai kojos jį neša į 25 metus gavusiųjų kamerą. Tas nuosprendis išvaduoja jį nuo pažeminimo, nuo sandėrio, nuo klusnumo, nuo pataikavimų, nuo žadėtųjų elgetiškų penkerių-septynerių metų: dvidešimt penkeri, tokios tokelės??? tad nebėra ko iš jūsų laukti, vadinasi – bėgsim!!

Arba – mirtis. Bet argi mirtis blogiau negu ketvirtis amžiaus vergovės? Jau vien tai, kad nukirpo plikai po teismo – kam kliudė paprastas kirpimas? – Tennui įžeidimas, spjūvis į veidą.

Dabar ieškoti sąjungininkų. Ir studijuoti kitų bėgimų istoriją. Tennas šitame pasaulyje naujokas. Negi niekas niekada nebėgo?

Kiek sykių mes įkandin prižiūrėtojo ėjome per tas geležines pertvaras, kertančias Butyrkų koridorius, – ar daug kas iš mūsų pastebėjo tai, ką Tenno akis pagauna iškart: kad durų skląsčiai – dvigubi, o prižiūrėtojas atrakina tik vieną, ir pertvara pasiduoda. Vadinasi, antro skląsčio rakinti nereikia: tai trys virbai, kurie gali išsikišti iš sienos ir įlįsti į geležines duris.

Kameroje kas ko ieško, o Tennas – pasakojimų apie bėgimus ir bėglius. Atsiranda net toks, kuris buvo įkliuvęs su tais trim virbais, – Manuelis Garsija. Tai nutiko prieš keletą mėnesių. Vienos kameros kaliniai išėjo nusilengvinti, čiupo prižiūrėtoją (nesilaikydamas nuostatų jis buvo vienas, juk tiek metų nieko neatsitiko, jie priprato prie klusnumo), jį nurengė, surišo, paliko išvietėje, vienas kalinys apsivilko jo uniforma. Vyrai paėmė raktus, nubėgo atidarinėti visų koridoriaus kamerų (o tame pačiame koridoriuje buvo ir mirtininkų, šiems visa tai buvo pačiu laiku!). Pakilo staugimas, džiūgavimas, raginimai eiti išvaduoti kitus koridorius ir paimti į savo rankas visą kalėjimą. Užmiršo atsargumą! Užuot tyliai rengęsi bėgti kamerose, o koridoriumi leidę vaikščioti tik tam, kuris persirengęs prižiūrėtoju, išgriuvo į koridorių ir triukšmavo. Išgirdęs triukšmą, žvilgtelėjo pro pertvaros akutę (jos ten iš abiejų pusių įtaisytos) prižiūrėtojas iš gretimo koridoriaus – ir paspaudė aliarmo mygtuką. Po tokio signalo iš centrinio posto užblokuojamos visos antrosios pertvarų spynos, o prižiūrėtojų ryšuliuose nėra raktų joms atrakinti. Maištininkų koridorius buvo atkirstas. Iššaukta begalė sargybos; sustoję eilėmis, leido visus maištininkus po vieną ir mušė; surado kurstytojus ir išsivedė. O jie jau turėjo po *dvidešimt penkerius*. Pridėjo antra tiek? Sušaudė?

Etapas į lagerį. Kaliniams žinoma „sargo būdelė" Kazanės stotyje – suprantama, atokiau nuo judrių vietų. Čionai atvežama „juodvarniais", šičia pakraunami vagonzakai prieš prikabinant prie traukinių. Įsitempusių konvojininkų eilės abipus. Besiveržiantys griebti už gerklės šunys. Komanda: „Konvojus – pult!" – ir baisus užraktų džerškėjimas. Čia ne juokai. Šitaip, su šunimis, kaliniai vedami ir bėgiais. Sprukti? Šuo pasivys.

Tačiau apsigimusiam bėgliui, už bėgimus amžinai permetinėjamam iš lagerio į lagerį, iš kalėjimo į kalėjimą, dar daug bus tų geležinkelio stočių ir konvojaus saugomų bėgių. Vedžios ir be šunų. Apsimesti raišam, sergančiam, vos pavilkti kojas, vos panešti *maišą* ant kupros ir bušlatą, konvojus ne taip saugos. Ir jeigu daug stovės

sąstatų ant bėgių, – tarp jų visaip galima sukaliotis! Taigi: nusviesti daiktus, pasilenkti ir šmurkštelėti po vagonais! Bet kai tu jau pasilenksi, išvysi ten, už sąstato, žingsniuojančio atsarginio konvojininko aulinius... Viskas numatyta. Ir belieka tau dėtis, kad griuvinėji iš silpnumo, todėl išmetei daiktus. Šit jeigu tokia laimė – pro pat tave švilptų traukinys! Jeigu prieš pat garvežį šastelėtum kiton pusėn, joks konvojininkas nebėgs iš paskos! Tu rizikuoji dėl laisvės, o jis? – ir kol traukinys pralėks, tavęs nė kvapo! Bet tam reikia dvejopos laimės: kad traukinys ateitų laiku ir kad tu kojų nepakištum po ratais.

Iš Kuibyševo etapinio kalėjimo veža atvirais sunkvežimiais į geležinkelio stotį – renka gausų „gražų" etapą. Tame kalėjime iš čionykščio vagišiaus, „gerbiančio bėglius", Tennas gauna du čionykščius adresus, kur galima gauti pirmą prieglobstį. Su dviem bėgimo entuziastais jis pasidalija tais adresais ir susitaria: visiems trims stengtis susėsti užpakalinėje eilėje ir kai sunkvežimis ties posūkiu sulėtins greitį („juodvarniu" juos jau vežė šituo keliu iš stoties, jie įsidėmėjo tą posūkį, nors Tenno akys jo neatpažintų), sykiu šokti visiems trims! – dešinėn, kairėn ir atgal! – pro konvojininkus, net juos parverčiant! Šaudys, bet visų trijų nenušaus. O kažin ar šaudys? – juk gatvėse pilna žmonių. Vysis? – ne, negalima palikti kitų sunkvežimyje. Vadinasi, rėkaus, šaudys į viršų. Sulaikyti gali šit kas – žmonės, mūsų sovietinė liaudis, praeiviai. Išgąsdinti juos, neva rankoje peilis! (Peilio neturi.)

Trijulė manevruoja per kratą ir taip ištaiko, kad nereikėtų į sunkvežimį lipti dar nesutemus, kad įliptų į paskutinį. Atvažiuoja ir paskutinis, bet... ne tritonis žemais bortais kaip visi ankstesni, o studebekeris aukštais bortais. Netgi Tenno, kai atsisėda, viršugalvis žemiau borto. Studebekeris lekia greitai. Posūkis. Tennas atsigręžė į bendražygius – veiduose išgąstis. Ne, jie nešoks. Ne, čia ne apsigimę bėgliai. (Bet ar jau toks apsigimęs ir jis pats?..)

Tamsoje, šviečiant žibintams, maišantis lojimui, riksmams, keiksmams ir žvangesiui, jie sodinami į gyvulinius vagonus. Čia Tennas

sulaužo savo įprotį – nespėja iš lauko apžiūrėti savo vagono (o apsigimęs bėglys turi viską suspėti, jam nevalia nieko praleisti!).

Traukiniui sustojus vagonai įnirtingai stuksenami plaktukais. Stuksenama kiekviena lenta. Vadinasi, jie bijo – ko? Kad lentos nebūtų įpjautos. Vadinasi – reikia pjauti!

Atsirado (vagys turėjo) ir galiukas išgaląstos peilio geležtės. Nutarė pjauti galinę lentą po apatiniais gultais. O kai traukinys lėtins greitį – išsiversti pro spragą, kristi ant bėgių, pagulėti, kol traukinys nuvažiuos. Teisybė, žinovai sako, kad zekų gyvulinio traukinio gale būna draga – metalinė grandyklė, kurios dantys beveik siekia žuolius, tie dantys užkabina bėglį, velka žuoliais, ir taip bėglys gauna galą.

Kiaurą naktį landžiodami paeiliui po gultais, skudurėliu laikydami tą pjūkliuką, kelių centimetrų, pjauna sienos lentą. Sunku. Vis dėlto pirmas pjūvis įrėžtas. Lenta pradeda truputėlį siūbuoti. Stumtelėję ją, jau iš ryto mato už vagono baltas neobliuotas lentas. Kodėl baltos? Šit kodėl: vadinasi, prie jų vagono pritaisyta papildoma konvojaus aikštelė. Ten, virš pjūvio, stovi sargybinis. Lentos išpjauti negalima.

Kalinių bėgimai, kaip ir bet kokia žmogaus veikla, turi savo istoriją, turi savo teoriją. Ne pro šalį jas žinoti to imantis pačiam.

Istorija – tai jau buvusieji bėgimai. Apie jų technologiją čekistų operatyvinis skyrius neleidžia populiarių brošiūrų, jis kaupia patirtį sau. Istoriją tu gali sužinoti iš kitų bėglių, pagautų. Labai brangiai atsiėjo jų patirtis – kruvina, skausminga, vos nekainavusi gyvybės. Bet nuodugniai, žingsnis po žingsnio, kamantinėti apie bėgimus vieną bėglį, ir trečią, ir penktą – ne juokas, tai labai pavojinga. Tai bemaž tolygu kaip teirautis: gal kas žino, per ką įstoti į pogrindinę organizaciją? Jūsų ilgų pasakojimų gali klausytis ir stukačiai. O svarbiausia – patys pasakotojai, kai buvo iškankinti po bėgimo ir turėjo pasirinkti – mirtis ar gyvybė, – galėjo neištverti, duotis užverbuojami ir dabar jau būtų jaukas, o ne bendraminčiai. Viena

svarbiausių *kūmų* užduočių – iš anksto sužinoti, kas simpatizuoja bėgimams, kas jais domisi, o tada slaptam bėgliui užbėgti už akių – rašyti pastabą jo formuliare, ir jau jis griežto režimo brigadoje, ir bėgti jam jau sunkiau.

Bet Tennas kalėjimas po kalėjimo, lageris po lagerio karštai kamantinėja bėglius. Jis bėga, jį gaudo, o lagerio kalėjimuose jis kaip tik ir sėdi su bėgliais, ten jis juos ir klausinėja, (Neišvengia ir klaidų. Stepanas, didvyriškas bėglys, išduoda jį Kengiro operui Beliajevui, ir šis atkartoja Tennui visus jo kamantinėjimus.)

O bėgimų teorija labai paprasta: kaip sugebėsi. Pabėgai – vadinasi, teoriją žinai. Pagavo – vadinasi, jos dar neįvaldei. O elementarūs pradmenys tokie: bėgti galima iš objektų ir bėgti galima iš gyvenamosios zonos. Iš objektų lengviau: jų daug ir ne tokia pastovi ten apsauga, ir bėglys ten turi įrankį. Bėgti galima vienam – šitaip sunkiau, bet niekas neišduos. Bėgti galima keliese – šitaip lengviau, bet viskas priklauso nuo to, ar derate jūs vienas prie kito, ar ne. Dar yra toks teorijos teiginys: reikia taip mokėti geografiją, kad žemėlapis tiesiog šviestų prieš akis. O lageryje žemėlapio nepamatysi. (Beje, vagys visai neišmano geografijos, šiaurė jiems tas etapinis kalėjimas, kur anąsyk buvo šalta.) Yra dar teiginys: reikia pažinoti žmones, tarp kurių tau reikės bėgti. Ir toks metodinis nurodymas: tu turi nuolatos rengtis bėgimui *pagal planą*, bet kiekvienu momentu būti pasirengęs bėgti visiškai kitaip – *nutaikęs progą*.

Štai, pavyzdžiui, ką reiškia – nutaikyti progą. Kartą visą Kengirą išvedė iš kalėjimo – daryti plaušaplyčių. Ūmai pakilo dulkių viesulas, kokių būna Kazachstane: viskas aptemsta, saulė pasislepia, dulkės ir akmenukai saujomis skaudžiai čaižo veidą, kad negali būti atsimerkęs. Niekas nebuvo pasirengęs bėgti taip staigiai, o Nikolajus Krykovas prilėkė prie zonos, užmetė ant vielų šimtasiūlę, perlindo visas apsibraižęs už zonos ir pradingo. Vėtra nuščiuvo. Iš šimtasiūlės ant vielų suprato, kad – pabėgta. Pasiuntė vytis raitus: už pavadžių raiteliai laikė šunis. Tačiau atšiauri vėtra šluote nušlavė visus pėdsakus. Krykovas per visas gaudynes išsėdėjo šiukšlių

krūvoje. Bet kitą dieną juk reikėjo eiti! Ir mašinos, išsiuntinėtos po stepę, jį pagavo.

Pirmasis Tenno lageris buvo Novorudnojė, netoli Džezkazgano. Štai – ta pagrindinė vieta, kur tu pasmerktas pragaiščiai. Kaip tik iš čia tu turi bėgti! Aplinkui – dykuma, daiktais vieni druskožemiai ir barchanai, daiktais žemė sutvirtinta velėnos arba kupranugarinės dygliažolės. Kai kur klajoja po stepę kazachai su kaimenėmis, kitur – nė gyvos dvasios. Jokių upių, šulinį užeiti beveik neįmanoma. Geriausias laikas bėgti – balandis ir gegužė, kur ne kur telkšo polaidžio vandens ežerokšniai. Bet tą puikiai žino ir sargybiniai. Tuo metu sugriežtinama darban vedamų kalinių krata, ir neleis tau išsinešti nei atliekamo kąsnio, nei atliekamo skarmalo.

Tą 1949 metų rudenį trys bėgliai – Slobodianiukas, Bazičenka ir Kožinas – surizikavo mauti į pietus: jie ketino ten patraukti palei Sary Su upę į Kzyl Ordą. Tačiau upė buvo visa išdžiūvusi. Juos sugavo mirštančius nuo troškulio.

Pasimokęs iš jų patirties, Tennas nusprendė rudenį nebėgti. Jis stropiai vaikščioja į KVČ – juk jis ne bėglys, ne maištininkas, jis iš tų blaiviai protaujančių kalinių, kurie tikisi baigiantis savo dvidešimt penkeriems *pasitaisyti*. Jis padeda kuo galėdamas, jis žada saviveiklą, aerobiką, mnemotechniką, o kol kas, pervertęs visa, kas yra KVČ, randa nelabai kokį Kazachstano žemėlapį, kūmo nenusaugotą. Taigi. Yra senas vilkstinių kelias į Džusalus, 350 kilometrų, jame gali pasitaikyti ir šulinys. Ir į šiaurę link Išimo, 400 kilometrų, čia gali būti pievų. O pasukus prie Balchašo ežero – 500 kilometrų grynos Bet Pak Dalo dykumos. Bet ta kryptimi vargu ar vysis.

Tokie nuotoliai. Toksai pasirinkimas.

Kas tiktai nešauna smalsiam bėgliui į galvą! Kartais lagerin užvažiuoja asenizacijos mašina – cisterna su žarna. Žarnos anga plati, Tennas puikiausiai galėtų pro ją įlįsti į cisternos vidų – stovėtų susilenkęs, ir tada tegu vairuotojas pripila skystų išmatų, kad tiktai ne iki pat viršaus. Visas skendėsi išmatose, kelyje gali užsiryti, prigerti, užtrokšti, – bet tai neatrodo Tennui taip šlykštu kaip vergiškai kęsti

savo bausmę. Jis tikrina save: ar pasirengęs? Pasirengęs. O vairuotojas? Tai konvojaus nesaugomas trumpasėdis, kriminalinis. Tennas rūko su juo, tiria. Ne, čia ne tas žmogus. Jis nerizikuos savo leidimu, kad padėtų kitam. Jis persiėmęs pataisos darbų psichologija: kitam padeda – kvailys.

Per tą žiemą Tennas susidaro planą ir pasirenka keturis draugus. Bet kol, sutinkamai su teorija, kantriai rengiamasi pagal planą, netikėtai jį išveda į visai naują objektą – akmens karjerą. Karjeras – kalvotoje vietoje, jo iš lagerio nematyti. Ten dar nėra nei sargybos bokštelių, nei zonos: įkalti basliai, nutiesta kelios eilės vielų. Vienoje vietoje tarp vielų – pertrūkis, tai „vartai". Šeši konvojininkai stovi priešzonyje, be jokios pakylos aukščiau žemės.

O toliau už jų – balandžio stepė su dar gaivia žalia žole, ir liepsnoja tulpės, tulpės! Bėgliui širdis alpsta nuo šitų tulpių ir balandžio oro! Galbūt čia ir yra Proga?.. Kol tavęs dar neįtaria, kol neuždarė į BUR'ą – dabar tik ir bėgti!

Per tą laiką Tennas jau suspėjo daug ką lageryje pažinti ir dabar greitai suburia grandį iš ketverto: Miša Chaidarovas (tarnavo sovietiniu jūrų pėstininku Šiaurės Korėjoje, nuo karo tribunolo bėgo per trisdešimt aštuntąją lygiagretę; nenorėdami gadinti nusistovėjusių gerų santykių Korėjoje, amerikiečiai jį išdavė atgal, *dvidešimt penkeri*); Jadzikas, vairuotojas lenkas iš Anderso armijos (savo biografiją vaizdžiai iliustruoja dėvimais ne tos pačios poros batais: „batai – vienas nuo Hitlério, kitas nuo Stalino"); ir dar geležinkelietis Sergejus iš Kuibyševo.

Tuoj atburzgė sunkvežimis, prikrautas tvirtų stulpų būsimajai zonai ir spygliuotos vielos ritinių – kaip tik prieš pietų pertrauką. Tenno grandis, pamėgusi katorgos darbą, o ypač pamėgusi tvirtinti zoną, apsiėmė savo noru iškrauti mašiną ir per pietų pertrauką. Sulipo į kėbulą. Bet kadangi vis dėlto buvo pietų metas – vos vos judėjo ir galvojo. Vairuotojas paėjo į šalį, Visi kaliniai tysojo kas kur, šildėsi saulutėje.

Bėgam ar ne? Neturi pasiėmę ničnieko: nei peilio, nei drabužių, nei maisto, nei plano. Beje, jeigu mašina, tai iš smulkaus žemėlapio

Tennas žino: varyti į Džezdus ir paskui į Ulutau. Užsidegė vyrai: proga! Proga!

Iš čia prie „vartų", prie sargybinio, bus į pakalnę. Ir tuojau pat kelias suka už kalvos. Jeigu greitai važiuosi – jau nenušaus. Ir nepaliks gi sargybiniai savo postų!

Iškrovė – pertrauka dar nepasibaigusi. Vairuoti – Jadzikui. Jis nušoko žemėn, palandžiojo apie mašiną, trejetas tuo tarpu vangiai sugulė ant kėbulo dugno, pasislėpė, gal ne visi sargybiniai ir matė, kur jie pasidėjo. Jadzikas atvedė vairuotoją: taip greitai iškrovėm, tai duok užrūkyti. Užsirūkė. Na, junk! Sėdo vairuotojas į kabiną, bet variklis lyg tyčia neįsijungia. (Trejetas kėbule Jadziko plano nežino ir mano – sužlugo.) Jadzikas griebėsi sukti rankeną. Vis tiek neįsijungia. Jadzikas jau pavargo, siūlo vairuotojui pasikeisti. Dabar Jadzikas kabinoje. Ir variklis iškart suriaumojo! ir mašina nuburzgė žemyn link vartų sargybinio! (Vėliau Jadzikas pasakojo: jis vairuotojui užsuko benzino čiaupelį, o sau spėjo atsukti.) Vairuotojas neskubėjo sėsti, manė, kad Jadzikas sustabdys. Bet mašina praūžė pro „vartus".

Du kartus „stok!" Mašina lekia. Sargybiniai šauna – pirma į orą, atrodo lyg ir klaida. Gal ir į mašiną, bėgliai nežino, jie guli. Posūkis. Už kalvos, nuo šaudymo paspruko! Trejetas kėbule dar nekelia galvų. Tranko, dumia. Ir staiga – sustoja, ir Jadzikas desperatiškai šaukia: nenuspėjo jis kelio! – atsitrenkė į šachtos vartus, kur sava zona, savi sargybos bokšteliai.

Šūviai. Konvojus. Bėgliai išvirsta ant žemės, kniūbsti, ir užsidengia galvą rankomis. Konvojus spardo ir taiko į galvą, į ausį, į smilkinį ir viršuje į nugarą.

Išganingoji taisyklė – „gulinčio nemuša" – Stalino katorgoje negalioja! Čia gulintį kaip tik muša. O į stovintį šauna.

Tačiau per kvotą išaiškėja, kad *jokio bėgimo nebuvo*. Taip! Vyrai sutartinai sako, jog snaudė mašinoje, mašina suburzgė, o čia – šūviai, iššokti per vėlu, gali nupilti. O Jadzikas? Neįgudęs, neįstengė suvaldyti mašinos. Juk ne į stepę vairavo, o į gretimą šachtą.

Atsipirko smūgiais.

Dar daug kartų bėgs Miša Chaidarovas. Net pačiais lengviausiais Chruščiovo laikais, kai bėgliai paslėps kėslus savo širdyje laukdami legalaus paleidimo, jis su savo beviltiškais (kurie negalėjo tikėtis malonės) draugužiais mėgins bėgti iš sąjunginio Andziobos-307 baudos lagerio: bendrininkai svies po sargybos bokšteliais savo darbo granatas, kad atitrauktų dėmesį, kol bėgliai kirviais kapos draudžiamos zonos vielas. Tačiau automatų ugnis juos sulaikys.

O bėgimui *pagal planą* rengiamasi savo ruožtu. Pasidirbamas kompasas: plastmasinė dėžutė, ant jos nubrėžiamos padalos. Į medinę plūdę įsmeigiamas įmagnetinto virbalo galiukas. Tada įpilama vandens. Jau ir kompasas. Geriamojo vandens bus patogu prisipilti į automobilio kamerą ir bėgant neštis ją kaip susuktą milinę. Visus tuos daiktus (ir produktus, ir drabužius) pamažu suneša į Medžio apdirbimo kombinatą, iš kurio ketina bėgti, ir ten suslepia duobėje netoli lentpjūvės. Vienas vairuotojas iš laisvųjų parduoda jiems automobilio kamerą. Pripilta vandens jau guli duobėje ir ji. Kartais naktį ateina ešelonas, dėl to krovikus palieka nakčiai darbo zonoje. Štai tada ir reikia bėgti. Kažkuris laisvasis už jam atneštą iš zonos valdišką paklodę (mūsų kainos!) jau įpjovė dvi apatines vielų eiles priešais lentpjūvę, ir tuoj tuoj ateis naktis, kai bus iškraunami rąstai! Tačiau vienas kalinys, kazachas, susekė jų duobę-slėpynę ir įskundė.

Areštas, mušimai, kvotos. Tennui – per daug „sutapimų", panašių į bėgimus. Kai juos nusiunčia į Kengiro kalėjimą ir Tennas stovi veidu į sieną, rankomis už nugaros, pro šalį eina KVČ viršininkas, kapitonas, stabteli prie Tenno ir suspinga:

– Ak tu! Ak, tu-u! O dar – saviveiklininkas!

Labiausiai viršininką piktina, kad bėglys – lagerio kultūros skleidėjas. Jam koncerto dieną duodavo papildomą košės porciją – o jis bėgo! Ko gi dar žmogui reikia?..

1950 metų gegužės devintąją, per penktąsias Pergalės metines, fronto jūrininkas Tennas įžengė į garsiojo Kengiro kalėjimo kamerą. Bemaž tamsioje kameroje su mažu langeliu viršuje – nėra oro, bet devynios galybės blakių, visos sienos aptraiškytos parazitų krauju. Tą vasarą spigina 40–50 laipsnių karštis, visi guli nuogi. Vėsiau po gultais, bet nakčiai du klykdami iš ten iššoka: ant jų užropojo voragyviai.

Kengiro kalėjime – rinktinė kompanija, suvežta iš įvairiausių lagerių. Visose kamerose – bėgliai su patirtimi, reta erelių kolekcija. Pagaliau Tennas pateko tarp apsigimusių bėglių!

Sėdi čia ir Ivanas Vorobjovas, kapitonas, Sovietų Sąjungos Didvyris. Per karą jis partizanavo Pskovo srity. Tai ryžtingas nesutramdomo būdo žmogus. Jis jau keliskart bėgo, nesėkmingai, ir dar bėgs. Jo nelaimė, kad negali prisitaikyti prie kalėjimo atmosferos – išmokti suktumo, kuris taip praverčia bėgliui. Jis išlaikęs fronto kario tiesumą, prie jo sėdi štabo viršininkas, juodu braižo vietovės planą ir atvirai tariasi ant gultų. Jis negali lageryje pasikeisti – pasidaryti slapukas ir gudreiva, ir jį visuomet išduoda stukačiai.

Galvose brendo planas: čiupti prižiūrėtoją, kai dalys vakare maistą, jeigu bus vienas. Jo raktais atrakinti visas kameras. Mestis prie kalėjimo durų, paimti savo žinion. Paskui atidarius duris užgriūti lagerio vachtą. *Paguldyti ant menčių* budinčius sargus ir sutemus ištrūkti už zonos.

Pradėjo juos vedžioti į gyvenamojo kvartalo statybą – atsirado planas nušliaužti kanalizacijos vamzdžiais.

Tačiau planų įgyvendinti nepavyko. Dar tą vasarą visas šis rinktinis sambūris buvo sukaustytas antrankiais ir išvežtas kažkodėl į Spaską. Ten juos apgyvendino atskirai saugomame barake. Jau ketvirtąją naktį apsigimę bėgliai išėmė lango grotas, išlindo į ūkio kiemą, patyliukais nudobė ten šunį ir per stogą turėjo patekti į didžiulę bendrąją zoną. Bet skardinis stogas ėmė linguoti po kojomis ir nakties tyloje subarškėjo. Prižiūrėtojai sukėlė aliarmą. Įžengė į jų baraką – visi ramiai miega, ir grotos vietoje. Tiesiog prižiūrėtojams pasivaideno.

Nelemta, nelemta išbūti jiems ilgai vienoje vietoje! Apsigimusius bėglius kaip skrajojančius olandus nerimastinga jų dalia gena tolyn. Ir jeigu jie nepabėga, tai juos veža. Dabar visą šitą energingą kompaniją su antrankiais permeta į Ekibastuzo kalėjimą. Čia prie jų prideda ir savus nevykusius bėglius – Briuchiną ir Mutjanovą.

Juos, kaip prasikaltusius, kaip užsitraukusius griežtą režimą, vedžioja į kalkinę. Jie krauna iš mašinų nedegtas kalkes vėjų pagairėje,

ir kalkės dega jiems akyse, burnoj, gerklėj. Iškraunant krosnis jų nuogi prakaituoti kūnai apibyra degtų kalkių dulkėmis. Kasdienis nuodijimasis, sumanytas jų pasitaisymui, tik spiria juos skubiau bėgti.

Planas peršasi pats: kalkes atveža mašinomis – mašina ir išmauti. Išsiplėšti iš zonos, ji čia dar spygliuota. Imti mašiną, į kurią pripilta daugiau benzino. Puikiausias vairuotojas tarp bėglių – Kolia Ždanokas, Tenno bendrininkas iš nenusisekusio bėgimo nuo lentpjūvės. Susitarta: jis ir vairuos mašiną. Susitarta, bet Vorobjovas per daug ryžtingas, jis per veiklus, kad pasikliautų kuo nors svetimu. Ir kai mašiną *nugriebia* (į vairuotojo kabiną iš abiejų pusių įlenda bėgliai su peiliais, ir išbalusiam vairuotojui belieka sėdėti viduryje ir nori nenori būti bėgimo dalyviu), – vairuotojo vieton atsisėda Vorobjovas.

Kiekviena minutė brangi! Reikia visiems šokti į kėbulą ir stengtis ištrūkti. Tennas prašo: „Ivanai, užleisk!" Bet kur tau Ivanas Vorobjovas užleis! nepasitikėdami jo sugebėjimais, Tennas ir Ždanokas lieka. Dabar bėglių tik trejetas: Vorobjovas, Salopajevas ir Martirosovas. Staiga, iš kažkur išdygęs, pripuola Redkinas, tas matematikas, inteligentas, keistuolis, jis visai ne bėglys, jis į griežto režimo baraką pakliuvo už kažką kita. Bet dabar buvo arti, pastebėjo, suprato ir kažkodėl su muilo, o ne duonos gabalu rankoje strykteli į kėbulą:

– Į laisvę? Ir aš su jumis!

(Kaip į autobusą šokant: „Į Razguliajų važiuoja?")

Išjudėjusi mašina nuvažiuoja, taikydama buferiu nutraukti pirmąsias vielas, po truputį, kitas turės įveikti variklis, kabina. Priešzonyje ji pravažiuoja tarp stulpų, bet pagrindinėje zonos linijoje stulpus reikia versti, nes jie eina šachmatų tvarka. Ir mašina pirmuoju greičiu rauna stulpą!

Konvojus sargybos bokšteliuose neteko žado: prieš kelias dienas buvo nuotykis kitame objekte – girtas vairuotojas nulaužė stulpą draudžiamoj zonoj. Gal girtas ir šitas?.. Konvojininkai taip mano penkiolika sekundžių. Bet per tą laiką stulpas virsta ant šono, mašina pereina į antrąjį greitį ir nepradūrusi padangų pervažiuoja

vielas. Dabar – šauti! O šauti nėra kur: saugant konvojininkus nuo Kazachstano vėjų, bokšteliai iš lauko pusės apkalti lentomis. Šauti jie gali tik į zoną ir išilgai. Mašina jau dingo jiems iš akių ir nurūko stepe, keldama dulkes. Bokšteliai bejėgiškai šaudo į viršų.

Visi keliai laisvi, stepė lygutėlaitė, po penkių minučių Vorobjovo mašina būtų buvusi horizonte! – bet *visiškai atsitiktinai* ten pat važiuoja konvojaus diviziono „juodvarnis" – į autobazę, remontui. Jis greitai įsisodina apsaugą ir nusiveja Vorobjovą.Po dvidešimties minučių... bėgimui galas. Sumušti bėgliai ir su jais matematikas Redkinas, sukruvinta burna jusdamas tą šiltą sūroką laisvės drėgmę, eina sverdėdami į lagerio kalėjimą.

1951 metų lapkritį Ivanas Vorobjovas dar sykį bėga iš darbo objekto savivarčiu, šešiese. Po kelių dienų juos sugauna. Sklinda gandas, kad 1953 metais Vorobjovas buvo vienas *pagrindinių* Norilsko sukilimo *maištininkų*, paskui uždarytas į Aleksandrovsko centrinį kalėjimą.

Šio nuostabaus žmogaus gyvenimas, nuo pat jaunystės prieš karą ir partizanavimo, tikriausiai daug ką galėtų paaiškinti apie mūsų epochą.

Tačiau per visą lagerį nueina gandas: ištrūko – puiku! sulaikė – atsitiktinai! Ir dar po dešimties dienų Batanovas, buvęs kursantas aviatorius, su dviem draugais pakartoja manevrą: kitame objekte jie ištrūksta iš vielų zonos ir gena mašiną! Bet gena – ne tuo keliu, per skubėjimą apsiriko, ir į juos pasipila šūviai iš kalkinės sargybos bokštelio. Peršauta padanga, mašina sustoja. Apsupa automatininkai: „Išlipt!" Reikia išlipti? O gal reikia laukti, kol ištemps už pakarpos? Vienas iš trijų – Pasečnikas – pakluso įsakymui, išlipo iš mašinos ir čia pat buvo suvarpytas piktų automatų papliūpų.

Per kokį mėnesį Ekibastuze jau trys bėgimai, – o Tennas nebėga! Jis galuojasi. Pavydulingas mėgdžiojimas jį graužia. Iš šalies geriau matyti klaidos ir visada atrodo, kad tu būtum geriau padaręs. Pavyzdžiui, jeigu prie vairo būtų buvęs Ždanokas, o ne Vorobjovas, galvoja Tennas, būtų buvę galima pabėgti ir nuo „juodvarnio". Vorobjovo mašina dar vos tiktai buvo sučiupta, o Tennas su Ždanoku jau sėdo aptarti, kaip jiems reikėtų bėgti.

Ždanokas – juodbruvas, mažas, labai gyvas, suktas. Jam 26 metai, jis baltarusis, iš Baltarusijos išvežtas į Vokietiją, ten dirbo vairuotoju. Jo bausmė – irgi *dvidešimt penkeri*. Kai jis įsikarščiuoja, energija trykšte trykšta, visas atsiduoda darbui, polėkiui, muštynėms, bėgimui. Žinoma, jam stinga ištvermės, bet ištvermės turi Tennas.

Viskas jiems sakyte sako: iš kalkinės ir reikia bėgti. Jeigu ne mašina, tai mašiną nustverti už zonos. Bet nespėja jų plano sutrukdyti konvojus ar operas, – nubaustųjų brigadininkas Lioška Čigonas (Navruzovas), *suka*, skriauznas, bet siaubą visiems varantis žmogėnas, per savo amžių lageryje užmušęs dešimtis žmonių (lengvai galėjo užmušti dėl siuntinio, net dėl pakelio papirosų), pasivadina Tenną į šalį ir perspėja:

– Aš pats bėglys ir myliu bėglius. Žiūrėk, mano kūnas kulkų išgraižytas, tatai per pabėgimą taigoje. Aš žinau, tu irgi nori bėgti, su Vorobjovu. Bet nebėk iš darbo zonos: čia aš atsakau, mane vėl patupdys.

Tai yra bėglius myli, bet save – labiau. Lioška Čigonas patenkintas savuoju sukos gyvenimu ir neleis jo suardyti. Tai tokia blatnojo „laisvės meilė".

O gal iš tiesų Ekibastuzo bėgimai darosi vienodi? Visi bėga iš darbo zonų, niekas iš gyvenamosios. Pasiryžti? Gyvenamoji zona kol kas dar irgi vielomis apjuosta, kol kas dar irgi be tvoros.

Sykį kalkinėje buvo sugadinti betono maišytuvo elektros laidai. Iškviečiamas laisvasis elektros monteris. Tennas padeda jam taisyti, Ždanokas tuo metu pavagia iš kišenės žnyples. Monteris apsižiūri: nėra žnyplių! Pasakyti sargybiniams? Negalima, patį pasodins už aplaidumą. Prašo blatnuosius: atiduokit! Blatnieji sakosi neėmę.

Ten pat, kalkinėje, bėgliai pasiruošia du peilius: kirstukais iškerta juos iš kastuvų, kalvėje išgalanda, užgrūdina, molinėse formose nulieja jiems alavo kotus. Tennas turi „turkišką", šis ne tik pasitarnaus kur reikia, bet ir savo kreivumu, blizgesiu gąsdina, o tai dar svarbiau. Juk ne žudyti jie ketina, o bauginti.

Ir žnyples, ir peilius įsinešė į gyvenamąją zoną po apatinėm kelnėm prie kulkšnių, pakišo po barako pamatais.

Atspirties taškas vėl turėjo būti KVČ. Kol daromi ir pernešami įrankiai, Tennas savo ruožtu pareiškia, kad drauge su Ždanoku nori dalyvauti saviveiklos koncerte. Ekibastuze dar nė vieno nebuvo, šitas bus pirmutinis, ir viršininkai nekantrauja, skubina: reikia pasidėti paukščiuką sąmokslą slopinančių priemonių sąraše, o ir patiems bus smagu pažiūrėti, kaip po vienuolikos valandų katorginio darbo kaliniai kraipysis scenoje. Ir šit Tennui su Ždanoku leidžiama išeidinėti iš BUR'o jį uždarius, kai visa zona dar dvi valandas juda kruta. Jie bastosi po dar nepažįstamą Ekibastuzo zoną, įsidėmi, kaip ir kada keičiasi bokšteliuose konvojus; kur patogiausia prišliaužti prie zonos. Pačiame KVČ Tennas atidžiai skaito Pavlodaro srities laikraštuką, stengiasi įsiminti rajonų, sovchozų, kolchozų vardus, pirmininkų, sekretorių ir visokiausių spartuolių pavardes. Toliau jis pareiškia, kad bus vaidinamas skečas ir tam jie turi pasiimti savo civilinius kostiumus iš sandėlio ir kieno nors portfelį. (Portfelis bėgliui – neįprasta! Atrodai kaip viršininkas!) Leidimą gauna. Jūrininko kitelis tebėra Tennui ant pečių, dabar jis ima ir savo ispanišką kostiumą – tai prisiminimas apie jūrų sargybą. Ždanokas iš draugo lagamino ima pilką belgišką kostiumą, tokį elegantišką, kad net keista į jį žiūrėti lageryje. Tarp vieno latvio daiktų laikomas portfelis. Ima ir jį. Ir – tikras kepures su snapeliu vietoj lagerio maukšlių.

Skečas reikalauja tiek daug repeticijų, kad nepakanka laiko ir ligi bendro signalo gulti. Todėl vieną naktį ir dar kažkurią kitą Tennas ir Ždanokas visai nepareina į BUR'ą, nakvoja tame barake, kur yra KVČ, pratina BUR'o prižiūrėtojus. (Juk reikia laimėti bėgimui nors vieną naktį.)

Kada patogiausias momentas bėgti? Per vakarinį patikrinimą. Kai nutįsta eilė prie barakų, visiems prižiūrėtojams rūpi kalinius suleisti, o ir zekai žiūri į duris, kad tik greičiau gautų numigti, niekas nekreipia dėmesio į likusią zonos dalį. Diena trumpėja, – ir reikia nutaikyti tokią, kad tikrinimas užtruktų jau po saulėlydžio, kai temsta, bet zonos dar nesaugo šunys. Reikia ištaikyti tas vieninteles penkias ar dešimt minučių, nes pro šunis neprašliauši.

Parinko sekmadienį, rugsėjo septynioliktąją. Patogu, sekmadienį nereikės dirbti, iki vakaro galima sukaupti jėgų, neskubant viską galutinai sužiūrėti.

Paskutinė naktis prieš bėgimą! Argi tu užmigsi? Mintys, mintys... Kažin ar bebūsiu gyvas po paros?.. Gal ir ne. Na, o lageryje? – ilgas klipatos merdėjimas prie pamazgų duobės?.. Ne, neleisti sau net apsiprasti su mintim, kad tu – belaisvis.

Klausimas toks: ar tu pasirengęs mirti? Pasirengęs. Vadinasi, ir bėgti.

Saulėtas sekmadienis. Dėl skečo abu visai dienai išleidžiami iš BUR'o. Netikėtai KVČ – Tennui laiškas nuo motinos. Taip, lygiai tą dieną. Kiek tų lemtingų sutapimų prisirinkę kalinių galvose!.. Laiškas liūdnas, bet gal ir grūdinantis: žmona dar kalėjime, ligi šiol dar nenuvežta į lagerį. O brolienė reikalauja iš brolio, kad išsižadėtų tėvynės išdaviko.

Su valgiu bėgliams visai striuka: BUR'e *badu dvesia*, jei kauptų duoną, sukeltų įtarimą. Bet planuoja sparčiai nusikasti, gyvenvietėje pasiims mašiną. Tačiau nuo mamos tą pačią dieną ateina ir siuntinys – motinos palaiminimas bėgliui. Gliukozės tabletės, makaronai, avižiniai dribsniai – tuos į portfelį. Cigaretės – šitas išmainyti į machorką. O vieną pakelį nunešti į sanitarijos skyrių felčeriui. Ir Ždanokas jau įtrauktas į sąrašą tų, kurie šiai dienai atleidžiami nuo darbo. Štai kodėl. Tennas eina į KVČ: susirgo mano Ždanokas, šįvakar repeticijos nebus, neateisim. O BUR'e prižiūrėtojui ir Lioškai Čigonui: šįvakar mes būsim repeticijoje, į baraką nepareisim. Taigi nelauks nei ten, nei čia.

Dar reikia gauti „katiušą" – skiltuvą su dagtimi vamzdelyje, bėgliui tai geriau negu degtukai. Dar reikia paskutinį kartą aplankyti Hafizą jo barake. Įgudęs bėglys totorius Hafizas turėjo bėgti podraug su jais. Bet vėliau persigalvojo, esąs per senas ir būsiąs našta. Dabar jis – vienintelis lageryje žmogus, kuris žino apie jų bėgimą. Jis sėdi parietęs kojas savo vagonėlyje. Šnibžda: „Duok Dieve, kad jums pasisektų. Aš už jus melsiuosi". Jis šnibžda dar ir totoriškai ir brauko rankomis per veidą.

O dar turi Tennas Ekibastuze seną bičiulį iš Lubiankos, su kuriuo buvo sėdėjęs vienoje kameroje, Ivaną Koverčenką. Apie bėgimą jis nežino, bet geras bičiulis. Jis pridurkas, gyvena atskiroje kabinoje; pas jį bėgliai ir susikrauna visus daiktus *skečui*. Su juo tinka šiandien išsivirti ir kruopas iš vargano mamos siuntinio. Užplikoma ir čifyro. Jie iškelia mažą puotą, abudu svečiai – leipėdami nuo to, kas jų laukia, šeimininkas – tiesiog nuo gero sekmadienio, – ir staiga pro langą regi, kaip nuo vachtos neša per zoną į morgą prastai nutašytą grabą.

Tatai – Pasečnikui, nušautam šiomis dienomis.

– Taip, – atsidūsta Koverčenka, – bėgti neverta...

(Jeigu jis žinotų!..)

Koverčenka lyg nujausdamas stojasi, ima išsipūtusį jų portfelį, vaikštinėja oriai po kabiną ir griežtai pareiškia:

– Tardytojui viskas žinoma! Jūs rengiatės bėgti!

Jis taip juokauja. Jis nusprendė suvaidinti tardytoją...

Nieko sau juokeliai.

(O galbūt čia jis daro subtilią užuominą: aš nutuokiu, brolyčiai. Bet – nepatarčiau.)

Kai Koverčenka išeina, bėgliai pasivelka po apačia kostiumus. Ir visus savo numerius nusiardo, vos vos prisega, kad vienu trūktelėjimu nuplėštų. Kepures be numerių – į portfelį.

Sekmadienis baigiasi. Auksinė saulė nusileidžia. Lėtas augalotas Tennas ir judrus mažas Ždanokas užsimeta dar šimtasiūles ant pečių, ima portfelį (visi lageryje jau pripratę prie šito jų paikiojimo) ir eina į savo starto aikštelę – tarp barakų, ant žolės, netoli zonos, tiesiai prieš sargybos bokštelius. Nuo kitų dviejų bokštelių juos užstoja barakai. Tik tas vienas sargybinis priešais juos. Jie pasitiesia šimtasiūles, pagula jas ir žaidžia šachmatais, kad sargybinio akys apsiprastų.

Brėkšta. Tikrinimo signalas. Zekai traukia prie barakų. Jau sutemsta, ir sargybinis iš bokštelio neturėtų įžiūrėti, kad du kaliniai liko begulį ant žolės. Jo pamaina baigiasi, jis nebe toks atidus. Kai stovi senas sargybinis, visada lengviau pabėgti.

Vielas numatyta pjauti ne šiaip kur teritorijoje, o prie pat bokštelio. Tikriausiai sargybinis daugiau žiūri tolyn už zonos negu sau po kojomis.

Jų galvos – prie pat žolės, be to, sutemę, jie nemato savo tako, kuriuo dabar turi šliaužti. Bet jį gerai įsidėmėjo iš anksto: tuoj už zonos iškasta duobė stulpui, joje galės trumpam pasislėpti; dar toliau – šlako kauburėliai; ir eina kelias iš konvojaus miestelio į gyvenvietę.

Planas toks: iš pat karto gyvenvietėje paimti mašiną. Sustabdyti, tarti vairuotojui: užsidirbti nori? Mums reikia iš senojo Ekibastuzo pamėtėti čionai dvi dėžes degtinės. Kuris tau šoferpalaikis nepanorės išgerti?! Pasiderėti: puslitris tau? litras? Tiek to, varyk, tiktai niekam! O paskui važiuojant, sėdint su juo kabinoje, griebti jį, nulakinti į stepę, ten išmesti surištą. Patiems nusitrenkti pernakt ligi Irtyšiaus, ten palikti mašiną, perplaukti Irtyšių valtim – ir patraukti į Omską.

Dar labiau sutemo. Bokšteliuose užsidegė prožektoriai ir šviečia išilgai zonos, o bėgliai guli kol kas tamsiajame sektoriuje. Pats laikas! Tuojau keisis pamaina ir atvedę paliks nakčiai šunis.

Barakuose jau įsižiebia lemputės, matyti, kaip zekai renkasi po patikrinimo. Gera barake? Šilta, jauku... O čia tuoj į tave kad driokstelės iš automato, ir pikta, kad į gulintį, pasliką.

Kad tiktai po bokšteliu nesukosėtų, nesukrenkštų.

Na, saugokit, sarginiai šunys! Jūsų darbas – žiūrėti, mūsų darbas – tolyn skubėti!

O toliau tegu Tennas pats papasakos.

Septintas skyrius

BALTAS KAČIUKAS

(Georgijaus Tenno pasakojimas)

Aš – vyresnis už Kolią, man reikia eiti pirmam. Peilis makštyse prie juosmens, žnyplės rankose. „Kai pereisiu priešzonį – pasivyk!"

Šliaužte šliaužiu. Rodos, žemėn sulįsčiau. Dirstelėti į sargybinį ar ne? Dirstelėsi – baisiau pasidarys ar net patrauksi savo žvilgsniu jo akį. Taip knieti dirstelėti! Ne, nereikia.

Arčiau sargybos bokštelio. Arčiau mirties. Tuoj į mane pasipils šūviai. Jau jau suspragės... O gal jis puikiausiai mane mato, stovi ir tyčiojasi, nori leisti man dar pasikapanoti?..

Štai ir priešzonis. Pasisukau, atsiguliau palei jį. Gnybiu pirmą vielą. Atsipalaidavusi nuo įtampos, staiga cakteli pergnybta viela. Dabar papliūpa?.. Ne. Galbūt man vienam ir tegirdėti tas garsas. Bet smarkokas. Gnybiu antrą vielą. Gnybiu trečią. Keliu koją, antrą. Užsikabino kelnės už nugnybtos vielos spyglių. Nukabinau.

Peršliaužiu kelis metrus išpurentos žemės. Užpakaly – bruzdesys. Čia Kolia, bet kodėl taip garsiai? A, tai jo portfelis velkasi žeme.

Štai ir pagrindinės zonos spygliuoti paramsčiai. Jie eina kryžmai. Pergnybiu keletą. Dabar laukia Bruno spiralė. Pergnybiu dviejose vietose, atlaisvinu kelią. Gnybiu pagrindinės juostos vielas. Tikriausiai veik nekvėpuojam. Nešauna. Namus prisimena? O gal jam šiandien šokiai?

Persiverčiau už išorinės zonos. O ten dar Bruno spiralė. Įsipainiojau į ją. Gnybiu. Neužmiršti ir neįsipainioti: čia dar turi būti išorinės įkypos vielos. Štai jos. Gnybiu.

Dabar šliaužiu prie duobės. Duobė neapvylė, ji čia. Nusileidžiu tenai. Nusileidžia Kolia. Atsikvėpėm. Greičiau tolyn! – tuoj tuoj keisis pamaina, tuoj tuoj atsiras šunys.

Išropojam iš duobės, šliaužiam prie šlako kauburėlių. Nesiryžtam grįžiotis ir dabar. Kolia veržiasi greičiau! Pasikelia ant keturių. Sudraudžiu.

Šliaužte peršliaužėm per pirmąjį šlako kauburėlį. Dedu žnyples po akmeniu.

Štai ir kelias. Priartėję – atsistojam.

Nešaudo.

Nukrypavom nesiskubindami, – dabar metas pavaizduoti vaikščiojančius be konvojaus, jų barakas netoliese. Nusiplėšiau numerius nuo krūtinės, nuo kojos kelio, ir staiga iš tamsos priešpriešiais – dviese. Eina iš įgulos į gyvenvietę. Tai kareiviai. O mums ant nugarų – dar numeriai!! Garsiai sakau:

– Vania! O gal suveiktume puslitrį?

Pėdiname koja už kojos dar ne pačiu keliu, o link jo. Pėdiname koja už kojos, kad jie praeitų pirma, bet – kaktomuša susiduriam su kareiviais ir veidų neslepiam. Jie pražingsniuoja per du metrus nuo mūsų. Kad nepasisuktume į juos nugaromis, mes beveik sustojam. Jie eina, aptarinėja kažką – ir mes nuplėšiame kits kitam numerius nuo nugaros!

Nepastebėti?!. Laisvi?! Dabar į gyvenvietę mašinos.

Bet – kas čia? Viršum lagerio švysteli raketa! antra! trečia!..

Apsižiūrėjo, kad mūsų nėra. Dabar vysis! Bėgte!!

Ir mes nebesiryžtam dairytis, mąstyti, svarstyti – visas mūsų šaunusis planas velniop. Puolam į stepę – tiesiog tolyn nuo lagerio! Gaudom kvapą, klupinėjam ant nelygumų, šokčiojam – o ten švysčioja ir švysčioja raketos! Iš buvusių bėgimų įsivaizduojam: tuoj pasileis vytis raiti sargybiniai su šunimis ant pasaitų – į visas stepės puses. Ir visą savo brangiąją machorką barstom ant pėdsakų ir darom didelius šuolius.

Atsitiktinumas! Atsitiktinumas kaip tas pasitaikęs „juodvarnis"! Atsitiktinumas, kurio neįmanoma numatyti! Kas žingsnis gyvenime mūsų tyko atsitiktinumai, palankūs ir priešiški. Bet tiktai bėgdami, tiktai ryžęsi didžiausiai rizikai mes patiriame visą jų reikšmę. Tennui ir Ždanokui nušliaužus po trijų-penkių minučių atsitiktinai užgęsta zonos šviesa – ir tik todėl iš bokštelių laido raketas, kurių

tais metais dar buvo Ekibastuze ligi valiai. Jeigu bėgliai būtų šliaužę penkiomis minutėmis vėliau – nerimo pagauti konvojininkai būtų galėję juos pastebėti ir nušauti. Jeigu bėgliai po ryškiai apšviestu dangumi būtų įstengę susitvardyti, ramiai apžiūrėti zoną ir pamatyti, kad užgeso zonos žibintai bei prožektoriai, ramiai būtų sau nuėję mašinos, ir tas jų bėgimas būtų susiklostęs visai kitaip. Tačiau jų situacijoje – ką tiktai iššliaužė, ir staiga viršum zonos raketos – buvo neįmanoma suabejoti, kad čia – ne dėl jų, ne ant jų galvos. Trumpas apšvietimo tinklo sutrikimas – ir visas jų bėgimo planas apsivertė aukštyn kojomis ir iširo.

Dabar reikia apsukti gyvenvietę dideliu lanku per stepę. Daug gaišto ir laiko. Kolia pradeda dvejoti, ar gerai aš vedu. Pikta.

Bet štai ir geležinkelio į Pavlodarą sankasa. Apsidžiaugėm. Nuo sankasos Ekibastuzas stulbina išsibarsčiusiais žiburiais ir atrodo toks didžiulis, kokio mes jo niekad nematėm.

Susiieškom lazdą. Jos įsitvėrę leidomės eiti taip: vienas vienu bėgiu, kitas kitu. Pravažiuos traukinys, ir šunys neužuos pėdsakų ant bėgių.

Šitaip nuėjom kokius tris šimtus metrų, paskui šuoliais – ir į stepę.

Šit kada pasidarė mums lengva alsuoti, visiškai naujaip! Rodos, dainuotum, plyšotum! Mudu apsikabinom. Mes iš tiesų laisvi! Ir kokią pajutom sau pagarbą, kad ryžomės, pabėgom ir apgavom tą šunaują.

Ir nors visi valios išbandymai dar tik prasideda, jautiesi taip, lyg svarbiausiais darbas jau padarytas.

Dangus – grynas. Tamsus ir žvaigždžių nusėtas, koks iš lagerio niekuomet neatrodo, nes ten šviečia žibintai. Orientuodamiesi pagal Šiaurės žvaigždę pasukam į šiaurę – šiaurės rytus. O vėliau leisimės į dešinę – ir atsidursim prie Irtyšiaus. Reikia pasistengti per pirmą naktį nusikasti kuo toliau. Tuomet dvigubai padidės aplinkinė zona, kurią persekiotojai turės kontroliuoti. Prisimindami smagias guvias daineles įvairiomis kalbomis, mes sparčiai žingsniuojam, po kokį aštuonetą kilometrų per valandą. Bet kadangi daug mėnesių išsėdėta kalėjime, mūsų kojos, pasirodo, atpratusios vaikščioti ir kaipmat pavargsta. (Mes tą numatėm, bet juk planavom važiuoti mašina.) Pradedam gulinėti iškėlę kojas aukštyn. Ir vėl žingsniuojam. Ir vėl gulamės.

Keista, kaip ilgai negęsta Ekibastuzo pašvaistė už nugarų. Keletą valandų einam, o pašvaistė vis dar danguje.

Tačiau baigiasi naktis, brėkšta rytas. Dieną lygutėle plyna stepe mums negalima ne tik eiti, mums net pasislėpti čia nelengva: nei krūmų, nei žmoniškos aukštos žolės, o ieškos mūsų ir iš lėktuvo, aiškus daiktas.

Ir štai mes peiliais iškasam duobutę (žemė kieta, akmenuota, nelengvai pasiduoda) – pusmetrio pločio, kokių trisdešimties centimetrų ilgio, sugulam valetu, apsidedam sausom geltonom dygliažolėm. Kad taip dabar užmigtume, atgautume jėgas! O užmigti neįmanoma. Dieną daugiau kaip pusę paros taip bejėgiškai pratysoti kur kas sunkiau negu visą naktį eiti. Vis lenda į galvą mintys... Kepina kaitri rugsėjo saulė, o juk gerti neturi ko ir neturėsi. Mes pažeidėme Kazachstano bėgimų dėsnį: reikia bėgti pavasarį, o ne rudenį... Bet juk mes manėme – mašina... Leipėjam nuo penktos ryto ligi aštuntos vakaro. Kūnas nutirpo, bet nevalia keisti padėties: kilstelėsim, nukratysim dygliažoles – gali raitelis iš tolo pastebėti. Mudu dvigubais kostiumais alpstam nuo karščio. Kentėk.

Ir tiktai jau sutemus – bėgliai atsigauna.

Pakylam. Nepastovim, kojas skauda. Leidžiamės į kelią pamažėle, stengdamiesi prasimankštinti. Maža jėgų: per visą dieną pakramtėm sausų makaronų, nurijom gliukozės tablečių. Kankina troškulys.

Net nakties tamsoje šiandien galėjai tikėtis apsupties: juk, be abejo, visur apskelbta, per radiją, į visas puses išsiuntinėtos mašinos, daugiausia Omsko pusėn. Įdomu, kaip ir kada rado ant žemės mūsų šimtasiūles ir šachmatus? Iš numerių tuojau susigaudys, kad tai mes, nereikės nė pagal kartoteką šaukti.

O buvo taip: rytą juodadarbiai aptiko šaltas šimtasiūles, aiškiai išbuvusias pernakt. Nuplėšė numerius ir *nukniaukė* jas sau: šimtasiūlė – juk daiktas! Prižiūrėtojai jų taip ir nepamatė. Ir pergnybtas vielas pastebėjo tik pirmadienį vakarop. Ir iš kartotekos kiaurą dieną stengėsi sužinoti – kas bėgo. Bėgliai dar ir rytą galėjo nesislėpdami eiti ir važiuoti! Štai ką reiškia – nepasižiūrėti, kodėl tos raketos.

Kai lageryje palengva išaiškėjo bėgimo vaizdas ir laikas – sekmadienio vakare, tuomet prisiminė, kad geso šviesa, ir aiktelėjo: „Bent gudruoliai! Bent apsukruoliai! Kaip ir įsigudrino išjungti šviesą?" Ir visi ilgai tikės, kad užgesusi šviesa jiems bus pagelbėjusi.

Nueinam ne daugiau kaip keturis kilometrus per valandą. Kojas gelia. Dažnai gulamės pailsėti. Gerti, gerti! Per naktį pasistūmėjom daugiausia dvidešimt kilometrų. Ir vėl reikia ieškoti, kur pasislėpti, ir gultis visos dienos kankynei.

Pasirodė lyg ir trobesiai. Ėmėm šliaužti atsargiai artyn. O ten – netikėtai stepėje – rieduliai. Ar nėra jų įdubose vandens? Ne... Po vienu rieduliu duobė. Gal šakalų išrausta. Prasisprausti į ją buvo sunku. O jeigu įgrius? – suplos kaip blyną, ir dar nemirsi iškart. Jau vėsoka. Ligi ryto neužmigom. Ir dieną neužmigom. Paėmėm peilius, pradėjom galąsti į akmenį: jie atšipo, kai kasėm duobę anąkart sustoję.

Dieną – netoliese ratai trinksi. Blogai, mes – palei kelią. Pro pat mus pravažiavo kazachas. Kažką murmėdamas. Šokti, pasivyti – gal jis turi vandens? Bet kaip tu jį vysies neapžvelgęs vietovės: o gal mes žmonėms – lyg ant delno?

Kad tik nebūtų tuo pačiu keliu atkakę ir persekiotojai. Atsargiai išlindom, iš apačios apsidairėm. Už šimto metrų – kažkoks aplūžęs trobesys. Peršliaužėme tenai. Tuščia. Šulinys!! Ne, užverstas šiukšlėmis. Kampe – šiaudų nuobiros. Pagulėkim čia? Atsigulėm. Miegas neima. Ė, blusos kanda. Blusos! Ir kokios didžiulės, ir kiek jų! Šviesiai pilkas belgiškas Kolios švarkas pasidarė juodas nuo blusų. Kratom, keikiamės. Nušliaužėm atgal, į šakalo duobę. Laikas baigiasi, jėgos baigiasi, o nesijudinam.

Sutemus pakylam. Labai silpni. Troškulys kankina. Nusprendžiam pasukti dar dešiniau, kad greičiau nusigautume iki Irtyšiaus. Naktis giedra, dangus juodas, žvaigždėtas. Iš Pegaso ir Persėjo žvaigždynų susidaro man jaučio kontūrai, jautis galvą nudūręs ir atkakliai eina priekin, keldamas mums nuotaiką. Einam ir mes.

Staiga – prieš mus šauna aukštyn raketos! Jau priekyje! Mes apmirštam. Regim sankasą. Geležinkelis. Raketų daugiau nėra, bet palei bėgius sušvinta prožektorius, jo spindulys siūbčioja į abi pu-

ses. Tai važiuoja drezina, žvalgydama stepę. Tuoj pastebės mus – ir viskas... Idiotiškas bejėgiškumas: kiūtoti prožektoriaus šviesoje ir laukti, kol tave pastebės.

Pravažiavo, nepastebėjo. Pašokam. Bėgti negalim, bet skubiai metamės nuo sankasos į šalį. O dangus veikiai apsitraukia debesimis, ir mes, blaškydamiesi į kairę ir į dešinę, išsimušam iš reikiamos krypties. Dabar einame beveik ant nuomonės. Ir mažai kilometrų sukariam, ir galbūt darom nereikalingus vingius.

Bergždžia naktis!.. Vėl aušta. Vėl draskom dygliažoles. Reikia duobę kasti – o mano kreivasis turkiškas peilis prašapo. Aš jį pamečiau, kai gulėjau arba kai ūmai šokau nuo sankasos. Vargas! Kaipgi bėgliui be peilio? Iškasėm duobę Kolios peiliu.

Tik viena gerai: man pranašavo, kad žūsiu trisdešimt aštuonerių metų. Jūreiviui sunku nebūti prietaringam. Bet išaušęs rugsėjo dvidešimtosios rytas – mano gimimo diena. Šiandien man sukanka trisdešimt devyneri. Pranašystė neišsipildė. Aš gyvensiu!

Ir vėl gulim duobėje – nepajudėdami, be vandens... Jeigu galėtume užmigti! – bet neužmiegam. Jeigu imtų lyti! – seniai nė lašo. Blogai. Baigiasi t r e č i a bėgimo para, o mes dar vandens burnoj neturėjom, ryjam per dieną po penkias tabletes gliukozės. Ir pasistūmėjom mažai – gal trečdalį kelio iki Irtyšiaus. O draugai ten lageryje džiaugiasi dėl mūsų, kad žaliasis prokuroras padovanojo mums laisvę...

Sutemos. Žvaigždės. Kursas – nord ost. Kėblinam. Staiga girdim toli šauksmą: „Va va va va!" Kas čia? Kaip pasakojo įgudęs bėglys Kudla, šitaip kazachai baido vilkus nuo avių.

Avį! Kad taip mums avį! – ir mes išgelbėti. Gyvenant laisvėje nė į galvą nebūtų atėję gerti kraują. O šičia – tik duok!

Sliūkinam. Šliaužiam. Trobesiai. Šulinio nematom. Eiti vidun – pavojinga, susitikimas su žmonomis – tai pėdsakas. Sėlinam prie plaušaplyčių avidės. Taip, ten šaukė kazachė, gindama šalin vilkus. Persiritam į avidę, kur siena žemesnė, peilis mano dantyse. Šliaužte – avies pasigauti. Jau girdžiu – dūsuoja šalimais. Tačiau metasi šalin nuo mūsų, metasi šalin! Mes vėl prišliaužiam iš skirtingų pusių.

Kaip čia nutverti už kojos? Sprunka! (Vėliau, ateis laikas, man paaiškins, kokią padarėm klaidą. Mes šliaužiam – ir avys laiko mus žvėrimis. Reikėjo prieiti išsitiesus visu ūgiu, kaip šeimininkui, ir avys būtų lengvai prijunkusios.)

Kazachė nujaučia kažką negera, prieina, stengiasi įsižiūrėti į tamsą. Žiburio ji neturi, bet pastvėrė žemės grumstų, ėmė laidyti, pataikė į Kolią. Eina tiesiai į mane, tuojau užmins! Pamatė ar pajuto, suklykė: „Šėtonas! Šėtonas!" – ir nuo mūsų, o mes nuo jos, per sieną, ir gulim. Vyrų balsai. Ramūs. Turbūt sako: pasivaideno bobai.

Prakišom. Ką gi, kėblinam toliau.

Arklio siluetas. Gražuolis! Praverstų. Prieinam. Stovi. Patapšnojom per sprandą, užmetėm diržą. Ždanoką užsodinau, o pats negaliu užsirepečkoti, toks nusilpęs. Rankom kabinuosi, užgulu pilvu, o kojų užkelti neįstengiu. Arklys muistosi. Štai ištrūko, nunešė Ždanoką, numetė. Dar gerai, kad diržas liko jo rankoje, nepalikom pėdsako, galės viską suversti šėtonui.

Nusiplūkėm su tuo arkliu. Dar sunkiau eiti. O čia prasidėjo arimas, vagos. Grimztam, velkam kojas. Bet iš dalies ir gerai: kur arimas – ten žmonės, kur žmonės – ten vanduo.

Einam, klampojam, velkamės. Vėl siluetai. Vėl gulamės ir šliaužiam. Šieno kaugės! Puiku, pievos? Irtyšius netoli? (Dar oi kaip toli...) Iš paskutiniųjų užsikabarojam ant viršaus, įsikasam į šieną.

Šit kada įmigom visai dienai! Kartu su bemiege naktimi prieš bėgimą jau mūsų nemiegota penkios naktys.

Atsibundam pavakare, girdim traktorių. Atsargiai praskleidžiam šieną, iškišam galvas vos vos. Atvažiavę du traktoriai. Trobelė. Tuojau vakaras.

Idėja! – į traktorių pripilta aušinančio vandens! Traktorininkai suguls miegoti – ir mes jį išgersim.

Sutemo. Jau k e t u r i o s paros, kai mes pabėgę. Šliaužiame prie traktorių.

Gerai, kad šuns nėra. Tyliai nusigavom iki bako, sriūbtelėjom, – ne, vanduo su žibalu. Spjaudomės, negalim gerti.

Visko jie čia turi – ir gerti, ir valgyti. Imtum ir pasibelstum, Kristaus vardu paprašytum: „Brolyčiai! Žmonės! Pagelbėkite! Mes – kaliniai, mes pabėgę iš kalėjimo!" Kaip būdavo devynioliktajame amžiuje – prie taigos takų atnešdavo puodus košės, drapanų, variokų.

Duona penėjo valstietės mane,
Vyrai man davė machorkos.

Nė velnio! Nebe tie laikai. Išduos. Arba iš įsitikinimo, arba gelbėdami savo kailį. Mat už *bendrininkavimą* gali ir jiems įpliekti po dvidešimt penkerius. Praėjusiame amžiuje nesusiprotėjo už duoną ir vandenį pritaikyti politinio paragrafo.

Ir mes velkamės toliau. Velkamės kiaurą naktį. Tikimės, kad tuoj bus Irtyšius, stengiamės pajusti kokius ženklus. Bet jokio ženklo. Genam ir genam save be gailesčio. Paryčiui vėl pasitaiko kaugė. Dar sunkiau negu vakar ant jos užsikraustom. Užmiegam. Gerai nors tiek.

Nubundam pavakare. Kiekgi žmogus gali ištverti? Jau p e n k i o s paros nuo pabėgimo. Netoliese regim jurtą, prie jos – pašiūrę. Tyliai spūdinam tenai. Ten paskleista magara. Prisikemšam jos portfelį, mėginam kramtyti, bet negalim nuryti – taip gerklė išdžiūvusi. Ūmai išvystam prie jurtos didžiulį virdulį, kokių dviejų kibirų talpos. Prišliaužiam prie jo. Atsukam čiaupą – tuščias, prakeiktasis. Kai palenkėm – po du gurkšnelius nurijom.

Ir vėl į kelią. Einam ir griuvinėjam. Gulint – lengviau alsuoti. Gulėdami aukštielninki atsikelti jau negalim. Turim pirma apsiversti kniūbsti. Tada atsistoti keturpėsti. Paskui, sverdėdami, ant kojų. Jau ir dūstam. Taip sulysom, kad, rodos, pilvas prie nugarkaulio prikepo. Paryčiui vienu kartu nueinam po 200 metrų, ne daugiau. Ir gulamės.

Rytą ir kaugės nebepasitaikė. Kalvoje kažkoks urvas, išsikastas žvėrių. Pratysojom jame visą dieną o užmigt neužmigom; tądien oras atvėso, ir nuo žemės šalta. Ar jau kraujas nebešildo? Mėginam, kramtyti makaronus.

Ir ūmai regiu: vora eina! Raudonieji antpečiai! Mus supa! Ždanokas mane timpčioja: tau rodosi, čia – arklių kaimenė.

Tikrai, pasivaideno. Vėl gulim. Diena – be galo. Staiga atbėga šakalas – į savo urvą. Mes padėjome jam makaroną ir nušliaužėme šalin, kad jį prisiviliotume, išskrostume ir suvalgytume. Bet jis nesileido. Nubėgo.

Vienoje mūsų pusėje – šlaitas, papėdėje – išdžiūvusio ežero druskožemiai, o kitapus – jurta, dūmelis vinguriuoja.

Š e š i o s paros praėjo. Mes – jau visai nusilpę: antai pasivaideno raudonieji antpečiai, liežuvis burnoj neapsiverčia, šlapinamės retai ir su kraujais. Ne! Šiąnakt žūtbūt reikia gauti maisto ir vandens! Eisim tenai, į jurtą. O jeigu neduos – jėga pasiimsim. Aš prisiminiau: senasai bėglys Grigorijus Kudla turėjo tokį priežodį: *machmadera*! (Tai reiškia: derybos baigtos, imk!) Taip su Kolia ir susitarėm: pasakysiu „machmadera!"

Tamsoje tyliai prisliūkinom prie jurtos. Yra šulinys! Bet nėra kibiro. Netoliese buomas, stovi pabalnotas arklys. Dirstelėjom pro durų plyšį. Tenai prie spingsulės kazachas ir kazachė, vaikai. Beldžiamės. Įeinam. Sakau: „Saliam!" O pačiam akyse ratilai, kad tik nesusmukčiau. Viduje – žemas apskritas stalas (dar žemesnis nei mūsų modernas) bešbarmakui. Ratu sustatyti suoliukai, apdengti veltiniu. Didelė kaustyta skrynia.

Kazachas sumurmėjo kažką atsakydamas, žiūri iš padilbų, džiaugsmo nerodo. Aš orumo dėlei (o ir jėgas reikia tausoti) atsisėdau, padėjau portfelį ant stalo. „Aš – geologų žvalgytojų partijos viršininkas, o čia mano vairuotojas. Mašina liko stepėje, su žmonėmis, kokie penki-septyni kilometrai nuo čia: radiatorius leidžia, visas vanduo ištekėjo. Ir mes patys jau trečia para kąsnio burnoj neturėję, alkani. Duok mums atsigerti ir pavalgyti, aksakale. Ir – ką patartum daryti?"

Bet kazachas raukosi, gerti valgyti nesiūlo. Klausia: „O kokis pavardis viršininkas?"

Viską buvau apgalvojęs, bet makaulė spengia, užmiršau. Sakau: „Ivanovas. – (Kvaila, žinoma.) – Na, tai parduok produktų, aksakale". – „Ne. Eik pas kaimyną". – „Toli?" – „Du kilometrai".

Aš sėdžiu oriai, o Kolia tuo momentu neiškentė, paėmė nuo stalo paplotėlį ir mėgina kramsnoti, bet, matyt, jam nelenda. Ir staiga

kazachas griebia botagą – kotas trumpas, o odinis bizūnas ilgas – ir užsimoja ant Ždanoko. Aš stojuosi: „Ak jūs, žmonės! Tai šitoks jūsų svetingumas!" O kazachas botago kotu baksnoja Ždanokui į nugarą, varo iš jurtos. Aš duodu įsakymą: „Machmadera!" Išsitraukiu peilį ir kazachui: „Į kampą! Gulk!" Kazachas metėsi už užuolaidos. Aš iš paskos: gal ten jis turi šautuvą, tuoj pykštelės? O jis dribo į guolį, spiegia: „Viską imk! Nieko nesakysiu!" Ak tu šunsnuki! Kam man tavo „viskas"? Kodėl tu man pirma nedavei to trupučio, kurio aš prašiau?

Koliai: „Krata!" Patsai stoviu su peiliu prie durų. Kazachė cypia, vaikai paleido dūdas. „Pasakyk žmonai – nieko pikto nedarysim. Mums reikia valgyti. Mėsos – bar?" – „Jok!" – Rankomis skėsčioja. O Kolia šniukštinėja po jurtą ir jau bogina iš kamaraitės džiovintą aviną. „Kodėl gi tu melavai?!" Neša Kolia ir dubenį, o jame – baursakiai – tešlos gabalai, virti taukuose. Čia man toptelėjo: ant stalo pialose – kumysas! Išgėrėm su Kolia. Su kiekvienu gurkšniu tiesiog atsigauni! Koksai gėrimas! Galva sukasi, bet nuo apsvaigimo kažkaip lengva, jėgos grįžta. Kolia atkuto. Pinigus man duoda. Pasirodo, dvidešimt aštuoni rubliai. Slėpynėje kur nors ne tiek jo pasidėta. Aviną įsiverčiam į maišą, į kitą sumetam baursakius, paplotėlius, kažkokius saldainius, murzinas pagalvėles. Atitempia Kolia dar dubenį su aviniais spirgais. Peilį! – jo tai jau mums reikės. Nieko stengiamės nepamiršti: medinių šaukštų, druskos. Maišą aš išnešu. Sugrįžtu, imu kibirą su vandeniu. Imu antklodę, atsarginį brizgilą, botagą. (Burba, nepatenkintas: juk jam reikės mus vytis.)

„Taigi, – sakau kazachui, – mokykis, įsidėk į makaulę: reikia svečius gražiau priimti! Mes tau už kibirą vandens ir už dešimt baursakių būtume ligi žemės nusilenkę. Mes gerų žmonių neskriaudžiam. Ir paskutinis tau patarimas: gulėk ir nė krust! Mes čia ne vieni".

Palieku Kolią lauke prie durų, pats tempiu kitą laimikį prie arklio. Lyg ir reikėtų skubėti, bet aš ramiai svarstau. Nuvedu arklį prie šulinio, pagirdau. Juk ir jo laukia nelengvas darbas: kiaurą naktį kinkuoti apkrautam nešuliais. Pats prie šulinio atsigėriau. Ir Kolia atsigėrė. Atbidzeno žąsys. Paukštiena – Kolios silpnybė.

Sako: „Nuglemžiam žąsų? nusuksim galvas?" – „Bus daug triukšmo. Negaišk laiko". Nuleidau balnakilpes, timptelėjau paspręstę. Kolia už balno padėjo antklodę ir ant jos atsisėdo, pasilypėjęs nuo šulinio rentinio. Rankose laikė kibirą su vandeniu. Per arklio nugarą permetėm du surištus maišus. Aš – į balną. Ir orientuodamiesi pagal žvaigždes pasukom į rytus, kad suklaidintume persekiotojus.

Arklys nepatenkintas, kad raiteliai – du ir svetimi, gręžiasi namų pusėn, muisto kaklą. Na, sutramdėm. Nurisnojo. Šone žiburiai. Apsukome lankstą. Kolia man niūniuoja į ausį:

Gera gera stepėm jot, laisvu oru jų kvėpuot,
Kad tik būtų eiklus žirgas man, kaubojui!

„Aš, – sako, – mačiau, jis turi ir pasą". – „Tai kodėl nepaėmei? Pasas visada praverstų. Nors viršelį iš tolo parodytum".

Kelyje, nenulipdami, labai dažnai atsigerdavom vandens, užkandžiaudavom. Visai kitas ūpas! Dabar kad tiktai per naktį toliau nujotume!

Staiga girdim paukščių krykimą. Ežeras. Apjoti aplinkui – toli, gaila laiko. Kolia nulipo ir nuvedė arklį klampia užtvanka. Perėjo. Bet apsižiūrėjo – nėra antklodės. Nuslydo... *Palikom pėdsaką...*

Tai labai blogai. Nuo kazacho į visas puses – daug kelių, bet iš rastos antklodės, jeigu šį daiktinį įrodymą pridursi prie kazacho jurtos, išaiškės mūsų kelias. Grįžti, ieškoti? Nėra kada. Vis tiek supras, kad keliaujam į šiaurę.

Sustojame poilsio. Laikau arklį už pavadžio. Gėrėm valgėm, gėrėm valgėm ir niekaip neatsigėrėm, neprisivalgėm. Vandens beliko ant kibiro dugno, patys stebimės.

Kursas – nord. Risčia arklys nepabėga, tik sparčia žingine, po aštuonetą devynetą kilometrų per valandą. Jeigu per šešias naktis sukorėm pusantro šimto kilometrų, tai per tą naktį – dar septyniasdešimt. Jeigu būtum vingių nedarę – jau būtume prie Irtyšiaus.

Aušta rytas. O pasislėpti nėra kur. Dar jojam. Joti jau ir pavojinga. Čia pamatom gilią įdubą, tarytum duobę. Nusileidome ten su arkliu, dar atsigėrėm ir užvalgėm. Staiga – suburzgė arti motocik-

las. Blogai, vadinasi – kelias. Reikia rasti patikimesnį prieglobstį. Išlipom, dairomės. Ne taip toli – tuščias apleistas aūlas. Patraukėm tenai. Tarp trijų sugriautos trobos sienų išsikraustėme mantą. Supančiojau arklį, paleidau ganytis.

Bet tą dieną nemigom: palikom pėdsakus – kazachą ir antklodę.

Vakaras. S e p t y n i o s paros. Arklys ganosi toli. Nuėjom parsivesti: nesiduoda, ištrūksta; sugriebė Kolia už karčių – tempia jį, pargriuvo. Išsipančiojo – dabar jau jo nesutramdysi. Tris valandas gaudėm, prisiveikėm, nuginėm į griuvėsius, užnėrėm kilpą iš diržų, nesiduoda, ir gana. Lūpas kramtėm iš apmaudo, bet turėjom pamesti. Liko mums brizgilas ir botagas.

Pavalgėm, išgėrėm paskutinį vandenį. Užsivertėm ant kupros maišus su maistu, tuščią kibirą. Leidomės toliau. Šiandien jėgų turim.

Kitas rytas užklupo mus tokioje vietoje, kad turėjom slėptis krūmuose netoli kelio. Vieta nekokia, gali pastebėti. Nudardėjo vežimas. Nemigę likom ir tą dieną.

Pasibaigus a š t u n t a i parai žingsniavome vėl. Nuėjom galiuką – ir staiga po kojomis minkšta žemė: arimas. Einam toliau – automobilių šviesos blykčioja keliais. Atsargiai!

Danguje – mėnulio jaunatis. Vėl išmiręs apgriuvęs kazachų aūlas[1]. O toliau – kaimo žiburiai, ir atskrenda iš ten:

Iškinkykit, broliai, žirgus!..

Maišus pasidėjom griuvėsiuose, o su kibiru ir portfeliu leidomės į kaimą. Peiliai kišenėse. Šit ir pirmutinė troba – paršelis kriuksi. Būtum pakliuvęs tu mums stepėje! Priešais atvažiuoja dviračiu vaikinas. „Klausyk, brolyti, mes su mašina, vežam grūdus, kur mums gauti vandens radiatoriui aušinti?" Vaikinas nulipo nuo dviračio, nuvedė mus, parodė. Galukaimyje – kubilas, tikriausiai iš jo geria gyvuliai. Prisisėmėm kibirą, nešamės, negeriam. Atsiskyrėm nuo

[1] Nemaža tokių Kazachstane nuo 1930–1933 m. Iš pradžių nusiaubė Budionas su savo raiteliais (lig šiol visame Kazachstane – nė vieno kolchozo, pavadinto jo vardu, nė vieno jo portreto), paskui – badas.

vaikino, tada sėdom ir – gerti, gerti. Pusę kibiro iškart išmaukėm (tądien ypač troškino, nes buvom sotūs).

Tarytum vėsa dvelkia. Ir po kojomis – tikra žolė. Turėtų būti upė! Reikia upės ieškoti. Einam, ieškom. Žolė darosi aukštesnė, krūmokšniai. Karklai! – o jie visuomet auga prie vandens. Meldai! Ir vanduo!!. Tikriausiai Irtyšiaus užutėkis. Na, dabar pliuškentis, praustis! Dvimetriniai meldai! Antys purpčioja iš po kojų. Valia valužė! Šičia mes neprapulsim!

Ir štai dabar, pirmą kartą per aštuonias paras, skrandis davė ženklą, kad jis veikia. Po aštuonių parų užkietėjimo – kokios kančios! Turbūt tokios kaip gimdymo...

O paskui vėl į apleistą aūlą. Užkūrėm ten laužą tarp sienų, virėm džiovintą avieną. Reikėtų naktį keliauti toliau, bet valgom ir valgom, niekaip neatsivalgom. Taip prisišveitėm, kad sunku pajudėti. Ir patenkinti einam ieškoti Irtyšiaus. Ko nebuvo aštuonias paras, tas atsitiko dabar kryžkelėje – susiginčijom. Aš sakau – dešinėn, Ždanokas – kairėn. Aš tikrai jaučiu, kad reikia dešinėn, o jis nenori klausyti. Mat koks dar tyko bėglių pavojus – kivirčai. Bėgant visuomet kurio nors žodis turi būti lemiamas. Kitaip bėda. Laikydamasis savo aš pasukau dešinėn. Nuėjau kokį šimtą metrų, žingsnių užpakaly negirdėti. Širdį skauda. Juk išsiskirti nevalia. Prisėdau palei kaugę, žiūriu atgal... Kolia ateina! Apkabinu jį. Nužingsniavom kartu, lyg niekur nieko.

Daugiau krūmokšnių, daugiau vėsos. Priėjome skardį. Apačioje plekši, sruvena ir gaiviai alsuoja mums į veidą Irtyšius... Užplūsta džiaugsmas!

Randam kaugę šieno, įsikasam į jį. Na, šunys, kur jūs mūsų ieškot? Aū! Ir kietai įmigom.

Ir... – pabudom nuo šūvio! Ir – šunų lojimas čia pat!..

Kaip? Ir viskas? Ir jau – galas laisvei?..

Prisispaudėm, nekvėpuojam. Praeina pro šalį žmogus. Su šunim. Medžiotojas... Dar kiečiau įmigom – ligi vakaro. Taip praleidom savo d e v i n t ą j ą parą.

Sutemus patraukėm palei upę. Pėdsaką palikom prieš tris paras. Dabar šunauja ieško mūsų tik apie Irtyšių. Jiems aišku, kad mes

veržiamės prie upės. Eidami pakrante – puikiausiai galim užšokti ant pasalos. Taip eiti ir nepatogu – turi aplenkti vingius, užutėkius, meldus. Reikia valties!

Žiburėlis, ant kranto trobelė. Sutekšena irklai, paskui stoja tyla. Pasislepiam ir ilgai laukiam. Žiburį ten užgesino. Tyliai nusileidžiame. Štai ir valtis. Ir pora irklų. Puiku! (O juk galėjo šeimininkas ir nusinešti juos.) „Plauki tolyn – vargai mažyn!" Mes kaip žuvys vandeny. Iš pradžių tykiai, nepliuškendami. Upės vidury – užgulam irklus.

Plaukiam į Irtyšiaus žemupį, o priešais iš už posūkio – apšviestas garlaivis. Kiek žiburių! Visi langai šviečia, visas garlaivis skamba nuo šokių muzikos. Laimingi laisvi keleiviai, nesuvokdami savo laimės ir net nejusdami savo laisvės, vaikštinėja po denį, sėdi sau restorane. O kaip jauku jų kajutėse!..

Taip mes nuplaukiam daugiau kaip dvidešimt kilometrų. Produktai visai baigiasi. Kol dar naktis, apdairu būtų jų išteklius pasipildyti. Girdim gaidžius giedant, priplaukiam prie kranto ir kopiame ten patyliukais. Trobelė. Šuns nėra. Tvartas. Karvė su veršiuku. Vištos. Ždanokas mėgsta paukštieną, bet aš sakau: imkim veršiuką. Atrišam jį. Ždanokas veda prie valties, o aš pačia tikrąja tų žodžių prasme mėtau pėdsakus: kitaip *šunauja* supras, kad mes plaukiam upe.

Iki kranto veršiukas bidzeno ramiai, o į valtį lipti nepanoro, spyriojasi. Vos vos dviese jį įkėlėm, paguldėm. Ždanokas jį užsėdo, prislėgė, aš suskatau irkluoti, – atsiplėšim nuo kranto, tada papjausim. Bet tai buvo klaida – plukdyti jį gyvą. Veršiukas ėmė stotis, parmetė Ždanoką ir jau priekinėmis kojomis įsispyrė į vandenį.

Greičiau! Ždanokas laiko veršiuką už pasturgalio, aš laikau Ždanoką, visi persisvėrėm į vieną pusę, ir vanduo kliūst per valties kraštą. Tik to betrūko, kad priburbuliuotume Irtyšiuje. Vis dėlto veršiuką įsitraukėm! Tačiau valtis smarkiai nugrimzdo, reikia išsemti vandenį. Bet pirma reikia papjauti veršiuką! Imu peilį ir noriu perrėžti jam sprando sausgysles, kažkur turi būti ta vieta. Bet nenutaikau arba peilis atšipęs, nepjauna. Veršiukas tirta, stengiasi ištrūkti, nerimsta, – ir aš nerimstu. Stengiuosi perpjauti jam gerklę –

vėl nesiseka. Mykia, spardosi, tuoj iššoks iš valties arba paskandins mus. Jam reikia gyventi! – bet ir mums reikia gyventi!!

Pjaunu – ir negaliu papjauti. Jis sūpuoja, blaško valtį, kvailas daiktas, ir tuoj nugramzdins mus į dugną! Ir dėl to, kad jis toks kvėša ir užsispyrėlis, man pašoka toks pasiutęs piktumas, kaip ant didžiausio priešo, aš įninku nuožmiai kur pakliuvo badyti, smaigstyti jį peiliu![1] Kraujas švirkščia, trykšta ant mūsų. Veršiukas garsiai bliauna, spardosi kaip pašėlęs. Ždanokas užima jam snukį, valtis linguoja, o aš vis duriu jam ir duriu. O juk seniau peliuko man būdavo gaila, vabalėlio! Dabar nebe gailestis rūpi: arba jis, arba mes!

Galų gale nusibaigė. Įnikom greičiau semti vandenį – kaušu ir skardinėmis, keturiom rankom. Ir – irtis.

Srovė nunešė mus į prataką. Prieš akis – sala. Joje ne pro šalį būtų ir pasislėpti, veikiai rytas. Valtį sėkmingai įstūmėm tarp meldų. Ištempėm į krantą veršiuką ir visą savo gerą, valtį iš viršaus dar apmėtėme meldais. Nelengva buvo veršiuką vilkti už kojų į statų skardį. O tenai – žolė ligi juosmens ir miškas. Nuostabu! Mes – jau keleri metai dykumoje. Spėjom užmiršti, koks būna miškas, žolė, upė...

Švinta. Ir rodosi: veršiuko snukutis – lyg nuskriausto. Bet ačiū jam, brolužėliui, galėsim dabar pagyventi saloje. Galandame peilį į „katiušos" dildės nuolaužą. Niekad nėra tekę mėsinėti, bet mokausi. Perskrodžiu pilvą, diriu odą, išimu vidurius. Miško gilumoje užkuriam laužą ir verdam veršieną su avižiniais dribsniais. Pilną kibirą.

Puota! Svarbiausia – širdžiai ramu. Todėl ramu, kad – saloje. Sala skiria mus nuo blogų žmonių. Yra žmonių ir gerų, bet kažkodėl bėgliai su jais nelabai dažnai susiduria, o vis su blogais.

Karšta saulėta diena. Mums nereikia lindėti susirietus šakalo urve. Žolė – tanki, sodri. Kas kiekvieną dieną ją mindžioja, tas neįvertina, kokia laimė priglusti prie jos, veidu įsikniaubti į ją.

Slampinėjam po salą. Ji tankiai apaugusi erškėtrožių krūmais, ir uogos jau prisirpusios. Kemšam ir kemšam jas pilna burna. Ir vėl valgom sriubą. Ir vėl verdam veršieną. Verdam košę su inkstais.

---

[1] Ar ne taip ir mūsų engėjai žudydami mus kartu ir neapkenčia?

Smagu. Prisimenam savo sunkų kelią ir randam daug iš ko pasijuokti. Ir kaip ten skečas mūsų laukia. Kaip keikiasi, kaip Valdybai atsiskaitinėja. Vaizdžiai mėgdžiojam. Kvatojamės!..

Ant storo kamieno, nulupę žievę, išdeginam įkaitinta viela: „Čia bėgdami į laisvę 1950 metų spalį rado prieglobstį žmonės, pasmerkti katorgai iki gyvos galvos". Tegu išlieka. Tokiame užkampyje šis užrašas persekiotojams nepasitarnaus, o kada nors žmonės perskaitys.

Nusprendžiame niekur neskubėti. Visa, dėl ko bėgom, mes turim: laisvę! (Kai nusigausim iki Omsko ar iki Maskvos, vargu ar laisvesni pasijusim.) Dar šiltos saulėtos dienos, tyras oras, žaluma, nereikia nieko veikti. Ir mėsos ligi soties. Tiktai duonos neturim, labai jos pasigendam.

Taip saloje pragyvenam beveik savaitę: nuo d e š i m t o s paros, pradedam š e š i o l i k t ą j ą. Pačiame tankumyne pasistatom iš sausmedžių palapinę. Teisybė, naktimis ir joje šalta, bet mes išsimiegam dieną. Visas tas dienas mums šviečia saulytė. Mes daug geriam, stengiamės kaip kupranugaris prisigerti atsargai. Mes be jokių rūpesčių sėdim ir pro šakas ilgai žiūrim į gyvenimą – ten, krante. Ten važinėja mašinos. Ten pjauna žolę – atolą. Niekas pas mus nosies nekiša.

Staiga vieną dieną, kai mes snūduriuojam žolėje, lepindamiesi paskutiniais saulytės spinduliais, girdim – saloje kirvis pokši. Kilstelim ir matom: netoliese žmogus kapoja šakas ir iš lėto artėja prie mūsų.

Per pusę mėnesio aš apžėliau, baisūs rudi šeriai, nusiskusti nėra kuo, tipiškas bėglys. O Ždanokui niekas neauga, jis kaip jauniklis. Todėl aš deduosi miegąs, o jį siunčiu, kad nelaukdamas prieitų, paprašytų užsirūkyti, sakytų, girdi, mes turistai iš Omsko, pasiteirauti, iš kur jis. O jeigu kas – aš pasirengęs.

Kolia nuėjo, pasišnekėjo. Užsirūkė. Pasirodo – kazachas, iš gretimo kolchozo. Vėliau žiūrim: nuėjo pakrante. Įlipo į valtį ir nepasiėmęs prikapotų šakų nusiyrė.

Ką tai reiškia? Skuba pranešti apie mus? (O gal, atvirkščiai, išsigando? – apskųsim jį, o už miško kirtimą juk irgi kalėjimas. Toksai gyvenimas, kad visi bijo visų.) „Kaip tu pasakei apie mus?" –

„Mes – alpinistai“. Nežinai žmogus, ar juoktis, ar verkti – amžinai Ždanokas ką nors supainios. „Aš gi tau sakiau – turistai! Kokie čia alpinistai plynoje stepėje?“

Ne, negalima mums čia likti! Galas palaimai. Sunešėm viską į valtį ir nuplaukėm. Nors ir diena, reikia greičiau nešti kulnus. Kolia atsigulė valties dugne, jo nematyti, iš šalies žiūrint – vienas plaukia. Aš iriu, laikausi Irtyšiaus vidurio.

Viena problema – nusipirkti duonos. Antra – mes išeinam į žmonių gyvenamas vietas, ir būtinai man reikia nusiskusti. Omske tikimės parduoti vieną kurį kostiumą, už keleto stočių išlipti ir nuvažiuoti traukiniu. Vakarop priplaukiam prie bakenų prižiūrėtojo namelio, sustojam. Tenai – moteriškė, viena. Išsigando, ėmė puldinėti: „Tuoj pašauksiu vyrą!“ Ir kažkur išėjo. Aš – iš paskos, seku. Staiga nuo namelio Ždanokas susijaudinęs šaukia: „Žora!“ (Kad tave velniai, jau toks netikša! Susitarėm gi, kad aš – Viktoras Aleksandrovičius.) Sugrįžtu. Du žmonės, vienas jų – su medžiokliniu šautuvu. „Kas tokie?“ – „Turistai, iš Omsko. Norėtume produktų nusipirkti. – Ir kad išsklaidyčiau įtarimus: – Bet eime vidun, ko jūs tokie nesvetingi?“ Ir tikrai, jie atsileidžia: „Mes nieko neturim. Gal sovchoze. Už dviejų kilometrų žemyn“.

Lipam į valtį ir nuplaukiam dar dvidešimt kilometrų. Vakaras, mėnesiena. Kopiam į skardį. Trobelė. Šviesa nežiba. Beldžiamės. Išeina kazachas. Tai pirmas žmogus, kuris mums parduoda pusę kepaliuko duonos, ketvirtį maišo bulvių. Nusiperkam ir adatą su siūlais (turbūt tai neatsargu). Ir skustuvo teiraujamės, bet jis nesiskuta, jam barzda neauga. Vis dėlto pirmas geras žmogus. Įsismaginę klausiam, ar negalima būtų gauti žuvies. Žmona stojasi, neša mums dvi žuvis ir sako: „Beš pinigas“. Šito tai jau nesitikėjom, be pinigų atiduoda! Na, tikrai geri žmonės! Jau kišu žuvį į maišą, o šeimininkas savo žuvis atgal. „Beš pinigas, penki rubliai“, – aiškina jis. Ak šit kaip! Ne, neperkam, per brangu.

Plaukiam likusią nakties dalį. Ateinančią s e p t y n i o l i k t ą pabėgimo dieną paslepiam valtį krūmuose, miegam įsirausę į šieną.

Lygiai taip pat – a š t u o n i o l i k t ą ir d e v y n i o l i k t ą parą, stengdamiesi išvengti žmonių. Visko turim: vandens, degtukų, mėsos, bulvių, druskos, kibirą. Status dešinysis krantas apaugęs lapuočiais, kairiajame – pievos, daug šieno. Dieną krūmuose užkuriam laužą, verdam sriubą, miegam.

Tačiau veikiai bus Omskas, ir žmonių nebeišvengsim, vadinasi, reikia skustuvo. Jaučiuosi visiškai bejėgis: be skustuvo ir be žirklių nieko nepadarysi, plaukų nenusirausi. Nors imk ir pešiok po plaukelį.

Mėnesėtą naktį pamatėme aukštą pilkapį, iškilusį virš Irtyšiaus. Pamanėm – sargybos? Jermako laikų? Išlipom pažiūrėti. Ir mėnesienoje išvydom paslaptingą mirusį plaušaplyčių namų miestą. Irgi turbūt nuo ketvirtojo dešimtmečio pradžios... Kas dega – supleškino, plaušaplytes – griovė, ką pririšo prie arklių uodegų. Čionai turistai nevažinėja...

Per tas dvi savaites nė sykio nelijo. Bet labai jau atvėso naktys. Kad būtų greičiau, irkluodavau daugiausia aš, o Ždanokas sėdėdavo paskuigalyje ir stirendavo. Ir štai d v i d e š i m t ą naktį jis ėmė prašyti kurti laužą ir susišildyti karštimu. Aš leidau jam irkluoti, bet jis visas tirtėjo nuo šalčio ir tiktai prašė laužo.

Bėgimo bendras laužo jam negalės atsakyti – Koliai reikėjo susiprasti ir atsisakyti pačiam. Tačiau Ždanokas toks jau buvo, kad negalėjo užgniaužti savo norų: kaip kadaise stvėrė paplotėlį nuo stalo arba kaip pasidavė pagundai dėl naminių paukščių.

Jis tirtėjo ir prašė laužo. Bet juk palei Irtyšių visur mūsų turėjo laukti pastatę akis ir ausis. Keista, kad ligi šiol nė karto nesusidūrėme su konvojum. Kad mėnesėtomis naktimis jie mūsų vidury Irtyšiaus nepastebėjo ir nesulaikė.

Čia išvydome ant aukšto kranto žiburėlį. Kolia suskato prašyti, kad, užuot kūrę laužą, užeitume apšilti. Tai buvo dar pavojingiau. Negalima buvo sutikti. Šitiek prisikentėti, šitiek nueiti – ir dėl ko gi? Tačiau atsakyti aš jam negalėjau, rasi susirgo. O jis pats neatsisakė.

Spingsulei žibant ant aslos miegojo kazachas i r kazachė. Pašoko, išsigando. Aš aiškinu: „Susirgo va mano žmogus, leiskit pasišildyti.

Mes – komandiruoti, iš grūdų paruošų. Mus valtim atkėlė iš ano kranto". Kazachas sako: „Gulkitės". Atsigulė Kolia ant kažkokio veltinio, priguliau ir aš dėl akių. Tatai – pirmoji mūsų pastogė per visą bėgimą, bet mane tiesiog degina nuo jos. Ne tik neužmiegu – nenuguliu. Jaučiuosi, tarytum mes patys save išdavėm, įlindom į spąstus.

Senis išėjo vienais apatiniais (kitaip aš būčiau sekęs pridurmu) ir ilgai nesirodo. Girdžiu – už užuolaidos kuždasi kazachiškai. Tai jaunimas. Klausiu: „Kas jūs? Bakenų prižiūrėtojai?" – „Ne, mes – Abajaus gyvulininkystės sovchozas, pirmaujantis respublikoje". Na ir vietelę pasirinkom, blogiau nebegali ir būti! Kur sovchozas – ten valdžia ir milicija. Ir dar pirmaujantis respublikoje! Vadinas, stengiasi...

Spusteliu ranką Koliai: „Aš prie valties, pasivyk. Su portfeliu". Garsiai sakau: „Be reikalo produktus ant kranto palikom". Išeinu į priemenę. Trukteliu lauko duris – užrakintos. Aha, aišku. Sugrįžtu, susijaudinęs pešteliu Kolią ir vėl prie durų. Durys sukaltos prastų dailidžių, apačioje viena lenta trumpesnė, perkišu ten ranką ir ilgai siekiu... Aha, basliu iš lauko užremtos. Nustūmiau jį.

Išeinu. Greičiau prie kranto. Valtis vietoje. Mėnulio pilnačiai šviečiant stoviu ir laukiu. Bet Kolios neregėti. Ak tu varge! Vadinasi, neturi valios atsikelti. Nors dar truputėlį pasišildyti. Arba sugriebė. Reikia eiti vaduoti.

Vėl kopiu į skardį. Prie manęs nuo trobos artėja ketvertas, vidury – Ždanokas. Eina susiglaudę (gal laiko jį?). Šaukia: „Žora!" (Vėl „Žora"!) Eikš čia! Reikalauja dokumentų!" O portfelio, kaip jam liepiau, rankose neturi.

Prieinu. Kažkas naujas kazachišku akcentu klausia: „Jūsų dokumentai?" Laikausi kiek galėdamas ramiau: „O jūs kas toks?" – „Aš – komendantas". – „Na ką gi, – sakau paskatinamu tonu, – eime. Dokumentus patikrinti visada ne pro šalį. Ten, troboje, ir šviesiau". Įėjome vidun.

Lėtai imu portfelį nuo aslos, prieinu prie spingsulės, taikausi, kaip geriau išsisukti ir išmauti, o patsai akis dumiu: „Dokumentus visada, prašom. Dokumentus patikrinti – kai kam ne pro šalį.

Atsarga gėdos nedaro. Pas mus, Grūdų paruošose, irgi buvo toks atsitikimas..." Jau laikausi durų rankenos – portfelis atsegtas. Susispietė apie mane. Kaip tvosiu komendantui pečiu kairėn, jis – ant senio, abudu pargriuvo. Jaunikliui – iš dešinės tiesiai į žiauną. Klykimas, spiegimas! Aš – „machmadera!" – ir su portfeliu puolu į vienas duris, į kitas. Čia Kolia iš priemenės man rėkia: „Žora! Laiko!" Jis įsikibo į durų staktą, o jį traukia vidun. Timptelėjau jį už rankos, negaliu išplėšti. Tuomet įsirėmiau koja į staktą ir taip trūktelėjau, kad Kolia perskrido per mane, o aš išsitiesiau. Ant manęs užgriuvo dviese. Nesuprantu, kaip aš iš po jų išsiritau. Neįkainojamas mūsų portfelis liko ten. Nukūriau tiesiai prie skardžio ir – šuoliais! Iš užpakalio rusiškai: „Kirviu jį! Kirviu!" Turbūt gąsdina, kitaip kalbėtų kazachiškai. Jaučiu, kad jau mane siekia rankomis. Kojos susipina, vos neišsitiesiu! Kolia jau prie valties. Rėkiu: „Stumk! Pats šok!" Jis įstumia, o aš pliūkšteliu iki kelių į vandenį, jau paskui šoku į valtį. Kazachai vandenin lįsti nesiryžta, laksto pakrante: „gyr gyr gyr gyr!" Šaukiu jiems: „Na ką? Pagavot, bjaurybės?"

Gerai, kad jie neturėjo šautuvo. Aš paleidau valtį pasroviui. Jie gargaliuoja, laksto pakrante, bet kelią jiems užtvėrė įlankėlė. Nusimoviau abejas kelnes – jūreiviškas ir kostiumines, gręžiu, danties ant danties nenutaikau. „Na ką, Kolia, pasišildėm" Tyli...

Aišku, kad su Irtyšium dabar reikia atsisveikinti. Kai prašvis, reikia spausti į krantą ir kapstytis iki Omsko pakeleivinėmis mašinomis. Juk jau nebetoli.

Portfelyje liko „katiuša" ir druska. O kur gauti skustuvą, ką jau ten išsidžiovinti? Antai pakrantėje – valtis, trobelė. Matyt, bakenų prižiūrėtojas. Išlipam į krantą, pasibeldžiam. Šviesos nedega. Storas vyriškas balsas: „Kas?" – „Leiskit pasišildyti! Vos nenuskendom, valtis apsivertė". Ilgai krapštosi, paskui atrakina duris. Priemenėje patamsy palei duris stovi drūtas senis, rusas, abiem rankom iškėlęs prieš mus kirvį. Pirmam tvos, nesustos! „Nebijokit, – įkalbinėju. – Mes iš Omsko. Buvom komandiruotėj, Abajaus sovchoze. Norėjom valtimi ligi žemupio rajono nuplaukti, bet aukštupy brasta ir tinklai

įmesti, mes neapsižiūrėjom, apsivertėm". Dar dėbso įtariai, nenuleisdamas kirvio. Kur jis man matytas, kokiame paveiksle? Bylinų senis – karčiai žili, galva žila. Pagaliau prašneko: „Tai, vadinas, į Železianką?" Kaip gerai, sužinojom ir kur esam. „Na taip, į Železianką. Bet svarbiausia – portfelis nuskendo, o ten buvo 150 rublių. Mėsos kolchoze nusipirkom, dabar nebe mėsa galvoj. Gal pirktumėt iš mūsų?" Ždanokas nuėjo mėsos atnešti. Senis įsileido mane į seklyčią, tenai žibalinė lempa, ant sienos – medžioklinis šautuvas. „Dabar jūsų dokumentus patikrinsim". Stengiuosi šnekėti žvaliau: „Dokumentus visada nešiojamės, gerai, kad viršutinėj kišenėj, nesušlapo. Aš – Stoliarovas Viktoras Aleksandrovičius, srities gyvulininkystės valdybos įgaliotinis". Dabar reikia greičiau perimti iniciatyvą. „O jūs kas?" – „Bakenų prižiūrėtojas". – „Vardas tėvavardis?" Čia Kolia atėjo, ir senis apie dokumentus nebeužsiminė. Pasakė, kad mėsos neturi už ką pirkti, o arbata pagirdyti galėtų.

Išsėdėjom pas jį kokią valandą. Jis pašildė skiedromis mums arbatos, davė duonos ir net atpjovė lašinių. Šnekėjomės apie Irtyšiaus farvaterį, už kiek pirkom valtį, kur ją parduoti. Daugiausia šnekėjo jis pats. Žvelgė protingomis atjaučiančiomis senomis akimis, ir man atrodė, kad jis viską supranta, tikras žmogus. Net knietėjo jam prisipažinti. Bet mums tai nebūtų pagelbėję: skustuvo jis tikrai neturėjo, patsai apžėlęs, kaip ir viskas miške vešliai auga. O jam saugiau buvo nežinoti, kitaip – „žinojai ir nepasakei".

Mes jam palikome savo veršienos, jis mums davė degtukų, išlydėjo ir paaiškino, kur katros pusės laikytis. Atsistūmėm nuo kranto ir greitai nusiyrėm, kad kuo toliau nusigautume per paskutinę naktį. Gaudė mus dešiniajame krante, užtat dabar daugiau laikėmės kairiojo. Mėnulis – virš mūsų kranto, bet dangus giedras, ir staiga matom, kad palei dešinįjį, statų ir miškingą, irgi pasroviui plaukia valtis, tiktai mes spėriau.

Ar tiktai ne operatyvinė grupė?.. Plaukiam lygia greta. Aš ryžausi veikti įžūliai, užguliau irklus, prisiartinau. „Kraštieti! Kur plauki?" – „Į Omską". – „O iš kur?" – „Iš Pavlodaro". – „Kodėl taip toli?" – „Suvisam, apsigyventi".

Kaip operui jo okuojantis balsas pernelyg naivus, atsakinėja mielai, matyt, netgi džiaugiasi žmogų sutikęs. Jo žmona miega valtyje, o jis naktį stumia irkluodamas. Įsižiūriu – ne valtis, o arba, mantos prigrūsta, ryšulių kalnai.

Greitai sumetu. Paskutinę naktį, paskutinėmis valandomis upėje – ir toksai susitikimas! Jeigu persikelia suvisam, vadinasi, turi ir produktų, ir pinigų, ir pasus, ir drabužių, net ir skustuvą. Ir niekas jų niekur nepasiges. Jis vienas, mudu dviese, žmonos galima neskaičiuoti. Aš pasiimu pasą, Kolia persirengs, atrodys kaip boba: mažas, barzda neželia, figūrą išraitysim. Tarp jų daiktų tikriausiai bus ir lagaminas – kad atrodytume tikri keliauninkai. Ir kiekvienas vairuotojas jau šįryt pavėžės mus iki Omsko.

Kada Rusijos upėse neplėšikaudavo? Pikta lemtis, kokią rasti išeitį? Po to, kai upėje palikom pėdsaką, tai vienintelis šansas, paskutinis. Gaila darbo skruzdę apgrobti – bet kas mūsų gailėjosi? Ar kas pasigailės?

Visa tai – akimoju galvoje, ir man, ir Ždanokui. Ir aš tik tyliai klausiu: „Hmm?" Ir jis tyliai: „Machmadera".

Aš vis labiau gretinuosi ir dabar jau stumiu jų valtį prie stataus kranto, prie tamsaus miško, skubu neprileisti prie upės posūkio – ten gali miškas baigtis. Viršininko tonu išdrožiu įsakymą:

– Dėmesio! Mes – Vidaus reikalų ministerijos operatyvinė grupė. Irkitės prie kranto. Dokumentų patikrinimas!

Irkluotojas paleido irklus: gal sutriko, o gal netgi apsidžiaugė – ne plėšikai, operatyvininkai.

– Prašom, – miksi, – galit ir šičia, vandeny, patikrinti.

– Pasakyta – prie kranto, vadinasi – prie kranto! Ir mikliai.

Priplaukėme krantą. Sustojom beveik valtis prie valties. Mes iššokom, jis vargais negalais rabždinasi per kraustulius, žiūrim – šlubuoja. Žmona atsibudo: „Dar toli?" Paduoda vyrelis pasą. „O karinis bilietas?" – „Aš invalidas, buvau sužeistas, išbrauktas iš įskaitos. Va čia pažyma..." Regiu – laivugalyje blykčioja metalas – kirvis. Duodu Koliai ženklą – paimti. Kolia metėsi pernelyg staigiai ir čiupo kirvį.

Boba užstaugė, pajuto. Aš griežtai: „Kas čia per riksmas? Nutilt! Mes ieškom bėglių. Nusikaltėlių. O kirvis irgi ginklas". Truputėlį apsiramino.

Duodu įsakymą Koliai:

– Leitenante! Nueikite į postą. Ten turėtų būti kapitonas Vorobjovas.

(Ir laipsnis, ir pavardė savaime atėjo į galvą, ir šit kodėl: mūsų bičiulis, kapitonas Vorobjovas, bėglys, liko sėdėti Ekibastuzo BUR'e.)

Kolia suprato: pasižiūrėti viršuje, ar nieko nėra, ar galima veikti. Ir nuskuodė į kalną. Aš kol kas klausinėju ir žiūrinėju. Sulaikytasis paslaugiai man pašviečia savo degtukais. Skaitau pasus ir pažymas. Ir amžius atitinka – invalidui dar nėra keturiasdešimties. Dirbo bakenų prižiūrėtoju. Dabar pardavė trobą, karvę. (Visus pinigus, žinoma, turi pasiėmęs.) Plaukia laimės ieškoti. Maža jiems buvo dienos, keliauja ir naktį.

Atvejis išskirtinis, atvejis retas, kaip tik todėl, kad jų niekur nepasiges. Bet ko mes norim? Ar mums reikia jų gyvybių? Ne, aš žmonių nežudžiau ir nenoriu. Tardytoją ar operą, kai jie mane kankina, – taip, bet negali pakilti ranka prieš paprastą darbo skruzdę. Paimti jų pinigus? Tik visai nedaug. Na, kaip nedaug? Dviem bilietams iki Maskvos. Ir maistui. Ir dar šį tą iš skarmalų. Jie dėl to nenuskurs. O jeigu nepaimtum jų dokumentų ir valties nepaimtum – ir susitartum, kad nepraneštų? Sunku patikėti? Bet kaip mums be dokumentų?

O jeigu paimsim iš jų dokumentus – jiems nieko kito neliks, tiktai pranešti. O kad jie nepraneštų – reikia juos čia pat surišti. Taip surišti, kad turėtume atsargai dvi tris paras.

Bet tuomet, vadinasi...?

Sugrįžo Kolia, davė ženklą, kad viršuje nieko nėra. Jis laukė, kada aš pasakysiu „machmadera!" Ką daryti?

Prieš akis stoja vergiška Ekibastuzo katorga. Ir ten – sugrįžti?.. Negi neturim teisės...?

Ir staiga – staiga kažkas lengvutis prisilietė prie mano kojų. Pažiūrėjau: toks mažas, baltas. Pasilenkiau, matau: baltas kačiukas. Jis iššoko iš valties, uodegytę užrietęs murkia ir glaustosi man apie kojas.

Jis mano minčių nežino.

Ir nuo to kačiuko prisilietimo pajutau, kad mano valia palūžo. Įtempta dvidešimt parų, nuo pat lindimo pro vielas, – tarytum trūko. Pajutau: nors ir ką Kolia man dabar sakytų, aš ne tik negalėčiau jiems atimti gyvybės, bet ir kruvinu prakaitu uždirbtų pinigų.

Išlaikydamas griežtą toną:

– Na, laukit šičia, tuojau išsiaiškinsim!

Mes kopiam aukštyn į skardį, mano rankoje jų dokumentai. Sakau Koliai, ką galvoju.

Jis tyli. Nesutinka su manim, bet tyli.

Šit kaip yra: *jie* gali atimti laisvę kiekvienam, ir jų sąžinė nesusvyruos. O jei mes savo įgimtą laisvę norim atsiimti, – už tai iš mūsų reikalauja mūsų gyvybės ir gyvybės visų tų, kuriuos sutiksim savo kelyje.

Jie viską išdrįsta, o mes – ne. Šit kodėl *jie* stipresni už mus. Nesusitarę leidžiamės žemyn. Prie valties šlubis. „Kur žmona?" – „Išsigando, nulėkė į mišką".

– Pasiimkite savo dokumentus. Galite plaukti toliau.

Dėkoja. Rikteli miškan:

– Ma-arja! Grižk atgal! Žmonės – geri. Plaukiam.

Mes atsistumiam nuo kranto. Aš greitai iriu. Šlubis, darbo skruzdė, susigriebia ir šaukia man pridurmu:

– Draugas viršininke! O štai vakar matėm tokius du – tikri banditai. Jei būtume žinoję, būtume sučiupę, nenaudėlius!

– Na tai pasigailėjai? – klausia Kolia.

Tyliu.

* * *

Nuo tos nakties – ar nuo tada, kai užėjom pasišildyti, ar kai pamatėm baltą kačiuką – visas mūsų bėgimas užsikirto. Kažko mes nustojom – pasitikėjimo? miklumo? sumanumo? gebėjimo sutartinai spręsti? Dabar, prieš pat Omską, pradėjome daryti klaidas ir kiekvienas lenkti į savo pusę. O tokie bėgliai jau toli nenubėgs.

Paryčiui metėm valtį. Dieną pramiegojom šieno kaugėje, bet neramiai. Sutemo. Užsimanėm valgyti. Išsivirtume mėsos, bet traukdamiesi

pametėm kibirą. Aš nusprendžiau kepti. Pasipainiojo traktoriaus sėdynė – bus keptuvė. O bulves kepsim ant žarijų.

Šalimais stovėjo aukšta šieno palapinė – pjovėjų palikta. Per tą proto aptemimą, kuris šiandien mane ištiko, aš kažkodėl nusprendžiau, kad patogu sukurti laužą palapinėje: iš niekur nebus matyti. Kolia nenori jokios vakarienės: „Eikim toliau!" Susikivirčijom, nesiseka.

Vis dėlto aš sukūriau ugnį palapinėje, bet per daug pridėjau. Ir kad plykstelės visa palapinė, vos suspėjau išropoti. O ugnis persimetė į kaugę, blykstelėjo kaugė – ta pati, kurioje mes visą dieną praleidom. Staiga pagailo man to šieno – kvapnaus, prielankaus mums. Suskatau jį mėčioti, raičiotis po žemę stengdamasis užgesinti ugnį, kad toliau neplistų. Kolia sėdi atokiau, supykęs, nepadeda.

Kokį aš užtaisiau pėdsaką! Kokia pašvaistė! – per daug kilometrų matyti. O dar čia *diversija*. Už bėgimą mums duos tuos pačius dvidešimt penkerius, kuriuos jau turim. O už „diversiją" su kolchozo šienu – gali prikirpti ir *mirties bausmę*, jei tik panorės.

O svarbiausia – kiekviena klaida stumia į naujas klaidas, netenki pasitikėjimo, nebesugebi įvertinti situacijos.

Palapinė sudegė, tačiau bulvės iškepė. Pelenai vietoj druskos. Pavalgėm.

Naktį ėjom. Aplenkėm didelį kaimą. Radom kastuvą. Pasiėmėm dėl viso pikto. Pasukome arčiau Irtyšiaus. Ir kelią pastojo užutėkis. Vėl aplenkti? Apmaudu. Paieškojom – radom valtį be irklų. Nieko, kastuvas vietoj irklo. Perplaukėm užutėkį. Tada aš prisirišau kastuvą diržu už nugaros, kad kotas kyšotų kaip šautuvo vamzdis. Tamsoje lyg medžiotojai.

Netrukus susidūrėm su kažkuo. Į šalį... Jis: „Petro!" – „Apsirikai, ne Petro!"

Ėjom visą naktį. Miegojom vėl kaugėje. Pabudino garlaivio švilpukas. Išlindom: ne taip toli prieplauka. Sunkvežimiais tenai gabena arbūzus. Arti Omskas, arti Omskas. Metas skustis ir prasimanyti pinigų.

Kolia mane ėda: „Dabar prapultis. Kam reikėjo ir bėgti, jeigu jų gaila? Mūsų likimas kybo ant plauko, o tau gailestis. Dabar prapultis".

Jo teisybė. Dabar tai atrodo taip beprasmiška: nei skustuvo, nei pinigų, o galėjom viską turėti – mes nepaėmėm. Tiek metų veržtis ištrūkti, tiek gudrybių prigalvoti, lįsti pro vielas ir laukti šūvio į nugarą, šešias dienas išbūti be vandens, dvi savaites eiti per dykumą – ir nepaimti to, ką turėjai rankose! Kaip įžengti į Omską nesiskutusiam? Kuo važiuosim iš Omsko toliau?..

Tysom dieną šieno kaugėje. Žinoma, miegoti negalim. Kokią penktą valandą popiet Ždanokas sako: „Eiva dabar, apsidairysim, kol šviesu". Aš: „Nieku gyvu!" Jis: „Bet jau greit bus mėnuo, kai bėgam! Tu – apsidraudėlis! Va išlendu ir einu vienas". Grasinu: „Žiūrėk, kad negautum peiliu!" Bet aišku, aš peiliu nedursiu.

Aprimo, guli. Ūmai nusirita nuo kaugės ir eina. Ką daryti? Taip ir išsiskirti? Stryktelėjau ir aš, nusekiau iš paskos. Einam tiesiog šviesoje, keliu palei Irtyšių. Susėdom ant kaugės, svarstom: jeigu dabar su kuo nors susidursim, jau negalima paleisti ligi tamsos, kad neįduotų. Kolia neatsargiai išlėkė – ar tuščias kelias? – čia vaikinas jį ir pastebėjo. Buvom priversti tą žmogų pašaukti: „Eikš, drauguži, užsirūkysim iš to sielvarto!" – „O koks čia jums sielvartas?" – „Nagi va, leidomės su svainiu valtimi atostogų, aš pats iš Omsko, o jis iš Pavlodaro laivų remonto ganyklos, šaltkalvis, – tai naktį valtis atitrūko ir nuplaukė, beliko va, kas ant kranto buvo. O kas tu?" – „Aš bakenų prižiūrėtojas". – „Ar niekur mūsų valties nematei? Gal melduose?" – „Ne". – „O kur tavo postas?" – „Ana ten", – rodo į namuką. „Užeitume pas tave, mėsos išsivirtume. Ir nusiskustume".

Einam. Bet, pasirodo, tas namukas – kito bakenų prižiūrėtojo, kaimyno, o mūsiškio – dar už kokių trijų šimtų metrų. Vėl ne vienas. Vos įžengėme vidun – ir kaimynas dviračiu atvažiuoja, medžioklinį šautuvą užsikabinęs. Šnairuoja į mano šerius, klausinėja apie gyvenimą Omske. Mane, katorgininką, klausinėti apie gyvenimą laisvėje! Memlenu kažką, daugiausia – kad butų trūksta, produktų trūksta, pramonės prekių trūksta, su šituo turbūt neprašausi. Jis raukosi, prieštarauja, pasirodo – partinis. Kolia verda sriubą, reikia mums prisikirsti atsargai, gali iki Omsko nebetekti.

Kankynė laukti, kol sutems. Nei vieno, nei kito negalima paleisti. O jeigu dar ateis trečias? Bet štai abudu ketina plaukti šviesų dėlioti. Siūlomės į talką. Partietis kratosi: „Aš tik dvi šviesas paliksiu, ir man reikia į kaimą, šeimai žabų nugabenti. Bet dar čia užsuksiu". Duodu Koliai ženklą – akių nenuleisti nuo partiečio, vos tiktai kas – į krūmus. Parodau, kur susitinkam. Pats plaukiu su mūsiškiu. Iš valties apžiūrinėju vietovę, teiraujuosi, kiek kilometrų iki kur. Sugrįžtam sykiu su kaimynu. Tai ramina: mūsų įduoti bus dar nespėjęs. Netrukus jis tikrai pasirodė su žabų ryšuliu. Bet toliau nesiskubina, sėdasi Kolios sriubos paragauti. Neišeina. Na ką daryti? Čiupti abudu? Vieną į rūsį, kitą prie lovos?.. Abudu turi dokumentus, anas dviratį ir šautuvą? Štai koks bėglio gyvenimas – tau maža paprasto svetingumo, tu dar turi atiminėti jėga...

Staiga – sugirgžda irklų įkabos. Žiūriu pro langą – trise atsiiria, tai jau teks penketas dviem. Mano šeimininkas išeina, tuojau pat grįžta bidonų. Sako: „Seniūnas atgabeno žibalo. Keista, kad pats atplaukė, juk šiandien sekmadienis".

Sekmadienis! Mes užmiršom skaičiuoti savaitės dienas, mums jos skyrėsi ne tuo. Sekmadienio vakarą mes ir pabėgom. Vadinasi, jau lygiai trys savaitės! Kas ten lageryje?.. Šunauja jau nustojo vilties mus sučiupti. Per tris savaites, jeigu būtume nurūkę mašina, jau seniai būtume galėję įsitaisyti kur nors Karelijoje, Baltarusijoje, turėti pasą, dirbti. O jeigu gerai seksis – dar toliau į vakarus... Ir kaip apmaudu pasiduoti dabar, po trijų savaičių!

„Na, Kolia, prisišveitėm, – dabar ir patupėti spiria?" Lendam į krūmus ir iš ten stebim: mūsų šeimininkas ima žibalą iš atplaukusios valties, ten prieina ir partietis kaimynas. Apie kažką šnekasi, bet mums negirdėti.

Nuplaukė. Kolią greitai siunčiu į namuką, kad bakenų prižiūrėtojai vieni apie mus nesišnekėtų. Pats tyliai slenku prie šeimininko valties. Kad nežvanginčiau grandinės, įsiręžęs ištraukiu patį kuolą. Apskaičiuoju laiką: jeigu bakenų prižiūrėtojų seniūnas nuplaukė apie mus pranešti, jam septyni kilometrai ligi kaimo, vadinasi, maž-

daug keturiasdešimt minučių. Jei kaime raudonieji antpečiai, jiems susiruošti čionai ir mašina atlėkti – dar penkiolika minučių.

Einu į namuką. Kaimynas vis neišeina, nebaigia šnekų. Labai keista. Vadinasi, čiupti reikės abu iškart. „Na, Kolia, gal eime prieš miegą nusiprausti?" (Reikia susitarti.) Vos tik išeinam – tyloje girdėti batų trepsėjimas. Susilenkiam ir prietemoje (mėnuo dar nepatekėjo) matom, kaip pro krūmus vorele bėga žmonės, apsupa namuką.

Sušnibždu Koliai: „Prie valties!" Skutu prie upės, nusiritu nuo skardžio, klumpu ir šit jau prie valties. Kiekviena sekundė brangi – o Kolios nėra! Na kur, kur jis pasidėjo? Ir palikti jo negaliu.

Galų gale pakrante tiesiai į mane atlekia tamsoje. „Kolia, tu?" Ugnis! Šūvis visai iš arti! Aš kaskadiniu šuoliu (rankos į priekį) plasteliu valtin. Nuo skardžio – automatų papliūpos. Šaukia: „Vieną nupylėm". Pasilenkia: „Sužeistas?" Vaitoju. Ištempia, veda. Šlubčioju (jeigu sužeistas – mažiau muš). Tamsoje nepastebimai sviedžiu į žolę du peilius.

Viršuje raudonieji antpečiai klausia pavardės. „Stoliarovas". (Gal dar kaip nors ištrūksiu. Taip nesinori pasakyti savo pavardės, juk tada – galas laisvei.) Kerta per veidą: „Pavardė!" – „Stoliarovas". Įvelka į pirkią, išrengia iki pusiaujo, viela suveržia rankas už nugaros, ji įsirėžia. Įremia į pilvą durtuvus. Iš po vieno nuteka kraujo srovelė. Milicininkas, vyresnysis leitenantas Sabotažnikovas, kuris mane paėmė, naganu duria į veidą, matau atlaužtą gaiduką. „Pavardė!" Na, bergždžia priešintis. Pasisakau. „Kur antras?" Krato naganą, durtuvai sminga gilyn: „Kur antras?" Džiaugiuosi dėl Kolios ir tvirtinu: „Buvom kartu, turbūt nušautas".

Atėjo operas su žydrais apvadais, kazachas. Pastūmė mane surištą ant lovos ir pusiau gulintį įniko tolygiai mušti per veidą – dešine, kaire, dešine, kaire, lyg plaukdamas. Nuo kiekvieno smūgio galva trinkt į sieną. „Kur ginklas?" – „Koks ginklas?" – „Jūs turėjot šautuvą, naktį jus matė". Tai tas naktinis medžiotojas, irgi išdavė... „Ten kastuvas buvo, o ne šautuvas!" Netiki, muša. Ūmai lengva pasidarė – netekau sąmonės. Kai atsipeikėjau: „Na žiūrėk, jei ką iš mūsiškių sužeis – tave vietoj pribaigsim!"

(Jie tarytum nujautė – Kolia iš tiesų turėjo šautuvą! Išaiškėjo paskui: kai aš Koliai pasakiau – „prie valties", jis nukūrė kiton pusėn, į krūmus. Paaiškino nesupratęs... Kur tau, jis visą dieną netvėrė atsiskirti, štai ir atsiskyrė. Ir dviratį įsidėmėjo. Išgirdęs šūvius, metėsi tolyn nuo upės ir nušliaužė atgal, iš kur mudu čionai atėjom. Jau kaip reikiant sutemo, ir kol visa šutvė spietėsi apie mane, jis atsistojo visu ūgiu ir nubėgo. Bėgo ir verkė – manė, kad mane nudėjo. Taip jis pribėgo iki to antrojo namuko, kaimyno. Koja iškūlė stiklą, ėmė ieškoti šautuvo. Apčiuopė jį ant sienos, ir krepšį su šoviniais. Užtaisė. Sako, dingtelėjo tokia mintis: „Atkeršyti? Nusekti paskui juos ir iššaudyti už Žorą?" Tačiau persigalvojo. Susirado dviratį, susirado kirvį. Iš vidaus sukapojo duris, prisipylė krepšį druskos (tai pasirodė svarbiausia, o gal nebuvo kada svarstyti) – ir nuvažiavo pirma šunkeliu, paskui per kaimą, pro pat kareivius. Jiems nė į galvą neatėjo.)

O mane surištą paguldė vežiman, du kareiviai atsisėdo ant manęs ir šitaip nuvežė į sovchozą, už kokių dviejų kilometrų. Čia buvo telefonas, juo eigulys (jis buvo valtyje su bakenų prižiūrėtojų seniūnu) išsikvietė raudonuosius antpečius, – todėl taip greitai jie ir atsirado, kad buvo pranešta telefonu, šito aš nebuvau numatęs.

Su tuo eiguliu čia įvyko nuotykis, apie kurį pasakoti lyg ir nemalonu, bet sugautajam būdinga: man reikėjo nusišlapinti, o juk kažkas čia turėjo man padėti, labai intymiai padėti, nes mano rankos buvo užlaužtos atgal. Kad automatininkams nereikėtų žemintis, eiguliui ir liepė eiti su manim. Tamsoje paėjėjom truputį toliau nuo automatininkų, ir jis asistuodamas paprašė mane atleidimo už išdavystę: „Tokia mano tarnyba. Kitaip negalėjau".

Aš nieko neatsakiau. Kas ten žino. Išduodavo mus ir dėl tarnybos, ir be tarnybos. Visi, kelyje sutikti, mus išduodavo, išskyrus tą žilagalvį senovišką senį.

Troboje prie vieškelio sėdžiu aš išrengtas ligi pusiaujo, surištas. Baisiai noriu gerti, neduoda. Raudonieji antpečiai kaip žvėrys, kiekvienas taikosi buože užtvoti. Bet čia taip lengvai neužmuš: užmušti gali, kai jų mažai, kai liudytojų nėra. (Galima įsivaizduoti, kaip

įsiutę. Šitiek dienų be atokvėpio zujo, naršė po vandenį melduose ir mito vienais konservais, be jokio karštimo.)

Troboje visa šeimyna. Maži vaikiūkščiai spokso akis išpūtę, bet prieiti artyn bijo, net dreba. Milicijos leitenantas sėdi, geria su šeimininku degtinę, patenkintas laimikiu ir būsimu apdovanojimu. „Ar tu žinai, kas jis toks? – giriasi šeimininkui. – Pulkininkas, žymus amerikiečių šnipas, garsus banditas. Jis bėgo į Amerikos atstovybę. Kelyje jie žmones užmušinėjo ir valgė".

Ko gero, jis ir pats tuo tiki. MVD paleido apie mus tokius gandus, kad lengviau būtų gaudyti, kad visi pranešinėtų. Maža jiems valdžios, ginklų, operatyvumo, – reikia dar ir šmeižto.

(O keliu pro mūsų trobą lyg niekur nieko važiuoja sau dviračiu Kolia, persimetęs šautuvą per petį. Jis mato ryškiai apšviestą trobą, priebutyje – rūkančius triukšmingus kareivius, prieš langus – išrengtą mane. Ir mina pedalus į Omską. O ten, kur mane sučiupo, krūmus visą naktį bus apgulę kareiviai ir rytą naršys. Dar niekas nežino, kad gretimais gyvenančiam bakenų prižiūrėtojui dingo dviratis ir šautuvas, tikriausiai jis irgi išsitrenkė paūžti ir pasigirti.)

Pasimėgavęs savo sėkme, vietos mastu negirdėta, milicijos leitenantas duoda įsakymą pristatyti mane į kaimą. Vėl įmeta į vežimą, dangina į kardomojo kalėjimo kamerą, – kur tik jų nėra! prie kiekvieno kaimo sovieto. Du automatininkai budi koridoriuje, du po langu! – amerikiečiams šnipinėjęs pulkininkas! Rankas atrišo, bet liepia gulėti ant grindų vidury kameros, nė į vieną sieną nesiremti. Šitaip, pliku stuomeniu ant grindų, praleidžiu spalio naktį.

Rytą ateina kapitonas, akimis mane kiaurai varsto. Numeta man kitelį (kitus mano daiktus jau pragėrė). Negarsiai ir žvilgčiodamas į duris duoda keistą klausimą:

– Iš kur tu mane pažįsti?

– Aš jūsų nepažįstu.

– Bet iš kur tu žinojai, kad paieškoms vadovauja kapitonas Vorobjovas? Ar tu žinai, niekše, į kokią padėtį tu mane pastatei?

Jis – Vorobjovas! Ir – kapitonas! Tenai, naktį, kai mes pasivadinom operatyvine grupe, aš pasakiau kapitono Vorobjovo pa-

vardę, mano pasigailėtas darbo skruzdė viską stropiai pranešė. Ir dabar kapitono laukia nemalonumai. Jei persekiotojų viršininkas susisaistęs su bėgliu, ko čia stebėtis, kad tris savaites negali pagauti!..

Dar įgriūva gauja karininkų, rėkauja ant manęs, klausinėja ir apie Vorobjovą. Sakau – atsitiktinumas.

Vėl viela surišo rankas, ištraukė iš pusbačių raištelius ir dieną nuvarė per kaimą. Apsuptą – dvidešimties automatininkų. Išvirto iš trobų visas kaimas, bobos galvas linguoja, vaikiūkščiai lekia iš paskos, klykauja:

– Banditas! Sušaudyt varo!

Man rankas pjauna viela, kas žingsnis pusbačiai smukčioja, bet aš iškeliu galvą ir išdidžiai atvirai žvelgiu į žmones, tegu mato, kad esu doras žmogus.

Čia mane varė išstatę parodai, kad tos bobos ir vaikigaliai įsimintų (dar dvidešimt metų ten legendas pasakos). Kaimo gale įstūmė į paprastą pliką sunkvežimio kėbulą senomis atsišerpetojusiomis lentomis. Penki automatininkai susėdo prie kabinos, kad nenuleistų nuo manęs akių.

Ir štai visus kilometrus, kuriais mes taip džiaugėmės, visus kilometrus, skiriančius mus nuo lagerio, dabar man teks kratytis atgal. O aplinkiniu automobilių keliu jų susidarys penki šimtai. Man uždeda antrankius, jie suveržti kiek tik įmanoma. Rankos – už nugaros, ir veido prisidengti neturiu kuo. Guliu ne kaip žmogus, o kaip stuobrys. Taip jie mus ir vadina.

Ir kelias subjuro – lietus, mašiną per duobes mėto. Nuo kiekvieno krestelėjimo mano galvą, veidą tranko į kėbulo dugną, braižo, varo rakštis. Ne tik negaliu rankomis apsaugoti veido, bet ir jas pačias baisiausiai rėžo, kai kresteli, lyg antrankiai plaštakas pjautų. Mėginu keliais nuropoti prie borto ir atsisėsti nugara atsirėmęs į jį. Veltui! – neturiu kuo laikytis, ir nuo pirmo smarkaus krestelėjimo mane ima svaidyti po kėbulą, ir šliaužiu kaip pakliuvo. Kartais taip

bloškia ir trenkia į lentas, kad, rodos, žarnos atitrūks. Aukštielninkam neįmanoma: plaštakas plėšia. Verčiuosi ant šono – blogai. Atsigulu kniūbsčias – blogai. Stengiuosi išriesti sprandą ir taip pakelti galvą, apsaugoti nuo smūgių. Bet sprandas įsmilksta, galva nusvyra ir veidu daužosi į lentas.

Ir penki konvojininkai abejingai žiūri, kaip aš kankinuosi.

Ta kelionė įeis į jų dvasios ugdymą.

Leitenantas Jakovlevas, važiuojantis kabinoje, sunkvežimiui sustojus užmeta akį į kėbulą ir išsišiepia: „Na, nepabėgsi?" Aš prašau leisti man nusilengvinti, o jis žvengia: „Na ir varyk į kelnes, bene mes neleidžiam!" Aš prašau nuimti antrankius, o jis juokiasi: „Nepakliuvai tu tam vaikinui, po kurio kojom per zoną perlindai. Tau jau būtų po viskam".

Išvakarėse aš džiaugiausi, kad gavau į kailį, bet dar „ne tiek, kiek užsidirbau". Bet kam nusimušti kumščius, jeigu viską padarys sunkvežimio kėbulas? Visame mano kūne neliko nė menkiausios nesudaužytos vietelės. Rankas pjauna. Galva plyšta nuo skausmo. Veidas sumuštas, pilnas rakščių nuo lentų, oda nudraskyta[1].

Važiuojam visą dieną ir kone visą naktį.

Kai aš palioviau grūmęsis su kėbulu ir jau kaip negyvo galva trinksėjo į lentas, vienas konvojininkas neištvėrė – pakišo man po galva maišą, truputį atleido antrankius ir pasilenkęs sušnibždėjo: „Nieko, greitai atvažiuosim, pakentėk". (Kas vaikiną paveikė? Kieno jis buvo išauklėtas? Manyčiau, tik jau ne Maksimo Gorkio ir ne savo kuopos politruko.)

Ekibastuzas. Sargybiniai apsupa. „Išlipk!" Negaliu atsikelti. (O jeigu būčiau atsikėlęs, čia pat būtų dar mane *apdoroję* iš džiaugsmo.) Nuleido bortą, išvilko ant žemės. Susirinko ir prižiūrėtojai – pavėpsoti, pasišaipyti. „Ak tu, *agresoriau*!" – riktelėjo kažkas.

Pertempė per vachtą ir į kalėjimą. Įstūmė ne į vienutę, o iškart į kamerą, – kad mėgėjai veržtis laisvėn į mane pasižiūrėtų.

[1] Be to dar, Tennas sirgo hemofilija. Bėgo viskuo rizikuodamas, o vienas įbrėžimas galėjo kainuoti jam gyvybę.

Kameroje mane rūpestingai paėmė ant rankų ir užkėlė ant viršutinių gultų. Tiktai valgyti iki rytmetinio davinio jie nieko neturėjo.

O Kolia tą naktį važiavo toliau į Omską. Nuo kiekvienos mašinos, išvydęs žibintus, pasukdavo dviratį į stepę ir ten guldavo. Paskui atokiame vienkiemyje įsigavo į vištidę ir patenkino savąją bėglio svajonę – trims vištoms nusuko galvas, susidėjo į maišą. O kai kitos pašėlo kudakuoti – nuskubėjo toliau.

Tas neryžtingumas, kuris išklibino mus po mūsų didžiųjų klaidų, dabar, mane sugavus, dar labiau Kolią apėmė. Nepastovus, jautrus, jis toliau jau bėgo iš nevilties, gerai nesuvokdamas, ką reikėtų daryti. Nepagalvojo apie paprasčiausią dalyką – kad šautuvo ir dviračio tikrai jau pasigedo, šie jo nebemaskuoja ir jau iš pat ryto reikia juos mesti kaip per daug aiškius ženklus; ir kad prie Omsko jam reikia artintis ne iš tos pusės ir ne plentu, o dideliu lanku apsukus miestą, dykvietėmis ir galukiemiais. Šautuvą ir dviratį reikėtų greitai parduoti – štai ir pinigai. O jis pusdienį pratupėjo krūmuose prie Irtyšiaus, bet vėl neiškentė ligi nakties ir nuvažiavo takeliais paupiu. Labai galimas dalykas, kad per vietos radiją jau buvo paskelbtos jo žymės, Sibire dėl šito ne taip varžomasi kaip Europinėje dalyje.

Privažiavo prie kažkokio namuko, įėjo. Ten buvo senė ir trisdešimtmetė duktė. Ir dar ten buvo radijas. Nuostabus sutapimas – balsas per radiją dainavo:

Ir bėgo jis iš Sachalino
Siauru vingriu žvėrių taku...

Kolia susigraudino, pabiro ašaros. „Kokia bėda tave ištiko?" – paklausė moterys. Nuo jų užuojautos Kolia visai atvirai pratrūko verkti. Jos ėmė guosti. Jis aiškino: „Vienui vienas. Visų apleistas". – „Tai vesk, – lyg juokais, lyg rimtai tarė senė. – Maniškė irgi viengungė". Kolia dar labiau susileido, pradėjo žvilgčioti į nuotaką. Ši pakreipė šneką rimtai: „Ar pinigų degtinei turi?" Iškrapštė Kolia paskutinius rublelius, nesusidaro. „Na, pridėsiu". Išėjo. „A, – pri-

siminė Kolia, – aš gi kurapkų prišaudžiau. Virk, uošve, šventinius pietus". Bobulė paėmė: „Bet juk čia vištos!" – „Na, vadinasi, tamsoje neįžiūrėjau šaudamas". – „O kodėl kaklai nusukti?.."

Paprašė Kolia užrūkyti, – senė už machorką prašo iš jaunikio pinigų. Nusiėmė Kolia kepurę su snapeliu, senė persigando: „Ar tik tu ne kalinys, skustagalvis? Eik sau, kol galva ant pečių. Pareis duktė – įduosim tave!"

Ir sukasi Koliai galvoje visą laiką: kodėl mums plaukiant Irtyšium laisvųjų pagailo, o laisviesiems mūsų negaila? Nusikabino nuo sienos maskvietišką striukę (lauke atvėso, o jis vienu kostiumu), apsivilko – kaip tik. Bobulė spiegia: „Įduosiu milicijai!" O Koliai pro langą matyti: duktė eina ir kažkas su ja dviračiu. Jau paskundė!

Vadinasi – „machmadera!" Griebė šautuvą ir bobulei: „Į kampą! gulkis!" Atsistojo prie sienos, leido tiedviem įeiti pro duris ir liepia: „Gulkis!" Ir vyrui: „O tu padovanok man batus vestuvėms! Nusimauk po vieną!" Matydamas atstatytą šautuvą, tas nusimovė aulinius, Kolia juos apsiavė, nusviedė suplyšusius lagerio batpalaikius ir pagrasino, kad jeigu kas jį paseks – gaus kulką.

Ir nuvažiavo dviračiu. Bet vyriškis nusivijo jį savuoju. Kolia stryktelėjo, šautuvą prie peties: „Stok! Mesk dviratį! Pasitrauk!" Nuginė, priėjo, stipinus sulaužė, padangą peiliu perrėžė, o pats nuvažiavo.

Veikiai įsuko į plentą. Priekyje Omskas. Taip tiesiai ir važiuoja. Šit ir autobuso stotelė. Daržuose moterys bulves kasa. Iš užpakalio prisiplakė motociklas, jame trys juodadarbiai su šimtasiūlėmis. Burzgė burzgė, staiga užlėkė ant Kolios ir priekaba jį partrenkė. Šoko nuo motociklo, užsibloškė ant Ždanoko ir pistoletu jam per galvą.

Moterys iš daržo suklykė: „Už ką jūs jį? Ką jis jums padarė?!"

Iš tiesų – *ką jis jiems padarė*?..

Tačiau neįmanoma žmonėms paaiškinti, kas kam ką padarė ir dar padarys. Po šimtasiūlėmis visi trys vilkėjo karine uniforma (operatyvinė grupė para po paros budėjo keliuose į miestą). Ir moterims buvo atrėžta: „Čia – žmogžudys". Užvis lengviausia. Ir moterys, tikėdamos Įstatymu, nuėjo kasti savo bulvių.

O operatyvinė grupė pirmiausia svargetą bėglį paklausė, ar jis turi pinigų. Kolia sąžiningai atsake, kad ne. Pradėjo ieškoti ir vienoje naujosios jo „maskvinukės" kišenėje rado 50 rublių. Juos atėmę, privažiavo prie valgyklos, pravalgė ir pragėrė. Beje, pašėrė ir Kolią.

Taip mes *prisišvartavom* kalėjime ilgam, teismas buvo tik kitų metų liepą. Devynis mėnesius *tinome* lagerio kalėjime, protarpiais mus tempdavo tardyti. Tardė režimo viršininkas Mačechovskis ir operatyvinis įgaliotinis leitenantas Vainšteinas. Tardydami stengėsi išklausti: kas iš kalinių mums padėjo? kas iš laisvųjų, „kaip buvo su mumis susitarę", bėgimo momentu išjungė šviesą? (Jau mes jiems neaiškinom, kad planas buvo kitoks, o šviesos užgesinimas mums tiktai sukliudė.) Kur buvo mūsų slapta susitikimo vieta Omske? Per kokią sieną ketinome bėgti toliau? (Jiems netilpo galvoje, kad žmonės norėtų pasilikti tėvynėje.) „Mes bėgom į Maskvą, į CK, papasakoti apie nusikalstamus areštus, štai ir viskas!" Netiki.

Nieko „įdomaus" neišgavę, vijo mums įprastinę bėglio virvę 58-14 (kontrrevoliucinis sabotažas); 59-3 (banditizmas); birželio ketvirtosios įsakas, 1-2 straipsnis (vagystė, padaryta vagių gaujos); tas pats įsakas, 2-2 straipsnis (plėšimas, susijęs su prievarta, pavojinga gyvybei); 182-asis straipsnis (šaltojo ginklo pasidirbimas ir nešiojimas).

Bet visa ši bauginanti straipsnių virtinė negrėsė mums sunkesniais pančiais, negu jau turėjome. Teismo bausmė, seniai peržengusi bet kokias sveiko proto ribas, pagal tuos straipsnius žadėjo mums tuos pačius dvidešimt penkerius metus, kuriuos galėjo gauti baptistas už savo maldą ir kuriuos mes turėjom ir be jokio bėgimo. Taigi dabar per patikrinimą mes tiesiog turėsim sakyti: „bausmė baigsis" ne 1973, 1975 metais. Tarytum 1951-aisiais mes būtume galėję pajusti tą skirtumą!

Tiktai vienas tardymo posūkis buvo pavojingas – kai mus žadėjo teisti kaip ekonomikos *griovėjus*. Tas nekaltas žodis buvo pavojingesnis už nuzulintus „sabotažininkas, banditas, plėšikas, vagis". Tas žodis reiškė mirties bausmę, įvestą prieš metus.

O griovėjai mes buvom todėl, kad *griovėm* liaudies valstybės ekonomiką. Kaip tardytojai mums paaiškino, mums sugauti buvo išleista 102 tūkstančiai rublių; keletą dienų stovėjo kai kurie darbo objektai (kalinių nevedė į darbą, nes jų konvojus buvo pasiųstas mūsų gaudyti); 23 mašinos su kareiviais dieną naktį siuvo po stepes ir per tris savaites išeikvojo metinį benzino limitą; operatyvinės grupės buvo pasiųstos į visus artimiausius miestus ir kaimus; buvo paskelbta sąjunginė paieška ir po šalį išsiuntinėta 400 mano ir 400 Kolios fotografijų.

Visą tą sąrašą mes išklausėme su pasididžiavimu...

Taigi mums davė po dvidešimt penkerius.

Kai skaitytojas paims į rankas šią knygą, – tikriausiai tas mūsų bausmės laikas dar nebus pasibaigęs...

Kol skaitytojas šią knygą į rankas paims, – o Georgijus Tennas, atletas ir net atletikos teoretikas, mirė 1967 metų spalio 22 dieną nuo ūmai prisimetusio vėžio. Jis gulėjo taip trumpai, kad vos suspėjo perskaityti šiuos skyrius ir jau stingstančiais pirštais ištaisyti. Ne tokią jis įsivaizdavo ir draugams nupasakojo savo mirtį! Kaip kitados planuodamas pabėgimą, taip jis užsidegdavo nuo minties mirti kovos lauke. Jis sakė, kad prieš mirdamas būtinai *išsives* kartu dešimt galvažudžių, o pirmučiausia – *Viačiką Rudadantį* (Molotovą) ir dar būtinai – Chvatą (Vavilovo tardytoją). Tai reiškė – ne nušauti, o nubausti, jeigu jau valstybės įstatymas žudikus saugo. „Po pirmųjų tavo šūvių tau gyvenimas jau atsiperka, – sakė Tennas, – ir tu džiugiai *viršiji planą*". Bet liga užklupo netikėtai, neleisdama pasiieškoti ginklo ir akimoju atimdama jėgas. (Ir argi jis būtų galėjęs nušauti? Ar nebūtų buvę kaip su baltuoju kačiuku?..) Jau ligonis išnešiodavo Tennas mano laiškus rašytojų suvažiavimui po įvairias Maskvos pašto dėžutes. Jis panoro būti palaidotas Estijoje. Pastorius irgi buvo senas kalinys – ir Hitlerio, ir Stalino lagerių.

O Molotovas liko saugiai sklaidyti senų laikraščių ir rašyti savųjų budelio memuarų. O Chvatas – ramiai leisti pensijos Gorkio gatvės name Nr. 41.

Ir dar po Tenno bėgimo – metams buvo išvaikyta (už nelemtą skečą) KVČ meno saviveikla.

Mat kultūra – geras dalykas. Bet kultūra turi tarnauti priespaudai, o ne laisvei.

Aštuntas skyrius

BĖGIMAI VADOVAUJANTIS MORALE IR BĖGIMAI VADOVAUJANTIS INŽINERIJA

Į bėgimus iš pataisos darbų lagerių, jeigu nebūdavo bėgama kur nors į Vieną arba per Beringo sąsiaurį, Gulago tvarkytojai ir Gulago instrukcijos, matyt, žiūrėjo nuosaikiai. Jie laikė bėgimą stichišku reiškiniu, aplaidumu, kurio pernelyg dideliame ūkyje neišvengsi, – panašiai kaip gyvulių kritimo, medienos nuskendimo, pusinės plytos vietoj sveikos.

Ne taip buvo speclageriuose. Vykdant specialią Tautų Tėvo valią, tie lageriai buvo aprūpinti daug kartų stipresne sargyba ir ginkluote, ne menkesne kaip šiuolaikinių motorizuotų pėstininkų (tie patys kontingentai, kuriems neprivaloma nusiginkluoti, jei net vyktų visuotinis nusiginklavimas). Čia jau nelaikydavo *socialiai artimų*, nuo kurių bėgimo didelės žalos nėra. Čia jau neliko atsikalbinėjimų, kad šaulių per maža ar ginkluotė pasenusi. Dar steigiant speclagerius į jų instrukcijas buvo įrašyta, kad bėgimų iš šių lagerių apskritai negali būti, nes kiekvienas čionykščio kalinio bėgimas – lygiai kaip žymaus šnipo perėjimas per valstybės sieną – bus politinė dėmė, suteršianti lagerio administraciją ir konvojaus kariuomenės vadovybę.

Bet kaip tik nuo to momento Penkiasdešimt Aštuntasis ištisai pradėjo gauti nebe dešimtinę, o *dvidešimt penkerius*, tai yra Baudžiamojo kodekso aukščiausią ribą. Taigi beprasmis tolygus griežtinimas savaime išvirto silpnybe: kaip žmogžudžio niekas nesulaikydavo nuo naujų žmogžudysčių (kaskart jų dešimtinė tik būdavo atnaujinama), taip dabar ir politinių kalinių Baudžiamasis kodeksas nesulaikydavo nuo bėgimo.

Ir žmones suvarė į šiuos lagerius ne tuos – svarstančius, kaip Vienintelės Teisingos Teorijos šviesoje pateisinti lagerio vadovybės

savivalę, o tvirtus sveikus vyrus, atvargusius visą karą, kurie dar pirštų negalėjo kaip reikiant ištiesti nuo granatų. Georgijus Tennas, Ivanas Vorobjovas, Vasilijus Briuchinas, jų draugai ir daugelis į juos panašių kituose lageriuose ir beginkliai pasirodė ne prastesni kaip naujo reguliaraus konvojaus motorizuota pėstininkų technika.

Ir nors speclageriuose bėgimų buvo mažiau negu pataisos darbų lageriuose (speclageriai mažiau metų ir veikė), bet tie bėgimai buvo nuožmesni, sunkesni, savitesni, beviltiškesni – ir todėl šaunesni.

Pasakojimai apie juos padeda mums susigaudyti, ar tokie jau kantrūs buvo tais metais žmonės, ar tokie jau nuolankūs.

Štai keletas.

Vienas bėgimas buvo metais anksčiau už Tenno ir pasitarnavo jam pavyzdžiu. 1949 metų rugsėjį iš Steplago pirmojo skyriaus (Rudnikas, Džezkazganas) bėgo du katorgininkai: Grigorijus Kudla – kresnas, santūrus, išmintingas senis, ukrainietis (bet kai įsikarščiuodavo, užvirdavo zaporožiečio kraujas, jo bijojo ir blatnieji), ir Ivanas Dušečkinas, tylus baltarusis, trisdešimt penkerių metų. Šachtoje, kur dirbo, jie rado sename kasinyje užkaltą šurfą su grotelėmis viršuje. Groteles jie dirbdami naktinėmis pamainomis išklibino, per tą laiką prinešė į šurfą džiūvėsių, peilių, šildyklę, pavogtą iš sanitarijos skyriaus. Bėgimo naktį, leisdamiesi į šachtą, jie kiekvienas brigadininkui pasisakė negaluojąs, negalįs dirbti ir pagulėsiąs. Nakčia po žeme prižiūrėtojų nėra, brigadininkas – visa valdžia, tačiau spausti jis turi nepersistengdamas, nes ir jį gali rasti perskelta galva. Bėgliai prisipylė šildyklę vandens, pasiėmė savo atsargas ir įlindo į šurfą. Išlaužė groteles ir įšliaužė. Anga išėjo netoli sargybos bokštelių, bet už zonos. Išlindo nepastebėti.

Iš Džezkazgano jie pasuko dykuma į šiaurės vakarus. Dieną gulėdavo, eidavo naktimis. Vandens niekur nepasitaikė, ir po savaitės Dušečkinas jau nenorėjo keltis, Kudla pakėlė jį tikindamas, kad priekyje kalvos, už jų gali būti vandens. Nusikapstė, bet ten lomose pasirodė besąs purvas, o ne vanduo. Ir Dušečkinas tarė: „Aš vis tiek neisiu. Tu – *nudurk* mane, o mano kraują išgerk".

Moralistai! Koks sprendimas teisingas? Kudlai akyse mirguliuoja. Juk Dušečkinas mirs, – bet kodėl turėtų žūti ir Kudla?.. O jeigu greitai jis ras vandens, – *kaip* paskui visą amžių reikės prisiminti Dušečkiną?.. Kudla nusprendė: dar paėjėsiu į priekį, jeigu ligi ryto sugrįšiu be vandens – išvaduosiu jį nuo kančių, neverta žūti abiem. Kudla nudūlino prie sopkos, pamatė plyšį ir, kaip pačiuose fantastiškiausiuose romanuose, – vandens jame! Persirito ir lyg priepuolio ištiktas gėrė, gėrė! (Tiktai rytą įžiūrėjo jame buožgalvius ir dumblius.) Su pilna šildykle grįžo pas Dušečkiną: „Aš tau vandens atnešiau, vandens!" Dušečkinas netikėjo, gėrė – ir netikėjo (per tas valandas jam jau vaidenosi, kad jis geria...). Nusivilko abu ligi to plyšio ir vis gėrė.

Atsigėrus ėmė kamuoti alkis. Bet kitą naktį jie persivertė per kažkokį gūbrį ir nusileido į išsvajotąjį slėnį: upė, žolė, krūmai, arkliai, gyvybė. Sutemus Kudla pritykino prie arklių ir vieną nudobė. Jie gėrė arklio kraują tiesiai iš žaizdų. (*Taikos* šalininkai! Jūs tais metais triukšmingai posėdžiavote Vienoje arba Stokholme, o kokteilius gėrėte per šiaudelį. Jums nė į galva neatėjo, kad eiliakalio Tichonovo ir žurnalisto Erenburgo tėvynainiai čiulpia arklių lavonus? Jie jums nepaaiškino, kad sovietiškai taip suprantama *taika*?)

Arklieną jie kepė laužuose, ilgai valgė ir ėjo. Amangeldus prie Turgajaus apsuko ratu, bet vieškelyje pasitaikiusio sunkvežimio kazachai reikalavo jų dokumentų ir grasino perduoti policijai.

Toliau jie dažnai prieidavo upelį ir ežerą. Kudla dar sugavo ir papjovė aviną. Jau mėnuo, kaip jie bėga! Baigėsi spalis, atvėso. Pirmame miškelyje rado žeminę ir joje apsigyveno: nesiryžo palikti turtingo krašto. Tas faktas, kad jie apsistojo, kad gimtinė jų netraukė, nežadėjo ramesnio gyvenimo, jau rodė, jog jų bėgimas pasmerktas žlugti, betikslis.

Naktimis jie puldinėdavo gretimą kaimą, vienur nušvilpė katilą, kitur, sulaužę podėlio spyną, pasivogė miltų, druskos, kirvį, indų. (Bėglys, kaip ir partizanas, apsuptas taikaus gyvenimo, neišvengiamai greit virsta vagimi...) O dar sykį nusivarė iš kaimo karvę ir

miške papjovė. Bet čia užsnigo, ir jie, kad nepaliktų pėdsakų, turėjo lindėti žeminėje neiškišdami nosies. Vos tiktai Kudla išlindo žabų, jį pamatė eigulys ir iškart pradėjo pyškinti iš šautuvo. „Tai jūs – vagys? Jūs karvę pavogėt?" Prie žeminės besą ir kraujo pėdsakų. Juos nuvedė į kaina, pasodino ir užrakino. Žmonės klykė: užmušti juos tuoj pat be jokio pasigailėjimo! Bet atvažiavo iš rajono tardytojas su sąjunginės paieškos kortele ir kaimo gyventojams pareiškė: „Šaunuoliai! Jūs sugavot ne vagis, o baisius politinius banditus!"

Ir – viskas persimainė. Niekas nebeklykė. Karvės šeimininkas – jo būta čečėno – atnešė kaliniams duonos, avienos ir net pinigų, čečėnų surinktų. „Et, – sakė jis, – kad tu būtum atėjęs, pasisakęs, *kas* esi, aš tau būčiau pats visko davęs!.." (Šituo galima neabejoti, čečėnai tokie.) Ir Kudla pravirko. Per tiek metų sudiržusią širdį užuojauta sugraudino.

Kalinius nuvežė į Kustanajų, tenai geležinkelio kardomojo kalėjimo kameroje ne tik atėmė (pasisavino) visą čečėnų įduotą gerą, bet *apskritai nemaitino*! (Ir Korneičiukas jums šito nepapasakojo Taikos kongrese?) Prieš išsiųsdami Kustanajaus perone juos paklupdė, rankos buvo surakintos už nugaros. Taip ir laikė, kad visi matytų.

Jeigu tai būtų buvę Maskvos, Leningrado, Kijevo, bet kurio klestinčio miesto perone, – pro tą klūpantį surakintą žilą senį, tarytum iš Repino paveikslo, visi būtų praėję nepastebėdami ir nesigręžiodami – ir literatūros leidyklų bendradarbiai, ir avangardiniai kino režisieriai, ir humanizmo lektoriai, ir armijos karininkai, jau nekalbu apie profsąjungos ir partijos veikėjus. Ir visi eiliniai, niekuo neišsiskiriantys, jokių postų neužimantys piliečiai irgi būtų stengęsi praeiti nepastebėdami, kad konvojus nepaklaustų ir neužsirašytų jų pavardžių, – juk tu Maskvoje priregistruotas, Maskvoje geros krautuvės, rizikuoti nevalia... (Dar galima suprasti 1949 metais, – bet argi 1956-aisiais būtų buvę kitaip? Ir argi mūsiškiai, jauni ir raštingi, būtų sustoję ginti nuo konvojaus žilo senio, surakinto ir paklupdyto?)

Tačiau Kustanajaus žmonės nelabai ką turėjo prarasti, visi ten buvo arba likimo pasmerkti, arba sugadinti, arba ištremti. Jie ėmė

spiestis apie kalinius, mėtyti jiems machorką, papirosus, duoną. Kudlos plaštakos buvo surakintos už nugaros, ir jis pasilenkė atsikąsti duonos nuo žemės, – bet konvojininkas *išspyrė duoną jam iš burnos*. Kudla persivertė, vėl prišliaužė atsikąsti, – konvojininkas nuspyrė duoną toliau! (Jūs, avangardiniai kino režisieriai, galbūt jūs įsidėmėsite kadrą su šituo seniu?) žmonės ėmė artintis ir ūžti: „Paleiskit juos! Paleiskit!" Atžygiavo milicijos patrulis. Patrulis buvo stipresnis už žmones ir juos išvaikė.

Atvažiavo traukinys, bėglius sulaipino ir išgabeno į Kengiro kalėjimą.

Kazachstano bėgimai nykiai vienodi kaip pati stepė. Bet tame vienodume galbūt lengviau įžiūrėti tai, kas svarbiausia?

Irgi iš šachtos, irgi iš Dzezkazgano, tik 1951 metais, senu šurfu trys kaliniai išsigavo naktį į paviršių ir tris naktis ėjo. Jau gerokai nukamavo juos troškulys ir, pamatę keletą kazachų jurtų, du vyrai pasiūlė užeiti pas kazachus atsigerti, o trečiasis, Stepanas, pasiliko ir stebėjo nuo kalvos. Jis matė, kaip jo bičiuliai į jurtą įėjo, o iš jurtos bėgte išbėgo, juos išsivijo būrys kazachų ir čia pat sučiupo. Stepanas, skriauznas, nedidukas, pasileido slėniais ir toliau bėgo vienas, nieko neturėdamas, tik peilį. Jis stengėsi laikytis šiaurės vakarų, bet vis nukrypdavo lenkdamasis žmonių, verčiau pasirinkdamas žvėris. Išsidrožė lazdą, medžiojo starus ir šoklius: svaidydavo į juos lazdą iš tolo, kai jie, tupėdami ant užpakalinių kojyčių, švilpaudavo prie urvelių, – ir taip nudobdavo. Jų kraują stengdavosi iščiulpti, o mėsą kepdavo ant sausų skirpstų laužo.

Tačiau laužas jį ir išdavė. Kartą žiūri Stepanas, kad atšuoliuoja raitelis duksliu rudu malachajum, vos spėjo uždengti savo šašliką skirpstais, kad kazachas nesuprastų, koks čia valgis. Kazachas prijojo, paklausė, kas toks ir iš kur. Stepanas paaiškino, girdi, dirbęs mangano kasyklose Džezduose (ten dirbo ir laisvieji), o einąs į sovchozą, kur gyvena jo žmona, už kokių pusantro šimto kilometrų

nuo čia. Kazachas paklausė, kaip tas sovchozas vadinasi. Stepanas parinko pati įtikimiausią vardą: Stalino.

Stepių sūnau! Ir jotum tu sau, kur tau reikia! Kuo tau prasikalto tas varguolis? Ne! Kazachas grėsliai pasakė: „Tavo *kalėjimas* sėdėjo! Einam su manim!" Stepanas nusikeikė ir nudrožė savo keliu. Kazachas jojo greta, liepė sekti paskui jį. Vėliau pasileido šuoliais, suskato moti, šaukti saviškius. Bet stepė buvo lyg išmirusi. Stepių sūnau! Duotum tu jam ramybę, – matai, tik su lazda rankoje eina jis per stepę šimtus varstų, tuščiu pilvu, juk jam ir taip galas. Ar tau reikia kilogramo arbatos?

Per tą savaitę Stepanas susilygindamas su žvėrimis jau priprato prie dykumos šiugždesių ir švilpesių. Ūmai išgirdo ore kitokį švilpesį ir ne suvokė, o gyvulio instinktu pajuto pavojų – atšoko į šalį. Tai jį išgelbėjo! – pasirodo, kazachas sviedė arkaną, bet Stepanas išsisuko nuo kilpos.

Dvikojo medžioklė! Žmogus ar kilogramas arbatos! Kazachas keikdamasis pasiėmė arkaną, Stepanas nuėjo toliau nepamesdamas galvos ir stengdamasis dabar neišleisti kazacho iš akių. Tas prijojo arčiau, nusitaikė arkaną ir vėl sviedė. Ir vos tik sviedė – Stepanas puolė artyn ir, tvojęs lazda per galvą, nuvertė jį nuo arklio. (Jėgos baigėsi, bet reikėjo susiimti žūtbūt.) „Še tau kalymas, babajau!" – neleisdamas atsitokėti, pašėlo Stepanas jį tvatyti įnirtęs, kaip žvėris drasko iltimis kitą. Bet pamatęs kraują nustojo. Paėmė iš kazacho ir arkaną, ir botagą ir užsikorė ant arklio. O arkliui ant nugaros dar buvo kuprinė su produktais.

Bėgo Stepanas dar ilgai – dar dvi savaites, bet griežtai vengė visur didžiausių priešų – žmonių, tėvynainių. Jau jis paliko arklį ir perplaukė kažkokią upę (o plaukti nemokėjo – pasidirbo iš nendrių plaustą, žinoma, irgi nemokėdamas), ir medžiojo, ir nuo kažkokio didžiulio žvėries, lyg ir meškos, nešė kulnus tamsoje. Ir sykį taip buvo iškamuotas troškulio, alkio, nuovargio, taip užsimanė karštimo, kad ryžosi užeiti į nuošalią jurtą ir paprašyti ko nors. Prieš jurtą buvo kiemelis su plaušaplyčių tvora, ir pernelyg vėlai, jau atsidūręs prie tvoros, Stepanas pamatė ten du pabalnotus arklius ir ateinantį priešais jauną kazachą uniformine palaidine, su ordinais, galifė kelnėmis. Bėgti buvo per vėlu, Stepanas suprato, kad įmerkė uodegą. O kazachas ėjo

prasivėdinti. Jis buvo gerokai įkaušęs ir apsidžiaugė pamatęs Stepaną, tarytum nepastebėdamas, kad šis nudriskęs, į žmogų nebepanašus. „Užeik, užeik, būsi svečias!" Jurtoje sėdėjo senis tėvas ir dar toks pat jaunas kazachas su ordinais: du broliai, buvę frontininkai, dabar kažkokie žymūs žmonės Alma Atoje, atvykę pareikšti pagarbos tėvui (iš kolchozo jie paėmė du arklius ir jais atjojo į jurtą). Tie vyrukai buvo paragavę karo ir todėl žmonės, o dar jie buvo labai girti ir apsalę nuo girto minkštaširdiškumo... (to paties minkštaširdiškumo, kurį griebėsi išnaikinti, bet taip ligi galo ir neišnaikino Didysis Stalinas). Ir jiems buvo džiaugsmas, kad prie puotos prisidės dar vienas žmogus, tegu ir paprastas darbininkas iš kasyklų, einantis į Orską, kur žmona jau jau turi gimdyti. Jie nesiteiravo jo dokumentų, o girdė jį, valgydino ir paguldė miegoti. Būna ir šitaip... (Ar visuomet girtuoklystė žmogaus priešas? O kada padeda atsiskleisti jo geriausiems bruožams?)

Stepanas pabudo anksčiau už šeimininkus; vis dėlto sergėdamasis spąstų išėjo. Ne, abudu arkliai stovėjo kaip stovėję, ir vienu būtų galėjęs dabar išjoti. Bet ir jis negalėjo įskaudinti gerų žmonių – leidosi pėsčiomis.

Dar keletą dienų jis ėjo, jau ėmė rodytis mašinos. Nuo jų kaskart spėdavo pasukti į šalį. Ir štai priėjo geležinkelį ir, žingsniuodamas palei jį, tą pat naktį pasiekė Orsko stotį. Beliko – įlipti į traukinį! Jis nugalėjo! Jis padarė stebuklą – su pasidirbtu peiliu ir lazda vienas perėjo didžiulę dykumą ir štai atsidūrė netoli tikslo.

Tačiau žibintų šviesoje pamatė, kad palei stoties bėgius vaikštinėja kareiviai. Tuomet jis nuėjo keliuku palei geležinkelį. Nepuolė slėptis ir rytą: juk jis jau buvo Rusijoje, tėvynėje! Priešais, keldama dulkes, atburzgė mašina, ir pirmą kartą Stepanas nepabėgo nuo jos. Iš tos pirmos savos mašinos iššoko savas milicininkas: „Kas toks? Parodyk dokumentus". Stepanas paaiškino – traktorininkas, ieškąs darbo. Čia pasitaikė ir kolchozo pirmininkas: „Palik jį, man traktorininkai oi kaip reikalingi! Kas kaime turi dokumentus!"

Dieną važinėjo, derėjosi, išgėrinėjo ir užkandžiavo, bet prieš sutemstant Stepanas neišlaikė ir pasileido bėgte į mišką, iki kurio

buvo du šimtai metrų. Milicininkas susigriebė – šovė! dar kartą! Gavo sustoti. Jį surišo.

Tikriausiai persekiotojai jo pėdsakus buvo pametę ir laikė jį žuvusiu, o kareiviai Orske tykojo visai ne jo, nes milicininkas buvo linkęs jį paleisti, o rajono MVD iš pradžių su juo labai maloniai elgėsi – davė arbatos ir sumuštinių, rūkyti „Kazbeko", kvotė jį pats viršininkas (velniai juos žino, tuos šnipus, rytoj veš į Maskvą, dar pasiskųs) ir vadino tiktai „jūs". „Kurgi jūsų radijo siųstuvas? Kokios žvalgybos jūs čia pasiųstas?" – *„Žvalgybos?* – stebėjosi Stepanas. – Aš geologinėje žvalgyboje nedirbau, daugiausia šachtose".

Bet tas pabėgimas baigėsi liūdniau nei sumuštiniais ir net liūdniau nei sugavimu. Grąžindami į lagerį jį mušė ilgai ir žiauriai. Ir, visko iškankintas ir palaužtas, Stepanas nusirito žemiau savo pirmykščio būvio: pasirašė *pasižadėjimą* Kengiro operui Beliajevui, kad padės išaiškinti bėglius. Jis pasidarė kaip antis viliokė. Apie tą bėgimą jis nuodugniai pasakodavo Kengiro kalėjime vienam, kitam bendrasėdžiui, laukdamas, ką atsakys. Ir jeigu atsakydavo, pareikšdavo norą pasekti jo pavyzdžiu, – Stepanas pranešdavo kūmui.

Tie žiaurumo požymiai, kurie pasireiškia kiekviename sunkiame bėgime, trūkte pratrūko kvailame ir kruviname bėgime – irgi iš Džezkazgano, irgi 1951 metų vasarą.

Šeši bėgliai, naktį bėgdami iš šachtos, užplumpino septintą, kurį laikė stukačium. Paskui šurfu išlipo į stepę. Tie šeši kaliniai buvo labai skirtingo tipo žmonės, tad iškart nepanoro sykiu ir eiti. Ir gerai būtų buvę, jei tik būtų turėję išmintingą planą.

Bet vienas jų kaipmat nudrožė į laisvųjų kaimelį, ten pat, netoli lagerio, ir pasibeldė į vienos savo pažįstamos langą. Jis ne slėptis ten ketino, ne pralaukti po grindimis ar ant aukšto (tai būtų buvę labai protinga), o pasimėgauti su ja trumpa saldybe (tuoj atpažįstam blatnojo stilių). Jis prabambsojo pas ją naktį ir dieną, o kitą vakarą apsivilko buvusio jos vyro kostiumą ir nuėjo drauge su ja į klubą, į kiną. Ten buvę lagerio prižiūrėtojai jį atpažino ir čia pat *supakavo*.

Du kiti, gruzinai, lengvabūdiškai, pilni pasitikėjimo savimi, nuėjo į stotį ir traukiniu išvažiavo į Karagandą. Bet nuo Džezkazgano, be piemenų takų ir bėglių takų, nėra jokių kitų kelių susisiekti su išoriniu pasauliu, tik tas kelias į Karagandą ir kaip tik traukiniu. Ir visa pakelė – lageriai, o kiekvienoje stotyje – operatyviniai postai. Taigi, nepasiekę Karagandos abudu irgi buvo supakuoti.

Trys likusieji nuėjo į pietvakarius – pačiu sunkiausiu keliu. Čia nėra žmonių, bet nėra ir vandens. Senyvas ukrainietis Prokopenka, buvęs frontininkas, turintis žemėlapį, įtikino juos pasirinkti šį kelią ir pasakė, kad vandens jis jiems ras. Jo draugai buvo – prie blatnųjų prisišliejęs Krymo totorius ir nusmurgęs vagis suka. Negėrę ir nevalgę jie ėjo keturias paras. Daugiau nebeištverdami, totorius ir vagis pasakė Prokopenkai: „Mes nutarėm su tavimi baigti". Jis nesuprato: „Kaip tatai, brolyčiai? Norit išsiskirti?" – „Ne, *pribaigti* tave. Visi nenueisim". Prokopenka ėmė juos maldauti. Jis atardė kepurę, ištraukė iš ten žmonos ir vaikų nuotraukas, vildamasis juos sugraudinti. „Brolyčiai! Brolyčiai! Juk drauge laisvėn išsirengėm! Aš jus nuvesiu! Greitai turi būti šulinys! Tikrai bus vandens! Pakentėkit! Pasigailėkit!"

Tačiau jie nudūrė jį, tikėdamiesi atsigerti kraujo. Perpjovė jam venas, – o kraujas neteka, čia pat sukreša!..

Irgi kadras. Dviese stepėje prieš trečią. Kraujas neteka...

Dilbakiuodami į kits kitą kaip vilkai, nes dabar kažkuris iš jų turės kristi, jie nuėjo toliau – ten, kur jiems rodė „tėtušis", ir *po dviejų valandų* aptiko šulinį!..

O kitą dieną juos pastebėjo iš lėktuvo ir sučiupo.

Kvočiami jie viską prisipažino, sužinojo ir lageris, – ir ten buvo nutarta *nudurti* juos abu už Prokopenką. Bet juos laikė atskiroje kameroje ir teisti išvežė kitur.

Nors imk ir patikėk, kad žvaigždės lemia bėgimo sėkmę. Rodos, jau kaip rūpestingai tavo numatyta toli į priekį, – bet štai nelemtu momentu užgęsta zonoje šviesa, ir suyra planas pagrobti sunkve-

žimį. O kitas bėgimas prasideda veržliai, bet aplinkybės susiklosto lyg pasamdytos.

1948 metų vasarą vis tame pačiame Džezkazgano pirmajame skyriuje (tuomet dar tai nebuvo speclageris) vieną rytą buvo pasiųstas savivartis – prisikrauti smėlio tolimame karjere ir tą smėlį nuvežti į skiedinio punktą. Smėlio karjeras nebuvo objektas, tai yra jis nebuvo saugomas, ir prireikė savivarčiu vežtis krovikus – tris ilgasėdžius, gavusius po dešimtinę ir dvidešimtpenkinę. Konvojų sudarė jefreitorius ir du kareiviai, vairuotojas – nuo konvojaus atleistas kriminalistas. Gera proga! Bet Proga reikia mokėti pasinaudoti taip pat staigiai, kaip ji pasitaiko. Jie turėjo apsispręsti – ir susitarti – matant ir girdint konvojininkams, stovintiems šalia, kol jie krovė smėlį. Visų trijų biografijos buvo vienodos, kaip tada milijonų: pirma frontas, paskui vokiečių lageriai, bėgimai iš jų, gaudynės, bausmės konclageriai, paleidimas karo pabaigoje ir kaip padėka už viską – kalėjimas nuo savųjų. Tad kodėl gi dabar nebėgti per savo šalį, jei nebijojo per Vokietiją? Prikrovė. Jefreitorius atsisėdo kabinoje. Du kareiviai automatininkai atsisėdo kėbulo priekyje, nugaromis į kabiną, automatus atkišę į zekus, sėdinčius ant smėlio kėbulo užpakalyje. Vos išvažiavo iš karjero, zekai sutartinai pažėrė konvojininkams į akis smėlio ir patys puolė ant jų. Atėmė automatus ir pro kabinos langą buože apsvaigino jefreitorių. Mašina sustojo, vairuotojas buvo leisgyvis iš baimės. Jam pasakė: „Nebijok, nieko nedarysim, tu juk ne šuva! Iškrauk mašiną!" Suburzgė variklis – ir smėlis, neįkainojamas, brangesnis už auksą, kuris atnešė jiems laisvę, pasipylė ant žemės.

Ir šičia, kaip beveik visuose bėgimuose, – tegu istorija šito neužmiršta! – vergai pasirodė kilnesni už apsaugą: jie konvojininkų nenušovė, nesumušė, tik liepė jiems išsirengti, išsiauti ir basus, vienais apatiniais, paleido. „O tu, vairuotojau, su kuo?" – „Su jumis, su kuo gi daugiau", – ryžosi ir vairuotojas.

Kad suklaidintų basus sargybinius (gailestingumo kaina!), jie pavažiavo pirma į vakarus (stepė lygi, važiuok kur nori), ten vienas persirengė jefreitorium, du kareiviais ir nurūko į šiaurę. Visi ginkluoti,

vairuotojas turi leidimą, įtarimo nesukels! Vis dėlto, važiuodami pro telefono linijas, plėšė jas, kad nutrauktų ryšį. (Prisitraukdavo arčiau virve su gale pririštu akmeniu, užveržDavo kilpą, o paskui kabliu nuplėšdavo.) Tam sugaišdavo laiko, bet laimėdavo daugiau. Dūmė didžiausiu greičiu visą dieną, kol skaitiklis įvarė 300 kilometrų, o benzino rodyklė nukrito ligi nulio. Ėmė dairytis į sutinkamas mašinas. „Pobeda". Sustabdė ją. Nepykite, draugai, bet tokia jau tarnyba, leiskite patikrinti jūsų dokumentus". Pasirodo – tūzai! rajono partinė valdžia, važiuoja lyg ir tikrinti, lyg ir įkvėpti savo kolchozų, lyg ir šiaip dėl šurum burum. „Nagi išlipkit! Nusirenkit!" Tūzai maldauja nesušaudyti. Nuvedė juos vienmarškinius į stepę, surišo, atėmė dokumentus, pinigus, kostiumus, važiuoja „Pobeda". (O kareiviai, išrengti rytą, tiktai vakarop priėjo artimiausią šachtą, ten jiems iš bokštelio: „Nesiartinkit!" – „Bet mes savi!" – „Kokie savi, vienais apatiniais!")

„Pobedos" bakas pasirodė nepilnas. Nuvažiavo 200 kilometrų ir viskas, kanistras tuščias. Jau temo. Pamatė besiganančius arklius, sėkmingai pagavo juos ir be apynasrio, užsikarabždino, paragino. Bet – vairuotojas nukrito nuo arklio ir susižeidė koją. Siūlė jam sėsti ant arklio antram. Jis atsisakė: „Nebijokit, vyručiai, jūsų *neįskųsiu*!" Davė jam pinigų, „Pobedos" vairuotojo teises ir nušuoliavo. Tas vairuotojas juos matė paskutinis, o daugiau – niekas! Ir į lagerį jų niekas neparvežė. Taip ir dvidešimtpenkinę, ir dešimtinę vyrukai be grąžos paliko specskyriaus seife. Žaliasis prokuroras mėgsta drąsuolius!

Ir vairuotojas išties jų neįskundė. Jis įsitaisė kolchoze netoli Petropavlovsko ir ramiai pragyveno ketverius metus. Bet pražudė jį meilė menui. Jis gerai grojo bajanu, koncertuodavo savo klube, paskui nuvažiavo į rajono saviveiklos apžiūrą, vėliau į srities. Jis pats ėmė jau ir primiršti ankstesnį gyvenimą, – bet jį atpažino Džezkazgano prižiūrėtojas iš publikos, ir čia pat užkulisiuose jis buvo suimtas. Dabar jam prikirpo 25 metus pagal 58-ąjį straipsnį. Sugrąžino į Džezkazganą.

* * *

Atskirą bėgimų grupę sudaro tie, kurie prasideda ne nuo kokio postūmio ir iš nevilties, o nuo techninio apskaičiavimo ir auksinių rankų.

Kengire buvo sumanytas garsusis bėgimas geležinkelio vagonu. Į vieną objektą nuolatos atvarydavo kalinius iš prekinio traukinio – iškrauti cemento, asbesto. Zonoje jį iškraudavo, ir jis nuvažiuodavo tuščias. Ir penketas zekų sumanė bėgti taip: padarė tariamą galinę prekinio pulmano vidaus sienelę, ir dar sustumiamą ant šarnyrų kaip širmą, – tad kai tempė ją prie vagono, ji atrodė ne kas kita kaip platūs laipteliai, patogūs pakišti po karučiais. Planas buvo toks: kol vagonas iškraunamas, jame šeimininkauja zekai; įtraukti ruošinius į vagoną, ten išskleisti; kabėmis pritvirtinti prie kietos sienelės; visiems penkiems atsistoti nugaromis į sienelę ir virviniais lynais sienelę pakelti ir pastatyti. Visas vagonas skęsta asbesto dulkėse – ji taip pat. Pulmano gilumo iš akies neatskirsi. Bet keblu apskaičiuoti laiką, reikia atituštinti visą vagoną iki išvažiuojant, kol zekai dar objekte, ir iš anksto negalima sėsti, reikia įsitikinti, kad jau juda. Štai tada paskutiniu momentu metėsi su peiliais ir produktais, – ir staiga vienas bėglys įkišo koją į iešmą ir susilaužė. Tai juos sugaišino – ir jie nesuspėjo, kol konvojus ims tikrinti, užbaigti savo montažo. Taip jie buvo sučiupti. Dėl to bėgimo buvo procesas[1].

Tokia pat idėja, tik bėgdamas vienas, pasinaudojo lakūnas kursantas Batanovas. Ekibastuzo medžio apdirbimo kombinate buvo gaminamos durų staktos ir vežamos į statybos objektus. Tačiau kombinatas dirbo apskritą parą, ir konvojus iš bokštelių niekada nesitraukdavo. O statybos objektuose konvojus būdavo tiktai dieną. Draugų padedamas Batanovas buvo apkaltas lentomis – uždarytas į rėmą, įdėtas į mašiną ir iškeltas statybos objekte. Medžio apdirbimo kombinate susipainiojo skaičiuodami pamainas, ir tą vakarą jo

[1] Mano palatos kaimynas Taškento vėžininkų korpuse, konvojininkas uzbekas, pasakojo man apie tą bėgimą atvirkščiai, kaip apie pasisekusį, nejučia juo žavėdamasis.

nepasigedo, – o statybos objekte jis išardė dėžes, išlindo – ir nudrožė. Bet tą pačią naktį buvo sučiuptas kelyje į Pavlodarą. (Jis bėgo metais vėliau negu tie mašina, kai jiems peršovė padangą.)

Ekibastuze nuo bėgimų, nusisekusių ir sužlugusių iš pat pradžių; ir nuo kitokių įvykių, nuo kurių jau svilo zonos žemė; ir sprendžiant iš reikšmingų operatyvinio skyriaus įrašų; ir nuo atsisakėlių, ir nuo visokių kitokių nepaklusnių elementų – pūtėsi ir pūtėsi Sustiprinto režimo brigada. Ji nebetilpo dviejuose mūriniuose kalėjimo sparnuose, nesutilpo ir BUR'e (barakas Nr. 2 netoli štabo). Įsteigė dar vieną (barakas Nr. 8), ypač banderininkams.

Po kiekvieno naujo bėgimo ir po kiekvieno maištingo įvykio režimas visuose trijuose BUR'uose tolydžio griežtėjo. (Prie blatnųjų pasaulio istorijos pridursime: sukos Ekibastuzo BUR'e niurzgėjo: „Bjaurybės! Metas bėgimus baigti. Per tuos jūsų bėgimus režimas visai užsmaugs... Už tokius dalykus kriminalistų lageryje išmala snukį". Tai yra kalbėjo taip, kaip reikėjo valdžiai.)

1951 metų vasarą 8-asis BUR'as sumanė bėgti visas aliai vieno. Jis buvo už 30 metrų nuo zonos ir nusprendė išsikasti landą. Bet viskas buvo per daug ant liežuvio, aptarinėjo *vaikinai* beveik atvirai tarp saviškių, – jie manė, kad banderininkas negali būti stukačius, o stukačių būta. Tespėjo iškasti keletą ilginių metrų, ir buvo išduoti.

Antrojo BUR'o vadai labai supyko dėl visų tų triukšmingų užmačių, – ne todėl, kad bijojo represijų kaip sukos, o kad patys dar pirmiau už aštuntąjį BUR'ą sumanė ir pradėjo labai meistriškai kastis. Dabar jie bijojo, kad jeigu abiem barakams atėjo į galvą vienoda mintis, *šunauja* gali susivokti ir patikrinti. Bet labiausiai išgąsdinti bėgimų mašinomis, Ekibastuzo šeimininkai dabar susirūpino tik tuo, kad apie visus objektus ir gyvenamąją zoną būtų iškasti metro gylio kanalai – kiekviena išvažiuojanti mašina ten įsmuktų. Kaip ir viduramžiais sienos nepakako, dar reikėjo griovio. Ekskavatorius dabar gražiai ir tvarkingai kasė tokius griovus vieną po kito, apie visą zoną.

Antrasis BUR'as buvo maža zona, aptempta spygliuota viela, vidury didžiosios Ekibastuzo zonos. Jos varteliai buvo visada užrakinti. Atmetus laiką, praleidžiamą kalkinėje, to barako kaliniams buvo leidžiama vaikščioti po savo mažą kiemelį šalia barako tiktai dvidešimt minučių. Visą kitą laiką režimininkai išbūdavo užrakinti savo barake, per bendrąją zoną eidavo tiktai varomi į darbą ir grįždami atgal. Į bendrąją valgyklą jų niekada neleido, virėjai bakelius jiems atnešdavo.

Laikydami kalkinę proga pabūti saulutėje ir pakvėpuoti lauko oru, BUR'o kaliniai niekad nesiveržė kasti kenksmingų kalkių. O kai 1951 metų rugpjūčio pabaigoje ten įvyko ir žmogžudystė (blatnasis Aspanovas dalba užplumpino Anikiną – bėglį, perėjusį vielas pūgos supustytu vėpūtiniu, bet po paros sugautą, užtat ir atsidūrusį BUR'e; apie jį dar – trečiojoje dalyje, keturioliktame skyriuje), trestas apskritai neimdavo tokių „darbininkų", – ir visą rugsėjį to barako kalinių niekur nevedė, barako režimas buvo grynai kaip kalėjimo.

Ten buvo daug „apsigimusių bėglių", ir vasarą ėmė telktis, visi kaip vienas, patikima dvylikos bėglių grupė (Mahometas Hadžijevas, Ekibastuzo musulmonų vadas; Vasilijus Kustarnikovas; Vasilijus Briuchinas; Valentinas Ryžkovas; Mutjanovas; karininkas lenkas, mėgėjas kastis, ir kiti). Visi ten buvo lygūs, bet Stepanas Konovalovas, Kubanės kazokas, viršiausias. Jie susisaistė priesaika: kas prasitars nors vienai gyvai dvasiai – tam amen, turi pasidaryti galą arba paskers kiti.

Tuo laiku Ekibastuzo zona jau buvo apjuosta aklina 4 metrų aukščio tvora. Palei ją tęsėsi išartas 4 metrų priešzonis, o už tvoros buvo atmatuota 15 metrų draudžiama zona, besibaigianti metro gylio tranšėja. Per visą tą gynybos ruožą buvo nutarta išrausti landą, bet tokią patikimą, kad jokiu būdu niekas jos anksčiau neaptiktų.

Apžiūrėję iškart suprato, jog žemi pamatai, barako plotas po žeme toks nedidelis, kad nebus kur dėti iškastų žemių. Atrodytų – neįveikiama kliūtis. Tai nebėgti?.. Ir kažkas pasiūlė: užtat aukštas erdvus, sukelti žemes ant aukšto! Tai atrodė neįmanoma. Dešimtis

kubinių metrų žemių per žvalgomą, tikrinamą barako gyvenamą patalpą nemačiom sukelti ant aukšto, nešti kiekvieną dieną, kiekvieną valandą – ir neišberti nė žiupsnelio, nepalikti jokios žymės!

Bet kai sugalvojo, kaip tą padaryti, džiūgavo ir galutinai nutarė bėgti. Nutarė, kai tik pasirinko sekciją, tai yra kambarį. Tas suomiškas barakas buvo skirtas laisviesiems, sumontuotas lagerio zonoje per klaidą, kito tokio visame lageryje nebuvo: maži kambariai, juose sukišta ne po septynis vagonėlius kaip visur, o po tris, tai yra dvylikai žmonių. Tokią sekciją, kurioje jau gyveno keletas iš jų tuzino, jie ir nužiūrėjo. Visokiausiais būdais, savo noru pasimainydami, juokais ir pokštais išgyvendindami tuos, kurie trukdė („tu – knarki, o tu – ...daug"), išstūmė svetimus į kitas sekcijas, o savus parsitraukė čionai.

Kuo labiau atskirdavo BUR'ą nuo zonos, kuo labiau režimininkus baudė ir engė, tuo labiau didėjo lageryje jų moralinis svoris. BUR'o užsakymas buvo lageriui pirmutinis įstatymas, ir dabar ko techniško prireikdavo – užsakydavo, kažkur objektuose būdavo daroma, rizikuojant išsaugoma per lagerio kratą, o antrąkart rizikuojant perduodama į BUR'ą – su srėbalu, duona ar vaistais.

Pirmiausia buvo užsakyti ir gauti peiliai, galąstuvai. Paskui – vinys, medvaržčiai, glaistas, cementas, balti dažai, elektros laidai, porcelianiniai izoliatoriai. Peiliais rūpestingai perpjovė trijų grindlenčių špuntus, nuėmė vieną grindjuostę, jas prispaudusią, ištraukė vinis iš tų lentų galų prie sienos ir vinis, kuriomis jos prikaltos vidury kambario. Tris atlaisvintas lentas sukalė į vieną skydą iš apačios skersine lystele, o pagrindinė vinis toje lystelėje buvo įkalta iš viršaus į apačią. Plati jos galvutė aptepta grindų spalvos glaistu ir apibarstyta dulkėmis. Skydas įleistas į grindis labai sandariai, nieko negalėjai įtarti, ir nė karto jo neužkabino pro plyšį kirviu. Skydas buvo pakeliamas taip: nuimama grindjuostė, užneriama viela maža apvija apie plačią vinies galvutę – ir už jos traukiama. Kiekviena žemkasių pamaina grindjuostę iš naujo nuimdavo ir uždėdavo. Kasdien „plovė grindis" – vilgė lentas vandeniu, kad išbrinktų ir nebūtų tarpų,

plyšių. Ta *angos užduotis* buvo viena svarbiausių. Apskritai kasinio sekcija visuomet buvo laikoma itin švariai, nepaprastai tvarkingai. Niekas negulėdavo vagonėlyje su pusbačiais, niekas nerūkė, daiktai nebūdavo išmėtyti, spintelėje jokių trupinių. Kiekvienas tikrintojas užtrukdavo čia mažiausiai. „Kultūringa!" Ir eidavo toliau.

Antroji buvo *keltuvo užduotis* – kaip užkelti žemes ant aukšto. Kasinio sekcijoje, kaip ir kiekvienoje kitoje, stovėjo krosnis. Tarp krosnies ir sienos buvo siauras tarpas, į kurį vos įsisprausdavo žmogus. Suko galvą, kaip tą tarpą užtaisyti – paimti jį iš gyvenamos erdvės ir atiduoti kasiniui. Vienoje iš tuščių sekcijų išardė visiškai, be atliekų, vieną vagonėlį. Tomis lentomis užtvėrė kiaurymę, tuojau pat apkalė jas malksnomis, užtinkavo ir nubaltino krosnies spalva. Ar galėjo režimo tarnyba atsiminti, kuriame iš dvidešimties barako kambarėlių krosnis susijungusi su siena, o kurioje šiek tiek atsitraukusi? Taip ir pražiopsojo, kad vienas vagonėlis dingęs. Tik šlapią tinką iš pradžių, vieną dvi dienas, galėjo prižiūrėtojai pastebėti, bet tam reikėjo apeiti apie krosnį ir persisverti per vagonėlį, – o juk sekcija pavyzdinga! Jeigu ir būtų įkliuvę, sumanymas dar nebūtų sužlugęs – jų tik norėta pagrąžinti sekciją: nuolatos apdulkanti kiaurymė gadino vaizdą.

Tiktai kada tinkas ir baltalas išdžiūvo, peiliais buvo prapjautos grindys ir dabar uždengtos kiaurymės lubos, ten pastatytos kopėčios, sukaltos iš to paties išardyto vagonėlio, – ir žemas pogrindis susijungė su aukšto erdve. Tai buvo šachta, paslėpta nuo prižiūrėtojų akių, pirmoji šachta per daug metų, kurioje tie jauni tvirti vyrai degė noru dirbti ligi devinto prakaito!

Ar įmanomas lageryje darbas, kuris susilietų su svajone, kuris uždegtų visą tavo sielą, atimtų miegą? Taip, tik šitas vienas – darbas dėl pabėgimo!

Tolesnė užduotis buvo – kasti. Kasti peiliais ir juos galąsti, tai aišku, bet apsčiai ir kitų užduočių. Čia ir markšeiderio skaičiavimas (inžinierius Mutjanovas) – įsikasti, kad būtų saugu, bet ne daugiau negu reikia; išlaikyti tiesią liniją, kad būtų trumpiausias kelias;

nustatyti geriausią tunelio pjūvį; visada žinoti, kur esi; ir teisingai numatyti išlipimo vietą. Čia ir pamainų organizavimas: reikėjo kasti kuo daugiau valandų per parą, bet ne per dažnai keičiantis, ir visada nepriekaištingai, visut visiems sustojus rytiniam ir vakariniam patikrinimui. Čia ir darbiniai drabužiai, ir prausimasis – nelipsi aukštyn visas molinas! Čia ir apšvietimas – argi iškasi 60 metrų tunelį tamsoje? Nuvedė laidą po žeme ir į tunelį (dar mokėk nepastebimai jį prijungti!). Čia ir signalizacija: kaip pašaukti žemkasius iš tolimo aklino tunelio, jei į baraką netikėtai eina? Arba kaip jie patys gali saugiai duoti ženklą, kad jiems nedelsiant reikia išlipti?

Tačiau režimo griežtumas buvo ir jo silpnumas. Prižiūrėtojai negalėjo pritykinti ir išdygti barake nemačiomis, jie turėjo visada tuo pačiu keliu eiti tarp spyglių raizgalynės prie vartelių, atrakinti jų spyną, paskui eiti į baraką ir atrakinti jo spyną, džeržginti geležinį strypą, – visa tai buvo gerai matyti pro langą, teisybė, ne iš kasinio sekcijos, o iš tuščios „kabinos" prie durų, ir tik reikėjo ten laikyti stebėtoją. Signalą į kasvietę duodavo šviesa: du kartus žybtelės – dėmesio, ruoškis išlipti; dažnai sužibsės – stop! pavojus! greičiau šok laukan!

Leisdamiesi į požemį išsirengdavo nuogai, visus drabužius pakišdavo po pagalve, po čiužiniu. Perlindę liuką prasiskverbdavo siauru tarpu, už kurio niekaip neįtartum esant paplatintą kamerą, kur nuolatos degė lemputė, gulėjo darbinės striukės ir kelnės. O keturi kiti, purvini ir nuogi (pamaina), išlįsdavo į viršų ir kruopščiai prausdavosi (molio gumuliukai priskresdavo, juos reikėdavo atmirkyti arba nurauti kartu su gyvaplaukiais).

Visi tie darbai jau vyko, kai buvo aptiktas aštuntojo BUR'o nerūpestingai kasamas urvas. Lengva suprasti, kaip buvo sumanymo autoriams ne tik apmaudu, bet ir užgaulu. Tačiau baigėsi gerai.

Rugsėjo pradžioje, kone metus išsėdėję kalėjime, buvo perkelti (sugrąžinti) į tą patį BUR'ą Tennas ir Ždanokas. Vos spėjęs čia atsikvėpti Tennas ėmė nenustygti – juk reikia rengtis bėgimui! Bet niekas barake, net apsigimę ir užkietėję bėgliai, neatsiliepė į jo priekaištus,

kad praeis geriausias laikas bėgti, kad negalima gi sėdėti rankas sudėjus! (Kasėjų buvo trys pamainos po keturis žmones, ir joks tryliktas jiems nebuvo reikalingas.) Tada Tennas tiesiai pasiūlė jiems kastis! – bet jie atsakė jau ketinę, deja, pamatas esąs pernelyg žemas. (Žinoma, tai buvo žiauru: žiūrėti į smalsų įgudusio bėglio veidą ir vangiai linguoti galvą, lygiai kaip protingam treniruotam šuniui uždrausti uosti grobį.) Bet Tennas per daug gerai pažinojo tuos vyrus, kad patikėtų visuotiniu jų abejingumu. Negalėjo jie visi taip kartu sugesti!

Ir juodu su Ždanoku ėmė juos pavydžiai ir išmaningai stebėti – kaip nemokėjo prižiūrėtojai. Tennas pastebėjo, kad vyrai dažnai eina rūkyti vis į tą pačią „kabiną" prie durų ir visada po vieną, o ne kompanija (stebėtojas). Kad dieną jų sekcijos durys būna užkabintos, pasibelsi – atidarys ne iš karto, ir visada keletas žmonių kietai miega, lyg nakties neužtektų. Arba vėl Vaska Briuchinas išeina iš išvietės šlapias. „Kas tau? – „A, sugalvojau nusiprausti".

Kasa, aišku, kad kasa! Bet kur? Kodėl tyli?.. Tennas gretinosi prie vieno, prie kito ir stengėsi *prisigerinti*: „Neatsargiai, vyručiai, kasat, neatsargiai! Gerai – pastebiu aš, o jeigu taip stukačius?"

Pagaliau jie visi pasitarė ir nusprendė priimti Tenną su tinkamu ketvertu vyrų. Jam jie pasiūlė apžiūrėti kambarį ir surasti pėdsakus. Tennas apšniukštinėjo ir apuostė kiekvieną grindlentę, sieneles – ir nerado! – savo pasigėrėjimui ir visų vyrukų pasigėrėjimui. Virpėdamas iš džiaugsmo nulipo jis po grindimis dirbti *sau*!

Pamaina po grindimis darbą pasiskirstydavo taip: vienas gulėdamas kapoja žemę kasvietėje; antras, susirietęs įdurmu, kemša išraustą žemę į specialiai pasiūtus nedidelius kiltinius maišus; trečias šliaužte velka maišus (su juostomis per pečius) tuneliu atgal, tada požemiu prie šachtos ir po vieną kabina tuos maišus ant kablio, nuleisto nuo aukšto. Ketvirtas būna ant aukšto. Jis numeta tuščius, kelia pilnus į viršų, išnešioja juos tyliai žengdamas po visą aukštą ir išbarsto nestoru sluoksniu, o pamainai pasibaigus tas žemes apmėto šlaku, kurio ant aukšto labai daug. Paskui toj pačioj pamainoj keičiasi, bet nevisuomet, nes ne kiekvienas pajėgia gerai ir greitai

atlikti pačius sunkiausius, tiesiog sekinančius darbus: kasti ir tampyti žemes.

Iš pradžių tampė po du, paskui po keturis maišus iškart, tam *nušvilpė* iš virėjų medinį padėklą ir vilko jį diržais, o ant padėklo dėjo maišus. Diržai ėjo per kaklą iš užpakalio, o paskui buvo perkišami per pažastis. Nutrindavo sprandą, lauždavo pečius, linkdavo keliai, po vieno reiso žmogus būdavo putotas, po visos pamainos galėjai *kojas pakratyti*.

Kasti teko labai nepatogioje padėtyje. Turėjo trumpakotį kastuvą, kurį kasdien galąsdavo. Juo reikėjo iškirsti vertikalius durtuvo gilumo plyšius, paskui pusiau gulom, nugara remiantis į iškastas žemes, rėžti luitus žemės ir mesti sau per petį. Gruntas buvo čia akmuo, čia kietas molis. Didžiausius akmenis aplenkdavo, ir išsirangydavo tunelis. Per aštuonias-dešimt pamainos valandų pasistūmėdavo ne daugiau kaip du metrus, o kartais nė metro.

Užvis sunkiausia – kad tunelyje stigo oro: svaigo galva, pykino, neretai ir apalpdavo. Teko spręsti dar ir *ventiliacijos užduotį*. Ventiliacijos angas buvo galima išgręžti tiktai i viršų – į pačią pavojingiausią, be paliovos stebimą ruožą netoli zonos. Tačiau be jų nebuvo kuo kvėpuoti. Užsakė „propelerinę" plieninę plokštelę, skersai jos pritaisė lazdą, išėjo tartum verpetas – ir taip išvedė pirmą siaurą angą į margą pasaulį. Atsirado traukimas, kvėpuoti pasidarė lengviau. (Kai pasikasė kitapus tvoros, už lagerio, įtaisė antrą.)

Nuolat tarėsi – kaip geriau kokį darbą daryti. Apskaičiuodavo, kiek jau iškasė.

Takas, arba tunelis, nėrė po juostiniu pamatu, paskui darė vingius tik dėl akmenų arba netikslaus kirtimo. Jis buvo pusės metro pločio, devyniasdešimt centimetrų aukščio ir pusapvaliu skliautu. Jo lubos, kaip apskaičiavo, buvo per metrą trisdešimt-metrą keturiasdešimt nuo žemės paviršiaus. Tunelio šonus sutvirtino lentomis, per jį, stumiantis į priekį, ėjo laidas ir buvo kabinamos vis naujos elektros lemputės.

Žvelgiant tolyn – tai buvo metro, lagerio metro!..

Tunelis jau nusitęsė dešimtis metrų, jau kasė už zonos. Virš galvos būdavo aiškiai girdėti sargybos trepsėjimas, šunų lojimas ir cypimas.

Ir staiga... ir staiga vieną kartą po rytinio patikrinimo, kai dieninė pamaina dar nebuvo nusileidusi ir (pagal griežtą bėglių įstatymą) nieko blogo nebuvo galima iš lauko pastebėti, – pamatė gaują prižiūrėtojų einant prie barako paskui mažą greitą leitenantą Mačechovskį, režimo viršininką. Bėgliams širdys apmirė: pastebėjo? Išdavė? O gal tikrina aklai?

Nuaidėjo įsakymas:

– Susirinkt asmeninius daiktus! I-šeit iš barako visiems iki vieno!

Įsakymas įvykdytas. Visi kaliniai išvaryti ir pasivaikščiojimų kiemelyje sėdi ant savo *maišų*. Barake girdėti lygus trinksėjimas – verčia vagonėlių lentas. Mačechovskis rėkia: „Nešt šen įrankius!" Ir prižiūrėtojai tempia vidun dalbeles ir kirvius. Sunkiai girgžda plėšiamos lentos.

Na ir bėglių lemtis! – šitiek proto, darbo, vilčių, polėkio, ir viskas ne tik perniek, bet vėl karceriai, smūgiai, kvotos, nauji bausmės metai...

Tačiau! – nei Mačechovskis, nei niekas iš prižiūrėtojų neišbėga piktai džiūgaudami, trindami rankas. Eina suplukę, purtydamiesi dulkes ir purvą, įsižeidę, nepatenkinti, kad tuščiai plūkėsi. „Pri-eit po vieną!" – nusivylimo įsakymas. Prasideda asmeninių daiktų krata. Kaliniai grįžta į baraką. Kas per pogromas! – keliose vietose (ten, kur lentos buvo blogai prikaltos arba aiškūs plyšiai) atplėštos grindys. Sekcijose viskas išmėtyta ir net vagonėliai apversti iš pykčio. Tiktai *kultūringoje* sekcijoje niekas neliesta!

Nežinantieji apie bėgimą svarsto:

– Ir ko jie nenusėdi, šunys?! Ko jie ieško?

O bėgliai dabar supranta, kaip išmintinga, kad po jų grindimis nepribarstyta žemių krūvelių: pro išlaužtas spragas dabar būtų galėję pastebėti. O ant aukšto ir nelipo – juk nuo aukšto galima tik sparnais nuskristi. Beje, ir ant aukšto viskas kruopščiai užberta šlaku.

Neužspeitė šunauja, neužspeitė! Ak, kaip smagu! Jeigu atkakliai dirbsi, būsi atsargus, – negali tavo triūsas neduoti vaisių. Dabar jau iškasim! Liko šeši-aštuoni metrai ligi apsukinės tranšėjos. (Paskutinius metrus reikia kasti labai tiksliai, kad pataikytum į tranšėjos dugną – nei žemiau, nei aukščiau.)

O kas bus toliau? Konovalovas, Mutjanovas, Hadžijevas ir Tennas iki to laiko jau apmetė planą, ir visi šešiolika jį priėmė. Bėgs vakare, apie dešimtą valandą, kai visame lageryje bus atliktas vakarinis patikrinimas, prižiūrėtojai išsivaikščios po namus arba nueis į štabo baraką, o sargyba bokšteliuose pasikeis, sargybos būriai bus nuėję.

Į požeminį tunelį vienas po kito nusileis visi. Paskutinis „iš kabinos" stebės zoną; vėliau po priešpaskutinio jie išimamą grindjuostės dalį aklinai prikals prie angos lentų, tad kai paskui save uždarys angą, vietoje atsidurs ir grindjuostė. Vinis plačia galvute įtraukiama ligi galo žemyn ir dar įtaisomi iš po grindų skląsčiai, kuriais anga bus sandariai uždengta, net jeigu trauktum lentą į viršų.

Ir dar: prieš bėgant nuimti grotas nuo vieno iš koridoriaus langų. Apsižiūrėję per rytinį patikrinimą, kad trūksta šešiolikos žmonių, prižiūrėtojai ne iš karto nuspręs, kad čia pasikasta ir pabėgta, o puls ieškoti po zoną, pamanys: režimininkai nuėjo suvesti sąskaitų su stukačiais. Ieškos dar kitame lagpunkte – ar nebus perlipę per sieną tenai. Puikiai atliktas darbas! – kasinio neras, po langu pėdsakų nėra, šešiolika žmonių – pavirto angelais ir paimti į dangų!

Nušliaužti į apsukinę tranšėją, paskui tranšėjos dugnu šliaužti po vieną tolyn nuo sargybos bokštelio (tunelis išeina pernelyg arti jo); po vieną išeiti ir į kelią; tarp ketvertukų daryti pertraukas, kad nesukeltum įtarimų ir turėtum laiko apsižvalgyti. (Pats paskutinis vėl imasi atsargumo: uždengia landos angą *iš lauko* specialiai pasiruoštu moliu išteptu mediniu kaiščiu, priploja jį prie urvo savo kūnu, apmėto žemėmis, – kad ir iš tranšėjos rytą nebūtų galima pastebėti kasimo žymių!)

Per kaimą eiti grupėmis garsiai nerūpestingai juokaujant. Jei mėgintų suimti – vieningai priešintis, griebtis net peilių.

Rinkimosi vieta – prie geležinkelio pervažos, kur netrūksta mašinų. Pervaža kūpso virš kelio, visi sugula arti ant žemės, ir jų nematyti. Ta pervaža netikusi (vaikščiojo per ją į darbą, matė), lentos sudėtos kaip pakliuvo, sunkvežimiai su anglimis ir tušti per ją ritasi iš lėto. Dvejetas turi pakelti rankas, sustabdyti mašiną tuoj už pervažos, prieiti prie kabinos iš abiejų pusių. Prašytis pavėžėti. Naktį vairuotojas veikiausiai tik vienas. Mikliai išsitraukti peilius, *griebti* vairuotoją, pasodinti į vidurį, Valka Ryžkovas sėda prie vairo, visi sušoka į kėbulą ir – į Pavlodarą! 130–140 kilometrų turbūt galima nulėkti per kelias valandas. Neprivažiavus kelto pasukti prieš srovę (kai čia vežė, akin užgriebė šį tą), ten krūmuose vairuotoją surišti, paguldyti, mašiną palikti, per Irtyšių perplaukti valtim, pasiskirstyti į grupes ir – kas kur! Kaip tik grūdų paruošų metas, visais keliais zuja mašinos.

Darbus turėjo baigti spalio šeštąją. Prieš dvi dienas, spalio ketvirtąją, paėmė į etapą du dalyvius: Tenną ir Volodką Krivošeiną, vagį. Jie norėjo susižaloti, kad liktų žūtbūt, tačiau operas pagrasino išvešiąs su antrankiais, nors ir mirštančius. Nusprendė, kad beatodairiškas spyriojimasis sukels įtarimą. Aukodamiesi dėl draugų pakluso.

Taip Tennas nerealizavo savo atkaklaus noro prisijungti prie kasėjų. Tryliktuoju tapo ne jis, o jo pritrauktas, globojamas, pernelyg išgveręs, dirglus Ždanokas. Stepanas Konovalovas ir jo draugai nelemtą sau minutę nusileido ir atvėrė Tennui paslaptį.

Kasti baigė, išlindo kur reikia, Mutjanovas neapsiriko. Bet ėmė snigti, atidėjo, kol pradžius.

Spalio devintosios vakarą padarė viską tikslių tiksliausiai, kaip buvo sumanyta. Laimingai išėjo pirmasis ketvertukas – Konovalovas, Ryžkovas, Mutjanovas ir tas lenkas, nuolatinis jo inžinerinių bėgimų bendrininkas.

O paskui nušliaužė tranšėja bėdžius mažiukas Kolia Ždanokas. Ne dėl jo kaltės, aišku, pasigirdo netoliese viršuje žingsniai. Bet jam reikėjo iškęsti, išgulėti, ištūnoti, o kai nueis – šliaužti toliau. O jis iš per didelio žvitrumo iškišo galvą. Jam knietėjo *pasižiūrėti* – o kas ten eina?

Greita utėlė visada pirmoji paklius ant šukų. Bet *šita* kvaila utėlė pražudė reto darnumo ir sumanumo bėglių grupę – keturiolika ilgų, sudėtingų gyvenimų, susikryžiavusių šioje operacijoje. Kiekvienam tų gyvenimų pabėgimas turėjo be galo svarbią, nepaprastą reikšmę, įprasminančią praeitį ir dabartį, nuo kiekvieno priklausė dar kiti žmonės – moterys, vaikai ir dar negimę vaikai, – o utėlė kilstelėjo galvą – ir viskas šuniui ant uodegos.

O ten ėjo sargybos viršininko padėjėjas, pamatė utėlę – riktelėjo, šovė. Ir sargybiniai – neverti šio sumanymo, neatspėję jo – tapo didžiausiais herojais. Ir mano skaitytojas, Istorikas Marksistas, liniuote pliaukšėdamas per knygą, maloningai košia man:

– Taaaip... Kodėl gi jūs nebėgot?.. Kodėl gi jūs nesukilot?..

Ir visi bėgliai, jau sušliaužę į urvą, atlenkė grotas, jau užkalę grindjuostę ant angos, dabar ėmė šliaužti atgal – atgal – atgal!

Kas išsėmė iki dugno ir pažįsta šios karčios nevilties skonį? šios paniekos savo pastangoms skonį?

Jie sugrįžo, išjungė tunelyje šviesą, įdėjo atgal koridoriaus grotas.

Labai greitai visas BUR'as priplūdo lagerio karininkų, diviziono karininkų, konvojininkų, prižiūrėtojų. Pradėjo visus tikrinti pagal įskaitos korteles ir varyti – į mūro kalėjimą.

O kasinio iš sekcijos – nerado! (Kiek jie būtų ieškoję, jeigu viskas būtų pasisekę kaip sumanyta?!) Apie tą vietą, kur *išnėrė* Ždanokas, rado kiaurymę, pusiau užgriuvusią. Bet ir tuneliu po baraku nuėjus neįmanoma buvo surasti, iš kurgi žmonės nulipdavo ir kur jie dėjo žemes.

Tiktai va „kultūringojoje" sekcijoje buvo pasigesta keturių žmonių ir aštuonis kitus dabar *talžė* be pasigailėjimo – lengviausias būdas bukagalviams išgauti teisybę.

O kokia prasmė dabar buvo slėpti?..

Į tą tunelį vėliau buvo vedamos įgulos ir prižiūrėtojų ekskursijos. Majoras Maksimenka, pilvotas Ekibastuzo lagerio viršininkas, gyrėsi paskui Valdyboje kitiems lagerio skyrių viršininkams:

– Mano lageryje bent buvo iškastas tunelis – oho! Tikras metro! Bet mes... mūsų budrumas...

O tiktai per utėlę...

Sukeltas aliarmas neleido ir pasprukusiam ketvertukui nusigauti iki geležinkelio pervažos. Planas žlugo. Jie perlipo per tuščios darbo zonos tvorą iš kitos kelio pusės, perėjo zoną, dar sykį perlipo – ir patraukė į stepę. Nesiryžo likti kaime ir gaudyti mašiną, nes kaimas jau knibždėte knibždėjo patrulių.

Kaip prieš metus Tennas, jie iškart prarado tempą ir tikėjimą, kad pabėgs.

Pasuko į pietryčius, Semipalatinsko link. Nei produktų turėjo pėsčiom eiti, nei jėgų – juk pastarosiomis dienomis nėrėsi iš kailio, kad pabaigtų kasti.

Penktąją bėgimo dieną jie užėjo į jurtą ir paprašė kazachų ko nors užvalgyti. Kaip jau galima susiprotėti, tie nieko nedavė ir į prašančius valgyti šovė iš medžioklinio šautuvo. (Ar tokia šios stepių piemenų tautos tradicija? O jeigu čia ne jų tradicija, tai iš kur ta tradicija?..)

Stepanas Konovalovas stojo su peiliu rankoje, sužeidė kazachą, atėmė šautuvą ir produktus. Patraukė toliau. Tačiau kazachai nusekė juos raiti, pasivijo jau netoli Irtyšiaus, iškvietė operatyvinę grupę.

Toliau jie buvo apsupti, sumušti iki kraujų ir gyvos mėsos, o toliau jau viskas, viskas žinoma...

Jeigu man kas dabargalėtų pasakyti apie XIX ar XX amžiaus rusų revoliucionierių bėgimus, – kur jie būtų taip privargę, kur taip niekas jų nebūtų palaikęs, kur taip priešiškai visur juos būtų sutikę, kur taip neteisėtai, pažeisdami įstatymus, būtų baudę sugautus, – tegu pasako!

Ir po šito tegu kalba, girdi, mes – nesigrūmėm.

Devintas skyrius

SŪNELIAI SU AUTOMATAIS

Saugojo sargybiniai ilgomis milinėmis su juodais atvartais. Saugojo raudonarmiečiai. Saugojo savisaugininkai. Saugojo atsarginiai, seniai. Pagaliau atėjo jauni smarkūs vyrukai, gimę per pirmąjį penkmetį, neregėję karo, paėmė naujutėlius automatus – ir stojo mūsų saugoti.

Kasdien du kartus po valandą mes kiūtinam, sujungti nebylaus mirtino ryšio: bet kuris iš jų turi teisę užmušti bet kurį iš mūsų. Kasryt, mes – keliu, jie – kelkraščiu, vangiai kiūtinam, kur nereikia nei jiems, nei mums. Kasvakar žvaliai skubinamės: mes – į savo gardą, jie – į savo. Ir kadangi tikrų namų neturim, – tie gardai mums atstoja namus.

Mes einam ir visai nežiūrim į jų puskailinius, į jų automatus, – kam jie mums? Jie eina ir visą laiką žiūri į juodas mūsų gretas. Jiems pagal statutą reikia visą laiką žiūrėti į mus, jiems taip įsakyta, tokia jų tarnyba. Jie turi šūviu perverti kiekvieną mūsų judesį ir žingsnį.

Kokie mes jiems atrodom su juodais bušlatais, pilkomis stalininio kailio kepurėmis, bjauriais, trečią kadenciją dyžiamais, keturiskart pamuštais veltiniais, – ir visi apkarstyti numerių lopiniais, kaip negalėtų juk elgtis su normaliais žmonėmis?

Ar yra ko stebėtis, kad mūsų išvaizda kelia pasišlykštėjimą? – mūsų išvaizda juk specialiai tokia. Laisvieji kaimo gyventojai, ypač mokiniai ir mokytojos, baimingai dėbčioja nuo šaligatvių į mūsų kolonas, vedamas plačia gatve. Šnekama: jie labai bijo, kad mes, fašizmo išperos, staiga pulsim į visas puses, sutriuškinsim konvojų, – ir leisimės plėšti, prievartauti, deginti, žudyti. Juk tokie žvėriški padarai turbūt nieko daugiau ir netrokšta. Ir štai nuo šitų žvėrių kaimo gyventojus saugo – konvojus. Kilniaširdis konvojus. Klube, pastatytame mūsų, konvojaus seržantas gali pasijusti tikru riteriu kviesdamas mokytoją šokti.

Tie sūneliai visą laiką žiūri į mus – ir iš kordono, ir iš sargybos bokštelių, bet nieko jiems neleista apie mus žinoti, tiktai duota teisė: šauti be įspėjimo.

O, jeigu vakarais jie ateidinėtų pas mus, į mūsų barakus, atsisėstų ant mūsų vagonėlių ir klausytųsi: už ką va šitas senis pasodintas, už ką va anas tėtušis. Ištuštėtų tie bokšteliai ir nešaudytų tie automatai.

Bet visa sistemos gudrybė ir jėga ta, kad mirtinas mūsų ryšys pagristas nežinojimu. Jų užuojauta mums baudžiama kaip tėvynės išdavystė, jų noras su mumis pasišnekėti – kaip šventos priesaikos sulaužymas. Ir kam su mumis šnekėti, jeigu grafike paskirtą valandą ateis politrukas ir surengs su jais pašnekesį – apie saugomų liaudies priešų politinį ir moralinį veidą. Jis nuodugniai, primygtinai pakartodamas išaiškins, kokie tie baidyklės kenksmingi ir kiek valstybei vargo su jais. (Juo didesnė pagunda išmėginti juos kaip gyvą taikinį.) Pasikišęs po pažastim jis atsineš kažkokius aplankus ir pasakys lagerio specskyriuje gavęs vienam vakarui *bylas*. Perskaitys iš ten mašinėle spausdintus popieriukus apie piktadarybes, už kurias per maža visų Osvencimo krosnių, – ir priskirs jas tam elektrikui, kuris taisė šviesą įlipęs į stulpą, arba tam staliui, pas kurį eiliniai draugai tokie ir tokie neatsargiai norėjo užsisakyti spintelę.

Politrukas nesusipainios, neprasitars. Jis niekada berniukams nepasakys, jog žmonės čia sėdi tiesiog ir už tai, kad tiki Dievą ir kad trokšta tiesos, ir kad mėgsta teisingumą. Ir dar – apskritai už nieką.

Visa sistemos jėga ta, kad negalima žmogui taip sau šnekėtis su žmogumi, o tiktai per karininką ir politruką.

Visa tų berniukų jėga – jų nežinojimas.

Visa lagerių jėga – tie berniukai. Raudonieji antpečiai. Žmogžudžiai iš sargybos bokštelių ir bėglių gaudytojai.

Štai vienas toks politinis pašnekesys, kaip jį prisimena tuometinis konvojininkas (Nyroblagas): „Leitenantas Samutinas – siaurapetis, ilgakinkis, galva suplota ties smilkiniais. Primena gyvatę. Baltaplaukis, veik be antakių. Žinom, kad seniau jis sušaudydavo pats. Dabar per politvalandėlę monotoniškai skaito: „Liaudies priešai, kuriuos jūs saugote, – tai tie patys fašistai, atmatos. Mes įkūnijame jėgą ir

baudžiantį Tėvynės kalaviją ir turime būti tvirti. Jokių sentimentų, jokio gailesčio".

Šitaip ir suformuojami berniukai, kurie parpuolusį bėglį stengiasi spardyti tiesiai į galvą. Tie, kurie žilam surakintomis rankomis seniui išspiria iš dantų duoną. Tie, kurie abejingai žiūri, kaip daužosi sukaustytas bėglys į šerpetotas kėbulo lentas, – jam veidas kraujais plūsta, jam galva suskaldyta, o jie abejingai žiūri. Juk jie – baudžiantis Tėvynės kalavijas.

Jau po Stalino mirties, jau amžinas tremtinys, aš gulėjau paprastoje „laisvoje" Taškento klinikoje. Ūmai girdžiu: jaunas uzbekas, ligonis, pasakoja kaimynams, kaip jis tarnavo *armijoje*. Jų dalinys saugojo budelius ir žvėris. Uzbekas prisipažino, jog konvojininkai irgi neprivalgydavo ligi soties ir juos imdavo pyktis, kad kaliniai kaip šachtininkai gauna davinį (žinoma, už 120 procentų), ne kažin kiek mažesnį už garbingą kareivių davinį. Ir dar juos erzino, kad jiems, konvojininkams, tenka bokšteliuose šalti žiemą (teisybė, su kailiniais ligi kulnų), o liaudies priešai, įėję į darbo zoną, atseit visai dienai išsiskirsto po šiltas vietas (jam ir iš bokštelio buvo matyti, kad yra ne taip) ir ten kiaurą dieną kirmija: (jis rimtai įsivaizdavo, kad valstybė lepina savo priešus).

Įdomu man buvo! – pažvelgti į speclagerį konvojininko akimis. Ėmiau klausinėti, kas gi ten buvo per niekšai ir ar manasis uzbekas pats kada su jais kalbėjosi. Ir čia jis man papasakojo visa tai sužinojęs iš politrukų, net „bylas" jiems skaitydavę per politvalandėles. Ir tas nesuprantamas jo įniršis, jog kaliniai kiaurą dieną kirmija, irgi, žinoma, įsišaknijo ne be karininkų pritariamo linkčiojimo.

O jūs, sugundžiusieji šiuos vyrukus!.. Verčiau jūs būtumėt negimę!..

Uzbekas papasakojo ir apie tai, kad MVD eilinis kareivis gauna 230 rublių per mėnesį (dvylika kartų daugiau negu armijoje! iš kur toksai dosnumas? lyg jo tarnyba būtų dvylika kartų sunkesnė?), o Užpoliarėje net 400 rublių, – kai čia tavo būtinoji karinė tarnyba ir gauni visą išlaikymą.

Ir dar pasakojo visokiausių atsitikimų. Pavyzdžiui, jo draugas lydėjęs kalinius, ir jam pasivaidenę, jog iš kolonos kažkas *nori* bėgti.

Jis paspaudęs gaiduką ir viena salve paklojęs *penketą* kalinių. Kadangi paskui visi konvojininkai paliudiję, kad kolona žingsniavusi ramiai, kareivis buvęs griežtai nubaustas: už penkis nužudytuosius gavęs penkiolika parų arešto (žinoma, šiltoje areštinėje).

O jau kas nežino tokių atsitikimų, kas iš Archipelago čiabuvių nepasakoja!.. Kiek mes pataisos darbų lageriuose jų žinojom: darbuose, kur nėra zonos, o yra neregima kordono riba, staiga pokšteli šūvis ir kalinys krinta negyvas – girdi, jis peržengė ribą. Gal ir visai neperžengė, – juk linija neregima, o niekas kitas dabar neprieis jos patikrinti, kad neatgultų šalia. Ir komisija taip pat neateis patikrinti, kur guli užmuštojo kojos. O gal jis ir peržengė, – juk konvojininkas gali sekti neregimą ribą, o kaliniui reikia dirbti. Kulką ir gauna tas zekas, kuris stropiau ir sąžiningiau dirba. Novočiunko stotyje (Oziorlagas) per šienapjūtę – kalinys mato už dviejų trijų žingsnių dar kuokštelį šieno, o širdis kaip rūpestingo šeimininko, imsiu ir sugriebsiu į kupstą, – kulka! Ir kareiviui – mėnuo atostogų.

O dar pasitaiko, kad kaip tik tas sargybinis kaip tik ant to kalinio piktas (nepadarė, ką sakė, ko prašė), – ir tuomet šūvis yra kerštas. Kartais klasta: pats konvojininkas kaliniui ir liepia ką nors paimti ir atnešti iš už ribos. Ir kai tas patikliai eina, – šauna. Galima papirosą jam ten mesti – še, užrūkyk! Kalinys eis paimti ir papiroso, toks jau jis yra, niekingas padaras.

Kodėl šauna? – ne visada suprasi. Antai Kengire, sutvarkytoje zonoje, dieną, kur jokio bėgimo nė kvapo, Lida, vakarų ukrainietė, susiruošė darbo laiku išsiskalbti kojines ir pakabino jas džiūti ant priešzonio paramsčių. Nusitaikė iš sargybos bokštelio – ir nudėjo ją vietoje. (Sklido neaiškios kalbos, esą paskui ir pats norėjęs nusišauti.)

Kodėl! Žmogus su šautuvu! Nekontroliuojama vieno žmogaus galia – nušauti ar nenušauti kitą.

O čia dar – naudinga! Viršininkai visada tavo pusėje. Už nužudymą niekada nenubaus. Priešingai, apdovanos, ir kuo anksčiau tu jį nupylei, dar nespėjusį žengti pirmo žingsnio, tuo didesnis tavo budrumas, tuo didesnis apdovanojimas! Mėnesio alga. Mėnesio

atostogos. (Supraskite ir vadovybės padėtį: jeigu divizionas neturi savo sąskaitoje parodyto budrumo atvejų, – tai koks čia divizionas? kokie čia jo vadai? o gal zekai tokie ramūs, kad reikia sumažinti apsaugą? Kartą sukurta, apsaugos sistema *reikalauja mirčių*.)

Ir tarp apsaugos šaulių susidaro net lenktyniavimo atmosfera: tu nupylei ir už premiją nusipirkai sviesto. Tad ir aš nupilsiu ir taip pat nusipirksiu sviesto. Reikia suvažinėti į namus, savo mergiotę pagniaužyti? – nušauk vieną tą pilką žmogystą ir važiuok mėnesiui.

Visus tuos atvejus mes gerai žinojome ir pataisos darbų lageriuose. Tačiau speclageriuose atsirado dar tokių naujovių: šaudyti tiesiog rikiuotėje, kaip to uzbeko draugas. Kaip Oziorlage vachtoje 1952 metų rugsėjo 8 dieną. Arba iš sargybos bokštelių zonoje.

Vadinasi – taip jie buvo mokomi. Tatai politrukų darbas.

1953 metų gegužę Kengire tie sūneliai su automatais paleido netikėtą ir niekuo nepateisinamą salvę į koloną, jau priėjusią lagerį ir laukiančią kratos. Buvo šešiolika sužeistų, – kad tik sužeistų! Šaudė sprogstamosiomis kulkomis, seniai visų kapitalistų ir socialistų konvencijų uždraustomis. Kulkos išvarpė kūnuose duobes – išmalė vidurius, žandikaulius, sutrupino galūnes.

Kodėl speclagerių konvojus būtinai ginkluotas sprogstamosiomis kulkomis? *Kas* įvedė tokią tvarką? Šito mes niekada nesužinosim...

Tačiau kaip įsižeidė apsaugos vyrija perskaičiusi mano apysakoje, jog kaliniai vadina juos „popkomis" (papūgomis) ir štai dabar tai išskalambyta visam pasauliui. Ne, kaliniai turėjo juos mylėti ir vadinti angelais sargais!

O vienas tų sūnelių, beje, iš geresniųjų, neįsižeidė, bet nori apginti tiesą – Vladilenas Zadornas, 1933 metų, tarnavęs MVD sukarintoje šaulių apsaugoje Nyroblage nuo aštuoniolikos ligi dvidešimties metų. Jis parašė man keletą laiškų:

„Berniūkščiai juk ne patys ten ėjo – pašaukti karinio komisariato. Karinis komisariatas perdavė juos MVD. Berniūkščius mokė šaudyti ir eiti sargybą. Berniūkščiai šalo ir žliumbė naktimis, – kokių velnių jiems buvo reikalingi Nyroblagai ir tas viskas! Vai-

kinų nereikia kaltinti – jie buvo kareiviai, jie tarnavo Tėvynei, ir nors šitoj kvailoj ir baisioj tarnyboj ne viskas buvo suprantama (o *kas – buvo* suprantama?.. arba viskas, arba nieko. – *A. S.*), – bet jie davė priesaiką, jų tarnyba nebuvo lengva".

Nuoširdu, verčia susimąstyti. Aptvėrė tuos berniokus basliais – priesaika! tarnavimas Tėvynei! jūs – kareiviai!

Bet – vadinasi, silpni buvo jų bendražmogiški pamatai, tiesiog jokių, jei neatsispyrė priesaikai ir politvalandėlėms. Ne iš visų kartų ir ne iš visų tautų galima nulipdyti tokius berniukus.

Ar tai ne svarbiausias XX amžiaus klausimas: ar leistina vykdyti įsakymus patikėjus savo sąžinę – kitiems? Ar galima neturėti savo suvokimo, kas yra bloga ir kas gera, ir perimti jį iš spausdintų instrukcijų ir viršininkų žodinių nurodymų? Priesaika! Tie iškilmingi užkeikimai, tariami su balso virpuliu ir turintys apginti liaudį nuo piktadarių, – kaip juos lengva pakreipti, kad tarnautų piktadariams ir eitų prieš liaudį!

Prisiminkime, ką ketino Vasilijus Vlasovas tarti savo budeliui dar 1937 metais: tu vienas! – *tu vienas* kaltas, kad žudo žmones! Ant tavo vieno sąžinės krinta mano mirtis, ir gyvenk su šia našta! Nebūtų budelių – nebūtų ir mirties bausmių.

Nebūtų konvojininkų kariuomenės – nebūtų ir lagerių.

Žinoma, nei amžininkai, nei istorija nenutylės kaltumo hierarchijos. Žinoma, visiems aišku, kad jų karininkai kaltesni; jų operatyviniai įgaliotiniai – dar kaltesni; instrukcijas ir įsakymus rašiusieji – dar kaltesni; o davusieji nurodymus juos rašyti – užvis kalčiausi[1].

Bet šaudė, bet saugojo, bet automatus atkišę laikė vis dėlto ne *tie*, o – berniukai! Bet gulinčius spardė į galvą – vis dėlto berniukai!..

Dar Vladilenas rašo:

„Mums į galvas grūdo, mus vertė iškalti USO-43ss – „Ustav strelkovoj ochrany 43 goda soveršenno sekretnyj" („Visiškai slaptas

[1] Tai nereiškia, kad jie bus teisiami. Svarbu patikrinti, ar patenkinti jie pensijomis ir vasarnamiais.

šaulių apsaugos 43 metų statutas")[1], griežtas ir žiaurus statutas. Ir priesaika. Ir sekimas – sekė operatyviniai įgaliotiniai ir pavaduotojai politiniams reikalams. Šnipinėjimas, skundai. Patiems šauliams sudarinėjamos *bylos*... Statinių tvoros ir spygliuotų vielų skiriami, žmonės su bušlatais ir žmonės su milinėmis buvo tokie pat kaliniai – vieni dvidešimt penkeriems, kiti trejiems metams".

Čia – aštriai pasakyta, kad šauliai irgi tartum *pasodinti*, tik ne karinio tribunolo, o karinio komisariato. Bet kad tai būtų *tas pats*, tai jau ne! – todėl, kad žmonės su milinėmis puikiausiai poškino automatais į žmones su bušlatais, ir net į ištisus būrius, kaip netrukus įsitikinsim.

Dar Vladilenas aiškina:

„Vaikinų buvo visokiausių. Buvo ribotų kareivų, aklai neapkentusių zekų. Beje, labai uolūs buvo naujokai iš tautinių mažumų – baškirai, buriatai, jakutai. Buvo ir abejingų – tų užvis daugiausia. Ėjo tarnybą tyliai ir nuolankiai. Labiausiai mėgo nuplėšiamą kalendorių ir tą valandą, kai atvežamas paštas. Galop buvo ir gerų vaikinų, užjaučiančių zekus kaip žmones, pakliuvusius į bėdą. Ir dauguma mūsiškių suprato, kad mūsų tarnyba žmonėse nepopuliari. Išvažiavę atostogų – uniformos nenešiojo".

O geriausiai savo mintis Vladilenas apgins savo paties istorija. Nors tokių kaip jis buvo reta, vienetai.

Jį praleido į konvojininkų kariuomenę per tingaus specskyriaus neapsižiūrėjimą. Jo patėvis, senas profsąjungų darbuotojas Voininas, buvo suimtas 1937 metais, motina už tai pašalinta iš partijos. O tėvas, VČK brigados vadas, partijos narys nuo 1917 metų, pasiskubino išsižadėti ir buvusios žmonos, ir sūnaus (šitaip jis išsaugojo partinį bilietą, bet NKVD rombą vis dėlto prarado)[2]. Motina

[1] Beje, ar mes gerai įsidėmėjome tą nelemtąjį švilpčiojimą „es es" mūsų gyvenime – čia vienoje santrumpoje, čia kitoje, pradedant nuo „kapėeses", vadinasi, ir „kapėesesininkas"? O pasirodo, dar ir statuto būta „es es" (kaip ir viskas labai slapta – *soveršenno sekretno* – „es es"), – vadinasi, suprato sudarytojai jo niekšiškumą, suprato ir sudarinėjo, ir kokiu metu: vos atmušus vokiečius nuo Stalingrado! Dar vienas liaudies pergalės vaisius.

[2] Nors mes su viskuo seniai apsipratę, bet kartais imi ir nusistebi: suimtas pamestos žmonos antrasis vyras – ir todėl reikia išsižadėti keturmečio sūnaus? Ir dar – VČK brigados vadui?

nuplovė savo dėmę donorės krauju per karą. (Nieko, jos kraują ėmė ir partiniai, ir nepartiniai.) Berniukas „mėlynųjų kepurių neapkentė nuo vaikystės, o čia pačiam užmovė ant galvos... Pernelyg skaudžiai įsirėžė į vaiko atmintį klaikioji naktis, kai žmonės tokia pat kaip tėvo uniforma įžūliai rausėsi mano vaikiškoje lovutėje".

„Iš manęs nebuvo geras konvojininkas: pasišnekėdavau su kaliniais, atlikdavau jų įpareigojimus. Palikdavau šautuvą prie laužo, eidavau ko nors nupirkti jiems krautuvėlėje arba įmesti laiškų. Manau, kad Promežutočnajos, Mysakorto, Parmos lagerių punktuose dar minėdavo šaulį Volodią. Zekų brigadininkas kartą man pasakė: „Žiūrėk į žmones, išklausyk jų vargų, tada suprasi..." O aš ir taip, žiūrėdamas į kiekvieną politinį kalinį, mačiau senelį, dėdę, tetą... Savo vadų aš tiesiog neapkenčiau. Niurzgėjau, piktinausi, sakydavau šauliams – „štai tikrieji liaudies priešai!" Už tai, už tiesioginį nepaklusnumą („sabotažas"), už ryšius su zekais buvau tardomas... Išstypėlis Samutinas... talžė mane per veidą, mušė spaustuvu per pirštus – už tai, kad nepasirašiau prisipažinimo dėl zekų laiškų. Būčiau sužaidęs su tuo stipena gūžynes, turiu antrąjį bokso atskyrį, dviejų pūdų svarsčiu krikštytas, – bet du prižiūrėtojai pakibo ant rankų... Tačiau ne aš tardymui rūpėjau: toksai suirimas, pakrikimas prasidėjo 1953 metais MVD. Manęs nepasodino, davė vilko bilietą – 47-g straipsnis: „atleistas iš MVD organų už kraštutinį nedisciplinuotumą ir šiurkščius MVD statuto pažeidimus". Ir iš diviziono areštinės – sumuštą, ilgai laikytą šaltyje – paleido važiuoti namo... Laisvę atgavęs brigadininkas Arsenas globojo mane kelyje".

O įsivaizduokim, kad įsigeistų parodyti prielankumo kaliniams konvojaus *karininkas*. Juk jis galėtų tai padaryti tiktai kareivių akivaizdoje ir per kareivius. Vadinasi, visuotinės pagiežos atmosferoje jam tai būtų neįmanoma, o ir „nepatogu". Ir kas nors jį bemat įskristų.

Sistema!

Dešimtas skyrius

KAI ZONOJE DEGA ŽEMĖ

Ne, reikia stebėtis ne tuo, kad lageriuose maištų ir sukilimų nebuvo, o kad vis dėlto jų b ū t a.

Kaip visa, kas mūsų istorijoje nepageidautina, tai yra trys ketvirtadaliai tikrų įvykių, taip ir tie maištai rūpestingai iškirpti, rumbe apsiūti ir užglaistyti, jų dalyviai sunaikinti, tolimi liudytojai įbauginti, malšintojų skundai sudeginti arba paslėpti seifuose už storų sienų, – tad tie sukilimai jau dabar pavirtę mitu, kai nuo vienų praėjo penkiolika metų, nuo kitų tik dešimt. (Ko čia stebėtis, jei sakoma: nei Kristaus nebuvo, nei Budos, nei Mahometo. Ten – tūkstantmečiai...)

Kada tai jau nieko iš gyvųjų nebejaudins, istorikai bus prileisti prie popierių likučių, archeologai bakstelės kur ne kur kastuvu, ką ne ką sudegins laboratorijoje, – ir išaiškės šių sukilimų datos, vietos, kontūrai ir vadovų pavardės.

Ten bus ir patys ankstyviausi protrūkiai, kaip Retiunino – 1942 metų sausį Oš Kurjės komandiruotėje, netoli Ust Usos. Šnekama, kad Retiuninas buvo laisvai samdomas, vos ne tos komandiruotės viršininkas. Jis paskelbė šūkį Penkiasdešimt Aštuntajam ir socialiai kenksmingiems (7-35), subūrė porą šimtų savanorių, jie nuginklavo konvojų, susidedantį iš kriminalistų savisaugininkų, ir su arkliais pasitraukė į miškus partizanauti. Jie buvo iššudyti pamažu. Dar 1945 metų pavasarį sodino pagal „Retiunino bylą" net visai neprisidėjusius prie jo.

Galbūt tada sužinosim mes – ne, jau ne mes – apie legendinį 1948 metų sukilimą 501-ojoje statyboje, kai buvo tiesiama geležinkelio atšaka, Sivaja Maska-Salechardas. Legendinis jis todėl, kad visi

lageriuose apie jį leidžia gandus ir niekas dorai nežino. Legendinis todėl, kad įsižiebė ne speclageriuose, kur buvo susiklosčiusi palanki atmosfera ir dirva, – o pataisos darbų lageriuose, kur žmonės suskaldyti stukačių, sugniuždyti blatnųjų, kur apspjaudyta net jų teisė būti politiniais kaliniais ir kur nė į galvą negalėjo ateiti, kad būtų įmanomas kalinių maištas.

Anot gandų, tai padarė buvusieji (neseniai!) kariškiai. Kitaip ir negalėjo būti. Be jų Penkiasdešimt Aštuntasis būtų buvęs bekraujė, niekuo netikinti banda. Tačiau tie vyrai (beveik nė vienas ne vyresnis kaip trisdešimties), mūsų kovinės armijos karininkai ir kareiviai; ir tie patys, tik dabar jau buvusieji karo belaisviai; ir dar iš tų karo belaisvių, pabuvusių Vlasovo ar Krasnovo, ar nacionaliniuose būriuose; ten kovoję vienas prieš kitą, o šičia suvienyti bendro jungo; tas jaunimas, perėjęs visus pasaulinio karo frontus, puikiai mokąs kautis šiuolaikiniuose šaulių mūšiuose, maskuotis ir likviduoti patrulį, – tas jaunimas, kur nebuvo išmėtytas po vieną, 1948 metais dar buvo išlaikęs visą karo inerciją ir pasitikėjimą savimi, jam širdyje netilpo, kodėl tokie vyrai, ištisi batalionai, turi nuolankiai padėti galvas. Net ir bėgimas jiems buvo apgailėtina pusinė priemonė, kone dezertyravimas pavieniui, užuot stojus kovon drauge.

Viskas buvo sumanyta ir prasidėjo kažkurioje brigadoje. Kalbama, jog vadovavo buvęs pulkininkas Voroninas (ar Voronovas), vienakis. Dar minimas šarvuočių ir tankų kariuomenės vyresnysis leitenantas Sakurenka. Brigada nudėjo savo konvojininkus (šie tuomet, kaip tik priešingai, nebuvo tikri kareiviai, o atsarginiai, rezervininkai). Paskui nuėję išvadavo kitą brigadą, trečią. Užpuolė apsaugos kaimelį ir savo lagerį iš lauko – likvidavo sargybinius bokšteliuose ir atvėrė zoną. (Čia iškart įvyko neišvengiamas skilimas: vartai buvo atdari, bet dauguma zekų pro juos nėjo. Čia buvo trumpasėdžių, kuriems neapsimokėjo maištauti. Čia buvo ir pasodintų dešimčiai, ir net penkiolikai metų pagal rugpjūčio septintosios ir birželio ketvirtosios įsakus, bet jiems neapsimokėjo gauti 58-ąjį straipsnį. Čia buvo ir iš Penkiasdešimt Aštuntojo, bet tokių,

kurie verčiau norėjo nusižeminę mirti klūpomis, tik jau ne stačiomis. O tie, kurie pasipylė pro vartus, anaiptol ne visi ėjo padėti sukilėliams: mielu noru bėgo už zonos ir blatnieji apvaginėti laisvųjų kaimų.)

Apsiginklavę dabar apsaugos (palaidotos vėliau Kočmeso kapinėse) ginklais, sukilėliai nuėjo ir užėmė gretimą lagpunktą. Nutarė bendromis jėgomis užimti Vorkutos miestą! – iki jo liko 60 kilometrų. Bet ne jų nosiai! Nusileido parašiutininkų desantas ir atkirto jiems kelią į Vorkutą. O iššaudė ir išvaikė sukilėlius smogiamieji lėktuvai skutamuoju skridimu.

Paskui teisė, dar šaudė, baudė 25 ir 10 metų. (Kartu „atnaujino" bausmes ir daugeliui tų, kurie operacijoje nedalyvavo, o buvo likę zonoje.)

Akivaizdu, kad jų sukilimas buvo pasmerktas iš anksto. Bet kas pasakys, kad *patikimiau* buvo lėtai nykti ir mirti?

Netrukus įsisteigė speclageriai ir pasiglemžė didumą Penkiasdešimt Aštuntojo. Ir ką gi?

1949 metais Berlage, Nižnij Aturiacho skyriuje, prasidėjo maždaug taip pat: nuginklavo konvojininkus; paėmė šešis-aštuonis automatus; užpuolė lagerį, nušovė sargybą, nupjovė telefono laidus; atvėrė lagerio vartus. Dabar jau lageryje buvo tik žmonės su numeriais, paženklintieji, pasmerktieji, praradę viltį.

Ir ką gi?

Zekai pro vartus nėjo...

Tie, kurie viską sumanė ir kuriems nebebuvo ko prarasti, nutraukė maištą ir leidosi bėgti: grupelė patraukė Mylgos link. Prie Elgenos-Toskanos jiems kelią užtvėrė kariuomenė ir tanketės (operacijai vadovavo generolas Semionovas).

Visi jie buvo nužudyti[1].

Mįslė: kas pasaulyje visų greičiausias? Ir atsakymas: mintis!

[1] Aš primygtinai netvirtinu, kad nupasakojau tuos sukilimus visiškai tiksliai. Būsiu dėkingas kiekvienam, kas mane pataisys.

Taip ir ne taip. Mintis būna ir lėta, oi kokia lėta! Sunkiai ir vėlai žmogus, žmonės, visuomenė iki galo suvokia tai, kas juos ištiko. Tikrąją savo padėtį.

Suvarydamas Penkiasdešimt Aštuntąjį į speclagerius, Stalinas kone mėgavosi savo galybe. Ir taip jis juos laikė be galo kietai, o dabar pats save sumanė pranokti – dar geriau padaryti. Jam atrodė – taip bus baisiau. O išėjo atvirkščiai.

Visa slopinimo sistema, parengta jam valdant, rėmėsi nepatenkintųjų *išskyrimu*; tuo, kad jie nepažvelgtų vienas kitam į akis, nesusiskaičiuotų, kiek jų; tuo, kad visi, ir labiausiai nepatenkinti, patikėtų, kad jokių nepatenkintų nėra, kad tėra paskiri nirštantys pasmerkti pavieniai žmonės, kurių širdyse apatija.

Tačiau speclageriuose nepatenkintieji susitikdavo būrių būriais. Ir susiskaičiuodavo. Ir išsiaiškindavo, kad jų širdyse anaiptol ne apatija, o tauresnė gyvenimo samprata negu kalėjimo sargų; negu jų išdavikų; negu teoretikų, aiškinančių, kodėl jiems reikia pūti lageryje.

Pradžioje tokia speclagerio naujovė beveik niekam nekrito į akis. Iš pažiūros atrodė, lyg tai būtų pataisos darbų lagerio tęsinys. Tik greitai išgvero blatnieji, lagerių režimo ir vadovybės ramsčiai. Tačiau prižiūrėtojų žiaurumas ir išplėstas BUR'as lyg ir kompensavo tą nuostolį.

Bet šit kas: išgvero blatnieji – lageryje nebeliko vagysčių. Spintelėje jau galėjai palikti duonos davinį. Nakčiai pusbačių galėjai nebekišti po galva, o numesti juos ant grindų – ir rytą juos ten rasdavai. Galėjai tabako kapšelį palikti nakčiai spintelėje, netrinti jo naktį kišenėje po šonu.

Rodos, čia smulkmenos? Ne, labai svarbūs dalykai! Neliko vagysčių – ir žmonės be įtarinėjimų, prielankiai pasižiūrėjo į kaimynus. Klausykit, vyručiai, o gal mes ir išties... *politiniai kaliniai*?..

O jeigu politiniai – tuomet galima truputėlį laisviau ir šnekėti, tarp dviejų vagonėlių ir prie brigados laužo. Na, apsidairius, žinoma, kas šalimais. O galų gale, velniai rautų, tegu įpliekia, dvidešimt penkerius jau turiu, kiek dar galima pliekti?

Pradeda nykti ir visa ankstesnė lagerio psichologija: „mirk tu šiandien, o aš rytoj"; vis tiek niekada teisingumo nesulauksi, taip buvo, taip ir bus... O kodėl – nesulauksi? O kodėl – „bus"?..

Prasideda brigadoje tylios kalbos visai ne apie duonos davinį, ne apie košę, o apie tokius dalykus, apie kuriuos ir laisvėje neišgirsi, – ir vis laisviau! ir vis laisviau! ir vis laisviau! – ir brigadininkas staiga nebejaučia, kad jo kumštis visagalis. Vieni brigadininkai visai nustoja kelti kumštį, kiti kelia rečiau, švelniau. Brigadininkas ir pats, nesididžiuodamas, prisėda pasiklausyti, pasišnekėti. Ir brigados nariai ima žiūrėti į jį kaip į draugą: irgi juk mūsiškis.

Brigadininkai nueina į planavimo ir gamybos skyrių, į buhalteriją su dešimtimis smulkių klausimų – kam nurėžti davinį, kam nenurėžti, ką iš kur pašalinti, – pridurkai irgi perima iš jų tą naują atmosferą, tą rimtumo, atsakingumo, kažkokios naujos prasmės šešėlį.

Ir pridurkams, kol kas dar toli gražu ne visiems, šitai persiduoda. Jie važiavo čionai taip godėdamiesi postų, ir štai postus užgrobė, ir kodėl gi jiems negyventi taip pat gerai kaip pataisos darbų lageriuose: užsidaryti kabinoje, čirškinti bulves su lašiniais, būti atskirai, atsiribojus nuo juodadarbių?.. Darosi nepadoru girtis kraugeriškumu, kaip buvo pataisos darbų lageriuose, girtis tuo, kad gyveni sėdėdamas kitiems ant sprando. Ir pridurkai susiranda draugų tarp juodadarbių ir, pasitiesę ant žemės savo naujutėles šimtasiūles greta anų suskretusių, mielai leidžia su jais sekmadienius drybsodami ir šnekučiuodami.

Ir žmonių skirstymas nebe toks vienaplanis kaip anuose lageriuose: pridurkai – juodadarbiai, kriminaliniai – Penkiasdešimt Aštuntasis, o daugialypis, nepalyginti įdomesnis: kraštiečiai, religinės grupės, šilto ir šalto matę žmonės, mokslo žmonės.

Vadovybė dar oi kaip negreit ką nors supras ir pastebės. O darbų skirstytojai nebesinešioja vėzdų ir net nebekaukia kaip seniau. Jie *draugiškai* kreipiasi į brigadininkus: girdi, metas būtų vesti į darbą, Komovai. (Nepasakysi, kad būtų sujaudinę darbų skirstytojams širdį, bet – atmosferoje kažkas nauja kelia nerimą.)

Tačiau viskas – pamažėliais. Tos permainos vyksta per mėnesių mėnesius, mėnesių mėnesius, mėnesių mėnesius. Tos permainos vyksta lėčiau už sezonines. Jos apima ne visus brigadininkus, ne visus pridurkus – tik tuos, kurie po jungu ir pelenais išsaugojo sąžinės ir brolybės likučius. O kam patinka likti niekšu, tas puikiausiai juo ir lieka. Tikro sąmonės poslinkio, poslinkio nuo sukrėtimo, didvyriško poslinkio – dar nėra. Po senovei lageris yra lageris, ir mes prispausti ir bejėgiai, ir mums belieka nebent lįsti pro vielas ir bėgti į stepę, o mus pleškintų iš automatų ir siundytų šunimis.

Drąsi mintis, pašėlusi mintis, mintis – žingsnis į priekį: o kaip padaryti, *kad ne mes nuo jų bėgtume, o jie imtų bėgti nuo mūsų?*

Pakanka tik šito paklausti, kiekai žmonių susiprotėti ir paklausti, kiekai išklausyti – ir baigiasi lageryje bėgimų epocha. Ir prasideda – maištų epocha.

Bet pradėti ją – kaip? Nuo ko pradėti? Juk mes supančioti, mes apraizgyti čiuptuvais, mums atimta judėjimo laisvė – nuo ko pradėti?

Ne tokie paprasti gyvenime – paprasčiausi dalykai. Rodos, ir pataisos darbų lageriuose kai kas susiprotėdavo, jog stukačius reikia novyti. Net ir ten kartais iškrėsdavo tokį dalyką: nusirita nuo rietuvės rąstas ir į ištvinusį vandenį nutrenkia stukačių. Tad nesunku būtų ir čia susiprotėti – kokius konkrečiai čiuptuvus pradėti kirsti. Lyg ir visi tai suprato. Ir niekas nesuprato.

Netikėtai – savižudybė. Antrajame BUR'e rastas vienas pasikoręs. (Visas proceso stadijas aš pradedu gvildenti nuo Ekibastuzo. Bet va kas: ir kituose speclageriuose visos stadijos buvo tos pačios!) Vadovybei per daug galvos neskauda, išėmė iš kilpos, nuvežė į sąvartyną.

O brigadoje gandas: ten stukačiaus būta. Ne jis pats pasikorė. Jį pakorė.

Pamoka.

Apstu lageryje nenaudėlių, bet iš visų sočiausias, šiurkščiausias, įžūliausias – valgyklos vedėjas Timofejus S... (pavardės neslepiu, o neprisimenu). Jo gvardija – įsipenėję plačiasnukiai virėjai, dar jis papildomai šeria rują budelių – barako tvarkdarių. Jis pats ir ta ruja muša zekus kumščiais ir lazdomis. Ir, beje, kartą, visiškai neteisingai, uždrožė jis mažam juodbruvam vaikiščiui. Nebuvo pratęs ir pastebėti, ką muša. O tas vaikiščias, kaip sakoma speclageryje, kaip sako dabar, –ne paprastas vaikiščias, o musulmonas. O musulmonų lageryje kiek tik nori. Čia tau ne kokie blatnieji. Priešais saulėlydį galima matyti, kaip vakarinėje zonos pusėje (pataisos darbų lageryje juoktųsi, pas mus – ne) jie meldžiasi kilsnodami rankas arba kaktą priplodami prie žemės. Jie turi vyresniuosius, naujojoje atmosferoje turi ir kažkokią tarybą. Ir šit jų nuosprendis: keršyti!

Ankstų sekmadienio rytą nukentėjusysis ir suaugęs ingušas drauge prasmunka į pridurkų baraką, kai tie visi dar tvarsosi guoliuose, įeina į kambarį, kur yra S..., ir dviem peilio dūriais šešiapūdį nusmeigia.

Bet kaip visa tai dar nebrandu! – jie nesistengia slėpti savo veidų ir nemėgina bėgti. Tiesiai nuo lavono, su kruvinais peiliais, ramūs, kad atliko priedermę, jie eina į prižiūrėtojų kambarį ir pasiduoda. Jie bus teisiami.

Visa tai – ieškojimai apgraibomis. Visa tai dar, ko gero, galėjo atsitikti pataisos darbų lageryje. Tačiau pilietinė mintis rutuliojasi toliau: ar ne čia ir bus pagrindinė grandis, per kurią reikia nutraukti grandinę?

„Nudobk stukačių!" – štai toji grandis. Peilį stukačiui į paširdžius! Dirbti peilius ir pjauti stukačius – štai grandis!

Dabar, kai aš rašau šį skyrių, virtinės humaniškų knygų kybo virš manęs nuo sienų lentynų ir blausiai švysčiodamos nenaujos nugarėles priekaištingai mirga kaip žvaigždės pro debesis: nieko pasaulyje nevalia siekti prievarta. Nusitvėrę kardą, peilį, šautuvą, mes veikiai susilyginame su savo budeliais ir smurtininkais. Ir nebus galo...

Nebus galo... Šičia, už stalo, kur šilta ir švaru, aš su tuo visiškai sutinku.

Bet reikia gauti dvidešimt penkerius metus už nieką, užsisiūti ant savęs keturis numerius, rankas visada laikyti už nugaros, rytą ir vakarą būti kratomam, galuotis darbe, įskųstam būti tampomam po BUR'us, būti galutinai sutryptam į purvą, kad iš ten, iš tos duobės, visos didžiųjų humanistų kalbos pasirodytų sočių laisvųjų tauškalai.

Nebus galo!.. – o ar bus *pradžia*? Ar bus mūsų gyvenime prošvaistė, ar ne?

Prispausti žmonės priėjo išvadą: gerumu blogio nesunaikinsi.

Stukačiai – irgi žmonės?.. Prižiūrėtojai vaikščioja po barakus ir baugindami mus visam Pesčianlagui skelbia: kažkuriame moterų lagpunkte dvi merginos (iš gimimo metų matyti, kokios jaunos) varinėjo antisovietines kalbas. Tribunolas, susidedąs iš...

Tas merginas, šnibždėjusias vagonėlyje, jau dešimt metų velkančias jungą, – kokia bjaurybė *įskundė*, pati juk irgi įkinkyta?! Tai kokie gi iš stukačių – žmonės?!

Abejonių nekilo. O pirmieji smūgiai vis dėlto buvo nelengvi.

Nežinau, kaip kur (pjauti ėmė *visuose* speclageriuose, net invalidams skirtame Spaske!), o pas mus šitai prasidėjo atvažiavus Dubovkos etapui – daugiausia vakarų ukrainiečių, OUN'oviečių. Visam tam judėjimui jie nuveikė labai daug, jie ir išjudino vežimą. Dubovkos etapas atvežė mums maišto bacilą.

Jauni tvirti vyrai, paimti tiesiai iš partizanų, Dubovkoje apsidairė, pasibaisėjo tokiu apsnūdimu ir vergove – ir panūdo peilio.

Dubovkoje tai greitai baigėsi maištu, gaisru ir išformavimu. Tačiau lagerio šeimininkai, pasitikintys savimi, pametę blaivų protą (trisdešimt metų jie nesusidūrė su jokiu pasipriešinimu, buvo nuo jo atpratę), – net nepasirūpino atvežtuosius maištininkus laikyti atskirai nuo mūsų. Juos išsklaidė po lagerį, po brigadas. Tai buvo pataisos darbų lagerio metodas: ten išblaškydami užgniaužda vo protestą. Bet mūsiškėje, jau giedrėjančioje aplinkoje tai tik padėjo visai masei greičiau užsiplieksti.

Naujokai išeidavo su brigadomis į darbą, bet visai nedirbdavo arba dirbdavo dėl akių, o tysodavo saulėkaitoje (kaip tik vasara) ir tyliai šnekučiuodavo. Žiūrint iš šalies tokiu momentu jie labai panėšėdavo į vagis, besilaikančius savų *įstatymų*, juo labiau kad buvo tokie pat jauni, įkūnūs, plačiapečiai.

Įstatymas jau ryškėjo, bet naujas nuostabus įstatymas: „tegu miršta šią naktį, kieno negryna sąžinė!"

Dabar žmogžudysčių pasipylė daugiau negu bėgimų geriausiais laikais. Jos buvo ryžtingos ir anoniminės: niekas neidavo pasiduoti su kruvinu peiliu; ir save, ir peilį tausojo kitam darbui. Pamėgtu laiku – penktą valandą ryto, kai pavieniai prižiūrėtojai atrakindavo barakus ir nueidavo atrakinėti toliau, o kaliniai dar beveik visi miegodavo, – keršytojai su kaukėmis tyliai įslinkdavo į nusižiūrėtą sekciją, prieidavo prie nusižiūrėto vagonėlio ir žaibiškai nudurdavo jau nubudusį ir išgąstingai klykiantį arba net neatsibudusį išdaviką. Patikrinę, kad jis negyvas, mikliai dingdavo.

Jie mūvėdavo kaukėmis, ir jų numerių nesimatydavo – būdavo nuardyti ar uždengti. Bet jeigu nužudytojo kaimynai iš figūrų juos ir atpažindavo, ne tik neskubėdavo patys apie tai pranešti, bet netgi kvočiami, bet netgi kūmo gąsdinami dabar nepasiduodavo, o tvirtindavo: ne, ne, nežinau, nemačiau. Ir tai jau buvo nebe senovinė tiesa, perimta visų engiamųjų: „nežiniukas ant krosnies kiurkso, o žiniuką už virvutės veda", – tai buvo savo kailio gelbėjimas. Nes išdavėlis būtų buvęs nugalabytas ateinančią penktą valandą ryto, ir operatyvinio įgaliotinio palankumas jam nė kiek nebūtų pagelbėjęs.

Ir štai nužudymai (nors jų kol kas dar nebuvo ir dešimties) virto norma, tapo kasdieniu reiškiniu. Kaliniai, eidami praustis, pasiimdami rytmetinius davinius, klausdavo: ar šiandien ką nors nužudė? Šitame kraupiame sporte kalinių ausys girdėdavo požeminį teisingumo gongą.

Tai buvo daroma visiškai slaptai. Kažkas (pripažintas autoritetu) kažkur kažkam tik šnipštelėdavo: va *šitą*! Ne jo buvo rūpestis, kas žudys, kurią dieną, iš kur gaus peilius. O *rakaliai*, kuriems tuo

reikėjo rūpintis, nepažinojo teisėjo, kurio nuosprendį jiems reikėjo įvykdyti.

Ir reikia pripažinti – nors stukačiai dokumentiškai neapiforminti, – kad tasai nekonstitucinis, neteisėtas ir neregimas teismas bausdavo nepalyginti taikliau, kur kas mažiau apsirikdavo negu visi mums žinomi tribunolai, trejetai, karinės kolegijos ir Ypatingieji pasitarimai.

Giljotina, kapotynė, kaip mes ją vadinom, ėmė veikti taip sklandžiai, kad jau prasidėjo ir dieną, pasidarė kone vieša. Vieną mažaūgį rauplėtą „barako vyresnįjį", buvusį žymų Rostovo enkavedistą, pagarsėjusį niekšą, nugalabijo sekmadienio dieną parašinėje. Papročiai taip sužiaurėjo, kad tenai pulkais plūdo – pažiūrėti kruvino lavono.

Paskui, persekiodami išdaviką, kuris išdavė kasinį po zona iš 8-ojo BUR'o (susigriebusi vadovybė suvarė ten svarbiausius dubovkiečius, bet giljotina jau puikiausiai veikė ir be jų), keršytojai nulėkė su peiliais vidury šviesios dienos per zoną, o stukačius movė nuo jų į štabo baraką, iš paskos ir jie, jis – į lagerio skyriaus viršininko, riebuilio majoro Maksimenkos kabinetą, – ir jie ten pat. Tuo metu lagerio kirpėjas skuto majorą jo krėsle. Majoras buvo pagal lagerio nuostatus beginklis, nes zonoje iš jų nereikalaujama nešiotis ginklą. Išvydęs žudikus su peiliais, išsigandęs majoras šoko iš po skustuvo ir ėmė maldauti pasigailėjimo, mat pamanė dabar būsiąs papjautas. Jam atlėgo pamačius, kad jo akivaizdoje pjauna stukačių. (Į majorą niekas nesikėsino. Prasidėjusios akcijos nuostata buvo tokia: pjauti tiktai stukačius, o prižiūrėtojų ir viršininkų neliesti.) Vis dėlto majoras iššoko pro langą, nebaigtas skusti, su baltu apsiautalu, ir nukūrė prie vachtos desperatiškai klykdamas: „Iš bokštelio šaut! Iš bokštelio šaut!" Bet bokštelis nešovė...

Pasitaikė sykį, kad stukačiaus nepapjovė, jis ištrūko ir sužeistas nubėgo į ligoninę. Ten jį operavo, aptvarstė. Bet jeigu jau peilių išsigando majoras, tai ar galėjo stukačių išgelbėti ligoninė? Po dviejų trijų dienų jis rastas pribaigtas ligoninės lovoje...

Iš penkių tūkstančių žmonių nugalabyta buvo apie tuziną, – bet sulig kiekvienu peilio dūriu atsigniaužė ir atsigniaužė čiuptuvai, apraizgę, apipančioję mus. Padvelkė nuostabus oras! Iš pažiūros mes tarytum po senovei buvom kaliniai ir lagerio zonoje, o iš tiesų tapome laisvi – laisvi, nes pirmąkart per visą savo gyvenimą, kiek tik siekė atmintis, pradėjom atvirai, balsu sakyti visa, ką galvojam! Kas tos permainos nėra patyręs, – tas negali ir įsivaizduoti!

O stukačiai – nestukseno...

Ligi to laiko operatyvinis skyrius ką nori galėjo palikti dieną zonoje, valandų valandas šnekučiuoti su juo – ar išklausyti skundų? ar duoti naujas užduotis? ar išgauti vardus ypatingesnių kalinių, dar nieko nepadariusių, bet galinčių padaryti? bet įtariamų kaip būsimojo pasipriešinimo branduolys?

Vakare sugrįžusi brigada savo brigados narį paklausdavo: „Kam tave išsišaukė?" Ir visada, teisybę sakydamas ar įžūliai maskuodamasis, brigados narys atsakydavo: „Taip sau; rodė fotografijas..."

Iš tikrųjų, pokario metais daugeliui kalinių rodydavo fotografijas tų asmenų, kuriuos jie galėjo būti sutikę karo metais ir dabar atpažintų. Tačiau nebuvo prasmės rodyti visiems. O prasimesdavo jomis visi – ir savi, ir išdavikai. Mums kildavo įtarimų ir versdavo kiekvieną užsisklęsti savo kiaute.

O dabar oras apsivalė nuo įtarinėjimų! Dabar jei operatyviniai čekistai ir liepdavo kam nors neiti į darbą, – jis *nepasilikdavo*! Neįtikėtina! Neregėta per visus ČK-GPU-MVD gyvavimo metus! – jų iššauktasis nekėblindavo apmirusia širdžia, netipendavo nutaisęs pataikaujamą snukutį, – bet išdidžiai (juk į jį žiūri brigados nariai) atsisakydavo eiti! Neregimos svarstyklės siūbavo ore virš vedamos darban kolonos. Ant vienos svarstyklių lėkštės buvo suverstos visos žinomos baisybės: tardytojų kabinetai, kumščiai, lazdos, prastovėtos naktys be miego, boksai stačiomis, šalti drėgni karceriai, žiurkės, blakės, tribunolai, antrosios ir trečiosios bausmės. Bet visa tai buvo – ne akimoju, tai buvo kaulus traiškantis malūnas, negalintis praryti iškart visų ir pervaryti per vieną dieną. Ir po jo žmonės vis dėlto išlikdavo – visi, kurie čia yra, juk perėję per jį.

O ant kitos svarstyklių lėkštės gulėjo vos vienintelis peilis, – bet tas peilis buvo skirtas tau, kuris nusileidai! Skirtas suvaryti tau į paširdžius, ir ne kada nors, o rytoj auštant, ir visos ČKGB jėgos negalėjo tavęs nuo jo išgelbėti. Nebuvo jis ilgas, bet lygiai toks, kad gerai sulįstų tau po šonkauliais. Jis ir koto žmoniško neturėjo, – kokia nors izoliacijos juostelė, apvyniota apie bukąją geležtės pusę, bet kaip tik gera trintis, kad peilis neišslystų iš rankų.

Ir ta gaivinanti grėsmė nusverdavo! Ji duodavo visiems silpniesiems jėgų atplėšti nuo savęs siurbėles ir praeiti pro šalį, paskui brigadą. (Vėliau ji būdavo jiems ir geras pasiteisinimas: mes būtume pasilikę, pilieti viršininke! bet bijojom peilio... jums jis negresia, jūs net įsivaizduoti negalit...)

To dar negana. Kaliniai ne tik nebėgo šaukiami operatyvinių įgaliotinių bei kitų lagerio šeimininkų, – bet ir saugodavosi dabar kokį nors voką, kokį nors prirašytą lapelį įmesti į pašto dėžutę, kabančią zonoje, arba į dėžutes, skirtas skundams į aukštas instancijas. Prieš mesdami laišką ar pareiškimą, prašydavo ką nors: „Nagi perskaityk, patikrink, kad ne skundas. Eime kartu įmesim".

Ir jau dabar – apako apkurto vadovybė! Rodės, ir pilvūzas majoras, ir jo pavaduotojas kapitonas Prokofjevas, irgi pilvūzas, ir visi prižiūrėtojai laisvai vaikštinėjo po zoną, kur jiems niekas negrėsė, sukiojosi tarp mūsų, žiūrėjo į mus – o nieko nematė! Nes be skundiko žmogus su uniforma nieko negali pamatyti ir išgirsti: jam artėjant nutils, nusisuks, paslėps, nueis sau... Kur nors šalimais ištikimi informatoriai nesitvers noru išduoti draugus, bet nė vienas neduos slapčiomis nė ženklo.

Išėjo iš rikiuotės tas pats informacinis aparatas, ant kurio dešimtmečiais tik ir laikėsi visagalių visažinių Organų šlovė.

Lyg ir tos pačios brigados vaikščiojo į tuos pačius objektus (beje, dabar mes susitarėme ir konvojui priešintis, neleisti tvarkyti penketukų, skaičiuoti mūsų žygiuojančių, – ir pasisekdavo! neliko tarp mūsų stukačių – atlyžo ir automatininkai). Dirbom, stengėmės nuveikti, kas paskirta. Grįžę leisdavomės prižiūrėtojų iškratomi kaip

ir anksčiau (o peilių – niekad nerasdavo!). Bet iš tikrųjų jau ne brigados, dirbtinai administracijos sudarytos, o visiškai kitokie junginiai vienijo žmones ir pirmučiausia – tautas. Įsikūrė ir įsitvirtino stukačiams neprieinami tautiniai centrai: ukrainiečių, jungtinis musulmonų, estų, lietuvių. Niekas jų nerinko, bet taip teisingai jie susiformavo pagal amžių, pagal išmintį, pagal iškentėtas kančias, kad jų autoritetas savai tautai buvo neginčytinas. Atsirado ir vienijantis konsultacinis organas – taip sakant, „Tautybių taryba".

Čia metas padaryti išlygą. Viskas klostėsi ne taip lengvai ir sklandžiai, kaip atrodo ryškinant pagrindinę linkmę. Buvo rungtyniaujančios grupės – „nuosaikiųjų" ir „kraštutinių". Pasireiškė, žinoma, asmeninės simpatijos ir antipatijos, putojanti besiveržiančiųjų į „vadus" savimeilė. Jauniems buliukams „budeliams" toli buvo iki plačios politinės sąmonės, kai kurie buvo linkę už savo „darbą" reikalauti sotesnio maisto, dėl šito jie galėjo tiesiog pagrasinti ligoninės valgyklos virėjui, tai yra pareikalauti, kad juos primaitintų nuvogę nuo ligonių davinio, o virėjui atsisakius – ir nudobti jį be jokio moralinio teisėjo: juk įgūdžiai jau susiformavę, kaukės ir peiliai rankose. Žodžiu sakant, į sveiką branduolį čia pat įsimetė ir puvinys – įprastinė, nenauja, visiems laikams būdinga visų revoliucinių judėjimų savybė!

O vieną kartą tiesiog atsitiko klaida: gudrus stukačius įkalbėjo geraširdį juodadarbį susikeisti lovomis – ir juodadarbis paryčiu buvo papjautas.

Nepaisant šitų nukrypimų, pagrindinė linkmė buvo labai nuosekliai išlaikyta, nesusipainiosi. Visuomeninis efektas buvo toks, kokio reikėjo.

Brigados liko tokios pat ir jų tiek pat, bet štai kas keista: lageryje *ėmė stigti brigadininkų!* – neregėtas Gulage reiškinys. Pradžioje jų sumažėjo natūraliai: vienas atsigulė į ligoninę, kitas nuėjo dirbti į ūkio skyrių, trečiam pasibaigė bausmės laikas. Tačiau darbų skirstytojai visuomet turėdavo atsargai būrį godžių kaulytojų: už lašinių bryzą, už megztinį gauti brigadininko vietą. O dabar ne tik nebebuvo kaulytojų, bet buvo tokių brigadininkų, kurie kasdien mindžikuodavo planavimo ir gamybos skyriuje prašydamiesi greičiau atleidžiami.

Tokie stojo laikai, kad senieji brigadininkų metodai – įvaryti juodadarbį į medinį bušlatą – beviltiškai nunyko, o naujus išrasti ne kiekvieno nosiai. Ir veikiai brigadininkų stygius pasidarė toks opus, kad darbų skirstytojas ateidavo į brigados sekciją parūkyti, paple-

pėti ir stačiai prašydavo: „Vyručiai, na negalima gi be brigadininko, palaida bala! Na, išsirinkit kurį nors, mes jį tuoj apiforminsim".

Ypač tai prasidėjo tada, kai brigadininkai suskato bėgti į BUR'ą – slėptis į mūrinį kalėjimą! Ne tik jie, bet ir kraugeriai darbų vykdytojai, kaip Adaskinas; stukačiai prieš demaskuojami arba, kaip nujautė, sąraše artimiausi, ūmai neištvėrė – ir išnešė muilą! Dar vakar jie stengėsi pasirodyti drąsūs tarp žmonių, dar vakar elgėsi ir šnekėjo, lyg pritartų tam, kas dedasi (o pamėgink dabar pašnekėti tarp zekų kitaip!), dar praėjusią naktį jie nakvojo bendrame barake (ten miegojo arba įsitempę gulėjo pasirengę gintis ir prisižadėjo, kad tokia naktis paskutinė), – o šiandien išgaravo! Ir gauna barako tvarkdarys nurodymą: tokio ir tokio daiktus nunešti į BUR'ą.

Tai buvo nauji ir šiurpokai smagūs laikai speclagerio gyvenime! Vis dėlto ne mes ėmėm bėgti! – *jie ėmė bėgti*, išlaisvindami mus nuo savęs! Negirdėti, neįmanomi žemėje laikai: žmogus netyra sąžine negali ramiai gulti miegoti! Atpildo susilaukia ne aname pasaulyje, ne prieš istorijos teismą, o juntamas gyvas atpildas pakabina virš tavęs peilį auštant. Taip galima sugalvoti tiktai pasakoje: zonos žemė po doručių kojomis minkšta ir šilta, po išdavikų kojomis – dygi ir svylanti! Šito galima palinkėti erdvei už zonos – mūsų *laisvei*, niekad tokių laikų neregėjusiai, o galbūt ir neregėsiančiai.

Niūrus mūrinis BUR'as, jau seniai praplėstas, baigtas statyti, mažais langeliais, su „antsnukiais", drėgnas, šaltas ir tamsus, apjuostas masyvia gerai suleistų 40 milimetrų lentų tvora, – BUR'as, taip rūpestingai lagerio šeimininkų įrengtas atsisakėliams, bėgliams, užsispyrėliams, protestuotojams, drąsuoliams, – staiga ėmė priiminėti į pensijos poilsį stukačius, kraugerius ir deržimordas!

Nepasakysi, kad neturėjo sąmojo tas, kuris pirmas sumetė atbėgti pas čekistus ir už savo ilgą ištikimą tarnybą paprašyti prieglobsčio nuo liaudies rūstybės kalėjime. Kad patys į kalėjimą karštai prašytųsi, kad bėgtų ne iš kalėjimo, o į kalėjimą, kad savo noru sutiktų daugiau nekvėpuoti grynu oru, neregėti saulės šviesos, – rodos, ir istorija tokių liudijimų mums nėra palikusi.

Viršininkai ir operai pirmutinių pasigailėjo, priglobė: vis dėlto savi. Paskyrė jiems geriausią BUR'o kamerą (lagerio aštrialiežuviai ją praminė *saugojimo kamera*), davė ten čiužinius, liepė daugiau kūrenti, leido po valandą pasivaikščioti.

Tačiau įkandin šių patraukė ir kiti, ne tokie sąmojingi, bet taip pat godžiai trokštantys gyventi. (Kai kurie ir bėgdami norėjo išsaugoti savo veidą: ką gali žinoti, gal dar reikės sugrįžti ir gyventi tarp zekų? Archidiakonas Rudžiukas bėgo į BUR'ą pasitelkęs inscenizaciją: po signalo gulti atėjo į baraką prižiūrėtojai, suvaidino žiaurios kratos sceną purtydami čiužinį, „areštavo" Rudčiuką ir išsivedė. Beje, veikiai lageris sužinojo, kad ir orusis archidiakonas, teptuko ir gitaros mėgėjas, sėdi toje pačioje ankštoje „saugojimo kameroje".) Jau jų skaičius persirito per dešimt, per penkiolika, per dvidešimt! (Ją dar pradėjo vadinti „Mačechovskio brigada" – pagal režimo viršininko pavardę.) Prireikė atituštinti ir antrą kamerą, sumažinant produktyvų BUR'o plotą.

Bet stukačiai reikalingi ir naudingi tik tol, kol jie malasi tarp visų ir kol jie neišaiškinti. O išaiškintas stukačius nieko nevertas, jis nebegali tarnauti šitame lageryje. Ir tenka jį dykai šerti BUR'e, ir jis nedirba gamyboje, jokios iš jo naudos. Ne, netgi MVD labdarybė turi turėti ribas!

Ir pagalbos maldaujančiųjų srautas buvo nutrauktas. Kas pavėlavo, turėjo gyventi avies kailyje ir laukti peilio dūrio.

Skundikas – kaip vežikas: tik tam kartui, o paskui apkarto.

Vadovybei rūpėjo imtis kontrpriemonių, sustabdyti rūstų lagerio bruzdėjimą ir jį palaužti. Pirmas dalykas, prie kurio ji buvo pripratusi ir kurio griebėsi, tai rašyti įsakymus.

Mūsų kūnų ir sielų valdytojai labiausiai nenorėjo pripažinti, kad mūsų bruzdėjimas – politinis. Rūsčiuose įsakymuose (prižiūrėtojai vaikščiojo po barakus ir juos skaitė) visa, kas prasidėjo, buvo apšaukta *banditizmu*. Taip buvo paprasčiau, suprantamiau, gal mieliau. Ar čia seniai banditus siuntė pas mus prisegę etiketę „politiniai"? Ir štai dabar politiniai – pirmąkart politiniai! – virto „banditais". Neryžtingai buvo skelbiama, kad tie banditai bus išaiškinti (kol kas dar

nė vieno) ir (dar neryžtingiau) sušaudyti. Įsakymuose visi kaliniai dar buvo raginami *smerkti* banditus ir *kovoti* su jais!..

Kaliniai išklausydavo ir šaipydamiesi išsiskirstydavo. Kad režimo karininkai pabūgo politinį pavadinti politiniu (nors jau trisdešimt metų per kiekvieną tardymą buvo pateikiamas kaltinimas „politika"), čia mes pajutome jų silpnumą.

Tai ir buvo silpnumas! Pavadinti bruzdėjimą banditizmu buvo jų gudrybė: šitaip buvo panaikinama lagerio administracijos atsakomybė – kaip ji leido atsirasti lageryje politiniam bruzdėjimui? Tas naudingas išskaičiavimas ir tas reikalas išplito ir aukščiau: MVD srities ir lagerių valdybose, Gulage, pačioje ministerijoje. Sistema, nuolatos bijanti informacijos, mėgsta apgaudinėti pati save. Jeigu būtų žudomi prižiūrėtojai ir režimo karininkai, tuomet sunku būtų išvengti 58-8 straipsnio, apie terorą, bet tuomet jiems lengva būtų ir sušaudyti. O dabar jiems atsirado masinanti proga pavaizduoti, esą tai, kas dedasi speclageriuose, – *sukų karas*, tuo pačiu laiku sukrėtęs pataisos darbų lagerius ir pačios Gulago vadovybės pradėtas.

„Sukų karas" būtų vertas atskiro šios knygos skyriaus, bet tam dar reikėtų paieškoti apsčiai medžiagos. Pasiūlysime skaitytojui Varlamo Šalamovo studiją „Nusikaltėlių pasaulio apybraižos", nors ir ji neapima visko.

Trumpai. „Sukų karas" įsižiebė maždaug nuo 1949 metų (neminint paskirų atvejų, kai vagys ir sukos tolydžio paskersdavo vieni kitus). 1951, 1952 metais jis siautėte siautėjo. Vagių pasaulis suskilo į daugybę grupuočių: be tiesiog vagių ir sukų, dar – „bespredelnikai" („bespredelnyje vory" – nežaboti vagys); machnoviečiai; uporoviečiai; pivovaroviečiai; „raudonkepuraitės"; „fuli nam! " („papūsk mums!"); „lomom podpojasannyje" („dalba prie šono"), – ir čia dar ne viskas.

Apie tą laiką Gulago vadovybė, jau nusivylusi neklystančiomis teorijomis apie blatnųjų perauklėjimą, matyt, nusprendė atsikratyti tos naštos pasinaudodama susiskaldymu, palaikydama čia vieną, čia kitą grupuotę ir vienos peiliais skersdama kitus. Skerdynės vyko atvirai, masiškai.

Vėliau blatnieji žudikai prisitaikė: arba žudyti ne savo rankomis, arba, nužudžius pačiam, priversti kitą prisiimti kaltę. Taip jauni kriminalistai arba buvusieji kareiviai ir karininkai, prigrasinti, kad pačių laukia peilis, prisiimdavo svetimą žmogžudystę, gaudavo 25 metus pagal banditams skirtą 59-3 straipsnį ir ligi šiol tebesėdi. O vagių grupuočių vadai išlindo sausi pagal „Vorošilovo" 1953 metų amnestiją (bet nenusiminkim: nuo to laiko ne kartą ir vėl sėdo).

Kai mūsų laikraščiuose atgijo sentimentali mada – apsakymai apie „perauklėjimą", pasipylė laikraščių skiltyse ir informacija – žinoma, pati melagingiausia ir migločiausia – apie skerdynes lageriuose, beje, tyčia buvo supainiota (istorijos požiūriu) ir „sukų karas", ir speclagerių „giljotina" (kapotynė), ir apskritai nežinia kokios skerdynės. Lagerių tema įdomi visiems, žmonės tokius straipsnius ryte ryja, bet iš jų nieko nesuprasi (tam jie ir rašomi). Antai žurnalistas Galičius 1959 metų liepą išspausdino „Izvestijose" įtartiną „dokumentinę" apysaką apie kažkokį Kosychą, kuris iš lagerio sugraudinęs Aukščiausiąją tarybą 80 mašinraščio puslapių laišku. (1) iš kur mašinėlė? operatyvinio įgaliotinio? 2) kas tau skaitys 80 puslapių, kai ir po vieno žiovulys žiaunas plėšo?) Tas Kosychas buvo gavęs 25 metus, pakartotinę bausmę pagal lagerio bylą. Kokią bylą, dėl ko, – čia Galičius – atpažinsi mūsų žurnalistą – iškart praranda kalbos aiškumą ir konkretumą. Neįmanoma suprasti, ar Kosycho žmogžudystė priskirtina „sukų karui", ar tai politinis stukačiaus nužudymas. Tačiau būdinga, kad istoriniu požiūriu dabar viskas suversta į vieną kupetą ir pavadinta banditizmu. Šit kaip moksliškai tai aiškina centrinis laikraštis: „Berijos pakalikai (suversk pilkam žmogeliui, pilkas žmogelis viską atlaikys) tuomet (o *prieš tai*? o *dabar*?) šeimininkavo lageriuose. Vietoj griežtų įstatymų įsigalėjo neteisėti veiksmai asmenų (kaip? nesilaikant bendros instrukcijos? kas galėtų išdrįsti?), kurie turėjo tuos įstatymus įgyvendinti. *Jie visaip kurstė nesantaiką* (kursyvas mūsų. Čia tai teisybė. – *A. S.*) tarp įvairių z/k z/k grupių. (Pasinaudojimas stukačiais irgi atitinka šią formuluotę...) Pašėlusi, negailestinga, dirbtinai kurstoma nesantaika".

Nutraukti lageriuose žudynes 25 metų bausmėmis, kurias žudikai ir taip jau turėjo, aišku, pasirodė neįmanoma. Ir štai 1961 metais buvo išleistas įsakas, kad už nužudymą lageryje gresia sušaudymas, – žinoma, ir už stukačiaus nužudymą. Šito Chruščiovo įsako Stalino speclageriams trūko.

Šitaip jie teisino save. Bet ir teisės sušaudyti lagerių žudikus – neteko, vadinasi, neteko efektyvių kontrpriemonių. Ir negalėjo pasipriešinti stiprėjančiam bruzdėjimui.

Įsakai nepagelbėjo. Kaliniai nepradėjo vietoj savo šeimininkų *teisti ir kovoti*. Ir tolesnė priemonė buvo: paskirti baudos režimą visam lageriui! Tai reiškė: visą kasdienį laisvą laiką, išskyrus tą, kurį praleisdavom darbe, ir visus sekmadienius ištisai turėjom dabar sėdėti užrakinti kaip kalėjime, naudotis rėčka ir net maistą gauti barakuose. Srėbalą ir košę dideliuose katiluose pradėjo išnešioti po barakus, o valgykla liko tuščia.

Sunkus tai buvo režimas, bet ilgai jis netvėrė. Gamyboje dirbti visai aptingom, ir anglių trestas pakėlė triukšmą. O svarbiausia – keturgubas krūvis teko prižiūrėtojams, kurie dabar turėjo be paliovos puldinėti iš vieno barako galo į kitą su raktais – čia įleidinėti ir išleidinėti barakų tvarkdarius su rėčkomis, čia prižiūrėti maisto dalinimą, čia konvojaus lydimas grupes į sanitarijos skyrių, iš sanitarijos skyriaus.

Vadovybės tikslas buvo, kad mes pajustume visus sunkumus, imtume piktintis nužudymais ir išduotume žudikus. Bet mes buvom nusiteikę pakentėti, atlaikyti, – juk verta! Dar jos tikslas buvo, kad neliktų barakas atrakintas, kad į jį negalėtų patekti žudikai iš kito barako, o viename barake juos surasti lyg ir lengviau. Bet štai ir vėl įvyko žmogžudystė – ir vėl nieko nerado, vis taip pat niekas „nematė" ir „nežinojo". Ir gamyboje kažkam perskėlė makaulę, – nuo šito užrakintais barakais tikrai neapsaugosi.

Baudos režimas buvo atšauktas. Vietoj šito imta statyti „didžiąją kinų sieną". Dviejų plaušaplyčių storio ir keturių metrų aukščio, ji nusitęsė per zonos vidurį, skersai jos, kėsindamasi pertverti lagerį dvi puses, bet kol kas palikusi spragą. (Idėja – visiems speclageriams bendra. Didelės zonos suskirstytos į mažas ir daugelyje kitų lagerių.) Kadangi už tą darbą trestas apmokėti negalėjo – gyvenvietei jis buvo beprasmiškas, tai visas vargas – ir padaryti plaušaplytes, ir džiovinamas perdėti, ir sunešioti prie sienos, ir sumūryti – užgulė mus, mūsų sekmadienius ir vakaro metą (vasaros, šviesų) sugrįžus iš darbo. Labai apmaudu mums buvo dėl tos sienos, aišku, kad valdžia iškrės kažkokią niekšybę, bet statyti buvom priversti. Laisvės turėjom dar labai mažai – laisvesnės galvos ir burnos, bet dar iki kaklo įklimpę į vergijos liūną.

Visos tos priemonės – grėsmingi įsakai, baudos režimas, siena – buvo brutalios, visiškai atitiko kalėjimo dvasią. Bet kas čia dabar? Nelauktai netikėtai šaukia vieną, antrą, trečią brigadą į fotografo kambarį ir fotografuoja, bet mandagiai, nei numerio-antkaklio ant krūtinės, nei tam tikro galvos palenkimo, o sėskis kaip tau patogiau, žiūrėk kaip tau

patinka. Ir iš „neatsargios" kultūros ir auklėjimo skyriaus viršininko frazės juodadarbiai supranta, kad „fotografija reikalinga dokumentams".

Kokiems dokumentams? Kokius gali kalinys turėti dokumentus?.. Lengvatikius apima susijaudinimas: o gal išduos leidimus vaikščioti be konvojaus? O gal...? O gal...

O šit prižiūrėtojas sugrįžo iš atostogų ir garsiai pasakoja kitam (bet kaliniams girdint), kad kelyje matęs ištisus ešelonus paleistųjų – su lozungais, su žaliom šakelėm, namo važiuoja.

Viešpatie, kaip muša širdis! Juk seniai metas! Juk nuo to ir reikėjo po karo pradėti! Nejaugi prasidėjo?

Sklinda kalbos, jog kažkas iš namų gavęs laišką: jo kaimynai jau paleisti, jau namie!

Staiga vieną fotografuotą brigadą šaukia į komisiją. Eiti po vieną. Už raudonos staltiesės, po Stalino portretu, sėdi mūsų lagerininkai, bet ne tik jie: dar kažkokie du nepažįstami, vienas kazachas, vienas rusas, niekad lageryje nematyti. Laikosi rimtai, bet smagiai nusiteikę, pildo anketą: pavardė, vardas, tėvo vardas, gimimo metai, gimimo vieta, o toliau vietoj įprastų straipsnio, bausmės laiko, bausmės pabaigos – šeimos padėtis išsamiai, žmona, tėvai, jeigu vaikai, tai kokio amžiaus, kur visi gyvena, kartu ar atskirai. Ir visa tai surašoma!.. (Čia vienas, čia kitas iš komisijos raštininkui primena: ir šitą užrašyk, ir šitą.)

Keisti, opūs ir malonūs klausimai! Labiausiai surambėjusiam sušyla nuo jų širdis ir net norisi verkti. Tiek metų jis girdi tik trūksmingus, lojančius: straipsnis? bausmės laikas? kieno nuteistas? – ir staiga sėdi visai nepikti, rimti, žmoniški karininkai ir neskubėdami, su užuojauta, taip, su užuojauta klausinėja jį apie tai, kas taip toli nugrūsta, baugu net pačiam paliesti, kartais gultų kaimynui pora žodžių prasitarsi, o gal ir ne... Ir tie karininkai (tu užmiršai arba dabar atleidi, kad va šitas vyresnysis leitenantas andai apie Spalio šventes iš tavęs atėmė ir suplėšė šeimos fotografiją...), – tie karininkai, išgirdę, kad tavo žmona ištekėjo už kito, o tėvas jau visai paliegęs, nesitiki sūnaus pamatyti, tik plekšteli lūpom liūdnai, susižvelgia, galvas linguoja.

Ne tokie jie blogi, jie irgi žmonės, tiesiog šuniška tarnyba... Ir viską surašę paskutinį klausimą duoda tokį:

– Na, o kur tu norėtum *gyventi*?.. Ar ten, kur tėvai, ar kur seniau gyvenai?..

– Kaip? – išverčia akis zekas. – Aš... septintame barake...

– Šitai mes žinom! – juokiasi karininkai. – Mes klausiam: kur tu *norėtum* gyventi. Jeigu tave, sakykim, paleistų, į kokią vietą dokumentus išrašyti ?

Ir ima suktis visas pasaulis kaliniui prieš akis, saulės žiežirbėlės, skaistūs spindulėliai... Jis protu suvokia, kad čia sapnas, pasaka, kad taip negali būti, kad bausmė – dvidešimt penkeri ar dešimt, kad niekas nepasikeitė, jis visas molinas ir rytoj ten eis, – bet keletas karininkų, du majorai, sėdi, nesiskubina ir pagaliau prisispyrę klausia:

– Tai kurgi, kur? Sakyk.

Ir kalinys tvaksinčia širdimi, išmuštas karščio ir dėkingumo – kaip kad išraudęs berniūkštis pasako mergaitės vardą – išduoda savo sielos paslaptį, – kur norėtų ramiai nugyventi likusias dienas, jeigu nebūtų amžinas katorgininkas su keturiais numeriais.

Ir jie – užsirašo! Ir prašo pašaukti kitą. O pirmasis suglumęs išpuola į koridorių pas vyrus ir pasakoja, kaip buvo.

Eina brigados nariai po vieną ir atsakinėja į draugiškų karininkų klausimus. Ir atsiras iš pusšimčio vienas, kuris pasišaipys:

– Viskas čia Sibire gerai, tik klimatas karštas. Ar negalima būtų už Poliarinio Rato?

Arba:

– Užrašykit taip: lageryje gimiau, lageryje mirsiu, geresnės vietos nežinau.

Pasišnekėjo taip su dviem trim brigadom (o lageryje jų du šimtai). Pasijaudino lageris keletą dienų, turėjo dėl ko pasiginčyti, nors jau ir pusė mūsų vargu ar patikėjo, – praėjo, praėjo tie tikėjimų laikai! Bet daugiau komisija neposėdžiavo. Fotografuoti jiems buvo nesunku – spragsėjo į tuščias kasetes. O sėdėti visa kompanija ir taip širdingai niekšus klausinėti – pristigo kantrybės. Na, o jei pristigo, tai nieko iš begėdiškų užmačių ir neišėjo.

(Bet vis dėlto pripažinkim – kokia sėkmė! 1949 metais įsteigiami – žinoma, amžini – labai žiauraus režimo lageriai. O jau 1951-aisiais

šeimininkai priversti vaidinti tą jausmingą spektaklį. Ko dar reikia sėkmei pripažinti? Kodėl pataisos darbų lageriuose niekada taip vaidinti neprireikė?)

Ir vėl ėmė blykčioti peiliai.

Ir nusprendė šeimininkai – *čiupti*. Be stukačių jie tiksliai nežinojo – ką, bet tam tikrų įtarimų ir prielaidų turėjo (gal kas nors patyliukais atnaujino ir skundus).

Šit ateina du prižiūrėtojai į baraką po darbo, kaip kasdien, ir sako: „Ruoškis, eisim".

O zekas grįžtelėjęs pasižiūri į vyrus ir atšauna:

– Neisiu.

Ir iš tiesų! – šis įprastas, kasdienis *ėmimas*, arba areštas, kuriam mes niekada nesipriešinam, kurį mes įpratę pasitikti kaip likimo vingį, duoda juk progą ir taip pasireikšti: neisiu! Išlaisvėjusios mūsų galvos dabar tai suprato!

– Kaip neisi? – neatstoja prižiūrėtojai.

– Taip ir neisiu! – griežtai atkerta zekas. – Man ir čia neblogai.

– O kur jis turi eiti?.. O kodėl jis turi eiti?.. Mes jo neatiduosim!.. Neatiduosim!.. Išeikit! – šaukia iš visų pusių.

Prižiūrėtojai pasisukiojo pasisukiojo ir išėjo.

Pamėgino kitame barake – tas pat.

Ir suprato vilkai, kad mes jau nebe pirmykštės avys. Kad čiupti jiems dabar reikia apgaule, arba vachtoje, arba vieną visu būriu. O iš krūvos – nepaimsi.

Ir mes, išvaduoti nuo bjaurasties, išlaisvinti nuo priežiūros ir sekimo, apsidairėm ir aiškiai pamatėm: mūsų tūkstančiai! mes – *politiniai*! mes jau galim *priešintis*!

Kaip taikliai buvo pasirinkta grandis, per kurią reikia nutraukti grandinę, kad ji suirtų, – stukačiai! šmeižikai ir išdavikai! Mūsų pačių brolis ir trukdė mums gyventi. Kaip ant senovinių aukurų, turėjo pasilieti jų kraujas, kad mus išvaduotų nuo slegiančio prakeikimo.

Revoliucija smarkėjo. Jos vėjelis, tarytum nuščiuvęs, dabar lyg uraganas ūžtelėjo mums į plaučius!

Vienuoliktas skyrius

TRAUKOM GRANDINES APČIUOPOMIS

Dabar, kai mus ir mūsų sargybinius skiria nebe praraja, o ji prasmego ir virto grioviu, – mes stovėjom ant dviejų šlaitų ir svarstėm: o kas toliau?..

Suprantama, čia toks įvaizdis, kad mes „stovėjom". Mes – kasdien vaikščiojom į darbą su pakeistais brigadininkais (arba neviešai išrinktais, prikalbintais pasitarnauti bendram labui, arba tais pačiais, bet neatpažįstamai jautriais, draugiškais, rūpestingais), išsirikiuoti darbui nevėlavom, kits kito neapstatinėjom, atsisakėlių nebuvo, neblogai vykdėm ir gamybos užduotis – tad, rodės, lagerio šeimininkai galėjo būti mumis visiškai patenkinti. Ir mes galėjom būti jais patenkinti: jie visai atprato rėkauti, grasinti, nebetempdavo dėl menkniekių į karcerį ir nematė, kad mes liovėmės prieš juos nusiiminėję kepures. Majoras Maksimenka rytais varymą į darbą pramiegodavo, o štai vakare mėgo pasitikti kolonas prie vachtos ir kol ten mindžikuodavom, pajuokauti. Jis žiūrėjo į mus su sočiu pasitenkinimu, kaip Ukrainos kaimietis kur nors Taurijoje apžiūrinėtų sugrįžtančias iš stepės nesuskaičiuojamas savo kaimenes. Kai kada sekmadieniais mums pradėjo net kiną rodyti. Ir tik po senovei kamavo versdami statyti „didžiąją kinų sieną".

O vis dėlto ir mes, ir jie įtemptai galvojom: kas gi toliau? Negalėjo taip likti: nepakako šito iš mūsų ir nepakako iš jų. Kas nors turėjo trenkti smūgį.

Tačiau – ko mes dar negalėjom siekti? *Šnekėjom* dabar balsiai, nesidairydami, visa, ką norėjom, visa, kas gulėjo ant širdies (paragauti žodžio laisvės tegu tik šitoje zonoje, tegu ir tiek nugyvenus – buvo saldu!). Bet ar galėjom tikėtis paskleisti tą laisvę už zonos arba ištrūkti su ja tenai? Žinoma, ne. O kokius kitus politinius reikalavimus

galėjom iškelti? Jų ir sugalvoti buvo nevalia. Jau nekalbant apie tai, kad beprasmiška ir beviltiška, – sugalvoti buvo nevalia! Mes negalėjom savo lageryje reikalauti – nei kad apskritai šalis pasikeistų, nei kad ji atsisakytų lagerių: mus bombomis iš lėktuvų būtų ištaškę.

Natūralu būtų buvę, jei būtume pareikalavę peržiūrėti mūsų bylas, panaikinti mums neteisingas, nekaltai priteistas bausmes. Bet ir tai atrodė beviltiška. Tame bendrame viršum šalies tirštėjančiame teroro tvaike dauguma mūsų bylų ir mūsų nuosprendžių teisėjams atrodė visiškai pelnyti – taip, regis, jau ir mus jie šituo įtikino! Be to, bylų peržiūrėjimas – kažkoks nematerialus, neįmanomas tokiai masei, peržiūrint mus lengviausia būtų apgauti: žadėti, vilkinti, atvažinėti tardymo atnaujinti, šitaip galima tempti metų metus. Ir jeigu net staiga paskelbtų, kad kuris nors paleidžiamas, ir jį išvežtų, – iš kur mes žinotume, kad ne sušaudyti, kad ne į kitą kalėjimą, kad ne naujos bausmės atsėdėti?

Argi jau Komisijos spektaklis neparodė, kaip galima viską suvaidinti? Mus ir be bylos peržiūrėjimo paleis namo...

Dėl vieno visi sutiko, ir jokių abejonių čia negalėjo kilti, – kad būtų panaikinti labiausiai žeminantys dalykai: kad nakčiai neužrakintų barakuose ir paimtų rėčkas; kad nuardytų mums numerius; kad nedirbtume visai už dyka; kad leistų rašyti po 12 laiškų per metus. (Bet visa tai, visa tai, ir net po 24 laiškus per metus jau turėjom pataisos darbų lageriuose, – o argi ten buvo įmanoma gyventi?)

O ar mums siekti aštuonių valandų darbo dienos – net negalėjom vieningai susitarti.. Taip buvom atpratę nuo laisvės, kad jau lyg ir nebesiveržėm į ją...

Svarstėm ir būdus: kaip veikti? ko griebtis? Buvo aišku, kad plikomis rankomis mes bejėgiai prieš šiuolaikinę armiją, ir todėl mums geriausiai tinka ne ginkluotas sukilimas, o streikas. Per streiką, tarkim, galima patiems nusiplėšti ir numerius.

Bet kraujas mūsų gyslomis vis dar tekėjo – vergiškas, vergo kraujas. Imti ir patiems nusiplėšti šuniškus numerius atrodė toks pašėlusiai drąsus, kraštutinis žingsnis, kaip, sakykim, išeiti su kulkosvaidžiais. O žodis „streikas" taip kraupiai skambėjo mūsų ausyse, kad ieš-

kojom sau kito ramsčio – badavimo: jeigu pradėsim streiką kartu su badavimu, tai nuo to tarytum sustiprės mūsų moralinės teisės streikuoti. Badauti mes lyg ir turim šiokią tokią teisę, – o streikuoti? Iš kartos į kartą mums buvo skiepyta, kad baisiausiai pavojingas ir, žinoma, kontrrevoliucinis žodis „streikas" prilygsta tokiems kaip „Antantė, Denikinas, buožių sabotažas, Hitleris".

Šitaip, laisva valia pasirinkdami visai nereikalingą badavimą, mes iš anksto užsibrėžėm laisva valia pakirsti kovoje sau fizines jėgas. (Laimė, po mūsų, regis, nė vienas lageris nepakartojo šitos Ekibastuzo klaidos.)

Mes apgalvojom ir tokio galimo streiko-badavimo detales. Neseniai mums paskirtas bendrasis lagerių baudos režimas pamokė, kad už tai mus, žinoma, užrakins barakuose. Tai kaip mes susižinosim? kaip vieni kitiems pranešim apie tolesnę streiko eigą? Kažkas turėjo sumanyti ir tarp barakų suderinti signalus, o ir tai, iš kokio lango kokiame lange jie bus matomi ir duodami.

Apie visa tai buvo šnekama čia vienur, čia kitur, vienoje grupelėje ir kitoje, atrodė viskas neišvengiama ir pageidautina – ir kartu iš nepripratimo kažkaip nerealu. Neįmanoma buvo įsivaizduoti tos dienos, kurią mes staiga susirinksim, susitarsim, pasiryšim ir...

Tačiau mūsų sargybiniai, atvirai organizuoti pagal karinės hierarchijos pakopas, labiau pratę veikti ir mažiau rizikuojantys prarasti nuo veiklumo negu nuo neveiklumo, – sargybiniai kirto smūgius mums pirmiau negu mes jiems.

O tada viskas ėmė klostytis savaime.

Ramiai ir jaukiai mes sutikom įprastuose savo vagonėliuose, įprastose brigadose, barakuose, sekcijose ir kertėse naujuosius 1952 metus. O sekmadienį, sausio šeštąją, per stačiatikių Kūčias, kai vakarų ukrainiečiai taisėsi smagiai atšvęsti, Kūčių košę virti, iki žvaigždei patekant pasninkauti ir paskui Kalėdų giesmes giedoti, – rytą po patikrinimo mus užrakino ir daugiau nebeatrakino.

Niekas to nesitikėjo! Buvo nusitaikyta slapta, klastingai! Pro langus pamatėm, kad iš gretimo barako kokį šimtą zekų su visais daiktais varo prie vachtos.

Etapas?..

Šit ir pas mus. Prižiūrėtojai. Karininkai su kortelėmis. Ir pagal korteles šaukia... Išeiti su visais daiktais... ir su čiužiniais, kaip yra, prikimštais!

Aha! Pergrupavimas! Pastatyta sargyba „kinų sienos" spragoje. Rytoj spraga bus užtaisyta. O mus išveda už vachtos ir šimtus varo – su maišais ir čiužiniais, lyg kokius padegėlius, aplink lagerį ir per kitą vachtą – į kitą zoną. O iš anos zonos atvaro šičia.

Visi laužo galvas: ką paėmė? ką paliko? kodėl ėmėsi perskirstyti? Ir gana greitai šeimininkų užmačios išaiškėja: vienoje pusėje (antrasis lagpunktas) liko vien *gryni* ukrainiečiai, kokie du tūkstančiai žmonių. Toje pusėje, kur atvarė mus, kur bus pirmasis lagpunktas, – trys tūkstančiai visų kitų tautų žmonių: rusai, estai, lietuviai, latviai, totoriai, kaukaziečiai, gruzinai, armėnai, žydai, lenkai, moldavai, vokiečiai ir po truputį visokiausių tautybių, prisigraibstytų iš Europos ir Azijos. Žodžiu sakant, „vieninga ir nedalijama". (Įdomu. MVD mintis, kuri turėtų būti praturtinta socialistinio, netautinio mokymo, eina tuo pačiu, seniai išmintu takeliu: skirstyti pagal tautas.)

Išardytos senos brigados, šaukiamos naujos, jos eis į naujus objektus, jos gyvens naujuose barakuose – maišalynė! Čia terlionės ne vienam sekmadieniui, o visai savaitei. Daugelis ryšių sutraukyta, žmonės sumaišyti, ir streikas, toks jau, rodos, pribrendęs dabar sužlugdytas... Gudriai!

Ukrainiečių lagpunkte liko visa ligoninė, valgykla ir klubas. O mūsiškiame vietoj to – BUR'as. Ukrainiečius, banderininkus, pačius pavojingiausius maištininkus, atskirti nuo BUR'o kuo toliau. O – kodėl šitaip?

Veikiai sužinosim, kodėl šitaip. Po lagerį sklinda patikimi gandai (iš juodadarbių, į BUR'ą nešiojančių srėbalą), kad stukačiai savo „saugojimo kameroje" suįžūlėjo: pas juos atkelia įtariamųjų (parankiojo po du tris vienur kitur), ir stukačiai kankina šiuos savo kameroje, smaugia, muša, verčia susiskaldyti, pasakyti pavardes: *kas pjauna*? Šit kada sumanymas galutinai atsiskleidė: kankina! Kankina ne

pati šunauja (matyt, nėra sankcijos, gali užsitraukti nemalonumų),o pavedė stukačiams: ieškoti patys savo žudikų! Uolumo jiems pūsti nereikia. Ir taip už savo duoną atsimoka, tranai. O banderininkus todėl ir nukėlė toliau nuo BUR'o, kad į jį nelandžiotų. Į mus dėjo daugiau vilčių: mes žmonės nuolankūs ir visokio plauko, nesusigiedosim. O maištininkai – ten. O lagpunktus skiria keturių metrų aukščio siena.

Bet kiek įžvalgių istorikų, kiek išmintingų knygų, – o šito paslaptingo žmonių sielų užsidegimo, o šitos paslaptingos visuomeninių sprogimų bangos neišmoko numatyti, paskui ir paaiškinti.

Kartais degančias pakulas po malkų rietuve bruka, bruka, bruka – neįsiliepsnoja. O vienui viena žiežirbėlė spragteli iš kamino aukštyn – ir iš viso kaimo pelenai telieka.

Niekam mūsieji trys tūkstančiai nesirengė, niekam nebuvo pasirengę, o parėjo vakare iš darbo – ir staiga barake šalia BUR'o pašėlo ardyti savo vagonėlius, griebė išilgines bei kryžmines lentas ir prietemoje (vieta ten apytamsė iš vienos pusės nuo BUR'o), suskato bėgti ir daužyti visomis tomis lentomis tvirtą aptvarą apie lagerio kalėjimą. Ir nei kirvio, nei dalbos niekas neturėjo, nes zonoje jų nebūna.

Buvo toks trenksmas, tarytum dailidžių brigada darbuotųsi, lentos pirmos pasidavė, tada ėmė jas atplėšinėti – ir dvylikos centimetrų vinių džeržgėjimas nuėjo per visą zoną. Lyg ir ne metas buvo dailidėms dirbti, bet vis dėlto tai buvo darbo garsai, tad bokštelių sargybiniai, prižiūrėtojai ir kitų barakų juodadarbiai ne iškart atkreipė į juos dėmesį. Vakaro gyvenimas vyko savo ruožtu: vienos brigados ėjo vakarienės, kitos grįžo po vakarienės, kas į sanitarijos skyrių, kas į sandėlį, kas pasiimti siuntinio.

Bet vis dėlto prižiūrėtojai ėmė nerimauti, pasileido prie BUR'o, prie tos tamsinančios sienos, kur virė darbas, nusvilo ir – atgal, prie štabo barako. Kažkas su basliu puolė ir prižiūrėtoją. Tada jau, kad būtų visas orkestras, kažkas įniko akmenimis ar pagaliu kulti štabo barako stiklus. Skambiai, smagiai, grėsmingai dzingsėjo štabo stiklai!

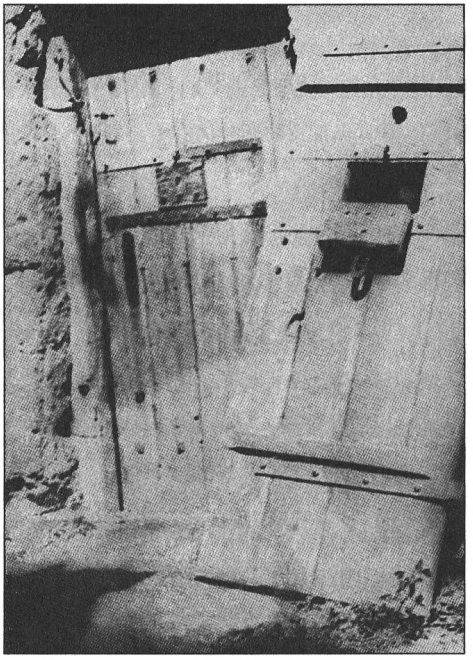

Ekibastuzo BUR'o durys

O vyrai buvo sumanę ne sukilti ir net ne užimti BUR'ą, tai ne juokas (štai Ekibastuzo BUR'o durys, iškeltos ir nufotografuotos po daugelio metų), o pro langelį užpilti benzinu stukačių kamerą ir įmesti ten ugnies – girdi, bus tau, nedidelis ponas! Tuzinas žmonių ir įgriuvo pro išlaužtą BUR'o tvoros spragą. Ėmė blaškytis – kuri kamera, ar tą nusitaikė langą, o dar reikia numušti „antsnukį", įlipti, perduoti kibirą, – bet iš bokštelių ėmė tratinti po zoną kulkosvaidžiai, ir padegti taip ir nepadegė.

Tai iš lagerio išbėgę prižiūrėtojai ir režimo viršininkas Mačechovskis (jį irgi nusivijo su peiliu, jis ūkio daržinės stogu dūmė prie kampinio sargybos bokštelio rėkdamas: „Ei, sargybini, nešauk! Savi!" – ir perlipo per priešzonį)[1] pranešė divizionui. O divizionas

[1] Vis dėlto jį užkapojo, bet jau ne mes, o blatnieji, pakeitę mus Ekibastuze 1954 m. Atžarus jis buvo, bet ir drąsus, šito nenuginčysi.

(kieno mums dabar pasiteirauti vadų pavardžių?!) telefonu davė įsakymą kampiniams bokšteliams šaudyti iš kulkosvaidžių – į tris tūkstančius beginklių žmonių, nieko nenutuokiančių, kas čia atsitiko. (Pavyzdžiui, mūsų brigada buvo valgykloje, ir visą tą šaudymą, ničnieko nesusigaudydami, mes išgirdome tenai.)

Likimo ironija tai įvyko pagal naująjį kalendorių sausio dvidešimt antrąją, pagal senąjį – devintąją, tokią dieną, kuri dar iki tų metų buvo iškilmingai žymima kalendoriuje kaip gedulinga – *kruvinasis sekmadienis*. O mums teko kruvinasis antradienis, ir budeliai turėjo kur kas laisvesnes rankas negu Peterburge: ne aikštė, o stepė, ir jokių liudytojų, nei žurnalistų, nei užsieniečių.

Tamsoje ėmė kur pakliuvo kalenti kulkosvaidžiai. Teisybė, šaudė neilgai, dauguma kulkų tikriausiai pralėkė virš galvų, bet užtektinai pataikė ir žemai, – o ar daug žmogui reikia? Kulkos pramušė plonas barakų sienas ir sužeidė, kaip visados esti, ne tuos, kurie puolė kalėjimą, o visai niekuo nedėtus, – bet savo žaizdas dabar jiems reikėjo slėpti, į sanitarijos skyrių neiti ir laukti, kol užgis kaip šunims: dėl žaizdų juos galėjo palaikyti maišto bendrininkais, – juk reikia kažką atrinkti iš vienalytės masės! Devintajame barake buvo nušautas guolyje ramus senis, atsėdėjęs gautus dešimtį metų: po mėnesio jis turėjo būti paleistas; suaugę jo sūnūs tarnavo toje pačioje armijoje, kuri iš bokštelių pleškino į mus.

Puolikai pabėgo iš kalėjimo kiemelio ir išlakstė po savo barakus (dar reikėjo savo vagonėlius iš naujo sudėti, kad nepaliktum sau įkalčio). Daugelis kitų irgi šitaip reagavo į šaudymą: reikia lindėti barakuose. O treti atvirkščiai, susijaudinę išvirto laukan ir puldinėjo po zoną aiškindamiesi, kas čia, dėl ko.

Prižiūrėtojų ligi to laiko jau nė vieno zonoje neliko. Šiurpokai žiojėjo išmušti tuščio, be karininkų, štabo barako stiklai. Sargybos bokšteliai tylėjo. Po zoną šlaistėsi smalsuoliai ir tiesos ieškotojai.

Ūmai atsilapojo ligi galo mūsų lagpunkto vartai — ir konvojaus automatininkai įgriuvo visu būriu, atstatę automatus ir aklai poškindami iš jų. Jie pasiskleidė pusračiu į visas puses, o po jų ėjo įtūžę prižiūrėtojai – nusitvėrę geležinius vamzdžius, vėzdus, kas pasitaikė po ranka.

Jie bangomis siūbtelėjo per visus barakus, naršydami zoną. Paskui automatininkai nutilo, sustojo, o prižiūrėtojai išbėgo į priekį, gaudė pasislėpusius, sužeistus arba dar sveikus ir žiauriai juos mušė.

Visa tai išaiškėjo vėliau, o iš pradžių mes tiktai girdėjom poškėjimą zonoje, bet patamsyje nieko nematėm ir nesusigaudėm.

Prie mūsų barako durų užvirė mirtinos grūstynės: zekai stengėsi greičiau įsibrauti, ir per tai niekas negalėjo įeiti (nepasakytum, kad barakų sienų lentos būtų gelbėjusios nuo šūvių, bet – viduje žmogus jau liovėsi buvęs maištininkas). Ten šalia prieangio buvau ir aš. Gerai prisimenu, kaip jaučiausi: šleikščiai abejingas likimui, ūmai pasidariau abejingas, ar pavyks, ar nepavyks išsigelbėti. Būkit jūs prakeikti, ko jūs prie mūsų prisikabinot? Kodėl mes ligi mirties prasikaltę jums, kad gimėm šitoje nelaimingoje žemėje ir turim amžinai sėdėti jūsų kalėjimuose? Nuo viso šitos katorgos šleikštulio krūtinę užtvindė vangumas ir pasibjaurėjimas. Išgaravo man nuolatinė baimė dėl galvoje nešiojamos poemos ir pjesės, dar niekur neužrašytų. Ir susidūręs kaktomuša su giltine, kuri miline apsivilkusi jau sukiojosi po mūsų zoną, nė kiek nesibroviau pro duris. Tokia vyraujanti katorgininko nuotaika, ligi kurios buvom privaryti.

Apie duris ištuštėjo, mes įėjom paskutiniai. Ir tuoj pat, per patalpą garsiai nuaidėdami, trenkė šūviai. Tris kulkas paleido mums į duris pridurmu, ir jos artutėliai susmigo į staktą. O ketvirtoji caktelėjo aukštyn ir išmušė durų stikle mažą apskritą skylutę, aplink kurią suskilinėjo stiklas.

Į barakus mums iš paskos persekiotojai nesibrovė. Jie mus užrakino. Gaudė ir mušė tuos, kurie nespėjo įbėgti į baraką. Sužeistų ir sumuštų buvo koks dvidešimt, vieni susigūžė ir slėpė žaizdas, kiti kol kas atiteko sanitarijos skyriui, o toliau jų laukė – kalėjimas ir tardymas dėl maišto.

Bet visa tai sužinojom vėliau. Naktį barakai buvo užrakinti, kitą rytą, sausio dvidešimt trečiąją, neleido skirtingiems barakams susitikti valgykloje ir išsiaiškinti. Ir kai kurie apmulkinti barakai, kuriuose niekas pastebimai nenukentėjo, nieko nežinodami apie žuvusiuosius, išėjo į darbą. Kartu ir mūsiškis.

Mes išėjom, bet po mūsų pro lagerio vartus nieko nevedė: didysis takas buvo tuščias, niekas į darbą nėjo. Mus apgavo!

Bjauru buvo darbe tą dieną mūsų mechanikos dirbtuvėse. Vyrai bindzinėjo nuo vienų staklių prie kitų, sėdinėjo ir svarstė – kaip, kas vakar nutiko; ir kiek mes dar vilksim šitą jungą ir kentėsim. O argi galime *nekentėti*? – prieštaravo seni lagerininkai, jau suriesti į kuprą neatsitiesiamai. – O argi ko nors kada nors nepalaužė? (Tokia buvo 1937 metais suimtų kalinių filosofija.)

Kai mes tamsoje grįžom iš darbo, lagpunkto zona vėl buvo tuščia. Bet persekiotojai sulėkė po kitų barakų langais. Paaiškėjo: devintasis, kuriame buvo du nušauti ir trys sužeisti, ir gretimi barakai šiandien į darbą jau nėjo. Šeimininkai jiems pasakojo apie mus ir tikėjosi, kad rytoj jie irgi eis dirbti. Bet dabar pasidarė aišku – iš ryto kojos nekelsim ir mes.

Buvo permesta ir keletas raštelių per sieną ukrainiečiams, kad palaikytų.

Streikas ir badavimas, neparengtas, net neapgalvotas iki galo, dabar prasidėjo stichiškai, nereguliuojamas iš centro, be signalizacijos.

Vėliau kituose lageriuose, kur buvo užimtas produktų sandėlis, o į darbą niekas nėjo, žinoma, buvo suveikta išmintingiau. Mūsiškiame – nors ir neišmintingai, bet įspūdingai: trys tūkstančiai žmonių iškart atstūmė ir duoną, ir darbą.

Rytmetį nė viena brigada nepasiuntė žmogaus į duonos raikyklą. Nė viena brigada nėjo į valgyklą jau išvirto srėbalo ir košės. Prižiūrėtojai nieko nesuprato: antrą, trečią, ketvirtą dieną jie karingai įžengdavo į. baraką mūsų šaukti, paskui grėsmingai – mūsų varyti, paskui maloniai – mūsų kviesti; kol kas tiktai į valgyklą duonos, apie darbą nė kalbos nebuvo.

Tačiau niekas nėjo. Visi gulėjo apsirengę, apsiavę ir tylėjo. Tik mes, brigadininkai (aš tuo karštymečiu buvau tapęs brigadininku), turėjom kažką atsakyti, nes prižiūrėtojai viską dėstė mums. Mes irgi gulėjom ir murmėjom iš galvūgalių:

– Nieko nebus, viršininke...

Ir tas tylus vieningas nenuolankumas valdžiai – niekam niekad nieko nedovanojusiai valdžiai, atkaklus nepaklusnumas, trunkantis ilgą laiką, atrodė baisiau, negu kad bėgtum ir šauktum krintant kulkų krušai.

Galų gale nustojo įkalbinėję ir barakus užrakino.

Dabar jau iš barakų išeidavo vien tvarkdariai: išnešdavo rėčkas, atnešdavo geriamojo vandens ir anglių. Tik tiems, kurie gulėjo sanitarijos skyriaus žinioje, bendruomenės buvo leidžiama nebadauti. Ir tik gydytojams su sanitarais – dirbti. Virtuvė sykį išvirė – išpylė laukan, vėl išvirė – vėl išpylė, ir tada liovėsi virti. Pridurkai pirmąją dieną, regis, pasirodė valdžiai, paaiškino, kad jiems nieku gyvu negalima, – ir išėjo.

Ir daugiau nevalia buvo šeimininkams mūsų matyti ir pažvelgti į mūsų širdis. Prižiūrėtojus ir vergus perskyrė praraja.

Tų trijų mūsų gyvenimo parų niekas iš dalyvių niekados neužmirš. Mes nesimatėm su draugais iš kitų barakų ir neregėjom neužkastų lavonų, ten gulinčių. Bet visi buvom sujungti plieniniu ryšiu per ištuštėjusią lagerio zoną.

Badauti pradėjo ne sotūs žmonės, užsiauginę po oda lašinių sluoksnį, o gysloti, išsekę, virtinę metų kasdien kenčiantys badą, vargais negalais palaikantys šiokią tokią savo organizmo pusiausvyrą, nuo šimtgramio duonos stygiaus jau pajuntantys sutrikimą. Ir klipatos badavo lygiai su visais, nors nuo trijų dienų badavimo galėjo iškeliauti pas Abraomą. Valgis, kurio mes atsisakėm, kurį visada laikėm elgetišku, dabar bado suaudrintame sapne mums atrodė pieno upės kisieliaus krantais.

Badauti pradėjo žmonės, dešimtmečius auklėti vilkiško įstatymo: „mirk tu šiandien, o aš rytoj". Ir šit jie persimainė, išlindo iš dvokiančio savo liūno ir sutiko verčiau mirti visi šiandien negu šitaip gyventi ir rytoj.

Barakų kambariuose nusistovėjo kažkokie jausmingai lipšnūs tarpusavio santykiai. Kiekvienas maisto trupinėlis, dar kam nors, ypač siuntinių gavėjams, užsilikęs, dabar buvo nešamas į krūvą,

ant patiesto skudurėlio, ir paskui bendru sekcijos sprendimu vienas maistas buvo padalinamas, kitas atidedamas rytdienai. (Kalinių maisto sandėlyje siuntinių gavėjai dar galėjo turėti gerokai produktų, bet, pirma, per zoną ten nenueisi, o antra, ne kiekvienas ir norėjo čia padėti savo likučius: juk jis tikėjosi atsigauti po badavimo. Šit kodėl badavimas buvo nevienodas išmėginimas, kaip ir kiekvienas kalėjimas apskritai, ir tikrąjį šaunumą parodė tie, kurie neturėjo jokių atsargų ir jokių vilčių vėliau atsigauti.) Ir jeigu turėjo kruopų, tai jas virė krosnies pakuroje ir dalino šaukštais. Kad ugnis geriau degtų, laužė vagonėlių lentas. Bene gaila valdiško gulto, jei savos gyvybės gali neišsaugoti ligi rytojaus!

Ką darys šeimininkai – niekas negalėjo atspėti. Tikėjomės, kad ir vėl ims šaudyti automatai iš bokštelių. Užvis mažiausiai tikėjomės nuolaidų. Per visą gyvenimą niekad nieko iš jų neiškovojom – ir mūsų streikas buvo atmieštas nevilties kartėlio.

Bet toje neviltyje būta ir pasitenkinimo. Šit mes žengėm bergždžią, desperatišką žingsnį, geruoju jis nesibaigs – ir tegu. Badavo mūsų pilvai, slėgė mums širdis, tačiau buvo tenkinamas kažkoks kitas, aukštesnis poreikis. Tomis ilgomis badmiriavimo dienomis, vakarais, naktimis trys tūkstančiai žmonių mąstė kas sau apie savo tris tūkstančius bausmių, apie savo tris tūkstančius šeimų arba vientulysčių, apie tai, kas kiekvienam buvo, kas bus, ir nors tokioje aibėje krūtinių skirtingi turėjo plūsti jausmai, kažkas ir apgailestavo, ir sielvartavo, o vis dėlto diduma buvo linkę manyti: taip ir reikia! tyčia! blogai – ir gerai, kad blogai!..

Tai irgi neištirtas dėsnis – masinių jausmų bendro pakilimo nepaisant sveiko proto dėsnis. Tą pakilimą aiškiai pajutau aš pats. Man buvo likę sėdėti vieni metai. Rodės, būčiau turėjęs liūdėti, krimstis, kad įklimpau į tą makalynę, iš kurios sunku bus išsikapstyti neužsitraukus naujos bausmės. O aš dėl nieko neapgailestavau., Kad jūs nusprogtumėt, pliekit nors ir antrą bausmę!

Kitą dieną pro langus pamatėm, kaip grupė karininkų vaikščioja iš vieno barako į kitą. Būrys prižiūrėtojų atrakino duris, ėjo koridoriais ir

dirstelėdami į kambarius šaukė (kitaip, negriežtai, ne taip kaip seniau ant gyvulių): „Brigadininkai! Pasirodykit!"

Mes pradėjom tartis. Sprendė ne brigadininkai, o brigados. Vaikščiojom iš vienos sekcijos į kitą, svarstėm. Mūsų padėtis buvo dvilypė: stukačiai iš mūsų tarpo išgyvendinti, bet kai kas dar kėlė įtarimą, tikriausiai ne tuščiai – kaip slidus, drąsiai besilaikantis Michailas Generalovas, autoremontininkų brigadininkas. O ir tiesiog gyvenimo pažinimas piršo mintį, jog daugelis šiandieninių streikininkų, badaujančių dėl laisvės, rytoj *nersis iš kailio* dėl ramios vergijos. Todėl tie, kurie rikiavo streiką (kas nors turėjo rikiuoti), neatsiskleidė, nelindo iš pogrindžio. Jie neėmė valdžios atvirai, o brigadininkai savosios atvirai atsisakė. Todėl atrodė, lyg mes streikuotume savaime, niekieno nevadovaujami.

Galų gale kažkur nemačiomis subrendo sprendimas. Mes, brigadininkai, šeši septyni žmonės, išėjom į prieangį pas kantriai mūsų laukiančią vadovybę (prieangis buvo to paties antrojo barako, dar neseniai BUR'o, iš kurio buvo kasamas tunelis-metro, ir pats urvas prasidėjo už kelių metrų nuo dabartinės mūsų susitikimo vietos). Mes atsišliejom į sienas, nudūrėm akis ir sustingom lyg akmeniniai. Akis nudūrėm todėl, kad žiūrėti į šeinininkus pataikūnišku žvilgsniu jau niekas nenorėjo, o maištingu žiūrėti – būtų buvę neprotinga. Stovėjom kaip baisiausi chuliganai, iškviesti į pedagogų tarybą, – išgerę, rankas susibrukę i kišenes, galvas perkreipę – neišauklėjami, nepaveikiami, beviltiški.

Užtat iš abiejų koridorių į prieangį sugužėjo būrys zekų ir, slėpdamiesi už pirmutinių, užpakaliniai išrėkė visa, ką norėjo: mūsų reikalavimus ir mūsų atsakymus.

O karininkai žydrais antpečių apvadais (tarp pažįstamų – ir nauji, ligi šiol nematyti) formaliai matė vien brigadininkus ir kalbėjo jiems. Jie laikėsi santūriai. Jie mūsų jau nebaugino, bet dar ir nekalbėjo kaip su sau lygiais. Jie sakė, esą mums naudinga baigti streikavus ir badavus. Tuomet gausim ne tik šiandieninį duonos davinį, bet ir – negirdėta Gulage! – vakarykštį. (Kaip jie įpratę, kad alkanus

visados galima papirkti!) Nieko neužsiminė nei apie baudas, nei apie mūsų reikalavimus, lyg jų ir nebūtų.

Prižiūrėtojai stovėjo iš šonų, dešines rankas laikydami kišenėse.

Iš koridoriaus šaukė:

– Teisti šaudymo kaltininkus!

– Nukabinti spynas nuo barakų!

– Nuardyti numerius!

Kituose barakuose dar reikalavo, kad Ypatingojo pasitarimo bylas peržiūrėtų vieši teismai.

O mes stovėjom kaip chuliganai prieš direktorių – ar greitai jis atsikabins.

Šeimininkai išėjo, ir barakas vėl buvo užrakintas.

Nors badas jau daugeliui atsiliepė, galvos svaigo, apsunko, bet barake niekas nė necyptelėjo, kad reikėtų nusileisti. Niekas balsiai neapgailestavo.

Spėliojo – kaip aukštai nueis žinia apie mūsų maištą. Vidaus reikalų ministerijoje, aišku, jau žino arba šiandien sužinos, – bet *Ūsočius*? Juk tas mėsininkas nė nemirktelėjęs įsakys sušaudyti mus visus, penkis tūkstančius.

Vakarop girdėjom kažkur netoliese ūžiant lėktuvą, nors oras buvo apsiniaukęs, skridimui netinkamas. Spėjom, kad bus atskridę kokių nors dar aukštesnių viršininkų.

Šilto ir šalto matęs zekas, Gulago sūnus Nikolajus Chlebunovas, artimas mūsų brigadoms, o dabar, po devyniolikos atsėdėtų metų, įsitaisęs kažkur virtuvėje, vaikščiojo tą dieną po zoną ir sugebėjo, nepabūgo įmesti mums pro langą maišelį – puspūdį sorų kruopų. Jį padalinom septynioms brigadoms ir paskui virėm naktį, kad neužkluptų prižiūrėtojai.

Chlebunovas perdavė nemalonią žinią: už „kinų sienos" antrasis lagpunktas, ukrainiečių, mūsų nepalaikė. Ir vakar, ir šiandien ukrainiečiai ėjo į darbą lyg niekur nieko. Nebuvo abejonių, kad jie gavo mūsų laiškelius ir žino, kad mūsų lageris dvi dienas lyg išmiręs, ir iš statybos bokštinio krano mato, kad po naktinio šaudymo nė

gyvos dvasios, nesutinka laukuose mūsų kolonų. O vis tiek mūsų nepalaikė... (Kaip vėliau sužinojom, jauni vaikinai, jų vadai, dar neišmanantys tikros politikos, nusprendė, kad Ukrainai – sava dalia, nuo maskolių atskira. Taip karštai pradėję, jie dabar atsimetė nuo mūsų.) Vadinasi, mūsų buvo ne penki tūkstančiai, o tik trys.

Antrą naktį, trečią rytą ir trečią dieną nuo alkio mums raižyte raižė vidurius.

Bet kai čekistai, dar didesnis būrys, trečią rytą vėl išsišaukė brigadininkus į prieangį ir mes vėl išgužėjom ir sustojom, nepatenkinti, neperprantami, sukdami snukius, – visi buvom nusprendę: nenusileisim! Mus jau užvaldė kovos inercija.

Ir šeimininkai tik sustiprino mūsų ryžtą. Naujai atvykęs pareigūnas pareiškė:

– Pesčianlago valdyba *prašo kalinius valgyti*. Valdyba išklausys visus skundus. Ji išnagrinės ir pašalins *konflikto* tarp administracijos ir kalinių priežastis.

Ar tik mūsų ausys nemeluoja? Mus *prašo valgyti*? – o apie darbą nė žodžio. Mes puolėm kalėjimą, kūlėm stiklus ir žibintus, su peiliais vaikėmės prižiūrėtojus, ir tai, pasirodo, visai ne maištas, o – *konfliktas tarp*! tarp skirtingų pusių – administracijos ir kalinių!

Užteko mums dviem dienom ir dviem naktim susivienyti – ir kaip mūsų sielų valdytojai pakeitė toną! Niekad per visą gyvenimą, ne tik kaliniai, bet ir laisvieji, bet ir profsąjungos nariai, mes negirdėjom iš šeimininkų tokių pataikaujamų kalbų!

Tačiau mes tylomis pradėjom skirstytis – juk nuspręsti *čia* niekas negalėjo. Ir prižadėti nuspręsti – irgi niekas negalėjo. Brigadininkai išėjo nepakėlę galvų, neatsigręžę, nors lagpunkto viršininkas šaukė juos pavardėmis.

Tai buvo mūsų atsakymas.

Ir barakas užsidarė.

Iš lauko šeimininkams jis atrodė toks pat bežadis ir nenuolaidus. Bet viduje sekcijose prasidėjo karšti svarstymai. Pernelyg didelė buvo pagunda! Tono švelnumas sujaudino neišlepintus zekus

labiau negu bet kokie grasinimai. Pasigirdo balsų – nusileisti. Ko daugiau mes galėtume čia pasiekti?..

Mes pavargom! Mes norėjom valgyti! Tas paslaptingas dėsnis, kuris sulydė mūsų jausmus ir kėlė juos aukštyn, dabar suplazdėjo sparnais ir ėmė leistis.

Bet išsižiojo tokios gerklės, kurios buvo užkimštos dešimtmečius, kurios tylėjo visą gyvenimą ir būtų ištylėjusios iki mirties. Žinoma, jų klausėsi ir nepribaigti stukačiai. Už tuos suskambusio, kelioms minutėms atgauto balso prašymus (mūsų kambaryje – Dmitrijus Paninas) vėliau turėjo būti atmokėta nauja bausme, kilpa suvirpėjusiam nuo laisvės balsui užgniaužti. Nesvarbu, balso stygos pirmąkart darė tai, kam jos skirtos.

Nusileisti dabar? – vadinasi, kapituliuoti pasikliaujant vien garbės žodžiu. Kieno garbės žodžiu? – kalėjimo valdininkų, lagerio šunaujos. Kiek tik veikia kalėjimai ir kiek tik veikia lageriai, – ar jie kada ištesėjo bent vieną savo žodį?!

Išplaukė paviršiun seniai nusėdusios kančių, skriaudų, patyčių drumzlės. Pirmą kartą mes žengėm į teisingą kelią – ir jau nusileisti? Pirmą kartą mes pasijutome žmonėmis – ir greičiau pasiduoti? Piktdžiugiškas verpetas įsuko mus ir kursto: nepasiduoti! nepasiduoti! Dar ne taip jie su mumis pradės šnekėti! Nusileis! (Bet kada ir dėl ko bus galima jais patikėti? Šitai vis vien liko neaišku. Štai kokia engiamųjų dalia: mums neišvengiama – patikėti ir nusileisti...)

Ir, regis, vėl smogė erelio sparnai – mūsų susilydžiusios dviejų šimtų sąmonės erelio sparnai! Jis nusklendė!

O mes atsigulėm tausodami jėgas, stengdamiesi mažiau judėti ir nemalti tuščiai liežuviu. Beliko mums viena – galvoti.

Seniai suvalgyti barake paskutiniai trupiniai. Jau niekas nieko nevirė, neskirstė. Visuotinę tylą ir stingulį drumstė tik jaunų stebėtojų, prilipusių prie langų, balsai: jie pasakydavo mums, kas zonoje vyksta. Mes gėrėjomės tais dvidešimtmečiais jaunuoliais, jų skaidriu alkanu pakilimu, jų ryžtu mirti prie dar neprasidėjusio gyvenimo slenksčio – bet nepasiduoti! Jutom pavydą, kad mes per vėlai praregėjom, o stuburo slanksteliai jau stingsta, riečia į kuprą.

Manau, kad dabar jau galėčiau pasakyti Janeko Baranovskio, Volodios Trofimovo pavardes.

Ir staiga prieš pat trečiosios dienos vakarą, kai nusigiedrijusiuose vakaruose ėmė leistis saulė, stebėtojai riktelėjo supykę:

– Devintas barakas!.. Devintas pasidavė!.. Devintas eina į valgyklą!

Mes visi pašokom. Iš kitos pusės kambarių subėgo pas mus. Pro grotas, nuo vagonėlių apatinių ir viršutinių gultų, keturpėsti ir kits kitam per petį spoksojom nustėrę į šią liūdną eiseną.

Du šimtai penkiasdešimt varganų figūrų, ir šiaip juodų, o dar juodesnių besileidžiančios saulės fone, traukė įstrižai zoną ilga nuolankia nusižeminusia virtine. Jie ėjo mirguliuodami saulės gaisuose, nedarnia ištįsusia nepabaigiama vorele, tarytum užpakaliniai apgailestautų, kam priekiniai pradėjo, ir nenorėtų sekti iš paskos. Kai kuriuos, labiausiai nusilpusius, vedė už parankės arba už rankos, ir dėl svyruojančio žingsnio atrodė, lyg daug vedlių vestų daug neregių. O daugelis dar laikė katiliukus arba puodelius – ir tie skurdūs lagerio rykai, nešami viliantis gauti vakarienę, per gausią, kad ją suviršintų susitraukęs skrandis, tie atkišti rykai, tarytum elgeta prašytų išmaldos, atrodė ypač užgaulūs, ypač vergiški ir ypač graudūs.

Aš pajutau, kad verkiu. Braukdamas ašaras dėbtelėjau į draugus – ašaros biro ir jiems.

Devintojo barako žodis buvo lemiamas. Jų barake jau ketvirta para, nuo antradienio vakaro, gulėjo nušautųjų lavonai.

Jie ėjo į valgyklą, ir tai sakytum reiškė, kad jie dėl duonos davinio ir košės nusprendė žudikams dovanoti.

Devintasis barakas buvo badmirių barakas. Ten gyveno vien juodadarbių brigados, retai kas gaudavo siuntinius. Ten buvo daug klipatų. Gal jie pasidavė dėl to, kad nebūtų naujų lavonų?..

Pasitraukėm nuo langų tylėdami.

Ir ūmai aš supratau, ką reiškia lenkų išdidumas – ir kokie pasiaukojami buvo jų sukilimai. Tas pats inžinierius lenkas Jurijus Vengerskis dabar buvo mūsų brigadoje. Jis baigė atsėdėti savo paskutinius, dešimtuosius metus. Net kai buvo darbų vykdytoju – niekas negirdėjo pakelto tono. Visuomet jis buvo ramus, mandagus, švelnus.

O dabar – jo veidas perkreiptas. Pilnas pykčio, kančios, jis nusigręžė nuo šitos išmaldos prašytojų eisenos, atsitiesė ir rūsčiu skardžiu balsu sušuko:

– Brigadininke! Vakarienei manęs nežadinkit! Aš neisiu!

Užsikraustė į vagonėlio viršų, nusisuko į sieną ir – nesikėlė! Jis negaudavo siuntinių, jis buvo vienišas, visad alkanas – ir nesikėlė. Garuojančios košės vaizdas negalėjo jam užstoti – nematerialios Laisvės!

Jei visi mes būtume tokie išdidūs ir tvirti – argi bent vienas tironas atsilaikytų?

Kita diena, sausio dvidešimt septintoji, buvo sekmadienis. O mūsų nevarė į darbą – atsigriebti už sugaištą laiką (nors viršininkams, žinoma, rūpėjo planas), tiktai valgydino, atidavė duoną už praėjusias dienas ir leido bindzinėti po zoną. Visi slankiojo iš vieno barako į kitą, pasakojo, kaip kam praėjo tos dienos, visų nuotaika buvo šventiška, lyg mes būtume laimėję, o ne pralaimėję. („Nugalėtojų puota", – pajuokavo Paninas, jau žinantis mano pjesę.) Lipšnūs šeimininkai dar sykį pažadėjo, kad visi *teisėti* prašymai (tačiau: kas galėjo žinoti ir apibrėžti, kas yra teisėta?..) bus patenkinti.

Beje, nelemtas mažmožis: toks Volodka Ponomariovas, *suka*, visas streiko dienas buvęs su mumis, prisiklausęs daug šnekų ir prisižiūrėjęs daug akių, *nubėgo į vachtą*. Tai reiškė – jis nubėgo išduoti ir už zonos išsisukti nuo peilio.

Tas Ponomariovo poelgis man atskleidė visą blatnųjų pasaulio esmę. Tariamasis jų kilniaširdiškumas yra vidinis kastos paslaugumas vienas kitam. Tačiau pakliuvę į revoliucijos akiratį jie būtinai padarys niekšybę. Jie nesupranta jokių principų, tiktai jėgą.

Galėjom numanyti, kad kurstytojai bus suimti. Tačiau buvo skelbiama, jog atvirkščiai – atvyko komisijos iš Karagandos, iš Alma Atos, iš Maskvos ir pradės aiškintis. Stingdant šarmotam speigui vidury lagerio buvo pastatytas ant ilgo vežimo stalas, susėdo kažkokie pareigūnai baltais kailinukais, su veltiniais, ir kvietė prieiti, kas turi skundų. Daugelis prieidavo, pasakojo. Tie užsirašinėjo.

O antradienį po signalo gulti surinko brigadininkus – „skundams pateikti". Iš teisybės tas pasitarimas buvo dar viena niekšybė, tardymo forma: žinojo, kiek kaliniams susikaupė nuoskaudų, ir leido išsipasakoti, kad paskui geriau žinotų, ką suimti.

Tai buvo paskutinė diena, kai aš dirbau brigadininku: man sparčiai augo užleistas navikas, kurio operaciją seniai atidėliojau tokiam laikui, kada, kaip lageryje sakoma, bus „patogu". Sausį ir ypač nelemtomis badavimo dienomis navikas už mane nusprendė, kad dabar – patogu, ir augo stačiai valandomis. Vos tik atrakino barakus, pasirodžiau gydytojams, ir man paskyrė operaciją. Dabar nuspūdinau į šį paskutini pasitarimą.

Jį surengė priepirtyje – erdviame kambaryje. Palei kirpėjų vietas pastatė ilgą prezidiumo stalą, už jo atsisėdo vienas MVD pulkininkas, keletas papulkininkių, kiti žemesnio rango, o mūsų lagerio viršininkai visai nežymiai šmėsčiojo antroje eilėje, už jų nugarų. Ten pat, už nugarų, sėdėjo užrašinėtojai – jie per visą susirinkimą paskubomis užrašinėjo, o iš pirmos eilės jiems dar pakartodavo kalbėtojų pavardes.

Išsiskyrė vienas papulkininkis iš Specskyriaus ar iš Organų – labai guvus, galvotas, žvitrus piktadarys, pailgo siauro veido, ir tuo minties gyvumu ir veido siaurumu tarytum visai nepritampantis prie bukagalvių valdininkų šutvės.

Brigadininkai kalbėjo nenoromis, juos beveik reikėjo tempte tempti iš tankių eilių – kad atsikeltų. Vos tik jie išsižiodavo, juos nutraukdavo, prašydavo paaiškinti: už ką *žmones* pjauna? ir ko streiku buvo siekiama? Ir jeigu bėdžius brigadininkas mėgindavo išstenėti kokį nors atsakymą į tuos klausimus – už ką pjauna ir ko streikininkai reikalauja, jį užsipuldavo visi urmu: o iš kur jūs žinot? vadinasi, jūs palaikot ryšius su banditais? tai pasakykit jų pavardes!!

Taip kilniadvasiškai ir visiškai lygiais pagrindais aiškinosi jie mūsų reikalavimų „teisėtumą"...

Ypač stengėsi kalbėtojus nutraukti pailgaveidis nevidonas papulkininkis, jis žodžio kišenėje neieškojo ir turėjo prieš mus prana-

šumą – buvo nebaudžiamas. Ūmai nukirsdamas jis visus nutildydavo, ir jau ėmė vyrauti toks tonas, kad mus viskuo kaltina, o mes teisinamės.

Trūko man kantrybė, knietėjo padaryti tam galą. Atsistojau kalbėti, pasisakiau pavardę (ją kaip aidą pakartojo užrašinėtojui). Pakilau nuo suolo žinodamas, kad vargu ar kas nors iš susirinkusiųjų greičiau už mane išspaus gramatiškai sklandų sakinį. Tik vieno neįsivaizdavau – apie ką aš galėčiau jiems kalbėti? Visa tai, kas surašyta šiuose puslapiuose, kas buvo mūsų patirta ir apmąstyta per visus katorgos metus ir visas badavimo dienas, pasakyti jiems buvo tas pat kaip pasakyti orangutangams. Jie dar vadinosi rusai ir dar šiaip taip įstengė suvokti paprastesnes rusiškas frazes, kaip antai: „galima įeiti?", „galima kreiptis?" Bet kai jie sėdėjo va šitaip, už ilgo stalo, atgręžę į mus savo vienodus, be jokios išraiškos, baltus nupenėtus žvilgančius snukius, – buvo aišku kaip dieną, kad jie visi seniai išsigimę į atskirą biologinį tipą, kad paskutinis žodinis ryšys tarp mūsų beviltiškai nutrūkęs ir besieja mus vien kulka.

Tiktai pailgaveidis dar nebuvo pavirtęs orangutangu, puikiausiai girdėjo ir suprato. Iš pat pirmų žodžių jis pamėgino mane nutraukti. Visiems įdėmiai stebint pradėjom svaidytis žaibiškomis replikomis:

– O kur jūs dirbate?

(Kyla klausimas, argi ne vis tiek, kur aš dirbu?)

– Mechanikos dirbtuvėse! – sviedžiu aš per petį ir dar greičiau išpoškinu pagrindinę frazę.

– Ten, kur daro *peilius*? – kerta jis man tiesiu taikymu.

– Ne, – atmušu aš šoniniu smūgiu, – ten, kur remontuojami *žingsniuojantys ekskavatoriai*! – (Pats nežinau, iš kur taip greitai ateina taiklūs žodžiai į galvą.)

Ir varau toliau, toliau, pratindamas juos pirmučiausia tylėti ir klausyti.

Tačiau karvedys prigludo prie stalo ir ūmai akimoju gelia iš apačios į viršų:

– Jus šičia delegavo *banditai*?

– Ne, pakvietėte *jūs*! – triumfuodamas drožiu aš jam iš peties ir šneku, šneku nesustodamas.

Dar du kartus jis kerta ir galutinai užsičiaupia atmuštas. Aš laimėjau.

Laimėjau – bet dėl ko? Vieni metai. Vieni metai man liko ir pančioja mane. Ir liežuvis man neapsiverčia pasakyti jiems to, ko jie verti. Būčiau galėjęs dabar išrėžti nemirtingą kalbą, – bet būčiau buvęs rytoj sušaudytas. Ir vis tiek būčiau ją išrėžęs, – jei būtų mane transliavę visam pasauliui! Ne, pernelyg siaura auditorija.

Ir aš jiems nesakau, kad mūsų lageriai nesiskiria nuo fašistinių, o kai kuriais atžvilgiais dar žiauresni už anuos. Apsiriboju tuo, kad per jų atkištas nosis brūkšteliu žibalu. Sužinojau, kad čia sėdi konvojaus kariuomenės viršininkas, – ir štai apgailiu nederamą konvojininkų elgesį, jie neverti *sovietinių karių* vardo, padeda grobstyti iš gamybos, be to, jie storžieviai ir dar žudikai. Paskui apibūdinu lagerio prižiūrėtojus kaip gaują glemžikų, verčiančių zekus apvaginėti statybą (taip yra, bet pradedant nuo karininkų, kurie čia sėdi). Ir kokią tai daro žalą kalinių, norinčių pasitaisyti, auklėjimui.

Man pačiam mano kalba nepatinka, visa nauda – kad laimėtas tempas.

Pasiektoje tyloje atsistoja brigadininkas T. ir lėtai, kone mikčiodamas nuo smarkaus susijaudinimo ar iš prigimties, sako:

– Aš seniau sutikdavau... kai kiti kaliniai sakydavo... kad mes gyvenam – kaip šunys...

Karvedys prezidiume pastato ausis. T. maigo rankoje kepurę – skustagalvis katorgininkas, nedailus, veidas atšiaurus, perkreiptas, taip sunku jam rasti reikiamus žodžius...

– ...Bet dabar matau, kad buvau neteisus.

Karvedys nušvinta.

– Mes gyvenam – daug blogiau už šunis! – pabrėždamas pilte išpila T., ir visi sėdintieji brigadininkai įsitempia. – Šuniui vienas numeris ant pasaito, o mums keturi. Šunį šeria mėsa, o mus žuvų ašakom. Šuns į karcerį nesodina! Į šunį iš bokštelių nešaudo! Šunims po *dvidešimtpenkinę* neįkrečia!

Dabar tegu jį ir nutraukia – svarbiausius dalykus jis pasakė.

Atsistoja Černogorovas, prisistato kaip buvęs Sovietų Sąjungos Didvyris, atsistoja dar ir brigadininkas, abudu kalba drąsiai, karštai. Prezidiume atkakliai ir pabrėžtinai pakartojamos jų pavardės.

Galbūt visa tai ant mūsų galvų, brolyčiai... O galbūt kaip tik šitaip kakta prakeiktą sieną ir pramuši.

Pasitarimas baigiasi lygiosiomis.

Keletą dienų ramu. Komisijos daugiau nematyti, lagpunkte tokia taika, lyg nieko nebūta.

Konvojus nuveda mane į ligoninę ukrainiečių lagpunkte. Aš – pirmas, kurį po badavimo ten veda, pirmas žinianešys. Chirurgas Jančenka, kuris turi mane operuoti, pasišaukia apžiūrai, bet ne apie naviką jis klausinėja ir aš atsakinėju. Jis nesidomi mano naviku, ir aš džiaugiuosi, kad toks patikimas man pasitaikė gydytojas. Jis klausinėja, klausinėja. Jo veidas rūškanas nuo mūsų bendros kančios.

O, kaip skirtingai mes reaguojam į tą patį dalyką skirtingomis gyvenimo sąlygomis! Kad ir tas pats navikas, matyt, vėžinis, – koks smūgis būtų buvęs laisvėje, kiek sukėlęs išgyvenimų, artimųjų ašarų. O čia, kur taip lengvai galvos lekia nuo pečių, tas pats auglys – tik dingstis pagulėti, mažai aš apie jį ir galvoju.

Guliu ligoninėje tarp sužeistų, sužalotų tą kruvinąją naktį. Kai kurie taip prižiūrėtojų sumušti, kad visas kūnas – kruvina mėsa, *jie neturi ant ko* gulėti, ištisai gyva žaizda. Ypač žvėriškai mušė vienas augalotas prižiūrėtojas – geležiniu vamzdžiu (atmintis, atmintis! – neprisimenu pavardės). Kažkas jau mirė nuo žaizdų.

O naujienos griūte griūva: „rusiškame" lagpunkte prasidėjo susidorojimas. Areštavo keturiasdešimt žmonių. Bijodami naujo maišto, pasielgė taip: iki paskutinės dienos viskas buvo po senovei, gerai, turėjo atrodyti, kad šeimininkai aiškinasi, kas ten kaltas. Tiktai skirtą dieną brigados jau žengdamos pro vartus pastebėjo, kad jas perima sudvigubintas ir sutrigubintas konvojus. Buvo sumanyta aukas griebti taip, kad nei mes kits kitam nepadėtume, nei barakų ar statybų sienos mums nepadėtų. Išvedę iš lagerio, varydami kolonas stepe, bet dar nieko nenuvedę į vietą, konvojaus viršininkai davė

įsakymą: „Stot! Ginklus – į darbą! Šovinius – įleist! Kaliniams – sėst! Skaičiuoju iki trijų, paleidžiu ugnį – sėst! Visiems – sėst!"

Ir vėl, kaip pernai per Tris Karalius, bejėgiai ir apgauti vergai sukaustomi ant sniego. Ir tada karininkas išskleidžia popierių ir skaito pavardes ir numerius tų, kuriems reikia atsistoti ir išeiti už kordono iš bejėgės kaimenės. Ir jau atskiras konvojus tą kelių maištininkų grupelę nuveda atgal, o gal jų pasiimti atvažiavo „juodvarnis". O kaimenę, atskirtą nuo maišto fermentų, pakėlė ir nuvarė dirbti.

Taip mūsų auklėtojai mums parodė, ar galima jais nors kada dėl ko nors tikėti.

Tempė į kalėjimą ir iš dieną ištuštėjusios lagpunkto zonos. Ir per tą keturių metrų sieną, per kurią streikas persiristi nevaliojo, areštai plastelėjo lengvai ir įniko šluoti ukrainiečių lagpunkte. Kaip tik man paskirtos operacijos išvakarėse suėmė ir chirurgą Jančenką, irgi nuvedė į kalėjimą.

Areštuodavo arba paimdavo į etapą – sunku buvo atskirti – dabar be jokio pirmykščio atsargumo. Kažkur išsiųsdavo mažus etapus, po dvidešimt trisdešimt žmonių. Ir staiga vasario devynioliktąją suskato rinkti didžiulį, septynių šimtų žmonių etapą. Etapas buvo specialaus režimo: etapuojamiems kaliniams išeinant iš lagerio uždėdavo antrankius. Likimo pirštas! Ukrainiečių, nėjusių išvien su maskoliais, varė į tą etapą daugiau negu mūsų.

Beje, prieš pat išvažiuojant jie saliutavo numalšintam mūsų streikui. Naujas medžio apdirbimo kombinatas, kažkodėl ir pats visas iš medžio (Kazachstane, kur miško nėra, o akmens – kiek nori!), nežinia kodėl (aiškiai žinau, buvo padegta) suliepsnojo iškart keliose vietose – ir per dvi valandas pelenais pavirto trys milijonai rublių. Tiems, kuriuos vežė sušaudyti, tai buvo tarytum vikingo laidotuvės – pagal seną skandinavų paprotį kartu su didvyriu sudegindavo ir jo valtį.

Guliu pooperacinėje palatoje. Esu vienas: tokia sumaištis, kad nieko neguldo, ligoninė kaip išmirusi. Tuoj už mano kambario, barako gale, – morgo trobelė, ir joje jau kelinta diena guli nužudytas

daktaras Kornfeldas, kurį laidoti nėra kam ir nėra kada. (Rytą vakarą prižiūrėtojas, baigdamas patikrinimą, stabteli prieš mano palatą, suprastindamas apveda ranka morgą ir mano palatą: „ir *čia* du". Ir užrašo lentelėje.)

Tame didžiajame etape buvau įrašytas ir aš. Ir sanitarijos skyriaus viršininkė Dubinskaja sutiko leisti mane į etapą su neužgijusiomis siūlėmis. Aš – jaučiau ir laukiau, kada ateis, – atsisakysiu: sušaudykit vietoje! Vis dėlto nepaėmė.

Pavlas Baraniukas, irgi varomas į etapą, prasibrauna pro visus kordonus ir ateina manęs apkabinti, atsisveikinti. Ne tik mūsų lageris, bet ir visata mums atrodo sukrėsta, audros blaškoma. Mes paliekami ir neturim iš ko sužinoti, kas dedasi už zonos: visur kaip pirma apmirę ir tylu. Jaučiamės tarsi didžiulių bangų svaidomi, atrodo, lyg kažkas grimzta po kojomis, ir jeigu kada nors pasimatysim, – tai bus visiškai kita šalis. O dėl visa ko – sudie, bičiuli! Sudie, bičiuliai!

* * *

Slinko nykūs, slogūs metai – paskutiniai mano metai Ekibastuze ir paskutiniai Stalino metai Archipelage. Tik nedaugelį, palaikę kalėjime ir neradę įkalčių, sugrąžino į zoną. O daugelį daugelį, kuriuos mes per tuos metus buvom pažinę ir pamilę, išvežė: ką į naują tardymą ir teismą; ką į izoliaciją, aptikę byloje seną paukščiuką (nors kalinys jau kadai būtų virtęs angelu); ką į Džezkazgano rūdynus; net buvo „psichiškai nevisaverčių" etapas – nugrūdo tenai Kiškiną juokdarį ir gydytojai įtaisė jaunąjį Volodią Geršunį.

Į išvežtųjų vietą ėmė šliaužti iš „saugojimo kameros" po vieną stukačiai: pirma baikščiai, apsidairydami, paskui vis įžūliau ir įžūliau. Sugrįžo į zoną „išverstkailis suka" Volodka Ponomariovas ir buvęs paprastas tekintojas tapo siuntinių skyriaus vedėju. Vargdienių šeimų surinktus neįkainojamus trupinius išdavinėti senas čekistas Maksimenka patikėjo užkietėjusiam vagiui.

Operatyviniai įgaliotiniai vėl pradėjo šaukti į savo kabinetus kiek įsigeidę ir ką įsigeidę. Troškus buvo pavasaris. Kam ragai ar ausys per daug išlindo, skubėjo susitraukti ir juos paslėpti. Aš nebegrįžau į brigadininko vietą (jau ir brigadininkų vėl ėmė užtekti), o tapau pagalbiniu darbininku liejykloje. Dirbti tais metais reikėjo daug, ir štai kodėl. Kaip vienintelę nuolaidą po visų mūsų prašymų ir vilčių sutriuškinimo lagerio valdyba davė mums *ūkiskaitą*, tai yra tokią sistemą, kai mūsų padarytas darbas ne tiktai prasmegdavo nepasotinamuose Gulago nasruose, bet būdavo įkainojamas ir 45% jo būdavo užskaitoma kaip mūsų uždarbis (kitkas atitekdavo valstybei). Iš to „uždarbio" 70% lageris paimdavo išlaikyti konvojui, šunims, spygliuotoms vieloms, BUR'ui, operatyviniams įgaliotiniams, karininkams – BUR'o, cenzūros ir viskam, be ko mes nebūtume galėję gyventi, – užtat likusieji 30–10% vis dėlto būdavo įrašomi į asmeninę kalinio sąskaitą, ir nors ne visus tuos pinigus, bet dalį jų (jeigu tu niekuo neprasikaltai, nepavėlavai, nebuvai atžarus, nenuvylei vadovybės) buvo galima kiekvieną mėnesį pagal pareiškimą pervesti į naują lagerio valiutą – *bonus* – ir tuos bonus leisti. Sistema buvo taip sutvarkyta, kad kuo daugiau tu išliejai prakaito ir atidavei kraujo, tuo labiau priartėjai prie 30%, o jeigu lenkei sprandą per mažai, visas tavo triūsas atitekdavo lageriui, o tau – špyga.

Ir dauguma – o, ta mūsų istorijos *dauguma*, ypač kai ji sudaroma konfiskavimais! – dauguma negalėjo atsidžiaugti tokia mūsų šeimininkų *nuolaida* ir dabar padėdavo darbe sveikatą, kad tik galėtų nusipirkti krautuvėlėje kondensuoto pieno, margarino, neįmanomų valgyti saldainių arba „komercinėje" valgykloje pasiimti antrą vakarienę. O kadangi darbo apskaita buvo pagal brigadas, tai kiekvienas, kuris nenorėjo padėti sveikatos dėl margarino, turėjo ją padėti dėl draugų uždarbio.

Kur kas dažniau nei pirma ėmė atvežinėti į zoną ir kino filmus. Kaip visuomet lageriuose, kaimuose, užkampiuose, niekindami žiūrovus, iš anksto nepaskelbdavo filmo pavadinimo – juk ir kiaulei nepasako iš anksto, ko pripils jai į lovį. Vis tiek kaliniai – ar tik ne

tie patys, kurie žiemą taip didvyriškai atlaikė badavimą?! – dabar grūdosi, užsiimdavo vietas prieš valandą iki uždangstant langus ir nesukdavo galvos, ar filmas to vertas.

Duonos ir reginių. Taip sena, kad ir kartoti nepatogu...

Negalėjai žmonių smerkti, kad, per tiek metų išsibadėję, nori pasisotinti. Bet kol mes čia sotinomės, tuos mūsų draugus, kurie davė mintį kovoti arba kurie sausio dienomis barakuose šaukė „nepasiduosim!, arba netgi ničniekuo nedėtus, dabar kažkur teisė, vienus sušaudė, kitus išvežė naujiems bausmės metams į uždarus izoliatorius, trečius kankino vis naujais tardymais, norėdami paveikti grūdo į kameras, išmargintas nuteistųjų mirti kryžiukais, ir koks nors gyvatė majoras, įslinkęs į jų kamerą, viltingai šypsodavosi: „A, Paninas! Prisimenu, prisimenu. Jūs figūruojate mūsų byloje, figūruojate! Mes jus apiforminsime!"

Nuostabus žodis – *apiforminti*! Apiforminti galima į aną pasaulį ir apiforminti galima parai karcerio, ir padėvėtų kelnių išdavimą irgi galima – apiforminti. Bet durys trinktelėjo, gyvatė išsliūkino mįslingai šypsodamas, o tu spėliok, tu mėnesį nemiegok, tu mėnesį daužyk galvą į sieną – kažin, kaip ketina tave apiforminti?..

Apie tai tik pasakoti lengva.

Netikėtai surinko Ekibastuze dar vieną etapą, dvidešimt žmonių. Keistas etapas. Atrinkinėjo neskubėdami, negriežtai, neizoliuodami – bemaž taip, kaip atrinkinėja paleisdami į laisvę. Bet niekam iš jų dar nebuvo sukakęs bausmės terminas. Ir nebuvo tarp jų nė vieno užkietėjusio zeko, kurį šeimininkai galuotų karceriais ir BUR'ais, ne, visi buvo *geri* kaliniai, ant kurių vadovybė turėjo akį: vis tas pats slidusis, savim pasitikintis autoremonto brigadininkas Michailas Generalovas, prasčiokiškai gudrus staklininkų brigadininkas Belousovas ir inžinierius technologas Gultiajevas, ir labai rimtas, orus, valstybės veikėjo stoto maskviškis konstruktorius Leonidas Raikovas; ir malonusis „garantuotai savas" tekintojas Ženka Miliukovas dailiu, apskritu kaip mėnulis veidu; ir dar vienas tekintojas gruzinas Kokkis Kočerava, didis tiesos mylėtojas, labai mėgstąs miniai įrodinėti savo teisybę.

Kurgi juos? Iš sudėties aišku, kad ne į baudos lagerį. „Jūsų laukia gera vieta! Jus atleis nuo konvojaus!" – sakė jiems. Bet nė vieno veide neblykstelėjo džiaugsmo kibirkštėlė. Jie liūdnai lingavo galvas, nenorom rankiojosi daiktus, rodės, įmanytų – paliktų juos šičia. Buvo nesmagūs, nosis nukabinę. Negi taip prisirišę prie nerimastingojo Ekibastuzo? Jie ir atsisveikino negyvom lūpom, neįtikėtinom intonacijom.

Išvežė.

Bet nedavė laiko juos užmiršti. Po trijų savaičių gandas: juos vėl parvežė. Atgal? Taip. Visus? Taip... Tik jie sėdi štabo barake ir po savo barakus skirstytis nenori.

Tik šito bruoželio ir betrūko, kad tritūkstantinis Ekibastuzo streikas įgautų galutinį vaizdą, – išdavikų streikas!.. Štai kodėl jų taip netraukė važiuoti! Tardytojų kabinetuose, *pasmerkdami kančioms* mūsų draugus ir pasirašinėdami Judo protokolus, jie vylėsi, kad tai viešumon neiškils. Juk dešimtmečiais taip būdavo: politinis skundas laikomas neginčytinu dokumentu ir slaptasis agentas niekuomet neatskleidžiamas. Tačiau mūsų streike sukėlė kažkokį rūpestį – gal būtinai reikėjo pasiteisinti aukštesnei valdžiai? – ir privertė šeimininkus surengti Karagandoje didelį juridinį procesą. Ir štai *šituos* vieną dieną paėmė, – ir, pažvelgę kits kitam į neramias akis, jie sužinojo apie save ir apie kitus, kad važiuoja kaip liudytojai į teismą. Teismas jiems juokas, bet jie žinojo pokarinę Gulago taisyklę: kalinys, laikinai kam nors paimtas, turi būti grąžinamas į ankstesnį lagerį. Jiems žadėjo padaryti išimtį, palikti juos Karagandoje. Kažkokia paskyra ir buvo išrašyta, bet ne taip, netinkamai, ir Karaganda jų nepriėmė.

Ir štai jie tris savaites važinėjo. Juos gainiojo iš vagonzakų į etapinius kalėjimus, iš etapinių kalėjimų į vagonzakus, jiems šaukė: „Sėst ant žemės!", juos kratė, atiminėjo iš jų daiktus, varė į pirtį, šėrė silke ir nedavė vandens, lygiai kaip vargina paprastus, nepatrauktus savo pusėn zekus. Paskui su konvojum juos vedė į teismą, jie dar sykį pažvelgė į veidus tiems, kuriuos įskundė, ten jie sukalė vinis

į anų grabus, užkabino spynas ant jų vienučių, pridūrė jiems metų iki *visos normos* – ir vėl per visus etapinius kalėjimus buvo atgabenti ir – jau demaskuoti – išmesti į ankstesnį lagerį.

Daugiau jie nebereikalingi. Skundikas – kaip vežikas...

Ir, rodos, argi lageris ne nuramdytas? Argi iš jo neišvežta beveik tūkstantis žmonių? Argi jiems dabar kas nors trukdo vaikščioti į *kūmo* kabinetą?.. O jie – nosies nekiša iš štabo. Jie sustreikavo – ir nenori į zoną! Vienintelis Kočerava ryžtasi akiplėšiškai suvaidinti teisybės mylėtoją, jis eina į brigadą ir sako:

– Nežinom, kodėl vežė! Vežiojo vežiojo, atgal atvežė...

Tačiau jo įžūlumo užtenka tik vienai nakčiai ir vienam paryčiui. Kitą dieną jis išmauna į štabo kambarį, pas saviškius.

Ė, vadinasi, ne tuščiai praėjo tai, kas praėjo, ir ne veltui gulė ir sėdo mūsų draugai. Slogi lagerio atmosfera jau nebegali būti sugrąžinta. Niekšybė restauruota, bet labai nepatvariai. Apie politiką barakuose šnekamasi laisvai. Ir nė vienas darbų skirstytojas, nė vienas brigadininkas nedrįsta įspirti zekui arba pakelti prieš jį ranką. Juk dabar visi sužinojo, kaip lengva pasidaryti peilių ir kaip lengva suvaryti juos *po šonkauliais*.

Mūsų salelė sudrebėjo – ir atskilo nuo Archipelago...

Bet tai buvo juntama Ekibastuze, o Karagandoje – kažin. O Maskvoje tikriausiai ne. Prasidėjo speclagerių sistemos irimas – vienoje, antroje, trečioje vietoje, – o Tėvas ir Mokytojas apie tai nuovokos neturėjo, žinoma, jam niekas nepranešė (bet jis ir nemokėjo nieko atsižadėti, nebūtų nė katorgos atsižadėjęs, kol kėdė po juo nebūtų ėmusi braškėti). Priešingai, galbūt rengdamasis naujam karui, jis planavo 1953 metams naują didžiulę areštų bangą, todėl 1952-aisiais plėtė speclagerių sistemą. Buvo duotas nurodymas Ekibastuzo lagerį iš lagerio skyriaus – čia Steplago, čia Pesčianlago – paversti naujo didžiulio pairtyšės speclagerio (kol kas sąlygiškai pavadinto Dallagu) pagrindiniu skyriumi. Ir štai apstų pulką Ekibastuzo vergvaldžių papildė ištisa nauja Dykaduonių valdyba ir užsėdo mums ant sprando.

Neilgai reikėjo laukti ir naujų kalinių.

* * *

O laisvės užkratas persidavė – kurgi Archipelage jis dėsis? Kaip kadaise jį atvežė mums iš Dubovkos; taip dabar mūsiškiai paskleidė jį toliau. Tą pavasarį visose Kazachstano etapinių kalėjimų išvietėse buvo užrašyta, išskutinėta, išdrožinėta: „Sveikiname Ekibastuzo kovotojus!"

Ir pirmoji „maištininkų centro" partija, maždaug 40 žmonių, ir 250 pačių „nuožmiausių" iš gausaus vasario mėnesio etapo buvo atvežti į Kengirą (Kengiro gyvenvietė, Džezkazgano stotis) – į Steplago trečiąjį lagerio skyrių, kur buvo ir Steplago valdyba, ir pats pilvūzas pulkininkas Čečevas. Kitus nubaustus ekibastuziečius paskirstė tarp Steplago pirmojo ir antrojo skyriaus (Rudnikas).

Aštuoniems tūkstančiams Kengiro zekų įbauginti buvo paskelbta, girdi, atvežė *banditus*. Nuo pat stoties iki naujo Kengiro kalėjimo pastato juos vedė su antrankiais. Tokia sukaustyta legenda atklydo mūsų bruzdėjimas į dar vergišką Kengirą, kad pažadintų ir jį. Kaip prieš metus Ekibastuze, čia dar viešpatavo kumštis ir skundai.

Iki balandžio išlaikęs kalėjime 250 mūsiškių, Kengiro lagerio skyriaus papulkininkis Fiodorovas nusprendė, kad jie prigąsdinti užtektinai, ir davė nurodymą juos varyti į darbą. Pagal centralizuotą aprūpinimą jie turėjo 125 poras naujutėlių nikeliuotų paskutinio komunistinio pavyzdžio antrankių – o surakinant dviem kaliniams po vieną ranką, 250 žmonių kaip tik užteko (matyt, todėl į Kengirą tiek kalinių ir atvežė).

Viena ranka laisva – tai galima gyventi! Kolonijoje buvo jau nemaža vyrų, apsikūlusių lagerio kalėjimuose, taip pat ir prityrusių bėglių (čia ir Tennas, įtrauktas į etapą), kuriems antrankiai ne naujiena, tad jie kolonos kaimynams išaiškino, kad viena laisva ranka tik juokas tuos antrankius nusiimti – adata, net ir be adatos.

Kai priėjo darbo zoną, prižiūrėtojai suskato nuiminėti antrankius iškart įvairiose kolonos vietose, kad negaištant prasidėtų darbo diena. Čia ir sukruto nagingieji mikliai nuiminėti antrankius sau ir kitiems ir slėpti po skvernu: „O mums jau kitas prižiūrėtojas nuėmė!"

Prižiūrėtojui nė mintis netoptelėjo suskaičiuoti antrankius prieš koloną paleidžiant, o įeinant į darbo objektą niekada nekrato.

Taigi patį pirmąjį rytą mūsų vyrai išsinešė 23 poras antrankių iš 125 porų! Čia, darbo zonoje, įniko juos daužyti akmenimis ir kūjais, bet veikiai sugalvojo kandžiau: ėmė vynioti juos į tepaluotą popierių, kad geriau išsilaikytų, ir įmūrijo į namų sienas bei pamatus, kuriuos klojo tą dieną (20-asis gyvenamasis kvartalas, priešais Kengiro kultūros rūmus), pridėdami ideologiniu santūrumu nepasižyminčius raštelius: „Ainiai! Šituos namus statė sovietiniai vergai. Štai tokius jie nešiojo antrankius".

Prižiūrėtojas keikė, koneveikė *banditus*, o vedant atgal vis dėlto atnešė surūdijusius senus antrankius. Tačiau kad ir kaip jis saugojo, įeinant į gyvenamąją zoną vyrai nugriebė dar šešetą porų. Per dvi kitas darbo dienas – dar po kelias. O kiekviena pora kaštavo po 93 rublius.

Ir – atsižadėjo Kengiro šeimininkai vedžioti vyrus į darbą su antrankiais.

Kovodamas tu savo teises atgausi!

Gegužę pradėta ekibastuziečius pamažu perkėlinėti iš kalėjimo į bendrąją zoną.

Dabar reikėjo kengiriečius mokyti gyvenimo išminties. Pradžiai pademonstravo tokį numerį: pridurką, *teisėtai* įlindusį krautuvėlėn be eilės, nemirtinai prismaugė. Šito užteko, kad pasklistų gandas: kažkas nauja bus! atvažiavo ne tokie kaip mes. (Nepasakysi, kad ligi tol Džezkazgano lagerio urve stukačiams nė plaukas nuo galvos nebūtų nukritęs, bet šitai dar nebuvo įsišakniję. 1951 metais Rudniko kalėjime sykį prižiūrėtojui ištraukė raktus, atrakino reikiamą kamerą ir paskerdė ten Kazlauską.)

Dabar ir Kengire susikūrė pogrindiniai centrai – ukrainiečių ir rusų. Pasiruošė peilius, kaukes *giljotinai* – ir visa pasaka prasidėjo iš naujo.

Kameroje ant grotų „pasikorė" Voinilovičius. Buvo nudaigoti brigadininkas Belokopytas ir valdžiai atsidavęs stukačius Lifšicas, pilietinio karo metais revoliucinės tarybos narys fronte prieš Dutovą.

(Lifšicas sėkmingai dirbo bibliotekininku Rudniko lagerio skyriaus KVČ, bet garsas apie jį atsklido pirma jo, ir Kengire jis buvo papjautas vos tik atvykęs, pačią pirmąją dieną.) Komendantas vengras buvo kirviais užkapotas prie pirties. Prisimindamas taką į „saugojimo kamerą", pirmutinis ten nešė kulnus Saueris, buvęs sovietinės Estijos ministras.

Tačiau ir lagerio šeimininkai jau žinojo, ką daryti. Keturi lagpunktai čia buvo atskirti sienomis jau seniai. O dabar sumanė atitverti siena kiekvieną baraką – ir aštuoni tūkstančiai žmonių laisvu laiku pradėjo šį darbą. Ir kiekvieną baraką suskirstė į keturias nesusisiekiančias sekcijas. Visos mažosios zonos ir kiekviena sekcija buvo rakinamos. (Vis dėlto idealu būtų visą pasaulį padalyti į vienutes!)

Viršila, Kengiro kalėjimo viršininkas, buvo boksininkas profesionalas. Jis treniravosi su kaliniais kaip su bokso kriaušėmis. Dar jo laikais kalėjime sugalvota mušti kalinį kūju per fanerą, kad neliktų žymių. (MVD *darbuotojai praktikai*, jie žinojo, kad nemušant ir nežudant perauklėti neįmanoma; ir bet kuris prokuroras praktikas tai patvirtintų. Bet juk galėjo atvažiuoti ir teoretikas! – dėl šito mažai tikėtino teoretiko pasirodymo ir teko dėti fanerą.) Vienas vakarų ukrainietis, priveiktas kankinimų ir bijodamas išduoti draugus, pasikorė. Kiti elgėsi blogiau. Ir abudu centrai sužlugo.

Be to, tarp „smarkuolių" atsiranda gobšių perėjūnų, trokštančių ne maišto sėkmės, o sau naudos. Jie reikalavo, kad jiems papildomai nešiotų iš virtuvės ir dar pridėtų „iš siuntinių". Tai irgi pagelbėjo maištą apjuodinti ir sulikviduoti.

> Tarp tų, kurie renkasi prievartos kelią, turbūt tai neišvengiama. Manau, jog Kamo plėšikai, atiduodami banko pinigus į partijos kasą, nelikdavo tuščiomis kišenėmis. Kad jiems vadovavęs Koba nepasiliktų pinigų vynui? Kai karinio komunizmo metais Sovietų Rusijoje buvo uždrausta vartoti vyną, juk laikė jis sau Kremliuje vyno rūsį nesivaržydamas.

Tarytum ir sulikvidavo. Bet pritilo nuo pirmosios repeticijos ir stukačiai. Vis dėlto Kengiro atmosfera apsivalė.

Sėkla buvo pasėta. Tačiau išdygti jai buvo lemta ne išsyk ir – kitaip.

* * *

Nors mums ir kala, girdi, asmenybė istorijos nekuria, ypač jeigu ji priešinasi pažangiai raidai, bet štai ketvirtį amžiaus tokia asmenybė vyniojo mus apie pirštą ir mes nė cyptelėti nedrįsom. Dabar sakoma: niekas nieko nesuprato, tiktai pati seniausioji gvardija suprato, bet jai verčiau buvo nusinuodyti kur kampe, nusišauti savo namuose, pensiją tyliai sau gauti, o ne garsiai iš tribūnos šaukti.

Ir štai likimas lėmė, kad išsivadavimą pradėtume mes, mažiukai. Ekibastuze, penkis tūkstančius pečių pakišę po tais skliautais ir įsiręžę, vis dėlto plyšelį mes įskėlėm. Tegul siaurą, tegul iš tolo neįžiūrimą, tegul patys labiau persitempėm, – bet nuo plyšelių suaižėja olos.

Neramumų būta ir be mūsų, be speclagerių, bet visa kruvinoji praeitis taip užmaskuota, užtušuota, trinte nutrinta, kad ir miglotą lagerio neramumų vaizdą man dabar neįmanoma atkurti. Štai atsitiktinai sužinojau, kad 1951 metais Sachaline, Vachruševo lageryje, 500 žmonių penkias dienas labai ryžtingai badavo ir kentė areštus – po to, kai trys bėgliai buvo durtuvais užbadyti prie vachtos. Žinomi dideli neramumai Oziorlage po žudynių kolonoje prie vachtos 1952 metų rugsėjo 8 dieną.

Matyt, šeštojo dešimtmečio pradžioje Stalino lagerių sistemai ėmė grėsti krizė, ypač speclageriuose. Dar prie Visagališkojo gyvos galvos čiabuviai pradėjo traukyti grandines.

Nežinia, kaip tai būtų vykę gyvenant jam. Bet staiga – ne pagal ekonomikos ar visuomenės dėsnius – sustojo lėtai tekėjęs užterštas senas kraujas rauplėtos žemaūgės *žmogystos* gyslose.

Ir nors pagal Priešakinę Teoriją niekas nė per nago juodymą nuo šito neturėjo pasikeisti ir nejautė baimės tie mėlynkepuriai, kad ir verkė kovo penktąją už vachtų, ir nedrįso turėti vilties tie juodųjų šimtasiūlių nešiotojai, kad ir kliunkino balalaikom sužinoję (jų už zonos tą dieną neleido), kodėl per radiją skamba gedulingi maršai ir iškabintos gedulo vėliavos su juodu kaspinu, – tačiau kažkas nežinoma po žeme ėmė drebėti, judėti.

Teisybė, 1953 metų kovo pabaigos amnestija, lageriuose praminta „Vorošilovo amnestija", savo dvasia visiškai atitiko velionį: lepinti vagis ir smaugti politinius kalinius. Stengdamasi pelnyti padugnių populiarumą, ji juos kaip žiurkes paleido po visą šalį, siūlydama gyventojams pakentėti, užsidėti ant laisvų langų grotas, o milicijai – iš naujo sugaudyti visus, jau pirma sugaudytus. O Penkiasdešimt Aštuntąjį ji paleido pagal įprastinę proporciją: Kengiro antrajame lagpunkte iš trijų tūkstančių žmonių gavo laisvę ... trys.

Tokia amnestija galėjo įtikinti katorgą tik vienu: Stalino mirtis nieko nekeičia. Pasigailėjimo jiems kaip nebuvo, taip ir nebus. Ir jeigu jie nori gyventi pasaulyje, turi kovoti!

Ir 1953 metais lagerio neramumai išplito įvairiose vietose – mažesnės suirutės, kaip Karlago dvyliktajame lagpunkte; ir didelis sukilimas Gorlage (Norilskas), apie kurį dabar būtų atskiras skyrius, jeigu turėtume nors kokios medžiagos. Bet neturim jokios.

Tačiau tirono mirtis nepraėjo be pėdsako. Nežinia kodėl kažkas slaptinga kažkur pajudėjo, pajudėjo – ir ūmai tarškėdama barškėdama kaip tuščias kibiras kūlvirsčiais nusirito dar vienas *tūzas* nuo pačios hierarchijos viršūnės į pačią mėšliniausią balą.

Dabar jau visi – ir avangardas, ir uodega, ir net beviltiški Archipelago čiabuviai – suprato: prasideda nauji laikai.

Čia, Archipelage, Berijos žlugimas trenkė kaip perkūnas: juk Berija buvo aukščiausiasis Archipelago Patronas ir Archipelago vietininkas! MVD karininkai buvo priblokšti, apstulbinti, išmušti iš vėžių. Kai jau paskelbė per radiją ir neįmanoma buvo sugrūsti to siaubo atgal į garsiakalbį, o reikėjo pasikėsinti į tą mieląjį malonųjį Globotoją ir nukabinti jo portretus nuo Steplago valdybos sienų, pulkininkas Čečevas drebančiomis lūpomis pratarė: „Viskas baigta". (Bet jis apsiriko. Jis manė – kitą dieną juos visus teis[1].) Karininkai ir prižiūrėtojai nustojo pasitikėjimo savimi, atrodė net sutrikę, ir kaliniai tą aiškiai pastebėjo. Kengiro trečiojo lagpunkto režimo

[1] Kaip atkreipė dėmesį Kliučevskis, *kitą dieną* po bajorų išlaisvinimo (1762 m. vasario 18 d. įsakas dėl teisių, privilegijų) buvo išlaisvinti ir valstiečiai (1861 m. vasario 19 d.) – bet tik po 99 metų!

viršininkas, iš kurio kaliniai gero žvilgsnio niekad nesulaukdavo, staiga atėjo pas dirbančius BUR'o vyrus, prisėdo ir ėmė juos vaišinti papirosais. (Jam reikėjo įsižiūrėti, kokias žiežirbas leidžia tas drumzlinas gaivalas ir kokio pavojaus iš jo galima laukti.) „Na ką? – atskrido pašaipus klausimas. – Tai jūsų aukščiausias viršininkas – liaudies priešas?" – „Taip išeina", – susikonfūzijo režimo karininkas. „Bet juk Stalino dešinioji ranka! – vaipėsi kaliniai. – Vadinasi, ir Stalinas apsižioplino?" – „Taaaigi... – draugiškai lemeno karininkas. – Na kągi, vyručiai, gal pradės paleidinėti, pakentėkit..."

Berija žlugo, o berijizmo dėmę paliko kaip paveldą savo ištikimiesiems Organams. Ligi šiol nė vienas kalinys, nė vienas laisvasis nebūtu drįsęs be mirtinos rizikos nė mintyse suabejoti bet kurio MVD karininko nepriekaištingumu, o dabar užteko drėbtelėti niekšui „Berijos pakalikas" – ir jis negalėjo gintis!

Rečlage (Vorkuta) 1953 metų birželį sutapo smarkus bruzdėjimas dėl Berijos nuvertimo ir maištininkų (daugiausia vakarų ukrainiečių) ešelono atvykimas iš Karagandos ir Taišeto. Tuo laiku Vorkuta dar buvo vergiškai užguita, ir atvykę zekai apstulbino čionykščius savo nenuolankumu ir drąsa.

Ir visas tas kelias, kurį mes ėjom daug mėnesių, čia buvo įveiktas per mėnesį. Liepos 22 dieną sustreikavo cemento gamykla, Antrosios šiluminės elektrinės statyba, 7-oji, 29-oji ir 6-oji šachtos. Objektai matė kits kitą – kaip nutrūksta darbai, nustoja sukęsi šachtos bokštų ratai. Jau nekartojo Ekibastuzo klaidos – nebadavo. Prižiūrėtojai iškart visi išsilakstė iš zonų, tačiau – *atiduok davinį, viršininkiuk*! – kasdien atveždavo prie zonų produktus ir įstumdavo pro vartus. (Manyčiau, dėl Berijos žlugimo jie pasidarė tokie rūpestingi, kitaip būtų išmarinę.) Streikuojančiose zonose susikūrė streikų komitetai, buvo įvesta „revoliucinė tvarka", valgykla bemat liovėsi vogti ir to paties davinio maistas akivaizdžiai pagerėjo. Septintojoje šachtoje buvo iškabinta raudona vėliava, o dvidešimt devintojoje, arčiau geležinkelio... Politbiuro narių portretai. O ką jie galėjo kabinti?.. O ko reikalauti?.. Reikalavo nuardyti numerius, nuplėšti grotas ir

spynas, – bet patys neardė, patys neplėšė. Reikalavo leidimo laisvai susirašinėti su namiškiais, pasimatymų, bylų peržiūrėjimo.

Streikininkus įkalbinėjo tik pirmą dieną. Paskui savaitę niekas akių nerodė, bet sargybos bokšteliuose pastatė kulkosvaidžius ir streikuojančias zonas apsupo sargyba. Reikia manyti, pareigūnai lakstė į Maskvą ir iš Maskvos, nelengva buvo naujomis aplinkybėmis susigaudyti, kaip geriausia elgtis. Po savaitės zonose apsilankė generolas Maslennikovas, Rečlago viršininkas generolas Derevianka, generalinis prokuroras Rudenka, lydimi būrio karininkų (ligi keturiasdešimties). Prieš tą šaunią svitą visus sušaukė į lagerio aikštę. Kaliniai sėdėjo ant žemės, generolai stovėjo ir keikė juos už sabotažą, už „chuliganizmą". Čia pat išsitarė, jog „kai kurie reikalavimai pagrįsti" („numerius galit nuardyti", dėl grotų „įsakymas duotas"). Tačiau – nedelsiant pradėti dirbti: „šaliai reikia anglių!" Septintojoje šachtoje kažkas iš už nugarų riktelėjo: „O mums reikia – laisvės, eik tu po...!" – ir kaliniai ėmė stotis nuo žemės ir skirstytis, palikę generalitetą[1].

Kaipmat visi įniko nusiplėšinėti numerius, ėmė laužti ir grotas. Bet jau prasidėjo skilimas, ir kaliniai nukabino nosis: gal jau gana? nieko daugiau nelaimėsim. Dalis naktinės pamainos jau išėjo dirbti, rytinė visa. Ėmė suktis šachtų bokštų ratai ir objektai, nusižiūrėję į kits kitą, atnaujino darbą.

O 29-oji šachta – už kalno, jai kitų nematyti. Jai buvo pasakyta, kad visi jau dirba, – 29-oji nepatikėjo ir nesijudino. Žinoma, nedidelis vargas paimti iš jos delegatus, nuvežti į kitas šachtas. Bet tai būtų žeminantis tūpčiojimas apie kalinius, o generolai troško ir kraujo: kokia pergalė be kraujo, be kraujo tie galvijai nebus pamokyti.

Rugpjūčio pirmąją vienuolika sunkvežimių su kareiviais privažiavo prie 29-osios šachtos. Kalinius sušaukė į aikštę, prie vartų. Kitoje vartų pusėje susispietė kareiviai. „Eikit dirbti – kitaip imsimės griežtų priemonių!"

[1] Anot kitų liudijimų, kažkur ir buvo iškabinta: „Mums – laisvę, Tėvynei – anglių!" Juk „mums laisvę!" – tai jau sąmokslas, tad skubiai lyg atsiprašydami priduria: „tėvynei – anglių".

Neaiškino – kokių. Žiūrėkit į automatus. Tyla. Žmonių molekulių judėjimas minioje. Kokia prasmė žūti? Ypač – kam nebeilgai likę sėdėti... Kuriems likę metai, dveji, tie grūdasi į priekį. Bet už juos ryžtingiau prasibrauna kiti – ir pirmoje eilėje, susiėmę rankomis, užblokuoja streiklaužius. Minia susvyruoja. Karininkas mėgina pralaužti grandinę, gauna geležiniu virbu. Generolas Derevianka pasitraukia į šalį ir duoda komandą: „Ugnis!". Į minią.

Trys salvės, tarp jų – kulkosvaidžių papliūpos. Nušauti 66 žmonės. (Kas gi nušauti? – priekiniai: patys drąsiausi ir pirmutiniai susvyravę. Toks jau visuotinis dėsnis, atsispindi jis ir patarlėse.) Kiti leidžiasi bėgti. Sargybiniai su basliais ir strypais metasi pridurmu, kulia zekus ir išgena iš zonos.

Tris dienas (rugpjūčio 1–3) – areštai visuose streikuojančiuose lagpunktuose. Bet ką su jais daryti? Išsikvėpė Organai netekę duondavio, rankos nekyla tardyti. Vėl ešelonai, vėl kažkur vežk, platink užkratą toliau. Archipelage darosi per ankšta.

Pasilikusiems – baudos režimas.

Ant 29-osios šachtos barakų stogų atsirado daug skiedrinių lopų – tai užlopytos skylės nuo kareivių kulkų, paleistų miniai virš galvų. Nežinomi kareiviai, nenorėję tapti žmogžudžiais.

Bet pakankamai ir tų, kurie šaudė į taikinį.

Netoli 29-osios šachtos terikono kažkas Chruščiovo laikais prie brolių kapų pastatė kryžių – aukštą kaip telegrafo stulpas. Paskui jį griovė. Ir kažkas statė iš naujo.

Nežinau, ar dabar stovi. Tikriausiai ne.

Dvyliktas skyrius

KETURIASDEŠIMT KENGIRO DIENŲ

Tačiau Berijos žlugimas reiškė speclageriams ir ką kita: jis įkvėpė vilties ir todėl sutrikdė, sujaukė, susilpnino katorgą. Sušvito greitų permainų viltys – ir praėjo katorgininkams noras vaikytis stukačius, sėsti dėl jų į kalėjimą, streikuoti, maištauti. Pyktis atlėgo. Viskas, rodės, ir taip krypsta į gera, reikia tik palaukti.

Ir dar toks dalykas: antpečiai žydrais apvadais (tik be aviatoriaus paukščiuko), ligi šiol iš visų Ginkluotųjų pajėgų patys garbingiausi, patys patikimiausi, staiga pasirodė nesą be dėmės, ir ne tik kalinių ar jų giminių (trauk juos galai) akyse, bet, ko gero, ir vyriausybės akyse?

Tais lemtingaisiais 1953 metais MVD karininkams buvo nubrauktas antras atlyginimas („už žvaigždutes"), tai yra jie ėmė gauti tik vieną algą su priedais už stažą ir Šiaurės sąlygas, na žinoma, ir premijomis. Tai buvo didelis smūgis per kišenę, bet dar didesnis ateičiai: vadinasi, mes daromės *nebereikalingi*?

Kaip tik dėl to, kad žlugo Berija, Saugumo ministerija turėjo skubiai ir akivaizdžiai įrodyti, kokia ji atsidavusi ir reikalinga. Bet kaip?

Tie maištai, kurie ligi šiol sargybiniams atrodė pavojingi, dabar ėmė šmėsčioti kaip išsigelbėjimas: kuo daugiau tokių bruzdėjimų, neramumų, kad reikėtų *griebtis priemonių*. Ir nebus nei etatų mažinimo, nei algų apkarpymo.

Mažiau kaip per metus Kengiro konvojus keletą kartų poškino į nekaltus. Tokie atsitikimai ėjo vienas po kito. Negalėjo taip būti netyčia[1].

Nušovė tą merginą Lidą nuo skiedinio maišytuvo, kuri buvo pasidžiovusi kojines priešzonyje.

---

[1] Matyt, lagerio vadovybė taip pagreitino įvykius ir kitose vietose, pavyzdžiui, Norilske.

Pašovė senį kiną – Kengire niekas neprisiminė jo vardo, rusiškai kinas beveik nekalbėjo, visi įsiminė jo sukumpusią figūrą – pypkė dantyse, seno kipšo veidas. Konvojininkas pasišaukė jį prie sargybos bokštelio, numetė jam pakelį machorkos palei pat priešzonį, o kai kinas lenkėsi paimti – šovė, sužeidė.

Dar toks pat atsitikimas, tik konvojininkas pabėrė šovinius nuo bokštelio, liepė kaliniui surinkti ir jį nušovė.

Paskui žinomas atvejis, kai buvo šaudoma sprogstamosiomis kulkomis į koloną, atėjusią iš Sodrinimo fabriko, ir išnešta 16 sužeistųjų. (O dar kokie dvidešimt nuslėpė savo lengvas žaizdas nuo registracijos ir galimos baudos.)

Tada zekai netylėjo – pasikartojo Ekibastuzo istorija: Kengiro trečiasis lagpunktas tris dienas nėjo į darbą (bet maistą ėmė), reikalaudamas kaltuosius teisti.

Atvažiavo komisija ir įtikino, jog kaltieji bus teisiami (tarytum kalinius kviestų į teismą ir jie galėtų patikrinti!..). Išėjo dirbti.

Tačiau 1954 metų vasarį Medžio apdirbimo kombinate nušovė dar vieną – *evangelistą*, kaip įsiminė visas Kengiras (regis, Aleksandras Sysojevas). Tas žmogus iš savo dešimties buvo išsėdėjęs 9 metus ir 9 mėnesius. Jo darbas buvo – tepti suvirinimo elektrodus, jis tai darydavo būdelėje netoli priešzonio. Išėjo prie būdelės nusilengvinti – ir buvo nušautas iš sargybos bokštelio. Iš vachtos mikliai atskuodė konvojininkai ir įniko nušautąjį tempti arčiau priešzonio, lyg kalinys būtų jį pažeidęs. Zekai neištvėrė, griebė kirtiklius, kastuvus ir nuginė žudikus nuo nušautojo. (Visą tą laiką netoli Medžio apdirbimo kombinato zonos stovėjo pabalnotas arklys, kuris priklausė operatyviniam įgaliotiniui Beliajevui-„Karpai", taip pramintam dėl karpos ant kairiojo skruosto. Kapitonas Beliajevas buvo energingas sadistas, ir jam vienas malonumas surežisuoti visą tą žmogžudystę.)

Visa zona subruzdo. Kaliniai pasakė nešią nušautąjį į lagpunktą ant pečių. Lagerio karininkai neleido. „Už ką nužudėt?" – šaukė jiems. Pasiaiškinimą šeimininkai jau turėjo sugalvoję: nušautasis

pats kaltas – jis pirmas ėmęs svaidyti akmenis į bokštelį. (Ar bent suspėjo jie perskaityti nužudytojo asmens kortelę? – kad jam kalėti belikę trys mėnesiai ir kad jis evangelistas?..)

Kaliniai grįžo į zoną paniurę, matė, kad čia ne juokai. Vienur kitur sniege gulėjo kulkosvaidininkai, pasirengę šaudyti (kengiriečiai jau žinojo, kad – pernelyg pasirengę...) Kulkosvaidininkai budėjo ir ant konvojaus miestelio stogų.

Viskas vėl vyko tame pačiame trečiajame lagpunkte, kuris jau buvo matęs šešiolika iškart sužeistų. Ir nors dabar nušautas tik vienas, sustiprėjo jausmas, kad tu nesaugus, pasmerktas, kad padėtis be išeities: štai jau beveik metai praėjo nuo Stalino mirties, o jo šunys nepasikeitė. Ir išvis niekas nepasikeitė.

Vakare, po vakarienės, buvo padaryta taip. Sekcijoje staiga užgeso šviesa, ir nuo durų kažkas neregimas pasakė: „Brolyčiai! Kiekgi mes statysim, o už tai gausim kulkas? Rytoj į darbą neikim!" Ir taip sekcija po sekcijos, barakas po barako.

Buvo numestas laiškelis per sieną ir į antrąjį lagpunktą. Patirties jau turėjo, ir apgalvoję buvo ne kartą, mokėjo pranešti ir ten. Antrajame lagpunkte, visokių tautybių, daugiausia buvo gavusių po dešimt, ir daugeliui bausmė baigėsi – bet jie prisijungė.

Rytą vyrų lagpunktai – trečiasis ir antrasis – į darbą nėjo.

Toks elgesys – streikuoti, bet valdiško davinio ir bizalo neatsisakyti – vis priimtinesnis darėsi kaliniams, bet vis nepriimtinesnis jų šeimininkams. Sumanė: prižiūrėtojai ir konvojininkai be ginklų ėjo į sustreikavusius lagpunktus, į barakus ir, dviese griebę po vieną zeką, išstūmė, išgrūdo iš barako. (Sistema pernelyg humaniška, šitaip verta terliotis su vagimis, o ne su liaudies priešais. Tačiau po Berijos sušaudymo niekas iš generolų ir pulkininkų nedrįso pirmutinis duoti įsakymą šaudyti į zoną iš kulkosvaidžių.) Bet tos pastangos nedavė vaisių: kaliniai vaikščiojo į išvietę, slampinėjo po zoną, o į darbą nėjo.

Taip jie laikėsi dvi dienas.

Paprasčiausia mintis – nubausti tą konvojininką, kuris nušovė evangelistą, visai neatrodė šeimininkams nei paprasta, nei teisinga.

Vietoj šito naktį iš antros streiko dienos į trečiąją patraukė per barakus, tikras dėl savo saugumo ir visus familiariai žadindamas, pulkininkas iš Karagandos su didele palyda: „Ilgai žadat dykinėti?"[1] Ir kaip pakliuvo, nieko čia nepažinodamas, bakst pirštu: „Tu! – išeik!.. Tu! – išeik!.. Tu! – išeik!" Ir šituos atsitiktinius žmones tas šaunus, valingasis tvarkytojas pasiuntė į kalėjimą manydamas, kad šitaip elgtis su „dykaduoniais" teisingiausia. Vilis Rozenbergas, latvis, matydamas tą beprasmišką susidorojimą, pulkininkui pasakė: „Ir aš eisiu!" – „Eik!" – mielai sutiko pulkininkas. Tikriausiai jis ir *nesuprato*, kad tai protestas ir prieš ką čia protestuoti.

Tą pačią naktį buvo paskelbta, kad mitybos demokratija baigta ir kas neis į darbą, gaus baudos davinį. Rytą antrasis punktas išėjo į darbą. Trečiasis nėjo dar ir trečią rytą. Dabar prieš juos buvo griebtasi tos pačios stumdymo taktikos, bet jau sustiprintomis pajėgomis: mobilizuoti visi karininkai, kurie tik tarnavo Kengire arba suvažiavo čionai į talką ir su komisijomis. Būrys karininkų įeidavo į nurodytą baraką, akindami kalinius papachų mirgėjimu ir antpečių blizgėjimu, susilenkę sprausdavosi tarp vagonėlių ir nesidygėdami sėsdavosi savo švariomis kelnėmis ant drožlių prikimštų murzinų kalinio pagalvių: „Na, pasislink, pasislink, juk matai, kad aš pulkininkas!" Ir toliau taip, sprausdamasis ir slinkdamasis, išstumdavo čiužinio savininką ant tako, o ten jį pastverdavo už rankovių prižiūrėtojai, stumdavo toliau, rikiuotis į darbo koloną, o kas ir čia pernelyg spyriojosi – į kalėjimą. (Abiejų Kengiro kalėjimų ankštumas vadovybę labai varžė: juose tilpo vos kokie penki šimtai žmonių.)

Taip streikas buvo įveiktas nesigailint karininkų garbės ir privilegijų. Ta auka buvo priverstinė, nulemta prieštaringo laiko. Neaišku buvo, ko čia reikėtų, ir pavojinga apsirikti! Persistengus ir iššaudžius minią galima buvo atsidurti tarp Berijos pakalikų. Bet per mažai stengiantis ir neišgrūdant energingai į darbą irgi galima buvo

[1] Žodis „dykaduonis" labai prigijo oficialioje kalboje po Berlyno neramumų 1953 m. birželį. Jeigu paprasti žmonės kur nors Belgijoje reikalauja padidinti darbo užmokestį, tai vadinama „teisinga liaudies rūstybe", o jeigu mūsų šalies paprasti žmonės reikalauja juodos duonos kąsnio – jie „dykaduoniai".

atsidurti tarp jo pakalikų[1]. Be to, asmeniniu ir masiniu savo dalyvavimu streiko numalšinimo akcijoje MVD karininkai kaip niekad įrodė, kokie reikalingi jų antpečiai šventai tvarkai apsaugoti, kokie neliečiami jų etatai, kokia individuali drąsa.

Paleisti į darbą ir visi jau seniau patikrinti būdai. Kovą-balandį keletas etapų išsiųsti į kitus lagerius. (Užkratas plito tolyn!) Septyniasdešimt žmonių (tarp jų ir Tennas) išvežta į uždarus kalėjimus su klasikine formuluote: „visos pataisos priemonės išsemtos, demoralizuoja kalinius, laikyti juos lageriuose netikslinga". Norint pagąsdinti išsiųstųjų į uždarus kalėjimus sąrašai buvo iškabinti lageryje. O kad ūkiskaita, kaip tam tikras lagerio nepas, geriau atstotų kaliniams laisvę ir teisingumą, – krautuvėles, ligi tol skurdžias, užvertė visokiausiais produktais. Ir netgi – o, negali būti! – išdavė kaliniams avansą, kad tų produktų nusipirktų. (Gulagas patikėjo čiabuviui skolon! – neregėta negirdėta.)

Ir tai, kas antrą kartą čia, Kengire, buvo bekylą, nespėjo subręsti ir suslūgo.

Tačiau šeimininkai perlenkė lazdą. Jie griebėsi svarbiausio savo vėzdo prieš Penkiasdešimt Aštuntąjį – blatnųjų. (Iš tikrųjų: kam gi teptis rankas ir antpečius, kai yra *socialiai artimi*?)

Prieš gegužės pirmosios šventes į trečiąjį maištininkų lagpunktą, jau patys atsisakydami speclagerių principų, jau patys pripažindami, kad negalima politinių laikyti vienų ir leisti jiems *suvokti* savo vertę, šeimininkai atvežė ir įkurdino 650 vagių, iš dalies ir buitininkų (tarp jų apsčiai mažamečių). „Atvyksta *sveikas kontigentas*! – piktdžiugiškai įspėjinėjo jie Penkiasdešimt Aštuntąjį. – Dabar jūs nė nekrustelėsit". O atvežtuosius vagis ragino: „Jūs pas mus padarysit tvarką!"

Ir šeimininkai gerai suprato, nuo ko reikia tą *tvarką* pradėti: kad vogtų, kad jotų kitam ant sprando ir būtų visi tarpusavy supjudyti. Viršininkai draugiškai šypsojosi, kaip jie moka šypsotis tik vagims,

[1] Pavyzdžiui, pulkininkas Čečevas šito galvosūkio neištvėrė. Po vasario įvykių Kengire jis išėjo atostogų, paskui iš mūsų akiračio dingsta – ir vėl atsiranda, jau personalinis pensininkas, Karagandoj. Nežinom, ar greitai išėjo iš Oziorlago jo viršininkas pulkininkas Jevstignejevas. „Puikus vadovas... kuklus draugas", jis tapo Bratsko HES viršininko pavaduotoju. (Jevtušenka jo praeities nemini.)

kai tie, išgirdę, kad gretimai yra ir moterų lagpunktas, jau zyzė, kaip visuomet nesivaržydami: „Parodyk mums bobų, viršininkiuk!"

Bet štai ji, nenuspėjama žmogiškų jausmų ir visuomeninių poslinkių eiga. Įšvirkštę į Kengiro trečiąjį lagpunktą arklišką dozę šitų išbandytų lavono nuodų, šeimininkai gavo ne sutramdytą lagerį, o patį didžiausią maištą Gulago archipelago istorijoje!

* * *

Kad ir kaip viena nuo kitos atskirtos, kad ir kaip iš pažiūros išbarstytos Archipelago salelės, per etapinius kalėjimus jos gyvena vienoda atmosfera ir tie patys teka jose syvai. Todėl stukačių pjovimas, badavimai, streikai, neramumai speclageriuose nebuvo vagims nežinomi. Ir štai, sakoma, apie 1954 metus etapiniuose kalėjimuose buvo galima pastebėti, kad *vagys pradėjo gerbti katorgininkus.*

O jeigu jau taip – kas gi kliudė mums pelnyti vagių „pagarbą" anksčiau? Visą trečiąjį, visą ketvirtąjį, visą penktąjį dešimtmetį mes, Krapai Pomidorovičiai ir Fanai Fanyčiai, taip susirūpinę savo pačių pasauline verte ir savo *terbos* turiniu, ir savo dar neatimtais pusbačiais ar kelnėmis, – mes laikėmės prieš vagis, nelyginant humoristiniai personažai: kai jie plėšdavo mūsų kaimynus, tokius pat pasaulinius intelektualus, mes droviai sukdavom akis į šalį ir gūždavomės savo kertelėje; o kai šitie nežmonės puldavo siaubti mus, mes irgi, suprantama, nelaukdavom pagalbos iš kaimynų, mes nuolankiai atiduodavom tiems bjaurybėms viską, kad tik mums nenutrauktų galvos. Taip, mūsų smegeninės buvo užimtos ne tuo ir širdys pasirengusios ne tam! Mes nieku gyvu nesitikėjome dar šito žiauraus niekšingo priešo. Mes sielojomės dėl Rusijos istorijos vingių, o mirti buvome pasirengę tik viešai, gražiai, viso pasaulio akivaizdoje ir tik gelbėdami iškart visą žmoniją. O gal išmintingiau būtų buvę žiūrėti į viską paprastai. Galbūt iš pirmo žingsnio pačioje pirmoje etapinio kalėjimo kameroje turėjome būti pasirengę visi, kurie ten buvom, gauti peiliu į paširdžius ir parkristi drėgname kampe ant rėčkos glitėsių, niekingai mušdamiesi su tais žiurkėžmogiais, kuriems mus

numetė Žydrieji, kad sugraužtų. Ir tada, ko gero, mes būtume patyrę gerokai mažiau nuostolių ir pakilę anksčiau, aukščiau ir net su tais vagimis ranka rankon į drūzgus ištaškę Stalino lagerius? Iš tiesų, už ką vagys būtų turėję mus *gerbti*?..

Taigi atvažiavę į Kengirą vagys jau buvo truputį girdėję, jau tikėjosi lageryje rasti kovos dvasios. Ir nespėjo jie apsidairyti ir susigiedoti su valdžia, – *pachanams* prisistatė sumitę plačiapečiai žaliūkai, prisėdo šnektelėti apie gyvenimą ir išdrožė: „Mes – atstovai. Kokia speclageriuose būna giljotina – jūs girdėjot, o jei negirdėjot – papasakosim. Peilius meistrauti dabar mes mokam ne prasčiau kaip jūs. Jūsų – šeši šimtai, mūsų – du tūkstančiai šeši šimtai. Galvokit ir rinkitės. Jeigu mus jodysit – mes jus išskersim".

Va šitas žingsnis ir buvo gudrus, seniai tokio reikėjo! – stoti prieš blatnuosius visu griežtumu! suvokti, kad didžiausi priešai – jie!

Aišku, Žydrieji tokių peštynių tik ir laukė. Bet vagys sumojo, kad grumtis su įsidrąsinusiu Penkiasdešimt Aštuntuoju ir vienam prieš keturis stoti neverta. Globėjai – vis dėlto už zonos, o ir kas iš tų globėjų? Argi vagys kada juos gerbė? O sąjunga, kurią žaliūkai siūlė, buvo linksma negirdėta avantiūra, juo labiau kad, regis, žadėjo atverti ir kelią – per tvorą į moterų zoną.

Ir vagys atsakė: „Ne, mes proto įgavom. Eisim su *vyrais* išvien!"

Šita konferencija į istoriją neįrašyta, ir jos dalyvių vardai protokoluose neišlikę. O gaila. Vyrų būta galvotų.

Dar pirmuose karantino barakuose *sveikas kontingentas* taip atšventė savo įkurtuves, kad iš spintelių ir vagonėlių sukūrė laužus ant cementinių grindų, leisdamas dūmus pro langus. O savo protestą prieš barakų rakinimą išreiškė užkamšydamas skiedromis spynų skylutes.

Dvi savaites vagys elgėsi kaip kurorte: ėjo į darbą, deginosi saulėje, nedirbo. Apie baudos davinį vadovybė, žinoma, nė negalvojo, bet nors ir kokius puoselėjo šviesius lūkesčius, algų vagims išrašyti nebuvo iš ko. Tačiau vagys prasimanė bonų, eidavo į krautuvėlę ir

pirkdavosi. Nudžiugo vadovybė, kad sveikas elementas pagaliau pradeda vogti. Tačiau, blogai informuota, ji apsiriko: politiniai kaliniai surengė rinkliavą vagims gelbėti (tikriausiai tai irgi buvo konvencijos dalis, kitaip vagims neįdomu), iš čia ir jų bonai. Per daug negirdėtas dalykas, kad šeimininkams galėtų ateiti į galvą!

Matyt, žaidimo naujumas ir neįprastumas labai masino vagis, ypač mažamečius: staiga pradėti elgtis su „fašistais" mandagiai, neiti nepasiprašius į jų sekciją, nesisėsti nekviestam ant vagonėlio.

Praėjusio amžiaus Paryžius vadino savo vagis (o jų tikriausiai nestigo), perkeltus į gvardiją, – *mobiliais*. Labai taikliai pagauta. Ta paderme tokia mobili, kad plėšo inertiškos kasdienybės kiautą, niekaip joje nenustygsta. Nusistatyta nevogti, neetiška *plūktis* valdiškame darbe, – bet kažko reikėjo nusitverti! Vagių atžalynas smaginosi tuo, kad nutraukdavo prižiūrėtojams nuo galvų kepures, per vakarinį patikrinimą žirgliodavo barakų stogais ir karstydavosi aukšta siena iš trečiojo lagpunkto į antrąjį, sumaišydavo skaičių, švilpdavo, aliodavo, naktimis gąsdindavo bokštelių sargybinius. Toliau jie būtų ir į moterų lagpunktą nusibaldę, bet kelią užtvėrė saugomas ūkio kiemas.

Kai režimo karininkai arba auklėtojai, arba operatyviniai įgaliotiniai ateidavo į blatnųjų baraką draugiškai pasikalbėti, mažamečiai vagiliai užgaudavo jų geriausius jausmus: šnekantis ištraukdavo jiems iš kišenių užrašų knygutes, pinigines arba nuo viršutinių gultų staiga apsukdavo kūmui kepurę snapeliu atgal – negirdėtas elgesys Gulage! – bet ir aplinkybės susiklostė neregėtos. Vagys ir seniau visuomet laikė savo Gulago tėvus kvailiais, kuo paikiau tie tikėjo *perauklėjimo* sėkme, tuo labiau juos niekino, vagys kvatodami šaipėsi iš anų, kai išeidavo į tribūną ar prieš mikrofoną pasakodavo apie naujo gyvenimo pradžią stumdant karutį. Tačiau iki šiol blatniesiems nereikėjo su šeimininkais pyktis. O dabar konvencija su politiniais kaliniais nukreipė atpalaiduotas blatnųjų jėgas kaip tik prieš šeimininkus.

Taigi, turėdami menką administracinio darbo nuovoką ir stokodami prakilnesnės žmogiškosios išminties, Gulago viršininkai patys išprovokavo Kengiro sprogimą: iš pradžių beprasmiškais šūviais, paskui – vagių degalų kliūstelėjimu į tą įkaitintą atmosferą.

Įvykiai rutuliojosi neišvengiamai. Politiniai kaliniai negalėjo nepaskelbti vagims karo arba nepasiūlyti sąjungos. Vagys negalėjo sąjungos atsisakyti. O sudaryta sąjunga negalėjo būti sustingusi – tuomet ji būtų suirusi ir būtų kilęs vidaus karas.

Reikėjo *pradėti*, nors ką, bet pradėti! O kadangi pradininkus, jeigu jie iš Penkiasdešimt Aštuntojo, paskui kiša į kilpą, o jeigu jie vagys – tiktai pabara per politvalandėles, tai vagys ir pasiūlė: mes – pradėsim, o jūs – palaikysit!

Reikia pasakyti, kad visas Kengiro lagerio skyrius sudarė vientisą stačiakampį su bendra išorine zona, kuri skersai ilgį buvo padalyta į vidaus zonas: pradžioje pirmojo lagpunkto (moterų), paskui ūkio kiemo (apie jo industrinį pajėgumą jau kalbėjome), paskui dar antrojo lagpunkto, paskui trečiojo, o paskui – kalėjimo zona, kurioje stovėjo du kalėjimai – senasis ir naujasis – ir kur sodino ne tik lagerininkus, bet ir laisvuosius kaimelio gyventojus.

Natūralu, kad pirmiausia numatyta užimti ūkio kiemą, kur stovėjo ir visi lagerio maisto produktų sandėliai. Operacija prasidėjo laisvą sekmadienį, dienos metu, 1954 metų gegužės šešioliktąją. Visi mobiliai užsikorė ant savo barakų stogų ir aplipo sieną tarp trečiojo ir antrojo lagpunkto. Paskui, aukštai pasilikusiems pachanams davus ženklą, jie su mietais rankose sušoko į antrąjį lagpunktą, ten išsirikiavo ir šitaip vora nužygiavo. Voros kelias suko pagal antrojo lagpunkto ašį – prie geležinių ūkio kiemo vartų, į kuriuos ir įsirėmė.

Visi šitie nė trupučio neslepiami veiksmai užtruko kažkiek laiko, per kurį prižiūrėtojai spėjo susiorganizuoti ir gauti instrukcijas. Ir štai sensacija! – prižiūrėtojai pašėlo lakstyti po Penkiasdešimt Aštuntojo barakus ir tų, kuriuos trisdešimt penkerius metus ujo kaip menkystas, maldauti: „Vyručiai! Žiūrėkit! Vagys eina laužtis į moterų zoną! Jie eina prievartauti jūsų žmonų ir dukterų! Padėkit! Atmuškim juos!" Bet susitarimas yra susitarimas, ir kas šokosi apie jį nežinodamas, tą vyrai sulaikė. Nors labai buvo tikėtina, kad pamatę kotletus katinai neištesės konvencijos sąlygų, – prižiūrėtojai pagalbininkų iš Penkiasdešimt Aštuntojo nesusirado.

Kaip ten prižiūrėtojai būtų nuo savo numylėtinių gynę moterų zoną – nežinia, bet pirmiausia jiems reikėjo apginti ūkio sandėlius. Ūkio kiemo vartai atsilapojo, ir prieš puolėjus išėjo beginklių kareivių būrys, o iš užnugario jiems vadovavo Karpa-Beliajevas, kuris ar iš uolumo sekmadienį buvo pasilikęs zonoje, ar galbūt budėjo. Kareiviai suskato stumti mobilius, suardė jų gretas. Nesigriebdami mietų, vagys ėmė trauktis į savo trečiąjį lagpunktą ir karabždintis vėl ant sienos, o nuo sienos jų rezervas mėtė į kareivius akmenis ir plaušaplytes, dengdamas pasitraukimą.

Žinoma, niekas jokių vagių neareštavo. Vis dar laikydama tai tik smagiu išdykavimu, vadovybė leido jiems sekmadienį ramiai laukti signalo gulti. Be jokių nuotykių buvo išduoti pietūs, o vakare, sutemus, netoli antrojo lagpunkto valgyklos pradėta kaip vasaros kino teatre rodyti filmą „Rimskis-Korsakovas".

Bet nespėjo dar drąsusis kompozitorius pasitraukti iš konservatorijos protestuodamas prieš laisvės slopinimą, kai nuo laidomų akmenų sudzingsėjo zonos žibintai: mobiliai spraigė juos iš timpų, gesindami zonos šviesas. Aibė jų zujo tamsoje po antrąjį lagpunktą, ir vingrūs banditiški švilpesiai skrodė orą. Jie rąstu išlaužė ūkio kiemo vartus, suvirto tenai, o iš ten bėgiu pramušė spragą ir į moterų zoną. (Buvo su jais ir jaunimo iš Penkiasdešimt Aštuntojo.)

Šviečiant kovinėms raketoms, paleistoms iš sargybos bokštelių, tas pats operas kapitonas Beliajevas įsiveržė į ūkio kiemą iš lauko, per jo vachtą, su būriu automatininkų ir – pirmąkart Gulago istorijoje! – ėmė šaudyti į *socialiai artimus*! Buvo nušautų ir keliasdešimt sužeistų. O dar – bėgo iš paskos raudonieji antpečiai su durtuvais ir persmeigdavo sužeistuosius. O dar iš paskos, pagal baudėjų darbo pasidalijimą, įprastą jau Ekibastuze ir Norilske, ir Vorkutoje, bėgo prižiūrėtojai su geležinėm dalbom ir tom dalbom sužeistuosius pribaiginėjo. (Tą naktį antrojo lagpunkto operacinėje sužibo šviesa, ir kalinys chirurgas ispanas Fusteris operavo.)

Dabar ūkio kieme įsitvirtino baudėjai, išsidėstė kulkosvaidininkai. O antrasis lagpunktas (mobiliai sugrojo savo uvertiūrą, dabar

prisidėjo politiniai kaliniai) prieš ūkio kiemą pastatė barikadą. Antrasis ir trečiasis lagpunktai, išlaužę sieną, susijungė, ir dabar nebebuvo jiems prižiūrėtojų, nebebuvo MVD valdžios.

Bet kas ištiko tuos, kurie spėjo įsiveržti į moterų lagpunktą ir liko tenai atkirsti? Įvykiai pranoko familiarią blatnųjų panieką *boboms*. Kai ūkio kieme supoškėjo šūviai, įsilaužusieji pas moteris pasijuto nebe godūs medžiotojai, o – likimo draugai. Moterys juos paslėpė. Gaudyti atėjo neginkluoti kareiviai, paskui – ir ginkluoti. Moterys trukdė jiems ieškoti ir gynėsi. Kareiviai daužė moteris kumščiais ir šautuvų buožėmis, tempė ir į kalėjimą (moterų zonoje apdairiai buvo parūpintas savas kalėjimas), o į kai kuriuos vyrus šaudė.

Dėl baudėjų stygiaus vadovybė atvedė į moterų zoną „juoduosius antpečius" – Kengiro statybos bataliono kareivius. Tačiau kareiviai statybininkai nesiėmė nekareiviško darbo! – ir teko juos išvesti.

O iš tikrųjų kaip tik čia, moterų zonoje, slypėjo pagrindinis politinis pasiteisinimas, leidęs baudėjams apsiginti nuo savo aukščiausių viršininkų. Jie anaiptol nebuvo naivuoliai. Gal buvo kur nors skaitę, o gal patys sugalvojo, bet pirmadienį įleido į moterų zoną fotografus ir du tris savo dilbas, persirengusius kaliniais. Bjaurybės apsišaukėliai pradėjo draskyti moteris, o fotografai fotografuoti. Šit nuo kokios savivalės gindamas silpnas moteris kapitonas Beliajevas buvo priverstas šaudyti!

Pirmadienio rytą įtampa susitvenkė virš barikados ir išlaužtų ūkio kiemo vartų. Ūkio kieme gulėjo neišnešti lavonai. Kulkosvaidininkai laikė užgulę kulkosvaidžius, vis atsuktus į tuos vartus. Išsilaisvinusiose vyrų zonose kaliniai laužė vagonėlius ginklams, darė skydus iš lentų, iš čiužinių. Per barikadą šūkčiojo budeliams, o tie atsakinėjo. Kažkas turėjo pajudėti, padėtis buvo pernelyg nepastovi. Zekai barikadoje ir patys buvo pasirengę atakuoti. Keletas perkarėlių nusivilko marškinius, užlipo ant barikados ir, rodydami kulkosvaidininkams savo kaulėtas krūtines ir šonkaulius, rėkė: „Na šaukit, ko gi laukiat! Žudykit tėvus! Pribaikit!"

Ir staiga į ūkio kiemą prie karininko pribėgo rašteliu nešinas kareivis. Karininkas liepė išnešti lavonus, kartu ir raudonieji antpečiai pasitraukė iš kiemo.

Kokias penkias minutes barikadoje tvyrojo tyla ir nepasitikėjimas. Paskui pirmieji zekai atsargiai kyštelėjo nosis į ūkio kiemą. Jis buvo tuščias, tik vienur kitur mėtėsi juodos lagerinės nušautųjų kepurės su užsiūtais numerių skudurėliais.

(Vėliau sužinojom, kad ūkio kiemą iškuopti įsakė Kazachstano vidaus reikalų ministras, ką tiktai atskridęs iš Alma Atos. Išneštus lavonus nuvežė į stepę ir užkasė, kad apsidraustų nuo ekspertizės, jeigu paskui jos būtų pareikalauta.)

Nuvilnijo „valiooo!.. valiooo!.. – ir plūstelėjo banga į ūkio kiemą ir toliau į moterų zoną. Spragą praplėtė. Tenai išlaisvino moterų kalėjimą – ir viskas susijungė! Viskas buvo laisva pagrindinėje zonoje! – tik ketvirtasis kalėjimo lagpunktas liko kalėjimu.

Visuose sargybos bokšteliuose atsirado po *keturis* „raudonuosius antpečius"! – buvo kam klausytis įžeidinėjimų. Priešais bokštelius susibūrė ir rėkavo jiems (o moterys, žinoma, labiausiai): „Jūs blogesni už fašistus!.. Kraugeriai!.. Žudikai!.."

Atsirado, žinoma, lageryje dvasininkas, ir ne vienas, morge jau laikė gedulingas pamaldas už nužudytuosius ir mirusius nuo žaizdų.

Kokie jausmai galėjo draskyti krūtines aštuoniems tūkstančiams žmonių, kurie visą laiką, dar neseniai ir ką tiktai buvo pavieniai vergai – ir štai susivienijo ir išsivadavo, tegu ne iš tikrųjų, bet nors tarp tų stačiakampio sienų, neišleidžiami iš akių to suketurgubinto konvojaus?! Ekibastuze, alkani gulėdami užrakintuose barakuose, ir tai juto laisvės dvelksmą. O šičia – revoliucija! Tiek slopinta – ir štai pratrūkusi kaip žmonių brolybė! Ir mes mylime blatnuosius! Ir blatnieji myli mus! (O kur dėsies, krauju sutvirtinti. Bet juk jie savo *įstatymo* atsisakė!) O dar labiau, žinoma, mes mylime moteris, kurios štai vėl šalia mūsų, kaip žmoniškai ir dera, ir yra mūsų likimo sesės.

Valgykloje proklamacijos: „Ginkluokis kuo gali ir pirmas pulk kariuomenę!" Laikraščių skiautėse (kitokio popieriaus nėra) juodomis arba spalvotomis raidėmis (patys karščiausieji jau paskubomis išrašė savo lozungus: „Vyručiai, muškit čekistus!" „Mirtis stukačiams, čekistų pakalikams!" Vienur, kitur, trečiur lageryje, tik spėk

apeiti – mitingai, oratoriai! Ir kiekvienas perša savo! Galvok – tau *galvoti* leidžiama – už ką tu? Kokius pareikšti reikalavimus? Ko mes norime? Beliajevą atiduoti teismui! – savaime suprantama. Žudikus teismui! – savaime suprantama. O toliau?.. Nerakinti barakų, nuardyti numerius! – o toliau?..

O toliau – užvis baisiausia: dėl ko *tai* pradėta ir ko mes norim? Mes norim, žinoma, laisvės, vien laisvės! – bet kas mums ją duos? Tie teismai, kurie mus nuteisė, – Maskvoje. Ir kol mes nepatenkinti Steplagu ar Karaganda, su mumis dar leidžiasi į kalbas. Bet jei pasakysim, kad nepatenkinti Maskva... mus visus šitoj stepėj užkas.

Tad ko gi mes norim? Išgriauti sienas? Išsilakstyti po dykumą?..

Laisvės valandos! Pūdai grandinių nukrito nuo rankų ir pečių. Ne, vis tiek negaila! – ta diena šito verta!

O pirmadieniui baigiantis į kunkuliuojantį lagerį įžengia vadovybės siųsta delegacija. Jie visai geranoriški, nežiūri kaip žvėrys, jie be automatų, ką čia ir kalbėti – juk ne kraugerio Berijos pakalikai. Mes sužinom, kad iš Maskvos atskrido generolai: Gulago Bočkovas ir generalinio prokuroro pavaduotojas Vavilovas. (Jie tarnavo ir Berijos laikais, bet kam sena minėti?) Jie yra tos nuomonės, kad mūsų reikalavimai *visiškai teisėti*. (Mes patys aikčiojam: teisėti? Tai mes ne maištininkai? Ne ne, visiškai teisūs.) „Šaudymų kaltininkai patraukti atsakomybėn". – „O už ką moteris sumušė?" – „Moteris sumušė? – apstulbsta delegacija. – Negali būti". Ania Michailevič atveda jiems virtinę sumuštų moterų. Komisija susigraudina: „Išsiaiškinsim, išsiaiškinsim!". – „Žvėrys!" – šaukia generolui Liuba Beršadskaja. Dar aidi šauksmai; „Nerakinti barakų!" – „Nerakinsim!" – „Nuardyti numerius!" – „Būtinai nuardysim", – tikina generolas, kurio mes kaip gyvi nematę (ir nematysim). – „Spragos tarp zonų – tegu lieka! – įžūlėjam mes. – Mums reikia bendrauti!" – „Gerai, bendraukit, – sutinka generolas. – Tegu spragos lieka". Brolyčiai, tai ko mums daugiau reikia? Juk mes laimėjom!! Vieną dieną pasiautėjom, padžiūgavom, pakunkuliavom – ir laimėjom! Ir nors kai kas tarp mūsų linguoja galvas ir sako: apgavystė, apgavystė! – mes tikim. Tikim apskritai nebloga savo vadovybe. Tikim todėl, kad šitaip mums lengviausia išsisukti iš padėties...

O kas pavergtiesiems lieka, jei ne tikėti? Būti apgautiems – ir vėl tikėti. Iš naujo būti apgautiems – ir iš naujo tikėti.

Ir antradienį, gegužės aštuonioliktąją, visi Kengiro lagpunktai išėjo į darbą, susitaikę su savo numirėliais.

Tą rytą dar viskas galėjo baigtis ramiai. Bet aukštieji generolai, susirinkę Kengire, tokią baigtį būtų laikę savo pralaimėjimu. Negalėjo gi jie rimtai pripažinti, jog kaliniai teisūs! Negalėjo gi jie rimtai nubausti MVD kariškių! Siauras jų protelis išgavo tik vieną pamoką: nepakankamai buvo sutvirtintos sienos tarp zonų. Ten reikia *ugnies* zonų!

Ir tą dieną uoli vadovybė įkinkė darban tuos, kurie buvo atpratę dirbti metų metus ir dešimtmečius: karininkai ir prižiūrėtojai juosėsi prikyštes; kas mokėjo paimti, ėmė į rankas mūrininko mentę; kareiviai, laisvi nuo sargybos bokšteliuose, rideno karučius, tampė neštuvus; invalidai, pasilikę zonose, vilko ir padavinėjo plaušaplytes. Ir vakarop buvo užlopytos spragos, sutaisyti žibintai, palei vidaus sienas įrengti draudžiami ruožai ir galuose pastatyti sargybiniai, turintys įsakymą: paleisti ugnį!

O kai vakare kalinių kolonos, atidavusios dienos darbą valstybei, vėl įžengė į lagerį, juos skubinai ginė vakarienės, neleisdami atsitokėti, kad greičiau galėtų užrakinti. Pagal generolo planą reikėjo suveikti tą pirmąjį vakarą, kai apgaulė po vakarykščių pažadų buvo pernelyg akivaizdi, – o paskui kaip nors apsikuls ir įeis į įprastas vėžes.

Tačiau prieš sutemstant pasklido tokie pat vingrūs padūkę švilpesiai kaip ir sekmadienį – jais susioliavo antroji ir trečioji zonos, kaip per didžiausią chuliganų siautulį (tie švilpesiai buvo dar vienas sėkmingas blatnųjų įnašas į bendrą reikalą). Ir prižiūrėtojai krūptelėjo, nebaigę savo priedermių išrūko iš zonų. Tik vienas karininkas (intendantūros tarnybos vyresnysis leitenantas Medvežonokas) apsižioplino, užtruko savo reikalais ir buvo paimtas ligi ryto į nelaisvę.

Lageris atiteko zekams, bet jie buvo perskirti. Kas prisiartindavo prie vidaus sienų – į tuos iš bokštelių šaudė kulkosvaidžiai. Keletą patiesė, keletą sužeidė. Žibintus vėl visus išdaužė iš timpų, bet bokšteliai

švietė leisdami raketas. Štai čia trečiajam lagpunktui pravertė ūkio karininkas: jį su vienu nuplėštu antpečiu pririšo prie stalo galo, pristūmė prie sienos (nuo jų pusės priešzonio neįrengė), ir jis verkšleno iš tamsos saviškiams: „Nešaudykit, čia aš, Medvežonokas! Čia aš, nešaudykit!" – o iš bokštelių jį keikė: o tu priešams nepakliūk. Galų gale zekai jo pasigailėjo ir paleido sudirgusį.

Ilgais stalais daužė spygliuotas vielas, naujus priešzonio stulpelius, bet per šaudymą nei pralauši sieną, nei perlipsi per ją, – vadinasi, reikėjo pasikasti. Kaip visuomet zonoje tebuvo ugniagesių kastuvai. Paleido darban virtuvės peilius, dubenis.

Tą naktį, iš gegužės aštuonioliktosios į devynioliktąją, beginkliai žmonės kulkosvaidžiams tratant pasikasė, pralaužė visas sienas ir šitaip iš naujo sujungė visus lagpunktus ir ūkio kiemą. Dabar bokšteliai liovėsi šaudę. O ūkio kieme įrankių buvo per akis. Visas antpečiuotų akmenskaldžių dienos triūsas nuėjo šuniui ant uodegos. Nakties priedangoje kaliniai laužė priešzonius, platino sienų angas, kad jos netaptų spąstais (kitomis dienomis jas praplatino ligi 20 metrų).

Tą pačią naktį išlaužė sieną ir į ketvirtąjį, kalėjimo lagpunktą. Kalėjimą saugoję prižiūrėtojai išsilakstė, kas bėgo prie vachtos, kas prie bokštelių, jiems nuleido kopėčias. Kaliniai siaubė tardytojų kabinetus. Dabar buvo paleisti iš kalėjimo ir tie, kurie rytoj turės tapti sukilimo vadais: buvęs Raudonosios armijos pulkininkas Kapitonas Kuznecovas (Frunzės akademijos auklėtinis, jau nejaunas, po karo jis vadovavo pulkui Vokietijoje, kažkas iš ten pabėgo į Vakarų Vokietiją – už tai jis ir buvo pasodintas; o lagerio kalėjime atsidūrė „už lagerio tikrovės juodinimą" laiškuose, pasiųstuose per laisvuosius); buvęs Raudonosios armijos vyresnysis leitenantas Glebas Slučenkovas (jis buvo patekęs į nelaisvę, kai kas sako, kad ir vlasovininkas).

„Naujajame" kalėjime sėdėjo Kengiro gyvenvietės žmonės, kriminaliniai. Iš pradžių jie pamanė, kad šalyje – visuotinė revoliucija, ir džiūgaudami pasitiko netikėtą laisvę. Bet veikiai sužinoję, kad revoliucija – grynai vietinės reikšmės, kriminaliniai lojaliai sugrįžo į ankštas kalėjimo kameras ir be jokios apsaugos sąžiningai ten pra-

tūnojo visą sukilimo laiką – į maištingųjų zekų valgyklą nueidavo tik maisto pasiimti.

Maištingųjų zekų! – kurie jau triskart stengėsi atstumti ir tą maištą, ir tą laisvę. Kaip su tokiomis dovanomis elgtis, jie nežinojo ir veikiau jų bijojo negu troško. Tačiau atkakliai lyg bangų mūša juos bloškė ir bloškė į tą maištą.

Kas jiems beliko? Tikėti pažadais? Vėl apgaus, kaip puikiai parodė vergvaldžiai vakar, o ir seniau. Pulti ant kelių? Bet jie visus metus taip klūpojo ir malonės neišmeldė. Prašytis šiandien pat bausmės? Bet bausmė šiandien, kaip ir mėnesį laisvai pagyvenus, bus vienodo griežtumo – baudėjų teismai veikia kaip mašinos: jei *dvidešimt penkerius*, tai varo visiems iš eilės.

Juk bėglys bėga, kad patirtų nors vieną dieną laisvo gyvenimo. Taip ir tie aštuoni tūkstančiai žmonių ne tiek kėlė maištą, kiek *bėgo į laisvę*, tegu ir neilgam! Aštuoni tūkstančiai žmonių staiga iš vergų tapo laisvaisiais, ir jiems teko laimė – gyventi! Atšiaurius veidus nušvietė švelnios šypsenos[1]. Moterys pamatė vyrus, ir vyrai paėmė jas už rankų. Tie, kurie susirašinėjo išradingais slaptais būdais ir niekad nebuvo regėję vieni kitų, – dabar susipažino. Tos lietuvės, kurias tuokė kunigai per sieną, dabar išvydo savo teisėtus, bažnyčios palaimintus vyrus – jų santuoka nusileido nuo Viešpaties aukštybių ant žemės! Tikintiesiems pirmąkart gyvenime niekas netrukdė rinktis ir melstis. Po visas zonas išsklaidyti vieniši užsieniečiai dabar susiieškojo kits kitą ir savo kalba šnekėjosi apie šią keistą azijatų revoliuciją. Visi lagerio maisto produktai atsidūrė kalinių rankose. Niekas nevarė rikiuotis į koloną ir vargti vienuolikos valandų darbo dieną.

Viršum nemiegančio įsiaudrinusio lagerio, nusiplėšusio niekingus numerius, išaušo gegužės 19 dienos rytas. Ant spygliuotų vielų kyburiavo stulpeliai su išdaužytais žibintais. Tranšėjomis ir ne tranšėjomis zekai laisvai vaikščiojo iš vienos zonos į kitą. Daugelis apsivilko savo atsivežtiniais drabužiais, pasiimtais iš sandėlio. Kai kurie vaikinai užsimaukšlino papachas ir kubankas. (Veikiai sumirguliuos

[1] Tai pastebėjo nėdraugas Makejevas.

ir siuvinėti marškiniai, azijiečių – spalvingi chalatai ir tiurbanai, murkšlinai juodas lageris nušvis.)

Perėjo per barakus tvarkdariai, šaukdami į didžiąją valgyklą rinkti Komisijos – komisijos dėl derybų su vyresnybe ir dėl savivaldos (taip kukliai, taip nedrąsiai ji pasivadino).

Ją rinko gal tik keletui valandų, bet lemta jai buvo tapti keturiasdešimt dienų gyvavusia Kengiro lagerio valdžia.

* * *

Jeigu visa tai būtų atsitikę dvejais metais anksčiau, tai vien būgštaudami, kad nesužinotų *Šeimininkas*, Steplago viršininkai nebūtų delsę, o būtų iš sargybos bokštelių išpleškinę visą tą sugrūstą tarp sienų masę. Ar būtų reikėję išguldyti aštuonis tūkstančius, ar keturis – dėl to jų širdis nebūtų suvirpėjusi, nes ji nesugraudinama.

Tačiau komplikuota 1954 metų situacija vertė juos svyruoti. Tas pats Vavilovas ir tas pats Bočkovas juto Maskvoje dvelkiant tam tikrus naujus vėjus. Čia jau prišaudyta buvo nemaža, ir dabar reikėjo sugalvoti, kaip tam viskam suteikti teisėtą pobūdį. Dėl to kiek sugaišo, taigi maištininkai gavo laiko pradėti savo naują nepriklausomą gyvenimą.

Iš pat pradžių reikėjo apsispręsti dėl maišto politinės linijos, vadinasi, būti jam ar nebūti. Ar turėjo jis pasekti tomis atlapaširdiškomis proklamacijomis ant spausdintų laikraščio skilčių: „Vyručiai, muškit čekistus"?

Vos išėjęs iš kalėjimo – ir tuojau pat aplinkybių, kariškio įgūdžių, draugų patarimų ar vidaus balso pastūmėtas imtis vadovavimo, Kapitonas Kuznecovas, matyt, iš karto palaikė negausių ir Kengire nustelbtų ortodoksų pusę bei pažiūras: „Padaryti galą tam rašinėjimui (proklamacijoms), padaryti galą antisovietinei ir kontrrevoliucinei dvasiai tų, kurie nori *pasinaudoti* mūsų įvykiais!" (Šiuos posakius aš cituoju iš kito Komisijos nario A. Makejevo užrašų apie mažą Piotro Akojevo sąmokslą daiktų sandėlyje. Ortodoksai linksėjo Kuznecovui: „Už tas proklamacijas mes visi užsidirbom naujas bausmes".)

Iš pat pradžių, dar naktį, apeidamas visus barakus ir ligi užkimimo ten gražbyliaudamas, o paskui rytą susirinkime valgykloj ir vėliau dar ne sykį pulkininkas Kuznecovas, matydamas kraštutines nuotaikas ir įniršį dėl gyvenimo, jau taip sutrypto, kad, rodės, nebėra ko prarasti, kartojo ir kartojo be atokvėpio:

– Antisovietiškumas būtų mums mirtis. Jei mes dabar iškelsim antisovietinius lozungus – mus sutrėkš tuojau pat. Jie tik ir laukia dingsties sutrėkšti. Tokios proklamacijos visiškai pateisins šaudymus. Mūsų išsigelbėjimas – lojalumas. Mes turim taip kalbėti su Maskvos atstovais, *kaip dera sovietiniams piliečiams*!

Ir paskui jau garsiau: „Mes neleisime paskiriems provokatoriams šitaip elgtis!" (Beje, kol jis taip gražbyliavo, vagonėliuose garsiai bučiavosi. Nelabai jo ir tesiklausė.)

Tai panašu, tarytum traukinys jus vežtų ne į tą pusę, kur jūs norit, ir jūs nuspręstumėt iššokti iš jo, – jums reikėtų šokti į priekį, o ne atgal. Tokia istorijos inercija. Anaiptol ne visi to būtų norėję, bet šitokia kryptis iškart buvo pripažinta išmintinga ir paėmė viršų. Labai greitai lageryje buvo iškabinėti lozungai stambiom raidėm, gerai įskaitomi iš sargybos bokštelių ir nuo vachtų:

„Tegyvuoja Sovietinė Konstitucija!"
„Tegyvuoja CK Prezidiumas!"
„Tegyvuoja sovietų valdžia!"
„Reikalaujame, kad atvažiuotų CK narys ir mūsų bylos būtų peržiūrėtos!"
„Šalin žudikus berijininkus!"
„Steplago karininkų žmonos! Ar jums ne gėda būti žudikų žmonomis?"

Nors daugumai kengiriečių buvo aišku kaip dieną, kad tie milijonai žmonių seniai ir ką tiktai buvo sudoroti šviečiant drumstai *šitos* konstitucijos saulei ir tie nuosprendžiai patvirtinti *šitos* sudėties Politbiuro, jiems neliko nieko kito, tik rašyti – tegyvuoja šita konstitucija ir šitas Politbiuras. Ir dabar, skaitinėdami lozungus, maištingieji kaliniai apčiuopė teisėtą tvirtą pamatą po kojomis ir pradėjo rimti: jų bruzdėjimas – ne beviltiškas.

O virš valgyklos, kur ką tiktai vyko rinkimai, iškilo visai gyvenvietei regima vėliava. Paskui ji ilgai kabojo: baltas fonas, juodi pakraščiai, viduryje raudonas sanitarinis kryžius. Pagal tarptautinį jūrų kodą ta vėliava reiškė:

„Mus ištiko nelaimė. Laive – moterys ir vaikai".

Į Komisiją buvo išrinkta dvylika žmonių, vadovaujamų Kuznecovo. Komisija iškart specializavosi ir įsteigė skyrius:

- agitacijos ir propagandos (jam vadovavo lietuvis Knopmus iš Norilsko, nubaustas po tenykščio sukilimo),
- buities ir ūkio,
- maitinimo,
- vidaus saugumo (Glebas Slučenkovas),
- karinis,
- technikos, ko gero, šioje lagerio vyriausybėje pats nuostabiausias.

Buvusiam majorui Makejevui buvo patikėta kontaktai su vadovybe. Komisijai priklausė ir vienas iš vagių pachanų, jis irgi kažką tvarkė. Buvo ir moterų (neabejotinai: Šachnovskaja, ekonomistė, partietė, jau žila; Suprun, senyva mokytoja iš Pakarpatės; Liuba Beršadskaja).

Ar įėjo į tą Komisiją pagrindiniai tikrieji sukilimo įkvėpėjai? Regis, ne. *Centrai*, ypač ukrainiečių (visame lageryje rusų buvo ne daugiau kaip ketvirtadalis), regis, liko sau vieni. Michailas Kelleris, ukrainiečių partizanas, nuo 1941 metų kariavęs čia prieš vokiečius, čia prieš sovietus, o Kengire viešai užkapojęs stukačių, posėdžiuose būdavo tylus stebėtojas, atstovaujantis *anam* štabui.

Komisija nesislėpdama dirbo moterų lagpunkto raštinėje, bet karinis skyrius savo valdymo punktą (lauko štabą) perkėlė į antrojo lagpunkto pirtį. Skyriai kibo į darbą. Pirmosios dienos buvo itin gyvos: reikėjo viską suplanuoti ir sureguliuoti.

Iš pradžių reikėjo įsitvirtinti. (Makejevas, laukęs neišvengiamo numalšinimo karine jėga, buvo nusistatęs prieš bet kokią gynybą. Jos atkakliai reikalavo Slučenkovas ir Knopmus.) Išvalius plačias vidaus

sienų spragas, liko apsčiai plaušaplyčių. Iš jų sukrovė barikadas prieš visas vachtas, tai yra išėjimus į lauką (ir įėjimus į vidų), kurie liko sargybinių valdžioje ir kiekvienu momentu galėjo atsidaryti ir įleisti baudėjus. Ūkio kieme užtektinai buvo spygliuotos vielos ritinių. Iš jos suvyniojo ir primėtė grėsmingomis kryptimis Bruno spiralių. Nepamiršo kur ne kur pastatyti ir lentelių: „Atsargiai! Užminuota!"

O tai buvo viena pirmųjų technikos skyriaus idėjų. Skyriaus darbas buvo labai įslaptintas. Užimtame ūkio kieme technikos skyrius įsirengė slaptas patalpas, ant jų durų buvo nupiešta kaukolė, sukryžiuoti kaulai ir parašyta: „100 000 voltų įtampa". Į tas patalpas buvo įleidžiama tik keletas ten dirbančių žmonių. Todėl net ir kaliniai nesužinojo, ką technikos skyrius veikia. Labai greitai buvo paleistas gandas, esą jis gamina *slaptą* cheminį *ginklą*. Kadangi ir zekai, ir šeimininkai gerai žinojo, kokie išradingi inžinieriai čia sėdi, lengvai įsitvirtino prietaringas požiūris, kad jie *viską gali*, net išrasti tokį ginklą, kokio dar nesugalvojo Maskva. O jau pagaminti kokias nors nelemtas minas panaudojant reagentus iš ūkio kiemo – kodėl gi ne? Taigi į lenteles „užminuota" buvo žiūrima rimtai.

Ir dar buvo sugalvotas ginklas: grūsto stiklo dėžės prie kiekvieno barako durų (užberti akis automatininkams).

Visos brigados išliko kaip buvusios, tik pasivadino būriais, barakai – daliniais, ir buvo paskirti dalinių vadai, pavaldūs kariniam skyriui. Visų sargybų viršininku tapo Michailas Kelleris. Pagal tikslų grafiką visose grėsmingose vietose stovėjo piketai, ypač sustiprinami naktį. Atsižvelgiant į tą vyro psichologijos ypatybę, kad moters akivaizdoje vyras nespruks ir apskritai elgsis drąsiau, piketai buvo mišrūs. O moterų Kengire pasirodė esą ne tik rėksmingų, bet ir narsių, ypač ukrainiečių merginų, kurių lagpunkte ir buvo daugiausia.

Nelaukdami, kol ponas teiksis parodyti gerą valią, patys suskato nuiminėti barakuose langų grotas. Pirmąsias dvi dienas, kol šeimininkai nesusigriebė atjungti lagerio elektros tinklo, dar dirbo ūkio kieme staklės ir iš tų grotų virbų padarė krūvą *iečių*, išgalando ir nutekino jų galus. Apskritai kalvė ir staklininkai tom pirmosiom dienom be

paliovos dirbo ginklus: peilius, alebardas-kirvius ir kardus, ypač patinkančius blatniesiems (prie kotų prikabindavo spalvotos odos dzinguliukus). Kai kurių rankose atsirado blakštai.

Užsimetę ietis ant pečių, piketai eidavo į savo naktinius postus. Ir moterų būriai, siunčiami nakčiai į vyrų zoną, į jiems skirtas sekcijas, kad kilus aliarmui užgriūtų puolikus (būta tokios naivios nuomonės, kad budeliai pasidrovės pulti moteris), žengdavo atstatę styrančius iečių smaigalius.

Visa tai būtų buvę neįmanoma, būtų sužlugę nuo pašaipų ar geidulių, jeigu nebūtų buvę apgaubta griežtos ir tyros maišto atmosferos. Ietys ir kardai buvo mūsų laikais lyg žaisliukai, bet ne žaisliukas buvo tiems žmonėms kalėjimas, kuris už nugaros, ir kalėjimas, kuris prieš akis. Ietys buvo lyg žaisliukai, bet likimas pasiuntė nors jas! – tą pirmą priemonę savo laisvei ginti. Puritoniškoje ankstyvosios revoliucijos atmosferoje, kai moters buvimas barikadoje irgi tampa ginklu, – vyrai ir moterys laikėsi garbingai ir garbingai nešė savo ietis smaigaliais į dangų.

Jeigu kas tomis dienomis ir dėjo viltis į mėgavimąsi kūno geiduliais, tai – šeimininkai žydrais antpečiais ten, už zonos. Jie dėjo viltis, kad palikti savaitei patys sau, kaliniai paskęs paleistuvystėje. Taip ir aiškino gyvenvietės žmonėms: girdi, kaliniai sukėlė maištą dėl paleistuvystės. (Žinoma, ko gi daugiau kaliniams gali stigti – juk jie taip puikiai aprūpinti!)[1]

O labiausiai valdžia vylėsi, kad blatnieji pasius prievartauti moteris, politiniai kaliniai užsistos, ir prasidės pjautynės. Bet ir čia MVD psichologai apsiriko! – yra ko ir mums stebėtis. Visi liudija, kad vagys elgėsi *kaip žmonės*, bet ne jų tradicine to žodžio samprata, o mūsiška. Atsakydami tuo pačiu – ir politiniai kaliniai, ir pačios moterys su vagimis elgėsi itin draugiškai ir patikliai. O kas slypi giliau – ne mūsų rūpestis. Galbūt vagims visą laiką vaidenosi ir kruvinos jų aukos pirmąjį sekmadienį.

[1] Po maišto šeimininkai nepasidrovėjo pervaryti visas moteris per medicinos apžiūrą. Ir radę daug skaisčių negalėjo atsistebėti: kaip? ko tu laukei? šitiek dienų kartu!..
Jie sprendė apie įvykius pagal save.

Jeigu galima pripažinti kokią nors Kengiro maišto jėgą, tai ta jėga buvo – vienybė.

Nesikėsino vagys ir į maisto produktų sandėlį, ir tai juos pažįstant ne mažiau stebina. Nors sandėlyje buvo produktų daugeliui mėnesių, Komisija pasitarusi nusprendė palikti visas pirmykštes duonos ir kitų produktų normas. Ištikimų valdinių baimė pereikvoti valdiškas gėrybes ir paskui atsakyti už išeikvojimą! Tarytum per tiek badmiriavimo metų valstybė nebūtų kaliniams įsiskolinusi! Priešingai, mažne juokingas posūkis: visa lagerio valdžia, pasilikusi už zonos, turėjo būti aprūpinama iš ūkio kiemo, o kaipgi! – ir jos *prašymu* Komisija įsileido į ūkio kiemą vyresnįjį leitenantą Boltuškiną (nepiktybišką, buvusį frontininką), ir jis reguliariai prisikraudavo produktų valdžiai, pavyzdžiui, džiovintų vaisių, pagal laisviesiems skirtas normas – ir zekai leisdavo.

Lagerio buhalterija išrašydavo produktų tiek pat kaip seniau, virtuvė juos gaudavo, virdavo, bet naujoje revoliucijos atmosferoje nevogė pati ir neateidavo blatnųjų pasiuntinys, lieptas *išnešioti žmonėms*. Ir nepildavo samčio viršaus pridurkams. Ūmai paaiškėjo, kad iš tų pačių normų – maisto pasidarė gerokai daugiau!

Ir jeigu blatnieji pardavinėdavo daiktus (prisigrobstytus seniau iš kitur), tai nebeateidavo, kaip buvo pratę, čia pat jų atsiimti. „Ne toks dabar metas", – sakė jie.

Net čionykščio ORS'o[1] krautuvėlės ir toliau prekiavo zonose. Laisvajai inkasatorei štabas pažadėjo apsaugą. Ji be prižiūrėtojų buvo įleidžiama į zoną ir čia, lydima dviejų merginų, apeidavo krautuvėles ir iš pardavėjų surinkdavo jų įplaukas – bonus. (Tačiau bonai, žinoma, greit išsibaigė, o ir naujų prekių šeimininkai į zoną įvežti neleido.)

Šeimininkų rankose dar buvo likęs trejopas zonos aprūpinimas: elektra, vanduo, vaistai. Orą, kaip žinia, valė ne jie. Vaistų nedavė į zoną daugiau kaip keturiasdešimt dienų – nei miltelių, *nei lašo jodo*. Elektrą išjungė po dviejų trijų dienų. Vandentiekį – paliko.

[1] ORS (Otdel rabočevo snabženija) – Darbininkų aprūpinimo skyrius, gaunantis kiek geresnių prekių nei gyvenvietės žmonės. (*Vert. past.*)

Technikos skyrius ėmėsi kovoti dėl šviesos. Pirmiausia sumanė ant plonos vielos pritaisytus kabliukus užsviesti ant išorinės linijos, einančios už lagerio sienos, – ir taip kelias dienas vogė srovę, kol čiuptuvai buvo pastebėti ir nukirpti. Per tą laiką technikos skyrius spėjo išmėginti vėjo variklį, jo atsisakyti ir pradėjo ūkio kieme (slaptoje vietoje, kurios nematyti iš sargybos bokštelių ir iš žemai skraidančių lėktuvų U-2) montuoti hidroelektrinę, varomą... vandentiekio čiaupo. Ūkio kieme buvusį variklį pavertė generatorium ir taip ėmė maitinti lagerio telefono tinklą, štabo apšvietimą ir ... radijo siųstuvą! O barakuose žibėjo balanos... Ta unikali hidroelektrinė veikė iki paskutinės maišto dienos.

Pačioje maišto pradžioje generolai ateidavo į zoną kaip šeimininkai (na, po pačią zoną ne taip jau laisvai vaikščiojo, pasisaugodavo). Beje, atsirado ir Kuznecovas: pirmosioms deryboms jis liepė išnešti iš morgo nužudytuosius ir garsiai sukomandavo: „Kepures – nusiimt!" Apnuogino galvas zekai – ir generolai buvo priversti nusiimti kariškas kepures prieš savo aukas. Tačiau iniciatyvos ėmėsi Gulago generolas Bočkovas. Pritaręs Komisijos išrinkimui („nekalbėsi gi su visais iškart"), jis pareikalavo, kad deputatai pirmiausia derybose papasakotų apie savo bylą (ir Kuznecovas leidosi ilgai ir galbūt noromis dėstyti savąją); kad zekai kalbėdami būtinai atsistotų. Kai kažkas pasakė: „Kaliniai reikalauja...", Bočkovas jausmingai paprieštaravo: „Kaliniai gali tiktai *prašyti*, o ne reikalauti!" Ir nusistovėjo tokia forma – „kaliniai prašo".

Į kalinių prašymus Bočkovas atsakė paskaita apie socializmo statybą, neregėtą liaudies ūkio suklestėjimą, apie Kinijos revoliucijos pasiekimus. Savimi patenkintas žmogus kreivai suka varžtą į smegenis, o mes nuo to visuomet silpstam ir netenkam žado... Jis atėjo į zoną išaiškinti, kodėl sargybos šūviai buvo teisėti (tuojau jie pareikš, kad apskritai jokių šūvių zonoje nebuvo, tai banditų melagystė, nieko ten ir nemušė). Jis stačiai apstulbo, kad drįsta jį prašyti pažeisti „instrukciją apie atskirą ze-ka ze-ka laikymą". (Apie savo instrukcijas jie taip kalba, lyg tai būtų amžini visuotiniai dėsniai.)

Netrukus „Duglais" atskrido dar naujų ir žymesnių generolų: Dolgichas (rodos, tuo laiku – Gulago viršininkas) ir Jegorovas (SSRS MVD ministro pavaduotojas). Buvo paskelbtas susirinkimas valgykloje, ir sugužėjo iki dviejų tūkstančių kalinių. Kuznecovas įsakė: „Dėmesio! Stot! Ramiai!" – ir pagarbiai pakvietė generolus į prezidiumą, o pats, laikydamasis subordinacijos, stovėjo iš šono. (Kitaip elgėsi Slučenkovas. Kai kažkuris generolas išsitarė apie *priešus* šičia, Slučenkovas aštriai jam atkirto: „O kas iš jūsų nepasirodė priešas? Jagoda – priešas, Ježovas – priešas, Abakumovas – priešas, Berija – priešas. Ką mes galim žinoti, kad Kruglovas geresnis?")

Makejevas, sprendžiant iš jo užrašų, sudarė susitarimo projektą, pagal kurį valdžia pasižadėjo nieko neišgabenti etapu ir nerepresuoti, imtis tyrimo, o zekai už tai sutiko tučtuojau pradėti dirbti. Bet kai jis ir jo bendraminčiai ėmė vaikščioti po barakus ir siūlyti projektą priimti, zekai apšaukė juos „plikiais komsomolcais", „paruošų įgaliotiniais" ir „čekistų padlaižiais". Ypač priešiškai juos sutiko moterų lagpuktas ir ypač nenorėjo zekai nusileisti, kad dabar būtų atskirtos vyrų ir moterų zonos. (Susierzinęs Makejevas priešgyniautojams atrėžė: „O tu pasilaikei Parasiai už putės ir manai, kad sovietų valdžia pasibaigė? Sovietų valdžia savo pasieks, nemanyk!")

Dienos bėgo. Nenuleisdami nuo zonos akių – kareiviai iš sargybos bokštelių, prižiūrėtojai iš ten pat (prižiūrėtojai, kaip pažįstantys zekus iš veido, turėjo juos atpažinti ir įsidėmėti, kas ką veikia) ir net lakūnai (galbūt fotografuodami iš oro), – generolai susikrimtę turėjo padaryti išvadą, kad zonoje nėra skerdynių, nėra pogromo, nėra smurto, kad pačiame lageryje tvarka nepakriko ir nėra dingsties įvesti ten kariuomenę, kad suteiktų pagalbą.

Lageris – nepasidavė, ir derybų pobūdis keitėsi. Paauksuoti antpečiai įvairiomis grupuotėmis vėl pradėjo vaikščioti po barakus – įtikinėti ir šnekėtis. Juos visus įleisdavo, bet tam jie turėjo laikyti rankose baltas vėliavėles, o perėję ūkio kiemo vachtą, dabar pagrindinį kelią į lagerį, prieš barikadą, turėdavo duotis iškratomi: kokia nors ukrainietė „divčina" su šimtasiūle aptapšnodavo generolo

kišenes, ar nėra, girdi, ten pistoleto arba granatų. Užtat maištininkų štabas *garantavo* jiems asmens neliečiamybę!..

Generolus vesdavo ten, kur galima (žinoma, ne *slaptąja* ūkio kiemo zona), ir leisdavo jiems šnekėtis su zekais, suburdavo gausius susirinkimus lagpunktuose. Šeimininkai žibančiais antpečiais ir čia susėsdavo prezidiumuose – kaip seniau, lyg niekur nieko.

Kaliniai išleisdavo kalbėti oratorius. Bet kaip sunku būdavo kalbėti! – ne tik todėl, kad kiekvienas ta kalba pasirašydavo sau būsimą nuosprendį, bet ir todėl, kad per daug skyrėsi pilkųjų ir žydrųjų tiesos pažinimas ir suvokimas, ir beveik niekuo jau nebuvo įmanoma paveikti nei apšviesti išdribusių klestinčių mėsos kalnų, tų žvilgančių moliūgo galvų. Regis, labai juos suerzino senas Leningrado darbininkas, komunistas ir revoliucijos dalyvis. Jis klausė, koks čia komunizmas, jei karininkai ganosi ūkio kieme, iš sodrinimo fabriko pavogto švino verčia daryti sau šratus brakonierystei; jei daržus jiems kasa kaliniai; jei lagpunkto viršininkui, kai jis vanojasi pirtyje, tiesiami kilimai ir groja orkestras.

Kad mažiau būtų tokių beprasmiškų rėkavimų, tie pašnekesiai įgaudavo ir tiesioginių derybų pobūdį aukštosios diplomatijos pavyzdžiu: sykį birželio mėnesį pastatė moterų zonoje ilgą valgyklos stalą ir vienoje jo pusėje ant suolo susėdo paauksuoti antpečiai, o už jų sustojo apsaugai suleisti automatininkai. Kitoje stalo pusėje susėdo Komisijos nariai, čia irgi buvo apsauga – ji labai rimtai stovėjo su kardais, ietimis ir timpomis. O toliau susigrūdo zekai – paklausyti, kas bus šnekama, ir šūkavo. (Stalas nebuvo tuščias! – iš ūkio šiltnamių atnešė šviežių agurkų, iš virtuvės – giros. Paauksuoti antpečiai triauškino agurkus nesivaržydami...)

Ir dar buvo pusiau uždaras lagerio Komisijos pasitarimas su penkiais MVD generolais namelyje prie trečiojo lagpunkto vachtos.

Sukilėlių reikalavimai-prašymai buvo suformuluoti dar per pirmąsias dvi dienas ir dabar daug sykių kartojami:

– nubausti evangelisto žudiką;
– nubausti visus, kaltus dėl žudynių naktį iš sekmadienio į pirmadienį ūkio kieme;

– nubausti tuos, kurie mušė moteris;
– sugrąžinti į lagerį tuos draugus, kurie už streiką neteisėtai išsiųsti į uždarus kalėjimus;
– nebereikalauti nešioti numerius, nebedėti barakuose grotų, barakų nerakinti;
– neatstatinėti vidaus sienų tarp lagpunktų;
– įvesti aštuonių valandų darbo dieną kaip laisviesiems;
– padidinti darbo užmokestį (jau neminėjo lygybės su laisvaisiais);
– leisti laisvai susirašinėti su artimaisiais ir kartais pasimatyti;
– peržiūrėti bylas.

Ir nors nė vienas reikalavimas negriovė pamatų ir neprieštaravo konstitucijai (o daugiausia tebuvo prašymas sugrąžinti seną padėtį), – šeimininkams neatrodė įmanoma sutikti nors su pačiu menkiausiu iš jų, nes tie skusti riebūs sprandai, tos plikės ir kariškos kepurės seniai buvo atpratę pripažinti savo klaidą ar kaltę. Ir bjauri, ir nepasiekiama jiems buvo tiesa, jeigu ji plaukė ne iš aukščiausių instancijų slaptų instrukcijų, o iš paprastų žmonių lūpų.

Bet vis dėlto ta užsitęsusi aštuonių tūkstančių apsuptis uždėjo dėmę generolų reputacijai, galėjo sugadinti jų karjerą, ir todėl jie žadėjo. Žadėjo, kad beveik visus reikalavimus galima patenkinti, tik vienas dalykas (kad atrodytų panašiau į tiesą) – sunku bus palikti atvirą moterų zoną, tai neleistina (lyg pataisos darbų lageriuose dvidešimt metų būtų buvę kitaip), bet galima bus pasvarstyti, kokias nors susitikimų dienas leisti. O štai pradėti zonoje tardymo komisijos darbą (dėl šaudymo aplinkybių) generolai netikėtai sutiko. (Bet Slučenkovas juos perprato ir atkakliai reikalavo, kad šito nebūtų: prisidengdami parodymais stukačiai *dums akis* dėl visko, kas dedasi zonoje.) Peržiūrėti bylas? Ką gi, ir bylos, žinoma, bus peržiūrimos, tik *reikia palaukti*. Bet kas absoliučiai neatidėliotina – reikia eiti į darbą! į darbą! į darbą!

O jau šitą dalyką zekai žinojo: suskirstyti kolonomis, grasinant ginklu suguldyti ant žemės, suimti kurstytojus.

– Ne, – atsakinėjo jie per stalą ir iš tribūnos. – Ne! – šaukė iš minios. – Steplago valdyba elgėsi provokuojamai! Mes netikim Steplago vadovybe! Mes netikim MVD!

– *Net* MVD netikit? – apstulbo ministro pavaduotojas, šluostydamas kaktą, pilamą prakaito nuo tokio maištavimo. – Kas jums įskiepijo tokią neapykantą MVD?

Mįslė.

– CK Prezidiumo narį! CK Prezidiumo narį! Tada patikėsim! – šaukė zekai.

– Žiūrėkit! – grasino generolai. – Bus blogiau!

Bet staiga atsistojo Kuznecovas. Jis šnekėjo sklandžiai, lengvai ir laikėsi išdidžiai.

– Jei įeisit į zoną su ginklu, – perspėjo jis, – nepamirškit, kad pusė šitų žmonių ėmė Berlyną. Paims ir jūsų ginklus!

Kapitonas Kuznecovas! Būsimasis Kengiro maišto istorikas atskleis mums šį žmogų. Kaip jis suprato ir išgyveno savo suėmimą? Kaip įsivaizdavo savąją teismo bylą? Ar seniai prašė ją peržiūrėti, jei pačiomis maišto dienomis jam atėjo iš Maskvos *paleidimo* dokumentai (regis, su reabilitacija)? Ar jo išdidumas buvo tiktai kario profesionalo išdidumas, kad jis palaiko maištininkų lageryje tokią *tvarką*? Ar jis stojo vadovauti bruzdėjimui todėl, kad tas bruzdėjimas jį patraukė? (Aš tai neigčiau.) Ar, žinodamas savo sugebėjimą vadovauti, – tam, kad bruzdėjimą sušvelnintų, apramintų (ir užkirstų kelią tarpusavio susidorojimams, tramdydamas Slučenkovą) ir pažabota banga paklotų valdžiai po kojų? (Taip manyčiau.) Susitikimuose, derybose ir per antraeilius asmenis jis turėjo progą perduoti baudėjams tai, ką norėjo, ir išgirsti, ką jie mano. Pavyzdžiui, birželį pasitaikė toks atvejis, kai už zonos deryboms Komisija pasiuntė gudruolį Markosianą. Ar pasinaudodavo Kuznecovas tokiais atvejais? Manyčiau, kad ne. Jo pozicija galėjo būti savarankiška, išdidi.

Du asmens sargybiniai – du milžinai ukrainiečiai – nuo Kuznecovo niekad nesitraukdavo, lydėdavo jį su peiliais prie šono.

Kad apsaugotų? Kad atsiteistų?

(Makejevas tvirtina, jog sukilimo dienomis Kuznecovas turėjęs ir laikiną žmoną, taip pat banderininkę.)

Glebui Slučenkovui buvo kokie trisdešimt. Vadinasi, vokiečių nelaisvėn jo pakliūta devyniolikos. Dabar, kaip ir Kuznecovas, jis vaikščiojo pirmykšte savo karine uniforma, išlaikyta sandėlyje, tuo parodydamas ir pabrėždamas, kad yra apsigimęs kareivis. Jis truputį šlubčiojo, bet tai atsverdavo labai gyvas būdas.

Derybose Slučenkovas elgėsi dalykiškai, griežtai. Sumanė vadovybė šaukti iš zonos „buvusius mažamečius" (pasodintus iki 18 metų, – dabar kai kuriems jau buvo ir po 20–21) – žadėdama paleisti. Ko gero, tai nebuvo ir apgavystė, apie tą laika juos tikrai iš visur paleidinėjo arba mažino jiems bausmes. Slučenkovas atsakė: „O ar jūs paklausėt buvusių mažamečių – ar jie *nori* pereiti iš vienos zonos į kitą ir palikti draugus nelaimėje?" (Ir Komisijai jis atkakliai tvirtino: „Mažamečiai – mūsų gvardija, mes negalim jų atiduoti!" Generolai turėjo savų sumetimų dėl šių jaunuolių paleidimo maištingomis Kengiro dienomis; kas gali žinoti, ar nebūtų jų iškaišioję į karcerius už zonos?) Vis dėlto įstatymų skrupulingai besilaikantis Makejevas pradėjo rinkti buvusius mažamečius į „paleidimo teismą" ir liudija: iš *keturių šimtų devynių* paleidžiamų jam pavyko surinkti tik *trylika.* Turint galvoje Makejevo palankumą vadovybei ir priešiškumą sukilimui, tuo liudijimu galima tik stebėtis: 400 jaunų žmonių pačiame amžiaus gražume, bemaž visi ne politiniai kaliniai, *atsisakė ne tik laisvės, bet ir išsigelbėjimo*! – liko pražūtingo maišto pusėje...

O dėl karinio numalšinimo grėsmės Slučenkovas atsakė generolams taip: „Siųskit! Siųskit į zoną kuo daugiau automatininkų! Mes jiems akis grūstu stiklu užbersim, atimsim automatus! Jūsų Kengiro įgulą ištaškysim! Jūsų klišus karininkus iki Karagandos nuginsim, ant jūsų kuprų įsiveršim į Karagandą! O ten – mūsiškiai!"[1]

Galima tikėti ir kitokiais liudijimais apie jį. „Kas pasitrauks – gaus į paširdžius!" – ir švysteli ore suomišku peiliu. Paskelbia barake:

[1] Galbūt tie grasinimai vadovybę ir paveikė, kai rinkosi malšinimo ginklus.

„Kas neis į gynybą – gaus peiliu!" Neišvengiama kiekvienos karinės vadovybės ir karinės padėties logika...

Naujai iškepta lagerio valdžia, kaip kiekviena nuo amžių, nemokėjo manytis be saugumo tarnybos, ir Slučenkovas stojo tai tarnybai vadovauti (užėmė moterų lagpunkte opero kabinetą). Kadangi išorinių jėgų nugalėti buvo neįmanoma, Slučenkovas suprato, kad jo postas reiškia neišvengiamą galą. Maišto metu jis lageryje pasakojo, kad buvo gavęs iš šeimininkų slaptą pasiūlymą – išprovokuoti lageryje tautines skerdynes (į jas paauksuoti antpečiai dėjo daug vilčių, ir keista, kad tų skerdynių nebuvo! geras prototipas mūsų ateičiai) – ir šitaip duoti gerą dingstį įsiveržti kariuomenei į lagerį. Už tai šeimininkai pažadėję Slučenkovui gyvybę. Šį pasiūlymą jis atmetęs. (O kam ir ką šeimininkai dar siūlė? Niekas nepasisakė.) Maža to, kai lageryje buvo paleistas gandas, esą laukiama žydų pogromo, Slučenkovas įspėjo, kad paskalų nešiotojus viešai *išplaks*. Gandas nutilo.

Slučenkovo laukė neišvengiamas susidūrimas su lojaliaisiais. Taip ir buvo. Reikia pasakyti, kad visus tuos metus katorgos lageriuose ortodoksai net nesitarę vieningai smerkė stukačių žudymą ir bet kokią kalinių kovą dėl savo teisių. Nepriskirdami šito žemiems kėslams (nemaža ortodoksų buvo saistomi tarnavimo kūmui), tą puikiausiai paaiškinsime jų teorinėmis pažiūromis. Jie pripažino visokias slopinimo ir naikinimo formas, taip pat ir masines, bet iš viršaus – kaip proletariato diktatūros apraišką. Tokie pat veiksmai, kartu ir stichiški, paskiri, bet iš apačios, jiems buvo banditizmas, ir dar ne bet koks, o „banderiškas" (tarp lojaliųjų niekuomet nebuvo nė vieno, kuris pripažintų Ukrainos teisę atsiskirti, nes tai jau būtų buržuazinis nacionalizmas). Katorgininkų atsisakymas vergiškai dirbti, pasipiktinimas grotomis ir šaudymais nuolankius lagerio komunistus nuliūdino, suglumino ir išgąsdino.

Taip ir Kengire visas lojaliųjų lizdas (Genkinas, Apfelcveigas, Talalajevskis, turbūt ir Akojevas, kitų pavardžių nežinom; paskui dar vienas simuliantas, kuris metų metus gulėjo ligoninėje apsimetęs, girdi, jam „cirkuliuoja koja", – tokį inteligentišką kovos būdą jie lai-

kė leistinu; o pačioje Komisijoje neabejotinai – Makejevas, turbūt ir Beršadskaja) – visi jie nuo pat pradžių priekaištavo, girdi, „nereikėjo pradėti"; ir kai spragas užtaisė – nereikėjo kastis; atseit viską sugalvojo padugnės banderininkai, o dabar reikia greičiau nusileisti. (Juk ir tie šešiolika nužudytųjų buvo ne iš ortodoksų lagpunkto, o jau evangelisto gailėtis – išvis juokinga.) Makejevo užrašuose išlietas visas jų tulžingas sektantiškas susierzinimas. Viskas aplinkui – kvaila, visi — kvaili, ir pavojai iš visų pusių: iš vyriausybės – nauja bausmė, iš banderininkų – peilis į nugarą. „Nori visus geležėlėm įbauginti ir nuvaryti į kapus". Kengiro maištą Makejevas piktai vadina banderininkų „kruvinu žaidimu", „netikru koziriu", „meno saviveikla", o dažniausiai – „vestuvėmis". Anot jo, maišto vadeivų tikslas – paleistuvystė, išsisukinėjimas nuo darbo ir atpildo vilkinimas. (O pats laukiamas atpildas jam atrodo teisingas.)

Tai labai gerai atspindi lojaliųjų požiūrį į visą šeštojo dešimtmečio lagerių išsivadavimo judėjimą. Bet Makejevas buvo labai atsargus, net ėjo su judėjimo vadovais, – o Talalajevskis šiuos priekaištus išskalambijo balsiai, ir Slučenkovo saugumo tarnyba už sukilėliams priešišką agitaciją jį patupdė į Kengiro kalėjimo kamerą.

Taip, lygiai taip. Sukilę ir išlaisvinę kalėjimą, kaliniai dabar įsisteigė savąjį. Amžina ironija. Teisybė, buvo pasodinti įvairiomis dingstimis (susidėjo su šeimininkais) vos keturi žmonės, ir nė vienas iš jų nebuvo sušaudytas (priešingai, įgijo puikiausią alibi vadovybės akyse).

O apskritai kalėjimą, ypač niūrų senąjį, statytą ketvirtajame dešimtmetyje, zekai plačiai rodė: vienutės be langų, su maža anga viršuje; maigūnai be kojų, tai yra tiesiog medinės lentos žemai, ant cementinių grindų, kur dar šalčiau ir drėgniau negu visoje ledinėje kameroje; prie maigūno, tai yra ant grindų, tarytum šuniui, prastas molinis dubenėlis.

Tenai agitacijos skyrius rengė ekskursijas saviškiams – kuriems neteko pasėdėti, galbūt ir neteks. Ten vedė ir ateinančius generolus (jie nebuvo per daug priblokšti). Prašė atvesti čionai ir gyvenvietės laisvųjų ekskursiją – juk objektuose jie vis tiek dabar be kalinių nedirba.

Ir generolai tokią ekskursiją net atsiuntė – žinoma, ne paprastų juodadarbių, o parinkto personalo, kuris nerado kuo pasipiktinti.

Vadovybė savo ruožtu pasiūlė nuvežti kalinių ekskursiją į Rudniką (Steplago pirmasis ir antrasis lagpunktai), kur, tikint lagerio gandais, irgi plykstelėjo maištas (beje, žodžio *maištas* arba, dar blogiau, *sukilimas* savo sumetimais vengdavo ir vergai, ir vergvaldžiai, pakeisdavo jį drovesniu ir švelnesniu žodžiu *riaušės*). Parinkti atstovai nuvažiavo ir įsitikino, jog ten iš tikrųjų viskas po senovei, vaikštoma į darbą.

Labai tikėtasi, kad tokie streikai plis! Dabar grįžusieji iš tos rinktinės ekskursijos parvežė liūdną žinią.

(O nuvežė juos laiku. Rudnikas, žinoma, buvo įsiaudrinęs, iš laisvųjų prisiklausęs būtų nebūtų dalykų apie Kengiro maištą. Tą birželį taip sutapo, kad daugelis iškart gavo neigiamus atsakymus į savo skundus dėl bylų peržiūrėjimo. Ir kažkoks pusprotis vaikėzas buvo sužeistas *draudžiamoje zonoje*. Rudnike irgi prasidėjo streikas, zekai išlaužė vartus tarp lagpunktų, išgriuvo į didįjį taką. Sargybos bokšteliuose atsirado kulkosvaidžiai. Kažkas iškabino plakatą su antisovietiniais lozungais ir šūkiu „Laisvė arba mirtis!" Bet jį nuėmė, pakeitė plakatu su *teisėtais* reikalavimais ir įsipareigojimu visiškai išlyginti nuostolius dėl prastovos, kai tik reikalavimai bus patenkinti. Atvažiavo sunkvežimiai išgabenti miltų iš sandėlio – nedavė. Streikas truko maždaug savaitę, bet neturime apie jį jokių tikslių duomenų, visos žinios – iš trečių lūpų, galbūt ir perdėtos.)

Apskritai buvo savaičių, kai visa kova virsdavo agitacine. Išorinis radijas netilo: per kelis aplink lagerį pastatytus garsiakalbius skambėjo kreipimaisi į kalinius pakaitom su informacija, dezinformacija ir viena dviem atvežtinėm įgrisusiom, visus nervus ištąsiusiom plokštelėm.

> Vaikštinėja mergužėlė,
> Ta, kurios kasas myliu.

(Beje, kad sulauktum net šitokios ne per didžiausios garbės – plokštelių muzikos, reikėjo sukilti. Klūpantiems net ir šito šlamšto

negrojo.) Tos plokštelės, atitinkančios laiko dvasią, atstojo ir slopintuvus: slopino laidas, transliuojamas iš lagerio ir skirtas konvojaus kariuomenei.

Išorinis radijas čia juodino visą bruzdėjimą tikindamas, esą vienintelis jo tikslas – prievartauti moteris ir plėšti (pačiame lageryje zekai tik juokėsi, bet juk garsiakalbius girdėdavo ir gyvenvietės laisvieji. Iki jokio kitokio aiškinimo vergvaldžiai pasikylėti ir negalėjo – nepasiekiama aukštuma jiems būtų buvę pripažinti, kad tie prasčiokai gali ieškoti teisybės). Čia stengėsi patėkšti kokią nors šlykštybę apie Komisijos narius (netgi apie vieną pachaną: esą, etapu siunčiamas į Kolymą, jis atidaręs baržos triumo liuką ir paskandinęs baržą su trim šimtais ze-ka. Pabrėžė tai, kad jis paskandino kaip tik vargšus ze-ka, kone visą Penkiasdešimt Aštuntąjį, o ne konvojų; tiktai nesuprantama, kaip jis pats išsigelbėjo). Čia kankino Kuznecovą, kad atėjęs pranešimas jį paleisti laisvėn, bei dabar atšauktas. Ir vėl pylėsi raginimai: dirbti! dirbti! kodėl Tėvynė turi jus išlaikyti? neidami darban jūs darote didžiulę žalą valstybei! (Tai turėjo persmelkti širdis, pasmerktas amžinai katorgai.) Stovi ištisi ešelonai anglių, nėra kam iškrauti! (Tegu pastovi! – juokėsi zekai. – Greičiau nusileisit! Tačiau net ir jiems netoptelėjo mintis, kad paauksuoti antpečiai galėtų patys iškrauti, jeigu jau taip dėl to jiems širdis sopa.)

Nesnaudė ir technikos skyrius. Ūkio kieme rado du kilnojamojo kino aparatus. Jų stiprintuvai ir buvo panaudoti garsiakalbiams, žinoma, ne tokio galingumo. O maitino stiprintuvus įslaptinta hidroelektrinė. (Tas faktas, kad sukilėliai turi elektros srovę ir radiją, labai stebino ir jaudino šeimininkus. Jie būgštavo, kad maištininkai nesusimontuotų radijo siųstuvo ir nepradėtų žinias apie savo sukilimą perdavinėti užsieniui. Tokius gandus lageryje irgi kažkas leido.)

Radosi lageryje savų diktorių (žinoma Slava Jarimovskaja). Buvo skelbiamos radijo žinios, radijo laikraštis (be to, buvo ir sieninis dienraštis su karikatūromis). Laidoje „Krokodilo ašaros" buvo išjuokiama, kaip sargybiniai sielojasi dėl moters, kurią patys buvo sumušę. Buvo laidų ir konvojui. Be to, naktimis zekai prisiartindavo prie sargybos bokštelių ir šaukdavo kareiviams per ruporus.

Tačiau nepakako galingumo transliuoti laidas tiems vieninteliams prijaučiantiesiems, kurių galėjo čia Kengire būti, – gyvenvietės laisviesiems, dažnai irgi tremtiniams. O kaip tik juos, jau ne per radiją, o kažkokiais kitokiais būdais, zekams neprieinamais, gyvenvietės valdžia mulkino gandais, esą lageryje visus šokina kraugeriai banditai ir gašlios prostitutės (toks variantas turėjo pasisekimą tarp gyvenvietės moterų[1]); esą čia kankina nekaltus ir gyvus krosnyse sudegina (tik neaišku, kodėl vadovybė neįsikiša!..).

Kaip galėjo jiems riktelėti per sienas, per kilometrą, du, tris: „Brolyčiai! Mes norime tiktai teisingumo! Mus žudė nekaltai, mus laikė blogiau nei šunis! Štai mūsų reikalavimai..."

Technikos skyriaus mintis, neturėdama galimybių pralenkti šiuolaikinio mokslo, atsigręžė, priešingai, į praėjusių šimtmečių mokslą. Iš papirosinio popieriaus (ūkio kieme ko tiktai nebuvo, mes apie jį rašėm[2], daug metų Džezkazgano karininkams jis atstojo ir sostinės ateljė, ir visas buities reikmenų dirbtuves) buvo suklijuotas – kaip brolių Mongolfjė – didžiulis oro balionas. Prie jo buvo pririštas proklamacijų pakas, o po juo parištas indas su rusenančiomis žarijomis, duodantis šilto oro srovę į vidinį baliono kupolą, kiaurą iš apačios. Didžiausiam suplūdusios kalinių minios pasitenkinimui (jeigu jau kaliniai džiaugiasi, tai kaip vaikai), tas neregėtas orlaivis pakilo ir nuskrido. Bet deja! – vėjas pūtė greičiau negu orlaivis kilo, lekiant per tvorą indas su žarijomis užsikabino už spygliuotos vielos, balionas, netekęs karštos srovės, ėmė pliukšti ir sudegė kartu su proklamacijomis.

Po šitos nesėkmės pamėgino į balionus pūsti dūmus. Balionai pavėjui neblogai skrido, rodydami gyvenvietei užrašus didelėm raidėm:

– Neleiskite mušti moterų ir senių!

– Mes reikalaujame, kad atvažiuotų CK Prezidiumo narys!

Sargybiniai ėmė į tuos balionus šaudyti.

---

[1] Kai jau buvo viskas baigta ir moterų koloną nuvarė per gyvenvietę į darbą, sustojo palei kelią ištekėjusios rusės ir apšaukė jas: „Prostitutės! Šliundros! Užsimanėt...?" – ir dar gražiau. Kitą dieną pasikartojo tas pat, bet zekės išėjo iš zonos pasiėmusios akmenis ir dabar užgauliotojas apsvaidė. Konvojus juokėsi.

[2] Trečioji dalis, dvidešimt antras skyrius.

Tada atėjo į technikos skyrių zekai čečėnai ir pasisiūlė padaryti aitvarus (jie tikri aitvarų meistrai). Tuos aitvarus įniko sėkmingai klijuoti ir leisti toli virš gyvenvietės. Aitvaro korpusas turėjo smūginį įtaisą. Atsidūręs patogioje padėtyje, aitvaras paberdavo čia pririštą proklamacijų paką. Leidėjai sėdėjo ant barako stogo ir žiūrėjo, kas bus toliau. Jeigu proklamacijos krito netoli lagerio, jų surinkti kulniuodavo pėsti prižiūrėtojai, jeigu toli – dumdavo motociklininkai ir raiteliai. Žūtbūt stengėsi neleisti laisviems piliečiams perskaityti nepriklausomos tiesos. (Proklamacijos baigdavosi prašymu, kad kiekvienas ją radęs kengirietis pristatytų į CK.)

Į aitvarus irgi šaudė, bet jie nebuvo tokie opūs kaip balionai. Veikiai priešininkas sumojo, kad jam pigiau, užuot gainiojus prižiūrėtojus, paleisti priešpriešinius aitvarus, gaudyti ir supainioti.

Aitvarų karas XX amžiaus antrojoje pusėje! – ir vis prieš tiesos žodį...

(Galbūt skaitytojui, siejant Kengiro įvykius su laiku, bus ne pro šalį prisiminti, kas dėjosi Kengiro maišto dienomis laisvėje? Ženevos konferencija tarėsi dėl Indokinijos. Buvo įteikta Stalino taikos premija Pjerui Kotu. Kitas pažangus prancūzų rašytojas Sartras atvažiavo į Maskvą norėdamas įsijungti į mūsų pažangų gyvenimą. Iškilmingai ir pompastiškai buvo atšvęstas Ukrainos ir Rusijos susijungimo 300 metų jubiliejus[1]. Gegužės 31 dieną vyko svarbus paradas Raudonojoje aikštėje. USSR ir RSFSR apdovanotos Lenino ordinais. Birželio šeštąją Maskvoje atidengtas paminklas Jurijui Dolgorukiui. Nuo birželio aštuntosios vyko profsąjungų suvažiavimas (bet apie Kengirą ten visai nebuvo užsiminta). Dešimtąją išleista paskola. Dvidešimtąją buvo Oro laivyno diena ir gražus paradas Tušine. Tie 1954 metų mėnesiai dar pasižymėjo smarkiu puolimu, kaip sakoma, literatūros *fronte*: Surkovas, Kočetovas ir Jermilovas paskelbė labai griežtus smerkiančius straipsnius. Kočetovas net paklausė: *kokie dabar laikai?* Ir niekas jam neatsakė: *lagerių sukilimų laikai!* Daug tada

[1] Kengiro ukrainiečiai paskelbė tą dieną gedulo diena.

iškoneveikta *neteisingų* pjesių ir knygų. O Gvatemaloje deramą atkirtį gavo imperialistinės Jungtinės Amerikos Valstijos.)

Gyvenvietėje buvo tremtinių čečėnų, bet vargu ar *tuos* aitvarus klijavo jie. Čečėnams neprikiši, kad jie kada nors būtų tarnavę priespaudai. Kengiro maišto prasmę jie puikiai suvokė ir kartą atvežė prie zonos mašiną duonos. Žinoma, kariuomenė juos ginė šalin.

(Še tau ir čečėnai. Aplinkiniams jie nesugyvenami – turiu galvoje Kazachstaną, – storžieviai, akiplėšos, rusų atvirai neapkenčia. Bet vos tik kengiriečiai parodė savarankiškumą, drąsą – ir čečėnų prielankumą pelnė iš karto! Kai mums atrodo, kad esam per mažai gerbiami, – reikia pasitikrinti, ar taip mes gyvenam.)

Tuo laiku technikos skyrius gamino ir liūdnai išgarsėjusį „slaptą" ginklą. Ogi štai kas: aliumininiai kampainiai karvių girdyklėms, užsilikę iš ankstesnės gamybos, buvo užpildomi degtukų siera su kalcio karbido priemaiša (visas dėžes su degtukais sukrovė už durų „100 000 voltų įtampa"). Sierą uždegus ir kampainį sviedus jis šnypšdamas sprogdavo.

Bet ne tiems nelabiems aštrialiežuviams ir ne lauko štabui pirtelėje buvo lemta parinkti smūgio laiką, vietą ir pobūdį. Kartą, praėjus kokioms dviem savaitėm nuo maišto pradžios, vieną tamsią, niekuo neapšviestą naktį, nuaidėjo duslūs smūgiai į lagerio sieną daugelyje vietų. Tačiau šiuosyk ją trupino ne bėgliai ir ne maištininkai – sieną griovė pati konvojaus kariuomenė! Lageryje kilo sąmyšis, visi pašėlo puldinėti su ietimis ir kardais, negalėjo suprasti, kas darosi, laukė atakos. Bet kariuomenė neatakavo.

Paryčiui išaiškėjo, kad įvairiose zonos vietose, išskyrus užbarikaduotus vartus, priešininkas iš anos pusės išmušė kokią dešimt spragų. Už tų spragų, kad zekai dabar nesiūbtelėtų pro jas, išsidėstė postai su kulkosvaidžiais[1]. Žinoma, buvo rengiamasi pro spragas pulti, ir lagerio skruzdėlyne užvirė darbas – atremti puolimą. Sukilėlių štabas nutarė: išardyti vidaus sienas, išardyti plaušaplyčių priesta-

[1] Kalbama, jog tų spragų patirtį jie perėmė iš Norilsko: ten irgi jas išlaužė, kad pro jas išviliotų susvyravusius, pro jas užsiundytų urkomis ir įvestų kariuomenę tarytum tvarkai palaikyti.

tus ir įtaisyti savo antrą apsukinę sieną, ypač sutvirtintą plaušaplyčių krūvomis priešais spragas – apsiginti nuo kulkosvaidžių.

Taip viskas apsivertė aukštyn kojom – konvojus griovė zoną, o lagerininkai ją atstatinėjo, ir vagys gryna sąžine darė tą patį, nelaužydami savo įstatymo.

Dabar prireikė papildomų apsaugos postų priešais spragas; paskirti kiekvienam būriui tą spragą, kur jis griežtai privalo bėgti nakčia nuskambėjus aliarmo signalui ir stoti į gynybą. Buvo sutarta, kad aliarmo signalai bus dūžiai į vagono buferį ir tie patys vingrūs švilpesiai.

Zekai ne juokais ketino su ietimis stoti prieš kulkosvaidžius. Kas ir neketino – papurkštavęs apsiprato.

Bloga į dugną grimzti, o kai nugrimsi – kur dingsi.

Ir kartą buvo dieninė ataka. Į vieną spragą priešais Steplago valdybos balkoną, kuriame spietėsi pareigūnai plačiais rikiuotės antpečiais ir siaurais prokurorų antpečiais, laikydami kino kameras ir fotoaparatus, – buvo pasiųsti automatininkai. Jie neskubėjo. Jie tik tiek prisiartino prie spragos, kad zekai duotų aliarmo signalą, subėgtų čionai priskirtieji būriai ir kratydami ietis, nusitvėrę akmenis ir plaušaplytes užimtų barikadą, – o tuomet nuo balkono (išskyrus automatininkus filmavimo lauke) sudūzgė kino kameros ir suspragsėjo fotoaparatai. Ir režimo karininkai, prokurorai ir politrukai, ir kas ten dar buvo, žinoma, visi partijos nariai, plyšo juokais iš to absurdiško vaizdo, kaip laukiniai entuziastingai laksto su ietimis. Sotūs, begėdžiai aukšti pareigūnai nuo balkono tyčiojosi iš alkanų apgautų tos pačios valstybės piliečių, ir jiems buvo labai juokinga[1].

O dar prie spragų prisėlino prižiūrėtojai ir visai kaip laukiniams gyvūnams ar sniego žmogui mėgino užmesti virvės kilpas su kabliais ir parsitempti „liežuvį".

Tačiau didžiausias viltis jie dėjo į perbėgėlius, į susvyravusius. Radijas griaudėjo: atsitokėkit! išlįskit pro spragas už zonos! tose vietose – nešaudom! perbėgėlių – už maištą neteisim!

[1] Juk šitos fotografijos dabar kur nors įklijuotos baudėjų ataskaitose. Galbūt nekils kam nors ranka sunaikinti jas ateities akivaizdoje...

Per lagerio radiją Komisija atsiliepė: kas nori gelbėtis – maukit nors per centrinę vachtą, nelaikom nieko.

Taip ir padarė... pačios Komisijos narys, buvęs majoras Makejevas, priėjęs prie centrinės vachtos tarytum su reikalais. *Tarytum* – ne todėl, kad jį neva sulaikytų ar būtų kuo iššauti į nugarą, – o kad beveik neįmanoma būti išdaviku aliojančių draugų akivaizdoje[1]. Tris savaites jis apsimetinėjo – ir tik dabar galėjo duoti valią savo troškimui, kad sukilėliai pralaimėtų, ir savo įniršiui, kam jie veržiasi į tą laisvę, dėl kurios jam, Makejevui, nei šilta, nei šalta. Dabar išpirkdamas kaltę prieš šeimininkus, jis per radiją ragino pasiduoti ir koneveikė visus, kurie kvietė laikytis toliau. Štai frazės iš tos radijo kalbos, jo paties surašytos: „Kažkas nusprendė, kad laisvę galima pasiekti kardais ir ietimis... Nori pakišti po kulkomis tuos, kurie nenusitveria geležėlių... Mums žada peržiūrėti bylas. Generolai kantriai veda su mumis derybas, o Slučenkovas tai laiko jų silpnybe. Komisija – priedanga banditų siautėjimui... Veskite derybas, kaip politiniams kaliniams dera, o ne (!!) stiprinkite beprasmišką gynybą".

Ilgai žiojėjo spragos – ilgiau, negu tvėrė vientisa siena maišto metu. Ir per visas tas savaites už zonos išbėgo gal tik dvylika žmonių.

Kodėl? Negi tikėjo laimėsią? Ne. Negi neslėgė laukianti bausmė? Slėgė. Negi žmonėms nerūpėjo išsigelbėti dėl savo šeimų? Rūpėjo! Ir kankinosi, ir tokią išeitį slapčiomis apgalvojo gal tūkstančiai. O buvusius mažamečius ir visai teisėtai šaukė. Bet tame žemės lopinėlyje visuomeninė temperatūra buvo taip pakilusi, kad sielos buvo jei ne į naują lydinį persilydžiusios, tai lydant išgrynintos, ir pernelyg niekingi dėsniai, pagal kuriuos „gyvenimas duotas vieną kartą" ir būtis apsprendžia sąmonę, ir kiekvienas savo kailį gelbsti, – tuo trumpu laiku tame siaurame plotelyje neveikė. Egzistencijos ir proto dėsniai liepė žmonėms pasiduoti drauge arba bėgti skyrium, o jie nepasidavė ir nebėgo! Jie pakilo į tą dvasinę pakopą, nuo kurios budeliams sakoma:

[1] Dar ir po dešimties metų tai tokia gėda, kad savo memuaruose, tikriausiai ir rašytuose norint pasiteisinti, jis sakosi atsitiktinai išlindęs už vachtos, o ten jį apspitę ir surišę rankas...

– Prasmekit jūs skradžiai! Ėskit! Graužkit!

Ir operacija, taip gerai sumanyta, kad kaliniai išsilakstytų pro spragas kaip žiurkės ir liktų tik patys atkakliausi, kuriuos reikėtų sutriuškinti, – operacija sužlugo todėl, ją sumanė parsidavėliai.

Ir sukilėlių sienlaikraštyje šalia piešinio – moteris rodo vaikui stikliniu gaubtu apvožtus antrankius: „va tokiais surakinę laikė tavo tėvą" – atsirado karikatūra: „Paskutinis perbėgėlis" (juodas katinas, smunkantis pro spragą).

Tačiau karikatūrose visada juokai, o žmonėms zonoje menki juokai. Slinko antra, trečia, ketvirta, penkta savaitė... Tai, kas pagal Gulago įstatymus negalėjo išsilaikyti nė valandos, gyvavo ir truko neregėtai ilgai, net kankinamai ilgai – pusę gegužės ir dar kone visą birželį. Iš pradžių žmonės buvo apsvaigę nuo pergalės, laisvės, susitikimų ir idėjų, paskui tikėjo gandais, kad sukilęs Rudnikas, galbūt juo paseks Čiurbaj Nura, Spaskas, visas Steplagas! toliau, žiūrėk, ir Karaganda! toliau visas Archipelagas pratrūks ir pabirs į visas keturias puses! Tačiau Rudnikas, susidėjęs rankas už nugaros ir panarinęs galvą, vis taip pat vaikščiojo vienuolikai valandų užsikrėsti silikoze ir nesuko galvos nei dėl Kengiro, nei dėl savęs.

Niekas Kengiro salos neparėmė. Jau neįmanoma buvo patraukti ir į dykumą: plūdo kariuomenė, gyveno ji stepėje, palapinėse. Visas lageris iš lauko buvo apjuostas dar dviguba spygliuota viela. Buvo vienintelis šviesus taškelis: atvažiuos ponas (laukė Malenkovo) ir nuspręs. Atvažiuos geradarys ir aiktelės, ir rankomis skėstelės: kaipgi jie čia gyveno? kaipgi jūs juos laikėt? teisti žudikus! sušaudyti Čečevą ir Beliajevą! degraduoti kitus... Bet pernelyg mažas tas taškelis ir pernelyg šviesus.

Nebuvo ko laukti malonės. Reikėjo užbaigti paskutines laisvas dieneles ir pasiduoti Steplago MVD valiai.

Visuomet atsiranda tokių, kurie neišlaiko įtampos. Kažkas viduje jau buvo palaužtas ir tik kankinosi, kad neišvengiamas numalšinimas taip ilgai atidėliojamas. O kažkas patyliukais mėklino, kad jis niekur neįsivėlęs, jeigu bus atsargus ir toliau, tai ir neįsivels. O kažkas buvo

jaunavedys (ir net sutuoktas tikromis jungtuvių apeigomis, juk vakarų ukrainietė irgi kitaip netekės, o Gulagas čia buvo parūpinęs visų tikėjimų dvasininkų). Jaunavedžiams kartėlis ir malonumas maišėsi tokiais deriniais, kokių niekad nepatiria žmonės lėtai slenkančiame gyvenime. Kiekvieną dieną jie laikė paskutine, ir tai, kad vis dar neužgriūva bausmė, kiekvieną rytą jiems buvo Dievo dovana.

O tikintieji – meldėsi ir, atidavę Dievo valiai Kengiro maišto baigtį, kaip visada buvo patys ramiausi žmonės. Didžiojoje valgykloje pagal grafiką buvo atnašaujamos visų tikėjimų pamaldos. Jehovininkai laikėsi savo taisyklių ir atsisakė imti į rankas ginklą, daryti sutvirtinimus, stovėti sargyboje. Jie ilgai sėdėdavo panarinę galvas ir tylėdavo. (Juos privertė plauti indus.) Vaikščiojo po lagerį kažkoks pranašas, nuoširdus ar apsimetėlis, braižė kryžius ant vagonėlių ir skelbė pasaulio pabaigą. Jam pasitarnavo smarkus atšalimas, koks Kazachstane užeina net vasarą. Jo suburtos senutės, neturinčios šiltų drabužių, sėdėjo ant šaltos žemės, drebėjo ir tiesė rankas į dangų. Į ką gi daugiau...

O kažkas žinojo, kad įsipainiojęs jau galutinai ir beliko gyventi tol, kol įžengs kariuomenė. O kol kas reikia galvoti ir daryti taip, kad kuo ilgiau išsilaikytų. Ir tie žmonės nebuvo patys nelaimingiausi. (Patys nelaimingiausi buvo tie, kurie nebuvo įsipainioję ir laukė nesulaukė pabaigos.)

Bet kai visi tie žmonės sueidavo į susirinkimus, kad nuspręstų, pasiduoti ar laikytis, jie vėl patekdavo į tą visuomeninės temperatūros lauką, kur asmeninės nuomonės susilydydavo, nebegaliodavo net jiems patiems. Arba jie bijodavo pajuokos labiau negu mirties.

– Draugai! – tvirtai pareikšdavo išnašus Kuznecovas, tarytum žinotų daug paslapčių ir jos visos būtų kalinių *naudai*. – Mes galime gintis *atsišaudydami*, ir penkiasdešimt procentų visų nukentėjusių bus priešininkai!

Ir dar jis kalbėdavo:

– Net mūsų žūtis nebus beprasmė!

(Dėl to jis buvo visiškai teisus. Ir jį veikė ta bendra temperatūra.)

Ir kai balsavo – ar laikytis? – dauguma balsavo *už*.

Tada Slučenkovas reikšmingai grasino:

– Žiūrėkit man! Su tais, kurie lieka mūsų gretose ir įsigeis pasiduoti, mes susidorosim, nespės jie nė mirktelėti!

Kartą išorinis radijas paskelbė „įsakymą Gulagui": už atsisakymą dirbti, už sabotažą, už... už... už... Steplago Kengiro skyrių išformuoti ir visus išsiųsti į Magadaną. (Gulagui aiškiai nepakako vietos planetoje. O tie, kurie jau ir taip pasiųsti į Magadaną, – už ką jie?) Paskutinis terminas eit į darbą...

Bet praėjo ir tas paskutinis terminas, o viskas liko kaip buvę.

Viskas liko kaip buvę, ir visas to neįmanomo, neregėto, tuštumoje pakibusio aštuonių tūkstančių žmonių gyvenimo fantastiškumas, visas iliuziškumas tik dar labiau stulbino, nes lagerio gyvenimas ėjo savo ruožtu: valgis triskart per dieną; pirtis laiku; skalbykla; baltinių keitimas; kirpykla; siuvykla ir batų taisykla. Net taikos teismai susivaidijusiems. Ir net... paleidimas į laisvę!

Taip. Išorinis radijas kartais šaukdavo paleidžiamuosius: tai būdavo arba vienos tautybės užsieniečiai, kurių šalis buvo nusipelniusi surinkti saviškius į daiktą, arba kam baigėsi (ar tarytum baigėsi?..) bausmės laikas. Galbūt šitaip Valdyba ir ėmė „liežuvius" – be prižiūrėtojo virvės su kabliukais? Komisija patikrinti negalėjo ir paleisdavo visus.

Kodėl buvo vilkinamas laikas? Ko šeimininkai galėjo tikėtis? Kad išsibaigs produktai? Bet jie žinojo, kad ištemps ilgai. Paisė gyvenvietės nuomonės? Jiems nepriderėjo. Svarstė numalšinimo planą? Galėjo greičiau. (Beje, vėliau buvo sužinota, kad per tą laiką jie išsikvietė nuo Kuibyševo „ypatingosios paskirties", tai yra baudėjų, pulką. Juk ne kiekvienas pajėgia.) Derino numalšinimo reikalus *aukščiau*? Ir kaip aukštai? Mums neįmanoma sužinoti, kokia instancija priėmė šį nutarimą ir kada.

Keletą kartų netikėtai buvo atsivėrę ūkio kiemo lauko vartai – gal norėta patikrinti gynėjų parengtį? Budintis piketas paskelbė aliarmą, ir būriai siūbtelėjo priešpriešiais. Tačiau niekas į zoną nesiveržė.

Visą lagerio gynėjų žvalgybą sudarė patruliai ant barakų stogų. Ir tik tai, ką buvo įmanoma pamatyti nuo stogų per tvorą, leido daryti kokias nors prielaidas.

Birželio vidury gyvenvietėje atsirado daug traktorių. Jie dirbo ar ką nors pervežinėjo palei zoną. Jie ėmė dirbti net naktimis. Neaišku buvo, ką tas naktinis traktorių darbas reiškia. Dėl viso pikto pradėta kasti daugiau duobių priešais spragas (beje, U-2 visas jas nufotografavo arba nusibraižė).

Tas nelemtas burzgimas užgulė dar didesne nežinia.

Ir staiga – per nosį gavo skeptikai! per nosį gavo silpnadvasiai! per nosį gavo visi, kurie kalbėjo, girdi, pasigailėjimo nėra ko laukti ir nėra ko prašyti. Tiktai ortodoksai galėjo triumfuoti. Birželio 22 dieną išorinis radijas paskelbė: katorgininkų reikalavimai patenkinami! Į Kengirą važiuoja CK Prezidiumo narys!

Šviesus taškelis pavirto šviesia saule, šviesiu dangumi! Vadinasi, galima pasiekti! Vadinasi, esama teisingumo mūsų šalyje! Dėl kažko mums bus nusileista, dėl kažko mes turėsim nusileisti. Galų gale ir su numeriais galima pavaikščioti, ir langų grotos mums nekliudo, juk mes pro langus nelaipiojam. Ar vėl apgaudinėja? Bet juk nereikalauja, kad mes *prieš* tai pradėtume vaikščioti į darbą!

Kaip lazdelės prisilytėjimas iškrauna elektroskopą ir lengvai nukrinta jo traukiami lapeliai, taip išorinio radijo skelbimas atleido slogią pastarosios savaitės įtampą.

Ir net atkarūs traktoriai, paburzgę birželio 24 dieną iš vakaro, nutilo.

Ramus buvo keturiasdešimtosios maišto nakties miegas. Turbūt rytoj *jis* ir atvažiuos, gal jau atvažiavo...[1] Tos trumpos birželio naktys, kai nespėji išsimiegoti, kai rytui brėkštant toks kietas miegas. Kaip prieš trylika metų.

Birželio 25-ąją, penktadienį, vos auštant padangę nušvietė raketos iš parašiutų, paleido raketas ir sargybos bokšteliai – ir stebėtojai ant

[1] O gal ir tikrai atvažiavo? Galbūt *jisai* ir patvarkė?..

barakų stogų nespėję prasižioti buvo pakirsti snaiperių kulkų. Ėmė šaudyti patrankos! Lėktuvai skutamuoju skridimu sudrebino lagerio padangę, įvarydami siaubą. Išliaupsintieji tankai T-34, traktorių riaumojimo priedangoje įsitvirtinę išeities pozicijose, iš visų pusių dabar pajudėjo spragų link. (Vis dėlto vienas nugarmėjo į duobę.) Vieni tankai paskui save ant ožių vilko spygliuotų vielų ritiniuss, kad iškart galėtų pertverti zoną. Įkandin kitų bėgo šalmuoti smogikai su automatais. (Ir automatininkai, ir tankistai prieš tai buvo gavę degtinės. Kad ir kokie tie *specdaliniai* būtų, vis dėlto traiškyti beginklius miegančius žmones apgirtusiems lengviau.) Su puolančiomis voromis ėjo radistai, nešini racijomis. Generolai užkopė į šaulių bokštelius ir iš ten dieninėje raketų šviesoje (o vieną bokštelį zekai savo kampainiais padegė, jis liepsnojo) įsakinėjo: „Imkit tokį ir tokį baraką!.. Kuznecovas ten ir ten!..“ Jie nesislėpė kaip paprastai stebėjimo punkte, nes jiems kulkos negrėsė[1].

Iš tolo, nuo statybinių konstrukcijų, susidorojimą stebėjo laisvieji.

Atsibudo lageris – paklaikęs. Vieni nesijudino iš barakų, gulėsi ant grindų, vildamiesi šitaip išsisaugoti ir nematydami prasmės priešintis. Kiti juos bakino eiti priešintis. Treti bėgo laukan, po kulkų kruša, į kautynes arba tiesiog ieškodami greitos mirties.

Virė trečiasis lagpunktas – tas, kuris buvo ir pradėjęs (jį sudarė gavusieji dvidešimtpenkinę, didelę persvarą čia turėjo banderininkai). Jie... svaidė akmenis į automatininkus ir prižiūrėtojus, turbūt ir sieros kampainius į tankus... Apie grūstą stiklą niekas ir neprisiminė. Kažkuris barakas, šaukdamas „valio“, du sykius ėjo į kontrataką...

Tankai traiškė visus, pasitaikiusius kelyje (kijevietei Alai Presman vikšrai pervažiavo pilvą). Tankai šliaužė ant barakų prieangių, traiškė ten (estes Ingridą Kivi ir Machlapą)[2]. Tankai trynėsi į barakų

---

[1] Jie tik pasislėpė nuo istorijos. Kas buvo tie uolūs karvedžiai? Kodėl šalis nesaliutavo jų šauniosios Kengiro pergalės šlovei? Vargais negalais mes atkapstom dabar tuos vardus, ne pačių aukščiausių, bet ir ne pačių žemiausių: Steplago operatyvinio čekistų skyriaus viršininkas pulkininkas Riazanovas; Steplago politinio skyriaus viršininkas Oliuškinas... Padėkite! Ateikite į talką!

[2] Viename tanke sėdėjo girta Nagibina, lagerio gydytoja. Ne suteikti pagalbos, o – pažiopsoti, įdomu.

sienas ir traiškė tuos, kurie ten korėsi gelbėdamiesi nuo vikšrų. Semionas Rakas su savo mergina apsikabinę puolė po tankais, ir buvo viskas baigta. Tankai spaudėsi po lentinėm barakų sienom ir net šaudė į barakų vidų tuščiais patrankų šoviniais. Faina Epštein prisimena: tartum sapne šlumštelėjo barako kampas ir įstrižai per jį, per gyvus kūnus, pervažiavo tankas; moterys šokosi, puldinėjo; paskui tanką važiavo sunkvežimis, ir pusnuoges moteris ten sumetė.

Patrankų šoviniai buvo tušti, bet automatai ir šautuvų durtuvai – koviniai. Moterys savo kūnais užstojo vyrus, kad juos išsaugotų, – badė ir moteris! Operas Beliajevas tą rytą savo rankomis nudėjo kokius dvidešimt žmonių. Po kautynių kaliniai matė, kaip jis spraudė negyvėliams į rankas peilius, o fotografas nušautus *banditus* fotografavo. Peršautu plaučiu mirė Komisijos narė Suprun, jau močiutė. Kai kurie kaliniai slėpėsi išvietėse, juos varpė papliūpomis tenai[1].

Kuznecovą suėmė pirtyje, jo Komisjos punkte, paklupdė. Slučenkovą išsuktomis rankomis išmesdavo aukštyn ir paleisdavo žemėn (blatnųjų metodas).

Paskui šaudyti liovėsi. Rėkė: „Išeikit iš barakų, nešaudysim!" Ir tikrai, tik mušė šautuvų buožėmis.

Paėmę kiekvieną grupę belaisvių, ją vedė į stepę pro spragas, pro Kengiro konvojaus kareivių išorinę grandinę, kratė ir guldė kniūbsčius, virš galvos iškeltomis rankomis. Tarp tokių ant žemės nukryžiuotųjų vaikščiojo MVD lakūnai su prižiūrėtojais ir atrinkinėjo atpažindami, ką anksčiau buvo gerai matę iš viršaus ar iš sargybos bokštelių.

(Per tuos rūpesčius niekam nebuvo kada atsiversti tos dienos „Pravdą". O ji buvo teminė – skirta mūsų Tėvynės dienai: metalurgų pasiekimai, plačiau mechanizuoti derliaus valymo darbai. Istorikui lengva bus apžvelgti mūsų Tėvynę, kokia ji buvo *tą dieną*.)

Smalsūs karininkai dabar galėjo apžiūrėti ūkio kiemo paslaptis: iš kur buvo gaunama elektros srovė ir koks buvo „slaptasis ginklas".

---

[1] Ei, Žano Polio Sartro „Karo nusikaltimų tribunole"! Ei, filosofai! Šitokia medžiaga! Kodėl gi neposėdžiaujate?

Generolai nugalėtojai nulipo nuo bokštelių ir nuėjo pusryčiauti. Nieko iš jų nepažindamas drįstu tvirtinti, kad jų apetitas tą birželio rytą buvo puikus ir jie išlenkė po taurelę. Triukšmelis nuo svaigalų nė kiek nesutrikdė ideologinės darnos jų galvoje. O kas buvo širdyje – tas buvo prisukta išorėje.

Nužudytų ir sužeistų buvo: sprendžiant iš pasakojimų – apie šešis šimtus, remiantis Kengiro skyriaus gamybos ir planavimo skyriaus duomenimis, su kuriais mano draugai po kelių mėnesių susipažino, – per *septynis šimtus*[1]. Sužeistųjų prigrūdo lagerio ligoninę ir pradėjo juos vežti į miesto ligoninę. (Laisviesiems aiškino, girdi, kariuomenė šaudžiusi tik tuščiais šoviniais, o žudę kits kitą kaliniai patys.)

Iškasti kapų duobes magėjo priversti pačius kalinius, kurie išliko gyvi, bet, norėdama geriau išlaikyti tarnybinę paslaptį, tai padarė kariuomenė: tris šimtus žmonių užkasė zonos kampe, kitus kažkur stepėje.

Visą birželio 25-osios dieną kaliniai išgulėjo kniūbsti stepėje kepinami saulės (visas tas dienas spigino beprotiški karščiai), o lageryje viskas buvo iš panagių iškratyta, sulaužyta, išvartyta. Paskui į aikštę atvežė vandens ir duonos. Karininkai turėjo sudarytus sąrašus. Šaukė pavardėmis, dėjo paukščiuką, atseit – gyvas, dalijo duonos davinį ir čia pat pagal sąrašus skirstė žmones.

Komisijos nariai ir kiti įtariamieji buvo pasodinti į lagerio kalėjimą, neberodomą ekskursijoms. Daugiau kaip tūkstantį žmonių atrinko išsiųsti – ką į uždarus kalėjimus, ką į Kolymą. (Kaip visuomet tie sąrašai buvo sudaryti pusiau aklai: daug čia atsidūrė ir niekuo dėtų.)

Tesuteikia sutramdymo vaizdas ramybę sieloms tų, kuriuos nemaloniai paveikė paskutiniai skyriai. Atstok, piktoji dvasia! – rinktis į „saugojimo kameras" niekam neteks, ir atpildo baudėjai negaus niekada.

Birželio 26-ąją visą dieną vertė ardyti barikadas ir lopyti spragas.

Birželio 27-ąją išvedė į darbą. Šit kada sulaukė geležinkelio ešelonai darbo rankų.

---

[1] 1905 m. sausio 9 d. buvo nužudyta apie 100 žmonių. 1912 m., per garsiuosius sušaudymus Lenos kasyklose, sukrėtusius visą Rusiją, nužudyta buvo 270, sužeista – 250.

Tankai, malšinusieji Kengirą, automatiškai nušliaužė į Rudniką ir ten pasisukiojo zekams prieš akis. Kad ateitų į protą...

Vadovų teismas buvo 1955 metų rudenį, suprantama, uždaras, ir mes apie jį nieko dorai nežinom... Kalbama, jog Kuznecovas laikėsi tvirtai, įrodinėjo, esą jis elgęsis nepriekaištingai, geriau nebuvę įmanoma. Nuosprendžiai mums nežinomi. Tikriausiai Slučenkovas, Michailas Kelleris ir Knopmus buvo sušaudyti. Tai yra tikrai būtų sušaudę, bet gal 1955 metais bausmės sušvelnėjo?

O Kengire gyvenimas įėjo į įprastas darbo vėžes. Nepamiršo iš buvusių maištininkų sudaryti *spartuolių* brigadų. Suklestėjo ūkiskaita. Veikė krautuvėlės, buvo rodomas kino šlamštas. Prižiūrėtojai ir karininkai vėl patraukė į ūkio kiemą – kokios nors naudos namams: spiningo, dėžutės, pataisyti moteriško rankinuko užrakto. Maištingieji batsiuviai ir siuvėjai (lietuviai ir vakarų ukrainiečiai) siuvo jiems lengvus prigludusius batus, apsiuvo ir jų žmonas. Kaip ir pirma, liepdavo zekams sodrinimo fabrike nuo kabelio numauti švino sluoksnį ir nešti į lagerį, o čia jį perlydydavo į šratus – draugams karininkams, saigų medžioklei.

Archipelagą apėmęs sąmyšis dabar atsiliepė ir Kengirui: čia nebedėjo langų grotų ir barakų neberakino. Ėmė sąlygiškai paleidinėti pirma laiko atbuvus „du trečdalius" bausmės ir net – neregėtas dalykas – „aktuoti" Penkiasdešimt Aštuntąjį: surašę aktą mirštgyvius paleisdavo į laisvę.

Ant kapų želia ypač tanki vešli žolė.

O 1956 metais ir pati ta zona buvo likviduota. Tuomet čionykščiai gyventojai neišvykusius tremtinius vis dėlto išklausinėjo, kur *tie* palaidoti, ir atnešdavo stepių tulpių.

Nė vienas *maištas* nesibaigia laime.
Kai laimi jis – jo vardas keičiasi savaime.
Robertas Bernsas

Kai eisite Maskvoje pro paminklą Dolgorukiui, visada prisiminkite: jis atidengtas Kengiro maišto dienomis – vadinasi, yra tartum paminklas Kengirui.

ŠEŠTOJI DALIS

TREMTIS

Ir kaulai dėl tėvynės rauda.

Rusų patarlė

Pirmas skyrius

PIRMŲJŲ LAISVĖS METŲ TREMTIS

Tremtį žmonija tikriausiai sugalvojo pirmiau negu kalėjimą. Juk išvarymas iš genties jau buvo tremtis. Anksti suvokta, kaip sunku žmogui gyventi išplėštam iš įprastinės aplinkos ir vietos. Viskas ne tai, viskas ne taip ir krinta iš rankų, viskas laikina, netikra, net jeigu aplinkui žaluma, o ne amžinasis įšalas.

Ir Rusijos imperija su tremtimi nesusivėlino: įstatymiškai ji patvirtinta Soboro Teisyno 1648 metais, Aleksejaus Michailovičiaus valdymo laikais. Bet ir seniau, XVI amžiaus pabaigoje, buvo tremiama be jokio Soboro: į nemalonę patekę kargopoliečiai; paskui Ugličiaus žmonės, caraičio Dimitrijaus nužudymo liudytojai. Erdvės užteko – Sibiras jau buvo mūsų. Iki 1645 metų susidarė maždaug pusantro tūkstančio tremtinių. O Petras trėmė šimtų šimtus. Jau esame kalbėję, kad Jelizaveta mirties bausmę pakeitė amžina tremtimi į Sibirą. Bet greitai to buvo atsisakyta ir tremtimi imta laikyti ne tik laisvas gyvenvietes, bet ir katorgą, priverčiamuosius darbus, – tai jau ne tremtis. 1822 metų Aleksandro paskelbtas tremtinių statutas šitai įtvirtino. Todėl, matyt, į XIX amžiaus tremčių skaičių bus įtraukta ir katorga. XIX amžiaus pradžioje kone kasmet buvo tremiama nuo dviejų iki šešių tūkstančių žmonių. Nuo 1820 metų imta tremti dar ir valkatas (mūsiškai veltėdžius), ir šitaip kai kuriais metais būdavo ištremiama iki dešimties tūkstančių. 1863 metais pasirinkta ir pritaikyta tremčiai nuo žemyno atsiskyrusi negyvenama Sachalino sala, galimybių dar padaugėjo. Iš viso XIX amžiuje ištremta pusė milijono žmonių, į amžiaus pabaigą vienu metu būta 300 tūkstančių tremtinių[1].

[1] Šie duomenys paimti iš žinomos Semionovo-Tian Šanskio knygos „Rusija" XVI tomo („Vakarų Sibiras"). Ne tik pats garsusis geografas, bet ir jo broliai buvo atkaklūs, atsidavę liberalai, jie daug nuveikė aiškinant idėjas mūsų šalyje. Per revoliuciją visa jų šeima buvo sunaikinta, vienas brolis sušaudytas jaukiame jų dvare prie Ranovos upės, pats dvaras sudegintas, iškirstas didelis sodas, liepų ir tuopų alėjos.

Tremtis Rusijoje taip įsigalėjo todėl, kad mažai buvo kalėjimų, nebuvo tokios praktikos.

Šimtmečio pabaigoje trėmimų tvarka gerokai paįvairėjo. Atsirado ir lengvesnių formų: „ištrėmimas už dviejų gubernijų", net „ištrėmimas į užsienį" (tai nebuvo tokia negailestinga bausmė kaip po Spalio)[1]. Buvo diegiama ir administracinė tremtis, deramai papildanti teisminę tremtį. Tačiau tremties terminai buvo apibrėžiami aiškiais tiksliais skaitmenimis ir netgi tremtis iki gyvos galvos iš tiesų nereiškė tremties iki gyvos galvos. Čechovas „Sachaline" rašo, kad išbuvęs tremtyje dešimt metų (o jeigu „elgėsi visiškai padoriai", – kriterijus neaiškus, Čechovo liudijimu, gana plačiai taikomas, – tai ir išbuvęs šešerius) nubaustasis buvo pervedamas į valstiečių luomą ir galėjo grįžti kur nori, išskyrus savo gimtinę.

Galime pasakyti, kad visiems tada atrodė natūrali, o mus dabar stebina paskutinio carinio šimtmečio tremties ypatybė – individualumas: teisminė ar administracinė tvarka, bet tremtis buvo nustatoma atskirai kiekvienam, niekada – pagal grupinę priklausomybę.

Dešimtmetis po dešimtmečio keitėsi tremties sąlygos, jos sunkumas – ir skirtingos tremtinių kartos paliko mums skirtingų liudijimų. Sunkūs buvo tremties partijų etapai, tačiau ir iš P. Jakubovičiaus, ir iš Levo Tolstojaus žinome, kad politinių tremtinių etapai būdavo pakenčiami. F. Konas priduria, kad politinių tremtinių akivaizdoje etapo konvojus *netgi* su kriminaliniais nusikaltėliais gerai elgėsi, todėl šie politinius tremtinius labai vertino. Daug dešimtmečių sibiriečiai į tremtinius žiūrėjo priešiškai: jiems buvo skiriami blogesni žemės sklypai, duodamas prastesnis ir menkai apmokamas darbas, valstiečiai neleisdavo savo dukterims už jų tekėti. Nerandantys darbo, apskurę, alkani, paženklinti katorgos, jie burdavosi į gaujas, plėšikaudavo – ir tuo dar labiau siutindavo gyventojus. Visai kitaip buvo su politiniais tremtiniais, kurių srautas ypač pagausėjo nuo aštuntojo dešimtmečio. Tas pats F. Konas rašo, kad jakutai politinius tremtinius sutikda-

[1] P. F. Jakubovič, *B mire otveržionnych: Zapisi, byvševo katoržnika.* Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1964.

vo maloniai, patikliai, kaip savo gydytojus, mokytojus ir patarėjus įstatymiškai ginantis nuo valdžios. Šiaip ar taip, politiniai tremtiniai turėjo tokias sąlygas, kad iš jų iškilo daug mokslininkų (jų mokslas tik ir prasidėjo nuo tremties) – kraštotyrininkų, etnografų, lingvistų[1], gamtininkų, taip pat publicistų ir beletristų. Čechovas Sachaline politinių tremtinių nematė ir mums neaprašė[2]. Bet, pavyzdžiui, F. Konas, ištremtas į Irkutską, ėmė dirbti pažangaus laikraščio „Vostočnoje obozrenije" redakcijoje, kur bendradarbiavo narodnikai, narodovolcai ir marksistai (Krasinas). Irkutskas buvo ne paprastas Sibiro miestas, o generalgubernatorijos sostinė, kur pagal Tremtinių statutą politinių kalinių apskritai nebuvo galima leisti, – o jie tarnavo bankuose, komercinėse įmonėse, dėstytojavo, zulindavosi per priėmimus su vietos inteligentija. Omsko laikraštyje „Stepnoj kraj" tremtiniai įkišdavo tokių straipsnių, kurių cenzūra niekur Rusijoje nebūtų praleidusi. Net Zlatousto streiką Omsko tremtiniai rėmė savo laikraščiu. Per tremtinius radikaliu miestu tapo ir Krasnojarskas. O Minusinske prie Martjanovo muziejaus susibūrė tokia garbi ir administracijos nevaržoma tremtinių veikėjų grupė, kad ne tik nekliudoma kūrė visos Rusijos bėgliams prieglaudų tinklą (beje, kaip tada buvo lengva pabėgti, mes jau rašėme), bet ir vadovavo oficialaus Minusinsko „Vitės komiteto"[3] veiklai. Čechovas sušunka, kad kriminalinių nusikaltėlių režimas Sachaline „pačiu niekšiškiausiu būdu paverstas baudžiava", – bet šito nepasakysi apie politinę tremtį Rusijoje nuo senų laikų iki pastarojo meto. XX amžiaus pradžioje administracinė politinė tremtis Rusijoje jau tapo ne bausme, o formaliu, tuščiu, „pasenusiu būdu, įrodžiusiu savo netinkamumą" (Gučkovas). Stolypinas nuo 1906 metų dėjo pastangas visiškai jos atsisakyti.

---

[1] V. Tan-Bogorazas, V. Jochelsonas, L. Šternbergas.

[2] Teisiškai neišpruseęs, tikriau sakant, žmogus, atitinkantis savo laiko dvasią, Čechovas vykdamas į Sachaliną nepasirūpino jokios komandiruotės, jokio tarnybinio dokumento. Ir vis dėlto jam buvo leista tremtinių katorginiukų surašymo dingstimi net susipažinti su kalėjimo dokumentais! (Palyginkite su mūsų padėtimi. Nuvažiuokite tikrinti lagerių lizdo be NKVD siuntimo!) Tik su politiniais tremtiniais susitikti jam nebuvo leista.

[3] Feliks Kon, *Za piat, desiat let*, Sobr. soč., t. 2. *Na poselenii*. Moskva: Izd-vo Vsesojuzn. ob-va politkatoržan i ssylno-poselencev, 1933.

O kokia buvo Radiščevo tremtis? Ust Ilimsko Ostrogo gyvenvietėje jis nusipirko medinį dviejų aukštų namą (beje, už 10 rublių) ir gyveno su savo jaunesniaisiais vaikais ir svaine, atstojusia jam žmoną. Niekas nė nemanė versti jo dirbti, gyveno jis, kaip norėjo, ir galėjo laisvai keliauti po visą Ilimsko apygardą. Kokia buvo Puškino tremtis Michailovskojės kaime, dabar jau daug kas įsivaizduoja apsilankęs tenai su ekskursija. Panašiai ištremti gyveno ir daugelis kitų rašytojų bei veikėjų: Turgenevas – Spaskoje-Lutovinove, Aksakovas – Varvarine (jam pačiam pasirinkus). Su dekabristu Trubeckojum Nerčinsko kalėjime gyveno žmona (gimė sūnus), o kai po kelerių metų jis buvo ištremtas į Irkutską, čia jie turėjo didžiulį namą, savo ekipažą, tarnus, vaikus auklėjo guverneriai prancūzai (tuometinė tėvinė mintis dar nebuvo subrendusi iki „liaudies priešo" ir „viso turto konfiskavimo" sąvokų). O į Novgorodą ištremtam Gercenui, kaip reikalavo jo padėtis gubernijoje, turėdavo raportuoti policmeisteris.

Tokia švelni tremtis buvo taikoma ne tik kilmingiems ir garsiems žmonėms. XX amžiuje ją patyrė ir daugelis revoliucionierių bei frondininkų, ypač bolševikų: jų nebuvo bijoma. Stalinas, jau keturis kartus pabėgęs iš tremties, penktą kartą buvo ištremtas... į pačią Vologdą. Vadimas Podbelskis už aštrius antivyriausybinius straipsnius buvo ištremtas... iš Tambovo į Saratovą.. Koks žiaurumas! Ir, aišku, niekas jo nevarė į prievartinius darbus[1].

Tačiau net ir tokia tremtis, mūsų supratimu, lengvatinė, be pavojaus mirti badu, kartais būdavo sunkiai pakenčiama. Daugelis revoliucionierių prisimena, kaip skausmingai išgyveno perkėlimą iš kalėjimo, kur turėjo duoną, šilumą, pastogę ir laisvo laiko universitetams ir partiniams kivirčams, į tremtį, kur tenka vienam tarp svetimų prasimanyti duonos ir pastogę. O kai tuo rūpintis nereikia, tai, sako jie (F. Konas), dar blogiau: „siaubinga dykinėti... Baisiausia, kad žmonės

[1] Šio revoliucionieriaus, kurio vardu pavadintos daugelio Rusijos miestų pašto gatvės, darbo įgūdžiai, matyt, buvo tokie menki, kad per pirmą šeštadieninę talką įsitaisė nuospaudą ir nuo tos nuospaudos... pasimirė.

pasmerkti nieko neveikti", – ir štai vieni pasineria į mokslą, kiti metasi į pelno vaikymąsi ir komerciją, o kai kas iš nevilties nusigeria.

Bet – kodėl dykinėti? Juk vietos gyventojai tuo nesiskundžia, jie vos valioja vakarop nugarą ištiesti. Tikriau būtų pasakyti, kad čia kaltos pasikeitusios sąlygos, sutrikęs įprastas gyvenimo būdas, pakirstos šaknys, nutrūkę gyvi ryšiai.

Vos dvejus metus tremtyje praleidęs žurnalistas Nikojalus Nadeždinas prarado laisvės skonį ir pavirto uoliu sosto tarnu. Padūkęs smarkuolis Menšikovas, 1727 metais ištremtas į Beriozovą, pastatė ten cerkvę, šnekėdavosi su vietos gyventojais apie pasaulio tuštybę, užsiaugino barzdą, vaikščiojo su palaikiu chalatu ir per dvejus metus numirė. Atrodytų – argi sunku, argi taip jau nepakenčiama buvo Radiščevui gyventi tremtyje nesuvaržytam? – bet kai vėliau Rusijoje ėmė jam grėsti pakartotinė tremtis, iš baimės jis nusižudė. O Puškinas iš Michailovskojės kaimo, iš to žemės rojaus, kur, rodos, tik gyvenk ir Dievui dėkok, 1824 metų spalį rašė Žukovskiui: „Gelbėk mane (t. y. iš tremties. – *A. S.*), verčiau tvirtovėje, verčiau Solovkų vienuolyne uždaryk!" Ir tai ne tuščia frazė, nes jis rašė ir gubernatoriui, prašydamas tremtį pakeisti tvirtove.

Mums, patyrusiems, kas yra Solovkai, dabar tai kelia nuostabą: kokių jausmų pagautas, kokios nevilties ir nežinios prislėgtas poetas panoro mesti Michailovskoję ir prašytis į Solovkų salas?..

Va šitai ir yra niūri tremties – tikro perkėlimo ir įkurdinimo surištomis kojomis – galia, kurią nujautė dar senovės valdovai, kurią patyrė dar Ovidijus

Tuštuma. Sąmyšis. Gyvenimas, nė kiek nepanašus į gyvenimą...

* * *

Tarp priespaudos įrankių, kuriuos visiems laikams turėjo nušluoti ir šviesioji revoliucija, kokioje ketvirtoje vietoje buvo, žinoma, ir tremtis.

Bet revoliucija, vos tik žengusi dar nesustiprėjusiomis kreivomis kojelėmis pirmuosius žingsnius, suvokė: neįmanoma apsieiti

be tremties! Galbūt kokius metus, na, gal trejus, Rusijoje nebuvo tremiama. Bet veikiai prasidėjo, kaip dabar sakoma, deportacijos – nepageidaujamųjų vežimas. Štai liaudies didvyrio, paskui ir maršalo, autentiški žodžiai apie 1921 metus Tambovo gubernijoje: „Buvo nutarta organizuoti p l a t ų banditų (atseit – „partizanų". – *A. S.*) šeimų i š t r ė m i m ą. Buvo organizuoti d i d e l i k o n c e n t r a c i j o s l a g e r i a i, kuriose preliminariai buvo kalinamos šios šeimos" (išretinta mūsų. – *A. S.*)[1].

Tik patogumas šaudyti vietoje užuot kur nors vežus, kelyje saugojus ir maitinus, o paskui apgyvendinus ir vėl saugojus – tik šis vienas patogumas sulaikė nuo reguliarių trėmimų iki karinio komunizmo pabaigos. Bet jau 1922 metų spalio 16 dieną prie NKVD buvo sukurta nuolatinė „Socialiai pavojingų asmenų, antisovietinių partijų veikėjų" trėmimo komisija, tai yra visų partijų, išskyrus bolševikų, ir bausmė buvo – treji metai[2]. Taigi jau pačiais pirmaisiais trečiojo dešimtmečio metais trėmimo instrukcija veikė įprastai ir ritmingai.

Teisybė, kriminaliniai nusikaltėliai nebuvo tremiami: juk buvo jau sugalvoti pataisos darbų lageriai, jie ir surijo. Užtat politiniai trėmimai pasidarė patogesni negu kada nors anksčiau: nesant opozicinių laikraščių viskas neiškildavo į viešumą, o tiems, kurie greta, kurie artimai pažinojo tremiamuosius, po karinio komunizmo šaudymų nepikta, neskubota trejų metų tremtis atrodė kaip lyrinė auklėjamoji priemonė.

Tačiau iš tos švelnios sanitarinės tremties niekas negrįždavo į gimtinę, o jei spėdavo grįžti, veikiai vėl būdavo sugriebiami. Įtrauktieji imdavo sukti savo ratus po Archipelagą, ir paskutinis sulūžęs lankas visada nuriedėdavo į duobę.

Per žmonių minkštaširdiškumą negreitai paaiškėjo valdžios užmačios: tiesiog valdžia dar nebuvo sustiprėjusi ir negalėjo visų

---

[1] M. Tuchačevskij,. „Borba s kontrrevoliucionnymi vosstanijami", *Vojna i revoliucija*, M. , 1926, kn. 8, p. 10.

[2] *Sobranije uzakonenij i rasporiaženij Rabočevo i Krestjanskovo pravitelstva*, izdavaemoje Narodnym Komissariatom Justicii, 1922, sk. 1, Nr. 65, p. 844.

nepageidaujamųjų iškart sunaikinti. Ir štai pasmerktuosius kol kas plėšė ne iš gyvenimo, o iš žmonių atminties.

Tremtį atgaivinti buvo juo lengviau, kad dar nebuvo užžėlę, sudubę senų etapų keliai ir pačios Sibiro, Archangelsko ir Vologdos vietos nė kiek nebuvo pasikeitusios, nusistebėjimo nerodė. (Beje, valstybės mintis čia nesustos, kažkieno pirštas dar baksnos į sausumos šeštadalio žemėlapį, ir platusis Kazachstanas, vos prisijungęs prie Respublikų Sąjungos, gerai papildys tremties plotus, o ir pačiame Sibire kiek atsiras atkampesnių vietų.)

Bet tremties tradicijoje liko ir šioks toks kliuvinys: išlaikytinių nuotaika – kad valstybė privalo tremtinius maitinti. Caro valdžia nedrįso versti tremtinių didinti nacionalinį produktą. Ir revoliucionieriai profesionalai darbą laikė juos žeminančiu dalyku. Jakutijoje tremtinys galėjo turėti 15 dešimtinių žemės (65 kartus daugiau negu kolchozninkai dabar). Nepasakysi, kad revoliucionieriai būtų puolę tą žemę dirbti, bet įsikibę jos laikėsi jakutai ir mokėjo revoliucionieriams „atsimestinius", nuomos mokestį, atsiskaitydavo produktais, arkliais. Taigi atvažiavęs plikomis rankomis revoliucionierius iš karto tapdavo jakutų kreditoriumi (F. Konas). Be to, carinė valstybė dar mokėjo savo politiniam priešui tremtyje: 12 rublių per mėnesį maistui ir 22 rublius per metus drabužiams. Lepešinskis rašo[1], kad ir Leninas Šušensko tremtyje gaudavo (neatsisakė) 12 rublių per mėnesį, o pats Lepešinskis – 16 rublių, nes jis buvo ne šiaip tremtinys, o tremtinys valdininkas. F. Konas dabar mums tvirtina, kad šitų pinigų buvo labai mažai. Tačiau žinoma, kad Sibire kainos buvo du tris kartus mažesnės negu Rusijoje, todėl valdiškų lėšų tremtinio išlaikymui buvo per akis. Pavyzdžiui, Leninui tai leido visus trejus metus be vargo kurti revoliucijos teoriją nesirūpinant pragyvenimo šaltiniu. O Martovas rašo, kad už 5 rublius per mėnesį gaudavęs iš šeimininko butą su maitinimu, o kitus pinigus leisdavęs knygoms ir atidėdavęs pabėgimui. Anarchistas A. Ulanovskis sako, kad tik

[1] P. N. Lepešinskij, „Na povorote" (Ot konca 80-ch godov k 1905 g.): *Poputnyje vpečatlenija učastnika revoliucionnoj borby*, Peterburg: Gos. izd-vo, 1922.

tremtyje (Turuchano krašte, kur jis buvo drauge su Stalinu) pirmą kartą gyvenime pasijuto turįs atliekamų pinigų, siuntinėjo juos laisvėn savo merginai, su kuria buvo susipažinęs kažkur kelyje, ir pirmą kartą galėjo nusipirkti ir paragauti kakavos. Tenai elniena ir sterlė buvo pusdykiai, geras tvirtas namas kainavo 12 rublių (mėnesinis išlaikymas!). Niekas iš politinių tremtinių nekentėjo stygiaus, piniginį išlaikymą gavo *visi*, ištremti administracine tvarka. Ir apsirengę visi buvo gerai (jie ir atvažiuodavo tokie).

Teisybė, ištremtieji iki gyvos galvos, mūsiškai tariant, „buitininkai", piniginio išlaikymo negavo, bet nemokamai jiems ėjo iš iždo kailiniai, visi drabužiai ir apavas. O Sachaline, kaip nustatė Čechovas, visi tremtiniai dvejus trejus metus, o moterys ir visą laiką, gaudavo nemokamą valdinį išlaikymą natūra, mėsos per dieną – 40 zolotnikų (vadinasi, 200 gramų), o duonos – 3 svarus (tai yra kilogramą du šimtus gramų, kaip mūsiškiai Vorkutos šachtų stachanovininkai už 150 procentų normos. Teisybė, sako Čechovas, ta duona neiškepusi ir iš prastų miltų, – bet ir lageriuose ne geresnė!). Kasmet jiems būdavo išduodama kailinukai, sermėga ir po keletą porų apavo. Dar buvo toks dalykas: tremtiniams caro iždas sąmoningai mokėjo brangias kainas už jų gaminius, kad palaikytų jų produkciją. (Čechovas įsitikino, kad Sachalinas, kolonija, naudingas Rusijai, bet Rusija maitina tą koloniją.)

Na, žinoma, mūsiškė sovietinė politinė tremtis tokių nesveikų sąlygų negalėjo laikytis. 1928 metais Rusijos administracijos darbuotojų antrasis suvažiavimas pripažino esamą tremties sistemą nepatenkinama ir prašė „organizuoti tremtį kolonijų forma nuošaliose izoliuotose vietovėse, taip pat įvesti *neapibrėžtų nuosprendžių sistemą*" (tai yra be termino)[1]. Nuo 1929 metų pradėta skirti tremtį *derinant su priverčiamaisiais darbais*[2].

„Kas nedirba – tas nevalgo", štai socializmo principas. Ir tik šiuo socialistiniu principu galėjo būti grindžiama sovietinė tremtis. Bet kaip tik socialistai buvo įpratę tremtyje gauti maitinimą nemokamai! Ne

[1] CGAOR, f. 4042, ap. 38, b. 8, l. 34,35.
[2] CGAOR, f. 393, ap. 84, b. 4, l. 97.

iš karto išdrįsęs sulaužyti šią tradiciją, ir sovietinis iždas ėmė mokėti savo politiniams tremtiniams – žinoma, ne visiems, tik jau ne *kaerams*[1], o *politiniams*, tarp jų irgi darydamas laipsniuotą skirtumą: pavyzdžiui, Čimkente 1927 metais eserams ir esdekams po 6 rublius per mėnesį, o trockininkams – po 30 (vis dėlto – savi, bolševikai). Tik šitie rubliai jau buvo ne caro, už mažiausią kambarėlį reikėjo mokėti 10 rublių per mėnesį, o už 20 kapeikų per dieną kur ten prasimaitinsi. Toliau – dar gražiau. 1933-aisiais politiniams tremtiniams buvo mokama 6 rublių 25 kapeikų pašalpa per mėnesį. O tais metais, pats puikiai prisimenu, kilogramas ruginės žalios „komercinės" duonos (be kortelės) kainavo 3 rublius. Taigi nebeteko socialistams mokytis kalbų ir rašyti teorinių darbų – teko socialistams *prakaitą lieti*. O iš to, kuris ėjo į darbą, GPU tučtuojau atimdavo ir paskutinę menką pašalpą.

Tačiau ir turint noro dirbti – nors kiek užsidirbti tremtiniams nebuvo lengva. Juk trečiojo dešimtmečio pabaigoje buvo didelis nedarbas, privilegiją gauti darbą turėjo žmonės su švaria anketa ir profsąjungos nariai, o tremtiniai negalėjo konkuruoti, nei jų išsilavinimas, nei patirtis čia nieko nereiškė. Tremtinius dar persekiojo ir komendantūra, be kurios sutikimo nė viena įstaiga nebūtų drįsusi priimti tremtinio. (Net ir *buvęs* tremtinys maža teturėjo vilties gauti gerą darbą: trukdė įspaudas pase.)

1934 metais Kazanėje, prisimena P. S-va, grupė netekusių vilties išsimokslinusių tremtinių parsisamdė grįsti grindinius. Komendatūroje buvo apibarti: kam ta demonstracija? Bet jiems nepadėjo susirasti kito darbo, ir Grigorijus B. užkepė operui: „Ar nerengiate *procesėlio*? Mes galėtume pasisamdyti liudytojais".

Tekdavo trupinius nuo stalo susišluoti į burną.

Štai kaip smuko rusų politinė tremtis! Nebuvo kada ginčytis ir rašyti protestų prieš „Credo". Ir tokios bėdos neturėjo: kaip jiems atsikratyti beprasmiško dykinėjimo... Visas rūpestis – kaip badu nenumirti. Ir nepalūžti, nepasidaryti stukačium.

[1] *Kaerai* – „kontrevoliucionieriai", visų politinių kalinių, išskyrus socialistus, pavadinimas trečiajame dešimtmetyje. (*Vert. past.*)

Pirmaisiais sovietiniais metais šalyje, pagaliau išsivadavusioje iš amžius trukusios vergovės, politinės tremties išdidumas ir nepriklausomumas subliuško kaip pradurtas balionas. Pasirodė, kad ta politinių tremtinių jėga, kurios bijojo senoji valdžia, buvo tik įsivaizduojama. Kad tą jėgą kūrė ir palaikė tik šalies *viešoji nuomonė*. Bet vos viešąją nuomonę pakeitė *organizuota nuomonė* – ir tremtinius, jų protestus bei teises pamynė bukų užvaikytų GPU kadrų ir beširdžių slaptų instrukcijų savivalė (prie pirmųjų tokių instrukcijų spėjo prikišti nagus ir pridėti smegeninę vidaus reikalų ministras Dzeržinskis). Nė prasižioti, nė žodelio tarstelėti apie save į laisvę dabar pasidarė neįmanoma. Kai ištremtas darbininkas atsiųsdavo į buvusią savo gamyklą laišką, tai tas darbininkas, kuris jį pagarsindavo (Leningradas, Vasilijus Jegoršinas), tučtuojau pats iškeliaudavo į tremtį. Tremtiniai prarado ne tik pinigines pašalpas, pragyvenimo lėšas, bet ir apskritai bet kokias teises: tolesnis jų laikymas tremtyje, areštas, etapai dar labiau priklausė nuo GPU negu tada, kai šie žmonės dar buvo laisvi, – dabar su jais buvo elgiamasi nevaržomai, kaip su gutaperčinėmis lėlėmis, o ne kaip su žmonėmis[1]. Galėjo ir taip juos sukrėsti kaip Čimkente: staiga paskelbė apie tremties likvidavimą per vieną parą. Per parą reikėjo: perduoti tarnybinius reikalus, išardyti savo būstą, atsikratyti rakandų, susiruošti – ir važiuoti nurodytu maršrutu. Neką lengvesnis kaip kalinių etapas! Neką tikresnė tremtinio ateitis...

Bet ne tik visuomenės tylėjimas ir GPU spaudimas – o kas gi buvo patys tremtiniai? Tie tariamieji partijų nariai be partijų? Neturim galvoje kadetų – visi kadetai šalyje jau buvo išgalabyti, – bet ką reiškė apie 1927 arba 1930 metus būti eseru ar menševiku? Niekur šalyje nebuvo jokios grupės veikėjų tokiu pavadinimu. Trečiojo dešimtmečio pradžioje visiems socialistams buvo siūloma atsisakyti savo partinių įsitikinimų, ir daugelis jų sutiko ir atsimetė, tik mažuma liko ištikima šiems įsitikinimams. (Nors mums, istoriškai

[1] Vakarų socialistai, kaip Danielis Mejeris, kurie tik 1967 m. pajuto, jog „gėdinga būti socialistais *kartu* su SSRS", būtų galėję, ko gero, tuo įsitikinti ir 40–45 metais anksčiau. Juk sovietiniai komunistai jau tada iš šaknų kirto sovietinius socialistus, bet: svetimo danties neskauda.

žvelgiant, tie įsitikinimai nelabai suprantami, nes visos socialistų partijos praktiškai tik padėjo įsitvirtinti bolševikams.) Seniai, nuo pat revoliucijos, per dešimt kunkuliuojančių metų, nebuvo peržiūrimos šių partijų programos, ir net jeigu šios partijos staiga būtų atgimusios, – nebūtų žinojusios, kaip joms suvokti įvykius ir ką siūlyti! Visa spauda seniai jas minėjo tik kaip buvusias partijas – ir išlikę gyvi jų nariai gyveno šeimose, dirbo pagal specialybę, išmetę iš galvos tas savo partijas. Bet – neišdildomi GPU sąrašų metraščiai. Netikėtas naktinis signalas – ir šie išsisklaidę triušiai ištremiami ir per kalėjimus etapu siunčiami, pavyzdžiui, į Bucharą.

Taip 1930 metais atvažiavo I. Stoliarovas ir susitiko ten su senstančiais eserais ir esdekais, surankiotais iš visų šalies kampelių. Išplėštiems iš įprasto gyvenimo, jiems dabar nebeliko nieko kito, tik pradėti ginčytis ir vertinti politinį momentą, ir siūlyti sprendimus, ir spėlioti, kaip istorija būtų pasisukusi, jeigu... jeigu...

Taip iš jų pasidarė – jau ne partijos, o skandinimo objektai.

Daugiau tremtyje buvo gruzinų socialdemokratų ir armėnų dašnakų, masiškai ištremtų į tolimas vietas komunistams užgrobus jų respublikas. Minima, kad trečiajame dešimtmetyje veikli ir kovinga buvo sionistų-socialistų partija, energinga jų jaunimo organizacija „Gašemer" ir legali organizacija „Gehaluc", kūrusi žydų žemdirbių komunas Kryme. 1926 metais buvo pasodintas visas jų CK, o jau 1927-aisiais berniukai ir mergaitės iki 15–16 metų ištremti iš Krymo. Jų laukė Turkulis ir kitos atšiaurios vietos. Tai tikrai būta partijos – vieningos, atkaklios, įsitikinusios savo teisumu. Bet jie siekė ne bendro tikslo, o savo tautinio: gyventi kaip nacija, gyventi savo Palestina. Žinoma, komunistų partija, pati atmetusi tėvynę, negalėjo pakęsti ir kitų siauro nacionalizmo![1]

[1] Regis, toks natūralus ir kilnus sionistų veržimasis atkurti savo protėvių žemę, įtvirtinti savo protėvių tikėjimą ir susijungti tenai po du tūkstančius metų trukusio išblaškymo turėjo susilaukti bent jau Europos tautų draugiškos paramos ir pagalbos. Teisybė, Krymas vietoj Palestinos anaiptol nebuvo vien sionistų idėja, ir ar ne Stalino patyčios buvo siūlyti šiai Viduržemio jūros tautai pasirinkti antrąja Palestina Birobidžano taigą? Meistriškai mokėjęs regzti savo sumanymus, šiuo maloniu kvietimu jis galbūt norėjo išbandyti tą tremtį, kuri jų lauks 1953 metais?

Jau pačiose tremties vietose socialistai susirasdavo vienas kitą, ir kurdavosi, pagyvėdavo jų frakcijos, atsirasdavo savišalpos kasos (bet griežtai frakcinės – tik savi saviems). Iš tų vietų, kur buvo lengva gauti darbą, pavyzdžiui, iš Čimkento, siųsdavo pagalbą savo „šiauriniams" bedarbiams partiečiams ir tiems, kurie sėdėdavo izoliatoriuose. Atgydavo kovos už „politinių kalinių statutą" idėja (per visą sovietmetį socialistai taip ir nesuvokė, kad nedera ginti ne visų zekų, o tik savo ir savųjų teises). Kai kur jie bendrai gamindavo maistą, prižiūrėdavo vaikus ir, žinoma, rinkdavosi draugėn, lankydavo vieni kitus. Draugiškai švęsdavo tremtyje gegužės pirmąją (demonstratyviai neminėdavo lapkričio septintosios).

Tremtinius labai silpnino nedraugiški partijų tarpusavio santykiai, kurie susiklostė sovietiniais metais ir ypač paaštrėjo nuo trečiojo dešimtmečio vidurio, kai tremtyje atsirado daug trockininkų, nieko nelaikančių politiniais kaliniais, tik save.

Dar ir tremtyje *politai* galėjo atsimesti nuo partijos ir šitaip išsilaisvinti, – bet jau čia, črakcijų akivaizdoje, tokių atvejų buvo mažai. Be to, iki 1936 metų daugelis socialdemokratų ir eserų vis tiek buvo paleisti iš tremties (tai nereiškia, kad jų vardai užmiršti), – juo griežčiau ima sekti pasilikusius vanagiška operatyvinio sektoriaus akis. O 1937-aisiais visi jie susodinami į kalėjimus.

Bet trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje buvo tremtyje laikomi ne vien socialistai – daugiausia (kasmet daugiau) visai ne socialistai. Plaukė ir paprasčiausi nepartiniai inteligentai – tie dvasiškai nepriklausomi žmonės, kurie trukdė naujajam režimui įsitvirtinti. Ir – *buvusieji*, nebaigti naikinti per pilietinį karą. Net ir berniukai „už fokstrotą"[1]. Ir spiritistai. Ir okultistai. Ir dvasininkai – iš pradžių jie dar turėjo teisę laikyti pamaldas tremtyje. Ir tiesiog tikintieji, tiesiog *christiane*[2], arba *krestjane*[3], kaip rusai pervadino prieš daugel amžių. Ir tikri valstiečiai.

[1] 1926 m., Sibiras. D. Vitkovskio liudijimas.

[2] Krikščionys. (*Vert. past.*)

[3] Valstiečiai. (*Vert. past.*)

Ir visus juos imdavo sekti operatyvinio sektoriaus akis, visi susvetimėdavo, sustabarėdavo. Ilgainiui jie vis labiau tolo nuo kits kito, kad NKVD neįtartų esant jų „organizacijos" ir neimtų *sodinti pagal naują straipsnį*. (O tokia lemtis daugelio ir laukė.) Šitaip valstybinėje tremtyje jie panirs į antrą savanorišką tremtį – vienatvę. (O Stalinui to ir tereikia.)

Tremtinių padėtį apsunkino ir vietos gyventojų šaltumas: už bet kokį suartėjimą su tremtiniais čionykščiai buvo persekiojami ir patys tremiami į kitas vietas, o jaunimas šalinamas iš komjaunimo.

Sugniuždyti šalies abejingumo, sovietiniai tremtiniai prarado ir ryžtą bėgti. Caro laikų tremtiniams bėgimai buvo smagus sportas: penkis kartus bėgo Stalinas, šešis kartus bėgo Noginas, – už tai jiems grėsė ne kulka, ne katorga, o paprasčiausias sugrąžinimas į senąją vietą po pramoginės kelionės. Bet stabarėjanti, bet sunkėjanti GPU nuo trečiojo dešimtmečio vidurio tremtiniams uždėjo kolektyvinę partinę atsakomybę: už savo bėglį atsako visi partijos nariai. Ir jau taip trūko oro, ir jau taip slėgė priespauda, kad socialistai, neseniai buvę išdidūs ir nesutramdomi, šią atsakomybę prisiėmė! Dabar jie patys, savo partiniu sprendimu, *draudė sau bėgti*!

O k u r bėgti? Pas k ą bėgti?

Vėtyti ir mėtyti teorijų grindėjai mikliai sumetė: bėgti – ne laikas, reikia laukti. Ir apskritai *kovoti ne laikas*, taip pat reikia laukti. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje N. Mandelštam pastebi, kad Čerdynės tremtiniai socialistai visiškai nustojo noro priešintis. Net – jautė neišvengiamą žūtį. Ir turėjo vienintelę praktinę viltį: kai jiems pridės naują bausmės laiką, tai kad nors apsieitų be naujo arešto, duotų čia pat, vietoje *pasirašyti* – tada nors nesuirtų nusistovėjusi kukli buitis. Ir buvo iškėlę sau vienintelę moralinę užduotį: prieš žūdami išsaugoti žmogaus orumą.

Mums, išėjusiems katorgos lagerius, kur mes, sugniuždyti atskiri žmonės, staiga ėmėm vienytis, liūdna minėti šį visuotinio susiskaldymo procesą. Bet mūsų dešimtmečiais visuomenės gyvenimas eina

platumos ir pilnumos link (įkvėpimas), o tada jis ėjo engimo ir priespaudos link (iškvėpimas).

Tad nedera mūsų epochai smerkti aną epochą.

O dar tremtis turėjo daug gradacijų, tai irgi tremtinius skaldė ir silpnino. Būta įvairių asmens pažymėjimų keitimo terminų (kai kuriems – kas mėnuo, ir dar vargino visokios procedūros). Bijodamas patekti į blogiausią kategoriją, kiekvienas turėjo laikytis taisyklių.

Iki ketvirtojo dešimtmečio laikėsi ir pati švelniausia forma: ne tremtis, o *minusas*. Šiuo atveju represuotajam nebūdavo nurodoma tiksli gyvenamoji vieta, o leidžiama pasirinkti miestą *minus* kažkiek miestų. Bet pasirinkęs šis prie tos vietos būdavo pritvirtinamas tam pačiam trejų metų laikui. Minusininkas neprivalėjo vaikščioti registruotis GPU, bet ir išvažiuoti neturėjo teisės. Nedarbo metais darbo birža minusininkams darbo neduodavo, o jei šiems pavykdavo įsidarbinti, administracija būdavo spaudžiama: atleisti.

Minusas buvo smeigtukas: juo prismeigtas kenksmingas vabzdys nuolankiai laukdavo, kol ateis jo eilė ir jį areštuos iš tikro.

Ir dar buvo tikima šia pažangia santvarka, kuri negali, kuriai nereikės tremti! Tikėjimas amnestija, ypač artėjant šauniosioms Spalio 10-osioms metinėms!..

Ir amnestija atėjo, amnestija – nuaidėjo. Ketvirtadalį bausmės (iš trejų metų – 9 mėnesius) tremtiniams nubraukė, tik ne visiems. Bet kadangi buvo dėstomas Didysis Pasiansas ir po trejų tremties metų toliau ėjo treji politiniai izoliatoriaus metai ir paskui vėl treji tremties metai, – tas pagreitinimas 9 mėnesiais nė kiek gyvenimo nepraskaidrino.

O čia ateidavo metas ir kitam teismui. Anarchistas Dmitrijus Venediktovas, baigiantis trimetei Tobolsko tremčiai (1937), buvo suimtas pagal tikslų kategorišką kaltinimą: „gandų apie paskolą skleidimu (kokie gali būti gandai apie paskolas, kasmet tokias pat neišvengiamas kaip gegužės žydėjimas?..) ir nepasitenkinimu sovietų

valdžia“ (juk tremtinys turi būti patenkintas savo likimu). Ir koks gi buvo nuosprendis už tokius niekšingus nusikaltimus? *Sušaudyti* per 72 valandas ir nuosprendžio apskųsti neleidžiama! (Gyva likusi jo duktė Galina jau paminėta šios knygos puslapiuose.)

Tokia buvo pirmųjų iškovotos laisvės metų tremtis ir toks visiško išsivadavimo iš jos kelias.

Tremtis buvo parengtinis avių aptvaras – visoms, skirtoms pjauti. Pirmųjų sovietinių dešimtmečių tremtiniai buvo ne gyventojai, o laukėjai – šaukimo t e n a i. (Būta protingų žmonių – iš *buvusiųjų*, o ir paprastų valstiečių, dar trečiajame dešimtmetyje supratusių, kas jų laukia. Ir atbuvę trimetę tremtį, jie dėl visa ko pasilikdavo ten pat, pavyzdžiui, Archangelske. Kartais tai padėdavo daugiau neįkliūti.)

Štai kuo mums pavirto rami Šušenskojės tremtis, o ir Turuchano su kakava.

Štai kuo buvo mums apsunkintas Ovidijaus ilgesys.

Antras skyrius

VALSTIEČIŲ MARAS

Šiame skyriuje pakalbėsime apie mažmožį. Apie penkiolika milijonų žmonių. Apie penkiolika milijonų gyvybių.

Be abejo, neišsimokslinusių. Nemokėjusių griežti smuiku. Nesužinojusių, kas yra Mejerholdas arba kaip įdomu dirbti atominės fizikos srityje.

Per visą Pirmąjį pasaulinį karą žuvo ir dingo be žinios mažiau kaip du milijonai mūsų žmonių. Per visą Antrąjį pasaulinį karą – dvidešimt milijonų (Chruščiovo duomenimis, o Stalino teigimu – tik septyni. Pražiopsojo Josifas kapitalą?). Tai kiek odžių! Kiek obeliskų, amžinųjų ugnių! romanų ir poemų! – ketvirtį amžiaus visa sovietinė literatūra tik ir buvo šituo krauju persigėrusi.

O apie tylų klastingą marą, pražudžiusį mums 15 milijonų kaimo žmonių – ir tik *pačiais mažiausiais* skaičiavimais ir tik baigiant 1932 metais![1] – ir ne iš eilės, o rinktinius, o rusų tautos stuburkaulį, – apie šitą Marą knygų nėra. O apie 6 milijonus išmarintųjų dirbtinio bolševikų sukelto bado – apie šiuos tyli ir mūsų tėvynė, ir kaimyninė Europa. Derlingo Poltavos krašto kaimuose, keliuose ir laukuose gulėjo lavonai. Į giraites palei geležinkelio stotis negalėjai kojos įkelti – širdį pykino nuo gendančių lavonų, tarp jų ir kūdikių. „Ištinimas dėl baltymų stokos" – būdavo įrašoma tiems, kurie atšliaužda vo mirti prie ligoninės slenksčio. Kubanėje buvo bene dar kraupiau. Ir Baltarusijoje daug kur numirėlius rinkdavo atvažiavusios komandos, iš savųjų jau nebuvo kam laidoti.

---

[1] Šis skaičius sumažintas, jei spręsime iš Stalino kalbos pirmajame kolchozų pirmūnų suvažiavime (*Sočinenija*, M., 1951, t. 13, p. 246). Jis pasakė: iš kiekvienų 100 kiemų – 4–5 buožių, 8–10 pasiturinčiųjų. Sudėję gaukime naikintinų kiemų procentą – nuo 12 iki 15. O 1929-aisiais valstiečių kiemų buvo apie 26 milijonus, to meto valstiečio šeima – vidutiniškai daugiau kaip 5 žmonės, o pasiturinti – daugiau kaip 6.

Ir trimitai neverčia mūsų krūptelėti. Ir kaimo kryžkelėse, kur girgždėjo pasmerktųjų gurguolės, nenumesta nė trijų akmenėlių. Ir geriausi mūsų humanistai, tokie jautrūs šių dienų neteisybėms, anais laikais tik linkčiojo pritariamai: viskas teisingai! taip jiems ir reikia!

Ir taip pasalom viskas buvo padaryta, taip švariai nugrandyta, taip kiekvienas šnabždesys nuslopintas, kad aš štai dabar apie lagerį sakau geranoriams: „Nereikia, vyručiai, tie pasakojimai man per pakaušį lenda, galvoj netelpa", o apie valstiečių tremtį nė garso. O kas ir kur galėtų mums papasakoti?..

Bet aš žinau, kad čia ne skyriaus ir ne atskiro žmogaus knygos reikia. O aš nė vieno skyriaus neįstengiu kaip reikiant suregzti.

Ir vis dėlto imuosi. Aš dedu jį kaip ženklą, kaip gairę, kaip tuos pirmuosius akmenėlius – tik vietai pažymėti, kur kada nors bus pastatyta nauja Kristaus Išganytojo šventovė.

Nuo ko visa tai prasidėjo? Gal nuo dogmos, kad valstietija yra „smulkioji buržuazija"? (O kas jiems – ne smulkioji buržuazija? Pagal jų nepaprastai tikslią schemą, be fabrikų darbininkų, ir tai atmetus kvalifikuotus, ir be tūzų verslininkų, visi kiti, vadinasi, visi žmonės, ir valstiečiai, ir tarnautojai, ir artistai, ir lakūnai, ir profesoriai, ir studentai, ir gydytojai – kaip tik ir yra „smulkioji buržuazija".) O gal nuo grobuoniško valdžios išskaičiavimo: vienus apiplėšti, o kitus prigąsdinti?

Iš paskutinių Korolenkos laiškų Gorkiui 1921 metais, iki pirmasis mirė, o antrasis emigravo, sužinome, kad šis grobikiškas valstiečių puolimas jau *tada* buvo prasidėjęs ir vyko beveik tokiu pat būdu kaip ir 1930 metais. (Ilgainiui vis daugiau atsiskleidžia medžiagos apie tai.)

Kol kas trūko kvapo įsismarkauti – ir buvo atleistos vadžios, atsitraukta.

Bet užmačia nedavė ramybės, ir per visą trečiąjį dešimtmetį atvirai buvo brukama, kalama, priekaištaujama: buožė! buožė! buožė!

Miestiečių sąmonėje buvo diegiama, kad gyventi su „buože" vienoje žemėje negalima.

Žudantis valstiečių Maras buvo sumanytas, kaip galima spręsti, dar nuo 1928 metų lapkričio, kai VKP(b) CK, išklausęs Šiaurės Kaukazo krašto komiteto sekretoriaus Andrejevo pranešimą, *uždraudė priimti į kolchozus* pasiturinčius valstiečius („buožes"), – šie jau ir buvo skirti sunaikinti. Tas sprendimas buvo patvirtintas 1929 metų liepą – ir jau sudaryti galvažudiški sąrašai, ir prasidėjo konfiskavimai ir trėmimai. O kas buvo daroma 1930-ųjų pradžioje (jau surepetuota ir suderinta), paskelbiama viešai – VKP(b) CK sausio 5 dienos nutarime apie kolektyvizacijos paspartinimą (partija turi „tvirtą pagrindą savo praktinėje veikloje pereiti nuo buožijos išnaudotojiškų tendencijų apribojimo prie buožijos, kaip klasės, likvidavimo politikos").

Nedelsdami pasekė CK ir uolūs paklusnūs CIK ir SNK – 1930 metų vasario pirmąją partijos valią įteisino juridiškai. Kraštų ir sričių komitetams buvo leidžiama „imtis visų reikiamų priemonių kovai su buožija (net kitaip nė nebuvo) konfiskuojant visą buožių turtą ir ištremiant juos iš atskirų rajonų ir kraštų teritorijos".

Tik po paskutinio žodžio Mėsininkas susinepatogino. *Iš kokios teritorijos* – nurodė. Bet nenurodė – *į kokią*. Nelabai nuovokus žmogus galėjo taip suprasti, kad – už trisdešimties kilometrų, kaimynystėje...

O *buožių pakaliko* Priešakinėje Teorijoje, regis, nė nebuvo. Bet iš šienapjovės užgriebiamo ploto paaiškėjo, kad be jo neapsieisi. Šio žodžio vertę jau išsiaiškinome. Jei paskelbta „rinkti tarą" ir pionieriai eina per trobas rinkdami iš valstiečių maišus elgetiškos valstybės naudai, o tu neatiduodi, pasigaili vargano savo turtelio (maišų krautuvėje nenusipirksi), – jau tu ir buožių pakalikas. Jau ir į tremtį.

Ir lengvai pasklido šios pravardės po sovietų Rusiją, kurios šnervėse dar nebuvo išsivadėję pilietinio karo kraujo garai! Paleisti žodžiai, ir nors niekas nieko neaiškino – jie aiškūs, visai paprasti, nereikia sukti galvos. Atgaivintas buvo kraupus (mano galva, ir nerusiškas; argi Rusijos istorijoje tokį rasi?) pilietinio karo įstatymas: dvidešimt už vieną! šimtas už vieną! Už vieną besiginant nužudytą *aktyvistą* (daž-

niausiai – tinginį, pliurpalą; visut visi prisimena: išbuožinti ėjo vagys ir girtuokliai) buvo sunaikinti šimtai darbščiausių, tvarkingiausių, sumaniausių valstiečių, tų, kurie ir įkūnijo rusų tautos patvarumą.

Kaip? kaip? – šaukiama mums. O siurbėlės? Kaimynų lupikai? Tau paskolins, o už tai devynis kailius nuplėš.

Teisybė, pateko ten ir siurbėlių (bet ar visi?). Bet ir mes paklausim: siurbėlės – ar iš prigimties? ar tikrąja savo esme? O gal dėl to, kad kiekvienas turtas (ir kiekviena valdžia) žmogų gadina? O, jei taip paprastai būtų galima „išvalyti" žmoniją arba luomus! Bet kai tankiomis geležinėmis šukomis taip buvo i š v a l y t i iš valstietijos beširdžiai siurbėlės, penkiolikos milijonų tam nepagailėta, – iš kurgi nūdieniame kolchoziniame kaime tie pikti, pilvoti, raudonsnukiai jo (ir partijos komiteto) vadovai? Tie negailestingi vienišų senučių ir visų bejėgių padarų ėdikai? Kaipgi per „išbuožinimą" užsiliko *jų* grobuoniškos šaknys? Dievulėli, ar tik jie ne iš *aktyvistų*?..

Tas, kas užaugo plėšdamas bankus, negalėjo spręsti apie valstietiją nei kaip brolis, nei kaip šeimininkas. Jis tik galėjo pasuokti kaip Lakštingala galvažudys – ir pradėta vilkti į taigą ir tundrą milijonus varguolių, žemdirbių pūslėtomis rankomis, kaip tik tuos, kurie sovietų valdžią tvirtino, kad tik gautų žemės, o gavę – greitai kūrėsi joje („žemė priklauso tiems, kurie ją dirba").

Tai apie kokius siurbėles taukšti, jei Kubanės stanicas, pavyzdžiui, Urupino, *visas šluote iššlavė*, nuo senio iki kūdikio (ir apgyvendino demobilizuotais kariais)? Štai kur aiškus „klasinis principas", argi ne? (Priminsime, jog kaip tik Kubanė beveik neparėmė baltųjų pilietiniame kare ir pirmoji ardė Denikino užnugarį, ieškojo susitarimo su raudonaisiais. Ir staiga – „Kubanės sabotažas"?) O garsusis Dolinkos kaimas, Archipelago žemės ūkio centras, – iš kur atsirado? 1929 metais visi jo gyventojai (vokiečiai) buvo „išbuožinti" ir ištremti. Kas ten ką engė – bala žino.

„Išbuožinimo" principą gerai pailiustruoja vaikų dalia. Štai Šurka Dmitrijevas iš Masleno kaimo (Seliščeno kareivinės prie Volchovo). 1925 metais, po tėvo Fiodoro mirties, jis buvo trylikos metų,

vienintelis sūnus, kitos – mergiotės. Kas gi dabar tvarkys tėvo ūkį? Ėmėsi jis. Ir mergiotės, ir motina jo klausė. Dabar jis, kaip rimtas suaugęs vyras, eidamas sveikinosi su visais. Jis sugebėjo deramai perimti tėvo darbą, ir apie 1929 metus jo aruodai buvo pilni grūdų. Tai jau buožė! Visa šeima ir buvo išvežta!..

Adamova-Sliozberg jaudinamai pasakoja apie susitikimą su Motia, 1936 metais pasodinta į kalėjimą už savavališką išėjimą – *pėsčiomis du tūkstančius kilometrų!* sporto medaliais už tai reikia apdovanoti – iš Uralo tremties į gimtąjį Svetlovidovo kaimą prie Tarusos. Mažametė moksleivė buvo ištremta su tėvais 1929 metais, visam laikui priversta atsisveikinti su mokykla. Mokytoja meiliai vadino ją „Motia Edisoniuke": mergaitė ne tik puikiai mokėsi, bet ir turėjo išradėjos gabumų, meistravo kažkokią upelio turbinukę ir darė kitus išradimus mokyklai. Po septynerių metų ji panoro bent pažvelgti į tos nepasiekiamos mokyklos sienojus – ir pateko už tai „Edisoniukė" į kalėjimą ir lagerį.

Parodykite tokį vaiko likimą XIX amžiuje!

Išbuožinti būtinai reikėjo kiekvieną malūnininką, – o kas buvo malūnininkai ir kalviai, jei ne geriausi Rusijos kaimo technikai? Štai malūnininkas Prokopas Laktiunkinas iš Riazanės (Pitelino) Penkų kaimo. Vos tik jį „išbuožino", be jo pernelyg suspaudė girnas – ir sudegino malūną. Po karo paleistas grįžo į gimtąjį kaimą ir negalėjo nurimti, kad nėra malūno. Laktiunkinas išsiprašė leidimą, pats nukalė girnas ir toje pačioje (būtinai toje pačioje!) vietoje pastatė malūną – anaiptol ne savo naudai, o kolchozo labui, o dar labiau – kad vieta atrodytų vaizdingesnė ir gražesnė.

O štai ir kaimo kalvis, dabar pažiūrėkim, koks buožė. Pradėsim, kaip mėgsta kadrų skyriai, nuo tėvo. Jo tėvas Gordejus Vasiljevičius 25 metus tarnavo Varšuvos tvirtovėje ir užsitarnavo, kaip sakoma, tik lazdą ir terbą: dvidešimt penkerius metus ištarnavęs kareivis neteko skirtinės žemės. Tenai, prie tvirtovės, jis vedė kareivio dukterį ir paskui atitarnavęs nuvažiavo į žmonos gimtinę, Krasnenko apskrities Barsukų kaimą. Čia kaimas jį nugirdė, ir pusę sutaupytų pinigų

jis paklojo už viso kaimo nepriemokas. O už kitą pusę išsinuomojo iš dvarininko malūną, bet greitai per tą nuomą neteko ir likusių pinigų. Ir ilgą senatvę jam teko piemenauti ir sargauti. Turėjo šešias dukteris, visas ištekino už varguolių, ir vienintelį sūnų Trifoną (jų pavardė – Tvardovskiai). Berniuką išleido patarnauti į galanterijos krautuvę, bet jis iš ten pabėgo į Barsukus ir parsisamdė pas kalvius Molčianovus – metus išbuvo nemokamu samdiniu, ketverius mokiniu, po ketverių tapo meistru ir Zagorjės kaime pasistatė trobą, vedė. Susilaukė septynių vaikų (tarp jų – poetas Aleksandras), iš kalvės vargu praturtėsi. Tėvui talkino vyresnysis sūnus Konstantinas. Nuo aušros iki aušros jie kalė ir virino – ir padirbdino penkis puikius grūdintus kirvius, bet Roslavlio kalviai su spaustuvais ir samdomais darbininkais mušė jiems kainą. Jų kalvė taip ir buvo iki 1929 metų medinė, arklį turėjo vieną, kartais karvę su veršiuku, kartais – nei karvės, nei veršiuko, ir aštuonias obelis, štai tokie siurbėlės. Žemės bankas išsimokėtinai pardavinėjo užstatytus dvarus. Pasiėmė Trifonas Tvardovskis 11 dešimtinių dykvietės, krūmais apaugusios, ir tą dykvietę kirto nugaros neištiesdami iki pat Maro – 5 dešimtines įveikė, o kitas taip ir paliko krūmais apžėlusias. Buvo numatyta juos išbuožinti – visame kaime 15 kiemų, o ką nors juk reikia! – priskyrė neregėtas pajamas iš kalvės, apdėjo nepakeliamais mokesčiais, laiku nesumokėjai – ruoškis į kelionę, prakeiktas buože!

O kas turėjo mūrinį namą, įsiterpusį tarp rąstinių, arba dviaukštį tarp vienaukščių – tas jau buožė, susiruošk, bjaurybe, per šešiasdešimt minučių! Neturi būti rusų kaime mūrinių namų, neturi būti dviaukščių! Atgal, į urvą! Prasmek! Tai mūsų didysis reformų užmojis, tokio dar istorijoje nebuvo.

Bet svarbiausia paslaptis – dar ne ta. Kartais, kas ir geriau gyveno, jeigu greitai stodavo į kolchozą, likdavo namie. O užsispyręs varguolis, kuris neduodavo prašymo, būdavo ištremiamas.

Labai svarbu, tai užvis svarbiausia! Ne „išbuožinti“, o prievarta suvaryti į kolchozus. Niekaip kitaip, tik mirtinai išgąsdinus, neįmanoma buvo atimti iš valstiečių žemės, kurią jiems buvo pažadėjusi revoliucija, – ir prie tos žemės juos prirakinti kaip baudžiauninkus.

Ir štai per kaimą, iš kurio jau daug sykių buvo iššluoti grūdai, vėl patraukė žiaurūs ginkluoti *aktyvistai*, durtuvais badė kiemų žemę, plaktukais beldė trobų sienas, kartais jas išgriaudavo – ir iš ten pabirdavo kviečiai. Dar labiau gąsdinami raižė peiliais pagalves. Šeimininkų mergaitė bakstelėjo atimamą maišą ir įsipylė grūdų, – „vagilė!" – suriko ant jos aktyvistė ir spyrė batu, išbėrė kviečius mergaitei iš sterblės. Ir neleido susirinkti po grūdelį.

Tai buvo antrasis pilietinis karas – dabar prieš valstiečius. Tai buvo Didysis Lūžis, taip, tik nesakoma – k i e n o l ū ž i s?

Rusų stuburkaulio.

* * *

Ne, nusidėjome mes su socialistinio realizmo literatūra – aprašyta tenai išbuožinimas, aprašyta, ir labai sklandžiai, su didele simpatija, kaip dantis kalenančių vilkų medžioklė.

Tiktai neaprašyta, kaip driekiasi ilga kaimo trobų eilė – ir visi langai užkalti. Kaip eini per kaimą – ir priebutyje regi negyvą moterį su negyvu kūdikiu ant kelių. Arba sėdintį patvoryje senį, jis prašo tave duonos, – o kai eini atgal, jis jau nuvirtęs negyvas.

Ir tokio vaizdo ten neperskaitysim: kaimo sovieto pirmininkas su kviestine mokytoja įžengia į trobą, kur ant gultų gūžiasi senis su sene (tas senis anksčiau laikė arbatinę, na, argi ne siurbėlė? – juk niekas nenori pakeliui užsukti karštos arbatos išgerti), ir grasina naganu: „Lipk žemyn, Tambovo vilke!" Senė ėmė spiegti, ir pirmininkas pagąsdindamas pykšteli į lubas (troboje labai garsiai nuskamba). Vežami abu seniai numirė.

Juo labiau neperskaitysim apie tokį išbuožinimo būdą: visus kazokus (Dono stanica) sukvietė „į susirinkimą", – o ten apsupo su kulkosvaidžiais, visus paėmė ir išvežė. O jau moteris paskui iškeldinti vieni niekai.

Mums aprašyta ir net kine parodyta daugybė svirnų arba duobių su buožių nuslėptais grūdais. Tik neparodyta mums tas varganas turtelis, tai, kas brangu ir sava, – gyvulėliai, kiemas ir virtuvės

rakandai, kuriuos visus verkiančiai moteriškei liepta palikti. (Kas iš šeimos išliks ir išsirūpins, ir Maskva „reabilituos" šeimą kaip vidutiniokus, – neberas jie sugrįžę savo vidutinio ūkio: viskas ištąsyta aktyvistų ir jų bobšių.)

Neparodys mums tik tų ryšulėlių, su kuriais leidžiama šeimai lipti į valdišką vežimą. Nesužinosim, kad Tvardovskių namuose sunkią valandą neatsirado nei lašinių, net nei duonos, ir gelbėjo juos kaimynas, daugiavaikis Kuzma, taip pat ne turtuolis, – atnešė kelionei.

Kas spėjo – bėgo nuo šito maro į miestą. Kartais ir su arkliu – nebuvo kam tokiu metu arklio parduoti: kaip maras tapo ir tas valstiečio arklys, tikras įrodymas, kad tu buožė. Ir arklių turguje šeimininkas pririšdavo jį prie stulpo, patapšnodavo per prusnas paskutinį kartą – ir nueidavo, kol jo nespėjo pastebėti.

Įprasta sakyti, kad tas Maras buvo 1929–1930 metais. Bet lavonų kvapas dar ilgai tvyrojo virš kaimo. Kai 1932 metais Kubanėje iškulti javai iki paskutinio grūdelio čia pat iš po kuliamosios buvo vežami valstybei, o kolchozninkai maitinami tik per javų valymą ir kūlimą, baigėsi kūlė – ir karštas mitalas užtrūko, ir nė vieno grūdelio už darbadienį, – kaip reikėjo sutramdyti klykiančias bobas? *O kas čia dar neišbuožintas?* O ką – ištremti? (Į kokią padėtį pakliuvo pirmųjų kolchozų kaimas, išvaduotas nuo buožių, galima spręsti iš Skripnikovos liudijimo: 1930 metais, jai būnant tremtyje, kai kurios valstietės *iš Solovkų* siųsdavo siuntinius su juodais džiūvėsiais į gimtąjį kaimą!)

Štai ką patyrė Timofejus Ovčinnikovas, gimęs 1886 metais Michnevo valsčiuje, Kiškino kaime (netoli Lenino Gorkų, arti to paties plento). Dalyvavo kare su vokiečiais, pilietiniame kare. Baigėsi karas, grįžo į dekretu skirtą žemę, vedė. Vyras su galva, raštingas, apsitrynęs, auksinių rankų. Nutuokė apie veterinarijos dalykus, visoje apylinkėje turėjo gerą vardą. Triūsdamas be atokvėpio susirentė gerą pirkią, užsiveisė sodą, iš kumeliuko užsiaugino didelį arklį. Bet sujaukė jam protą nepas, susigundė Timofejus Pavlovičius dar ir tuo patikėti, kaip patikėjo žeme, – įsitaisė su kitu valstiečiu pajinę namudinę pigių dešrų įmonėlę. (Dabar, keturiasdešimt metų išlaikius

kaimą be dešros, reikėtų pasikrapštyti pakaušį: kuo buvo ta dešrinė bloga?) Dirbo joje patys, nieko nesamdė, o ir dešras pardavinėjo per kooperaciją. Ir išdirbo tik dvejus metus, nuo 1925 iki 1927, tada imta juos smaugti mokesčiais, skaičiuojant tariamus didelius jų uždarbius (pramanydavo juos finansų inspektoriai, bet dar prisuokdavo finansų skyriui kaimo pavyduoliai tinginiai, patys nesugebantys nieko, tik būti aktyvistais). Ir pajininkai dešrinę uždarė. 1929 metais Timofejus įstojo į kolchozą vienas iš pirmųjų, nuvedė tenai savo gerą arklį ir karvę, atidavė visą inventorių. Iš visų jėgų dirbdamas kolchozo laukuose, dar augino kolchozui du veislinius buliukus. Kolchozas iro, ir daug kas ėjo ir bėgo iš jo, – bet Timofejus turėjo jau penketą vaikų, nepasijudinsi. Finansų skyrius vis dar griežė ant jo dantį, laikė pasiturinčiu (dar ir dėl veterinaro paslaugų žmonėms), ir kolchoze krovė ir krovė jam nepakeliamus mokesčius. Mokėti nebuvo kuo, ėmė keliauti iš namų skudurai; tris paskutines avis vienuolikmetis sūnus kartą tyliai išsuko nuo surašymo, kitą sykį paėmė ir jas. Kai vėl atėjo aprašyti turto, vargšė šeima jau neturėjo nieko, ir finansininkai be jokios gėdos aprašė fikusus rėčkose. Timofejus neištvėrė – ir jų akivaizdoje tuos fikusus sukapojo kirviu. Vadinasi, štai ką jis padarė: 1) sunaikino jau valstybei, o ne jam priklausantį turtą; 2) kirviu agitavo prieš sovietų valdžią; 3) diskreditavo kolchozus.

O kolchozai Kiškino kaime kaip tik jau braškėjo, niekas nebenorėjo dirbti, netikėjo kolchozais, pusė žmonių išėjo, ir kažką būtinai reikėjo nubausti. Pasiutėlis nepmanas Timofejus Ovčinnikovas, įsibrovęs į kolchozą, kad galėtų jį sugriauti, kaimo sovieto pirmininko Šokolovo nuosprendžiu ir buvo išbuožintas. Slinko 1932 metai, masiniai trėmimai baigėsi, ir žmona su šešiais vaikais (vienas žinduklis) nebuvo ištremta, tik išmesta į gatvę, atimtas namas. Savomis lėšomis jie po metų nusigavo pas tėvą į Archangelską. Visa Ovčinnikovų giminė buvo ilgaamžiai, sulaukdavo 80 metų, o Timofejus nuo tokio gyvenimo pasimirė penkiasdešimt trejų[1].

[1] Ne mūsų tema, bet tai dėl epochos supratimo. Ilgainiui ir Archangelske Timofejus įsitaisė *uždaroje* dešrinėje, čia taip pat dirbo du meistrai, bet buvo ir vedėjas. Timofejaus dešrinė buvo užda-

Net ir 1935 metais per Velykas šlitiniuoja po nuskurdintą kaimą girti kolchozo viršininkai – ir iš *pavieninink*ų reikalauja pinigų degtinei. O jei neduosi – „išbuožinsim! išvešim!" Ir išveš! Juk tu – pavieninink as. Čia ir yra Didysis Lūžis.

O paties k e l i o, to valstiečių kryžiaus kelio, šito socrealistai nė nemano aprašinėti. Susodino, išvežė – ir baigta, ir trys žvaigždutės po epizodo.

O juos sodino: gerai, jei šiltuoju metų laiku, į ratus, kitaip į roges svilinant speigui ir su kūdikiais, ir su mažais ir su paaugliais. Per Kočenevo kaimą (Novosibirsko sritis) 1931 metų vasarį, kai šalčiai spaudė pakaitom su pūgomis, – traukė ir traukė, ir traukė begalinės gurguolės, apsuptos ginkluoto konvojaus, iš snieginos stepės išnirdamos ir snieginoje stepėje išnykdamos. Ir į trobas užeiti apšilti galėjo tik su konvojaus leidimu, trumpam, kad gurguolės negaišintų. (Šitie GPU kariuomenės sargybiniai – juk gyvi! jie pensininkai! ir turbūt prisimena! O gal – ir neprisimena...) Visi jie traukė į Narymo pelkes – ir šitose nepasotinamose pelkėse visi pasiliko. Bet dar pirmiau šiauriame kelyje giltinė griebė vaikus.

Šito ir siekta, kad valstiečio atžalos žūtų kartu su suaugusiais. Nuo Erodo laikų, kai jo nebeliko, tik Priešakinis Mokymas galėjo mums išaiškinti, kaip sunaikinti visus, iki pat kūdikių. Hitleris jau buvo mokinys, bet jam pasisekė: išgarsino jį dujų kameros, o va mūsiškiai niekam ne galvoj.

Žinojo valstiečiai, kas jų laukia. Ir jeigu jiems tekdavo ešelonais važiuoti per gyvenamas vietas, jie savo mažus vaikus, jau ropinėjančius, stotyse nuleisdavo pro langus: gyvenkite pas žmones! duoneliaukite! – tik kartu su mumis nemirkite.

---

ryta kaip kenksminga darbo žmonėms, o šita buvo uždara, kad apie ją nežinotų darbo žmonės. Jie darė brangias dešras asmeniškai šio Šiaurės krašto viešpačiams. Ne kartą ir Timofejus nešė tuos skanėstus į vienaaukštį GPU viršininko Rudolfo Austrino ir jo pavaduotojo draugo Šijrono rūmą už aukštos tvoros (Libknechto ir Čiumbarovo-Lučinskio gatvių kampas).

(Archangelske 1932–1933 bado metais vargetoms specperkeltųjų vaikams neduodavo mokyklose nemokamų pusryčių ir orderių drabužiams kaip kitiems moksleiviams.)

Tame ešelone nuo Dono, kur moteris vežė atskirai nuo kazokų, suimtų „susirinkime", viena moteriškė kelyje pagimdė. O gaudavo jos stiklinę vandens per dieną ir ne kasdien po 300 gramų duonos. Felčerio? – nė neprašyk. Dingo motinai pienas, ir kūdikėlis mirė kelyje. Kurgi laidoti? Du konvojininkai įsėdo į jų vagoną iki artimiausios stotelės, atidarė duris – ir išmetė lavonėlį iš važiuojančio traukinio.

(Tas ešelonas buvo atvarytas į didžiąsias Magnitogorsko statybas. Ir vyrus ten atvežė, kaskitės žemines! Pradėdami nuo Magnitogorsko, mūsų bardai jau pasirūpino, *atspindėjo*.)

Tvardovskių šeimą vežė arkliais tik iki Jelnios, ir, laimė, jau buvo balandis. Ten juos susodino į prekinius vagonus, duris užrakino, o kibirų gamtiniams reikalams nei skylių grindyse nebuvo. Rizikuodamas bausme arba net kalėjimu už bandymą bėgti, Konstantinas Trifonovičius važiuojant traukiniui, kai ratai bilda, virtuviniu peiliu išpjovė skylę grindyse. Maitino šitaip: kartą per tris dienas mazginėse stotyse atnešdavo kibiruose sriubos. Teisybė, jie važiavo (iki Lialios stoties, Šiaurės Uralas) tik dešimt dienų. O ten – dar žiema, ešelono laukė šimtai rogių ir upės ledu – į mišką. Stovėjo sielininkų barakas dvidešimčiai žmonių, atvežė daugiau kaip penkis šimtus, vakarop. Komendantas permietis Sorokinas, komjaunuolis, vaikščiojo po sniegą ir rodė, kur kuoliukus kalti: va čia bus gatvė, va čia namas. Taip buvo įkurtas Parčios kaimelis.

Sunku patikėti tokiu žiaurumu: kad žiemos vakarą taigoje pasakytų – va čia! Nejaugi ž m o n ė s taip gali? O juk veža – dieną, tai ir atveža vakarop. Šimtų šimtus tūkstančių žmonių taip atvežė ir paliko – senius, moteris ir vaikus. O Kolos pusiasalyje (Apatitai) visą tamsią poliarinę žiemą tremtiniai gyveno paprastose palapinėse po sniegu. Beje, ar daug gailestingiau elgiasi, kai Pavolgio vokiečius ešelonais veža vasarą (1931 metais – 31-aisiais,o ne 41-aisiais, neapsirikite!) į bevandenę Karagandos stepę – ir ten liepia kasti ir sta-

tytis, o vandens duoda normą? Juk ir ten ateis žiema. (1932 metais pavasariop vaikai ir seneliai išmirė – dizenterija, distrofija.) Pačioje Karagandoje, kaip ir Magnitogorske, statė žemas ilgas žemines-bendrabučius, panašius į daržovių sandėlius. Prie Baltosios-Baltijos jūrų kanalo atvežtuosius apgyvendino tuščiuose lagerio barakuose. O prie Volgos kanalo – tuojau už Chimkų – juos vežė dar *prieš* įkuriant lagerį, tuoj pat po hidrografinės žvalgybos, kraustė ant žemės ir liepė ją kirsti ir karučiais tampyti (laikraščiai rašė: į kanalą atvežta mašinų"). Duonos nebuvo; sau žemines kasti – laisvu laiku. (Dabar ten kateriai ir garlaiviai vežioja pramogaujančius maskviečius. Kaulai – dugne, kaulai – žemėje, kaulai – betone.)

Artėjant Marui, 1929 metais, Archangelske buvo uždarytos visos cerkvės: jas apskritai buvo numatyta uždaryti, o čia iškilo gyvas reikalas apgyvendinti „išbuožintus" valstiečius. Dideli srautai tremiamų kaimiečių plaukė per Archangelską, ir kuriam laikui visas miestas virto ištisiniu milžinišku etapiniu kalėjimu. Cerkvėse buvo pristatyta daugiaaukščių gultų, tik kūrenti nebuvo kuo. Stotyje buvo iškraunami ir iškraunami gyvuliniai vagonai, ir šunų lojimo lydimi niūrūs vyžoti valstiečiai kiūtino į cerkves, ant savo gultų. (Berniukas Vitia Šipovalnikovas prisimena, kaip vienas valstietis ėjo su kinkinio lanku ant kaklo: vežant per skubėjimą nesusigaudė, kas jam reikalingiausia. O kažkas nešėsi gramofoną su triūba. Kino operatoriai, štai jums darbo!..) Dangun žengimo cerkvėje aštuonių aukštų gultai, nepritvirtinti prie sienų, naktį sugriuvo, daug šeimų prislėgė. Išgirdusi šauksmus, prie cerkvės patraukė kariuomenė.

Taip jie gyveno Maro žiemą. Nesiprausę. Kūnai puvo. Plito dėmėtoji šiltinė. Mirė. Bet archangelskiečiams buvo griežtai įsakyta: *specperkeltiesiems* (taip vadinosi ištremti valstiečiai) nepadėti!! Slankiojo merdintys žemdirbiai po miestą, bet negalima buvo nė vieno į namus priimti, pamaitinti arba už vartų išnešti arbatos: milicija už tai vietos gyventojus čiupdavo ir atimdavo pasus. Velkasi išbadėjęs žmogus gatve, suklumpa, pargriūva – ir negyvas. Bet ir tokių negalima buvo imti (vaikščiojo agentai ir sekė, kas rodo gailestingumą).

Tuo pačiu metu priemiesčio daržininkai ir gyvulių augintojai irgi buvo tremiami *ištisais kaimais* (vėl: kas ką ten išnaudojo?), ir Archangelsko gyventojai patys drebėjo, kad ir jų neištremtų. Net sustoti, pasilenkti prie lavono bijojo. (Vienas gulėjo arti GPU, niekas neėmė.)

Laidojo juos *organizuotai* komunalinė tarnyba. Žinoma, be karstų, bendrose duobėse, šalia senovinių miesto kapinių Vologdos gatvėje – jau laukuose. Ir atminimo ženklų nepaliko.

Visa tai duonos augintojams buvo – tik etapinis kalėjimas. Dar buvo didelis jų lageris už Talagos kaimo, ir kai kuriuos imdavo krauti miško medžiagos. Bet susigalvojo kažkas parašyti ant rąsto laišką į užsienį (štai ir mokyk valstiečius rašto!) – ir nebeleido jų į tą darbą. Jų kelias ėjo toliau – į Onegą, į Pinegą ir aukštyn Dvina.

Mes lageryje juokaudavom: „toliau kaip iki saulės neištrems". Bet tuos valstiečius trėmė toliau, kur dar ilgai nebus tos pastogės, po kuria sužibės balana.

Nuo visų ankstesnių ir visų vėlesnių sovietinių tremčių šioji skyrėsi tuo, kad valstiečiai buvo tremiami nei į kokį nors gyvenvietės punktą, nei į kokią nors gyvenamąją vietą, o pas žvėris, į miškus, į pirmykštį būvį. Ne, dar blogiau: ir pirmykščiai žmonės, mūsų protėviai, rinkdavosi vietas kur arčiau vandens. Kiek gyvuoja žmonija – dar niekas nesistatė kitaip. O čekistai *specialioms gyvenvietėms* parinkdavo (patys valstiečiai neturėjo teisės rinktis) uolingus šlaitus (prie Pinegos upės 100 metrų aukštyje, kur neįmanoma prisikasti iki vandens ir žemėje nieko neužaugs). Už trijų keturių kilometrų būdavo patogus slėnis, – bet ne, instrukcija draudžia arti jo kurtis! Lankos atsidurdavo už dešimčių kilometrų nuo gyvenvietės, ir šienas būdavo plukdomas valtimis... Kartais tiesiog *drausdavo sėti javus*. (Ūkio pobūdį irgi nuspręsdavo čekistai.) Mums, miestiečiams, dar vienas dalykas nesuprantamas – ką reiškia nuo amžių gyventi su gyvuliais, be gyvulių valstietis negali, – ir štai jie pasmerkti daug metų negirdėti nei žvengimo, nei mykimo, nei bliovimo; nei balnoti, nei milžti, nei šerti.

Prie Čiulymo upės Sibire Kubanės kazokų specialioji gyvenvietė buvo aptverta spygliuotomis vielomis ir apstatyta bokštais kaip lageryje. (Mes jau rašėm: taip daugelyje vietų tremtinių gyvenvietės buvo paverčiamos lageriais.)

Rodos, buvo padaryta viskas, kad šitos nekenčiamos vargo bitės kuo greičiau išmirtų, išvaduotų mūsų šalį ir nuo savęs, ir nuo duonos. Ir iš tikro, daug tokių specialiųjų gyvenviečių išmirė visiškai. Ir dabar ten atsitiktiniai praeiviai pamažu baigia deginti barakus, išspardydami kaukoles.

Joks Čingischanas nesunaikino tiek kaimo žmonių, kiek šaunieji mūsų Organai, Partijos vadovaujami.

Štai – Vasiugano tragedija. 1930 metais 10 tūkstančių šeimų (vadinasi, 50–65 tūkstančiai žmonių pagal tuometines šeimas) perėjo per Tomską ir toliau buvo varomi žiemą pėsti: pirma žemyn Tomės upe, paskui Obe, tada aukštyn Vasiugano upe – vis dar žiemkeliu. (Pakelės kaimų gyventojai paskui buvo varomi rinkti suaugusiųjų ir vaikų lavonų.) Vasiugano ir Taros aukštupiuose juos paliko kaukaruose (ant kauburių tarp pelkių). *Jiems nedavė nei maisto, nei darbo įrankių*. Pelkės pažliugo, ir jokio kelio nebeliko, tik du žabų klojiniai: vienas į Tobolską, kitas prie Obės. Ant abiejų klojinių buvo pastatytos kulkosvaidžių užkardos ir niekam neleido ištrūkti iš mirties mašinos. Prasidėjo epidemija. Iš nevilties žmonės ėjo prie užkardų, meldė – o čia juos šaudė. Išėjus ledams, iš Tomsko integralinės sąjungos (žvejybos vartotojų kooperacijos) pavėlavusios išplaukė baržos su miltais ir druska, bet nepajėgė užplaukti Vasiugano upe. (Šiam kroviniui vadovavo Integralinės sąjungos įgaliotinis Stanislavovas, iš jo ir šios žinios.)

Išmirė – visi.

Kalbama, jog vis dėlto šis įvykis buvo tiriamas ir vienas žmogus buvęs sušaudytas. Nelabai aš tuo tikiu. Bet jeigu ir taip – kokia proporcija! Pažįstama pilietinio karo proporcija: už vieną mūsiškį – tūkstantį jūsiškių! Už 60 tūkstančių jūsiškių – vieną mūsiškį.

O be šito Naujosios Visuomenės nesukursi.

* * *

Ir vis tiek – tremtiniai gyveno! Neįmanoma patikėti, kad tokiomis sąlygomis galėtų, bet – gyveno.

Parčios gyvenvietėje diena prasidėdavo dešimtininkų, komių zyrių, lazdomis. Visą gyvenimą šie valstiečiai dieną pradėdavo patys, o dabar lazdomis buvo varomi kirsti miško ir plukdyti medžių. Mėnesių mėnesius negalėdami apsidžiovinti, gaudami vis mažiau miltų, jie buvo verčiami dirbti normas, o paskui, vakarais, galėjo ir sau statyti. Jų drabužiai suplyšo, maišus segdavosi kaip sijonus ir persiūdavo į kelnes.

Bet jeigu jie būtų visi išmirę, tai nebūtų daugelio šiandieninių miestų, kad ir Igarkos. Igarką nuo 1929 metų statė ir pastatė – kas? Argi Šiaurės poliarinio miško trestas? O gal neišbuožinti valstiečiai? Spiginant penkiasdešimties laipsnių šalčiui gyveno palapinėse, – bet jau 1930-aisiais pradėta eksportuoti medieną. Išbuožinti valstiečiai gyveno specialiosiose gyvenvietėse kaip zekai režiminiuose lagpunktuose. Nors ir nebuvo aplinkinės zonos, paprastai gyvenvietėje būdavo vienas šaulys, ir nuo jo priklausė visi draudimai ir leidimai, jis turėjo teisę be jokių išlygų nušauti kiekvieną nepaklususį.

O stiprios padermės būta, kai kam pavykdavo iš tų gyvenviečių pabėgti. Galina Riabokon nuo Kupiansko išvedė iš tokios gyvenvietės Vologdos srityje būrelį valstiečių (pati ėjo priekyje, dainavo, neva uogavo). Nuvažiavo į Charkovą pas pusseserę, tarnaitę. Jos šeimininkai patarė dideliam viršininkui: gal norėtumėte geros auklės? Tie įformino jai dokumentus, priėmė, buvo labai patenkinti, ir ji gyveno kaip inkstas taukuose. Bet 1937 m. ta šeima buvo suimta, o Galina neiškentė ir su chromo aulinukais, vilnone skarele nuvažiavo į savo kaimą pasirodyti. Žinoma, buvo suimta, ištremta antrą kartą. Bet pabėgo ir antrą kartą!

Pilietinė kategorija, kuriai priklausė specialiosios gyvenvietės, jų gimininingumas Archipelagui lengvai paaiškinamas susisiekiančiųjų indų dėsniu: kai Vorkutoje pristigdavo darbo jėgos, tuomet specperkeltieji (neperteisiami! nepervardijami) būdavo pervežami iš jų gyvenviečių į lagerio zonas. Ir gyveno jie ramiausiai zonose, vaikščiojo dirbti į zonas, srėbė lagerio bizalą, turėjo tik *mokėti* už jį, (ir už apsaugą, ir už baraką) iš savo uždarbio. Ir niekas niekuo nesistebėjo.

Specvalstiečiai, atskirti nuo šeimų, buvo vežami iš gyvenvietės į gyvenvietę kaip zekai, iš vieno lagpunkto į kitą.

Tarp kartais keistai svyruojančių mūsų įstatymų 1931 metų liepos 3 dieną išėjo SSRS CIK nutarimas, kuriuo leidžiama grąžinti išbuožintiems asmenims teises po penkerių metų, „jeigu jie dirbo (režiminėje gyvenvietėje!) visuomenei naudingą darbą ir buvo lojalūs sovietų valdžiai" (na, talkino šauliui, komendantui ar operatyviniam įgaliotiniui). Bet tai buvo parašyta paikai, pagavus akimirkos nuotaikai. O ir baigėsi tie penkeri metai kaip tik tada, kai Archipelagas ėmė stingti.

Vis taikėsi tokie metai, kad neįmanoma buvo sušvelninti režimo: čia po Kirovo nužudymo; čia 1937-ieji ir 1938-ieji; čia 1939-aisiais prasidėjo karas Europoje; čia 1941-aisiais – mūsų šalyje. Tad patikimiau buvo kas kita: nuo 1937-ųjų daugelį tų bedalių „buožių" ir jų sūnų imta tąsyti iš specialiųjų gyvenviečių, lipdyti jiems 58-ąjį straipsnį ir kišti į lagerius.

Teisybė, per karą, kai fronte jau trūko rusų narsuolių jėgos, buvo atsigręžta ir į *buožes*: juk jų rusiška sąžinė turėjo būti aukščiau už buožišką! Šen ir ten buvo siūloma jiems iš režiminių specialiųjų gyvenviečių ir iš lagerių eiti į frontą, ginti šventosios tėvynės.

Ir – ėjo...

Bet – ne visada. Nikolajui Chlebunovui, „buožės" sūnui, kurio biografija ankstesnėje dalyje pasinaudojau vaizduodamas „Ivano Denisovičiaus" Tiuriną, o vėlesnėje tada nesiryžau, – lageryje buvo pasiūlyta tai, ko nesiūlydavo trockininkams ir komunistams, nors ir kaip šie veržėsi: eiti ginti tėvynės. Chlebunovas nė kiek nesvyruodamas tiesiai išdrožė lagerio skirstytojui: „Jūsų tėvynė – jūs ir ginkit, šūdaėdžiai! *O proletariatas neturi tėvynės!!*"

Lyg ir tiksliai buvo atsakyta pagal Marksą, juk tikrai bet kuris lagerininkas dar vargingesnis, labiau pažemintas ir beteisis negu proletariatas, – bet *lagerio kolegija* viso to nesuvokė ir nuteisė Chlebunovą sušaudyti. Dvi savaites išsėdėjo jis *laukdamas mirties bausmės* ir malonės neprašė, toks buvo įsiutęs. Bet jie patys mirties bausmę jam pakeitė antra dešimtine lagerio.

Kartais išbuožinti valstiečiai būdavo nuvežami į tundrą ar taigą, paleidžiami – ir užmirštami tenai: juk atvežami jie mirti, ko čia sukti galvą? Nepalikdavo jiems nė šaulio – šitokia nykuma ir tolybė. Pagaliau išmintingosios vadovybės paleista – be arklio ir be plūgo, be žvejybos įrankių, be šautuvo, ta darbšti atkakli gentis gal su keliais kirviais ir kastuvais pradėdavo beviltišką kovą dėl gyvybės kiek lengvesnėmis sąlygomis nei akmens amžiuje. Ir, priešingai socializmo ekonomikos dėsniams, šios gyvenvietės staiga ne tik išlikdavo, bet dar stiprėdavo ir turtėdavo!

Tokioje gyvenvietėje, kažkur prie Obės, tik ne arti laivybos, o prie šoninio intako, užaugo Burovas, patekęs ten dar vaikas. Jis pasakoja, kaip kartą jau prieš karą plaukė pro šalį kateris, pastebėjo juos ir sustojo. O kateryje būta rajono viršininkų. Apklausė – iš kur, kas tokie, nuo kada. Nustebo viršininkai pamatę jų turtą ir visą gerą, nes savo krašto kolchozuose to neturėjo. Nuplaukė. O po keleto dienų atplaukė NKVD įgaliotiniai su šauliais ir vėl kaip Maro metais liepė jiems per valandą visa, kas užgyventa, visą šiltą gyvenvietę palikti – ir plikus nuogus su ryšuliukais išvarė toliau į tundrą.

Ar šito vieno pasakojimo neužtenka norint suprasti ir „buožių" esmę, ir „išbuožinimo" esmę?

Ką būtų buvę galima nuveikti su tokiais žmonėmis leidus jiems laisvai gyventi, laisvai tvarkytis!!

Sentikiai! – amžinai ujami, amžini tremtiniai, – štai kas dar prieš tris šimtmečius perprato prakeiktą valdžios esmę! 1950 metais virš Podkamenajos Tunguskos platybių skrido lėktuvas. O po karo lakūnų mokykla buvo smarkiai patobulėjusi, ir uolus lakūnas pastebėjo, ko ligi tol dvidešimt metų niekas nematė: kažkokią gyvenvietę taigoje. Užfiksavo. Raportavo. Atokiai buvo, toli, bet MVD nieko nėra negalimo, po pusmečio nusigavo tenai. Ogi tenai – Jarujevo sentikiai. Kai prasidėjo didysis geidžiamas Maras, tai yra kolektyvizacija, jie nuo šito gero patraukė tolyn į taigą, visas kaimas. Ir gyveno nesirodydami, tik išleisdavo seniūną į Jarujevą druskos, metalinių žūklės ir medžioklės reikmenų bei geležų įrankiams, visa kita pasidirbo patys,

o vietoj pinigų turbūt seniūnas nešdavosi kailiukus. Sutvarkęs reikalus, jis kaip sekamas nusikaltėlis nemačiom dingdavo iš turgaus. Ir šitaip Jarujevo sentikiai laimėjo 20 metų gyvenimo! – dvidešimt metų laisvo žmoniško gyvenimo tarp žvėrių, užuot dvidešimt metu niūroję kolchoze. Visi jie buvo namų darbo drabužiais, pačių siūtais purvabridžiais batais ir vyrai galiūnai.

Taigi šitie niekšingi dezertyrai iš kolchozų fronto visi dabar buvo suimti ir jiems įsūdytas... Kaip jūs manote, koks straipsnis?.. Ryšiai su pasauline buržuazija? Kenkėjiška veikla? Ne, 58-10, antisovietinė *agitacija* (!?!?), ir 58-11, organizacija. (Daugelis jų vėliau pateko į Steplagą, Džezkazgano grupę, iš tenai ir žinios.)

O 1946 metais dar kiti sentikiai, šauniosios mūsų armijos (jau su minosvaidžiais, jau su Tėvynės karo patyrimu) šturmu išblokšti iš kažkokio užmiršto nuošalaus vienuolyno, sieliais buvo plukdomi Jenisiejumi. Nesutramdomi belaisviai – tokie pat didžiojo Stalino, kaip ir didžiojo Petro laikais! – šoko nuo sielių į Jenisiejaus srovę, ir mūsų automatininkai juos ten pribaiginėjo.

Sovietinės armijos kariai! – nepaliaujamai stiprinkite karinį pasirengimą!

Ne, neišmirė pasmerktoji padermė! Ir tremtyje jiems gimė vaikai – ir taip pat paveldimai buvo pritvirtinti prie tos pačios specialiosios gyvenvietės. („Sūnus už tėvą neatsako", atsimenat?) Išteka pašalinė mergina už specperkeltojo – ir įtraukiama į tą patį baudžiauninkų luomą, netenka pilietinių teisių. O jei vyriškis veda *tokią* – ir pats tampa tremtiniu. Atvažiuoja duktė pas tėvą – ir ji įrašoma į specperkeltuosius, atitaisoma klaida, kad nepateko anksčiau. Tokiais priedais buvo išlyginami perkeltųjų į lagerius nuostoliai.

Ypač visų akivaizdoje buvo specperkeltieji Karagandoje ir aplinkui. Daug jų ten buvo. Kaip jų protėviai Uralo ir Altajaus gamykloms, taip jie – Karagandos šachtoms buvo priskirti *amžinai*. Šachtos valdytojas galėjo nesivaržyti, kiek juos versti dirbti ir kiek

jiems mokėti. Kalbama, jie labai pavydėjo žemės ūkio lagpunktų kaliniams.

Iki šeštojo dešimtmečio, o kai kur ir iki Stalino mirties, specperkeltieji neturėjo pasų. Tik po karo igarkiečiams imta taikyti darbo užmokesčio šiaurės koeficientą.

Bet štai – ištvėrę Maro tremties dvidešimtmetį, paleisti iš komendantūros kontrolės, gavę iškilius mūsų pasus, – kas gi jie ir kokie jie iš vidaus ir išorės? Žiū! – ogi kondiciniai mūsų piliečiai! Lygiai tokie pat, kaip lygiagrečiai išauklėti darbininkų gyvenviečių, profsąjungų susirinkimų ir sovietinės armijos žmonės. Jie taip pat neišeikvotą savo smarkumą išlieja domino kauliukams, žinoma, ne sentikiai. Taip pat pritariamai linksi kiekvienam švystelėjusiam vaizdui televizoriuje. Reikiamu momentu taip pat rūsčiai smerkia Pietų Afrikos Respubliką arba renka savo skatikus Kubos labui.

Taigi nusilenkim Didžiajam Mėsininkui, nuleiskim galvas ir susigūžkim prieš jo intelektualią mįslę: vadinasi, jis buvo teisus, šitas širdžių žinovas, užmaišęs tą baisų kruviną raugalą ir metai po metų jį sukęs?

Teisus – morališkai: juo nesuskundžiama! jo laikais buvo „geriau negu atėjus Chruščiovui"; juk pokštų dieną – balandžio pirmąją – kasmet viena kapeika atpigdavo papirosai ir dešimčia kapeikų – galanterija. Iki mirties skambėjo jam liaupsės ir himnai, dar ir šiandien mums neleidžiama jo kaltinti: ne tik kiekvienas cenzorius sustabdys jūsų plunksną, bet kiekvienas krautuvės pardavėjas ir vagono keleivis paskubės nutraukti piktą žodį jūsų lūpose.

Juk mes šloviname Didelius Piktadarius. Mes lenkiamės Dideliems Žudikams.

Ir juo labiau teisus – valstybiškai: šituo krauju jis sucementavo klusnius kolchozus. Nesvarbu, kad po ketvirčio amžiaus kaimą elgetom paleis ir žmonės dvasiškai išsigims. Užtat raketos skries į kosmosą ir prieš mūsų valstybę keliaklupsčiaus pažangūs išsimokslinę Vakarai.

Trečias skyrius

TREMTIS TANKĖJA

Su tokiu įniršiu, į tokias atšiaurias vietas ir taip atvirai siekiant išmarinti kaip valstiečius – nei prieš tai, nei po to niekas daugiau nebuvo tremiama. Bet taikant kitą matą ir reikalavimus mūsų tremtis tankėjo metai po metų: buvo tremiama daugiau, apgyvendinama tankiau ir tremties režimas griežtėjo.

Galima pasiūlyti tokią apytikrę periodizaciją. Trečiajame dešimtmetyje tremtis buvo tarsi parengtinis pereinamasis tarpsnis prieš lagerį: mažai kas baigdavo tremtimi, beveik visi paskui būdavo permetami į lagerį.

Nuo ketvirtojo dešimtmečio pabaigos, galbūt dėl to, kad ištremtų žmonių labai pagausėjo, tremtis įgijo gana savarankišką reikšmę kaip visiškai neblogas apribojimo ir izoliavimo būdas. Ir karo, ir pokario metais vis didėjo jos mastai ir vaidmuo greta lagerių: nereikėjo kaštuotis statant barakus ir zonas, išlaikant apsaugą, bet galima buvo aprėpti didelius kontingentus, ypač moterų ir vaikų. (Visi dideli etapiniai kalėjimai turėjo nuolatines kameras tremiamoms moterims su vaikais, ir jos niekada nebūdavo tuščios[1].) Tremtis per trumpą laiką patikimai ir galutinai išvalydavo bet kokį svarbų metropolijos rajoną. Taigi tremtis taip sustiprėjo, kad nuo 1948 metų įgijo dar naują valstybinę reikšmę – virto s ą v a r t y n u – tuo rezervuaru, kur suverčiamos Archipelago atliekos, kad jau niekada neįsigautų į metropoliją. Nuo 1948 metų pavasario lageryje galiojo tokia instrukcija: Penkiasdešimt Aštuntąjį pasibaigus kalėjimo laikui, išskyrus mažas išimtis, *siųsti į tremtį*. Tai yra nepaleisti jo lengvabūdiškai po šalį,

[1] Jų vyrai, jei ir buvo tremiami, su jomis nevažiuodavo: buvo instrukcija nuteisiamų šeimų narius išskirstyti į skirtingas vietas. Taigi jei Kišiniovo advokatas I. Gornikas už sionizmą ištremtas į Krasnojarsko kraštą, tai jo šeima – į Salechardą.

jam nepriklausančią, o kiekvieną asmenį su konvojum pristatyti nuo lagerio vachtos iki tremties komendantūros, nuo durų iki durų. O kadangi buvo tremiama į griežtai sutartus rajonus, tai visi jie kartu sudarydavo dar atskirą (nors ir susisluoksniavusią) šalį tarp SSRS ir Archipelago – ne skaistyklą, o veikiau purvyklą, iš kurios galima pereiti į Archipelagą, bet ne į metropoliją.

1944–1945 metais ypač uoliai buvo tremiami žmonės iš išvaduotų okupuotų teritorijų, 1947–1949-aisiais iš vakarinių respublikų. Ir visi srautai drauge, net be valstiečių, daug daug daug kartų viršijo tą pusės milijono skaičių, kurį buvo ištrėmusi per visą XIX amžių carinė Rusija, tautų kalėjimas.

Už kokius nusikaltimus mūsų šalies piliečiui ketvirtajame ir penktajame dešimtmetyje grėsė nutrėmimas ir ištrėmimas? (Dėl kažkokio administracinio pasimėgavimo šitos skirtybės visais metais nors ir nebuvo laikomasi, bet ji buvo minima. Už tikėjimą persekiojamam M. Brodovskiui, kuris stebėjosi, kad buvo ištremtas be teismo, papulkininkis Ivanovas kilniaširdiškai paaiškino: „Teismo nebuvo todėl, kad čia *ne nutrėmimas, o ištrėmimas*. Mes nelaikome jūsų teistu, juk net neatimame jums rinkimų teisės". Tai yra svarbiausio pilietinės laisvės elemento!..)

Labiausiai paplitusius nusikaltimus nusakyti lengva:

1) priklausymas nusikalstamai tautybei (apie tai – kitas skyrius);

2) jau tavo atkalėtas lageryje laikas;

3) gyvenimas nusikalstamoje aplinkoje (maištingas Leningradas; partizanų judėjimo rajonas kaip Vakarų Ukraina arba Pabaltijys).

O paskui – daugelis iš tų *srautų*, išvardintų pačioje knygos pradžioje, nutekėdavo, be lagerių, ir į tremtį, nuolatos kažkiek siųsdavo ir tenai. Ką tokius? Apskritai paėmus, dažniausiai – šeimas tų, kurie gaudavo lagerio. Bet toli gražu ne visada tos šeimos ir anaiptol ne tik tos šeimos plaukė į tremtį. Kaip norint paaiškinti skysčių tėkmę reikia turėti daug hidrodinamikos žinių, nes beprasmiška vien siel-

vartauti ir žiūrėti, kaip kriokia ir šėlsta stichija, taip ir čia: mes neturime galimybių ištirti ir aprašyti visų tų diferencinių postūmių, kurie įvairiais metais įvairius žmones netikėtai mesdavo ne į lagerius, o į tremtį. Mes tik matome, kaip margai susimaišė čia išeiviai iš Mandžiūrijos, kažkokie užsienio piliečiai vienišiai (kuriems ir tremtyje sovietinis įstatymas neleido susituokti su jokiu tremtiniu, vis dėlto sovietiniu); kaukaziečiai ir Vidurinės Azijos gyventojai, kurie už patekimą nelaisvėn negavo 10 metų lagerio, o tik 6 metus tremties; ir net buvę belaisviai sibiriečiai, kurie buvo grąžinami į savo gimtąjį rajoną ir gyveno ten kaip laisvieji, nesiregistravo komendantūroje, bet neturėjo teisės išvažiuoti iš rajono.

Mums neįmanoma apžvelgti įvairius tremties tipus ir atvejus, nes mūsų žinios remiasi tik atsitiktiniais pasakojimais ir laiškais. Jei nebūtų A. Ar-vas parašęs laiško, skaitytojas nebūtų išgirdęs štai tokio pasakojimo. 1943 metais į Viatkos kaimą atėjo žinia, kad jų kolchozninkas Kožurinas, pėstininkas eilinis, lyg buvęs pasiųstas į bausmės kuopą, lyg iškart sušaudytas. Bemat pas jo žmoną su šešiais vaikais (vyriausiai – 10 metų, mažiausiam – 6 mėnesiai, o dar su ja gyveno dvi seserys, penkiasdešimtmetės senmergės) prisistatė *vykdytojai* (jau suprantate, skaitytojau, kad tai sušvelnintas žodis *budelis*). Ir neleidę šeimai nieko parduoti (troba, karvė, avys, šienas, malkos – viskas palikta išgrobstyti), sumetė juos devynis su šiokia tokia manta į roges ir per speigą nudangino už 60 kilometrų, į Viatkos-Kirovo miestą. Kaip jie kelyje nesušalo – vienas Dievas žino. Pusantro mėnesio juos išlaikė Kirovo etapiniame kalėjime, paskui nuvežė į keramikos įmonę prie Uchtos. Ten seserys senmergės rausėsi po šiukšlynus, abi išprotėjo ir pasimirė. O motinai su vaikais padėjo išgyventi tik vietos gyventojų parama (beidėjinė, nepatriotinė, ko gero, net antisovietinė). Užaugę sūnūs paskui tarnavo kariuomenėje ir, kaip sakoma, buvo „kovinės ir politinės parengties pirmūnai". 1960 metais motina sugrįžo į gimtąjį kaimą – kur stovėta jų trobos, nei lentgalio, nei krosnies plytos nelikę.

Šitoks siužetėlis – nors imk ir dėk į Didžiosios Tėvynės Pergalės vainiką? Neima, *netipiškas*.

O į kokį vainiką įpinti, o prie kokios trėmimų kategorijos priskirti *Tėvynės karo invalidų tremtį*? Apie ją beveik nieko nežinojom (ir mažai kas žino). O prisiminkite: kiek šitų invalidų, ir dar nesenų, krutuliavo mūsų turguose apie arbatines ir elektriniuose traukiniuose baigiantis karui. Ir kažkaip greitai, nepastebimai jų apmažo. Tai irgi buvo srautas, irgi kampanija. Jie buvo ištremti į kažkokią Šiaurės salą – ištremti *už tai*, kad dėl tėvynės šlovės leidosi suluošinami kare, ištremti *todėl*, kad nacija atrodytų sveika, skinanti vien pergales visose atletikos varžybose ir kamuolio žaidimuose. Ten, nežinomoje saloje, šie nelaimingi karo didvyriai, aišku, laikomi be teisės susirašinėti su didžiąja žeme (retkarčiais koks laiškas prasprūsta, iš jo ir sužinom) ir, aišku, pusbadžiu, nes savo darbu jie negali dosniai atsipirkti.

Rodos, ir dabar jie ten nubaiginėja savo amželį.

Didžioji purvykla, tremties šalis, tarp SSRS ir Archipelago, apėmė ir didelius, ir mažus miestus, ir kaimus, ir visiškas dykynes. Tremtiniai stengėsi prašytis į miestus, teisingai manė, kad ten mūsiškiams vis dėlto lengviau, ypač gauti darbo. Vis panašiau į įprastą žmonių gyvenimą.

Kone pagrindinė tremties krašto sostinė, bent jau vienas iš jo perlų, buvo Karaganda. Pamačiau ją prieš visuotinių trėmimų pabaigą, 1955 metais (mane, tremtinį, komendantūra trumpam išleido: ketinau ten vesti, irgi tremtinę). Prie šito tąsyk badmiriaujančio miesto, netoli blakių pilno barako-geležinkelio stoties, kur neprivažiuodavo tramvajai (kad neprasmegtų į štrekus, iškastus po žeme), stovėjo prie tramvajų grąžračio gan simboliškas mūrinis namas, kurio siena buvo kuolais paramstyta, kad nesugriūtų. Naujojo miesto centre akmeniu buvo išraižyta akmeninėje sienoje: *„Anglis – tai duona"* (pramonei). Iš tiesų, juoda duona čia kasdien buvo pardavinėjama krautuvėse – todėl miesto tremtis ir lengvesnė. Juodo darbo, ir ne tik juodo, čia visada gausi. O šiaip maisto produktų krautuvės buvo tuščios. O turgaus krautuvėlėse – neįpirksi, kainos protu nesuvokiamos. Jeigu ne trys

ketvirtadaliai, tai du trečdaliai miesto tada gyveno be pasų ir registravosi komendantūrose; gatvėje mane nuolatos pašaukdavo ir atpažindavo buvę kaliniai, ypač iš Ekibastuzo. Ir koks gi čia buvo tremtinio gyvenimas? Darbe reikėjo kęsti pažeminimus, darbo užmokestis mažesnis, nes ne kiekvienas po arešto-kalėjimo-lagerio katastrofos galėjo įrodyti savo išsimokslinimą, juo labiau stažą. O ir šiaip – kaip negrams nemokama lygiai su baltaisiais, ir viskas, gali neparsisamdyti. Ir labai trūko butų, tremtiniai gyveno neatitvertuose koridorių kampuose, tamsiose palėpėse, pašiūrėse – ir už visa tai mokėjo ne juokais, kiek savininkas užgiedos. Nebejaunos moterys, aplamdytos lagerio, su metaliniais dantimis, svajojo turėti nors vieną „išeiginę" krepdešino palaidinukę, vienus „išeiginius" batelius.

O Karagandoje dar dideli atstumai, daug kam tenka ilgai važiuoti nuo buto iki darbo. Tramvajus nuo centro iki darbo vietos miesto pakraštyje džerškėdavo gerą valandą. Tramvajuje prieš mane sėdėjo suvargusi jauna moteris nešvariu sijonu, suplyšusiomis basutėmis. Ji laikė kūdikį, apvyturiuotą labai murzinais vystyklais, be perstojo knapsėjo, iš apsilpusių rankų kūdikis keliais slydo žemyn, vos nekrito, tada žmonės jai šaukdavo: „Paleisi!" Jinai spėdavo jį sučiupti, bet po keleto minučių vėl užmigdavo. Ji dirbo vandens siurblinėje naktį, o dieną pravažinėjo po miestą ieškodama apavo – ir niekur nerado.

Štai kokia buvo Karagandos tremtis.

Kiek žinau, daug lengviau buvo Džambule: palaiminga Kazachstano pietų juosta, labai pigūs maisto produktai. Bet kuo mažesnis miestas, tuo sunkiau gauti darbo.

Štai – Jeniseisko miestelis. 1948 metais iš Krasnojarsko etapinio kalėjimo buvo tenai vežamas G. Mitrovičius, ir konvojaus leitenantas jam žvaliai atsakinėjo: „Darbo? – Bu-us!" – „O būstas?" – Bu-us". Perdavęs juos komendantūrai, konvojus nuėjo sau, kas jam. O atvykę tremtiniai turėjo miegoti po apverstomis valtimis pakrantėje, po turgaus pašiūrėmis. Duonos nusipirkti jie negalėjo: duona buvo pardavinėjama tik pagal namų sąrašus, o atvykėliai niekur nebuvo priregistruoti ir neturėjo kur gyventi – juk už butą reikėjo pinigus mokėti. Mitrovičius,

jau invalidas, prašėsi darbo pagal specialybę, jis zootechnikas. Sumetė emvedistų komendantas ir paskambino į rajono zootechnikos skyrių: „Klausyk, jei duosi butelį – duosiu tau zootechniką".

Tai buvo tokia tremtis, kur grasinimas: „Už sabotažą duosim 58-14, pasodinsim atgal į lagerį!" – nieko nebaugino. Apie tą patį Jeniseiską yra liudijimų iš 1952 metų. Registracijos dieną netekę vilties tremtiniai ėmė reikalauti, kad komendantas juos suimtų ir pasiųstų atgal į lagerį. Suaugę vyrai negalėjo čia užsidirbti duonos! Komendantas juos išvaikė: „MVD jums ne darbo birža!"[1]

O štai dar didesnis užkampis – Tasejevas Krasnojarsko krašte, 250 kilometrų nuo Kansko. Tenai trėmė vokiečius, čečėnus, ingušus ir buvusius zekus. Ta vieta – nenauja, ne speciali, netoliese Grandinių (Chandaly) kaimas, kur kitados būdavo perkaustomos grandinės. Bet nauja ten – tikras žeminių miestas, jų asla – taip pat žemė. 1949 metais atvežė grupę pakartotinių, vakarop, suvarė į mokyklą. Vėlai naktį susirinko komisija priimti darbo jėgos: rajono MVD viršininkas, miško pramonės ūkio atstovas, kolchozų pirmininkai. Ir ėmė slinkti pro komisiją – ligoti, seni, lagerių dešimtmečio iškankinti žmonės, daugiausia moterys, – štai ką gudri valstybė išrankiojo iš pavojingų miestų ir nubloškė į atšiaurų kraštą įsavinti taigos. Tokios „darbo jėgos" visi kratėsi, MVD privertė imti. O išbrokuotus didžiuosius gaišenas nugrūdo į druskos gamyklą, kurios atstovas pavėlavo, atrankoje nedalyvavo. Druskos gamykla – prie Usolkos upės Troicko kaime (taip pat sena tremtinių vieta, dar Aleksejaus Michailovičiaus laikais čionai buvo siunčiami sentikiai). XX amžiaus viduryje technika ten buvo tokia: ratu varomi arkliai ir taip pumpuojama druska ant skardos, o paskui garinama (malkos iš kertamo miško, tam ir buvo paimtos senutės). Žymus laivų statytojas pateko į šią partiją, gavo darbo arčiau specialybės: pakuoti druską į dėžes.

[1] Juk jam nebūtina, o kaliniui neįmanoma žinoti Sovietų šalies įstatymų, kad ir Baudžiamojo kodekso, jo 35-ojo punkto: „Tremtiniai turi būti aprūpinti žeme arba jiems turi būti suteiktas apmokamas darbas".

Tasejeve atsidūrė šešiasdešimtmetis Kolomnos darbininkas Kniazevas. Dirbti jis nebepajėgė, elgetavo. Kartais žmonės jį apnakvydindavo, kartais jis miegodavo gatvėje. Į invalidų namus jo nepriėmė, ligoninė ilgai nelaikydavo. Kartą žiemą jis įlindo į partijos, darbininkų partijos, rajkomo prieangį ir ten mirtinai sušalo.

Vežami iš lagerio į taigos tremtį (o vežimas toks: 20° šaltis, atviri automašinų kėbulai, apdaras menkas, kaip buvo paleisti, kerziniai batai vos gyvi, o konvojininkai su kailinukais ir veltiniais), zekai negalėjo susigaudyti: ką reiškia jų *paleidimas*? Lageryje buvo šildomi barakai – o čia medkirčių žeminė, nuo pernykštės žiemos nekūrenta. Ten burzgė motoriniai pjūklai – burgs ir čia. Ir tik šituo pjūklu ir ten, ir čia galima buvo užsidirbti žalios duonos davinį.

Todėl naujieji tremtiniai apsiriko, ir kai (1953) atvažiavo (Kuzejevas, Suchobuzimskojės rajonas, Jenisiejus) miško pramonės ūkio direktoriaus pavaduotojas Leibovičius, gražus, išsičiustijęs, jie žiūrėjo į jo odinį paltą, į baltą sotų veidą ir lankstydamiesi kalbėjo per neišmanymą:

– Sveiki, pilieti viršininke!

O šis priekaištingai lingavo galvą:

– Ne ne, koks čia gali būti „pilietis"! Aš dabar jums *draugas*, jūs jau nebe kaliniai.

Surinko tremtinius į vienintelę žeminę, ir blausioje žibalinės spingsulės šviesoje direktoriaus pavaduotojas kalė jiems, lyg kaldamas vinį į grabą:

– Nemanykite, kad jūs čia laikinai. Iš tikrųjų jums reikės čia gyventi a m ž i n a i. Todėl greičiau kibkite į darbą! Jei turite šeimą – atsikvieskite, jei neturite – čia susiraskite porą neatidėliodami. Statykitės. Gimdykite vaikus. Namui ir karvei gausite paskolą. Į darbą, į darbą, draugai! Šalis laukia mūsų miško!

Ir išvažiavo *draugas* lengvuoju automobiliu.

Čia jau buvo privilegija, kad leido kurti šeimas. Skurdžiose Kolymos gyvenvietėse, pavyzdžiui, prie Jagodnojės, kaip prisimena Retcas, buvo moterų, neišleistų į žemyną, o MVD draudė vesti: juk šeimoms reikės duoti būstą.

Bet draudimas tuoktis irgi buvo nuolaidžiavimas. Šiaurės Kazachstane 1950–1952 metais kai kurios komendantūros, atvirkščiai, norėdamos tremtinį suvaržyti, iš atvykėlio pareikalaudavo: per dvi savaites vesk arba ištremsim tave toli į dykynes.

Įdomu, kad daugelyje tremties vietų nesivaržant, rimtai buvo vartojamas lagerio terminas „bendrieji darbai". Juk jie ir buvo tokie kaip lageryje: tie prievartiniai nepakeliami darbai, pribaigiantys ir neduodantys duonos. Ir nors dabar tremtiniai, kaip *laisvieji*, turėjo dirbti mažiau valandų, dvi valandos kelio į darbą (į šachtą ar į mišką) ir dvi atgal nutęsdavo darbo dieną iki lagerio normos.

Senas darbininkas Berezovskis, trečiajame dešimtmetyje profsąjungų vadovas, nuo 1938-ųjų išvargęs 10 metų tremties, o 1949-aisiais gavęs 10 metų lagerių, mano akyse susigraudinęs bučiavo lagerio davinį ir džiaugsmingai kalbėjo, kad lageryje jis nepražus, čia jam duona priklauso. O tremtyje ir su pinigais į krautuvę nueini, matai kepaliuką lentynoje, bet įžūliai tau į akis tėkš: duonos nėra! – ir čia pat sveria duoną vietos gyventojui. Tas pats ir su kuru.

Panašiai kalbėjo ir senas Piterio darbininkas A. Civilka (visi žmonės nešvelnūs). Jis sakė (1951), kad po tremties specialiajame katorgos lageryje jaučiasi kaip žmogus; atidirbai 12 valandų – ir eini į zoną. O tremtyje kiekvienas laisvasis menkysta galėjo skirti jam (jis dirbo buhalteriu) nemokamus viršvalandžius – ir vakare, ir poilsio dieną, ir bet kokį darbą padaryti tam laisvajam, – ir tremtinys nedrįsta atsisakyti, kad neišvarytų jo rytoj iš tarnybos.

Nesaldus buvo gyvenimas ir to tremtinio, kuris tapdavo tremtiniu „pridurku". Pervežtas į Kok Tereką Džambulo srityje Mitrovičius (jo gyvenimas čia prasidėjo taip: davė jam su draugu asilų tvartą – be langų ir pilną mėšlo; nugrandė jie mėšlą nuo sienų, pasiklojo pelynų, atsigulė) gavo rajono žemės ūkio skyriaus zootechniko pareigas. Jis stengėsi *dirbti sąžiningai* – ir iš karto pasidarė nepakenčiamas laisviesiems partiniams viršininkams. Iš kolchozų bandos rajono viršininkėliai pasiimdavo pirmaveršes karves, o vietoj jų atveždavo telyčias ir reikalaudavo iš Mitrovičiaus dvimetes telyčias užrašyti

kaip keturmetes. Pradėjęs kruopščiai tvarkyti apskaitą, Mitrovičius aptiko ištisas bandas, kurias ganė ir prižiūrėjo kolchozai, bet kurios jiems nepriklausė. Pasirodo, tos bandos *asmeniškai* priklausė pirmajam rajkomo sekretoriui, rajono vykdomojo komiteto pirmininkui, finansų skyriaus viršininkui ir milicijos viršininkui. (Taip suktai įžengė Kazachstanas į socializmą.) „Tu jų neužrašyk!" – buvo liepta jam. O jis užrašė. Iš visos širdies trokšdamas sovietinio teisingumo, jis, kalinys ir tremtinys, dar išdrįso protestuoti, kad vykdomojo komiteto pirmininkas pasiėmė iš kolchozo pilką ėriuko kailiuką, – ir buvo atleistas (ir tai – tik jų karo pradžia).

Bet ir rajono centras – dar visai neprasta tremties vieta. Tikri tremties vargai prasidėdavo ten, kur nėra net laisvos gyvenvietės vaizdo, net civilizacijos pakraščio.

Tas pats A. Civilka pasakoja apie kolchozą „Žana Turmys" („Naujas gyvenimas") Vakarų Kazachstano srityje, kur jis buvo nuo 1937 metų. Dar iki atgabenant tremtinius MTS politinis skyrius baugino ir auklėjo čionykščius gyventojus: vežami trockininkai, kontrrevoliucionieriai. Prigąsdinti žmonės atvykėliams *net druskos neskolindavo*: bijojo būti apkaltinti ryšiais su liaudies priešais! Per karą tremtiniai neturėjo duonos kortelių. Kolchozo kalvėje pasakotojas per 8 mėnesius uždirbo – pūdą sorų... Gautus grūdus patys malė girnomis iš supjaustyto kazachų statulų akmens. Ir ėjo į NKVD: arba sodinkit į kalėjimą, arba leiskit persikelti į rajono centrą! (Gal kas paklaus: o kaip čionykščiai? Ogi *taip*... Apsiprato... Na ir kokia avelė, ožka, jurta, indai – viskas praverčia.)

Kolchoze tremtiniams visur šitaip – nei valdiškos aprangos, nei lagerio davinio. Baisiausia tremties vieta – kolchozas. Tai lyg mokomasis patikrinimas: kurgi sunkiau – lageryje ar kolchoze.

Štai *pardavinėjami* naujokai, tarp jų S. Lipšicas, Krasnojarsko etapiniame kalėjime. *Pirkėjai* reikalauja dailidžių, o jiems atsakoma: imkit teisininką ir inžinierių elektriką (Lipšicas), tada duosim ir dailidę. Dar prideda balasto – senyvų ligotų moterų. Paskui, spaudžiant švelniam 25 laipsnių šalčiui, atvirais sunkvežimiais juos veža

į nuošalų nuošalų kaimą, kuriame tik kokios trys dešimtys kiemų. Ką gi veikti teisininkui ir ką elektrikui (jokios elektros)? Paimti kol kas avansą: maišą bulvių, dar svogūnų ir miltų (tai geras avansas!). O pinigus gausit kitais metais, jei užsidirbsit. Darbas kol kas toks – iš po sniego išgriebti kanapes. Pradžioje nėra net maišo čiužiniui, šiaudų neprisikimši. Pirmas impulsas: išleiskite iš kolchozo! Ne, nevalia: už kiekvieną galvą kolchozo sumokėta Kalėjimų valdybai po 120 rublių (1952).

O, kad taip vėl sugrįžus į lagerį!..

Bet skaitytojas apsiriks, jeigu pamanys, kad tremtiniams daug geriau sovchoze negu kolchoze. Štai sovchozas Suchobuzimskojės rajone, Minderlo kaime. Stovi barakai, teisybė – be zonos, tarsi konvojaus nesaugomas lageris. Nors ir sovchozas, bet pinigų čia niekas nemato, apyvartoje jų nėra. Tik rašomi skaičiai: 9 rubliai (Stalino laikų) žmogui per dieną. Ir dar rašoma: kiek tas žmogus suvalgė košės, kiek išskaičiuojama už vatinuką, už būstą. Viskas išskaičiuojama, išskaičiuojama, ir še tau: apskaičiavus išeina, kad tremtinys nieko neuždirbo, o dar liko skolingas sovchozui. Šitame sovchoze, prisimena A. Stotikas, du iš nevilties pasikorė.

(Pats Stotikas, fantazuotojas, nieko nepasimokė iš savo nelemto patyrimo, kai panoro mokytis anglų kalbos Steplage[1]. Apsibuvęs tokioje tremtyje, jis sumanė įgyvendinti SSRS piliečio konstitucinę teisę į... mokslą! Ir padavė prašymą išleisti jį į Krasnojarską m o k y t i s! Ant šito įžūlaus prašymo, tikriausiai dar negirdėto visoje tremties šalyje, sovchozo direktorius (buvęs rajkomo sekretorius) užrašė ne šiaip neigiamą rezoliuciją, o deklaratyvią: „Niekas niekada neleis Stotikui mokytis". Bet atsitiko taip, kad Krasnojarsko etapinis kalėjimas rinko rajonuose dailides iš tremtinių. Stotikas, joks dailidė, pasisiūlė, nuvažiavo, Krasnojarske gyveno bendrabutyje tarp girtuoklių ir vagių ir ten ėmė rengtis konkursiniams egzaminams į Medicinos institutą. Išlaikė juos puikiu balu. Iki mandatinės komisijos niekas jo dokumentų nenagrinėjo. Per mandatinę komisiją: „Buvo fronte...

[1] Penktoji dalis, penktas skyrius.

Paskui grįžo..." – ir išdžiūvo gerklė. „O toliau?" – „O paskui... aš... buvau pasodintas..." – išstenėjo Stotikas, – ir komisija užsirūstino. „Bet aš jau atkalėjau! Išėjau! Gavau puikų balą!" – nepasidavė Stotikas. Tuščiai. O jau buvo – Berijos žlugimo metai!)

Ir kuo toliau – tuo blogiau, kuo nuošalesnė vieta – tuo didesnis beteisiškumas. A. Makejevas minėtuose užrašuose apie Kengirą pateikia „Turgajaus vergo" Aleksandro Poliakovo pasakojimą apie tremtį tarp dviejų lagerių Turgajaus dykynėje, tolimose ganyklose. Ten visa valdžia – kolchozo pirmininkas, kazachas, net iš tėviškos komendantūros niekas niekada neužsukdavo. Poliakovo būstas buvo – avidė kartu su avimis, šiaudų paklotas; pareigos – vergauti keturioms pirmininko žmonoms, kiekvienai nudirbti visus darbus, net nešioti kiekvienos naktipuodžius. O ką Poliakovui daryti? Išvažiuoti iš ganyklų ir pasiskųsti? Ne tik nebuvo kuo, bet tai būtų reiškę – *pabėgimą* ir 20 metų katorgos. Nė vieno ruso tose ganyklose nebuvo. Praėjo keli mėnesiai, kol atvažiavo finansų inspektorius rusas. Jis apstulbo išgirdęs Poliakovo pasakojimą ir apsiėmė perduoti jo raštišką skundą rajonui. Už tą skundą, kaip už šlykštų sovietinės valdžios šmeižimą, Poliakovas buvo naujai nubaustas lageriu ir šeštajame dešimtmetyje laimingai kalėjo Kengire. Jam atrodė, kad jis beveik laisvas...

Ir mes dar nesam tikri, ar „Turgajaus vergas" buvo pats nelaimingiausias iš visų tremtinių.

Sakyti, kad tremtis turi pranašumų prieš lagerį – pastovus gyvenimas, lyg ir namai (ar blogai, ar gerai, bet va gyveni čia – ir gyvensi, ir jokių etapų), – taip pat be išlygų negalima. Etapas ne etapas, bet visada gali tave užgriūti nesuvokiamas perkėlimas komendanto potvarkiu, staigus tremties arba viso rajono punkto uždarymas;tremtiniai prisimena tokius atvejus įvairiais metais įvairiose vietose. Ypač karo metu – budrumas! – visiems ištremtiesiems į Taipako rajoną susirinkti per 12 valandų! – ir marš į Džembetinską! Ir visa tavo skurdi buitis ir manta, menka, bet tokia reikalinga, ir prakiurusi pastogė, o jau ir sutaisyta, – viską mesk! viską palik! žengte marš, šaunieji basakojai! Jei nenumirsi – ilgai gyvensi!..

Apskritai, nors gyvenimas ir atrodė nesuvaržytas (nevaikščiojama rikiuote, o visi kas sau, nesirikiuojama eiti į darbą, nereikia nukelti kepurių, nakčiai nerakinamos durys iš lauko pusės), tremtis turi savo režimą. Kur švelnesnis, kur griežtesnis, bet jis buvo jaučiamas visur iki 1953 metų, kai varžtai pradėjo atsileisti.

Pavyzdžiui, daugelyje vietų tremtiniai neturėjo teisės skųstis sovietinėmis įstaigomis jokiais pilietiniais klausimais kitaip, tik per komendantūrą, ir tik ši sprendė, ar verta skundui duoti eigą, ar visai nereaguoti.

Tačiau komendantūros karininko pašauktas tremtinys visada turėjo mesti bet kokį darbą, bet kokį užsiėmimą – ir eiti. Kas pažįsta sovietinį gyvenimą, supras, ar galėjo tremtinys nevykdyti kokio nors asmeninio (savanaudiško) komendantūros karininko prašymo.

Komendantūros karininkai savo padėtimi ir teisėmis vargu ar kuo skyrėsi nuo lagerio karininkų. Priešingai, jie turėjo mažiau rūpesčių: nei zonos, nei sargybos, nei bėglius gaudyti, nei į darbą vedžioti, nei šios minios maitinti, nei rengti. Tereikėjo du kartus per mėnesį suregistruoti ir kartais surašyti prasikaltusiems protokolą pagal Įstatymą. Tai buvo valdingi, tingūs, nusipenėję (komendantūros jaunesnysis leitenantas gaudavo 2000 rublių per mėnesį), todėl daugiausia pikti padarai.

Pabėgimų tikrąja šio žodžio prasme iš sovietinės tremties žinoma mažai: nedidelis laimėjimas pilietinė laisvė, kurią būtų turėjęs laimingas pabėgėlis – juk beveik tokiomis pat teisinėmis sąlygomis čia aplink jį, tremtyje, gyveno vietiniai laisvieji. Ne caro laikai, kai pabėgęs tremtinys lengvai galėjo emigruoti. O bausmė už pabėgimą grėsė nemaža. Už pabėgimą teisdavo Ypatingasis pasitarimas. Iki 1937 metų jis skirdavo maksimalią bausmę – penkerius metus lagerio, o po 1937-ųjų – dešimt. O po karo, viešai niekur neskelbtas, visiems buvo žinomas ir nenukrypstamai taikomas naujas įstatymas: už pabėgimą iš tremties – *dvidešimt metų katorgos*! Neproporcingai žiauriai!

Kiekviena komendantūra savaip traktavo, ką laikyti ir ko nelaikyti pabėgimu, kur ta draudžiamoji riba, kurios tremtinys nedrįsta

peržengti, ir ar jis gali trumpam išeiti už jos pamalkauti ar pagrybauti. Pavyzdžiui, Chakasijoje, Ordžonikidzės gyvenvietės rūdyne, buvo taip nustatyta: peržengus ribą aukštyn (į kalnus) – tik režimo pažeidimas ir 5 metai lagerio; peržengus ribą žemyn (prie geležinkelio) – pabėgimas ir 20 metų katorgos. Ir tas nedovanotinas švelnumas ten taip įsišaknijo, kad kai tremtinių armėnų grupė, rūdyno viršininkų savivalės privaryta iki nevilties, nuėjo pasiskųsti į rajono centrą, – o komendantūros leidimo išeiti, žinoma, neturėjo, – visi jie už tą *pabėgimą* gavo tik po 6 metus.

Štai tokie išėjimai dažniausiai per nesusipratimą ir buvo kvalifikuojami kaip pabėgimai. Naivūs senų žmonių sprendimai – jie neįstengė suvokti ir suviršinti mūsų žmogėdriškos sistemos.

Viena graikė, jau perkopusi per aštuoniasdešimt, karui baigiantis buvo ištremta iš Simferopolio į Uralą. Kai karas baigėsi ir į Simferopolį grįžo sūnus, ji, suprantama, parvažiavo pas jį ir slapta ten gyveno. 1949-aisiais, jau sulaukusi 87 metų, buvo sučiupta, nuteista 20 metų katorgos darbų (87 + 20 = ?) ir etapu nugabenta į Oziorlagą. Kita sena, irgi graikė, gyveno Džambulo srityje. Kai iš Kubanės buvo tremiami graikai, ją paėmė kartu su dviem suaugusiomis dukterimis, o trečioji duktė, ištekėjusi už ruso, liko Kubanėje. Pagyveno pagyveno senolė tremtyje ir sumanė pas tą dukterį važiuoti numirti. „Pabėgimas", katorga, 20 metų! Kok Tereke buvo su mumis fiziologas Aleksejus Bogoslovskis. Jam buvo pritaikyta 1955 metų „Adenauerio" amnestija, bet nevisiškai: palikta tremtis, o jos neturėjo būti. Ėmė jis siuntinėti skundus ir pareiškimus, bet visa tai – ilgai trunka, o tuo metu Permėje ako jo motina, sūnaus nemačiusi jau 14 metų, nuo karo ir nelaisvės, ir svajojanti, kol dar kiek įžiūri, pamatyti. Rizikuodamas katorga Bogoslovskis ryžosi per savaitę suvažinėti pas ją ir atgal. Jis susigalvojo komandiruotę į ganyklas dykynėje, o sėdo į traukinį ir nuvažiavo į Novosibirską. Rajone niekas jo nepasigedo, bet Novosibirske budrus taksistas įskundė jį operatyviniams darbuotojams, tie atėjo patikrinti dokumentų, šis jų neturėjo, buvo priverstas prisipažinti. Grąžino jį į mūsų Kok Tereko plūktinį kalėjimą,

prasidėjo tardymas, – ir staiga atėjo paaiškinimas, kad jis netremtinas. Vos paleistas sūnus išvažiavo pas motiną. Bet pavėlavo.

Mes gerokai nuskurdintume sovietinės tremties vaizdą, jei nepaminėtume, kad kiekviename tremties rajone budėjo uolus operatyvinis čekistų skyrius, skatino tremtinius išsikalbėti, verbavo juos, rinko skundus ir iš tų skundų kurpė naujas bausmes. Juk ateina kada nors metas ištremtam žmogui pakeisti nuobodų tremties stingulį į gerą lagerio kamšatį. Daugeliui natūrali tremties baigtis buvo *antrasis sulaikymas* – naujas tardymas ir naujas bausmės laikas.

Turėjo Peteris Viksnė 1922 metais dezertyruoti iš reakcingos buržuazinės Latvijos kariuomenės, pabėgti į laisvą Sovietų Sąjungą, čia 1934 metais už susirašinėjimą su Latvijoje likusiais giminėmis (giminės Latvijoje visai nenukentėjo) būti ištremtas į Kazachstaną, neprarasti vilties, nenuilstantis Ajaguzo depo mašinistas tremtinys turėjo iškilti į stachanovininkus, kad 1937 metų gruodžio trečiąją depe būtų iškabintas plakatas: „Imkite pavyzdį iš drg. Viksnės!", o gruodžio ketvirtąją draugas Viksnė buvo pasodintas antrą kartą, iš kur sugrįžti jam nebuvo lemta.

Antrieji įkalinimai tremtyje, kaip ir lageriuose, vyko nuolatos – reikėjo įrodyti aukštesnėms instancijoms operatyvinių darbuotojų budrumą. Kaip ir visur, buvo taikomi *sustiprinti metodai*, padedantys kaliniui greičiau suprasti savo lemtį ir geriau paklusti (Civilka Uralske 1937-aisiais – 32 paros karcerio ir išmušti 6 dantys). Bet būdavo ir ypatingų laikotarpių kaip 1948 metais, kai per visą tremtį buvo metamas tankus bradinys ir gaudomi į lagerį arba visi iki vieno kaip Vorkutoje („Vorkuta tampa gamybos centru, draugas Stalinas davė nurodymą ją išvalyti"), arba visi vyrai kaip kitose vietose.

Bet ir tų, kurių antrą kartą nesulaikydavo, nepasodindavo, tas „tremties galas" būdavo miglotas. Štai Kolymoje, kur ir „paleidimas" iš lagerio tebuvo perėjimas nuo lagerio vachtos iki speckomendantūros, – tremties galo iš tiesų nebūdavo, nes neleisdavo išvažiuoti iš Kolymos. O jei kam ir pavykdavo iš tenai ištrūkti į „žemyną", kai trumpai būdavo leidžiama, tikriausiai dar ne kartą keikė savo likimą: visi jie gavo žemyne po antrą lagerį.

Operatyvinio čekistų skyriaus šešėlis be perstojo temdė ir šiaip rūpesčių apniauktą tremties padangę. Operatyvinio darbuotojo sekami, skundeivų persekiojami, kasdien sunkiai pelnydami duoną vaikučiams, tremtiniai gyveno baikščiai ir uždarai, labai atsiskyrę. Čia nebūdavo kalėjimo ir lagerio ilgų šnekų, nebūdavo išpažinčių iš nugyventų dienų.

Todėl sunku rinkti pasakojimus apie mūsų tremties gyvenimą.

Ir nuotraukų tremtis beveik nepaliko: jei fotografų ir buvo, nuotraukas jie darydavo tik dokumentams – *kadrams* ir specskyriams. Grupei tremtinių nusifotografuoti – kas gi čia? kaip čia dabar? Iš karto paskundžiama GB: girdi, štai mūsų pogrindinė antisovietinė organizacija. Pagal nuotrauką visus ir *suims*.

Kartą tremtiniai kukliai nusifotografavo (net pasirodė Vakarų leidinyje[1]): susitraukę, sovietiniais skarmalais, nusmurgę, nusiminę, o kadaise buvę nesutramdomi – garsieji Marija Spiridonova, Izmailovičius, Majorovas, Kachovskaja, – kurgi išgaravo visas jų smarkumas? Kodėl jie nelekia užsikonspiravę į sostinę? nešaudo į liaudies engėjus? nemėto bombų?..

Nepaliko mūsų tremtis nuotraukų – tų, žinote, grupinių ir gana linksmų: trečias iš kairės Uljanovas, antras iš dešinės Kržižanovskis. Visi sotūs, visi švariai apsirengę, nereikia nei dirbti, nei vargti, jei su barzdele, tai išpuoselėta, jei su kepure, tai gero kailio.

Vaikai, labai tada niūrūs buvo laikai...

[1] I. Steinberg, *Spiridonova, Revolutionary Terrorist*, London: Methuen § Co. Ltd., 1935.

Ketvirtas skyrius

TAUTŲ TREMTIS

Istorikai gali mus pataisyti, bet vidutinėje mūsų žmogaus atmintyje neišlikę nei XIX, nei XVIII, nei XVII amžiaus masinių prievartinių tautų perkraustymų. Būta kolonijinių pavergimų – Okeanijos salose, Afrikoje, Azijoje, Turkestane, nugalėtojai pajungdavo vietos gyventojus, bet neišprususiems kolonizatoriams nė į galvą neateidavo mintis atplėšti tuos gyventojus nuo jų senų žemių, nuo jų protėvių namų. Galbūt šiek tiek panašiai buvo vežami tik negrai į amerikiečių plantacijas, bet ten nebuvo brandžios valstybinės sistemos: buvo tik pavieniai krikščionys vergų pirkliai, kurie staiga užsidegė suuodę naudą, ir jie puolė kiekvienas sau gaudyti, apgaudinėti ir supirkinėti negrus po vieną ir dešimtimis.

Turėjo ateiti civilizuotos žmonijos viltis – XX amžius ir turėjo Vienintelio Tikro Mokymo pagrindu rimčiausiai išsirutulioti Nacionalinis klausimas, kad didžiausias to klausimo specialistas paimtų patentą visuotiniam tautų sunaikinimui ištremiant jas per keturiasdešimt aštuonias, per dvidešimt keturias ir netgi per pusantros valandos.

Žinoma, tai ne iš karto išaiškėjo ir jam Pačiam. Sykį jis net prasitarė neatsargiai: „Nebuvo ir negali būti atvejo, kad kas nors SSRS galėtų tapti persekiojimo objektu dėl savo tautinės kilmės“[1]. Trečiajame dešimtmetyje visos nacionalinės kalbos buvo skatinamos. Krymui taip ir buvo kalama, kad jis – totorių, totorių, ir net buvo arabiška abėcėlė, ir visi užrašai totoriški.

O pasirodė – klaida...

Net supresavęs didžiąją valstiečių tremtį, Didysis Vairininkas ne iš karto įstengė suvokti, kaip paranku tai pritaikyti nacijoms. Vis

[1] I. V. Stalin, *Sočinenija*. M., 1949–1955, t. 13, p. 258.

dėlto visavaldžio brolio Hitlerio patirtis naikinant žydus ir čigonus jau buvo pavėluota, jau buvo prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas, o tėvelis Stalinas apie šią problemą ėmė galvoti anksčiau.

Tik, neskaitant valstiečių Maro, iki pat tautų ištrėmimo mūsų sovietinė tremtis, nors ir disponavo keliais šimtais tūkstančių, bet negalėjo lygintis su lageriais, nebuvo tokia šlovinga ir gausi, kad Istorija išvarytų joje savo vagą. Buvo *apgyvendintinių tremtinių* (teismo sprendimu), buvo *administracine tvarka ištremtųjų* (be teismo), bet ir vieni, ir kiti – paskiri vienetai su savo pavardėmis, gimimo metais, kaltinimo straipsniais, nuotraukomis iš priekio ir iš profilio, ir tik gudrūs, kantrūs, visai nesibodintys Organai mokėjo iš smilčių nuvyti virvę, iš šių sugriautų šeimų sumūryti tremties rajonų monolitus.

Bet kaip išaugo trėmimai ir paspartėjo, kai imta gabenti į tremtį *specperkeltuosius*! Du pirmieji terminai perimti iš caro, šitas – grynai sovietinis. Argi ne šiuo priešdėliu *spec* prasideda mūsų mėgstamiausi ir brangiausi žodžiai (specskyrius, specužduotis, specryšys, specdavinys, specsanatorija)? Didžiojo Lūžio metais specperkeltaisiais buvo pavadinti „išbuožintieji" – ir išėjo kur kas tiksliau, lanksčiau, nedavė dingsties sprendimą apskųsti, nes „išbuožinami" buvo ne vien buožės, o jau „specperkeltasis" – išgraužk.

Ir štai Didysis Tėvas davė nurodymą taikyti šį žodį tremiamoms nacijoms.

Ne iš karto ir Jam išdegė tas išradimas. Pirmas bandymas buvo labai atsargus: 1937 metais keliasdešimt tūkstančių įtartinų korėjiečių – argi galima pasitikėti šiais tamsiaodžiais žvairaakiais prieš Chalchin Golą, japonų imperializmo akivaizdoje? – buvo tyliai ir greitai, pradedant kretančiais seniais, baigiant žliumbiančiais kūdikiais, su skurdžia manta perkelti iš Tolimųjų Rytų į Kazachstaną. Taip greitai, kad pirmą žiemą jie pragyveno plaušaplyčių trobose be langų (iš kur paimsi stiklo!). Ir taip tyliai, kad niekas, be kaimynų kazachų, apie tą perkėlimą nesužinojo ir visoje šalyje nė šuo nesulojo, ir joks užsienio korespondentas apie tai – nė žodžio. (Štai kodėl visa spauda turi būti proletariato rankose.)

Patiko. Įsidėmėjo. Ir 1940 metais tas pats metodas buvo pritaikytas Leningrado – revoliucijos lopšio apylinkėse. Tiktai žmones ėmė ne naktį ir ne su atkištais durklais, o tai vadinosi „iškilmingos palydos" į Karelijos-Suomijos (ką tik užkariautos) respubliką. Per patį vidurdienį, raudonoms vėliavoms plazdant ir orkestrams gaudžiant, buvo gabenami Leningrado apylinkių suomiai ir estai įsisavinti naujų gimtųjų žemių. Pavažiavus truputį toliau, iš visų vežamųjų (apie 600 žmonių partijos likimą pasakoja V. Meike) buvo atimti pasai, jie apsupti sargybos ir susodinti į gyvulinius raudonus vagonus, paskui į baržas. Iš prieplaukos Karelijos glūdumoje jie išsiuntinėti „sustiprinti kolchozų". Ir iškilmingai palydėti laisvi žmonės – pakluso. Tik 26 maištautojai, tarp jų ir pasakotojas, atsisakė važiuoti, be to, neatidavė ir pasų! *„Bus aukų!"* – įspėjo juos atvažiavęs sovietų valdžios atstovas iš Karelijos-Suomijos SSR Liaudies komisarų tarybos. „Ar iš kulkosvaidžių šaudysit?" – suriko tie jam. Na ir neišmanėliai, kam gi iš kulkosvaidžių? Juk jie sėdėjo apsupti, krūvoje, ir čia vieno vamzdžio būtų užtekę (ir niekas apie tuos *dvidešimt šešis* suomius poemos nebūtų parašęs). Bet keistas minkštabūdiškumas, nerangumas ar organizuotumo stoka sutrukdė taip apdairiai pasielgti. Mėgino juos išskirti, kvietė pas operą pavieniui – visi 26 ėjo kartu. Ir atkakli beprasmiška jų drąsa paėmė viršų – jiems buvo palikti pasai ir nušalinta sargyba. Taip jie išsilaikė nenusmukę iki kolchozninkų ar iki tremtinių. Bet šis atsitikimas – išimtis, o dauguma pasus atidavė.

Visa tai buvo pirmieji bandymai. Tik 1941-ųjų liepą atėjo metas išbandyti metodą plačiau: reikėjo autonominę ir, žinoma, išdavikišką Pavolgio vokiečių respubliką (jos sostines Engelsą ir Marksštadtą) susemti ir nublokšti per kelias paras kur nors toliau į rytus. Čia pirmą kartą buvo pritaikytas grynai dinamiškas visos tautos ištrėmimo metodas, ir kaip lengviau, ir kaip vaisingiau pasirodė naudotis vienu matu – tautybės punktu – vietoj visų tų tardymo bylų ir vardinių sprendimų. Ir kai čiupo vokiečius kitose Rusijos vietose (o surankiojo juos visus), tai nereikėjo vietiniam NKVD aukštojo mokslo, kad išsiaiškintų, priešas ar ne priešas. Jei pavardė vokiška – vadinasi, čiupk.

Sistema buvo išbandyta, sureguliuota, ir nuo šiol ji be gailesčio griebs kiekvieną nurodytą paskirtą pasmerktą išdavikišką naciją, ir kaskart mikliau: čečėnų, ingušų, karačiajų; balkarų; kalmukų; kurdų; Krymo totorių; pagaliau Kaukazo graikų. Sistema ypač dinamiška dėl to, kad Tautų Tėvo sprendimas paskelbiamas tautai ne plepaus teismo proceso forma, o šiuolaikinės motorizuotųjų pėstininkų kovinės operacijos forma: ginkluotos divizijos naktį įžengia į pasmerktos tautos teritoriją ir užima kertines pozicijas. Nacija nusikaltėlė pabunda ir išvysta kulkosvaidžių ir automatų žiedą aplink kiekvieną gyvenvietę. Ir duodama 12 valandų (bet tiek per daug, tuščiai stovi motorizuotųjų pėstininkų ratai, ir Kryme jau – tik dvi ir netgi pusantros valandos), kad kiekvienas pasiimtų tai, ką gali panešti. Ir tuoj pat kiekvienas sodinamas kaip suimtasis, parietęs kojas, į sunkvežimio kėbulą (senės, motinos su kūdikiais – sėst, buvo komanda!) – ir sunkvežimiai su apsauga burzgia į geležinkelio stotį. O ten gyvuliniai ešelonai iki pat vietos. Galbūt ten dar (Unžos upe Krymo totoriai, šitos šiaurės pelkės kaip tik jiems) patys kaip burliokai virvėmis vilks sielius prieš srovę 150–200 kilometrų į gūdžias girias (aukščiau Kologrivo), o ant plaustų gulės kaip pagaliai žilabarzdžiai seniai.

Tikriausiai iš oro, nuo aukštų kalnų tai atrodė didingai: vienu kartu suūžė motorai visame Krymo pusiasalyje (ką tik išvaduotame, 1944 metų balandis), ir šimtai autokolonų kaip gyvatės ėmė šliaužti, ėmė šliaužti jo tiesiais ir vingiuotais keliais. Kaip tik baigė žydėti medžiai. Totorės nešė iš šiltnamių į daržus saldžiųjų svogūnų daigus. Prasidėjo tabako sodinimas. (Ir pasibaigė. Ir daugel metų paskui dingo tabakas iš Krymo.) Autokolonos neprivažiuodavo prie pat gyvenviečių, jos stovėdavo kryžkelėse, o aūlus apsupdavo specialieji būriai. Buvo įsakyta duoti susiruošimui pusantros valandos, bet instruktoriai nutrumpindavo laiką ir iki 40 minučių – kad mikliau susidorotų, nepavėluotų į surinkimo punktą ir kad pačiame aūle daugiau ko liktų išmėtyta specialiojo būrio paliekamai zonderkomandai. Priešgyniaujančius aūlus, pavyzdžiui, Ozenbašo netoli Biuiko ežero, teko visiškai sudeginti. Autokolonos vežė totorius

į stotis, o tenai, ešelonuose, jie dar pralaukė ne vieną parą aimanuodami, graudžias atsisveikinimo dainas dainuodami[1].

Darnus vieningumas! – štai kuo pranašus sumanymas ištremti iškart visą naciją. Jokių atskirų atvejų! Jokių išimčių, asmeninių protestų! Visi važiuoja klusniai, nes: ir tu, ir jis, ir aš. Važiuoja ne tik visokio amžiaus ir abiejų lyčių žmonės: važiuoja ir tie, kurie dar įsčiose, – ir jie jau ištremti tuo pačiu Įsaku. Važiuoja ir tie, kurie dar nepradėti, nes jiems lemta būti pradėtiems to paties Įsako galioje, ir nuo pat gimimo dienos, numojus ranka į pasenusį ir įgrisusį Baudžiamojo kodekso 35-ąjį straipsnį („negalima tremti asmenų, jaunesnių kaip 16 metų"), – vos tik išvydę pasaulį jie jau bus specperkeltieji, jau bus amžini tremtiniai. O jų pilnametystė, 16 metų amžius, bus pažymėta tik taip, kad jie pradės vaikščioti registruotis komendantūroje.

Ir tai, kas liko už nugaros, – atlapoti, dar neatvėsę namai ir sujauktas turtas, visa buitis, puoselėta dešimties ir dvidešimties kartų – taip pat vieningai atitenka baudžiamųjų organų operatyvininkams, šis tas – valstybei, šis tas – laimingesnių nacijų kaimynams, ir niekas neparašys skundo dėl karvės, dėl baldų, dėl indų.

Ir tą vieningumą dar labiau sutvirtina ir išbaigia tai, kad slaptasis Įsakas nepasigaili net komunistų partijos narių iš tų netikusių nacijų. Vadinasi, ir partinių bilietų nereikia tikrinti, dar vienas palengvinimas. O komunistus naujoje tremtyje įpareigoti vilkti jungą įsiręžus – ir visiems aplinkui bus gerai[2].

Vieningumą trikdė tik mišrios šeimos (ne veltui mūsų socialistinė valstybė visada buvo nusistačiusi prieš jas). Tremiant vokiečius ir

[1] XIX amžiaus septintajame dešimtmetyje Taurijos gubernijos dvarininkai ir administracija prašė iškeldinti Krymo totorius į Turkiją; Aleksandras II nesutiko. 1943-aisiais to paties prašė Krymo gauleiteris; Hitleris nesutiko.

[2] Žinoma, visų vingių negalėjo numatyti ir Išmintingasis Vairininkas. 1929 m. iš Krymo buvo išvaryti totorių kunigaikščiai ir kilmingieji. Su jais elgėsi švelniau negu su rusų bajorais: jų nesuėmė, jie patys išvažiavo į Vidurinę Aziją. Čia tarp gimininių musulmonų jie pamažu apsiprato, gerai įsikūrė. Ir štai po 15 metų tenai buvo atvežti visi iki vieno paprasti totoriai! Seni pažįstami susitiko. Tik tie juodadarbiai buvo išdavikai ir tremtiniai, o buvusieji kunigaikščiai – tvirtai įsitaisę sovietiniame aparate, daugelis – partijoje.

paskui graikus tokie sutuoktiniai nebuvo imami. Bet tai pridarydavo daug painiavos, jau lyg ir išvalytose vietose likdavo užkrato židinių. (Kaip tos senos graikės, kurios grįždavo pas vaikus numirti.)

Kurgi nacijos buvo tremiamos? Mielai ir gausiai – į Kazachstaną, ir čia kartu su įprastais tremtiniais jos sudarė gerą pusę respublikos, todėl sėkmingai galima buvo ją dabar vadinti Kaz*ek*stanu. Bet nenuskriausta buvo ir Vidurinė Azija, ir Sibiras (daugybė kalmukų išmirė prie Jenisiejaus), Šiaurės Uralas ir europinės dalies Šiaurė.

Laikyti ar nelaikyti tautų tremtimi pabaltijiečių trėmimą? Formalių sąlygų jis neatitinka: buvo tremiami ne visi iki vieno, tautos tarytum ir pasiliko (pernelyg arti buvo Europa, kad ir kaip nagai niežėjo!). Tarytum ir pasiliko, bet išretintos kaip reikiant.

Jų valymas pradėtas anksti – dar 1940 metais, kai tik tenai įžengė mūsų kariuomenė, ir dar pirmiau, negu džiaugsmingos tautos vieningai nubalsavo už įstojimą į Sovietų Sąjungą. Pradėta nuo karininkų. Reikia įsivaizduoti, kas buvo šioms jaunoms valstybėms jų pirmoji (ir paskutinė) savų karininkų karta: įsikūnijęs nacijos orumas, atsakingumas ir energija. Dar gimnazistai sniegynuose prie Narvos jie mokėsi, kaip nesutvirtėjusiomis krūtinėmis apginti nesutvirtėjusią tėvynę. Dabar ši sukaupta patirtis ir energija buvo nukirsta vienu dalgio mostu, tai buvo labai svarbus pasirengimas plebiscitui. Išbandytas receptas: argi ne taip pat kadaise buvo pasielgta ir Sąjungos centre? Tyliai, skubiai sunaikinti tuos, kurie galėtų vadovauti pasipriešinimui, dar tuos, kurie gali žadinti tautą mintimis, kalbomis, knygomis, – ir visa tauta lyg ir vietoje, o jau tautos ir nebėra. Negyvas dantis iš paviršiaus pradžioje visai panašus į gyvą.

Bet 1940 metais iš Pabaltijo buvo ne tremiama, o vežama į lagerius, o kai kas buvo sušaudytas mūriniuose kalėjimų kiemuose. Ir 1941-aisiais traukdamiesi griebė kiek galėjo pasiturinčius, įžymius, iškilius žmones, vežė, varėsi kartu kaip brangius trofėjus, o paskui it mėšlą krėtė į sustingusią Archipelago žemę (imdavo tik naktimis, 100 kilogramų bagažo visai šeimai, ir šeimos galvą jau prieš įsodindami atskirdavo – į kalėjimą ir žūtį). Paskui visą karą (per Leningrado

radiją) grasino Pabaltijui atkeršyti be gailesčio. 1944-aisiais sugrįžę grasinimus įvykdė, *sodino*, grūste grūdo. Bet ir tai dar nebuvo masinis tautų trėmimas.

Daugiausia pabaltijiečių buvo ištremta 1948 metais (nepasiduodantys lietuviai), 1949-aisiais (visos trys nacijos) ir 1951-aisiais (dar kartą lietuviai). Tuo pačiu laiku buvo šluojama ir Vakarų Ukraina, paskutinis trėmimas ten vyko taip pat 1951 metais.

Ką Generalisimas ketino tremti 1953 metais? Gal žydus? Ką dar be jų? Šitų užmačių mes niekada nesužinosim. Spėju, pavyzdžiui, kad Stalinui nedavė ramybės noras ištremti visą Suomiją kur nors į dykynę prie Kinijos sienos, bet tai jam neišdegė nei 1940, nei 1947 metais (Leino bandymas padaryti perversmą). Jis būtų suradęs vietelę už Uralo kad ir serbams, kad ir Peloponeso graikams.

Jeigu šis Priešakinio Mokymo Ketvirtasis Stulpas būtų tvėręs dar kokius dešimt metų, – neatpažintume Eurazijos etninio žemėlapio, būtų įvykęs didysis tautų Antiperkraustymas.

Kiek buvo ištremta nacijų, tiek ir epų bus kada nors sukurta – apie išsiskyrimą su gimtąja žeme ir apie žūtį Sibire. Tik jie patys ir gali įsijausti į visa tai, ką išgyveno, o ne mes turim perpasakoti, jiems užbėgti už akių.

Bet kad skaitytojas pripažintų, jog tai ta pati tremties šalis, kurioje jis jau buvęs, ta pati purvykla tame pačiame Archipelage, – truputį paseksime, kaip buvo tremiami pabaltijiečiai.

Pabaltijiečiai buvo tremiami ne tik einant prieš aukščiausią tautos valią, bet kaip tik ją vykdant. Kiekvienoje iš trijų respublikų buvo laisvai priimti Ministrų Tarybų (Estijoje – 1948, lapkričio 25) nutarimai dėl tam tikrų savo tėvynainių kategorijų ištrėmimo į svetimą tolimą Sibirą – ir, be to, amžinai, kad į gimtąją žemę jie niekada nebegrįžtų. (Čia puikiai matyti ir Baltijos valstybių vyriausybių nepriklausomybė, ir tas didžiulis apmaudas, kurį joms kėlė nenaudėliai niekam tikę tėvynainiai.) Tos kategorijos buvo štai kokios:

a) jau nuteistųjų šeimos (negana, kad tėvai baigia savo amželį lageriuose, dar reikėjo visą jų šeimą išnaikinti); b) pasiturintys valstiečiai (tai labai spartino jau pribrendusią Pabaltijyje kolektyvizaciją) ir visi jų šeimų nariai (Rygos studentus suimdavo tą pačią naktį kaip ir jų tėvus vienkiemiuose); c) įžymūs ir šiaip iškilūs žmonės, kažkaip pralindę pro 1940, 1941 ir 1944 metų graibštą; d) tiesiog priešiškai nusiteikusios, nespėjusios pabėgti į Skandinaviją arba asmeniškai nemalonios tenykščiams aktyvistams šeimos.

Šis nutarimas, kad nenukentėtų mūsų bendros didžiosios Tėvynės orumas ir nesuteiktų džiaugsmo Vakarų *priešams*, nebuvo išspausdintas laikraščiuose, nebuvo paskelbtas respublikose, o ir patys tremiamieji su juo buvo supažindinami tik atvežti į vietą, Sibiro komendantūrose.

Trėmimo organizavimas per praėjusius metus nuo korėjiečių ir net Krymo totorių laikų taip ištobulėjo, vertinga patirtis taip apibendrinta ir perimta, kad skaičiuojama buvo nebe paromis, nebe valandomis, o tik minutėmis. Buvo nustatyta ir patikrinta, kad visiškai užtenka dvidešimties-trisdešimties minučių nuo pirmo pabeldimo naktį į duris iki šeimininko paskutinio žingsnio per namų slenkstį – į nakties tamsą ir į sunkvežimį. Per tas minutes prižadinta šeima suspėdavo apsirengti, suvokti, kad ištremiama amžinai, pasirašyti popieriuką, kad neturi jokių turtinių pretenzijų, susirinkti savo seneles ir vaikus, susirinkti ryšuliukus ir pagal komandą išeiti. (Jokio vargo su paliktu turtu nebūdavo. Išėjus sargybiniams, ateidavo finansų skyriaus atstovai ir aprašydavo konfiskuotą turtą, kuris paskui būdavo išparduodamas valstybės naudai per komiso krautuves. Neturime pagrindo jiems prikišti, kad jie ką nors įsikišdavo į užantį arba vogčiom išsiveždavo. Šito nelabai ir reikėjo, užtekdavo išsirašyti dar vieną kvitą iš komiso krautuvės, ir kiekvienas liaudies valdžios atstovas galėdavo vežtis pusvelčiui įsigytą daiktą namo visiškai teisėtai.)

Ką galima buvo per tas 20–30 minučių suspėti? Kaip nuspręsti ir pasirinkti tai, kas reikalingiausia? Leitenantas, trėmęs vieną šeimą

(senelei – 75 metai, motinai – 50, dukrai – 18, sūnui 20), patarė: „Siuvamąją mašiną būtinai pasiimkit!" Žiūrėk tu man, susiprotėjo! Ta siuvamoji mašina paskui šeimą ir maitino[1].

Beje, tas skubotumas kartais išeidavo į naudą ir pasmerktiesiems. Sūkurys! – prašvilpė ir nebėr. Ir po geriausios šluotos lieka sąšlavų. Kas iš šeimos sugebėjo išsisaugoti kokias trejetą parų, tą naktį namie nenakvojo, – eina dabar į finansų skyrių, paprašo nuimti antspaudą nuo buto, ir ką gi? – nuimdavo. Velniai nematė, gyvenk iki kito Įsako.

Tuose ankštuose gyvuliniuose vagonuose, kuriuose galima vežti 8 arklius arba 32 kareivius, arba 40 kalinių, tremiamų taliniečių veždavo po 50 ir daugiau. Iš skubotumo vagonai nebuvo įrengti, ir ne iškart leista iškirsti skylę. Senas išmatų kibiras tučtuojau būdavo kaupinas, liedavosi per kraštus, aptaškydavo daiktus. Dvikojai žinduoliai nuo pat pirmų minučių buvo priversti užmiršti, kad moterys ir vyrai – skirtingos esybės. Pusantros dienos jie išbuvo uždaryti be vandens ir be valgio, mirė kūdikis. (O juk mes apie tai neseniai jau skaitėm, argi ne? Prieš du skyrius, prieš 20 metų, – o vis tas pat...) Ilgai stovėjo Julemistės geležinkelio stotyje, o palei vagonus lakstė žmonės ir beldė, klausinėjo vardų, tuščiai stengėsi perduoti kažkam maisto ir drabužių. Bet šitie buvo vejami šalin. O uždarytieji badavo. O pusplikių laukė Sibiras.

Kelyje imta duoti jiems duonos, kai kuriose stotyse – sriubos. Visų ešelonų kelias buvo ilgas: į Novosibirsko, Irkutsko sritis, į Krasnojarsko kraštą. Vien į Barabinską atriedėjo 52 estų vagonai. Keturiolika parų važiavo iki Ačinsko.

Kas gali palaikyti žmones šiame pražūtingame kelyje? Ta viltis, kurią jiems teikia ne tikėjimas, o neapykanta: „Greitai *jiems* galas! Šiemet bus karas, ir rudenį išvažiuosim atgal".

Joks vargo nematęs žmogus nei Vakarų, nei Rytų pasaulyje nesupras, nepateisins tokios tuometinės nuotaikos už grotų, gal ir ne-

[1] Šitie sargybiniai – ar jie suvokė, ką daro? Mariją Sumberg trėmė Sibiro kareivis nuo Čiulymo upės. Netrukus jis demobilizavosi, parvažiavo namo – ir ten pamatė ją. Išsišiepė visai smagiai ir nuoširdžiai: „Teta! Ar prisimenat mane?.."

atleis. Jau esu rašęs, kad ir mes taip tikėjom, ir mes taip troškom tais metais – 1949-aisiais, 1950-aisiais. Tos visos neteisybės, tos dvidešimt penkerių metų bausmės, tie pakartotiniai grąžinimai į Archipelagą jau taip paėdė, tais metais pasiekė kažkokį aukščiausią sprogimo tašką, jau aiškiai nepakenčiamą, jau sargybinių neapginamą. (O ir apskritai: jeigu režimas nedoras, – pilietis laisvas nuo bet kokių pareigų jam.) Kaip reikia mokėti suluošinti gyvenimą, kad tūkstančių tūkstančiai kamerose, „juodvarniuose" ir vagonuose imtų maldauti žudančio atominio karo kaip vienintelės išeities?!.

O verkti – niekas neverkė. Neapykanta džiovina ašaras.

Dar štai ką galvojo kelyje estai: kaip juos sutiks Sibiro žmonės? 1940 metais sibiriečiai apiplėšinėjo ištremtus pabaltijiečius, grobė iš jų daiktus, už kailinius duodavo puskibirį bulvių. (Bet juk mes buvom tokie driskiai, kad pabaltijiečiai atrodė tikri buržujai...)

Dabar, 1949-aisiais, Sibire buvo paleisti gandai, kad atveža bjauriausius buožes. Bet verčiami iš vagonų tie buožės buvo iškamuoti ir apskarę. Per sanitarinę apžiūrą seselės rusės stebėjosi, kokios liesos ir nudriskusios šitos moterys, nė švaraus skuduro neturi kūdikiui. Atgabenti žmonės buvo skirstomi po ištuštėjusius kolchozus – ir ten slapčiomis nuo viršininkų sibirietės kolchozninkės nešė jiems ką turėdamos: kas puslitrį pieno, kas paplotėlių iš burokų arba labai prastų miltų.

Ir štai dabar – estės verkė.

Bet dar buvo, žinoma, komjaunimo aktyvas. Šitie taip ir pažiūrėjo, kad va atvažiavo fašistinės atrūgos („nuskandinti jus visus!.." – šūkavo), ir dar dirbt nenori, nedėkingi padarai, dėl tos šalies, kuri juos išvadavo iš buržuazijos vergovės. Šitie komjaunuoliai tapo tremtinių bei jų darbo prižiūrėtojais. Ir dar buvo įspėti: išgirdę pirmą šūvį pradėkit gaudynes.

Ačinsko stotyje įvyko smagus nesusipratimas: Biriliusų rajono valdžia *nusipirko iš konvojaus* 10 vagonų tremtinių, apie 500 žmonių, savo kolchozams prie Čiulymo upės ir mikliai nudangino juos 150 kilometrų į šiaurę nuo Ačinsko. O skirti jie buvo (aišku, šito nežinojo)

Saralos rūdynų valdybai Chakasijoje. Tie laukė savo kontingento, o kontingentas buvo išbarstytas po kolchozus, kurie pernai metais gavo po 200 gramų grūdų už darbadienį. Tą pavasarį jie liko ir be duonos, ir be bulvių, kaimai skardėjo nuo karvių baubimo, karvės kaip pasiutusios puldavo prie sutrešusių šiaudų. Taigi visai ne iš piktumo ir ne tremtinių prispirtas kolchozas išdavė atvykėliams po kilogramą miltų žmogui per savaitę – tai buvo visai neblogas avansas, kone prilygstantis visam būsimam uždarbiui! Aiktelėjo estai – po gyvenimo savo Estijoje... (Beje, Polevojaus gyvenvietėje, netoliese, stovėjo dideli svirnai, pilni grūdų: jie ten kaupėsi metai po metų dėl to, kad niekas neprisirengė išvežti. Bet tie grūdai jau buvo valstybės, kolchozui nebepriklausė. Mirinėjo žmonės aplinkui, bet grūdų iš tų svirnų negavo: grūdai valstybės. Kolchozo pirmininkas Paškovas kartą savavališkai išdavė po penkis kilogramus kiekvienam dar gyvam kolchozninkui – ir už tai gavo lagerio. Grūdai buvo valstybės, o reikalai – kolchozo, ir ne šioje knygoje juos aptarinėti.)

Prie Čiulymo estai plūkėsi kokius tris mėnesius, su nuostaba suvokdami naują dėsnį: *arba vok, arba mirk*! Ir jau manė, kad amžinai, – tik staiga visi buvo surinkti ir nuvaryti į Chakasijos Saralos rajoną (šeimininkai susirado savo kontingentą). Pačių chakasų ten buvo nedaug, o kiekviena gyvenvietė – tremtinių, o kiekvienoje gyvenvietėje – komendantūra. Visur aukso kasyklos, ir gręžiniai, ir silikozė. (Beje, didelius plotus užėmė ne tiek Chakasija ar Krasnojarsko kraštas, kiek Chakasijos aukso trestas ar Jenisiejaus statybos trestas, ir priklausė jie ne rajonų sovietams ir ne partijos rajkomams, o MVD kariuomenės generolams, partijos rajkomų sekretoriai lankstėsi prieš rajonų komendantus.)

Bet dar ne bėda buvo tiems, kuriuos siuntė į rūdos kasyklas. Bėda buvo tiems, kurie varu buvo įtraukiami į „auksakasių arteles". Auksakasiai! – kaip viliojamai skamba, žodis žėri aukso dulkėmis. Tačiau mūsų šalyje mokama iškreipti bet kokią žemišką sąvoką. Į tas „arteles" bruko specperkeltuosius, nes jie nedrįsta prieštarauti. Juos siuntė dirbti į šachtas, valstybės paliktas kaip nepelningas. Šachtose

nebuvo jokios darbo saugos, ištisai tekėjo vanduo kaip nuo liūties. Ten žmogui buvo neįmanoma savo darbo pateisinti ir pakenčiamai užsidirbti; tiesiog šie mirštantys žmonės buvo siunčiami išlaižyti aukso likučių, kuriuos valstybė gailėjo palikti. Artelės priklausė Rūdynų valdybos „auksakasybos sektoriui", kuriam terūpėjo įvykdyti planą, ir jokių kitų pareigų. Artelėms „laisvę" davė ne valstybė, o valstybės įstatymai: joms nepriklausė apmokamos atostogos, nebuvo privalomi sekmadieniai (jau kaip tikriems zekams), galėjo būti paskelbtas „stachanovinis mėnuo" be jokių sekmadienių. O valstybei likdavo: už vengimą dirbti – teismas. Kartą per du mėnesius atvažiuodavo liaudies teismas ir daugelį nuteisdavo 25 procentams prievartinio darbo, priežasčių visada užtekdavo. Šitie „auksakasiai" uždirbdavo per *mėnesį* po 3–4 „auksinius" rublius (150–200 stalininių, ketvirtį pragyvenimo minimumo).

Kai kuriuose rūdynuose prie Kopjevo tremtiniai gaudavo atlyginimą ne pinigais, o bonais: iš tiesų, kam jiems sąjunginiai pinigai, važinėti jie vis tiek negali, o rūdyno krautuvėje jiems parduos (užsigulėjusias prekes) ir už bonus?

Šioje knygoje jau buvo nuodugniai lyginami kaliniai su baudžiauninkais valstiečiais. Bet prisiminkim iš Rusijos istorijos tą faktą, kad sunkiausią baudžiavą kentė ne valstiečiai, o gamyklų darbininkai. Tie bonai, už kuriuos galima pirkti tik rūdyno krautuvėje, Altajaus kasyklas ir gamyklas užkaria mums ant sprando. Jose įregistruoti gyventojai XVIII ir XIX amžiuje darydavo tyčinius nusikaltimus, kad tik patektų į katorgą ir turėtų *lengvesnį* gyvenimą. Altajaus aukso kasyklose ir praėjusio amžiaus pabaigoje „darbininkai neturėjo teisės atsisakyti dirbti netgi sekmadienį", mokėjo baudas (palyginkite prievartinius darbus), negana to, krautuvėlėse ten blogi produktai, girtuokliaujama ir apsverinėjama. Aukso pramonininkams, taip sakant, trestui „šitos krautuvėlės (Semionovas-Tian-Šanskis, „Rossija", t. XVI), o ne menka aukso gavyba buvo pagrindinis pajamų šaltinis".

1952 metais mažutė gležna Cheli Suzi nenuėjo per šalčius į darbą, nes neturėjo veltinių. Už tai medžio apdirbimo artelės viršininkas

pasiuntė ją trims mėnesiams miško kirsti – taip pat be veltinių. Keli mėnesiai prieš gimdymą ji prašė lengvesnio darbo, ne rąstus tampyti, o jai buvo atsakyta: jei nenori – eik iš darbo. O nemokša gydytoja mėnesiu apsiriko dėl jos nėštumo ir išleido ją dekretinių atostogų likus dviem trim dienom iki gimdymo. Ten, MVD taigoje, daug nepasigirčysi.

Bet ir tai dar nebuvo galutinė pragaištis. Galutinė pragaištis laukė tų specperkeltųjų, kurie keliavo į kolchozus. Dabar kai kas ginčijasi (ir ne tuščiai): apskritai kur buvo lengviau – kolchoze ar lageryje? Atsakysim: o jeigu kolchozą ir lagerį sudėtume į krūvą? Tada ir išeitų specperkeltųjų padėtis kolchoze. Iš kolchozo tiek, kad negausi davinio, tik per sėją duoda 700 gramų duonos iš apipuvusių grūdų, su smėliu, žemės spalvos (galbūt svirnuose grindis šlavė). Iš lagerio tiek, kad sodina į KPZ (kardomojo kalėjimo kamerą): brigadininkas pasiskundžia savo brigados nariu valdybai, valdyba skambina į komendantūrą, komendantūra sodina. O iš ko uždarbis – nesusigaudysi: pirmais darbo metais kolchoze Marija Sumberg už darbadienį gavo *po dvidešimt gramų grūdų* (Dievo paukštelis pakelėje prisilesioja daugiau) ir po 15 stalininių kapeikų (chruščiovinių – pusantros). Už visų *metų* uždarbį ji nusipirko... aliumininį dubenį.

Tai iš ko jie gyveno? Ogi iš siuntinių, gaunamų iš Pabaltijo. Juk jų žmonės buvo ištremti ne visi.

O kas gi siuntė siuntinius kalmukams? Krymo totoriams?..

Pereikite per kapines, paklauskite.

Bene tuo pačiu savosios Pabaltijo Ministrų Tarybos nutarimu ar jau dėl Sibiro principingumo Pabaltijo specperkeltiesiems iki 1953 metų, kol Tėvas išleido paskutinį kvapą, galiojo specialūs nurodymai: jokių kitokių darbų – tik sunkius! tik kirtiklis, kastuvas ir pjūklas! *„Jūs čia turit išmokti būti žmonėmis!"* Ir jei gamybininkai ką nors paaukštindavo, komendantūra įsikišdavo ir pati paskirdavo bendriesiems darbams. Specperkeltiesiems net nebuvo leidžiama kasti sodo žemės prie Rūdynų valdybos poilsio namų, – kad neįžeistų ten poilsiaujančių stachanovininkų. Komendantas neleido M. Sumberg

net veršelių auginti: „Jūs čia atsiųsta ne poilsiauti, eikit šieno krauti į kupetas!" Vos vos atgynė ją pirmininkas. (Ji išgelbėjo jam veršelius nuo bruceliozės. Ji pamilo Sibiro galvijus, laikė juos geresniais už Estijos, ir nepratusios prie švelnumo karvės laižydavo jai rankas.)

Prireikia skubiai krauti grūdus į baržą, – specperkeltieji dykai ir dovanai plūkiasi 36 valandas be atvangos (Čiulymo upė). Per pusantros paros – dvi pertraukos po 20 minučių pavalgyti ir vieną kartą 3 valandos pailsėti. „Nedirbsit – išgrūsim toliau į šiaurę!" Pargriūva senis po maišu, – komjaunuolis prižiūrėtojas jį spardo.

Registruotis – kas savaitę. Iki komendantūros – keletas kilometrų? Senutei – 80 metų? Imkit arklį ir nuvežkit! Perregistruojant kiekvienam kaskart primenama: už bėgimą – 20 metų katorgos darbų.

Greta – operatyvinio įgaliotinio kambarys. Ir tenai šaukia. Vilios geresniu darbu. Pagrasins ištremti vienturtę dukterį – už poliaračio, atskirai nuo šeimos.

O kas jiems neleis? Bene kada sąžinė sulaikė jų ranką?..

Štai užduotys: sekti tokius ir tokius. Rinkti medžiagą tokiems ir tokiems pasodinti.

Bet kokiam komendantūros seržantui įžengus į trobą visi specperkeltieji, net senyvos moterys, privalo atsistoti ir nesisėsti be leidimo.

Ar tik mūsų skaitytojui nepasirodė, kad specperkeltieji neturėjo pilietinių teisių?

O ne, ne! Jiems buvo paliekamos visos pilietinės teisės. Neatimami pasai. Jie turėjo teisę dalyvauti visuotiniuose, lygiuose, slaptuose ir tiesioginiuose rinkimuose. Ta aukštoji šviesi akimirka – iš kelių kandidatų išbraukti visus, išskyrus savo pasirinktąjį, – jiems buvo didžiadvasiškai palikta. Ir paskolą pasirašyti jiems nebuvo uždrausta (prisiminkime, kaip lageryje komunistas Djakovas kankinosi netekęs šios galimybės). Kada laisvieji kolchozninkai niurzgėdami ir atsikalbinėdami vos išdrebindavo po 50 rublių, iš estų išspausdavo po 400: „Jūs – turtingi. Kas nepasirašys – tam neperduosim siuntinių. Nugrūsim dar toliau į šiaurę".

Ir nugrūs, kodėl gi ne?..

O, kaip įgriso! Tas pats ir tas pats. O juk, rodos, šią dalį pradėjom kažkaip naujai: ne lageris, bet tremtis. O juk, rodos, šį skyrių pradėjom kažkaip netikėtai: ne administracine tvarka ištremtieji, o specperkeltieji.

O priėjom prie to paties.

Ir ar reikia, ir kiekgi galima pasakoti ir pasakoti, ir pasakoti apie kitus, apie kitokius, apie kitoniškus tremties rajonus? Ne apie tas vietas? Ne apie tuos metus? Ne tas nacijas.

O kokias gi?..

* * *

Pramaišiui išskirstytos, viena kitai gerai matomos nacijos atskleidė savo bruožus, gyvenimo būdą, polinkius, pomėgius.

Darbštumu ypač pasižymėjo vokiečiai. Jie kaip niekas kitas galutinai atsiribojo nuo savo praeities (kokia ten jų tėvynė prie Volgos ar prie Manyčiaus?). Kaip kadaise į derlias Jekaterinos skirtines žemes, taip dabar jie įaugo į atšiaurias Stalino dykynes, naują tremties žemę priėmė kaip savo paskutinę. Jie ėmė kurtis ne iki pirmosios amnestijos, ne iki pirmosios caro malonės, o – visam laikui. 1941 metais ištremti nuogi pliki, bet stropūs ir nenuilstami, jie nepalūžo, o pradėjo ir čia taip pat metodiškai, apgalvotai plušėti. Kur žemėje yra tokia dykynė, kurios vokiečiai negalėtų paversti žydinčiu kraštu? Ne veltui senojoje Rusijoje buvo sakoma: vokietis kaip karklas, kur įkiši, ten ir prigis. Ar šachtose, ar MTS, ar sovchozuose viršininkai negalėjo atsidžiaugti vokiečiais – geresnių darbininkų nerastų. Šeštajame dešimtmetyje vokiečiai tarp kitų tremtinių, o dažnai ir tarp vietos gyventojų turėjo tvirčiausius, erdviausius ir švariausius namus; didžiausias kiaules; pieningiausias karves. O jų dukterys buvo puikios nuotakos – ne tik iš pasiturimų šeimų, bet ir doros, griežtų papročių ištvirkusiame palagerės pasaulyje.

Karštai kibo į darbą ir graikai. Svajoti apie Kubanę, teisybė, jie nesiliovė, bet ir čia lenkė nugarą. Gyveno jie ne taip erdviai kaip vo-

kiečiai, bet savo daržais ir karvėmis pasivijo juos greitai. Kazachstano turguose graikų varškė buvo geriausia, ir sviestas, ir daržovės.

Dar labiau prasigyveno Kazachstane korėjiečiai, – bet jie ir tremtyje atsidūrė pirmiau, o šeštajame dešimtmetyje jau buvo laikomi gana laisvai: jau *nesiregistravo*, nevaržomi važinėjo iš vienos srities į kitą, tik ne už respublikos ribų. Jie pirmavo ne turtingais ūkiais ir namais (ir vieni, ir kiti buvo nejaukūs ir net primityvūs, kol jaunimas perėmė europietišką gyvenimo būdą). Bet, labai gabūs mokslui, veikiai užplūdo Kazachstano mokymo įstaigas (jau karo metais jiems to netrukdė) ir tapo pagrindiniu respublikos išsimokslinusiu sluoksniu.

Kitos nacijos, nebeturėjusios vilties sugrįžti, suskildavo dėl savo ketinimų, dėl savo gyvenimo. Tačiau apskritai paklusdavo režimui ir komendanto valdžiai daug rūpesčių nekėlė.

Kalmukai – neatlaikė, graudžiai nyko. (Beje, aš jų nemačiau.)

Bet buvo viena nacija, kuri nė kiek nepasidavė nuolankumo psichologijai, ir ne pavieniai žmonės, ne maištautojai, o visa nacija. Tai – čečėnai.

Mes jau matėme, koks buvo jų požiūris į lagerio bėglius. Kaip jie vieni iš visų Džezkazgano tremtinių bandė palaikyti Kengiro sukilimą.

Sakyčiau, iš visų specperkeltųjų čečėnai vieninteliai buvo *zekai* savo dvasia. Kartą klastingai atplėšti nuo savo krašto, daugiau jie niekuo nebetikėjo. Jie pasistatė sakles – žemas, tamsias, menkas, tokias, kad, rodės, paspirk, ir subyrės. Toks buvo ir visas jų ūkis tremtyje – tik tai dienai, tam mėnesiui, tiems metams, be jokių sankaupų, atsargų, negalvojant apie rytdieną. Jie valgė, gėrė, jaunimas dar ir rengėsi. Ėjo metai – ir jie lygiai taip pat nieko neturėjo kaip ir pradžioje. Joks čečėnas niekur nemėgino įsiteikti ar patikti viršininkams, – visada laikėsi prieš juos išdidžiai ir net atvirai priešiškai. Ignoruodami visuotinio mokymo įstatymą ir valstybinį mokslą mokyklose, čečėnai neleido į mokyklas savo mergaičių, kad jų ten nesugadintų, ne visus ir berniukus. Savo moterų į kolchozus nesiuntė. Ir patys kolchozo

laukuose nesiplūkė. Daugiausia stengėsi įsitaisyti vairuotojais: prižiūrėti motorą jiems neatrodė žema, automobilio lėkimas tenkino jų džigitišką aistrą, vairuotojo galimybės – gvelbimo aistrą. Beje, šią pastarąją aistrą jie tenkindavo ir tiesiogiai. Į ramų, dorą snūduriuojantį Kazachstaną jie atnešė sąvoką „pavogė", „apšvarino". Jie galėjo nuvaryti galvijus, apvogti namus, o kartais ir stačiai atimti jėga. Čionykščius gyventojus ir tuos tremtinius, kurie taip lengvai pakluso viršininkams, jie vertino beveik kaip ir tą padermę. Jie gerbė tik maištininkus.

Ir kaip keista – visi jų bijojo. Niekas negalėjo sutrukdyti jiems taip gyventi. Ir valdžia, jau trisdešimt metų valdanti šitą šalį, negalėjo jų priversti gerbti savo įstatymus.

Kaipgi čia taip atsitiko? Štai atvejis, kuris galbūt galėtų paaiškinti. Man mokytojaujant Kok Tereko mokykloje, devintoje klasėje mokėsi jaunuolis čečėnas Abdulas Chudajevas. Jis nežadino šiltų jausmų, nė nesistengė žadinti, tarsi vengė nusižeminti ir pasirodyti malonus, o visada pabrėžtinai buvo šaltas, labai išdidus ir net nuožmus. Bet negalėjai nevertinti jo šviesaus aiškaus proto. Jis niekad nesitenkino tomis matematikos, fizikos žiniomis, kuriomis tenkinosi jo draugai, o visada žvelgė giliau ir užduodavo klausimus, nenuilstamai ieškodamas esmės. Kaip ir visi apgyvendintinių vaikai, mokykloje jis neišvengiamai buvo traukiamas į vadinamąsias *visuomenines organizacijas*, tai yra pradžioje pionierių, paskui komjaunimo, į moksleivių komitetus, sienlaikraščius, auklėjimą, pašnekesius, – tai dvasinis mokestis, kurį taip nenorom mokėjo čečėnai už mokymą.

Gyveno Abdulas su senute motina. Nieko iš artimų giminių nebebuvo likę, dar gyvas buvo tik vyresnysis brolis, senas recidyvistas, jau ne pirmą kartą lageryje už vagystes ir žmogžudystę, bet kiekvieną kartą greitai išeidavęs čia pagal amnestiją, čia pagal įskaitymus. Kartą jis pasirodė Kok Tereke, dvi dienas gėrė neišsipagiriodamas, susivaidijo su vietos čečėnu, griebė peilį ir puolė jį vaikytis. Kelią jam pastojo pašalinė sena čečėnė: ji išskėtė rankas, kad šis sustotų. Pagal čečėnų įstatymą jis privalėjo mesti peilį ir liautis persekiojęs.

Bet jis jau buvo ne tiek čečėnas, kiek vagis, – smogė peiliu ir papjovė nekaltą senutę. Tada kvoštelėjo jam į girtą galvą, kas jo laukia pagal čečėnų įstatymą. Jis nukūrė į MVD, prisipažino nužudęs žmogų ir mielai buvo pasodintas į kalėjimą.

Taigi jis pasislėpė, bet liko jo jaunesnysis brolis Abdulas, jo motina ir dar vienas senas čečėnas iš jų giminės, Abdulo dėdulė. Žinia apie žmogžudystę akimoju apskriejo Kok Tereko čečėnų kraštą, – ir visas trejetas iš Chudajevų giminės suėjo į savo namą, pasirūpino maisto, vandens, užkimšo langą, užkalė duris, pasislėpė kaip tvirtovėje. Nužudytos moters giminės čečėnai dabar turėjo kažkam iš Chudajevų giminės atkeršyti. Kol nebus išlietas Chudajevų kraujas už jų kraują – jie neverti vadintis žmonėmis.

Ir prasidėjo Chudajevų namo apgultis. Abdulas nelankė mokyklos, – visas Kok Terekas ir visa mokykla žinojo kodėl. Mūsų mokyklos vyresniųjų klasių moksleiviui, komjaunuoliui, pirmūnui, kiekvieną akimirką grėsė mirtis nuo peilio – galbūt dabar, kai nuaidėjus skambučiui klasė sėdasi į suolus, o gal dabar, kai literatūros dėstytojas aiškina, kas yra socialistinis humanizmas. Visi žinojo, visiems iš galvos neišėjo, per pertraukas tik apie tai ir šnekėjo – ir visi nuleidę akis. Nei mokyklos partinė, nei komjaunimo organizacija, nei mokymo dalies vedėjai, nei direktorius, nei rajono švietimo skyrius – niekas nesiskubino gelbėti Chudajevo, niekas nė artyn nėjo prie jo apgulto namo ūžiančiame kaip avilys čečėnų krašte. Kad tiktai jie! – pabūgę kraujo kerštо kvapo, taip pat baugščiai tūnojo ligi tol tokie grėsmingi mums ir partijos rajkomas, ir rajono vykdomasis komitetas, ir MVD su komendantūra ir milicija už savo krėstinių sienų. Pakvipo barbarišku laukiniu senovės įstatymu – ir iš karto paaiškėjo, kad jokios sovietų valdžios Kok Tereke nėra. Nelabai siekė čia jos ranka ir iš srities centro Džambulo, nes per tris dienas iš tenai neatskrido lėktuvas su kareiviais ir neatėjo nė viena ryžtinga instrukcija, tik įsakymas ginti kalėjimą savo jėgomis.

Taip čečėnams ir mums visiems paaiškėjo, kas žemėje yra jėga ir kas miražas.

Ir tik čečėnų seniai parodė išmintį! Jie nuėjo į MVD kartą – ir paprašė atiduoti jiems vyresnįjį Chudajevą susidoroti. MVD būgštaudama nesutiko. Jie nuėjo į MVD antrą kartą – ir paprašė surengti viešą teismą ir jų akivaizdoje sušaudyti Chudajevą. Tada jie žadėjo kraujo kerštо Chudajevams atsisakyti. Protingesnio kompromiso neįmanoma buvo sugalvoti. Bet kaipgi čia dabar – viešas teismas? bet kaipgi čia dabar – iš anksto pažadėta ir vieša mirties bausmė? Juk jis – ne politinis kalinys, jis – vagis, jis socialiai artimas. Galima paminti Penkiasdešimt Aštuntojo teises, bet – ne užkietėjusio žudiko. Pasiklausė *srities* – gavo neigiamą atsakymą. „Tada po valandos bus nužudytas jaunesnysis Chudajevas!" – paaiškino seniai. MVD viršininkai gūžtelėjo pečiais: jiems nėra ko jaudintis. Dar nepadaryto nusikaltimo jiems nėra ko svarstyti.

Ir vis dėlto kažkoks XX amžiaus dvelksmas sujaudino... ne MVD, ne, – sudiržusias senas čečėnų širdis! Jie neliepė keršytojams – keršyti! Jie pasiuntė telegramą į Alma Atą. Iš ten skubiai atvažiavo dar kažkokie seniai, garbingiausi iš visos tautos. Susirinko pačių seniausiųjų taryba. Vyresnįjį Chudajevą prakeikė ir pasmerkė mirti – kad ir kur žemėje jis atsidurtų, jo laukė čečėnų peilis. Kitus Chudajevus pasikvietė ir pasakė: „Vaikščiokit. Jūsų niekas nejudins".

Abdulas pasiėmė knygas ir nuėjo į mokyklą. Su veidmainiška šypsena jį sutiko ten partorgas ir komsorgas. Ir tuojau per pašnekesius ir per pamokas jam vėl suokė apie komunistinę sąmonę, neminėdami apmaudaus incidento. Nė raumenėlis nevirptelėjo tamsiame Abdulo veide. Dar kartą jis suprato, kas žemėje svarbiausioji jėga: k r a u j o k e r š t a s.

Mes, europiečiai, namie knygose ir mokyklose skaitom ir tariam tik paniekos žodžius tam klaikiam įstatymui, toms beprasmiškoms žiaurioms skerdynėms. Bet, regis, tos skerdynės ne tokios jau beprasmiškos: jos neskaldo kalniečių tautų, o stiprina jas. Pagal kraujo kerštо įstatymą krinta ne tiek daug aukų, bet kokia baime jis persmelkia visą aplinką! Prisimindamas šitą įstatymą, koks kalnietis išdrįs įžeisti kitą *be niekur nieko*, kaip mes įžeidžiame vienas kitą pasigėrę, palei-

dę vadžias, užsiaikštiję? Juo labiau koks nečečėnas išdrįs kibti prie čečėno – pasakyti, kad jis vagis? arba kad jis storžievis? arba kad jis lenda be eilės? Juk atsakymas gali būti ne žodis, ne keiksmas, o peilio dūris į šoną. Ir net jeigu tu pagriebsi peilį (bet tu jo nesinešioji, tu civilizuotas), nesmogsi atgal: juk bus išskersta visa tavo šeima! Čečėnai žengia per kazachų žemę akis balindami, pečiais stumdydami – ir „šalies šeimininkus", ir nešeimininkus, ir visi iš tolo duoda kelią. Kraujo kerštas skleidžia baimės lauką – ir tuo stiprina mažą kalnų tautą.

„Smeik savus, kad svetimi bijotų!" Kalniečių proseniai tolimoje praeityje negalėjo rasti geresnio apsigynimo.

O ką jiems pasiūlė socialistinė valstybė?

Penktas skyrius

ATLIKUS BAUSMĘ

Per aštuonerius kalėjimų ir lagerių metus negirdėjau gero žodžio apie tremtį iš nieko, kas ten yra buvęs. Bet dar nuo pat pirmųjų kardomųjų ir etapinių kalėjimų, kadangi žmogų pernelyg slegia šešios mūrinės glaudžios kameros plokštumos, ima žibsėti tyli kalinio svajonė apie tremtį, ji virpa tviska kaip miražas, ir dūsauja ant tamsių gultų išsekusios kalinių krūtinės:

– Ak, tremtis! Kad skirtų tremtį!

Aš ne tik neišvengiau šios bendros lemties, bet svajonei apie tremtį ypač pasidaviau. Jeruzalės molio karjere klausiausi gaidžių giedojimo gretimam kaime – ir svajojau apie tremtį. Ir nuo Kalugos užkardos stogo žiūrėjau į vientisą svetimą sostinės masyvą ir meldžiau: kuo toliau nuo jos, kuo toliau į tremtį! Ir net parašiau naivų prašymą Aukščiausiajai Tarybai: pakeisti man 8 metus lagerio tremtimi, kad ir pačia tolimiausia ir nuošaliausia, iki gyvos galvos. Drambliui buvo į tai nusispjauti. (Aš dar neįsivaizdavau, kad nuo tremties iki gyvos galvos niekur nepabėgsiu, tik ji bus ne *vietoj* lagerio, o *po* lagerio.)

1952 metais „Rusijos" Ekibastuzo lagpunkte iš trijų tūkstančių buvo „paleista" kokie dešimt žmonių. Labai keista atrodė tada: Penkiasdešimt Aštuntąjį – ir veda už vartų! Trejus metus Ekibastuzas išstovėjo – ir nė vienas žmogus iš jo nebuvo paleistas, o ir bausmės laikas niekam nesibaigė. Dabar, vadinasi, baigėsi pirmosios karo metu gautos dešimtinės vienam kitam, kurie liko gyvi.

Nekantriai laukėm iš jų laiškų. Keletas atėjo, tiesioginių ar netiesioginių. Ir sužinojom, kad beveik visus iš lagerio išvežė į tremtį, nors nuosprendyje jiems jokia tremtis nebuvo įrašyta. Bet nieko tai nenustebino! Ir mūsų prižiūrėtojams, ir mums buvo aišku, kad čia lemia ne justicija, ne bausmės terminas, ne dokumentinis įformini-

mas, – lemia tai, kad mus, vieną kartą pavadintus *priešais*, valdžia stipriojo teise dabar tryps, spaus ir smaugs iki pat mirties. Ir tik šita tvarka ir valdžiai, ir mums atrodė vienintelė normali, taip mes buvom įpratę, su tuo susigyvenę.

Paskutiniais Stalino metais nerimą kėlė ne tremtinių likimas, o tariamai *paleistųjų*, tų, kurie lyg ir atrodė palikti už vartų be konvojaus, tų, kuriuos MVD lyg ir atrodė paleidusi iš po savo pilko sparno. O tremtis, kurią valdžia iš kvailumo laikė papildoma bausme, tik pratęsė tą įprastinį bereikšmį gyvaliojimą, tą fatališką pamatą, ant kurio kalinys tvirtai laikosi. Tremtis nevertė patiems rinktis gyvenamąją vietą, vadinasi, apsaugojo nuo skausmingų abejonių ir klaidų. Tik ta vieta ir buvo tinkama, kur mus ištrėmė. Tik šitoje vienintelėje vietoje iš visos Sąjungos niekas negalėjo mums papriekaištauti, kam atvažiavom. Tik čia mes turėjom neginčytiną galutinę teisę į tris kvadratinius aršinus žemės. O jei dar kas išeidavo iš lagerio vienišas, taip kaip aš, niekur niekieno nelaukiamas, – tik tremtyje, rodos, ir galėjo sutikti brangų žmogų.

Pas mus skubama suimti, bet ne paleisti. Jeigu koks nors nelaimingas demokratas graikas ar socialistas turkas kalėjime būtų išlaikytas viena diena ilgiau, negu priklauso, apie tai imtų klykti pasaulio spauda. O aš džiaugiausi, kad sukakus terminui mane lageryje užlaikė tik kelias dienas ir tada... paleido? ne, tada paėmė į etapą. Ir dar mėnesį vežė jau *mano* paties laiku.

Ir su konvojum išeidami iš lagerio vis dėlto stengėmės laikytis paskutinių kalėjimo prietarų: nieku gyvu neatsigręžti į savo paskutinį kalėjimą (kitaip sugrįši į jį), teisingai pasielgti su savuoju kalėjimo šaukštu. (Bet kaip teisingai? vieni sakė: pasiimti, kad nereikėtų jo grįžti; kiti: nusviesti kalėjimui, kad kalėjimas tavęs nesivytų. Manasis šaukštas buvo mano paties nusilietas liejykloje, aš jį pasiėmiau.)

Ir vėl sušmėžavo Pavlodaro, Omsko, Novosibirsko etapiniai kalėjimai. Nors ir atsėdėję savo bausmę, vėl buvom kratomi, iš mūsų

atimami draudžiami daiktai, mes grūdami į ankštas sausakimšas kameras, į „juodvarnius", į vagonzakus, permaišomi su blatnaisiais, ir taip pat urzgė mūsų konvojaus šunys, ir taip pat šaukė automatininkai: „Nesidairyt!!"

Bet Omsko etapiniame kalėjime geraširdis prižiūrėtojas, šaukdamas pagal bylas, paklausė mūsų, penkių ekibastuziečių: „Koks Dievas už jus meldėsi?" – „O ką? O kur?" – iškart atsiliepėme supratę, kad vieta, vadinasi, gera. – „Ogi į pietus", – stebėjosi prižiūrėtojas.

Ir tikrai, iš Novosibirsko buvom nukreipti į pietus. Į šilumą važiuojam! Ten – ryžiai, ten vynuogės ir obuoliai. Kaip čia dabar? Nejaugi draugas Berija nesugebėjo mums Sovietų Sąjungoje rasti blogesnės vietos? Nejaugi tokių tremčių būna? Mintyse jau kūriau sau planus: parašysiu apie tremtį ciklą eilėraščių ir pavadinsiu: „Eilės apie Puikiąją Tremtį".

Džambulo stotyje mes buvom išlaipinti iš vagonzako vis taip pat griežtai, vedami prie sunkvežimio gyvu konvojininkų koridoriumi ir taip pat ant grindų sodinami kėbule, tarytum, išsėdėję ilgiau negu priklauso, galėtume sumanyti bėgti. Buvo glūdi naktis, delčia, ir tik ji blausiai švietė virš tamsios alėjos, kuria mus vežė, bet tai buvo tikra alėja – ir piramidinių tuopų! Tai bent tremtis! Ar tik mes ne Kryme? Vasario pabaiga, prie mūsų Irtyšiaus dabar speigas, – o čia dvelkia švelnus pavasariškas vėjelis.

Atvežė į kalėjimą – ir kalėjimas priėmė mus be kratos ir be pirties. Švelnėjo prakeiktos sienos! Taip su maišais ir lagaminais nusivilkom į kamerą. Rytą korpuso prižiūrėtojas atidarė duris ir atsiduso: „Išeiti su visais daiktais".

Atsigniaužė velnio nagai...

Purpurinis pavasariškas rytas apgaubė mus kieme. Aušra šildė mūrines kalėjimo sienas. Kiemo viduryje mūsų laukė sunkvežimis, ir kėbule jau sėdėjo du zekai, prijungiami prie mūsų. Reikėjo alsuoti, dairytis, įsijausti į nepakartojamą momentą, – bet niekaip negalėjai praleisti naujos pažinties! Vienas iš naujokų – liesas žilas senis šviesiomis ašarojančiomis akimis – sėdėjo ant savo suslėgtų daiktų taip

tiesiai, taip iškilniai nelyginant caras, laukiantis pasiuntinių. Galėjai pamanyti, kad jis arba kurčias, arba užsienietis ir nesitiki rasti su mumis bendros kalbos. Vos įsirioglinęs į kėbulą aš nusprendžiau jį pašnekinti, ir jis visai ne virpančiu balsu taisyklinga rusų kalba prisistatė:

– Vladimiras Aleksandrovičius Vasiljevas.

Ir – tarp mūsų žybtelėjo širdingumo kibirkštis! Jaučia širdis – draugas ar nedraugas. Čia– draugas. Kalėjime skubėk pažinti žmones! – nežinai, ar nebūsi tuoj pat atskirtas. Taip, manding, mes jau nebe kalėjime, bet vis tiek... Per motoro gausmą klausinėju jį ir visai nepastebiu, kaip sunkvežimis nuvažiuoja nuo kalėjimo asfalto ant gatvės grindinio, užmirštu, kad nereikia atsigręžti į paskutinį kalėjimą (kiekgi bus tų paskutinių?), nepažvelgiu net į trumputę *laisvės* atkarpėlę, kuria mes važiuojam, – ir štai jau vėl dideliame vidiniame MVD kieme, iš kur mums vėl draudžiama eiti į miestą.

Vladimirą Aleksandrovičių iš pradžių galėjai palaikyti devyniasdešimtmečiu seniu – taip derinosi šios akys, žvelgiančios už laiko ribų, griežtas veidas ir kuodukas žilų plaukų. O jam – septyniasdešimt treji. Tai buvo vienas iš senųjų rusų inžinierių, žymus hidrotechnikas ir hidrografas. Vasiljevas buvo žinomas „Rusų inžinierių sąjungos" veikėjas (o kas tai per sąjunga? pirmą kartą girdžiu; tai – stiprus visuomeninis techninės minties židinys, visi tokie mūsų šalyje žuvo) ir dabar pabrėžtinai maloniai prisimena: „Mes nesutikome apsimetinėti, kad datules galima užauginti ant sausų lazdų".

Už tai, žinoma, ir buvo išvaikyti.

Visą šį kraštą, Semirečę, kur mes dabar atvažiavom, jis buvo išmaišęs pėsčias ir raitas dar prieš pusę šimtmečio. Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą jis buvo padaręs Čiu upės slėnio, Naryno kaskados aprūpinimo vandeniu ir tunelio kasimo pro Čiu-Ilio kalnus projektus ir dar prieš Pirmąjį karą pats pradėjęs juos įgyvendinti. Šešis „elektrinius ekskavatorius" (visi šeši atlaikė revoliuciją ir ketvirtajame dešimtmetyje buvo pateikiami Čirčiko statybos treste kaip sovietinė naujiena) jis atsigabeno dar 1912 metais ir jau dirbo šičia. O dabar,

išsėdėjęs 15 metų už „kenkėjišką veiklą", paskutinius trejus – Verchneuralsko izoliatoriuje jis išprašė malonės: būti ištremtas ir numirti čia, Semirečėje, kur viską pradėjo. (Bet ir šios malonės jis niekaip nebūtų gavęs, jei nebūtų jo prisiminęs Berija iš trečiojo dešimtmečio, kai inžinierius Vasiljevas skirstė trijų Užkaukazės respublikų vandenis.)

Štai kodėl toks pasinėręs savyje ir sustingęs it sfinksas sėdėjo jis šiandien ant savo maišelio kėbule: jam buvo ne tik pirmoji laisvės diena, bet ir sugrįžimas į savo jaunystės šalį, įkvėpimo šalį. Ne, ne toks jau trumpas žmogaus gyvenimo kelias, jeigu jį nustatysi obeliskais.

Visai neseniai V. A. duktė stabtelėjo Arbate prie vitrinos su „Trud" laikraščiu. Entuziastingas korespondentas, negailėdamas brangiai apmokamų žodžių, guviai pasakojo apie savo kelionę po Čiu slėnį, statytojų bolševikų apvandenintą ir prikeltą gyventi, apie Naryno kaskadą, apie išmintingą hidrotechniką, apie laimingus kolchozninkus. Ir staiga – kas jam apie tai šnipštelėjo? – užbaigė: „Bet mažai kas žino, kad visi šitie pertvarkymai yra talentingo rusų inžinieriaus Vasiljevo, kurio nerėmė senoji biurokratinė Rusija[1], svajonės įgyvendinimas. Kaip gaila, kad jaunasis entuziastas nesulaukė savo kilnių idėjų triumfo!" Brangios laikraščio eilutės susidrumstė, susiliejo, duktė nuplėšė nuo vitrinos laikraštį ir nusinešė, palydima milicininko švilpuko.

Tuo laiku *jaunasis entuziastas* sėdėjo drėgnoje Verchneuralsko izoliatoriaus kameroje. Reumatas ar kažkokia kaulų negalia sulenkė senukui stuburą, ir jis negalėjo išsitiesti. Ačiū Dievui, kameroje jis sėdėjo ne vienas, kartu – kažkoks švedas, ir šis išgydė jam nugarą sportiniu masažu.

Švedai ne taip dažnai sėdi sovietiniuose kalėjimuose. Su vienu švedu, prisimenu, sėdėjau ir aš. Jo vardas Erikas...

– ...Arvidas Andersenas? – gyvai pasitikrina V. A. (jo labai gyva ir kalba, ir judesiai).

Ir atsitik tu man taip! Tai Arvidas jį ir išgydė masažu! Na ir koks, na ir koks aš mažas! – primena mums Archipelagas atsisveikinda-

[1] Spalio perversmo metu Vasiljevas praktiškai vadovavo Žemės gerinimo departamentui.

mas. Štai, vadinasi, kur buvo vežamas Arvidas prieš trejus metus – į Uralsko izoliatorių. Ir kažkodėl nelabai stojo ginti draugužio Atlanto paktas ir milijardierius tėtušis[1].

O tuo tarpu mus po vieną pradeda šaukti į srities komendantūrą – čia pat, srities MVD kieme, tai pulkininkas, majoras ir pulkas leitenantų, kurie tvarko visus Džambulo srities tremtinius. Pulkininkas, beje, mums neprieinamas, majoras tik nužvelgia mūsų veidus kaip laikraščių antraštes, o *įformina* mus leitenantai, gražiai rašantys plunksnomis.

Lagerio patirtis man sakyte sako: žiūrėk! Šiomis akimirkomis sprendžiamas visas tavo likimas! Nedelsk! Reikalauk, spirkis, protestuok! Pasistenk, išsisuk, prasimanyk ką nors, kodėl tau būtina likti srities mieste arba gauti arčiausią ir patogiausią rajoną. (Ir ta priežastis yra, tik aš jos nežinau: antri metai mano organizme plinta vėžio metastazės po lageryje nebaigtos operacijos.)

Ne-e, aš jau nebe toks... Aš nebe toks, koks buvau kalėjime iš pradžių. Kažkoks begalinis stingulys laiko mane sukaustęs, ir man tai malonu. Man malonu nesinaudoti nerimastinga lagerio patirtimi. Man bjauru dabar ieškoti menkų ir niekingų dingsčių. Joks žmogus nieko nežino iš anksto. Ir pati didžiausia nelaimė gali žmogų ištikti geriausioje vietoje, ir pati didžiausia laimė gali jį aplankyti – blogiausioje vietoje. Net ir sužinoti, išsiklausinėti, kokie srities rajonai geri, kokie blogi, aš nespėjau, buvau užsiėmęs senojo inžinieriaus likimu.

---

[1] Pavlas Veselovas (Stokholmas), ilgai tyręs kitus sovietinių pareigūnų surengtus Švedijos piliečių grobimus, išanalizavęs E. A. Anderseno pasakojimus apie save ir klausimą, kad jokio milijardieriaus Anderseno Švedijoje nėra, daro prielaidą, kad ir pagal išvaizdą, ir pagal pavardę E. A. greičiausiai norvegas, bet dėl kažkokių priežasčių pasivadinęs švedu. Norvegai, pabėgę iš šalies po 1940 metų, ir Anglijos kariuomenėje tarnavo nepalyginti dažniau negu pavieniai švedai. E. A. galėjo turėti giminystės ryšį su kažkokiais anglais Robertsonais, bet giminystę su generolu Robertsonu sugalvoti norėdamas pakelti savo vertę MGB akyse. Matyt, ir į Maskvą jis bus atvažiavęs su anglų ar norvegų delegacija, o ne su švedų (apie tokią, rodos, nė nežinoma), bet buvo ten trečiaeilis asmuo. Galbūt MGB siūlė jam tapti savo žvalgu ir už atsisakymą jis gavo 20 metų. Eriko tėvas galėjo būti biznierius, net ne tokio masto. Tačiau Erikas perdėjo ir savo tėvo pažintį su Gromyka (todėl saugumiečiai ir parodė jį Gromykai), kad sudomintų MGB išpirka ir šitaip duotų žinią apie save Vakarams. (*1975 metų pastaba.*)

Jo byloje įrašyta kažkokia apsauginė rezoliucija, nes jam leidžiama savo kojomis nukakti į miestą, nueiti į srities hidrologinių įrenginių statybos trestą ir pasiprašyti ten darbo. O mums, visiems kitiems, paskirta viena vieta: Kok Tereko rajonas. Tai dykumos plotelis srities šiaurėje, negyvos Bet Pak Dalos, užimančios visą Kazachstano centrą, pradžia. Še tau ir vynuogės!..

Kiekvieno mūsų pavardė apvaliomis raidėmis įrašoma į blanką, išspausdintą nelygiame rusvame popieriuje, nurodoma data, pakišama mums – pasirašykit.

Kur aš jau esu tą matęs? A, kai man buvo skelbiamas Ypatingojo pasitarimo nuosprendis. Tada irgi beliko viena – imti plunksnakotį ir pasirašyti. Tik tada popierius buvo maskviškis, lygus. Plunksna ir rašalas, beje, toks pats šlamštas.

Taigi, kas man „paskelbta tokia data"? Kad aš, toks ir toks, ištremiamas *amžinai* į tokį ir tokį rajoną su vieša MGB priežiūra ir savavališkai išvažiavęs už rajono ribų būsiu teisiamas pagal Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Įsaką, numatantį 20 (dvidešimt) metų katorgos darbų.

Ką gi, viskas teisėta. Niekas mūsų nestebina.

Po kiek metų aš paimsiu RSFSR Baudžiamąjį kodeksą ir su malonumu perskaitysiu ten 35-ąjį straipsnį, kad nutrėmimas skiriamas nuo *trejų iki dešimties* metų, o kaip papildoma bausmė prie kalėjimo gali būti tik *iki penkerių* metų. (Tai – sovietinių teisininkų pasididžiavimas, kad pradedant dar nuo 1922 metų Baudžiamojo kodekso sovietinėje *teisėje* nėra neterminuoto teisių atėmimo ir apskritai neterminuotų represijų, išskyrus pačią klaikiausią – neterminuotą ištrėmimą už SSRS ribų. Ir tuo „sovietinė teisė iš esmės skiriasi nuo buržuazinės"[1].) Taip tai taip, bet palengvinant MVD darbą, ko gero, vertėtų a m ž i n ą j ą tremtį skirti paprasčiau: nereikėtų sekti, kada sukanka terminas, ir vargintis, kaip jį atnaujinti.

Ir dar 35-ajame straipsnyje teigiama, kad tremtis skiriama tik specialiąja t e i s m o nutartimi. Na, bent jau skirtų Ypatingasis pasitarimas? Bet mums amžinąją tremtį skyrė net ne Ypatingasis pasitarimas, o budintis leitenantas.

Mes mielai pasirašom. Galvoje man atkakliai kirba epigrama, teisybė, ilgoka:

[1] Rinkinys „Ot tiurem..."

Lyg kūju per trapiąją lemtį
Popiergalį, – nesudrebėk:
Tremty *amžinai* reiks gyventi
Globoj akylos MGB.
Rašausi lėtai ir atvangiai.
Ten Alpės. Bazaltai. Padangė.
Ten žvaigždės – ne tos, tau švytuojančios
Iš antpečių, – tavo garbė.
Mintis *amžinam* būt vilioja!
Bet – ar amžina MGB?

Pareina Vladimiras Aleksandrovičius iš miesto, aš skaitau jam epigramą, ir mudu juokiamės – juokiamės kaip vaikai, kaip kaliniai, kaip niekuo nenusikaltę žmonės. V. A. juokas labai šviesus – panašus į K. Strachovičiaus juoką. Tarp jų daug panašumo: šie žmonės pernelyg intelektualūs, ir kūno kančios negali suardyti jų dvasinės pusiausvyros.

Tuo tarpu jo gyvenime nedaug linksmumo. Trėmė jį, žinoma, ne čionai, apsiriko, kaip ir dera. Tik iš Frunzės galėjo jį nutremti į Čiu slėnį, buvusių jo darbų vietą. O čia trestas rūpinasi arykais. Savim patenkintas nelabai raštingas kazachas, tresto viršininkas, teikėsi Čiu irigacijos sistemos kūrėją palaikyti prie kabineto durų, paskambino į partijos srities komitetą ir sutiko priimti jaunesniuoju hidrotechniku – kaip kokią mergiotę ką tik iš mokyklos. O Frunzėje – negalima: kita respublika.

Kaip viena fraze nusakyti visą Rusijos istoriją? Užgniaužtų galimybių šalis.

Bet vis tiek žilagalvis trina rankas: mokslininkai jį pažįsta, gal ištrauks. Pasirašo ir jis, kad ištremtas amžinai, o jeigu pasišalins – tupės katorgoje iki 93 metų. Aš panešu jam daiktus iki vartų – iki ribos, kurią uždrausta man peržengti. Dabar jis eis išsinuomoti iš gerų žmonių kampo ir ketina parsikviesti iš Maskvos senutę. (Vaikai?.. Vaikai neatvažiuos. Esą, negalima palikti maskviškių butų. O dar giminaičiai? Yra brolis. Bet brolio likimas didžiai nelaimingas: jis istorikas, nesuprato Spalio revoliucijos, paliko tėvynę ir dabar,

vargšelis, dėsto Bizantijos istoriją Kolumbijos universitete. Mes dar kartą pasijuokiam, apgailim brolį ir apsikabinam atsisveikindami. Štai šmėstelėjo dar vienas įstabus žmogus ir dingo amžinai.

O mes, likusieji, kažkodėl laikomi dar dvi paras mažoje kamarėlėje, kur ant bjaurių plyšėtų grindų miegam susispaudę, vos galėdami ištiesti kojas. Tai man primena tą karcerį, kuriame pradėjau kalėti prieš aštuonerius metus. Mes, *paleistieji*, nakčiai užrakinami, mums pasiūloma, jei norim, pasiimti rėčką. Nuo kalėjimo čia skirtumas tik toks, kad šiomis dienomis mūsų jau nemaitina nemokamai, duodam savo pinigų, ir už juos iš turgaus ko nors parneša.

Trečią parą ateina tikrų tikriausias konvojus su karabinais, mums duoda pasirašyti, kad gavom pinigų kelionei ir maistui, kelionpinigius konvojus tuoj pat iš mūsų atima (esą, pirkti bilietams, o iš tikrųjų, prigąsdinę palydovus, nuveš mus nemokamai, pinigus pasiims patys, čia jau jų uždarbis), surikiuoja mus po du su daiktais į koloną ir veda į geležinkelio stotį vėl tuopų alėja. Čiulba paukščiai, siaudžia pavasaris, – o dar tik kovo antroji! Mes su vatinukais, karšta, bet džiaugiamės, kad pietuose. Kas kas, o nelaisvas žmogus labiausiai kenčia nuo šalčio.

Visą dieną mus veža lėtu traukiniu ton pusėn, iš kur čionai atvažiavom, paskui, nuo Čiu stoties, kokius dešimt kilometrų varo pėsčiomis. Nuo maišų ir lagaminų gerokai sušuntam, linkstam, klumpam, bet velkamės: kiekvieno skudurėlio, išnešto pro lagerio vachtą, dar prireiks mūsų varganam kūnui. O aš apsitūlojęs dviem vatinukais (vieną nuglemžiau per inventorizaciją) ir ant jų – daug mačiusia fronto laikų miline, nusitrynusia ir nuo fronto žemės, ir nuo lagerio, – kaipgi dabar ją, rudą, sutepliotą, mesi?

Diena baigiasi – mes nenuvažiavom. Vadinasi, vėl reikės nakvoti kalėjime, Novotroicke. Jau kaip seniai mes laisvi, – o vis kalėjimas ir kalėjimas. Kamera, plikos grindys, durų akutė, gamtos reikalai, rankos už nugaros, virintas vanduo – ir tik davinio negaunam: juk mes jau *laisvi*.

Rytą privažiuoja sunkvežimis, ateina tas pats konvojus, pernakvojęs be kareivinių. Dar 60 kilometrų tolyn į stepę. Įstringam

šlapiose lomose, iššokam iš sunkvežimio (seniau, kaip kaliniai, nebūtume galėję) ir stumiam, stumiam jį iš purvyno, kad greičiau pasibaigtų tas kaitaliojimasis, kad greičiau nusigautume į amžinąją tremtį. O konvojus stovi pusračiu ir saugo mus.

Šmėsčioja stepės kilometrai. Kiek akys aprėpia, dešinėje ir kairėje – šiurkšti pilka neėdama žolė ir retai retai – skurdus kazachų aūlas su medžių guotais. Pagaliau priekyje, už stepės apvalumos, pasirodo pavienių tuopų viršūnės (Kok Terekas – „žalia tuopa").

Atvažiavom! Sunkvežimis lekia tarp čečėnų ir kazachų plaušaplyčių trobelių keldamas dulkių debesį, erzindamas pulką nirštančių šunų. Į šalį traukiasi mieli asilėliai su brikelėmis, iš vieno kiemo vangiai ir niekinamai dėbteli į mus kupranugaris. Esama ir žmonių, bet mūsų akys regi tik moteris, tas nepaprastas užmirštas moteris: antai juodbruvė nuo slenksčio lydi žvilgsniu mūsų mašiną, prisidėjusi delną prie kaktos; antai eina išsyk trejetas margomis raudonomis suknelėmis. Visos – ne rusės. „Nieko, rasim dar mes nuotakų!" – žvaliai šaukia man į ausį keturiasdešimtmetis tolimojo plaukiojimo kapitonas V. Vasilenka, kuris Ekibastuze vargo nematė įsitaisęs skalbyklos vedėju, o dabar važiavo į laisvę skleisti sparnų, ieškoti sau laivo.

Aplenkęs rajono krautuvę, arbatinę, ambulatoriją, paštą, vykdomąjį komitetą, partijos komitetą su šiferio stogu, kultūros namus su meldų stogu, mūsų sunkvežimis sustoja prie MVD-MGB pastato.

Visi dulkini iššokam, einam į kiemelį ir nelabai varžydamiesi, kad šalia centrinė gatvė, prausiamės čia iki juosmens.

Kitapus gatvės, tiesiai priešais MGB, stovi vienaaukštis, bet aukštas nepaprastas statinys: keturios dorėnų kolonos rimtai laiko portiko imitaciją, kolonų apačioje – du laiptai, nugludinti tarsi iš lygaus akmens, o viršuje – pajuodęs šiaudinis stogas. Širdis negali nesuplazdėti – mokykla! Dešimtmetė. Bet neplazdėk, tylėk, nelaboji: šitas statinys ne tau.

Skersai centrinės gatvės, tenai, nepasiekiamų mokyklos vartų link, eina mergina suraitytom garbanėlėm, švarutė, liemeniuotu

švarkeliu, kaip nendrelė. Eina – ar siekdama kojom žemę? Ji – *mokytoja*! Ji tokia jauna, kad dar negali būti baigusi instituto. Vadinasi, septynmetė ir pedagoginis technikumas. Kaip aš jai pavydžiu! Kokia bedugnė tarp jos ir manęs, juodadarbio. Mes – skirtingų sluoksnių, aš niekada nedrįsčiau vesti jos už parankės.

O tuo tarpu atvykėlius, paeiliui *traukdamas* į savo tylų kabinetą, ėmė doroti... kas gi? Kas gi kitas, žinoma, kūmas – operatyvinis įgaliotinis! Ir tremtyje jis yra, ir čia jisai – svarbiausias asmuo.

Pirmas susitikimas labai svarbus: juk mums su juo reikės žaisti kates ir peles ne mėnesį, o a m ž i n a i. Tuoj aš peržengsiu jo slenkstį, ir mudu žvilgčiosim į kits kitą iš padilbų. Jaunučiukas kazachas, jis dangstosi uždarumu ir mandagumu, aš – prasčiokiškumu. Mudu abu suprantam, kad mūsų bereikšmės frazės, pavyzdžiui: „štai jums lapas", „o kokiu plunksnakočiu aš galiu rašyti?" – tai jau dvikova. Bet man svarbu parodyti, kad aš to nė nenutuokiu, tiesiog aš visada toks, atlapaširdis, be gudrybių. Nagi, bronzini nelabasis, įsikalk į makaulę: šitas – ypatingo akylumo nereikalingas, atvažiavo gyventi taikiai, kalėjimas išėjo jam į gera.

Ką aš turiu užpildyti? Žinoma, anketą. Ir parašyti autobiografiją. Tuo prasidės naujas aplankas, štai guli ant stalo. Paskui čionai bus segami skundai prieš mane, pareigūnų duotos charakteristikos. Ir kai tik daugmaž bus sukurpta nauja *byla* ir ateis iš centro signalas *sodinti*, – būsiu pasodintas (va čia, užpakaliniame kieme, plaušaplyčių kalėjimas) ir gausiu naują dešimties metų porciją.

Aš paduodu pirminius dokumentus, įgaliotinis perskaito ir įsega į aplanką.

– Gal pasakytumėte, kur čia švietimo skyrius? – staiga mandagiai pasiteirauju lyg tarp kitko.

O jis mandagiai paaiškina. Jis nekilsteli antakių iš nustebimo. Iš to darau išvadą, kad galiu eiti parsisamdyti, MGB neprieštarauja. (Žinoma, aš, senas kalinys, nenusipiginau, nepaklausiau tiesiai: *ar galima* man dirbti liaudies švietimo sistemoje?)

– Sakykite, o kada aš galėčiau tenai nueiti be konvojaus?

Jis patraukia pečiais:

– Apskritai šiandien, kol jums čia... pageidautina, kad neišeitumėte už vartų. Bet tarnybiniu reikalu galite.

Ir štai aš e i n u! Ar visi supranta tą nuostabų laisvės žodį? Aš p a t s einu! Nei iš šonų, nei už nugaros nekabo automatai. Aš apsigręžiu: nieko nėra! Norėsiu – eisiu dešine puse, palei mokyklos tvorą, kur baloje knisasi didelė kiaulė. Norėsiu – eisiu kaire puse, kur vaikštinėja ir kapstosi vištos prieš pat švietimo skyrių.

Nueisiu šimtus metrų iki švietimo skyriaus, – o mano nugara, amžinai sulenkta, jau šiek tiek išsitiesė, o manieros jau šiek tiek laisvesnės. Per tuos du šimtus metrų aš perėjau į kitą visuomenės sluoksnį.

Įžengiu su sena vilnone palaidine iš fronto laikų, dyžte nudyžtomis diagonalo kelnėmis. O pusbačiai – lageriniai, kiaulės odos, iš jų kyšo subrukti autkojai.

Sėdi du storuliai kazachai – du švietimo skyriaus inspektoriai, kaip užrašyta.

– Norėčiau gauti darbo mokykloje, – sakau aš tvirčiau ir net lengviau, lyg klausčiau, kur čia ropinė su vandeniu.

Jie suklūsta. Vis dėlto į aūlą, vidury dykumos, neateina kas pusvalandį parsisamdyti naujas dėstytojas. Ir nors Kok Tereko rajonas didesnis už Belgiją, visus, turinčius septynių klasių išsilavinimą, žmonės čia pažįsta.

– O ką jūs esate baigęs? – gana taisyklingai rusiškai klausia manęs.

– Fizikos-matematikos fakultetą universitete.

Jie net krūpteli. Susižvelgia. Greitai subliurba kazachiškai.

– O... iš kur jūs atvažiavęs?

Lyg būtų neaišku, aš turiu jiems viską paaiškinti. Koks kvailys atvažiuos čionai darbo ieškoti, ir dar kovo mėnesį?

– Prieš valandą atvažiavau čionai į tremtį.

Jie nutaiso reikšmingą miną ir vienas paskui kitą dingsta vedėjo kabinete. Jie išėjo, ir dabar aš regiu į mane įsmeigtą mašininkės žvilgsnį – ji maždaug penkiasdešimties, rusė. Akimirka – kaip kibirkštis,

ir mudu – žemiečiai: iš Archipelago ir ji! Iš kur, *už ką*, nuo kurių metų? Nadežda Grekova iš Novočerkasko kazokų šeimos, suimta 1937 metais, paprasta mašininkė, ir viso Organų aparato įkalta, kad priklausiusi kažkokiai fantastinei teroristinei organizacijai. Dešimt metų, o dabar – *pakartotinė*, jai skirta amžina tremtis.

Prislopinusi balsą ir dirsčiodama į praviras vedėjo duris, ji tik informuoja mane: dvi dešimtmetės, kelios septynmetės, rajonui verkiant reikia matematikų, nėra nė vieno su aukštuoju mokslu, o kas tokie fizikai – čia niekas akyse nėra matęs. Skambutis iš kabineto. Nors ir apkūni, mašininkė pašoka, lekia tekina – visa tarnyba, ir grįždama garsiai oficialiai kviečia mane.

Raudona staltiesė ant stalo. Ant sofos – abu storuliai inspektoriai, labai patogiai įsmukę. Dideliame krėsle po Stalino portretu – vedėja: mažutė laiba žavi kazachė, manieros katės ir gyvatės. Stalinas nedraugiškai šiepiasi man iš portreto.

Mane sodina prie durų, toli, kaip tardomą asmenį. Pradeda tuščią slogią šneką, todėl labai ilgą: porą frazių pasakę man rusiškai, paskui jie dešimt minučių tariasi kazachiškai, o aš sėdžiu kaip kvailys. Smulkiai išklausinėja, kur ir kada dėsčiau, reiškia abejonę, ar neužmiršęs dalyko ar metodikos. Paskui po visokių miksėjimų ir atsidūsėjimų, kad nėra vietų, kad matematikų ir fizikų pilnos rajono mokyklos, net ir pusę etato sunku būtų rasti, kad mūsų epochos jaunimo auklėjimas – atsakingas uždavinys, – jie prieina prie svarbiausio dalyko: *už ką* aš sėdėjau? kuo buvau nusikaltęs? Katė-gyvatė iš anksto primerkia vylingas akis, tarsi rausva mano nusikaltimo šviesa jau tvieskia jai į partinį veidą. Žvelgiu viršum jos į šiurpų veidą šėtono, kuris sugadino man visą gyvenimą. Ką aš galiu priešais jo portretą papasakoti apie mano santykius su juo?

Aš šiuos švietėjus gąsdinu, kaliniams taikomas toks metodas: ko jie mane klausinėja, tai valstybės paslaptis, neturiu teisės pasakoti. O trumpai tariant – noriu žinoti, priima jie mane į darbą ar ne.

Ir vėl, ir vėl jie tariasi kazachiškai. Kas turės tiek drąsos, kad priimtų į darbą valstybinį nusikaltėlį? Bet jie turi išeitį: duoda man ra-

šyti autobiografiją, pildyti anketą dviem egzemplioriais. Žinomas daiktas! Popierius viską pakenčia. Ar ne prieš valandą aš jau pildžiau? Ir užpildęs dar kartą, grįžtu į MGB.

Smalsiai apeinu jų kiemą, jų pačių įrengtą vidaus kalėjimą, žiūriu, kaip mėgdžiodami suaugusius ir jie be jokio reikalo išmušė plūktinėje tvoroje langelį siuntiniams priimti, nors tvora tokia žema, kad ir be langelio galima paduoti pintinę. Tačiau be langelio – kokia gi būtų MGB? Vaikštinėju po jų kiemą ir pajuntu, kad man čia kur kas lengviau kvėpuoti negu pridvisusiame švietimo skyriuje: iš ten MGB atrodo tokia paslaptinga, inspektoriai stingsta iš baimės. O čia – *saviškė ministerija*. Štai trys komendantų snukiai (du iš jų karininkai), jie viešai pastatyti mus sekti, mes – jų duona. Jokios paslapties.

Komendantai pasirodo nuolaidūs ir leidžia mums naktį prabūti ne užrakintame kambaryje, o kieme, ant šieno.

Naktis po plynu dangumi! Buvom užmiršę, ką tai reiškia!.. Amžinai spynos, amžinai grotos, amžinai sienos ir lubos. Kur ten miegosi! Aš vaikščioju, vaikščioju, vaikščioju po švelnios mėnesienos nutviekstą kalėjimo ūkio kiemą. Vežėčios, šulinys, vandens lovys, kupetaitė šieno, po stogine juodi arklių šešėliai – visa tai dvelkia tokiu taikingumu, net senove, be griežto Organų antspaudo. Kovo trečioji – o vakarop nė kiek nepašalo, toks pat kone vasariškas oras kaip dieną. Virš išsidriekusio Kok Tereko aidi asilų bliovimas, jie ilgai, geismingai šaukia asilėms apie savo meilę, apie jėgų perteklių – tikriausiai šiame bliovime aidi ir asilių atsakas. Aš prastai skiriu balsus, šitas storas garsus bliovimas – gal kupranugario. Man rodos, jei turėčiau balsą, ir aš dabar imčiau bliauti į mėnulį: čia aš kvėpuosiu! Čia aš vaikščiosiu!

Negali būti, kad aš nepralaužčiau šitos popierinės anketų užtvaros! Šią gaudžią naktį jaučiuosi pranašesnis už bailius valdininkus. Dėstyti! – vėl pasijusti žmogumi! Energingai įeiti į klasę ir karštai nužvelgti vaikų veidus. Pirštas, ištiestas prie brėžinio, – ir visi užgniaužia kvapą! Nubrėžiama schema – ir visi lengviau atsikvepia.

Negaliu miegoti! Vaikščioju, vaikščioju, vaikščioju mėnesienoje. Dainuoja asilai! Dainuoja kupranugariai! Ir mano siela dainuoja: laisvas! laisvas!

Pagaliau atsigulu šalia draugų ant šieno po stogine. Per du žingsnius nuo mūsų stovi arkliai prie savo ėdžių ir visą naktį taikiai grumšnoja šieną. Ir, rodos, nieko mielesnio už tą garsą nebūtų įmanoma sugalvoti visoje visatoje mūsų pirmąją pusiau laisvą naktį.

Grumšnokite, geručiai! Grumšnokite, arkliukai!..

Rytojaus dieną mums leidžiama apsigyventi privačiuose butuose. Sulig savo išgalėm aš susirandu namelį kaip vištidę – su vieninteliu mažulyčiu langeliu ir tokį žemą, kad net pačiame viduryje, kur stogas aukščiausias, negaliu išsitiesti visu ūgiu. „Kad taip man žemutę trobelę..." – kadaise rašiau svajingai kalėjime apie tremtį. Ir vis dėlto nelabai malonu, kai negali galvos pakelti. Užtat – atskiras namelis! Asla – plūktinė, ant jos – lagerio vatinuką, va ir guolis! Bet čia pat tremtinys inžinierius, Baumano instituto dėstytojas Aleksandras Zdaniukevičius paskolina man porą lentinių dėžių, ir ant jų įsitaisius man tikras komfortas. Žibalinės lempos dar neturiu (nieko neturiu, kiekvieną reikalingą daiktą teks pasirinkti ir nusipirkti, lyg pirmą kartą atsiradus ant žemės), – bet aš visai neapgailestauju, kad nėra lempos. Visus metus kamerose ir barakuose rėžė širdis valdiška šviesa, o dabar lepinuosi tamsoje. Ir tamsa gali būti laisvės elementas! Tamsoje ir tyloje (būtų girdėti radijas iš aikštės garsiakalbio, bet trečia diena Kok Tereke jis neveikia) aš tiesiog guliu ant dėžių – ir mėgaujuosi.

Ko man dar norėti?..

Tačiau rytas pranoksta visus troškimus! Mano šeimininkė, tremtinė senutė Čiadova iš Novgorodo, šnibžda man nedrįsdama garsiai kalbėti:

– Eik, pasiklausyk radijo. Kažką man sakė, bijau pakartoti.

Iš tikro, radijas prašneko. Einu į centrinę aikštę. Minia žmonių, kokie du šimtai, – kaip Kok Terekui, labai daug, – po apniukusia

padange spiečiasi apie stulpą, po garsiakalbiu. Minioje – daug kazachų, be to, senų. Nusiėmę nuo plikų galvų puošnias rusvas ondatrų kepures ir laiko rankose. Jie labai nuliūdę. Jauni – abejingesni. Du trys traktorininkai kepurių nenusiėmę. Nenusiimu, žinoma, ir aš. Dar nesuvokiu diktoriaus žodžių (jo balsas trūkinėja iš suvaidinto dramatizmo), bet man jau protas nušvinta.

Akimirka, kurios mes su draugais laukėm dar būdami studentai! Akimirka, kurios meldžia visi Gulago zekai (išskyrus ortodoksus)! Azijatas diktatorius mirė! Surietė piktadarį giltinė! O, kaip atvirai džiūgauja dabar mūsiškiai speclageryje![1] O čia stovi mokytojos, rusaitės, ir rauda pasikūkčiodamos: „Kaipgi mes dabar gyvensim?..“ Brangiojo tėvelio netekom... Kad taip sušukus joms dabar per aikštę: „Taip ir gyvensit! Jūsų tėvų niekas nešaudys! Jaunikių nesodins! Ir pačios nebūsit socialiai svetimos!“

Norisi klykti prieš garsiakalbį, net sušokti laukinių šokį! Bet, deja, lėtai teka istorijos upė. Ir mano veidas, viskam ištreniruotas, nutaiso sielvartingo dėmesio išraišką. Kol kas – apsimesti, vis taip pat apsimesti.

O vis dėlto nuostabiai pažymėta mano tremties pradžia!

Praeina dešimt dienų – ir grumdamiesi dėl portfelių ir baimindamiesi vienas kito septyni bojarinai[2] visiškai likviduoja MGB! Vadinasi, teisingai aš suabejojau: ar amžina MGB?[3]

Ir kas gi žemėje tada amžina, išskyrus neteisingumą, nelygybę ir vergovę?..

---

[1] Kamyšlage į baraką atėjo kūmas (Prišibejevo marmūzė) ir griežtai paskelbė: „Partija su pasididžiavimu praneša, kad mirė Josifas Visarionovičius Stalinas“.

[2] Bojarinų vyriausybė Rusijoje 1610–1612 m. susidėjo iš septynių kilmingų bojarinų. (*Vert. past.*)

[3] Teisybė, po pusmečio mums grąžins KGB, kadrai tie patys.

Šeštas skyrius

TREMTIES GEROVĖ

1.	Dviračių stipinai	–	1/2 kilogramo
2.	Palaidinukės	–	5
3.	Pūstuvės	–	2
4.	Stiklinės	–	10
5.	Mokykliniai penalai	–	1
6.	Gaubliai	–	1
7.	Degtukai	–	50 pakelių
8.	Lempos šikšnosparniai	–	2
9.	Dantų pasta	–	8
10.	Meduoliai	–	34 kilogramai
11.	Degtinė	–	156 puslitriai

Tai buvo Aidarly aūlo universalinės parduotuvės prekių inventorizacijos ir perkainojimo žiniaraštis. Kok Tereko rajono vartotojų kooperatyvo inspektoriai ir prekių žinovai jį surašė, o aš dabar sukau aritmometrą ir mažinau kainą vienoms prekėms 7,5 procento, kitoms – pusantro. Kainos katastrofiškai mažėjo, ir galima buvo tikėtis, kad iki naujųjų mokslo metų ir *penalas*, ir *gaublys* bus parduoti, stipinai atsidurs dviračiuose ir tik didelės meduolių atsargos, tikriausiai dar prieškarinės, turbūt priskirtinos nelikvidžių prekių kategorijai. O degtinė, nors ir pabrangink, ilgiau kaip iki gegužės pirmosios neužsigulės.

Kainų sumažinimas, kuris pagal Stalino tvarką buvo atliktas iki balandžio pirmosios ir iš kurio darbo žmonės laimėjo tiek ir tiek milijonų rublių (visa nauda buvo iš anksto suskaičiuota ir paskelbta), – skaudžiai atsiliepė man.

Jau mėnuo tremtyje aš maitinausi iš savo „ūkiskaitinio" liejiko uždarbio lageryje – laisvėje gyvenau už lagerio pinigus! – ir vis vaikščiojau į švietimo skyrių sužinoti, kada priims mane dirbti. Bet gyvatiškoji vedėja liovėsi su manim šnekėtis, abu storuliai inspektoriai vis mažiau turėjo laiko kažką man burbtelėti, o mėnesio gale buvo parodyta srities liaudies švietimo skyriaus rezoliucija, kad Kok Tereko rajono mokyklose matematikų yra užtektinai ir nėra jokios galimybės rasti man darbo.

Tuo tarpu aš rašiau pjesę (apie kontržvalgybą 1945 metais), ir man nereikėjo kaip pirmiau kas rytą vakarą stoti į patikrinimą ir taip dažnai naikinti, kas parašyta. Nieko daugiau neveikiau, ir po lagerio man tai patiko. Kartą per dieną eidavau į „Arbatinę" ir ten už du rublius pasrėbdavau karšto bizalo – to paties, kurį čia pat pildavo į kibirą ir čionykščio kalėjimo kaliniams. Juodos duonos krautuvėje buvo laisvai. O bulvių aš jau turėjau nusipirkęs, ir net bryzą lašinių. Pats ant asilo parsigabenau saksaūlo malkų iš brūzgyno, galėjau ir viryklę pasikurti. Mano laimei nedaug ko betrūko, ir aš mąsčiau taip: nepriima į darbą – nereikia, kol išsiversiu su pinigais – rašysiu pjesę, galų gale tokia laisvė!

Kartą netikėtai gatvėje vienas iš komendantų pamojo man pirštu. Nusivedė į vartotojų kooperatyvą, į pirmininko, išsipūtusio kaip bomba kazacho, kabinetą ir pabrėždamas pasakė:

– Matematikas.

Ir koks stebuklas! Niekas manęs nepaklausė, už ką aš sėdėjau, neliepė rašyti autobiografijos nei pildyti anketos – tučtuojau jo sekretorė, tremtinė mergiotė graikė, graži kaip kino artistė, vienu pirštu išbarbeno mašinėle įsakymą apie mano paskyrimą planuotoju ekonomistu su 450 rublių alga mėnesiui. Tą pačią dieną ir taip pat lengvai, be jokio anketų nagrinėjimo, buvo priimti į kooperatyvą dar du dyki tremtiniai: tolimojo plaukiojimo kapitonas Vasilenka ir dar man nepažįstamas, didžiai paslaptingas Grigorijus Makovozas. Vasilenka jau rūpinosi projektu pagilinti Čiu upę (vasaros mėnesiais ją perbrisdavo karvės) ir pradėti katerių eismą, prašė komendantūrą

leisti jam tirti vagą. Jo kurso draugas iš jūreivystės mokyklos, burinio brigo „Draugas" kapitonas Manas tomis dienomis rengė „Obę" į Antarktidą, – o Vasilenka grūdamas į kooperatyvo sandėlininkus.

Bet ne planuotoju, ne sandėlininku, ne sąskaitininku – visi trys mes buvom mesti į avralą – prekių perkainojimą. Naktį iš kovo 31-osios į balandžio 1-ąją kooperatyvą kasmet apimdavo agonija, ir niekada neužtekdavo ir negalėjo užtekti žmonių. Reikėdavo: visas prekes surašyti (ir išaiškinti pardavėjus vagis, bet ne tam, kad juos atiduotų teismui), perkainoti – ir rytą jau prekiauti naujomis kainomis, labai palankiomis darbo žmonėms. O didžiuliai mūsų rajono tyrlaukiai turėjo geležinkelių ir plentų – nulį kilometrų, todėl tolimose parduotuvėse šitų labai palankių darbo žmonėms kainų nepavykdavo įvesti anksčiau kaip gegužės pirmąją: visą mėnesį krautuvės apskritai nedirbdavo, kol kooperatyve būdavo skaičiuojami ir tvirtinami žiniaraščiai, kol kupranugariais jie būdavo nugabenami. Bet pačiame rajono centre nors gegužės prekybos nebuvo galima sužlugdyti!

Mums atėjus į kooperatyvą prie šitų darbų jau sėdėjo kokie penkiolika žmonių – etatinių ir pasamdytų. Visi stalai buvo nukloti prasto popieriaus žiniaraščių paklodėmis ir tik pyškėjo skaitytuvai, kuriais įgudę buhalteriai ir daugino, ir dalijo, visi plušėjo pakeiksnodami ir apsibardami. Tuoj pat buvom pasodinti ir mes. Dauginti ir dalyti popieriuje man iškart įgriso, paprašiau aritmometro. Kooperatyve nebuvo nė vieno, niekas ir nemokėjo juo dirbti, bet kažkas prisiminė rajono statistikos valdybos spintoje matęs kažkokią mašinėlę su skaitmenimis, tik ir ten niekas ja nedirbo. Paskambino, nuėjo, parnešė. Aš ėmiau tarškinti ir sparčiai pildyti stulpelius, vadovai buhalteriai – į mane šnairuoti: ar ne konkurentas?

O aš sukau rankenėlę ir galvojau: kaip greitai kalinys įžūlėja, arba, literatūrine kalba tariant, kaip greitai auga žmogaus poreikiai. Aš nepatenkintas, kad mane atitraukė nuo pjesės, rašomos tamsioje lindynėje; nepatenkintas, kad manęs nepriėmė į mokyklą; nepatenkintas, kad mane *privertė*... ką daryti? kapstyti įšalusią žemę?

kojomis minkyti plaušamolį lediniame vandenyje? – ne, prievarta pasodino prie švaraus stalo sukti aritmometro rankenėlės ir rašyti skaitmenų stulpelių. Jeigu iš pradžių lageryje man būtų pasiūlę tokį palaimingą darbą dirbti visą bausmės laiką po 12 valandų per dieną nemokamai, – būčiau pasijutęs devintame danguje! O dabar man moka už tą darbą 450 rublių, dar ir litrą pieno kasdien gausiu – ir aš raukau nosį: ar ne per mažai?

Taip savaitę kooperatyvas buvo įklimpęs į perkainojimus (reikėjo tiksliai nustatyti kiekvienos prekės grupę, kur kainos mažinamos, ir dar prekių grupę kaimui, kur kainos didinamos), – ir nė viena krautuvė vis dar negalėjo prekiauti. Tada riebuilis pirmininkas, tikras tinginio pantis, pasišaukė mus visus į savo iškilmingą kabinetą ir pasakė:

– Tai va. Naujausia medicinos išvada, kad žmogui visai nereikia miegoti aštuonių valandų. Visiškai pakanka – keturių valandų! Todėl įsakau: darbo pradžia – septintą valandą ryto, pabaiga – antrą valandą nakties, pietų pertraukai valanda ir vakarienei valanda.

Ir, rodos, niekam iš mūsų ši stulbinanti tirada neatrodė juokinga, o tik kraupi. Visi susigūžė, tylėjo ir tik išdrįso pasvarstyti, kurią valandą geriau daryti vakarienės pertrauką.

Taigi, štai koks tremtinio likimas, dėl kurio buvau įspėjamas, iš tokių įsakymų jis ir susideda. Visi čia sėdintieji – tremtiniai, jie dreba dėl vietos; atleisti jie ilgai neras Kok Tereke jokios kitos. Galų gale juk tai ne direktoriaus labui, tai šalies labui, to *reikia*. Ir naujausia medicinos išvada jiems atrodo visai pakenčiama.

Ak, kad taip dabar atsistojus ir išjuokus šitą savim patenkintą meitėlį! Kad taip nors kartą išliejus širdį! Bet tai būtų gryna „antisovietinė agitacija" – raginimas sužlugdyti labai svarbią priemonę. Taip visą amžių keliauji iš vienos būklės į kitą – moksleivis, studentas, pilietis, kareivis, kalinys, tremtinys,– ir visada viršininkai tau diktuoja, o tu turi nusilenkti ir tylėti.

Jeigu jis būtų pasakęs – iki dešimtos vakaro, būčiau sėdėjęs. Bet jis pasiūlė mums – sausą sušaudymą, man pasiūlė: šičia, laisvėje, –

ir liautis rašyti! Na jau ne, būk tu prakeiktas ir kainų mažinimas kartu su tavim. Lageris man pakuždėjo išeitį: nekalbėti prieš, o patyliukais daryti prieš. Drauge su visais aš klusniai išklausiau įsakymą, o penktą valandą vakaro atsistojau iš už stalo – ir išėjau. Ir grįžau tik devintą ryto. Visi mano kolegos jau sėdėjo, skaičiavo ar dėjosi skaičiuoją. Jie žiūrėjo į mane kaip į laukinį. Makovozas, slapčia pritardamas mano poelgiui, bet pats tam nesiryždamas, niekam negirdint man pakuždėjo, kad vakar vakare prie mano tuščio stalo pirmininkas plyšojo išvarysiąs mane į tyrlaukius už šimto kilometrų.

Prisipažinsiu, aš pabūgau: žinoma, MVD viską gali padaryti. Ir išvarytų! Ir už šimto kilometrų, tiek ir matyčiau šitą rajono centrą! Bet aš turėjau laimę: į Archipelagą patekau karui pasibaigus, tai yra pats pavojingiausias metas buvo praėjęs; ir dabar į tremtį atvažiavau po Stalino mirties. Per mėnesį kažkas ir čia jau spėjo ateiti, iki mūsų komendantūros.

Nepastebimai brėško nauji laikai – švelniausias trejų metų tarpsnis Archipelago istorijoje.

Pirmininkas manęs nešaukė ir pats nesirodė. Išdirbęs dieną žvalus tarp snūduriuojančių ir niekus tauškiančių savo bendrų, aš išdrįsau vėl penktą valandą vakaro išeiti. Koks nors galas, tik greičiau.

Nebe pirmą kartą gyvenime pastebėjau, kad paaukoti galima daug ką, bet ne tai, kas svarbiausia. Šitos pjesės, subrandintos dar speclagerio kalinių rikiuotėse, aš nepaaukojau – ir nugalėjau. Savaitę visi dirbo naktimis – ir priprato, kad mano stalas tuščias. Ir pirmininkas, sutikęs mane koridoriuje, nusukdavo akis.

Bet neteko man padaryti tvarkos kaimo kooperacijoje Kazekstane. Į kooperatyvą netikėtai atėjo jaunas mokymo dalies vedėjas iš mokyklos, kazachas. Iki manęs Kok Tereke jis buvo vienintelis baigęs universitetą ir labai tuo didžiavosi. Tačiau mano atvykimas nesukėlė jam pavydo. Gal jis norėjo sustiprinti mokyklą prieš jos pirmąją laidą ar įgelti gyvatiškajai švietimo skyriaus vedėjai, bet man pasiūlė: „Neškit greitai savo diplomą!" Aš nulėkiau kaip berniūkštis ir atnešiau. Jis įsidėjo į kišenę ir išvažiavo į Džambulą, į profsąjungų konferenciją.

Po trijų dienų vėl užsuko ir paklojo man srities švietimo skyriaus įsakymo išrašą. Tuo pačiu begėdišku parašu, kuris kovo mėnesį liudijo, kad rajono mokyklos visiškai sukomplektuotos, aš dabar balandžio mėnesį buvau skiriamas matematiku ir fiziku – į abi baigiamąsias klases ir trys savaitės iki baigiamųjų egzaminų! (Mokymo dalies vedėjas rizikavo. Jis bijojo ne tiek politiškai: ar nebūsiu aš užmiršęs matematikos per lagerio metus. Kai atėjo geometrijos ir trigonometrijos egzamino raštu diena, jis neleido man atplėšti voko moksleivių akivaizdoje, o nusivedė į direktoriaus kabinetą visus dėstytojus ir stovėjo man už nugaros, kol sprendžiau. Atsakymo sutapimas ir jį, ir kitus matematikus nuteikė šventiškai. Kaip lengva čia buvo tapti Dekartu! Aš dar nežinojau, kad kasmet per septintųjų klasių egzaminus vis būdavo skambinama iš aūlų į rajoną: neišeina uždavinys, neteisinga sąlyga! Tie dėstytojai patys būdavo baigę vos septynias klases...)

Ar reikia sakyti, kokia man laimė – įžengti į klasę ir paimti kreidą? Tai ir buvo mano išvadavimo, pilietybės sugrąžinimo diena. Nieko kito iš tremties aš jau nebemačiau.

Kai buvau Ekibastuze, mūsų koloną dažnai varydavo pro tenykštę mokyklą. Kaip į nepasiekiamą rojų aš žvelgdavau į lakstančius vaikus jos kieme, į šviesias mokytojų sukneles, o varpelio tilindžiavimas nuo prieangio eidavo man per širdį. Taip buvo nukamavę mane nykūs kalėjimų metai ir lagerių *bendrieji darbai*! Rodės, širdis plyštų iš laimės, jei aš, tremtinys, gyvenčiau šitoje baisioje Ekibastuzo skylėje, nuaidėjus skambučiui įžengčiau į klasę žurnalu nešinas, paslaptingu veidu, atveriančiu nuostabų pasaulį, pradėčiau pamoką. (Šita trauka, žinoma, pasireiškė mokytojo gyslelė, bet tikriausiai ir ilgai užgniaužtas savo vertės pajutimas – kontrastas po tiekos vergiško žeminimo metų ir niekam nereikalingų gabumų.)

Tačiau, įmurdytas į Archipelago ir valstybės gyvenimą, aš išleidau iš akių paprasčiausią dalyką: per karo ir pokario metus mūsų mokykla – mirė, jos nebėra, muilo burbulas, liko tik tuščia vieta. Mokykla buvo mirusi ir sostinėje, ir stanicoje. Kai dvasinė mirtis

it nuodingosios dujos pasklinda po šalį – kas gi užtrokš pirmiausia, jei ne vaikai, jei ne mokykla?

Bet aš tą sužinojau tik vėliau, sugrįžęs iš tremtinių šalies į Rusijos metropoliją. O Kok Tereke to nė nenutuokiau: negyvas buvo viską persmelkęs obskurantizmas, bet dar gyvi, dar neužtroškę buvo tremtiniai vaikai.

Tai buvo ypatingi vaikai. Jie augo suvokdami savo vergišką padėtį. Mokytojų tarybose ir kituose pasitarimuose – tuščiuose tauškaluose apie juos ir jiems buvo sakoma, kad jie – sovietiniai vaikai, jie ugdomi komunizmui ir tik laikinai apribotos jiems kilnojimosi teisės, daugiau nieko. Bet jie visi jautė antkaklį – nuo pat vaikystės, kiek siekė atmintis. Visas įdomus, turtingas, kunkuliuojantis pasaulis (iš iliustruotų žurnalų, iš kino) buvo jiems neprieinamas, o berniukai net į armiją negalėjo patekti. Labai retai sužibdavo menkutė viltis – gauti iš komendantūros leidimą važiuoti į miestą, ten laikyti egzaminus ir dar būti priimtam į institutą, ir dar sėkmingai jį baigti. Taigi visa, ką jie galėjo sužinoti apie amžiną platų pasaulį, galėjo sužinoti tik šičia, ta mokykla daug metų jiems – pirmas ir paskutinis mokslas. Be to, dėl vargano gyvenimo dykumoje jie neturėjo tų pramogų ir malonumų, kurie taip gadina XX amžiaus miesto jaunuomenę nuo Niujorko iki Alma Atos. Ten, metropolijoje, vaikai jau buvo atpratę mokytis, praradę potraukį, mokėsi lyg atlikdami prievolę, reikėjo kažkur pasidėti, kol užaugs. O mūsiškiams tremtiniams vaikams, jei gerai dėstoma, tai buvo vienintelis svarbus dalykas gyvenime, tai buvo viskas. Godžiai siurbdami žinias jie tarsi pakildavo aukščiau antrarūšių ir susilygindavo su pirmarūšiais vaikais. Tik geras mokymasis tenkindavo jų savimeilę.

(Ne, dar: mokykloje renkamos pareigybės; komjaunimas; o nuo 18 metų – balsavimas, visuotiniai *rinkimai*. Taip troško jie, vargšeliai, nors iliuzinės lygybės. Daugelis išdidžiai stojo į komjaunimą, nuoširdžiai darė politinius pranešimus penkiaminutėse. Jaunai vokietaitei Viktorijai Nuss, kuri mokėsi dvimečiame mokytojų institute, aš mėginau įteigti, kad tremtinio padėtimi nereikia bodėtis, o reikia

didžiuotis. Kur ten! Ji pažiūrėjo į mane kaip į beprotį. Teisybė, buvo ir tokių, kurie į komjaunimą nesiveržė, – bet buvo verčiami jėga: leista, o tu nestoji – kodėl? Ir Kok Tereke kai kurios mergaitės, vokietaitės, slaptos baptistės, turėjo stoti, kad jų šeimų nenugarbintų toliau į dykumą. O jūs, šių mažųjų suvedžiotojai, – verčiau jums girnapusę ant kaklo...)

Visa tai aš kalbėjau apie Kok Tereko mokyklos „rusų" klases (tiesą sakant, rusų ten beveik nebuvo, o – vokiečiai, graikai, korėjiečiai, šiek tiek kurdų ir čečėnų, taip pat ukrainiečių iš amžiaus pradžioje atkeltų šeimų, dar kazachų iš „atsakingų darbuotojų" šeimų – jie savo vaikus mokė rusiškai). O dauguma kazachų vaikų lankė „kazachų" klases. Tai buvo dar tikri laukiniai, dauguma jų (kurie nesugadinti šeimos rango) – labai tiesūs, nuoširdūs, tvirtai žinantys, kas gera ir kas bloga, kol juos spėdavo sugadinti melagingas ar pasipūtėliškas dėstymas. O beveik visas dėstymas kazachų kalba buvo išplėstinė nemokšiškumo reprodukcija: pradžioje pirmoji karta šiaip taip siekė diplomo, ne kažin kokie mokslinčiai, jie važiavo nosis užrietę mokyti augančios kartos, o kazachės, gavusios „patenkinamai", išeidavo iš mokyklų ir pedagoginių institutų visiškos tamsuolės ir nemokšos. Ir kai šiems primityviems vaikams staiga sušvisdavo tikras mokslas, jie siurbte siurbdavo jį ne tik ausimis ir akimis, bet ir visomis poromis.

Turėdamas tokius imlius vaikus, Kok Tereke aš pasinėriau į dėstymą ir trejus metus (o galbūt dar daug metų) buvau laimingas vien dėl to. Man trūko tvarkaraštyje valandų pataisyti ir papildyti ankstesnio jų mokymo spragas, skirdavau jiems vakarais papildomas pamokas, būrelius, lauko užsiėmimus, astronominius stebėjimus. Jie rinkdavosi labai vieningai ir azartiškai – taip neidavo net į kiną. Gavau ir auklėjamąją klasę, vien kazachų vaikų, bet ir tai man beveik patiko.

Tačiau visa, kas šviesu, buvo ribojama klasės durų ir skambučio. O mokytojų kambaryje, direktoriaus kabinete ir rajono švietimo skyriuje vyravo ne tik visai valstybei įprastas formalizmas, bet dar

ir apkartintas tremties atmosferos. Tarp dėstytojų buvo ir anksčiau už mane ištremtų vokiečių, ir ištremtųjų administracine tvarka. Visi jautėmės prislėgti: valdžia nepraleisdavo progos priminti, kad mums leidžiama dėstyti iš malonės ir visada galim šitos malonės netekti. Mokytojai tremtiniai labiau negu kiti (beje, irgi priklausomi) bijojo užrūstinti aukštus rajono viršininkus nelabai gerais pažymiais vertindami jų vaikų žinias. Bijojo užrūstinti ir direkciją nelabai geru bendruoju pažangumu, tad kėlė pažymius, taip pat prisidėdami prie Kazachstano nemokšiškumo išplėstinės reprodukcijos. Be to, mokytojai tremtiniai (iš jaunųjų kazachų) kentėjo nuo prievolių ir rinkliavų: iš kiekvienos jų algos atskaitydavo po ketvirtadalį, nežinia kam; direktorius (Berdenovas) galėdavo staiga paskelbti savo mažametės dukros gimtadienį, ir dėstytojai turėdavo rinkti po penkiasdešimt rublių dovanai; be to, čia vienas, čia kitas dar būdavo kviečiamas į direktoriaus ar švietimo skyriaus vedėjo kabinetą ir reikalaujama 300–500 rublių „paskolos". (Beje, tai buvo bendri tenykščio stiliaus ir visos santvarkos bruožai. Iš moksleivių kazachų irgi būdavo reikalaujama išleistuvių vakarui po aviną arba po pusę avino – ir tada jiems būdavo įteikiami atestatai, nors ir visiškiems beraščiams; išleistuvės virsdavo didžiausiomis rajono partinio aktyvo išgertuvėmis.) Visi rajono viršininkai kažkur mokėsi neakivaizdiniu būdu, o kontrolinius darbus už juos priverstinai turėdavo parašyti mūsų mokyklos mokytojai. (Juos perduodavo bajų papročiu – per mokymo dalies vedėjus, ir mokytojai vergai net neverti būdavo *savo* neakivaizdininkų pamatyti.)

Nežinau, ar mano tvirtumas, kad esu „nepakeičiamas", o tai labai greitai paaiškėjo, ar jau švelnėjanti epocha, ar abi šios priežastys padėjo man nekišti sprando į šiuos pavalkus. Tik rašant teisingus pažymius mano vaikai galėjo mokytis noromis, ir aš rašiau juos nesiskaitydamas su rajkomo sekretoriais. Nemokėdavau ir rinkliavos, ir „paskolos" viršininkams neduodavau (gyvatiškoji švietimo skyriaus vedėja turėjo įžūlumo prašyti) – užteko to, kad kiekvieną gegužę skurstanti valstybė mus apiplėšdavo atimdama iš mūsų mėne-

sinį darbo užmokestį (tą laisvųjų pranašumą, paskolos pasirašymą, atimtą lageryje, tremtis mums grąžino). Bet tuo mano principingumas ir baigėsi.

Šalia manęs biologijos ir chemijos dėstytojas Georgijus Mitrovičius, iškalėjęs Kolymoje dešimt metų už priklausymą konspiraciniam Rusijos trockininkų judėjimui, jau senyvas ligotas serbas, nenuilstamai kovėsi dėl teisingumo Kok Tereke. Atleistas iš rajono žemės ūkio skyriaus, bet priimtas į mokyklą, jis sutelkė savo pastangas šičia. Juk Kok Tereke kas žingsnis reiškėsi savivalė, dar apsunkinta tamsumo, laukiniško pasitenkinimo savimi ir minkštaširdiškų giminystės ryšių. Savivalė buvo klampi, giliai įleidusi šaknis, neįveikiama, – bet Mitrovičius pasiaukojamai ir nesavanaudiškai kovėsi su ja (teisybė, su Lenino žodžiais lūpose), pliekė ją mokytojų tarybose, rajono mokytojų pasitarimuose, per egzaminus sukirsdavo neišmanėlius valdininkus eksternus ir abiturientus už „aviną", rašė skundus į sritį, į Almą Atą, ir telegramas, adresuotas Chruščiovui (jam palaikyti tėvai surinkdavo iki 70 parašų ir tokią telegramą išsiųsdavo iš kito rajono, iš mūsų rajono ji nebūtų nuėjusi). Jis reikalaudavo patikrinimų, inspektorių, šie atvažiuodavo ir užsipuldavo jį patį, jis vėl rašydavo, jį *svarstydavo* specialios mokytojų tarybos, apkaltindavo ir vaikams skleidžiama antisovietine propaganda (per plauką iki arešto!) ir – taip pat rimtai – šiurkščiu elgesiu su ožkomis, suėdančiomis pionierių sodinukus, jį šalindavo, grąžindavo atgal, jis reikalaudavo kompensacijos už priverstinę pravaikštą, jį perkeldavo į kitą mokyklą, jis nevažiuodavo, jį vėl šalindavo, – jis šauniai kovėsi! O jeigu prie jo dar aš būčiau prisidėjęs, – gerai mes būtume juos pašokdinę.

Tačiau aš – nė kiek nepagelbėjau. Aš tylėjau. Vengiau lemiamų balsavimų (kad nebūčiau ir prieš jį), išsmukdavau kur nors į būrelį, į konsultaciją. Tiems partiniams eksternams netrukdydavau gauti trejetuką: patys valdžia – tegu apgaudinėja savo pačių valdžią. Aš turėjau užsibrėžęs slaptą užduotį: rašiau ir rašiau. Tausojau save kitoms kautynėms, vėlesnėms. Bet klausimas daug platesnis: ar vertėjo? ar Mitrovičiaus kautynės buvo reikalingos?

Visas jo mūšis buvo aiškiai beviltiškas, šitos tešlos neįmanoma išminkyti. Net jeigu jis būtų ir laimėjęs, tai nebūtų galėję pataisyti *santvarkos*, visos sistemos. Tik blanki šviesel÷ būtų pabliksėjusi vienoje vietoje – ir aptemusi. Visa ta jo pergalė nebūtų atsvėrusi naujo arešto, kuris jam už tai grėsė (tik Chruščiovo laikai Mitrovičių išgelbėjo nuo arešto). Beviltiškas buvo jo mūšis, bet humaniškas – piktinimasis neteisybe, nors ir pats žūtų! Jo kova negalėjo būti laimėta, tačiau bergždžia jos niekaip nepavadinsi. Jeigu mes visi nebūtume tokie apdairūs, jeigu neverkšlentume kits kitam – nieko nebus, beviltiška, – visai kitokia būtų mūsų šalis! O Mitrovičius nebuvo pilietis – jis buvo tremtinys, bet jo akinių žvilgesio bijojo rajono valdžia.

Bijoti bijojo, tačiau ateidavo šviesi *rinkimų* diena – mylimos liaudies valdžios rinkimų diena, – ir susilygindavo nenuilstamas kovotojas Mitrovičius (ir ko tada buvo verta jo kova?) ir nuolankusis aš, ir dar labiau užsislėpęs, o pažiūrėti iš visų nuolaidžiausias Grigorijus Makovozas: mes visi, slėpdami skausmingą pasišlykštėjimą, vienodai ėjome į šias šventės patyčias. *Dalyvauti* rinkimuose buvo leidžiama beveik visiems tremtiniams, taip jie nieko nereiškė, net ir *asmenys be teisių* ūmai aptikdavo save rinkėjų sąrašuose ir buvo raginami, skubinami. Kok Tereke nebūdavo net balsavimo kabinų, nuošalyje stovėdavo viena būdelė su atitrauktomis užuolaidomis, bet tenai nenueisi, nejauku būdavo net į tą pusę pasukti. Rinkimų esmė – kuo greičiau nunešti biuletenius iki urnos ir tenai įmesti. Jei kas sustodavo ir įdėmiai skaitydavo kandidatų pavardes, tai jau atrodydavo įtartina: argi partijos organai nežino, ką siūlo rinkti, ko čia skaityti?.. Pabalsavę visi gaudavo teisę eiti išgerti (prieš rinkimus visada būdavo išmokamas atlyginimas arba avansas). Su geriausiais kostiumais visi (tarp jų ir tremtiniai) iškilmingai linkčiodavo gatvėse sveikindami vienas kitą kažkokios *šventės* proga...

O, kiek kartų dar minėsi geru žodžiu lagerį, kuriame jokių tokių rinkimų nebūdavo!

Kartą Kok Terekas išrinko liaudies teisėją, kazachą, – žinoma, vienbalsiai. Kaip visada sveikino vienas kitą šventės proga. Bet po

kelių mėnesių atėjo baudžiamoji byla, iškelta teisėjui tame rajone, kur jis pirmiau teisėjavo (taip pat išrinktas vienbalsiai). Paaiškėjo, kad ir Kok Tereke jis jau spėjo užtektinai prisiplėšti iš privačių kyšininkų. Deja, teko jį nušalinti ir paskirti Kok Tereke naujus dalinius rinkimus. Kandidatas buvo vėl – atvykėlis, niekam nežinomas kazachas. Ir sekmadienį visi apsitaisė geriausiais kostiumais, vienbalsiai nubalsavo iš ryto, ir vėl gatvėse tie patys laimingi žmonės be humoro kibirkštėlės sveikino kits kitą... *šventės proga*!

Katorgos lageryje mes iš viso to balagano nors atvirai pasijuokdavom, o tremtyje nelabai su kuo pasišnekėsi: žmonės gyvena kaip laisvi ir pirmiausia iš laisvės pasiima tai, kas blogiausia, – slaptumą. Tik su Makovozu, su vienu iš nedaugelio, aš tokiomis temomis šnektelėdavau.

Jis pas mus atvažiavo iš Džezkazgano, beje, be skatiko kišenėje, jo pinigai įstrigo kažkur kelyje. Tačiau komendantūra dėl to nesuko galvos, tiesiog nutraukė jam išlaikymą iš kalėjimo ir paleido į Kok Tereko gatves: nors eik vogti, nors galą gauk. Tomis dienomis aš paskolinau jam dešimt rublių – ir pelniau amžiną jo dėkingumą, ilgai jis man minėjo, kaip jį išgelbėjau. Toks buvo tvirtas jo bruožas – neužmiršti jam padaryto gero. Bet ir blogo. (Jis neužmiršo piktadarybės Chudajevui – tam čečėniukui, kuris vos netapo kraujo kerštо auka. Tačiau viskas atsigręžė prieš jį: likęs gyvas Chudajevas staiga neteisingai ir žiauriai susidorojo su Makovozo sūnumi.)

Būdamas tremtinys ir be profesijos Makovozas negalėjo Kok Tereke rasti padoraus darbo. Geriausia, kas jam pavyko, buvo mokyklos laboranto vieta, ir jis ją labai brangino. Bet pareigos reikalavo visiems įtaikauti, niekam neatsikirsti, niekuo nepasireikšti. Jis ir nesistengė pasireikšti, kas slypėjo po išoriniu mandagumu, buvo neįžvelgiama, ir net tokio paprasto dalyko, kodėl jis, penkiasdešimtmetis, neturi profesijos, niekas nežinojo. O mudu kažkaip suartėjom, nė karto nesusikivirčijom, neretai padėdavom vienas kitam, be to, mudu siejo vienodos lagerio laikų reakcijos ir posakiai. Ir po ilgų slapukavimų aš sužinojau jo slepiamą išorinę ir vidinę istoriją. Ji pamokoma.

Iki karo jis buvo partijos rajkomo sekretorius Ž., karo metu paskirtas divizijos šifravimo skyriaus viršininku. Visada ėjo aukštas pareigas, buvo žymi persona ir nesusidūrė su jokiais žmonių vargais. Bet 1942 metais taip atsitiko, kad dėl šifravimo skyriaus kaltės vienas jų divizijos pulkas laiku negavo įsakymo atsitraukti. Reikėjo klaidą atitaisyti, bet visi Makovozo valdiniai lyg tyčia kažur buvo dingę, – ir generolas siuntė patį Makovozą tenai, į priešakines pozicijas, kur jau pulkas buvo baigiamas apsupti iš dviejų pusių: įsakyti atsitraukti! išgelbėti! Makovozas nujojo susikrimtęs ir bijodamas žūti, kelyje pajuto tokį pavojų, kad nusprendė toliau nejoti, bet nežinojo, ar čia liks gyvas. Jis sąmoningai sustojo – metė, išdavė pulką, nulipo nuo arklio, apsikabino medį (o gal nuo skeveldrų slėpėsi už jo) ir... prisiekė Jehovai, kad jei liks gyvas, taps uoliu tikinčiuoju, šventai laikysis žydų tikybos įsakymų. Ir baigėsi laimingai: pulkas žuvo ar pateko į nelaisvę, o Makovozas liko gyvas, gavo 10 metų lagerio pagal 58-ąjį straipsnį, atsėdėjo – ir štai su manim Kok Tereke. Ir kaip stropiai jis laikėsi savo įžado! – nieko nei širdyje, nei galvoje neliko jam iš partijos nario. Tik apgaule žmona galėjo pamaitinti jį nežvynuota nekošerine žuvimi. Šeštadieniais jis negalėjo neiti į tarnybą, bet stengėsi čia nieko neveikti. Namie griežtai atlikinėjo visas tikėjimo apeigas ir meldėsi – žinoma, slaptai, kaip neišvengiama Sovietų šalyje.

Suprantama, šią istoriją jis mažai kam pasakojo.

O man ji neatrodo labai paprasta. Paprasta čia tik viena, ir tam labiausiai pas mus nepritariama: kad mūsų gyvenimo šerdis – religinė sąmonė, o ne partinė ideologinė.

Kaip nuspręsti, kieno teisybė? Pagal visus baudžiamuosius, karinius ir garbės įstatymus, pagal patriotinius ir komunistinius įstatymus šis žmogus buvo vertas mirties ar paniekos – juk pražudė visą pulką gelbėdamas savo gyvybę, ką jau kalbėti apie tai, kad tuo momentu pristigo neapykantos baisiausiam žydų priešui, koks tik yra buvęs.

O štai pagal kažkokius dar aukštesnius įstatymus Makovozas galėjo sušukti: o visi jūsų karai – ar ne dėl politikos viršūnių silpnaprotys-

tės prasideda? Argi Hitleris įsiveržė į Rusiją ne dėl silpnaprotystės – savo ir Stalino, ir Čemberleno? o dabar jūs *mane* stumiat į mirtį, argi *jūs* mane pagimdėt?

Kas nors paprieštaraus: jis (bet ir visi to pulko žmonės!) turėjo tai pareikšti dar kariniame komisariate, kai buvo velkamas gražiu munduru, o ne ten, apsikabinęs medį. Logiškai aš nesiimu jo ginti, logiškai aš turėčiau jo nekęsti arba jį niekinti, arba justi pasišlykštėjimą jo rankos paspaudimu.

Bet viso šito aš jam nejaučiau. Ar todėl, kad nebuvau iš to pulko ir nepatyriau tų aplinkybių? Ar kad spėju, jog to pulko likimas turėjo priklausyti ir nuo šimto kitų priežasčių? O galbūt todėl, kad niekada nemačiau Makovozo pasipūtusio, o tik nuliūdusį? Kasdien mudu nuoširdžiai ir stipriai paspausdavome kits kitam ranką – ir nė karto nepajutau gėdos.

Ko tik nesigriebs pavienis žmogus dėl gyvybės! Kaip netikėtai ir sau, ir kitiems. Ir vieną iš tų – visai skirtingų – mes pagal įsakymą, pagal įstatymą, iš užsidegimo ar proto aptemimo mielai su džiaugsmu apmėtom akmenimis.

Bet jeigu akmuo – iškrinta tau iš rankų?.. Bet jeigu tave patį ištinka didelė nelaimė – ir pradedi kitaip žiūrėti. Į kaltę. Į kaltininką. Į jį ir į save.

Šioje storoje knygoje jau daug buvo pasakyta apie atleidimą. Ir yra kas prieštarauja man apstulbę ir pasipiktinę: kurgi riba? Juk ne visiems galima atleisti?

Aš irgi sakau – ne visiems. Tik parpuolusiems. Kol stovi stabas savo galybės viršūnėje ir su valdinga raukšle kaktoje patenkintas šaltai žaloja mūsų gyvenimus – duokite man kuo sunkesnį akmenį! Nagi sukibę dešimt vyrų griebkime rąstą ir vožkime jam kuo stipriau!

Bet kai tik jis parpuls, pargrius ir atsitrenkus į žemę veide šmėstelės pirmasis sąmonės šešėlis – meskite savo akmenis šalin!

Jis pats grįžta į žmoniją.

Neatimkite iš jo to dieviškojo kelio.

* * *

Po aukščiau aprašytų tremčių mūsiškoji Kok Tereke, kaip ir visame pietų Kazachstane ir Kirgizijoje, laikytina lengvatine. Čia įkurdindavo gyvenvietėse, tai yra prie vandens ir nevisiškai bevaisėje žemėje (Čiu slėnyje, Kurdajaus rajone – netgi derlingoje). Labai daug tremtinių patekdavo į miestus (Džambulą, Čimkentą, Talasą, net Alma Atą ir Frunzę), ir jų beteisiškumas mažai kuo skyrėsi nuo kitų miestiečių teisių. Tuose miestuose nebrangūs buvo maisto produktai ir lengvai galėjai gauti darbą, ypač industrinėse gyvenvietėse, nes vietos gyventojai nerodė entuziazmo pramonei, amatams ir intelektinėms profesijoms. Bet ir tie, kurie patekdavo į kaimo vietoves, ne visi ir negriežtai buvo varomi į kolchozus. Kok Tereke buvo 4 tūkstančiai žmonių, dauguma – tremtiniai, bet kolchozui priklausė tik kazachų kvartalai. Visiems kitiems pavykdavo įsidarbinti arba prie MTS, arba kur nors kitur kad ir už menką atlyginimą, – o gyveno jie iš laistomo dvidešimt penkių arų daržo, karvės, kiaulių, avių. Pabrėžtina, kad grupė vakarų ukrainiečių, gyvenusių pas mus (administracine tvarka ištremti po penkerių metų lagerio) ir sunkiai dirbusių čionykštės statybos kontoros plaušaplyčių statyboje, jautėsi šioje molingoje, dėl reto laistymo išdegančioje, bet užtat ne kolchozo žemėje daug laisviau negu mylimos žydinčios Ukrainos kolchozuose; kai buvo paleisti, jie pasiliko čia visam laikui.

Tingūs buvo Kok Tereke ir operatyvininkai, kaip apskritai tingūs kazachai, – išganingas atvejis. Buvo tarp mūsų ir stukačių, bet jų mes nejutom ir nuo jų nekentėjom.

Tačiau svarbiausia jų neveiklumo ir švelnėjančio režimo priežastis buvo prasidėjusi Chruščiovo epocha. Išsikvėpusi nuo daugelio postūmių ir bangavimų ji pasiekdavo ir mus.

Iš pradžių – apgaulė: „Vorošilovo amnestija" (taip ją praminė Archipelagas, nors ją paskelbė „septynetas bojarinų"). 1945 metų liepos 7 dienos Stalino patyčios iš politinių kalinių buvo netvirta ir užmiršta pamoka. Tremtyje, kaip ir lageriuose, nuolatos pašnibždomis sklido *gandai* apie amnestiją. Nuostabi ta aklo tikėjimo galia:

pavyzdžiui, N. Grekova po penkiolikos metų kančių, pakartotinai teista, ant savo trobelės plaušaplyčių sienos laikė pasikabinusi šviesiaakio Vorošilovo portretą – ir tikėjo sulauksianti iš jo stebuklo. Ką gi, stebuklas atėjo! – kaip tik su Vorošilovo parašu pasijuokė iš mūsų vyriausybė dar kartą – 1953 metų kovo 27 dieną.

Iš tikrųjų, neįmanoma buvo sugalvoti protingo pateisinimo, kodėl kaip tik 1953 metų kovo mėnesį sielvarto prislėgtoje šalyje sielvarto prislėgti valdovai turėjo išleisti į laisvę nusikaltėlius, – nebent įsijautę į būties netvarumą? Palaidoję Staliną, ieškojo populiarumo, aiškino: „ryšium su nusikalstamumo išnaikinimu mūsų šalyje" (bet kas tada *sėdi*? tada ir paleisti nebūtų ko!). Bet, ir toliau įsikinkę į Stalino plėškes ir vergiškai laikydamiesi tos pačios galvosenos, amnestavo chuliganus ir plėšikus, o Penkiasdešimt Aštuntąjį – tik „iki penkerių metų imtinai". Prašalaitis padorios valstybės papročiu būtų galėjęs pamanyt, kad „iki penkerių metų" – tai trys ketvirtadaliai politinių kalinių eis namo. O iš tiesų tik 1–2 procentai mūsų brolužių turėjo tokią vaikišką bausmę. (Užtat kaip skėriai užpuolė čionykščius gyventojus paleisti vagys, ir milicija ilgai vargo, kol sutupdė amnestuotus plėšikus vėl į tą patį užtvarą.)

Įdomaus atgarsio susilaukė amnestija mūsų tremtyje. Kaip tik čia jau seniai ir buvo privaryta tokių, kurie kadaise atkalėjo vaikišką penkerių metų bausmę, bet nebuvo paleisti namo, o be teismo išgarbinti į tremtį. Kok Tereke buvo tokių vienišų moterėlių ir senukų iš Ukrainos, nuo Novgorodo – ramių ramiausių nelaimingų žmonių. Jie labai pažvalėjo išgirdę apie amnestiją, laukė, kada bus išsiųsti namo. Bet po kokių dviejų mėnesių atėjo įprastas griežtas išaiškinimas: kadangi jie ištremti (papildomai, be teismo) ne penkeriems metams, o *amžinai*, tai buvęs prieš tremtį teismo nuosprendis – penkeri metai kalėjimo – čia niekuo nedėtas ir jiems amnestija netaikoma... Tonia Kazačiuk buvo visiškai laisva, atvažiavo iš Ukrainos pas tremtinį vyrą, o čia pagal standartą užrašyta tremtine. Paskelbus amnestiją ji puolė į komendantūrą, bet jai buvo išprotauta: juk jūs nebuvote bausta penkeriais metais kaip vyras, jums apskritai terminas nenustatytas, amnestija jūsų neliečia.

Pasiustų Drakonas, Solonas ir Justinianas su savo įstatymais!..

Taip niekas nieko iš amnestijos ir nepešė. Bet ilgainiui, ypač griuvus Berijai, nepastebimai, per daug negarsinant, tremties šalyje vadžios atsileido. Buvo paleisti namo tie „penkiamečiai". Ir pradėta į artimesnius institutus leisti tremtinių vaikus. Ir darbe liautasi baksnoti: „tu tremtinys!". Pasidarė kiek lengviau. Tremtiniai ėmė kilti tarnyboje.

Kažkodėl pradėjo tuštėti stalai komendantūroje. „O kur tas komendantas?" – „Jis jau nebedirba". Smarkiai retėjo ir mažėjo etatų. Švelnėjo elgesys. Šventasis *registravimasis* nebebuvo toks šventas. „Kas iki pietų neatėjo – tiek to, kitą kartą!" Čia vienai, čia kitai nacijai buvo grąžinamos kai kurios teisės. Laisvai leido važinėti po rajoną, laisviau važiuoti į kitą sritį. Vis labiau sklido kalbos: namo paleis, namo! Iš tikro, štai paleisti turkmėnai (tremti už patekimą į nelaisvę). Štai – kurdai. Imta pardavinėti namus, susvyravo jų kaina.

Buvo paleista ir keletas senukų, administracine tvarka ištremtų: kažkur Maskvoje jais rūpintasi, ir štai – *reabilituoti*. Jaudulys dilgino, karštai kurstė tremtinius: nejaugi ir mes pajudėsim? Nejaugi ir mes?..

Juokinga. Lyg šitas režimas galėtų pagerėti. Jau ko lageris mane išmokė, tai išmokė: netikėti! Be to, man ir tikėti nebuvo didelio reikalo: ten, didelėje metropolijoje, neturėjau nei giminių, nei artimųjų. O čia, tremtyje, jaučiausi beveik laimingas. Rodės, dar niekada taip gerai negyvenau.

Teisybė, pirmaisiais tremties metais mane smaugė mirtina liga, tarsi kalėjimo prižiūrėtojų sąjungininkė. Ir visus metus niekas Kok Tereke negalėjo nustatyti, kas per liga. Vos laikiausi per pamokas; jau mažai miegojau ir nelindo valgis. Visa, ką buvau parašęs pirmiau lageryje ir laikiau atmintyje, ir dar tai, ką patyriau tremtyje, turėjau paskubomis užrašyti ir užkasti į žemę. (Tą naktį prieš išvažiuojant į Taškentą, paskutinę 1953 metų naktį, gerai prisimenu: rodės, tuo ir baigėsi visas mano gyvenimas ir visa mano literatūra. Mažoka.)

Tačiau – liga atsitraukė. Ir prasidėjo mano tikrai Puikios Tremties dveji metai, kuriuos temdė, apniaukė tik ta auka, kad aš nedrį-

sau vesti: nebuvo tokios moters, kuriai būčiau galėjęs patikėti savo vienatvę, savo rašymą, savo slėptuves. Bet visas mano dienas gaubė pakili palaiminga būsena, nejutau jokios nelaisvės. Mokykloje turėjau tiek pamokų, kiek norėjau, abiejose pamainose, – nuo šių pamokų jaučiausi laimingas, nė viena nevargino, nebuvo nuobodi. Ir kasdien likdavo valandėlė rašymui – ir ta valandėlė nereikalavo jokio dvasinio nusiteikimo: vos atsisėdu, ir eilutės pačios bėga iš po plunksnos. O sekmadieniais, kai nereikėdavo eiti į kolchozo runkelius, rašydavau ištisai – visą dieną! Pradėjau ten ir romaną (po dešimties metų areštuotą) ir dar ilgai į priekį turėjau ką rašyti. O spausdinamas vis tiek būsiu tik po mirties.

Atsirado pinigų – ir štai nusipirkau atskirą plūktinį namuką, užsisakiau tvirtą rašomąjį stalą, o miegojau – vis taip pat ant tuščių dėžių. Dar nusipirkau trumpabangį radijo aparatą, vakarais užsidangstydavau langus, prikišdavau ausį prie pat šilko ir per siaubingus traškesius gaudydavau mums uždraustą trokštamą informaciją, mintimis logiškai atkurdamas tai, ko nenugirsdavau.

Labai jau mus iškankino dešimtmečius trukę tauškalai, pasiilgom nors skiautelės fragmentiškos teisybės! – kitaip neverta laiko gaišti: mūsų, Archipelago augintinių, infantiliški Vakarai jau negalėjo praturtinti nei išmintimi, nei tvirtumu.

Mano namelis stovėjo pačiame rytiniame gyvenvietės pakraštyje. Už vartelių – arykas ir stepė, ir kas rytą tekėjo saulė. Dvelktelėjus vėjeliui iš stepės, plaučiai negalėdavo atsikvėpuoti. Prieblandoje ir naktimis, tamsiomis ir mėnesėtomis, aš vienišas vaikštinėdavau tenai ir svaigdavau nuo gryno oro. Arčiau kaip per šimtą metrų nebuvo jokio namo nei kairėje, nei dešinėje, nei užpakalyje.

Aš visiškai susitaikiau, kad gyvensiu šičia, na, jeigu ir ne „amžinai", tai bent jau kokius dvidešimt metų (netikėjau, kad visuotinė laisvė ateitų anksčiau – ir nedaug apsirikau). Aš jau niekur lyg ir nenorėjau (tegu ir apmirdavo širdis prie Vidurio Rusijos žemėlapio). Visą pasaulį jutau ne kaip išorinį, ne kaip viliojantį, o kaip nugyventą, visą mano viduje, ir visa užduotis buvo – jį aprašyti.

Aš buvau pilnas.

Radiščevo draugas Kutuzovas rašė jam į tremtį: „Skaudu man, mano bičiuli, pasakyti tau, bet... tavo padėtis turi privalumų. Atskirtas nuo visų žmonių, atitolintas nuo visų mus akinančių daiktų, – juo sėkmingiau turi tu klajoti... pats savyje; šaltakraujiškai gali žvelgti į save patį ir, vadinasi, objektyviau spręsti apie daiktus, į kuriuos seniau žiūrėjai pro garbėtroškos ir kasdienių rūpesčių šydą. Galbūt daug kas tau atrodys visiškai kitaip".

Lygiai taip. Ir brangindamas šį išgrynintą požiūrį, aš visiškai sąmoningai branginau savo tremtį.

O ji – vis labiau nerimo ir jaudinosi. Komendantūra pasidarė stačiai meili ir dar mažėjo jos aparatas. Už bėgimą grėsė jau tik 5 metai lagerio – ir tų pabėgėlis negaudavo. Viena, antra, trečia nacija nustojo registruotis, paskui gavo teisę išvažiuoti. Džiugesio ir vilties nerimas dilgino mūsų tremties ramybę.

Ir visai nelauktai netikėtai dar viena amnestija – „Adenauerio", 1955 metų rugsėjį. Prieš tai Adenaueris buvo atvažiavęs į Maskvą ir išprašė iš Chruščiovo paleisti visus vokiečius. Nikita liepė juos paleisti, bet tuoj pat susigriebta, kad išeina absurdas: vokiečius paleido, o jų parankinius rusus laiko su dvidešimties metų bausme. Bet kadangi visi jie buvo policajai, seniūnai, vlasovininkai, tai viešai kalbėti apie šią amnestiją taip pat nebuvo noro. Beje, tai atitiko bendrą mūsų informacijos dėsningumą: apie menkniekį – skambinti visais varpais, apie svarbų dalyką – puse lūpų. Ir štai didžiausia iš visų politinių amnestijų po Spalio buvo suteikta „jokią" dieną, rugsėjo devintąją, be šventės, paskelbta vieninteliame „Izvestijų" laikraštyje, ir dar vidiniame puslapyje, be jokio komentaro, be jokio straipsnio.

Na, kaip čia nesijaudinsi? Perskaičiau: „Apie amnestavimą asmenų, bendradarbiavusių su vokiečiais". Kaipgi taip, o aš? Vadinasi, manęs neliečia: juk aš be perstojo tarnavau Raudonojoje armijoje. Bala jų nematė, dar ramiau. Tada ir mano draugas L. Kopelevas parašė man laišką iš Maskvos: kratydamas tą amnestiją jis iš

Maskvos milicijos išprašė leidimą laikinai įsiregistruoti. Bet greitai buvo iškviestas: „Ko jūs čia mums galvas sukate? Juk jūs su vokiečiais nebendradarbiavote?" – „Ne" – „Vadinasi, tarnavote Sovietų armijoje?" – „Taip". – „Kad per 24 valandas jūsų nė kvapo Maskvoje neliktų!". Jis, žinoma, nesijudino ir: „Ak, po dešimtos vakaro šiurpoka, kiekvienas durų skambutis – manęs!"

Ir aš džiaugiausi: o man gerai! Paslepiu rankraščius (kas vakarą juos slėpiau) – ir miegu kaip angelas.

Iš savo grynos dykumos aš įsivaizdavau sostinės triukšmą, bruzdesį, ambicijų kunkuliavimą – ir visai manęs tenai netraukė.

O maskviškiai draugai nedavė ramybės: „Ko tu ten sėdi?... Reikalauk, kad persvarstytų bylą! Dabar persvarsto!"

Kam?... Čia aš galėjau visą valandą žiūrėti, kaip skruzdėlės, išurbusios skylutę manojo plaušaplyčių namuko pamatuose, be brigadininkų, be prižiūrėtojų ir lagpunkto viršininkų vorele velka savo nešulius – saulėgrąžų lukštus žiemos atsargoms. Ūmai kažkurį rytą jos nepasirodo, nors priberta prie namo lukštų. Ogi jos iš anksto nuspėjo, jos *žino*, kad šiandien bus lietaus, nors linksmas saulėtas dangus to nepranašauja. O po lietaus debesys dar juodi ir tiršti, bet jos jau išlindo ir triūsia: tikrai žino, kad lietaus nebus.

Čia, savo tremties tylumoje, aš taip aiškiai įsivaizdavau tikrąjį Puškino gyvenimo kelią: pirmoji laimė – tremtis į pietus, antroji ir svarbiausioji – tremtis į Michailovskoję. Jam reikėjo ten gyventi ir gyventi, niekur nesiveržti. Kokia lemtis traukė jį į Peterburgą? Kokia lemtis stūmė jį vesti?..

Tačiau sunku žmogaus širdžiai likti proto kelyje. Sunku skiedrelei neplaukti tenai, kur plūsta visas vanduo.

Prasidėjo XX suvažiavimas. Apie Chruščiovo kalbą mes ilgai nieko nežinojom (kai ir buvo pradėta Kok Tereke ją skaityti, tai nuo tremtinių slaptai, o mes sužinojom iš BBC – Bi Bi Si). Bet ir atsivertus paprastą laikraštį užteko man Mikojano žodžių: „tai – pirmas lenininis suvažiavimas" per kažkiek metų. Supratau, kad mano priešas Stalinas krito, o aš, vadinasi, kylu.

Ir aš – parašiau prašymą persvarstyti mano bylą.

O čia pavasarį imta naikinti tremtį visam Penkiasdešimt Aštuntajam.

Ir aš, silpnas, palikau savo vaiskią tremtį. Ir išvažiavau į drumstą pasaulį.

Ką jaučia buvęs kalinys važiuodamas iš rytų į vakarus per Volgą ir paskui kiaurą dieną žlegančiame traukinyje per Rusijos miškelius, – apie tai šiame skyriuje nebus.

Vasarą Maskvoje paskambinau į prokuratūrą: kaip ten mano skundas? Paprašė dar kartą paskambinti – ir paprasčiausias draugiškas tardytojo balsas pakvietė mane užeiti į Lubianką pasišnekėti. Garsiajame leidimų biure Kuzneckij Mosto gatvėje man buvo liepta laukti. Tarsi nujausdamas, kad kažkieno akys jau mane seka, jau tiria mano veidą, aš, viduje įsitempęs, nutaisiau geraširdišką pavargusią miną ir dėjausi žiūrįs į berniuką, visai nelinksmai žaidžiantį priimamojo viduryje. Taip ir buvo: mano naujasis tardytojas stovėjo civiliniais drabužiais ir sekė mane! Jau įsitikinęs, kad aš – ne užkietėjęs priešas, jis priėjo ir labai maloniai nuvedė mane į Bolšaja Lubianką. Jau beeinant jis apgailestavo, kad sužalotas (kieno?) man gyvenimas, neturiu žmonos, vaikų. Bet tvankūs žalsvi Lubiankos koridoriai buvo vis tie patys, kur buvau vedžiojamas nuskustas, alkanas, nemigęs, be sagų, rankomis už nugaros. „Kas per žvėris jums pakliuvo tardytojas Jezepovas? Prisimenu, buvo toks, dabar jam atimtas laipsnis". (Tikriausiai sėdi gretimame kambaryje ir keikia manąjį...)[1] „Aš tarnavau jūrų kontržvalgyboje SMERŠ'e, ten tokių nebuvo!" (Iš jūsų Riuminas išėjo. Dar buvo Levšinas, Libinas.) Bet

[1] Paskui kitas zekas man parašė: 1950 metais Jezepovas buvo papulkininkis ir skyriaus viršininkas. 1978 metais iš saugumiečių knygos sužinojau, kad jis – išėjęs į garbingą pensiją, pelnytai ilsisi.

aš atviraširdiškai jam linksiu: taip, žinoma. Jis net juokiasi iš mano sąmojo apie Staliną 1944-aisiais: „Jūs taikliai pastebėjote!" Viskas jam aišku, viskam jis pritaria, tik va kas jį jaudina: „Rezoliucijoje Nr. 1" jūs rašote: „visų šių uždavinių neįmanoma įvykdyti neturint organizacijos". Tai ką, jūs norėjote sukurti organizaciją?

– Ne-e-! – jau iš anksto buvau apgalvojęs šitą klausimą. – „Organizacija" čia reiškia ne žmonių telkinį, o valstybės vykdomų priemonių sistemą.

– Ak šitaip, ak šitaip, tokia prasme! – džiugiai sutinka tardytojas.

Laimingai baigėsi.

Jis giria mano fronto apsakymus, įsegtus į bylą kaip kaltinamąją medžiagą: „Juk juose nieko antisovietinio nėra. Jei norite – pasiimkite, mėginkite išspausdinti". Bet aš silpnu, kone priešmirtiniu balsu atsisakau: „Ką jūs, aš seniai išmečiau iš galvos literatūrą. Jei dar pagyvensiu keletą metų, – svajoju atsidėti fizikai". (Laiko spalva! Štai kaip dabar su jumis žaisime.)

Neverk muštas, verk nemuštas! Nors ką turėjo kalėjimas mums duoti. Nors išmokė atsispirti ČKGB.

Septintas skyrius

ZEKAI LAISVĖJE

Šioje knygoje buvo skyrius „Areštas“. Ar reikalingas dabar skyrius – „Paleidimas“?

Juk iš tų, kuriuos kadaise užgriuvo areštas (kalbėsime tik apie Penkiasdešimt Aštuntąjį), kažin ar penktadalis, dar gerai, jei aštuntadalis, sulaukė to „paleidimo“.

Ir paskui – paleidimas! – kas gi to nežino? Kiek prirašyta pasaulinėje literatūroje, kiek parodyta kine: atidarykite man kalėjimo duris, saulėta diena, minia džiūgauja, giminės glėbesčiuoja.

Bet – prakeiktas „paleidimas“ po nelinksmu Archipelago dangumi, ir tik dar labiau apniukęs dangus viršum tavęs laisvėje. Paleidimas skiriasi nuo žaibiško arešto tik savo lėtumu, neskubumu (kur dabar įstatymui skubėti?), kaip ilgom raidžių uodegytėm. O visais kitais atžvilgiais paleidimas – toks pat areštas, toks pat skausmingas perėjimas iš vieno būvio į kitą, toks pat laužantis tau krūtinę, visą tavo gyvenimo sandarą, tavo pažiūras – ir nieko nežadantis vietoj to.

Areštas – šalčio smūgis skysčiui, o paleidimas – silpnas atlydys tarp dviejų speigų.

Tarp dviejų areštų.

Nes šioje šalyje po kiekvieno paleidimo kažkur turi būti areštas.

Tarp dviejų areštų – štai koks buvo paleidimas per visus keturiasdešimt metų iki Chruščiovo.

Tarp dviejų salų numestas gelbėjimo ratas – pasikepurnėti nuo vienos zonos iki kitos zonos!..

Nuo vieno skambučio iki kito – štai kas yra *bausmės laikas*. Nuo vienos zonos iki kitos – štai kas yra *paleidimas*.

Tavo drumstos žalsvai tabakinės spalvos pasas, kurio *pavydėti* taip ragino Majakovskis, – subjaurotas juodu tušu įrašytu 39-uoju pasų straipsniu. Jokiame miestelyje su juo nebūsi įregistruotas, į jokį gerą darbą nebūsi priimtas. Lageryje bent davinį gaudavai, o šičia – ne.

Ir kartu – apgaulinga judėjimo laisvė...

Ne „paleistieji", ne, – *buvę tremtiniai*, štai kaip turi vadintis šie nelaimingi žmonės. Netekę labdaringos fatališkos tremties, jie negali prisiversti važiuoti į Krasnojarsko taigą ar Kazachijos dykumą, kur aplinkui gyvena daug saviškių, *buvusiųjų*! Ne, jie važiuoja į patį užkankintos *laisvės* tirštumyną, ten visi jų šalinasi ir ten jie tampa paženklintais kandidatais vėl sėsti į kalėjimą.

Natalja Stoliarova išėjo iš Karlago 1945 metų balandžio 27 dieną. Iš karto neišvažiuosi: reikia gauti pasą, duonos kortelių neturi, būsto neturi, siūlo darbą – malkas ruošti. Pravalgiusi keletą rublių, surinktų lagerio draugų, Stoliarova grįžo į zoną, pamelavo sargybai, kad eina daiktų (jų tvarka buvo patriarchalinė), ir – į savo baraką! Koks džiaugsmas! Draugės apspito, atnešė iš virtuvės srėbalo (aok, gardumėlis!), juokiasi, klausosi, kad laisvėje nėra kur prisiglausti: ne, šičia ramiau. Patikrinimas. Viena per daug!.. Budėtojas sugėdino, bet leido iki gegužės pirmosios ryto pernakvoti zonoje, o iš ryto – kad nešdintųsi!

Stoliarova lageryje dirbo nugaros neištiesdama (ji jaunutė atvažiavo iš Paryžiaus į Sovietų Sąjungą, greitai buvo pasodinta, ir štai magėjo jai išeiti į laisvę, apžiūrėti Tėvynę!). „Už gerą darbą" ji buvo paleista lengvatinėmis sąlygomis: be tikslaus nurodymo, kur vykti. Kas turėjo tikslų paskyrimą, kaip nors įsikurdavo: negalėdavo milicija jų niekur išvaryti. Bet Stoliarova su savo pažyma apie „gryną" paleidimą buvo gainiojama kaip šuo. Milicija neleido niekur įsiregistruoti. Gerai pažįstamos maskviečių šeimos girdė arbata, bet niekas nesiūlė nakvynės. Ji nakvodavo geležinkelio stotyse. (Ir bėda ne tik ta, kad milicija naktį vaikščioja ir žadina, neleidžia miegoti, o prieš aušrą visus varo į lauką, nes reikia iššluoti, – kas iš paleistų zekų, kurių kelias ėjo per dideles geležinkelio stotis, neprisimena, kaip

apmirdavo širdis artėjant kiekvienam milicininkui – kaip griežtai jis žiūri! Juk jis jaučia, kad tu buvęs zekas! Tuoj paklaus: „Jūsų dokumentas!" Atims tavo pažymą apie paleidimą – ir viskas, ir tu vėl zekas. Juk mūsų šalyje teisės nėra, įstatymo nėra, o ir žmogaus nėra – yra dokumentas. Štai atims dabar pažymą – ir viskas... Mes jaučiame – taip...) Lugoje Stoliarova norėjo įsitaisyti pirštinių mezgėja – ir net ne darbo žmonėms, o vokiečiams belaisviams, – bet jos ne tik nepriėmė, o dar viršininkas visiems girdint sugėdino: „Norėjo įsibrauti į mūsų organizaciją! Žinom jų gudrybes! Skaitėm Šeininą". (O, šitas nutukėlis Šeininas! – kad jis nusprogtų!)

Užburtas ratas: į darbą nepriima neregistruoto, o neregistruoja neturint darbo. O nėra darbo – nėra ir duonos kortelės. Nežinojo buvę zekai tvarkos, kad MVD privalo juos įdarbinti. O jei kas žinojo, bijojo kreiptis: kad *nepasodintų*...

Būdamas laisvėj – akis išverksi.

Rostovo universitete, kai aš studijavau, buvo toks keistas profesorius N. Trifonovas – nuolat įtraukęs į pečius galvą, nuolat įsitempęs, baikštus, koridoriuje jo nekalbink. Paskui mes sužinojom: jis jau *buvo sėdėjęs*, – ir kiekvienas šūksnis koridoriuje galėjo jam būti operatyvinių darbuotojų.

O Rostovo medicinos institute po karo vienas paleistas gydytojas, įsitikinęs, kad neišvengs antro arešto, nelaukė ir nusižudė. Ir tas, kas jau buvo ragavęs lagerių, kas juos *pažįsta*, – tikrai galėjo taip pasielgti. Ne sunkiau.

Nelaimingi tie, kurie buvo paleisti *pernelyg anksti*. Avenirui Borisovui tai nutiko 1946 metais. Nuvažiavo jis ne į kokį didelį miestą, o į savo gimtinę. Visi jo seni bičiuliai, mokslo draugai, vengė susitikti su juo gatvėje, nesustodavo (o juk jie – ką tik buvę narsūs frontininkai!), o jeigu niekaip negalėdavo išvengti, išsisukti, burbtelėdavo atsainiai ir skersi pasitraukdavo. Niekas jo nepasiteiravo, kaip jis atlaikė tuos metus (nors, regis, apie Archipelagą mes žinom mažiau negu apie Centrinę Afriką. Ar supras kada palikuoniai, kaip mūsų *laisvė* buvo išdresuota!). Bet štai vienas senas studijų draugas pasikvietė jį vis

dėlto vakare, kai sutems, arbatos. Kaip draugiška! Kokia šiluma! Juk atitirpti ir reikia vidinės šilumos. Aveniras paprašė pasižiūrėti senų fotografijų, draugas padavė jam albumus. Draugas pats buvo užmiršęs – ir nustebo, kad Aveniras staiga atsistojo ir išėjo nesulaukęs virdulio. O ką kita Avenirui daryti, jei visose fotografijose pamatė savo veidą užtepliotą rašalu?[1]

Paskui Aveniras iškilo – tapo vaikų namų direktorium. Ten augo frontininkų našlaičiai, ir jie verkdavo iš nuoskaudos, kai pasiturinčių tėvų vaikai jų direktorių vadindavo „kalėjimo sargu". (Juk ir paaiškinti neturime kam: kalėjimo sargais greičiau buvo jų tėvai, o Averinas jau tuomet – kalinys. Praėjusiame amžiuje rusų tauta niekad nebūtų galėjusi taip prarasti savo kalbos jausmo!)

O Kartelis 1943 metais, nors ir teistas pagal 58-ąjį straipsnį, iš lagerio buvo paleistas dėl ligos – plaučių džiovos. Vilko pasas, jokiame mieste gyventi negalima ir darbo gauti negalima, lėta mirtis – ir visi atstūmė! Ir štai karinė komisija, skubu, reikalingi kariai. Sirgdamas atvirąja džiova Kartelis pasiskelbė esąs sveikas: jei jau žūti, tai iš karto ir tarp lygių. Ir kariavo beveik iki karo pabaigos. Tik ligoninėje Trečiojo skyriaus akis apsižiūrėjo, kad šis atsidavęs kareivis – liaudies priešas. 1949 metais buvo numatyta jį antrą kartą areštuoti, bet padėjo geri žmonės iš karinio komisariato.

Stalino laikais geriausias paleidimas buvo – išeiti už lagerio vartų ir pasilikti. Gamybininkai juos jau pažinojo ir imdavo į darbą. Ir enkavedistai, sutikę gatvėje, žiūrėdavo kaip į patikrintus asmenis.

Na, nevisiškai taip. 1938 metais Prochorovas-Pustoveras paleistas liko dirbti Bamlage laisvai samdomu inžinierium. Bamlago operatyvinio skyriaus viršininkas Rozenblitas jam pasakė: „Jūs laisvas, bet nepamirškite, kad balansuosite ant lyno. Mažiausia klaidelė – ir vėl būsite ze-ka. Tam *nereikės nė teismo*. Taigi – turėkite galvoje ir nemanykite esąs laisvas pilietis".

[1] Po penkerių metų draugas kaltę suvertė žmonai: ji užtepliojusi. O dar po dešimties metų (1961) žmona pati atėjo pas Avenirą į profsąjungos rajono komitetą – prašyti kelialapio į Sočį. Jis jai davė. Ji prapliupo pasakoti prisiminimus apie buvusią draugystę.

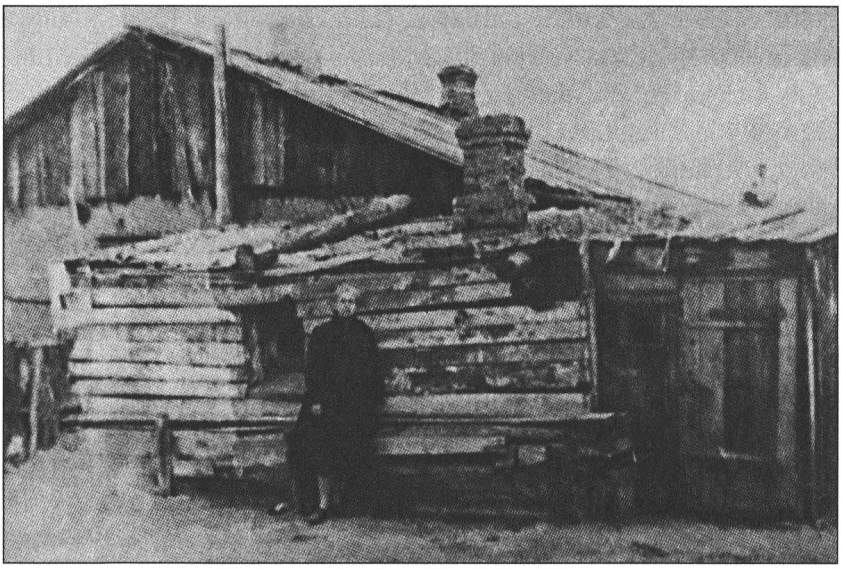

Surovceva prie lūšnos

Tokių protingų zekų, pasilikusių lageryje ir savo noru pasirinkusių kalėjimą kaip laisvės formą, ir dabar dar visose atokiose vietose, kur nors Nyrobo ar Narymo rajonuose, – šimtai tūkstančių. Jiems ir vėl sėsti – tarytum lengviau: viskas greta.

O Kolymoje nelabai buvo ko ir pasirinkti: juk ten žmonės laikomi. Paleidžiamas zekas tuoj pat pasirašydavo *savanoriška* įsipareigojimą: ir toliau dirbti Tolimųjų Rytų statybos treste (gauti leidimą išvažiuoti į „žemyną" Kolymoje buvo dar sunkiau negu būti paleistam). Bėda, atkalėjo savo laiką N. Surovceva. Dar vakar ji dirbo vaikų miestelyje – šilta ir sotu, šiandien varoma į lauko darbus, nieko kito nėra. Dar vakar ji turėjo garantuotą lovą ir davinį – šiandien nei davinio, nei stogo virš galvos, kiūtina ir ji į apgriuvusią pastogę išpuvusiomis grindimis (Kolymoje!). Ačiū draugėms iš vaikų miestelio: jos dar ilgai „siuntinėja" jai į laisvę davinį. „Laisvosios būsena slegia" – štai kaip pavadino ji naują savijautą. Tik pamažu atsistoja ant kojų ir net įsigyja... namą! Štai stovi ji išdidžiai prie savo lūšnelės, kuria ne kiekvienas šuo apsidžiaugtų.

Laikinosios civilinės statybos barakas

Kad skaitytojas nemanytų, jog taip yra tik prakeiktoje Kolymoje, nusikelkime į Vorkutą ir pažvelkime į tipišką Laikinosios civilinės statybos baraką, kuriame gyvena patogiai įsikūrę laisvieji, – aišku, buvę kaliniai.

Taigi ne pats blogiausias paleidimas buvo ir M. Jakubovičiaus: prie Karagandos kalėjimas pertvarkytas į invalidų namus(Tichonovo namai), – ir štai į tuos invalidų namus su priežiūra ir be teisės išvažiuoti jis ir „paleistas".

Rudkovskis, niekur nepriimtas („iškentėjau ne mažiau negu lageriuose"), išvažiavo į Kustanajaus plėšinius („ten galėjai sutikti ką tik nori"). I. Švedas apkurto formuodamas Norilske traukinius šėlstant pūgoms; paskui dirbo kūriku po 12 valandų per parą. Bet pažymų nėra! Socialinio aprūpinimo skyrius trauko pečiais: „duokite liudytojus". Ruoniai mūsų liudytojai... I. Karpuničius dvidešimt metų išbuvo Kolymoje, iškankintas ir ligotas. Bet sulaukęs šešiasdešimties neturi „dvidešimt penkerių samdomojo darbo metų" – ir

pensijos negaus. Kuo ilgiau žmogus sėdėjo lageryje, tuo jis didesnis ligonis ir tuo mažiau turi stažo, tuo mažiau vilties gauti pensiją[1].

Juk nėra Sovietijoje kaip Anglijoje „draugijos buvusiems kaliniams remti". Net pagalvoti apie tokią ereziją baisu.

Rašoma taip: „Lageryje buvo viena Ivano Denisovičiaus diena, o laisvėje – antra".

Bet atleiskite! Regis, nuo tada patekėjo laisvės saulė? Ir tiesėsi rankos į bedalius: *„Tai nepasikartos!"* Ir net, regis, ašaros lašėjo ant suvažiavimų tribūnų?

Žukovas (iš Kovrovo): „Aš neatsistojau ant kojų, bet nors truputį ant kelių". Tačiau: „Kalinio etiketė mums prikabinta, ir per patį pirmą etatų mažinimą lekiam mes". P. Tichonovas: „Reabilituotas, dirbu mokslinio tyrimo institute, bet lyg tebebūčiau lageryje. Tie patys pusgalviai, kaip ir lagerių viršininkai", vėl jį valdo. G. Popovas: „Kad ir ką kalbėtų, kad ir ką rašytų, vos tik mano kolegos sužino, jog aš sėdėjau, tuoj lyg netyčia nusigręžia".

Ne, stiprus kipšas! Sovietinė tėvynė tokia: norint per sieksnį stumtelėti ją gilyn į tironiją, užtenka tik antakius suraukti, tik kostelėti. Norint per aršiną truktelėti ją arčiau laisvės, reikia įkinkyti šimtą jaučių ir kiekvieną savo rimbu pliekti: „Žinok, kur trauki! Žinok, kur trauki!"

O reabilitacijos *forma*? Senutė Č-aja gauna griežtą šaukimą: „Atvykti rytoj į miliciją 10 valandą ryto". Daugiau nieko! Jos duktė bėga su šaukimu iš vakaro: „Aš bijau dėl jos gyvybės. Koks čia reikalas? Kaip man ją nuteikti?" – „Nebijokite, čia *malonus* dalykas, velionio vyro reabilitacija". (O galbūt – skaudus? Geradariams neateina į galvą.)

Jeigu tokios mūsų gailestingumo formos, tai kokios mūsų žiaurumo formos!

---

[1] Šiandien ir buitininkams nutiko tas pat. A. Burlakai Ananjevo rajono komitete atsakė: Mes ne kadrų skyrius", prokuratūroje: „Čia ne mūsų reikalas", miesto soviete: „Laukit". Be darbo buvo 5 mėnesius (1964). Iš P. Jegorovo Novorosijske (1965) iškart buvo paimtas parašas, kad išvažiuos per 24 valandas. Miesto vykdomajame komitete parodė lagerio raštą „Už šaunų darbą" – ten tik pasijuokė. Partijos miesto komiteto sekretorius išvarė laukan. Tada nuėjo, davė kyšį – ir liko Novorosijske.

Kokia buvo reabilitacijos lavina! – bet ir ji neperskėlė neklystančios visuomenės akmeninės kaktos! – juk lavina krito ne tenai, kur reikia antakius suraukti, o kur kinkyti tūkstantį jaučių.

„Reabilitacija – nesąmonė!" – sako partiniai viršininkai atvirai. „Per daug prikepė tų reabilituotų!"

Voldemaras Zarinas (Rostovas prie Dono) išsėdėjo 15 metų ir nuo to laiko dar 8 metus ištylėjo. O 1960 metais ryžosi papasakoti bendradarbiams, kaip bloga buvo lageriuose. Tada Zarinui buvo iškelta byla, ir KGB majoras jam pasakė: *„Reabilitacija nereiškia nekaltumo*, o tik tai, kad nusikaltimai buvo nedideli. Bet *kažkas lieka visam laikui!"*

O Rygoje tais pačiais 1960-aisiais draugiškas darbo kolektyvas tris mėnesius paeiliui persekiojo Petropavlovskį už tai, kam šis nuslėpė, kad jo tėvas buvo sušaudytas... 1937 metais!

Ir stebisi Komogoras: „Kas gi šiandien teisūs ir kas kalti? Kur dingti, kada snukis staiga išsižios apie lygybę ir brolybę?"

Markelovas, kai buvo reabilituotas, tapo pramonės darbuotojų draudimo tarybos pirmininku, o paprasčiau – artelės profsąjungos komiteto pirmininku. Artelės pirmininkas nerizikuoja nė valandžiukei palikti to liaudies išrinktojo vieno savo kabinete. O partinio biuro sekretorius Bajevas, kartu „tvarkąs kadrus", dėl viso pikto tikrina visą Markelovo, kaip profsąjungos komiteto veikėjo, korespondenciją. „Ar nepateko jums raštas dėl profsąjungos komitetų perrinkimo?" – „Lyg ir buvo prieš mėnesį". – „ Man jis reikalingas!" – „Šekit ir skaitykit, tik greičiau, darbo diena baigiasi". – „Bet jis adresuotas man! Na, rytoj rytą jums grąžinsiu!" – „Ką jūs, ką jūs, juk tai dokumentas". Nagi įlįskit į to Markelovo kailį, atsisėskit prie tokio snukio, Bajevo snukio, ir dar kad visas jūsų uždarbis ir įregistravimas priklausytų nuo to Bajevo, – ir alsuokite laisvojo amžiaus oru.

Mokytoja Dejeva atleista „už moralinį nuosmukį": ji *pakenkė mokytojo prestižui* ištekėdama už... paleisto kalinio (kuriam lageryje dėstė)!

Tai jau buvo nebe Stalino, o – Chruščiovo laikais.

Ir tik vienas realus daiktas iš praeities liko – *pažyma*. Nedidelis, 12×18 centimetrų lapelis. Gyvajam – apie reabilitavimą. Mirusiajam –

apie mirtį. Mirties data – jos nepatikrinsi. Mirties vieta – stambus didelis Z. Diagnozė – šimtą lapų perversk, visiems viena, iš anksto nustatyta[1]. Kartais – liudytojų pavardės (pramanytos).

O tikrieji liudytojai – visi tyli.

Mes – tylime.

Ir iš kur būsimosios kartos ką sužinos? Baigta, užmiršta, švaru.

„Net ir jaunimas, – skundžiasi Verbovskis, – į reabilituotus žiūri įtariai ir su panieka".

Žinoma, ne visas jaunimas. Daugiausia jaunimui stačiai nusispjauti – ar mes reabilituoti, ar nereabilituoti, ar *sėdi* dabar dvylika milijonų, ar jau nesėdi, jie nemato čia jokių sąsajų. Kad tik jie patys gyventų laisvai su savo magnetofonais ir šiaurtagarbanėmis merginomis.

Žuvis juk nekovoja prie žvejybą, ji tik stengiasi prasliįsti pro tinklo akutę.

* * *

Kaip ta pačia dažna liga skirtingi žmonės serga skirtingai, taip ir paleidimą, jei geriau įsigilinsime, mes išgyvename labai skirtingai.

Ir – fiziškai. Vieni padėjo per daug pastangų, kad išgyventų savo lagerio metus. Jie atlaikė juos tarytum plieniniai: dešimt metų negaudami nė dalies to, ko reikia kūnui, lenkė nugarą ir dirbo; pusplikiai skaldė akmenis per šaltį – ir nesirgo. Bet štai – bausmė atlikta, nebeliko išorinio nežmoniško spaudimo, atsileido ir vidinė įtampa. Ir tokius žmones spaudimo skirtumas žudo. Milžinas Čiulpeniovas, septynerius metus kirtęs mišką ir nė karto neturėjęs slogos, laisvėje pasidarė ligų maišas. G. Sorokinas: „reabilituotam pašlijo dvasinė sveikata, kurios lageryje pavydėjo draugai. Prasidėjo neurozės, psichozės..." Igoris Kaminovas: „Laisvėje aš išglebau ir sugniužau, ir atrodo, kad laisvėje man daug sunkiau".

[1] Jauna Č-na paprašė geraširdišką merginą parodyti jai visas keturiasdešimt kortelių. Visose vienu braižu buvo įrašyta ta pati liga – kepenų... Arba ir šitaip: „Jūsų vyras (Aleksandras Maliavko-Vysockis) mirė *prieš* teismą ir tardymą, todėl negali būti reabilituotas".

Kaip nuo seno sakoma: sunkią dieną iškentėsiu, gražią dieną nusigersiu. Buvo kam visi dantys iškrito per vienus metus. Kas – iš karto paseno. Kas – vos namus pasiekęs nusilpo, neteko jėgų ir nukeliavo į kapus.

O kiti – tik paleisti ir atgijo. Tik dabar atjaunėjo ir atkuto. (Pavyzdžiui, aš ir dabar dar atrodau jaunesnis negu per pirmąją tremtį – iš nuotraukos.) Staiga pajunta: kaip *lengva* gyventi laisvėje! Ten, Archipelage, visai kita svorio jėga, ten tavo kojos sunkios kaip dramblio, o čia striksi kaip žvirblis. Visa, kas laisviesiems atrodo didžiausias vargas, mums tik liežuviu plekštelėti. Juk mūsų laimė, kad turim su kuo palyginti: „buvo blogiau!" Buvo blogiau, vadinasi, dabar tik juokas. Ir visai neįgrysta mums kartoti: buvo blogiau! buvo blogiau!

Bet dar aiškiau naują žmogaus likimą nubrėžia tas dvasinis lūžis, kurį jis patiria paleidžiamas. Tas lūžis būna labai įvairus. Tik prie lagerio vachtos slenksčio tu imi justi, kad katorga-tėvynė lieka už nugaros. Tu čia gimei dvasiškai, ir slapčiausioji tavo sielos dalis šičia pasiliks, – o kojos žengia kažkur į nebylią neatliepiančią *laisvės* erdvę.

Žmogaus charakteris išryškėja lageryje, – bet išryškėja ir išeinant iš jo! Štai kaip su speclageriu 1951 metais skyrėsi Vera Kornejeva, kurią šioje knygoje jau esame sutikę: „Užsidarė man už nugaros penkių metrų vartai, ir aš negalėjau savim patikėti, kad išeidama į laisvę verkiu. Ko?.. Toks jausmas, tarytum širdis būtų atplėšta nuo to, kas brangiausia ir mylimiausia, nuo nelaimės draugų. Užsidarė vartai – ir viskas baigta. Daugiau niekada šitų žmonių nepamatysiu, negausiu iš jų jokios žinutės. *Lyg į aną pasaulį būčiau išėjusi...*"

Į aną pasaulį!.. Paleidimas kaip mirties forma. Argi mes gavome laisvę? – mes mirėme tam, kad gyventume kažkokiame visai naujame pomirtiniame pasaulyje. Truputį vaiduokliškame. Kur atsargiai liečiame daiktus stengdamiesi juos atpažinti.

Juk paleidimą į *šitą* pasaulį įsivaizdavome ne taip. Jis rodėsi mums kaip Puškino variantas: „Ir broliai kardą jums paduos". Bet tokia laimė skirta retoms kalinių kartoms.

O šis paleidimas buvo vogtas, netikras. O kas taip jautė, su krisleliu tos vogtos laisvės skubėjo į vienatvę. Dar lageryje „beveik visi mes, mano artimi draugai ir aš, manėm: jei Dievas padės išeiti į laisvę gyviems, tai gyvensim ne miestuose ir net ne kaimuose, o kur nors miškų glūdumoje. Įsitaisysim dirbti eiguliu, žvalgu, galų gale piemeniu ir būsim kuo toliau nuo žmonių, nuo politikos, nuo viso šito netvaraus pasaulio" (V. Pospelovas). Aveniras Borisovas pirmomis laisvės dienomis laikėsi nuo žmonių atokiau, bėgo į gamtą. „Aš troškau apkabinti ir pabučiuoti kiekvieną berželį, kiekvieną tuopą. Nukritusių lapų šnaresys (mane paleido rudenį) atrodė man kaip muzika ir akys plūdo ašarom. Man buvo nusispjauti, kad gaudavau 500 gramų duonos, – juk valandų valandas galėjau klausytis tylumos ir dar skaityti knygas. Visas darbas laisvėje atrodė lengvas, paprastas, paros skriejo kaip valandos, gyvenimo geismas buvo nenumaldomas. Jeigu apskritai yra pasaulyje laimė, tai ją tikrai patiria kiekvienas zekas pirmaisiais laisvės metais!"

Tokie žmonės ilgai nenori nieko turėti: jie žino, kad turtas lengvai žūsta, sakytum sudega. Jie bemaž prietaringai kratosi naujų daiktų, nešioja senus drabužius, tenkinasi aplūžusiais baldais. Tenno su žmona baldai ilgai buvo tokie: nei atsisėsti ant ko, nei atsiremti į ką, viskas kliba. „Taip ir gyvenam, – juokavo, – nuo vienos zonos iki kitos". (Nusipirko naujus baldus – ir jis mirė.)

L. Kopelevas grįžo į Maskvą 1955 metais ir pajuto: „Sunku būti su klestinčiais žmonėmis. Susitinku tik su tais buvusiais draugais, kuriems ne taip gerai sekasi".

Juk tik tie žmonės ir įdomūs, kurie nesivaiko karjeros. O kurie vaikosi – baisiai nuobodūs.

Tačiau žmonės – skirtingi. Ir daugelis sugrįžimą į laisvę išgyveno visai kitaip (ypač tuo laiku, kai ČKGB buvo lyg truputėlį atleidusi vadžias): valio! laisvas! dabar pasižadėjimas tik vienas: daugiau nebeįkliūti! dabar – atsigriebti, atsigriebti už tai, kas praleista!

Kas siekia pareigų, kas vardų (mokslinio ar karinio), kas uždarbio ir taupomosios knygelės (pas mus apie tai kalbėti laikoma blogu

tonu, bet patyliukais – sakoma...). Kas – vaikų. Kas... Valentinas M. kalėjime mums prisiekinėjo, kad laisvėje medžios merginas, ir tikrai: kelerius metus iš eilės jis dieną dirbo, o vakarais, net šiokiadieniais, leido laiką su merginomis, ir vis naujomis; miegojo po keturias penkias valandas, sublogo, paseno. Kas mėgaujasi valgiu, baldais, drabužiais (užmiršta, kaip buvo pjaustomos sagos, kaip dingdavo geriausi daiktai priepirtyje). Jiems vėl didžiausias malonumas – pirkti.

Ir kaip jiems papriekaištausi, jeigu tikrai tiek praleista? Jeigu iš gyvenimo – tiek iškirpta?

Du skirtingi laisvės suvokimai – ir du skirtingi požiūriai į praeitį.

Štai tu išgyvenai šiurpius metus. Bet juk tu nesi koks baisus žmogžudys, koks šlykštus apgavikas, – tai kam tau stengtis užmiršti kalėjimą ir lagerį? Ko tau jų gėdytis? Ar ne geriau būtų manyti, kad jie tave praturtino? Ar ne teisingiau būtų jais didžiuotis?

Bet daugybė (ir jie tokie nesilpni, tokie nekvaili, iš kurių visai to nesitikėtum) stengiasi – užmiršti! Užmiršti kuo greičiau! Užmiršti visut viską! Užmiršti, lyg to visai nebūtų buvę!

J. Vendelšteinas: „Paprastai stengiesi neprisiminti, apsauginė reakcija". Pronmanas: „Atvirai pasakysiu, matytis su buvusiais lagerininkais nenorėjau, kad neprisiminčiau". S. Lesovik: „Grįžusi iš lagerio stengiausi neprisiminti praeities. Ir, žinote, beveik pavyko!" (prieš apysaką „Viena diena"). S. Bondarinas (seniai žinau, kad 1945 metais jis sėdėjo toje pačioje Liubiankos kameroje kaip aš, tik anksčiau; aš imu jam vardinti ne tik mūsų kameros draugus, bet ir su kuo jis sėdėjo *prieš* tai, kurių aš niekada nepažinojau, – ir štai ką iš jo girdžiu): „O aš pasistengiau užmiršti visus, su kuriais ten sėdėjau". (Po tokių žodžių aš, žinoma, net neatsakau.)

Man suprantama, kai senų lagerio pažinčių vengia ortodoksai: jiems įgriso plėšytis vienam prieš šimtą, pernelyg sunkūs prisiminimai. O ir apskritai – kam jiems šita nedora, neidėjiška publika? Kokie gi jie bus lojalūs, jeigu neužmirš, neatleis, negrįš į pirmykštę būklę? Juk to jie ir prašydavo keturiskart per metus žemai nusilenkę: sugrąžinkite mane, sugrąžinkite mane! Aš buvau geras ir būsiu

geras![1] Ką jiems reiškia *sugrįžti*? Pirmiausia – atgauti partinę knygelę. Formuliarus. Stažą. Nuopelnus.

Dvelktels šiluma partinis bilietas
Virš išteisintos manos galvos.

O lagerio patirtis – tai užkratas, kurio reikia kuo greičiau atsikratyti. Argi lagerio patirtyje, jeigu net ją pakratysi ir paskalausi, – rasi nors kruopelę tauraus metalo?

Štai senas Leningrado bolševikas Vasiljevas. Atsėdėjo dukart po dešimtinę (kaskart turėdamas dar ir penkis „antsnukius"). Gavo respublikinę personalinę pensiją. „Visiškai aprūpintas. Šlovinu savo partiją ir savo liaudį". (Nuostabu! Juk tik Dievą taip šlovino biblinis Jobas: už žaizdas, už marą, už badą, už mirtį, už pažeminimus – šlovė Tau, šlovė Tau!) Bet tas Vasiljevas ne dykaduonis, ne šiaip vartotojas: „priklausau kovos su veltėdžiais komisijai". Tai yra tarnauja sulig seno žmogaus išgalėmis vienam didžiausių šiandieninių teisėtumo pažeidimų. Štai toks ir yra – Lojaliojo veidas!

Suprantama, kodėl skundikai vengia prisiminimų ir susitikimų: bijo priekaištų ir demaskavimo.

O kaip kiti? Ar ne pernelyg didelė vergovė? Savanoriškas pasižadėjimas neįkliūti antrą kartą? „Užmiršti kaip sapną, užmiršti, užmiršti prakeiktos lagerio praeities pamėkles", – suspaudžia kumščiais smilkinius Nastenka Vesterovskaja, pakliuvusi į kalėjimą ne taip paprastai, o su šautine žaizda, – bėgo. Kodėl klasikinės filologijos specialistas A. D., pagal profesiją vertinantis senovės istorijos scenas, – kodėl ir jis liepia sau „viską užmiršti"? Ką gi jis tada supras iš visos žmonijos istorijos?

Jevgenija Dojarenko, 1965 metais pasakodama man, kaip buvo pasodinta į Lubianką 1921-aisiais, dar netekėjusi, pridūrė:„O velioniui vyrui aš šito taip ir nepapasakojau, *užmiršau*". Užmiršo?? Pačiam artimiausiam žmogui, su kuriuo gyvenimą nugyveno? Tai dar mažai mūsų sodina!!

[1] Šitaip jie ir ėmė plūsti į sostines 1956-aisiais: kaip iš pridvisusios skrynios atnešė ketvirtojo dešimtmečio orą ir norėjo toliau daryti tą patį – pratęsti nuo tos dienos, kai buvo areštuoti.

O galbūt nereikia taip griežtai smerkti. Galbūt tai – vidutinis žmogiškumas? Juk ką sako patarlės:

Džiaugsme kiek pabūsi – ir vargo nejusi.
Darbas – maršus, o kūnas tuklus.

Tuklus kūnas! – štai kas yra žmogus!

Mano draugas ir bendras Nikolajus Vitkevičius, su kuriuo kartu vaikiškai atsidūrėme už grotų, – į tai, kas išgyventa, žiūrėjo kaip į prakeiksmą, kaip į gėdingą kvailio nesėkmę. Ir pasinėrė į mokslą – saugesnę veiklą, galinčią pakylėti žmogų. 1959 metais, kai Pasternakas dar buvo gyvas, bet jau smarkiai puolamas, aš ėmiau jam kalbėti apie Pasternaką. Jis numojo ranka: „Ką čia kalbėti apie tuos senus kaliošus! Geriau paklausyk, kaip aš *kovoju* savo katedroje!" (Jis amžinai su kuo nors kovoja, kad aukščiau pakiltų tarnyboje.) O juk tribunolas įvertino jį dešimčia metų lagerio. Ar nebūtų užtekę vieną kartą išperti kailį?..

Štai R. Retcas. Šiandien jis – butų kontoros viršininkas, dar ir draugovininkas. Labai oriai pasakoja apie dabartinį savo gyvenimą. Ir nors senų laikų jis neužmiršęs – kaipgi užmirši 18 metų Kolymoje? – apie Kolymą pasakoja kažkaip šaltai ir lyg abejodamas: nejaugi iš tikro visa tai buvo? Kaip tai galėjo būti?.. Jam kaip nuo žąsies vanduo. Gerai įmitęs ir viskuo patenkintas.

Kaip *užraukia* vagystes vagis, taip užmiršta ir pseudopolitinis kalinys. Šiems „užraukusiems" pasaulis vėl pasidaro patogus, niekur neduria, nespaudžia. Kaip seniau jiems atrodė, kad „visi sėdi", taip dabar atrodo – niekas nesėdi. (Atgyja jiems ir ankstesnis Gegužės pirmosios ir Spalio metinių šventiškumas – tai jau ne tos žiaurios dienos, kai mes ypač kentėme piktas patyčias krečiami šaltyje ir ankštai kemšami į lagerio kalėjimo kameras. Bet kam taip aukštai šokti? – jeigu dieną darbe šeimos galvą viršininkai pagirs – jau prie pietų stalo ir šventė, jau ir iškilmės.

Tik šeimoje kartais buvęs kankinys leidžia sau paniurzgėti. Tik čia jis kartais *prisimena*, kad labiau jį globotų ir vertintų. O išėjęs iš namų – *užmiršta*.

Bet nebūkim tokie kategoriški. Juk tai bendražmogiška savybė: nuo priešiškos patirties grįžti prie savojo „aš", prie daugelio savo ankstesnių (nors ir ne pačių geriausių) bruožų bei įpročių. Čia pasireiškia mūsų asmenybės, mūsų genų pastovumas. Tikriausiai kitaip irgi žmogus nebūtų žmogus. Tas pats Tarasas Ševčenka, kurio neryžtingi žodžiai jau buvo minėti[1], po dešimties metų džiugiai rašo: „Nė vienas mano vidinio pasaulio bruožas nepasikeitė. Iš visos širdies dėkoju visagaliui Kūrėjui, kad Jis neleido žiauriai patirčiai geležiniais nagais paliesti mano įsitikinimų".

Bet *kaip – užmirštama*? Kur to išmokti?..

„Ne! – rašo M. Kalinina. – Niekas neužmirštama ir niekas gyvenime nesusitvarko. Ir aš pati nesidžiaugiu, kad tokia esu. Gali tu būti ir darbe gerbiama, ir buityje viskas sklandu, – bet širdį kažkas graužia ir graužia, ir ima begalinis nuovargis. Tikiuosi, jūs neparašysite apie žmones, kurie buvo paleisti, kad jie viską užmiršo ir laimingi?"

Raisa Lazutina: „Nereikia minėti to, kas bloga? O jeigu negali prisiminti nieko gero?.."

Tamara Prytkova: „Sėdėjau aš dvylika metų, bet jau vienuolika laisvėje, o *niekaip nesuprantu – kam gyventi*? Ir kur teisingumas?"

Du amžius Europa kalba apie lygybę – o kokie mes visi skirtingi! Kokias skirtingas vagas išvaręs gyvenimas per mūsų sielas: vienuolika metų nieko neužmiršti – ir viską užmiršti jau kitą dieną...

Ivanas Dobriakas: „Viskas liko toli, bet ne viskas. Reabilituotas, o ramybės nėra. Retą savaitę miegu ramiai, vis zoną sapnuoju. Pašoki apsiašarojęs arba tave pažadina išsigandę".

Ansas Bernšteinas ir po vienuolikos metų sapnuoja tik lagerį. Aš taip pat penkerius metus sapnuodavau save tik kalinį, niekada – laisvo, žiūrėk – ir dabar susapnuoju, kad aš kalinys (ir sapnuodamas nė kiek tuo nesistebiu, elgiuosi, kaip buvau pratęs). L. Kopelevas po 14 laisvės metų susirgo – ir iškart ėmė kliedėti kalėjimu[2].

---

[1] Trečioji dalis, devynioliktas skyrius.

[2] Vakaruose gavau Frenko Diklero iš Brazilijos laišką. Jis rašo, kad ir ten jau 30 metų po paleidimo jį vis dar persekioja lagerio košmarai, jis vis dar prašo 3-iojo skyriaus (operatyvinio) viršininką paleisti jį iš Užpoliarės.

O jau žodžių „kajutė" ir „palata" niekaip mūsų liežuvis neištars, visada – kamera.

Šavirinas: „Į aviganį lig šiol negaliu ramiai žiūrėti".

Čiulpeniovas eina per mišką, bet jau negali tiktai kvėpuoti, mėgautis: „Žiūriu – pušys geros: šakų mažai, skiedrų beveik nereiktų deginti, gryni *kubai* būtų..."

Kaip užmiršti, jei tu apsigyveni Milcevo kaime, o ten vos ne pusė gyventojų perėję lagerius, teisybė, daugiausia už vagystes. Tu nueini į Riazanės geležinkelio stotį ir matai tris išlaužtus tvoros virbus. Ir niekas niekada spragos neužtaiso, lyg taip ir turi būti. Mat kaip tik priešais tą vietą stodavo kalinių vagonai – ir šiandien, ir šiandien jie stoja! – o prie spragos užpakaliu privaromas „juodvarnis", ir kaliniai sulenda pro šią skylę (taip patogiau, nereikia jų vesti per perono, kur yra žmonių). Gauni iš sąjunginės nemokšiškumo skleidimo draugijos kelialapį skaityti paskaitą (1957), ir paaiškėja, kad kelialapis į Riazanės 2-ąją pataisos darbų koloniją – moterų koloniją prie kalėjimo. Tu eini į vachtą, ir pro akutę šmėsčioja pažįstama kepurė. Štai tu eini su piliečiu auklėtoju per kalėjimo kiemą, ir paniurusios skarmaluotos moterys pataikūniškai pirmos sveikinasi su mumis. Štai tu sėdi politinio skyriaus viršininko kabinete, ir kol jis tave čia linksmina, tu žinai: ten dabar gena iš kamerų, kelia miegančias, individualioje virtuvėje plėšia katiliukus iš nagų, – nagi, į paskaitą, greičiau! Ir štai suvaryta jau pilna salė. Ir salė drėgna, koridoriai drėgni, ir tikriausiai dar drėgnesnės kameros, – ir vargšės moterys, nuvarytos kaip kuinai, per visą mano paskaitą kosti įsisenėjusiu, giliu, skaudžiu, čia sausu, čia krūtinę draskančiu kosuliu. Apsirengusios ne kaip moterys, o kaip moterų karikatūros, jaunos – nerangios, kaulėtos kaip senės, visos vos laikosi ir niekaip nesulaukia, kada baigsis mano paskaita. Man gėda. Kaip norėčiau pavirsti dūmais ir išnykti. Kaip norėčiau vietoj šitų „mokslo ir technikos pasiekimų" joms sušukti: „Moterys! Kiek šitai truks?.." Mano akys iškart pastebi keletą jaunatviškais veidais, gražiai apsirengusių, net su megztukais. Tai pridurkės. Štai į jas įbedęs žvilgsnį ir nesiklausydamas kosulio

gali labai sklandžiai perskaityti visą paskaitą. Jos akių nenuleidžia, taip klausosi... Bet žinau, ne į žodžius jos gilinasi, ne kosmosas joms reikalingas, o – retai mato vyrus, tai ir apžiūrinėja... Ir aš įsivaizduoju: dabar atims iš manęs leidimą, ir aš pasiliksiu šičia. Ir šitos sienos, vos keli metrai nuo žinomos man gatvės, nuo žinomos troleibusų stotelės, atitvers visą gyvenimą, virs ne sienomis, o metais... Ne, ne, aš tuojau išeisiu! Už keturiasdešimt kapeikų nuvažiuosiu troleibusu ir namie skaniai papietausiu. Tik tiek, kad neužmiršiu: jos visos čia pasiliks. Taip pat kosės. Metų metus kosės.

Per savo arešto metines surengiu sau „zeko dieną": atriekiu rytą 650 gramų duonos, įdedu du gabaliukus cukraus, įpilu drungno virinto vandens. O pietums prašau išvirti man bizalo ir kaušelį skystos košės. Ir kaip greitai įsijaučiu į senąją būseną: jau vakarop beriu į burną trupinius, laižau dubenėlį. Seni įpročiai bemat atgyja.

Parsivežiau ir laikau savo skudurėlius – numerius. Argi tik aš? Kaip šventenybę tau juos parodys – ir vienuose namuose, ir kituose.

Einu kartą Novoslobodskajos gatve, – Butyrkų kalėjimas! „Siuntinių priėmimas". Įeinu. Pilna moterų, yra ir vyrų. Kas siuntinius perduoda, kas šnekučiuoja. Vadinasi, iš čia atkeliaudavo mums siuntiniai. Kaip įdomu. Nekalčiausiu veidu prieinu paskaityti priėmimo taisyklių. Bet, pervėręs mane vanago žvilgsniu, prie manęs greitai prieina plačiasnukis viršila. „Ko jums reikia, pilieti?" Užuodė, kad ne siuntinys man rūpi – tik apsimetu. Vadinasi, vis dėlto atsiduodu zeku.

O – aplankyti mirusius? Tuos, *savus*, kur turėjai ir pats gulėti, durtuvu persmeigtas? A. Oleniovas, jau senukas, nuvažiavo 1965 metais. Su kuprine ir lazdele nusigavo iki buvusio sanitarinio miestelio, iš ten – į kalną (netoli Kerkio gyvenvietės), kur buvo laidojama. Kalnas pilnas kaulų ir kaukolių, ir gyventojai šiandien jį vadina kauliniu.

Tolimame Šiaurės mieste, kur pusę metų naktis, pusę metų diena, gyvena Galia Venediktova. Nieko ji neturi visame pasaulyje, o tai, kas vadinama „namais", – bjaurus triukšmingas kampas. Ir jos poilsis: su knyga nueiti į restoraną, pasiimti vyno, čia gurkštelėti, čia parūkyti, čia „paliūdėti dėl Rusijos". Mylimi jos draugai – orkes-

trantai ir durininkai. „Daugelis, sugrįžę iš *tenai*, slepia praeitį. O aš savo biografija didžiuojuosi".

Čia vienur, čia kitur kartą per metus susirenka buvusių kalinių būreliai, geria ir leidžiasi į prisiminimus. „Ir keista, – sako V. Golicynas, – kad praeities vaizdai iškyla anaiptol ne tik niūrūs ir slogūs, o daug kas sužadina šiltus ir gerus jausmus".

Taip pat žmogaus savybė. Ir ne blogoji.

„O lageryje mano raidė buvo Y, – pakiliai sako V. Ginzburgas. – O man išduoto paso serija ZK".

Perskaitai – ir užlieja šiluma. Ne, dievaži, kaip išsiskiria iš laiškų krūvos buvusių kalinių laiškai. Kokia nepaprasta ištvermė! O kai aiškus tikslas – koks atkaklumas! Jei mūsų laikais gauni laišką be jokio verkšlenimo, tikrai optimistišką, – tai tik iš buvusio zeko. Gyvenime prie visko pripratę, dėl nieko jie nenusimena.

Didžiuojuosi, kad priklausau šiai geležinei genčiai! Mes nebuvome gentis – gentim buvome padaryti! Taip glaudžiai buvome sutelkti, kaip mes patys, laisvės sutemose besiblaškantys, kai visi vienas kito bijo, niekada nebūtume galėję susitelkti. Ortodoksai ir skundeivos laisvėje automatiškai atkrito nuo mūsų. Mums nereikia tartis palaikyti kits kitą. Mums jau nereikia išbandyti kits kito. Mes susitinkame, žvelgiame į akis, pora žodžių – ir ką dar aiškinti? Mes pasiryžę padėti. Mes visur randame saviškių. Ir mūsų milijonai!

Grotos mums davė naują daiktų ir žmonių matą. Nuo mūsų akių nuvalė kasdienybės apnašą, kuriuo nuolat aptrauktos akys to žmogaus, kuris nėra patyręs jokių sukrėtimų. Ir kokios netikėtos išvados!

N. Stoliarova, 1934 metais gera valia atvažiavusi iš Paryžiaus į šias žabangas, išplėšusias visą jos gyvenimo vidurį, ne tik nesikankina, nekeikia savęs, kam atvažiavo, bet sako: „Aš neapsirikau, kai nepaisydama savo aplinkos ir proto balso važiavau į Rusiją! Visai nepažindama Rusijos savo nuojauta atspėjau, kokia ji".

Kadaise ūmus, laimingas, nekantrus pilietinio karo brigados vadas I. Karpuničius-Bravenas nesigilino į sąrašus, kuriuos jam nešė Ypatingojo skyriaus viršininkas, ir ne lapo viršuje, o apačioje,

ne didžiosiomis raidėmis, o mažosiomis, lyg menkniekį, rašė buku pieštuku be taškų: *g b* (tai reiškė: griežčiausia bausmė! visiems!). Paskui atsirado rombai antsiuvuose, paskui buvo dvidešimt su puse metų Kolymos, – ir štai jis gyvena tarp miškų atokiame vienkiemyje, laisto daržą, lesina vištas, meistrauja dirbtuvėje, nerašo prašymo reabilituoti, deda į šuns dienas Vorošilovą, piktai rašo sąsiuviniuose savo atsakymus, atsakymus ir atsakymus į kiekvieną radijo laidą, į kiekvieną laikraščio straipsnį. Bet laikas bėga – ir vienkiemio filosofas prasmingai išsirašo iš knygos aforizmą:

„Negana mylėti žmoniją, – reikia mokėti pakęsti žmones".

O prieš mirtį – savais žodžiais, bet tokiais, kad šiurpuliukai eina, – ar ne mistika? Ar ne senis Tolstojus:

„Aš gyvenau ir sprendžiau apie viską pagal save. Bet dabar esu kitas žmogus ir jau nesprendžiu pagal save".

Nuostabusis V. Tarnovskis, atlikęs bausmę, taip ir pasiliko Kolymoje. Jis rašo eilėraščius, kurių niekam nesiunčia. Susimąstęs jis pabrėžė:

Man šis užkampis – didelė kaina,
Man – tylėti ir Dievo bijot,
Tai todėl, kad regėjau aš Kainą,
O užmušti – neužmušiau jo[1].

Tik gaila: visi mes išmirsime pamažu, nieko doro nenuveikę.

* * *

O laisvėje buvusių zekų dar laukia – susitikimai. Tėvų – su sūnumis. Vyrų – su žmonomis. Ir tie susitikimai ne taip dažnai išeina į gera. Dešimt, penkiolika metų išbuvę be mūsų, sūnūs negalėjo užaugti mums artimi: kartais jie tiesiog svetimi, kartais – net priešai. Ir tik nedaugelis moterų susilaukia atpildo už ištikimybę vyrui: šitiek nugyventa atskirai, žmogus visai pasikeitęs, tik pavardė ta

[1] Teisybės dėlei pridursiu, kas buvo vėliau: iš Kolymos išvažiavo, nelaimingai vedė – ir aukštieji dvasios polėkiai išblėso, ir nežino, kaip išlįsti iš pavalkų.

pati. Pernelyg skiriasi jo ir jos gyvenimo patirtis – vėl jiems suartėti neįmanoma.

Čia – tema filmams ir romanams, o šioje knygoje neišsitenka.

Tegu bus vienas Marijos Kadackajos pasakojimas.

„Per pirmuosius 10 metų vyras man parašė 600 laiškų. Per kitus 10 metų – vieną, ir tokį, kad nenorėjau gyventi. Po 19 metų per pirmas savo atostogas jis važiavo ne pas mane, o pas gimines, pas mudu su sūnum užsuko pakeliui keturioms dienoms. Traukinys, kuriuo atvažiuojant jo laukėm, tą dieną neatėjo. Ir po nemigo nakties aš atsiguliau. Girdžiu skambutį. Nepažįstamas balsas: „Man Mariją Venediktovną". Atidarau. Įžengia apkūnus senyvas vyriškis su apsiaustu ir skrybėle. Nieko nesakydamas drąsiai eina. Aš užsimiegojusi tartum užmiršau, kad laukiu vyro. Stovim. „Nepažinai?" – „Ne". Ir manau, kad čia koks giminaitis, kurių turiu aibę ir su kuriais taip pat daug metų nesimačiusi. Pasižiūriu į jo sučiauptas lūpas – prisimenu, kad laukiu vyro! – ir nualpau. Čia ateina sūnus, ir dar sergantis. Ir mes visi trys, neišeidami iš vienintelio kambario, keturias dienas sėdėjom. Ir juodu su sūnum buvo labai santūrūs, ir aš su vyru beveik nepasikalbėjau, šneka buvo bendra. Jis pasakojo apie savo gyvenimą ir nė kiek nesidomėjo, kaip mes be jo laikomės. Išvažiavo vėl į Sibirą, atsisveikindamas nežiūrėjo į akis. Aš jam pasakiau, kad mano vyras žuvo Alpėse (jis buvo Italijoje, jį išvadavo sąjungininkai)".

Būna ir kitokių susitikimų, linksmesnių.

Gali sutikti prižiūrėtoją ar lagerio viršininką. Staiga Teberdos turistinėje bazėje pamatęs fizkultūros instruktorių Slavą atpažįsti, kad tai Norilsko vertuchajus. Arba Leningrado gastronome Miša Bakstas žiūri – veidas pažįstamas, ir šis jį pastebėjo. Kapitonas Gusakas, lagerio skyriaus viršininkas, dabar civiliniais drabužiais. „Klausyk, pala, pala! *Kur tu pas mane sėdėjai?..* A, prisimenu, mes tau siuntinių neatiduodavom už blogą darbą". (Vis dėlto prisimena! Bet visa tai jiems atrodo natūralu, lyg jie būtų paskirti mums vadovauti amžinai ir tik dabar padarę pertraukėlę.)

Gali sutikti (Belskis) dalies vadą pulkininką Rudyką, kuris davė skubų sutikimą tave areštuoti, kad tik neturėtų nemalonumų. Taip pat civiliniais drabužiais ir bojarino kepuraite, atrodo kaip mokslininkas, garbus žmogus.

Gali sutikti ir tardytoją – tą, kuris tave mušė arba sodino į blakyną. Dabar jis gauna gerą pensiją, kaip, pavyzdžiui, Chvatas, didžiojo Vavilovo tardytojas ir žudikas, gyvena Gorkio gatvėje. Apsaugok Viešpatie nuo tokio susitikimo – juk vėl smūgis tavo širdžiai, ne jo.

O dar gali sutikti savo skundiką – tą, kuris tave įkišo ir dabar klesti. Ir perkūnas jo nenutrenkia iš dangaus. Tie, kurie sugrįžta į gimtinę, neišvengia nesusidūrę su savo skundikais. „Klausykit, – įkalbinėja kuris karštesnis, – paduokit juos į teismą! Tegul nors visuomenė sužino!" (Tik – ne daugiau, tą jau visi supranta...) „Ką ten... tiek to..." – atsako reabilituotieji.

Todėl, kad *tas* teismas vis tiek ne į tą pusę pakreiptų.

„Tegu juos gyvenimas nubaudžia!" – numoja ranka Aveniras Borisovas.

Taip viskas ir lieka.

Kompozitorius Ch. pasakė Šostakovičiui: „Va šita dama, L., mūsų Sąjungos narė, kadaise mane patupdė". – „Parašykite pareiškimą, – užsidegęs pasiūlė Šostakovičius, – mes išmesime ją iš Sąjungos!" (Kurgi ne!) Ch. net rankomis sumosavo: „Nereikia, ačiū, mane va už šitos barzdos po grindis tąsė, daugiau nenoriu".

Bet argi čia kalbama apie kerštą? G. Polevas skundžiasi: „Tas niekšas, kuris mane pasodino, išėjusio vos vėl neįkišo. Ir būtų įkišęs! – jei nebūčiau palikęs šeimos ir išvažiavęs iš gimtojo miesto".

Va čia jau *mūsiškai*! Va čia jau sovietiškai!

Kas per sapnas, kas per pelkių miražas: praeitis? o gal dabartis?..

1955 metais Efroimsonas nuėjo pas vyriausiojo prokuroro pavaduotoją Saliną ir įteikė jam tomą kaltinamosios medžiagos prieš Lysenką. Salinas pasakė: „Mes nekompetentingi ją nagrinėti, kreipkitės į CK".

Nuo kada jie pasidarė nekompetentingi? Arba kodėl jie prieš trisdešimt metų nebuvo tokie?

Klestėte klesti abudu melagingi liudytojai, pasodinę Čiulpeniovą į mongolų duobę, – Lozovskis ir Serioginas. Su bendro likimo draugu nuėjo Čiulpeniovas pas Serioginą į buitinio aptarnavimo kontorą prie Maskvos sovieto. „Susipažinkite. Mūsiškis iš Chalchingolo, ar neatsimenate?" – „Ne, neatsimenu". – „O Čiulpeniovo – ir tokio neatsimenate?" – „Ne, neatsimenu, karas išblaškė". – „Ir apie jo likimą nežinote?" – „Neturiu supratimo". – „Ak tu niekše, niekše!"

Tik tiek ir tegali. Partijos rajkome, kur Serioginas įskaitoje: „Negali būti! Jis taip sąžiningai dirba".

Sąžiningai dirba!..

Viskas savo vietoje ir visi savo vietose. Nudundėjo griaustinis – ir lietaus beveik nė lašo.

Jau taip viskas savo vietoje, kad J. Kreinovičius, Šiaurės kalbų mokovas[1], grįžo – į tą patį institutą ir į tą patį sektorių, su tais pačiais, kurie jį *išgrūdo*, kurie jo nekenčia, – su tais pačiais jis kasdien nusivelka kailinius ir posėdžiauja.

Lygiai tas pat, kaip kad Osvencimo aukos drauge su buvusiais komendantais sukurtų bendrą galanterijos firmą.

Esama obergrupenstukačių ir literatūros pasaulyje. Kiek žmonių pražudė J. Elsbergas? Lesiučevskis? Visi žino – ir niekas nedrįsta užkabinti. Ketinta juos išvyti iš Rašytojų sąjungos – bergždžiai! Juo labiau – iš darbo. Nei jau, žinoma, iš partijos.

Kai buvo rengiamas mūsų Kodeksas (1926), manyta, kad nužudymas šmeižtu penkis kartus lengvesnis ir atleistinesnis nusikaltimas negu nužudymas peiliu. (Juk buvo neįsivaizduojamas dalykas, kad įsitvirtinus proletariato diktatūrai kas nors pasinaudotų tokia buržuazine priemone – šmeižtu.) Pagal 95-ąjį straipsnį – žinotinis melagingas įskundimas, parodymai, siejami su: a) apkaltinimu sunkiu nusikaltimu; b) savanaudiškais motyvais; c) suklastotais apkaltinimo įrodymais, – baudžiama laisvės atėmimu iki... dvejų metų. Ar vos – iki šešių mėnesių.

[1] Apie jį taikliai pasakyta: seniau narodovolcai tapdavo garsiais lingvistais laisvosios tremties dėka, Kreinovičius toks išliko net Stalino lagery: ir Kolymoje jis bandė studijuoti jukagirų kalbą.

Šį straipsnį sugalvojo arba visiški kvailiai, arba labai jau toliaregiai.

Aš manau, kad – toliaregiai.

Ir nuo to laiko į kiekvieną amnestiją – Stalino (1945), „Vorošilovo" (1953) – nebuvo užmirštama įtraukti šio straipsnio, pasirūpinama savo *aktyvu*.

O dar ir *senatis*. Jei buvai melagingai apkaltintas (pagal 58-ąjį straipsnį), senaties nėra. O jei *tu* melagingai apkaltinai – senatis, mes tave apsaugosim.

Anos Čebotar-Tkač šeimos byla visa sukurpta iš melagingų parodymų. 1944 metais ji, jos tėvas ir du broliai buvo suimti už tariamą politinę žmogžudystę ir tariamą marčios nužudymą. Visi trys vyrai įkišti į kalėjimą (neprisipažino), Ana iškalėjo dešimt metų. O marti apskritai buvo gyva sveika! Bet *dar dešimt metų* Ana veltui prašėsi reabilituojama. Net 1964-aisiais prokuratūra atsakė: „Jūs nuteista teisingai ir persvarstyti nėra pagrindo". Kai vis dėlto Ana buvo reabilituota, nenuilstamoji Skripnikova parašė už ją skundą: patraukti atsakomybėn melagingus liudytojus. Prokuroras G. Terechovas atsakė: negalima dėl senaties...

Trečiajame dešimtmetyje buvo surasti, atvilkti ir sušaudyti tamsuoliai prasčiokai, prieš *keturiasdešimt* metų vykdę carinio teismo mirties nuosprendžius narodovolcams. Bet tie prasčiokai buvo ne savi. O šie skundikai – mūsų kūnas ir kraujas.

Štai toji *laisvė*, į kurią paleisti buvę zekai. Ar rastųsi dar istorijoje pavyzdys, kad tiek visiems žinomų piktadarysčių būtų neteismingų, nebaudžiamų?

Tad ar verta ko gero tikėtis? Kas gali išaugti iš šito dvoko?

Kaip su kaupu atsipirko piktadariška Archipelago užmačia!

SEPTINTOJI DALIS

STALINO NEBĖRA

Jie taip pat nesiliovė žudę...

Apr 9, 21

Pirmas skyrius

KAIPGI TAI DABAR ATRODO

Žinoma, mes nenustojome vilties, kad apie mus *bus* papasakota: juk anksčiau ar vėliau iškeliama aikštėn visa teisybė apie viską, kas buvo istorijoje. Bet atrodė, kad tai bus labai negreitai – kai daugumos mūsų nebebus gyvų. Ir aplinkybės bus visiškai pasikeitusios. Aš pats save laikiau Archipelago metraštininku, vis rašiau, rašiau, bet irgi mažai tikėjausi gyvas sulaukti.

Istorijos tėkmė visada stebina mus netikėtumais, net ir pačius įžvalgiausius. Mes negalėjome numatyti, kaip tatai bus: be jokios regimos priverstinės priežasties viskas sudrebės ir pradės slinkti, ir truputėlį, visai neilgam, gyvenimo gelmės tarytum prasivers – du trys teisybės paukšteliai suspės išskristi, kol sąvaros vėlei ilgam užsivers.

Kiek mano pirmtakų nebaigė rašyti, saugoti, šliaužti, kepurnėtis! – o man ši laimė nusišypsojo: prieš vėl nusileidžiant geležinei uždangai pro jos plyšelį prakišti saujelę teisybės.

Ir kaip medžiaga, apsupta antimedžiagos, – ji tučtuojau sprogo!

Ji sprogo, ir pasipylė įkandin žmonių laiškai, – bet šito reikėjo tikėtis. Tačiau pasipylė ir laikraščių straipsniai – per dantų griežimą, per neapykantą, per nenorą – pasipylė šabloniškos pagyros, iki šleikštulio.

Kai buvę zekai iš urmu pratrūkusių laikraščių sužinojo, kad išėjo kažkokia apysaka apie lagerius ir laikraštininkai rungtyniaudami ją giria, sutartinai nusprendė: „Vėl pliurpalas! Ir čia miklūs su savo melagystėmis!" Kad mūsų laikraščiai, niekad neišsišokantys, staiga pultų girti teisybę – juk tai neįsivaizduojamas dalykas! Kai kas nenorėjo mano apysakos nė į rankas imti.

O kai visi ėmė skaityti, išsiveržė tarytum viena bendra aimana, džiaugsmo aimana – ir skausmo aimana. Ėmė plaukti laiškai.

Tuos laiškus aš saugau. Pernelyg retai mūsų tėvynainiai turi progą pareikšti nuomonę visuomeniniais klausimais, o buvę kaliniai – juo labiau. Juk kiek kartų nusivilta, kiek kartų apsigauta, – o dabar patikėjo, kad vis dėlto prasideda teisybės era, kad dabar jau galima drąsiai kalbėti ir rašyti!

Ir apsigavo, žinoma, kažkelintą kartą...

„Teisybė nugalėjo, bet vėlai!" – rašė jie.

Ir netgi dar vėliau, nes visai nenugalėjo...

Žinoma, buvo ir blaiviai mąstančių žmonių, kurie nepasirašydavo laiško gale („tausoju sveikatą, kiek dar liko gyventi") arba iš karto, pačiame laikraščių liaupsių įkarštyje, klausė: „Stebiuosi, kaip Volkovojus leido tau išspausdinti šitą apysaką? Atsakyk, aš jaudinuosi, ar tik tu ne BUR'e?.." arba „Kaip dar čia judviejų su Tvardovskiu neįkišo?"

Taigi užsikirto jiems spąstai, nesuveikė. Ir kas Volkovojams beliko? – taip pat imtis plunksnos! taip pat rašyti laiškus. Arba paneigimus į laikraščius. O jie, pasirodo, labai raštingi.

Iš to antrojo laiškų srauto mes sužinom ir kaip jie vadinami, kaip jie patys save vadina. Mes vis žodžio ieškojom, lagerių šeimininkai ir lagerininkai, ne – praktiniai darbuotojai, va kaip! va kur auksinis žodis! „Čekistai" lyg ir netikslu, jie – *praktiniai darbuotojai*, tokį jie žodį pasirinko.

Rašo:

„Ivanas Denisovičius – palaižūnas".

(V. Oleinikas, Aktiubinskas)

„Šuchovui nejauti nei gailesčio, nei pagarbos".

(J. Matvejevas, Maskva)

„Šuchovas nuteistas teisingai... *O ką gi ze-ka ze-ka veikti laisvėje?*"

(V. Silinas, Sverdlovskas)

„Šie niekingi žmogiūkščiai buvo *teisiami per švelniai*. Įtartinų Tėvynės karo tipų... man negaila".

(J. Ignatovičius, Kimovskas)

Šuchovas – „kvalifikuotas, suktas ir negailestingas šakalas. Užkietėjęs egoistas, gyvenantis tik dėl pilvo".

(V. Uspenskis, Maskva)[1]

„Užuot pavaizdavęs be galo atsidavusių žmonių žūtį 1937 metais, autorius pasirinko 1941 metus, kai į lagerį daugiausia patekdavo gobšai[2]. 1937-aisiais nebuvo Šuchovų[3], o ėjo mirti niūriai ir tyliai, galvodami: *kam to reikia?*"[4]

(P. Pankovas, Kramatorskas)

Apie lagerių tvarką:

„O kam sočiai maitinti tą, kuris nedirba? Jo jėgos lieka neišeikvotos... Su nusikaltėliais dar per švelniai elgiamasi".

(S. Golovinas, Akmolinskas)

„Kalbant apie maitinimo normas nereikia pamiršti, kad *jie ne kurorte*. Turi išpirkti kaltę tik sąžiningu darbu. Šita apysaka įžeidžia MVD kareivius, seržantus ir karininkus. Liaudis – istorijos kūrėja, bet kaip ta liaudis parodyta..? – „papūgos", „stuobriai", „kvailiai".

(viršila Bazunovas, Oimiakonas, 55 metų, paseno tarnaudamas lageryje)

„Lageriuose mažiau piktnaudžiavimo negu kokioje nors kitoje sovietinėje įstaigoje (!!). Galiu patvirtinti, kad dabar lageriuose *griežtesnė tvarka*.

Apsauga nežinojo, kas už ką sėdi"[5].

(V. Karachanovas, Pamaskvys)

---

[1] Šis pensininkas – ar ne tas Uspenskis, kuris nužudė savo tėvą, dvasininką, nužudė – ir šitaip padarė lageryje karjerą?

[2] Na taip, paprasti, nepartiniai, karo belaisviai.

[3] Dar ir kiek!.. Daugiau negu *jūsų*!

[4] Koks intelektinio mąstymo gilumas! Beje, ne taip jau tyliai: be paliovos atgailaudami ir prašydami pasigailėti.

[5] Mes? – „tik vykdėme įsakymą", „mes nežinojome".

„Mes, vykdytojai, taip pat žmonės, mes irgi parodėme didvyriškumo: ne visada šaudėme krintančius, vadinasi, rizikavome savo tarnyba".

(Grig. Železniakas)[1]

„Apysakoje pavaizduotas ištisai neigiamas kalinių elgesys visą dieną, neparodytas administracijos vaidmuo... Bet *ne asmenybės kulto laikotarpis yra ta priežastis*, dėl kurios kaliniai buvo laikomi lageriuose, o nuosprendžio vykdymas".

(A. Grigorjevas)

„Solženicynas taip aprašė visą lagerio darbą, lyg ten visai nebūtų buvę partijos vadovavimo. O juk ir pirmiau, kaip ir dabar, veikė partinės organizacijos ir vadovavo *visam darbui pagal sąžinę*".

[Praktiniai darbuotojai] „tik vykdė tai, ko reikalavo iš jų padėtis, instrukcijos ir įsakymai. Juk *tie žmonės, kurie dirbo tada, dirba ir dabar*[2], galbūt prisidėjo koks dešimt procentų, ir už gerą darbą ne kartą buvo skatinami, gerai vertinami kaip darbuotojai".

„Karštai pasipiktinę visi MVD darbuotojai... Tiesiog stebiesi, kiek pagiežos šiame kūrinyje... Jis specialiai nuteikia liaudį prieš MVD!.. Ir kodėl mūsų Organai leidžia tyčiotis iš MVD darbuotojų?.. Tai *nedora*!"

(Ana Zacharova, Irkutsko sritis, MVD nuo 1950, partijoje nuo 1956)

Klausykite! Klausykite! Tai *nedora*! – štai sielos šauksmas. Tenykščius kankino 45 metus – ir tai buvo dora. O išėjo apysaka – tai nedora!

„Tokio šlamšto dar neteko gromuliuoti... Ir tai ne tik mano nuomonė, daug tokių kaip aš,

mūsų vardas legionas"[3].

---

[1] Železniakas ir mane patį „prisimena": „atvyko etapu, kur visi surakinti grandinėmis, linkęs į intrigas; paskui buvo išsiųstas į Džezkazganą ir ten kartu su Kuznecovu vadovavo sukilimui"...

[2] Labai svarbus liudijimas!

[3] Teisybė, kad legionas, teisybė. Tik per skubėjimą nepasitikrino Evangelijoje citatos. Legionas – velnių...

Ir trumpiau:

„Solženicyno apysaka turi būti nedelsiant išimta iš visų bibliotekų ir skaityklų".

(A. Kuzminas, Oriolas)

Pamažu taip ir padaryta[1].

„Šią knygą reikėjo ne spausdinti, o perduoti medžiagą KGB organams".

(Anonimas[2], Spalio amžininkas)

Beveik taip ir atsitiko, amžininkas nuspėjo.

Ir dar kitas Anonimas, jau poetas:

O Rusija, sakom,
Kad sąžinė mūsų
Tyriausia, be jokios dėmelės!

Vėl tas „prakeiktas inkognito"! Ne pro šalį būtų sužinoti – ar pats šaudė, ar tik siuntė mirti, ar paprastas ortodoksas, – nieko sau anonimas! Anonimas be dėmelės...

Ir pagaliau – platus filosofinis požiūris:

„*Istorijai niekada nereikia praeities* (?), juo labiau jos nereikia socialistinės kultūros istorijai".

(A. Kuzminas)

Istorijai nereikia praeities! – štai kaip nusišnekėjo lojalieji politikieriai. O ko jai reikia? – gal ateities?.. Ir štai jie rašo istoriją...

O ką dabar galima iškelti priešpriešiais jiems visiems, jiems visiems prieš jų visuotinį tamsumą? Ir kaip dabar jiems galima paaiškinti?

Juk teisybė visada tarytum drovi, pernelyg įžūlaus melo spaudžiama ji nutyla.

Kai šalyje ilgą laiką nėra laisvo pasikeitimo informacija, prasiveria nesupratimo bedugnė tarp ištisų gyventojų grupių, tarp milijonų.

---

[1] O galutinai – slaptu Vyriausiosios valstybinių paslapčių saugojimo spaudoje valdybos 1974 m. vasario 14 d. įsakymu tarnybiniam naudojimui – išimti ir sunaikinti „Ivaną Denisovičių", „Matrionos kiemą" ir kitus paskelbtus apsakymus (parašas – *Romanovo*).

[2] Dėl visa ko taip pat slepiasi: velniai žino, kur dar vėjas papūs!..

Mes tiesiog *nustojam buvę vieninga tauta,* nes šnekame iš tikrųjų skirtingomis kalbomis.

* * *

Ir vis dėlto atsirado plyšys! Nors ir kokia buvo tvirta, kokia atrodė patikima amžiams pastatyta melo siena, – skylė ir prasižiojo. Dar vakar mūsų šalyje nebuvo jokių lagerių, jokio Archipelago, – o šiandien visa tauta ir visas pasaulis išvydo: lageriai! ir dar fašistiniai!

Ką gi daryti?? Daugiamečiai iškraipymų meistrai! pirmykščiai šlovintojai! – negi jūs tai pakęsite? Jūs – ir išsigąsite? Jūs – ir pasiduosite?..

Žinoma, kad ne! Iškraipymų meistrai pirmieji ir plūstelėjo į tą skylę. Tarsi metų metus tik būtų ir laukę, kada galės užkimšti ją savo pilkasparniais kūnais ir džiaugsmingai – būtent džiaugsmingai! – vasnojamais sparnais uždengti Archipelagą nuo apstulbintų žiūrovų.

Jų pirmas šūksnis – bemat surastas, instinktyvus, buvo: *tai nepasikartos*! Šlovė Partijai! – tai nepasikartos!

Ak, gudruoliai, ak, skylių užtaisymo meistrai! Juk jeigu „tai nepasikartos", tuomet savaime aišku, kad *šiandien* šito nėra! Ateityje – nebus, o šiandien, žinoma, neegzistuoja!

Taip mitriai jie vasnojo savo sparnais skylėse, kad Archipelagas, vos atsivėręs žmonių akims, jau virto miražu: jo ir nėra, ir nebus, na, nebent gal – buvo... Taigi – *asmenybės kultas*! (Patogus tas „asmenybės kultas"! – paleido žodį ir sakytum kažką paaiškino.) O kas iš tikro yra, kas liko, kas kamšo skylę ir kas bus per amžius – tai „Šlovė Partijai!" (Iš pradžių tarsi šlovė už tai, kad „nepasikartos", o paskui jau tarsi šlovė ir už patį Archipelagą, šitai susilieja, neatskirsi: dar ir to žurnalo su išgarsėjusia apysaka nespėjom gauti, o jau visur skamba: „Šlovė Partijai!" Dar nepriskaitėme iki tos vietos, kur bizūnu plaka, o iš visų pusių gaudžia: „Šlovė Partijai!")

Taip melo angelai, Sienos saugotojai, puikiai susidorojo su pirmuoju momentu.

Bet skylė vis dėlto liko. Ir jų sparnai negalėjo nusiraminti.

Tolesnės jų pastangos buvo – pakeisti! Kaip fokusininkas, beveik neuždengdamas skepetaite, pakeičia vištą į apelsiną, taip pakeisti visą Archipelagą ir vietoj to, kuris pavaizduotas apysakoje, parodyti žiūrovams jau visai kitokį, kur kas tauresnį. Pirmosios pastangos buvo atsargios (o gal apysakos autorius artimas sostui) ir reikėjo keisti vaizdą be paliovos giriant mano apysaką. Na, pavyzdžiui, apie Archipelagą pasakoti „liudytojų" vardu – apie komunistus lageryje, kurie, teisybė, „nerinko partinio nario mokesčio, bet naktimis slapčia rengė partinius susirinkimus (?), aptarinėjo politines naujienas... Už „Internacionalo" giedojimą šnibždomis, įskųsti stukačių, puvo karceriuose... Banderininkai, vlasovininkai tyčiojosi iš tikrųjų komunistų ir luošino juos išvien (!) su lagerio viršininkais... Bet viso šito Solženicynas mums neparodė. Kažko šiame siaubingame gyvenime jis nesugebėjo įžvelgti".

O recenzijos autorius nė lageryje nebuvo, bet – įžvelgė. Na argi ne mikliai susukta? Lagerių, pasirodo, būta – ne dėl sovietų valdžios, ne dėl Partijos kaltės! (Tikriausiai ir teismų būta – nesovietinių.) Lageriuose karaliavo vlasovininkai ir banderininkai *išvien* su viršininkais. (Še tau! O mes patikėjom Zacharova, kad lagerių viršininkai – su partinėmis knygelėmis, ir turėjo jas visada.)

Be to, dar ne visus Maskvos laikraščiai spausdina. Antai mūsų vadeiva iš Riazanės rašytojas N. Šundikas pasiūlė interviu APN, Vakarams (bet neišspausdino, gal ir APN – išvien?..) dar tokį Archipelago vertinimo variantą:

„prakeikiame tarptautinį imperializmą, kuris išprovokavo visus tuos lagerius!"

O juk protinga! O juk šaunu! Bet netiko...

Tai yra apskritai lageriai buvo kažkokie užsienietiški, svetimi, ne mūsiški, gal Berijos, gal Vlasovo, gal vokiečių, kipšas juos žino, o *mūsų* žmonės ten tik sėdėjo ir kankinosi. Bet argi tie žmonės „mūsų" – ne visi mūsų žmonės, visų „mūsų" nesutalpintų laikraščių skiltys, „mūsų žmonės" – tai tik komunistai!

Kartu su mumis perėjęs visą Archipelago gyvenimą, argi gali dabar skaitytojas pamatyti tokią vietą ir tokį laiką, kuris būtų tikęs giedoti „Internacionalą" šnibždomis? Klupinėdamas po miško kirtimo – vargu pagiedosi? Nebent jeigu būtum kiaurą dieną išsėdėjęs sandėlyje – ten galėjai sau giedoti.

O *ką* svarstė naktiniai partiniai susirinkimai (vėlgi sandėlyje arba sanitarijos skyriuje, ir tada jau dieniniai, o kam naktį)? Pareikšti nepasitikėjimą CK? Ar jums galvoj negerai? Nepasitikėjimą Berija? Jokiu būdu, jis Politbiuro narys! Nepasitikėjimą GB? Negalima, jį sukūrė pats Dzeržinskis! Nepasitikėjimą mūsų sovietiniais teismais? Tai tas pat kaip nepasitikėjimas Partija, baisu ir išsižioti. (Juk klaida įvyko *tik dėl tavęs vieno* – tad ir draugus reikia rinktis atsargiau, nes jie nuteisti – teisingai.)

Paprastas vairuotojas A. Zagoruika, neįtikintas šito sparnų vasnojimo, man rašo:

„Ne visi buvo tokie kaip Ivanas Denisovičius? O kokie gi buvo? Nepaklusnūs, ar ką? Galbūt lageriuose veikė „pasipriešinimo būriai", vadovaujami komunistų? O prieš ką jie kovojo? Prieš partiją ir vyriausybę?"

Tai koks gi sąmokslas? Kokie gali būti „pasipriešinimo būriai"? O tada – ką svarstė susirinkimai? Kad nemokamas nario mokestis? – taigi jo nerinko... Aptarinėti politines naujienas? – ar tam būtinai reikia susirinkimų? Sukiš nosis du ištikimieji (tik dar pagalvok, kas ištikimas) ir – pašnibždomis... Tik vienintelis dalykas, kurį būtų galėję svarstyti partiniai susirinkimai lageriuose: kaip *mūsų* žmonėms užgrobti visas pridurkų vietas ir išlikti, o ne mūsiškius, ne komunistus – išstumti, ir tegu dega ledinėje miško kirtavietės pakuroje, dūsta vario rūdyno dujų kameroje!

Ir daugiau nieko doro nesugalvosi ~ apie ką jie dar būtų galėję šnekėtis.

Taigi dar 1962 metais, kai mano apysaka nebuvo pasiekusi skaitytojo, – numatoma linija, kaip toliau keisti Archipelagą. O pamažu, įsitikindami, kad autorius visai neartimas sostui, visai neturi gynėjų, kad ir pats autorius – miražas, iškraipymų meistrai įsidrąsino.

Prisiminė jie apysaką – ko gi mes išsigandome? Ko jai šlovę giedojome (iš pataikūniško įpratimo)? „Žmogus jam [Solženicynui] nenusisekė... Žmogui į širdį... jis pabijojo žvilgtelėti". Įsižiūrėjome į herojų – ogi jis „idealus neherojus"! Šuchovas – jis ir „vienišas", ir „atitolęs nuo liaudies", gyvena, niekingas žmogėnas, tik dėl pilvo – ir nekovoja! Štai kas labiausiai ėmė piktinti: *kodėl Šuchovas nekovoja*? Gal jam bandyt nuversti lagerio režimą, gal kažkur eiti su ginklu – apie tai niekas nerašo, o tik: kodėl nekovoja?? (O jau turėjau baigtą scenarijų apie Kengiro sukilimą, bet nedrįsau nė ritinėlio išvynioti...)

Patys neparodę mums nė ergo kovos, – iš mūsų reikalavo jos tonų ir kilometrų!

Taip būna visada. Po kautynių daug narsuolių.

„Šuchovo interesai, tiesą sakant, menki. O baisiausia asmenybės kulto tragedija ta, kad už spygliuotų vielų atsidūrė tikri priešakiniai sovietiniai žmonės, mūsų žemės druska, tikri laiko didvyriai", kurie „taip pat nevengdavo pasigriebti didesnę porciją srėbalo... bet gaudavo ją nepataikaudami". (O kaip? Labai įdomu – kaip?)

„Solženicynas pabrėžė kankinamai sunkias sąlygas. Jis nutolo nuo rūsčios gyvenimo tiesos". O gyvenimo tiesa ta, kad gyvi išlikdavo „užsigrūdinę kovos ugnyje", „Lenino partijos išugdyti" žmonės, kurie... ką gi? kovojo? ne, *„tvirtai tikėjo*, kad praeis slogūs savivalės laikai".

„Kai kurie autoriai įtikinamai yra pavaizdavę alkio kančias. Bet kas gali nuneigti, kad mąstymo kančios šimtą kartų sunkesnės negu badas?" (Ypač jei tu niekad nesi badavęs.)

O štai ir jų mąstymo kančios: kas gi bus? kaip bus? kada mūsų pasigailės? kada gi mus vėl pakvies vadovauti?

Juk ir visas XXII suvažiavimas buvo apie tai: kam norėjo paminklą statyti? Žuvusiems komunistams. O tiesiog žuvusiems Ivanams? Ne, apie juos niekas nekalbėjo, jų ir negaila. („Ivanas Denisovičius" ir padėjo miną, kad jiems pakišo paprastą Ivaną.)

Vasnojo, plazdeno sparnais skylėje nenuilsdami, jau antri metai be perstojo. O kas galėjo raizgyti legendos voratinklius – raizgė. Antai „Izvestijos" (1964 04 25) pasišovė mus mokyti ir kaip reikėjo kovoti: pasirodo, bėgti reikėjo iš lagerio! (Nežinojo mūsų bėgliai straipsnio autoriaus N. Jermolovičiaus adreso! Štai kur būtų galėję pasislėpti!.. O apskritai patarimas kenkėjiškas: juk pabėgimai žlugdo MVD.) Gerai, bėgti, o kas toliau?

Toksai Aleksejus, pasakoja „Izvestijos", bet kažkodėl jo pavardės nenurodo, 1944 metų pavasarį pabėgo iš Rybinsko lagerio į frontą – ir ten politinio darbuotojo majoro iškart *mielai* buvęs priimtas į dalinį („ staigiai krestelėjo galvą vydamas abejones"), majoro pavardės taip pat nėra. Ir priimtas ne bet kur, o į pulko žvalgybą! ir pasiųstas su žvalgybos užduotimi! (Na, kas esate buvę fronte, sakykite: ar šitam majorui antpečiai nebrangūs? ar partinis bilietas nebrangus? Keturiasdešimt pirmaisiais dar galima buvo taip surizikuoti, bet keturiasdešimt ketvirtaisiais – kai sutvarkyta atskaitomybė, veikia SMERŠ'as?) Didvyris gavo Raudonosios vėliavos ordiną (o kaip dokumentus apiformino?), po karo „paskubėjo išeiti į atsargą".

O antrasis įvardytas: vokiečių komunistas Ksaveras Švarcmiulleris pabėgo nuo Hitlerio pas mus 1933 metais, areštuotas 1941-aisiais kaip vokietis (panašu į teisybę). Na, dabar mes sužinosim, kaip turi kovoti lageryje tikras komunistas! Oficialus pranešimas: mirė Čistopolyje 1942 06 04 (pakratė kojas sulig pirmaisiais žingsniais lageryje, labai tikėtina, ypač kad užsienietis), reabilituotas po mirties 1956 metais. O kur jo kova? Ogi štai: girdėtas gandas, kad 1962 metais jį lyg ir matę Rygoje (viena moteris). *Vadinasi, jis pabėgo!* Puolėme tikrinti „lagerio mirties aktą" (raštelį, nelygiai nuplėštą) – ir įsivaizduokite: ten *nėra fotografijos*! Tik paklausykit, negirdėtas dalykas: miręs lagerininkas (durtuvu nusmeigtas) nenufotografuotas! Kur tai regėta? Na taip: jis pabėgo ir visą tą laiką kovojo! Kaip kovojo? Nežinia. Prieš ką? Nežinia. O dabar kodėl nepasirodo? Nesuprantama.

Tokias pasakas mums seka centrinis vyriausybės organas.

Tokių legendų voratinkliu norima paslėpti nuo mūsų akivaizdų Archipelagą!

Štai dar viena legenda iš tų pačių „Izvestijų": dabartiniais laikais sūnus sužinojo apie pomirtinę tėvo reabilitaciją. Ir ką gi jis jaučia? Galbūt įtūžį, kad jo tėvas buvo nugalabytas už nieką? Ne, – džiaugsmą, palengvėjimą: kokia laimė sužinoti, kad tėvas buvo nenusikaltęs Partijai!

Kiekvienas tempė iš savęs voratinklį, kokį galėjo. Žodis prie žodžio, žodis prie žodžio, ir vaizdas jau blankesnis, ir Archipelagas nebe toks ryškus.

O kol visa tai buvo rezgama ir narpliojama, kol sparnais skylėje smarkiai buvo plakama, už nugarų, anapus sienos, buvo statomi pastoliai ir korėsi aukštyn šitam darbui reikalingiausi mūrininkai: kad būtų truputį rašytojai, bet kad ir nukentėję, kad ir patys lageryje pasėdėję, nes kitaip ir kvailiai nepatikės, – pastoliais kopė Borisas Djakovas, Georgijus Šelestas, Galina Serebriakova ir Aldan-Semionovas.

Uolumo jiems netrūko, į tą skylę jie nuo pat pirmų dienų taikėsi, į ją iškart be jokių pastolių savo kojomis šokinėjo ir skiedinį tenai krėtė, tik nepasiekdavo.

Serebriakova – ši visą plytą atbogino spragai užkimšti, ir dar su kaupu: romaną apie tai, kaip baisiai buvo tardomi komunistai – išplėšiamos akys, trypiami kojomis. Bet jai buvo paaiškinta, kad akmuo netinka, ne toje vietoje, nuo to tik nauja skylė bus.

O Šelestas, buvęs Rusijos Ypatingosios komisijos brigados vadas, dar pirmiau siūlė „Izvestijoms" savo apsakymėlį „Grynuolis", bet kol kas tokia tema dar negavo leidimo – kuriam galui? Dabar, dvylika dienų iki įlaužos, bet jau žinodamos, kurioje vietoje įluš, „Izvestijos" užlipdė Šelesto pleistrą. Tačiau pleistras neišlaikė: įlūžo vis tiek.

Dar siena rūko – ėmė šokinėti Djakovas, svaidyti tenai savo „Pridurko užrašus". Ir Lakšino recenzijos plyta – jam tiesiai ant galvos: demaskavo Djakovą, kad lageryje tik savo kailį gelbėjo, daugiau nieko.

Ne, šitaip nieko nebus. Ne, čia reikia iš esmės. Ir buvo pradėta statyti pastolius.

Tam prireikė pusantrų metų, kol kas plakė laikraščių straipsniais, plėviniais sparnais. O kai pakilo aukščiau ir kraną atsivarė, – tada mūras pajudėjo visas iš karto: 1964 metų liepą – Djakovo „Apysaka apie tai, kas išgyventa", Aldan-Semionovo „Bareljefas uoloje", rugsėjį – „Kolymos užrašai". Tais pačiais metais Magadane pasirodė ir Viatkino knygelė „Žmogus gimsta dukart".

Ir – viskas. Ir – užmūrijo. Ir priekyje, vietoj pamatų, nupiešė visai ką kita: palmes, datules, čiabuvius su maudymosi kostiumais. Archipelagas? Lyg ir Archipelagas. O pakeistas? Taip, pakeistas...

Šias knygas jau esu minėjęs kalbėdamas apie lojaliuosius (trečioji dalis, vienuoliktas skyrius), ir jeigu mūsų nesutarimai su jais būtų baigęsi literatūra, nereikėtų man apie juos nė šnekėti. Bet kadangi jie ėmė šmeižti Archipelagą, – turiu paaiškinti, kur jie dekoruoja. Nors skaitytojas, įveikęs visą šią mano knygą, turbūt ir pats lengvai pamatys.

Pirma ir didžiausia jų melagystė, kad *jų* Archipelage nesėdi liaudis, mūsų Ivanai. Po vieną ar visi bendrai sugraibę, bet meluoja jie sutartinai skirstydami

kalinius į: 1) dorus komunistus (su specialiu poskyriu – nepartiniai karšti komunistai) ir 2) baltagvardiečius, vlasovininkus, policajus, banderininkus (visus į vieną krūvą).

Bet visi čia išvardytieji tesudarė lageryje ne daugiau kaip 10–15%. O kiti 85% – valstiečiai, inteligentai ir darbininkai, taigi visas Penkiasdešimt Aštuntasis ir begalė varguolių, nubaustų įsakais už siūlų ritę ir už varpų sterblę – šitie jiems į skaičių neįėjo, pradingo! O pradingo todėl, kad šie autoriai *nuoširdžiai nepastebėjo savo kenčiančios liaudies*! Šie darbiniai gyvuliai jiems neegzistuoja, jei grįžę iš miško kirtimo pašnibždom negieda „Internacionalo". Neaiškiai užsimena Šelestas apie sektantes (net ne apie sektantus, vyrų lageriuose jis jų nematė!), jo apsakymėlyje šmėsteli vienas niekingas kenkėjas (ir suvokiamas kaip kenkėjas), vienas niekingas kriminalinis – ir viskas. Ir visos pakraščių tautybės taip pat iškrito jiems iš akiračio. Djakovas sėdėdamas galėjo pastebėti bent jau pabaltijiečius? Ne, nėra! (Jie ir vakarų ukrainiečius būtų nuslėpę, bet šie pernelyg reiškėsi.)

Visas tenykščių spektras jiems iškrito, tik dvi kraštinės linijos liko! Betgi šito schemai ir reikia, be šito schemos nesudarysi.

Kas Aldan-Semionovo pavaizduotoje brigadoje vienintelis parsidavėlis? – vienintelis ten valstietis, Deviatkinas. Kas Šelesto „Grynuolyje" žioplelis kvaišelis? Vienintelis ten valstietis, Golubovas. Štai jų požiūris į liaudį!

Antra jų melagystė – kad jie arba visai neparodo lagerio darbo, paprastai jų herojai – pridurkai, atleisti lageryje nuo darbo ir dienas leidžiantys sandėliukuose arba prie buhalterio stalo, arba sanitarijos skyriuje (Serebriakovos knygoje – iškart 12 žmonių ligoninės palatoje, „pramintoje komunistine". Kas gi juos ten surinko? Ir kodėl ten vieni komunistai? Ar ne per ryšius, pažintis pateko jie čionai poilsiauti?..). Nes čia popierinis darbas nebaisus, nesekinantis, nežudantis. O juk dešimties dvylikos valandų darbas – svarbiausias vampyras. Jis ir suėda kiekvieną Archipelago dieną ir visas dienas.

Trečia jų melagystė – kad jų lageryje nešiepia ilčių badas, neryja kasdien dešimčių pelagrininkų ir distrofikų. Niekas nesirausia pamazgų duobėse. Niekam visai nereikia *sukti galvos, kaip ištempti iki dienos galo.* („Pataisos darbų lageris – švelnesnio režimo lageris", – atsainiai sviedžia Djakovas. Būtum tu pasėdėjęs tame švelnesnio režimo lageryje!)

Šių trijų melagysčių užtenka, kad būtų iškreiptos visos Archipelago proporcijos, – ir realybės nebelieka, tikrosios trimatės erdvės nebėra. Dabar, kaip rodo bendra autorių pasaulėžiūra ir kiekvieno fantazija, galima kurti, dėlioti iš kubelių, piešti, siuvinėti ir regzti, ką tik nori, – šiame sugalvotame pasaulyje viskas galima. Dabar galima ilgiausiuose puslapiuose aprašinėti prakilnius herojų samprotavimus (kada baigsis savivalė? kada būsime pakviesti vadovauti?), ir kokie jie atsidavę Partijos reikalui, ir kaip Partija ilgainiui viską atitaisys. Galima

vaizduoti, kaip visi džiaugiasi pasirašydami paskolą (pasirašyti paskolą užuot sukrapščius skatikų krautuvėlei). Nebylų kalėjimą visada galima padaryti pilną šnekų (Lubiankos kirpėjas skuba paklausti, ar Djakovas komunistas... Nesąmonė). Į kalinių tikrinimą pavardėmis galima įterpti klausimų, kurių niekas nė nesapnavo(„Partiškumas?.. Kokias pareigas ėjai?.."). Kurti anekdotus, nuo kurių jau ne juokas ima, o vidurius paleidžia: zekas pasiskundžia laisvai samdomam partinio biuro sekretoriui, esą kažkoks laisvasis apšmeižė jį, zeką, partijos narį! – į kokias asilo ausis šitai pučiama?.. (Djakovas). Arba: konvojaus saugomos kolonos zekas (kilnusis Petrakovas, Kirovo bendražygis) priverčia visą koloną pasukti prie Lenino paminklo ir nusiimti kepures, taip pat ir konvojininkus! – o automatai kurioje rankoje?.. (Aldan-Semionovas).

Viatkinas aprašo, kaip Kolymos vagiliai vedami į darbą mielai nusiima kepures Leninui pagerbti. Visiškas kliedesys. (O jeigu būtų ir teisybė – nedidelė čia Leninui garbė.)

Visas Šelesto „Grynuolis" – anekdotas nuo pradžios iki galo. Atiduoti ar neatiduoti lageriui rastą grynuolį? – šitaip svarstyti pirmiausia reikėjo pašėlusios drąsos: jei nepasiseks – tave sušaudys! (ir už patį svarstymą – sušaudys)... Štai jie atidavė – ir generolas dar pareikalavo jų grandį iškrėsti. O kas būtų buvę, jei nebūtų atidavę?.. Pats autorius pamini ir gretimą „latvio grandį" – šis buvo iškrėstas ir darbe, ir barake. Taigi problema ne ta, ar palaikyti Tėvynę, ar nepalaikyti, o – ar rizikuoti dėl to grynuolio keturiomis savo gyvybėmis. Visa situacija sugalvota, kad galėtų pasireikšti jų komunizmas ir patriotizmas. (Kas kita – atleistieji nuo konvojaus. Aldan-Semionovo apsakymėlyje grynuolius vagia ir milicijos majoras, ir naftos gavybos liaudies komisaro pavaduotojas.)

Bet Šelestas vis dėlto nenutaikė laiko: jis pernelyg šiurkščiai, net su neapykanta kalba apie lagerio šeimininkus, o tai ortodoksui visiškai neleistina. O Aldan-Semionovas apie tikrą niekšą – kasyklos viršininką – taip ir rašo: „jis buvo sumanus organizatorius". Beje, jo moralas toks: jeigu viršininkas geras, tai lageryje dirbti smagu ir gali gyventi beveik laisvai[1]. Taip ir Viatkinas: jo herojus – Kolymos budelis, Tolimųjų Rytų statybos viršininkas Karpas Pavlovas – čia „nežinojo", čia „nesuprato" savo siaubingų darbų, čia jau bebaigiąs persiauklėti.

Vis dėlto šie autoriai į nupieštą dekoraciją turėjo įterpti ir tikrų detalių, kad būtų panašiau. Aldan-Semionovas: konvojininkas pasisavina iškastą auksą; iš atsisakėlių tyčiojamasi nepaisant nei teisės, nei įstatymo; dirbama 53 laipsnių šaltyje; vagys lageryje klesti; penicilinas *užspaustas* viršininkams. Djakovas:

[1] Susidaro įspūdis, kad Aldan-Semionovas pažįsta laisvųjų viršininkų buitį ir tas vietas matęs, o štai zekų buitį pažįsta prastai, vis klysta: baptistai jam „dykinėja", konvojininkas totorius pamaitino zeką totorių, *todėl* kaliniai nusprendė, kad šis – stukačius! Negalėjo taip nuspręsti, nes konvojus vienadienis ir stukačių nelaiko.

šiurkštus konvojaus elgesys; scena Taišete prie traukinio, kai nesusitvarkė su kaliniais nuimdami numerius, keleiviai mėtė kaliniams valgį ir rūkalus, o konvojininkai gaudė sau; prieššventinės kratos aprašymas.

Bet šiuos štrichus autoriai panaudoja tik tam, kad atrodytų įtikinamiau.

O svarbiausia jiems štai kas. Pacituosime recenzijas:

„Vienoje Ivano Denisovičiaus dienoje" lagerio sargyba – kone žvėrys. Djakovas parodo, kad tarp jų apstu tokių, kurie skausmingai galvojo" (bet nieko nesugalvojo).

„Djakovas išsaugojo rūsčią gyvenimo tiesą... Jam beteisiškumas lageryje... fonas (!), o svarbiausia tai, kad sovietinis žmogus nenulenkė galvos prieš savivalę... Djakovas mato ir dorus čekistus, kurie darė žygdarbius, taip, žygdarbius!"

(Tas žygdarbis – įtaisyti komunistus į geras vietas. Beje, laikomas *žygdarbiu* ir kalinio komunisto Konokotino poelgis: šis, „užgautas baisaus kaltinimo... netekęs laisvės... toliau dirbo" preparatoriumi! Tai yra jo žygdarbis toks, kad nedavė dingsties išvaryti save iš sanitarijos skyriaus į bendruosius darbus.)[1]

Kuo baigiama Djakovo knyga? „Visa, kas sunku, praėjo" (žuvusiųjų jis neprisimena), „visa, kas gera, sugrįžo". „Nieko neužbraukta".

Aldan-Semionovas: „Kad ir kas buvo – mes nejaučiame nuoskaudos". Šlovė Partijai – tai ji sunaiko lagerius! (Eiliuotas epilogas.)

Ar sunaikino?.. Ar ko nors neliko? Ir dar – *kas juos, tuos lagerius, sukūrė*? Tyla.

O Berijos laikais sovietų valdžia buvo ar nebuvo? Kodėl ji jam nesutrukdė? Kaip galėjo atsitikti, kad valdžią turi liaudis ir liaudis liaudį užleido tokia tironija?

Mūsų autoriai juk nesirūpino maisto daviniu ir nedirbo, jie visą laiką mąstė aukštomis kategorijomis, – tad atsakykite.

Tyla. Nykuma...

Štai ir viskas. Skylutė užtaisyta ir uždažyta (dar paspalvino generolas Gorbatovas). Ir nebuvo Sienoje skylutės! O pats Archipelagas jei ir buvo, tai – kažkoks miglotas, neaiškus, menkutis, nevertas dėmesio.

Ką dar? Dėl visa ko dar užteplios žurnalistai. Štai Mich. Berestinskis, nenuilstamos „Literaturnaja gazetos" pasiųstas (ji nepraleis nieko, išskyrus literatūrą), nuvažiavo į Jercevo stotį. O juk, pasirodo, ir pats yra sėdėjęs. Bet kaip jį sujaudino *naujieji* salų šeimininkai: „Neįmanoma net įsivaizduoti, kad šiandieniniuose pataisos darbų organuose, kalinimo vietose, būtų žmonių, nors kiek panašių į Volkovojų...[2] Dabar ten tikri komunistai. Griežti, bet geri ir teisingi žmonės. Nereikia manyti, kad jie angelai be sparnų... (Matyt, tokia nuomonė vis dar gyva... – *A. S.*) Spygliuotų vielų užtvaros, sargybos bokšteliai, deja, dar reikalingi. Bet

[1] M. Čarnyj. „Kommunisty ostajutsia kommunistami", *Literaturnaja gazeta*, 1964 08 15.

[2] Prisiminkime A. Zacharovą: *visi tie patys ir likę!*

karininkai *su džiaugsmu* pasakoja, kad „kontingento" atvyksta vis mažiau ir mažiau[1]. (O ko jiems džiaugtis – kad iki pensijos nepritemps, reikės darbą keisti?)

Toks mažytis Archipelagėlis, kišeninis. Labai reikalingas. Tirpsta kaip ledinukas.

Baigta užmūryti. Bet tikriausiai ant pastolių dar lipo savanoriai su mentėmis, su teptukais, su kibirais tinko.

Ir tada buvo aprėkti:

– Cit! Atgal! *Išvis neminėti!* Išvis užmiršti! Jokio Archipelago nė būti nebuvo – nei gero, nei blogo. Išvis – tylėti!

Taigi pirmas atsakymas buvo – mėšlungiškas purpsėjimas.

Antras – tvirtas prasižiojusio plyšio užmūrijimas.

Trečias atsakymas – užmarštis.

Laisvės teisė žinoti apie Archipelagą sugrįžo į pradinį neapibrėžtą tašką – 1953 metus.

Ir kiekvienas literatas vėl ramiai galėjo sau verkšlenti dėl nusikaltėlių perauklėjimo. Arba kurti filmus, kur tarnybiniai šunys pasimėgaudami drasko žmones.

Viską daryti taip, lyg nieko nebūta, jokio įtrūkimo Sienoje.

Ir jaunimas, pavargęs nuo šitų sukinių (čia verčiama vienaip, čia kitaip), ranka numoja – tikriausiai jokio „kulto" nebuvo, ir jokių baisybių nebuvo, gryni pliurpalai. Ir eina sau į šokius.

Teisingai sakoma: kol muša – tol ir rėk! O paskui imsi rėkti – niekas nepatikės.

* * *

Kai Chruščiovas šluostydamasis ašarą davė leidimą skelbti „Ivaną Denisovičių", juk tvirtai tikėjo, kad ši apysaka – apie Stalino lagerius, kad j o l a i k a i s – tokių nebėra.

Ir Tvardovskis, rūpindamasis gauti aukščiausios valdžios vizą, taip pat nuoširdžiai tikėjo, kad ši apysaka – apie praeitį, kad tai galutinai nugrimzdo į praeitį.

Bet Tvardovskiui atleistina: visas viešasis sostinės pasaulis aplink jį tuo ir tegyveno, kad štai – *atšilimas*, kad štai – liautasi *gaudyti*, kad štai – du apsivalymo suvažiavimai, kad štai grįžta žmonės iš nebūties, ir kiek jų daug! Gražus rausvas reabilitacijos rūkas uždengė Archipelagą, jo visai nebematyti.

[3] Mich. Berestinskij, „Zdravstvuj, mama", *Literaturnaja gazeta*, 1964 09 05.

Betgi aš, aš! – juk ir aš neatsispyriau, o man neatleistina. Juk ir aš nenorėjau apgauti Tvardovskio! Taip pat nuoširdžiai maniau, kad atnešiau pasakojimą – apie praeitį. Ar jau mano liežuvis buvo užmiršęs bizalo skonį? – juk aš buvau prisižadėjęs neužmiršti. Ar nebuvau permanęs šunininkų padermės? Ar aš, rengdamasis tapti Archipelago metraštininku, nesuvokiau, koks jis artimas ir reikalingas valstybei? Dėl savęs kaip dėl nieko kito buvau tikras, kad manęs šis dėsnis neveikia:

Darbas – trunkantis, kūnas – tunkantis.

Bet – aptukau. Bet – įkliuvau... Bet – patikėjau... Patikėjau metropolijos kilnumu. Savo naujo gyvenimo gerumu. Ir paskutinių draugų, *iš tenai* parvykusių, pasakojimais: atlėgo! režimas sušvelnėjo! kaliniai paleidžiami, paleidžiami! uždaromos ištisos zonos! emvedistai atleidžiami...

Ne, – kokie mes menki! Menkystės dėsnių valdomi. Nėra tokio sielvarto, kuris visam laikui išmokytų mus pajusti bendrą skausmą. Ir kol mes neįveiksime savo menkystės, nebus žemėje teisingos santvarkos – nei demokratinės, nei autoritarinės.

Toks netikėtas man pasirodė trečias laiškų srautas iš dabartinių zekų, nors jis ir buvo pats natūraliausias, nors jo pirmiausia ir turėjau tikėtis.

Suglamžytuose popiergaliuose nuzulintu pieštuku, paskui atsitiktiniuose vokuose, jau dažnai adresuotuose ir išsiųstuose laisvųjų, vadinasi, *nelegaliai*, jie man prieštaravo ir liejo pagiežą – šiandieninis Archipelagas.

Tie laiškai irgi buvo bendras vientisas riksmas. Bet riksmas: *„O mes!!??"*

Juk laikraščiai, išgarsinę apysaką, gudriai trimitavo laisvei ir užsieniui – atseit „taip buvo, bet niekada nepasikartos".

Ir kaliniai pašėlo šaukti: kaip nepasikartos, jei mes ir *dabar sėdim*, ir sąlygos tokios pat?!

„Nuo Ivano Denisovičiaus laikų niekas nepasikeitė", – visi jie rašė iš įvairių vietų.

„Zekas perskaitys jūsų knygą, ir jam pasidarys skaudu ir apmaudu, kad viskas liko kaip buvę".

„Kas pasikeitė, jei tebegalioja visi 25 metų bausmės įstatymai, išleisti Stalino laikais?"

„Koks gi dabar *asmenybės kultas*, kad vėl sėdime už nieką?"

„Juoda migla slepia mus – ir niekas mūsų nemato".

„Kodėl gi liko nenubausti tokie kaip Volkovojus?.. Jie ir dabar mus auklėja".

„Pradėdant susna prižiūrėtoju ir baigiant valdybos viršininku, visi gyvybiškai suinteresuoti, kad lageriai liktų. Priežiūros personalas dėl kiekvieno menkniekio fabrikuoja Nutarimą; operai terlioja asmens bylas... Mes, pasmerkti dvidešimt penkeriems metams, – bandelė su sviestu, ir ja sotinasi tie nedorėliai, kurie pastatyti mokyti mus dorybės. Argi ne taip kolonizatoriai indėnus ir negrus laikė nevisaverčiais žmonėmis? Prieš mus nuteikti viešąją nuomonę – juokų darbas, tereikia parašyti straipsnį „Žmogus už grotų"[1]... ir rytoj žmonės mitinguos, kad mus reikia sudeginti krosnyse".

Teisybė. Juk viskas teisybė.

„Jūsų pozicija – ariergardas!" – apstulbino mane Vania Alekseevas.

Ir prisiskaitęs visų tų laiškų aš, laikęs save didvyriu, pasijutau esąs kaltas dėl visko: per dešimt metų praradau gyvą Archipelago jausmą.

---

[1] I. Kasiukov i N. Mončadskaja, „Čelovek za rešiotkoj", *Sovetskaja Rossija*, 1960 08 27. Vyriausybės sluoksnių inspiruotas straipsnis, kuris padarė galą neilgam (1955–1960) Archipelago sušvelnėjimui. Autoriai teigia, kad lageriuose sudarytos „labdaringos sąlygos", juose kaliniai „užmiršta apie bausmę"; kad „z/k nenori pripažinti savo pareigų", „administracija turi kur kas mažiau teisių negu kaliniai" (?). Tikina, kad lageriai – tai „nemokami pensionatai" (tik kažkodėl neišreikalauja pinigų už baltinių keitimą, už kirpimą, už pasimatymų kambarį). Piktinasi, kad lageriuose tik 40 valandų savaitė ir netgi „kaliniams darbas neprivalomas" (??). Ragina „sugriežtinti ir pasunkinti sąlygas", kad nusikaltėliai *bijotų* kalėjimo (sunkus darbas, kieti gultai be čiužinių, draudimas laisvai rengtis), „jokių krautuvėlių su saldainiais" ir t. t., atšaukti paleidimus pirma laiko („o jeigu pažeisi režimą – *sėdėk toliau!*"). Ir dar – „kad atsėdėjęs kalinys nesitikėtų gailestingumo".

Jiems, šiandieniniams kaliniams, mano knyga buvo – ne kaip knyga, ir teisybė – ne kaip teisybė, jeigu nebus tęsinio, jeigu nebus toliau pasakyta dar ir *apie juos*. Kad būtų pasakyta – ir kad pasikeistų! Jei žodis ne apie veiksmą ir nesukels veiksmo, – tai kam jis? šunų lojimas kaime naktį?

(Tuos samprotavimus norėčiau skirti mūsų modernistams: va *šitaip* mūsų liaudis pratusi suvokti literatūrą. Ir negreitai atpras. Ir ar reikia atprasti?)

Ir aš atsitokėjau. Vėl išvydau tebestovintį, pažįstamą, uolingą milžinišką Archipelagą, pilkus jo sargybos bokštelių kontūrus.

Sovietinės visuomenės būklė gerai nusakoma fizikiniu lauku. Visos šio lauko jėgų linijos eina nuo laisvės į tironiją. Šios linijos labai pastovios, jos įsirėžusios, suakmenėjusios, jų beveik neįmanoma įsukti, nublokšti, pakreipti. Kiekvienas įneštas užtaisas ar masė lengvai nupučiama tironijos pusėn, bet į laisvę jiems prasiveržti – neįmanoma. Reikia įkinkyti dešimt tūkstančių jaučių.

Dabar, kai mano knyga paskelbta kenksminga, jos išspausdinimas pripažintas klaida („voliuntarizmo pasekmė literatūroje"), ji išimama jau ir iš laisvų bibliotekų, – vien tik Ivano Denisovičiaus arba mano vardo paminėjimas laikomas Archipelage nepataisomu maištu. Bet tąsyk! tąsyk – kai Chruščiovas man spaudė ranką ir aidint plojimams pristatinėjo mane tiems trims šimtams, kurie laikė save meno elitu; kai Maskvoje man buvo sušaukta „didžioji spauda" ir korespondentai grūdosi prie mano kambario viešbutyje; kai garsiai buvo pareikšta, kad partija ir vyriausybė *palaiko* tokias knygas; kai Aukščiausiojo teismo Karinė kolegija didžiavosi, kad mane reabilitavo (tikriausiai dabar taip gailisi), ir teisininkai pulkininkai skelbė iš jos tribūnos, kad ši knyga lageriuose *turi būti skaitoma*! – tąsyk nebylios, bebalsės, neįvardintos lauko jėgos neregimai atsitrenkė – ir knyga sustojo! *Tada* sustojo! Ir į retą lagerį ji pateko teisėtai, kad ją gautų skaityti iš KVČ, kultūros ir auklėjimo skyriaus bibliotekos.

L. Nedovo skulptūra

Iš biblioteką ji buvo išimta. Ji buvo išimama iš banderolių, ateinančių kam nors iš laisvės. Slapčia, po skvernu, įnešdavo ją laisvieji, imdavo iš zekų po 5 rublius, lyg ir po 20 (svariais Chruščiovo rubliais! ir tai iš zekų! bet pažįstant beširdį palagerės pasaulį nėra ko stebėtis). Kaliniai įsinešdavo ją į lagerį per kratą, kaip peilį; dieną laikė paslėpę, o skaitė naktimis. Kažkokiame šiaurės Uralo lageryje knyga, kad ilgiau laikytų, buvo aptaisyta metaliniais viršeliais.

Bet ką čia kalbėti apie zekus, jei ir pačiam palagerės pasauliui buvo taikomas tas pats nebylus, bet visų pripažįstamas draudimas. Šiaurės geležinkelio Viso stotyje *laisvoji* Marija Asejeva parašė į „Literaturnaja gazetą" palankų atsiliepimą apie apysaką ir lyg į pašto dėžutę įmetė, lyg neatsargiai paliko ant stalo, – bet praėjo penkios valandos, kai ji parašė atsiliepimą, o partorgas V. Šiškinas jau apkaltino ją politine provokacija (ir kokius žodžius randa!) – ir tučtuojau ji buvo *areštuota*[1].

Tiraspolio 2-ojoje pataisos darbų kolonijoje kalinys skulptorius L. Nedovas savoje pridurko dirbtuvėje lipdė kalinio figūrą, pirmiausia iš plastilino. Režimo viršininkas kapitonas Solodiankinas užsipuolė: „Juk tu kalinį lipdai? Kas tau leido? Tai – *kontrrevoliucija*!" Čupo figūrėlę už kojos, sumaitojo ir nusviedė puseles ant grindų: „prisiskaitei kažkokių Ivanų Denisovičių!" (Bet nesutrypė, ir Nedovas puseles paslėpė.) Solodiankino apskųstą Nedovą išsikvietė lagerio viršininkas Bakajevas, bet per tą laiką skulptorius spėjo KVČ gauti keletą laikraščių. „Mes tave teisime! Tu kurstai žmones prieš sovietų valdžią!" – sugriaudėjo Bakajevas. (O supranta, ką reiškia zeko skulptūrėlė!) „Leiskite pasakyti, pilieti viršininke... Štai Nikita Sergejevičius sako... Štai draugas Iljičiovas..." – „Betgi jis su mumis kaip su lygiais kalbasi!" – aiktelėjo Bakajevas. Tik po pusės metų Nedovas išdrįso vėl pasiimti tas puseles, sulipdė, nuliejo iš babito ir per laisvąjį perdavė figūrėlę už zonos.

Kolonijoje pradėta ieškoti apysakos. Surengė visuotinę generalinę kratą gyvenamojoje zonoje. Nerado. Kartą Nedovas nusprendė

[1] Kuo ši istorija baigėsi, taip ir nežinau.

jiems atsikeršyti: pasiėmė Tevekeliano „Granitas nesilydo", įsitaisė vakare, lyg nuo kambario atsitvėręs (stukačiams girdint paprašė vyrų užstoti), bet kad pro langą būtų matyti. Tuoj beldžia. Įbėga trys prižiūrėtojai (o ketvirtasis žiūri pro langą, kam jis perduos). Nutvėrė! Nusinešė į prižiūrėtojų kambarį, įkišo į seifą. Prižiūrėtojas Čižikas, įsisprendęs į šonus, su didžiuliu raktų ryšuliu: „Radom knygą! Na, dabar būsi pasodintas!" Bet rytą karininkas pasižiūrėjo: „Et, kvailiai!... Atiduokit atgal".

Taip zekai skaitė knygą, „aprobuotą partijos ir vyriausybės"!..

* * *

Sovietinės vyriausybės 1964 metų gruodžio pareiškime sakoma: „Siaubingų piktadarybių kaltininkai jokiu būdu ir jokiomis aplinkybėmis neturi išvengti teisingo atpildo... Su niekuo nepalyginamos piktadarybės žudikų fašistų, kurie siekė išnaikinti ištisas tautas".

Čia – tam, kad VFR nebūtų leista taikyti senaties termino dvidešimties metų senumo įvykiams.

Tik va savęs pačių teisti nesinori, nors ir „siekė išnaikinti ištisas tautas".

Mūsų šalyje spausdinama daug straipsnių, kaip svarbu nubausti pabėgusius Vakarų Vokietijos nusikaltėlius. Yra stačiai tokių straipsnių specialistų: kokio reikėjo nacistams moralinio parengimo, kad masinės žudynės jiems atrodytų natūralus ir moralus dalykas? Dabar įstatymų leidėjai stengiasi apsiginti tuo, kad ne jie vykdė sprendimus. O vykdytojai – tuo, kad ne jie leido įstatymus.

Kaip pažįstama... Mes ką tik perskaitėme, ką rašo mūsų *praktikai*: „Kaliniai laikomi vykdant nuosprendį... Apsauga nežinojo, kas už ką sėdi".

Tai reikėjo *sužinoti*, jeigu jūs žmonės! Todėl jūs ir piktadariai, kad neturėjote nei pilietinio, nei žmogiškojo požiūrio į saugomus žmones. O argi neturėjo instrukcijų ir nacistai? O argi nebuvo nacistai įsitikinę, kad gelbsti arijų rasę?

Ir mūsų tardytojai neužsikirs (jau neužsikerta) atsakydami: o kodėl kaliniai liudijo patys prieš save? Reikėjo, girdi, tvirtai laikytis, kai mes juos kankinome! O kodėl skundikai teikė melagingus faktus? Juk mes rėmėmės jais kaip liudytojų parodymais.

Buvo trumpas laikas – jie sunerimo. Jau minėtasis V. Iljinas (buvęs MGB generolas leitenantas) pasakė dėl Stolbunskio (generolo Gorbatovo tardytojo, šis yra jį minėjęs): „Oi, oi, kaip negerai! Juk dabar jam prasidėjo nemalonumai. O žmogus gerą pensiją gauna". Todėl puolėsi rašyti ir A. Zacharova – susijaudino, kad greitai visus prigriebs; ir apie kapitoną Lichošerstovą (!), kurį „apjuodino" Djakovas, karštai parašė: „Jis ir dabar kapitonas, partinės organizacijos (!) sekretorius, *pluša* žemės ūkyje. Įsivaizduojat, kaip jam dabar sunku *dirbti*, kai apie jį šitaip rašoma! Sklinda šnekos, kad imsis Lichošerstovą *tirti ir vos ne patraukti atsakomybėn*![1] Ir už ką?! Gerai, jeigu tai tik šnekos, bet nėra garantijos, kad taip nebus. Čia jau tikra sensacija MVD darbuotojams. Tirti už tai, kad jis *vykdė visus nurodymus, duodamus iš viršaus*? O dabar jis turi atsiskaityti už tuos, kurie tuos nurodymus davė? Tai bent! Visada mažiausias kaltas!"

Bet sąmyšis greitai baigėsi. Ne, *atsakyti* niekam nereikės. Nesiims *tirti* nieko.

Gal tik etatų kai kur apmažėjo, bet reikia pakentėti – ir padidės! O kol kas gebistai, kurie dar neištarnavę iki pensijos arba kuriems reikėjo iki pensijos ištempti, nuėjo į rašytojus, į žurnalistus, į redaktorius, į lektorius ateistus, į ideologinius darbuotojus, kiti pasidarė įmonių direktoriais. Persimovę pirštines jie ir toliau mus ves. Taip ir patikimiau. (O kas nori būti pensininkas, – tegu sau laimingai gyvena. Pavyzdžiui, atsargos papulkininkis Churdenka. Papulkininkis, koks rangas! – veikiausiai vadovavo batalionui? Ne, 1938 metais pradėjo paprastu vertuchajum, prievarta maitinant laikydavo žarną.)

O archyvų valdybose kol kas, neskubant, peržiūrimi ir naikinami visi bereikalingi dokumentai: sušaudytųjų sąrašai, sprendimai

[1] Ji neįsivaizduoja – „teisti", liežuvis neapsiverčia šitaip pasakyti.

pasodinti į ŠIZ'ą ir BUR'ą, lagerio tardymų medžiaga, stukačių skundai, bereikalingi duomenys apie Praktinius Darbuotojus ir konvojininkus. O ir sanitarijos skyriuje, ir buhalterijoje – visur atsiras bereikalingų popierių, bereikalingų pėdsakų...

...Mes įeisim, sėsim tylūs, kur puota,
Mums gyviems tada čia buvo ne vieta.
O dabar mes mirę, mes svečiai dausų,
Bet ir mirusių jums mūsų dar baisu.
(Viktorija Goldovskaja, kolymietė)

Išsižiosime: ar tikrai vis mažiausias ir mažiausias kaltas? O kaip – Judėjimo Tarnyba? O aukščiau negu vertuchajai, *praktiniai darbuotojai* bei tardytojai? Tie, kurie tik pirštą pakrutino? Kurie tik iš tribūnos keletą žodžių...

Dar kartą, kaip ten jie? – „siaubingų piktadarybių kaltininkai... jokiomis aplinkybėmis... teisingo atpildo... su niekuo nepalyginami... siekė išnaikinti ištisas tautas..."

Tšššš! Tšššš! Todėl 1965 metų rugpjūtį iš Ideologinio Pasitarimo tribūnos (uždaro pasitarimo apie Mūsų protų kryptis) ir buvo paskelbta: *„Metas grąžinti naudingą ir teisingą „liaudies priešo" sąvoką!"*

Antras skyrius

VALDOVAI KEIČIASI, ARCHIPELAGAS LIEKA

Reikia manyti, specialieji lageriai buvo iš mėgstamų vėlyvojo Stalino proto kūdikių. Po tiekos ieškojimų, kokie geriausi auklėjimo ir bausmių būdai, pagaliau išsirutuliojo nuodugniai apgalvota tobulybė: ta vienoda, sunumeruota, suskaidyta, psichologiškai jau atskirta nuo motinos Tėvynės organizacija, į kurią įeinama, bet iš kurios neišeinama, kuri ryja tik priešus ir išduoda tik gamybines vertybes ir lavonus. Sunku net įsivaizduoti tą autoriaus sielvartą, kurį būtų patyręs Toliaregis Architektas, jei būtų pamatęs dar ir šitos didžios savo sistemos žlugimą. Dar prie jo gyvos galvos tirtėjo, žybsėjo, trūkinėjo, – bet tikriausiai iš atsargumo jam nebūdavo apie tai pranešinėjama. Specialiųjų lagerių sistema, iš pradžių inertiška, nejudri, negrėsminga, greitai viduje įkaito ir per kelerius metus pavirto vulkanine lava. Jei Korifėjus dar būtų pagyvenęs metus ar pusantrų – niekaip nebūtų buvę galima nuslėpti nuo jo šitų proveržių ir jo nuvargusią senatvišką galvą būtų užgulęs dar naujas sunkus sprendimas: atsisakyti brangios užmačios ir vėl išblaškyti lagerius, o gal užbaigti ją sistemingai iššaudant visus raidinius tūkstančius.

Bet pastriūbomis apraudamas Mąstytojas numirė truputį anksčiau. O numiręs veikiai su trenksmu nusitempė stingstančia ranka ir savo dar raudonskruostį, dar pilną jėgų ir valios bendražygį – šių plačių, painių, neišsprendžiamų vidaus reikalų ministrą.

Ir Archipelago Šefo žlugimas tragiškai pagreitino specialiųjų lagerių irimą. (Kokia tai buvo istorinė nepataisoma klaida! Argi galima buvo išdergloti intymių reikalų ministrą! Argi galima buvo mazutu teplioti žydrus antpečius?!)

Numerių skurliukai – didžiausias XX amžiaus lagerinės minties išradimas – buvo skubiai nuardyti, numesti ir užmiršti! Jau vien

Vorkutos sąvartynas

dėl to specialieji lageriai neteko savojo griežto vienodumo. Ką ten kalbėti, jei ir grotos nuo barakų langų, ir spynos nuo durų buvo nuimtos, specialieji lageriai neteko malonių kalėjimo ypatybių, skiriančių juos nuo pataisos darbų lagerių. (Su grotomis tikriausiai pasiskubinta – bet ir suvėlinti nebuvo galima, toks metas, kad reikėjo atsiriboti!) Kad ir kaip gaila, bet mūrinis Ekibastuzo BUR'as, atsilaikęs prieš maištininkus, dabar buvo suniokotas ir nugriautas visiškai oficialiai...[1] Ką ten kalbėti, jei staiga iš specialiųjų lagerių buvo paleisti visi aliai vieno – austrai, vengrai, lenkai, rumunai, mažai tepaisant jų juodų nusikaltimų, jų 15 ir 25 metų bausmių ir sykiu pakertant kalinių akyse visą nuosprendžių svarumą. Panaikintas ir susirašinėjimo apribojimas, dėl kurio specialiojo lagerio kaliniai jautėsi kaip gyvi palaidoti. Net leisti pasimatymai! – baisu ištarti: pasimatymai!.. (Ir net maištingajame Kengire pradėta statyti tam

[1] Ir buvo atimta iš mūsų proga atidaryti ten muziejų.

atskirus mažus namelius.) Buvusius specialiuosius lagerius taip užtvindė nevaržomas liberalizmas, kad kaliniams buvo leista nešioti ilgus plaukus (ir aliumininiai dubenėliai ėmė dingti iš virtuvės – šukoms daryti). Vietoj asmeninių sąskaitų ir vietoj specialiųjų lagerių bonų čionykščiams leista laikyti rankose valstybinius pinigus ir atsiskaityti jais kaip laisviems žmonėms.

Nerūpestingai, neprotingai buvo griaunama ta sistema, iš kurios patys mito, – sistema, kurią pynė, rezgė ir mazgė ištisus dešimtmečius!

O tie užkietėję nusikaltėliai – ar pasidarė po nuolaidų nors kiek švelnesni? Ne! Atvirkščiai! Rodydami savo sugedimą ir nedėkingumą jie įsikando didžiai netinkamą, užgaulų ir beprasmišką žodį „berijininkai" – ir dabar visada, vos tik kas jiems nepatinka, apšaukia juo ir sąžiningus konvojininkus, ir kantrius prižiūrėtojus, ir rūpestingus savo globotojus – lagerio vadovybę. Praktinių Darbuotojų širdims tai buvo ne tik užgaulu, bet iš karto po Berijos žlugimo net ir pavojinga, nes kas nors galėjo to nusitverti kaip kaltinimo.

Todėl vieno iš Kengiro lagpunktų (maištininkų čia nebebuvo ir papildomai atvežta kalinių iš Ekibastuzo) viršininkas turėjo kreiptis iš tribūnos: „Vyrai! (Šiuo trumpu tarpsniu nuo 1954 iki 1956 metų buvo nuspręsta kalinius vadinti „vyrais".) Jūs užgauliojate prižiūrėtojus ir konvojininkus šaukdami: „berijininkai"! Aš prašau jūsų liautis". Mažasis V. Vlasovas atsakė: „Štai jūs per kelis mėnesius įsižeidėte. O aš iš jūsų apsaugos aštuoniolika metų nieko kito negirdžiu, tik „fašistas". Tai mums ar neužgaulu?" Ir pažadėjo majoras uždrausti pravardžiuoti „fašistais". Tu man, aš tau.

Po visų šitų žalingų ardomųjų reformų atskirą specialiųjų lagerių istoriją 1954 metais galima laikyti baigta ir toliau neskirti jų nuo pataisos darbų lagerių.

Visame išsklaidytame Archipelage nuo 1954 iki 1956 metų nusistovėjo nevaržomas metas – neregėto nuolaidumo era, galbūt pats laisviausias Archipelago tarpsnis, jei neskaitysime nepolitinių kalinimo namų trečiojo dešimtmečio viduryje.

Viena instrukcija prieš kitą, vienas inspektorius prieš kitą išsidirbinėjo, kaip dar plačiau paskleisti lageriuose liberalizmą. Moterų nevarė kirsti miško! – taip, buvo pripažinta, kad kirsti mišką moterims sunku (nors per trisdešimt nepertraukiamų metų buvo įrodyta, kad nė kiek nesunku). Atnaujino sąlyginį paleidimą pirma laiko atsėdėjusiems du trečdalius bausmės. Visuose lageriuose pradėjo mokėti pinigus, kaliniai plūstelėjo į krautuvėles, ir nebuvo protingo šių krautuvėlių režimo apribojimų, be to, koks gali būti režimas, jei kiekviename žingsnyje nėra konvojaus? – kalinys galėjo už tuos pinigus ir gyvenvietėje apsipirkti. Visuose barakuose įvedė radiją, juos aprūpino laikraščiais ir sienlaikraščiais, paskyrė brigadoms agitatorius. Atvažiuodavo draugai lektoriai (pulkininkai!) ir skaitydavo lagerininkams paskaitas įvairiomis temomis – net apie tai, kaip Aleksejus Tolstojus iškraipė istoriją, bet ne taip lengva buvo vadovybei surinkti auditoriją, lazdomis suvaryti nevalia, reikia netiesioginių poveikio ir įtikinėjimo metodų. O susirinkusieji šurmuliuodavo sau ir nesiklausydavo lektorių. Buvo leista lagerininkams pasirašyti paskolą, bet niekas, išskyrus lojaliuosius, dėl to nesusijaudino, ir auklėtojai stačiai už rankos kiekvieną turėjo traukti prie lapo pasirašyti ir išspausti iš jo nors dešimtinę (Chruščiovo rublį). Sekmadieniais ėmė rengti bendrus vyrų ir moterų zonų spektaklius, – čionai kaliniai rinkdavosi mielu noru, net kaklaraiščius krautuvėlėse nusipirkę.

Daug kas buvo atgaivinta iš Archipelago aukso fondo – ta ekstazė ir iniciatyva, kuriomis jis gyveno Didžiųjų Kanalų laikais. Sukurtos „Aktyvo tarybos" su mokymo ir gamybos, kultūros ir masinio darbo, buities sektoriais (kaip profsąjungos komitetas), kurių svarbiausias uždavinys – kovoti dėl darbo našumo ir drausmės. Atgaivinti „draugiškieji teismai": jie turėjo teisę duoti papeikimą, skirti baudą ir prašyti sugriežtinti režimą, netaikyti *dviejų trečdalių*.

Šios priemonės kadaise gerai pasitarnavo vadovybei, – bet taip buvo lageriuose, nepatyrusiuose speclagerių pjautynių ir maištų. O dabar paprasčiausiai: pirmąjį tarybos pirmininką (Kengiras) papjovė,

antrąjį sumušė – ir į Aktyvo tarybą niekas nenorėjo eiti. (Antrojo rango kapitonas Burkovskis dirbo tuo metu Aktyvo taryboje, dirbo supratingai ir principingai, bet labai atsargiai, visą laiką jam buvo grasinama peiliu, ir jis vaikščiodavo į banderininkų brigados susirinkimus išklausyti kritikos.)

O negailestingi liberalizmo smūgiai vis klibino ir klibino lagerių sistemą. Buvo įrengta „lengvesnio režimo lagpunktų" (ir Kengire toks buvo!): iš esmės zonoje reikėdavo tik miegoti, nes į darbą būdavo einama be konvojaus, laisvai pasirinktu maršrutu ir laiku (visi ir stengėsi anksčiau išeiti, vėliau grįžti). O sekmadieniais trečdalis kalinių būdavo išleidžiama į miestą iki pietų, kitas trečdalis po pietų ir tik vienas trečdalis likdavo be pasivaikščiojimo gyvenvietėje.

Tai nereiškia, kad režimas jau visur palengvėjo. Dar buvo likę ir baudos lagpunktų, pavyzdžiui, Anziobų „sąjunginis baudos lagpunktas" prie Bratsko – vis su tuo pačiu kruvinuoju kapitonu Mišinu iš Oziorlago. 1955 metų vasarą buvo apie 400 nubaustųjų (tarp jų ir Tennas). Bet ir ten zonose šeimininkavo ne prižiūrėtojai, o kaliniai.

Tegu skaitytojas įsivaizduoja esąs lagerio vadovas ir pasako: ar galima tokiomis sąlygomis *dirbti*? ir kokios sėkmės galima tikėtis?

Vienas MVD karininkas, mano palydovas Sibiro traukinyje 1962 metais, visą šitą lagerių laikotarpį nuo 1954 metų apibūdino taip: „Palaida bala. Kas nenorėjo – ir į darbą nėjo. Už savo pinigus pirkosi televizorius"[1]. Jam liko labai niūrūs prisiminimai iš to trumpo negero laikotarpio.

Todėl, kad negali būti nieko gero, jei auklėtojas stovi prieš kalinį kaip prašytojas, neturėdamas ramsčio – nei bizūno, nei BUR'o, nei bado skalės.

Lyg dar šito neužtektų! – per Archipelagą kaip nuo tarano smūgio paplito kalinių *laikymas už zonos*: jie apskritai išeina gyventi už zonos, gali įsigyti namus ir sukurti šeimą, atlyginimas jiems mokamas kaip laisviesiems, visas (jau neišskaičiuojama zonos, konvojaus,

[1] Jei nedirbo – tai iš kur pinigai? Jei Šiaurėje, ir dar 1955 m., – tai iš kur televizoriai? Na bet aš nenutraukiau, smagu buvo pasiklausyti.

lagerio administracijos išlaikymui), o su lageriu susiję tik tiek, kad kartą per dvi savaites ateina čionai registruotis.

Tai jau buvo krachas!.. Pasaulio pabaiga arba Archipelago pabaiga, arba abiejų kartu! – o juridiniai organai dar gyrė laikymą už zonos kaip labai humanišką naują komunistinės sistemos išradimą![1]

Po šitų smūgių, rodos, beliko tik likviduoti lagerius – ir baigta. Pražudyti didįjį Archipelagą, pražudyti, išblaškyti ir priblokšti šimtus tūkstančių Praktinių Darbuotojų su jų žmonomis, vaikais ir naminiais gyvuliais, niekais paversti jų ištarnautus metus, laipsnius, nepriekaištingą tarnybą!

Ir, regis, tai jau prasidėjo: į lagerius ėmė važinėti kažkokios „Aukščiausiosios Tarybos komisijos", arba paprasčiau – „iškrovimo komisijos", ir nušalinusios lagerių vadovybę posėdžiaudavo štabo barake, rašydavo paleidimo orderius taip lengvai ir neatsakingai, lyg tai būtų arešto orderiai.

Virš viso Praktinių Darbuotojų luomo pakibo mirtinas pavojus. Reikėjo kažko griebtis! Reikėjo *kovoti*!

* * *

Kiekvieno svarbaus visuomeninio įvykio Sovietų Sąjungoje laukia vienas iš dviejų likimų: arba jis bus nutylėtas, arba apšmeižtas. Aš negalėčiau nurodyti reikšmingo šalies įvykio, kuris būtų išvengęs šito užkardo.

Taip ir visas Archipelago būvis: ilgą laiką jis buvo nutylimas, o kai kas nors apie jį buvo rašoma – tai meluojama: ar apie Didžiųjų Kanalų laikus, ar apie 1956 metų „iškrovimo komisijas".

O dėl tų komisijų nereikėjo nei laikraščių paistalų, nei išorinio būtinumo, mes patys čia padėjome sentimentaliai primeluoti. Kaipgi nesusigraudinsi: buvom pripratę, kad net advokatas mus puola, o čia prokuroras – ir mus gina! Mes užsilaukėme laisvės, mes jaučiame – ten kažkoks naujas gyvenimas prasideda, tą matom ir iš

[1] Beje, dar Čechovo aprašyta „Sachaline" (kartu su „įskaitymais" ir „sąlyginiu paleidimu pirma laiko"): katorgininkai iš bepasitaisančiųjų kategorijos turėjo teisę statytis namus ir tuoktis.

lagerio permainų, – ir ūmai stebukladarė visavaldė komisija, pasikalbėjusi su kiekvienu penkias ar dešimt minučių, įteikia jam geležinkelio bilietą ir pasą (kai kam – ir leidimą įsiregistruoti Maskvoje)! Kas gi, jei ne šlovinimas, gali išsiveržti iš mūsų išsekusios, amžinai peršaldytos gergždžiančios kalinio krūtinės?

Bet jeigu truputį pakiltume aukščiau mūsų plastančio džiaugsmo, skubančio brukti skudurus į kelionmaišį, – ar tokia turėjo būti Stalino piktadarysčių pabaiga? Ar neturėjo šita komisija atsistoti prieš rikiuotę, nusiimti kepures ir tarti:

– Broliai! Mes atsiųsti Aukščiausiosios Tarybos prašyti jūsų atleidimo. Metų metus ir dešimtmečius jūs kentėjote čia, niekuo nekalti, o mes rinkdavomės iškilmių salėse su krištolo šviestuvais ir nė karto jūsų neprisiminėme. Mes nuolankiai patvirtindavome visus nežmoniškus Žmogėdros nurodymus, mes – jo žmogžudysčių bendrininkai. Priimkite mūsų pavėluotą atgailą, jei galite. Vartai – atidaryti, ir jūs – laisvi. Štai aikštelėje leidžiasi lėktuvai su vaistais, maisto produktais ir šiltais drabužiais jums. Lėktuvuose – gydytojai.

Abiem atvejais – paleidimas, bet ne tokiu būdu ir ne tokia jo prasme. „Iškrovimo komisija" – tai tvarkingas kiemsargis, kuris brenda per stalinizmo vėmalus ir stropiai juos valo, tik tiek. Čia neklojami nauji visuomeninio gyvenimo dorovės pamatai.

Toliau perteikiu A. Skripnikovos samprotavimus, su kuriais aš visiškai sutinku. Kaliniai pavieniui (vėl skyrium!) kviečiami komisijos į kabinetą. Keli klausimai apie kalinio bylos esmę. Jie duodami geranoriškai, visai maloniai, bet lenkiama į tą pusę, kad kalinys *turi pripažinti savo kaltę* (ne Aukščiausioji Taryba, o vėl tas nelaimingas kalinys!). Jis turi patylėti, jis turi galvą nulenkti, jis turi pasijusti, kad jam atleidžiama, o ne jis atleidžia! Tai yra viliojant laisve iš jo dabar nori išgauti tai, ko pirmiau negalėjo išplėšti nė kankinimais. Kam to reikia? Tai svarbu: jis turi grįžti į laisvę baikštus. O kartu komisijos protokolai paliudys Istorijai, kad sėdėjo daugiausia kalti, kad tokių jau žvėriškų neteisėtumų, kaip leidžiamos kalbos, nė nebuvo. (Tikriausiai turėta ir finansinių išskaičiavimų: nebus reabilitacijos –

nebus ir kompensacijos.)[1] *Toks* paleidimo aiškinimas nesprogdino ir pačios lagerių sistemos, nedarė kliūčių rinkti naujus kontingentus (kurie nenutrūko ir 1956–1957 metais), nereikalavo jokių įsipareigojimų ir šiuos paleisti.

O tie, kurie buvo išdidūs ir atsisakė komisijai prisipažinti kalti? Tie *liko sėdėti*. Ne tiek mažai jų ir buvo. (Moterys, kurios neatgailavo Dubrovlage 1956 metais, buvo surinktos ir išvežtos į Kemerovo lagerius.)

Skripnikova pasakoja tokį atsitikimą. Viena vakarų ukrainietė buvo gavusi 10 metų už vyrą banderininką, iš jos dabar pareikalavo prisipažinti, kad sėdi už vyrą *banditą*. „Ne, nesakysiu". – „Jei pasakysi, išeisi laisvėn!" – „Ne, nesakysiu. Mano vyras – joks banditas, jis Ukrainos nacionalistų organizacijos narys". – „Na, jei nenori – sėdėk!" (Komisijos pirmininkas – Solovjovas.) Prabėgo vos kelios dienos, ir atėjo su ja pasimatyti iš Šiaurės važiuojantis vyras. Jis gavęs 25 metus, lengvai prisipažino esąs banditas ir buvo paleistas. Vyras neįvertino žmonos tvirtumo, o užsipuolė ją su priekaištais: „Reikėjo pasakyti, kad aš nelabošius su uodega ir su kanopa. O kaip dabar man apsidirbt – ir namai, ir vaikai?"

Priminsim, kad ir Skripnikova atsisakė prisipažinti kalta ir liko dar trejus metus sėdėti.

Taigi net laisvės era į Archipelagą atėjo su prokuroro mantija.

Bet vis dėlto ne tuščias buvo Praktinių Darbuotojų sąmyšis: neregėtas žvaigždynas sužibo Archipelago padangėje 1955–1956 metais. Tai buvo jam lemtingi metai ir galėjo tapti jo paskutiniais metais!

Kad žmonės, gavę aukščiausią valdžią ir visą informaciją apie savo šalį, dar būtų galėję tais metais atsigręžti ir pasibaisėti, ir pravirkti? Juk kruvinas maišas ant kupros, jis visas srūva, jis raudonai

---

[1] Beje, 1955 m. pradžioje buvo projektas sumokėti už *visus* išsėdėtus metus – tai visai natūralu, taip buvo mokama Rytų Europoje. Bet ne tiek žmonių ir ne po tiek metų! Apskaičiavo ir aiktelėjo: valstybę elgetom paleisim! Ir apsiribojo dviejų mėnesių kompensacija.

nudažo visą nugarą! Politiniai kaliniai paleisti – o milijonus kriminalinių kas prikepė? Ar ne gamybiniai santykiai? ar ne *aplinka*? Ar ne mes patys?... Ar ne *jūs*?

Tad po šimts velnių reikėjo pasiųsti kosmoso programą! Atidėti rūpinimąsi Sukarno jūrų laivynu ir Kvamės Nkrumos gvardija! Nors atsisėsti ir pasikrapštyti pakaušį: ką gi mums daryti? Kodėl geriausius pasaulyje mūsų įstatymus atmeta milijonai mūsų piliečių? Kas verčia juos lįsti į tą pragaištingą jungą, ir kuo jungas sunkesnis – tuo labiau į jį lendama? Bet ką daryti, kad tas srautas išsektų? Gal mūsų įstatymai – ne tokie, kokių reikia? (O čia ne pro šalį pagalvoti apie nustekentą mokyklą, apleistą kaimą ir daug ką – apie paprasčiausią neteisybę be jokių klasinių kategorijų.) Ir kaip mums tuos, jau įkliuvusius, grąžinti į gyvenimą? – ne pigiu „Vorošilovo amnestijos" mostu, o nuoširdžiu kiekvieno puolusiojo nagrinėjimu – ir jo bylos, ir asmenybės.

Na, *likviduoti* Archipelagą – reikia ar nereikia? Ar jis – amžinai? Keturiasdešimt metų puvo mūsų kūne, – gal jau gana?

Pasirodo, ne! Ne, negana! Pakrutinti smegeninę – tingu, o sieloje jokio atgarsio. Tegu Archipelagas dar keturiasdešimt metų būna, o mes imsimės statyti Asuano užtvanką ir vienyti arabus!

Istorikai, suburti apibendrinti Nikitos Chruščiovo viešpatavimo dešimtmetį, kai staiga tarytum liovėsi veikę kažkokie fizikos dėsniai, prie kurių mes pripratę, kai daiktai ėmė keistai judėti prieš lauko jėgą ir prieš svorio jėgą, – negalės nenusistebėti, kiek daug galimybių trumpą laiką buvo susitelkę šitose rankose ir kaip šios galimybės buvo paverstos lyg juokais, lyg pokštais, o paskui nerūpestingai nubloškiamos į šalį. Pirmą kartą po Stalino gavęs galią mūsų istorijoje – jau apsilpusią, bet dar didelę galią, – jis naudojosi ja kaip Krylovo meška laukymėje, ritindama rąstgalį be tikslo ir naudos. Jam buvo skirta triskart ir penkiskart tvirčiau ir toliau nubrėžti šalies išlaisvinimo liniją, – jis metė tai kaip žaidimą, nesuvokdamas savo užduoties, metė dėl kosmoso, kukurūzų, Kubos raketų, Berlyno ultimatumų, dėl Cerkvės persekiojimo, srities komitetų suskirstymo, dėl kovos su abstrakcionistais.

Nieko niekada jis nebaigė daryti iki galo – ir užvis mažiausiai nuveikė laisvės labui. Prireikė užsiundyti jį prieš inteligentiją? – nieko nebuvo lengviau. Prireikė jo rankomis, sugriovusiomis Stalino lagerius, tuos lagerius dabar jau sustiprinti? – tai buvo bemat padaryta. Ir – *kada*?

1956-aisiais – XX suvažiavimo metais – jau buvo išleisti pirmieji lagerių režimą apribojantys potvarkiai! Ir toliau leidžiami 1957 metais – kai Chruščiovas gavo absoliučią valdžią.

Bet Praktinių Darbuotojų luomas dar nebuvo patenkintas. Ir užuosdamas pergalę jis kilo į kontrataką: taip gyventi negalima! Lagerių sistema – sovietų valdžios ramstis, o jis kliba!

Žinoma, daugiausia buvo stengiamasi veikti neviešai – kur nors prie vaišių stalo, lėktuvo salone ar susėdus į valtį vasarvietėje, bet kartais viskas išlįsdavo ir į paviršių – tai „deputato" B. Samsonovo kalba Aukščiausiosios Tarybos sesijoje (1958 metų gruodis): esą kaliniai gyvena pernelyg gerai, jie patenkinti (!) maistu (o turi būti nuolat nepatenkinti...), su jais pernelyg gerai elgiamasi. (Ir „parlamente", nepripažinusiame savo senos kaltės, niekas, žinoma, Samsonovui nedavė atkirčio.) Tai – triuškinančiu laikraščio straipsniu apie „žmogų už grotų" (1960).

Ir neatlaikęs šito spaudimo, į nieką neįsigilinęs; nesusimąstęs, kad nusikalstamumas per šiuos penkerius metus nepadidėjo (o jei padidėjo, tai priežasčių reikia ieškoti valstybės sistemoje); nesusiejęs šių naujų priemonių su savo tikėjimu, kad štai iškilmingai žengia komunizmas; neištyręs visko nuodugniai, nepamatęs savo akimis, – šis „visą gyvenimą kelyje praleidęs" caras lengva ranka pasirašė paskyrą vinims, kuriomis greitai buvo sukaltas ešafotas, tokios pat formos ir tvirtumo kaip seniau.

Ir visa tai įvyko *tais pačiais* 1961 metais, kai Nikita padarė dar vieną, paskutinį gulbės šuolį mėgindamas truktelėti laisvės vežimą į padebesius. Būtent 1961-aisiais – XXII suvažiavimo metais – buvo išleistas įsakas dėl mirties bausmės lageriuose „už terorą prieš pasitaisiusius kalinius (atseit prieš stukačius) ir prieš priežiūros personalą" (nors to teroro niekad nė nebuvo!), ir Aukščiausiojo teismo

plenumas (1961 metų birželis) patvirtino *keturis lagerių režimus* – dabar jau ne stalininius, o chruščiovinius.

Įlipęs į suvažiavimo tribūną dar kartą atakuoti stalininės kalėjimų tironijos, Nikita ką tik buvo leidęs ir savąją sistemą priveržti nė kiek ne mažiau. Ir jis nuoširdžiai tikėjo, kad visa tai, kas daroma, reikalinga ir tinkama!..

Šiandien lageriai – tai ir yra tie lageriai, kokius juos patvirtino partija prieš XXII suvažiavimą. Nuo to laiko tokie jie ir liko.

Nuo stalininių lagerių jie skiriasi ne režimu, o tik kalinių sudėtimi: nėra milijoninio Penkiasdešimt Aštuntojo. Bet taip pat sėdi milijonai ir taip pat daugelis – bejėgės neteisėtumo aukos: atblokšti čionai, kad tik laikytųsi ir maitintųsi sistema.

Valdovai keičiasi, Archipelagas lieka.

Jis lieka todėl, kad *šitas* valstybinis režimas negalėtų laikytis be jo. Paleidęs Archipelagą jis ir pats nustotų *buvęs*.

* * *

Nebūna istorijos be pabaigos. Kiekvieną istoriją reikia kažkur nutraukti. Turėdami kuklias ir nepakankamas galimybes mes apžvelgėme Archipelago istoriją nuo raudonų jo gimimo salvių iki rausvo reabilitacijos rūko. Šiuo nuostabiu švelnumo ir pakrikimo laikotarpiu Chruščiovo paskelbto naujo lagerių sugriežtinimo išvakarėse ir naujo Baudžiamojo kodekso išvakarėse savo pasakojimą ir baigsime. Atsiras kitų istorikų – tų, kurie, deja, geriau nei mes pažįsta chruščiovinius ir pochruščiovinius lagerius.

Jų jau ir atsirado: tai Sviatoslavas Karavanskis ir Anatolijus Marčenka[1]. Ir dar daug atsiras, nes greitai, greitai stos Rusijoje viešumo era!

Skaitant Marčenkos knygą netgi daug iškentėjusią seno lagerininko širdį suspaudžia skausmas ir pasibaisėjimas. O dabartinio įkalinimo sąlygų aprašymas parodo mums dar Naujesnio Tipo kalėjimą

[1] Sv. Karavanskij, *Chodatajstvo*, Samizdat, 1966.
A. Marčenko, *Moji pokazanija*, Samizdat, 1968.

negu tas, apie kurį kalba mūsų liudytojai. Mes sužinome, kad Ragas, antrasis įkalinimo ragas (pirmoji dalis, dvyliktas skyrius), iškilo dar staigiau, įsmigo į kalinio sprandą dar skaudžiau. Palygindamas du Vladimiro centrinio kalėjimo pastatus – carinį ir sovietinį, Marčenka mums išaiškina, kodėl nėra analogijos su cariniu Rusijos istorijos laikotarpiu: carinis pastatas sausas ir šiltas, sovietinis – drėgnas ir šaltas (*kameroje šąla ausys*! ir niekada nenusivilksi vatinuko), cariniai langai *keturgubai* užmūryti sovietinėmis plytomis – neužmirškite „antsnukių"!

Bet Marčenka aprašo tik Dubrovlagą, kur šiandien suvežti politiniai kaliniai iš visos šalies. O man suplaukė medžiaga iš buitininkų lagerių, iš įvairių vietų – ir aš skolingas laiškų autoriams, negaliu nutylėti. Ir apskritai skolingas buitininkams: mažai teskyriau jiems vietos visoje storoje knygoje.

Taigi pasistengsiu išdėstyti svarbiausia, ką žinau apie dabartinius lagerius.

Kokius „lagerius"? *Lagerių* juk nėra, šit kur reikšminga Chruščiovo laikų naujovė! To košmariško Stalino palikimo mes atsikratėme! Paršelį perkrikštijom į veršelį, ir dabar vietoj lagerių turim... *kolonijas* (metropolija – kolonijos, čiabuviai gyvena kolonijose, juk taip ir turi būti?). Taigi jau ne Gulagas[1], o GUITK'as[2] (bet gerą atmintį turintis skaitytojas neužmiršo, kad ir šitaip jis kadaise vadinosi, viskas jau yra buvę). Jei pridursime, kad jau ir MVD dabar nėra, o tik MOOP[3], tai pripažinsime, kad padėti visi teisėtumo pagrindai ir nėra ko triukšmo kelti[4].

---

[1] Gulagas (Glavnoje upravlenije lagerej) – Vyriausioji lagerių valdyba. (*Vert. past.*)

[2] GUITK'as (Glavnoje upravlenije ispravitelno-trudovych kolonij) – Vyriausioji pataisos darbų kolonijų valdyba. (*Vert. past.*)

[3] MOOP (Ministerstvo ochrany obščestvennovo poriadka) – Viešosios tvarkos apsaugos ministerija. (*Vert. past.*)

[4] Įdomu, kaip viešai be perstojo liaupsinama už savo veiklą ši įstaiga niekaip nenustygsta, nesitveria savo kailyje ir vis keičia pavadinimą, kažkas neduoda jai ramybės ir ji vis turi lįsti į naują kailį. Taip atsirado ir MOOP. Rodos, visai nauja, teisybė, labai neįprasta ausiai? Bet piktas liežuvis būtinai apgaus ir išduos. Ministerija apsaugos (*ochrany*), tai yra *ochranka* (slaptoji policija iki revoliucijos)? Štai ką lemtis iškrečia su pavadinimais. Kur tu nuo jų pabėgsi?

Taigi nuo 1961 metų įvesti tokie režimai: *bendrasis – sustiprintasis – griežtasis – ypatingasis* (be „ypatingojo" mes nė iš vietos nuo 1922 metų...). Režimą parenka teismas „priklausomai nuo nusikaltimo pobūdžio ir sunkumo, taip pat (tariamai) nuo nusikaltėlio asmenybės". Bet paprasčiau ir trumpiau: respublikų Aukščiausiųjų teismų plenumai yra sudarę Baudžiamojo kodekso straipsnių sąrašą, iš kurio ir matyti, ką kur kišti. Tai – ateičiai, tai – naujai teisiamiesiems. O tie Archipelago gyventojai, kuriuos Chruščiovo reforma prieš suvažiavimą užklupo Archipelage, ar jie „laikomi už zonos", be konvojaus ir švelnesniu režimu? Šių bylas „išnagrinėjo" vietiniai liaudies teismai pagal straipsnių sąrašą (na galbūt dar čionykščių operų tarpininkavimą) – ir iškaišiojo pagal keturis režimus[1].

Šie permetinėjimai tokie lengvi ir linksmi viršutiniame denyje! – vairą dešinėn devyniasdešimt laipsnių kampu! vairą kairėn devyniasdešimt laipsnių kampu! – bet kaip juos ištverti tyliame tamsiame triume? Prieš trejus ketverius metus girdėjo: kurkite šeimas, statykitės namus, dauginkitės ir gyvenkite – jus jau šildo ateinančio komunizmo saulė. Nieko blogo jūs nuo šiol nepadarėte. Ir staiga – šunų lojimas, niūrios konvojininkų voros, šaukimas pagal bylas, ir jūsų šeima liko nebaigtame statyti name, o jūs išvaromas už kažkokios naujos spygliuotos vielos. „Pilieti viršininke, o – geras elgesys?.. Pilieti viršininke, o – sąžiningas darbas?.." Šuniui ant uodegos jūsų geras elgesys! Šuniui ant uodegos jūsų sąžiningas darbas!

Kokia, kokia atsakinga administracija žemėje leistų šitokius posūkius ir šuolius? Nebent besikuriančiose Afrikos valstybėse...

Kokie sumetimai skatino 1961 metų reformą – tikri, ne apsimestiniai? (Apsimestiniai – „pasiekti, kad geriau pasitaisytų".) Mano manymu, štai kokie: atimti iš kalinio materialinę ir asmeninę nepriklausomybę, Praktiniams Darbuotojams nepakenčiamą, sudaryti jam tokias sąlygas, kad krustelės Praktinis Darbuotojas pirštą, ir jau jam maudžia skrandį, – tai yra padaryti zeką visiškai valdomą

[1] O kaip tuomet buvo atsižvelgiama į tai, kiek nusikaltėlis pasitaisęs? Ogi niekaip – ką, bene mes elektroninės mašinos, ką ten! Mes negalime į viską atsižvelgti!

ir priklausomą. Tam reikėjo: nebeleisti masiškai vaikščioti be konvojaus (natūralaus žmonių gyvenimo tyrlaukiuose), visus suvaryti į zoną, laikyti pusalkanius, atimti pagalbines pajamas – uždarbį ir siuntinius.

O siuntinys lageryje – ne tik maistas. Tai – moralinis protrūkis, tai – džiaugsmo pliūpsnis, rankos dreba: tavęs neužmiršo, tu ne vienišas, apie tave galvoja! Mes savo katorgos speclageriuose galėjome gauti siuntinių neribotai (8 kilogramų, toks buvo bendras pašto apribojimas). Nors juos gaudavo toli gražu ne visi ir netolygiai, bet nuo to lageryje mityba pagerėdavo, tokių žūtbūtinių grumtynių nebūdavo. O dabar ir siuntinio svoris buvo apribotas – 5 kilogramai, ir griežta skalė: per metus ne daugiau kaip šeši-keturi-trys-du siuntiniai, atitinkamai pagal režimą. Tai yra jei lengvatinis bendrasis režimas, žmogus gali gauti kartą per du mėnesius 5 kilogramus, kur įeina ir pakuotė, ir gal dar koks drabužis – vadinasi, mažiau nei 2 kilogramai per mėnesį visokio valgio! O jei ypatingasis režimas – 600 gramų per mėnesį...[1]

O, kad tuos gramus jie būtų gavę!.. Ir tuos menkučius siuntinėlius buvo leidžiama gauti tik tiems, kurie atsėdėję daugiau kaip pusę laiko. Ir nepadarę jokių „pažeidimų" (kad patiktų operui, auklėtojui, prižiūrėtojui ir prižiūrėtojo paršiukui)! Ir būtinai 100% vykdytų darbo normas. Ir būtinai dalyvautų kolonijos „visuomeniniame gyvenime" (tuose varganuose koncertuose, apie kuriuos rašo Marčenka; tose prievartinėse spartakiadose, kai žmogus nepastovi ant kojų iš silpnumo; arba dar blogiau – būtų prižiūrėtojų personalo parankinis).

Ir tas siuntinys išeina per gerklę! Už tą dėžutę, tavo giminių surūpintą, dar reikalauja tavo sielos!

Skaitytojau, atsipeikėkite! Mes *istoriją* – užbaigėme, mes istorijos duris jau užtrenkėme. Šitai vyksta – *dabar, šiandien*, kai mūsų maisto produktų parduotuvės lūžta (bent jau sostinėje), kai jūs nuoširdžiai

[1] Šios ir vėlesnės režimo sąlygos per septintąjį ir aštuntąjį dešimtmetį kaskart griežtėjo (*1980m. pastaba*).

atsakote užsieniečiams, kad mūsų žmonės visiškai sotūs. O mūsų suklupusius tėvynainius (dažnai niekuo nekaltus, juk pagaliau jūs patikėjote mūsų teisingumo galia!) stengiamasi *pataisyti badu* va šitaip! Jie sapnuoja – duoną!

(Dar pasakysim, kad lagerio šeimininkų tironijai nėra ribų, nėra kontrolės! Naivūs giminaičiai atsiunčia banderolę – laikraščių arba vaistų. Ir banderolė įskaitoma kaip siuntinys! – tokių atvejų labai daug, iš įvairių vietų rašoma. Režimo viršininkas veikia kaip robotas su fotoakimi: vienetas! O siuntinį, atėjusį iš paskos, grąžina atgal.)

Taip pat akylai sekama, kad nė trupinėlis valgio nebūtų įduotas zekui ir per pasimatymą! Prižiūrėtojai laiko savo garbe ir pareiga, kad tokių dalykų nebūtų. Todėl atvažiavusias *laisvąsias moteris iškrečia, apnaršo prieš pasimatymą*! (Juk Konstitucija šito nedraudžia! Nenori – tegu važiuoja sau nepasimačiusios.)

Dar griežčiau buvo užkirstas kelias pinigams patekti į koloniją: kad ir kiek giminaičiai atsiųstų, visi pinigai įrašomi į asmeninę sąskaitą „iki paleidimo" (tai yra valstybė nemokėdama procentų ima iš zeko paskolą dešimčiai ir dvidešimt penkeriems metams). Ir nesvarbu kiek zekas uždirbtų – tuos pinigus jis matys kaip savo ausis.

Ūkiskaita tokia: kalinio darbas apmokamas 70% atitinkamo laisvojo žmogaus darbo užmokesčio. (O – kodėl? Argi jo dirbiniai kitaip kvepia? Jei taip būtų Vakaruose, tai vadintųsi eksploatacija ir diskriminacija.) Iš likusiųjų atskaitoma 50% kolonijai (zonos, Praktinių Darbuotojų ir šunų išlaikymui). Iš šio likučio atskaitoma už maistą ir aprangą (galima įsivaizduoti, kiek kainuoja srėbalas su žuvų galvomis). Ir paskutinis likutis įskaitomas į asmeninę sąskaitą „iki paleidimo". O lagerio krautuvėlėje kalinys gali išleisti per mėnesį atitinkamai pagal režimą: 10–7–5–3 rublius. (Bet iš Riazanės srities Kalikatokų skundžiamasi, kad viską atskaičius net ir tų 5 rublių žmonėms nelikdavo – krautuvėlei neužtekdavo. O štai duomenys iš vyriausybės laikraščio „Izvestijos" (dar laisvesnis tarpsnis, 1960 metų kovas, ir rubliai dar menkaverčiai, stalininiai): Irina Papina, mergina iš Leningrado, skauduliais aptekusiais pirštais rovė

kelmus, vilko akmenis, krovė vagonus, ruošė malkas – ir uždirbdavo... 10 rublių per mėnesį (Chruščiovo rubliais – vieną per mėnesį).

O toliau eina pačios krautuvėlės „režimo įforminimas", susikertantis su prekybininkų abejingumu. Pagal apverstą kolonijinio režimo dėsnį (juk taip dabar teisinga sakyti vietoj „lagerinio"? Kalbininkai, ką daryti, jeigu salos pačios persivadino kolonijomis?..) krautuvėlė iš lengvatos pavirsta bausme, ta silpnąja kalinio vieta, per kurią jam kerta. Beveik kiekviename laiške iš Sibiro ir Archangelsko kolonijų kaliniai rašo: mus baudžia atimdami krautuvėlę! už kiekvieną menkiausią nusižengimą uždraudžia pirktis krautuvėlėje. Tris minutes pavėlavęs atsikelti kalinys ten netenka krautuvėlės trims mėnesiams (tai vadinasi „smūgis per pilvą"). Nespėja laiško baigti iki vakarinės apžiūros – krautuvėlė uždrausta mėnesiui. Uždrausta todėl, kad „liežuviu mala". O iš Ust Vymės griežtojo režimo kolonijos rašoma: „Kasdien pasipila serija įsakymų, draudžiančių pirktis krautuvėleje mėnesį, du, tris. Kas ketvirtas žmogus nusižengęs. Bet jeigu buhalterija už einamąjį mėnesį užmiršo tau priskaičiuoti, praleido sąraše – tai jau atsisveikink". (Kas kita – jei į karcerį iškart nepasodino, tai ir už ankstesnį nusižengimą atsiimsi.)

Seno kalinio turbūt nenustebinsi. Įprastos beteisiškumo grimasos.

Dar kaliniai rašo: „Papildomai du rubliai per mėnesį gali būti išrašyti už *darbo pasiekimus*. Bet kad juos gautum, turi atlikti žygdarbį gamyboje".

Juk tik pamanykit, kaip vertinamas darbas mūsų šalyje: už įžymius darbo pasiekimus – du rubliai per mėnesį (ir tie – iš tavo asmeninės sąskaitos).

Minimas ir Norilsko įvykis, teisybė, 1957 metų – dar nepraėjus palaimingam atokvėpiui: kažkokie zekai suvalgė kredito skirstytojo Voronino mylimą šunį, ir už tai visam lageriui septynis mėnesius (!) „nušvilpė darbo užmokestį".

Labai realu, labai atitinka salos papročius.

Istorikas Marksistas paprieštaraus: čia anekdotiškas atvejis, kam apie jį kalbėti? O pažeidėjas, patys sakėte, tiktai kas ketvirtas.

Vadinasi, elkis pavyzdingai, ir net turint griežtą režimą tau garantuota trys rubliai per mėnesį – beveik kilogramas sviesto.

Kurgi ne! Pasisekė tam Istorikui su „loterija" (ir straipsniukus rašė labai teisingus) – neteko lagerio paragauti. Gerai, jei krautuvėlėje yra duonos, pigių saldainių ir margarino. Mat duonos būna du tris kartus per mėnesį. O saldainiai – tik brangūs. Koks tau sviestas, koks tau cukrus! – jei prekiautojas stengsis (bet jis nesistengs), tai juk yra Vadovybė – ji jam *pasufleruos*. Dantų milteliai, pasta, šepetėliai, muilas, vokai (ir tai ne visur, o rašomojo popieriaus – niekur, juk ant jo rašomi skundai!), brangūs papirosai – štai krautuvėlės asortimentas. Tik neužmirškite, brangus skaitytojau, kad tai ne ta krautuvėlė laisvėje, kur kas rytą atidaro duris ir jūs galite nusipirkti šiandien už 20 kapeikų ir rytoj už 20 kapeikų, – ne! Čia taip: šita krautuvėlė atsidarys dvi dienas per mėnesį, tu išstovėsi eilėje tris valandas, o įėjęs (draugai koridoriuje skubina) prisirinksi iškart už visus savo rublius, nes tų rublių rankose neturi, o kiek žiniaraštyje įtašyta, tiek ir prisirink: imk dešimt pakelių papirosų, imk keturias tūbeles pastos!

Ir lieka vargšui zekui n o r m a – kolonijinė čiabuvio norma (o kolonija – už Poliarinio Rato): duonos – 700 gramų, cukraus – 13, taukų – 19, mėsos – 50, žuvies – 85. (Bet čia tik skaičiai! – ir mėsa, ir žuvis bus tokia, kad čia pat pusę nupjausi ir išmesi.) Čia skaičiai, o puode jų negali būti, nebūna. Savo bizalą kaliniai iš Ust Neros aprašo taip: „Jovalas, kurį ne kiekviena kolchozo kiaulė ėstų". Iš Norilsko: „Ta pati magara[1] ir smulkios kruopos iki pat šiol". O dar ir nubaustųjų norma: 400 gramų duonos ir sykį per dieną karštimo.

Teisybė, Šiaurėje „dirbantiems ypatingai sunkius darbus" išrašoma kažkokio papildomo maisto. Bet jau pažįstant salas, aišku, kaip nelengva į tą sąrašą patekti (ne visi sunkūs darbai yra „ypatingai sunkūs") ir kaip žudo „didelis davinys"... Štai Pičiuginas, „kol pajėgė, išplaudavo po 40 kilogramų aukso per sezoną, ant pečių pervilkdavo per dieną po 700–800 pabėgių, – bet tryliktaisiais kalėjimo

[1] Į soras panašios kruopos. (*Vert. past.*)

metais tapo invalidu ir ėmė gauti *sumažintą* maisto normą". Nejaugi tokiam žmogui sumažėjo skrandis?

O mes štai kaip paklausim: kiek diplomatų išlaikė vienas Pičiuginas savo keturiasdešimčia kilogramų aukso? O atstovybę Nepale – tikrai visą! O ar jie ten turi nesumažintą normą?

Iš įvairių vietų rašoma: amžinas alkis, ištisai pusbadis. „Daug kam skrandžio opa, džiova". Iš Irkutsko srities: „Jaunimas serga džiova, skrandžio opa". Iš Riazanės srities: „Daug džiovininkų".

Ir jau visiškai draudžiama ką nors išsivirti ar išsikepti, kaip buvo leidžiama specialiuosiuose lageriuose. Bet ir – *iš ko*?..

Štai toji senovinė priemonė – Badas, kurį pasitelkęs gali valdyti dabartinius čiabuvius.

O šalia viso to padidintos darbo normos: juk nuo to laiko „darbo našumas" (žmogaus raumenų) pakilo. Teisybė, diena – 8 valandų. Tos pačios brigados: zekas gena zeką. Kalikatkuose antrosios grupės invalidams buvo įkalbėta eiti į darbą, už tai žadant jiems „dviejų trečdalių" paleidimo tvarką, – ir berankiai, bekojai puolė į trečiosios grupės invalidų vietas, o šie buvo nuvaryti į bendruosius darbus.

Bet jei darbo visiems neužtenka, jei darbo diena trumpa, jei, deja, sekmadieniai laisvi, jei *burtininkas darbas* nebegali padėti mums perauklėti šitų atmatų, – tai juk dar mums lieka Burtininkas – režimas!

Rašoma iš Oimiakono ir Norilsko, iš ypatingojo režimo ir iš sustiprintojo režimo lagerių: visokius savus megztinius, liemenes, šiltas kepures, o apie kailinius nėra ko nė kalbėti – atimti! (1963 metais! 46-aisiais Spalio eros metais!) „Neleidžia vilktis šiltų baltinių ir jokio šilto drabužio – grasina karceriu" (Kraslagas, Rešiotai). „Atėmė viską, išskyrus apatinius baltinius. Išdavė: medvilninį kitelį, vatinuką, bušlatą, stalinišką kepurę be kailio. Taip yra Indigirkos baseine, Oimiakono rajone, kur darbo diena nurašoma, kai minus 51°".

Iš tiesų, argi užmirši? Kas dar gali padėti suvaldyti gyvą būtybę po Bado? Ogi Šaltis. Šaltis.

Ypač gerai auklėja *ypatingasis* režimas, ten, kur „OOR'ai ir majorai", kaip byloja naujas priežodis, (OOR, Osobo-Opasnyj Recidivist –

Ypač Pavojingas Recidyvistas, vietos teismo štampas[1].) Pirmiausia įvesta dryžuoti skarmalai: nameliu suplota kepurėlė, kelnės ir švarkelis – plačiais mėlynais ir baltais dryžiais, kaip iš čiužinių medžiagos. Tai sugalvojo mūsų kalėjimų gudročiai, Naujosios Visuomenės juristai, – sugalvojo einant penktajam Spalio dešimtmečiui! suėjus dviem trečdaliams XX amžiaus! komunizmo išvakarėse! – išmarginti čionai suvarytus savo nusikaltėlius kaip klounus. (Iš visų laiškų matyti, kad šitie dryžiai papiktino ir įskaudino šiandieninius dvidešimtpenkinius kalinius.)

Štai dar apie ypatingąjį režimą: barakai su grotomis ir spynomis; barakai pūva, užtat pastatytas erdvus plytinis BUR'as (nors, be čifyro, lageryje nebėra ir pažeidimų: nei skandalų, nei muštynių, net nei kortų). Per zoną reikia eiti rikiuote, ir dar įsitempus kaip styga, kitaip neįleis ir neišleis. Jeigu prižiūrėtojas pastebės rikiuotėje rūkant, – drebindamas savo lašinius užpuls auką, išvers iš kojų, išplėš nuorūką ir nuvilks į karcerį. Jeigu neveda į darbą, – nesumanyk atsigulti pailsėti: į lovą žiūrėk kaip į parodą ir neprisiliesk prie jos iki signalo gulti. 1963 metų birželį atėjo įsakymas nurauti žolę apie barakus, kad ir ten niekas negulėtų. O kur žolės dar liko – lentelė su užrašu: gulėti draudžiama (Irkutsko sritis).

Viešpatie, kaip pažįstama! Kur mes skaitėm? Kur mes visai neseniai girdėjom apie tokius lagerius? Ar ne Berijos speclageriai? *Spec – Spec...*

Ypatingasis režimas prie Solikamsko: „vos tik sukrebždėsi – tuoj pro „ėdžias" automatų vamzdžiai".

Ir, žinoma, visur už bet kokią savivalę sodinama į ŠIZ'ą. Ivakinui liepė vienam krauti į automašiną plokštes (kiekviena – po 128 kg). Jis atsisakė. Gavo 7 paras.

Mordovijos lageryje 1964 metais vienas jaunas zekas sužinojo, kad, rodos, Ženevoje ir, rodos, 1955 metais pasirašytas susitarimas uždrausti prievartinį darbą kalinimo vietose, – ir atsisakė dirbti! Už savo smarkumą gavo 6 mėnesius vienutės.

[1] Dar viena pernykštė santrumpa, niekaip neprisirengiu pasakyti: kas yra OLŽIR?! Osobyj Lager Žon Izmennikov Rodiny (Ypatingasis Tėvynės Išdavikų Žmonų Lageris), buvo ir tokių.

Visa tai ir yra – genocidas, rašo Karavanskis.

O kairieji leiboristai gal sumanys tai pavadinti kitaip? (Dieve mano, neužkabinkite kairiųjų leiboristų! Juk jeigu jie liks mumis nepatenkinti – mūsų reputacijai galas!..)

Bet kodėl gi vis niūriai ir niūriai? Teisingumo dėlei leiskime režimą įvertinti jaunam Praktiniam Darbuotojui, MVD Tavdos mokyklos auklėtiniui (1962): „Seniau (iki 196l) per paskaitas po dešimt prižiūrėtojų stovėdavo, – negalėdavo susitvarkyti. Dabar – girdėti musę skraidant, vienas kitą tildo. Bijo, kad negautų griežtesnio režimo. *Dirbti* pasidarė daug lengviau, ypač po Įsakymo (duodančio teisę šaudyti). Jau *taikytas* du kartus. O būdavo, ateina į vachtą su peiliu: pasiimkite, nudūriau bjaurybę... Kaip dirbti?"

Žinoma, atmosfera pragiedrėjo. Tai patvirtina ir kolonijos mokyklos mokytoja: „Už krizenimą per politinius pašnekesius atimama teisė būti pirma laiko paleistam. Bet jeigu tu *aktyvas*, tai būk nors paskutinis chamas, tik sek, kad kas nenumestų nuorūkos, nebūtų su kepure, – ir tau lengvesnis darbas, ir geresnė charakteristika, ir padės paskui įsiregistruoti".

Kolektyvo taryba, Vidaus tvarkos sekcija (iš Marčenkos sužinome šifruotę: „Sekcija vnutrennego poriadka – Suka vyšla poguliat[1]) – tai nelyginant draugovininkai, turi raudonus raiščius: nepraeik pro nusižengimus! padėk prižiūrėtojams! O taryba turi teisę *tarpininkauti skiriant bausmę*! Kieno „straipsnis susitrejinęs" (taikoma du trečdaliai) arba „pusinis" – tas būtinai turi talkininkauti Vidaus tvarkos sekcijai, antraip negausi „lygtinai prieš terminą". Kieno „straipsnis aklinas" – tas neina, jam nereikia. I. Aleksejevas: „Dauguma verčiau renkasi lėtą bausmę, bet į tas tarybas ir sekcijas neina".

O mes jau atmosferą pajutome, argi ne? Visuomeninė veikla lageryje! Kokius puikiausius jausmus ji ugdo (pataikavimą, įskundinėjimą, kaimyno nustūmimą) – štai ir šviesūs laiptai, vedantys į pasitaisymo dangų. Bet kokie slidūs!

[1] Suka išėjo pasivaikščioti. (*Vert. past.*)

Štai skundžiasi iš Tiraspolio 2-osios pataisos darbų kolonijos Oluchovas (komunistas, parduotuvės direktorius, pasodintas už piktnaudžiavimą): pasakė kalbą gamybos pirmūnų sąskrydyje, kažką demaskavo, „ragino paklydusius Tėvynės sūnus sąžiningai dirbti", salė garsiai paplojo. O kai atsisėdo į savo vietą, prie jo priėjo zekas ir tarė: „Jei tu, stipena, būtum išdrožęs tokią kalbą prieš dešimt metų, aš tave būčiau papjovęs stačiai tribūnoje. O dabar įstatymai trukdo, už tave, šunsnukį, sušaudytų".

Jaučia skaitytojas, kaip viskas dialektiškai rišlu, priešybių vienybė, viskas susipynę? – iš vienos pusės kunkuliuoja visuomeninė veikla, iš kitos remiamasi Įsaku dėl mirties bausmės sušaudant? (O laiko tėkmę jaučia skaitytojas? – „prieš dešimt metų", o žmogus vis ten pat. Praėjo epocha – ir nėra epochos, o jis vis ten pat...)

Tas pats Oluchovas pasakoja ir apie kalinį Isajevą, buvusį majorą (Moldavija, 4-oji pataisos darbų kolonija). Isajevas buvo „nepakantus režimo pažeidėjams, Kolektyvo taryboje kritikuodavo konkrečius kalinius", tai yra reikalaudavo juos bausti ir atimti lengvatas. Ir ką gi? „Kitą naktį jam dingo kareiviškas karvės odos batas – vienas iš poros. Jis apsiavė pusbačius, – bet kitą naktį dingo ir vienas pusbatis". Štai kokių negarbingų kovos formų griebiasi prispaustas klasinis priešas mūsų laikais!..

Žinoma, visuomeninis gyvenimas – komplikuotas reiškinys, ir reikia mokėti jam vadovauti. Pasitaiko atvejų, kurie kalinius visiškai demoralizuoja, kaip nutiko Vaniai Aleksejevui. Visuotinis lagerio susirinkimas buvo paskirtas 20 valandą. Bet ir iki 22 valandos orkestras groja, o susirinkimas neprasideda, nors karininkai sėdi scenoje. Aleksejevas paprašė orkestrą „pailsėti", o viršininkus – atsakyti, kada bus susirinkimas. Atsakymas: nebus. Aleksejevas: tada mes, kaliniai, patys padarysim susirinkimą tema *apie gyvenimą ir laiką*. Kaliniai pritardami suklego, karininkai nubėgo nuo scenos. Aleksejevas žengė su sąsiuviniu į tribūną ir pradėjo nuo asmenybės kulto. Bet keli karininkai prišoko, atėmė tribūną, išsukinėjo lemputes ir išstūmė tuos kalinius, kurie buvo spėję čia įlipti. Prižiūrėtojams buvo įsakyta Aleksejevą suimti, bet šis pasakė: „Piliečiai prižiūrėtojai, juk jūs

komjaunuoliai. Girdėjot – aš kalbėjau teisybę, tai prieš ką jūs ranką keliat – prieš Lenino idėjos sąžinę?" Vis dėlto būtų suėmę ir idėjos sąžinę, bet zekai kaukaziečiai nusivedė Aleksejevą į savo baraką ir šitaip vieną naktį išgelbėjo nuo arešto. Paskui jis atsėdėjo karcerį, o po karcerio jo kalba buvo įforminta kaip antisovietinė. Kolektyvo taryba paprašė administraciją, kad Aleksejevą izoliuotų už antisovietinę agitaciją. Šio prašymo pagrindu administracija kreipėsi į liaudies teismą – ir Aleksejevas gavo trejus metus *uždaro kalėjimo*.

Norint teisingai nukreipti protus, labai svarbu dabartinėse kolonijose rengti kasdienius politinius užsiėmimus. Juos veda būrių (200–250 žmonių) viršininkai – karininkai. Kiekvieną kartą parenkama tam tikra tema, na, pavyzdžiui: mūsų santvarkos humanizmas, mūsų sistemos pranašumas, socialistinės Kubos laimėjimai, kolonijinės Afrikos nubudimas. Šitie klausimai gyvai domina čiabuvius, padeda jiems geriau laikytis kolonijos režimo ir geriau dirbti. (Žinoma, ne visi teisingai supranta. Iš Irkutsko: „Lageryje mums alkaniems šnekama apie maisto produktų gausumą šalyje. Šnekama apie mechanizacijos diegimą visur kur, o mes gamyboje matom tik kirtiklį, kastuvą, neštuvus ir lenkiam nugaras".)

Per vieną politinį užsiėmimą Vania Aleksejevas dar prieš tą susirinkimą iškrėtė tokią išdaigą. Paprašė žodžio ir pasakė: „Jūs – MVD karininkai, o mes, kaliniai, – asmenybės kulto laikų nusikaltėliai, mes ir jūs – liaudies priešai ir dabar pasiaukojamu darbu turime pelnyti sovietinės liaudies atleidimą. Ir aš rimtai siūlau jums, pilieti majore, pasukti kursu į komunizmą!" Jam buvo įrašyta į bylą: „nesveikos antisovietinės nuotaikos".

Aleksejevo laiškas iš Ustvymlago – ilgas, popierius susitrynęs, eilutės išblukusios, šešias valandas aš jį šifravau. Ir ko tik ten nėra! Štai toks bendras samprotavimas: „Kas dabar sėdi kolonijose – vergovės lūšnose? Iš visuomenės išstumtas smarkus, nesutaikomas liaudies tarpsluoksnis... Biurokratų blokas paleido į gyvenimo nuokalnę tą karštą jaunimą, kurį pavojinga buvo mokyti teisingų santykių teorijos". „Kaliniai – atstumti proletariato vaikai, pataisos darbų lagerių nuosavybė".

Dar labai svarbu radijas, jeigu jį teisingai panaudosi (ne muziką, ne pjeses apie meilę, o auklėjamąsias laidas). Kaip viskas dozuojama

pagal režimą, taip ir radijas: nuo 2–3 valandų ypatingajam režimui iki transliavimo visą dieną bendrajam režimui[1].

Dar būna ir m o k y k l ų (o kaipgi! juk mes juos rengiame grąžinti į visuomenę!). Tik „viskas grynai formaliai, akims apdumti... Vaikinus čia reikia lazda varyti; nuo mokslų atgraso BUR'as"; dar „gėdijasi laisvųjų mokytojų moterų, nes tokie skarmaluoti".

O pamatyti gyvą moterį – pernelyg reikšmingas įvykis kaliniui.

Nėra ko ir kalbėti, kad teisingai išauklėti ir pataisyti, ypač suaugusius žmones, ypač jei tai trunka dešimtmečius, galima tik i š s k y r u s l y t i s, kaip ir buvo daroma Stalino-Berijos lageriuose po karo, – šito tvirtai laikytasi ir Archipelage. Lyčių tarpusavio poveikio, kaip impulso skleistis ir tobulėti, įprasto visai žmonių padermei, Archipelage negali būti, nes tada čionykštis gyvenimas pasidarys „panašus į kurortą". Ir kuo labiau artėja šviesi komunizmo aušra, nutvieskusi jau pusę padangės, tuo atkakliau reikia nusikaltėlius vyrus atskirti nuo nusikaltėlių moterų ir tik per šitą izoliavimą leisti jiems kaip reikiant pasikankinti ir juos pataisyti[2].

Visą šią darnią kolonijinės pataisos sistemą mūsų ne visai neviešoje ir ne visai nepataisomoje epochoje prižiūri visuomenė, taip, stebėtojų komisijos, – turbūt skaitytojas jų nepamiršo? niekas jų nepanaikino.

Jos sudaromos „iš vietos organų". Bet praktiškai ten, dykose vietose, tose laisvųjų gyvenvietėse, kas gali eiti ir patekti į tas komisijas, jei ne administratorių žmonos? Tai stačiai bobų komitetas, kuris daro tai, ką sako jų vyrai.

Tačiau dideliuose miestuose šita sistema retkarčiais gali duoti ir netikėtų rezultatų. Komunistę Galiną Filippovą rajkomas įpareigojo būti Odesos kalėjimo stebėtojų komisijoje. Ji kratėsi: „Nenoriu turėti

[1] Lėksi, ko gero, ir į *ypatingąjį*, dryžuotąjį!..

[2] Pats apsaugos ministras Tikunovas man papasakojo (tuoj pakalbėsim apie mūsų susitikimą) tokį įvykį: per individualų pasimatymą (tai yra uždarame name, tris dienas) pas sūnų atvažiavusi motina atstojo jam žmoną. Siužetas antikinis – juk ir duktė žindė tėvą. Bet ponas ministras, vaipydamasis iš šitų laukinių šlykštumo, nė kiek nepagalvojo: ką reiškia viengungiui vaikinui nematyti moters 25 metus.

jokių reikalų su nusikaltėliais!" – ir tik partinė disciplina privertė ją eiti. O ten ji – įsitraukė į darbą. Pamatė ten žmonių, o kiek tarp jų nekaltų, o kiek tarp jų atgailaujančių. Ji iš karto įvedė tvarką kalbėtis su kaliniais be administracijos (ši tam labai priešinosi). Kai kurie zekai ištisus mėnesius varstė ją piktais žvilgsniais, paskui atsileido. Ji ėmė važinėti į kalėjimą po du, tris, keturis kartus per savaitę, išbūdavo kalėjime iki signalo gulti, atsisakydavo atostogų, – jau nesidžiaugė tie, kurie ją čionai atsiuntė. Ji puolė į instancijas aiškintis dėl nuteistųjų 25 metams (kodekse tokios bausmės nėra, o žmonės ją gavę seniau ir kankinasi), rūpintis paleistųjų įdarbinimu, įkurdinimu. Viršūnėse ją sutikdavo arba su didžiausiu nusistebėjimu (RSFSR Įkalinimo vietų valdybos viršininkas, generolas, 1963 metais ją įtikinėjo, kad nuteistų 25 metams apskritai šalyje nėra, ir juokingiausia, kad jis, regis, ir *nežinojo*!), arba su piktu priešiškumu – juk viską puikiausiai žinojo! Imta ją persekioti ir ėsti Ukrainos ministerijoje ir partine linija. Buvo išvaikyta visa jų komisija už raštiškus prašymus.

Tegu niekas netrukdo Archipelago šeimininkams! Tegu niekas netrukdo Praktiniams Darbuotojams! Prisimenate, iš jų pačių mes ką tik sužinojome: *„Tie patys žmonės*, kurie dirbo tada, dirba ir dabar, galbūt prisidėjo koks dešimt procentų".

Bet va kas – ar nepatyrė jie dvasinio lūžio? Ar nepersiėmė meile nelaimingiems savo globotiniams? Taip, visi laikraščiai ir žurnalai rašo, kad – persiėmė. Aš neparinkau specialiai, bet mes skaitėme (pirmas skyrius) „Literaturnaja gazeta" laikraštyje apie nūdienius rūpestingus lagerininkus Jercevo stotyje. O štai vėl „Literaturnaja gazeta" (1964 03 03) leidžia kolonijos viršininkui išsakyti savo nuomonę:

„Lengva koneveikti auklėtojus – daug sunkiau jiems padėti ir jau visai sunku jų rasti: guvių, išsilavinusių, inteligentiškų (būtinai inteligentiškų), suinteresuotų ir talentingų žmonių... Jiems reikia sudaryti geras gyvenimo ir darbo sąlygas... Aš žinau, koks kuklus jų darbo užmokestis, kokia neaprėpiama jų darbo diena..."

Ir kaip čia mums sklandžiai užbaigti ir nuspręsti! Juk gyvenimas ramesnis, galima atsidėti menui, o dar saugiau mokslui, – tik va laiškai – karšti, suglamžyti, išsitrynę, nelegaliai išsiųsti iš lagerių!. Ir ką gi jie, nedėkingieji, rašo apie tuos, kurie iš paskutiniųjų dėl jų stengiasi per neaprėpiamą darbo dieną?

Ivakinas: „Šnekiesi su auklėtoju apie savo negandas ir matai, kad tavo žodžiai rikošetu atšoka nuo pilkos milinės gelumbės. Nejučia knieti paklausti: „Atleiskite, kaip gyvuoja jūsų karvutė?", kurios tvarte jis praleidžia daugiau laiko negu su savo auklėtiniais". (Kraslagas, Rešiotai.)

L-nas: „Tie patys bukagalviai prižiūrėtojai, režimo viršininkas – tipiškas Volkovojus. Su prižiūrėtoju ginčytis negali, iš karto karceris".

K-nas: „Būrininkai kalba su mumis žargonu, tik ir girdi: nuosproga, šunkara, mėšlo krūva". (Jercevo stotis, koks sutapimas!)

K-is: „Režimo viršininkas – tikras to Volkovojaus brolis, teisybė, kerta ne rimbu, o kumščiu, žiūri kaip vilkas iš padilbų... Būrio viršininkas – buvęs operas, kuris laikė vagį informatorių ir mokėjo už kiekvieną įskundimą narkotikais... Visi tie, kurie mušė, kankino ir baudė mirtimi, tiesiog pervažiavo iš vieno lagerio į kitą ir užima kiek kitokius postus". (Irkutsko sritis.)

I. Pisarevas: „Kolonijų viršininkai vien tiesioginių padėjėjų turi po šešis. Iš visų statybų dykaduonius veja, tai jie ir bėga čionai... Visi lagerių bukagalviai... ir šiandien dirba, laukia pensijos stažo, o ir tada neišeina. Jie nesulyso. Kalinių jie nelaikė ir nelaiko žmonėmis".

V. D-vas: „Norilske, pašto dėžutė 288, nėra nė vieno „naujo": vis tie patys berijininkai. Išeinančius į pensiją pakeičia tokie patys (tie, kurie buvo išvyti 1956 metais)... Jiems – dvigubas stažas, didesni atlyginimai, ilgos atostogos, geras maistas. Jiems eina dveji metai už metus, ir jie susigalvoja išeiti į pensiją 35 metų..."

Pičiuginas: „Mūsų ruože 12–13 stiprių vyrų, vilkinčių avikailių kailiniais vos ne iki pat kulnų, kepurės kailinės, veltiniai kareiviški. Kodėl gi jie negalėtų eiti į šachtą, į rūdyną, į neliestus plotus ir ten rasti sau vietą, o šičia ją užleisti vyresnio amžiaus žmonėms? Ne, jų

nė su Volgos garlaivio grandine tenai nenuvilktum. Tikriausiai šitie tranai įtikino aukštesniuosius organus, kad zekai nepataisomi, – juk jei zekų bus mažiau, tai sumažės jų etatai".

Ir zekai toliau sodina bulves viršininkų daržuose, laisto juos, prižiūri galvijus, dirba baldus jų namams.

Bet kieno gi teisybė? kuo tikėti? – sušuks išmuštas iš vėžių nesusigaudantis skaitytojas.

Žinoma – laikraščiais! Tikėkite laikraščiais, skaitytojau. Visada tikėkite – mūsų laikraščiais.

* * *

Emvedistai – jėga. Ir geruoju jie niekada nepasitrauks. Jeigu jau 1956-aisiais atsilaikė – pasilaikys dar, pasilaikys.

Tai ne tik pataisos darbų organai. Ir ne tik Apsaugos ministerija. Mes jau matėme, kaip mielai juos palaiko ir laikraščiai, ir deputatai.

Kadangi jie – stuburas. Daug kieno stuburas.

Bet jie remiasi ne tik jėga – jie turi ir argumentų! Ne taip lengva su jais ginčytis.

Aš – bandžiau.

Tiesą sakant, aš niekada neketinau. Bet paskatino mane va šitie laiškai – visai nelaukti laiškai iš dabartinių čiabuvių. Čiabuviai prašė turėdami viltį: pasakyti! apginti! sužmoginti!

Ir – kam gi aš pasakysiu? – jau neminint to, kad niekas manęs nenorės ir klausyti... Jei gyvuotų laisva spauda, paskelbčiau visa tai – šit ir būtų pasakyta, šit ir svarstykite.

O dabar (1964-ųjų sausis) kaip slaptas ir baikštus prašytojas aš slampinėju įstaigų koridoriais, lankstausi priešais leidimų biurų langelius, jaučiu skersą įtarų budinčių kariškių žvilgsnį. Kokio gero vardo ir valdžios malonės turi pasiekti rašytojas publicistas, kad didžiai užsiėmę aukšti pareigūnai teiktųsi skirti jam pusvalandį!

Bet didžiausias sunkumas dar ne čia. Didžiausias sunkumas man kaip andai Ekibastuzo brigadininkų susirinkime: *apie ką* jiems šnekėti? *kokia* kalba?

Visa, ką aš iš tikrųjų manau, kaip išdėstyta šioje knygoje, – sakyti ir pavojinga, ir visiškai beviltiška. Tai reikštų tik galvą pamesti kurčioje kabinetų tyloje, o visuomenė neišgirstų, suinteresuotieji nesužinotų ir reikalas nepasistūmėtų nė per plauką.

Tai kaipgi šnekėti? Žengdamas per jų marmurinius nublizgintus slenksčius, eidamas per jų švelnius kilimus, aš turiu susivaržyti pančiais – šilkiniai siūlai perverti man per liežuvį, per ausis, per akių vokus ir paskui visa tai prisiūta prie pečių ir prie nugaros, ir prie pilvo odos. Aš turiu, šiaip ar taip, priimti:

1. Šlovė Partijai už visą praeitį, dabartį ir ateitį. (Vadinasi, bendra baudžiamoji politika negali būti neteisinga. Aš nedrįstu suabejoti, ar reikalingas Archipelagas apskritai. Ir negaliu teigti, kad „dauguma sėdi be reikalo".)

2. Aukšti pareigūnai, su kuriais šnekėsiu, – atsidavę savo darbui, rūpinasi kaliniais. Negalima apkaltinti jų nenuoširdumu, abejingumu, neišmanymu (juk jie negali iš visos širdies dirbdami neišmanyti savo darbo!).

Daug didesnį įtarimą kelia *mano* kišimosi motyvai: kad – aš? kodėl aš, jeigu pagal tarnybines pareigas visai neprivalau? Ar neturiu kokių nors nešvarių klastingų tikslų?.. Ko man kištis, jeigu Partija ir be manęs viską mato, ir be manęs viską padarys teisingai?

Kad truputį tvirčiau atrodyčiau, aš pasirenku tokį mėnesį, kai buvau pasiūlytas Lenino premijai, ir štai judu kaip pėstininkas oriai: galbūt dar ir bokštu tapsi.

SSRS Aukščiausioji Taryba. Įstatymų projektų komisija. Pasirodo, ji jau nebe pirmi metai rengia naują Pataisos darbų kodeksą, tai yra visos Archipelago ateities kodeksą, – vietoj 1933 metų kodekso, buvusio ir niekada nebuvusio, tarsi niekada nė neparašyto. Ir štai man surengiamas susitikimas, kad aš, Archipelago augintinis, galėčiau susipažinti su jų išmintimi ir pateikti jiems absurdiškus savo išsigalvojimus.

Jų aštuonetas. Keturi stebina savo jaunumu: gerai, jei tie berniukai bus aukštąją mokyklą baigę, o gal ir ne. Jie taip greitai iškyla į valdžią! jie taip laisvai jaučiasi tuose marmuro ir parketo rūmuose, kur aš įleistas laikantis didžiausio atsargumo. Komisijos pirmininkas – Ivanas Babuchinas, senyvas, toks jau geraširdis. Rodos, jei nuo jo priklausytų, jis rytoj pat Archipelagą likviduotų. Bet jo vaidmuo toks: per visą mūsų pokalbį sėdi nuošaliai ir tyli. O patys kirviai – du seneliokai! – du Gribojedovo seneliokai, iš tų

Očiakovo ir Krymo užkariavimo laikų,

kaip iš akies traukti, surembėję, ir galvą guldau, kad nuo 1953 metų kovo 5 dienos jie net laikraščio nebuvo atsiskleidę, – kas jau čia galėtų įvykti, kad paveiktų jų pažiūras! Vienas iš jų – mėlynu švarku, ir man atrodo – tai Jekaterinos rūmų mėlynas munduras, aš net įžiūriu žymę nuo nusuktos sidabrinės žvaigždės per krūtinę. Abu seneliokai iš pat pradžių nusistatę prieš mane ir mano vizitą, – bet nusprendė parodyti kantrybę.

Sunku kalbėti, kai turi be galo daug pasakyti. O čia dar viskas prisiūta, vos krustelėjęs jaučiu.

Bet vis dėlto turiu parengęs svarbiausią tiradą, ir, rodos, niekas negali jos nutraukti. Štai apie ką aš jiems: iš kur atsirado nuomonė (nedarau prielaidos, kad – jų), esą lageriui gresia pavojus virsti *kurortu*, esą jei neužleisim lagerio badu ir šalčiu, tai ten įsiviešpataus palaima? Aš prašau juos, nepaisant nepakankamos asmeninės patirties, įsivaizduoti tų nepriteklių ir bausmių tvorą, kuri ir yra įkalinimas: iš žmogaus atimta gimtinė; jis gyvena su tais, su kuriais nenori gyventi; jis negyvena su tais, su kuriais nori gyventi (šeima, draugai); jis nemato, kaip auga jo vaikai; iš jo atimta įprastinė aplinka, savi namai, savi daiktai, net laikrodis nuo rankos; prarastas ir suteršta jo vardas; jam neleidžiama laisvai judėti; paprastai neleidžiama nė dirbti pagal specialybę; jį nuolat slegia svetimi, o kartais ir jam priešiški žmonės – kiti kaliniai, kurių kitokia gyvenimo patirtis, pažiūros, papročiai; jis nepatiria švelninančio kitos lyties poveikio

(ką jau kalbėti apie fiziologiją); net ir medicinos paslaugos ten nepalyginti prastesnės. Argi tai panašu į Juodosios jūros pakrantės sanatoriją? Kodėl taip bijoma „kurorto"?

Ne, ši mintis netrenkia jiems į kaktą. Jie nesusverdėjo kėdėse.

Tuomet dar plačiau: ar mes norime sugrąžinti tuos žmones į visuomenę? Tai kodėl verčiame juos nuodėmingai gyventi? Kodėl kalėjimų režimas kalinius sistemingai žemina ir fiziškai sekina? Kokia valstybei prasmė daryti iš jų invalidus?

Štai ir išklojau. Ir man aiškinama, kaip aš klystu: aš prastai įsivaizduoju dabartinį *kontingentą*, aš sprendžiu iš praeities įspūdžių, aš atsilikęs nuo gyvenimo. (Va čia mano silpna vieta: aš iš tiesų nematau tų, kurie ten dabar sėdi.) Tiems izoliuotiems recidyvistams visa, ką aš išvardijau, joks vargas. Tik toks režimas ir gali įkrėsti jiems proto. (Trukt, trukt – tai jų kompetencija, jie geriau žino, kas sėdi.) O sugrąžinti į visuomenę?.. Žinoma, taip, žinoma, taip – mechaniškai beria seneliokai, ir girdėti: žinoma, ne, tegu ten išmiršta, taip ramiau.

O – režimas? Vienas iš Očiakovo seneliokų – prokuroras, tas mėlynu munduru, su žvaigžde ant krūtinės, retom žilom garbanėlėm, jis ir į Suvorovą šiek tiek panašus:

– Mes jau pradėjome gauti *naudos* iš griežto režimo. Vietoj dviejų tūkstančių žmogžudysčių per metus (čia tą galima pasakyti) – tik kelios dešimtys.

Svarbus rodiklis, aš nepastebimai užsirašau. Regis, tai ir bus didžiausia nauda iš mano apsilankymo.

Kas sėdi! Žinoma, jei nori ginčytis apie režimą, turi ir žinoti, kas sėdi. Tam reikia ne vienos dešimties psichologų ir juristų, kurie nuvažiuotų, nekliudomi pasikalbėtų su kaliniais, – o paskui galima ir pasiginčyti. O maniškiai lagerių korespondentai kaip tik šito ir nerašo: už ką jie sėdi ir jų draugai už ką[1]. 1964 metai – zekų giminės

[1] Bet kaip įsivaizduoti tuos visokius visokiausius *recidyvistus*! Štai Tavdos kolonijoje sėdi 87 metų senis, buvęs karininkas – carinis, tikriausiai baltasis. 1962-aisiais jis iškalėjo 18 metų antrojo dvidešimtuko. Vešli barzda, pirštinių siuvimo apskaitininkas. Kyla klausimas: už jaunystės įsitikinimus keturiasdešimt metų kalėjimo – galbūt daugoka? Ir kiek tokių likimų, nepanašių į kitus!

ašaras ryja dar pavieniui. Lagerių smulkmenų dar nežino Maskvos *laisvė* („Ivanas Denisovičius" – apie „praeitį"), dar ji pati nedrąsi, suskaldyta, dar nėra jokio visuomeninio judėjimo. Nykuma – beveik anuometinė, stalininė.

Bendroji svarstymo dalis baigta, pereiname prie specialiosios. Tačiau komisijai ir be manęs čia viskas aišku, viskas jau nuspręsta, aš jiems nereikalingas, tiesiog smalsu pasižiūrėti.

Siuntiniai? Tik po 5 kilogramus ir ta skalė, kuri dabar galioja. Siūlau jiems nors padvigubinti skalę ir pačius siuntinius leisti po 8 kilogramus, – „juk jie badauja! kas gi auklėja badu?!"

„Argi – badauja? – sutartinai piktinasi komisija. – Mes patys buvome, mes matėme, kad duonos likučiai išvežami iš lagerio mašinomis!" (tai yra prižiūrėtojų kiaulėms).

Ką – man? Surikti: „Jūs meluojat! Negali taip būti!" – o kaip skaudžiai truktelėjo liežuvis, prisiūtas per petį prie užpakalio. Aš negaliu laužyti sąlygų: jie informuoti, nuoširdūs ir rūpestingi. Gal parodyti jiems kalinių laiškus? Jiems tai – popiergalis, ir tie susitrynę, susiglamžę lapeliai ant raudonos aksominės staltiesės atrodys juokingi ir menkučiai. Be to, negalima jų nė parodyti: užsirašys pavardes, ir nukentės vyrai.

– Betgi valstybė nieko nepraras, jeigu bus daugiau siuntinių!

– O kas siuntiniais naudosis? – prieštarauja jie. – Daugiausia turtingos šeimos. – (Čia pavartojamas žodis „turtingos", tai reikalinga realiai valstybiškai samprotaujant.) – Kas prisivogė ir išslapstė laisvėje. Vadinasi, padidindami siuntinius pastatysime į nepalankią padėtį *darbo žmonių šeimas*!

O pjauna, o drasko mane siūlai! Nesulaužoma sąlyga: darbo sluoksnių interesai – visų svarbiausia. Jie čia ir sėdi tik darbo sluoksnių labui.

Pasirodo, aš visai neišradingas. Nežinau, kaip jiems paprieštarauti. Jei pasakysiu: „ne, jūs manęs neįtikinote!" – jiems nusispjauti, kas aš jiems – koks viršininkas?

– Krautuvėlė! – spiriuosi aš. – Kurgi socialistinis apmokėjimo principas? Užsidirbai – gauni!

– Reikia sukaupti kalinių paleidimo fondą! – kerta jie. – Antraip paleisti jie tampa valstybės išlaikytiniais.

Valstybės interesai – aukščiau, tai prisiūta, čia aš negaliu trūkčioti. Ir negaliu kelti klausimo, kad darbo užmokestis kaliniams būtų padidintas *iš valstybės lėšų*.

– Bet tegu visi sekmadieniai būna šventadieniai!

– Tai sutarta, taip ir yra.

– Bet yra daugybė būdų sugadinti sekmadienius zonoje. Sutarkite, kad jų negadintų!

– Mes negalime taip smulkiai reglamentuoti Kodekse.

Darbo diena – 8 valandos. Aš lemenu jiems kažką apie 7 valandas, bet viduje man pačiam tai atrodo įžūlu: juk ne 12, ne 10, ko dar reikia?

– Susirašinėjimas – tai kalinio įtraukimas į socialistinę visuomenę! – (štai kaip išmokau argumentuoti). – Neribokite jo.

Bet jie negali iš naujo peržiūrėti. Skalė jau yra, ne tokia griežta, kokia buvo mums... Rodo man ir pasimatymų skalę, kartu ir „asmeninių", trijų dienų, – o mes metų metus neturėjome jokių, šitai galima pakęsti. Man netgi atrodo, kad jų skalė švelni, aš vos susitvardau jos nepagyręs.

Pavargau. Viskas prisiūta, nekrustelėsi. Aš čia nereikalingas. Reikia išeiti.

Apskritai iš to šviesaus šventiško kambario, iš šitų krėslų, almant jų kalboms, lageriai visai neatrodo baisūs, veikiau prasmingi. Štai – mašinomis išvežiojama duona... Negi užleisi visuomenę tais siaubūnais? Prisimenu blatnųjų pachanų (vadeivų) snukius... Dešimt metų nesėdėjęs – kaip nuspėsi, kas ten dabar sėdi? Mūsų brolis politinis kalinys – lyg ir paleistas. Nacijos – paleistos...

Kitas kietakaktis seneliokas nori žinoti mano nuomonę apie badavimą: juk negaliu nepritarti maitinimui pro žarną, jeigu tai geresnis racionas negu srėbalas?[1]

Aš atsistoju ant užpakalinių letenų ir kriokiu jiems apie kalinio teisę ne tik badauti – vienintelį būdą gintis, bet ir mirti badu.

[1] Tik iš Marčenkos sužinome naują jų būdą: pilti verdantį vandenį, kad sužalotų stemplę.

Mano argumentai jiems atrodo absurdiški. O man viskas prisiūta: kalbėti apie badavimo sąsajas su šalies viešąja nuomone juk negaliu.

Išeinu pavargęs ir sugniuždytas: aš truputį pasidaviau abejonėms, o jie – nė kiek. Jie viską padarys savaip, ir Aukščiausioji Taryba vienbalsiai patvirtins.

Viešosios tvarkos apsaugos ministras Vadimas Tikunovas. Kas per fantastika? Aš, apgailėtinas katorgininkas ŠČ-232, einu mokyti vidaus reikalų ministro, kaip jam prižiūrėti Archipelagą?!..

Dar prieigose prie ministro visi pulkininkai – apskritagalviai, baltarankiai, bet labai judrūs. Iš vyriausiojo sekretoriaus kambario jokių durų toliau nėra. Užtat stovi didžiulė veidrodinė spinta su šilkinėmis klostuotomis užuolaidėlėmis anapus stiklų, kur galėtų du raiteliai įjoti, – pasirodo, tai ir yra tambūras prieš ministro kabinetą. O kabinete – laisvai susėstų du šimtai žmonių.

Pats ministras liguistai išdribęs, žiauna atkragusi, veidas – trapecija, platėjanti smakro link. Per visą pokalbį jis griežtai oficialus, klausosi manęs be jokio susidomėjimo, iš prievolės.

O aš paleidžiu jam tą pačią tiradą apie „kurortą". Ir vėl bendri klausimai: ar mūsų (jo ir manęs!) laukia bendra užduotis – *pataisyti* zekus? (ką aš manau apie „pataisymą", aprašyta ketvirtojoje dalyje). Ir kam buvo 1961 metų posūkis, kam tie keturi režimai? Ir pakartoju jam nuobodžius dalykus – visa tai, kas pasakyta tame skyriuje: apie maitinimą, apie krautuvėlę, apie siuntinius, apie drabužius, apie darbą, apie savivalę, apie Praktinių Darbuotojų veidą. (Pačių laiškų nesiryžau net atsinešti, kad čia iš manęs jų nepačiuptų, o išsirašiau citatų, nuslėpęs jų autorius.) Kalbu jam gal keturiasdešimt minučių ar valandą, labai jau ilgai, pats stebiuosi, kad jis manęs klausosi.

Jis įsiterpia, bet tik tada, kai iškart sutinka arba iškart atmeta. Jis neprieštarauja man kategoriškai. Tikėjausi atsitrenkti į stūksan-

čią sieną, bet jis gerokai švelnesnis. Su daug kuo sutinka! Sutinka, kad krautuvėlei reikia skirti daugiau pinigų, ir siuntinių reikia daugiau, ir nereikia reglamentuoti siuntinių turinio, kaip daro Projektų komisija (bet ne nuo jo tai priklauso, viską nuspręs ne ministras, o naujasis Pataisos darbų kodeksas); jis sutinka, kad kaliniai patys virtųsi ir keptųsi (bet nėra iš ko); kad apskritai nebūtų ribojamas susirašinėjimas ir banderolės (bet tai didelis krūvis lagerio cenzūrai); jis ir prieš arakčejeviškus perlenkimus su nuolatine *rikiuote* (bet netaktiška į tai kištis: discipliną lengva sugriauti, sunku įvesti); jis sutinka, kad žolės zonoje nereikia rauti. (Kas kita – Dubrovlage, palei mechanines dirbtuves pasodino, matote, daržus, ir staklininkai ten triūsė per pertraukas, kiekvienas turėjo po 2–3 kvadratinius metrus, kur augino pomidorus ar agurkus, – ministras liepė tučtuojau išrauti ir sunaikinti, ir tuo didžiuojasi! Aš jam: „Žmogaus ryšys su žeme turi dorovinę reikšmę". Jis man: „Individualūs daržai ugdo privatininkų instinktus".) Ministras net krūpteli – koks siaubas: kaliniai iš „užzonio" buvo grąžinami į lagerį už vielų. (Man nepatogu klausti: kas jis tuo laiku buvo ir kaip prieš tai kovojo.) Negana to, ministras prisipažįsta, kad *zekai dabar laikomi griežčiau* negu Ivano Denisovičiaus laikais!

Tad man nėra ko jį ir įtikinėti! Mudviem nėra apie ką kalbėti. (O jam nėra ko užsirašinėti pasiūlymų žmogaus, kuris neužima jokio posto.)

Ką gi pasiūlyti? – paleisti visą Archipelagą be konvojaus? – liežuvis neapsiverčia, utopija. Be to, joks svarbus klausimas nuo nieko atskirai nepriklauso, jis kaip gyvatė vinguriuoja tarp daugelio įstaigų ir nė viena atskirai jo nesprendžia.

Priešingai, ministras atkakliai gina: dryžuota uniforma recidyvistams reikalinga („kad žinotume, kas per žmonės!"). O mano priekaištai dėl prižiūrėtojų ir konvojaus jį stačiai įžeidžia: „Jūs viską painiojate arba keistai įsivaizduojate dėl savo biografijos". Jis mane tikina, kad nieko nenuvarysi dirbti prižiūrėtoju, nes *baigėsi lengvatos*. („Tai – sveikos žmonių nuotaikos, kad neina!" – knieti man sušukti,

bet už ausų, už akių vokų, už liežuvio trūkčioja įspėjamieji siūlai. Beje, aš praleidžiu: neina tik seržantai ir grandiniai, o karininkų – neatsiginsi.) Tenka naudotis karo prievolininkais. Ministras oriai man pabrėžia, kad chamiškai elgiasi tik kaliniai, o prižiūrėtojai su jais šnekasi itin korektiškai.

Kai šitaip skiriasi niekingų zekų laiškai ir ministro žodžiai, – kuo tikėti? Aišku, kad zekai meluoja.

Bet jis remiasi ir savo pastebėjimais: juk jis lageriuose *būna*, o aš – ne. Ar nenorėčiau nuvažiuoti? – į Kriukovą? į Dubrovlagą? (Jau iš to, kad taip ryžtingai jis paminėjo šiuos du, aišku, kad ten laukia Potiomkino gudrybės. Ir – kaip kas aš ten važiuosiu? Kaip ministerijos kontrolierius? Tada nė akių į kalinius nepakelsiu... Aš atsisakau...)

Ministras, atvirkščiai, pareiškia, kad zekai bejausmiai ir nereaguoja į rūpestingumą. Nuvažiuoji į Magnitogorsko koloniją, klausi: „Kuo skundžiatės?" – jie tau OLP'o viršininko akivaizdoje choru šaukia: „Niekuo!" O patys – amžinai nepatenkinti.

O štai kur ministras mato „nuostabų lagerio poveikį žmogui":

– staklininkui pasididžiavimas, kai jį pagiria lagpunkto viršininkas;

– kaliniui pasididžiavimas, kad jo darbas (virintuvai) keliaus į didvyriškąją Kubą;

– ataskaita ir lagerio Vidaus tvarkos tarybos perrinkimai;

– gausybė gėlių (valdiškų) Dubrovlage.

Pagrindinis jo rūpestis – sukurti savo pramonės bazę visuose lageriuose. Ministro manymu, kai atsiras įdomių darbų, kaliniai nustos bėgę[1]. (Mano atkirčio, kad „žmogus trokšta laisvės", jis net nesuprato.)

Aš išėjau prisikankinęs ir įsitikinęs, kad *galo – nėra*. Kad nė per plauką nieko neišjudinau, ir toliau bus tas pats. Išėjau prislėgtas, kad žmonių toks skirtingas suvokimas. Zekas nesupras ministro, kol pats neįsitaisys šiame kabinete, o ministras nesupras zeko, kol

[1] Juo labiau, kaip žinome iš Marčenkos, kad kalinių jau negaudo, o tik šaudo.

pats nepateks už vielų ir pačiam nebus ištryptas daržiukas ir vietoj laisvės pasiūlyta stoti prie staklių.

Nusikalstamumo priežasčių tyrimo institutas. Tai buvo įdomus pokalbis su dviem inteligentiškais direktoriaus pavaduotojais ir keletu mokslinių darbuotojų. Gyvi žmonės, kiekvienas turi savo nuomonę ir ginčijasi tarp savęs. Paskui vienas iš direktoriaus pavaduotojų, V. Kudriavcevas, lydėdamas mane koridoriumi, prikišo: „Ne, jūs vis dėlto neatsižvelgiate į visus kitus požiūrius. Štai Tolstojus būtų atsižvelgęs..." Ir staiga apgaule privertė mane pasukti į šalį: „Eime susipažinti su mūsų direktorium. Igoris Karpecas".

Šitas apsilankymas nebuvo planuotas. Mes jau buvom viską aptarę, tai kam? Gerai, einu pasisveikinti. Kaipgi kitaip! – dar su tavim čia sveikinasi! Sunku patikėti, kad šitie direktoriaus pavaduotojai ir sektorių vedėjai dirba pas *šitą* viršininką, kad čia jis vadovauja visam moksliniam darbui. (O svarbiausio dalyko aš nesužinosiu: Karpecas – tarptautinės *teisininkų demokratų* asociacijos viceprezidentas!)

Jis atsistojo sutikdamas mane priešiškai ir su panieka (rodos, visas penkias minutes taip ir prašnekėjom stovėdami), tarsi aš būčiau pas jį įsiprašęs, vos vos patekęs, tiek jau to. Jo veide: soti gerovė, tvirtumas ir pasidygėjimas (manimi). Prie krūtinės, negailint gero kostiumo, prisuktas stambus ženkliukas kaip ordinas: vertikalus kalavijas ir ten, apačioje, kažkas persmeigta, ir užrašas: MVD. (Tai kažkoks labai svarbus ženkliukas. Jis rodo, kad jo nešiotojo itin seniai „švarios rankos, karšta širdis, šalta galva".)

– Tai ką jūs ten, ką?.. – raukosi jis.

Jis man visai nereikalingas, bet dabar iš mandagumo truputį pakartoju.

– A-a, – tarsi užbaigęs klausytis sako teisininkas demokratas, – liberalizacija? Meilikauti ze-ka?!

Ir čia aš netikėtai iškart gaunu išsamius atsakymus, kurių tuščiai vaikščiojau po marmurą ir tarp veidrodinių stiklų.

Pakelti kalinių gyvenimo lygį? Negalima! Nes tuomet laisvieji aplink lagerius gyvens blogiau negu kaliniai, o tai neleistina.

Gauti dažnai ir daug siuntinių? Negalima! Nes tai darys blogą poveikį prižiūrėtojams, kurie neturi sostinės produktų.

Smerkti, auklėti prižiūrėtojus? Negalima! Mes – laikomės jų. Niekas nenori į tą darbą eiti, o daug mokėti negalime, lengvatos panaikintos.

Mes atimame iš kalinių socialistinį darbo užmokesčio principą? Jie patys išbraukė save iš socialistinės visuomenės.

– Bet juk *mes* norime sugrąžinti juos į gyvenimą!?.

– Sugrąžinti???... – nustemba kalavijuotis. – Lageris ne tam. Lageris yra bausmė!

Bausmė! – prisipildo visas kambarys. – *Baus-mė!!*

Bauuusmė!!!

Stovi vertikalus kalavijas – smeigiantis, duriantis, neišjudinamas!

BAUS-MĖ!

Archipelagas buvo, Archipelagas lieka, Archipelagas – bus!

O kaipgi kitaip iššluosi Priešakinio Mokymo riktus? – kad ne tokie žmonės auga kaip suplanuota.

Trečias skyrius

ĮSTATYMAS ŠIANDIEN

Kaip jau matė skaitytojas per visą šią knygą, mūsų šalyje, pradedant ankstyvaisiais Stalino laikais, nebuvo *politinių kalinių*. Visos milijoninės minios, praplaukusios pro jūsų akis, visi Penkiasdešimt Aštuntojo milijonai buvo paprasti kriminaliniai nusikaltėliai.

Juo labiau kad nebuvo tokios tribūnos, kurioje plepus smagus Nikita Sergejevičius nebūtų kartojęs: politinių? Nėra!! Mūsų šalyje – nė-ra!

Ir štai – sielvartas užsimiršta, tas kalnas apsimindo, mūsų oda surambėja: beveik ir patikėta! Net senų zekų. Juk milijonai zekų paleisti – tai politinių lyg ir neliko, regis, taip? Juk mes – sugrįžom, ir pas mus sugrįžo, ir mūsiškiai sugrįžo. Mūsų miesto intelektinis ratas tarsi užsipildė ir užsidarė. Naktį išmiegosi, nubusi – iš namų niekas neišvestas, ir pažįstami skambina, visi savo vietose. Nepasakysi, kad mes visiškai būtume patikėję, bet žiūrėjom taip: politinių kalinių dabar, na, iš esmės kalbant, nesėdi. Na, keletui šimtų pabaltijiečių ir šiandien (1968) neleidžiama grįžti namo į savo respubliką. Dar ir Krymo totoriams virš galvų prakeiksmas kybo, – bet tikriausiai nebeilgai... Iš paviršiaus kaip visada (kaip ir Stalino laikais) – glotnu, švaru, akių nerėžia.

O Nikita nuo tribūnų nenueina: „Tokiems reiškiniams ir dalykams nėra kelio atgal nei partijoje, nei šalyje“ (1959, gegužės 22, dar iki Novočerkasko). „Dabar visi mūsų šalyje laisvai kvėpuoja... ramūs dėl savo dabarties ir ateities“ (1963, kovo 8, jau po Novočerkasko).

Novočerkaskas! Iš lemtingų Rusijos miestų. Lyg negana jam pilietinio karo randų – dar kartą palindo po kardu.

Novočerkaskas! Visas miestas, visas miesto maištas taip grynai buvo užglaistytas ir nuslėptas! Visuotinės nežinios ūkas Chruščiovo laikais liko toks tirštas, kad ne tik užsienis nesužinojo apie Novočerkaską, neatskleidė mums Vakarų radijas, bet ir gandas čia pat buvo nuslopintas, nepasklido, – ir dauguma mūsų piliečių nėra nė girdėję apie tokį įvykį: Novočerkaskas, 1962 metų birželio antroji.

Taigi išdėstysim čia, ką mums pavyko surinkti.

Neperdėsim sakydami, kad čia užsimezgė svarbus naujausios Rusijos istorijos mazgas. Pralenkęs didžiulį (bet taikiai pasibaigusį) Ivanovo audėjų streiką pačioje ketvirtojo dešimtmečio pradžioje, – Novočerkasko protrūkis buvo po keturiasdešimties metų (po Kronštato, Tambovo ir Vakarų Sibiro) pirmas liaudies bruzdėjimas – niekieno neparengtas, nevadovaujamas, nesumanytas, – sielos šauksmas, kad toliau taip gyventi negalima!

Birželio pirmąją, penktadienį, visai Sąjungai buvo paskelbtas vienas iš Chruščiovo subrandintų mėgstamų nutarimų dėl mėsos ir sviesto kainų pakėlimo. O pagal kitą ekonominį planą, nesusijusį su pirmuoju, tą pačią dieną stambi Novočerkasko elektrovežių gamykla sumažino darbo įkainius – iki trisdešimties procentų. Iš ryto dviejų cechų (kalvystės ir metalurgijos) darbininkai, nors ir kokie klusnūs, įpratę dirbti, negalėjo prisiversti stoti prie darbo, – jau taip buvo priremti iš abiejų pusių! Garsios šnekos ir nerimas pavirto stichišku mitingu. Įprastas įvykis Vakarams, neįprastas mums. Nei inžinieriai, nei vyriausiasis inžinierius neįstengė darbininkų įkalbėti. Atėjo gamyklos direktorius Kuročkinas. Į darbininkų klausimą „iš ko dabar gyvensime?" – tas sotus penimis atsakė: „Rijote pyragėlius su mėsa, dabar su marmeladu!" Vos išnešė sveiką kailį ir jis, ir jo palyda. (Jei būtų atsakęs kitaip – gal būtų ir apsiraminę.)

Vidurdienį streikas apėmė visą didžiulę gamyklą. (Pasiuntė maištininkus į kitas gamyklas, šios muistėsi ir nepalaikė.) Palei gamyklą eina geležinkelio linija Maskva-Rostovas. Galbūt tam, kad apie įvykius greičiau sužinotų Maskva, o gal kad sutrukdytų atvežti kariuomenę ir tankus, – dauguma moterų susėdo ant bėgių sulaikyti traukinių; vyrai čia pat ėmė ardyti bėgius ir daryti užtvaras. Streiko

užmojis – nepaprastas, savo mastu prilygstantis visos Rusijos darbininkų judėjimo istorijai. Prie gamyklos pastato pasirodė šūkiai: „Šalin Chruščiovą!", „Chruščiovą – į dešras!"

Prie gamyklos (ji kartu su gyvenviete 3–4 kilometrai nuo miesto už Tuzlovo upės) tuo pačiu laiku ėmė telktis kariuomenė ir milicija. Ant tilto per Tuzlovą suvažiavo ir sustojo tankai. Nuo vakaro iki ryto mieste ir per tiltą buvo uždraustas bet koks eismas. Gyvenvietė nerimo ir naktį. Per naktį buvo areštuota ir nuvežta į miesto miliciją apie 30 darbininkų – „kurstytojų".

Nuo birželio antrosios ryto streikavo ir kitos miesto įmonės (bet toli gražu ne visos). Elektrovežių gamykloje – visuotinis stichiškas mitingas, nutarta organizuotai traukti į miestą ir reikalauti paleisti areštuotus darbininkus. Eisena (beje, pradžioje tik kokie trys šimtai žmonių, juk baisu!) su moterimis ir vaikais, su Lenino portretais ir taikiais šūkiais nekliudoma leidosi pro tankus per tiltą ir tada į miestą. Čia prie jos greitai prisidėjo smalsuoliai, pavieniai žmonės ir berniūkščiai. Šen ir ten mieste žmonės sulaikydavo sunkvežimius ir nuo jų sakydavo kalbas. Visas miestas kunkuliavo. Gamyklos demonstracija nuėjo pagrindine gatve (Maskvos), dalis demonstrantų ėmė laužti užrakintas miesto milicijos skyriaus duris, kur manė esant suimtuosius. Iš tenai pokštelėjo pistoletų šūviai. Toliau gatve žmonės pasuko prie Lenino paminklo[1] ir dviem siaurais skvero takais – prie partijos komiteto (buvusių atamano rūmų, kur buvo nužudytas Kaledinas). Visos gatvės buvo prisikimšusios žmonių, o čia, aikštėje, – tankiausiai. Daug berniūkščių įsikorę į skvero medžius, kad geriau matytų.

O partijos miesto komitete – nė gyvos dvasios: miesto valdžia pabėgo į Rostovą[2]. Viduje – iškulti stiklai, ant grindų išmėtyti popieriai

---

[1] Vietoj išmesto perlydyti Klodto paminklo atamanui Platovui.

[2] Partijos Rostovo srities komiteto pirmasis sekretorius Basovas, kurio vardas kartu su generolo Plijevo, Šiaurės Kaukazo karinės apygardos vado, vardu kada nors bus užrašytas masinio sušaudymo vietoje, per tą laiką atvažiavo į Novočerkaską ir pabėgo išsigandęs (kalbama, net iššokęs iš antro aukšto balkono), grįžo į Rostovą. Iš karto po šių įvykių kaip delegatas išvažiavo į didvyriškąją Kubą.

kaip traukiantis per pilietinį karą. Koks dvidešimt darbininkų per rūmus išėjo į ilgą balkoną ir miniai pasakė keletą padrikų kalbų.

Buvo maždaug 11 valanda ryto. Milicijos mieste visai neliko, bet vis daugėjo kariuomenės. (Gražu, kaip civilinė valdžia, pradžioje truputį išsigandusi, pasislėpė už armijos.) Kareiviai užėmė centrinį paštą, radijo stotį, banką. Tuo laiku visas Novočerkaskas jau buvo apjuostas kariuomenės, užtverti visi keliai į miestą ir iš miesto. (Šiai užduočiai pasitelktos ir Rostovo karininkų mokyklos, dalis jų palikta patruliuoti Rostove.) Maskvos gatve, tuo pačiu keliu, kur pražygiavo demonstracija, tenai pat, prie partijos komiteto, lėtai ėmė slinkti tankai. Ant jų korėsi berniūkščiai ir kamšė stebimuosius plyšius. Tankai tuščiais sviediniais iššovė iš patrankų – ir per visą gatvę nudžerškėjo vitrinų ir langų stiklai. Berniūkščiai išsilakstė, tankai nušliaužė toliau.

O studentai? Juk Novočerkaskas – studentų miestas! Kurgi studentai?.. Politechnikos ir kitų institutų bei kelių technikumų studentai *buvo uždaryti* nuo ryto bendrabučiuose ir institutų pastatuose. Nuovokūs rektoriai! Bet pridursim: ir nelabai pilietiški studentai. Tikriausiai džiaugėsi turėdami kuo pasiteisinti. Šiandieninių maištaujančių Vakarų šalių studentų (arba ankstesnių mūsiškių rusų), ko gero, durų spyna nesulaikytum.

Partijos miesto komiteto viduje kilo grumtynės, oratoriai pamažu buvo traukiami vidun, o į balkoną ėjo kariškiai, ir vis daugiau. (Ar ne taip iš Steplago valdybos balkono buvo sekamas ir Kengiro maištas?) Iš mažos aikštės netoli pačių rūmų automatininkų grandinė pradėjo stumti minią atgal, prie skvero pinučių. (Įvairūs liudytojai sutartinai tvirtina, kad tie kareiviai buvo iš tautinių mažumų, kaukaziečiai, skubiai atvežti iš kito karinės apygardos pakraščio ir jais pakeista iki tol stovėjusi vietos įgulos grandinė. Bet parodymai prieštaringi: ar gavo iki tol stovėjusi kareivių grandinė įsakymą šaudyti ir ar tikrai įsakymas nebuvo įvykdytas dėl to, kad jį gavęs kapitonas nedavė komandos kareiviams, o nusišovė prieš rikiuotę[1]. Karininko savižu-

[1] Pagal šią versiją kareiviai, atsisakę šaudyti į minią, ištremti į Jakutiją.

Generolas Plijevas

dybė nekelia abejonių, bet neaiškūs pasakojimai apie aplinkybes ir niekas nežino to sąžinės didvyrio pavardės.) Minia traukėsi, tačiau niekas nesitikėjo nieko blogo. Nežinia kas davė komandą[1], – bet šitie kareiviai iškėlė automatus ir iššovė salvę virš galvų.

Galbūt generolas Plijevas ir neketino iš karto minios iššaudyti – įvykiai klostėsi savaime: virš galvų iššauta salvė kliudė skvero medžius ir berniūkščius – jie ėmė kristi žemyn. Minia sukliko – ir tada kareiviai ar pagal įsakymą, ar apduję nuo kraujo, ar išsigandę, suskato pilti jau į minią, ir dar sprogstamosiomis kulkomis. (Prisimenate Kengirą? Šešiolika vachtoje?)[2] Minia, pagauta panikos, bėgo, grūdosi skvero takuose, – bet šaudyta ir bėgantiems į nugarą. Šaudyta tol, kol ištuštėjo visa didelė aikštė už skvero, už Lenino paminklo, – per buvusį Platovo prospektą iki Maskvos gatvės. (Vienas liudytojas sako: buvo toks įspūdis, kad viskas užversta lavonais. Bet, žinoma, ten ir sužeistųjų buvo apsčiai.) Įvairūs duomenys gana gerai sutampa: buvo nušauta apie 70–80 žmonių[3]. Kareiviai ėmė stabdyti automašinas, autobusus, krauti tenai nušautuosius ir sužeistuosius ir gabenti į karo ligoninę, už aukštos sienos. (Dar dieną ar dvi tie autobusai važinėjo kruvinomis sėdynėmis.)

Taip pat kaip ir Kengire tą dieną buvo filmuojami ir fotografuojami maištininkai gatvėse.

---

[1] Žino tas, kas buvo arti, bet tas arba nužudytas, arba pašalintas.

[2] Patikimais duomenimis, 47 nušauti tiktai *sprogstamosiomis kulkomis*. Toks buvo Plijevo sumanymas.

[3] Šiek tiek mažiau negu prie Žiemos rūmų, bet juk sausio devintąją visa pasipiktinusi Rusija kasmet minėjo, o birželio antrąją kada pradėsime minėti?

Šaudymas nutilo, išgąstis praėjo, aikštės link vėl plūstelėjo minia ir *vėl pasipylė šūviai.*

Tai buvo vidurdienį, nuo dvyliktos iki pirmos valandos.

Štai ką matė įdėmus liudytojas antrą valandą dienos: „Aikštėje priešais partijos komitetą stovi kokie aštuoni įvairių tipų tankai. Priešais juos – kareivių grandinė. Aikštė beveik tuščia, stoviniuoja tik būreliai, daugiausia jaunimas, ir kažką šūkčioja kareiviams. Aikštės asfalto įdubose – kraujo klanai, neperdedu, ligi tol neįsivaizdavau, kad apskritai tiek kraujo gali būti. Suolai skvere kruvini, kraujo dėmės skvero takelių smėlyje, ant nubaltintų medžių kamienų. Visa aikštė išraižyta tankų vikšrų. Į partijos komiteto sieną atremta raudona vėliava, kurią nešė demonstrantai, ant jos koto užmauta pilka kepurė, aptaškyta rudu krauju. O per pastato fasadą – raudonas audeklas, seniai ten kabantis: „Liaudis ir partija – vieningi!"

Žmonės eina arčiau prie kareivių, juos gėdina ir keikia: „Kaip jūs galėjote?!" „Į ką jūs šaudėte?" „Į liaudį šaudėte!" Šie teisinasi: „Ne mes! Mus ką tik atvežė ir pastatė. Mes nieko nežinojom".

Na ir mitrūs mūsų žudikai (o sakoma – nepaslankūs biurokratai): tuos kareivius jau spėjo išvesti, o pastatė suglumusius rusus. Generolas Plijevas žino, ką daro .

Pamažu, apie penktą šeštą valandą, aikštę vėl užtvindo žmonės. (Narsūs novočerkaskiečiai! Per miesto radiją visą laiką: „Piliečiai, nepasiduokite provokacijai, skirstykitės į namus!" Čia stovi automatininkai, ir kraujas nenumazgotas, – o jie vėl spaudžia.) Šūksmai, jų vis daugiau – ir vėl stichiškas mitingas. Jau žinoma, kad į miestą atskrido (tikriausiai – dar prieš pirmąjį šaudymą?) šeši aukšti CK nariai, tarp jų, žinoma, Mikojanas (Budapešto įvykių specialistas), Frolas Kozlovas, Suslovas (kiti vardijami netiksliai). Jie apsistojo kaip tvirtovėje – KUKKS'e (kursy usoveršenstvovanija kavalerijskovo komandnovo sostava[1], buvęs kadetų korpusas). Ir jaunų gamyklos darbininkų delegacija nusiunčiama pas juos papasakoti, kas įvyko. Minia gaudžia: „Tegu Mikojanas atvažiuoja čia! Tegu pats pažiūri į

[1] Kavalerijos vadų tobulinimosi kursai. (*Vert. past.*)

šitą kraują!" Ne, Mikojanas neatvažiuos. Bet patrulinis sraigtasparnis maždaug šeštą valandą žemai apskrieja aikštę, žvalgo. Nuskrido.

Netrukus iš KUKKS'o grįžta darbininkų delegacija. Suderinta: kareivių grandinė praleidžia delegatus, ir šie, lydimi karininkų, išeina į partijos miesto komiteto balkoną. Tyla. Delegatai pasako miniai, kad buvo pas CK narius, papasakojo jiems apie šį „kruvinąjį šeštadienį", ir *Kozlovas verkė* išgirdęs, kaip po pirmos salvės pabiro vaikai iš medžių. (Kas pažįsta Frolą Kozlovą – Leningrado partinių vagių vadą ir žvėriškai žiaurų stalinistą? – jis verkė!..) CK nariai pažadėjo ištirsią šiuos įvykius ir griežtai nubausią kaltuosius (na, taip mums ir speclageriuose žadėdavo), o dabar visi privalą išsiskirstyti po namus ir nekelti mieste maišaties.

Bet mitingas nesiskirstė! Vakarop į jį dar daugiau priplūdo. Narsuoliai novočerkaskiečiai! (Sklinda gandas, kad Politbiuro brigada tą vakarą nusprendė *iškeldinti visus miesto gyventojus*! Tikiu, nieko čia nebūtų keisto po tautų trėmimo. Ar ne tas pats Mikojanas ir tada buvo šalia Stalino?)

Maždaug devintą valandą vakaro pabandyta išvaikyti žmones tankais nuo rūmų. Bet vos tankistai paleido motorus, žmonės aplipo tankus, uždengė liukus, stebimuosius plyšius. Tankai užslopo. Automatininkai stovėjo nemėgindami padėti tankistams.

Dar po valandos pasirodė tankai ir šarvuočiai iš kitos aikštės pusės, o ant jų šarvų – automatininkų priedanga. (Juk mes turime tokią fronto patirtį! Mes nugalėjome fašistus!) Greitai važiuodami (jaunimui švilpiant nuo šaligatvių – studentai vakarop buvo paleisti) jie atituštino važiuojamąją Maskvos gatvės ir buvusio Platovo prospekto dalį.

Tik apie vidurnaktį automatininkai ėmė šaudyti trasuojančiomis kulkomis į orą – ir minia ėmė skirstytis.

(Liaudies bruzdėjimo jėga! Kaip greitai tu keiti valstybės padėtį! Vakar – komendanto valanda ir taip baisu, o štai jau visas miestas vaikštinėja ir švilpia. Nejaugi po pusšimčio metų luobu taip arti šitai glūdi – visai kiti žmonės, visai kitas oras?)

Birželio trečiąją miesto radijas transliavo Mikojano ir Kozlovo kalbas. Kozlovas neverkė. Nebežadėjo jie ir ieškoti kaltininkų tarp valdžios žmonių. Kalbėjo, kad *įvykius išprovokavo priešai ir priešai bus griežtai nubausti.* (Juk iš aikštės žmonės jau išsiskirstę.) Mikojanas dar pasakė, kad sprogstamųjų kulkų sovietinės armijos ginkluotėje nėra, – *vadinasi, jomis šaudė priešai.*

(Bet kas gi tie priešai?.. Kokiais parašiutais jie nusileido? Kur jie pasidėjo? – kad taip pamačius nors vieną! O, kaip mes įpratę būti mulkinami! – „priešai", ir jau kažkas lyg ir paaiškėja... Kaip piktosios dvasios viduramžiais...)[1]

Bemat krautuvėse atsirado pilna sviesto, dešrų ir daug ko kito, ko seniai čia nebuvo, o tik sostinėse būna.

Visi sužeistieji dingo be žinios, niekas negrįžo. Priešingai, sužeistųjų ir žuvusiųjų *šeimos* (jos gi ieškojo saviškių!..) buvo *ištremtos į Sibirą.* Taip pat ir daugelis tų, kurie buvo prisidėję ir įsidėmėti, nufotografuoti. Prasidėjo uždarų teismų serija – demonstracijos dalyvius teisė. Vyko ir du vieši teismai (su bilietais buvo įleidžiami įmonių partorgai ir partijos komiteto aparatas). Viename nuteisti devyni vyrai (sušaudyti) ir dvi moterys (penkiolika metų).

Partijos miesto komiteto sudėtis liko ta pati.

Kitą šeštadienį po „kruvinojo" radijas paskelbė: „Elektrovežių gamyklos darbininkai įsipareigojo pirma laiko įvykdyti septynmečio planą!"

...Jeigu caras nebūtų buvęs ištižėlis, būtų susivokęs sausio devintąją Peterburge gaudyti darbininkus su bažnytinėmis vėliavomis ir kergti jiems *banditizmą.* Ir jokio revoliucinio judėjimo nė kvapo.

Štai ir Aleksandrove 196l-aisiais, metai iki Novočerkasko, milicija mirtinai sumušė sulaikytą žmogų ir paskui sutrukdė nešti jį į

[1] Štai Novočerkasko mokytoja (!) 1968 m. autoritetingai pasakoja traukinyje: „Kariškiai nešaudė. Gal tik kartą iššovė į orą, įspėdami. O šaudė diversantai sprogstamosiomis kulkomis. Iš kur ėmė? Diversantai visko turi. Ir į kariškius, ir į darbininkus jie šaudė... O darbininkai lyg pasiuto, užpuolė kareivius, mušė – o kuo šie dėti? Paskui Mikojanas vaikščiojo gatvėmis, užsukdavo pasižiūrėti, kaip žmonės gyvena. Moterys jį braškėmis vaišino..." Va kol kas tik *šitai* ir lieka istorijoje.

kapines pro savo „skyrių". Minia įsiuto – ir sudegino milicijos pastatą. Tučtuojau pasipylė areštai. (Panašus atsitikimas maždaug tuo pačiu laiku įvyko ir Murome.) Kaip dabar žiūrėti į areštuotuosius? Stalino laikais 58-ąjį straipsnį gaudavo net siuvėjas, įsmeigęs adatą į laikraštį. O dabar sugalvota gudriau: milicijos nusiaubimo nelaikyti politiniu aktu. Tai – buitinis banditizmas. Tokia buvo išleista instrukcija: „masinių riaušių" nelaikyti politika. (Tai kas tuomet yra politika?)

Štai – ir neliko *politinių kalinių*.

O juk dar plūsta ir tas srautas, kuris SSRS niekada nebuvo išsekęs. Tie nusikaltėliai, kurių niekaip nepalietė „geradariška banga, rengianti grįžti į gyvenimą..." ir taip toliau. Nenutrūkstamas srautas per visus dešimtmečius – ir „kai nebuvo laikomasi lenininių normų", ir kai buvo laikomasi, o atėjus į valdžią Chruščiovui – su nauju įniršiu.

Tai – tikintieji. Kas priešinosi naujai žiauriai cerkvių uždarymo bangai. Vienuoliai, kurie buvo metami iš vienuolynų. Užsispyrę sektantai, ypač kurie atsisakydavo tarnauti kariuomenėje, – jau čia, dovanokite, tiesioginė pagalba imperializmui, atlaidžiais mūsų laikais už pirmą kartą – 5 metai.

Bet šitie – anaiptol ne politiniai, jie „religininkai", juos reikia *auklėti*: atleisti iš darbo vien už tikėjimą; siųsti komjaunuolius daužyti tikintiesiems langų; administracine tvarka versti tikinčiuosius lankyti antireligines paskaitas; autogenu pjaustyti cerkvių duris, užkabinus lynus traktoriais versti kupolus, vaikyti senutes gaisrininkų šlangais. (Tai ir yra *dialogas*, draugai prancūzai komunistai?)

Kaip buvo pasakyta Počiajevo vienuoliams darbo žmonių deputatų soviete: „Jei laikysimės sovietinių įstatymų, tai komunizmo ilgai reikės laukti".

Ir tik blogiausiu atveju, kai *auklėjimas* nepadeda, – na tada jau reikia griebtis įstatymo.

Bet tada mes ir galime sužibėti visu savo šiandieninio Įstatymo kilnumu: mes neteisiame uždaruose teismuose kaip Stalino laikais, neteisiame už akių, – o net pusiau viešai (su pusiau žiūrovais).

Mano rankose aprašas: baptistų procesas Nikitovkoje, Donbasas, 1964-ųjų sausis.

Štai kaip jis vyksta. Baptistai, atvažiavę dalyvauti byloje, asmenų išaiškinimo pretekstu sulaikomi trims paroms kalėjime (kol teismas baigsis ir kad pagąsdintų). Numetęs teisiamiesiems gėlių (laisvasis pilietis) gavo 10 parų. Tiek pat gavo ir baptistas, aprašinėjęs teismą, aprašas iš jo buvo atimtas (išliko kitas). Grupė rinktinių komjaunuolių buvo įleisti pro šonines duris pirmiau už kitus žmones – kad susėstų į pirmąsias eiles. Teismo metu iš salės sklido šūksmai: „Visus juos apipilti žibalu ir padegti!" Teismas šitų teisingų šūksnių netildė. Būdingi teismo metodai: priešiškų kaimynų parodymai; įbaugintų mažamečių parodymai: prieš teismą atvedamos 9 ir 11 metų mergaitės (kad tik dabar įvyktų procesas, o kas paskui toms mergaitėms bus – nusispjaut). Jų sąsiuviniai su bažnytiniais tekstais figūruoja kaip daiktiniai įrodymai.

Vienas iš teisiamųjų – Bazbejus, devynių vaikų tėvas, angliakasys, niekada negavęs iš šachtos komiteto jokios paramos tik todėl, kad jis baptistas. Bet jo duktė Nina, aštuntokė, buvo paveikta, papirkta (gavo 50 rublių iš šachtos komiteto), pažadėta paskui ją įtaisyti į institutą, ir ji per tardymą liudijo prieš tėvą pripaistydama neįtikėtinų dalykų: esą jis norėjęs ją nunuodyti prarūgusiu limonadu; esą kai tikintieji slapta rinkosi melstis miške (gyvenvietėje juos persekiojo), ten jie turėję „radijo siųstuvą – aukštą medį, apvyniotą laidu". Nuo to laiko Nina ėmė graužtis dėl savo melagingų liudijimų, galvoje jai pasimaišė, buvo paguldyta į nesutramdomų ligonių palatą psichiatrijos ligoninėje. Vis dėlto ji atvedama į teismą tikintis gauti parodymų. Bet ji viską neigia: „Tardytojas pats man diktavo, ką sakyti". Nieko, begėdiškas teisėjas numoja ranka ir paskutinių Ninos parodymų nepripažįsta, o pripažįsta tik pirmutinius. (Apskritai kada kaltinimui naudingi parodymai subliūkšta, teismas visada daro įprastinį viražą: nepaiso teisminio tardymo, o remiasi parengtiniu: „Na, kaipgi šitaip?.. Jūsų parodymuose užrašyta... Per tardymą jūs liudijote... Kokią teisę turite atsisakyti?.. Už tokį dalyką irgi teisiama!")

Teisėjas negirdi jokios esmės, jokios tiesos. Šitie baptistai persekiojami už tai, kad nepripažįsta ateisto atsiųstų propagandistų, valstybinio įgaliotinio, o nori saviškių (baptistų taisyklės leidžia pamokslininku būti kiekvienam jų broliui). Yra partijos srities komiteto nurodymas: juos nuteisti, o vaikus iš jų atimti. Ir taip bus padaryta, nors ką tik Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas nenoromis pasirašė (1962 liepos 2) pasaulinę konvenciją „dėl kovos su diskriminacija švietimo srityje"[1]. Ten yra punktas: „Tėvams privalo būti patikėtas religinis ir moralinis vaikų ugdymas pagal savo įsitikinimus". Bet kaip tik šito mes ir negalime leisti! Kiekvieną, kuris kalbės teisme iš esmės, padėdamas išaiškinti bylą, teisėjas būtinai nutrauks, išmuš iš vėžių, supainios. Jo polemikos lygis: „Kada gi bus pasaulio pabaiga, jeigu mes užsibrėžėme kurti komunizmą?"

Iš jaunutės Ženios Chloponinos paskutinio žodžio: „Užuot ėjusi į kiną ar šokius, aš skaičiau Bibliją ir meldžiausi, – ir tik už tai jūs atimate iš manęs laisvę. Taip, gyventi laisvėje – didelė laimė, bet gyventi be nuodėmės – didesnė. Leninas sakė: tik Turkijoje ir Rusijoje išliko toks gėdingas reiškinys kaip persekiojimas už religiją. Turkijoje aš nebuvau, nežinau, o Rusijoje – kaip matote". Ją nutraukė.

Nuosprendis: dviem po 5 metus lagerio, dviem – po 4, daugiavaikiam Bazbejui – 3. Teisiamieji nuosprendį sutinka *su džiaugsmu* ir meldžiasi. „Gamybos atstovai" šaukia: „Mažai! Pridėti!" (Žibalu padegti...)

Kantrūs baptistai suskaičiavo ir suregistravo, ir subūrė tokią „kalinių giminaičių tarybą", kuri ėmė leisti rankraštines žinias apie visus persekiojamuosius. Iš tų žinių mums paaiškėjo, kad nuo 1961 iki 1964 metų birželio nuteista 197 baptistai[2], tarp jų 15 moterų. (Visi suminėti pavardėmis. Suskaičiuoti ir kalinių išlaikytiniai, likę dabar be pragyvenimo lėšų: 442, iš jų ikimokyklinio amžiaus – 341.) Daugelis nubausti 5 metais tremties, bet kai kurie – 5 metais griežtojo režimo

[1] Taigi mes pasirašėme dėl Amerikos negrų, o kam ji mums?

[2] Beje, prieš šimtą metų narodnikų procesas buvo – „193-jų". Kiek triukšmo, Viešpatie, kiek jaudulio! Į mokyklų vadovėlius įėjo.

lagerio (vos vos ne dryžuotu kailiu!) ir dar papildomai 3–5 metais tremties. B. Zdorovecas iš Charkovo srities, Olšanų, už tikėjimą gavo 7 metus griežtojo režimo. Pasodintas 76 metų J. Arendas, o Lozovų – visa šeima (tėvas, motina, sūnus). Jevgenijus Sirochinas, Tėvynės karo pirmosios grupės invalidas, *abiem akim aklas*, nuteistas Charkovo srities Zmijevo rajono Sokolovo kaime 3 metams lagerio už krikščionišką savo dukterų Liubos, Nadios ir Rajos auklėjimą, – teismo sprendimu dukterys atimtos iš jo.

Teisdamas baptistą M. Brodovskį (Nikolajevas, 1966, spalio 6), teismas nesivaržo pasinaudoti negrabiai suklastotais dokumentais. Teisiamasis protestuoja: „Tai nesąžininga!" Jam riaumojama: „Įstatymas jus sutremps, sumurdys ir sutraiškys!"

Įsta-tymas. Čia jums – ne tas „neteisminis susidorojimas", kai dar buvo „paisoma normų".

Neseniai iškilo aikštėn širdį stingdantis Sviatoslavo Karavanskio „Tarpininkavimas", perduotas į laisvę iš lagerio. Autorius buvo gavęs 25 metus, atsėdėjo 16 (1944–1960), paleistas (matyt, pagal „du trečdalius"), vedė, įstojo į universitetą, – tai ne! 1965 metais vėl pas jį ateina: renkis! neatsėdėjai 9 metų[1].

Kur dar įmanomi tokie dalykai, kur dar pasaulyje veikia Įstatymas, išskyrus mūsiškį? – užmauti geležinius pavalkus *ketvirčiui amžiaus*, iki pat – aštuntojo dešimtmečio! Staiga naujas kodeksas (1961): ne daugiau kaip 15 metų. Pirmo kurso teisininkas, ir tas supranta, kad turėtų būti atšaukiamos tos 25 metų bausmės! O mums – neatšaukiamos. Nors plyšk, nors galvą į sieną daužyk – neatšaukiamos. O mums netgi – malonėkite atsėdėti!

Tokių žmonių nemaža. Nepatekę į Chruščiovo paleidimų epidemiją, mūsų paliktieji brigados, kameros bendrai, etapiniuose kalėjimuose sutiktieji. Mes juos seniai užmiršome gyvendami laisvai, o jie vis tokie pat bejėgiai, rūškani ir nuolankūs slankioja vis tuo pačiu išmindytos žemės lopinėliu, vis tarp tų pačių bokštelių ir

[1] Bet ir čia ne viskas: komunistinė ryjamoji mašina darbuojasi nesustodama! – 1969-aisiais už informacijos perdavimą iš Vladimiro kalėjimo jam pridedama dar 10 metų – iki visų tridešimties!..

vielų. Keičiasi portretai laikraščiuose, keičiasi kalbos tribūnose, kovojama su *kultu*, paskui nustojama kovoti, – o nuteistieji 25 metams, Stalino krikštasūniai, vis sėdi...

Kraują stingdančių kalinių biografijų pateikia Karavanskis.

O, laisvę mylintys „kairieji" Vakarų mąstytojai! O, kairieji leiboristai! O, pažangieji Amerikos, Vokietijos, Prancūzijos studentai! Jums – viso to maža. Jums – ir visa šita mano knyga perniek. Tik tada viską iškart suprasite, kai „r-rankas atgal!" patys nutapsėsite... į mūsų Archipelagą.

* * *

Taip, iš tikro politinių kalinių dabar ne tiek kaip Stalino laikais: skaičiuojama jau nebe milijonai ir ne šimtai tūkstančių.

Ar todėl, kad pagerėjo Įstatymas?

Ne, tik pasikeitė (kuriam laikui) laivo kursas. Vis taip pat kyla teisinės epidemijos, ir teisės darbuotojams nereikia varginti smegenų, net laikraščiai pataria mokantiems juos skaityti: imta rašyti apie chuliganizmą – žinok, masiškai sodinama pagal chuliganizmo straipsnį; rašoma apie valstybės turto vagystes – žinok, sodinami grobstytojai.

Šiandieniniai zekai iš kolonijų nusiminę rašo:

„Ieškoti teisybės beviltiška. Spaudoje vienaip, o gyvenime kitaip!" (V. D.)

„Man įgriso būti savo visuomenės ir tautos tremtiniu. Bet kur galima rasti teisybę? Tardytoja labiau tikima negu manimi. O ką ji gali žinoti ir suprasti – 23 metų mergiotė, argi ji gali įsivaizduoti, kam pasmerkia žmogų?" (V. K.)

„Bylos todėl ir nepersvarstomos, kad tada juos pačius reikės atleisti" (L-nas).

„Stalininiai tardymo ir teisingumo organų metodai iš politinės srities perėjo į kriminalinę, tai ir visa permaina". (G. S.)

Štai ir įsisąmoninkime, ką pasakė šie kenčiantys žmonės:

1) persvarstyti bylų neįmanoma (nes sužlugtų teisėjų luomas);

2) *kaip* pirmiau buvo kertama pagal 58-ąjį straipsnį, *taip* dabar kertama pagal kriminalinį (nes – iš ko gi jie gyvens? ir kaipgi tada Archipelagas?).

Žodžiu tariant: pilietis nori nušluoti kitą pilietį, jam neparankų (bet, žinoma, ne tiesiai peiliu į šoną, o pagal įstatymą). Kaip tai padaryti, kad neprašautum? Seniau reikėdavo parašyti skundą pagal 58-10. O dabar – reikia iš anksto pasitarti su (tardymo, milicijos, teismo organų) *darbuotojais* – o toks pilietis būtent tokių draugų visada turi: kas madinga šiemet? kokiam straipsniui tinklas užmestas? kokį teismas turi patobulinti? Tą ir kišk vietoj peilio.

Pavyzdžiui, ilgą laiką siautėjo straipsnis apie išprievartavimą, – Nikita kartą negalvodamas liepė mažiau kaip 12 metų neduoti. Ir imta tūkstančiais plaktukų visose vietose kalti po dvylika, kad kalviai nestovėtų be darbo. O šis straipsnis delikatus, intymus, pripažinkite, jis kažkuo panašus į 58-10: ir ten akis į akį, ir čia akis į akį; ir ten nepatikrinsi, ir čia nepatikrinsi, liudytojų vengiama, – o teismui tik to ir reikia.

Štai pakviečiamos į miliciją dvi leningradietės (Smelovo byla). – Ar buvote su vyriškiais vakarėlyje? – Buvome. – O lytinius santykius turėjote? (Tai paliudyta, nustatyta.) – Turėjome. – Tad viena iš dviejų: ar lytinį aktą atlikote savo noru, ar ne savo noru? Jei savo noru, laikysime jus prostitutėmis, duokite leningradietiškus pasus ir per 48 valandas lauk iš Leningrado! Jei ne savo noru, – rašykite pareiškimą kaip nukentėjusios dėl išprievartavimo. Moterys visai nenori išvažiuoti iš Leningrado! Ir vyriškiai gauna po 12 metų.

O štai mano bendradarbio iš mokyklos laikų M. Potapovo byla. Viskas prasidėjo nuo ginčo dėl buto – nuo kaimynų noro prasiplėsti ir nuo to, kad Potapovo žmona, komunistė, įskundė dar vienus kaimynus, kad tie neteisėtai gauna pensiją. Ir dabar – kerštas! 1962 metų vasarą Potapovas, ramiai sau gyvenęs, dėl nieko nesirūpinęs, iškviečiamas pas tardytoją Vasiurą ir jau nebegrįžta. (Mokykitės, skaitytojau! Tokioje teisinėje valstybėje kaip mūsiškė taip gali bet kurią dieną nutikti ir jums, patikėkite!) Tardymas palengvėja dėl to, kad Potapovas jau buvo iškalėjęs 9 metus pagal 58-ąjį (be to, 1940-aisiais atsisakęs melagingai

paliudyti prieš savo bendrą, ir dėl to tardytojams ypač nepakenčiamas). Vasiura atvirai jam ir išdrožia: „Aš jūsų susodinau tiek, kiek plaukų ant mano galvos. Gaila, kad dabar senų teisių nebėra". Atbėga žmona gelbėti vyro, o Vasiura jai: „Man nusispjaut, kad tu partinė! Panorėsiu – ir tave patupdysiu!" (Kaip rašo SSRS generalinio prokuroro pavaduotojas N. Žoginas (Izvestijos, 1964 09 18): „Kai kuriuose straipsniuose ir apybraižose bandoma sumenkinti tardytojo darbą, nuplėšti nuo jo romantikos aureolę. O – kam?")

1962 metų lapkritį Potapovas teisiamas. Jis kaltinamas keturiolikmetės čigonaitės Nadios (iš jų kiemo) iššaginimu ir penkiametės Olios tvirkinimu – jas viliojęs žiūrėti televizoriaus. Tardymo protokoluose šešiamečio Vovos, niekad nemačiusio lytinio akto, vardu kvalifikuotai ir smulkiai aprašomas toks „dėdės Mišos" su Nadia aktas, kurį Vova neva stebėjęs pro nepasiekiamai aukštą, užšalusį, eglutės užstotą ir užuolaidomis uždengtą langą. (Štai už šitą *diktantą*, tvirkinantį mažametį, – ką teisti?) „Iššaginta" Nadia šešis nėštumo mėnesius tylėjo, o kai prireikė dėdei Vasiurai, tai ir papasakojo. Į teismą nueina mūsų mokyklos dėstytojai – jų į posėdį neįleidžia. Bet užtat jie pamato, kaip teismo koridoriuje tėvai prikalbinėja savo „liudytojus" vaikus nesusipainioti liudijant! Dėstytojai rašo teismui kolektyvinį laišką – to laiško pasekmės tik tokios, kad dabar jie po vieną kviečiami į rajkomą ir grasinama juos pašalinti iš dėstytojų *už nepasitikėjimą sovietiniu teismu*! (O kaipgi kitaip? Šituos protestus reikia nutraukti pačioje jų užuomazgoje! Kitaip teisingumo organams nebus gyvenimo, jeigu visuomenė išdrįs turėti savo nuomonę apie juos.) Tuo tarpu – nuosprendis: 12 metų griežtojo režimo. Ir viskas. Kas žino provincijos sąlygas – kaip galima priešintis? Niekaip. Mes bejėgiai. Patys lėksim iš darbo. Tegu žūsta nekaltas! Teismas visada teisus ir rajkomas visada teisus (o jie palaiko ryšį telefonu).

Taip būtų ir likę. *Visada taip ir lieka.*

Bet taip jau atsitinka, kad tais pačiais mėnesiais išspausdinama mano apysaka apie neįtikėtinas Ivano Denisovičiaus kančias senais laikais, – ir rajkomas nebegali prieš mane šakotis, aš įsikišu į tą bylą, rašau protestą į respublikos Aukščiausiąjį teismą, o svarbiausia – pasitelkiu „Izvestijų" korespondentę O. Čaikovskają. Ir prasideda *trejus metus* trunkąs mūšis.

Bukas ir kurčias tardymų ir teismų slibinas tuo ir gyvas, kad – neklystantis. Tas slibinas tuo ir stiprus, tuo ir galingas, kad savo sprendimų niekada nepersvarsto, kad kiekvienas teisėjas gali įsūdyti, kiek nori – ir būti tikras, kad niekas jo nepakoreguos. Tam yra slaptas susitarimas: kiekvienas skundas, kad ir į maskviausią Maskvą siųstas, bus grąžintas nagrinėti tai pačiai instancijai, kuria skųstasi. Ir nė

vienam teisėjui (prokurorui ir tardytojui) niekas negresia, jeigu jis piktnaudžiaus arba duos valią pykčiui ar asmeniniam kerštui, arba apsiriks, arba padarys ne taip, – užglostysim! apginsim! užstosimi! Tam mes ir Įstatymas.

Kaipgi čia dabar: pradėti tardymą ir neapkaltinti? Vadinasi, tuščiai tardytojo dirbta? Kaipgi taip: liaudies teismas imsis bylos ir nenuteis? Vadinasi, tardytojui koją pakiš, o liaudies teismo darbas bergždžias? Ką reiškia srities teismui persvarstyti liaudies teismo sprendimą? – tai reiškia padidinti broko procentą savo srityje. O ir šiaip nemalonumų pridarysi savo draugams teisininkams, kam to reikia? Jei jau tardymas pradėtas, tarkim, gavus skundą, jis būtinai turi baigtis nuosprendžiu, kurio *persvarstyti neįmanoma*. Ir čia jau: vienas kitam nepakenk! Ir nepakenk rajkomui – daryk, kaip sakys. Užtat ir jie tavęs neapvils.

Ir kas dar labai svarbu šiuolaikinio teismo darbe: ne magnetofonas, ne stenografistė – atgrubnagė sekretorė kaip užpraeito amžiaus mokinukė pakeverzoja kažką protokolo lapuose. Šis protokolas neskaitomas posėdyje, jo niekam negalima rodyti, kol nesusipažins ir nepatvirtins teisėjas. Tik tai, ką teisėjas patvirtins, bus teismas, buvo teisme. O ką mes girdėjom savo ausimis, – tai dūmas, to nebuvo.

Juodas lakuotas teisybės veidas visą laiką stovi priešais teisėjo išminties žvilgsnį – tai telefono aparatas pasitarimų kambaryje. Šis orakulas neapvils, tik daryk, kaip jis sako.

O mes – pasiekėme, kad nuosprendis būtų apskųstas, – negirdėtas dalykas. Pradėta iš naujo tardyti. Praėjo dveji metai, tie nelaimingi vaikai paūgėjo, nori atsikratyti melagingų liudijimų, juos užmiršti, – bet ne, tėvai ir naujas tardytojas jiems vėl kala: va taip turi kalbėti, va taip, nes kitaip tavo mamai bus blogai; jei dėdės Mišos nenuteis, tai tavo mamą nuteis.

Ir štai mes sėdim Riazanės srities teisme. Advokatas bejėgis kaip visada. Teisėjas gali atmesti kiekvieną jo protestą, ir niekas neturi teisės to atmetimo kontroliuoti. Vėl paleidžiami į apyvartą priešiškai nusiteikusių kaimynų parodymai. Vėl begėdiškai paleidžiami į apyvartą mažamečių vaikų parodymai (palyginkite Bazbejaus teismą). Teisėjas nesako: „papasakok, kaip buvo", neklausia:

„papasakok teisybę", o: „papasakok, kaip tu kalbėjai per tardymą!" Gynybos liudytojus pertraukinėja, trikdo, jiems grasina: „O per tardymą jūs liudijote... Kokią turite teisę atsisakinėti?"

Teisėja Avdejeva spaudžia savo tarėjas kaip liūtė ėriukus. (Beje, kur seni žilabarzdžiai teisėjai? Gudrios suktos moterėlės užtvindžiusios mūsų teisėjų vietas.) Plaukai – kaip karčiai, kalbą drožia kaip vyras, balsas it metalinis, kai kalbėdama pati ima tirtėti nuo begalinio susireikšminimo. Vos procesas ima krypti jai netinkama linkme, – ji įniršta, *kerta kaip botagu*, nuo įtampos visa išrausta, pertraukinėja nepageidaujamus liudytojus, gąsdina mūsų mokytojus: „Kaip jūs drįsote suabejoti sovietiniu teismu?" „Kaip galėjote pamanyti, kad kažkas primokė vaikus meluoti? *Vadinasi*, jūs patys vaikams diegiate melą?" „O kas buvo kolektyvinio laiško teismui iniciatorius?" (Socializmo šalyje neleistina pati kolektyvinio veiksmo idėja! – kas? kas? kas?) Prokurorei Krivovai (ir kas jiems parenka pavardes!) net nėra ko veikti, kai tokia energinga teisėja.

Ir nors proceso metu visi kaltinimai sužlugo: Vova nieko negalėjo matyti pro langą; Olia jau nuo visko atsisako, niekas jos netvirkino; visas tas dienas, kada galėjo įvykti nusikaltimas, vieninteliame Potapovų kambaryje gulėjo ir serganti žmona, negi jos akivaizdoje vyras prievartaus kaimynę čigonaitę; ir ta čigonaitė prieš tai kažką iš jų pavogė; ir ta čigonaitė namie nenakvojo, valkiojosi patvoriais dar ir anksčiau, nors keturiolikos metų; – bet negalėjo sovietinis tardytojas suklysti! bet negalėjo sovietinis teismas suklysti! Nuosprendis – 10 metų! Triumfuok, mūsų teisėjų luome! Būkite tvirti, tardytojai! Kankinkite ir toliau!

Šitaip – dalyvaujant „Izvestijų" korespondentei! Šitaip – užtariant RSFSR Aukščiausiajam teismui! O kaip tiems, kurių niekas neužtaria?..

Dar beveik metus trunka kazuistinė kova – ir pagaliau Aukščiausiasis teismas nutaria: Potapovas niekuo nekaltas, išteisinti ir paleisti. (Trejus metus išsėdėjo...) O kas bus tiems, kurie demoralizavo ir mokė meluoti vaikus? Nieko, sužlugo tai sužlugo. Ar nors dėmelė liko ant galingos Avdejevos krūtinės? Ne – ji aukšta liaudies išrinktoji! O kas nuspręsta dėl stalininio kankintojo Vasiuros? Savo kėdėje, kėdėje, nagai neaplaužyti.

Laikykis ir klestėk, teisėjų luome! Mes – tau, o ne tu mums! Justicija tebus tau pūkinis kilimėlis. Kad tik tau būtų gerai! Seniai pasakyta, kad neklasinės visuomenės prieangyje ir teismo procesas taps nekonfliktinis (atspindės vidinį visuomeninės santvarkos nekonfliktiškumą): toks procesas, kur teismo sudėtis, prokuroras, gynyba ir net pats kaltinamasis, visi išvien sieks bendro tikslo.

Toks teisingumo organų išbandytas pastovumas labai palengvina milicijos gyvenimą: jis leidžia be atodairos taikyti *priekabos* arba „nusikaltimų maišo" principą. Mat per vietos milicijos aplaidumą, nerangumą, o kartais ir bailumą vienas, antras, trečias nusikaltimas lieka neatskleistas. Bet dėl atskaitomybės jie privalo būti atskleisti (tai yra „užskleisti")! Tada laukiama patogaus atvejo. Štai patenka į skyrių koks nuolaidus, užguitas, naivokas žmogelis, – ir visi tie neatskleisti nusikaltimai suverčiami jam: tai jis juos padaręs per metus, nesugaunamas plėšikas! Kumščiais ir badu jis priverčiamas „prisipažinti" visus tuos nusikaltimus padaręs, pasirašyti, gauti didelę bausmę už juos visus – ir nuplauti rajono dėmę. (Artašate, prie Jerevano, buvo nužudytas žmogus. 1953 metais nutvertas kas pakliuvo, apstatytas melagingais liudytojais, mušamas, nuteistas 25 metams. O 1962-aisiais atsirado tikrasis žudikas...)

Visuomenės gyvenimas labai praskaidrėja, kad nedorybė nelieka nenubausta. Ir milicijos tardytojai apdovanojami premijomis.

Nuplauti rajono dėmę galima ir priešingu būdu: padaryti taip, lyg kriminalinio nusikaltimo apskritai nebuvo. Buvęs kalinys Ivanas Bryksinas, 69 metų, kadaise atkalėjęs savo dešimtmetį (mano bičiulis iš Marfino „šaraškos"), 1978-ųjų liepą Turisto vasarvietėje vakare, kai gatvės tuščios, buvo dviejų jaunų chuliganų mirtinai sumuštas ir apiplėštas. Dvi valandas išguli autobusų stotelėje, niekas jo nepakelia. Paskui nuvežamas į artimiausią vidaus ligų ligoninę Dedeneve. Gydytoja Saveljeva negali suteikti jokios pagalbos – ir nesiunčia jo į traumatologinę ligoninę; nors jis pasisako pavardę, vardą, tėvavardį, amžių, ji, gydytoja, niekam nepraneša apie sužeistąjį, net milicijai, – ir taip *tris paras*, kai ligonis su hematoma, į smegenis išsiliejusiu krauju, išmuštais dantimis, užtinusiomis akimis guli ne tik be medicinos pagalbos, bet ir be sanitarės slaugos (ši girtuokliavo), ant klijuotės, šlapimo baloje. Tris paras giminės blaškosi, ieško jo toje pačioje gyvenvietėje ir visame Saviolovo kelyje, – bet juk gydytoja niekur nepranešė. Galų gale suranda ir savo – ne ligoninės – pastangomis iškviečia iš Maskvos reanimacijos autobusą,

ligonis nuvežamas apžiūrėti neurochirurgui, šis operuoja kiaušą, – bet nebegali išgelbėti nuo vidinio kraujo išsiliejimo. Po devynių dienų kančių ligonis miršta.

Ikšano milicija gavo teismo medicinos ekspertizės išvadą, bet neskuba pradėti tyrimo ir juo labiau neapžiūri nužudytojo drabužių ligoninėje, neieško juose pėdsakų. Mat šiuos vietinius Dedenevo chuliganus visi pažįsta – ir visi jų bijo. Ir štai ta pati gydytoja Saveljeva padeda vyresniajai tardytojai Gerasimovai (apklausiant nužudytojo žmoną tardytojos kabinete skamba estradinis koncertas) trečią tardymo mėnesį padaryti išvadą: nukentėjusįjį ištiko insultas, jis pargriuvo ir dėl to susižeidė. Taigi areštuoti nėra ko, jokio nusikaltimo nebuvo ir rajonas švarus.

Ilsėkis ramybėje, Ivanai Jemeljanyčiau!

O dar labiau visuomenė praskaidrėjo ir dar labiau teisėtumas sutvirtėjo nuo tų metų, kai buvo riktelėta griebti, teisti ir tremti *veltėdžius*. Šis įsakas taip pat kažkokiu mostu pakeitė buvusį lankstųjį 58-10: kaltinimas taip pat buvo pasalūniškas, nedaiktiškas – ir neatremiamas. (Sugebėta jį pritaikyti poetui J. Brodskiui.)

Šitas žodis – veltėdis – mitriai buvo iškreiptas vos jį ištarus. Kaip tik veltėdžiai – dykaduoniai, lupantys dideles algas, – sėdo prie teisėjų stalų, ir pasipylė nuosprendžiai vargšams darbo jaučiams ir nagingiems meistrams, po darbo dienos ieškantiems papildomai prisidurti. Ir su kokiu įniršiu – persisotinusių įniršiu prieš alkanus – užsipuolė šituos „veltėdžius"! Du Adžubėjaus žurnalistai („Izvestijos", 1964 06 23) be jokios gėdos ir sąžinės pareiškė: veltėdžiai tremiami nepakankamai toli nuo Maskvos! jiems leidžiama gauti siuntinius ir pinigines perlaidas iš giminių! jie nepakankamai griežtai laikomi! „neverčiami dirbti nuo aušros ligi tamsos", – tiesiog taip ir rašo: *nuo aušros ligi tamsos!* Kokia gi komunizmo aušra, kokiai konstitucijai reikalingas toks lažas?

Paminėjome keletą svarbių srautų, kurie (niekada nemąžtant valdinio turto vagystėms) nuolat papildydavo Archipelagą.

Be to, ne visai tuščiai vaikšto gatvėmis, sėdi savo štabuose ir skaldo sulaikytiesiems dantis „liaudies draugovininkai", tie milicijos

paskirti uškuinikai[1] arba smogikai, neminimi konstitucijoje ir neatsakingi įstatymui.

Archipelagas nuolat papildomas. Ir nors visuomenė seniai neklasinė, ir nors pusė dangaus nutvieksta komunizmo aušros, bet mes jau įpratę, kad nusikaltimai nesibaigia, nemažėja, mums kažkodėl nustota ir žadėti, kad baigsis. Ketvirtajame dešimtmetyje tikrai buvo žadama: tuoj tuoj, dar metai, kiti! O dabar jau nė nežadama.

Mūsų įstatymas galingas, lengvai išverčiamas antraip, nepanašus į nieką, kas Žemėje vadinama įstatymu.

Sugalvojo kvaili romėnai: „Įstatymas neturi atgalinio veikimo". O mūsų – turi! Reakcinga sena patarlė burba: „Įstatymas atgaline data nerašomas". O mūsų – rašomas! Jei išėjo naujas madingas Įsakas ir Įstatymui knieti pritaikyti jį tiems, kurie areštuoti anksčiau, – kodėl gi ne, galima! Taip nutiko valiutininkams ir kyšininkams: atsiųsti, pavyzdžiui, iš Kijevo sąrašai į Maskvą – kad pažymėtų pavardes, kam pritaikyti atgalinį įstatymo veikimą (padidinti *normą* arba skirti *devynis gramus*[2]). Ir – pritaikė.

O dar mūsų Įstatymas įžvelgia ateitį. Rodos, *iki* teismo nežinoma, kokia bus posėdžio eiga ir koks nuosprendis. O žiūrėk, žurnalas „Socialističeskaja zakonnost"[3] išspausdino viską *pirmiau*, negu vyko teismas. Kaip nuspėjo? Imk ir paklausk...

O dar mūsų Įstatymas visiškai neturi melagingų liudijimų – jis apskritai nelaiko to nusikaltimu! Legionai melagingų liudytojų gy-

---

[1] Senovės Rusijoje upių piratai, plaukioję eldijomis ir plėšikavę Volgos bei Kamos upėse. (*Vert. past.*)

[2] Kulką. (*Vert. past.*)

[3] „Socialističeskaja zakonnost" (SSRS prokuratūros organas), 1962, sausis, Nr. 1. Pasirašyta spaudai 1961, gruodžio 27. Grigorjevo (Gruzdo) straipsnyje „Fašistiniai budeliai" (p. 73–74). Estijos karinių nusikaltėlių teismo proceso Tartu ataskaita. Korespondentas aprašo liudytojų apklausą; daiktinius įrodymus, gulinčius ant teisėjo stalo; teisiamojo apklausą („žmogžudys atsakinėjo ciniškai"), klausytojų reakciją, prokuroro kalbą. Ir pasako mirties nuosprendį. *Lygiai taip* viskas ir vyko – tiktai 1962 metų sausio 16 dieną (žr. sausio 17 dienos „Pravdą"), kai žurnalas *jau buvo išspausdintas ir pardavinėjamas*. (Teismas buvo nukeltas, o žurnalui nepranešta. Žurnalistas gavo metus priverčiamųjų darbų.)

vena kaip inkstai taukuose tarp mūsų, žygiuoja į garbingą senatvę, lepinasi auksiniu savo gyvenimo saulėlydžiu. Mūsų šalis vienintelė visoje istorijoje ir visame pasaulyje popina melagingus liudytojus!

O dar mūsų Įstatymas nebaudžia žudikų teisėjų ir žudikų prokurorų. Jie visi garbingai tarnauja, ilgai tarnauja ir prakilniai pasitinka senatvę.

O dar nenuneigsi mūsų Įstatymo nepastovumo, blaškymosi, būdingo kiekvienai neramiai kūrybinei minčiai. Įstatymas blaškosi: vienais metais staigiai sumažinti nusikalstamumą! mažiau areštuoti! mažiau teisti! imtis nuteistuosius perauklėti! O paskui blaškosi: piktadarių nepaleisti! užteks „laiduoti"! griežtesnį režimą! didesnę bausmę! mirties bausmę niekšams!

Tačiau nors ir audrų blaškomas, sklandžiai ir didingai plaukia Įstatymo laivas. Aukščiausieji Teisėjai ir Aukščiausieji Prokurorai šilto ir šalto matę, jų šitais audrų gūsiais nenustebinsi. Jie šauks savo Plenumus, jie išsiuntinės savo Instrukcijas, – ir kiekvienas naujas beprotiškas kursas bus paaiškintas kaip seniai lauktas, kaip visos mūsų istorinės raidos nulemtas, kaip Vienintelio Teisingo Mokymo numatytas.

Mūsų Įstatymo laivas visiems blaškymams pasirengęs. Ir jeigu rytoj vėl bus liepta sodinti milijonus už galvoseną ir tremti ištisas tautas (vėl tas pačias ar kitas) arba maištingus miestus ir vėl kabinti keturis numerius, – jo galingas korpusas beveik nesudrebės, jo forštevenis nesulinks.

It lieka – Deržavino žodžiai, širdimi suvokiami tik tiems, kurie savo kailiu tai patyrė.

Šališkas teismas piktesnis už smurtą.

Va šitai – liko. Liko, kaip buvo Stalino laikais, kaip buvo visais laikais, aprašytais šioje knygoje. Daug išleista ir išspausdinta Pagrindų, Įsakų, Įstatymų, prieštaringų ir suderintų, – bet ne pagal juos gyvena šalis, ne pagal juos areštuojama, ne pagal juos teisiama, ne pagal juos ekspertuojama. Tik tais retais atvejais (15 procentų?),

kai tardymo ir teisminio nagrinėjimo objektas nekliudo nei valstybės interesų, nei viešpataujančios ideologijos, nei asmeninių interesų ar kokio nors amžinatilsį aukšto pareigūno praeities, tik tada teisėjai gali pasinaudoti tokia lengvata: niekur neskambinti, neklausti jokių *nurodymų*, o teisti iš esmės, sąžiningai. O visais kitais atvejais, nesvarbu, kriminaliniais ar civiliniais, negali nukentėti svarbūs interesai: kolchozo pirmininko, kaimo sovieto, cecho viršininko, gamyklos direktoriaus, butų valdytojo, apylinkės milicininko, milicijos įgaliotinio ar viršininko, vyriausiojo gydytojo, vyriausiojo ekonomisto, valdybų ir žinybų viršininkų, specialiųjų skyrių ir kadrų skyrių, rajkomų ir obkomų sekretorių – ir aukščiau, ir aukščiau! – ir visais šiais atvejais iš vieno tykaus kabineto į kitą skambina, skambina neskubrūs, negarsūs balsai ir draugiškai *patarinėja*, pataisinėja, nukreipinėja, *kaip* reikia spręsti mažo žmogelio teismo bylą, kur susikirto jam nesuprantami, jam nežinomi viršum jo iškilusių asmenų planai. Ir mažasis patiklus laikraščių skaitytojas įžengia į teismo salę su širdyje spurdančiu teisumo jausmu, su pasvertais protingais argumentais ir jaudindamasis iškloja juos apsnūdusioms teisėjų kaukėms, o nenujaučia, kad nuosprendis jam jau parašytas – ir nėra apeliacinių instancijų, ir nėra terminų nei būdų atitaisyti šiurpų savanaudišką sprendimą, krūtinę deginančią neteisybę.

O yra – siena. Ir jos plytos sumūrytos melo skiediniu.

Šį skyrių pavadinome „Įstatymas šiandien". O teisinga būtų jį pavadinti: Įstatymo nėra.

Vis tas pats klastingas uždarumas, vis tas pats neteisybės ūkas tvyro mūsų ore, tvyro miestuose, tirštesnis už miesto kaminų dūmus.

Antrą pusšimtį metų stovi didžiulė valstybė, suveržta plieniniais lankais, ir lankai – yra, o įstatymo – nėra.

Pabaigos žodis

Šią knygą reikėjo rašyti ne man vienam, o išdalyti skyrius išmanantiems žmonėms ir paskui redakcinėje taryboje drauge susėdus visą pataisyti.

Bet tam neatėjo laikas. O kam siūliau imti pavienius skyrius – neėmė, tik pateikė pasakojimų, žodžiu arba raštu, mano žinion. Varlamui Šalamovui siūliau visą knygą abiem rašyti kartu – atsisakė ir jis.

O būtų reikėję tikros kontoros. Skelbimų laikraščiuose, per radiją („atsiliepkite!"), viešo susirašinėjimo – taip, kaip buvo Bresto tvirtovės istorijoje.

Bet aš ne tik negalėjau viso to turėti, o ir savo sumanymą, ir laiškus, ir medžiagą privalėjau slėpti, skaidyti dalimis ir viską laikyti didžiausioje paslaptyje. Net rašydamas šią knygą turėjau apsimesti daraąs ką kita.

Jau pradėjau ir ne kartą mečiau. Niekaip neįstengiau suprasti: ar reikia, ar nereikia, kad aš vienas tokią parašyčiau? Ir kiek aš ištversiu? Bet kai prie to, ką buvau surinkęs, man suplaukė dar aibė kalinių laiškų iš visos šalies, supratau: jei visa tai skirta man, vadinasi, aš ir turiu parašyti.

Reikia paaiškinti: *nė vieno karto* visa ši knyga, visos jos dalys negulėjo krūvoje ant vieno stalo! Per patį „Archipelago" rašymo įkarštį, 1965 metų rugsėjį, buvo nusiaubtas mano archyvas ir areštuotas romanas. Tada parašytos „Archipelago" dalys ir medžiaga kitoms dalims išsilakstė į visas puses ir daugiau nebuvo surinktos krūvon: bijojau rizikuoti, juo labiau kad minimi tikri vardai. Viską išsirašydavau, kad neužmirščiau, kur ką patikrinti, kur ką išmesti, ir su tais lapeliais važinėjau iš vienos vietos į kitą. Ką gi, šis konvulsyvumas ir neišbaigtumas – tikras mūsų persekiojamos literatūros požymis. Tokią ir priimkite šią knygą.

Ne todėl nustojau rašęs, kad laikiau knygą baigta, o todėl, kad nebeliko jai gyvenimo.

Ne tik prašau atlaidumo, bet ir noriu sušukti: kai ateis metas, kai taps įmanoma – susirinkite, išlikusieji bičiuliai, gerai išmanantys, ir parašykite šiai knygai komentarus: ką reikia – pataisykite, kur reikia – pridėkite (tik ne griozdiškai, panašių dalykų nereikia kartoti). Štai tada knyga ir bus baigta, tepadeda jums Dievas.

Stebiuosi, kad ir tokią įstengiau parašyti ir išsaugoti, jau ne sykį maniau: man neleis.

Baigiu ją reikšmingais, dvigubo jubiliejaus metais (abu jubiliejai susiję): 50 metų revoliucijai, sukūrusiai Archipelagą, ir 100 metų, kai buvo išrasta spygliuota viela (1867).

Antrasis jubiliejus, žinoma, bus praleistas...

1958, balandis – 1967, vasaris
Riazanė – Slaptavietė

Dar paskiau

Aš skubėjau tada, nes maniau, kad, nusiuntęs rašytojų suvažiavimui piktą laišką, jeigu ir nepražūsiu, tai nebegalėsiu laisvai rašyti ir prieiti prie savo rankraščių. Bet su tuo laišku taip išėjo, kad aš ne tik nebuvau prigriebtas, o įsitvirtinau lyg ant granito. Tada supratau, kad privalau ir galiu baigti rašyti ir taisyti šią knygą.

Dabar ją perskaitė vienas kitas draugas. Jie padėjo man pamatyti svarbius trūkumus. Pasitikrinti įtraukdamas platesnį žmonių ratą nedrįsau, o jeigu kada ir galėsiu, bus man vėlu.

Per tuos metus ką galėjau – padariau, šiaip taip baigiau. Nekaltinkite manęs, kad pasakojimas neišsamus: papildymams čia nėra galo, ir kiekvienas, nors kiek susidūręs ar pagalvojęs, visada ras ką pridėti – net ir perliukų. Bet yra apimties dėsniai. Apimtis jau pasiekusi ribą, ir dar įterpus truputį grūdelių gali sugriūti visa uola.

O ką pasakiau nevykusiai, gal pasikartojau ar padrikai aprašiau, – už tai prašau atleisti. Juk ramaus tarpo vis tiek nebuvo, o pastaraisiais mėnesiais vėl degė žemė ir stalas. Be to, net ir rengdamas šią paskutinę redakciją aš vėl *nė karto* nemačiau visos knygos krūvoje, nelaikiau ant vieno stalo.

Pateikti popieriuje visą sąrašą tų, be kurių ši knyga nebūtų buvusi parašyta, patikslinta, išsaugota, – dar neatėjo metas. Jie patys žino. Lenkiuosi jiems.

1968, gegužė
Roždestvo prie Istjos

Šiandien, tremtyje, vis dėlto man lemta ramiai baigti šią knygą, nors ir tada, kai pasaulis ją jau perskaitė. Dar pora dešimčių naujų liudytojų iš buvusių zekų mane pataisė ar papildė.

Čia, Vakaruose, aš turėjau nepalyginamas su ankstesnėmis galimybes pasinaudoti išspausdinta literatūra, naujomis iliustracijomis. Bet knyga atsisako įsileisti dar ir visa tai. Išnirusi SSRS tamsoje iš kalinių atminties paskatų ir deginančios gėlos, ji turi likti tokia, kokia atsirado.

1979
Vermontas

SKYRIŲ TURINYS

PENKTOJI DALIS
KATORGA

PIRMAS SKYRIUS. PASMERKTIEJI

Žodžių „katorga", „katorgininkai" skambesys. – Stalino įsakas dėl katorgos ir kartuvių įvedimo. – Fronto pergalės skatino kariuomenės papildymą. – Katorgos lagpunktas Vorkutos šachtoje Nr. 17. – Nežmoniškas režimas. – Palyginkime su Čechovo laikų Sachalino katorga. – Kiti tokie lagpunktai. – Skaitytojai giežia pyktį ant autoriaus. – Trys lakūnės komjaunuolės. – Moterys, susidėjusios su okupantais. – Kaip sodino į kalėjimą mažus vaikus. – Mokytojai okupuotoje teritorijoje. – Valdžios manipuliavimas patriotizmu sovietų ir vokiečių kare. – Iš kur šitiek išdavikų? – Ar būtis apsprendžia sąmonę? – Kas gi *neišvengė klaidų*? – Ir kas laikytina klaidomis. – Kodėl daug kas džiaugėsi vokiečių atėjimu? – Vinicos kapų suradimas. – Ar skauda tiems, kuriuos mes trypiame? – Kurgi mūsų Teorija? – Kas duso? – Vyras ir žmona Bronevickiai. – Kaip į tai žiūrėjo jaunimas. – Ir ketvirtajame dešimtmetyje džiūgavo toli gražu ne visi. – Sovietinis spausdintas melas nesismulkina. – Bronevickis – burmistras, ir ką jis turėjo pamatyti. – Ikikarinio kaimo blaivi nuovoka. – Kaip tauta žiūrėjo į karą ir kaip viskas nuėjo vėjais. – Gyventojų požiūris į sumuštą priešą. – Vlasovininkai iš nevilties. – Vlasovininkai iš užsidegimo. – Ką žinojo tie žmonės 1941 metais. – Pakartoti paties bolševizmo metodą. – Komunistų valdžios paralyžius ir pakrikimas 1941 metais. – Apsuptys, apsuptys. – Majoras Kononovas ir jo pulkas. – „Paversti karą pilietiniu". – Liaudies judėjimas Briansko Lokotyje, jo programa. – Prie Dono. – Leningrado studentai. – Iš užėjusios užsienio kariuomenės laukta tik vieno – kad ji nuvers režimą. – O Vakarams rūpėjo savo laisvė – ne mūsų. – Mūsų laisvės polėkis ir vokiečių kolonijinis bukaprotiškumas. – Tikrasis apačių judėjimas. – Tėvynę išdavė – komunistų viršūnės. – Su vokiečiais kadaise buvo susidėjęs Leninas.

Katorgos režimo palengvinimas 1946–1947 metais dėl ekonominių sumetimų. – Specialiųjų lagerių įsteigimas 1948 metais. – Jų sąrašas. – Paskirstymas į juos pagal straipsnius. – Ar reikalingas sovietiniams žmonėms katorgos apibrėžimas?

ANTRAS SKYRIUS. REVOLIUCIJOS VĖJELIS

Kai pasidarai abejingas gėrybėms. – Kaip pakeitė kalinių atmosferą dvidešimt penkerių metų bausmės. – Korėjos karo pradžia. – Drąsus ginčas su konvojum. – Valstietės palaiminimas. – Bebaimė mergiotė. – Pavlas Baraniukas ir kaip jis mušė blatnuosius. – Kiviržas su sukomis. – „Mes vėl revoliucionieriai". – Pasirodo, ir šitaip galima gyventi kalėjime? – Volodia Geršunis. – Kamera arklidė. – Pabaltijiečiai. – Santykiai su Ukraina po 1917 metų. – Kas norit gyventi – gyvenkit! – Nacijos didybė – jos poelgių taurumas. – Kokios detalės gali iškilti mintyse.

Skaitom laikraščius. – Trokštam audros! – Ko jiems beliko norėti, jei ne karo? 1950 metų speclagerių dvasia. – Petios Pikalovo istorija. – Kuibyševo etapinio kalėjimo lengvatos. – „Ateis jums Trumenas!" – Omsko kalėjimas. – „Kaip ta išdavystė, kait siela tirono..." – Ivanas Spasskis. – Pavlodaro kalėjimas. – Nepažįstamoji iš Pavlodaro. – Sunkvežimiais per stepę. – Kaip tėvai gyvena, taip vaikai žaidžia. – Kurgi mus veža? – Pro dulkių debesį nakčia. – Atvažiavom. – Numeriai.

TREČIAS SKYRIUS. GRANDINĖS, GRANDINĖS...

O čia – paklusnumas. – Antrankiai kaip kankinimo įnagis. – Režimo sunkinimo sistema. – Kaip reikėjo užsisiūti numerius. – Kam jie buvo reikalingi. – Pasiaiškinimo rašteliai. – Numerių jungas sužlugo. – Visiško kurtumo gudrybė. – Katorgininkai speclageriuose. – Sausasis vario gręžimas. – Steplago Spasko skyrius. – Kai invalidai dirba smarkiau už sveikuosius. – Invalidžių akmens karjeras. – Kai žmogus šeriamas kaip galvijas. – Mirtingumas. – Lagerio vyresnybei gerai baigėsi. – Nutrauktas ryšys su laisve. – Kalinių laiškai Spasko cenzūros krosnyje. – Nieko neturėti. – Kratų sistema. – Numeriai – tik techninė kliūtis. – Moterys, prisimenančios Apokalipsę. – Pagal numerius baudžia konvojus. – Konvojus visada teisus. – Trijų Karalių rytas pokšint automatų šūviams. – Kodėl speclagerių atsiradimas toks vergiškas. – Ekibastuzo lageris praėjus metams. – Karceriai ir Geršunio išvedimas. – Tverdochlebo išvedimas. – Statom lagerio kalėjimą. – Bėgimų virtinė.

KETVIRTAS SKYRIUS. KODĖL KENTĖME?

Dėsningumas? – O ar galėjo taip prispausti caras? – Socialistinis kadetų požiūris į Rusijos istoriją. – Kareiviai dekabristai. – Puškino atsakymas. – Veros

Zasulič byla. – Mus stulbinantis politinių kalėjimų tuštumas. – Ne spaudė, o erzino. – Kaip persekiotas Miliukovas. – Gimmerio ištrėmimas. – Maksimovskio nužudymas. – Lopuchino teismas. Kodeksas neparengtas. – Kalėjimo režimo menkumas. – Kaip persekiotas Uljanovas-Leninas. – Ar iš tiesų žiauriai elgtasi su eserais. – 1901 metų studentų streikas. – Burcevas apie Peterburgo ir Europos kalėjimus. – Leonidas Andrejevas kalėjime. – Krasinas, Radekas, Semaška, Parvusas. – Literatūros enciklopedija, raidė K. – Kaip persekiotas Krylenka. – Gubernatorius revoliucionierius. – Spauda reakcijos metais. – Nepavojinga Jaltos fotografo drąsa. – Tremtinys Gocas leidžia ardomąjį laikraštį. – O kaip tremtas Šliapnikovas? – Tėvas ir sūnus Zurabovai. – Tuchačevskio giminės SSRS. – Trockio ir Lenino giminės Rusijoje. – Levas Tolstojus ir politinė laisvė. – Kai apie bausmes laisvai rašoma spaudoje. – Aštuoni mėnesiai Stolypino „karinės justicijos" ir dėl ko ji atsirado. – Revoliucionieriams nebuvo kada gaišti. – Stolypino laikai ir Stalino laikai. – Medžiagos slėgio laipsniai. – „Atsižadėti geraširdiškumo". – Ką reiškia viešoji nuomonė. – Mūsų šviesuomenė „apie nieką nenutuokė". – Kalinių protestai – ir viešoji nuomonė laisvėje. – Dzeržinskio perplėšti marškiniai. – Garsusis Karos epizodas. – Pamatuotume mūsų masteliu. – Bet ir kalėjimo sargai kaip išaugo. – Padėti bėgliams caro laikais nebuvo jokio vargo. – Nižnij Novgorodo kalėjimas Gorkio akimis. – Ratajevo liudijimas apie tremtį ir kalėjimą. – Menkai teveikė sekliai sostinėse, visai neveikė provincijoje. – Sazonovo ir Kaliajevo pasikėsinimas. – Iš carinės tremties nebėgo tik tas, kas tingėjo. – Ulanovskio bėgimas ir sugrįžimas. – Parvuso bėgimas. – Mūsų maištai ir visuomenės nesubrendimas. – Mes kaip tik ir nekentėme.

PENKTAS SKYRIUS. POEZIJA PO PLYTA, TEISYBĖ PO AKMENIU.

Nuo kieto dugno gali atsispirti. – Rašau poemą. – Kokiais būdais galima įsiminti. – Rožinio karoliukai. – Trys teksto nesėkmės. – Popieriaus gniužulėlis, nešamas sūkurio. – Pjesės rašymas kaip bėgimas. – Pažintis su Šalamovo eilėraščiais 1956 metais. – Kiek mūsų tokių buvo Archipelage? – Anatolijus Silinas, religinis poetas. – Baptistai.

Žiburėlių susimirksėjimas. – Afganų belaisvis. – Tolstojininke, pas mus pasisaugok! – Jurijus Vengerskis. – Jogas Masamedas. – Rappoportas vejasi ritinėlį. – Jo traktatas apie meilę. – Baisi ne mirtis, o pasirengimas jai. – Poetai. – Ką nepavojinga skaityti speclageryje? – Dalio žodynas suveda į pažintis. –

Vasilijaus Vlasovo pasakojimai. – Janošas Rožašas. Kaip jis pamilo Rusiją. – Jo laiškai iš Vengrijos. – Kiek pasmaugė Leviatanas?

Archidiakonas Vladimiras Rudčiukas. – Georgijus Tennas kultūros ir auklėjimo skyriuje. – Piotras Kiškinas ir jo pokštai. – Ženios Nikišino dainelė.

ŠEŠTAS SKYRIUS. APSIGIMĘS BĖGLYS

Kas tas apsigimęs bėglys. – Bausmės bėgliams ir už pagalbą bėgliams. Para taigoje – šit ir laisvė.

Georgijaus Tenno gyvenimas. – Suėmimas ir pirmutinės viltys. – Bėgimo iš Lefortovo kalėjimo planas. – Ilgas bausmės laikas atpalaiduoja bėglio valią. – Kalėjimo sargų akylumas ir kamantinėjimas kalėjime. – Nepasisekęs Butyrkų maištas. – Galimybės geležinkelio stotyse, etapuose. – Buvusių bėglių kamantinėjimas. – Bėgimų teorija? – Bėgimai nutaikius progą ir suplanuoti bėgimai. – Ivano Vorobjovo bėgimas. – Tennas planuoja didelį bėgimą. – Pasirengęs mirti – vadinasi, ir bėgti. – Paskutinės valandos prieš bėgimą.

SEPTINTAS SKYRIUS. BALTAS KAČIUKAS

Georgijaus Tenno pasakojimas apie jo bėgimą su Kolia Ždanoku.

AŠTUNTAS SKYRIUS. BĖGIMAI VADOVAUJANTIS MORALE IR BĖGIMAI VADOVAUJANTIS INŽINERIJA

Iš speclagerių pabėgti buvo neįmanoma. – Bet tenai patys šauniausi. – Grigorijaus Kudlos bėgimas. – Tremtinių nuotaikos. – Stepano bėgimas ir jo liūdnas galas. – Kaip papjovė Prokopenką. – Neplanuotas bėgimas pasiseka.

Dviguba vagono sienelė. – Antrasis Batanovo bėgimas. – Pasikasimas po Ekibastuzo BUR'u. – Greita utėlė. – Galas. – Įsivaizduokite tokį dalyką revoliucionierių gyvenime!

DEVINTAS SKYRIUS. SŪNELIAI SU AUTOMATAIS

Sargybiniai vaikai. – Mūsų mirtinas ryšys. – Jų nesusigaudymas – sistemos jėga. – Kaip politrukai ugdo jų neapykantą. – Už zekų nušovimą nenubaus. – Šaulių pasiteisinimas. – Šaudymas į zekų koloną sprogstamosiomis kulkomis. – Priesaika. – Perkelti savo sąžinės naštą ant kitų? – Vladilenas Zadornas gina berniukus. – Jo paties istorija. – Sistema!

DEŠIMTAS SKYRIUS. KAI ZONOJE DEGA ŽEMĖ

Kaip nuslepiami mūsų sukilimai. – Retiunino sukilimas Oš Kurėje. – Sukilimas 501-ojoje statyboje. – Sukilimas Nižnij Aturiache. – Stalinas prašovė su speclageriais. – Politinių kalinių savimonė. – Kaip padaryti, kad *jie nuo mūsų* imtų bėgti? – Pirmieji stukačių nugalabijimai. – Grandinė nutraukiama per tą grandį. – „Mirk, jei sąžinė negryna!" – Giljotina. – Nebaigęs skustis majoras. – Opero šaukiami nebeina. – Vyresnybė apako ir apkurto. – Zekų vienijimasis pagal tautybes. – Brigadininkų stygius. – Stukačiai bėga į BUR'ą. – Zonos žemė suliepsnojo! – Vyresnybė stengiasi bruzdėjimą pavaizduoti kaip „sukų karą". – Kas tas sukų karas. – Kaip apie tai rašė sovietinė spauda. – 1961 metų įsakas dėl sušaudymo už žmogžudystę lageryje. – Visam lageriui – baudos režimas. – Zonų atsitvėrimas. – Vyresnybės suvaidintas paleidimo laisvėn spektaklis. – Nesiduosim ir suimami! – Apsidairė – ir pamatė, kas mes.

VIENUOLIKTAS SKYRIUS. TRAUKOM GRANDINES APČIUOPOMIS

Nauji santykiai su vyresnybe – per griovį. – Bet ko mums reikalauti? – Ir kokiais būdais? – Ekibastuzo zonų perskirstymas. – Stukačiai kvočia mūsiškius. – BUR'o puolimas. – Numalšinimas ugnimi ir kautynėmis. – Katorgininkų abejingumas likimui. – Kaip mes pradėjom streikuoti ir badauti. – Trys Ekibastuzo dienos. – Jurijaus Vengerskio pasididžiavimas. – Mes laimėjom? – Brigadininkų surinkimas. – Susidorojimas. – Aš ligoninėje. – Atsisveikinimas su Baraniuku.

Dar metai Ekibastuze. – Vėl trošku. – Ūkiskaitos varžybos. – O mūsiškius tuo laiku baudė. – Liudytojų skundeivų etapas. – Ne, atmosfera pasikeitė! – Speclageriai plečiami priimti naujiems zekams.

Mūsų vyrai Kengire. – Kaip atsikratyta antrankių. – Kengiriečių prabudimas. – Pirmosios stukačių skerdynės. – Vyresnybės atkirtis. – Aprimo.

Speclagerių krizė Stalino gyvenimo pabaigoje. – Stalino mirtis pastūmėjo permainas toliau. – „Vorošilovo amnestija". – Emvedistų sutrikimas po Berijos žlugimo. – Rečlago streikas 1953 metų vasarą. – Susidorojimas 29-ojoje šachtoje. – Vėl išvežioti maištininkus. Archipelage darosi ankšta.

DVYLIKTAS SKYRIUS. KETURIASDEŠIMT KENGIRO DIENŲ

Berijos žlugimas: suglumino katorgininkus, suglumino emvedistus. – Pasirodyti reikalingiems! – Provokaciniai šūviai. – Kengiras. Šešiolika žmonių –

sprogstamosiomis kulkomis. – Evangelisto nužudymas. – Vyrų lagpunktų streikas. – Atslūgo ir šiuokart. – Papildymas: atsiuntė blatnųjų.

Nauji Penkiasdešimt Aštuntojo ir blatnųjų santykiai. – Sudaryta sąjunga. – Naujoviška vagių elgsena: mandagūs su Penkiasdešimt Aštuntuoju, tyčiojasi iš vyresnybės. – Neišvengiamas pasirengimas Kengiro maištui. – Blatnieji pradeda. – Ūkio kiemo ataka ir pirmoji barikada. – Lagpunktai susijungė! – Pirmieji reikalavimai. Apsisprendimas. – Aukštoji komisija su viskuo sutinka. – Ėjimas į darbą ir apgaulingas sienų spragų užtaisymas. – Beginklių ataka prieš kulkosvaidžius. – Zona paimta, kalėjimai atidaryti. – Aštuoni tūkstančiai pabėga į laisvę.

Kodėl nešaudė ir toliau. – Maištas pasirenka šūkius. – Komisija ir jos skyriai. – Ryšys su slaptu centru. – Gynybiniai zonos įtvirtinimai. – Technikos skyriaus paslaptys. – Piketai ir apsižodžiavimas. – Puritoniška maišto atmosfera. – Vagys neatpažįstami. – Aprūpinimas. – Generolai zonoje. Derybos. – Kapitono Kuznecovo vaidmuo. – Mažamečiai atsisako laisvės. – Saugumo tarnyba, Glebas Slučenkovas. – Lojalieji prieš maištą. – Kalėjimas ekskursijoms. Ekskursijos į rūdos kasyklą. – Neišaiškėję tenykščiai bruzdėjimai. – Agitacinis karas per radiją. – Balionai, aitvarai. – Ką rašė laikraščiai tomis dienomis. – Čečėnų užuojauta. – Išlaužtos spragos lagerio sienoje perbėgėliams. – Soti vyresnybė fotografuoja bėdžių gynybą. – O persimetėlių vis nėra. – Perlydymo atmosfera. – Zekų viltys. – Jaunavedžiai. – Tikintieji. – Padrąsinimai mitinguose. – Varginantis nerealus metas. – Birželio 24-osios apgavystė. – Numalšinimas auštant balandžio 25-osios rytui. Raketos, lėktuvai, tankai, automatininkai. – „Karo nusikaltimų tribunolas" ir „Pravda" . – Kengiro nuostoliai palyginti su 1905 metų sausio devintąja ir Lenos sušaudymais. – Susidorojimas su tais, kurie išliko gyvi. – Ir sugrįžo gyvenimas į įprastas vėžes. – Paminklas Dolgorukiui.

ŠEŠTOJI DALIS
TREMTIS

PIRMAS SKYRIUS. PIRMŲJŲ LAISVĖS METŲ TREMTIS

Rusijos tremties istorija nuo Aleksejaus Michailovičiaus laikų. – Jos nuolaidumas XIX amžiaus pabaigoje. – Nuolatinės lengvatos politiniams tremtiniams Sibire. – Tremties nykimas XX amžiaus pradžioje. – Kilmingųjų ir nekilmingųjų tremties švelnumas. – Net švelnios tremties moralinis sunkumas.

Trėmimas slopinant liaudies sukilimus ankstyvuoju sovietmečiu. – Politinės tremties reguliarumas nuo 1922 metų. – Sovietų valdžios sumanymas: pakartotiniai ciklai. – Politinių tremtinių materialinis aprūpinimas caro laikais. – Kriminalinių nusikaltėlių aprūpinimas Sachaline. – Išmoka „politams" ir jos nuvertėjimas. – Sovietinių tremtinių beteisiškumas ir bejėgiškumas. – Buvusiųjų partijų nykimas. – Sionistai trečiajame dešimtmetyje. – Socialistai tremtyje, jų silpnumas. – Tremtinių atskirumas ir svetimumas gyventojams. – Kaip socialistai patys sau uždraudė bėgti. – „Minus". – O Didysis Pasiansas nepermaldaujamas. – Tremtis – areštuoti skirtųjų aptvaras.

ANTRAS SKYRIUS. VALSTIEČIŲ MARAS

Nepastebėti milijonai. – Kaip radosi šis planas? – Smūgis valstietijai 1918 metais. – Naikinimo pradžia 1929 metais. – 1930-ųjų sausio-vasario nutarimai. – „Buožės" ir „buožių pakalikai", pasklido pravardės. – „Aktyvistai". Blogis šukomis neišsišukuoja. – Visuotinis kaimų iškeldinimas. – Buožiukas Šura Dmitrijevas. – Motia Edisoniukė. – Malūnininkas Laktiunkinas. – Kalvis Trifonas Tvardovskis. – Mūrinių namų neturi būti. – Suvarymas į kolchozus. – Didysis stuburo lūžis.

Nusiaubimo ir išbuožinimo vaizdai. – Maro slogutis dar ilgai viršum kaimo. – Timofejus Ovčinnikovas, veterinaras ir dešrininkas. – Dešros tarnauja VKP(b). – Žieminės gurguolės su žindomais kūdikiais . – Kad valstiečio šeima žūtų. – Trėmimo etapų vaizdai. – Etapas atvyko į vietą. – Archangelsko cerkvės – išbuožintųjų etapiniai kalėjimai. – Mirštantiesiems gatvėse nepadėti! – Trėmimas niekur. – Parenkamos vietos, kur gyventi neįmanoma. – Gyvenvietės, paverstos lageriais. – Išmirusios gyvenvietės. – Vasiugano tragedija.

Gyvenimas specgyvenvietėse. – Tremtinių perkėlimas į lagerius, atskyrimas nuo šeimų. – Nutarimas grąžinti išbuožintiesiems teises. – Siūlymas eiti į frontą. – Nikolajaus Chlebunovo atsakymas. – Viršininkų užmirštos gyvenvietės nenusmuko. – Pakartotinis išbuožinimas. – Jarujevo sentikiai Podkamenajos Tunguskoje. – Ir kiti sentikiai, sušaudymas Jenisiejaus vandenyse. – Gimę vaikai irgi paversti vergais. – Pritvirtinti prie šachtų amžinai. – Ištvėrusieji Maro dvidešimtmetį – tokie pat sovietiniai. – Stalinu nesiskundžiama! – Jis laimėjo ir valstybiškai.

TREČIAS SKYRIUS. TREMTIS TANKĖJA

Sovietinės tremties kelias nuo trečiojo iki penktojo dešimtmečio. – Tremtis sąvartynas, „paleidimas" į tremtį. – Administracinis skirtumas tarp nutrėmimo ir ištrėmimo. – Svarbiausios dingstys būti nutremtam ar ištremtam. – Nutekėjimai iš visų srautų. – Susidorojimas su Kožurino šeima. – Tėvynės karo invalidų tremtis. – Karaganda, 1955. – Jeniseiskas, 1948 ir 1952. – Tasejevas, 1949. – Ką reiškia „paleidimas" iš lagerio? – „Aš jums draugas". – Instrukcija naujiesiems tremtiniams. – Vedybų variantai įvairiose vietose. – „Bendrieji darbai" tremtyje. – „Lageryje duoda duonos!" – Tremtinio pažeminimas ir beteisiškumas. – Kai tremtinys nori tarnauti sąžiningiau už viršininkus. – Bet sunkiausia tremtis – kolchoze. – Ar geriau sovchoze? – Tolimos ganyklos, „Turgajaus vergas". – Tremtis nelaisva ir nuo perkėlimų. – Komendantūros karininko valdžia. – Bausmės didėjimas už pabėgimą. – Pasišalinimas per nesusipratimą – taip pat pabėgimas. – A. Bogoslovskio „pabėgimas". – Ypatingosios komisijos operatyvinis skyrius tremtyje. – Peterio Viksnės karjera. – Antrasis tremtinių *sulaikymas*. – Atskirumas ir tylėjimas. – Kur tos linksmosios Uljanovo laikų grupės?..

KETVIRTAS SKYRIUS. TAUTŲ TREMTIS

Kolonializmo laikais tautų netrėmė. – Stalino bandymas – pirmutinis. – Pirmieji „specperkeltieji" į Valstiečių Marą. – Korėjiečių ištrėmimas iš Tolimųjų Rytų, 1937. – Suomių ir estų ištrėmimas į Kareliją, 1940. – Pavolgio vokiečių ištrėmimas, 1941. – Įvairių tautų ištrėmimas karo metais. – Tautos išvarymo technika. – Vieningumo triumfas. – Tik maži plyšeliai jame. – Kur nacijos buvo tremiamos. – Pabaltijiečių retinimas. – Kodėl buvo pradėta nuo karininkų. – Kokiais principais atrinkdavo iš nacijos. – Pabaltijiečių ir Vakarų ukrainiečių ištrėmimas, 1948–1951. – Kas dar buvo Stalino numatyta? – Pabaltijo valdžios nutarimai ir tremiamųjų kategorijos. – Kaip išmiklinta ištrėmimo technika. – Estai vežami etapu. – Kaip maldauta karo tais metais. – Kaip sibiriečiai šiltai sutiko. – Komjaunimo aktyvas. – Kaip buvo nupirkta 10 vagonų tremtinių kolchozams prie Čiulymo. – Chakasijos rūdynuose. „Auksakasiai". – Palyginimas su gamyklų baudžiauninkais. – Specperkeltieji kolchoze: kolchozas ir lageris kartu. – Pabaltijiečiams – kirtiklis, kastuvas! – Buities vaizdeliai. – „Pilietinės teisės" kaip dar vienas svarmuo. – O, kaip vienodai nyku!

Vokiečių, graikų, korėjiečių tremtis Kazachstane. – Nepaklusnūs čečėnai. – Nutikimas Chudajevų šeimoje. – Kraujo kerštо reikšmė.

PENKTAS SKYRIUS. ATLIKUS BAUSMĘ

Kalinio svajonė apie tremtį. – Patekau ir aš. – Šeštasis dešimtmetis. Tremtinių pranašumas prieis tariamai paleistuosius. – Paleidžiamų kalinių prietarai. – Važiuojam į pietus! – Dar vienas paleidimas. – Vladimiras Vasiljevas. – Naujas Eriko Anderseno pėdsakas. – Tariamoji versija dėl jo. – Lemiama akimirka skiriant vietą. – Svarbiausias suvokimas: nesigriebk gudrybių. – Amžina tremtis nesiderina net su sovietiniais įstatymais. – Bet – ar amžina MGB? – Pasityčiojimas iš Vasiljevo. – Paskutinis mūsų etapas. – Tremtinius priima MGB. – Einu parsisamdyti mokytoju! – Rajono švietimo skyriuje. – Mėnesiena MGB kieme. Gyvenimo pradžia! – Tirono mirtis.

ŠEŠTAS SKYRIUS. TREMTIES GEROVĖ

Nevaržomas rašau pjesę. – Perkainojimo agonija rajono vartotojų kooperatyve. – Mano maištas. – Kaip tapau dėstytoju. – Ķoks tremtinių vaikų mokymas. – Kazachų vaikų mokymas. – Slogi mokytojų padėtis. – Mitrovičiaus kautynės su administracija. – Tremtiniai dalyvauja rinkimų komedijoje. – Grigorijaus Makovozo istorija. – Kaip nuspręsti? – Kur atleidimo riba?

Pietuose tremtis dažnai lengvesnė. – Tremtis Kazachstane geriau negu kolchozas Ukrainoje. – 1953 metų kovo 27 dienos „Vorošilovo amnestija". – Kaip ji pasireiškė Kok Tereke. – Tremties sušvelnėjimas po Berijos. – Aš buvau laimingas. – Išgrynintas požiūris. – 1955 metų rugsėjo 9 dienos „Adenauerio amnestija". – Nenoriu į sostinę! – XX suvažiavimas ir tremties pabaiga. – Vėl Lubiankoje. Reabilitacijos link.

SEPTINTAS SKYRIUS. ZEKAI LAISVĖJE

„Paleidimas" po Gulago dangumi. – Netekusieji tremties. – Kaip Natalja Stoliarova pasiprašė pernakvoti lageryje. – Visur varinėjami. – Kai tavo nuotraukos draugų užtepliotos. – Kai geriau greita mirtis. – Protingi zekai lieka prie lagerio. – Kaip jie gyvena. – Kuo ilgiau sėdėjai – tuo mažiau vilties gauti pensiją. – „Antra Ivano Denisovičiaus diena". – Į vieną pusę – tik antakius suraukti, į kitą pusę – net šimtą jaučių įkinkyti. – Ko verta reabilitacija. – Pažyma... – Ir iš kur būsimosios kartos sužinos?

Nusikamavimas nuo laisvės. – Suvokimas. – Paleidimas kaip mirties forma. – Pasitraukimas į vienatvę. – Nieko neturėti, nuo vienos zonos iki kitos. – Sunku būti su klestinčiais. – Tie, kurie, priešingai, stengiasi atsigriebti už tai,

kas praleista. – Ar didžiuotis praeitimi, ar užmiršti, užmiršti? – Kaip lojalieji įsitraukia į sovietinį gyvenimą. – Užmiršti – ar ne pernelyg didelė vergovė? – Tuklus kūnas. – Užmiršti taip, kaip vagis *užraukia* vagystes. – Asmenybės stabilumas? – Bet kaip tatai užmirštama? – Skaitau paskaitą moterų kolonijoje. – Lagerio alkis sugrįžta per vieną dieną. – Traukia aplankyti tas vietas, kur tavo sėdėta. – Bet mes mokam prisiminti ir tai, kas gera. – Niekad nenusimenantys zekai, tvirta padermė. – Naujas daiktų ir žmonių matas.

Dešimt, dvidešimt metų atpratina, išskiria vyrą ir žmoną. – Kai sutinki laisvėje savo tardytojus, savo lagerių šeimininkus, savo išdavikus. – Bergždžia ieškoti teisingumo melagingiems liudytojams ir niekšams. – Griaustinis be lietaus. – Sovietiniame baudžiamajame kodekse lengvatos šmeižikams. – Anos Čebotar-Tkač byla. – Kur dar regėta tiek nenubaustų piktadarybių?

SEPTINTOJI DALIS
STALINO NEBĖRA

Pirmas skyrius. KAIPGI TAI DABAR ATRODO

Mes tikėjomės teisybės po savo mirties. – Uždanga prasiveria trumpam ir menkai. – Po „Ivano Denisovičiaus". Neįtikėtinas spaudos protrūkis. – Laiškų protrūkis. – Mūsų priešų laiškai. – Nesupratimo praraja. Mes nustojame buvę vieninga tauta.

Kaip buvo dangstomas plyšys. „Šlovė Partijai!" – Archipelago pakeitimo keliai. – Prakeiktas tarptautinis imperializmas! – Slaptieji ortodoksų partiniai susirinkimai. – Bet argi leistina prieš viršininkus kovoti? – Kaip lojaliesiems išsigelbėti per kitus. – „Kodėl Šuchovas nekovojo?" – Komunistai ar paprastas Ivanas? – Komunistinės spaudos pasakos. – Sovietinių rašytojų pasakos. – Kokie geri lageriai šiandien. – Komanda: išvis nebekalbėti apie lagerius.

Chruščiovas ir Tvardovskis tikėjo, kad „Ivanas Denisovičius" – apie praeitį. – Bet ir aš patikėjau! – Jokiu matu mūsų skausmo neišmatuosi. – Šiandieninių zekų laiškai. – Ir vėl išniro Archipelago kontūrai. – Mūsų visuomenės visos jėgų linijos – į tironiją. – Kaip zekai skaitė knygą, „aprobuotą partijos". – Ir palagerės pasaulyje taip pat. – Nedovo skulptūros istorija.

Neatleiskite žudikams fašistams! – o mes nežinojome, nesupratome... – Ir ne tardytojai kalti, o patys kaliniai. – Trumpam jie sunerimo. – Kaip gebistams ištarnauti iki pensijos. – Archyvų valymas. – Jūs bijote mūsų ir mirusių! – „Metas atkurti *liaudies priešo* sąvoką".

ANTRAS SKYRIUS. VALDOVAI KEIČIASI, ARCHIPELAGAS LIEKA

Speclageriai – iš mylimų Stalino kūdikių. – Jų susilpnėjimas po Stalino mirties ir Berijos žlugimo. – Enkavedistai prašo nevadinti jų berijininkais. – „Visuomeninės iniciatyvos" priemonės – bet ne ta dirva. – Laikymas už zonos. – Iškrovimo komisijos. – Archipelagas ir emvedistai prie žūties slenksčio.

Kaip turėjo atrodyti tikrasis zekų paleidimas. – Kas ko turėjo prašyti atleidimo? – Paleidimas kaltės prisipažinimo kaina. Laisvės era su prokuroro mantija. – Archipelagui lemtingi 1955–1956 metai. – Ar ne tada ir reikėjo jį likviduoti? – Kam Chruščiovas išeikvojo savo galią. – Praktinių Darbuotojų kontrataka. – Chruščiovas tarp XX ir XXII suvažiavimų sustiprina lagerius.

Mūsų istorija artėja prie pabaigos. – Nauji liudytojai po Chruščiovo epochos. – Vladimiro centrinis kalėjimas caro laikais ir sovietų laikais. – Vėl „kolonijos" ir GUITK'as – Vyriausioji pataisos darbų kolonijų valdyba. – Keturi režimai. – Šuniui ant uodegos jūsų geras elgesys! – 1961 metų reformos tikslas – kalinį vėl padaryti valdomą. – Tas siuntinys išeina per gerklę. – Kaliniai sapnuoja duoną. – Lagerio šeimininkų tironija dėl siuntinių, banderolių, piniginių įplaukų, krautuvėlės. – Septintojo dešimtmečio mitybos norma. Badas. – Burtininkas režimas. – Ypatingasis, dryžuotasis režimas. – Kaip Praktiniams Darbuotojams palengvėjo. – „Visuomeninė" (sukų) veikla lageriuose. – Savarankiškai mąstantis Vania Aleksejevas. – Politiniai užsiėmimai, radijas, mokyklos. – Lyčių išskyrimas. – Stebėtojų komisijos ir Galinos Filippovos patirtis. – Ką lagerių „auklėtojai" kalba apie save ir ką sako kaliniai apie juos. – Tikėkite laikraščiais.

Aš einu į instancijas tarpininkauti dėl Archipelago. – Kaip aš supančiotas. – Pokalbis Aukščiausiosios Tarybos komisijoje. – Pokalbis su vidaus reikalų ministru. – Nusikalstamumo priežasčių tyrimo institute. – Atviri atsakymai.

TREČIAS SKYRIUS. ĮSTATYMAS ŠIANDIEN

Politinių kalinių niekada nebuvo, o dabar juo labiau nėra... – Novočerkasko maištas, 1962, birželio 1–2. – Karininko savižudybė. – Sušaudymas sprogstamosiomis kulkomis. – Nuslopinimo fazės. – Politbiuro manevrai. – Bausmės pridurmu. – Bruzdėjimai Aleksandrove ir Murome. – Masinių neramumų nelaikyti politika. – „Dialogas" su Cerkve autogenu ir traktoriais. – Baptistų procesas Nikitovkoje, 1964. – Baptistai skaičiuoja persekiojimus. – 25 metų bausmės nepanaikintos, nors įstatymas to reikalauja. – Stalino krikštasūniai ir toliau lieka. Kada Vakarų kairieji viską supras...

Vis tas pats susidorojimas, tik per buitinius straipsnius. – Smelovo byla. – M. Potapovo byla. – Įstatymų slibinas neklysta. Nebūna jokių išteisinimų ir nebūna jokių persvarstymų. – Riazanės srities teismo vaizdelis. – „Priekabos" metodas prieš nekaltąjį. – Ivano Bryksino mirtis. – Įsakas dėl veltėdžių. – Jau nežadama, kad nusikaltimai baigsis. – Mūsų Įstatymas veikia atgaline data. – Teismo aprašymas ankstesnis už patį teismą (Tartu, 1961). – Melagingi liudytojai klestėte klesti. – Nebaudžiami žudikai teisėjai ir žudikai prokurorai. – Įstatymo blaškymasis. – Užkulisiniai bylų sprendimai. – Krūtinę deginanti neteisybė. – Įstatymo nėra.

Asmenvardžių rodyklė

A. D. – klasikinės filologijos specialistas, buvęs kalinys – **III**: 446
A. G. – verbuojamas informatoriumi – **II**: 326
A. K. – provincijos instituto literatūros dėstytoja – **II**: 588
Abakumov Viktor (1908–1954, sušaudytas) – SMERŠ kontržvalgybos viršininkas, SSRS Valstybės saugumo ministras (1946–51), kalinys, – **I**: 136, 153, 161, 163–165, 209, 297, 507, 536, 537; **III**: 303
Abrikosova Anna (igumenė Jekaterina; 1882–1936, mirė kalėjime) – Maskvos katalikų bendruomenės vadovė, kalinė ir tremtinė nuo 1923 (Jekaterinburgo, Tobolsko ir Jaroslavlio izoliatoriai, Kostroma, Butyrkos) – **I**: 54
Abrosimov – Leningrado inžinierius, kalinys (Nivagreso užpoliarinio lagerio statybos) – **II**: 363
Achmatova Anna Andrejevna (1889–1966) – **I**: 109; **III**: 91
Achola Richard – suomių raudongvardietis, kalinys – **I**: 137
Adamova-Sliozberg Olga (1902–1991) – ekonomistė, kalinė ir tremtinė (Lubianka, Butyrkos, Solovkai, Kolyma, Karaganda; 1936–55), memuarų „Put'" („Kelias") autorė – **I**: 11; 294, 472; **II**: 119, 122, 299, 569; **III**: 346
Adaskin Matvej – kalinys, darbų vykdytojas (Ekibastuzas, 6-asis dešimt.) – **III**: 237
Adenaueris (Konrad Hermann Josef Adenauer, 1876–1967) – Vokietijos Federacinės Respublikos kancleris (1949–63) – **III**: 430
Agranov Jakov (1893–1938, sušaudytas) – VČK tardytojas, OGPU ir vidaus reikalų liaudies komisar. pav. (1933–37) – **I**: 109, 334; **II**: 305
Aichenvald Julij (1872–1928) – literatūros kritikas, 1922 išsiųstas iš Rusijos – **I**: 374
Akimov Michail (1847–1914) – teisingumo ministras (1905), Valstybės Tarybos pirmininkas (1907–14) – **I**: 366
Akimov Nikolaj – karininkas, kalinys (Pamaskvio Novyj Jerusalim, 1945) – **II**: 163, 168
Akojev Piotr – kalinys (Kengiras, 1954). – **III**: 296, 308
Aksakov – kalinys (Solovkos) – **II**: 40
Aksakov Ivan (1823–1886) – **III**: 330
Alafuzo Michail (1891–1937, sušaudytas) – Raudonosios armijos generelinio štabo akademijos katedros vedėjas, viršininkas – **II**: 305
Alalykin Fiodor (1877–1941, mirė kalėjime) – darbininkas verpėjas, RSDDP narys, Kochmos malūno sąskaitininkas, kalinys nuo 1937 (Ivanovsko kalėjimas, Karlagas) – **I**: 439; **II**: 306
Alanov Nikolaj – Juglago (Kolyma) viršininkas – **II**: 121
Aldanov (Landau) Mark (1886–1957) – rašytojas, istorikas, nuo 1919 emigracijoje – **I**: 219
Aldan-Semionov Andrej (1908–1985) – rašytojas, kalinys ir tremtinys (Kirovo kalėjimas, Kolyma, Džambulas; 1938– 55) – **I**: 534; **II**: 298, 316, 319, 388; **III**: 468, 469–471
Aleksandras I (1777–1825) – **I**: 428; **III**: 327
Aleksandras II (1818–1881) – **I**: 141, 152; **II**: 582; **III**: 79, 80, 380
Aleksandras III (1845–1894) – **I**: 143; **III**: 83
Aleksandras Tunisietis (Harold Rupert Leofric George Alexander, 1st Earl

Alexander of Tunis, 1891–1969), anglų feldmaršalas – I: 261
Aleksandrov Vasilij – karo belaisvis Suomijoje, grįžo į SSRS, kalinys brigadininkas (Ekibastuzas, 6-asis dešimt.) – I: 247; II: 501
Aleksandrov – VOKS'o darbuotojas, kalinys (1948) – I: 136;
Aleksandrova Marija Borisovna – I: 13
Aleksejencev – Kaimo vartotojų draugijos (selpo) pirmininkas, kalinamas nuo 1948 už neįvykdytą žmogžudystę – II: 394
Aleksejev – kalinys (Kalugos užkarda Maskvoje, 1945) – II: 517
Aleksejev Ivan – A. Solženicyno korespondento tėvas – II: 30
Aleksejev Ivan Nikolajevič – I: 13
Aleksejev Ivan A. – kalinys (Ustvymlagas) – I: 13; III: 474, 500–502
Aleksejus Michailovičius (1629–1676), caras – I: 107, 240, 427; III: 79, 327, 366
Alijev – kalinys (Vorkuta, 1938) – II: 355
Alymov Sergej Jakovlevič (1892–1948) – poetas, dainų autorius, 1926 grįžęs iš emigracijos, vienas iš knygos „Belomorsko-Baltijskij kanal imeni Stalina. Istorija stroitelstva" („Stalino Baltosios–Baltijos jūrų kanalas. Statybos istorija") autorių – II: 67
Alksnis Jakov (1897–1938, sušaudytas) – Raudonosios armijos karinių oro pajėgų vadas, 2-ojo laipsnio komandoras – II: 304, 305
Altšuler Aleksandr (Isaak) (1903–?) – Leningrado OGPU-UNKVD-UNKGB čekistas (1933–37, 1940–42), areštuotas 1956 už tiriamų bylų falsifikavimą, paleistas 1957 – I: 436
Ana Joanovna (1693–1740) – I: 433
Anastasij (Gribanovskij Aleksandr; 1873–1965) – Rusų užsienio pravoslavų cerkvės metropolitas – III: 122
Anastasij – metropolitas – III: 122
Anciferov Nikolaj (1889–1958) – istorikas, kraštotyrininkas, kalinys (Solovkos, Belbaltlag; 1929–1933), memuarų „Iz dum o bylom" („Iš minčių apie tai, kas būta") autorius – II: 40
Anders Vladislav (1892–1970) – karininkas, kalinys (1939–41), vadovavo II pasaulinio karo metu SSRS suformuotai lenkų armijai ir Sąjungininkų pajėgų lenkų korpusui, memuarų „Bez poslednei glavy" („Be paskutiniojo skyriaus") autorius – I: 92; III: 145
Andersen Erik Arvid – švedas, kalinys (Kuibyševo persiuntimo punktas, Verchneuralsko izoliatorius) – I: 508, 535, 536; III: 400
Andreičin Džordž (Georgij; 1894–1950, sušaudytas Maskvoje) – makedonietis iš Bulgarijos, Profinterno ir Kominterno darbuotojas, kalinys (Vorkuta), išlaisvinus – Bulgarijos URM informacijos skyriaus vadovas, pakartotinai areštuotas 1949 – II: 356
Andrejašin – A. Solženicyno batarėjos kareivis – I: 169
Andrejev – laisvasis gydytojas (Kuranach-Sāla) – II: 379
Andrejev (Chomiakov) Gennadij (1906–1984) – literatas, kalinys (Uchtpečlag, Solovkos; 1927–35), po II pasaulinio karo – emigracijoje, almanacho „Mosty" („Tiltai") redaktorius – II: 63
Andrejev Leonid (1871–1919) – rašytojas – I: 438; III: 87
Andrejev Vadim (1902–1976) – L. N. Andrejevo sūnus, po 1917 spalio perversmo pasiliko su tėvu Suomijoje – III: 87
Andrejev Andrej Andrejevič (1895–1971) – VKP(b) CK politbiuro narys (1932–52) – III: 344
Andrejevič Michail – kalinys (Vorkuta, 3-ojo dešimt. pab.) – II: 293
Andrejuškin Pachomij (1865–1887, pakartas) – revoliucionierius liaudininkas, A. I. Uljanovo bendrininkas (*žr.*) – I: 143
Anenkova Julija – žurnalistė, vertėja, kalinė – II: 306

Aničkov Igor (1891–1978) – filologas, kalinys ir tremtinys (Solovkos, Syktyvkaras; 1928–37) – **II**: 41
Aničkov Vasilij – sesers Natalijos duomenimis sušaudytas 1927 – **I**: 446
Aničkova Jelizaveta (Jevreinova–Aničkova; 1894–1940, sušaudyta Krasnojarske) – I. E. Aničkovos sesuo, vertėja, tremtinė ir kalinė nuo 1926 – **I**: 446
Aničkova Natalija Miljevna (1896–1975) – filologė, kalinė (Unžlagas, Suchobezvodnas; 1949–55) – **I**: 13; **II**: 241, 575
Anikin – inžinierius, karininkas, kalinys (Ekibastuzas) – **II**: 377; **III**: 205
Anikonov Jurij (g. 1933) – moksleivis iš Leninsko–Kuznecko, 1951 nuteistas 10-čiai metų, fizikos ir matematikos mokslų dr. (1977) – **II**: 290
Anisimov – įgaliotasis operatyvininkas (Kolyma, Auksinė kasykla) – **II**: 121
Anton – 17-metis vokietis, karo belaisvis – **II**: 327
Antonin (Granovskij Aleksandr; 1865–1927) – atsinaujinančios cerkvės metropolitas, Pomgolo CK narys – **I**: 345
Antonov, *žr.* Artamonov
Antonov-Saratovskij Vladimir (1884–1965) – Įstatymų pataisų teikimo komisijos prie LKT pirmininkas ir SSRS Aukščiausiojo Teismo narys (1923–38), Šachtinsko ir Sąjunginio menševikų biuro procesų teismo narys – **I**: 375, 377, 397
Apeter Ivan Andrejevič (1890–1938, sušaudytas) – čekistas, Vyriausiosios pataisos darbų įstaigų valdybos viršininkas, SSRS konvojaus karinių pajėgų viršininkas, Solovkų kalėjimo viršininkas (1937) – **II**: 114, 425, 485
Apfelcveig – kalinys (Kengiras, 1954) – **III**: 308
Aralov – kalinys brigadininkas (Kraslagas) – **II**: 316
Aramovič – kalinys (Kniaž Pogostas, 1947) – **II**: 545
Aranas (János Arany, 1817–1882) – vengrų poetas – **III**: 120
Archimedas (apie 287–212 pr. Kr.) – Senovės Graikijos mokslininkas – **III**: 108
Arciševskij – prokuroras – **II**: 392
Arend J. V. (1888–?) – baptistas, kalinys (1962–64) – **III**: 528
Arkadjev Konstantin Sergejevič (1891–1937, sušaudytas) – Aleksandrovo rajono žemės skyriaus vedėjas, kalinys – **I**: 447
Aronštam Lazar Naumovič (1896–1938, sušaudytas) – Tolimųjų Rytų atskirosios armijos politinės valdybos viršininkas (1933–36), 2-ojo rango armijos komisaras – **II**: 305
Arsen – kalinys brigadininkas (Nyroblag, apie 1950-uosius) – **III**: 223
Artamonov A. V. – Baidarlago, Jenisejželdorlago, Krasnogorlago viršininkas (cituojamuose A. Pobožijaus užrašuose – *Antonov*) – **II**: 485, 507 **III**: 26
Artuzov (Frauči) Artur Christianovič (1891–1937, sušaudytas) – čekistas, kontržvalgybininkas – **II**: 305
Ar–v A. M. – A. Solženicyno korespondentas – **III**: 363
Asatiani–Eristov Georgij Grigorjevič (1889–1970) – daininninkas, vokalo dėstytojas, kalinys ir tremtinys nuo 1925 (Leningrado Parengtinio arešto namai, Solovkos, Archangelskas, Krasnojarskas; dokumentuose ir atsiminimuose dar vadinamas *Associani, Asatiani–Eristov*) – **II**: 40
Asejeva Marija – Šiaurės geležinkelio Viso stoties tarnautoja, kalinė – **III**: 477
Askoldov (Aleksejev) Sergej Aleksejevič (1871–1945) – filosofas, literatūrologas, kalinys ir tremtinys 1928, emigrantas – **II**: 40
Aspanov – kalinys (Ekibastuzas, 1951) – **III**: 205
Ašenbrenner Jup – bavaras, kalinys (1954) – **I**: 123
Augustinas Palaimintasis (354–430) – **I**: 354
Austrin Rudolf Ivanovič (1891–1937, sušaudytas) – OGPU įgaliotasis atstovas

ir UNKVD Šiaurės krašto viršininkas, (1929–37), vėliau – Kirovo srities viršininkas – **III**: 351
Avdejeva – teisėja (Riazanė, 1964) – **III**: 533
Averbach Ida (1905–1938, sušaudyta) – J. Sverdlovo dukterėčia, G. Jagodos žmona, Maskvos prokuroro padėjėja, knygos „Ot prestuplenija k trudu" („Nuo nusikaltimo prie darbo") autorė – **I**: 11; **II**: 63, 98, 105, 109, 111, 279, 379, 395, 431
Averbach Leopold (1903–1937, sušaudytas) – J. Sverdlovo sūnėnas, Rusijos proletarinių rašytojų asociacijos generalinis sekretorius, vienas iš knygos. „Belomorsko-Baltijskij kanal imeni Stalina. Istorija stroitelstva" („Stalino Baltosios-Baltijos jūrų kanalas. Statybos istorija") autorių – **II**: 74
Azef Jevno Fišelevič (1869–1918) – policijos agentas, eserų kovinės organizacijos narys – **III**: 82

B. – kalinys („Kresty", 1932) – **I**: 432
B. Grigorij – tremtinys (Kazanė, 1934) – **III**: 335
B. Š., B. J. Š. – gydytojas, kalinys – **II**: 221
Babajev – kalinys – **I**: 291
Babič Aleksandr Pavlovič (1899–1950, mirė kalėjime) – garbės poliarininkas, 1942 nuteistas sušaudyti pakeičiant bausmę 10-čiai metų įkalinimo, 1944 teistas lageryje (Krasnojarskas, Džidinsko lageris) – **I**: 13, 154, 439; **II**: 198, 200, 271, 346, 585, 592
Babuchin Ivan Andrejevič – malonės prašymų rengimo ir peržiūros skyriaus viršininkas (1953–59), SSRS Aukščiausiosios Tarybos Įstatymų pataisų teikimo komisijos pirmininkas (1964) – **III**: 508
Babuškin Ivan Vasiljevič (1873–1906, sušaudytas) – revoliucionierius, bolševikas – **I**: 26
Bachrušin Nikolaj Nikolajevič (1901–1930, mirė kalėjime) – kalinys nuo 1928 (Solovkos) – **II**: 40
Bachtin Michail Michailovič (1895–1975) – filologas ir filosofas, kalinys ir tremtinys (1929–36) – **I**: 68
Bagratunis – **II**: 59
Baironas (George Noel Gordon Byron), (1788–1824) – **II**: 387
Bajev – artelės partbiuro sekretorius – **III**: 441
Bakajev – ITK–2 viršininkas (Tiraspolis, 7-asis dešimt.) – **II**: 442; **III**: 477
Bakst Michail Abramovič (g. 1933) – moksleivis iš Leninsko–Kuznecko, 1951 nuteistas 10-čiai metų – **I**: 13, 158; **II**: 290; **III**: 453
Bakunin Michail Aleksandrovič (1814–1876) – **I**: 141
Balandin – Kemerovsko UMGB darbuotojas (6-ojo dešimt. pradžia) – **I**: 161
Balickij Vsevolod Apolonovič (1892–1937, sušaudytas) – čekistas, Ukrainos vidaus reikalų liaudies komisaras (1934–37) – **II**: 305
Balyberdin Anton Vasiljevič (1899–?) – Tonšajevsko maisto kombinato gamybos vadovas, kalinys (Burepolomas) – **II**: 352
Balzakas (Balzac Honore de) (1799–1850) – **I**: 513; **II**: 387
Bandera Stepan Andrejevič (1908–1959, nužudytas pasikėsinimo metu) – ukrainiečių nacionalinio judėjimo vadas, emigrantas – **I**: 257
Barabanov Vasilij Arsentjevič (1900–1964) – Žemutinio Amursko, Saratovo, Šiaurės Pečiorsko, Cimliansko lagerių ir 503-osios statybos viršininkas (1941–52), pulkininkas – **II**: 497
Baraniuk Pavel – karininkas-frontininkas, kalinys (Vladimir–Volynskij, Ekibastuzas; 1949–50) – **II**: 147, 545; **III**: 40, 42, 73, 101, 267
Baranov Aleksandr Ivanovič – kalinys (Nyroblagas, 1944) – **I**: 13; **II**: 364

Baranovič Marina Kazimirovna (1901–1975) – kalinė (Butyrkos, 1918), vertėja, B. L. Pasternako draugė – I: 13, 135
Baranovskij Janek – kalinys (Ekibastuzas, 1952) – III: 260
Barinov – kalinys (Pamaskvio Naujoji Jeruzalė, 1945) – II: 165, 168,
Barinov Aleksej Michailovič – lagerio gydytojas, majoras (Oziorlagas) – II: 321
Barkalov – kasyklos „Zolotistyj" viršininkas (Kolyma) – II: 121
Basov Aleksandr Vasilevič (1912–1988) – SSKP Rostovo srities komiteto 1-asis sekretorius (1960–62) – III: 519
Batanov – lakūnas–kursantas, kalinys bėglys (Ekibastuzas) – III: 76, 150, 203
Batijus (1208–1255) – III: 39
Baturin – kalinys, Buities skyriaus viršininko padėjėjas (Ekibastuzas, 1950) – III: 71
Bazbej (Bozbej) N. M. (g. 1913) – Donecko šachtininkas, kalinys (1964 nuteistas 3 metams dėl to, kad buvo baptistas) – III: 526, 527
Bazbeja (Bozbej) Nina – N. M. Bazbejaus duktė – III: 532
Bazičenka – kalinys (Novorudnoje lagerio bėglys, 1949) – III: 144
Bazunov – MVD viršila, atsiliepimo apie „Vieną Ivano Denisovičiaus dieną" autorius – III: 461
Bažanov Boris Georgijevič (1900–1982) – partinis darbuotojas, 1928 bėgo iš SSRS, knygos „Vospominanija byvševo sekretaria Stalina" („Buvusio Stalino sekretoriaus atsiminimai") autorius – III: 29
Bednyj Demjan (Pridvorov Jefim Alekseje-vič; 1883–1945) – rašytojas – II: 477
Bek Michail Michailovič – revoliucinio tribunolo pirmininkas Maskvos cerkvės procese 1922, Teisingumo liaudies komisariato darbuotojas – I: 346, 348
Belenkij – kalinys (Unžlagas, Suchobezvodnas; 6-asis dešimt.) – II: 235
Beliajev – papulkininkis–intendantas, kalinys (Kotlaso etapinis kalėjimas) – I: 540
Beliajev – vyr. operatyvinis įgaliotinis (Kengiras, 1950–1954) – III: 60, 143, 199, 281, 289, 290, 292, 317, 322
Beliajev Aleksandr Ivanovič – generolas–majoras, kalinys (Kalugos užkarda Maskvoje, Potma) – II: 246–251, 258–260, 263
Beličkin – buvęs lagerio darbuotojas (Solovkos) – II: 65
Belinkov Arkadij Viktorovič (1921–1970) – studentas, Literatūros instituto diplomantas, kalinys (Maskva, Karlagas; 1944–56), literatūrologas, nuo 1968 emigracijoje – I: 13; II: 171, 289, 444
Belinskij Vissarion Grigorjevič (1811–1848) – I: 199
Beloborodov Aleksandr Georgijevič (1891–1938, sušaudytas) – Uralsko srities tarybos Vykdomojo komiteto pirmininkas (1918–1919, pasirašė nuosprendį sušaudyti caro šeimą), liaudies komisaro pav., Vidaus reikalų liaudies komisaras RSFSR (1921–27) – II: 305
Belokopyt (nužudytas 6-ojo dešimt. pradžioje) – kalinys–brigadininkas (Kengiras) – III: 273
Belousov – kalinys, staklininkų brigadininkas (Ekibastuzas, 1952) – III: 269
Belov Aleksej – mašinistas, V. A. Belovo tėvas – I: 229
Belov Viktor Aleksejevič – „imperatorius Michailas", kalinys (Lubianka, 1945) – I: 229–233, 585; II: 144
Belova Pelagėja – V. A. Belovo motina – I: 229, 231, 233
Belskij – jaunesnysis leitenantas, kalinys – II: 496; III: 454
Beneš Eduard (1884–1948) – Čekoslovakijos valstybės veikėjas – I: 263
Benua Aleksandr Nikolajevič (1870–1960) – dailininkas, meno istorikas, emigrantas – I: 265
Berbeniov – A. Solženicyno batarėjos kareivis – I: 168
Berdenov – mokyklos direktorius (Kok Terekas, 1953) – III: 420

Berdiajev Nikolaj Aleksandrovič (1874–1948) – filosofas, 1922 išsiųstas iš Sovietų Rusijos – I: 54, 265, 374; III: 86
Beregovaja – kalinys–brigadininkas, būrio viršininkas (Dmitlagas) – II: 397
Beremblium – kalinys, siuvėjas – II: 202
Berestinskij Michail Isaakovič (1905–1968) – dramaturgas, žurnalistas, kalinys (6-asis dešimt.) – III: 471
Berezina Liuba – kalinė (Unžlagas, Suchobezvodnas; 6-asis dešimt.) – II: 228
Berezovskij – profsąjungų darbuotojas, kalinys ir tremtinys nuo 1938 – III: 368
Berg Jefrem Solomonovič (1875–1937, sušaudytas) – eserų partijos CK narys, daug kartų kalintas ir tremtas, 1922 eserų proceso teisiamasis – I: 366
Beridzė – kalinys – I: 314
Berija Lavrentij Pavlovič (1899–1953, sušaudytas) – SSRS vidaus reikalų liaudies komisaras (ministras) (1938–45, 1953), LKT ir SSRS ministrų tarybos pirmininko pav. (1941–53), „SSRS atominio projekto" kuratorius – I: 91, 153, 192; II: 167, 315, 318, 373, 485, 487, 498, 501, 602; III: 12, 55, 64, 78, 276, 277, 280, 282, 292, 303, 371, 398, 400, 428, 465, 471, 483, 499, 503
Berman Matvej Davydovič (1898–1939, sušaudytas) – GULAG'o viršininkas (1932–37), SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pav. (1936–37) – II: 36, 78, 90, 93, 485
Bernštam Michail Semionovič (g. 1940) – nuo 1976 emigracijoje, demografas ir ekonomistas, Guverovsko instituto darbuotojas – I: 13
Bernštein Ans Fricevič (1909–?) – kalinys (Gorkio etapinis kalėjimas, Burepolomas) – I: 13, 29, 529, 567; II: 199, 240, 352, 546; III: 448
Bernštein Gesel – kalinys – II: 270
Berri-Jagoda – kalinys (Solovkos) – II: 41
Beršader Isaak – kalinys, sandėlininkas (Kalugos užkarda Maskvoje, 1945) – II: 213, 264
Beršadskaja Liubov Leontjevna (g. 1916) – vertėja, šokėja–pedagogė, kalinė (1946–56, Kengirsko sukilimo dalyvė), nuo 1970 emigracijoje, memuarų „Rastoptannyje žyzni" („Sutrypti gyvenimai") autorė – III: 292, 298, 309
Berzin Eduard Petrovič (1893–1938, sušaudytas) – Dalstrojaus viršininkas (1931–37) – II: 120, 305
Besčastnaja – G. Bernšteino žmona (*žr.*), kalinė – II: 270
Besonov Jurij Dmitrjevič (Bezsonov, Georgij; 1891–1970) – Čerkaso pulko rotmistras, Žiemos rūmų komendanto padėjėjas, nuo 1918 ne kartą kalintas, pabėgimo į Suomiją organizatorius, memuarų „Dvadcat šest tiurem i pobeg s Solovkov" („Dvidešimt šeši kalėjimai ir pabėgimas iš Solovkų") autorius – II: 55
Bezrodnyj Viačeslav – kalinys (Jakutija, Olčanas) – I: 13; II: 364
Bige Genrich Ivanovič (1891–1938, sušaudytas) – Ivanovsko srities teismo speckolegijos pirmininkas [narys] – I: 421
Bilderling Piotr Aleksandrovič (1885–1919, sušaudytas Maikope) – kavalergardas, pulkininkas – II: 598
Biriukov Pavel Ivanovič (1860–1931) – leidėjas, L. Tolstojaus biografijos autorius – II: 195
Biron Ernst Johann (1690–1772) – Anos Joanovnos dvaro oberkamerheras – I: 107
Bykov – Indigirsko kalnų pramonės valdybos viršininkas (Ust Nera, Jakutija) – II: 493
Bykov M. M. – A. Solženicyno korespondentas – I: 13; II: 33
Bykov Pavel Dmitrijevič – kalinys – II: 205
Blaginin Klavdij Stepanovič (1887–1933, sušaudytas) – Rytų Kinijos geležinkelio darbuotojas, Valstybinės laivininkystės taksuotojas, kalinys – I: 127
Blednov Žora – kalinys (areštuotas Briuselyje – I: 29

Bliucher Vasilij Konstantinovič (1890–1938, sušaudytas) – Sovietų Sąjungos maršalas – **I**: 229; **II**: 304, 580
Bliumas (Blum Léon) (1872–1950) – Prancūzijos valstybės veikėjas, socialistas – **III**: 24
Bliumkin Jakov Grigorjevič (1898–1929, sušaudytas) – kairysis eseras, čekistas, V. Mirbacho (*žr.*) žudikas, OGPU užsienio skyriaus rezidentas – **I**: 371
Blochin Saša – kalinys–mažametis – **II**: 409
Blok Aleksandr Aleksandrovič (1880–1921) – **III**: 117
Bobriščev–Puškin Vladimir Michailovič (1852–1932) – 1922 metų Petrogrado cerkvės proceso gynėjas – **I**: 350
Bobrovskij – Karijsko katorgos viršininkas, Nerčinsko katorgos viršininko padėjėjas – **III**: 96
Bočiarov Ivan Matvejevič *žr.* Jeraks
Bočkov Viktor Michailovič (1900–1981) – GULAG'o apsaugos viršininkas (1951–55), generolas leitenantas – **III**: 292, 296, 302
Bogdan Fiodor Osipovič – valstietis, tremtyje nuo 1879 – **I**: 282
Bogoslovskij Aleksej Ivanovič (1902–1985) – fiziologas, medicinos mokslų daktaras, frontininkas, nuo 1941 karo belaisvis, 1944 bėgo, kalinys ir tremtinys (1945–56) – **III**: 373
Bogrov Dmitrij Grigorjevič (1888–1911, pakartas) – P. A. Stolypino žudikas – **III**: 83
Boguš – lagpunkto viršininkas, majoras (Siblagas) – **III**: 67
Boiko – kalinys (Rostovas prie Dono, 3-asis dešimt.) – **I**: 59
Bojarčikov Aleksandr Ivanovič (1902–1981) – Pilietinio ir II pasaulinio karų dalyvis, kalinys ir tremtinys (1932–41, 1949–56), knygos „Vospominanija" („Atsiminimai") autorius – **II**: 292
Bojarskij Vladimir Iljič (Bajerskij Vladimir Geliarovič; 1901–1945, čekų partizanų pakartas) – divizijos vadas, Raudonosios armijos pulkininkas, po vokiečių nelaisvės Vlasovo armijoje – generolas majoras – **I**: 250, 259
Bokij Gleb Ivanovič (1879–1937, sušaudytas) – Petrogrado ypatingosios komisijos pirmininkas (1918), OGPU Kolegijos narys (1923–34) – **I**: 282; **II**: 31, 36, 56, 287
Boltuškin – vyr. leitenantas (Kengiras, 1954) – **III**: 301
Bonč–Brujevič Vladimir Dmitrijevič (1873–1955) – LKT reikalų valdytojas (1917–20) – **I**: 325; **II**: 13
Bondarenka Pavel – bėgo iš vokiečių nelaisvės, kalinys – **I**: 241
Bondarin Sergej Aleksandrovič (1903–1978) – rašytojas, kalinys (1944–52) – **I**: 210; **III**: 445
Borisov Avenir Petrovič (g. 1912) – mokytojas, kalinys (Vorkuta), vaikų namų direktorius – **I**: 13; **II**: 296; **III**: 436, 437, 444, 454
Borman Martin (1900–1945) – Vokietijos NSDP kanceliarijos vadovas, Niurnbergo procese už akių nuteistas mirties bausme – **II**: 78
Borodin Arkadij Vladimirovič (1881–1932) – profesorius, MA bibliotekos darbuotojas, nuteistas „Akademinėje bylojes" (Solovkos) – **II**: 40
Borodko – kalinys (Belorussija, 1937) – **I**: 147
Borovikov Nikolaj – studentas, kalinys, sanitarinės dalies felčeris (Ekibastuzas, 6-asis dešimt.) – **III**: 117
Boršč – caro armijos rotmistras, emigrantas, kalinys nuo 1945 – **I**: 268, 269
Boruško Pavel, Ivan, Stepan – broliai, atvykę iš Lenkijos 1930, kaliniai – **I**: 89
Boš Jevgenija Bogdanovna (Gotlibovna; 1879–1925, nusižudė) – revoliucionierė – **II**: 13, 135
Bratčikov Andrej Semionovič – kalinys – **I**: 13; **II**: 477
Brauder Erl Rassel (1891–1973) – JAV komunistų partijos generalinis sekretorius (1930–44) – **II**: 356

Braz Osip Emmanuilovič (1873–1936) – dailininkas, kalinys nuo 1924 (Solovkos), emigracijoje nuo 1928 – **II**: 41
Breslavskaja Anna (g. 1923) – kalinė (Kalugos užkarda Maskvoje, 1946) – **I**: 13, 455
Breško–Breškovskij Nikolaj Nikolajevič (1874–1943) – rašytojas, nuo 1919 emigracijoje – **III**: 50
Briuchin Vasilij – kalinys (Ekibastuzas) – **III**: 75, 148, 193, 205, 209
Bryksin Ivan Jemeljanovič (1909–1978) – kalinys (Marfino „šaraška"), elektrochemijos laboratorijos vedėjas – **III**: 534
Brodovskij M. I. – baptistas, nuteistas ištremti (1966) – **I**: 13; **III**: 362, 528
Brodskij – VOCHR viršininkas (Belbaltlagas) – **II**: 93
Brodskij Josif Aleksandrovič (1940–1996) – poetas, Nobelio premijos laureatas – **III**: 535
Bronevickij Nikolaj Gerasimovič – kalinys, inžinierius, vokiečių laikais – Morozovsko (Rostovo sritis) burmistras – **III**: 20, 22, 24, 25
Bruno Džordano (1548–1600) – **II**: 596
Bubnov – studentas, karo belaisvis, kalinys – **I**: 581
Bubnov Andrej Sergejevič (1884–1938, sušaudytas) – Rusijos SFSR švietimo liaudies komisaras (1929–37) – **II**: 305
Buchalcev J. V. – žurnalistas, N. Frenkelio (*žr.*) bendradarbis – **II**: 132
Bucharčik, *žr.* Bucharin N. I.
Bucharin Jura **II**: 422, *dar žr.* Larin J. N.
Bucharin Nikolaj Ivanovič (1888–1938, sušaudytas) – CK RKP(b)-VKP(b) politinio biuro narys 1924–29, „Antisovietinio dešiniųjų trockistų bloko" proceso teisiamasis – **I**: 113, 193, 230, 322, 331, 357, 362, 363, 365, 368, 402, 407–413, 421, 425
Buchonin – Gorkio srities teismo išvažiuojamosios sesijos pirmininkas (Burepolomas) – **II**: 352
Buda (Siddhartha Gautama; 623–544 prieš Kr.) – **I**: 503; **III**: 224
Budionas, **II**: 370; **III**: 167
Budionnyj Semion Michailovič (1883–1973) – Sovietų Sąjungos maršalas – **I**: 68; **II**: 370; **III**: 167
Bugajenko Natalja Ivanovna – mokytoja, kalinė (Rostovas prie Dono, 1933) – **I**: 13, 74
Bukovskij Konstantin Ivanovič (1908–1976) – žurnalistas – **II**: 322
Bulgakov Michail Afanasjevič (1891–1940) – rašytojas – **III**: 45
Bulgakov Sergej Nikolajevič (1871–1944) – filosofas, teologas, 1922 išsiųstas iš Sovietų Rusijos – **I**: 265, 374
Bulgakov Valentin Fiodorovič (1886–1966) – L. N. Tolstojaus sekretorius, knygų apie Tolstojų autorius, 1923 išsiųstas iš Sovietų Rusijos, grįžo 1949 – **I**: 374
Buniačenka Sergej Kuzmič (1902–1946, pakartas) – divizijos vadas, Raudonosios armijos pulkininkas, po nelaisvės pas vokiečius Vlasovo armijoje – generolas majoras – **I**: 259, 260
Bunin Ivan Aleksejevič (1870–1953) – **I**: 219, 265
Burcev Vladimir Lvovič (1862–1942) – istorikas, publicistas, emigrantas – **I**: 369, 370; **III**: 90 1: 366, 368; **III**: 89, 93
Burkovskij Boris Vasiljevič (1912–1985) – karo dalyvis, 2-ojo rango kapitonas, kalinys (Butyrkos, Ekibastuzas), kreiserio „Aurora" muziejaus viršininkas – **I**: 13, 28; **III**: 54, 76, 485
Burlaka A. I. – buvusi kalinė, 1964 – **III**: 440
Burnacev Michail – karo belaisvis, bėgo iš vokiečių lagerio, kalinys – **I**: 13, 241
Burov – išbuožintųjų sūnus, „specapgyvendintinis" prie Obės – **III**: 358
Burov – NKVD rajono skyriaus viršininkas (Kolyma, Auksinė kasykla) – **II**: 121
Burštein – kalinys, darbų skirstytojas (Kalugos užkarda Maskvoje, 1945) – **II**: 264
Buslov – vyresnysis darbų vykdytojas, volnonaiomnyj (Kalugos užkarda Maskvoje, 1945) – **II**: 516, 517

Butakov Avlim – I: 13
Butenko Musia – kalinė, medicinos sesuo (Unžlagas, Suchobezvodnas; 6-asis dešimt.) – II: 221
B-v A. – kalinys (Adakas, Pečiora; 4-ojo dešimt. pabaiga) – II: 358

C. – kalinys – II: 419
Carapkin Sergej Romanovič (1892–1960) – biologas, 1926–45 dirbo Vokietijoje, kalinys (Lubianka, Butyrkos, Karlago Samario lagpunktas, Sungulio „šaraška") – I: 575, 577, 581, 582
Ceitlin – literatūrologas, kalinys, Solovkos – II: 40
Cetkin Klara (1857–1933) – vokiečių komunistė, Kominterno veikėja – I: 364
Cezaris Gajus Julijus (102–44 prieš Kr.) – II: 441
Ch., – kompozitorius, III: 454
Chacrevin Zachar Lvovič (1903–1941) – rašytojas, vienas iš knygos „Belomorsko-Baltijskij kanal imeni Stalina. Istorija stroitelstva" („Stalino Baltosios-Baltijos jūrų kanalas. Statybos istorija") autorių – II: 76
Chafizov Chafiz – kalinys bėglys (Ekibastuzas, 6-asis dešimt.) – III: 145, 147
Chaidarov Michail – kalinys bėglys (6-asis dešimt.) – III: 145, 147
Chaikin – tardytojas (1927) – I: 108
Chauke Maksimilian – vokiečių komunistas – I: 54
Ch–cev – istorikas, kalinys – II: 278
Cheilik – Azovo–Juodosios jūros krašto teismo speckolegijos pirmininkas, Maikopas, 1937 – I: 294
Chiščiuk Aleksej Archipovič – tresto direktorius (Ekibastuzas, 6-asis dešimt.)– II: 520
Chlebunov Nikolaj Nikolajevič (1908–?) – kalinys (Ustvymlagas, Ekibastuzas) – I: 13; III: 257, 357
Chlodovskij Vsevolod Vladimirovič – Baltųjų judėjimo dalyvis, emigrantas – I: 13
Chloponina Jevgenija N. (g. 1938) – sanitarė Makejevkoje (Donbasas), nuteista 1964 kaip baptistė – III: 527
Chodkevič Tatjana – kalinė – I: 55
Chomenka V. N. – buvęs esaūlas, kalinys (Ivanovas, 1937) – I: 448
Chominskij Stanislav Fadejevič (1807–1886) – Vologodos gubernatorius (1861–78) – III: 97
Chrabrovickij Aleksandr Venjaminovič (1912–1989) – kraštotyrininkas, literatūrologas – I: 13
Chrennikov Sergej Aleksandrovič (1872–1929, mirė kalėjime) – Sormovsko gamyklų direktorius (1914–18), Gosplano pramonės sekcijos narys, kalinys – I: 377, 394, 406
Chrustaliov Nikolaj Justinovič (1884–1935) – inžinierius, kalinys, vyriausiasis Belomorstrojaus inžinierius (atleistas 1932, apdovanotas 1933) – II: 87
Chrustaliov Petr Aleksejevič (Nosar Georgij Stepanovič; 1879–1919, sušaudytas) – Peterburgo darbininkų deputatų tarybos pirmininkas 1905 – I: 430
Chrustaliov – II: 87
Chrustaliovas-Nosaris, I: 430
Chruščiov Nikita Sergejevič (1894–1971) – 1–asis sekretorius CK SSKP (1953–64) – I: 166, 177, 229, 296, 332, 374, 405, 526; II: 526, 537, 577; III: 112, 147, 240, 279, 342, 360, 421, 422, 426, 430, 431, 434, 441, 472, 475, 484, 489–492, 517, 518, 525, 528, 530
Chruščiova (Rovneva) Lidija Nikolajevna (1878–?) – Politinio Raudonojo Kryžiaus darbuotoja, kalinė, nuteista „Taktinio centro" byloje – I: 332
Chudajevai – „specapgyvendintinių" čečėnų šeima – III: 393, 394
Chudajev – A. Chudajevo brolis – III: 392, 394
Chudajev Abdul – „specapgyvendintinis", Kok Tereko moksleivis – III: 392, 393, 394
Churchill *žr.* Čerčilis

Churdenka – MVD atsargos papulkininkis – **III**: 479
Chvat Aleksandr Grigorjevič (1907–?) – komjaunimo darbuotojas, tardytojas, SSRS NKVD tyrimo dalies viršininkas, SSRS MGB „T" skyriaus viršininkas – **III**: 191, 454
Ciolkovskij Konstantin Eduardovič (1857–1935) – mokslininkas ir išradėjas – **II**: 435
Civilka Adolf Mečeslavovič (1906–?) – tekintojas, garlaivio kūrikas, daug kartų teistas ir kalintas (Leningradas, Kazachstanas; 1937–59) – **I**: 13, 154; **III**: 368, 369, 374
Cukanov – Marfino „šaraškos" viršininkas, MVD papulkininkis – **II**: 499
Cvetkov Nikolaj Vasiljevič (1862–?) – Pokrovskio cerkvės Varvarkoje archijerėjus, kalinys, nuteistas „cerkvininkų byloje" (1920) – **I**: 323
Cvetkova Elizaveta Georgijevna (1900–?) – „Oktiabrio" geležinkelio propagandininkė, kalinė ir tremtinė (Leningradas, Kazanė, Suzdalė, Solovkos, Kolyma; 1936–56) – **II**: 299

Čaikovskaja Olga Georgijevna (g. 1917) – publicistė, istorikė, rašytoja – **III**: 531
Čaikovskij Nikolaj Vasiljevič (1850–1926) – revoliucionierius-liaudininkas, Pilietio karo metu buvo Šiaurės Rusijos antikomunistinės vyriausybės vadovas, nuo 1919 emigracijoje – **II**: 29
Čaikovskij Piotr Iljič (1840–1893) – **III**: 60
Č–aja – kalinio Č–n duktė – **III**: 440, 442
Č–aja – kalinio Č–n žmona – **III**: 440
Čavčavadzė Olga Ivanovna – kalinio žmona (Tbilisis, 1938) – **I**: 13, 84; **II**: 593
Čebotariov Aleksandr Michailovič – vykdomojo komiteto pirmininkas (Solovkos, 8-as dešimt.) – **II**: 65
Čebotariov Gennadij Sergejevič – S. A. ir E. P. Čebotariovų sūnus – **II**: 369, 374, 422
Čebotariov Sergej Andrejevič (1897–?) – tarnautojas, kalinys (1933–59 su pertraukomis; pabėgęs pasikeitė pavardę į Čiupin) – **I**: 13, 120, 121, 125, 126, 462; **II**: 199, 369, 371, 373
Čebotariov Viktor Sergejevič – šaltkalvis, S. A. ir E. P. Čebotariovų sūnus – **II**: 369, 373
Čebotariova Jelena Prokofjevna – žmona S. A. Čebotariova, kalinė – **II**: 215, 369
Čebotar-Tkač Anna – kalinė nuo 1944 – **III**: 456
Čechov Anton Pavlovič (1860–1904) – rusų rašytojas – **I**: 107, 123, 131, 177, 214, 338, 445, 561; **II**: 188, 189, 251, 359, 449, 474, 476, 489, 563, 570, 572, 590; **III**: 9, 10, 36, 328, 329, 334, 486
Čechovskij Vladimir Moisejevič (1876–1937, sušaudytas) – Ukrainos ministrų tarybos pirmininkas (1918–19), Ukrainos autokefalinės cerkvės organizatorius, 1930 nuteistas „Ukrainos išvadavimo sąjungos" byloje – **I**: 68
Čečev Aleksandr Aleksandrovič (1899–1964) – Lietuvos SSR vidaus reikalų ministro pav., Steplago viršininkas (1948–54), pulkininkas – **II**: 205, 497; **III**: 64, 272, 276, 284, 317
Čelkašas – **II**: 387
Čemberlen Nevill (1869–1940) – Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas (1937–40) – **III**: 425
Čepiga –Vorkutlago viršininko pav., majoras – **II**: 497
Čerčilis (Winston Leonard Spencer Churchill) Vinston Leonard Spenser (1874–1965) – Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas (1940–45, 1951–55) – **I**: 214, 259, 260, 262, 536; **III**: 30
Černogorov – kalinys–brigadininkas (Ekibastuzas, 1952) – **III**: 265
Černov Viktor Michailovič (1873–1952) – vienas iš eserų partijos organizatorių, Laikinosios vyriausybės žemės [ūkio] reikalų ministras, Steigiamojo susirinkimo pirmininkas, nuo 1920 emigracijoje – **I**: 274

Černov V. – II: 274
Četverikov Boris Dmitrijevič (1896–1981) – rašytojas, kalinys ir tremtinys (1945–56), memuarų „Vsego byvalo na veku" („Amžiuje visko buvo") autorius – III: 102
Četveruchin Serafim Iljič (1911–1983) – inžinierius–kartografas, kalinys ir tremtinys (1936–57) – I: 14, 25
Čiadova – namų, kuriuose gyveno A. Solženicynas, šeimininkė, Kok Terekas, 1953. Gali būti: Čiadova Marija Nikolajevna (1889–?) – kalinė ir tremtinė (1937–69?) – III: 410
Čiajanov Aleksandr Vasiljevič (1888–1937, sušaudytas) – ekonomistas–agrarininkas, rašytojas, kalinys, nuteistas „Valstiečių darbo partijos" byloje – I: 66, 592
Čianguli Fiodor I. – Ivanovsko UNKVD kalinimo vietų skyriaus viršininko padėjėjas, Kraslago viršininko padėjėjas (1937–38), kalinys – I: 449
Čiaplygin Sergej Aleksejevič (1869–1942) – aerodinamikos mokslininkas, aukštųjų Moterų kursų direktorius (iki 1918), SSRS Mokslų akademijos narys – I: 596
Čiarnyj Markus Borisovič (1901–1976) – rašytojas, literatūros kritikas – III: 471
Čiarnovskij Nikolaj Francevič (1868–1936, sušaudytas) – inžinierius, MVTU profesorius, „Pramonės partijos" proceso teisiamasis, kalinys ir tremtinys – I: 378, 381, 386, 387
Čiavdarov D. G. – kalinys (Krasnojarskas, Norillagas) – I: 14, 294, 441; II: 396
Čigonas, Lioška – III: 151, 153
Čingischanas (apie 1155–1227) – III: 355
Čiornyj – vyr. leitenantas MVD (Nyroblag) – II: 506
Čiubar Vlas Jakovlevič (1891–1939, sušaudytas) – VKP(b) CK politinio biuro narys nuo 1935, kalinys nuo 1938 – I: 408
Čiudakov – inžinierius chemikas, kalinys nuo 1948 – II: 273
Čiudnovskij Samuil Gdaljevič (1889–1937, sušaudytas) – Irkutsko ČK pirmininkas (1920), vadovavo A. V. Kolčako sušaudymui, Leningrado srities teismo pirmininkas nuo 1935 – II: 305
Čiukovskaja Lidija Kornejevna (1907–1996) – rašytoja – II: 450; II: 582
Čiulpeniov Pavel Vasiljevič – leitenantas, kalinys nuo 1941 (Mongolija) – I: 14, 122, 126, 292, 293; II: 237, 500, 564, 587; III: 442, 449, 455
Čiupin Avtonom Vasiljevič – mašinistas – II: 370, 373
Čiževskij Aleksandr Leonidovič (1897–1964) – mokslininkas, heliobiologijos pradininkas, kalinys ir tremtinys (Karlagas, Karaganda; 1942–58) – II: 438; III: 62
Čižik – prižiūrėtojas (Tiraspolis, ITK–2, 7-as dešimt.) – III: 478
Čmil Jevdokija, teta Dusia – kalinė (po karo) – II: 566
Č–n – kalinys – I: 289
Čžan Dzo–lin (1876–1928) – Kinijos politinis veikėjas – III: 26

Dal Vladimir Ivanovič (1801–1872) – „Aiškinamojo gyvosios didžiarusių kalbos žodyno" autorius – I: 110, 288; II: 328, 465, 483; III: 94, 117
Danielian Marija Arkadjevna (1901–?) – Gosplano darbuotoja, istorikė, kalinė ir tremtinė nuo 1937 – II: 300
Danilov – tardytojas, Kišiniovas – I: 137
Daniševskij Karl Christianovič (1884–1938, sušaudytas) – Respublikos Revoliucinio tribunolo pirmininkas (1918–19), SSRS Miško pramonės liaudies komisaro pavaduotojas (1932–36) – I: 303; II: 14, 17
Danzas Julija Nikolajevna (1879–1942) – teologė, imperatorienės freilina, I Pasaulinio karo savanorė, kalinė (Irkutsko kalėjimas, Solovkos, Belbaltlagas; 1924–33), emigracijoje nuo 1934 – II: 40

Dao – II: 283
Darvin (Darwin Charles Robert) (1809–1882) – I: 88; II: 468
Davidenkov Nikolaj Sergejevič (1915–1951, sušaudytas) – biologas, po nelaisvės Vermachto kazokų dalyse, literatas, išduotas SSRS po karo, kalinys (1938–39, 1945–51) – II: 449, 450
Debiusy (Debussy Achille-Claude 1862–1918) – prancūzų kompozitorius – I: 588
Dedkov – kalinys (Kraslagas) – II: 316
Degtiariov – apsaugos viršininkas ir sušaudymų Solovkose dalyvis – II: 35, 59
Degtiariov Vladimir Nikolajevič (1886–?) – agronomas, kalinys nuo 1925 (Solovkų Dendrologinio medelyno vedėjas, 1929 nuteistas papildomai dar 10-čiai metų) – II: 35, 59
Deič Lev Grigorjevič (1855–1941) – liaudininkas, menševikas, istorikas – III: 99
Dejeva A. – mokytoja – I: 14; III: 441
Dekartas (Descartes René, 1596–1650) – prancūzų mokslininkas ir filosofas – I: 196; III: 417
Delianov Ivan Davidovič (1818–1897) – liaudies švietimo ministras (nuo 1882) – I: 313
Delvig Igor Sviatoslavovič – kalinys (Solovkos, Belbaltlagas, Dmitlagas) – I: 40
Demidovai – Uralo pramoninininkų šeima – II: 553
Demostenas (384–322 Kr.) – senovės Atėnų politikas ir oratorius – I: 294
Denikin Anton Ivanovič (1872–1947) – generolas leitenantas, vienas iš Baltųjų judėjimo vadovų, nuo 1920 emigracijoje, memuarų „Očerki russkoj smuty" („Rusų maišto apybraižos") autorius – I: 266, 327, 330, 399, 430; II: 99; III: 15, 247, 345
Derevianka Andrej Afanasjevič (1903–1976) – Sevvostlago (1948–51) ir Rečlago (1953–54) viršininkas, generolas majoras – I: 521; III: 278, 279
Deržavin Gavrila Romanovič (1743–1816) – poetas – I: 295; III: 537
Descartes žr. Dekartas
Deterding Genri (1866–1939) – naftos įmonės „Rojial Datč Šell" generalinis direktorius – I: 63
Deul Vitalij Fiodorovič (1927–2003) – dailininkas, kalinys – I: 581; II: 442
Devis (Devis) – anglų majoras, kazokų perdavimo į SSRS dalyvis (Liencas, 1945) – I: 262
Devolskaja Izolda Vikentjevna (1905–1991) – balerina, O. F. Glazunovo (žr.) žmona, kalinta 1944–52 – II: 454
Diagilev Sergej Pavlovič (1872–1929) – teatro ir meno veikėjas, emigrantas – I: 265
Didorenka Sergej Akimovič (1902–?) – Kargopollago (1941–47) ir Viatlago (1947–52) viršininkas, pulkininkas – II: 497
Dikensas (Dickens Charles John Huffam, 1812–1870) – I: 178
Dikler Frank – imigrantas iš Brazilijos, kalinys – I: 14; II: 356; III: 448
Dimitrij (Dmitrij Ivanovič; 1582–1591) – caraitis – III: 327
Dimitrov Georgij (1882–1949) – Kominterno (1935–43) ir Bulgarijos komunistų partijos (nuo 1948) vadovas – I: 244, 406; II: 316, 579
Diogen Sinopskij (apie 400–325 pr. Kr.) – senovės graikų filosofas – II: 380
Divnič Jevgenij Ivanovič (1907–1966) – emigrantas, NTS narys, gyveno Vokietijoje, išvežtas iš Jugoslavijos į SSRS, daug kartų kalintas (1946–63) – I: 153, 579
Dybenka Pavel Jefimovič (1889–1938, sušaudytas) – sovietinis karininkas, 2-ojo rango armijos vadas – II: 305
Djačkov-Tarasov – 1905–07 revoliucijos dalyvis – III: 87
Djakov Boris Aleksandrovič (1902–1992) – rašytojas, kalinys (1949–54), memuarų „Povest o perežitom" („Apysaka apie praeitį"), „Perežitoe" („Praeitis") – II: 235, 298, 316, 319, 321, 322, 501; III: 102, 119, 389, 468–471, 479

Dmitrievskij Vladimir Ivanovič (1908–1978) – rašytojas, kalinys (Oziorlagas) – **III**: 102
Dmitrijev – inžinierius elektrikas, kalinys (Kotlaskajos etapinis kalėjimas, 4-ojo dešimt. pabaiga) – **I**: 540
Dmitrijev (Plotkin) Dmitrij Matvejevič (1901–1939, sušaudytas) – „Sąjunginio menševikų biuro" bylos tardytojas, GB 3-ojo rango komisaras – **I**: 402
Dmitrijev Aleksandr Fiodorovič, Šurka (g. 1912) – iš 1929 išbuožintųjų (Masleno kaimas prie Volchovos) – **III**: 345
Dmitrijev Fiodor (mirė 1925) – valstietis, A. F. Dmitrijevo (*žr.*) tėvas – **III**: 345
Dobriak Ivan Dmitrijevič – kalinys (Stalinskoje sritis, 1938) – **I**: 14, 286; **II**: 186; **III**: 448
Dobroliubov Nikolaj Aleksejevič (1836–1861) – literatūros kritikas – **II**: 595, 599
Dobrovolska Izabel – **II**: 580
Dobrovolskij Adolf Julianovič (1886–?) – eseras, politinių katorginkų ir prievarta apgyvendintųjų draugijos narys, kalinys – **II**: 580
Dobrovolskij Viačeslav – studentas, kaltinamas kartu su B. Gammerovu ir G. Ingalu (Butyrkos, 1945) – **I**: 588
Dojarenka Aleksej Grigorjevič (1874–1958) – agrofizikas, profesorius, kalinys ir tremtinys nuo 1930 (Suzdalė, Kirovas, Saratovas) – **I**: 66
Dojarenka Jevgenija Aleksejevna (1902–1966) – A. G. Dojarenko duktė, geobotanikė, kalinė (Lubianka, 1921) – **I**: 14, 33, 51, 109; **III**: 446
Dolgan Aleksandr Majkl (1926–1986) – amerikiečių inžinieriaus sūnus, nuo 1940 teisės mokykloje prie JAV atstovybės Maskvoje, kalinys (1943–56), 1971 grįžo į JAV – **I**: 14, 29, 136, 186, 574
Dolgich Ivan Iljič (1904–1961) – GULAG'o viršininkas (1951–54), generolas leitenantas (1956 atimtas laipsnis) – **III**: 303
Dolgorukis – **III**: 324
Dolgorukis Jurijus – **III**: 313
Dolgorukov Pavel Dmitrjevič (1866–1927, sušaudytas) – kadetas, nuo 1920 emigracijoje, įkalintas, kai perėjo SSRS sieną – **I**: 283
Dombrovskij Jurij Osipovič (1909–1978) – rašytojas, tremtinys ir kalinys (Kazachstanas, Kolyma, Oziorlagas; 1932–55 su pertraukomis) – **II**: 191
Donskoj Dmitrij Dmitrijevič (1881–1936, nusižudė) – gydytojas, eserų partijos CK narys, 1922 nuteistas sušaudyti pakeičiant bausmę įkalinimu, 1924 išsiųstas į Narymsko kraštą – **I**: 360
Doroševič Vlas Michailovič (1864–1922) – žurnalistas – **III**: 58
Doskal Nikolaj Semionovič (1898–1938, žuvo kalėjime) – T. M. Garasiovos (*žr.*) vyras, inžinierius-ekonomistas – **I**: 294
Dostojevskij Fiodor Michailovič (1821–1881) – rusų rašytojas – F., **I**: 131, 214, 241, 265, 288, 438; **II**: 185, 189, 201, 281, 446, 477, 544, 549, 570, 572, 590, 595; **III**: 49, 50
Dovatur Aristid Ivanovič (1897–1982) – klasikinės filologijos specialistas, tremtinys ir kalinys (1935–47) – **II**: 441
Drakon (Drakont) – Atėnų įstatymų leidėjas – **III**: 428
Drozdov – Odesos katedros soboro fundatorius, po karo kalintas – **III**: 49, 121
Dubinskaja – sanitarinės dalies viršininkė, vyr. leitenantė (Ekibastuzas, 1950–52) – **III**: 71, 267
Dukelskij – lagerio viršininkas (Bamlagas) – **II**: 489
Dukij Karl Janovič (1890–1966) – Lubiankos kalėjimo ir OGPU kalėjimų skyriaus viršininkas – **I**: 455
Duppor Žan (Ivan) Georgievič (1895–?) – nuo 1925 Vierchneurslo izoliatoriaus viršininkas, nuo 1938 – kalinys – **I**: 459
Durnov Piotr Nikolajevič (1845–1915) – vidaus reikalų ministras (1905–06), Valstybės Tarybos narys – **I**: 366
Durovoj Vasilij – lagerio darbuotojas (Kolyma) – **II**: 497

Dusia – kalinė, Symsko prie Solikamsko lagpunkto medicinos sesuo – **III**: 119
Dušečkin Ivan – kalinys bėglys (Steplagas, Rudnikas) – **III**: 193
Dutov Aleksandr Iljič (1879–1921, pasikėsinimo metu nužudytas) – generolas leitenantas, Orenburgo kazokų karo atamanas ir Orenburgo armijos vadas – **III**: 273
D–v V. I. – kalinys (Norilskas, 7-as dešimt.) – **III**: 505
Dvoržakas (Dvořák Antonín, 1841–1904) – čekų kompozitorius – **II**: 332
Dzeržinskij Feliks Edmundovič (1877–1926) – VČK–GPU–OGPU pirmininkas, vidaus reikalų liaudies komisaras (1919–23) – **I**: 109, 139, 212, 316, 318, 320, 321, 325, 337, 372, 373, 406, 460, 464; **II**: 18, 21, 486, 487; **III**: 96, 336, 465
Džaparidzė Liucija Aleksejevna (1906–1988) – Baku komisaro duktė, partijos Maskvos rajono komiteto skyriaus vedėja, kalinė (Kolyma, 1936–43) – **II**: 318
Džigurda Anna Jakovlevna – **I**: 14
Džonsonas Hiuletas (1874–1966) – Kenterberijsko soboro vyresnysis (1931–63), visuomenės veikėjas – **II**: 53

Edžubova Magdalina – kalinė (3-asis dešimt.) – **I**: 63
Efroimson Vladimir Pavlovič (1908–1989) – genetikas, karo dalyvis, kalinys (1932–35, 1949–55) – **I**: 14; **III**: 454
Eichė Robert Indrikovič (1890–1940, sušaudytas) – kandidatas į VKP(b) CK politbiuro narius nuo 1935, SSRS žemdirbystės liaudies komisaras nuo 1937, kalinys nuo 1938 m. – **II**: 318
Eichman Karl Adolf (1906–1962, pakartas) – SS karininkas, fašistinės Vokietijos vyriausiosios imperatoriškosios valdybos poskyrio žydų klausimams vadovas – **I**: 456; **II**: 78
Eichmans Fiodor Ivanovič (1897–1938, sušaudytas) – USLON'o viršininko pavad, viršininkas (1924–29), GULAG'o viršininkas (1930), GUGB NKVD 9-ojo skyriaus viršininko pav. – **I**: 456, 458; **II**: 29, 49, 60, 70
Eideman Robert Petrovič (1895–1937, sušaudytas) – korpuso vadas, teisiamasis „Karinio-fašistinio suokalbio Raudonojoje armijoje" byloje – **I**: 305
El Kampesino – *žr.* Gonsales Valentin
Elsberg Jakov Jefimovič (1902–1976) – literatūros kritikas – **III**: 455
Emi – vokiečių komunistė, kalinė – **II**: 545
Engelsas (Engels Friedrich, 1820–1895) – **I**: 144, 469, 536; **II**: 134, 277
Enseld – kalinys (Solovkos, 3-as dešimt.) – **II**: 274
Epikūras (341–270 pr. Kr.) – antikos filosofas – **I**: 578
Epštein Faina Jefimovna (1900–?) – ekonomistė, kalinė nuo 1936, pakartotinai nuteista 1949 – **II**: 275; **III**: 322
Epštein Julijus (1901–1975) – amerikiečių žurnalistas, rašytojas – **I**: 100
Erenburg Ilja Grigorjevič (1891–1967) – rašytojas, publicistas – **I**: 146, 372; **II**: 276, 440, 582; **III**: 98, 194
Erodas I (apie 73–4 pr. Kr.) – Judėjos valdovas – **III**: 351
Esfira R. – **I**: 158
Etinger Jakov Giliarievič (1887–1951, mirė kalėjime) – medicinos mokslų daktaras, profesorius, kalinys nuo 1950 – **I**: 164

Fadejev J. I. – **I**: 14; **II**: 240
Faitelevič – kalinys mirtininkas („Kresty", 1932) – **I**: 435
Falejev Nikolaj Ivanovič – teisės dėstytojas ir dramaturgas (iki revoliucijos), VCIK redakcijos ir leidybos skyriaus darbuotojas – **I**: 301
Faliks Tatjana Moisejevna (g. Sokolike; 1902–?) – pedagogė, daug kartų tremta ir kalinta (nuo 1925) – **I**: 14; **II**: 568
Fastenka Anatolij Iljič (1884–?) – socialdemokratas, nuo 1907 emigracijoje, grįžo į Rusiją 1917, kalinys (Lubianka,

1945) – I: 193–195, 197, 203, 206, 216, 222, 225, 226, 228, 232; III: 99
Fedotov Aleksandr Aleksandrovič (1864–?) – inžinierius tekstilininkas, Liaudies ūkio instituto profesorius, „Pramonės partijos" proceso teisiamasis – I: 377, 378, 380–382, 388, 390–392, 395
Feldman – kalinys mirtininkas („Kresty", 1932) – I: 435
Feldman Vladimir Dmitrijevič (1894–1938, sušaudytas) – OGPU ypatingasis įgaliotinis prie Kolegijos (1924–34), NKVD SSRS ypatingasis įgaliotinis (1934–37), GB majoras – II: 36, 305
Feoktist – vienuolis (Solovkos, 1667) – II: 25
Fetisov – Raudonosios armijos dainų ir šokių ansamblio gitaristas, kalinys (Chovrino prie Maskvos, 1945) – II: 498
Fetiukov – II: 308
Fictum fon Ekstedt Michail Nikolajevič (1882–1937, sušaudytas) – teisininkas, „licėjistų bylos" kalinys ir tremtinys nuo 1925 (Solovkos, Krasnojarskas) – II: 40
Figner Vera Nikolajevna (1852–1942) – revoliucionierė, rašytoja – I: 451
Filimonov Michail Vasiljevič (1901–?) – politinės dalies apsaugos poskyrio viršininko padėjėjas (Solovkos, 1929), Dmitlago kultūros ir auklėjimo skyriaus viršininkas, Amurlago viršininko padėjėjas; Prikaspijsko, Stalingrado, Vostočno, Angarsko, Oziornovo ir Baženovskio lagerių viršininkas (1940–51), papulkininkis – II: 40, 495
Filipp (Kolyčev Fiodor Stepanovič; 1507–1569) – metropolitas (1566–68) – II: 24
Filippova Galina Petrovna – Odesos kalėjimo stebėtojų komisijos narė (1963) – I: 14; III: 503
Filonenko Maksimilian Maksimilianovič (1886–1960) – jūros inžinierius, L. G. Kornilovo būstinės komisaras (1917), emigrantas – I: 357
Finn (Finn-Chalfin) Konstantin Jakovlevič (1904–1975) – rašytojas, vienas iš knygos „Belomorsko-Baltijskij kanal imeni Stalina. Istorija stroitelstva" („Stalino Baltosios-Baltijos jūrų kanalas. Statybos istorija") autorių – II: 76
Fiodor Ivanovič (Feodor Joannovič; 1557–1598) – I: 231
Fiodorov – tardytojas (Rešiotų st.) – I: 160
Fiodorov Ivan Nikolajevič (1910–?) – Steplago 3-ojo skyriaus viršininkas, papulkininkis (Kengiras, 1954) – III: 279
Fiodorov Ivan Nikolajevič – III: 272
Fiodorov Michail Michailovič (1886–1946) – ekonomistas, visuomenės veikėjas, emigrantas – I: 330
Fiodorov Nikolaj Fiodorovič (1828–1903) – filosofas – II: 582
Fiodorov Sergej Stepanovič (1896–?)– inžinierius–artileristas, Baltijos jūros laivyno artilerijos mokyklos dėstytojas (1923–24), kalinys – II: 271
Fiodorova Zoja Aleksejevna (1911–1981, žuvo neišaiškintomis aplinkybėmis) – aktorė, kalinė (1946–55) – II: 452 I: 460
Firguf Ivan Fiodorovič – *žr.* Iona
Firin (Pupko) Semion Grigorjevič (1896–1937, sušaudytas) – Belbaltlago, Dmitlago viršininkas ir GULAG'o viršininko pav. – II: 74, 75, 85–87, 93, 98
Florenskij Pavel Aleksandrovič (1882–1937, sušaudytas) – dvasininkas, filosofas, mokslininkas, kalinys nuo 1933 (Bamlagas, Solovkos) – II: 41, 582, 608
Floria Fiodor Filaretovič (1881–1958) – dvasininkas, kalintas nuo 1931 ir po karo, Odesos dekanas (okupacijos metu) – I: 557; III: 20
Fogt Oskar (1870–1959) – vokiečių neurologas – I: 577
Fonvizin Denis Ivanovič (1744–1792) – II: 142
Formakov Arsenij Ivanovič (1900–1983) – po revoliucijos Latvijoje, mokytojas, poetas, prozininkas, kalinys ir tremtinys (Kraslagas, Taišetas, Omskas; 1940–47, 49–53) – I: 14; II: 127
Foster William (1881–1961) – Kominterno veikėjas, JAV komunistų partijos vadovas – II: 356

Frank Semion Liudvigovič (1877–1950) – filosofas, 1922 išsiųstas iš Sovietų Rusijos – **I**: 265
Franko Baamonde Fransisko (1892–1975) – Ispanijos valstybės vadovas (1939–75) – **I**: 266; **II**: 117, 171; **III**: 24
Frenkel Naftalij Aronovič (1883–1960) – komersantas ir GPU bendradarbis, kalinys (1923–27), GULAG'o gamybos skyriaus viršininkas (1930–31), darbų viršininkas ir Belomorstrojaus viršininko padėjėjas (1931–33), Bamlago GULAG'o viršininko pavad, Gulželdorstrojaus viršininkas (1934–47) – **II**: 44, 45, 69, 71–73, 85, 130–132, 144, 187, 253, 485, 533
Fridman Grigorij – publicistas – **II**: 52
Frolov Vasilij Aksentjič – lagerio darbuotojas – **II**: 514
Frunzė Michail Vasilevič (1885–1925) – sovietinis karininkas, Karo ir jūrų reikalų liaudies komisaras – **II**: 516
Furfanskij T. E. – **I**: 14
Fuster Chulian – ispanas, chirurgas, kalinys nuo 1947 (Steplagas, Kengiras) – **II**: 490; **III**: 297

G. S. – kalinys – **III**: 529
Gaaz Fiodor Petrovič (Fridrich Jozef; 1780–1853) – vyriausiasis Maskvos kalėjimų gydytojas – **I**: 209
Gabrilovič Jevgenij Josifovič (1899–1993) – rašytojas, vienas iš knygos „Stalino Baltosios-Baltijos jūrų kanalas. Statybos istorija" autorių – **II**: 76
Gagkajev Michail Andrejevič (1903–1976) – čekistas, Kolymoje nuo 1939, Šiaurės kalnų pramonės valdybos Dalstrojaus viršininkas (1942–46), GB papulkininkis – **II**: 497
Galič (Galačjanc) Boris Artiomjevič (1913–1967) – žurnalistas – **III**: 240
Gamarnik Jan Borisovič (1894–1937, nusižudė) – Raudonosios armijos Politinės valdybos viršininkas – **I**: 408
Gammerov Boris Isaakovič (1923–1946, mirė kalėjime) – karo dalyvis, studentas MGU, kalinys (Butyrkos, Krasnaja Presnia, Pamaskvio Naujoji Jeruzalė) – **I**: 234, 587, 588, 589; **II**: 156, 159, 162, 171, 178, 180
Gandal Berta Karlovna (1897–?) – kalinė (Lefortovas, 1925–26); ne visi Bertos Gandal pasakojimai pasitvirtino, *žr.* kn.: *A. M. Garasiova.* „Ja žila v samoj besčelovečnoj strane..." („Aš gyvenau pačioje nežmoniškiausioje šalyje... ") (M., 1997) – **I**: 111
Garanin Stepan Nikolajevič (1898–1950, mirė kalėjime) – Sevvostlago viršininkas (1937–38), pulkininkas, kalinys nuo 1938 (Suchanovsko kalėjimas, Pečioros pataisos darbų lageris) – **II**: 120, 121, 122, 485, 609
Garasiova Anna Michailovna (1902–1994) – medicinos sesuo, geologė, kalinė ir tremtinė (1925–30), memuarų „Ja žila v samoj besčelovečnoj strane..." („Aš gyvenau pačioje nežmoniškiausioje šalyje...") autorė – **I**: 14; 455
Garasiova Tatjana Michailovna (1901–?) – medicinos sesuo, bibliotekininkė, kalinė ir tremtinė (1925–29, 1936–47, 1948–54) – **I**: 14; **II**: 318
Garin N. (Michajlovskij Nikolaj Georgievič, 1852–1906) – inžinierius, rašytojas – **I**: 62
Garsija Manuel – kalinys (Butyrkos) – **III**: 140
Gašidzė (Jozefer Tašidzė) – samdomasis Parandovskio vieškelio 65-ojo km. viršininkas (2-asis USLON'o skyrius), 1929 patrauktas atsakomybėn už tyčiojimąsi iš kalinių – **II**: 51
Gavrik – lagerio viršininkas (Kolyma) – **II**: 119, 122
Gavrilov – karininkas, kalinys (Gorkio etapinis kalėjimas, 1942) – **I**: 529
Gebbels Jozef (1897–1945, nusižudė) – fašistinės Vokietijos liaudies švietimo ir propagandos ministras – **I**: 397
Gelfand Izrail Lazarevič *žr.* Parvus A.

Gendelman Michail Jakovlevič (1881–1938, sušaudytas) – eserų partijos CK narys, daug kartų kalintas ir tremtas (nuo 1920), 1922 eserų proceso teisiamasis – I: 358, 366
Generalov Grigorij Jefimovič – kalinys iš Smolensko srities – II: 271
Generalov Michail Michailovič – kalinys, autoremontininkų brigadininkas (Ekibastuzas, 1952) – III: 256, 269
Genkin – kalinys (Kengiras, 1954) – III: 308
Ger R. M. – kalinys – I: 14; II: 301
Gerasimov M. – batų fabriko direktorius, lagerio darbuotojas (Ust Vymė) – II: 499
Gerasimova – tardytoja (Pamaskvio Ikša, 1978) – III: 535
Gercen Aleksandr Ivanovič (1812–1870) – rašytojas, publicistas – II: 141; III: 43, 330
Gernet Michail Nikolajevič (1874–1953) – mokslininkas kriminalistas – I: 300, 460
Geršman Moris Davidovič (g. 1926) – imigranto iš JAV sūnus, vaikų namų augintinis, kalinys (1941–55; A. Solženicyno sąjungininkas Marfino „šaraškoje"), nuo 1990 emigracijoje, knygos „Vospominanija" („Atsiminimai") autorius – II: 278
Geršuni Grigorij Andrejevič (1870–1908) vienas iš eserų partijos ir jos karinės grupuotės organizatorių, emigrantas – III: 42, 86
Geršuni Vladimir Lvovič (1930–1994) – G. A. Geršuni sūnėnas, vaikų namų augintinis, studentas, kalinys (1949–55, 1969–74, 1982–87), žmogaus teisių gynėjas – II: 290; III: 42, 71, 72, 74, 267
Getė (Johann Wolfgang von Goethe, 1749–1832) – III: 88, 120
Gevorkian Sokrat Avanesovič (1903–1938, sušaudytas) – ekonomistas, komunistas ortodoksas, daug kartų tremtas ir kalintas nuo 1928), vienas iš bado streiko Uchtpečlage (Vorkuta) organizatorių – II: 293
Gikala Nikolaj Fiodorovič (1897–1938, sušaudytas) – Baltarusijos SSR CK KP(b) 1-asis sekretorius nuo 1932 – II: 305
Gimmer Nikolaj Nikolajevič *žr.* Suchanov N.
Ginzburg Abram Moisejevič (1878–1937, sušaudytas) – Plechanovo Liaudies ūkio instituto profesorius, Liaudies ūkio Aukščiausiosios tarybos konsultantas, „Sąjunginio menševikų biuro" proceso teisiamasis, kalinys (Verchneuralsko izoliatorius, Čeliabinsko kalėjimas) – I: 400
Ginzburg Jevgenija Semionovna (Jevgenija Solomonovna; 1904–1977) – VKP(b) istorijos dėstytoja, laikraščio „Krasnaja Tatarija" kultūros skyriaus vedėja, kalinė ir tremtinė (1937–56), memuarų „Krutoj maršrut" („Kietas maršrutas") autorė – I: 11, 111, 472, 473, 548; II: 122, 306, 307, 314, 562
Ginzburg Venjamin Lazarevič – kalinys – I: 14; III: 451
Gippius Zinaida Nikolajevna (1869–1945) – poetė, nuo 1920 emigracijoje – I: 266
Giričevskij – karo metų kalinys – II: 274
Gittis Vladimir Michailovič (1881–1938, sušaudytas) – caro armijos pulkininkas, Raudonosios armijos korpuso vadas – II: 305
Glaznek Izolda Vikentjevna *žr.* Devolskaja I. V.
Glazunov (Glaznek) Osvald Fiodorovič (1891–1947, žuvo kalėjime) – aktorius, Vachtangovo teatro direktorius ir režisierius, kalinys nuo 1944 – II: 454, 455
Glebov Aleksej Glebovič – I: 14
Glezos Manolis (g. 1922) – Pasipriešinimo judėjimo dalyvis, rašytojas, ekologas – II: 594
Glik – inžinierius–radistas, kalinys – II: 462
Glikin Isidor Moisejevič (1907–1942) – inžinierius, L. Čukovskajos bičiulis, Leningrado blokados metu išsaugojęs jos apysaką „Sofija Petrovna" – II: 582
Glinka Michail Ivanovič (1804–1857) – II: 451
Glubokovskij Boris Aleksandrovič (1895–1935, nusižudė) – artistas, kalinys ir

tremtinys nuo 1924, Soloveckų teatro vadovas – II: 41
G–man Lev, Liova – studentas, kalinys – II: 440, 455
Goc Abram Rafailovič (1882–1940, mirė Kraslage) – eseras, ekonomistas, daug kartų kalintas ir teistas, 1922 nuteistas sušaudyti, bausmę pakeičiant 5 metų kalinimu, 1939 nuteistas 25 metams – I: 359; III: 90
Godeliuk Georgij G. (sušaudytas 1919) – čekistas, teistas kartu su F. M. Kosyrevu (žr.) – I: 318, 320
Gogol Marija Ivanovna (g. 1930) – Černovicko pedagoginio instituto studentė, kalinys nuo 1949 (Unžlagas, Suchobezvodnas) – I: 125
Gogol Nikolaj Vasiljevič (1809–1852) – I: 214, 581; III: 120
Golcman Jevgenija Tevjevna (1897–1964) – Goskino darbuotoja, kalinė nuo 1936 – II: 306
Goldman – tardytojas (1944–46) – I: 119, 1751: 117, 173, 174
Goldovskaja Viktorija Juljevna (1912–1974) – inžinierė, Kolymos radijo komiteto redaktorė, kalinė (1949–54), poetė – I: 14; III: 480
Goliadkin Andrej Dmitrijevič – dailininkas, kalinys nuo 1941 – I: 14; II: 447
Goliadkina Jelena Michailovna – I: 14
Goliakov Ivan Terentjevič (1888–1961) – Karinės kolegijos narys (1933–38) ir SSRS Aukščiausiojo teismo pirmininkas (1938–48) – I: 177
Golicyn Vsevolod Petrovič – kelių inžinierius, kalinys ir tremtinys – I: 14, 440; II: 309; III: 451
Golikov Filip Ivanovič (1900–1980) – Somino įgaliotasis komisaras repatriacijos klausimais (1944–50) – I: 238
Golis (Charles de Gaulle, 1890–1970) – Prancūzijos prezidentas (1958–69) – I: 506
Goloded Nikolaj Matvejevič (1894–1937, žuvo kalėjime) – BSSR LKT pirmininkas (nuo 1927) – II: 305
Goloulin Sergej Pavlovič – politinio skyriaus viršininkas (Ust Nera, Jakutija; 1943) – II: 493
Golovin Sergej Ivanovič – lagerio darbuotojas, atsiliepimo apie „Vieną Ivano Denisovičiaus dieną" autorius – III: 461
Gomulka Vladislav (1905–1982) – lenkų komunistų vadovas (1943–48, 1956–70), kalinys (1951–54) – II: 322
Gonsales Valentine (El Kampesino, Komissarov Piotr Antonovič; 1904–1983) – Ispanijos respublikonų armijos generolas, Frunzės akademijos klausytojas, kalinys ir tremtinys (1944–47), bėgo iš SSRS, memuarų „La vie et mort en URSS (1939–1949)" („Gyvenimas ir mirtis sovietų sąjungoje (1939–1949)") autorius – II: 171
Gontuar Kamill Leopoldovič (1892–1946) – pokario kalinys – II: 442
Gorbatov Aleksandr Vasiljevič (1891–1973) – kariuomenės vadas, kalinys (1938–41), memuarų „Gody ir vojny" („Metai ir karai") autorius – II: 308, 315, 501, 549; III: 471, 479
Gordon Gavril Osipovič (1885–1942, mirė kalėjime) – istorikas, Maskvos valstybinio universiteto profesorius, kalinys ir tremtinys (Solovkos, Ugličius; 1929–33, 1936–42) – II: 40
Goriačenko P. G. – meteorologas poliarininkas (Šiaurės Žemė) – II: 585
Gorkij Maksim (Peškov Aleksej Maksimovič; 1868–1936) – I: 11, 49, 53, 178, 197, 222, 328, 499; II: 56–58, 74–76, 79, 80, 88, 348, 387, 404, 449, 475; III: 87, 98, 187, 34
Gornik I. Ch. – advokatas iš Kišiniovo, tremtinys (Krasnojarsko kraštas) – III: 361
Gorškov Fiodor Vasiljevič – V. Gorškovo sūnus, samdomasis dešimtininkas (Kalugos užkarda Maskvoje, 1945) – II: 518
Gorškov Vasilij – ikirevoliucinių statybų dešimtininkas – II: 519
Goršunov Vladimir Sergejevič – kalinys, atleistas nuo konvojaus (kūręs lageriuose, 5-asis dešimt.) – I: 14; II: 127, 444

Gošeronas de Lafosas (Gošeron de Lafoss Aleksandr Gabrielevič, 1888–1953) – inžinierius-ekonomistas, mistinio ratelio organizatorius, kalinys ir tremtinys (Solovkos 1927–31; Karelija, Luga) – **II**: 40
Gotjė Jurij Vladimirovič (1873–1943) – istorikas, kalinys ir tremtinys (1930–34), SSRS MA akademikas – **I**: 68
Govorko Nikolaj Kallistratovič (1907–?) – geologas, kalinys (Viatlag, Vorkulag; 1941–49) – **I**: 14; **II**: 195, 297
Grabiščenko Nikolaj – tardytojas, Volgo-kanalas – **I**: 154
Grabovskij Sergej Aleksandrovič (1896–1929, sušaudytas) – caro armijos poručikas, lakūnas, Baltosios armijos rotmistras, fizinio lavinimo dėstytojas Maskvoje, kalinys nuo 1927 (Solovkos) – **II**: 40
Gračiov Michail – kalinys (Vladivostoko–Sachalino etapas, 1950) – **I**: 560, 561
Grankina Nadežda Vasiljevna (1904–1983) – represuotojo žmona, kalinė (Kolyma, 1937–47), memuarų, publikuotų rinkinyje „Dodnes tiagoteet" („Ligšiolinė trauka") autorė – **II**: 122
Granovskij Antonin *žr.* Antonin
Grekova Nadežda Nikolajevna – kazokė iš Novočerkaso, mašinistė, kalinė ir tremtinė (Kok Terekas, 1953) – **III**: 408, 427
Gribojedov Aleksandr Sergejevič (1795–1829) – **I**: 141; **III**: 120, 508
Grigorjev – generolas – **III**: 67
Grigorjev – OLP'o viršininkas, leitenantas (Kolyma) – **II**: 120
Grigorjev (Gruzd) G. – straipsnio apie teismą, išspausdinto *prieš* teismą, autorius – **III**: 536
Grigorjev A. I. – lagerio darbuotojas, atsiliepimo apie „Vieną Ivano Denisovičiaus dieną" autorius – **III**: 462
Grigorjev Grigorij Ivanovič (1906–?) – daug kartų kalintas ir teistas (1937–39, 1942, o 1945 nuteistas 10-čiai metų), karo metu du kartus buvo vokiečių nelaisvėje – **I**: 14; **II**: 383, 567
Grigorjev Josif Fiodorovič (1890–1949, žuvo kalėjime) – geologas, SSRS MA akademikas, areštuotas 1949 – **I**: 33
Grigorjeva Anna Grigorjevna – **I**: 14
Grigorovič Andrej Jurjevič – GULAG'o apsaugos skyriaus viršininko pav., GB kapitonas (Vorkuta, 1937) – **II**: 353
Grin – advokatas (Maskva, 1918) – **I**: 314
Grin Aleksandr Stepanovič (Grinevskij; 1880–1932) – rašytojas – **I**: 518; **II**: 440
Grinberg – Burepolomaso lagpunkto viršininkas – **II**: 494
Grinevickij Ignat Ioachimovič (1856–1881)– narodovolcas, nužudęs Aleksandrą II – **I**: 141; **III**: 80
Grinvald Michail – muzikantas, kalinys (Chovrinas prie Maskvos) – **II**: 452
Grodzenskij Jakov Davydovič (1906–1971) – V. T. Šalamovo (*žr.*) bičiulis, kalinys (Vorkuta, 1935–50), Riazanės gyventojas – **I**: 14; **II**: 569
Groman Vladimir Gustavovič (1874–1940, mirė kalėjime) – SSRS Gosplana prezidiumo narys, teistas „Sąjunginio menševikų biuro" byloje, kalinys (Verchneuralsko izoliatorius, Suzdalės kalėjimas) – **I**: 65, 399, 404
Gromyka Andrej Andrejevič (1909–1989) – SSRS užsienio reikalų ministro 1-asis pav. (1949–57) ir ministras (1957–85) – **I**: 536; **III**: 401
Gromov – lagerio viršininkas, majoras – **II**: 495
Gruša – kalinys (karo metais) – **II**: 275
Gruzdev Iljia Aleksandrovič (1892–1960) – literatūrologas, kritikas, M. Gorkio korespondentas – **II**: 185
Gubajdulin – kalinys – **I**: 422
Gučkov Aleksandr Ivanovič (1862–1936) – 3-ojo šaukimo Valstybės Dūmos pirmininkas, Laikinosios vyriausybės karo ir jūrų ministras, nuo 1918 emigracijoje – **III**: 329
Gudovič Dmitrij Aleksandrovič (1903–1937, sušaudytas) – dailininkas, kalinys nuo 1929 (Solovkos, Belbaltlagas, Dmitlagas) – **II**: 40

Guganavas Boris – MVD bendradarbis, kalinys (Rešioty) – **II**: 240
Gugel Michail Sergejevič (1880–?) – leidėjas, po 1917 Maskvos revoliucinio tribunolo tardytojas, nuteistas už kyšius – **I**: 315
Gul Roman Borisovič (1896–1986) – rašytojas, emigrantas, žurnalo „Novyj žurnal" (JAV) redaktorius – **I**: 163
Gultiajev – inžinierius–technologas, kalinys (Ekibastuzas, 1952) – **III**: 269
Gumiliov Lev Nikolajevič (1912–1992) –N. Gumiliovo ir A. Achmatovos sūnus, istorikas, etnologas, kalinys (1935, 1938–1943, 1949–56) – **II**: 450
Gumiliov Nikolaj Stepanovič (1886–1921, sušaudytas) – **I**: 109, 502; **III**: 80
Gurkina Nastia – kalinys – **II**: 207
Gurovič Jakov Samuilovič (Gurevič, Gurvič Jakov Samojlovič; 1870–1936) – metropolito Veniamino gynėjas Petrogrado cerkvės procese, emigrantas, gynė V. V. Vorovskogo (žr.) žudikus – **I**: 350, 351
Gusak – lagerio skyriaus viršininkas, kapitonas – **III**: 453
Gvozdev Kuzma Antonovič (1882–?) – Laikinosios vyriausybės darbo ministras, VSNCh darbuotojas, kalinys (1931–56) – **I**: 399

Hadžijev Mahomet – kalinys (Ekibastuzas, 1951) – **III**: 205, 212
Hafizov Hafiz – **III**: 129, 153
Haidarov Michail – **III**: 129
Hannibal Pavel Isaakovič (1776–1841) – A. S. Puškino dėdė, tremtinys (Solvyčegodskas, Solovkos; 1826–32) – **II**: 25
Hartman Vladimir Paulinovič (1883–1937, sušaudytas) – juristas, Politinio Raudonojo kryžiaus darbuotojas, tremtinys nuo 1926, Litfondo konsultantas, kalinys – **I**: 58
Hėgelis (Hegel Georg Wilhelm Friedrich, 1770–1831) – vokiečių filosofas – **I**: 469
Hekker Anatolij Iljič (1888–1937, sušaudytas) – VOCHR karių štabo viršininkas (1920), Raudonosios armijos žvalgybos valdybos ryšių su išoriniu pasauliu skyriaus viršininkas, korpuso vadas – **II**: 305
Hemingvėjus (Hemingway Ernest Miller, 1899–1961) – amerikiečių rašytojas – **III**: 65
Heraska – **I**: 436, 448
Hercenberg Perec Moisejevič – kalinys (Marfino „šaraška") – **I**: 14; **II**: 276, 326, 327; **II**: 276
Hercenzon Aleksej Adolfovič (1902–1970) – juristas – **II**: 20
Herman (mirė 1479) – vienas iš Solovkų vienuolyno įkūrėjų – **II**: 49
Herodotas (apie 484–425 pr. Kr.) – senovės graikų istorikas – **II**: 441
Himmler Heinrich Luitpold (1900–1945, nusižudė) – vokiečių slaptosios policijos (Gestapo) vadovas – **I**: 257
Hitler Adolf (1889–1945) – **I**: 54, 71, 74, 99, 239, 244, 249, 252, 254, 257, 259, 266, 356, 397; **II**: 390, 487, 587; **III**: 15, 17, 24, 25, 33, 45, 191, 247, 351, 377, 380, 425, 467
Homeras – senovės graikų poetas – **II**: 8
Hugo Victor-Marie (1802–1885) – prancūzų rašytojas – **II**: 387
Husak Gustav (1913–1991) – slovakų komunistas, kalinys (1951–60), Čekoslovakijos komunistų partijos vadovas (1969–87) ir prezidentas (1975–89) – **II**: 322

I. N. – kalinys – **II**: 212
Ibsen Henrik Johan (1828–1906) – norvegų rašytojas – **II**: 549
Ignatčenka – samdomasis viršininkas (Sevdvinlagas) – **II**: 241, 492
Ignatovič J. A. – lagerio „praktinis darbuotojas", A. Solženicyno korespondentas – **III**: 461
Ignatovskij Vladimir Sergejevič (1875–1942, sušaudytas) – fizikas optikas, SSRS MA narys korespondentas, kalinys nuo 1941 – **I**: 289, 436; **II**: 271

Ikov Vladimir Konstantinovič (1882–1956) – menševikas, kalinys (4-asis dešimt.) – I: 398
Iljičiov Leonid Fiodorovič (1906–1990) – SSKP CK sekretorius (1961–65) – III: 447
Iljin Ivan Aleksandrovič (1882–1954) – filosofas, 1922 išsiųstas iš Sovietų Rusijos – I: 374; II: 30
Iljin Sergej Nikolajevič (1899–1991) – tardytojas, kraštotyrininkas – I: 157
Iljin Viktor Nikolajevič (1904–1990) – OGPU-NKVD struktūrose nuo 1933, SSRS NKVD 3-osios slaptosios politinės valdybos viršininkas, GB komisaras, kalinys (1943–52), SSRS rašytojų sąjungos sekretorius (1956–77) – I: 157, 162; III: 479
Inber Vera Michailovna (1890–1972) – poetė, viena iš knygos „Stalino Baltosios–Baltijos jūrų kanalas. Statybos istorija" autorių (1934) – II: 75, 387
Inčik Vera – kalinė (Eiskas, 1937) – I: 14; II: 421
Ingal Georgij Borisovič (1920–?) – rašytojas, kalinys (Butyrkos, Krasnaja Presnia, Novyj Jerusalim, 1945; 1948 Kuibyševo speclago teismo nuteistas papildomai kalėti 10-čiai metų) – I: 588, 589; II: 156, 159, 162, 171
Inošin – garvežio mašinistas, kalinys – I: 25
Isajev – majoras, kalinys (Tiraspolis, 7-asis dešimt.) – III: 501
Isakovskij Michail Vasiljevič (1900–1973) – poetas – III: 128
Istniuk – kalinys (Vorkuta, 1938) – II: 355
Ivakin Vasilij Aleksejevič – kalinys (Kraslagas, Rešiotos; 7-asis dešimt.) – I: 14; III: 499, 505
Ivanas Bryksin – III: 534
Ivanas Denisovičius – A. Soženicyno knygos personažas – II: 188, 192, 201, 205, 236, 239, 243, 282, 315, 317, 319, 589; III: 65, 68, 357, 440, 460, 463, 466, 467, 471–473, 475, 477, 510, 513, 531
Ivanas I Kalita (mirė 1340) – I: 340
Ivanas IV Žiaurusis (1530–1584) – II: 24 25; III: 79
Ivančenko Andrej Andrejevič (1895–1938, sušaudytas) – Karelijos GPU pirmininkas (1929–32) – II: 82
Ivančik – kalinys (Kraslagas) – II: 316
Ivanov – leningradietis, būrio vadas, po nelaisvės Suomijoje – kalinys – I: 240
Ivanov – MVD papulkininkis – III: 362
Ivanov Aleksandr Pavlovič, „antireliginė bacila" (1886–?) – Počiajevsko vyrų vienuolyno brolis, Novgorodo archyvo ir revoliucijos muziejaus vedėjas, kalinys (Solovkos, 1924–28), ateizmo propagandininkas – II: 26
Ivanov Michail Dmitrijevič – dirbo gamykloje, tarnavo NKVD (Tambovas, 1941) – II: 583
Ivanov Oleg – papulkininkis, kalinys (Butyrkos, Ekibastuzas; 6-asis dešimt.) – I: 516; III: 101
Ivanov Sergej Nikitič – inžinierius, emigrantas, Ispanijos karo dalyvis, vienas iš Vermachto rusiškųjų dalinių steigimo iniciatorių – I: 251
Ivanov Viačeslav Vsevolodovič (g. 1929) – filologas, Vsevolodo V. Ivanovo sūnus – I: 14
Ivanov Vsevolod Viačeslavovič (1895–1963) – rašytojas, vienas iš knygos „Stalino Baltosios–Baltijos jūrų kanalas. Statybos istorija" autorių – II: 75
Ivanova Antonina – O. Ivanovo (žr.) žmona, kalinė – I: 516
Ivanova-Iranova Elena Aleksandrovna (1883–1937, sušaudyta) – eserė, kalinė ir tremtinė nuo 1921, 1922 eserų proceso teisiamoji – I: 312, 360
Ivanov-Razumnik Vasiljevič (1878–1946) – literatūrologas, ne kartą kalintas ir tremtas (nuo 1919), nuo 1941 okupuotame krašte, vokiečių lageryje iki 1943, emigrantas, memuarų „Tiurmy i ssylki" („Kalėjimai ir tremtys") autorius – I: 111, 123, 134, 158, 393; II: 322; III: 87
Ivanovskij – Didžiojo teatro šokėjas, kalinys (Chimkinsko lageris) – II: 490

Ivašiov–Musatov Sergej Michailovič (1900–1992) – dailininkas, kalinys (Marfino „šaraška", Steplagas; 1947–56) – **I**: 15; **II**: 569
Ivkov – tardytojas (Archangelskas, 1940) – **I**: 127
Izgojev Aleksandr Solomonovič (Lande Aron Solomonovič; 1872–1935) – istorikas, publicistas, 1922 išsiųstas iš Sovietų Rusijos – **I**: 374
Izmailov Nikolaj Vasiljevič (1893–1981) – literatūrologas, Puškino namo Rankraščių skyriaus vedėjas, „Akademinės bylos" kalinys (1929–1934) – **I**: 68
Izmailovič Aleksandra Adolfovna (1879–1941, sušaudyta Orle prieš atiduodant miestelį vokiečiams) – eserų kovinės organizacijos narė, ne kartą kalinta ir tremta (nuo 1919) – **III**: 375

Jadzik – 310 armijos vairuotojas, kalinys (Ekibastuzas) – **III**: 145, 146
Jagoda Genrich Grigorjevič (1891–1938, sušaudytas) – GPU-OGPU pirmininko pav. (1923–34), SSRS vidaus reikalų liaudies komisaras (1934–36), „Antisovietinio dešiniųjų trockistų bloko" proceso teisiamasis – **I**: 51, 57, 109, 163, 178, 316, 376, 407, 412, 431, 433, 459; **II**: 58, 78, 87, 89, 167, 487, 552; **III**: 303
Jakir Iona Emmanuilovič (1896–1937, sušaudytas) – Kijevo karinės apygardos vadas, 1-ojo rango armijos vadas, teistas byloje „Karinis-fašistinis suokalbis Raudonojoje armijoje" – **II**: 304
Jakovčenka Nikita Ilarionovič (1892–?) – 1922 Petrogrado cerkvės proceso tribunolo pirmininkas, SSRS MA leidyklos vadovas (1930–33), Azovo-Juodosios jūros krašto teismo pirmininkas (1935–37), kalinys (1940 nuteistas 8 metams) – **I**: 350
Jakovenka – tardytojas (Belgorodas, 1958) – **II**: 394
Jakovenka Vasilij Mefodjevič (1905–?) – kalinys ir tremtinys nuo 1937 (Vorkuta) – **II**: 569
Jakovlev – lagerio operatyvinis įgaliotinis – **II**: 322
Jakovlev – MVD leitenantas, Ekibastuzas – **III**: 187
Jakševič (Jakševičius) Aleksandr Ivanovič (1886–?) – Lietuvos komunistų partijos CK narys, BSSR Glavlito vedėjas, Minsko mokyklos mokymo dalies vedėjas, kalinys nuo 1936 – **II**: 303
Jakubovič Grigorij Andrianovič (1880–1926) – generalinio štabo pulkininkas, Valstybės Dūmos Laikinojo komiteto Karinės komisijos narys ir karo ministro padėjėjas (1917), generolas majoras, emigrantas – **I**: 399
Jakubovič Michail Petrovič (1891–1980) – SSRS Narkomtorgo tiekimo sektoriaus viršininko pav., teistas „Sąjunginio menševikų biuro" byloje, kalinys ir tremtinys (Verchneuralo izoliatorius, Unžlagas, Karaganda; 1930–53) – **I**: 15, 65, 371, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 414; **III**: 439
Jakubovič Piotr Filippovič (1860–1911) – narodovolcas, rašytojas – **I**: 484, 488, 544; **II**: 70, 184, 188, 189, 388, 483, 544, 563, 570, 573, 589; **III**: 328
Jakulov Jakov Bogdanovič (1875–?) – prisiekusysis, sovietmečiu – gynėjų kolegijos natys – **I**: 314, 318
Jakuševa Zoja – kalinė – **II**: 218
JJančenka – chirurgas, kalinys (Ekibastuzas) – **III**: 265, 266
Janovskij Vladimir Konstantinovič (1876–1966) – dailininkas – **III**: 90
Jarimovskaja Slava – kalinė (Kengiras) – **III**: 311
Jaroslavskij Aleksandr Borisovič (1896–1930, sušaudytas) – poetas, kalinys (Solovkos) – **II**: 44
Jarošenka Nikolaj Aleksandrovič (1846–1898) – dailininkas – **I**: 481
Jasenskij Bruno (Viktor Jakovlevič; 1901–1938, sušaudytas) – rašytojas, vienas iš knygos „Stalino Baltosios-Baltijos jūrų kanalas. Statybos istorija" autorių – **II**: 76

Jasevič Konstantin Konstantinovič – caro armijos pulkininkas, emigrantas, kalinys – I: 269, 580
Jaška – kalinys – darbo skirstytojas (Džezkazganas)– II: 564
Jefimova–Ovsjenko – I: 15
Jefremov Sergej Aleksandrovič (1876–1939, mirė kalėjime) – ukrainiečių veikėjas, literatūrologas, nuteistas „Ukrainos išlaisvinimo sąjungos" byloje (sušaudymas pakeistas 10 metų kalėjimo) – I: 68
Jegorov – pulko komisaras kare, Revučio lagpunkto viršininkas (Kraslagas, 1947) – II: 283, 501
Jegorov Aleksandr Iljič (1883–1939, sušaudytas) – Sovietų Sąjungos maršalas – II: 305
Jegorov Nikolaj Michailovič (1884–?) – profesorius kelininkas, Pravoslavų parapijų draugijos valdybos narys, areštuotas 1922 (Petrogrado cerkvės procesas) – I: 350
Jegorov P. K. – buvęs kalinys (Novorosijskas, 1965) – III: 440
Jegorov Piotr Valentinovič (1871–1933) – žurnalistas, laikraščio „Russkie vedomosti" redaktorius, 1918 kalinys – I: 313
Jegorov Sergej Jegorovič (1905–1959) – vidaus reikalų ministro pav. ir GULAG'o viršininkas (1954–56), generolas majoras – III: 303
Jegoršin Vasilij Kirillovič (1891–?) – darbininkas iš Leningrado, tremtinys – III: 336
Jekaterina II Aleksejevna (1729–1796) Rusijos carienė – I: 107, 244, 250, 281, 427, 489; III: 49, 79
Jelistratova Liubov Semionovna – I: 15
Jelizaveta Petrovna (1709–1761) – I: 427, 435; II: 26; III: 327
Jenukidzė Avel Safronovič (1877–1937, sušaudytas) – SSRS CIK sekretorius (1922–35) – I: 408; II: 305
Jeraks (Bočiarov Ivan Matvejevič; 1880–1959) – vienuolis, išsiųstas 1932, kalinys nuo 1943 – I: 33
Jeriomin N. V. – poliarininkas (Severnaja Zemlia) – II: 585
Jermilov Vladimir Vladimirovič (1904–1965) – literatūros kritikas – III: 313
Jermolov Jurij Konstantinovič (g. 1929) – moksleivis, kalinys nuo 1943 – I: 15; II: 411, 413, 420
Jermolovič Nikolaj Nikolajevič (g. 1922) – žurnalistas, laikraščio „Izvestija" darbuotojas – III: 467
Jeršichin – buvęs lagerio sargybinis (Solovkos) – II: 65
Jesenin Sergej Aleksandrovič (1895–1925) – rusų poetas – I: 581; II: 275, 400
Jesenina Tatjana Sergejevna (1918–1992) – S. A. Jesenino duktė, žurnalistė, rašytoja – II: 387
Jesenin–Volpin Aleksandr Sergejevič (g. 1924) – S. A. Jesenino sūnus, matematikas, kalinys ir tremtinys (1949–53), žmogaus teisių gynėjas, nuo 1972 emigracijoje – I: 15
Jevstignejev Sergej Kuzmič (g. 1911) – Oziorlago viršininkas (1949–57), pulkininkas, Bratskgesstrojaus viršininko pav. buities ir kadrų klausimais (1964–83) – III: 284
Jevtuchovič Jurij Nikolajevič (1917–?) – Raudonosios armijos vadas, karo belaisvis, vokiečių armijos leitenantas, kalinys (Lubianka, 1945) – I: 215, 217, 219, 221, 222, 225, 227, 235
Jevtuchovič Nikolaj Vasiljevič – caro armijos karininkas, Raudonosios armijos karo specialistas, pulkininkas – I: 216
Jevtušenka Jevgenij Aleksandrovič (g. 1933) – poetas – III: 284
Jezepov Ivan Ivanovič (g. 1912) – tardytojas, tyrė A. Solženicyno bylą – I: 143, 152; III: 432
Jėzus Kristus – I: 29, 176, 468, 487, 503, 580; II: 341, 342, 418; III: 110, 111, 163, 224, 343
Ježov Nikolaj Ivanovič (1895–1940, sušaudytas) – SSRS vidaus reikalų liaudies komisaras (1936–38), GB generalinis

komisaras – I: 89, 161, 171, 281, 467, 519; II: 119, 298, 497, 597; III: 310
Ježov – I: 91, 163, 283, 433, 471, 526; II: 113, 167, 292, 485, 487, 586; III: 303
Jobas (tėvas Joannas; 1635–1720) – Petro I šventikas, Solovkų vienuolis – II: 48
Jochelson Vladimir Iljič (1855–1937) – etnografas, po 1917 emigracijoje – III: 329
Jona (Firguf Ivan Fiodorovič; 1866–?) – Savino–Storoževo vienuolyno igumenas, kalinys (1919–21), Gefsimansko sentikių gyvenvietės igumenas (1921–29) – I: 231, 326
Joselevič (Josilevič) Aleksandr Solomonovič (1899–1937, sušaudytas) – Petrogrado ČK sekretorius ir prezidiumo narys (1918), SSRS Liaudies prekybos komisariato (Narkomtorgo) skyriaus viršininkas, ne kartą kalintas ir tremtas (nuo 1927) – II: 287
Josse (Jossa) Konkordija Nikolajevna – dvarininkė paveldėtoja, kalinė – I: 57, 161
Judenič Nadežda Afanasjevna (1907–?) – namų šeimininkė, kalinė (Permė, 1938 kovas–gruodis) – I: 89
Judenič Nikolaj Nikolajevič (1862–1933) – generolas, Baltųjų judėjimo Rusijos Šiaurės Vakaruose vadovas, nuo 1920 emigracijoje – I: 213, 332
Judina Marija Veniaminovna (1899–1970) – pianistė, pedagogė – I: 15
Jung Pavel Gustavovič – I: 15
Jurij Dolgorukij (1090–e – 1157) – Suzdalės kunigaikštis, didysis Kijevo kunigaikštis – III: 321, 332
Jurovskij Leonid Naumovič (1884–1938, sušaudytas) – ekonomistas, profesorius, SSRS Liaudies finansų komisariato Valiutų valdybos viršininkas, kalinys ir tremtinys, nuteistas „Valstiečių darbo partijos" byloje (1930–36, 1937–38) – I: 66
Justinianas I (482 arba 483–565) – Bizantijos imperatorius – III: 428
Južakov – Permi gyventojas, kalinys – I: 89
K. Aleksandr Kuzmič – buvęs kalinys, A. Solženicyno korespondentas – II: 571
K. – kalinys (Siblagas) – II: 215
K. U. – buvęs caro karininkas – II: 576
Kabalevskij Dmitrij Borisovič (1904–1987) – kompozitorius – II: 112
Kachovskaja Irina Konstantinovna (1888–1960) – eserė, ne kartą kalinta ir tremta – III: 375
Kadackaja Marija Venediktovna – kalinio žmona – I: 15; III: 453
Kadar (János Kádár, 1912–1989) – Vengrijos vidaus reikalų ministras (1949–50), kalinys (1951–54), Vengrijos SDP pirmasis (generalinis) sekretorius (1957–88) – II: 322
Kadenko – jūreivis, 1941 Švedijos valdžios internuotas, kalinys – I: 15, 98
Kagan Viktor Kusielevič (g. 1920) – studentas, 1941 eilinis šauktinis, inžinierius, kalinys (1945–55), nuo 1975 emigracijoje – I: 15, 579
Kaganovič Lazar Moisejevič (1893–1991) – VKP(b)-SSKP CK Politinio biuro (Prezidiumo) narys (1930–57) – I: 62, 411, 412; II: 78, 132, 268
Kaktynia Artur Martynovič (1893–1937, sušaudytas) – ekonomistas, Tadžikijos SSR LKT pirmininko pav. – II: 305
Kalašnikov – operatyvinis įgaliotinis (Džidinsko lageris, 1944) – II: 346
Kaledin Aleksej Maksimovič (1861–1918, nusižudė) – generolas, Dono kazokų pulko atamanas – III: 519
Kalganov Aleksandr – buvęs čekistas (Taškentas, 4-asis dešimt.) – I: 15, 86
Kaliagin – 36-osios motorizuotosios divizijos padalinio komsorgas (Mongolija, 1941) – I: 292
Kaliajev Ivan Platonovič (1877–1905, pakartas) – eseras teroristas, nužudė didįjį kunigaikštį Sergiejų Aleksandrovičių – III: 98
Kaligula (Caligula, Gaius Julius Caesar Augustus Germanicus, 12–41) – Romos imperatorius – I: 504
Kalikman – kalinys (Kalugos užkarda Maskvoje) – II: 203

Kalina Irina Ignatjevna (g. 1928) – užsienio reikalų liaudies komisariato darbuotojo, žuvusio Minsko kalėjime, duktė, dailininkė, kalinė (Butyrkos, Karlagas; 1949–53) – **I**: 544
Kalinin Michail Ivanovič (1875–1946) – VKP(b) CK Politinio biuro narys (nuo 1926), SSRS VCIK (1919–36) ir CIK (Aukščiausiosios tarybos prezidiumo) (1922–45) pirmininkas – **I**: 345, 442, 465, 566; **II**: 115, 151, 167, 292
Kalinina M. I. – buvusi kalinė, A. Solženicyno korespondentė – **I**: 15; **II**: 444; **III**: 448
Kalinnikov Ivan Andrejevič (1874–1937, sušaudytas) – MVTU išrinktasis rektorius (1920–22), Karinių oro pajėgų akademijos dėstytojas, SSRS Gosplano darbuotojas, nuteistas „Pramonės partijos" byloje – **I**: 51, 380, 388, 396
Kaljanov Vladimir Ivanovič (1908–2001) – orientalistas, areštavus žymiausius mokslininkus vadovavo SSRS MA Orientalistikos instituto Indų tibetiečių kabinetui – **II**: 584
Kallistov Dmitrij Pavlovič (1904–1973) – antikos istorikas, teistas kartu su D. S. Lichačiovu (Špalernaja, Solovkos, Belbaltlagas, Dmitlagas; 1928–34) – **I**: 15; **II**: 52
Kalnyševskij Piotr Ivanovič (1691–1803) – paskutinis Zaporožės kazokų atamanas, Solovkų kalinys nuo 1776 – **II**: 25
Kalugin Igor Dmitrijevič (1894–?) – Aleksandro teatro aktorius, kalinys (Solovkos), 1941 Archangelsko srities teismo pakartotinai nuteistas 10-čiai metų – **II**: 25, 41
Kameneckij Matvej Iljič (1906–1938, sušaudytas) – nuolat kalintas ir tremtas nuo 1929, Ucht Pečlago (Vorkuta) bado streiko dalyvis – **II**: 293
Kamenev (Rozenfeld) Lev Borisovič (1883–1936, sušaudytas) – V. I. Lenino bendražygis, sovietinis partinis veikėjas, „Jungtinio antisovietinio trockistų zinovjevininkų centro" proceso teisiamasis – **I**: 139, 357, 365, 368, 395, 407, 408, 409, 461; **III**: 86
Kameneva Olga Davydovna (1883–1941, sušaudyta Orle prieš užleidžiant miestą vokiečiams) – L. D. Trockio sesuo, L. B. Kamenevo žmona, bibliotekininkė, išsiųsta 1935, kalinė nuo 1937 – **I**: 406
Kaminov Igor – buvęs kalinys – **I**: 15; **III**: 442
Kaminskij Bronislav Vladislavovič (1899–1944, sušaudytas) – inžinierius, kalinys (1937–41), Lokotsko apskrities burmistras (prie vokiečių), brigados ir SS divizijos vadas, dalyvavo slopinant Varšuvos sukilimą, nuteistas vokiečių karinio tribunolo – **I**: 256
Kaminskij Jurij Fiodorovič – **I**: 15
Kamo (Ter-Petrosian Simon Aršakovič; 1882–1922) – revoliucionierius, vienas iš piniginių „ekspropriacijų" organizatorių – **III**: 274
Kanatčikov Semion Ivanovič (1879–1940) – Petropomgolo pirmininkas ir Petrogrado Komunistų universiteto rektorius, rašytojas, kalinys nuo 1936 – **I**: 346; **II**: 263
Kant Immanuel (1724–1804) – vokiečių filosofas – **III**: 88
Kapica Piotr Leonidovič (1894–1984) – fizikas, SSRS MA akademikas – **II**: 438
Kaplan Fanni Jefimovna (Roitblat Feiga Chaimovna; 1887–1918, sušaudyta) – eserė, kaltinama pasikėsinimu į V. I. Leniną – **I**: 329, 360; **II**: 13, 476
Kapustin – komendantas (Džambulas) – **II**: 501
Karachanov V. – lagerio apsauginis, atsiliepimo apie „Vieną Ivano Denisovičiaus dieną" autorius – **III**: 461
Karakozov Dmitrij Vladimirovič (1840–1866, pakartas) – revoliucionierius, šovė į Aleksandrą II – **I**: 287; **III**: 80, 83
Karasik Ruvim Michailovič (1893–?) – prokuroras ir Ivanovo srities „troikos" narys (1937), kalinys (1938–40) – **I**: 421, 423

Karaščiuk Ivan Ignatovič – tresto vyriausiasis inžinierius (Ekibastuzas, 6-asis dešimt.) – II: 520
Karatajev Platon – II: 556
Karavanskij Sviatoslav Josifovič (g. 1920) – ukrainiečių filologas, kalinys (1944–60, 1965–77) – III: 491, 500, 529
Karbė Jurij Vasiljevič (1913–1968) – inžinierius, kalinys (Karlagas, Ekibastuzas) – I: 15, 523
Karetnikov Aleksandr Grigorjevič – popieriaus pluošto fabriko direktorius (1935), nuteistas 1938 – I: 294
Karger Nestor Konstantinovič (1904–posle 1942) – etnografas ir lingvistas, tremtinys, frontininkas – I: 25
Karjev – kolonijos viršininkas (Vilnius, pokaris), leitenantas – II: 496
Karklin Otto Janovič – VCIK Aukščiausiojo tribunolo narys, Justicijos liaudies komisariato darbuotojas– I: 354, 429
Karnouchas, Lioška, II: 381
Karpec Igor Ivanovič (1921–1993) – VMTI nusikaltimų priežasčių studijų direktorius (7-asis dešimt.), SSRS MVD Vyriausiosios nusikaltimų tyrimo valdybos viršininkas (1969–79) – III: 515
Karpenka–Karyj (Tobilevič Ivan Karpovič; 1845–1907) – Jelizavetgrado policijos sekretorius, ukrainiečių dramaturgas – III: 88
Karpov Fiodor Fiodorovič (1904–1976) – inžinierius elektrikas, po vokiečių nelaisvės kalinamas (Butyrkos), technikos mokslų kandidatas – I: 245, 579
Karpov Jevtichij Pavlovič (1857–1926) – dramaturgas ir režisierius, Aleksandrijsko teatro trupės vadovas – III: 89
Karpunič (Karpunič–Braven) Ivan Semionovič (1901–?) – Pilietinio karo partizanas, 40-osios divizijos pulko vadas, buhalteris, kalinys (Kolyma) – I: 15, 29, 127, 135; II: 119, 120, 124; III: 439, 451
Karsavin Lev Platonovič (1882–1952, mirė kalėjime) – istorikas ir filosofas, 1922 išsiųstas iš Sovietų Rusijos, nuo 1929 dėstytojavo Lietuvoje, kalinys nuo 1949 (Abezė) – I: 374
Karsavina Tamara Platonovna (1885–1978)– L. P. Karsavino sesuo, balerina, nuo 1918 emigracijoje – III: 50
Kartašiov Anton Vladimirovič (1875–1960) – cerkvės istorikas, publicistas, nuo 1919 emigracijoje, neakivaizdžiai apkaltintas „Taktinio centro" byloje – I: 331
Kartel Ilja Aleksejevič (1911–1990) – žurnalistas, kalinys (1937–43), pedagogas, vienas iš memuarų „Poka dyšu – nadejus" („Kol kvėpuoju – viliuosi") autorių (Kemerovas, 1991) – I: 15; III: 437
Karvanskij Sviatoslav – III: 528
Kasatkin Ivan Michailovič (1880–1938, sušaudytas) – rašytojas– III: 89
Kasiukov Igor Georgievič (g. 1922) – žurnalistas – III: 485
Kasjanov Aleksandr – I: 15
Kasjanov Vasilij Aleksandrovič (1894–?) – 1918 Jaroslavskio sukilimo dalyvis, kalinys – I: 111
Kasso Lev Aristidovič (1865–1914) – liaudies švietimo ministras (1910–14) – I: 313
Kašketin (Skomorovskij) Jefim Josifovič (1905–1940, sušaudytas) – GULAG'o 3-ojo skyriaus 3-ojo poskyrio viršininko padėjėjas, GB leitenantas – II: 353, 357, 485
Katajev Valentin Petrovič (1897–1986) – rašytojas, vienas iš knygos „Stalino Baltosios-Baltijos jūrų kanalas. Statybos istorija" autorių – II: 75
Katanian (Katanjan) Ruben Pavlovič (1881–1966) – čekistas, RSFSR prokuroro padėjėjas, SSRS Aukščiausiojo teismo prokuroro vyr. padėjėjas (prokuroras prie OGPU, specialiųjų bylų prokuroras), kalinys ir tremtinys (1938–48, 1950–55) – I: 459
Kaupuž Anna Vladislavovna (1924–1994) – filologė-polonistė iš Vilniaus – I: 15
Kautskij Karl (1854–1938) – vokiečių socialdemokratas – III: 88
Kaverznev *žr.* Kolbė

Kavešan V. J. – kalinio sūnus (iš Kalugos) – I: 15; II: 579
Kazačiuk Antonina – tremtinė (Kok Terekas, 1953) – III: 427
Kazakov Ignatij Nikolajevič (1891–1938, sušaudytas) – gydytojas, Medžiagų apykaitos ir endokrininių preparatų mokslinio tyrimo instituto direktorius, „Antisovietinio dešiniųjų trockistų bloko" proceso teisiamasis – I: 23
Kazlauskas Jonas Juozo (1885–1951) – kalinys (Steplagas, Rudnikai) – III: 273
Keitel Wilhelm (1882–1946, pakartas) – generolas feldmaršalas, Vokietijos vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų štabo viršininkas, Niurnbergo proceso teisiamasis – I: 252
Kekušev Nikolaj Lvovič (1898–?) – poliariininkas, kalinys (1931, 1948–55), memuarų „Zveriada" autorius – I: 15
Keller Michail (Gerš) Josifovič (1924–1954, sušaudytas) – Ukrainos nacionalistų organizacijos partizanas, kalinys nuo 1944, vienas iš Kengiro sukilimo organizatorių – III: 298, 299, 324
Kelli – anglas, kalinys (Vladimiro kalėjimas) – II: 545
Kelvin William Thomson (1824–1907) – lordas, anglų fizikas – II: 439
Kerenskij Aleksandr Fiodorovič (1881–1970) – politinis veikėjas, emigrantas – I: 429; II: 389
Kermajer – kalinys – II: 289
Kestleris (Arthur Koestler, 1905–1983) – anglų rašytojas – I: 406, 409
Kim Ir Sen (1912–1994) – Korėjos komunistų vadovas (Korėjos darbo partijos ir KLDR vadovas) – I: 261
Kiplingas (Joseph Rudyard Kipling, 1865–1936) – anglų rašytojas – I: 502
Kirejev Jurij Nikolajevič – tveriškis, kalinys (Ekibastuzas, 6-asis dešimt.) – III: 117
Kirillov Vladimir Timofejevič (1890–1937, sušaudytas) – revoliucinio judėjimo dalyvis, poetas – III: 89
Kirov (Kostrikov) Sergej Mironovič (1886–1934, nužudytas pasikėsinimo metu) – VKP(b) Leningrado miesto ir srities komiteto 1-asis sekretorius, VKP(b) CK sekretorius – I: 74, 83, 409, 432; II: 90, 285; III: 80, 357
Kirpotenka Aleksej Aleksandrovič (1878–?) – inžinierius, „Pramonės partijos" proceso liudininkas – I: 391
Kiseliov –NKVD seržantas (Kalugos užkarda Maskvoje, 1945) – II: 503
Kiškin Nikolaj Michailovič (1864–1930) – gydytojas, kadetas, Laikinosios vyriausybės ministras, Rusijos pagalbos badaujantiems komiteto narys, ne kartą areštuotas – I: 51, 330
Kiškin Piotr – kalinys (Ekibastuzas, 6-asis dešimt.) – II: 200; III: 122–127, 267
Kiula Konstantin – kalinys, kalėjimo eilių autorius (Butyrkos, 1945) – I: 15, 581
Kivi Ingrida (Ingi) Aleksandrovna (1932–1954) – kalinė nuo 1951 (nuteista 25 metams), žuvo birželio 26 dieną Kengiro sukilimo metu – III: 321
Kizevetter Aleksandr Aleksandrovič (1866–1933) – istorikas, 1922 išsiųstas iš Sovietų Rusijos – I: 374
Kizilov Piotr Ivanovič – vagonų depo darbininkas, kalinys (nuteistas sušaudyti 1959, išteisintas) – II: 393, 394
K–j – kalinys (Irkutsko sritis, 7-asis dešimt.) – III: 505
Klegel – tardytojas (Lefortovo, 1926) – I: 27
Klempner Vladimir (1913–?)– pianistas ir kompozitorius, kalinys (Beskudnikovas prie Moskvos, Butyrkos, Kolyma) – I: 579; II: 443, 487
Kliuchin Sergej Grigorjevič (1901–?) – UNKVD Ivanovsko srities čekistas (1937–38), SSRS NKVD vyriausiosios transporto valdybos viršininko pav., GB vyr. leitenantas, kalinys nuo 1939 – I: 420, 421, 443
Kliučevskij Vasilij Osipovič (1841–1911) – istorikas – I: 327; III: 82, 276
Kliučkin Josif Iljič (1897–1966) – Sevželdorlago (1945–50) ir Pečiorlago (1950–52) viršininkas, pulkininkas – II: 386

Kliujev Nikolaj Aleksejevič (1884–1937, sušaudytas) – poetas – **I**: 111
Klodt Aleksandr Georgievič (1900–1937, sušaudytas), topografas, kalinys nuo 1930 (Belbaltlagas) – **II**: 40; **III**: 519
K–n – kalinys (Jercevas, 7-asis dešimt.) – **III**: 505
Kniaginin Viačeslav Iljič – **I**: 15
Kniazev – darbininkas, tremtinys (Krasnojarsko kraštas, Tasejevas) – **III**: 367
Knopmus Jurij Alfredovič (1915–1956, sušaudytas) – inžinierius, kalinys nuo 1944 (Gorlagas, Steplagas, vienas iš Kengiro sukilimo vadovų) – **III**: 298, 305, 306, 324, 332
Koba *žr.* Stalin,
Kochanskaja Tamara Vladimirovna (1910–?) – Eksportlieso tarnautoja (Archangelskas), kalinė – **I**: 163
Kočarovskij Valentin Trifonovič (1902–1942, sušaudytas) – politinio Raudonojo Kryžiaus darbuotojas, kalinys ir tremtinys nuo 1933 – **I**: 58
Kočerava Kokki – tekintoja, kalinė (Ekibastuzas, 1952) – **III**: 269, 271
Kočetov Vsevolod Anisimovič (1912–1973) – rašytojas – **III**: 313
Kogan Lazar Josifovič (1889–1939, sušaudytas) – GULAG'o (1930–32), Baltosios jūros–Baltijos kanalo Maskva-Volga tiesimo viršininkas, GB vyr. majoras – **I**: 59; **II**: 36, 78, 91, 93, 98, 114
Kolbė (tikr. Kaverznev) – tombovietis, kalinys (4-asis dešimt.) – **I**: 93
Kolcov Nikolaj Konstantinovič (1872–1940) – biologas, SSRS MA narys korespondentas, Visasąjunginės žemės ūkio mokslų akademijos akademikas – **I**: 331
Kolčak Aleksandr Vasiljevič (1874–1920, sušaudytas) – admirolas, vienas iš Baltųjų judėjimo vadovų – **I**: 133, 308, 316, 327; **II**: 388, 390
Kolesnikov Ivan Stepanovič (1901–1985) – chirurgas, sovietų specialiosios komisijos dėl Katynės narys, kalinys (Spasskas, Ekibastuzas; 6-asis dešimt.), SSRS Medicinos MA akademikas – **III**: 59
Kolyjev Filip – **II**: 24
Kolodeznikov Stepan Petrovič (1898–?) – jakutas, kalinys ir tremtinys nuo 1931 – **II**: 522
Kolokolnev Ivan Kuzmič – **I**: 15
Koloskov – sektantas, kalinys – **I**: 462
Kolpakov Aleksej Pavlovič – A. Solženicyno korespondentas – **I**: 15, 107
Kolpakov Jakov Petrovič (1896–1937, sušaudytas) – Sudogodsko rajono Vykdomojo komiteto pirmininkas – **I**: 447
Kolpakov S. – **I**: 15
Kolupajev – kalinys brigadininkas (Kotlassko etapinis kalėjimas, 4-ojo dešimt. pab.) – **I**: 540
Komarov – lagerio darbuotojas (Kolyma) – **II**: 352, 497
Komarovskij – kalinys. Gali būti: Komarovskij Vladimir Aleksejevič (1879–1937, sušaudytas), dailininkas, ne kartą kalintas – **II**: 40
Komogor Leonid Aleksandrovič – represuotojo sūnus, 2-osios Smogiamosios armijos karys, kalinys ir tremtinys (1942–56), nuo 1972 emigracijoje – **I**: 15; **II**: 125; **III**: 441
Komov Valentin I. (1912–?) – iš Jefremovo apskrities, ne kartą kalintas (4-asis dešimt., 1946–55, Ekibastuzas), karo metu – Buchenvalde – **II**: 609; **III**: 228
Kon Feliks Jakovlevič (1864–1941) – revoliucinio judėjimo dalyvis ir istorikas – **III**: 328, 330, 333
Končic Andrej Andrejevič – **I**: 15
Kondo (Kondoo) – japonų karo belaisvis, kalinys brigadininkas (Kraslagas, 1947) – **II**: 283
Kondratjev Nikolaj Dmitrijevič (1892–1938, sušaudytas) – ekonomistas, ne kartą kalintas, nuo 1931 pagal „Darbininkų valstiečių partijos" bylą – **I**: 66, 331
Konencov – prižiūrėtojas (Ekibastuzas, 1950) – **III**: 72
Konev Nikolaj Vasiljevič (g. 1933) – moksleivis iš Leninsko Kuznecko, 1951 nuteistas 10-čiai metų – **II**: 290

Konokotin Orest Nikolajevič (mirė 1956) – Maskvos tarybos deputatas, kalinys (Oziorlagas, dirbo sanitarinėje dalyje) – **II**: 319, 321; **III**: 471
Kononenka Mark Ivanovič – kalinys (Kolyma) – **I**: 15; **II**: 122
Kononov Ivan Nikitovič (1900–1967, žuvo autoavarijoje) – Raudonosios armijos majoras, 1941 perėjo į vokiečių pusę, generolas majoras, išvengė repatriacijos į SSRS – **III**: 30
Konopliova Lidija Vasiljevna (1891–1937, sušaudyta) – 1922 eserų proceso kaltinamoji – **I**: 360
Konovalov Stepan – Kubanės kazokas, kalinys – **III**: 205, 212, 213, 215
Kopeikin – Jurjevo gyventojas, kalinys – **I**: 470
Kopelev Lev Zinovjevič (1912–1997) – filologas, rašytojas, kalinys (1929, 1945–54), memuarų „Utoli moja pečali" („Nuramink mano ilgesį") autorius – **I**: 15; **II**: 582; **III**: 430, 444, 448
Koptiajev Viktor Nikolajevič, Vitia – mažametis kalinys – **II**: 420
Korbiuzjė Šarl Eduar *žr.* Le Korbiuzjė Š. E.
Kork Avgust Ivanovič (1887–1937, sušaudytas) – caro armijos papulkininkis, Frunzės karo akademijos viršininkas, 2-ojo rango armijos vadas, „Karinio fašistinio suokalbio Raudonojoje armijoje" bylos teisiamasis – **II**: 305
Korkina – Gorkio apskrities teismo išvažiuojamosios sesijos posėdžio dalyvis (Burepolomas) – **II**: 352
Korneičuk Aleksandr Jevdokimovič (1905–1972) – sovietinis dramaturgas – **III**: 195
Kornejev Ivan Aleksejevič (1902–?) – bibliografas, kalinys ir tremtinys (Lubianka, Vladimiro kalėjimas, Kazachstanas; 1946–56) – **I**: 15, 161, 471, 495
Kornejeva Vera Aleksejevna (1906–1999) – I. A. Kornejevo sesuo, kalinė ir tremtinė (Karlagas, Kazachstanas; 1946–54) – **I**: 15, 119, 175, 280, 483; **III**: 443
Kornfeld Boris Abramovič (nužudytas 1952) – chirurgas, kalinys (Ekibastuzas) – **II**: 556, 557; **III**: 267
Kornilov Lavr Georgijevič (1870–1918, žuvo mūšyje) – generolas, vienas iš Baltųjų judėjimo organizatorių – **I**: 399, 461
Korolenka Vladimir Galaktionovič (1853–1921) – rašytojas – **I**: 49, 51, 53, 177, 281, 343, 428, 509; **III**: 102, 343
Korolenka Vladimir Julianovič (1881–1937, sušaudytas) – V. G. Korolenkos sūnėnas, juristas, Šachtinsko proceso gynėjas, kalinys nuo 1930 (Solovkos) – **II**: 41
Koroliov Sergej Pavlovič (1906–1966) – raketinių-kosminių sistemų konstruktorius, kalinys (1938–44) – **II**: 438
Koroticyn – lagerio darbuotojas (Kargopollagas) – **II**: 497
Korzinkin – kalinys – **II**: 362
Korzuchin – Rešiotų stoties gyventojas – **I**: 160
Kosareva Jelena Aleksandrovna (g. 1931) – VLKSM CK generalinio sekretoriaus duktė, Žemės ūkio akademijos studentė, kalinė ir tremtinė (Norilskas, 1949–54), žurnalo darbuotoja – **I**: 104
Kosior Stanislav Vikentjevič (1889–1939, sušaudytas) – Politinio biuro narys VKP(b) CK nuo 1930, kalinys nuo 1938 – **I**: 408; **II**: 305
Kosych Leonid F. – kalinys – **III**: 240
Kosyrev Fiodor Michailovič (1888–1919, sušaudytas) – policijos ieškomas už vagystes ir žmogžudystę, po 1917 m. – čekistas – **I**: 109, 316, 320, 321, 372; **II**: 487
Kosmodemjanskaja Zoja Anatoljevna (1923–1941, pakarta vokiečių) – partizanė – **II**: 423, 544
Kot (Pierre Cot, 1895–1977) – prancūzų politinis veikėjas – **III**: 313
Kotik Jelizaveta Lvovna (1906–?) – kalinė (Vanino įlankos etapinis kalėjimas, 1938) – **I**: 469; **II**: 322

Kotliarevskij Sergej Andrejevič (1873–1939, sušaudytas) – istorikas, publicistas, Valstybės Dūmos deputatas, nuteistas „Taktinio centro" byloje 1920, SSRS MA konsultantas, kalinys nuo 1938 – **I**: 331, 335
Kotov – prokuroras (Lubianka) – **I**: 149
Kotovič – geologas, kalinys – **I**: 88
Kovač – vengras, amerikiečių komunistas, kalinys nuo 1937 – **II**: 297
Kovač Roza – amerikiečių komunisto duktė, vaikų namų auklėtinė, kalinė – **I**: 16; **II**: 422
Kovalskaja Jelizaveta Nikolajevna (1851–1943) – revoliucionierė liaudininkė – **III**: 96
Koverčenka Ivan – karininkas, kalinys (Ekibastuzas) – **I**: 504, 505; **III**: 154
Koverda Boris Sofronovič (1907–1987) – emigrantas, 1927 nužudė P. L. Voikovą (*žr.*) – **I**: 58
Kovšarov Ivan Michailovič (1878–1922, sušaudytas) – Aleksandro Nevskio vienuolyno juristas konsultantas ir Pravoslavų parapijų draugijos valdybos narys, Petrogrado cerkvės proceso kaltinamasis – **I**: 351
Kovtiuch Epifan Iovič (1890–1938, sušaudytas) – kariuomenės vadas, korpuso vadas – **II**: 305
Kozak – inžinierius geologas, kalinys (1941–43) – **II**: 491
Kozak Olga Petrovna – geologo žmona, tremtinė – **I**: 16; **II**: 491
Kozakov Viktor Sergejevič – **I**: 16
Kozin Vadim Aleksejevič (1903–1994) – dainininkas, kalinys (Kolyma, 1944–50) – **II**: 452
Kozyrev Nikolaj Aleksandrovič (1908–1983) – astronomas, profesorius, kalinys (Dmitrovskas-Orlovskis, Norillagas; 1936–45) – **I**: 16, 472, 473, 475
Kozlov (Fiodorov-Kozlov Filipp Fiodorovič; 1888–1937, sušaudytas) – Leningrado darbininkas, eseras bolševikas, ne kartą kalintas, 1922 eserų proceso teisiamasis – **I**: 455
Kozlov Frol Romanovič (1908–1965) – SSKP CK sekretorius (1960–64) – **III**: 522, 524
Kozlovič – **I**: 254
Kozmin Vasilij – džiazo muzikantas, kalinys – **II**: 218
Koževnikov Innokentij Serafimovič (1879–1931, sušaudytas Maskvoje) – sovietų karo veikėjas, kalinys nuo 1926 (Solovkų darbo kolonijos viršininkas) – **II**: 59
Kožin – kalinys bėglys (Steplagas, Novorudnojė; 1949) – **III**: 144
Kožurin – kolchozninkas iš Kirovo srities, kare buvo raudonarmietis, represuotas – **III**: 363
Kramarenka G. – kalinys – **I**: 189, 198, 209, 231
Krasikov Piotr Ananjevič (1870–1939) –1922 Petrogrado cerkvės proceso vyriausiasis kaltintojas, nuo 1924 SSRS Aukščiausiojo teismo prokuroras, nuo 1933 SSRS Aukščiausiojo teismo pirmininko pav. – **I**: 350, 351
Krasin Leonid Borisovič (1870–1926) – sovietinis partinis veikėjas – **III**: 88, 329
Krasnickij Vladimir Dmitrijevič (1880–1936) – dvasininkas, „Gyvosios cerkvės" vadovas – **I**: 351
Krasnov Piotr Nikolajevič (1869–1947, pakartas) – generolas leitenantas, rašytojas, 1918 Dono kariuomenės atamanas, nuo 1920 emigracijoje, vadovavo Vermachto kazokų dalinių formavimui – **I**: 257, 262; **III**: 225
Krasnov-Levitin (Levitin Anatolij Emmanuilovič; 1915–1991) – dvasininkas, kalinys (1934, 1949–56, 1969, 1971–1973), rašytojas, nuo 1974 emigracijoje – **I**: 346
Krasuckaja Vera – kalinio žmona (Rostovas prie Dono) – **II**: 591
Kratov – komunistas – **II**: 321
Kravcov Vasilij – kalinys (Vladivostok-Sachalin, 1950) – **I**: 561
Kravčenko Natalja Ivanovna – **I**: 16
Kravčenko Viktor Andrejevič (1905–1966, žuvo neišaiškintomis aplinkybėmis) –

inžinierius, Raudonosios armijos kapitonas, supirkimo komisijos JAV bendradarbis, emigrantas, knygos „Ja vybral svobodu" („Aš pasirinkau laisvę") autorius – **III**: 48
Kreinovič Eruchim (Jurij) Abramovič (1906–1985) – etnografas, kalinys ir tremtinys (Kolyma, Igarka; 1937–47, 1949–55) – **III**: 455
Krestinskij Nikolaj Nikolajevič (1883–1938, sušaudytas) – SSRS užsienio reikalų komisaro pav. (1930–37), „Antisovietinio dešiniųjų trockistų bloko" proceso teisiamasis – **I**: 405
Kretov – prokuroras, kalinys (Butyrkos, 1945) – **I**: 580
Kristus *žr.* Jėzus Kristus
Krivoj Vaska – **II**: 384
Krivoščiokov – **II**: 412
Krivošein Vladimir – kalinys (Ekibastuzas, 1951) – **III**: 213
Krivova – M. J. Potapovo proceso prokuroras (Riazanė, 1964) – **III**: 533
Križanič Jurij (apie 1618–1683) – mokslininkas enciklopedininkas, rašytojas – **II**: 142
Krykov Nikolaj – kalinys (Kengiras) – **III**: 143
Krylenka Nikolaj Vasiljevič (1885–1938, sušaudytas) – eserų, Šachtinsko, „Pramonės partijos", „Sąjunginio menševikų biuro" politinių procesų valstybinis kaltintojas, RSFSR justicijos liaudies komisaras nuo 1931, SSRS justicijos liaudies komisaras nuo 1936 – **I**: 11, 21, 309, 310, 312, 314, 315, 319, 320–322, 325, 328, 329, 332, 334, 337, 338, 341, 349, 350, 356, 357, 359, 360, 364, 365, 367, 374, 375, 377, 378, 380, 382, 385, 387, 389, 390–392, 395, 401, 403, 404, 408, 429; **II**: 20; **III**: 19, 21, 89
Krylov Ivan Andrejevič (1769–1844) – **II**: 480; **III**: 98
Krylov Ivan Nikolajevič – NKVD Ivanovo srities Kadyjsko, Kurlovsko ir Seriodsko rajonų skyrių viršininkas, GB jaun. leitenantas (1937–38) – **I**: 417
Krochaliov – kalinys (Ust Nera, Jakutija; 1951) – **II**: 397
Kromiadi (Sanin) Konstantin Grigorjevič (1900–1990) – Pilietinio karo dalyvis, emigrantas, generolo Vlasovo asmeninės kanceliarijos viršininkas – **I**: 251
Kropotkin Piotr Aleksejevič (1842–1921) – mokslininkas, anarchizmo teoretikas – **II**: 287, 579
Kruglov Sergej Nikiforovič (1907–1977) – SSRS vidaus reikalų liaudies komisaras (ministras) (1945–53, 1953–56), generolas pulkininkas – **I**: 568; **II**: 253; **III**: 303
Krupskaja Nadežda Konstantinovna (1869–1939) – V. I. Lenino žmona, sovietinė veikėja – **II**: 305; **III**: 91
Krutikov – tardytojas (Burepolomas) – **II**: 352
Krutikova Marija Fiodorovna (1901–1949, nusižudė) – Leningrado fabriko „Krasnaja rabotnica" № 1 direktorė, kalinė nuo 1937 – **I**: 469
Kružkov Nikolaj Fiodorovič (1911–1966) – UMGB Leningrado srities sekimo padalinio tardytojas ir skyriaus viršininkas (1941–46), UVD Novgorodo srities viršininkas, GB pulkininkas, 1956 nuteistas už bylų falsifikavimą ir nusikalstamus tardymo metodus, išlaisvintas 1962 – **I**: 160–162, 441
Kržižanovskij Gleb Maksimilianovič (1872–1959) – revoliucionierius, sovietinis veikėjas – **II**: 288; **III**: 89, 375
Kuchtikov Aleksej Demjanovič (1904–1985) – Viatlago (1944–47), Vorkutlago (1947–52) ir Kitoilago (1953–54) viršininkas, pulkininkas – **II**: 500
Kudla Grigorij – kalinys bėglys (Steplagas, Rudnikas) – **III**: 129, 161, 164, 193, 194, 196
Kudlatyj – vienos iš Ust Vyms komandiruočių viršininkas – **II**: 489, 501
Kudriašiov M. A. – lagerio darbuotojas (Kolyma) – **II**: 497
Kudriavcev Vladimir Nikolajevič (g. 1923) – juristas, Sąjunginio

nusikalstamumo priežasčių mokslinio tyrimo instituto direktoriaus pav. (1963–69), akademikas – III: 515
Kuibyšev Valerian Vladimirovič (1888–1935) –VKP(b) CK politinio biuro narys (nuo 1927) – I: 340
Kukos Aleksandr Fiodorovič – inžinierius statybininkas, kalinys, gamybos vedėjas (Kalugos užkarda Maskvoje) – II: 264–266
Kun (Béla Kun, 1886–1938, sušaudytas) – revoliucionierius, sušaudymų Pilietiniame kare dalyvis, Komintern vykdomojo komiteto narys nuo 1921 – II: 305
Kunst Aleksandr Adolfovič – karininkas, kalinys ir kuopos vadas (Solovkos) – II: 41
Kuprijanov Gennadij Nikolajevič (1905–1979) – Karelijos–Suomijos SSR KP(b) CK 1-asis sekretorius (1940–50), generolas majoras, kalinys (1950–56) – I: 127
Kuprijanov Sergej Viktorovič (1871–?) – inžinierius, medvilnės pramonės NTS pirmininkas, „Pramonės partijos" proceso teisiamasis, Šuisko medvilnės tresto vyriausiasis inžinierius, įkalintas 1937 – I: 392
Kuragin – samdomasis viršininkas (Sevdvinlagas) – II: 241, 492
Kurčatov Igor Vasiljevič (1902–1960) – fizikas, SSRS MA akademikas – II: 373
Kurganov Ivan Aleksejevič (1895–1980) – ekonomistas, profesorius, Leningrado finansų ir ekonomikos instituto katedros vedėjas (4-asis dešimt.), emigrantas – II: 8
Kurilka Aleksandr Aleksejevič – (1870–?) – Sibiro 19-ojo šaulių pulko pulkininkas – II: 30
Kurilko Igor Aleksandrovič (1893–1930, sušaudytas) – A. A. Kurilkos sūnus, caro armijos poručikas, 1920–23 Orienburgo VČK–GPU struktūrose, kalinys ir kuopos vadas (Solovkos, Kemperpunktas) – II: 30, 35, 37, 43, 60, 112
Kurinevskij (Kurenevskij) Dmitrij Solomonovič (1906–1938, sušaudytas) – ekonomistas, tremtinys ir kalinys nuo 1928 m. (be pertraukų), Uchtpečlago (Vorkuta) bado streiko dalyvis – II: 293
Kurlov Pavel Grigorjevič (1860–1923) – generolas leitenantas, vidaus reikalų ministro draugas ir atskirojo žandarų korpuso vadas (1906–11), įkalintas 1917, emigracijoje nuo 1918 – II: 70
Kuročkin Boris Nikolajevič (1917–?) – Novočerkasko elektrovežių gamyklos direktorius (1957– 62) – III: 518
Kuročkin Vasilij Stepanovič (1831–1875) – poetas, publicistas – III: 102
Kurskij Dmitrij Ivanovič (1874–1932) – RSFSR justicijos liaudies komisaras (1918–28), RSFSR prokuroras (1922–28) – I: 352; II: 13, 21
Kuskova Jekaterina Dmitrijevna (1869–1958) – publicistė, S. N. Prokopovičiaus žmona (*žr.*), Rusijos pagalbos badaujantiems komiteto narė, 1922 išsiųsta iš Sovietų Rusijos – I: 51
Kustarnikov Vasilij – kalinys bėglys (Ekibastuzas, 1951) – III: 205
Kušnariov – Vakarų Kazachstano srities UMGB tardymo skyriaus viršininkas – I: 154
Kutiakov Ivan Semionovič (1897–1938, sušaudytas) – korpuso vadas – II: 305
Kutuzov Aleksej Michailovič (1748–1790) – rašytojas, vertėjas – III: 430
Kuzemko J. – brošiuros „3-ij šliuz" („3-asis šliuzas") autorius (Dmitlagas, 1935) – II: 79, 104
Kuzikovas-Skainskis – II: 366
Kuzma – vairuotojas, kalinys (Nyroblagas, 1952) – II: 509
Kuzma – valstietis, Tvardovskių šeimos kaimynas (prieš iškėlimą) – III: 349
Kuzmin A. – lagerio darbuotojas, atsiliepimo apie „Vieną Ivano Denisovičiaus dieną" autorius – III: 463
Kuznecov – apsaugos viršininkas. Gali būti: Kuznecov Aleksandr Konstantinovič (1903–1948), NKGB-MGB atsakingas už partijos ir vyriausybės vadovų apsaugą, generolas majoras – I: 166

Kuznecov Kapiton Ivanovič (1913–?) – papulkininkis, karo belaisvis, agronomas, kalinys nuo 1948, vienas iš Kengiro sukilimo vadovų, nuteistas sušaudyti, pakeičiant bausmę 25 kalinimo – **III**: 294, 296, 298, 302, 303, 306, 311, 318, 321, 322, 324, 462
Kuznecov Nikolaj Dmitrijevič (1863–1936, mirė tremtyje) – bažnytinės teisės profesorius, ne kartą kalintas ir tremtas (nuo 1919), 1920 nuteistas sušaudyti, bausmę pakeičiant 5-eriais metais konclagerio – **I**: 325
Kuznecov Vasilij Ivanovič (1894–1964) – generolas–pulkininkas – **I**: 249
Kuznecova K. I. – **I**: 16

L. – Kompozitorių sąjungos narys – **III**: 454, 462
Lacis Martyn Ivanovič (Sudrabs Jan Fridrichovič; 1888–1938, sušaudytas) – 1918 VČK kolegijos narys, Ukrainos ČK pirmininkas (1919–21), Plechanovo liaudies ūkio instituto direktorius – **I**: 11, 47, 48, 114, 300, 306, 307, 310, 316, 430; **II**: 305
Lacis Vilis (1904–1966) – latvių rašytojas, komunistų veikėjas – **II**: 338
Ladyženskaja Olga Aleksandrovna (1922–2004) – A. I. Ladyženskio duktė, matematikė, Rusijos MA akademikė – **I**: 16
Ladyženskij Aleksandr Ivanovič (1894–1937, sušaudytas) – mokytojas iš Kologrivo, kalinys – **I**: 31
Ladyženskij Nikolaj Ivanovič (1893–?) – A. I. Ladyženskio brolis, „Ižstal" gamyklos vyriausiasis inžinierius, kalinys nuo 1933 – **I**: 62
Lakšin Vladimir Jakovlevič (1933–1993) – literatūros kritikas – **II**: 236; **III**: 468
Laktiunkin Prokofij Ivanovič (1888–?) – Pitelinsko rajono malūnininkas, kalinys (1937–43) – **III**: 346
Lamzdorf Grigorij Pavlovič (g. 1913) – emigracijoje nuo 1920, Ispanijos karo dalyvis, vienas iš rusų dalinių steigimo Vermachto sudėtyje iniciatorių, majoras, po karo – inžinierius – **I**: 251, 258
Landau Lev Davidovič (1908–1968) – fizikas, SSRS MA akademikas, kalinys (1938–39) – **II**: 438
Langovoj Aleksandr Aleksejevič (1896–1964) – brigados vadas, liaudies gynybos komisaro ypatingai svarbių pavedimų vykdytojas, kalinys (1940–55) – **II**: 593
Lapin Boris Matvejevič (1905–1941) – rašytojas, vienas iš knygos „Stalino Baltosios–Baltijos jūrų kanalas. Statybos istorija" autorių – **II**: 76
Lapšin Ivan Ivanovič (1870–1952) – filosofas, 1922 išsiųstas iš Sovietų Rusijos – **I**: 374
Laričev Viktor Aleksejevič (1887–1960) – inžinierius elektrikas, Gosplano prezidiumo narys, nuteistas „Pramonės partijos" procese, kalinys (1930–36) – **I**: 380, 386, 387, 392, 396
Larin J. (Lurje Michail Zalmanovič; 1882–1932) – publicistas, ekonomistas, bolševikas nuo 1917, VSNCh Prezidiumo narys – **I**: 315
Larin Jurij Nikolajevič, Jura Bucharin (g. 1936) – A. M. Larinos ir N. I. Bucharino sūnus, dailininkas – **II**: 429
Larina Anna Michailovna (1914–1996) – J. Larino duktė, N. I. Bucharino (*žr.*) žmona, memuarų „Nezabyvaemoe" („Nepamirštama") autorė – **I**: 16
Lavrov Piotr Lavrovič (1823–1900) – revoliucionierius liaudininkas – **III**: 97
Lazutina Raisa Aleksandrovna – buvusi kalinė – **I**: 16; **III**: 448
Le Korbiuzjė (Le Corbusier, tikr. Charles-Édouard Jeanneret-Gris, 1887–1965) – prancūzų architektas – **I**: 581
Lebedev – 36-osios motorizuotosios divizijos komisaras (Mongolija, 1941) – **I**: 292
Lebedev – metalurgas, profesorius, kalinys (Butyrkos, 1945) – **I**: 238, 239
Lebedev – radistas, kalinys (Chovrino prie Maskvos, 5-ojo dešimt. pabaiga) – **II**: 434

Lechtonen Aino Konstantinovna, Ania (1904–?) – kalinė (Ortau) – **II**: 220
Leibovic Semiuel Simon (1893–1978) – amerikiečių juristas – **II**: 137
Leibovič – miško pramonės ūkio direktoriaus pav. (Suchobuzimskio raj., 1953) – **III**: 367
Leino (Yrjö Kaarlo Leino, 1897–1961) – suomių komunistas, Suomijos vidaus reikalų ministras (1945–48) – **III**: 382
Leist – Maskvos revoliucinio tribunolo tardytojas, kalinys (kyšininkavimo byla, 1918) – **I**: 314
Leliušenka Dmitrij Danilovič (1901–1987) – sovietinis karininkas – **I**: 249
Lenin (Uljanov) Vladimir Iljič (1870–1924) – **I**: 25, 26, 47, 49, 64, 88, 196, 313, 321, 322, 327, 328, 331, 338, 340, 350, 352, 353, 360, 363, 373, 429, 433, 460, 469, 525, 559, 589; **II**: 7, 9, 13, 63, 73, 98, 113, 135, 302, 314, 316, 355, 386, 388, 400, 411, 489, 530; **III**: 28, 44, 83, 85, 88, 91, 125, 333, 421, 470, 502, 519, 527
Leonov Leonid Maksimovič (1899–1994) – rašytojas – **II**: 387, 579
Leonova Tatjana Michailovna (Sabašnikova; 1903–1979) – leidėjo M. V. Sabašnikovo duktė, L. M. Leonovo žmona – **II**: 579
Lepešinskij Pantelejmon Nikolajevič (1868–1944) – revoliucionierius, publicistas, Maskvos revoliucijos muziejaus direktorius (1935–36) – **III**: 333
Lermontov Michail Jurjevič (1814–1841) – rusų poetas – **I**: 167, 177; **III**: 79, 120
Lesiučevskij Nikolaj Vasiljevič (1908–1978) – literatūros kritikas, leidyklos „Sovietskij pisatel" („Sovietinis rašytojas") direktorius (4-asis dešimt.) – **III**: 455
Leskov Nikolaj Semionovič (1831–1895) – rašytojas – **II**: 454
Lesovik Svetlana Aleksandrovna – buvusi kalinė – **I**: 16; **III**: 445
Leščeva Zoja – vaikų namų auklėtinė nuo 10 metų, kalinė nuo 14 metų – **II**: 423
Levašov Vladimir Petrovič – kalinys, Solovkos – **II**: 40
Levin Aron – mechanikos technikumo studentas, kalinys – **II**: 289
Levin Lev Grigorjevič (1870–1938, sušaudytas) – medicinos mokslų daktaras, Kremliaus gydymo ir sanitarinės valdybos konsultantas, „Antisovietinio dešiniųjų trockistų bloko" proceso teisiamasis – **II**: 580
Levin Mejer Ovsejevič – **I**: 16
Levina Revekka Saulovna (1899–1964) – ekonomistė-agrarininkė, SSRS MA narė korespondentė, kalinė ir tremtinė (1948–55) – **I**: 113
Levitan Jurij Borisovič (1914–1983) – visasąjunginio radijo diktorius – **I**: 89; **III**: 23
Levitin Emmanuil Iljič – *žr.* Krasnov-Levitin
Levitskaja Nadežda Grigorjevna (g. 1925) – Latvijos universiteto studentė, kalinė (Unžlagas, 1951–55) – **I**: 16; 29
Levitskij Ivan Grigorjevič, Vania (1927–1995) – N. G. Levitskajos brolis, Leningrado geležinkelių transporto inžinierių instituto studentas, kalinys (Norilskas, 1950–55) – **I**: 32
Levkovič Antonina Michailovna – straipsnio „Izvestijose" autorė (1964) – **II**: 501
Levšin Anatolij – tardytojas (Lefortovo, 1948) – **III**: 133, 137, 138, 432
Lialia – Charbino gyventoja, kalinė – **II**: 224
Liberov Aleksandr Vasiljevič (1887–1942, mirė Siblage) – 1922 eserų proceso teisiamasis, daug kartų kalintas ir teistas – **I**: 366
Libert – čekistas, kalinys, teistas kartu su F. M. Kosyreva (*žr.*) – **I**: 316, 318, 319
Libin – tardytojas, VMF SMERŠ'o kapitonas – **I**: 150; **III**: 432
Lichačiov Dmitrij Sergejevič (1906–1999) – literatūrologas, kalinys (Špalernaja, Solovkos, Belbaltlagas; 1928–1932), Rusijos MA akademikas, knygos „Vospominanija" („Atsiminimai") autorius – **I**: 16; **II**: 40, 243, 460
Lichošerstov – kapitonas MVD (Siblag) – **III**: 479
Lida – mažametis kalinys (Kustanaiskio srities Čingirlauskio r., 1948) – **II**: 409

Lida – vakarų ukrainietė, kalinė (nužudė Kengiro sargybiniai) – III: 219
Lifšic (nužudytas 1953) – Pilietinio karo revoliucinės karinės tarybos narys, kalinys (Kengiras) – III: 273
Lilenkov I. – I: 16
Lionka – F. M. Kosyrevo (žr.) bendras – I: 316
Lipaj I. F. – valstietis, kalinys – I: 16, 289; II: 240, 276, 492
Lipšic Samuil Adolfovič (1904–?) – inžinierius elektrikas, kalinys nuo 1943 (Krasnojarsko etapinis kalėjimas, Ekibastuzas) – I: 16; III: 369
Lisov – MGB įgaliotinis (Vladikaukazas, 1950) – II: 600
Liubavskij Matvej Kuzmič (1860–1936) – istorikas, SSRS MA akademikas, kalinys ir tremtinys nuo 1930 („Akademinė byla") – I: 68
Liudendorf Erich (1865–1937) – vokiečių generolas – I: 356
Liumpen – II: 394
Lybknechtas (Karl Liebknecht, 1871–1919) – vokiečių komunistas – I: 363 1: 361
Lybknechtas (Theodor Liebknecht, 1870–1948) – vokiečių socialistas – I: 363 I: 361
Lysenka Trofim Denisovič (1898–1976) – agronomas, VASChNIL prezidentas (1938–56, 1961–62) – I: 73, 577; III: 454
L–n – kalinys, atsiliepimo apie „Vieną Ivano Denisovičiaus dieną" autorius – III: 505, 529
Lobanov – I: 16
Logovinenka – lagerio darbuotojas (Kolyma) – II: 497
Lokkart (Robert Hamilton Bruce Lockhart, 1887–1970) – anglų diplomatas – I: 310
Lomaga Piotr – lagerio viršininkas (Kolyma, Debino kasykla; 1951) – II: 364
Lomonosov Michail Vasiljevič (1711–1765) – rusų mokslininkas, poetas, rusų kalbos reformatorius, Maskvos universiteto įkūrimo iniciatorius – I: 199
Lomov (Oppokov) Georgij Ippolitovič (1888–1937, sušaudytas) – bolševikas, Justicijos liaudies komisaras (1917), Sovietinės kontrolės komisijos prie SSRS Liaudies komisariato biuro narys – II: 305
Londonas (Jack London, 1876–1916) – amerikiečių rašytojas – II: 363, 585
Longinov – 1922 Maskvos cerkvės proceso prokuroras – I: 346
Lopuchin Aleksej Aleksandrovič (1864–1928) – Policijos departamento direktorius (1902–1905), po 1917 – emigracijoje – III: 82
Lorch Aleksandr Georgievič (1889–1980) – delekcininkas, kalinys – I: 73
Lordkipanidzė – R. V. Ivanovo-Razumniko (žr.) memuaruose – kalinys– I: 123
Losev (sušaudytas 1920) – Pilietinio karo metu – 5-osios armijos ypatingojo skyriaus viršininkas – II: 597, 598
Losskij Nikolaj Onufrievič (1870–1965) – filosofas, 1922 išsiųstas iš Sovietų Rusijos – I: 265, 374
Loščilin Stepan Vasiljevič (1908–?) – darbininkas, kalinys nuo 1937 (Volgolagas, Uljanovsko kalėjimas, kolonija; 1937–41, 1945) – I: 16, 552; II: 215, 240, 269, 602–607
Lozina–Lozinskij Vladimir Konstantinovič (1885–1937, sušaudytas) – dvasininkas, kalinys ir tremtinys nuo 1925 (Solovkos, Novgorodas, psichiatrijos ligoninė) – II: 40
Lozovai – babtistų šeima, nuteista 1961 – III: 528
Lozovskij – karo felčeris (Mongolija, 1941) – I: 292, 293; III: 455
Lozovskij A. (Dridzo Solomon Abramovič; 1878–1952, sušaudytas) – SSRS Užsienio reikalų liaudies komisaro (ministro) pav. (1939–46), kalinys nuo 1949 – I: 229
Lučinskij Nikolaj Fiodorovič (1860–?) – ikirevoliucinio žurnalo „Tiuremnyj vestnik" redaktorius – II: 550
Luka, vyskupas žr. Voino-Jaseneckij V. F.
Lukin Michail Fiodorovič (1892–1970) – sovietinis karininkas, karo belaisvis (1941–45) – I: 253

Lukjanov V. V. – **I**: 16
Lunačarskij Anatolij Vasiljevič (1875–1933) – partinis veikėjas, švietimo liaudies komisaras (1917–29) – **I**: 264, 343, 364
Lunin – atsargos pulkininkas, kalinys (Butyrkos, 1946) – **I**: 16; **II**: 510
Lunin Michail Sergejevič (1787–1845) – dekabristas – **I**: 141
Lunin – 1922 Maskvos cerkvės proceso prokuroras – **I**: 346
Lurjė M. – kalinys (Kolyma, Orotukan; 1938) – **I**: 153

M. – leitenantė snaiperė, kalinė (Kalugos užkarda Maskvoje) – **II**: 213, 264
M. Valentin – pokario kalinys – **III**: 445
M. N. – braižytoja, kalinė – **II**: 213
Machlapu – estė, kalinė (žuvo Kengiro sukilimo metu) – **III**: 321
Machotkin Vasilij Michailovič (1904–1974) – poliarinis lakūnas, kalinys (Norillagas, Krasnojarsko etapinis kalėjimas; 1941–51) – **I**: 574
Machrovskaja Gerda Alfredovna (1898–?) – Glavtopo proceso teisiamoji (1921), kalinė ir tremtinė – **I**: 110
Mačechovskij (Mačachovskij) – režimo viršininkas, leitenantas (Ekibastuzas) – **III**: 72, 105, 190, 211, 250
Mageran – komendantas (Ekibastuzas, 1950) – **III**: 71
Maikopas – **I**: 294
Maiskij Ivan Michailovič (1884–1975) – diplomatas, SSRS MA akademikas – **I**: 52
Maisler Michail Moisejevič (1903–1942) – politinis emigrantas iš Lenkijos, Lendietgizo direktoriaus pav., kalinys (1938–39) – **II**: 582
Majakovskij Vladimir Vladimirovič (1893–1930, nusižudė) – **I**: 58, 81; **II**: 275, 348, 387; **III**: 435
Majorov Ilja Andrejevič (1891–1941, sušaudytas Orle prieš užleidžiant miestą vokiečiams) – eserų partijos CK narys, ne kartą kalintas ir tremtas (nuo 1918), M. A. Spiridonovos vyras – **III**: 375
Makarenka Anton Semionovič (1888–1939) – pedagogas, rašytojas – **I**: 493; **II**: 387
Makarov – kalėjimo korpuso viršininkas (Ivanovas, 1937) – **I**: 447
Makarov Nikolaj Pavlovič (1887–1980) – ekonomistas agrarininkas, profesorius, kalinamas nuo 1930 („Darbininkų valstiečių partijos" byla) – **I**: 66
Makarov–Zemlianskij – Darbininkų ir valstiečių inspekcijos narys. Gali būti: Makarov–Zemlianskij Aleksandr Vasiljevič, Maskvos komunalinio ūkio darbuotojas, 3-asis dešimt. – **I**: 339
Makdonaldas (James Ramsay MacDonald, 1866–1937) – Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas (1924, 1929–31) – **II**: 261, 262; **III**: 26
Makejev Aleksej Filippovič (1913–?) – mokytojas, majoras, kalinys nuo 1941 (triskart teistas, Kengiro sukilimo dalyvis) – **I**: 16; **III**: 295, 296, 298, 303, 307, 309, 316, 371
Makotinskij Michail Jakovlevič (1888–1965) – gydytojas, eseras, bolševikas–ortodoksas, daug kartų kalintas ir teistas (Sovietų valdžios 1931–56) – **I**: 465
Makovoz Grigorij Samoilovič – rajono partijos komiteto sekretorius, kalinys nuo 1942, tremtinys (Kok Terekas, 1951) – **I**: 16; **III**: 413, 416, 422–425
Maksim – azerbaidžanietis, kalinys (Kuibyševo etapinis kalėjimas, 1945) – **III**: 42
Maksimenka – lagerio padalinio viršininkas, majoras (Ekibastuzas, 1950) – **III**: 74, 76, 214, 245, 267
Maksimyč – F. M. Kosyrevo (*žr.*) bendrininkas – **I**: 316
Maksimov – vetlugietis, raudonarmietis, kalintas po karo – **II**: 269
Maksimovskij Aleksandr Michailovič (1861–1907, nužudytas pasikėsinimo metu) – Vyriausiosios kalėjimų valdybos viršininkas nuo 1906 – **III**: 82

Malbrodskij Edvard – kalinys, pabėgimo su J. D. Bessonovo (*žr.*) grupe dalyvis – **II**: 55
Malcev Michail Mitrofanovič (1904–1982) – Vorkutlago viršininkas (1943–46), generolas majoras – **II**: 500
Malenkov Georgij Maksimilianovič (1902–1988) – VKP(b)–SSKP CK Politinio biuro narys, SSRS Ministrų tarybos pirmininkas (1953–55) – **II**: 309, 319; **III**: 317
Maliavko–Vysockaja Nina Konstantinovna – **I**: 16
Maliavko–Vysockij Aleksandr Petrovič (1884–1941, mirė kalėjime) – inžinierius, Rostovas prie Dono – **III**: 19, 442
Malinin – Raudonosios armijos dainų ir šokių ansamblio šokėjas, kalinys (Chovrinas prie Maskvos, 1945) – **II**: 498
Malinovskij Roman Vaclavovič (1876–1918, sušaudytas) – bolševikas, policijos agentas, Valstybės Dūmos deputatas – **I**: 321
Malyškin Vasilij Fiodorovič (1896–1946, pakartas) – korpuso štabo viršininkas, kalinys (1938–39), Raudonosios armijos generolas majoras, po vokiečių nelaisvės – Vlasovo armijoje – **I**: 223
Malkov Pavel Dmitrijevič (1887–1965) – Smolnio (1917) ir Maskvos Kremliaus (1918–20) komendantas – **II**: 477
Malsagov Sozerko Artaganovič (1893–1976) – ingušas, Baltosios armijos karininkas, kalinys nuo 1923, pabėgimo su J. D. Bessonovo (*žr.*) grupe dalyvis, memuarų „Adskie ostrova" („Pragariškos salos") autorius – **II**: 55
Mamulov Georgij Solomonovič – lagerio viršininkas, pulkininkas (Chovrinas prie Maskvos) – **II**: 128, 452, 498; **III**: 26
Man Ivan Aleksandrovič (1903–1982) – tolimojo plaukiojimo kapitonas, garbės poliarininkas – **III**: 414
Mandelštam Nadežda Jakovlevna (1899–1980) – O. E. Mandelštamo žmona – **II**: 576, 578; **III**: 339
Mandelštam Osip Jemiljevič (1891–1938, mirė kalėjime) – **I**: 372
Mann Tomas (1875–1955) – vokiečių rašytojas – **III**: 120
Mannerheim (Carl Gustaf Emil Mannerheim, 1867–1951) – caro armijos generolas majoras, Suomijos maršalas, Suomijos prezidentas (1944–46) – **II**: 346
Mao Dzedungas (1893–1976) – **I**: 262, 396
Marčenka Anatolij Tichonovič (1938–1986, mirė kalinamas po bado streiko) – žmogaus teisių gynėjas, daug kartų kalintas ir teistas – **II**: 364; **III**: 491, 492, 494, 500, 511, 514
Marijuškin Aleksej Lazarevič (1877–1946, mirė kalėjime) – caro armijos pulkininkas, nuo 1920 emigracijoje, kalinys nuo 1944, deportuotas iš Jugoslavijos į SSRS – **I**: 268, 269
Mariupolskij – F. M. Kosyrevo bendrininkas – **I**: 316
Markelov Daniil Iljič – kalinys, po reabilitacijos – miestkomo artelės pirmininkas – **I**: 16; **III**: 441
Markin Vasilij Stepanovič (1910–?) – Priangarjės Tuluno selekcijos stoties agronomas, kalinys ir tremtinys (Kolyma, nuo 1938 m. iki 6-ojo dešimt.) – **II**: 584
Markos (Markos Vafiadis, 1906–1992) – generolas, nuo 1947 Graikijos sukilėlių armijos vadas – **I**: 106
Markosian – kalinys (Kengiras, 1954) – **III**: 306
Marksas (Karl Heinrich Marx, 1818–1883) – **I**: 88, 469; **II**: 7, 11, 70, 134, 144, 277, 599; **III**: 86, 88, 357
Maršalas (George Catlett Marshall, 1880–1959) – amerikiečių generolas – **I**: 257
Martinson – kalinys – **II**: 349, 417
Martirosov – kalinys-bėglys (Ekibastuzas, 1950) – **III**: 149
Martyniuk Pavlo Romanovič – **I**: 16
Martynovskij – studentas, antikomunistinio būrio organizatorius (Luga, 1941) – **III**: 30
Martov L. (Cederbaum Julij Osipovič; 1873–1923) – revoliucionierius,

menševikas, nuo 1920 emigracijoje – I: 400; III: 85, 333
Marusia – Archangelsko kalėjimo prižiūrėtoja, 1937 – I: 464
Masamed – psichologas, kalinys (Ekibastuzas, 6-asis dešimt.) – III: 114
Masarik Jan (1886–1948, žuvo neaiškiomis aplinkybėmis) – Čekoslovakijos veikėjas, emigracinės vyriausybės narys, užsienio reikalų ministras – I: 263
Masiukov Vasilij Pavlovič (1836–1902) – Karos kasyklų žandarmerijos papulkininkis – III: 96
Maslennikov Ivan Ivanovič (1900–1954) – SSRS vidaus reikalų ministro pav. (1953–54), armijos generolas – III: 278
Maslov Vladimir Nikolajevič – inžinierius, kalinys (Belomorstrojus, paleistas 1932, apdovanotas – 1933) – II: 87, 94
Matiušin – dailininkas, kalinys (Kalugos užkarda Maskvoje, 1945) – II: 173
Matronina Olga Petrovna – inžinierė, kalinė, gamybos vedėja (Pamaskvio Naujoji Jeruzalė, 1945) – II: 167, 168, 170, 176, 180, 181
Matvejev Dmitrij Michailovič (1907–?) – Dallago viršininkas (1952–54), 1953 komisijos dėl Stepno, Pesčano ir Dalnio ypatingųjų lagerių narys, papulkininkis – II: 494, 501
Matvejev J. – atsiliepimo apie „Vieną Ivano Denisovičiaus dieną" autorius – III: 460
Matvejeva S. P. – kalinio žmona (areštuotas vyras ir trys broliai) – I: 16, 88; III: 68
Meandrov Michail Aleksejevič (1894–1946, pakartas) – Raudonosios armijos pulkininkas, po vokiečių nelaisvės Vlasovo armijoje, generolas majoras – I: 259, 261
Mechanošin Konstantin Aleksandrovič (1889–1938, sušaudytas) – Respublikos Revoliucinės karinės tarybos narys, VOChR karių politinės valdybos viršininkas, VMTI žuvininkystės ir okeanografijos ūkio direktorius – II: 303
Medvedev – autošaltkalvis, kalinys, V. A. Belovo (*žr.*) bendrininkas – I: 585
Medvedev – lagpunkto viršininkas, kapitonas (Ustvymlagas) – II: 495
Medvežonok – intendantūros vyr. leitenantas (Kengiras, 1954) – III: 293
Meike Irina Jemeljanovna (g. 1921) – gydytoja onkologė, V. A. Meikės žmona – I: 16
Meike Viktor Aleksandrovič (mirė 1992) – tremtinys, chemikas – I: 16; III: 378
Meister Georgij Karlovič (1873–1938, sušaudytas) – biologas, genetikas, VASChNIL viceprezidentas – II: 581
Mejer Aleksandr Aleksandrovič (1875–1939) – filosofas, kalinys ir tremtinys ratelio „Voskresenije" byloje (Solovkos, Dmitlagas, Kaliazinas) – II: 40
Mejer Daniel – vakarų socialistas, 1967 – III: 336
Mejerchold Vsevolod Emiljevič (1874–1940, sušaudytas) – režisierius – III: 350
Mekk fon Nikolaj Karlovič (1863–1929, sušaudytas) – inžinierius kelininkas – I: 61, 202, 283, 376
Melgunov Sergej Petrovič (1879–1956) – istorikas, 1922 išsiųstas iš Sovietų Rusijos – I: 142, 334, 374
Melnikov – amatininkų artelės pirmininkas, kalinys – I: 435
Mendel Irma Markovna (1898–1927, sušaudyta) – vengrų komunistė, SSRS nuo 1925 – I: 27
Menšikov Aleksandr Danilovič (1673–1729) – ištremtas į Sibirą Petro I bendražygis – I: 504; III: 331
Menžinskij Viačeslav Rudolfovič (1874–1934) – OGPU pirmininkas (1926) – I: 51, 316
Mereckov Kirill Afanasjevič (1897–1968) – kariuomenės vadas, kalinys, Sovietų Sąjungos maršalas – I: 249
Merežkov – karininkas, kalinys, 1945 vasara – I: 496, 498
Merežkovskij Dmitrij Sergejevič (1866–1941)– rašytojas, emigrantas – I: 215, 266
Merinov – lagerio darbuotojas (Kolyma) – II: 497

Merkulova Tatjana – Unžlago 13-ojo lagpunkto viršininkė – II: 495
Meščerskaja-Grevs Elena Isaakjevna (1892–1957) – A. P. Meščerskio žmona – I: 318, 319
Meščerskij Aleksej Pavlovič (1867–1938) – inžinierius gamybininkas, kalinys, emigracijoje nuo 1918 – I: 318, 319
Metiolkin Vasilij Fiodorovič – gaisrininkas, Jaroslavlis – II: 591
Metiolkina (merg. Semionova) Anna Jakovlevna – V. F. Metiolkino žmona – I: 591
Metlin – dalies, kuriai vadovavo A. Solženicynas, seržantas – I: 168
Metodijus – Solovkų vienuolyno vienuolis, 3-asis dešimt. – II: 27, 46
Metter Izrail Moisejevič (1909–1996) – rašytojas – II: 494
Mežova Izabella Adolfovna – A. J. Dobrovolskio (*žr.*) duktė – I: 16
Miakotin Venedikt Aleksandrovič (1867–1937) –istorikas, neakivaizdžiai apkaltintas „Taktinio centro" byloje, 1922 išsiųstas iš Sovietų Rusijos – I: 330, 374
Michail, „imperatorius" – *žr.* Belov V. A.
Michailevič Anna Avtonomovna (g. 1925) – ukrainietė, kalinė, Kengiro sukilimo dalyvė – III: 292
Michailov Michailo (Michail Nikolajevič; g. 1934) – iš rusų emigrantų šeimos, rašytojas, ne kartą areštuotas Jugoslavijoje, nuo 1978 – JAV – II: 7
Michailov Nikolaj Aleksandrovič (1906–1982) – VLKSM CK 1-asis sekretorius (1938–52) – I: 229
Michailovič Draža (1893–1946, įvykdyta bausmė) – Antrojo pasaulinio karo serbų generolas – I: 258
Michailovskij Ivan Petrovič (1877–1929, nusižudė) – fiziologas – II: 285
Michailovskij Nikolaj Konstantinovič (1842–1904) – publicistas, liaudininkas – III: 99
Mikojan Anastas Ivanovič (1895–1978) – VKP(b)–SSKP CK Politinio biuro narys (1935–66) – I: 418; III: 431, 522, 524
Mikolaičik Stanislav (1901–1966) – emigracinės lenkų vyriausybės vadovas (1943–44) – I: 100, 263
Mikov Nikolaj Merkurjevič (1907–?) – markšeideris, kalinys ir tremtinys (Vorkuta, 1942–56) – I: 88
Miliučichin Valentin Egorovič – kalinys, brigadininkas (Ust Nera, Jakutija) – I: 16; II: 397
Miliukov Jevgenij – kalinys, tekintojas (Ekibastuzas, 1952) – III: 269
Miliukov Pavel Nikolajevič (1859–1943) – istorikas, Laikinosios vyriausybės ministras, emigrantas – I: 63; III: 81, 82
Mill (John Stuart Mill, 1806–1873) – anglų filosofas – III: 88
Min Georgij Aleksandrovič (1855–1906, nužudytas pasikėsinimo metu) – Semionovsko pulko leibgvardijos vadas, vadovavo 1905 Maskvos sukilimo nuslopinimui – I: 366
Minaev G. – buvęs kalinys (1962) – I: 552; II: 395
Minakov – lagpunkto viršininkas (Ustvymlagas) – II: 495
Miobes Grigorij Ottonovič (1868–1934) – dėstytojas, okultistas, kalinys nuo 1926 – II: 40
Mirbach (Wilhelm Graf von Mirbach-Harff, 1871–1918, nužudytas pasikėsinimo metu) – vokiečių pasiuntinys Maskvoje – I: 372
Mironenka – tardytojas (Didino lageris, 1944) – I: 154; II: 346, 347
Mironov – lagerio dalies viršininkas, leitenantas (Kalugos užkarda Maskvoje, 1945) – I: 87; II: 245, 455
Mirovič Vasilij Jakovlevič (1740–1764, pakartas) – Smolensko pulko podporučikas – I: 427
Mirov-Korona – Abramov (Mirov-Abramov) Aleksandr Lazarevič (1895–1937, sušaudytas), Kominterno žvalgybos skyriaus viršininkas, RKKA Žvalgybos valdybos viršininko padėjėjas – II: 245, 455

Mišin – lagpunkto viršininkas (Oziorlagas, Anziobas) – **III**: 64, 485
Mitrovič Georgij Stepanovič – serbas, kalinys ir tremtinys (Kolyma, Kok Terekas) – **I**: 16, 111, 351; **III**: 365, 368, 421, 422
Miulleris (Johann Ludwig Wilhelm Müller, 1794–1827) – vokiečių poetas – **I**: 473
Model Moisej Josifovič (1889–1965) – tardytojas, leidyklos „Krasnaja Zvezda" vadovas, kalinys (Vorkuta, 1938) – **II**: 355
Moisejevaitė – kalinė (Unžlagas, 1950) – **II**: 564, 565, 568
Mokrousov Boris Andrejevič (1909–1968) – kompozitorius, dainų kūrėjas – **III**: 128
Molčanovai – kalviai, pas kuriuos mokėsi A. T. Tvardovskio tėvas – **III**: 347
Molotov (Skriabin) Viačeslav Michailovič (1890–1986) –VKP(b) CK Politinio biuro narys 1926–52 – **I**: 74, 181, 412, 413; **II**: 92, 318, 523; **III**: 33, 191
Monèadskaja Natalja Iljinična – žurnalistė – **III**: 474
Mongolfjė, broliai (Montgolfier, Joseph-Michel (1740–1810) ir Jacques-Étienne (1745–1799)) – oro baliono išradėjai – **III**: 312
Moniuška Stanislav (1819–1872) – lenkų kompozitorius – **II**: 332
Moor (Karl Moor, 1853–1932) – šveicarų socialdemokratas – **II**: 287, 387
Moras (Thomas More, 1478–1535) – anglų mąstytojas, utopistas – **II**: 524
Moroz – kalinys, seniūnas (Vorkuta, 1937–38) – **II**: 354
Moroz (Josem) Jakov Moisejevič (1898–1940, sušaudytas) – čekistas nuo 1918, UchtPečlago viršininkas (1931–38), kalinys – **II**: 126
Morozov – lakūnas, USVITLo skyriaus viršininkas (Sevvostlagas, 1946) – **II**: 499
Morozov Nikolaj Aleksandrovič (1854–1946) – revoliucionierius, liaudininkas – **II**: 573
Morozov Pavlik (Pavel Trofimovič; 1918–1932, nužudytas) – moksleivis, sovietų „pionierius didvyris" – **II**: 325, 587
Morozov Sava Timofejevič (1862–1905) – pramonininkas – **I**: 388
Morščinin – kontržvalgybos Rygoje viršininkas, MGB pulkininkas, 1948 – **III**: 132
Motia, teta Motia – Vologdos kalėjimo pirtininkė – **I**: 526
Motia-Edisončik – mergaitė-tremtinė, kalinė nuo 1936 – **III**: 346
Mova –1925 saugojo buvusių gubernijos juridinių darbuotojų sąrašą – **I**: 57
Muksalma – **II**: 40
Munšin – operatyvinis įgaliotinis, kalinys – **I**: 162
Muralevič Viačeslav Stepanovič (1881–1942) – pedagogas, Maskvos universiteto Zoologijos muziejaus darbuotojas, 1920 nuteistas „Taktinio centro" byloje, 1933 ištremtas į Kazachstaną – **I**: 331
Muravjov (Foks) – Pilietinio karo raudonasis partizanas, kalinys – **I**: 69; **II**: 278
Muravliov Fiodor Ivanovič – samdomasis dešimtininkas ir miestkomo pirmininkas (Kalugos užkarda Maskvoje, 1945) – **II**: 516
Muromcev Vladimir Sergejevič (1892–1937, sušaudytas) – 1-osios Valstybės Dūmos pirmininko S. A. Muromcevo sūnus, kalinys (Solovkos), juristkonsultantas Kalinine – **II**: 40
Mutjanov – inžinierius, kalinys (Ekibastuzas) – **III**: 75, 148, 205, 207, 212, 213

N. – kalinė, mašinininkė – **II**: 238
N. F–v – zekas – **II**: 372
N. U. – kalinys, K. U. brolis – **II**: 576
N. V. – kalinys, Steplago Karagandos skyrius – **II**: 228
Nabokov Vladimir Vladimirovič (1899–1977) – rašytojas, emigrantas – **I**: 219, 265
Nachamkij *žr.* Steklov (Nachamkis)
Nadežda, Nadia – liudytoja-melagė (Riazanė, 7-asis dešimt.) – **III**: 531
Nadeždin Nikolaj Ivanovič (1804–1856) – kritikas, žurnalistas – **III**: 331

Nagel Irina Anatoljevna – kalinė, administracijos mašininininkė (Uchtos sovchozas) – I: 16; II: 383
Nagibina Nina Ivanovna – sanitarinės dalies viršininkė (Kengiras, 1954) – III: 321
Nagornyj – lagerio viršininkas. Galbūt: M. I. Nagornyj, SSRS NKVD kalnakasybos ir metalurgijos pramonės Vyriausiosios lagerių valdybos lagerio darbų viršininko padėjėjas – II: 493
Naidionov Nikolaj – operatyvinės grupės vyresnysis (Karlagas, 1936) – II: 370
Napoleon I Bonapart (1769–1821) – I: 25, 273, 384; II: 160, 449, 451, 485
Napolnaja – kalinė, kranininkė (Kalugos užkarda Maskvoje, 1945) – II: 217, 264
Narokov (Marčenka) Nikolaj Vladimirovič (1887–1969) – rašytojas, nuo 1944 emigracijoje, knygos „Mnimye veličiny" („Menamieji dydžiai") autorius – I: 438; II: 303
Nasedkin Aleksej Aleksejevič (1897–1940, sušaudytas) – čekistas, „Sąjunginio menševikų biuro" bylos tardytojas, BSSR vidaus reikalų liaudies komisaras, kalinys – I: 401
Natanson Mark Andrejevič (1850/51–1919) – revoliucionierius liaudininkas, eseras – I: 313
Navruzov (Lioška Čigonas) – kalinys (Ekibastuzas, 1950) – III: 151
Nazarenka – čekistas, F. M. Kosyrevo (*žr.*) bendrininkas – I: 316
Nechliudov – I: 488
Nedov Leonid Ivanovič (g. 1924) – kareivis, skulptorius, kalinys (Tiraspolis, ITK–2) – I: 16; II: 345, 442; III: 476, 477
Nekrasov Nikolaj Aleksejevič – I: 16
Nekrasov Nikolaj Aleksejevič (1821–1877) – poetas– I: 75; II: 454; III: 120
Nekrasov Nikolaj Vissarionovič (1879–1940, sušaudytas) – inžinierius, kadetas, Laikinosios vyriausybės ministras, kalinys (Solovkos, Bel-baltlagas), Volgostrojo darbuotojas – II: 40
Nekrasov Viktor Platonovič (1911–1987) – rašytojas, nuo 1974 emigracijoje – II: 387
Nemcov Ivan – kalinys, Dmitlagas – II: 103
Neronas (37–68) – I: 218; II: 442
Neru (Jawaharlal Nehru, 1889–1964) – Indijos ministras pirmininkas – III: 24
Nesterovskij – anglų kalbos mokytojas, kalinys – II: 274
Nevežin – lagerio dalies viršininkas, jaun. leitenantas (Kalugos užkarda Maskvoje, 1945) – II: 244, 494
Nevskij – VOChR vadas (Ustvymlagas) – II: 506
Nevskij Nikolaj Aleksandrovič (1892–1937, sušaudytas) – filologas, Leningrado universiteto profesorius – I: 25
Nevskij Vladimir Ivanovič (Krivobokov Feodosij Ivanovič; 1876–1937, sušaudytas) – partinis aktyvistas, istorikas, Lenino vardo bibliotekos direktorius (1924–35) – II: 305
Nikišin Ženia – III: 122, 127
Nikišov Ivan Fiodorovič (1894–1958) – Dalnio statybos viršininkas (1939– 48), generolas leitenantas GB – II: 452, 497
Nikitčenko Jona Timofejevič (1895–1967) – SSRS Aukščiausiojo teismo Karinės kolegijos narys išvažiuojamųjų sesijų pirmininkas, Niurnbergo tribunolo narys, justicijos generolas majoras, nuo 1955 – atsargos – II: 408
Nikitin (mirė lageryje) – baptistų presbiteris, kalinys – II: 577
Nikitin Ivan Ivanovič – I: 17
Nikitin Viačeslav – I: 17
Nikitina Elena – Kijevo komjaunimo komiteto sekretorė, kalinė, brigadininkė – II: 318
Nikitina Ksenija Ivanovna – presviterio Nikitino (*žr.*) našlė – I: 17; II: 577, 579
Niklias Anna – I: 17
Nikolaevskij Tadik – kalinys (Vorkuta, 1938) – II: 355
Nikolajus I Pavlovič (1796–1855) – I: 140; III: 79
Nikolajus II Aleksandrovič (1868–1918) – III: 24, 79, 81

Nikolskij Boris Vladimirovič (1870–1920, sušaudytas) – juristas, poetas, literatūros kritikas, teismo kaltintojas – I: 307
Nikon – II: 25
Nikovskij Andrej Vasiljevič (1885–1942, mirė kalėjime) – filologas, Ukrainos užsienio reikalų ministras (1920), nuteistas „Ukrainos išlaisvinimo sąjungos" byloje – I: 68
Nikulin (Olkonickij) Lev Veniaminovič (1891–1967) – rašytojas, vienas iš knygos „Stalino Baltosios–Baltijos jūrų kanalas. Statybos istorija" autorių – II: 76
Niutonas (Isaac Newton, 1643 – 1727) – anglų mokslininkas – II: 435
Nkruma (Kwame Nkrumah, 1909–1972) – pirmasis Ganos Respublikos prezidentas – III: 489
Nogin Viktor Pavlovič (1878–1924) – RSDDP CK narys nuo 1907 – III: 339
Nogtev Aleksandr Petrovič (1893–1947) – Baltijos laivyno jūreivis, čekistas nuo 1921, USLON'o viršininkas (1923–24, 1929–30), Mosgortopo tresto viršininkas nuo 1932, kalinys (1938– 45) – I: 457; II: 29, 51, 53, 60
Novgorodceva Klavdija Timofejevna (1876–1960) – J. M. Sverdlovo (žr.) žmona, 1918–20 sekretoriaus padėjėja, RKP(b) CK sekretoriato vedėja – II: 74
Novgorodov – prižiūrėtojas – III: 64
Novickij Jurij Petrovič (1882–1922, sušaudytas) – teisės profesorius, Petrogrado cerkvės proceso teisiamasis – I: 351
Novikov – Permės darbininkas, kalinys (1937–38) – I: 87
Novikov Nikolaj Ivanovič (1744–1818) – švietėjas, publicistas – I: 279
Novorusskij Michail Vasiljevič (1861–1925) – A. Uljanovo (žr.) bendrininkas, kalėjo Šliselburgo tvirtovėje iki 1905 – I: 58, 474
Nugis Elmar (1903–1954) – estų žemės ūkio žurnalo redaktorius, kalinys nuo 1945 – II: 383
Nuss Viktorija – vokietė, tremtinė (Kok Terekas, 6-asis dešimt.) – III: 418

Obolenskij Jevgenij Petrovič (1796–1865) – dekabristas – I: 141
Ocep Matvej Aleksandrovič (1884–1958) – advokatas, dalyvavo „Pramonės partijos" procese – I: 378; II: 249
Ochrimenko – kalinys mirtininkas (1938) – I: 440
Očkin Vladimir Ivanovič (1891–?) – VSNCh sektoriaus mokslinio tyrimo skyriaus vedėjas, „Pramonės partijos" proceso teisiamasis, kalinys (1930–36) – I: 387, 392, 396
Ogurcov – kalinys brigadininkas (Ustvymlagas, 1938–39) – II: 204
Okorokov Vasilij žr. Štekker Robert
Oksman Julian Grigorjevič (1894–1970) – literatūrologas, kalinys ir tremtinys (Kolyma, Saratovas; 1936–56) – II: 589
Okunevskaja Tatjana Kirillovna (1914–2002) – aktorė, kalinė (1948–54) – II: 452
Oldenborger Vladimir Vasiljevič (1863–1921, nusižudė) – Maskvos vandentiekio vyriausiasis inžinierius – I: 337, 338, 339, 341, 390
OleinikV. V. – atsiliepimo apie „Vieną Ivano Denisovičiaus dieną" autorius – III: 460
Oleniov Aleksandr Jakovlevič (1902–?) – Nižegorodsko krašto kolchozninkas, kalinys nuo 1935 – I: 17, 555; III: 450
Olia – minima M. J. Potapovo (žr.) byloje – III: 531
Olickaja Jekaterina Lvovna (1899–1974) – esere, ne kartą kalinta ir tremta (nuo 1924), knygos „Moji vospominanija" („Mano atsiminimai") autorė – I: 34, 462, 17, 455, 465, 468; II: 215, 281, 306
Olickij Dmitrij Lvovič (1905–1937, sušaudytas) – J. L. Olickajos brolis, studentas, kalinys ir tremtinys nuo 1924, N. V. Surovcevos (žr.) vyras – I: 64
Oliuškin Kirill Maksimovič (1907–?) – Steplago politinio skyriaus viršininkas, pulkininkas – III: 321

Olminskij (Aleksandrov) Michail Stepanovič (1863–1933) – revoliucinio judėjimo dalyvis, bolševikas, publicistas – I: 488; II: 555; III: 81
Olminskij – I: 488; II: 555; III: 81
Oluchov Piotr Aleksejevič – parduotuvės direktorius, kalinys (Tiraspolis, 7-asis dešimt.) – I: 17; III: 501
Ončul Stepan Grigorjevič – mirė darbo batalione – II: 575
Oračevskij – inžinerijos mokyklos dėstytojas, kalinys, dešimtininkas (Kalugos užkarda Maskvoje, 1945) – II: 258, 260, 262, 265, 329, 517
Ordžonikidzė Grigorij Konstantinovič (1886–1937, nusižudė) – Politinio biuro narys VKP(b) CK, sunkiosios pramonės liaudies komisaras – I: 62, 412; II: 305
Orlov Nikolaj Michailovič – išradėjas, kalinys – II: 439
Orlov Vasilij Ivanovič (1912–1938, sušaudytas) – kalinys (Vorkuta) – II: 293
Orlova Jelena Michailovna (1905–?) – kalinė nuo 1938 (Butyrkos, Karlagas) – I: 17; II: 124, 215
Orlovskij Ernst Semionovič (1929–2003) – sušaudytojo sūnus, publicistas žmogaus teisų gynėjas – I: 17
Ortau, II: 220
Orvelas (George Orwell, tikr. Eric Arthur Blair, 1903–1950) – anglų rašytojas – II: 260, 295, 303
Osadčij Piotr Semionovič (1866–1943) – inžinierius, profesorius, Gosplano pirmininko pav., visuomeninis kaltintojas Šachtinsko procese, kalinys (1930–35) – I: 376
Osincev – operatyvinis įgaliotinis (Didino lageris, 1944) – II: 346
Osman – kalinys – II: 220
Osmolovskij (Savčenko) Grigorij Fiodorovič (1858–1917) – politinis katorgininkas – III: 96
Osorgin (Iljin) Michail Andrejevič (1878–1942) – rašytojas, 1922 išsiųstas iš Sovietų Rusijos – I: 374
Osorgin Georgij Michailovič (1893–1929, sušaudytas) – Kavalerijos pulko štabsrotmistras, miškininkas, kalinys nuo 1924 (Solovkos)– II: 40, 41, 42
Ostrecova Aleksandra Ivanovna (Beliakovo žmona; 1914– ?) – kalinė ir tremtinė (Lubianka, Kalugos užkarda, Buriat-Mongolija; 1944–56), ekonomistas – I: 17; II: 210, 455
Ovčinnikov Timofej Pavlovič (1886–1939) – išbuožintasis, kalinys ir tremtinys – III: 349, 350
Ovidijus (apie 43 pr. Kr. – apie 18 po Kr.) – III: 331
Ovsiannikov – GPU įgaliotinis – II: 276
Ovsiannikov Viktor Vasiljevič (g. 1923) – A. Solženicyno batarėjos būrio vadas – I: 174, 175
Ozerov Ivan Christoforovič (1869–1942) – suomių teisės profesorius, kalinys (Solovkos, 1931–33) – II: 40

Palčinskaja Nina Aleksandrovna (merg. Bobriščeva-Puškina; 1879–1938, sušaudyta) – P. A. Palčinskio žmona – I: 26, 89; II: 579
Palčinskij Piotr Akimovič (1875–1929, sušaudytas) – inžinierius, mokslininkas, valstybės veikėjas, ne kartą kalintas – I: 61, 89, 202, 283, 376; 394, 406; II: 286–288, 295, 579
Palen – teosofas, kalinys – I: 54
Palicyn Avraamij (mirė 1626) – vienuolis, rašytojas, 1619 atsiskyrė nuo pasaulio Solovkose – II: 25, 142
Panin Dmitrij Michailovič (1911–1987) – inžinierius, kalinys (1940–53), knygų „Zapiski Sologdina" („Sologdino užrašai"), „Lubianka-Ekibastuz: Lagernyje zapiski" (Lubianka–Ekibastuzas: lagerio užrašai") autorius – I: 537; II: 310; III: 259, 261, 269
Pankov P. A. – atsiliepimo apie „Vieną Ivano Denisovičiaus dieną" autorius – III: 461

Papanin Ivan Dmitrijevič (1894–1986) – poliarininkas, „Glavsevmorputi" viršininkas (1939–46) – II: 585
Papina Irina – leningradietė, kalinė (7-asis dešimt.) – III: 495
Paramonov – kalvis, kalinys (Archangelskas, 4-ojo dešimt. pab. – karo metai) – II: 108, 321; III: 99
Parsons – II: 303
Parvus Aleksandr (Gelfand Izrail Lazarevič; 1867–1924) – revoliucionierius – III: 88
Pasečnik (sargybinių užmuštas 1950) – kalinys bėglys, Ekibastuzas – III: 150, 154
Paski Džiovanni žr. Spasskij I. A.
Pasternak Boris Leonidovič (1890–1960) – rusų rašytojas – I: 589; III: 447
Pašina Jelena Anatoljevna – iš 2-os emigracijos (1943), ilgametė Guverovsko instituto bibliotekos darbuotoja – I: 17
Paškov – kolchozo pirmininkas (Krasnojarsko krašto Biriliusko r.), kalinys – III: 386
Paulius (Friedrich Wilhelm Ernst Paulus, 1890–1957) – vokiečių generolas-feldmaršalas, kalinys – I: 210
Pavel – viršila, kalinys (etapas Vladivostokas – Sachalinas, 1950) – I: 560
Pavel Andrej – Oršos gyventojas, išvengęs arešto – I: 31
Pavel I Petrovič (1754–1801) – imperatorius – I: 428; II: 80
Pavlov Boris Aleksandrovič – I: 17
Pavlov Gelij Vladimirovič (1931–1992) – Saratovo moksleivis, kalinys (Zakovsko, kolonija Nr. 2; 1943–49) – I: 17; II: 421
Pavlov Karp Aleksandrovič (1895–1957) – Dalstrojaus viršininkas (1937–39), generolas pulkininkas – II: 120, 497; III: 497
Pavlov Vasilij – tankistas, kalinys dešimtininkas (Kalugos užkarda Maskvoje, 1945) – II: 245, 264
Pavlova Anna Pavlovna (Matvejevna) (1881–1931) – balerina – I: 265
Pawel Ernst (1920–1994) – amerikiečių rašytojas – II: 109
Pečerskij (Pavčinskij) Erazm Justinovič (1876– po 1934) – žurnalistas – I: 225
Pečkovskij Nikolaj Konstantinovič (1896–1966) – dainininkas, Kirovo operos ir baleto teatro solistas (1924–41), karo metu buvo okupuotoje teritorijoje, kalinys (Pečželdorlagas, Minlagas; 1944–54), knygos „Vospominanijia opernogo artista" („Operos artisto atsiminimai") autorius – II: 452
Pellikas (Silvio Pellico, 1789–1854) – italų rašytojas – II: 549, 550
Perchurov Aleksandr Petrovič (1876–1922, sušaudytas Jaroslavlyje) – caro armijos pulkininkas, 1918 Jaroslavlio sukilimo vadas, Kolčako armijos generolas majoras – I: 368
Peregud Fiodor Ivanovič (mirė 1965) – N. F. Peregudo tėvas, darbininkas, kalinys (1941–47, 1949–56) – II: 583
Peregud Nina Fiodorovna (g. 1924) – moksleivė iš Tombovo, kalinė (1941–46), bibliotekininkė – I: 17; II: 218, 422, 544
Perel Idel Abramovič (1891–1937, sušaudytas) – Sverdlovsko srities švietimo skyriaus vedėjas nuo 1927– I: 88
Perelomov – kalinys, brigadininkas (Kemerlagas) – II: 146
Peresvetov Roman Timofejevič (1905–1965) – žurnalistas – I: 142
Perov – tardytojas (Lefortovo, 1948) – III: 137
Pestel Pavel Ivanovič (1793–1826, pakartas) – dekabristas – I: 141
Pešechonov Aleksej Vasiljevič (1867–1933) – publicistas, Laikinosios vyriausybės ministras, 1922 išsiųstas iš Sovietų Rusijos, nuo 1927 – SSRS prekybos atstovybės Latvijoje patarėjas – I: 374
Peškova Ekaterina Pavlovna (1876–1965) – M. Gorkio žmona, Politinio Raudonojo Kryžiaus vadovė – I: 58, 74, 226
Petefi (Sándor Petőfi, 1823–1849) – vengrų poetas – III: 120
Peters Jakov Christoforovič (1886–1938, sušaudytas) – čekistas nuo 1917,

OGPU Kolegijos narys (1923–29), Kremliaus apsaugos viršininkas – I: 316, 320, 322; II: 305
Petliūra Simon Vasiljevič (1876–1926, nužudytas pasikėsinimo metu) – ukrainiečių veikėjas, emigrantas – III: 44
Petras I Aleksejevič (1672–1725) – Rusijos caras – I: 46, 70, 107; II: 80, 553; III: 327, 359
Petropavlovskij Aleksej Nikolajevič – sušaudytojo sūnus, Rygos gyventojas (1960) – I: 17; III: 441
Petrov – lagpunkto viršininkas (Auksinė kasykla, Kolyma) – II: 121
Petrov Aleksandr Aleksandrovič – I: 17
Petrovskij Grigorij Ivanovič (1878–1958) – RSFSR vidaus reikalų liaudies komisaras (1917–19) – II: 13, 21
Petunin Kirill Gavrilovič (1884–1937, sušaudytas) – SSRS Centrsojuzo valdybos narys, „Sąjunginio menševikų biuro" proceso teisiamasis, kalinys (Verchneuralsko izoliatorius, Čeliabinsko kalėjimas) – I: 399
Piatakov Jurij (Georgij) Leonidovič (1890–1937, sušaudytas) – revoliucionierius, Aukščiausiojo tribunolo pirmininkas (1922), sunkiosios pramonės liaudies komisaro pav. nuo 1932, „Paraleliojo antisovietinio trockistų centro" proceso teisiamasis – I: 354, 364, 412; II: 305
Pičugin V. – aukso kasyklų kalinys, A. Solženicyno korespondentas – I: 17; III: 497, 505
Pigulevskaja Nina Viktorovna (1894–1970) – orientalistė, kalinė ir tremtinė (Solovkos, Archangelskas; 1928–1934), SSRS MA narė korespondentė – II: 41
Pikalov Piotr – po karo repatrijuotas į SSRS, kalinys – I: 17; III: 47
Pikasso Pablo (1881–1973) – dailininkas – I: 104
Pilniak (Vogau) Boris Andrejevič (1894–1938, sušaudytas) – rašytojas – I: 215
Pilotas *žr.* Pontijus Pilotas
Pilsudskis (Józef Klemens Piłsudski, 1867–1935) – Lenkijos ministras pirmininkas (1926–28, 1930) – III: 24
Pinchasik M. G. – bėglys iš vokiečių valdomos Lenkijos dalies į SSRS, kalinys – I: 17, 92
Pincov Rudolf – kalinys – I: 136
Piotras Voronežskis (Zverev Vasilij Konstantinovič; 1878–1929, mirė kalėjime) – Voronežo ir Uždonės arkivyskupas, tremtinys ir kalinys nuo 1922 (Vidurinė Azija, Voronežas, Solovkos) – II: 41
Pisarev Dmitrij Ivanovič (1840–1868) – publicistas – II: 559; III: 120
Pisarev I. G. – kalinys, A. Solženicyno korespondentas – I: 17; II: 549, 571; III: 505
Pjankov Innokentij Pavlovič (1855–1911) – revoliucionierius liaudininkas, tremtinys – I: 282
Plastar Valentin Petrovič – I: 17
Platonov Sergej Fiodorovič (1860–1933, mirė tremtyje) – istorikas, nuteistas 1930 „Akademinėje byloje" – I: 68
Platov Matvej Ivanovič (1781–1818) – Dono kazokų kariuomenės karo atamanas – III: 519
Plechanov Georgij Valentinovič (1856–1918) – publicistas, socialdemokratas – I: 56, 197; III: 85, 88
Pletniov Dmitrij Dmitrijevič (1872–1941, sušaudytas Orle prieš užleidžiant miestą vokiečiams) – gydytojas, profesorius, „Antisovietinio dešiniųjų trockistų bloko" proceso teisiamasis – I: 75; II: 580
Plevė Viačeslav Konstantinovič (1846–1904, nužudytas pasikėsinimo metu) – vidaus reikalų ministras ir žandarmerijos vadas nuo 1902 – III: 98
Plijev Issa Aleksandrovič (1903–1979) – Šiaurės Kaukazo karinės apygardos kariuomenės vadas (1958–68), armijos generolas – III: 519, 521
Pobedonoscev Konstantin Petrovič (1827–1907) – juristas, Sinodo oberprokuroras (1880–1905) – I: 313

Pobožij Aleksandr Aleksejevič (1914–1978) – inžinierius tyrėjas, rašytojas – II: 485, 525
Pochilka – tardytojas (Kemerovas, 1951) – I: 158
Počtar Jakov Jefimovič (1887–1941, sušaudytas) – karo gydytojas (Sevastopolis, 1941) – II: 289
Podbelskij Jurij Nikolajevič (1886–1938, sušaudytas) – eseras, ekonomistas, ne kartą kalintas ir tremtas (nuo 1922) – I: 457
Podbelskij Vadim Nikolajevič (1887–1920) – revoliucionierius, pašto ir telegrafo liaudies komisaras nuo 1918 – III: 330
Podgajskij Nikolaj Romanovič – tardytojas Maskvos revoliucinio tribunolo, kalinys nuo 1918 – I: 315
Podlesnyj – Kočmeso lagpunkto viršininkas (Vorkutlagas) – II: 494
Podvarkovy – tėvas ir sūnus, kaliniai (Spassk) – II: 297
Pogodin (Stukalov) Nikolaj Fiodorovič (1900–1962) – sovietinis dramaturgas – II: 93, 387, 403
Pojsujšapka – Sevdvinlago samdomasis darbuotojas – II: 241, 492; III: 26
Pokrovskij Michail Nikolajevič (1868–1932) – istorikas marksistas, palaikė kaltinimą 1922 eserų procese – I: 362
Pokrovskij Viktor Petrovič (sušaudytas 1918) – aktorius – I: 364
Polev Gennadij Fiodorovič – buvęs kalinys, A. Solženicyno korespondentas – I: 17; III: 454
Polevoj–Genkin – kalinys, Uchtpečlago bado streiko dalyvis (Vorkuta) – II: 293
Polia, teta Polia – kalinė, skalbėja (Unžlagas) – II: 220
Poliakov Aleksandr Vladimirovič (1908–?) – stalius, kalinys ir tremtinys nuo 1941 (Turgajos dykuma, Kengiras) – III: 371
Poliakov Grigorij Ivanovič (1874–1939) – ornitologas, kalinys (Solovkos, 1927–31) – II: 41
Poliakova – kalinė, skirstytoja (Dmitlagas, 1933) – II: 398
Politova N. N. – I: 17
Polotnianščikov Fiodor – Leninsko Kuznecko gyventojas – II: 290
Polskij Leonid Nikolajevič – I: 17
Poncijus Pilotas (lot. Pontius Pilatus) – romėnų Judėjos provincijos prefektas (26–36) – I: 487
Ponomariov Vladimir Volodka – kalinys, (Ekibastuzas, 1952) – III: 261, 267
Popkov – A. Solženicyno batarėjos kareivis – I: 169
Popkov A. – I: 17
Popov Blagoj Semionovič (1902–1968) – bulgarų Kominterno veikėjas, kalinys (Norillagas, Kraslagas, Oziorlagas; 1937–54), paleistas grįžo į tėvynę – I: 244; II: 579
Popov E. F. – advokatas (Belgorodas, 1959–60) – II: 394
Popov G. F. – buvęs kalinys, A. Solženicyno korespondentas – III: 440
Posia Piotr Nikitič – I: 17
Pospelov V. V. – buvęs kalinys, A. Solženicyno korespondentas – I: 17; III: 444
Postyšev Pavel Petrovič (1887–1939, sušaudytas) – kandidatas į VKP(b) CK politinio biuro narius nuo 1934, kalinys nuo 1938 – I: 408; II: 301
Postojeva Natalja Ivanovna (1905–1989) – Leningrado matematikė, kalinė (1942 nuteista sušaudyti, pakeičiant bausmę 10-čiai metų kalėjimo, kalėjo Intalage) – I: 17, 177, 441; II: 210
Potapov – KVČ viršininkas, majoras (Sevželdorlag) – II: 451
Potapov Michail Jakovlevič – mokytojas, A. Solženicyno bendradarbis Riazanės mokykloje, kalinys (5-asis dešimt., 7-asis dešimt.) – I: 17; II: 275; III: 530, 532, 533
Potapov Sergej – kalinys (Vladimiras, 1948; Vladivostokas – Sachalinas, 1950) – I: 17, 135, 561
Potiomkin Nikolaj Fiodorovič (1902–1961) – Kemperpunkto viršininkas (1929,

viršininkas 4-ajame dešimt.), Vostželdorlago, Bureinlago, Sevpečlago, Amgunlago, Urgallago, 505-osios statybos ir 506-osios statybos (1938–52) viršininkas, pulkininkas – **II**: 49; **III**: 514
Potto Vasilij Aleksandrovič (1836–1911) – karo istorikas, generolas leitenantas – **II**: 39
Povaliajeva Zinaida Jakovlevna (g. 1920) – iš Stavropolio krašto, mokytoja, kalinė nuo 1944 (Vorkutlagas) – **II**: 366
P–r – estė, kalinė (Spaskas, 1948) – **III**: 62
Pravdin Nikolaj Vasiljevič (1883–1946) – gydytojas neuropatologas, kalinys nuo 1944 (Kalugos užkarda Maskvoje) – **II**: 254, 256, 257, 260, 264
Preobraženskij – Archijerėjus, kalinys ir tremtinys – **II**: 284, 295
Presman Alla (1954 mirė) – Kijevo gyventoja, kalinė (žuvo po tanku Kengire) – **III**: 321
Pribludin Vasilij – kazokas, USLON'o sargybinis, J. D. Bessonovo (*žr.*) pabėgimo grupės dalyvis – **II**: 55
Primakov Vitalij Markovič (1897–1937, sušaudytas) – „Karinio fašistinio suokalbio Raudonojoje armijoje" bylos teisiamasis – **II**: 305
Priselkov Michail Dmitrijevič (1881–1941) – istorikas, ne kartą areštuotas, 1930 nuteistas „Akademinėje byloje" (Solovkos, 1931–32) – **II**: 40
Prišvin Michail Michailovič (1873–1954) – rašytojas – **II**: 23
Prytkova Tamara Aleksandrovna – kalinė – **I**: 17; **III**: 448
Prochorov – artileristas, kaimo tarybos (prie Naro Fomino) pirmininkas, kalinys (Kalugos užkarda Maskvoje) – **II**: 247, 251, 254, 258, 260, 262, 330, 515
Prochorov–Pustover – inžinierius, kalinys (Bamlagas, 4-asis dešimt.)– **I**: 17; **II**: 215, 298, 318; **III**: 437
Prokofjev – lagpunkto viršininko pav., kapitonas (Ekibastuzas, 6-asis dešimt.) – **III**: 235
Prokofjev Georgij Jevgenjevič (1895–1937, sušaudytas) – SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pav. (1934–36) – **II**: 305
Prokopovič Sergej Nikolajevič (1871–1955) – ekonomistas, Laikinosios vyriausybės ministras, Rusijos pagalbos badaujantiems komiteto narys, 1922 išsiųstas iš Sovietų Rusijos – **I**: 51
Pronman Izmail Markovič – kalinys, technikos mokslų daktaras – **I**: 17; **II**: 495; **III**: 445
Pticyn Piotr Nikolajevič (1908–?) – Starorusko rajono sovchozo buhalteris, kalinys nuo 1937 – **I**: 17; **II**: 281
Ptuchin Jevgenij Savvič (1902–1942, sušaudytas) – aviacijos generolas leitenantas, Sovietų Sąjungos didvyris – **I**: 95
Puankarė (Raymond Poincaré, 1860–1934) – Prancūzijos prezidentas (1913–20) – **I**: 63, 385; **III**: 24
Pugačiov Jemeljan Ivanovič (apie 1742–1775, nuketvirčiuotas) – valstiečių sukilimo vadas – **I**: 427; **III**: 32
Punič Ivan Aristaulovič – mokytojas, kalinys – **I**: 18, 88
Punin – kalinys (Pamaskvio Naujoji Jeruzalė, 1945) – **II**: 177
Pupyšev Ivan Aleksejevič – A. Solženicyno korespondentas – **I**: 18, 117
Pustover-Prochorov *žr.* Prochorov-Pustover
Puškin – teisėjas (Kemerovas, 1951) – **II**: 291
Puškin Aleksandr Sergejevič (1799–1837) – **I**: 60, 107, 202, 224, 264, 364; **II**: 25, 142, 349, 387, 418, 483; **III**: 79, 120, 330, 331, 431, 443
Putna Vytautas Kazimieras (1893–1937, sušaudytas) – karo antrašė Didžiojoje Britanijoje, korpuso vadas, „Karinio fašistinio suokalbio Raudonojoje armijoje" bylos teisiamasis – **II**: 305

Rachmaninov Sergej Vasiljevič (1873–1943) – kompozitorius, nuo 1917 emigracijoje – **I**: 265

Račkovskij Piotr Ivanovič (1853–1911) – Policijos departamento užsienio agentūros vedėjas (1885–1902) – **I**: 366
Radek (Sobelson) Karl Berngardovič (1885–1939, nužudytas kalėjime) – Kominterno vykdomojo komiteto sekretorius, „Paraleliojo antisovietinio trockistų centro" proceso teisiamasis – **I**: 362, 365, 372, 407, 411; **III**: 88
Radiščev Aleksandr Nikolajevič (1749–1802) – **I**: 140, 489; **I**: 490; **III**: 330, 331, 430
Radonežskij Sergij – **I**: 327
Radonskij – **I**: 18
Rafailskij – F. M. Kosyrevo (*žr.*) bendrininkas – **I**: 316
Raikov Leonid Leonidovič (1908–1996) – maskvietis, inžinierius konstruktorius, kalinys (Ekibastuzas, 1952) – **III**: 269
Rak (Rakk) Anna – revoliucionierė, 1906 emigravo – **III**: 87
Rak Semen – kalinys, 1954 žuvo Kengire – **III**: 322
Rakovskaja Jelena – 1941 sušaudyto Ch. G. Rakovskio duktė, kalinė nuo 1948 – **I**: 104
Rakovskij Sergej Dmitrijevič (1899–1962) – Indiro kalnų pramonės valdybos geologinės žvalgybos viršininkas (Ust Nera, Jakutija; 1943) – **II**: 493
Ralov R. – kalinys – **I**: 138
Ramzin Leonid Konstantinovič (1887–1948) – Šilumos technikos instituto direktorius, „Pramonės partijos" proceso teisiamasis, 1943 m. Stalino premijos laureatas – **I**: 377, 378, 386, 387, 388, 392, 394, 395, 399
Rapoport Jakov Davydovič (1898–1962) – Belomorstrojaus viršininko pav., Maskvos ir Volgos-Dono vardo kanalo, Rybinsko Ugličsko HE statybų viršininkas, generolas majoras – **II**: 77, 93
Rappoport Arnold Lvovič (1908–?) – inžinierius, kalinys ir tremtinys (Archangelsko kalėjimas, Vorkuta, Ekibastuzas) – **I**: 18, 280, 464; **II**: 350, 380, 500; **III**: 114–116
Raskolnikov (Iljin) Fiodor Fiodorovič (1892–1939, žuvo neaiškiomis aplinkybėmis) – revoliucionierius, sovietinis diplomatas – **I**: 461
Rasputin (Novych) Grigorij Jefimovič (1872–1916, nužudytas) – **I**: 323
Rasselas (Bertrand Arthur William Russell, 1872–1970) – anglų filosofas, visuomenės veikėjas – **I**: 521; **II**: 53, 55
Ratajev Leonid Aleksandrovič (1857–1917) – Policijos departamento užsienio agentūros vedėjas (1902–05) – **III**: 98;
Ratner (Elkind) Jevgenija Moisejevna (1885–1931) – eserų partijos CK narė, 1922 m. proceso teisiamoji, kalinė ir tremtinė – **I**: 366
Razin Stepan Timofejevič (apie 1630–1671, ketvirčiuotas) – valstiečių sukilimo vadas – **I**: 577
Redkin – matematikas, kalinys (Ekibastuzas) – **III**: 112, 149, 150
Reformatskij Michail Aleksandrovič (1887–1938, sušaudytas Orle) – agronomas – **I**: 446
Reichtman Velvel (g. 1933) – moksleivis iš Leninsko Kuznecko, 1951 nuteistas 10-čiai metų – **II**: 290
Reilis (Sidney George Reilly, Rozenblium Zigmund Georgijevič; 1894–1925, sušaudytas) – anglų žvalgas, areštuotas pereinant Suomijos–Sovietų Sąjungos sieną – **I**: 137
Repetto Vikentij (Vinčenco) Petrovič – italas, dainavimo dėstytojas Peterburge – **II**: 491
Repin Ilja Jefimovič (1844–1930) – **I**: 539; **III**: 200
Repina – areštuoto pulkininko žmona, kalinė (Butyrkos, 1950) – **I**: 516
Repnina Varvara Nikolajevna (1808–1891) – rašytoja – **II**: 473
Retc Roland Vilhelmovič (Vasiljevič) – kalinys (Kolyma), tremtyje buvo butų kontoros viršininkas – **I**: 18; **II**: 122; **III**: 367, 447.
Retiunin Mark Andrejevič (1908–1942, nusižudė) – kalinys nuo 1929 už ban-

ko apiplėšimą, samdomasis nuo 1939, vienas iš 1942 Uchtpečlago sukilimo vadovų – III: 224
Reunov Vladimir, Volodia – viršila, kalinys (Vladivostokas – Sachalinas, 1950) – I: 561; II: 275
Reut S. – I: 18
Rezerfordas (Ernest Rutherford, 1871–1937) – anglų fizikas – II: 573
Reznikov Jakov Moisejevič – lagerio darbuotojas (Kolyma) – II: 497
Riabinin Frol – kalinys (vaikščiojęs be konvojaus) – II: 340
Riabinin N. I. – kalinys (karo metu) – I: 18; II: 274
Riabokon Galina Osipovna – išbuožintoji, tremtinė – III: 356
Riabušinskij Pavel Pavlovič (1871–1924) – pramoninkas, politinis veikėjas, nuo 1920 – emigracijoje – I: 63
Riazanov Nikolai Pavlovič (1908–?) – Steplago viršininko pav. operatyvinio darbo ir režimo klausimais, papulkininkis (Kengiras, 1954) – III: 321
Ribbentropas (Ulrich Friedrich Wilhelm Joachim von Ribbentrop, 1893–1946, pakartas) – Vokietijos užsienio reikalų ministras, Niurnbergo proceso teisiamasis – III: 32
Rimalis – tardytojas, 4-asis dešimt. – I: 119
Riman Nikolaj Karlovič (1864–1917) – Semionovo pulko leibgvardijos pulkininkas – I: 366
Rimskij-Korsakov Nikolaj Andrejevič (1844–1908) – kompozitorius – III: 289
Rišeljė (Armand Jean du Plessis de Richelieu, 1585–1642) – kardinolas – I: 138
Riumin Michail Dmitrijevič (1913–1954, sušaudytas) – SSRS MGB Ypatingųjų bylų tardymo dalies vyr. tardytojas (1947–51), SSRS GB ministro pav. (1951–52), kalinys – I: 136, 137, 164, 165, 186, 297, 574; III: 432
Riurik, Riurikai – Riurikaičiai, dinastija – I: 80, 231, 430
Rybakova Vera Vladimirovna (1900–?) – studentė, nuo 1924 m. daug kartų kalinta ir tremta (Suzdalė, Čeliabinsko ir Verchneuralsko izoliatoriai, Narymsko kraštas, Amurlagas) – I: 33
Rykov Aleksej Ivanovič (1881–1938, sušaudytas) – RKP(b) – VKP(b) CK Politinio biuro narys 1922–29, „Antisovietinio dešiniųjų trockistų bloko" proceso teisiamasis – I: 336, 402, 407, 412; II: 66
Rylejev Kondratij Fiodorovič (1795–1826, pakartas) – poetas, dekabristas – I: 141
Rysakov Nikolaj Ivanovič (1861–1881, pakartas) – teroristas narodovolcas – I: 141
Ryžkov Valentin – kalinys bėglys (Ekibastuzas, 1951) – III: 205, 213
Robertsonas (Brian Hubert Robertson, 1896–1974) – anglų generolas, britų okupacinės zonos Vokietijoje vyriausiasis komisaras (1949–50) – I: 535; III: 401
Ročev Stepan Ignatjevič – I: 18
Rodičev – kalinys – II: 207
Rodionov – inžinierius hidrotechnikas, profesorius, kalinys – II: 288
Roginskij Grigorij Konstantinovič (1895–1959) – N. V. Krylenko (*žr.*) padėjėjas Šachtinsko, „Pramonės partijos", „Sąjunginio menševikų biuro" procesuose, SSRS prokuroro A. J. Vyšinskio (*žr.*) pav., kalinys nuo 1939, 1941 nuteistas 15-ai metų – I: 397
Roitman David L. – kalinys (Vorkuta, 1938) – II: 355
Rokossovskij Konstantin Konstantinovič (1896–1968) – kariuomenės vadas, kalinys (1937–40), Sovietų Sąjungos maršalas – I: 249, 442
Rolanas (Romain Rolland, 1866–1944) – prancūzų rašytojas – III: 47
Rom Jakov Moisejevič (1889–1957) – geologas, komunistas nuo 1919, kalinys (1949–54) – II: 317
Romanov Aleksandr Dmitrijevič (1905–?) – inžinierius–elektrikas, kalinys nuo 1938 – I: 18, 295
Romanov Michail Aleksandrovič (1878–1918, čekistų nužudytas) – didysis kunigaikštis – I: 228

Romanov Panteleimon Sergejevič (1884–1938) – rašytojas – I: 215
Romanov Pavel Konstantinovič (1913–1992) – SSRS Glavlito viršininkas (1957–63), Valstybinio spaudos komiteto pirmininkas – III: 463
Romanov Vasilij Fiodorovič – VKP(b) Kadyjsko rajono komiteto 2-asis sekretorius, vėliau – Vykdomojo komiteto pirmininkas (4-asis dešimt.) – I: 416
Romanovai – bajorų giminė, carų dinastija – I: 273, 470
Ronžin Nikolaj – kalinys, brigadininkas (Burepolomas) – II: 352
Rostovai – nauja M. N. Tuchačevskio giminių pavardė – II: 591; III: 91
Rottenberg – čekistas, kalinys, F. M. Kosyrevo (*žr.*) bendrininkas – I: 316, 318, 319
Rozenbergs Vilis – latvis, kalinys (Kengiras, 1954) – III: 283
Rozenblit – BAMlago operatyviosios dalies viršininkas, 1938 – III: 437
Rozenfeldas (Kurt Rosenfeld, 1877–1943) – vokiečių socialistas – I: 363
Rožanskij Dmitrij Apollinarievič (1882–1936) – fizikas, kalinys 1930–31 (atsisakė susirinkime balsuoti už mirties bausmę „Pramonės partijos" bylos teisiamiesiems), SSRS MA narys korespondentas – I: 64, 65; II: 582
Rožanskij Ivan Dmitrijevič (1913–1994) –D. Rožanskio sūnus, inžinierius, technikos istorikas – II: 582
Rožašas (János Rózsás, g. 1926) – vengras, karo belaisvis, kalinys (Ekibastuzas, 1944–53), grįžo į tėvynę, apdovanotas (2003) Vengrijos Menų akademijos Aukso medaliu už memuarus – I: 18, 280; III: 118, 119, 120
Rubaila Aleksandr Trofimovič – kalinys, mokytojas – I: 18; II: 563
Rubin Isaak Iljič (1886–1937, sušaudytas) – dėstytojas, Markso ir Engelso instituto politekonomijos kabineto vedėjas, „Sąjunginio menševikų biuro" proceso teisiamasis, kalinys ir tremtinys (Verchneuralsko izoliatorius, Aktiubinskas) – I: 401
Rubin Piotr Petrovič (1896–?) – kalinys (Verchneuralsko izoliatorius, 1928) – I: 459
Rudčiuk Vladimir Nikolajevič – protodiakonas, kalinys (Ekibastuzas, 6-asis dešimt.) – III: 121, 122
Rudenka Roman Andrejevič (1907–1981) – SSRS generalinis prokuroras nuo 1953 – III: 278
Rudina Viktorija Aleksandrovna – I: 18
Rudinskij (Petrov) V. – I: 18
Rudyko – pulkininkas, dalinio, kuriame iki arešto tarnavo Velskis (*žr.*), vadas – III: 454
Rudkovskij S. M. – buvęs kalinys – I: 18; III: 439
Rudnev – I: 18
Rudzutak Jan Ernestovič (1887–1938, sušaudytas) – kandidatas į VKP(b) CK Politinio biuro narius, kalinys nuo 1937 – I: 408; II: 305
Rudžiukas – archidiakonas – III: 238
Rumianceva Julija – vokiečių lagerio kalinė – I: 142
Runes Dagobert David (1902–1982) – amerikiečių filosofas, menotyrininkas – II: 79
Ruslanova Lidija Andrejevna (1900–1973) – dainininkė, kalinė (1948–53) – II: 452
Rusov – rajono prokuroras (Kadis, 4-asis dešimt.) – I: 159, 417
Ruščinskij Maksim Vasiljevič (1893–?) – geologas, kalinys (3-asis dešimt.) – II: 67
Rutčenka – Raudonosios armijos leitenantas, antikomunistinio būrio prie Porchovo organizatorius (1941 rugsėjį) – III: 30
Ruzveltas (Franklin Delano Roosevelt, 1882–1945) – JAV prezidentas (1933–45) – I: 214, 260, 262, 536, 587

Sabašnikov Sergej Michailovič (1898–1952, sušaudytas) – leidėjo M. V. Sabašnikovo sūnus, kalinys nuo 1943

(Zajarskas, Taišetas, Nachodka) – II: 579
Sabašnikova Tatjana Michailovna *žr.* Leonova T. M.
Sablin Jurij Vladimirovič (1897–1937, sušaudytas) – divizijos vadas – II: 305
Sabo – vengras, Pilietinio karo dalyvis, kalinys (1937) – II: 297
Sabotažnikov – milicijos vyr. leitenantas (6-asis dešimt.) – III: 183
Saburov Pavel Michailovič (1899–?) – 1937 nuteistas sušaudyti, pakeičiant bausmę 10-čiai metų kalėjimo – I: 424, 425, 444
Sacharov Igor Konstantinovič (1902–1977) – generolo leitenanto K. V. Sacharovo sūnus, emigrantas, Ispanijos karo dalyvis, vienas iš rusų dalinių steigimo Vermachto sudėtyje iniciatorių, Vlasovo armijos pulkininkas – I: 251, 258
Sačkova Jekaterina Fiodorovna (1925–?)– iš Krasnodaro krašto, kalinė (Norillagas, žemės ūkio kolonija; 1945–56) – I: 18; II: 217
Sajenka Georgij Nestorovič (1902–1939, nusižudė kalėjime) – GB kapitonas, Omsko srities UNKVD viršininko pav., areštuotas 1939 – I: 162
Sakurenka – karininkas, kalinys (kalinių sukilimas 501-oje statyboje, 1948) – III: 225
Saliamonas (965–928 pr. Kr.) – I: 288
Salin Dmitrij Evgrafovič (1903–1961) – nuo 1954 m. SSRS generalinio prokuroro pav. ir prokuratūros specialiųjų bylų skyriaus viršininkas – III: 454
Salopajev Nikolaj, Kolka – kalinys (Ekibastuzas, 6-asis dešimt.) – II: 381; III: 149
Saltyčicha (Saltykova Darja Nikolajevna; 1730–1801) – dvarininkė fanatikė – I: 211, 432; II: 219, 221
Samarin Aleksandr Dmitrijevič (1869–1932) – Maskvos dvarininkų vadovas, Sinodo oberprokuroras, vienas iš 1920 m. „cerkvininkų" bylos teisiamųjų, daug kartų kalintas ir teistas – I: 323, 325
Samsonas – Solovkų vienuolyno vienuolis, 3-asis dešimt. – II: 27
Samsonov Aleksandr Vasiljevič (1859–1914, nusižudė) – generolas, armijos vadas – I: 249
Samsonov Boris Ivanovič (g. 1912) – žemės ūkio įrangos gamyklos darbininkas, SSRS Aukščiausiosios Tarybos deputatas (1958) – III: 490
Samšel – lagerio apsauginis, kalinys – I: 508
Samšel Nina – lagerio apsauginio duktė, A. Solženicyno korespondentė – I: 18; II: 508
Samuliov – 36-osios motorizuotosios divizijos ypatingojo skyriaus viršininkas (Mongolija, 1941) – I: 122
Samutin – MVD leitenantas (Nyroblag) – II: 506; III: 217, 223
Sandomirskaja Lotta Borisovna (1882–1941) – Politinio Raudonojo Kryžiaus Charkovo skyriaus vadovė, kalinė – I: 58
Sanin – jūrų karininkas, kalinys, 1945 – I: 496, 498
Santer Maksimilian de, Maks – rusų-prancūzų kilmės II pasaulinio karo kareivis ir partizanas, repatrijuotas į SSRS, kalinys (1945–56), nuo 1958 – užsienyje, memuarų „Sovetskie poslevoennye konclageri i ich obitateli" („Sovietiniai kariniai konclageriai ir jų gyventojai") autorius – I: 503
Sartr (*Jean-Paul Charles Aymard Sartre*, 1905–1980) – prancūzų rašytojas – I: 106; III: 313, 322
Sauer Jochannes (1904–?) – Estijos SSRS vietinės ir maisto pramonės liaudies komisaras (1940–41), kalinys (Kengiras) – III: 274
Saunin – matininkas, kalinys – I: 90
Savelij (tėvas) – kalinys (Samarkos lagpunktas, 1946) – II: 551
Saveljeva – gydytoja (Dedeniovas prie Maskvos, 1978) – III: 534
Savinkov Boris Viktorovič (1879–1925, žuvo kalėjime) – eserų partijos veikėjas, rašytojas – I: 312, 357, 369, 370, 373; III: 81, 86

Savvatij (mirė 1435) – Vienas iš Solovkų vienuolyno įkūrėjų – **II**: 24, 25, 45
Sazonov Matvej – kalinys, J. D. Bessonovo (*žr.*) pabėgimo grupės narys, emigrantas – **II**: 55
Sazonov Jegoras – **III**: 98
Sedelnikov Timofej Ivanovič (1876–1930) – 1-osios Valstybės Dūmos deputatas, nuo 1918 – bolševikas, teisiamasis inžinieriaus V. V. Oldenborgerio savižudybės byloje – **I**: 337, 340, 342
Sedin Ivan Kornejevič (1906–1972) – SSRS naftos pramonės liaudies komisaras (1940–44) – **I**: 230
Sedova Natalja Ivanovna (1882–1962) – L. D. Trockio antroji žmona – **III**: 91
Sedova Svetlana Borisovna – „tėvynės išdaviko" duktė nuo 6-erių metų – **I**: 18; **II**: 422
Selvinskij Ilja (Karl) Lvovič (1899–1968) – rašytojas – **II**: 387
Selivanov Dmitrij Fiodorovič (1855–1932) – matematikas, Petrogradsko universiteto profesorius, 1922 išsiųstas iš Sovietų Rusijos – **I**: 374
Semaška Nikolaj Aleksandrovič (1874–1949) – revoliucionierius, gydytojas, RSFSR sveikatos apsaugos liaudies komisaras (1918–30) – **III**: 88
Semionov (Vasiljev) Grigorij Ivanovič (1891–1937, sušaudytas) – eseras bolševikas, nuo 1921 – bolševikas, 1922 m. eserų proceso teisiamasis, čekistas, Raudonosios armijos Žvalgybos valdybos darbuotojas, brigados komisaras – **I**: 360
Semionov – generolas. Galbūt: Semionov Ivan Pavlovič (1905–1972), Dalstrojaus viršininko pav. (1947–49), generolas majoras – **III**: 226
Semionov Nikolaj Andrejevič – inžinierius-elektrotechnikas, karo belaisvis, kalinys – **I**: 18
Semionov Nikolaj Jakovlevič – Liuobimo gyventojas, kalinys – **I**: 18, 245, 579; **II**: 591
Semionova Marija Iljinična – N. J. Semionovo (*žr.*) motina – **II**: 591
Semionova Nadia – N. Semionovo duktė – **II**: 591
Semionov–Tian–Šanskij Piotr Petrovič (1827–1914) – geografas, statistikas – **III**: 327, 387
Senčenka – karo laikotarpio operatyvinis įgaliotinis – **I**: 160, 169
Senin – vyresnysis prižiūrėtojas (Kalugos užkarda Maskvoje, 1945) – **II**: 330, 333, 335, 504
Serafimovič Aleksandr Serafimovič (1863–1949) – rašytojas – **II**: 555
Serdiukova Anna Adrianovna (1860–?) – mokytoja, nuteista 1887 m. kovo 1-osios byloje – **III**: 83
Serebriakova Galina Josifovna (1905–1980) – G. J. Sokolnikovo (*žr.*) žmona, rašytoja, kalinė ir tremtinė (1936–56) – **II**: 298, 316, 319, 386; **III**: 468, 469
Sergej – geležinkelininkas iš Kuibyševo, kalinys (Novorudnas, Džezkazganas) – **III**: 145
Sergejev N. (1888–?) – darbininkas, eseras smogikas, V. Volodarskio (*žr.*) žudikas – **I**: 360
Sergij (Šein Vasilij Pavlovič; 1870–1922, sušaudytas) – archimandritas, 4-osios Valstybės Dūmos deputatas, Petrogrado cerkvės proceso kaltinamasis – **I**: 351
Sergij Radonežskij (apie 1321–1391) –Švč. Trejybės Sergijaus vienuolyno įkūrėjas ir igumenas – **I**: 327
Sergijenka Tamara Sergejevna – vokiečių karo belaisvių stovyklos vertėja – **I**: 18; **II**: 494
Seriogin Viktor Andrejevič – motorizuotosios divizijos 36 dalinio komisaras (Mongolija, 1941) – **I**: 293; **III**: 455
Serov Ivan Aleksandrovič (1905–1990) – SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro (ministro) 1-asis pav. (1941–54), KGB pirmininkas (1954–58) – **I**: 157
Serpantinka – **II**: 121, 351
Servantesas (Miguel de Cervantes Saavedra, 1547–1616) – **II**: 446

Sezonov (Sazonov) Jegor Sergejevič (1879–1910, nusižudė) – eseras, vidaus reikalų ministro P. K. Pleve žudikas – **I**: 55, **III**: 98
Sgovio Josif (mirė 1948) – komunistas, imigrantas iš JAV, kalinys nuo 1937 – **II**: 402
Sgovio Tomas Josifovič (1916–1997) – dailininkas, imigranto iš JAV sūnus, kalinys ir tremtinys (Kolyma, Krasnojarsko kraštas; 1938–54), grįžo į JAV, memuarų autorius „My Dear America!" („Mano brangioji Amerika!") – **I**: 18; **II**: 120, 197, 402, 493
Sidorenka – operatyvinikas, jaun. leitenantas (Buchtos sovchozas) – **II**: 383
Sidorenka Aleksandr Saša – žvalgas, karo belaisvis, kalinys (Kengiras, 6-asis dešimt.) – **II**: 240
Sidorov – tardytojas, pulkininkas (Lefortovas, po karo) – **I**: 127
Sigačiov Sergej Petrovič (g. 1947) – istorikas – **II**: 539
Sigida Nadežda Konstantinovna (1862–1889, nusižudė) – liaudininkė, nuo 1887 katorgoje – **III**: 96
Sikorskij (Władysław Eugeniusz Sikorski, 1881–1943) – Lenkijos vyriausybės tremtyje vadovas ir vyriausiasis lenkų karto vadas nuo 1939 – **I**: 92; **II**: 126
Silin Anatolij Vasiljevič – vaikų namų auklėtinis, karo belaisvis, kalinys, poetas (Ekibastuzas, 6-asis dešimt.) – **III**: 108, 110, 111
Silin V. I. – atsiliepimo apie „Vieną Ivano Denisovičiaus dieną" autorius – **III**: 460
Simonian Kirill Semionovič (1918–1977) – A. Solženicyno mokyklos draugas, chirurgas – **I**: 144
Sinebriuchov Fiodor Aleksandrovič – kalinys ir tremtinys (Čerepovecas, Kalugos užkarda Maskvoje; 1937–47) – **I**: 18, 286; **II**: 147, 516
Sipiagina Liudmila Aleksejevna – **I**: 18
Sirochin Jevgenij M. – II pasaulinio karo 1-osios grupės invalidas, baptistas, kalinys (Charkovo sritis, 1961) – **III**: 528
Sirochinos, seserys Liuba (g. 1949), Nadežda (g. 1952) ir Raisa (g. 1954) – E. M. Sirochino dukterys – **III**: 528
Sivakov – UMGB tardymo skyriaus viršininkas (Ordžonikidzė, 1952) – **I**: 111
Siverkin – MVD kapitonas (Nyroblagas) – **II**: 499
Sivers Aleksandr Aleksandrovič (1894–1929, sušaudytas) – nuteistas 1925 m. „licėjistų byloje" (Solovkos) – **II**: 40
Sizych Liubov Ilarionovna – N. S. Chruščiovo (*žr.*) sužadėtinė, kalinė (1942–54) – **I**: 166
Sysoev Aleksandr (1954 nužudytas sargybos) – evangelistas, kalinys, Kengiras – **III**: 281
Skačinskij Aleksandr Sergejevič (Kuzikov–Skačinskij) – kalinys, rašytojas, emigrantas, „Slovaria blatnogo žargona v SSRS" („SSRS blatnųjų žargono žodynas") sudarytojas – **I**: 18; **II**: 366
Skyrius Romualdas Prano (g. 1924) – lietuvis, kalinys (Sevdvinlagas, 1945–46) – **I**: 112
Skorochvatov – MGB tardytojas (Kemerovo, 6-asis dešimt.) – **I**: 161
Skoropadskij Pavel Petrovič (1873–1945) – generolas leitenantas, nuo 1919 emigracijoje – **III**: 44
Skripnikova Anna Petrovna (1896–1974) – dėstytoja, 1920–59 ne kartą kalinta (Solovkos, Belbaltlagas, Siblag, Dubravlagas, Vladimiro kalėjimas), neišleistos knygos „Solovkos" autorė – **I**: 18, 27, 51, 60, 110, 474, 489; **II**: 61, 91, 281, 295, 545, 595–602; **III**: 349, 456, 487, 488
Skrypnik Nikolaj Aleksejevič (1872–1933, nusižudė) – revoliucionierius, VČK kolegijos narys (1918), Ukrainos SSR švietimo liaudies komisaras (1927–33) – **I**: 408
Skuratov–Belskij Grigorij Lukjanovič, Maliuta Skuratov (mirė 1573) – opričnikų teroro vadas – **I**: 174; **II**: 44

Skvorcov – kalinys (Lokčimlag, Ust Vymė) – II: 348
Slava – lagerio apsauginis, fizkultūros instruktorius – III: 453
Slava – mažametis kalinys iš Kijevo, po karo – II: 415
Slesarev – 36-osios motorizuotosios divizijos politinio skyriaus viršininkas (Mongolija, 1941) – I: 292
Sliozberg Olga Lvovna žr. Adamova–Sliozberg O.
Sloboda Aleksej, Lioša – kalinys, brigadininkas (Kraslago Revučio lagpunktas) – II: 386
Slobodianiuk – kalinys bėglys (Novorudnoje netoli Džezkazgano, 1949) – III: 144
Slučenkov Engels (Gleb) Ivanovič (1924–1956, sušaudytas) – po vokiečių nelaisvės – Vlasovo armijos podporučikas, kalinys nuo 1945, vienas iš Kengiro sukilimo vadovų – III: 294, 298, 303, 305–309, 316, 319, 322, 324
Smelov Gennadij – kalinys (Leningradas, 1960) – I: 466; III: 530
Smelov Pavel Georgijevič – I: 18
Smeško – lagpunkto viršininkas (Karlagas, Ortau; 1944) – II: 499
Smirnov – 1922 m. Petrogrado cerkvės proceso kaltintojas – I: 351
Smirnov – Pečželdorlago režimo viršininkas– II: 497
Smirnov Fiodor Ivanovič (1903–1937, sušaudytas) – Kadyjsko rajkomo 1-asis sekretorius – I: 416–418, 421, 422, 424, 425, 444
Smirnov Ivan Nikitič (1881–1936, sušaudytas) – revoliucionierius, veikėjas RKP(b)–VKP(b), kalinys nuo 1933, proceso teisiamasis „Jungtinio antisovietinio trockistų zinovjevininkų centro" – I: 407, 408, 465; II: 291
Smirnova – Kostromos gyventoja, F. M. Kosyrevo (žr.) nužudyta – I: 320
Smotrickij Pavel Fomič (1876–1934, mirė kalėjime) – dailininkas, 1928 m. nuteistas ratelio „Voskresenije" byloje (Solovkos, Belbaltlagas) – II: 41
Smrkovski (Josef Smrkovský, 1911–1974) – Čekoslovakijos komunistas, kalintas 1951–55, vienas iš 1968 m. „Prahos pavasario" veikėjų – I: 259
Smuškevič Jakov Vladimirovič (1902–1941, sušaudytas) – aviacijos generolas leitenantas, dukart Sovietų Sąjungos didvyris – I: 95
Snegiriov Vladimir Nikolajevič – kalinys – I: 18; II: 420
Sofronickij Vladimir Vladimirovič (1901–1961) – pianistas – II: 271
Sokol – P. Čulpeniovo (žr.) tardytojas – I: 126
Sokolnikov (Brilliant) Grigorij Jakovlevič (1888–1939, nužudytas kalėjime) – revoliucionierius, SSRS finansų liaudies komisaras 1923–26, „Paraleliojo antisovietinio trockistų centro" proceso teisiamasis – I: 411
Sokolov – karo laikotarpio Leningrado kalėjimo viršininkas – I: 441
Sokolov – kavalerijos pulko operatyvinis įgaliotinis (karo laikotarpio) – II: 372
Sokolov – operatyvinio skyriaus viršininkas (Didino lageris, 1944) – II: 346
Sokovikov – operatyvinis įgaliotinis (Oziorlagas) – II: 322
Sokratas (470/469–399 pr. Kr.) – I: 173
Solc Aron Aleksandrovič (1872–1945) – Aukščiausiojo teismo RSFSR ir SSRS narys, Belomorstrojo kuratorius, 1920–34 CKK VKP(b) narys, dirbo SSRS prokuraturoje – II: 55, 59, 93, 427
Solodiankin – režimo viršininkas, kapitonas (Tiraspolis, ITK–2, 7-asis dešimt.) – III: 477
Solomin Ilja Matvejevič (g. 1923) –A. Solženicyno batarėjos seržantas, kalinys (Kolyma, 1947–52), inžinierius, nuo 1987 emigracijoje – I: 18
Solomonov – lagerio buhalteris (Kalugos užkarda Maskvoje, 1945) – II: 264
Solonas (tarp 640 ir 635 – apie 559 pr. Kr.) – III: 428

Solovjov – čekistas, kalinys, F. M. Kosyrevo (*žr.*) bendrininkas – **I**: 316
Solovjov – leitenantas, kalinys (Burepolomas) – **II**: 505
Solovjov – vienos iš amnestijos komisijų pirmininkas (6-ojo dešimt. vidurys) – **III**: 488
Solovjov Aleksandr Aleksandrovič (1910–?) – agronomas – **II**: 584
Solovjov Aleksandr Konstantinovič (1846–1879, pakartas) – revoliucionierius liaudininkas, kėsinosi nužudyti Aleksandrą II – **III**: 80
Solovjov Leonid Vasiljevič (1906–1962) – rašytojas – **I**: 197
Solovjov Vladimir Sergejevič (1853–1900) – religijos filosofas, poetas – **I**: 54; **II**: 179
Sorokin – 1937 NKVD Kadyjsko rajono skyriaus viršininko pav., 1937 – **I**: 417
Sorokin – prievarta atkeldintųjų Parčios kaimo komendantas (Šiaurinis Uralas) – **III**: 352
Sorokin Gennadij Aleksandrovič – Čeliabinsko pedagoginio instituto studentas, kalinys nuo 1946 – **I**: 18; **II**: 275, 364; **III**: 442
Sosikov– operatyvinis įgaliotinis (Didino lageris, 1944) – **II**: 346
Spasskij Ivan Aleksejevič, Paski Džiovanni – Pilietinio karo dalyvis, emigrantas, italų armijos majoras, kalinys nuo 1942 (Lubianka, Charkovo lageris, Ekibastuzas) – **III**: 50, 51, 74
Spiridonov – Ivanovo–Voznesenskio darbininkų deputatų tarybos narys, kalinys. Galbūt: Spiridonov Andrej Nikolajevič, Ivanovo darbininkas – **II**: 306
Spiridonova Marija Aleksandrovna (1884–1941, sušaudyta Orle prieš užleidžiant miestą vokiečiams) – eserų partijos veikėja, ne kartą kalinta ir tremta (nuo 1918) – **II**: 305; **III**: 24, 86, 375
Stadnikov – lagpunkto viršininkas, kapitonas (Steplagas) – **II**: 491
Stalevskaja – Čeliabinsko srities gyventoja, 7-asis dešimt. – **II**: 481
Stalin (Džugašvili) Josif Vissarionovič (1879–1953), slapyv. Koba (Stalinas įvairių visuomenės sluoksnių atstovų buvo vadinamas įvairiomis pravardėmis ar „epitetais": *Didysis, Svarbiausiasis, Geriausias Draugas, Tėvas, Batka (Tėtušis), Didysis vadas, Piktavalis, Korifėjus, Mėsininkas, Vairuotojas, Strategas, Kremliaus Paniurėlis, Vainiknešys, Vyriausiasis Vadas, Valdovas, Vadas, Generalisimus, Vyriausiasis Režisierius, Žudikas, Toliaregis Architektas, Dėdė Džo, Jo Vienvaldybė, Koba, Geriausias kalinių draugas, Mylimas Tėvas, Žmogėdra, Maloningasis, Išmintingiausias iš Išmintingiausiųjų, Išmintingasis Maitintojas, Mąstytojas, Mokytojas, Brangusis, Tėvelis, Pachanas, Pusdievis, Pats, visų laikų ir tautų Strategas, Lavonas, Pats Strategas, Tironas, Usuotasis šmaikštuolis, Mokytojas ir Sutvėrėjas, ...*) – **I**: 32, 42, 45, 64–66, 71, 74, 76, 78, 82, 83, 84, 88, 95, 102–104, 106, 115, 138, 145, 146, 154, 164, 165, 172, 175, 196, 214, 219, 222, 236, 239, 243, 244, 248, 249, 252, 254, 259, 262, 264, 266, 272, 273, 280, 286, 296, 313, 368, 369, 375, 377, 385, 390, 397, 402–404, 407, 409, 410, 412, 413, 415, 416, 422, 433, 436, 467, 470, 471, 482, 493, 536, 565, 588, 596; **II**: 58, 66, 72, 80, 85, 90, 92, 100, 113, 120, 126, 130–132, 172, 174, 175, 225, 253, 269, 270, 272, 275, 276, 286, 291, 302, 304, 308, 315, 318, 327, 373, 379, 386, 390, 400, 402, 405, 407, 408, 411, 412, 420, 424, 433, 457, 501, 513, 523, 528, 531, 537, 546, 559, 563, 579, 582, 586, 592, 600, 601, 607; **III**: 5, 7, 9, 11–13, 16, 20, 23, 25, 26, 28, 29, 32, 34, 46, 55, 64, 78, 81, 86, 92, 93, 94, 100, 102, 119, 120, 125, 146, 191, 197, 198, 218, 227, 240, 257, 267, 271, 275, 282, 296, 330, 334, 337, 339, 342, 351, 359, 360, 370, 374, 376, 377, 380, 382, 388, 390, 397, 408, 411, 412, 416, 425–427, 431, 433, 437, 441, 472, 474, 481, 487, 489, 492, 503, 517, 523, 525, 529, 537

Stanislavov – „Integralsojuz" koperatyvo įgaliotinis (1930–32) – **III**: 355
Stanislavskij (Aleksejev) Konstantin Sergejevič (1863–1938) – režisierius – **I**: 386
Staroselskij Vladimir Aleksandrovič (1860–1916) – Kutaisko gubernatorius (1905–06), emigracijoje nuo 1908 – **III**: 89
Starostinai, broliai: Aleksandr Petrovič (1903–1981), Andrej Petrovič (1906–1987), Nikolaj Petrovič (1902–1996), Piotr Petrovič (1909–1993) – sportininkai, kalėjo 1942– 54 – **II**: 277
Statnikov Anatolij Matusovič – laisvasis sanitarijos skyriaus viršininkas, onkologas, medicinos mokslų kandidatas – **I**: 18; **II**: 200
Stavrov Vasilij Ivanovič (1895–1937, mirė kalėjime) – Kadyjsko r. Paruošų skyriaus vedėjas, kalinys – **I**: 416, 421
Steinberg Isaak Nachmann (Šteinberg Isaak Zacharovič; 1888–1957) – eseras, nuo 1923 emigracijoje, knygos apie M. Spiridonovą autorius – **III**: 375
Steklov (Nachamkis) Jurij Michailovič (1873–1941, sušaudytas Orle prieš užleidžiant miestą vokiečiams) – partinis aktyvistas, žurnalistas – **II**: 305
Stelmach – čekistas – **I**: 111, 299
Stempkovskij Viktor Ivanovič (1859–?) – Voronežo gubernijos zemstvos veikėjas, Valstybės Dūmos deputatas, teisiamasis „Taktinio centro" byloje (1920) – **I**: 331
Stendalis (Henri-Marie Beyle, *slapyv.* Stendhal; 1783–1842) – **II**: 265; **III**: 115
Stepan – kalinys bėglys (Džezkazganas, 1951) – **III**: 143, 196, 197, 198
Stepovoj Aleksandr Filippovič – vidaus pajėgų kareivis, kalinys – **I**: 18; **II**: 327
Stepun Fiodor Avgustovič (1884–1965) – filosofas, 1922 išsiųstas iš Sovietų Rusijos – **I**: 374
Stolberg Anna – Rostovo gyventoja – **II**: 591
Stolbunskij – Stovbunskij Jakov Iljič, NKVD tardytojas (generolo A. V. Gorbačiovo atsiminimuose – *Stolbunskij*) – **III**: 479
Stoliarov I. V. – tremtinys (Buchara, 1930) – **III**: 337
Stoliarova Natalja Ivanovna (1912–1984) – revoliucionierių emigrantų duktė, SSRS – nuo 1934, kalinė (1937–54), A. Solženicyno padėjėja – **I**: 18, 140; **II**: 220, 508; **III**: 435, 436, 451
Stolypin Piotr Arkadjevič (1862–1911, nužudytas pasikėsinimo metu) – vidaus reikalų ministras ir Ministrų Tarybos pirmininkas nuo 1906 – **I**: 51, 301, 305, 313, 481; **III**: 83, 92, 93, 329
Stotik Aleksandr Michailovič (1920–1987) – kare – žvalgas, kalinys ir tremtinys iki 1956 (Krasnaja Presnia Maskvoje, Steplagas, Krasnojarsko kraštas), vertėjas – **I**: 18; **III**: 117, 370
Strachovič Elena Viktorovna (merg. Gagen-Torn; 1905–1996) – K. I. Strachovičiaus žmona – **I**: 19, 160
Strachovič Konstantin Ivanovič (1904–1968) – aerohidrodinamikos mokslininkas, Leningrado politechnikos instituto profesorius, kalinys ir tremtinys 1941–55 (1942 nuteistas sušaudyti pakeičiant bausmę 15 metų kalėjimo) – **I**: 19, 160, 289, 436, 439, 441; **II**: 361; **III**: 403
Strutinskaja Jelena – kalinė – **I**: 19, 121
Stružinskij – eseras, kalinys – **I**: 456, 491
Stučka Piotr Ivanovič (Pēteris Stučka, 1865–1932) – 1917–18 – justicijos liaudies komisaras, RSFSR Aukščiausiojo teismo pirmininkas nuo 1923, Latvijos KP CK Užsienio biuro pirmininkas – **II**: 134, 136
Suchanov N. (Gimmer Nikolaj Nikolajevič; 1882–1940, sušaudytas) – eseras, socialdemokratas, publicistas, „Sąjunginio menševikų biuro" proceso teisiamasis, kalinys ir tremtinys (Verchneuralsko izoliatorius, Tobolskas) – **I**: 65; **III**: 82
Suchomlina Tatjana Ivanovna (Leščenko–Suchomlina; 1903–1998) – grįžusi iš emigracijos, kalinė, dainininkė ir vertėja, memuarų „Dolgoe budušče-je" („Tolima ateitis") autorė – **I**: 19

Suchov Aleksandr Petrovič (1887 – apie 1940) – psichologas, Gerceno pedagoginio instituto profesorius, 1928 nuteistas už dalyvavimą ratelio „Voskresenije" veikloje (Solovkos, 1929–31) – **II**: 40
Sučkov Fedot Fedotovič (1915–1991) – skulptorius, poetas, kalinys ir tremtinys (1942–55) – **I**: 19; **II**: 211
Sudrabs Jan Fridrichovič *žr.* Lacis M. I.
Sukarno (1901–1970) – Indonezijos prezidentas (1945–67) – **III**: 489
Suleimanov – lagerio gydytojas – **II**: 200
Sumberg Marija (1901–?) – tremtinė iš Tartu (Stalinskas, Novosibirsko srities Zdvinsko r.; 1949–58) – **I**: 19; **III**: 384, 388
Suprun Lidija Kondratjevna (1904–1954) – mokytoja iš Prikarpatės, kalinė nuo 1944, Kengiro sukilimo kalinių komisijos narė, sužeista ir mirė birželio 26 d. – **III**: 298, 322
Surikov Vasilij Ivanovič (1848–1916) – dailininkas – **I**: 504, 549
Surkov Aleksej Aleksandrovič (1899–1983) – poetas, SSRS Rašytojų sąjungos 1–asis sekretorius (1953–59) – **III**: 313
Surovceva Nadežda Vitaljevna (1896–1985) – vertėja, Charkovo universiteto dėstytoja, kalinė ir tremtinė (1927–56), knygos „Spogadi" autorė – **I**: 19, 63, 469, 474; **II**: 55, 122, 209, 590; **III**: 438
Susalov Rafail Izrailevič – **I**: 19
Suslov Michail Andrejevič (1902–1982) – SSKP CK Politinio biuro narys, partinis ideologas – **III**: 522
Suščichin Sergej Fiodorovič – **I**: 19
Suvorin Aleksej Sergejevič (1834–1912) – leidėjas, žurnalistas – **III**: 89
Suvorov – kalinys (Butyrkos, Krasnojarsko etapinis kalėjimas) – **I**: 574
Suvorov Aleksandr Vasiljevič (1730–1800) – **I**: 136; **III**: 509
Suzi Arno (1928–1993) –A. J. Suzi sūnus, studentas, tremtinys (Chakasija, 1949–58), ekonomistas, Tartu universiteto docentas – **I**: 19
Suzi Arnold Juchanovič (1896–1968) – advokatas, Estijos vyriausybės švietimo ministras (1944), kalinys ir tremtinys (Lubianka, Siblagas, Chakasija; 1944–60) – **I**: 19, 203, 206, 213, 216, 225, 228, 290, 495; **II**: 416, 448, 549
Suzi Cheli (g. 1929) – A. J. Suzi duktė, studentė, tremtinė (Chakasija, 1949–58), baigė Tartu universitetą, Muzikos akademijos vokiečių kalbos dėstytoja – **I**: 19; **III**: 387
S–va P. – tremtinė, Kazanė, 1934) – **III**: 335
Svečin Aleksandr Andrejevič (1878–1938, sušaudytas) – karo istorikas, generolas majoras (1916), profesorius, divizijos vadas, Raudonosios armijos Karo akademijos Generalinio štabo dėstytojas, ne kartą areštuotas – **I**: 446
Sverdlov Andrej Jakovlevič (1911–1969) – J. M. Sverdlovo sūnus, komjaunimo propagandistas, čekistas (1938–51), kalinys (1935, 1938, 1951–53), istorijos mokslų kandidatas – **II**: 74
Sverdlov Jakov Michailovič (1885–1919) – revoliucionierius, pirmininkas VCIK – **I**: 310; **II**: 74
Svetličnyj – lagerio darbuotojas (Norilskas) – **II**: 497
Svirskaja Ella, Eločka – kalinė – **II**: 269

Šachnovskaja Sofija Vasiljevna (1898–?) – SSRS MA Ekonomikos instituto vyr. mokslinė bendradarbė, kalinė ir tremtinė (1940–55) – **III**: 298
Šachovskaja – kalinė, Solovkos – **II**: 40, 50
Šagnnian Marietta Sergejevna (1888–1982) – rašytoja – **II**: 142, 588
Šalamov Varlam Tichonovič (1907–1982) – rašytojas, kalinys ir tremtinys (1929–32, 1937–56) – **I**: 11, 19, 111; **II**: 6, 122, 146, 185, 188, 191, 198, 201, 460, 561, 565; **III**: 108, 239, 539
Šaliapin Fiodor Ivanovič (1873–1938) – dainininkas, nuo 1922 emigracijoje – **I**: 265

Šapira Michail Lazarevič (1906–1938, sušaudytas) – darbininkas šaltkalvis, tremtinys, kalinys nuo 1929, Uchtpečlago bado streiko dalyvis (Vorkuta) – **II**: 293
Šapošnikov Boris Michailovič (1882–1945) – kariuomenės vadas, Sovietų Sąjungos maršalas – **II**: 304
Šatalov Vasilij Archipovič (g. 1916) – valstietis „spespereselencas" – **I**: 19
Šavirin F. V. – darbininkas, kalinys (Kolyma) – **I**: 19; **II**: 276; **III**: 449
Šavrov Vadim Michailovič (g. 1924) – II pasaulinio karo dalyvis, studentas, kalinys (1948–54), knygos „Očerki po istorji russkoj cerkovnoj smuty" („Rusų cerkvės vaidų istorijos apybraižos") bendraautoris – **I**: 346
Ščebetin Dmitrij Jakovlevič (1905–?) – karo technikas, kalinys (Gorkio etapinis kalėjimas, 1942) – **I**: 529
Ščerbakov Aleksandr Sergejevič (1901–1945) – VKP(b) CK sekretorius, Raudonosios armijos Vyriausiosios politvaldybos viršininkas, Sovinformbiuro viršininkas – **I**: 164, 230
Ščerbakov Valerij F. – **I**: 19
Ščerbatskoj Fiodor Ippolitovič (1866–1942) – orientalistas, SSRS MA akademikas – **II**: 584
Ščiastnyj Aleksej Michailovič (1881–1918, sušaudytas) – Baltijos laivyno vadas nuo 1918 kovo mėn. – **I**: 310, 429
Šechter Boris Semionovič (1900–1961) – kompozitorius – **II**: 112
Šefner Viktor Vikentjevič – **I**: 19
Šein Sergej Dmitrijevič (1880–?) – inžinierius chemikas, Gosplano Pramonės sekcijos narys, Šachtinsko proceso visuomeninis kaltintojas, kalinys – **I**: 376
Šeinin Lev Romanovič (1906–1967) – SSRS Prokuratūros ypatingųjų bylų tardytojas, rašytojas, kalinys (1951–53) – **I**: 40; **II**: 404; **III**: 436
Šekspyras (William Shakespeare, 1564–1616) – **I**: 178, 179, 319
Šelest Georgij Ivanovič (Malych Jegor Ivanovič; 1903–1965) – Pilietinio karo dalyvis, rašytojas, kalinys ir tremtinys (1938–54; Kolyma, Vidurinė Azija) – **II**: 316, 317, 321; **III**: 468–470
Šelgunov Aleksandr Vasiljevič – **I**: 19
Šendrik – mašinų pramonės technikas, kalinys – **I**: 538
Šer Vasilij Vladimirovič (1883–1940, mirė kalėjime) – SSRS Gosbanko valdybos narys, „Sąjunginio menševikų biuro" proceso teisiamasis, kalinys ir tremtinys (Verchneuralsko izoliatorius) – **I**: 401
Šeremeta Irina – kalinė (Unžlagas, 1952) – **II**: 433
Šeremeteva – kalinė, Solovkos – **II**: 40
Šereševskij Nikolaj Adolfovič (1885–1961) – endokrinologas, medicinos mokslų daktaras, „Antisovietinio dešiniųjų trockistų bloko" proceso liudininkas, nuteistas „gydytojų byloje" (1952) – **II**: 580
Šestakova Anastasija Fiodorovna (1904–?) – juristė, viena iš knygos „Ot tiurem k vospitatelnym učreždenijam" („Nuo kalėjimų prie auklėjimo įstaigų") autorių, laikraščio „Pravda" korespondentė (5-asis dešimt.) – **II**: 117
Šeškovskij Stepan Ivanovič (1719–1794) – Slaptosios kanceliarijos sekretorius (1757–62), Slaptosios ekspedicijos obersekretorius (nuo 1762) – **I**: 140
Ševcov Sergej Porfirjevič (1858–1930) – liaudininkas, Politinio Raudonojo Kryžiaus Leningrado skyriaus darbuotojas (1926) – **I**: 58
Ševčenka Taras Grigorjevič (1814–1861) – ukrainiečių poetas, dailininkas, rašytojas – **II**: 473; **III**: 120, 448
Šijron Avgust Petrovič (1891–1937, sušaudytas) – čekistas nuo 1918, UNKVD Šiaurės krašto viršininko pav., BSSR vidaus reikalų liaudies komisaro pav. – **III**: 351
Šikin – MGB majoras (Marfino „šaraška") – **II**: 326
Šileris (Johann Christoph Friedrich von Schiller, 1759–1805) – vokiečių poetas, dramaturgas – **I**: 178; **III**: 88

Šimonajev – buvęs lagerio prižiūrėtojas (Solovkos) – II: 65
Šipčinskij Dmitrij Valerianovič (1903–1930, sušaudytas) – meteorologo sūnus, etnografas, kalinys nuo 1926 (Solovkos) – II: 37, 59, 63
Šipovalnikov Viktor Georgijevič, berniukas Vitia, tėvas Viktoras (g. 1915) – Raudonosios armijos seržantas, dvasininkas (Odesa, Kišiniovas; 1943–45), kalinys (Pečiora, 1945–47), Šv. Trejybės cerkvės archijerėjus (Pamaskvio stotelė *Udelnaja*) – I: 19, 137, 174, 557; II: 383; III: 353
Širinskaja–Šachmatova Pavla Andreevna (1890–?) – gailestingoji sesuo, religinės bendruomenės „Otrada ir Utešenie" vienuolė (Pamaskvio stotelė *Dobrynicha*), kalinė nuo 1930 (Solovkos) – II: 40
Širokova Jekaterina Pavlovna (1916–1995) – technikė statybininkė, kalinė nuo 1937 (Jaroslavlio kalėjimas, Magadanas) – II: 306
Širvindt Jevsej Gustavovič (1891–1958) – RSFSR NKVD įkalinimo įstaigų Vyriausiosios valdybos (ir konvojinės sargybos karių) viršininkas (1922–32), SSRS prokuroro vyr. padėjėjas (1933–38), kalinys ir tremtinys (1938–54) – II: 18
Šiškin V. G. – partorgas (Šiaurės geležinkelio Viso stotis, 7-asis dešimt.) – III: 477
Šitarev – buhalteris, kalintas po karo – II: 208
Šitov Nikolaj Ivanovič (1903–1940) – UNKVD Leningrado tardytojas (1937) – I: 157
Šklinik – lagerio vyr. mechaniko skyriaus viršininkas (Chovrinas prie Maskvos, karo metai) – II: 128
Šklovskij Viktor Borisovič (1893–1984) – rašytojas, vienas iš knygos „Stalino Baltosios-Baltijos jūrų kanalas. Statybos istorija" autorių – II: 75
Škura Andrej Grigorjevič (1887–1947, pakartas) – generolas leitenantas, nuo 1920 emigracijoje, dalyvavo formuojant Vermachto kazokų dalinius – I: 262
Škurkin – majoras MGB – I: 161
Šliapnikov Aleksandr Gavrilovič (1885–1937, sušaudytas) – RKP(b) „darbo opozicijos" lyderis, SSRS Gosplano Prezidiumo narys, kalinys nuo 1935 – I: 408; III: 90
Šmidt Piotr Petrovič (1867–1906, sušaudytas) – Juodosios jūros laivyno leitenantas, sukilimo kreiseryje „Očakov" vadas – I: 589
Šokolov – kaimo tarybos pirmininkas (Maskvos sritis, 1932) – III: 350
Šolochov Michail Aleksandrovič (1905–1984) – I: 241; II: 197
Šopenhaueris (Arthur Schopenhauer, 1788–1860) – III: 88
Šostakovič Dmitrij Dmitrijevič (1906–1975) – II: 112, 387; III: 50, 454
Špakov Vladimir – kapitonas, kalinys (etapas Vladivostokas – Sachalinas, 1950) – I: 561
Šriodingeris (Erwin Rudolf Josef Alexander Schrödinger, 1887–1961) – austrų fizikas teoretikas – I: 577
Šriubel Artur – čekistas – I: 371
Štauffenberg (Claus Philipp Maria Schenk von Stauffenberg, 1907–1944, sušaudytas) – Vermachto pulkininkas, pasikėsinimo į Hitlerį organizatorius – I: 249
Štekker Robert (gim. Okorokov Vasilij) – inžinierius, kalinys nuo 1941 – I: 93
Štenbergas (Sven Steenberg, g. 1905) – Vlasovo armijos vertėjas, vokiečių rašytojas, knygos apie generolą Vlasovą autorius – I: 223, 258
Šternberg Lev Jakovlevič (1861–1927) – tremtinys liaudininkas, etnografas, SSRS MA narys korespondentas – III: 329
Štrik–Štrikfeldt Vilfrid Karlovič (1897–1977) – Vlasovo armijos vertėjas, knygos „Protiv Stalina ir Gitlera: General Vlasov i Russkoe Osvoboditelnoje Dviženije" („Prieš Staliną ir Hitlerį: generolas Vlasovas ir rusų išvaduojamasis judėjimas") autorius – I: 251

Štrobinder Aleksandr (sušaudytas 1918) – studentas – **I**: 446
Šubertas (Franz Peter Schubert, 1797–1828) – **I**: 575, 582
Šubin Ivan Stepanovič (1886–1942, mirė kalėjime) – audimo fabriko darbininkas, Ivanovo–Voznesenskio darbininkų deputatų tarybos ir kovinės draugovės pirmininkas, 1907 m. nuteistas katorgai iki gyvos galvos, 1937 Ivanovsko apskrities teismo pirmininko pav., kalinys nuo 1938 – **I**: 421; **II**: 306
Šulc – kalinys (Berlynas, etapas Maskva–Kuibyševas; 1948–49) – **I**: 291, 486
Šulgin Vasilij Vitaljevič (1878–1976) – politinis veikėjas, Valstybės Dūmos deputatas, Baltųjų judėjimo dalyvis, emigrantas, kalinys (1944–56) – **I**: 267
Šulman – specskyriaus viršininkas (Burepolomasas) – **II**: 495
Šundik Nikolaj Elisejevič (1920–1995) – rašytojas, Rašytojų sąjungos Riazanės skyriaus sekretorius (7-asis dešimt.) – **III**: 465
Šura – kalinys (Lubianka, 1925) – **I**: 455
Šuvalov Pavel Pavlovič (1858–1905, nužudytas pasikėsinimo metu) – Maskvos miesto viršininkas – **I**: 366
Švarcmiuller Franc–Ksaver (1910–1942, mirė kalėjime) – vokiečių komunistas, SSRS nuo 1933 pasivadinęs Francu Guberu, kalinys nuo 1941 – **III**: 467
Šved Ivan Vasiljevič (1904–?) – pašto darbuotojas, kalinys nuo 1942 (Marijnsko lageris, Norilskas) – **I**: 19; **II**: 380; **III**: 439
Švernik Nikolaj Michailovič (1888–1970) – VCSPS vadovas (1930–44, 1953–56), proceso „Sąjunginio menševikų biuro" Aukščiausiojo teismo nepaprastosios sesijos pirmininkas – **I**: 397, 403

T. – kalinys, brigadininkas (Ekibastuzas, 1952) – **III**: 264
Tabaterov Ilja Danilovič – muzikantas iš Riazanės, kalinys (Belbaltlagas, Bereznikai; 4-asis dešimt.) – **I**: 19, 109, 135; **II**: 88, 100, 502
Tagancev Nikolaj Stepanovič (1843–1923) – juristas, senatorius, Valstybės tarybos narys – **I**: 428
Tagancev Vladimir Nikolajevič (1889–1921, sušaudytas) – N. S. Tagancevo sūnus, Petrogrado universiteto profesorius, kalinys– **I**: 335
Talalaevskij Matvej Aronovič (1908–1978) – poetas, kalinys (1951–54) – **III**: 308
Tan–Bogoraz (Bogoraz V. G.) – **III**: 329
Tanev Vasil Konstantinov (1897–1941, žuvo mūšyje) – bulgaras komunistas, G. Dimitrovo bendražygis – **I**: 244; **II**: 579
Tarakanov – kalėjimo korpuso viršininkas (Ivanovas, 1937) – **I**: 447
Tarantin Anatolij Michailovič (g. 1933) – moksleivis iš Leninsko Kuznecko, 1951 nuteistas 10-čiai metų – **II**: 290
Tarasiuk Sergej Artemjevič (1899–1948) – Usollago viršininkas (1944–48), GB pulkininkas – **II**: 497
Taraškevič Georgij Matvejevič – buvęs kalinys – **I**: 19; **II**: 549
Tarlė Jevgenij Viktorovič (1875–1955) – istorikas, SSRS MA akademikas, kalinys ir tremtinys („Akademinė byla", 1930–32) – **I**: 68
Tarnovskij V. P. – kalinys (Kolyma) – **I**: 19; **III**: 452
Tatarin – prižiūrėtojas, Ekibastuzas, 6-asis dešimt. – **I**: 560; **III**: 104, 105
Taubė Sergej Michailovič (1894–1937, sušaudytas) – Preobraženskio pulko štabskapitonas, inžinierius, ne kartą kalintas, nuo 1929 nuteistas byloje už dalyvavimą „Voskresenie" būrelyje (Solovkos, Belbaltlagas, Dmitlagas) – **II**: 40
Tchorževskij Sergej Sergejevič (g. 1927) – moksleivis, kalinys ir tremtinys (Leningrado kalėjimas, Vorkuta; 1944–52), rašytojas, memuarų „Otkryt okno" („Atverti langą") autorius – **I**: 19
Teitelbaum Moisej Isajevič (1876–?) – SSRS Prekybos liaudies komisariato darbuotojas, „Sąjunginio menševikų

biuro" proceso teisiamasis, kalinys (Verchneuralsko izoliatorius) – I: 401
Tendriakov Vladimir Fiodorovič (1923–1984) – rašytojas – II: 387
Tenno Georgij Pavlovič (1911–1967) – jūrų karininkas, vertėjas, sportininkas, kalinys (Lefortovo, Lubianka, Butyrkos, Step–lag; 1948–56) – I: 19, 280; II: 587; III: 77, 106, 122, 123, 129–157, 191, 193, 208, 212, 213, 215, 272, 284, 444, 485
Terechov Dmitrij Pavlovič (1920–1980) – SSRS Aukščiausiojo teismo Karinės kolegijos pirmininko pav., Vyriausiojo karo prokuroro pav. (1954–58), justicijos generolas majoras – I: 165, 176, 177
Terechov Gennadij Afanasjevič (1909–?) – SSRS prokuratūros Kolegijos narys nuo 1959, SSRS generalinio prokuroro vyr. padėjėjas – III: 456
Terentjeva L. J. – I: 19
Tess Tatjana Nikolajevna (1906–1983) – žurnalistė – II: 142
Tetiorka Makar Vasiljevič (1853–1883) – narodovolcas, rengė pasikėsinimą į Aleksandrą II – III: 80
Tevekelian Vartkes Arutiunovič (1902–1969) – rašytojas, romano apie čekistus „Granit ne plavitsia" („Granitas nesilydo") autorius – III: 477
Thorwald Jürgen (Bongartz Heinz; 1916–2006) – vokiečių rašytojas, istorikas – I: 223
Tichomirov Lev Aleksandrovič (1852–1923) – revoliucionierius liaudininkas, publicistas – II: 550
Tichon (Belavin Vasilij Ivanovič; 1865–1925) – Maskvos ir visos Rusijos Patriarchas 1917, ne kartą baustas namų areštu, kalinys (1922–23) – I: 54, 324, 327, 344, 347, 349; II: 60, 285, 304 11
Tichonov Aleksandr Nikolajevič (1880–1956) – rašytojas, vienas iš knygos „Stalino Baltosios–Baltijos jūrų kanalas. Statybos istorija" autorių – II: 76
Tichonov Nikolaj Semionovič (1896–1979) – poetas – III: 194
Tichonov Pavel Gavrilovič (g. 1908) – matematikas, kalinys (Karlagas, Ekibastuzas) – I: 19; III: 440
Tiif Otto (1889–1976) – estų politinis veikėjas, Nacionalinio komiteto narys (1944), kalinys ir tremtinys (1944–55) – I: 214
Tikunov Vadim Stepanovič (1921–1980) – KGB pirmininko pav. (1959–61), RSFSR Viešosios tvarkos apsaugos ministras (1962–66), Komisijos SSKP CK dėl išvažiavimo į užsienį pirmininko 1-asis pav. (1967–69) – III: 503, 512
Timofejev–Resovskij Nikolaj Vladimirovič (1900–1981) – biologas, dirbo Vokietijoje (1925–45), kalinys (Lubianka, Butyrkos, Karlago Samarkos lagpunktas, Sungulio „šaraška"; 1945–51) – I: 19, 157, 208, 483, 575, 576, 577, 578, 580, 582; II: 550
Titas (Josip Broz Tito, 1892–1980) – Jugoslavijos kompartijos vadovas nuo 1940, Jugoslavijos prezidentas nuo 1953 – I: 244
Titov – lagerio darbuotojas (Kolyma) – II: 497
Tiutčev Fiodor Ivanovič (1803–1873) – II: 596
Tynianov Jurij Nikolajevič (1894–1943) – rašytojas– I: 588; II: 162
Tyrkova Ariadna Vladimirovna (Tyrkova-Viljams; 1869–1962) – kadetų partijos CK narė, nuo 1918 emigracijoje, rašytoja – III: 87
Tkač – režimo viršininko padėjėjas, viršila (Ekibastuzas, 1952) – II: 504; III: 26
Tkačenka Ivan Maksimovič (1910–1955) – atominės pramonės statybų viršininkas, GB generolas leitenantas – II: 373
Todorskij Aleksandr Ivanovič (1894–1965) – Karinių oro pajėgų akademijos ir Raudonosios armijos karinių mokymo įstaigų valdybos viršininkas (1936–38), korpuso vadas, kalinys (1938–54) – II: 316, 319, 322
Tokarskaja Valentina Georgijevna (1906–1996) – Maskvos muzikholo ir satyros teatro aktorė, kalinė (1945–49) – II: 452

Tokmakov Mstislav Vladimirovič (mirė 1983) – husarų pulko rotmistras, nuo 1920 emigracijoje – **I**: 19
Tolstaja Aleksandra Lvovna (1884–1979) – L. N. Tolstojaus duktė, nuteista „Taktinio centro" byloje (1920–21), Tolstojaus muziejaus Maskvoje direktorė, nuo 1931 emigracijoje – **I**: 333
Tolstoj Aleksej Nikolajevič (1882–1945) – rašytojas, vienas iš knygos „Stalino Baltosios-Baltijos jūrų kanalas. Statybos istorija" autorių – **II**: 76, 579; **III**: 484
Tolstoj Lev Nikolajevič (1828–1910) – rusų rašytojas, grafas – **I**: 67, 155, 177, 199, 202, 222, 238, 307, 333, 374, 428, 488, 563, 588; **II**: 195, 440, 560; **III**: 79, 80, 91, 92, 113, 120, 328, 452, 515
Tomaševičiai – M. N. Tuchačevskio šeimos nauja pavardė – **III**: 91
Tomskij (Jefremov) Michail Pavlovič (1880–1936, nusižudė) – 1922–30 Politinio biuro narys CK RKP(b)-VKP(b), Jungtinės valstybinės leidyklos (OGIZ) vadovas (1932–36) – **I**: 408, 412
Topilin Vsevolod Vladimirovič (1908–1970) – pianistas, sukilimo dalyvis, karo belaisvis, Vokietijoje gyveno pas N. V. Timofejevą-Resovskį (*žr.*), kalinys (Igarka, Oziorlagas; 1945–55), Kijevo konservatorijos dėstytojas nuo 1962 – **II**: 453
Topnikova Nadežda Nikolajevna – N. J. Semionovo (*žr.*) duktė – **II**: 592
Travkin Zachar Georgievič (1904–1973) – 68-ojo Sevsko–Rečicko artilerijos atskirosios brigados, kurioje tarnavo A. Solženicynas, vadas, generolas majoras – **I**: 38
Treiviš Sergej Josifovič – Irtyšugol tresto darbuotojas – **II**: 567
Trepov Fiodor Fiodorovič (1809–1889) – Peterburgo miesto viršininkas (1873–78) – **III**: 80
Tretiuchin Vladimir – armijos viršila, kalinys (etapas Vladivostokas–Sachalinas, 1950) – **I**: 561; **II**: 275
Tretjakov – buvęs lagerio prižiūrėtojas (Solovkos) – **II**: 65
Trifonov Nikolaj Aleksandrovič (1891–1958) – inžinierius metalurgas, kalinys, Rostovo universiteto Chemijos fakulteto katedros vedėjas (1939–45) – **III**: 436
Trockij (Bronštein) Lev Davidovič (1879–1940, nužudytas pasikėsinimo metu) – **I**: 64, 300, 302, 331, 360, 363, 368, 372, 407, 429, 433, 461, 589; **II**: 16, 66, 132, 275; **III**: 84, 91
Trofimov Vladimir – kalinys, aktyvus pogrindinio pasipriešinimo dalyvis (Ekibastuzas, 1952) – **I**: 19; **III**: 260
Tronko Igor (g. 1918) – emigrantų sūnus, kalinys – **I**: 270
Trubeckoj Sergej Petrovič (1790–1860) – dekabristas – **I**: 141; **III**: 330
Truchin Fiodor Ivanovič (1896–1946, pakartas) – Raudonosios armijos generolas majoras, po vokiečių nelaisvės – Vlasovo armijoje – **I**: 259
Trumenas (Harry S. Truman, 1884–1972) – JAV prezidentas (1945–53) – **III**: 49
Trušin – eseras – **I**: 481
Trušliakov Viktor – jūrų pėstininkas, karo belaisvis, kalinys (Marfino „šaraška", 1947) – **II**: 434
Trutnev – prokuroras (Kemerovo, 1951) – **I**: 161; **II**: 291
Tuchačevskij Michail Nikolajevič (1893–1937, sušaudytas) – kariuomenės vadas, vadovavo slopinant Kronštato ir Tombovo sukilimus, Sovietų Sąjungos maršalas, „Karinio fašistinio suokalbio Raudonojoje armijoje" bylos teisiamasis – **I**: 51; **II**: 304, 305, 552, 580; **III**: 91
Tučinskaja (pagal vyrą Sofronickaja) Irina Ivanovna (g. 1920) – V. V. Sofronickio žmona, kalinė – **II**: 271
Tumarenka – kalinys (Ekibastuzas, 6-asis dešimt.) – **III**: 123, 128
Tumarkin – samdomasis dešimtininkas (Kalugos užkarda Maskvoje, 1945) – **II**: 517
Turai, broliai (slapyv.): Tubelskij Leonid Davidovič (1905–1961) ir Ryžej Piotr

Lvovič (1908–1978) – rašytojai, L. Šeinino (žr.) bendraautoriai – I: 40
Turgenev Ivan Sergejevič (1818–1883) – rusų rašytojas – I: 75; II: 454; III: 14, 330
Tuse Ch. S. – kalinys – I: 19, 107
Tvardovskij Aleksandr Trifonovič (1910–1971) – poetas, žurnalo „Novyj mir" redaktorius – I: 471; III: 106, 347, 460, 472
Tvardovskij Gordej Vasiljevič – A. T. Tvardovskio senelis – III: 346
Tvardovskij Konstantin Trifonovič (1908–2002) – A. T. Tvardovskio brolis, selekcininkas, tremtinys– I: 19; III: 347, 352
Tvardovskij Trifon Gordejevič (1881–1949) – A. T. Tvardovskio tėvas, kalvis, išbuožintas, tremtinys – III: 347
Tverdochleb (Tverdochlebov) – mechanikas, kalinys, Ekibastuzas – III: 72

U. – pabaltijietis, kalinys – II: 338, 341
Uborevič (Uborevič-Borovskaja) Vladimira Jeronimovna (g. 1924) – I. P. Uborevičiaus duktė, vaikų namų auklėtinė, kalinė ir tremtinė (Lubianka, Vorkuta; 1944–56), inžinierė – II: 210
Uborevičius Jeronimas Petro (1896–1937, sušaudytas) – Baltarusijos karinės apygardos kariuomenės vadas, 1-ojo rango armijos vadas, „Karinio fašistinio suokalbio Raudonojoje armijoje" bylos teisiamasis – II: 305
Ulanovskaja Nadežda Markovna (1903–1986) – A. P. Ulanovskio žmona, anglų kalbos dėstytoja, kalinė (Lubianka, Lefortovas, Vorkuta, Mordovija; 1948–55), memuarų „Istorija odnoj semji" („Vienos šeimos istorija") autorė – I: 19
Ulanovskij Aleksandr Petrovič (Aleksej Petrovič, Izrail' Chajkelevič; 1891–1971) – anarchistas, sovietinis žvalgas, kalinys (1949–56) – I: 19; III: 99, 333
Ulaščik Olga Nikolajevna – I: 20
Ulbricht Valter (1893–1973) – Vokietijos kompartijos ir Kominterno veikėjas, Vokietijos komunistų partijos vadovas (1950–71) ir VDR Valstybės tarybos pirmininkas – II: 316
Uljanov Aleksandr Iljič (1866–1887, pakartas) – V. I. Lenino (žr.) brolis, pasikėsinimo į Aleksandrą II rengimo dalyvis – I: 47, 58 143; II: 290 1: 45, 56, 140; II: 296; III: 86
Uljanova (Elizarova) Anna Iljinična (1864–1935) – V. I. Lenino (žr.) sesuo, partinė aktyvistė – III: 83, 91
Uljanovai – Iljos Nikolajevičiaus (1831–1886) ir Marijos Aleksandrovnos (merg. Blank; 1835–1916) Uljanovų šeima – III: 91
Ulrich Vasilij Vasiljevič (1889–1951, mirė kalėjime) – čekistas nuo 1918, SSRS Aukščiausiojo teismo Karinės kolegijos pirmininkas (1926–48), „Jungtinio antisovietinio trockistų zinovjevininkų centro", „Paraleliojo antisovietinio trockistų centro", „Antisovietinio dešiniųjų trockistų bloko" procesų pirmininkas, kalinys nuo 1950 – I: 290, 295, 370
Univer Ivan Ivanovič (1902–1937, sušaudytas) – Kadyjsko vykdomojo komiteto pirmininkas – I: 417, 418, 421, 425
Unšlicht Josif Stanislavovič (1879–1938, sušaudytas) – VČK-GPU pirmininko pav. (1921–23), SSRS CIK Sąjunginės tarybos sekretorius – II: 305
Urickij Moisej Solomonovič (1873–1918, nužudytas pasikėsinimo metu) – revoliucionierius, Petrogrado ČK pirmininkas – I: 316
Urusov Sergej Dmitrijevič (1862–1937) – vidaus reikalų ministro draugas (1905–06, 1917 m. kovas–birželis), SSRS Valstybinio banko darbuotojas – II: 389
Usma – gydytojas – II: 421
Usova Jelena Ivanovna – kalinė – III: 67
Uspenskaja Anna I. (1896–1919, sušaudyta) – Maskvos ČK darbuotoja – I: 317, 321
Uspenskij Dmitrij Vladimirovič (1907–1989) – auklėjimo – švietimo skyriaus viršininkas, sušaudymų dalyvis ir USLON'o 4-ojo skyriaus viršininkas, Belbaltlago, Dmitlago, Nižneamurlago, Soroklago, Sevpečlago, Karagandastrojaus, Perevallago, Južlago,

Sachalinlago viršininko pav. ir viršininkas (1928–52), papulkininkis – II: 59, 85; III: 461
Uspenskij Sergej Vasiljevič (1854–1930) – archierėjus, Maskvos dekanas, kalinys (1919–20, 1922–23) – I: 323
Uspenskij Vladimir Dmitrijevič – atsiliepimo apie „Vieną Ivano Denisovičiaus dieną" autorius – III: 461
Ušakova Vera – emigrantė, N. S. Davidenkovo (žr.) žmona – II: 450
Utiosov Leonid Osipovič (1895–1982) – estrados dainininkas – II: 387
Utkina Marija, teta Mania – kalinė (Kniaž Pogostas) – II: 492
Uzkov – operatyvinio ČK skyriaus viršininkas (Vorkuta, 1937) – II: 294

V. K. – kalinys, 7-asis dešimt. – III: 529
V. Nina – studentė, kalinė – II: 454
V. I. D. – kalinys, 7-asis dešimt. – III: 529 III: 541
Vadbolskij Avenir Avenirovič (1898–1930, sušaudytas Maskvoje) – caro armijos karininkas, kalinys ir tremtinys nuo 1924 (Butyrkos, Solovkos, Beriozovas) – II: 40
Vainštein – operatyvinis įgaliotinis (Ekibastuzas) – III: 190
Vaišnoras Juozas Tomo (1911–1971) – profesorius iš Vilniaus, kalinys (Butyrkos, Borovičiai, Sevurallagas, Steplagas; 1945–55) – I: 20
Valentin – kijevietis, kalinys (Butyrkos) – I: 275, 276, 280, 281, 530, 532
Valentinov N. (Volskij Nikolaj Vladislavovič; 1879–1964) – publicistas, menševikas, nuo 1930 emigracijoje – I: 460
Vandervelas (Emile Vandervelde, 1866–1938) – Belgijos, socialistas, valstybės veikėjas – I: 363
Vanejev Anatolij Aleksandrovič (1872–1899) – studentas, revoliucinio judėjimo dalyvis – I: 141
Varencov Ivan Nikolajevič (1896–1927, sušaudytas) – profesorius, kalinys – I: 60
Vasenka Platon Grigorjevič (1874–1942?) – istorikas, profesorius, nuteistas „Akademinėje byloje" – II: 40
Vasilenka V. I. – tolimojo plaukiojimo kapitonas, kalinys ir tremtinys (Ekibastuzas, Kok Terekas) – III: 405, 413
Vasiljev – bolševikas, kalinys – III: 446
Vasiljev – kalinys – I: 156
Vasiljev Maksim Vasiljevič – I: 20
Vasiljev Pavel Nikolajevič (1910–1937, sušaudytas) – poetas – II: 162
Vasiljev Vladimir Aleksandrovič (1880–?) – susisiekimo kelių inžinierius, hidrotechnikas, MVTU profesorius, kalinys ir tremtinys – I: 20; III: 399, 400, 403
Vasiljev-Južin Michail Ivanovič (Vasiljev; 1878–1937, sušaudytas) – RSFSR NKVD Kolegijos narys (1919–21), RSFSR Aukščiausiojo teismo prokuroro padėjėjas (1921–24), SSRS Aukščiausiojo teismo pirmininko pav. (1924–37), Šachtinsko proceso teismo narys – I: 282, 357; II: 36
Vasiura – tardytojas (Riazanė, 1962) – III: 530, 533
Vaškau Giunter – kalinys, nuteistas 25-eriems metams (1949) – I: 291
Vatrackov L. V. – I: 20
Vavilov N. V. (1909–?) – SSRS Prokuratūros Kalinimo įstaigų priežiūros valdybos viršininkas (Kengiras, 1954) – III: 299, 303
Vavilov Nikolaj Ivanovič (1887–1943, mirė Saratovo kalėjime) – biologas, SSRS MA akademikas, 1941 nuteistas sušaudyti – I: 66, 440; II: 288, 581, 584; III: 292, 296
Vavilov Sergej Ivanovič (1891–1951) – fizikas, SSRS MA prezidentas nuo 1945 – II: 579
Velička Aleksandr Fiodorovič (1879–1929, sušaudytas) – inžinierius kelininkas – I: 61, 283, 376
Velijev – kalinys, Kuibyševo etapinis kalėjimas – III: 41
Veljaminov S. V. – I: 20

Vendelštein Jurij Germanovič (mirė 1960 m. pradžioje) – mokslininkas chemikas, kalinys nuo 4-ojo dešimt., tremtinys, mokytojas Krasnojarsko krašte (6-ojo dešimt. pradžia) – **I**: 20; **III**: 445
Venediktov Dmitrij Nikolajevič (1891–1937, sušaudytas Tobolske) – Leningrado darbininkas, nuo 1933 tremtyje – **III**: 340
Venediktova Galina Dmitrievna (g. 1927) – D. N. Venediktovo duktė, nuo 1938 vaikų namuose, vaikų infekcinės ligoninės felčerė, kalinė nuo 1951 – **I**: 20; **II**: 227, 421, 554; **III**: 341, 450
Vengerskij Ježi (Jurij) – Armijos Krajovos karininkas, kalinys (1945– 54), grįžo į Lenkiją – **III**: 113, 260
Venjamin (Kazanskij Vasilij Pavlovič; 1873–1922, sušaudytas) – Petrogrado ir Gdovo metropolitas – **I**: 54, 345, 349, 351, 368
Vera – kalinė (Lubianka, 1925) – **I**: 455
Verbovskij S. B. – buvęs kalinys – **I**: 20; **III**: 442
Vereščiagin Michail Nikolajevič (1789–1812) – literatas, vertėjas – **I**: 211
Vergilijus (Publius Vergilius Maro, 70–19 pr. Kr.) – **II**: 99
Vernas (Jules Gabriel Verne, 1828–1905) – prancūzų rašytojas – **I**: 267; **II**: 435
Veselov Pavel Ivanovič (Boliachov Piotr Ivanovič; 1911–1980) – sovietinis karo belaisvis Suomijoje, repatrijavimo metu bėgo į Švediją, publicistas, istorikas – **III**: 401
Vesterovskaja Anastasiia – buvusi kalinė – **I**: 20; **III**: 446
Viatkin Viktor Semionovič (1913–1991) – gamyklos direktorius (1948– 60), knygos „Čelovek roždaetsia dvaždy" („Žmogus gimsta dukart") autorius – **II**: 321; **III**: 468, 470
Viazemskaja – kunigaikštienė – **I**: 57
Vijon (François de Montcorbier; Villon, 1431– ?) – prancūzų poetas – **II**: 387
Viksnė Piotr Jakovlevič (1900–1938, sušaudytas) – mašinistas, 1934 išsiųstas į Kazachstaną, vėl areštuotas 1937 – **III**: 374
Vilenčik Nikolaj Adamovič (1906–?) – Kuibyševo tarnautojas, kalinys nuo 1937 – **II**: 300
Vilhelmas II (1859–1941) – **I**: 356; **III**: 33
Vineris (Norbert Wiener, 1894–1964) – amerikiečių mokslininkas – **II**: 608
Vinogradov Boris Michailovič (1906–1955, mirė kalėjime) – inžinierius kelininkas, kalinys nuo 1941 – **I**: 20; **II**: 297
Vinogradov Vladimir Nikitič (1882–1964) – terapeutas, SSRS MA akademikas, kalinys (1952–53) – **II**: 580
Vinogradskij Nikolaj Nikolajevič (1883–?) – Preobraženskio pulko karininkas, Laikinosios vyriausybės Vidaus reikalų ministerijos tarnautojas, kalinys – **I**: 334
Vinokurov N. M. – **I**: 20
Virab Virab Virabovič (1895–1938, sušaudytas) – kalinys, Uchtpečlago bado streiko dalyvis (Vorkuta) – **II**: 293
Višneveckij Aleksandr Aleksandrovič (1903–1942) – Sevvostlago viršininkas ir Dalstrojaus viršininko pav. (1939–40), GB kapitonas, kalinys nuo 1941 (nuteistas sušaudyti pakeičiant bausmę 10 metų kalėjimo ir išsiunčiant į frontą) – **II**: 497
Višnevskij Vsevolod Vitaljevič (1900–1951) – rašytojas – **II**: 387
Vitkevič Nikolaj Dmitrijevič (1918–1998) – Raudonosios armijos kapitonas, nuteistas kartu su A. Solženicynu, kalinys (1945–54), instituto Chemijos katedros vedėjas – **I**: 143; **III**: 447
Vitkovskij Dmitrij Petrovič (1901–1966) – inžinierius chemikas, tremtinys ir kalinys nuo 1926 (Jeniseiskas, Solovkos, Belbaltlagas, Tuloma, Vladimiro kalėjimas), memuarų „Polžyzni" („Pusė gyvenimo") autorius – **I**: 10, 11, 20, 110, 239; **II**: 75, 92, 142, 288; **III**: 338
Vypiraila – ochros būrio vado pav. – **II**: 442
Vyšeslavcev Boris Petrovič (1877–1954) – filosofas, 1922 išsiųstas iš Sovietų Rusijos – **I**: 374

Vyšinskij Andrej Januarjevič (1883–1954) – SSRS prokuroro padėjėjas ir prokuroras (1933–39), politiniuose teismo procesuose – valstybės kaltintojas – **I**: 11, 52, 113, 114, 148, 357, 375, 377, 379, 384, 392, 414, 536; **II**: 11, 99, 113, 135, 136, 216, 408
Vjuškov –A. Solženicyno batarėjos kareivis – **I**: 169
Vladimir Aleksandrovič (1847–1909) – didysis kunigaikštis, Gvardijos ir Sankt Peterburgo karinės apygardos vyriausiasis vadas iki 1905 – **II**: 26
Vladimiresku – kalinys (Butyrkos, 1945) – **I**: 586
Vlasov Andrej Andrejevič (1901–1946, pakartas) – Raudonosios armijos generolas leitenantas, po vokiečių nelaisvės – Rusų išvadavimo armijos (ROA) organizatorius – **I**: 223, 248, 249, 251, 253, 257, 258; **III**: 31, 225, 465
Vlasov Igor Vasiljevič (g. 1937) – V. G. Vlasovo sūnus, karininkas – **II**: 575
Vlasov Vasilij Grigorjevič (1902–1986) – Kadyjaus rajono vartotojų sąjungos (*raipo*) vedėjas, kalinys, nuteistas sušaudyti, pakeičiant bausmę 20-čia metų kalėti (1937– 55) – 20, 33, 159, 252, 253, 417, 420–425, 443, 447, 450, 540; **II**: 151, 152, 242, 252, 489, 563, 575; **III**: 118, 221, 483
Vlasova Zoja Vasiljevna (1929–1938) – V. G. Vlasovo duktė – **I**: 426
Voičenka Michail Afanasjevič – buvęs kalinys – **I**: 20; **II**: 568
Voikov P. M. – galbūt: Vojeikov Pavel Michailovič (1890–?), nuteistas 1925 „licėjistų byloje" (Solovkos) – **I**: 58; **II**: 40
Voikov Piotr Lazarevič (1888–1927, nužudytas pasikėsinimo metu) – tiekimo komisaras ir Uralo srities tarybos ypatingosios tardymo komisijos narys 1918 m., SSRS pasiuntinys Lenkijoje nuo 1924 – **I**: 58
Voinilovič – kalinys (Kengiras) – **III**: 273
Voinino – profsąjungų darbuotojas, kalinys – **III**: 222
Voino–Jaseneckij Valentin Feliksovič (vyskupas Luka; 1877–1961) – chirurgas, daug kartų kalintas ir teistas (1923–41) – **II**: 285, 286
Volkonskaja Marija Nikolajevna (1805–1863) – dekabristo S. G. Volkonskio žmona – **II**: 192
Volkonskaja Zinaida Aleksandrovna (1789–1862) – kunigaikštienė – **I**: 185
Volkopialov – tardytojas iš Jaroslavlio, cerkvės reikalų įgaliotinis Moldavijoje – **I**: 157
Volkov – Chimkų lagerio viršininkas, majoras, 1945 – **II**: 140, 490
Volkov Oleg Vasiljevič (1900–1996) – rašytojas, vertėjas, daug kartų kalintas ir teistas (1928–55), memuarų „Pogruženie vo tmu" („Panirimas į tamsą") autorius – **I**: 20; **II**: 40, 203
Volodarskij V. (Goldštejn Moisej Markovič; 1891–1918, nužudytas pasikėsinimo metu) – Petrogrado darbo komunos spaudos propagandos ir agitacijos reikalų komisaras – **I**: 360, 365
Vološin Maksimilian Aleksandrovič (1877–1932) – poetas – **I**: 51; **II**: 305
Vonliarliarskij Vladimir Vladimirovič (1880–?) – linijinio laivo „Marat" vadas, kalinys ir tremtinys (Solovkos, Tverė; 1923–28) – **II**: 40
Vorobjov – MVD kapitonas (Ekibastuzas) – **III**: 185
Vorobjov – režimo viršininkas (Spasskas) – **III**: 64
Vorobjov Ivan Jakovlevič (1907–1973) – OGPU–NKVD organuose nuo 1931, Vyriausybinio ryšio kare skyriaus viršininkas, pulkininkas, kalinys nuo 1947 (viršininko padėjėjas, Marfino „šaraška") – **I**: 162
Vorobjov Ivan Jegorovič (1923–?) – tankistas, kalinys nuo 1949 (Ekibastuzas; Gorlago sukilimo dalyvis, 1954 nuteistas 25-eriems metams) – **III**: 75, 129, 130, 148–150, 178, 193
Vorobjov N. M. – krašto liaudies švietimo skyriaus inspektorius, kalinys nuo 1936 – **I**: 29

Voronežskij Piotr – II: 41
Voronin – iš lagerio administracijos (Norilskas, 1957) – III: 496
Voronin (Voronov) – kalinys (kalinių sukilimas 501-ojoje statyboje, 1948) – III: 225
Voronov – konstruktorius, kalinys (Burepolomas) – II: 545
Vorošilov Kliment Jefremovič (1881–1969) – VKP(b) CK – SSKP Politinio biuro (Prezidiumo) narys 1926–60 – I: 292, 449; II: 90, 593; III: 33, 426, 452, 489
Voskoboinikov (Voskoboinik) Konstantin Pavlovič (1895–1942, partizanų užmuštas) – technikumo dėstytojas, vokiečių laikais – Lokotso seniūnas ir burmistras – I: 251; III: 31
Vostrikov Andrej Ivanovič (1904–1937, sušaudytas) – etnografas, SSRS MA orientalistikos instituto darbuotojas – I: 25; II: 584
Vova – šešiametis M. J. Potapovo (*žr.*) bylos „liudininkas" – III: 531
Vrangel Piotr Nikolajevič (1878–1928) – generolas leitenantas, Pietų Rusijos ginkluotųjų pajėgų vadas (1920) – I: 146, 430
Vul Leonid Davydovič (1899–1938, sušaudytas) – OGPU operatyvinio skyriaus kovos su banditizmu smogiamosios grupės viršininkas, MUR'o viršininkas, Maskvos milicijos valdybos viršininkas – I: 282; II: 36
Vundt (Wilhelm Maximilian Wundt, 1832–1920) – vokiečių filosofas – III: 88

Zabolovskij Jefim Jakovlevič (1898–?) – Šiaurės Osetijos ASSR Milicijos valdybos viršininko pav., 1939 nuteistas 5-eriems metams – I: 20, 86
Zaborskij Aleksej Petrovič (1898–1966) – pulko komisaras, kalinys nuo 1938 – II: 317, 319
Zacharov Aleksandr – raudonarmietis, kalinys – II: 392
Zacharov – dėstytojas, G. M. Malenkova (*žr.*) mokytojas, kalinys – II: 309, 319
Zacharova Anna Filippovna – MVD-MOOP darbuotoja nuo 1950 – III: 462, 465, 471, 479
Zadornyj Vladilen (1933–1968) – represuotojo sūnus, vidaus pajėgų kareivis (Nyroblago sargybinis, 1951–53), poetas – I: 20; II: 509; III: 220–222
Zagoruika A. G. – vairuotojas, A. Solženicyno korespondentas – III: 466
Zalesskaja Sofja Aleksandrovna (Feldt Zosia; 1903–1937, sušaudyta) – RKKA žvalgybos valdybos darbuotoja, politrukė – II: 546
Zalygin Sergej Pavlovič (1913–2000) – rašytojas – I: 72
Zamiatin Jevgenij Ivanovič (1884–1937) – rašytojas, nuo 1932 emigracijoje – I: 62, 215
Zaozerskij Aleksandr Ivanovič (1874–1941) – istorikas, 1929 nuteistas „Akademinėje byloje" (bausmė – sušaudyti pakeičiant 10-čiai metų kalėjimo) – II: 40
Zaozerskij Aleksandr Nikolajevič (1880–1922, sušaudytas) – Šv. Paraskevijos Piatnickajos cerkvės (Ochotnyj Riad) vyresnysis šventikas, vienas iš Maskvos cerkvės proceso kaltinamųjų – I: 347
Zaoziorov V. I. – Ivanovo srities teismo speckolegijos narys (Kadyjus, 1937) – I: 421
Zarin V. M. – kalinys – I: 20; II: 308
Zarin Vladimir Georgievič (1887–1938, sušaudytas) – USLON'o 4-ojo skyriaus viršininkas, kalinys nuo 1930, darbų vykdytojas –civilinių objektų statybininkas (Birobidžanas) – II: 60, 61
Zarin Voldemar – buvęs kalinys (Rostovas prie Dono, 1960) – III: 441
Zasulič Vera Ivanovna (1849–1919) – revoliucionierė – I: 287; III: 80
Zavališin Dmitrij Irinarchovič (1804–1892) – dekabristas – I: 141
Zaveniagin Avraamij Pavlovič (1901–1956) – Norilsko kombinato statybos viršininkas (1938–41), SSRS vidaus reikalų komisaro (ministro) pav. (1941–50) – II: 253, 485, 609

Zdaniukevič Aleksandr Klimentjevič (1884–?) – inžinierius, MVTU dėstytojas, tremtinys (Kok Terekas, 1953) – I: 20; III: 410
Zdorovec Boris M. (g. 1929) – baptistas iš Olyjano (Charkovo sritis), kalinys (1961–71) – III: 528
Zeger (Hermann Seger, 1839–1893) – vokiečių chemikas – II: 469
Zeldin – lagpunkto viršininkas, Kolyma – II: 119
Zeldovič Vladimir Borisovič – kalinys (Vladimiro kalėjimas, 6-asis dešimt.) – I: 474
Zelenkov – operatyvinis įgaliotinis (Kolyma, 1937–38) – II: 121
Zelenskij Isaak Abramovič (1890–1938, sušaudytas) – partinis veikėjas, „Antisovietinio dešiniųjų trockistų bloko" proceso teisiamasis – I: 141
Zelinskij Kornelij Liucianovič (1896–1970) – literatūrologas, vienas iš knygos „Stalino Baltosios-Baltijos jūrų kanalas. Statybos istorija" autorių – II: 76
Zeniuk – Maskvos vandentiekio viršininkas (1922) – I: 339
Zina – mokytoja, kalinė – II: 449
Zinovjev Grigorij Jevsejevič (Radomyslskij Jevsej Aronovič; 1883–1936, sušaudytas) – Petrogrado tarybos pirmininkas (1917–26), Kominterno Vykdomojo komiteto pirmininkas (1919–26), „Jungtinio antisovietinio trockistų zinovjevininkų centro" proceso teisiamasis – I: 300, 395, 407, 408, 409; II: 8, 277, 305, 552
Zinovjev Pavel Nikolajevič – MVD karininkas, kalinys (Kalugos užkarda Maskvoje, 1946) – II: 246, 249–253, 329, 485
Zykov Leonid Vonifatjevič, Lionia – inžinierius, kalinys (Lubianka, 1945) – I: 199–202, 210, 226, 233; II: 265, 266
Zlotnik Grigorij Iljič (1906–1938, sušaudytas) – ekonomistas, tremtinys ir kalinys (Uchtpečlago bado streiko dalyvis, Vorkuta) – II: 293
Znamenskiai, broliai: Georgij Ivanovič (1903–1946) ir Serafim Ivanovič (1906–1942, nusižudė) – nusipelnę sporto meistrai – II: 277
Zobunkov – I: 20
Zosima (mirė 1478) – igumenas, vienas iš Solovkų vienuolyno įkūrėjų – II: 24, 46
Zoščenka Michail Michailovič (1895–1958) – rašytojas, vienas iš knygos „Stalino Baltosios-Baltijos jūrų kanalas. Statybos istorija" autorių – II: 76, 80
Zozulia – kalinys, brigadininkas (Kalugos užkarda Maskvoje, 1945) – II: 517
Zubov Nikolaj Ivanovič (1895–1983) – gydytojas, kalinys ir tremtinys (1942–56) – I: 20; II: 174, 209, 220
Zubova Jelena Aleksandrovna (1903–1983) – medicinos sesuo, N. I. Zubova žmona, kalinė ir tremtinė (1942–56) – I: 20, II: 174
Zujev Nil Petrovič (1857–1918) – Policijos departamento direktorius (1909–12) – III: 98
Zurabov – A. G. Zurabovo sūnus, kalinys – III: 90
Zurabov Aršak Gerasimovič (1873–1920) – RSDDP narys, 2-osios Valstybės Dūmos deputatas – III: 90
Zvedre Olga Jurjevna (1898–1975) – Kominterno latvių sekcijos darbuotoja, kalinė ir tremtinė (Kolyma, 1937–53) – I: 20
Zvenigorodskij (Savva Zvenigorodskij, mirė 1406) – Storogo vienuolyno įkūrėjas – I: 326
Zverev Grigorij Aleksandrovič (1900–1946, pakartas) – pulkininkas Raudonosios armijos, po vokiečių nelaisvės Vlasovo armijoje, generolas majoras – I: 260

Žarov Sergej Aleksejevič (1896–1985) – Baltųjų judėjimo dalyvis, nuo 1920 emigracijoje, kazokų choro vadovas – I: 265
Ždanok Nikolaj – kalinys bėglys (Ekibastuzas, 1950) – III: 77, 149–154, 157, 162, 163, 165, 168–174, 176, 177, 181, 189, 208, 213, 214

Ždanov Andrej Aleksandrovič (1896–1948) – 1-asis sekretorius Leningrado srities ir miesto komiteto (1934–44), VKP(b) CK sekretorius nuo 1934 – **I**: 164, 436, 441; **II**: 69
Žebelenko Nikolaj Petrovič – **I**: 20
Žebrak Anton Romanovič (1901–1965) – genetikas, AN BSSR prezidentas (1945–48) – **I**: 577
Železniak Grigorij Trofimovič – sargybinis (Ekibastuzas, 6-asis dešimt.) – **III**: 462
Železov Foma Fomič – SSRS MGB operatyviosios technikos skyriaus viršininkas, pulkininkas – **I**: 147
Želiabov Andrej Ivanovič (1851–1881, pakartas) – narodovolcas teroristas – **I**: 287
Želtov M. – statybos ir remonto kontoros viršininkas (Surskas, 1942) – **II**: 606
Žigur Zelma – kalinio žmona – **II**: 593
Žloba Dmitrij Petrovič (1887–1938, sušaudytas) – Pilietino karo divizijos ir kavalerijos korpuso vadas, Sojuzvodtresto viršininkas – **II**: 305
Žogin Nikolaj Venediktovič (1914–2002) – prokuratūros tardytojas nuo 1937, prokuroras, SSRS generalinio prokuroro pav. (1961–72), VMTI teisėtumo ir teisėtvarkos stiprinimo direktorius (1972–79) – **III**: 531
Žuk Justin Petrovič (1887–1919, žuvo mūšyje) – anarchistas komunistas, nuteistas mirties bausme pakeičiant ją neterminuota katorga, po 1917 – raudongvardietis – **III**: 83
Žukov – lagerio darbuotojas (Kolyma) – **II**: 497
Žukov Georgij Konstantinovič (1896–1974) – Sovietų Sąjungos maršalas – **I**: 249
Žukov Jurij (Georgij) Aleksandrovič (1908–1991) – žurnalistas – **II**: 525
Žukov Viktor Ivanovič – buvęs kalinys, Kovrovo gyventojas – **I**: 20; **II**: 591; **III**: 440
Žukova – Gorkio apskrities teismo išvažiuojamosios sesijos posėdžių dalyvė (Burepolomas) – **II**: 352
Žukovskij Vasilij Andrejevič (1783–1852) – **III**: 331
Žuravskij Andrej Mitrofanovič (1892–1969) – matematikas, Kalnų instituto profesorius, kalinys (1942–52) – **II**: 274
Žurin Vladimir Dmitrjevič (1891–1962) – hidrotechnikas, kalinys, Belomorstrojaus projektavimo skyriaus viršininkas, paleistas anksčiau laiko – 1932 – **II**: 82

Parengė Aidas Žandaris
(remtasi N. G. Levitskajos ir V. A. Šumilino rušiškąja pavardžių rodykle)

Rusiškojo leidimo redaktoriaus žodis

„Gulago archipelago" pirmąjį tomą išleido 1973 metų gruodžio 28 dieną Paryžiaus leidykla YMCA-PRESS. Knyga prasidėjo autoriaus žodžiais (kurie visuose kituose leidimuose nebuvo pakartoti):

„Su širdgėla metų metus aš delsiau spausdinti šią jau baigtą knygą: pareiga dar gyviesiems stelbė pareigą mirusiesiems. Bet dabar, kai valstybės saugumas vis tiek paėmė šią knygą, man nieko kito nebelieka, kaip nedelsiant ją skelbti.

A. Solženicynas
1973, rugsėjis"

Praėjus pusantro mėnesio po pirmojo tomo pasirodymo A. Solženicynas buvo areštuotas ir ištremtas iš SSRS. 1974 metais leidykla YMCA-PRESS išleido antrąjį tomą, 1975-aisiais – trečiąjį.

„Gulago archipelago" pirmasis leidimas rusų kalba atitiko paskutinę 1968 metų redakciją, kurią autorius 1969, 1972 ir 1973 metais esmingai patikslino. Tekstas baigėsi dviem autoriaus pabaigos žodžiais (1967-ųjų vasario ir 1968-ųjų gegužės), paaiškinančiais knygos parašymo istoriją ir aplinkybes. Ir pratarmėje, ir pabaigos žodžiuose autorius dėkojo liudytojams, atskleidusiems savo patirtį, subrandintą Archipelago glūdumoje (227 žmonės), taip pat ir draugams bei pagalbininkams, tačiau nenurodė jų vardų dėl akivaizdaus pavojaus: „Patikėti popieriui visą sąrašą tų, be kurių ši knyga nebūtų buvusi parašyta, patikslinta, išsaugota – dar nebuvo atėjęs metas. Jie patys žino. Lenkiuosi jiems".

„Gulago archipelagas" išverstas į Europos ir Azijos tautų kalbas ir išspausdintas visuose žemynuose, keturiose dešimtyse šalių. Autoriaus teises ir honorarą už visas pasaulyje išleistas savo knygas A. Solženicynas perdavė jau pirmaisiais ištrėmimo metais jo paties įsteigtam

„Rusų visuomenės fondui remti persekiojamiems asmenims ir jų šeimoms". Nuo to laiko per trečdalį šimtmečio Fondas padėjo daugeliui tūkstančių žmonių, apgyvendintų sovietiniame „Gulago archipelago", o šį likvidavus toliau remia buvusius politinius kalinius.

Kaip po „Vienos Ivano Denisovičiaus dienos" pasirodymo tėvynėje septintojo dešimtmečio pradžioje pasipylė laiškai bei asmeniniai žmonių pasakojimai ir daugelis jų papildė „Archipelagą", taip ir po „Archipelago" išleidimo ėmė plaukti daug naujų liudijimų; šie ir pirmiau neprieinama spausdinta medžiaga paskatino autorių kai ką pridėti ir papildyti.

Naujoji redakcija išvydo šviesą 1980 metais A. Solženicyno „Rinktiniuose raštuose" (Sobr soč. v 20 t. Vermont; Paryž: YMCA-PRESS, t. 5–7). Autorius pridėjo trečiąjį pabaigos žodį („Ir dar po dešimties metų", 1979) ir smulkų „Skyrių turinį", taip pat du nedidelius žodynėlius (kalėjimų-lagerių terminų" ir „sovietinių santrumpų ir posakių")[1].

Kai tapo įmanoma „Gulago archipelago" publikuoti tėvynėje, imta rotaprintu dauginti Vermonto leidimą (M.: Sov. pisatel'; Novyj mir, 1989) – ir vėliau visi kiti dešimt leidimų Rusijoje buvo spausdinami laikantis šių tekstų.

Dabartiniame leidime išvardijami visi liudytojai, kurie pateikė medžiagos šiai knygai (jų skaičius pasiekė 257). Tekste atskleisti inicialai: vietoj jų rašoma tikri vardai ir pavardės – visur, kur jie autoriui buvo žinomi. Pridėta keletas vėlesnių pastabų. Sutvarkytos išnašos ir suvienodintos lagerių pavadinimų sovietinės santrumpos.

Leidinyje dedama visų „Archipelage" minimų asmenų – tiek istorinių figūrų, tiek ir eilinių kalinių – Asmenvardžių rodyklė. Šią didelės apimties rodyklę parengė N. Levitskaja ir V. Šumilinas, jiems talkino N. Safonova. Papildomų duomenų ieškojo ir rodyklę redagavo Rusijos nacionalinės bibliotekos istorikas, vyresnysis mokslinis bendradarbis A. Razumovas.

N. Solženicyna

---

[1] Lietuviškajame leidinyje jie pateikiami iškart pačiame tekste arba išnašose. (*Leid. past.*)

TURINYS

PENKTOJI DALIS
KATORGA

PIRMAS SKYRIUS
Pasmerktieji / 7
ANTRAS SKYRIUS
Revoliucijos vėjelis / 37
TREČIAS SKYRIUS
Grandinės, grandinės... / 55
KETVIRTAS SKYRIUS
Kodėl kentėme? / 78
PENKTAS SKYRIUS
Poezija po plyta, teisybė po akmeniu / 101
ŠEŠTAS SKYRIUS
Apsigimęs bėglys / 129
SEPTINTAS SKYRIUS
Baltas kačiukas / 156
AŠTUNTAS SKYRIUS
Bėgimai vadovaujantis morale ir
bėgimai vadovaujantis inžinerija / 192
DEVINTAS SKYRIUS
Sūneliai su automatais / 216
DEŠIMTAS SKYRIUS
Kai zonoje dega žemė / 224
VIENUOLIKTAS SKYRIUS
Traukom grandines apčiuopomis / 245
DVYLIKTAS SKYRIUS
Keturiasdešimt kengiro dienų / 280

ŠEŠTOJI DALIS
TREMTIS

Pirmas skyrius
Pirmųjų laisvės metų tremtis / 327
Antras skyrius
Valstiečių maras / 342
Trečias skyrius
Tremtis tankėja / 361
Ketvirtas skyrius
Tautų tremtis / 376
Penktas skyrius
Atlikus bausmę / 396
Šeštas skyrius
Tremties gerovė / 412
Septintas skyrius
Zekai laisvėje / 434

SEPTINTOJI DALIS
STALINO NEBĖRA

Pirmas skyrius
Kaipgi tai dabar atrodo / 459
Antras skyrius
Valdovai keičiasi, archipelagas lieka / 481
Trečias skyrius
Įstatymas šiandien / 517
Pabaigos žodis / 539
Dar paskiau / 541
Ir dar po dešimties metų / 542
Skyrių turinys / 543
Asmenvardžių rodyklė / 555
Rusiškojo leidimo redaktoriaus žodis / 624

Солженицын, Александр Исаевич
So-68 Solženicyn, Aleksandr Isajevič
Gulago archipelagas: 1918–1956: literatūrinė studija. Trečias tomas /
Iš rusų k. vert. Sigita Papečkienė, Vincentas Stravinskas. –
Vilnius : Žara, 2009. – 629 p.
ISBN 978-9986-34-207-6
ISBN 978-9986-34-206-9 (bendras)

Šiuo tomu baigiamas pasakojimas apie milijonų žmonių kankinimus ir naikinimą, apie skaudžius ir šiurpius jų likimus Gulago lageriuose. Aprėpiama visa šakota sovietinių lagerių sistema pokario metais bei sovietinių lagerių „reformos" po Stalino mirties iki septintojo dešimtmečio pradžios.

UDK 882-3+343.8(47+57)

ALEKSANDR SOLŽENICYN

Gulago archipelagas

1918–1956: literatūrinė studija

TREČIAS TOMAS

Vertė Sigita Papečkienė, Vincentas Stravinskas
Viršelio dailininkas Alfonsas Žvilius
Redaktorė Sigita Papečkienė

Išleido leidykla „Žara", a. d. 2699,
LT-03007 Vilnius. Tel. (8 5) 272 91 17.
El. paštas info@zara.lt
Svetainė internete:
www.zara.lt
Spausdino AB spaustuvė „Spindulys"
Vakarinis aplinkkelis 24, LT-48184 Kaunas
Svetainė internete: www.spindulys.lt

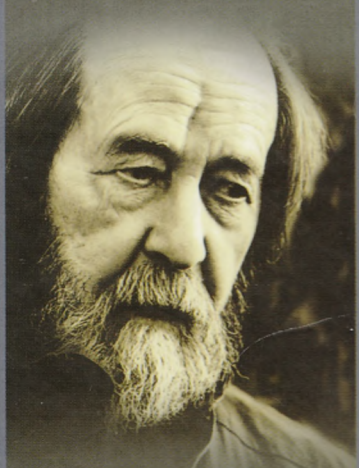

ALEKSANDRAS SOLŽENICYNAS (1918–2008) – žymiausias XX amžiaus rusų rašytojas, publicistas, poetas, istorikas, visuomenės veikėjas, Nobelio literatūros premijos laureatas (1970). Gimė Kislovodske (Rusija), 1941 m. baigė Rostovo universiteto Fizikos-matematikos fakultetą, vėliau neakivaizdžiai studijavo Maskvos Filosofijos, literatūros ir istorijos institute. Politinis kalinys, disidentas, demaskavęs sovietinę santvarką bei sovietų valdžią.

Šiuo tomu baigiamas pasakojimas apie milijonų žmonių kankinimus ir naikinimą, apie skaudžius ir šiurpius jų likimus Gulago lageriuose. Aprėpiama visa šakota sovietinių lagerių sistema pokario metais bei sovietinių lagerių „reformos“ po Stalino mirties iki septintojo dešimtmečio pradžios.

Čechovas skundėsi, girdi, mes neturime „juridinio apibrėžimo – kas yra katorga ir kam ji reikalinga“.
Betgi tai buvo kultūringame XIX amžiuje! O urvinio XX amžiaus viduryje mums ir nereikėjo suprasti nei apibrėžti. Nutarė Tėvelis, kad bus šitaip, – va ir visas apibrėžimas.
Ir mes supratingai linksime.

TRYS TOMAI

9 789986 342069